

TÜRK ROMANINDA DOĞU ANADOLU

Nusret YILMAZ

Doktora Tezi

Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

2017

Her Hakkı Saklıdır

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DÜNYASI EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

Nusret YILMAZ

TÜRK ROMANINDA DOĞU ANADOLU

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

ERZURUM – 2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Türk Romanında Doğu Anadolu**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin basılı ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
 Tezimin 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

25.09.2017

Nusret YILMAZ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK danışmanlığında, Nusret YILMAZ tarafından hazırlanan bu çalışma, 18/09/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Türk Dünyası Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı**'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. İbrahim KAVAZ	İmza
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	İmza
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Ahmet SARI	İmza
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Murat KACIROĞLU	İmza
Jüri Üyesi	: Yrd. Doç. Dr. Servet TİKEN	İmza

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. .../20..

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. Doğu Anadolu'nun Coğrafi Özellikleri.....	16
2. Doğu Anadolu'nun Tarihsel ve Kültürel Süreci.....	22
I. DOĞU ANADOLU'YU KONU ALAN ROMANLAR.....	39
II. DOĞU'YA BAKIŞ.....	125
2.1. Mekân Olarak Doğu Anadolu.....	125
2.1.1. Mekâna Olumlu Bakış.....	129
2.1.2. Mekâna Olumsuz Bakış.....	154
2.2. Doğu İnsanına Bakış.....	194
2.2.1. Doğu İnsanına Olumlu Bakış.....	195
2.2.2. Doğu İnsanına Olumsuz Bakış.....	211
2.3. Yörelere Kültürel Özelliklerine Bakış.....	280
III. ROMANLARIN TEMA EVRENİ.....	321
3.1. Ferdi Temalar.....	321
3.1.1. Aşk.....	321
3.1.2. Kadın Erkek İlişkileri.....	359
3.1.3. Gurbet Acısı/Sıla Hasreti.....	385
3.1.4. Sürgün.....	392
3.1.5. Ölüm.....	409
3.2. Sosyal Temalar.....	429
3.2.1. Savaş.....	429
3.2.1.1. Selçuklu-Bizans Savaşı: Malazgirt Meydan Muharebesi.....	430
3.2.1.2. Osmanlı-Akkoyunlu Savaşı: Otlukbeli Meydan Muharebesi.....	438
3.2.1.4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları: 93 Harbi.....	447
3.2.1.5. Birinci Dünya Savaşı.....	450
3.2.1.6. Sarıkamış Harekâtı.....	465
3.2.1.7. Rusların Doğu'yu İşgali ve Kurtuluş Mücadeleleri.....	483
3.2.1.8. Soğuk Savaş Yılları.....	485
3.2.1.9. Körfez Savaşı.....	488
3.2.1.10. Fantastik Tarihi Savaşlar.....	489

3.2.2.	Kitlesele Kıyımlar.....	489
3.2.3.	Geri Kalmışlık/Yoksulluk.....	499
3.2.4.	Ağa-Halk Çelişkisi.....	526
3.2.5.	Göç/Kaçış.....	547
3.2.6.	Kaçakçılık.....	561
3.2.7.	Din, İnanç, Hurafe... ..	567
3.2.7.1.	Olumlu Din İmgesi.....	568
3.2.7.2.	Olumsuz Din İmgesi/Dinin Yanlış Yorumlanması.....	577
3.2.7.3.	Hurafeler/Batıl İnançlar.....	586
3.2.7.4.	Alevilik.....	594
3.2.8.	Töre.....	607
3.2.9.	Eğitim.....	616
3.2.10.	İz Bırakan Şahsiyetler.....	640
3.2.10.1.	Gazi Ahmet Muhtar Paşa.....	641
3.2.10.2.	Nene Hatun.....	644
3.2.10.3.	Kazım Karabekir Paşa.....	647
3.2.10.4.	Enver Paşa.....	652
3.2.10.5.	Bediüzzaman Said Nursi.....	660
3.2.10.6.	Ebu'l Hasan-ı Harakani.....	664
3.2.11.	Azınlıklar.....	665
3.3.	Siyasi Temalar.....	694
3.3.1.	İsyan/Ayaklanma.....	694
3.3.1.1.	Osmanlı Dönemi İsyancıları.....	695
3.3.1.2.	Şeyh Sait İsyancı.....	695
3.3.1.3.	Ağrı Dağı İsyancı.....	701
3.3.1.4.	Dersim İsyancı.....	705
3.3.1.5.	1980 Sonrası Terör Olayları.....	720
3.3.2.	İhanet.....	724
IV.	ROMAN KAHRAMANLARININ DOĞU ANADOLUYLA İLİŞKİSİ.....	744
4.1.	Orada Yaşıyor Olma.....	744
4.2.	Görev Dolayısıyla Bulunma.....	756
4.3.	Gezme Amacıyla Bulunma.....	765
4.4.	Nostalji.....	768
SONUÇ	.....	771

KAYNAKÇA.....	780
1. İncelemeye Konu Olan Romanlar.....	780
2. Yararlanılan Diğer Kaynaklar.....	788
A- Kitaplar.....	788
B- Tezler.....	797
C- Makaleler.....	798
ÖZGEÇMİŞ.....	801
EK 1: İNCELENEN ESERLERİN KRONOLOJİK TABLOSU.....	802
EK 2: DOĞU ANADOLU'YU KONU EDİNER ROMANLARIN İLLERE GÖRE DAĞILIMI.....	812

ÖZET

DOKTORA TEZİ

TÜRK ROMANINDA DOĞU ANADOLU

Nusret YILMAZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Törenek

2017, 822 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Prof. Dr. İbrahim KAVAZ

Prof. Dr. Ahmet SARI

Doç. Dr. Murat KACIROĞLU

Yrd. Doç. Dr. Servet TİKEN

Tanzimat sanatçılarıyla başlayan roman serüvenimizin İstanbul'a ilgisi zamanla gelişerek Anadolu'ya yönelmiş, bu sayede Doğu Anadolu'nun edebiyattaki varlığı hissedilmeye başlanmıştır. İlk romanlarımıza nadiren de olsa giren Doğu Anadolu'nun romandaki ağırlığı, Cumhuriyet'in ilanına kadar hayli gecikmiştir. Bu çalışmada roman tarihimiz boyunca Doğu Anadolu'yu konu edinen tüm romanlar taranmış, Doğu'nun bu romanlara yansıyan gerçekliği, üç temel başlıkta toplanmıştır. Romanlardaki Doğu algısı ilk bölümde mekân ve insan üzerinden tespit edildikten sonra, Doğu romanlarının tematik düzlemi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde bireysel, sosyal ve siyasal içeriklerine göre belirlediğimiz başlıklarla Doğu insanının sosyal manzarası betimlenmeye, son bölümünde ise roman kahramanlarının Doğu Anadolu'yla ilişkisi üzerinden Doğu'ya yönelik farklı bakış açıları yakalanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın temel eksenini, insan-mekân diyalektiğinin kurmaca eserdeki izdüşümünü yakalamaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Romanı, Doğu Anadolu, Doğu İnsanı, Mekân

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

THE EASTERN ANATOLIA IN TURKISH NOVEL

Nusret YILMAZ

Advisor: Professor M. Törenek

2017, Page: 822

Jury: Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Prof. Dr. İbrahim KAVAZ

Prof. Dr. Ahmet SARI

Doç. Dr. Murat KACIROĞLU

Assistant Professor Servet TİKEN

The novel, which started with Tanzimat artists, had interest in İstanbul which gradually developed into Anatolia, so in this way the presence of Eastern Anatolia in literature has begun to be felt. The dominance of Eastern Anatolia in novels which was rarely seen, was delayed till the declaration of the Republic. In this study, all the novels which involved the topic of Eastern Anatolia have been scanned throughout our novel history, the reality of the East reflected in these novels is gathered in three basic chapters. After the oriental perception in the Novel was determined on the basis of space and man in the first chapter, It was tried to determine the thematic plane of Eastern novels. In this section, we tried to capture the social aspects of the Eastern people with the titles we determined according to their individual, social and political content, and in the last part, with different aspects of the oriental aspects of the roman heroes related to Eastern Anatolia. The main scope of this work is to capture the projection of the dialect of man-space in fiction.

Key words: Turkish Novel, Eastern Anatolia, Eastern Human, Space

ÖNSÖZ

İnsan yaşamının vazgeçilemez unsurlarından biri olan mekân, bireysel yaşamımızı kontrol ettiği gibi toplumsal hayatımızı da belirler. Mekânla bağı varoluşsal bir zorunluluk taşıyan insanoğlunun yaşadığı yerle diyalektik etkileşimi, insanlık tarihinin de temel belirleyeni olur. Kültür ve medeniyetlerin oluşumuna zemin hazırlayan her yer gibi Doğu Anadolu da mekânsal niteliğinin verdiği imkânlar çerçevesinde, tarih boyunca birçok milletin ilgisini çekmiş ve cazibesıyla birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.

Batıya yürüyerek kendi tarihlerini mekânla birlikte inşa eden Türkler, Malazgirt Savaşı'ndan önce başlayan keşiflerini, bu zaferin verdiği fırsatla bir fethetme dönüştürmüş, böylece yerleştikleri yeni mekân sayesinde yeni bir tarih yazmanın imkânına kavuşmuşlardır. İşte bu yeni tarihin ve insan tipinin ilk adımı, Doğu Anadolu dediğimiz stratejik alanın kazanılmasıyla atılır. Doğu-batı ekseninde birçok devletin zaman zaman sahip olmak istediği Doğu'nun Müslüman Türklere sunduğu yeni imkânlar, farklı disiplinlerin araştırma alanına girdiği gibi edebiyat dünyasının da ilgisini hak edecek kıymettedir. Bizim bu çalışmamızda Doğu Anadolu'nun edebi esere yansımalarının niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sosyolojik bir dikkatle ele aldığımız Doğu romanları, zengin bir toplumsal birikime kapı aralaması bakımından farklı disiplinlerle ele alınmayı hak edecek nitel öneme sahiptir. Bu bağlamda konu olduğu 240 romanla çerçevesini çizmeye çalıştığımız Doğu Anadolu, farklı kültürleri ve farklı coğrafi özellikleri barındırması bakımından çalışmamızı besleyecek malzemeye fazlasıyla sahiptir.

Çalışmamız, bir *Giriş* ile dört bölüm, *Sonuç* ve *Kaynakça*'dan oluşmuştur. *Giriş* kısmında açıklanmaya çalışılan Doğu Anadolu gerçekliği, hem tarihsel derinliği hem coğrafi özellikleri bakımından özetlenmiş ve Türk romanının tarihi seyri içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Takip eden bölümde ise Doğu Anadolu Bölgesi'ni konu edinen romanlar, iki kategori halinde kısaca tanıtılarak çalışmanın kapsamına giren eserler belirlenmiştir. Tamamiyle Doğu Anadolu'yu konu edinen romanlar, ilk yayımlanma tarihlerine göre kronolojik bir sırayla verilerek, Tanzimat'la beraber İstanbul'dan başlayarak taşraya yönelen romanımızın Doğu macerası belirlenmeye gayret edilmiştir. Fakat seri roman biçiminde yazılan eserler konu olarak birbirlerini

tamamladığından birlikte verilmiştir. Öte yandan, Doğu insanına ve Doğu Anadolu'ya kısmen yer veren romanlar, kronolojik bir sıralamaya tabi tutulmadan tanıtılmıştır.

Türk edebiyatında Doğu'yu anlatan romanların özgül ağırlığının tespit edildiği bu çalışmanın ikinci bölümünde, yazarların Doğu Anadolu'yu mekân ve insan ekseninde nasıl okuduğu verilmeye çalışılmış, Doğu'nun eserlere yansıyan olumlu ve olumsuz yönlerini tespit için belirlenen farklı başlıklarda, özellikle Doğu'nun edebiyattaki algısı yakalanmak istenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise genellikle geri kalmışlığı, feodal ilişkileri, töre cinayetleri, çatışma ve isyan olgularıyla gündem olmuş Doğu'nun romanlara yansıyan tematik çerçevesini çizmek, yukarıda sıralanan niteliklerin bir önyargı mı, yoksa bir gerçeklik mi olduğu konusu tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelenen romanlardaki ortak temalar üzerinden belirlenen başlıklar ve bu başlıkların detaylarıyla Doğu insanının yaşam tarzı ve sosyoekonomik değerlerinin bir haritası çıkarılmak istenmiştir.

İncelemenin dördüncü ve son bölümünde ise roman kahramanlarının Doğu'yla ilişkisi tespit edilmeye çalışılmış, eserlere yansıyan Doğu gerçekliğinin veriliş biçimiyle kahramanların Doğu'yla ilişkisinin bir mukayesesi yapılarak Doğu'ya olumlu veya olumsuz bakışta roman kahramanının etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise Doğu'nun incelenen eserlere yansıyan coğrafi, tarihsel, kültürel ve sosyolojik etkilerinin neye tekabül ettiğine dair ulaşılan kanaatler ve değerlendirmelere kısaca yer verilmiştir.

Son söz olarak, gecikmiş akademik yaşamımda her türlü desteği esirgemedi sunan eşime, ilgime muhtaç oldukları halde bu çalışmadan dolayı az da olsa ihmal ettiğim, fakat varlıklarından büyük kıvanç duyduğum çocuklarıma teşekkürler borçluyum. Benim için bir anlam arayışı olan akademik yaşamıma akademik bilgisiyle, şahsi yaşamıma da kişiliğiyle katkı sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Törenek'e tüm çabalarından dolayı sonsuz şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin hayranlıktan ziyade, bir zorunluluk nedeniyle¹ giriştiği Batılılaşma tecrübesinin kapsamı, başta askeri modernleşme alanıyla sınırlı tutulmuştur. Bu son derece doğaldır; çünkü her toplum ilk olarak, hayati gördüğü eksiklikleri kapatmak üzere harekete geçer. Devletin bekasını düşünen Osmanlı eliti için askeri meseleler, “toplumun ve devletin en hayati gediği”² olarak kabul edildiği için, bu gediğin doldurulması birinci önceliktir. Amaç “ordularını mağlup eden Batılı askerlerin yeni silahlarıyla, araç ve gereçlerine”³ sahip olmaktır. XIX. yüzyıla gururunu rencide eden birçok yenilgiyle giren Osmanlı Devleti, artık her alanda Batı'nın üstünlüğünü kabul edecek bir sürece evrilmiştir. Bir zamanlar sadece askeri ve teknik unsurları almakla yetineceğini düşünen devlet ricali, artık bütün kurumlarıyla Avrupa'nın örnek alınması gerektiğine ikna olmuş görünmektedir. Zira Tanpınar'ın yerinde tespitiyle, her medeniyet bir bütünlük arz ettiğinden kurumları ve kıymet hükümleriyle beraber inkişaf etmektedir.⁴

Türk toplumu özellikle Avrupa görmüş aydınlarının önderliğinde hem düşünsel bir tereddüde, hem de bir yeni âleme kapılarını ardına kadar gönüllü bir şekilde açmak için çırpınmıştır. İşte bu etkileşimin doğal bir sonucu olarak, siyasal sisteminde ve sosyal yaşamında başlattığı modernleşme hamlesi, bir süre sonra yeni bir entelijansiyanın⁵ doğmasına neden olmuştur. Batı'yı bilen laik bürokrasinin sahiplendiği bu Tanzimat reformları, böylelikle “ilmiyye sınıfının gücü ve dünya görüşü aleyhine”⁶ gelişerek sırasıyla devleti ve toplumu etkisi altına alır. Bürokrat kökenli bu aydın tabakasının Batı'dan farklı olarak, yaslandığı bir sınıf veya halk tabakası bulunmadığından o dönemin aydını, kendi tabanını da kendisi üretmek zorunda kalır. Bunu mevcut bürokrasi sınıfında oluşturmakta zorlanınca mecburen halka yönelir.

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.s.24

² Cemil Koçak, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, (Kolektif), *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* (ss.72-78), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.s.73

³ Ali Budak, *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.s.12

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.s.37

⁵ Bu Osmanlı aydın eliti, artık dar anlamda okumuş (literaty) olmaktan çıkmış ve geleceğin intelligentsia'sını oluşturmaya hazırlanmaktadır. Yaşadığı zamanın ve coğrafyanın bilincine varmış bu zümre, çevresini değiştirme ve tarihle bilinçli bir diyalog kurma dönemine girmiştir. Daha fazlası için bakınız: İlber Ortaylı, *a.g.e.* s.17

⁶ İlber Ortaylı, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu (Der.), *Tanzimat* (ss.421-463), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.s.425

XVIII. yüzyılda başlayan değişme, edebiyata ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında yansımaya değer. Batılılaşma hamlesinin sebeplerinden ziyade sonuçları itibarıyla yansıdığı Türk edebiyatında, Şinasi'yle başlayan halka “*siyasi haklarını isteyen bir şuur verme*”⁷ isteği, gazeteyle* beraber “*hayatımıza giren yeni edebi nevi*”den tercüme, tiyatrolar, romanlar ve şiirdeki değişme ve yeniliklerle devam etmiştir.⁸ Fransa’da “*1789-1793 arasında tam 1400 gazete*” ile basın, “*devrimci dönemin tipik ve etkili bir aracı*”⁹ olarak güçlenince, Fransız devriminden ilham alan Türk aydınının da bu etkili araca yönelmesi gecikmemiştir. Bu teveccühün merkezindeki gazete; bilim, sanat, edebiyat, tarih, coğrafya ve benzeri konularda yayımlanan yazılarla, okurlar için bir çeşit “*açık okul*”¹⁰ görevi görür.¹¹ Toplumsal bir “*uyanış*”ın metaforu olarak yazılan ilk romanımızın (İntibah) yazarı Namık Kemal’in¹², hem *Yeni Osmanlıların* öncülerinden biri hem de her şeyden önce bir gazeteci olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır.¹³

Batı’da ticari amaçlarla başlayıp siyasal bir renge bürünen gazetelere karşın Osmanlı’da ilk gazeteciler, devlete göbekten bağlı memur sınıfından çıkar. Tanzimat’ın idareci eliti bir yandan merkezi yönetimin temsilcisi, diğer yandan da çağdaşlaşmanın öncüleri olduğu gibi ilk gazeteciler de hem devletin maaşlı memurları hem de siyasal bir dönüşümün ülkücüleri olmuşlardır. Başka bir deyişle, “*devletin memurları aynı zamanda devletin en ileri muhalifleridir.*”¹⁴ Türk okur kitlesi, işte bu siyasal ve toplumsal dönüşüm konusunda kendisini bilgilendirecek yeni bir entelijansiya aracılığıyla özellikle Fransızcadan yapılan tercümelerin ve özel niteliğe sahip gazetelerin verdiği, verebildiği bilgi ve birikimle oluşur. Buna, 1833’te tamamen Bab-ı Ali’ye bağlı ve Hariciye’ye eleman yetiştirmek üzere kurulmuş Tercüme Odası’nda

*Şerif Mardin, *geçiken ilk Osmanlı entelijansiyasının doğuşunu, memurluktan gazeteciliğe geçiş sürecine bağlar. Bunun için bkz. Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.s.62*

⁷ M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.s.270

⁸ Kazım Yetiş, *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı 1*, Kitabevi, İstanbul 2012.s.259

⁹ Ali Budak, *a.g.e. s.208*

¹⁰ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.s.18

¹¹ Berkes bu durumu Tanzimat’ın üç temel başlığıyla ilişkilendirir: aydınlanma, halka doğru eğilimi ve siyasal özgürlük. Daha fazlası için bakınız: Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.s.253

¹² Tanpınar, Namık Kemal’in yalnız bir edebiyatçı olmadığı gibi siyasal kanaatleri olan herhangi bir kişi gibi de düşünülmeceğini söyler. Ona göre Namık Kemal, “*yaşadığı cemiyeti değiştirmek ve mukadder felaketinden kurtarmak çarelerini tam ve eczası birbirine sıkıca bağlı bir sistem halinde anlatan vazih fikirli bir mürşit*”tir. Daha fazlası için bakınız: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.s.232

¹³ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.s.17

¹⁴ Ali Budak, *a.g.e. s.219*

yetişen yetenekli gençleri de eklemek gerekir.¹⁵ Bunlar, Arapça ve Farsçanın yanında “*en az bir Avrupa dilini gayet iyi bir şekilde*”¹⁶ bilmektedirler. Ülkelerinin geri kalmasını içine sindiremeyen dönemin idealist gazetecileri de çoğunlukla bu *Tercüme Odası* ve elçilik kâtipliklerinde yetişmişlerdir. Devletin içinde bulunduğu iktisadi düzensizlik ve sıkıntılar, tüm toplum gibi bu dönem aydınlarını da derinden etkiler. Bu ortamda uçuşan kurtarıcı fikirler, aydınların etkileşime girdiği Batı düşüncesi, sosyal hayatta olduğu gibi aydınların kafalarında da büyük bir karmaşaya sebep olmaktadır.¹⁷ Daha sonra üretecekleri eserlere yansıtacak bu kamusal sarsıntılar, her girilen savaşta kaybedilen toprak ve canlarla büyük bir karamsarlığın da nedenidir. İşte bu koşullarda eser veren Tanzimat yazarlarının hemen hepsi, gazeteyle buluşan yollarının yanı sıra romana da el atmışlardır. Çünkü onlara göre roman, hem eğlendiren ve hoşça vakit geçirten, hem de kendi düşüncelerini en iyi şekilde aktarabilecekleri en uygun araçtır.¹⁸

Türkiye’de ilk romanlar, Tanzimat döneminde devlet dairelerinde eğitim gören, Fransız dili ve edebiyatına açık olan yeni entelijansiya tarafından yazılır. Ian Watt’ın tespitiyle İngiltere’de ve Fransa’da roman, orta sınıfların yaşam alanıyken bizde tam aksi bir seyir izler. Bizde roman türü küçük, kentli ve aydın bir seçkinler zümresinin tasarrufundadır.¹⁹ Bu seçkin tabakanın edebi çabaları, idealist ve reformcu kimliklerinin bir parçasıdır sadece. Bu reformcu ekip, önceliği biçimden ziyade içeriğe verecek, dolayısıyla romanı şiire tercih edecektir. Dolayısıyla mesnevilerle dile getirilen uzun hikâyeye türünden romana geçiş, “*hayalcilikten akılcılığa, çocukluktan olgunluğa, kısacası ilkelikten uygarlığa geçiş*”²⁰ olarak kabul edilecektir. Roman bu yönüyle tiyatro ve gazete gibi modernleşmenin olmazsa olmaz argümanı kabul edilecek, yeni entelijansiyanın en büyük silahı olarak ilk denemelerin üzerinden otuz yıl geçmeden güçlü bir edebi tür haline gelecektir.²¹

Fethi Naci, roman türünün bizde gecikmesinin nedenini, toplum yapımızda “birey”in öne çıkamamasını,²² Tanpınar’ın, “*modern romanın fert merkezli*” olması gerektiği görüşüne dayandırır. Tanpınar’a göre eski edebiyatımız, hayat ve kader

¹⁵ Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.s.2

¹⁶ Ali Budak, *a.g.e.* s.220

¹⁷ Kazım Yetiş, *a.g.e.* s.257-258

¹⁸ Durali Yılmaz, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.s.151

¹⁹ Robert P. Finn, *Türk Romanı*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2003.s.8

²⁰ Berna Moran, *a.g.e.* s.11

²¹ Ahmet Ö. Evin, *a.g.e.* s.11

²² Fethi Naci, *Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.s.21

karşısında, değil ferdin hürriyetini²³, mevcudiyetini bile kabul etmez.²⁴ Kundera'nın nefis tespitiyle her ne kadar romanın doğuşunda *burjuvazinin bireyciliği* yatsa da roman zamanla sosyale yatkın ve yakın kalmıştır.²⁵ İşte bu yatkınlık ve yakınlığı Batı romancısı ölçüsünde başaramayan romanımızın, Tanzimat döneminden itibaren halka yönelişi ve Anadolu'ya açılımı, yeterli düzeye ulaşmamış, dolayısıyla Türk romanına Anadolu'nun ve Anadolu insanının girişi daha geç tarihlere sarkmıştır.²⁶ Kurmaca metinlerin insan ve toplumla ilişkisi, onu konu edinmesiyle doğru orantılı olduğundan; romanın geniş halk yığınlarına yönelmesi, İstanbul dışını keşfetme sürecine girmesiyle olur.

Osmanlılıktan Türklüğe geçişte karşılaşılan kimlik bunalımını tarihçilerden daha özgür ve yaratıcı bir biçimde yakalayan romancılarımız²⁷, Batılı çağdaşlarının yazdıklarını önce heceleyerek, daha sonra da onlar gibi eserler vermeye çalışarak ve yine onların örnekleri üzerinden halka/taşraya/Anadolu'ya ulaşabilmiştir. Halka ve İstanbul dışında yaşayan insanlara ulaşma, tam anlamıyla ancak Cumhuriyet döneminde edebiyatın konusu olmayı başarmıştır. Bu gecikme biraz da Mutluay'ın değindiği gibi, Tanzimat sanatçılarının halkı bilmemesinden kaynaklanmaktadır.²⁸ Eğitim kurumlarının fazlalığı, okur-yazar oranının yüksekliği nedeniyle İstanbul-İzmir-Selanik üçgeninde başlayan ve her alanda varlığını hissettiren yenileşme ve gelişme düşüncesinin ilk nüveleri bu kentlerde başlamış, daha sonra Anadolu'ya yayılmıştır.²⁹

Bir paradigma değişikliğinin öncüsü olan Tanzimat dönemi (1860-1896) yazarları³⁰, Batılılaşmayla ortaya çıkan sosyal meseleleri, özellikle romanda işlemişlerdir. Batılılaşmanın nasıl gerçekleştirileceği, yanlış anlaşılmasının doğurduğu durumlar, kadın-erkek ilişkilerindeki aksaklıklar, kölelik/cariyelik, kadının eğitimi ve

---

²³ Fethi Naci, Tanzimat döneminde başlayan roman serüvenimizin çıkışında da eksik bir birey anlayışı olduğunu söyler. Ona göre Tanzimat romanında birey değil, tip vardır ve bu tipin en önemli özelliği de alafranga züppe olmasıdır. Bireyin edebiyatımıza girişinin miladına *Aşk-ı Memnu*'yu yerleştirir. Bkz: Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.s.XVIII-XX

²⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh yayınları, İstanbul 2007.s.61

²⁵ Milan Kundera, *Roman Sanatı*, Can Yayınları, İstanbul 1999. s.53

²⁶ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.s.83

²⁷ Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.s.9

²⁸ Rauf Mutluay, *50 Yılın Türk Edebiyatı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973. s.47

²⁹ Feridun Andaç, *Romanda ve Öyküde Gerçeklik Arayışları*, Varlık Yayınları, İstanbul 2011.s.9

³⁰ Yeni bir dünyanın eşliğinde duran bu aydın sınıfı oluşturan koşullar, Lukacs'ın tespitine tam oturmaktadır: "*Her büyük tarihsel dönem bir geçiş dönemidir, bunalımların, yıkımların ve yeniden doğuşun çelişik birliğidir; çelişik olmasına karşın yine de birleşik bir süreç boyunca daima yeni bir toplumsal düzen ve yeni bir tip insan doğar.*" Georg Lukacs, *Avrupa Gerçekçiliği*, Payel Yayınları, İstanbul 1987.s.19

toplumdaki rolü; farklı bir medeniyetle yüzleşen bu dönem romancılarının en çok üzerinde durdukları başlıca konulardır.³¹

Divan edebiyatında olduğu gibi yenileşme döneminde de İstanbul'un bir kültür merkezi olma özelliğini sürdürmesi, matbaacılığın ve ona bağlı olarak dergi, gazete ve kitap yayıncılığının İstanbul'da toplanması, edebiyat topluluk ve çevrelerinin bu kentte teşekkülü gibi sebeplerle edebi eserlerde konu ve olayların geçtiği mekân olarak bazen bir dekor, bazen hâkim bir tema halinde İstanbul'un yer alması son derece doğaldır.³² Unutmamak gerekir ki Tanzimat aydınının gerçekleştirmek istediği sosyal ve siyasal reformların halkçı cephesi, ilkin yaşadıkları yerin (İstanbul) insanına gitmeyle gerçekleşecektir. Bu halkçı dikkat devam ettikçe perspektif de genişleyecek, İstanbul'un surlarını aşır Anadolu'ya varacaktır. Sadece savaşlarda hatırlanan Anadolu halkına, sonradan halkçı bir söylemle sahip çıkılsa bile, ilk kez Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisi içerisinde yayınlanan *Bir Gerçek Hikâye* (1293/1876) ve *Bahtiyarlık* (1302/1885) adlı hikâyelerinde yer verilir. *Bir Gerçek Hikâye*'de Ahmet Mithat, "hikâyenin birinci meziyeti sahihü'l-vuku bir gerçek hikâye olduğu için ismini ol-vechile tesmiye eyledim"³³ ifadeleriyle eserinin gerçek bir olaya dayandığını belirtmektedir.

Beyoğlu ve çevresinde yaşayan mirasyedi tiplerin geçirdiği *monden* hayatları yazan kalemlerin ufku; konak, köşk, yalı, kalem odaları gibi kapalı mekânlarla Çamlıca, Göksu, Kâğıthane, Beykoz çayırı gibi safiye yerlerinden bir süre sonra kopacak ve daha bakir mekânlara yönelecektir.³⁴ Taşraya ilk yönelen merkez entelektüellerinin yöneliş gerekçesi, edebi eserde olmasını istedikleri gerçeklik ve milliliktir. Burada dikkati çeken şey, yazarların realizm veya millilik denince merkez dışını hatırlamalarıdır.³⁵ Bu hatırlama muhtemelen Avrupa edebiyatından edinilmiş bir intibadır. İlk dönem yazarlarından çevreyle ilgili yazar tipinin en dikkate değer örneği³⁶ olan Ahmet Mithat'ın eserlerinin birçoğunda çevre bir dekor olmaktan öteye gidememiş olsa bile, yazarın değişik çevrelere yönelişi, takdire şayandır. Sosyal bir çevre olarak köyün romana girmesi de Ahmet Mithat'ın bu tutumunun bir sonucudur.

³¹ Ramazan Kaplan, *Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.s.3

³² Orhan Okay, *Edebiyat ve Edebi Eser Üzerine*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.s.137

³³ Ahmet Mithat Efendi, *Bir Gerçek Hikâye*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1293. s.3

³⁴ Ali İhsan Kolcu, *Türk Romanı El Kitabı*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2013.s.137

³⁵ Mehmet Narlı, *Roman Sevdaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.s.296

³⁶ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2010. s.50

Ahmet Mithat'ın *Bir Gerçek Hikâye*'ye oranla köyü ve köylüyü daha başarılı anlattığı *Bahtiyarlık*, kendi döneminde olduğu gibi, daha sonraları da popüler bir konu olan Batılılaşma ve medeniyet çatışması üzerine kurulmuştur. Yaşam şartları itibariyle birbirinden farklı özellikler taşıyan köy ile kenti, iki genç kişiyle (Şinasi ve Senai) temsil eden Ahmet Mithat, Şinasi'nin şahsında köyü, Senai'nin şahsında kenti mutluluk mekânı olarak kıyaslar. Rousseau etkisinden olsa gerek, huzurun kentlerden ziyade doğada bulunacağı hayali Ahmet Mithat'ı ve kahramanı Şinasi'yi derinden etkilemiştir. Ahmet Mithat bu eserindeki Şinasi karakteriyle Türk aydınının daha o yıllarda Anadolu'ya yönelmesi gereğini belirtirken³⁷, Senai üzerinden kent özentisini de yermeyi ihmal etmez.

Ara Dönem sanatçılarından özellikle Mehmet Celâl'in alelâde aşk maceralarını işlediği eserlerinde de İstanbul dışındaki yerler mekân olarak alınmıştır. *Küçük Gelin*, *Leman* adlı romanlarındaki realist köy betimlemeleri, *Elvah-ı Sevda*'daki köy yaşamını yüceltme ve konusu tamamen köyde geçen *Cemile*'deki taşra anlatımları Mehmed Celal'in Anadolu'ya açılışının dönemsel değerini de gösterir. Edebiyatımızda Natüralizmin (Hakikiyyun) ilk temsilcisi olarak da bilinen Nabizade Nazım'ın *Karabibik* adlı eserinin mekânı da bir köydür. Yazar Antalya'nın Kaş ilçesine bağlı Beymelik Köyü'ndeki insanların yaşamından bir kesit sunmuştur. Bu eserde köylünün hayatına hâkim olan iki temel faktör üzerinde durulmuştur: Para ve cinsiyet.³⁸ Bir köylünün sade yaşayışı içinde; fakirlik, toprak ve mal sevgisi, hastalık, köydeki çekişmeler, evliliklerin maddi çıkarlara bağlı oluşu, delikanlı-genç kız ilişkileri, köylünün okuma yazma bilmemesi, köydeki hayatın durgunluğu, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki yaşayış farkı ve ekonomik dengesizlik, köylünün cinsel hayatı, köyde yaşamın maddi güce dayanması ve tefecilik gibi ayrıntılar *Karabibik*'in değindiği konulardandır. *Karabibik*, sahip olduğu özellikleriyle yalnız Kaş'ın Beymelik Köyü'nde oturmuş bir roman kişisi değil, Türk köylüsünün ta kendisidir.³⁹

Mehmet Kaplan'a göre *Karabibik*'in (1890) en önemli yönlerinden birini, köylüleri kendi dillerine göre konuşturması oluşturur. İnsanı ve eşyayı kendi gerçeklikleri içinde göz önüne koymayı amaçlayan Nabizade'yi *Yaban* yazarının öncüsü

³⁷ Cahit Kavcar, *Edebiyat ve Eğitim*, Engin Yayınevi, Ankara 1999.s.35

³⁸ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.s.297

³⁹ Gündüz Akıncı, *Türk Romanında Köye Doğru*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961.s.35

sayar.⁴⁰ Fethi Naci ise *Karabibik*'i hacim yönünden yeterli bulmadığı için *Küçük Paşa*'nın köyü işleyen ilk roman olarak kabul edilmesini gerektiğini iddia eder.⁴¹

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanında başkahraman olan ve Taner Timur'un Rus romanlarında sık sık rastlanan pozitivist soylulara benzettiği⁴² Mansur, yazarın ideallerini gerçekleştiren biridir. O da tıpkı Ahmet Mithat'ın *Bahtiyarlık* adlı eserindeki Şinasi gibi köye üretim yapmak için gider. Roman kahramanının köy kalkınmasını sağlayacak son derece güç işleri (iplik fabrikası, kooperatif, ziraat mektebi...) kendi başına başarmış olması, gerçekçilik sınırlarını zorlasa da köy kalkınması hakkında aydınlar nezdinde bir ufuk işareti olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemin taşrayı bir mekân olarak kullanan eserlerinden biri de taşrada yaşayan yazarlardan birinin kaleminden çıkan ve Kayahan Özgül'ün iddiasına göre ilk köy romanımız olan *Türkmen Kızı*'dir.⁴³ Bu romanda Toroslarda yaşayan Türkmenlerin yaşamları konu edilir.⁴⁴ Romanın olay örgüsü, "*Erciş Dağı'nın Bingöl Yaylası'ndaki*" İlbeyli aşiretinin boybeyi olan Hamza Bey'in, geçkin yaşına bakmadan Vayvaylı obasından on dört yaşındaki Kumru'ya talip olması, Kumru'nun da bu evliliğin gerçekleşmemesi için aşiretiyle birlikte Çukurova'ya kaçması üzerine kurulmuştur. Buradan Çukurova'ya inen aşiretin aldığı bu karar, o dönemin iskân politikalarına da muvafıktır. Kardeşini ve nişanlısını kaybeden Kumru'nun Çukurova'da kör olması ve bunun ardından gerçekleşen birçok vaka, romanın sonunda nişanlısı Ali'yle buluşması ve tüm bu olumsuzluklara neden olan Hamza Bey'in de devlet güçlerine teslim edilmesiyle bağlanır. Yazarın "*sırf millidir*"⁴⁵ diye takdim ettiği roman boyunca Türkmen aşiretlerinin dili ve sosyolojisi hakkında bilgiler verilmesi de eserin önemini bir kat daha artıran diğer bir etkidir.

Milli Edebiyat başlamadan evvel, İstanbul'un dışına çıkıp 1910'lu yılların köy hayatını realist dikkatle veren Ebubekir Hazım'ın *Küçük Paşa* adlı romanını da

⁴⁰ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.s.369-375

⁴¹ Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990. s.265

⁴² Taner Timur, *a.g.e.* s.311

⁴³ *Türkmen Kızı*'ni yayına hazırlayan Kayahan Özgül, kitabın başına eklediği makalesinde, *Karabibik ve Bir Gerçek Hikâye*'nin romandan ziyade "*ilk köy hikâyelerimiz*" olarak kabul edilmesini teklif etmektedir. Bkz: Kayahan Özgül, "*İlk Köy Romanımız Türkmen Kızı mı?*", *Türkmen Kızı* (ss.5-23), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.s.VI

⁴⁴ Ömer Solak, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Merkez-Taşra Çatışması*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.s.48

⁴⁵ Paşabey-zade Ömer Ali Bey, *Türkmen Kızı*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.s.3

unutmamak gerekir.⁴⁶ *Karabibik*'ten yirmi yıl sonra 1910'da yayınlanan *Küçük Paşa*'nın yazarı Ebubekir Hazım, taşra kökenli bir sanatçıdır. Niğde doğumlu olan yazar, eserin önsözünde Küçük Paşa'nın hayat hikâyesini anlatmaktan kastının “*dikkatleri köylere, köylülere çekmek*”⁴⁷ olduğunu belirtmiş, dolayısıyla kendisi de bu eserin gerçekliğe ayna tuttuğunu dile getirmiştir. Kimi sanatçılar tarafından *Karabibik*'e kıyasla yazınsal nitelikleri daha yüksek ve daha başarılı kabul edilen *Küçük Paşa*'da Anadolu köylerinin o dönemdeki yoksullukları, yerleşim bozuklukları; ulaşım, sağlık ve eğitim olanaklarının ilköğrenimi, insanların birbirleriyle ilişkilerindeki bencillikler gibi hususlar uzun uzun verilmeye çalışılır.⁴⁸

Edebiyatı şahsi ve hissi bir çizgide devam ettirme gayretinde olan Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati, toplumsallaşma eğilimi olan romanın yürüyüşüne engel olamamış, bu dip akıntı, daha sonraki dönemlerde (Milli Edebiyat ve Cumhuriyet Edebiyatı) önemli eserler verecek sanatçılar sayesinde zayıf da olsa akmayı başarmıştır. Bunlar arasında cahilliği, batıl inançları aracı kılarak mizah gücünü ortaya koymaya çalışan Hüseyin Rahmi; büyük gücünü betimsel üslubundan alarak hissi ve milli konularda hareket yönü kuvvetli romanlar veren Refik Halid; hissi ve milli romandan hareket ederek Türk toplumunun sosyal yapısını incelemeye doğru gelişen Halide Edib; Türkiye'nin sosyal yapısını evre evre inceleyerek eskiyen yanlarını ortaya koyup ona bir hamle vermeye çalışan Yakup Kadri; imkânlı üslubu ile çağlar, gelenekler arasında karşılaştırmalara girişen, tahlilci bir romanda başarılı örnekler veren Peyami Safa; İstanbullu, taşralı bütün ortak aydınların hayatlarına sıcak bir ilgi ile eğilen, gücünü duygulu ve rahat anlatımından alan Reşat Nuri, bu evrenin dikkati çeken başlıca romancılarıdır.⁴⁹

II. Meşrutiyet dönemi yazarları, konu ve tema bakımından bir zenginlik ve çeşitlilik gözlenmesine rağmen, taşraya açılma iddiası taşımazlar. Bu dönem yazarları Tanzimat ve Servet-i Fünun döneminde beliren temalara ek olarak özgürlük, idealizm, çağdaşlaşma, feminizm, alafrangalık çevresinde yoğunlaşan tematik çeşitlilikle

⁴⁶ Olcay Öneroy, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1984.s.6

⁴⁷ Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.* s.11

⁴⁸ Demirtaş Ceyhun, *Türk Edebiyatında Anadolu*, Sis Çanı Yayıncılık, İstanbul 1996.s.17-18

⁴⁹ Aytakin Yakar, *Türk Romanında Milli Mücadele*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.s.10-11

Cumhuriyet kuşağının da oluşmasına zemin hazırlayacaktır.⁵⁰ Doğu ufku İstanbul’la sınırlı bu dönemde Halid Ziya’nın sanat yaşamını noktaladığı⁵¹ son eseri *Nesl-i Ahir*’inde Erzurum’un geçmesi, çalışmamızın kapsamı bakımından, bizi teselli eden tek nümunedir.

Fransız edebiyatından çokça etkilenen edebiyatçılarımızın, J.J. Rousseau etkisiyle olsa gerek, doğaya ve taşraya merakı sonraki nesillerde daha da kuvvetlenecek, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet dönemi sanatçılarıyla büyük oranda İstanbul dışına taşacaktır. 1909’la 1919 arasında gerçekleşen olaylar da aydınlardaki milliyetçilik anlayışını “*duygu basamağından şuur katına ulaştırmış*”⁵² ve bu durum romanımıza iki ayrı biçimde yansımıştır. Bir yandan yaklaşık bir milyon genç, zayıflayan devleti yeniden ayağa kaldırma heyecanı içinde cephelerde çarpışırken, diğer taraftan savaş vurguncuları halkın varını yoğunu sömürmekte, romancılarımızın deyimiyle İstanbul’da “*yeni bir Babil*” yaratmaktadır. Dönemin yazarları, eserlerinde savaşın devam ettiği Kafkas, Çanakkale ve diğer cepheleri de ele alıp işlemişlerdir.⁵³

Cumhuriyetin ilk yılları, Türk romanının kalite, tema çeşitliliği ve nicelik bakımından önemli atılımlar yaptığı bir dönemdir. Cumhuriyet döneminin ilklerinden olmasına rağmen Anadolu insanını en fazla etkileyen kitapları arasında yer alan *Çalikuşu*, dönemine hâkim olan Anadoluçuluk cereyanına kuvvetli tesirlerde bulunmuştur. Romanda idealist, bilinçli bir “muallimenin” gözüyle Anadolu; şehir, kasaba, köy gibi farklı yerleşimler üzerinden okura tanıtılmıştır. Türk edebiyatının okuyucuları belki de en çok *etkileyen* şahsiyeti olan Feride’nin⁵⁴ Batı Anadolu’nun ücra bir köyünde⁵⁵ yaşadıklarından edindiği intibalar çerçevesinde Anadolu, ekonomik ve kültürel gerilik içindedir.

Anadolu’daki sosyal sorunlar, anlatıcı tarafından, eğitimdeki eksikler ve yanlışlar temelinde çözümlenmeye çalışılır. Gözlenen diğer problemler, günlük hayatta cehalet ve taassubun hüküm sürmesi ve eşkıya tehlikesinin Anadolu’yu güvensiz bir bölge haline getirmiş olmasıdır. Bu tür problemler, yazarın sonraki pek çok romanının

⁵⁰ Osman Gündüz, *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.s.18

⁵¹ Osman Gündüz, *a.g.e.* s.19

⁵² Aytekin Yakar, *a.g.e.* s.8

⁵³ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.s.25

⁵⁴ İnci Enginün, *a.g.e.* s.443

⁵⁵ Edebiyatımızın bu döneminde çerçevesi çizilen köy, artık Mumford’un “*ahlakın temelini oluşturan geleneklerin doğduğu*” ve “*insanlığın ilerlemesini mümkün kılan hayat enerjisine sahip*” olduğu bir yer olmaktan çok uzaklaşmıştır. Bkz: Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.s.27

da temel izleği olacaktır. Reşat Nuri, *Çalığışu* romanında köy meselesini eğitim perspektifiyle görmüştür. Köylünün davranışlarından sosyal hayatına kadar pek çok konudaki yetersizlik, eğitim eksikliğine bağlanmıştır. Feride'nin köydeki mücadelesi daha ileri bir eğitimin yerleştirilmesi hususundadır. O, hurafe anlatan Hatice Hanım'ın karşısında modern eğitimin temsilcisidir.⁵⁶ *Çalığışu*'nun yayımlandığı yıllarda gördüğü ilgiyi “zamanlı”⁵⁷ yazılmış olmasına bağlayan Fethi Naci, romanda Kurtuluş Savaşı'nın tek cümleyle geçmemesinin bile ününe bir noksanlık getirmediği kanaatindedir.

İsminin anılmasını gerektiren ve Anadolu'daki süren özgürlük mücadelesini konu edinen bir diğer önemli eser de *Ateşten Gömlek*'tir. İzmir'de başlayan, sonra İstanbul ve Anadolu'yla devam eden *özgürlük arayışı* aslında Halide Edip'in kendi serencamından da izler taşımaktadır. Anadolu köylüsüne ait gerçekleri bütün çıplaklığıyla önümüze serdiği için çok övülmüş ya da tek yanlı olduğu, gerçekleri çarpıttığı ve köylünün yalnız olumsuz yönlerini anlattığı için (aydınlarca)⁵⁸ eleştirilen⁵⁹ *Yaban*, Kurtuluş Savaşı yıllarında Orta Anadolu'da yaşayan insanımızın edebi esere işlenmiş halidir. Merkez ile taşranın acı karşılaşmasını anlatan *Yaban*'ın bir diğer özelliği de kendinden önceki metinlerde işlenmiş Anadolu romantizmini sona erdirmesidir. Artık Anadolu saf, bakir tabiatıyla, temiz aşkları ve masum insanlarıyla var olan bir sığınma mekânı veya tahayyül âlemi değildir.⁶⁰ Yazarın “1921'de Tetkik-i Mezalim Heyeti ile Anadolu'da yaptığı tetkik gezisinin”⁶¹ mahsulü olan bu eserdeki halk, aydından farklı bir tasavvur ve yaşama sahip “uyuşmaz”⁶² bir kitledir.

Taşraya açılan ve köyü işleyen bu ilk örnekler için varılacak sonuç, bu dönem yazarlarının büyük bir çoğunluğunda, henüz doğrudan doğruya köylünün sorunlarını işleme düşüncesi doğmamıştır. Roman yazarlarının yaşadıkları “devrin esiri”⁶³ olduğu gerçeğinden hareket edersek, yazarlarımızın yabancısı oldukları Anadolu'yu/taşrayı işlemekte gecikmeleri veya sınırlı ölçülerle vermeleri de fazlaca abes görülmez. Bu gecikmeden dolayı köy teması, asıl konularını yanında ikinci derecede yer almış, roman için başlı başına bir konu olamamıştır. Köye değinen bütün romanlarda köyün geri

⁵⁶ Ramazan Kaplan, *a.g.e.* s.57

⁵⁷ Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1995.s.71

⁵⁸ İnci Enginün, *a.g.e.* s.391

⁵⁹ Berna Moran, *a.g.e.* s.201

⁶⁰ Mehmet Narlı, *a.g.e.* s.307

⁶¹ Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.s.105

⁶² Abdülkadir Hayber, *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2011.s.264

⁶³ Kléber Haedens, *Roman Sanatı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1961.s.65

kalmışlığı, kentli aydının gözüyle verilmiştir. Ya bazı kahramanlar yoluyla idealist kişilerce ya da görev dolayısıyla köye gidilmiştir. Her iki açıdan da köy, bir sorunlar yumağıdır. Fakat her şeye rağmen bu eserler, gelecekte gelişecek olan Anadolu ve köy merkezli edebiyata ortam hazırlaması nedeniyle son derece değerli teşebbüslerdir.

Edebiyatın, hiçbir zaman içinde doğduğu toplumun siyasî ve sosyal hadiselerine kayıtsız kalmaması⁶⁴ gerçeği, bizi Türk edebiyatının toplumdaki siyasî ve sosyal gelişmelere paralel olarak Anadolu'ya yönelmesini anlamlı kılar. Türk romanı, bu yönelimin ilk denemelerinde biraz şaşkınlığa uğramışsa da sonradan toparlanmış ve hem Anadolu coğrafyasını hem de insanını kucaklamıştır.⁶⁵ Böylece edebiyatımız, Tanzimat'taki değiştirici ve dönüştürücü misyonunu tekrar devralmış, önceleri yeni siyasal sistemin propagandasını yaparak daha sonra da farklı ideolojik yelpazeleri içinde barındırmak suretiyle yoluna devam etmiştir.

Türk edebiyatında *Anadolu* kavramı sadece bir toprak parçası değil, bir ideal olarak ele alınmıştır. Bu yüzden Anadoluculuğun çok önemli sosyal, siyasal ve kültürel gerekçeleri bulunmaktadır.⁶⁶ Geçmiş dönemlerdeki baskı, işkence, yolsuzluk ve rüşvet gibi toplumu çürüten rahatsızlıklardan bıkan Türk aydını, böyle bir ortamda "*Anadolu'yu İstanbul'un çirkinliklerinden kaçılarak sığınılacak ana kucağı gibi*"⁶⁷ görür. Romanlarda insan-mekân münasebeti, kurtarılmak ve geliştirilmek istenen vatan merkezinde toplanır. Buna bağlı olarak da şahıs kadrosu yeni toplumun kurtarıcıları olacak asker, öğretmen ve bunların çevresindeki vatandaşlardan oluşur.⁶⁸ Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçteki romanların temasını belirleyen rejim ve kuruluş olguları, 1930'lardan sonra yazılan romanların hem tematik eğilimlerini hem de estetik başarılarını hazırlamıştır.⁶⁹

Halide Edip'in *Vurun Kahpeye* (1926), Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıküşu* (1924) ve *Yeşil Gece* (1928) adlı romanlarında başkahramanın öğretmen olması, bu misyonerlik niyetini kolaylıkla ele verir. Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* ve *Zeyno'nun Oğlu* adlı romanları, Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı, Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı*, Burhan

⁶⁴ Burada Forster'in işaret ettiği edebiyat-insan ilişkisini hatırlamakta yarar var. Ona göre "*hiçbir sanatçıyı devrinden soyutlamak mümkün olmaz. Romancılar, kendi çağlarının olaylarını, yaratıcılık teknesinde yoğuran insanlardır.*" Bkz: E.M. Forster, *Roman Sanatı*, Adam Yayınları, İstanbul 1985.s.220-221

⁶⁵ Fırat Karagülle, *Erken Cumhuriyet Dönemi Romanında Anadolu İmgesi*, Kitabevi, İstanbul 2014.s.16

⁶⁶ Alemdar Yalçın, *a.g.e.* s.26

⁶⁷ Alemdar Yalçın, *a.g.e.* s.172

⁶⁸ Mehmet Narlı, *Roman Ne Anlatır/Cumhuriyet Dönemi 1920-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.s.45

⁶⁹ Mehmet Narlı, *a.g.e.* s.47

Cahit Morkaya'nın *Yüzbaşı Celal*, *Gazi'nin Dört Süvarisi*, *Harp Dönüşü*, *Cephe Gerisi*, *İzmir'in Romanı* ve *İhtiyat Zabiti* isimli eserlerinde subayların temel karakter olarak kullanılması yine bu niyetin bir tezahürüdür. Buna bir de dönemin sosyal gerçekliği bağlamında bakıldığında, o süreçte halkla doğrudan temas edebilen iki aydın tabakası tespit edilecektir: Öğretmenler ve subaylar.⁷⁰ Yakın tarihimizdeki savaşların çokluğu ve devletin kurucu aktörlerinin tümüyle asker kökenli olması, halkla asker arasında münasebetlerin niceliğini etkilerken, cahil halkın eğitime seferberliği de öğretmenlerin önemini belirleyen bir faktör olarak belirlemiştir.

Ülkenin bütün veçheleriyle yöneldiği Batılılaşmayı ve bu eğilim nedeniyle yapılan inkılâpları halka benimsetmeye çalışan aydınlarımızın, hem halkı tanımak hem de halkı eğitmek temelinde başvurdukları *en etkili* tematik unsur öğretmenlerdir. Bu alanda yazılmış *Yeşil Gece* ve *Vurun Kahpeye* romanları, aslında devrin halk gerçekliği yanında aydın sorunsalını da net biçimde tasvir etmektedir. Daha önce yayınlanan *Çalikuşu*'yla aralarındaki bakış farkı, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla uygulamaya sokulan yeni eğitim anlayışının farkını da gösterir. *Çalikuşu* romanına hâkim olan çağdışı eğitim tasviri, *Yeşil Gece*'de çağdışı eğitimin düzeltilmesine evrilmiştir. *Vurun Kahpeye* romanında zorda kalan Aliye Öğretmen'in imdadına Yüzbaşı Tosun Bey'in yetişmesi sadece bir yazar tercihidenden ibaret değildir. Bu iki karakter, mevcut rejimin halkı karanlıktan kurtaracak iki *simgesel* aydın tipini imlemektedir.

Türkeş'e göre erken dönemde köyü konu edinen roman ve hikâyelerin genel teması, Anadolu'nun tozlu yollarına düşmüş İstanbullu aydının cehaletle verdiği savaştır. İlerlemeyi temsil eden idealist aydınlar, taşradaki *feodal artıklar*la giriştikleri kavgada kazanarak çıkacaklarına emindirler. Ne var ki cahil bırakılmış, softalarca istismar edilmiş, aşiret ağaları tarafından sömürülmüş halk, onları hiçbir zaman anlamayacaktır.⁷¹ 1940'lara kadar süren Cumhuriyet romancılığımızda, Doğu Anadolu'ya kısmen yer veren eserler, ya Batı'dan oraya sürgün veya görevli gelen memurların yaşantısına (*On Yılın Romanı*, *Düinkülerin Romanı*, *Yıldız Yağmuru*) ya da burada doğup Batı'ya gidenlerin (*Küçük Hanımın Kısmeti*, *Kır Çiçeği*, *Sevgim ve İztirabım*, *Bir Kız Böyle Düştü*, *Bu Kalp Duracak*, *Hıçkırık...*) nostaljik hatıralarına

---

⁷⁰ Alemdar Yalçın, *a.g.e.* s.181

⁷¹ Ömer Solak, *a.g.e.* s.95

dayanır. Eserin tümüyle Bölge'yi* konu edindiği romanlarda da (*Dağları Bekleyen Kız*) yazarların görmediği yerleri anlattığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bir devri tümüyle etkisi altına alan Anadolu duyarlılığı, roman türüne de yansımış, böylece 1940'lerden itibaren çeşitli temalarla zenginleşip evrilerek köy romanı olarak isimlendirilecek bir edebi anlayışın doğmasına yol açmıştır. Araştırma konumuzun da bir sonucu olarak tebarüz ettiği bu köy duyarlılığı, taşraya açılan romanımız açısından önemli bir merhale dir. Geniş halk yığınlarını *Köy Edebiyatı* ismiyle işleyen ve daha çok bürokrat ve kentli aydınlarca yürütülen bu dönem edebiyatında, dönem aydınlarınca benimsenen egemen ideoloji, tekrar tekrar üretilecektir.⁷²

Taşranın taşrasındaki Doğu'yu romanımıza taşımakta önemli bir merhaleye tekabül eden *Köy Edebiyatı*, önceleri Anadolu'da doğup büyümeyen yazarlarca temeli atılacak, 1950'lerde ise köyde doğup büyümüş, yoksul köy çocukları arasından çıkan yeni bir yazar kuşağı tarafından yürütülecektir. Kendilerini dünyayı değiştirecek bir sınıfın öncüleri olarak kabul eden bu *Toplumcu Gerçekçi* yazarlara göre sanatın görevi, *büyülemek* değil *aydınlatmaktır*.⁷³ Köyü içten görüp gözetleyen, halk dilinin ve kültürünün içinde yetişen ve kendi köyünü, köylüsünü anlatan bu yeni yazar kuşağı, daha ilk yapıtlarıyla büyük yankı uyandıracaktır. Hatta bir ara edebiyatta gerçekçilik demek, neredeyse sadece köyü anlatmakla eşdeğer tutulacaktır.

Gerçekten de 50'lerden itibaren taşraya açılma, o denli güçlü bir eğilim haline gelir ki, kentli yazarlarımız bile köy romanı yazmak için çok çabalar. İşin ilginç yanı ise, köy kökenli yazarlar gibi kent kökenli yazarlarda da köylü hep aynı kalıba yerleştirilerek anlatılır. Bu eserlerde köylerimizde yaşanan kavga, toprakları türlü oyunlarla üzerine geçirmiş zengin toprak ağaları ile topraksız fakir köylüler arasındaki sınıfsal çelişkiden kaynaklanmaktadır. Bu yazarlara göre köylerimizde kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkisi egemendir, dolayısıyla olaylar da sömürücü toprak ağalarına ve onların yordakçıları olan imamlara, şeyhlere ve muhtarlara karşı sömürülen yığınların haklarını savunan, onları örgütlemeye çalışan öğretmenlerin kavgaları ve dramları şeklinde kurgulanmıştır. Bu akıma Köy Enstitüleri'nden mezun, aslen köylü

---

* Okunuşu kolaylaştırmak için bundan sonra Doğu Anadolu Bölgesi yerine Bölge demeyi tercih ettik.

⁷² Ömer Solak, *a.g.e.* s.72-77

⁷³ Ernst Fischer, *Sanatın Gerekliği*, Sözcükler Yayınları, İstanbul 2013.s.29

yazarlar da büyük bir katkı sağlamışlardır.⁷⁴ Romanların çoğunda göze çarpan bir diğer husus da verilen kavgaın olumlu sonuçlanacağına dair beslenen umuttur.

Köy Enstitüleri yoluyla köyün meselelerini yakından tanıyan ve bunu edebi eserlerde vermeye çalışan bu *yeni* nesil, *köy edebiyatı* olarak adlandırılacak bir hareketin doğmasına neden olur. Daha çok gözlemci-gerçekçi, eleştirel gerçekçi ve toplumsal-gerçekçi çizgide olup “*acı gerçeklerin sergilenmesi*”yle⁷⁵ yetinirler. Bir yönüyle köy edebiyatı Köy Enstitülerinden yetişen yazarların başlattığı bir edebi hareket olarak görülebilir. Belirli bir hazırlık döneminden sonra 1950’de ilk örneğini Mahmut Makal’ın yazdığı *Bizim Köy* adlı eserle verir. Görev yaptığı Anadolu köyleri ile ilgili gözlemlerini “*sosyolojik bir rapor*”⁷⁶ formatında anlatan yazarın bu eseri, alışılmış roman ölçülerine uymadığı halde, Köy Edebiyatı’nın ilk örneği kabul edilmiştir. Yayınlandığında edebiyat dünyasında “*tam bir bomba etkisi yaratan*” bu eserde, Türkiye’nin “*tarihsel gelişimi, toplumsal birikimi*”⁷⁷ni, köylünün hayatını, bütün çıplaklığı ve geriliği içinde yalın bir dille ifade ettiği için kendinden sonraki bir edebi hareketin de başlatıcısı olur.

Binyazar’ın Türk köylüsünün “*bin yıllardır süren suskunluk kilidini*”⁷⁸ açtığına inandığı *Bizim Köy*’ün açtığı bu yola Talip Apaydın *Sarı Traktör* (1958), *Yarbükü* (1959), Fakir Baykurt *Yılanların Öcü* (1959) romanlarıyla katılırlar. Bu dönemde köy konusuna ilginin artmasında, dönemin siyasi gelişmelerinin de payı vardır. Tek Parti iktidarının değişimi, Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ve dünyadaki sol siyasi dalganın da etkisiyle köy hem siyasi hem de edebi ilginin odağı haline gelmiştir. Ekonomik sorunların yine ilk sırada ele alınmaya devam ettiği bu dönemde romanda yaygınlık kazanan köy konusu, giderek toplu bir hareket haline gelmiştir.

1970’lere kadar genellikle dışarıdan bir gözle kaleme alınan Bölge’nin, bizzat o Bölge yazarlarınca işlenmesi bu tarihten sonrasına denk gelecektir. 1960’lı yılların dünya geneline yayılan sol hareketleri ve bunun edebiyattaki yansımaları 1970’lerden

⁷⁴ Demirtaş Ceyhun, taşraya açılmada ve köylünün sorunlarını dile getirmede ısrarcı olan Köy Enstitülü yazarların yapıtlarında Anadolu gerçeğini tam yansıtamadıkları kanısındadır. Ona göre bu yazarlar kendi köylerini ve köylülerini bile, halk hakkında sınırlı bilgiye sahip ve halkı sadece hapishanelerde tanıyan solcu ağabeylerinden pek de farklı anlatmamışlardır. Bkz: Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.58

⁷⁵ Mehmet Bayrak, *Köy Enstitüleri ve Köy Edebiyatı*, Özge Yayınları, Ankara 2000.s.55

⁷⁶ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.s.95

⁷⁷ Adnan Binyazar, *Ozanlar Yazarlar Kitaplar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008.s.243

⁷⁸ Mahmut Makal, *Bizim Köy*, Literatür Yayınları, İstanbul 2016.s.9

sonra “*devrimci bir karakter*”⁷⁹ kazanarak, Bölge dâhil, tüm Türkiye’yi etkisi altına alır. *Ağrı Dağı Efsanesi*’nin yazılış tarihiyle kesişen bu yıllarda Doğu, bizzat Doğulu yazarlar (Yaşar Kemal, Ömer Polat, Ümit Kaftancıoğlu, Lütfi Kaleli, Dursun Akçam...) tarafından işlenmeye başlayacaktır. Bu romanlarda dikkat çeken önemli ayrıntı, Doğu’nun geri kalmışlığı başta olmak üzere tüm sorunlarının daha içten ve içerden bir anlatımla verilmesidir. Doğu, birçok eksikliğinin yanında sahip olduğu *farklı* güzelliklerle de edebi eserin konusu olur. Özellikle isyan sorunsalına yoğunlaşan romanlarda, resmi tarih söylemine paralel yazılan eserlerle eşzamanlı olarak isyanların oluştuğu ekonomik ve kültürel koşulları, isyanlara katılanların toplumsal yapısı ve psikolojisini veren romanlar da yazılır.

1980’lere kadar köy ağırlıklı roman dünyamız, bu dönemdeki askeri darbe ve dünya konjonktürüyle beraber daha farklı bir mecraya girmiştir. Aynı süreçte Türkiye’de şehirleşme ve sanayileşmenin yoğunluk kazanması ve değişen siyasal ve toplumsal faktörler de köy edebiyatına ilginin zayıflamasına neden olmuştur. Değişen paradigmanın etkisiyle romanlarımızda, daha önce işlenmemiş temalar öne çıkmaya başlar. Değişik etnik ve inanç gruplarının işlendiği bu romanların yanında, yöresel farklılıkların işlendiği eserler piyasaya çıkar. 1980’den sonraki süreçte Türk romanının genelinde gözlemlenen kentleşme sorunsalı ve ona bağlı bireysel temalara rağmen, Bölge’yi konu edinen romanlarda yöresel konular, özellikle Tunceli/Dersim yöresi ağırlığını hissettirmektedir. Mağduriyet ve mahrumiyet eksenli bu romanların çoğunda hissedilen etnik hassasiyetlere Bölge’de meydana gelmiş isyanları işleyen romanları da eklememiz gerekir. Doğu/Güneydoğu/Kürt sorununu merkezine alan eserlerdeki terör ve çatışma sürecinin farklı cephelerden işlenmesi, dönem romanlarındaki sosyal ağırlığı yakın dönem olaylarına çekse de kolektif belleğimizde sıcaklığını koruyan Sarıkamış Harekâtı’nın dramatik ve trajik boyutlarını işleyen eserlerle bu durum geçmiş lehine dengelenmiş olur.

İlk örnekleri yazıldığından beri, çok yönlü bir entelektüel bilgi birikiminin estetik bir boyutta ele alındığı ve değerlendirildiği bir edebi tür olan roman, yazıldığı toplumla ve yazarıyla bağı hiçbir zaman zayıflamayacak derecede *insanidir*. Milli Edebiyat hareketiyle İstanbul dışına taşma ve ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi romanlarında belirginleşecek Anadolu’ya açılma, bir süre sonra köye aşırı odaklanmaya

---

⁷⁹ Alemdar Yalçın, *a.g.e.* s.23

dönüşmekten geri durmayacaktır. Anadolu insanına ve sorunlarına yönelik bu edebi dikkatin, kısa bir gecikmeyle de olsa, Doğu Anadolu'ya açılmayı da beraberinde getirmesi hiç şaşırtıcı değildir. İnceldiğimiz romanlarda karşımıza çıkan bölgesel gerçeklikler (coğrafi ve iklimsel zorluklar, çetin yaşam koşulları, bölge insanının eğitimsizliği, uzun yıllar süren çatışmalar...) Bölge'nin coğrafi ve tarihsel koşullarını da göz önüne almak lüzumunu hissettirir. Edebi eserin, çıktığı ortamın az çok bir yansıması olduğu kabul edilirse bu imkân, bize romanları doğru tahlil etmede de yardımcı olacaktır.

1. Doğu Anadolu'nun Coğrafi Özellikleri

Uygarıklardan söz etmenin mekânlardan, topraktan, bitki örtüsü ve hayvandan söz etmekle aynı anlama geleceğini iddia eden Kefeli'ye göre her uygarlık sabit bir mekâna dolayısıyla da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır. Metnin doğduğu coğrafyanın metnin fikri planı ve karakteri üzerindeki etkisi yadsınamayacağı⁸⁰ için biz de inceleyeceğimiz romanların koşullarını belirleyen Doğu Anadolu'nun coğrafik özelliklerine kısaca değineceğiz. Doğu Anadolu, 1941'de toplanan Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde yedi coğrafi bölgeye ayrılan ülkenin, yüzölçümüne göre yaklaşık %20'lik bir payına sahiptir. Tabanı Türkiye'nin doğu sınırına dayanmış, uç kısmı ise İç Anadolu Bölgesi'ne doğru uzanan bir üçgen görünümdeki bu bölge, yaklaşık 157.000 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir.⁸¹ Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğu sınırı, Türkiye'nin doğu sınırın meydana getirir. Kabaca kuzey-güney doğrultusunu taşıyan bu sınırdan güneyden kuzeye doğru İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletleri yer almaktadır.

Türkiye'nin yaklaşık beşte birini kaplayan Doğu Anadolu Bölgesi, bünyesinde 14 il barındırmaktadır. Kabartma bir harita ya da yüzey şekillerini renklerle ayırt eden bir haritaya bakıldığında, Türkiye'nin coğrafi bölgeleri içinde en fazla yer kaplayan Doğu Anadolu Bölgesi'nin genel olarak yüksek, yüzey şekillerinin de çok çeşitlilik arz ettiği hemen göze çarpar.

Avrupa kıtasının genelinde 330 metre olan ortalama yükseklik, Türkiye'de 1.132 metreye ulaşır. İllerin en üst bölgelerinin ortalama yüksekliği 700 metreyi bulurken,

⁸⁰ Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.s.13-15

⁸¹ Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, MEB Yayınları, İstanbul 1989. s. 1.

toplamda 81 ilden oluşan ülkemizdeki illerin 24 tanesi 1.000 metre üzeri yüksekliktedir. Ülke ortalamasına göre en yüksek coğrafyaya sahip bölge Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Zira ülkenin en yüksek ili (Erzurum 1.863 metre) ve en yüksek dağı (Ağrı Dağı 5.137 metre) bu bölgede bulunur.⁸² Bölge'de dağlar geniş yer tutar, buna karşılık çeşitli düzlükler yani ovalar, platolar ve çöküntü alanları da çoktur. Oldukça engebeli ve yüksek oluşuyla da dikkat çeken bu bölgede ortalama yükseltinin 2000 m'yi bulması, iklimi çeşitlendirirken yerleşme düzenini ve ekonomik yaşamı da etkilemektedir. Bölge'deki iklim özellikleri, bitki örtüsü, nüfus dağılımı, yerleşme düzeni, sosyo-ekonomik yapı, yöreden yöreye çok değişmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, bütünüyle yüksek bir bölgedir; zira Türkiye'nin en yüksek noktaları Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Ağrı Dağı (Büyük Ağrı 5137 m, Küçük Ağrı 3896 m), Hakkâri Dağı (Buzul, Cilo Dağı 4116 m) ve (Reşko T. 4135 m), Süphan Dağı (4058 m) ve Nemrut Dağı (3.000 m) gibi dağlar yer alır. Bölge'nin yüksekliği iklim koşullarını olumsuz yönde etkilediği gibi iklim özellikleri de yer şekilleri ve bitki örtüsünü, toplumsal yaşamı ve ekonomiyi doğrudan etkiler. Kar ve soğuk hava, bölge coğrafyasının -ortalama bir tahminle- yılda en az beş ayını yaşam açısından zorlaştırmaktadır. Ekonomik dengesizliklerin de en büyük sebebi olan fiziksel özellikler, diğer bölgelere nazaran burada daha belirgindir. Ulaşım ve taşıma, engebeli bölgeler için açık bir ekonomik dezavantajdır. Bu dezavantajlı durum istatistiki verilerde daha somut görülebilmektedir. Zira 1975 yılında yalnız İstanbul büyük sanayinin % 49'una sahipken, Doğu Anadolu için bu rakam % 3'tür.⁸³

Doğu-batı eksenli fay hatlarının uzandığı Bölge'de Doğu Anadolu fay hattı ile Kuzey Anadolu fay hattının kesişme nedeniyle her zaman faal olması, risk derecesi yüksek depremlerin oluşmasına imkân tanımaktadır. Türkiye'de XX. yüzyılda Richter ölçeğiyle yediyi aşan büyüklükte 20 deprem olması ve bunlardan en ciddi ve en ölümcül depremin Erzincan'da 1939 yılında gerçekleşmesi, Bölge'nin jeolojik yapısının hassasiyeti hakkında ipuçları verebilir. Çünkü bu depremde şehir yerle bir olurken, yaklaşık 32.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bölge'deki bu faylar pek çok kez insan yaşamına mal olan hareketlenmelere neden olmuştur. 1939'daki felaketten sonra, 1946'da ve 1966'da Varto'da, Mart 1992'de tekrar Erzincan'da yıkım ve ölümlerle

⁸² M. Bazın & S. Taprı, *Türkiye Coğrafyası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.s.75-78

⁸³ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.s.325

sonuçlanan depremler meydana gelir.⁸⁴ Van'da 2011'de meydana gelen ve 604 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir diğer deprem de sıcak etkileri nedeniyle halen hafızalarda yer almaktadır. Bölge'de yaşayan insanları sarsıcı bir biçimde etkileyen bu depremler, Ayşe Kulin'in *Köprü*, Mükerrerrem Kamil'in *Uzaklaşan Yol* gibi romanlarıyla edebiyata da yansımıştır.

Farklı yer altı ve yerüstü şekilleriyle kendine has bir coğrafya niteliğindeki Doğu Anadolu'da, Van Gölü'nden Ermenistan ve Gürcistan sınırlarına kadar, tüm kuzeydoğuda kıvrımlı sıradağ engebeleri ile kalın volkanik kaya yığınları, kuzeyde Kars ve Ardahan'ın yüksek lav yaylaları ve kuzeydoğudan güneybatıya doğru yayılan büyük volkanik yapılar dizisinin altında kaybolan çöküntüler görülür. Andezitik bir temelin üzerindeki kalın bir bazalt tabakasıyla iki farklı zirveye sahip Büyük ve Küçük Ağrı volkanik dağları; iyice biçimlenmiş kraterleriyle iki zirveli Tendürek Dağı; Van Gölü'nün kuzeyindeki pek çok ufak buzulun olduğu geniş bir kalderanın ortasındaki kalın bir lav tıpasını andıran zirvesiyle Türkiye'nin 4.058 metrelik en yüksek üçüncü dağı olan Süphan Dağı; Murat Suyu'nu kalın bir lav akıntısıyla tıkararak oluşturmuş Van Gölü'nün batısında bulunan ve zirvesindeki engin kalderanın bir kısmında bir göl bulunan 2.935 metre yüksekliğindeki Nemrut Dağı'yla diğer bölgelerden farklı özellikler barındırır.⁸⁵

Bölge'nin kuzey sahası, sularını Kura ve Aras Nehirleri vasıtasıyla Hazar Denizi'ne ulaştırırken, Güney tarafı da Dicle ve Fırat Nehirleri vasıtasıyla verimli Mezopotamya sahasına ulaştırarak hem adı geçen yerin bitki örtüsünü canlandırmakta hem de dünya kültürünün temelini teşkil eden kadim uygarlıklara hayat vermektedir. Bölge'de dağlık sahalardan oldukça fazla bulunması, ovaların son derece önemli bir rol üstlenmelerine neden olmuştur. Bölgede ovalar, başta ziraat hayatı açısından olduğu kadar yerleşmelerin teşekkülü, gelişimi ve devamlılığı açısından da oldukça büyük önem arz eder.

Bir “yüksek ülke” niteliğindeki Doğu Anadolu'nun yüksek dağları arasında birçok geniş plato ve platolarla dağlar arasına sokulmuş ovalar mevcuttur.⁸⁶ Doğudan batıya doğru incelendiğinde akarsular boyunca serpilmiş Aras-Arpaçay vadileriyle Kars

---

⁸⁴ M. Bazın & S. Tapıa, *a.g.e.* s.81

⁸⁵ M. Bazın & S. Tapıa, *a.g.e.* s.83

⁸⁶ Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953.s.5

Ovası arasında, bu ova ile Kura Nehri boyunca Göle ve Ardahan ovaları arasında ve yine Ardahan'la Artvin arasında yayla nitelikli üç plato bulunmaktadır. Batıya doğru akan Karasu ile doğuya doğru akan Aras arasında kalan büyüklü küçüklü pek çok ovanın yanı sıra daha batıda Pasin ve Erzurum ovaları yer almaktadır. Erzurum'la aynı yükseltideki ovalarda soğukluk nedeniyle azalan ürün çeşidi, aynı güzergâh üzerinde bulunan Erzincan ve Iğdır ovalarında fazlalaşır. Ağrı, Van, Muş, Bingöl gibi illerde görülen yüksek ovaların aksine batıya doğru gidildikçe rakım düşmekte ve böylece güney ikliminin de etkisiyle Elazığ ve Malatya illerinde verimli ovalara ulaşılmaktadır.⁸⁷ Kabaca bir bakışla kuzeydoğu-güneybatı ekseninde ilerledikçe iklimin ılımanlaşmasıyla birlikte ürün sayısı artış göstermektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özellikleri üzerinde, coğrafi konumunun yanı sıra bölgenin dağlık oluşu, yüksek dağ sıraları ile denizin etkilerinden uzaklığı gibi faktörler etkilidir. Bu durum bölgede yıllık ortalama sıcaklıkların düşmesine, kışların ise oldukça sert geçmesine neden olur. Geçmiş zamanlarda geniş ormanlık alanlara sahip olan bu saha, uğradığı tahribatlarla bu özelliğinden tamamen uzaklaşmıştır. Bölgenin dağlık oluşu toplam yağış miktarında artışa neden olduğu gibi, sıcaklık farklarının artmasında, özellikle deniz etkisinin iç kesimlere sokulamamasında da önemli bir faktördür. Bu nedenle bölgede şiddetli bir karasal iklim hüküm sürmektedir: *“Yaklaşık altı aylık bir süreçte, Erzincan'da yılın 100 günü, Kars'ta ise 180 günü don görülüyor. Kars'ta 106, Erzurum'da 112 ve Ağrı'da 117 gün boyunca ise zemin karla kaplı oluyor. Yıllık termik genişliklerin Malatya'da 28°; Erzurum, Kars ve hatta Ağrı'da 31,7° olması bölgedeki aşırı karasal iklimi ıspatlıyor. Yükseklerle çıkıldıkça artan yağışlar nedeniyle, aşağı seviyelerdeki steplerle üst kısımlardaki dağlık çayırlar arasında çam ve meşe ormanları bulunuyor.”*⁸⁸

Doğu Anadolu'nun kapladığı alan itibariyle geniş olması, başta iklim olmak üzere birçok açıdan çeşitlilikleri barındırmasına sebep olur. Doğu Anadolu Bölgesi sıcaklık şartları bakımından ele alındığında, Bölge'de kışların çok sert ve uzun geçtiği, yaz sıcaklarının ise düşük olduğu görülür. Kışın uzunluğu, kar yağışının fazlalığı ve araziye uzun süre örtmesi, zirai hayatı olumsuz etkilediği gibi, çığ tehlikesine ve yolların

⁸⁷ Sait Aşgın, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Malatya 2000.s.16-17

⁸⁸ M. Bazın & S. Taprı, *a.g.e.* s.92

kesilmesine de neden olur. İklimin bu denli sert geçmesi, bölgenin ekonomik kapasitesini büyük oranda düşüren önemli etkenlerden biri olarak sayılabilir.

Fazla yükseklik, büyük engebeler ve özellikle ziraatı sınırlandıran iklimi, hayat şartları bakımından Doğu Anadolu'yu çetin bir bölge haline getirmiştir. Bu özellikler insanların yaşam sahasını daraltmış ve onu nispeten daha elverişli, fakat dağınık ve sınırlı yerlerde toplanmaya sevk etmiştir. Bölgenin mera ve çayırlarının geniş yer tutması tarla ziraatından ziyade hayvancılığın gelişmesinde rol oynamıştır. Bugün Türkiye'deki hayvan sayısının üçte biri Doğu Anadolu'da bulunmaktadır. Engibeli alanların çokluğu, uzun süren kışlar ve zeminin kar altında kalması ulaşımın kolayca yapılmasına da engel teşkil etmektedir. Buna rağmen Bölge'nin jeopolitik durumu, eski çağlardan beri insanların ve devletlerin tevecçühünü kazanmıştır. Türklerin de Anadolu'ya gelirken ilk yurdu olduğu gibi, Yavuz Sultan Selim başta olmak üzere tüm Osmanlı devirlerinde ehemmiyet verilen bir bölge olması özelliğini de sürdürmüştür.⁸⁹

Coğrafyasına bağlı olarak Bölge'de hayvancılık, tarım faaliyetlerinde görüldüğü gibi yağmurun yağış oranına göre çeşitlenir. Sürü hayvanları, süt ve süt ürünleri üzerinden gerçekleştirilen üretim ve ticari faaliyetlere alt yapı oluştururken, hayvanların gübresinden ve yününden de faydalanılmaktadır. Canlı hayvan ticaretine dayalı aktif bir piyasanın yürürlükte olması da hayvancılığın niçin bu kadar vazgeçilmez bir sektör olduğunu açıklar mahiyettedir. Hayvancılığın hem Bölge hem de tüm Türkiye ekonomisine bu denli katkısına rağmen, fert başına düşen hayvansal gıda tüketimi, gelişmiş ülkelerdeki oranlarla kıyaslanamayacak kadar düşüktür. Bunun sebebi ise hayvanlardan “*kapasitelerinin altında*”⁹⁰ verim alınmasıdır.

Bölge'nin dezavantajlı durumun gösteren bir diğer alan da modern yaşam göstergeleridir. Bu olgunun somut parametreleri olarak sağlık alanındaki araç ve hekim sayısını baz alan Bazin ve Tapia, 2000 yılı verilerini temel alarak oluşturdukları bir hesaplamayla Doğu-Batı farkını da açıkça göstermiş olurlar. 36 bin 854 kişilik bir uzman doktor üzerinden ulaştıkları ortalamaya göre Türkiye'de her 100 bin kişiye 54 doktor düşerken, Ankara'ya 151 doktor, Muğla ve İzmir'e 102 doktor, İstanbul'a da 91 doktor düşmektedir. Doğuya doğru gidildikçe ölçeklenen 26 ilde bu oran 20'ye,

⁸⁹ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.s.2-6

⁹⁰ Aydın Türkbâl, *Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin Hayvancılık Sorunları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.s.7

bunlardan sekiz tanesinde 10'a, hatta Hakkâri'de 4'e düşmektedir.⁹¹ Bu sayısal verilerden de anlaşıldığı gibi Bölge, sadece tarımsal ve sinai yetersizlikleriyle değil, bunlara paralel olarak yürüyen diğer beşeri nitelikler bakımından da yoksundur.

Batı illeriyle karşılaştırıldığında hemen göze çarpan gelişmişlik farkı, gelir dağılımındaki dengesizliğin büyümesi, işsizliğin artması, iç göçlerin çoğalması ve bunun bir yansıması olarak büyük kentlerin dengesiz büyümesi, bu kentlerin de yaşanmaz bir hale gelmesine yol açar. Bölgeler arasında tespit edilen bu bariz farklar, salt ekonomik sonuçlarla sınırlı kalmaz, Doğu'daki vatandaşların kendilerine üvey evlat muamelesi yapıldığı gerekçesiyle tepkilerini politik düzeye yansıtmalarına da neden olur. Zikredilen bu gerilim, bölgeler arası kültürel gelişmişlik düzeyinin de hem sebebi hem sonucu olur. Kamu yatırımlarından daha az pay alan Bölge insanı, böylece daha az eğitim, daha az sağlık hizmetiyle yetinmek zorunda kalır. Bu illerde okuma-yazma oranı ülke geneline göre daha geri olunca da hem nitelikli insan gücü hem de ülke insanları arasında kültürel dengesizliğe bağlı olarak iletişimsizlik sıkıntıları gündeme gelir.⁹²

İnsanın bütün faaliyetlerinin gerçekleştirildiği, tüm deneyimlerinin yaşandığı yer olarak tanımlayabileceğimiz mekân⁹³, insan eliyle ve kültürel araçlar yardımıyla zenginleştirilir. Mekânın edebi eserde kullanılması da bu tür bir zenginleştirme ve anlamlandırma eylemidir. Her medeniyet hamlesinde insanlar buldukları yerin imkânlarına bağlı olarak ortak bir yaşam tarzı geliştirirler. Tarihin ve kültürün⁹⁴ oluşumu, içinde bulunduğu coğrafi şartlardan bağımsız düşünülemez. Yerleşim mekânları, insan eliyle doğal coğrafi görünümün kültürel coğrafi görünüme dönüştürülmesiyle oluşur.⁹⁵ Bu da coğrafyanın sahip olduğu özelliklere bağlıdır.

Bir toplumun kültürü, yarattığı değerler düzeni, fizik ve toplumsal ekolojisiyle çok yakından ilgilidir. İnsanın çevresiyle olan ilişkileri, insanlarla olan ilişkilerinde de değişimlere yol açar. Bu anlamda yaşanan her alanın bir kültürel yansıması olduğuna göre, bu kültürel yansımalar, uzun yıllar boyunca orada yaşayan insanlar tarafından nesillere aktarıla aktarıla bazı toplumsal yapılar ortaya çıkacaktır. İnsanların giyim

⁹¹ M. Bazın & S. Tapia, *a.g.e.* s.127

⁹² Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1990.s.15

⁹³ E. Tümertekin, - N. Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2015.s.60

⁹⁴ Burada Mümtaz Turhan'ın *maddi kültür ve manevi kültür* biçiminde ikiye ayırdığı kavramın hepsini kastetmekteyim. Turhan'ın izahı için Bkz: Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.s.18

⁹⁵ E. Tümertekin, N. Özgüç, *a.g.e.* s.361

kuşamından mimari biçimlerine, mimari biçimlerinden edebiyatına hatta konuştukları dile kadar bütün kurumları etkileyen coğrafya, nesne olmaktan ziyade, bir özne rolüne bürünür.

Her uygarlığın sabit bir mekâna, dolayısıyla kendine özgü bir coğrafyaya bağlı olmasından dolayı uygarlıkları doğuran dünya görüşleri de bu yaşanan coğrafyalarla belirginleşir.⁹⁶ Coğrafyanın insanın fizyolojisi ve karakteri üzerindeki etkileri yanında toplumsal mücadele çetelesi olan tarih üzerindeki etkisi de pek çok düşünür tarafından kuvvetli argümanlarla desteklenmiştir. Mehmet Kaplan'ın da milletlerin mukadderatında tarihin rolünün yanında coğrafyanın tesirlerini zikretmesi dikkate değerdir.⁹⁷ Coğrafi niteliklerine kabaca değindiğimiz Doğu Anadolu'nun romanlarımıza yansıyan yönlerine geçmeden önce tarihsel süreç içindeki yerinden kısaca bahsetmek, yararlı olacak sanırım.

2. Doğu Anadolu'nun Tarihsel ve Kültürel Süreci

Coğrafi ve iklimsel şartların olumsuzluğuna rağmen Doğu Anadolu Bölgesi, tarih boyunca önemini hep korumuştur. Bunu daha iyi anlayabilmek için, doğuda hâkim olan imparatorluklara ve rekabetten dolayı yaşanan olaylara bakmak yeterlidir. Zira Hatti, Hitit, Urartu, Frigya, Lidya, Karia, Likya gibi Anadolu uygarlıkları yanında Asur, Med, Pers, Makedon, Roma, Bizans, Emevî, Abbasî, Selçuk, Moğol, Osmanlı, Safevî ve Rusya gibi devletlerin tarihî süreç içerisinde buradaki hâkimiyet mücadelesi dikkat çekicidir. M.Ö. 1500'lerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hititlerle aynı dönemde büyük bir uygarlık kuran Hurriler ve onlardan beş yüz yıl sonra büyük bir medeniyet birikimiyle Hurrileri takip eden Urartular, Van Gölü ve çevresinde örgütlenmişlerdir.⁹⁸ Bu tarihlerden itibaren sıklıkla el değiştiren Bölge, pek çok kez büyük savaflara da sahne olmuştur.

Tarihin çeşitli dönemlerinde bölgenin defalarca el değiştirmesinin nedeni, şüphesiz ki sahip olduğu *jeopolitik* konumudur. Dicle-Fırat arasında başlayan insanlığın ilk yerleşik tarım hayatından⁹⁹ beri çekiciliğini sürdüren bu bölgede, tarih boyunca yaşanan olumsuz olaylar meskûn halkın rahatını sürekli bozmuştur. İslamiyet'ten

⁹⁶ Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.s.13

⁹⁷ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.s.189-193

⁹⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.s.247

⁹⁹ Fügen Berkay, *Tarih ve Toplum Köy ve Kent*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.s.24

önceki Roma-Pers kapışmasını takip eden süreçte, Bizans, Emevî, Abbasî ve Selçukluların hâkimiyet mücadeleleri, daha sonra da Osmanlı-Safevî gerilimi, Bölge’de büyük savaşların yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında bölgede yaşanan olaylardan (Rus işgali, Ermeni sorunu ve terör) dolayı ve özellikle de I. Dünya Savaşında yaşanan karşılıklı nüfus hareketleri bölgeyi etkilemiş ve bir hayli trajik hikâyenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Başka bir deyişle, çalışmamızın sınırlarını teşkil eden ve Doğu Anadolu Bölgesi olarak anılan bu alan, tarihin eski devirlerinden beri önemini korumuş, birçok kez el değiştirmiş ve her dönemde yeni yerleşimciler için bir yaşam alanı olmuştur.

Osmanlı devleti hiçbir zaman Bölge’yi organik olarak kendi bünyesine almak için çaba sarf etmemiştir. Başka bir deyişle aşiretlerin kendi kendilerini yönetmelerine müdahale etmemiştir. Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Doğu seferine çıkarken Bölge’de meskûn Sünnî Kürt beyliklerine müdahale etmemiş, Akkoyunluların Divan kâtibi olan İdris-i Bitlisî’nin arabuluculuğuyla tüm beylikler, Osmanlı’dan yana tavır almıştır. Böylece Anadolu tarihinde bir “*dönüm noktası*” olan Çaldıran Zaferi sayesinde, Doğu Anadolu ilhak edilmiş ve “*doğudan gelecek istilalara karşı*” Anadolu güvence altına alınmıştır.¹⁰⁰ 16 Kürt beyliğine kendi sikkelerini bastırma, Cuma namazlarında kendi adlarına hutbe okutma olanağı tanıyan geniş yetkilere karşılık onlardan istenen şey, devlete karşı ayaklanmamaları ve İstanbul’un onayı alınmadan sınırlarını genişletmemeleridir. İran’la Osmanlı toprakları arasında tampon bölge işlevi gören bu eyalet, Osmanlı’nın son devirlerine kadar (XIX. yüzyıl) sadık ve güvenilir teba olarak kalmıştır. Şiilerle başı daima dertte olan Osmanlı merkezi idaresi ile Kürt emirleri arasında uzun yıllar boyunca, herhangi bir sürtüşme yaşanmamıştır. Bu sosyo-ekonomik sistemde geniş bir adem-i merkeziyetçilik vardır. Dış gelişmelerin etkisindeki Osmanlı ülkesinde başlayan ayrılık rüzgârlarının tesiriyle II. Mahmut’un Kürt beyliklerini merkeze daha sıkı bağlama yolundaki girişimleri, yerel beyleri huzursuz edecek ve bu tarihten sonra çıkacak ayaklanmalarla Doğu Anadolu, istikrarsız bir bölge haline gelecektir.¹⁰¹

¹⁰⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliye I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.s.139

¹⁰¹ Mustafa Sönmez, *a.g.e.* s.80

Tanzimat döneminde Batı’da başlayan milliyetçilik rüzgârı Balkan milletlerinin İmparatorluktan ayrılmasına neden olmuş,¹⁰² Doğu’da da özellikle Ermeniler, ayrılık taleplerini dillendirmeye başlamıştır; buna karşın Osmanlı idaresi de bu dönemde Bölge’de Hamidiye Alayları gibi yapılarla Ermenilere karşı özellikle Kürtleri yanına çekmiştir. Hamidiye Alayları’yla hem muhtemel bir Ermeni devletinin kurulması engellenmiş, hem de Bölge insanının devlete sadakati sağlanmış olur. Cumhuriyet rejimine geçilirken Hamidiye Alayları’na sahip beylerin elinde birikmiş topraklar, topraksız halka gereği gibi dağıtılamamış, bu da feodal ilişkilerin çözülüşünü geciktirmiştir. XIX. yüzyıldaki Osmanlı modernleşmesinin gereği olarak güçlendirilmeye çalışılan merkezi idareyle “mir”ler ortadan kaldırılırken ağa ve şeyhler güçlenmiş; bunlar da Cumhuriyet’in ilânı ve Şeyh Sait Ayaklanması’nın ardından şiddetle tasfiye edilmişlerdir.¹⁰³

Zenginlikle yetkinin içi içe geçtiği bir düzenin sonucu olan feodal ilişkiler¹⁰⁴ Doğu Anadolu’da yüzyıllar boyunca değişmeden sürmüş, hayvancılığa dayalı bu üretim tarzında herhangi bir *artık ürün* yaratılamadığı için, Bölge insanı dışarıya açılmamıştır. Toprak tamamen yerel beyliklerin denetimi altında ve merkezi idarenin etkisinden uzaktır. Üretim araçlarının çok ilkel olması ve iş bölümünün gerçekleşmemesinin bir sonucu olan yetersiz üretim ve feodal mülkiyet, Bölge’nin sosyo-ekonomik yapısını özetleyen durumlardır.

Sosyo-ekonomik parametreler bağlamında bakıldığında Osmanlılarda “*toprak mülkiyetinin devletin elinde olması*”¹⁰⁵’nin, Batı tipi bir derebeyliğin oluşmasına ilk yıllarda fırsat vermediği görülecektir.¹⁰⁶ Osmanlı mülkünde yaşayan insanların “*cemaatçi*” kimlikleriyle örtüşen bu ekonomik yapı, “*Doğu ve Güneydoğu eyaletleri*”ne farklı özelliklerinden dolayı tam olarak uygulanamamıştır. Osmanlıların kurduğu bu “*akılcı*” ve “*insancıl*” ekonomik düzen özelliklerini ancak XVII. yüzyıla kadar devam ettirebilmiştir. XVI. yüzyılda başlayan Avrupa merkezli sanayileşme ve

¹⁰² Osmanlı tebasındaki milliyetçi hareketlerin ilkin Balkanlarda görülmesi, hem Balkanların ekonomik açıdan en gelişmiş bölge olması hem de Batı Avrupa’nın yükselişini, mücadelelerini ve yeni siyasi ufğunun bütün etkilerini ilk hisseden yer olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bkz: Michael Reynolds, “Çatırdayan İmparatorluklar: Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü 1908-1918”, Ü. Kurt, G. Çeğin (Haz.), *Kıyam ve Kıtıl* (ss.47-66), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.s.58

¹⁰³ Cuma Çiçek, “Devlet, Egemenlik, Kolektif Kimlikler ve Şiddet Rejimleri”, Ü. Kurt, G. Çeğin (Haz.), *Kıyam ve Kıtıl* (ss.296-321), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.s.304-305

¹⁰⁴ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, İslık Yayınları, İstanbul 2014.s.657

¹⁰⁵ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.s.84

¹⁰⁶ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.s.70

güç birikimi tüm dünyayı etkilediği gibi Osmanlı'nın yapısını da işlemez hale getirmiştir. Zira Osmanlı toplumu da XVII. yüzyılın başlarından başlamak üzere “*gecikmiş bir feodalite*” niteliğine bürünür. Toprak sisteminin değişmesiyle başlayan huzursuzluklar iltizam usulünün yaygınlaşması sonucu Osmanlı toplumu gittikçe güçlenen bey ve ağaların egemenliğine girmiş, halkın mutsuzluğundan kaynaklı isyanlar ve bürokratik gerilemelerle devlet, çağının gerisine düşmüştür.¹⁰⁷

Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet dönemleriyle tarihimizde önemli bir zaman dilimini temsil eden XIX. yüzyıl, Osmanlı toprak ve sosyal düzeninin özel mülkiyete yönelmesiyle ve bu değişimin yarattığı uyumsuzlukla bir geri kalmışlık asrı olur. Bu durumdan yararlanan yabancılar, Osmanlı memleketine akın etmiş ve ekonomiyi ellerine geçirmişlerdir. Bu tarihten itibaren Osmanlı'nın geri kalmışlık sıfatına “*sömürge*”lik de eklenmiştir.¹⁰⁸ Yaşadığı çağın gereklerini anlamada ve bunlara çözüm üretmede hantal davranan imparatorluklar gibi (Rus, Avusturya-Macaristan, Japonya) Osmanlı İmparatorluğu'nun da Birinci Dünya Savaşı'yla tasfiye edilmesi, yeni ulus devletlerin inşasına neden olmuştur. Devlet ve ulusun paralel ve eşzamanlı oluşumunu ifade eden¹⁰⁹ bu ulus devletler, eski paradigmayı terk etmek isteyen, ancak bunu kolay kolay başaramayan yapılarıyla ülkelerini kalkındırmanın peşine düşmüşlerdir. Aynı projeyi uygulamak isteyen Türkiye'nin yıpratıcı savaşıardan çıkması, endüstriyel altyapı ve ulaşım eksiklikleri ülke genelinde sağlıklı ekonomik sisteme geçişine izin vermemiştir.

Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının bilimsel temelli araştırılması Devlet Planlama Teşkilatı'nın (1961) kurulmasıyla ağırlık kazanmıştır. Bu tarihten itibaren yapılan araştırmalarda Bölge'nin Türkiye'nin geneliyle karşılaştırıldığında beş temel farkının kalın çizgiler halinde ortaya çıktığı görülmüştür: a) Yoksulluk, b) Köylerin dış dünyayla kısmen alakalarının kesilmesi ve yalnızlık içine itilmiş olmaları, c) Hareketsizlik, d) Okur-yazarlık oranının düşük olması, e) Tevekküle dayalı kaderciler bir dünya görüşünün hâkim bulunması.¹¹⁰ Roman incelemelerimizde karşımıza çıkan sonuçlarla birebir örtüşen bu durum, halen de etkisini büyük oranda sürdürmektedir.

---

¹⁰⁷ İsmail Cem, *a.g.e.* s.158

¹⁰⁸ İsmail Cem, *a.g.e.* s.223

¹⁰⁹ Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.s.31

¹¹⁰ Orhan Türkoğan, *Günümüz Türk Toplumunda Doğu-Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013. s.187

Sonraki tarihlerde kırsal alanlarda beliren sanayileşememe sorunu, toprak ve gelir dağılımındaki dengesizlikler, tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasıyla meydana gelen işgücü fazlası gibi itici etmenler, “*daha endüstriyel merkezler*” barındıran batıya yönelik nüfus hareketlenmelerine neden olmuştur.¹¹¹ Bunda, özellikle ülkenin batısındaki kentlerde belirginleşen nispî istihdam imkânları gibi çekici etmenlerin etkisi de göz ardı edilemez. Çünkü endüstrilerin belli bir mekânda yoğunlaşması diğer bölgeler üstünde “kutuplaşma” etkileri doğurur. Bu kutuplaşma etkileri, geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere yaş, eğitim ve beceri itibarıyla seçici göç akımlarına neden olur.¹¹²

İç göçlerde en sık rastlanan özellik, ülkelerin gelişmekte olan bölgelerinden gelişmiş bölgelerine yönelik göçlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde kırdan şehre göç egemenken, gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerde artık şehirlerden şehirlere veya şehirlerden kırlara doğru göçler meydana gelmektedir.¹¹³ Türkiye’de köyden kente göç, bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi kentlerdeki sanayileşme ile kurulan fabrikaların işgücü ihtiyacını karşılamak, hizmet sektöründe yaşanan gelişmeler ve sosyal açıdan daha rahat bir yaşam sürdürebilmek için göç olgusunu ortaya çıkarmış ve göçün bu güne kadar devam etmesine neden olmuştur.¹¹⁴ Fakat Bölge’de meydana gelen hızlı kentleşme, tamamen demografik bir kentleşmedir. Göç ve kentleşmenin iktisadi kalkınma olarak kabul ettiğimiz sanayileşme ve tarımın modernleşmesinin bir sonucu olduğu kabul edilirse¹¹⁵ Doğu Anadolu’da sanayileşmeden ve tarımın yeterince modernleşmesinden söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle göç ve kentleşme genelde iktisadi kalkınma, özelde ise tarımsal koşulların bir sonucu olarak düşünülmelidir.

Her ne kadar modern tarım araçları kullanılmaya başlansa da, hem oranın düşük olması hem de arazinin yeterli olmaması üretimin toplumsal istihdama yetmediğini açıkça göstermektedir. Bölge’de küçük el sanatlarının yaratılamamasının temel nedeni de aşiret sisteminde ve onun hayvancılığa dayanan ekonomik yapısında aranmalıdır. Osmanlı’nın ilk dönemlerinden itibaren yerleşik hayata geçmeleri için çeşitli iskân politikalarına maruz kalan Bölge halkı¹¹⁶, göçebeliği bırakıp köy ve kasabalara

¹¹¹ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, Özge Yayınları, Ankara 1992.s.36

¹¹² Servet Mutlu, *Doğu Sorununun Kökenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.s.24

¹¹³ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan-Kültür-Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2015.s.318

¹¹⁴ Alaettin Tandoğan, *Türkiye Nüfusu*, Trabzon1998.

¹¹⁵ Kemal H. Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.s.41

¹¹⁶ Fikret Babuş, *Osmanlı’dan Günümüze Göç ve İskân*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.s.31

yerleşmiş olsa bile hayvancılıkla uğraşmaya devam etmiştir. Bunun sebebi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kentlere yerleşen nüfusun istihdamını mümkün kılacak üretim araçlarının vücuda gelememesidir. Bunları, Erkal'ın *ziraat cemaatleri* diye isimlendirdiği, tarım ve hayvancılıkla geçinen ve aynı zamanda dışa kapalı, kendi yağıyla kavrulan, homojen, gelenekçi ataerkil aile yapısına sahip insanlar olarak tanımlamak da mümkündür.¹¹⁷

Doğu Anadolu'daki sosyo-ekonomik düzenin karakteristik özelliği olan feodalitenin en önemli etkenlerinden biri, ilkel teknolojiye ve kapalı ekonomik yapıya sahip olmasıdır. 60'lardan itibaren tarım işletmelerine giren traktör, mibzer gibi modern üretim araçları feodal ağaların kontrolünde olmuş, bu makinaların tarıma girmesiyle üretim ilişkileri de ciddi ölçüde etkilenmiştir. Küçük ve orta ölçekli toprak sahipleri, genellikle bu makineleri satın alabilecek olanaklara sahip olamadıkları için geniş arazi sahibi ağaların ve beylerin ortakçısı olmak zorunda kalırlar. Toprağı işleme sermayesi de olmayan ortakçının, toprak sahibinden borç alması da başka tür bir tefeciliğin kapısını aralar.¹¹⁸ Buna ek olarak devlet desteği ve kredi imkânlarından büyük ölçüde ağaların yararlanması, köylülerin desteksiz kalıp daha da fakirleşmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak da köylüler, ağanın toprağında daha az bir bedel karşılığında çalışmak zorunda kalmaktadır.

Ağa, geniş topraklarının hepsini bizzat kendisi işletemez. Bu toprakları topraksız olanlara kiralar veya ortakçı tutar. Ağa, geniş topraklarına topraksız köylüleri yerleştirir. Burada ağa ile köylüler arasındaki bağ tamamen mülkiyet ilişkilerinden ve kişisel bağlardan oluşur. Ağa, keyfine göre veya işine gelmediği zaman - *Saragöl* romanında olduğu gibi- onları toprağından atabilir.¹¹⁹ Geniş topraklara sahip ağalar, kentlere yerleşince arazilerini genellikle kiracılara devrederler. Bunun dışında ortakçılık, yarıcılık, icare, marabalık gibi işletme türleriyle topraklarını işlettirirler. Bu yolların ağa açısından temel özelliği, emeğe ücret ödenmemesi veya karın doyurabilecek kadar az ödenmesidir.

Bölge'de sıkça rastlanan bir diğer ekonomik seçenek de geleneksel *hayvancılıktır*. Köylülerin hayvanları (koyun, keçi, sığır...) genç çocuklar ya da

---

¹¹⁷ Mustafa E. Erkal, *Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1972.s.101

¹¹⁸ Martin van Bruinessen, *a.g.e.* s.36

¹¹⁹ Mehmed Emin Bozarlan, *Doğunun Sorunları*, Şafak Kitabevi, Diyarbakır 1966.s.9

çobanlar tarafından otlatılır. Tam yerleşik köylerde daha küçük sürüler saklanırken, yarı göçerlerde kalabalık sürüler dikkati çeker. İlkbaharda geniş otlaklara ulaşmak için çıkılan yaylalarda kurulan çadırlarla geçici köy yaşantıları oluşur. Erkeklerin bir süre sonra tarımsal faaliyetler için köylere dönmesiyle yaylalardaki tüm işler kadın ve çocuklara kalır. Yarıgöçer Bölge halkı, geçmişten aldıkları bu seyyar yaşantısına o denli alıştırlar ki “zorlanmadıkları sürece” tarıma yönelmezler.¹²⁰

Doğu'nun nüfus yapısı da sürekli değişmektedir. Bilinen büyük değişim ve sarsıntı 1912-1922 yılları arasında olur. Çünkü Bölge'de meydana gelen savaşlar, Ermeni olayları, salgın hastalıklar sonucu nüfus yarıya iner.¹²¹ 1927 yılında yapılan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında Doğu Anadolu Bölgesini oluşturan 9 ilin (Ağrı, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Kars, Malatya ve Van) toplam nüfusu 1.423.782 olarak gösterilir. 1935 yılında yapılan ve daha güvenilir kabul edilen bir sayımla nüfus, 1.909.157 çıkmıştır.¹²² Takip eden yıllarda yükselen bir grafikte nüfusu artan bölgenin, 1985-1990 yılları arasında nüfus artış hızının düştüğü görülür. 1990-1997 arasında yoğunlaşan çatışma ve terör olaylarının etkisiyle Bölge'den 900 bin insan Batı illerine göç etmek zorunda kalır.¹²³ Buna sebep olarak birinci sırada güvenliği, ikinci sırada da ekonomiyi gösterebiliriz.

Bölgede nüfusla ilgili bir diğer durum, nüfus artış hızının diğer bölgelerden daha yüksek olmasıdır. Bunun birincil sebebi, (Güneydoğu Anadolu Bölgesi hariç) kadının eğitim düzeyidir; çünkü kadının eğitim düzeyiyle doğurganlığı arasında ters bir ilişki vardır.¹²⁴ Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların içinde buldukları dezavantajlı durum göz önüne alındığında kadınların “dünyanın en büyük azınlığı”¹²⁵ sıfatını fazlasıyla hak ettiği rahatlıkla görülecektir. Dünyanın bu en büyük dezavantajlı kesimi, diğer geri kalmış ülkelerde olduğu gibi, Bölge'de de hak ettiği yerden henüz çok uzaktadır. Erkeklerle eşit olmayan eğitim, çalışma ve yaşam standardına sahip bu kesim, romanlarımızda sıkça karşılaşacağımız bir mülkiyet nesnesi olarak karşımıza çıkacaktır. Bu da bize Şevket Süreya Aydemir'e hapisane savcısının dediklerini hatırlatır: “Anadolu'da toprakla kadının sanki sahibi belli değilmiş gibi, kavgalar hep bunlar

¹²⁰ Martin van Bruinessen, *a.g.e.* s.37

¹²¹ Servet Mutlu, *a.g.e.* s.104

¹²² DİE, 1935 Genel Nüfus Sayımı, 1937

¹²³ Servet Mutlu, *a.g.e.* s.107

¹²⁴ Servet Mutlu, *a.g.e.* s.110

¹²⁵ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, *a.g.e.* s. 274

etrafında çıkar. Bu da bizim Anadolu'ya henüz yerleşememiş olmamız anlamına gelir.”¹²⁶

Ülke genelindeki Doğu-Batı farkının Bölge endeksli değerlendirmelerde önemli göstergelerinden biri de eğitim düzeyidir. Eğitimsizliğin kendini en yoğun haliyle hissettirdiği Doğu'da 1964 yılında yapılan tespitlerde, köylerin yüzde 46,3'ünde okul yoktur.¹²⁷ Aynı yıllarda Türkiye'de okuryazarlık oranı yüzde 39,5 iken, 2000 yılında yüzde 87,3'e yükselmiştir. Oranın ülke genelinde yükselmesiyle, geçmişte açıkça görülen kadın-erkek, kentli-köylü ayrımı bir nebze giderilebilmiştir. Fakat Bölge farkı hala giderilebilmiş değildir; çünkü 2000 yılı hesaplamalarına göre Ankara'nın batısında yüzde yüze yakın görülen okuryazarlık oranı, diğer illerimizde yüzde seksenin üzerindeyken, Doğu illerinde bu oran yüzde 65-79 aralığında seyrederek.¹²⁸ Çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bu okuryazarlık mahrumu kitlenin neden olduğu en belirgin özellik de çok eşlilik ve çok çocukluluktur. Yüksek doğum oranıyla birlikte sağlık koşullarının iyileştirilememesi, yetersiz sanayileşmeden dolayı kadının ev dışında çalışamaması, tarım ve hayvancılıkla uğraşan Bölge insanının çocukları “*ekonomik bir değer ve zirai işgücü unsuru*”¹²⁹ olarak görmesi gibi etkenler bu durumun belirleyicileridir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde kaba gücün egemen olduğu üretim ilişkilerinde çocukların aileye yaptığı katkı, ebeveynlerin aileye yaptığı katkıdan daha fazladır. Bunun doğal bir sonucu olarak da doğurganlık sınırı ortadan kalkar.

Kentli kadınların kültür seviyesinin köylü kadından yüksek ve çalışma arzusunun daha kuvvetli olması, gebeliği önleyici tedbirlerin şehirlerde daha kolay uygulanması gibi sebeplerden ötürü şehirlerde doğurganlık oranı düşüktür. Buna karşılık, köydeki doğurganlık oranı, genel olarak şehirden daha yüksek olduğu için köy nüfusu daha hızlı artar.¹³⁰ Eğitim seviyesinin düşüklüğüne paralel olarak değerlendirilmesi gereken doğum kontrol yöntemlerinin bilinmemesi ve küçük yaşta evlilikler, nüfus artış hızını doğrudan etkiler. Kırsal yerleşim birimlerinin çokluğuna ek

---

¹²⁶ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.63

¹²⁷ 19 Kasım 1964 tarihli Türkiye İktisat Gazetesinde yayınlanan bir rapordan. Bkz: Mehmed Emin Bozarslan, *a.g.e.* s.49

¹²⁸ Bazın & Tapıa, *a.g.e.* s.131

¹²⁹ Mustafa E. Erkal, *a.g.e.* s.160

¹³⁰ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Köy Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1988.s.131

olarak evlenmeyi, aile kurmayı ve nüfus artışı teşvik eden inanç hükümlerini¹³¹ de bu oranı yükselten bir faktör olarak saymak gerekir.

Bölge'nin sosyo-ekonomik özelliklerinden olan aşirete dayalı sosyal yaşam, sayı üstünlüğünü ve gücünü başat faktör olarak dayatmaktadır. Aşiretler biçiminde yaşayan insanlar arasında çıkan herhangi bir münferit olayın bile tüm aşiret üyelerinin onuruna yapılmış bir saldırı olarak algılanması nedeniyle başlayan kan davaları, ölümcül sonuçlarıyla yıllarca sürebilecek kolektif suçlara dönüşür. Doğu'yla Batı arasındaki "şeref ve namus" algısı ve bunun ihlali neticesinde çıkan onur mücadelesi karşılaştırıldığında, Batı'da "düello" biçiminde daha bireysel bir renge bürünen intikam, Doğu'da kan davası¹³² adı altında kolektif bir mücadele şekline dönüşür.¹³³ Bu kitlesel tavırlar neticesinde birçok can kaybı ve buna bağlı olarak nüfus göçü gerçekleşir.

Bölgenin coğrafi, tarihi ve demografik yapısıyla hiçbir şekilde ayırt edilemeyecek bir diğer faktör de Bölge'ye hâkim olan toplumsal dinamiklerdir. İncelemeye konu olan bu insanların yaşam şekilleri, geçmişten bugüne taşıdıkları sosyolojik özellikler, hem onların kişisel yaşamlarını hem de yaşamlarının yansıdığı edebi eserleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

İncelediğimiz romanlara konu olan Bölge için, geçerli homojen bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Genel anlamda, tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapılardan olan -son yıllarda düşüş trendine girse de- hayvancılığa bağlı yarığöçerlik ve göçebelik, insanların yaşam biçimlerini oldukça etkilemiş, diğer toplumsal kurumların yapılanmasında temel faktör olmuştur. Yazın köylerin boşaldığı, halkın yaylalara yerleştiği sıkça şahit olunan bir durumdur. Göçebe aşiret düzenine temel biçimini veren biricik "iş-güç" ve "geçim kaynağı" hayvancılık ve bunun gereği olan göçerliktir. Gökalp'ın "*aşiretlerin en ilkel örnekleri*"¹³⁴ olarak tanımladığı ve tarımla hiç ilgisi bulunmayan bu *tam göçebeler*, yok denecek derecede azalmış, kısmi de olsa tarımla uğraşır hale gelmişlerdir. Göçerler, toprağa bağlı olmayan ve toprak mülkiyeti bulunmayan, geniş ölçüde hayvancılık yapan, hayvan yetiştiren ve besleyen, yazın bol

¹³¹ "Evleniniz ve çoğalınız; zira kıyamet gününde ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim." Bkz: Ebu Davud, Sünen-i Ebu Davud (Nikâh), 4(2050)

¹³² Kan davası, bir aile, kabile ya da aşiretin üyelerine karşı başka bir aile, kabile ya da aşiret üyelerinin çeşitli nedenlerle duydukları kin dolayısıyla birbirlerinin hayatına son vermeleridir. Dolayısıyla bu olgu, genellikle akrabalık ilişkilerine dayalı topluluklar arasında intikam güdüsünden kaynaklanan, karşılıklı misilleme biçimindeki cinayetlere dönüşen ve süreklilik gösteren çatışmalardır. Daha fazlası için bakınız: Kaan Turhan, *a.g.e.* s.30

¹³³ Sefa Şimşek, *Törelere Aynasında Doğu ile Batı*, Asa Kitabevi, Bursa 1998. s.14

¹³⁴ Ziya Gökalp, *a.g.e.* s.42

otlaklı ve sulu yaylalarda, kışın emniyetli, et ve yem sağlanabilecek step ve ovalarda konaklayan, daima çadır hayatı yaşayan ve üyeleri arasında soy-sop ilişkileri kuvvetli olduğu insan topluluklarıdır.¹³⁵

Hem tarım hem de çobanlıkla uğraşan *yarı göçebeler* ise “*sosyal şartları uygun bulunca yerleşik aşiretler sırasına geçmeye*” çalışırlar. Bunlar “*tarımda muvaffak olamayınca yahut yerleşik düzende bir tehlike görünce*”¹³⁶ tam göçebeliğe dönebilme eğilimi taşırlar. Göçerlere göre gayrimenkul mülkiyeti az da olsa gelişmiş olan yarıgöçerler, kışın konakladıkları köylerin sabit olması nedeniyle değişime daha yakındırlar. Bu tarz bir yaşam biçimine sahip olanlarda son zamanlarda kuvvetli bir sosyal değişim eğilimi de göze çarpar. Ulaşım ve iletişim araçlarının verdiği imkânlar, askerlik vazifesinin eğitici özelliği, zorunlu eğitim çabaları, çevrelerindeki köy ve kasabalarla temasları, bu değişim eğilimini besleyen unsurlardır. Buna nüfusun artışına bağlı olarak göçebeliğin zorlaşması ve geniş toprak talebinin karşılık bulamamasını da ekleyebiliriz.¹³⁷

İnsanların tüm yaşam malzemeleriyle birlikte mekân değiştirmesini tanımlayan göçerler, çok önemli bir coğrafi olgudur. Nüfus dağılımını yeniden şekillendiren göçerler, insanları zorlayan çok sayıda neden vardır. Silahlı çatışmaların ve siyasal koşulların da önemli birer faktör olduğu göçerleri doğuran en büyük etken ekonomidir. Bu anlamda *göçebelik*, toplumsal gelişimin ilk aşamalarında görülen ekonomik, sosyal ve politik bir düzendir. Toplumun geçim ve yaşam olanaklarıyla yani üretimiyle ilgili olduğu için *ekonomik*, öteki toplumlarla sürdürülen ilişkileri belirlediği için de *politik*dir. Bu bakımdan aşiret biçimindeki toplumsal örgütlenme göçebeliğe bütünleşmiş ve göçebeliğe aşiret birbirini gerektiren kurumlar olagelmıştır. Bölge’de görülen göçebe aşiretleri, sabit bir konuta ve toprağa bağlı olmadan, tarımsal faaliyetlerden yalnızca küçükbaş hayvancılığı ile uğraşan, hayvanlarına daha iyi otlaklar bulmak için mevsim ve bitki örtüsü durumuna göre yaylalardan steplere, steplerden yaylalara göçerler. Daima çadır hayatı yaşayan, kan akrabalığı bağı ve bizlik duygusu gibi bağlarla birbirlerine bağlı, az çok kapalı bir ekonomiye sahip, geleneksel bir toplumdur. Hayvancılık faaliyetlerinin bir otlaktan diğerine yer değiştirmeli olarak sürdürülmesi

¹³⁵ İsmail Beşikçi, *Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.s.43

¹³⁶ Ziya Gökalp, *a.g.e.* s.42

¹³⁷ Mustafa E. Erkal, *a.g.e.* s.126-127

biçimindeki *sürü göçmenleri* (transhumance) Bölge’de etkisinin halen de sürdüren bir yaşam biçimidir.¹³⁸

Aşiretler, besledikleri özellikle küçükbaş hayvanların beslenmesi amacıyla mevsim, iklim ve bitki örtüsü koşullarına göre yaylalardan ve kışlalardan yararlanmak amacıyla sürekli göç ederler.¹³⁹ Hayvancılığa dayalı ekonomik durum, göçebeliğin toplumsal yapısını belirlediği gibi birçok sosyoekonomik kurumun ve göçebe hayat felsefesinin kaynağıdır. *Ağrı Dağı Efsanesi* romanında görüleceği üzere göçebe hayat biçimiyle kasabalarda ve kentlerde yaşayan insanların yaşam şekilleri, dünyaya bakış açıları değişik olduğu için bir çeşit örtük kast sistemine de rastlanır. Zira köylüler ve kentliler, aşirete kız vermedikleri gibi onlardan kız da almazlar.

Doğu Anadolu’da köylerden daha küçük yerleşim birimleri de vardır. Bu köy-altı yerleşim birimleri *mezra, kom, koz, oba, divan* gibi isimlerle anılır. Fiziki ve coğrafi faktörlerin etkisiyle şekillenmiş sosyoekonomik düzen, yerleşme biçimleri ve mesken tarzlarını, diğer bölgelere göre farklılaştırmaktadır.¹⁴⁰ Aşiretin veya kabilenin tamamına ait bir yerleşke olan yaylalar, en fazla beş ay için konulan geçici yerleşim birimleridir. Yaylalar, genellikle kamu malı veya tüm aşirete aitken, mezrada özel mülkiyet esastır. Yaylalarda geçici meskenlere (çadır) rastlanırken, mezralarda küçük ilkel konutlar vardır.

Doğu Anadolu’nun uzun yıllar boyunca nüfus yoğunluğu kır nüfusu lehine gelişmiş, son yıllarda artan güvenlik sorunları nedeniyle kentlere doğru kayma yaşanmıştır. 90’lı yıllardan sonra bu nedenle boşalan köylerin sayısı oldukça kabarıktır.¹⁴¹ Türkiye’de 1950’den itibaren belirginleşen demografik değişim, Bölge’de yukarıdaki etkenlere bağlı olarak 1990’larda etkisini hissettirir. 2010 verilerine göre Bölge genelinde yüzde ellinin üstünde seyreden köy nüfusu,¹⁴² Batı illerine kıyaslandığında yerleşik geleneksel kültüre sıkı sıkıya bağlılığın da somut bir göstergesidir adeta. Kökleri binyıllara dayanan bu ekonomik yapının kültürel yaşama ve inanç biçimlerine yansımaması olası değildir. Buna bağlı olarak Bölge’de sıkça

¹³⁸ İsmail Beşikçi, *Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar*, s.290

¹³⁹ İsmail Beşikçi, *a.g.e.* s.49

¹⁴⁰ Mustafa Erkal, *Bölge Açısından Azgelişmişlik*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1982.s.144-145

¹⁴¹ Birsen Gökçe, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınevi, Ankara 2007.s.94

¹⁴² Bazin & Tapia, *a.g.e.* s.221

gördüğümüz *ağalık*, *şeyhlik* ve *aşiret* ilişkileri gibi geleneksel kurumlar -giderek azalan oranlarda- hala varlıklarını korumaktadır.

Doğu'da egemen olan mülkiyet ve üretim ilişkilerini denetleyen feodal kişiler ağa, aşiret reisi ve şeyh olarak belirmektedir. Çok geniş toprak mülkiyetini ve buna bağlı olarak geniş halk kitlelerini denetleyen ağalar, aşiret reisleri ve şeyhler, denetledikleri gruplar adına aslında devletin yapması gereken bazı fonksiyonları ifa ettikleri için kurumlaşmışlardır. Devlet; *ağa*, *şeyh* ve *aşiret reislerini* değişik gerekçelerden dolayı halk üzerindeki etkilerini kırmak için 1926, 1937 ve 1960'ta üç defa sürgüne göndermiştir. Bu kurumlaşmış yapıların yerine yeni dinamikler yerleştirilemediği için bu feodal kurumlar, tekrar nüfuz kazanmışlardır. Özellikle çok partili siyasi hayatın etkisiyle bu yapılar iktidarlara organik ilişkiler kurmuş ve toplumsal düzenlerini uzun yıllar muhafaza etmişlerdir.

Devletin her an ve her alanda müdahil olmamasından dolayı, insanlar güvenlik saikiyle aşirete yaslanmak zorunda kalmakta, anlaşmazlıklarının çözümünü de geleneksel yapılardan, aşiret reislerinden ve inanç önderlerinden beklemektedir. Göçebe hayvancılığa dayanan bir yaşam biçiminin ve kana dayalı ilişkilerin yoğun yaşandığı bu bölgede kişiler bireysel karar verememekte, aşiretsel bağlarından kolay kolay kopmamaktadır. Sanayileşmenin zayıf olması, ekonomik yapı, eğitim durumunun yetersizliği, bu tür olumsuzlukların değişmeden devamına neden olmaktadır.

Bölge'de bağımlılık yaratan bir diğer unsur da *şeyhlik* diye nitelendirebileceğimiz dini mekanizmalardır. Ağaların nüfuzlarının dar bir yörede geçerli olmasına karşın şeyhlerin etkisi "*bölge çapında*"dır.¹⁴³ Manevi gücünün ötesinde, bir toplumsal ve siyasi merci olma iddiasındaki bu kurumlar, Bölge insanının bazı anlaşmazlıklarını çözmede nispeten olumlu rol olsa da onları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmede çok maharetlidir. Cumhuriyetin ilanından sonra - incelediğimiz romanlarda da görüleceği gibi- siyasi kalkışmalarda bulunacak, toplumsal olaylara da neden olacaklardır. Şeyh Sait veya Dersim ayaklanmasının lideri Seyit Rıza gibi dini önderler, neden oldukları olaylardan dolayı, siyasi ve toplumsal literatürümüze girmişlerdir.

---

¹⁴³ Mustafa E. Erkal, *a.g.e.* s.122

Geçmişten gelen ve Osmanlı döneminde de müdahaleye uğramadan bugünlere kadar ulaşan bir diğer bölgesel yapı da **ağalık**.¹⁴⁴ Ağa, aşirette idari ve dünyevi otoriteyi elinde bulunduran önemli bir kişidir. Ağa aynı zamanda şeyh ise bu otoritesi, ruhani ve dini liderliğin verdiği ilave etkiyle daha da güçlenir. Ağalık, hanedanlıklarda olduğu gibi sülaleye bağlıdır ve babadan en büyük oğula geçer. Ağa, aşiretinin aileleri ve kabileleri arasındaki ilişkilerin ahenk içinde sürdürülmesini sağlar. Dolayısıyla aşiretinin yaşam tarzını, tutum ve davranışlarını bir dereceye kadar yönlendirir.¹⁴⁵

Mülkiyet tekeline dayalı bir kurum olan bu yapı, hem Bölge insanını hem de bu insanları konu edinen edebi metinleri çok etkilenmiştir. Bölge'nin batı illerinde az etkili olan **ağalık**, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne nazaran daha zayıftır. Mülkiyet sahibi olduğu köylerde ve arazilerde, ortakçılar çalıştıran bu kişilerin, orada yaşayan halk üzerinde ciddi bir otoritesi mevcuttur. Kendi aralarında örgütlenemeyen ve güvence sahibi olmayan toplumlarda rastladığımız bu kurumların, henüz işlevselliğini korumakla birlikte eskiye nazaran güç yitimine uğradıkları da bir gerçektir.¹⁴⁶

Kendisine miras yoluyla kalan toprakları işleten ağa bu toprakların mutlak sahibidir. Ağa köyde devletin tüm fonksiyonlarını yerine getirir. Köyün güvenliğinden ağa sorumludur. Köye geleni gideni o ağırlar. Dolayısıyla ağa feodal toplumun en büyük toplumsal güvenlik unsurudur. Bölge'nin sosyo-ekonomik yapısı buna göre dizayn edilmiştir. Bu statü, birçok yönden toplumsal yaşayışa sorun oluştursa da bazı yönlerden avantaj sağlamaktadır. Örneğin köye getirilen tüm yenilikler, ağaların eliyle olmuştur. Bu yenilikler ağanın toplumsal liderlik rolünden faydalanılarak topluma mal edilmiştir. Kız çocuklarının okutulması, kitle iletişim araçlarının kullanılması (radyo, televizyon), zirai makineleşme bunlara verilebilecek örneklerdendir.¹⁴⁷ Bölge'de mülkiyeti kontrol eden feodal egemen sınıf köylünün devletle ilişkilerinde, onlara yardım etmesi mukabilinde mallarından ve emeklerinden istediği kadar yararlanır. Ziya

¹⁴⁴ Korunma ve savunma, topluluk içindeki çeşitli sosyal münasebetlerin tanzimi ve hayatlarını devam ettirmek için çeşitli ihtiyaçların tatmini için devletin varlığının pek hissedilmediği veya bürokrasinin yarattığı güvensizliğin ağalık kurumuna neden olduğunu belirten Erkal, Bölge'deki "ağalık"la Batı dünyasındaki derebey ve senyörlerin çok farklı olduğunu ifade eder: "*Derebeyleri ve senyörler tabiyetlerindeki halkla yaşayış, düşünce, kültür, kıymet hükümleri gibi davranış farklarına sahiptirler ve bütünleşmeleri çeşitli açılardan imkânsız olan feodalitenin iki farklı unsuru durumunda idiler. Doğu Anadolu'daki ağalıkta ise, ağa diye isimlendirilen kişi cemaatle müşterek duyguları, yaşayışı ve kıymet hükümlerini paylaşan, kültür ve tahsil bakımından da onlarla aynı seviyedeki kimsedir, yani ağanın şahsi özellikleri dolayısıyla cemaat üstü bir pozisyonu olmayıp bilakis cemaat içi bir mevki vardır.*" Bu konuda bakınız: Mustafa E. Erkal, *a.g.e.* s.118

¹⁴⁵ Selahattin Çetiner, *Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği*, TSK Mehmetçik Vakfı Yayınları, Ankara 2003.s.102

¹⁴⁶ Birsen Gökçe, *a.g.e.* s.282

¹⁴⁷ Orhan Türkdoğan, *a.g.e.* s.228

Gökalp, az topraklı kişilerdeki mülkiyetin ağalarda birikmesinin bir sebebini de Tanzimat Devri'nde uygulanmaya başlanan "iltizam usulü"ne bağlar. İltizam usulü, hükümet sıfatının para karşılığında bir kişiye satılması demektir.¹⁴⁸ Her ne kadar topraksız köylüyü mülkiyet sahibi yapmak ve feodaliteyi tasfiye etmek için 1934'te çıkarılan İskân Kanunu'yla 1944'ün sonuna kadar 4 milyon 606 bin 59 dönüm toprak, topraksız köylüye dağıtılmışsa da bu kanun sonradan yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁴⁹

Ağalar bütün işlerini ve hizmetlerini kâhyaları aracılığıyla yerine getirir. Muhtarlık görevini de başkaları aracılığıyla yürüten ağalar, bir kontrol mekanizması olarak hâkimiyetlerini sürdürür. Muhtarlığı başkasına yaptırmak istemesinin nedeni köylünün işleri ya da bürokrasinin emirleri için koşturmak istemediklerindedir. Böylelikle politikacılara ve bürokrasiye karşı daha üst bir statüde kalmışlardır. Ağanın işlerini yürüten insanların köylüyle girdikleri anlaşmazlıklar ve ağanın da devlet birimlerini arkasına alarak hep adamlarını ve menfaatini koruması, birçok yerde eşkıyaların türemesine neden olmuştur. Aslında bu eşkıyalar¹⁵⁰, halka karşı değil, halkı ezen ağalara ve her zaman bu ağaları koruyan devlet bürokrasisine karşıdır. Bu yüzdendir ki, *Mahmudo ile Hazel* romanında da görüldüğü gibi, halk eşkıyalara sahip çıkmış, onları ele vermek istememiştir.

Eşkıyalık, toprak mülkiyeti ilişkilerinin bir sonucu olarak doğmakta ve dinamizm kazanmaktadır. Özellikle 80 öncesi dönemde kaçakçılıkla eşkıyalık kesişir. Bu kesişmenin doğal bir sonucu olarak, eşkıyalar ya kaçakçılara yardımcı olmuş, ya da bizzat kendileri kaçakçılık yapmışlardır. İncelediğimiz bazı romanlarda da görüleceği üzere, eşkıyalarla halk yığınlarının ilişkileri gayet sıcaktır. Özellikle köylülerin eşkıyaları korudukları, eşkıyalara hayran oldukları bir gerçektir. Halkın eşkıyaları sahiplenmeleri, arkasına jandarmayı almış ağalardan kaynaklanmaktadır. Fakat ağalarla halk arasındaki fark yeterince açılmadığı için, eşkıyalar ağalara karşı yeterince bilinçlenmelerini engellemiş ve oluşan anlaşmazlıklarda ağaların hemen jandarmayı

¹⁴⁸ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2013.s.46

¹⁴⁹ Kaan Turhan, *Doğu'da Aşiret ve Toprak Sorunu*, Ulak Yayıncılık, İstanbul 2017.s.105

¹⁵⁰ Burada rastladığımız sosyal eşkıyalık bir tepki kurumu olarak kır/köy insanının denetleyemediği merkezi otoriteye veya ona dayanarak yaşayan yerel otoriteye (ağa, bey) direncin de simgesidir. Kırsal alanda baskı ve sömürüyü temsil eden yerel otoriteye karşı zayıf insanı, güçsüz insanı korumaktır. Başka bir deyişle sosyal eşkıyalık sessiz, güçsüz ve edilgen köylü kitlesinin yerel ve merkezi otoriteler karşısında dolaylı olarak kendini korumasının, simgesel de olsa direnmesinin, başkaldırmasının somut ve evrensel olarak yaygın örneğidir. Olmayan siyasal başkaldırışın yerine geçen bir tür sosyal protesto eylemidir. Daha fazlası için Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2010.s.71

devreye sokması, halkla beraber eşkıyaların tepkisinin de ağalara yönelmesine engel olmuştur.

Çoğu zaman kasaba, hatta il merkezlerinde evleri olan ağalar, genellikle iki üç kadınla evli olup 10-12 çocukludur. Ağa ve köylülerin konutları arasındaki farklılaşma da sosyal sınıflaşma ve tabakalaşmayı açıkça gösterir. En az iki katlı olan ağa evlerinde halı, karyola, boy aynaları gibi mobilya takımları varken köylülerin evleri bomboş, kupkuru ve kapkaranlıktır. Bu evlerde birkaç parça kap kacak, yere serilmiş bir çul, birkaç parça yatak yorgan dışında bir şey bulunmaz. Marabalık yapanlarda bunlara da rastlanmaz. Ağaların kullandığı eşyaların çoğu gösterişe yarayan tüketim mallarıdır. Ağa bu eşyalar sayesinde çevrede daha çok itibar ve nüfuz sağlar.

60'lı yıllardan itibaren özellikle makinenin tarıma girmesiyle *ortakçılık* sistemi çözülmesi, köy ağalarının kentlere yerleşmelerine ve çocuklarını okutup kentsel mesleklere yönelmesine neden olmuş ve köyleri tamamen terk etmelerine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da eski ağalar kadar güçlü olmayan yeni sınıflar belirlemeye başlamıştır. Köyler de ağa köyleri olmaktan çıkıp ahali köyelerine dönüşmüştür.

Kentleşmenin ve kentleşme kültürünün zayıflığı, çağdaş örgütlenme şansını zayıflatmakta, dolayısıyla feodal ilişkilerin devamına olanak vermektedir. Köy cemaati görünümündeki Bölge insanı, dışa kapalı ve homojen yapısı nedeniyle "*fasit bir daire*" içinde farklılaşmadan uzun yıllar hayatına devam etmiş, bu mobilizasyon eksikliği nedeniyle farklı yaşam tarzlarıyla buluşamamıştır. Bu statik yaşamın sonucu olarak da herhangi bir yükselme arzusu veya değişme kaygısı taşımadan bugünlere kadar gelebilmiştir.¹⁵¹ Son yıllarda yaşanan güvenlik hadiselerden dolayı mezraların önemli bir oranı ya isteyerek ya da istemeyerek boşaltılmış; insanlar, büyük kent merkezlerine veya yakın şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Geleneksel ekonomik ilişkilerinden tamamen kopamayan bu insanların bir kısmı, göçtükleri yerlerdeki toprakları işlemek, yerleştikleri kasabalarda hayvancılıkla uğraşmak, inşaatlarda amele veya tarımda mevsimlik işçi olarak çalışmak ya da seyyar satıcılık gibi işlerle uğraşarak geçimlerinin sağlama yoluna gitmişlerdir.

Nitelikli ulaşım olanaklarından, turizm gelirlerinden yoksun bulunan Bölge'de giderek azalsa bile yine de tesadüf edilen kaçakçılık, Doğu Anadolu'daki sınır kasaba

---

¹⁵¹ Mustafa E. Erkal, *a.g.e.* s.110

ve köylerindeki halkın geçim kaynaklarından biri, hatta en önemlisidir. Çeşitli önlemler alınmasına rağmen, kaçakçılık büyük bir hızla ve bilinçle devam ettirilmektedir. Kaçakçılık gelişigüzel bir olay olmayıp belirli bir sosyo-ekonomik ve sınıfsal temele dayanır. Toprak mülkiyeti ve üretim ilişkilerinde temele inen yapısal değişimler olmadığından gün geçtikçe çoğalan nüfusun geçimini sağlayan tek kaynak, kaçakçılık geliri olmaktadır. Toprağı olmayan veya çok az olan bazı aile ve kişiler kaçakçılığa yönelmek zorunda kalmaktadır. Kaçakçılığın başlıca üç nedeninden bahsedilebilir. Birinci neden, üretim güçleriyle insan gücü arasındaki dengesizlik; ikinci neden, pazarın Türkiye’de değil, Türkiye dışında teşekkül etmesi; üçüncü neden de gümrük politikasıdır.

Kalkınmanın “*beşeri kaynakların inkişafına*” bağlı olduğu bir dünya düzeninde, verimli yatırım alanlarını değerlendirebilecek, fırsat eşitsizliklerini azaltabilecek, kabiliyetli ve bilgili girişimcilerin artmasını sağlayacak en önemli faktör eğitimidir. Dolayısıyla az gelişmiş bir memleketin/bölgenin esas sorunu, tabii kaynaklarının yetersizliği ve fakirliği değil, insan kaynaklarının az gelişmiş olmasıdır.¹⁵² İşte tüm bu ifadeler ışığında Bölge insanının mahrumiyetine neden olan asıl sıkıntıyı da yakalamış oluruz. Zira Bölge insanı, yetersiz eğitimden ve bilgi birikiminden dolayı, nitelikli işgücü olma vasfını kazanamayarak göçtüğü yerlerde kendi başlarına kalmakta, çağın gerektirdiği dayanışma ve örgütlenme biçimlerinden yararlanamamaktadır. Bunun sonucu olarak bağlı olduğu aşiretsel ve ailevi bağların zayıflaması da onları yeni ilişkiler edinmeye mecbur bırakmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden günlerde temellerini sağlamlaştırmaya çabalayan genç devletin Doğu Anadolu’da halletmeye çalıştığı problemler, sadece ağalık, şeyhlik ve cehalet değildir. Yıpratıcı uzun savaşıardan çıkmış Bölge insanının, 93 Harbi’nden beri yaşadığı savaş hali, o dönemi görenlerin hafızasında derin izler bırakır. Farklı kesimlerin bir arada yaşadığı Bölge’de Rus işgali ve Ermeni olayları nedeniyle yaşanan sıkıntılar henüz unutulmadan, yer yer “Kürt” ve “İslam” eksenli ayaklanmaların ortaya çıkması, Osmanlı’daki siyasal yapının Cumhuriyet Türkiye’sine evrilmesindeki değişimin yansımaları olarak da okunabilir. Kurulan ulus-devletin temel niteliklerinden olan “Türk”lük ve “laiklik” vurgusu, Bölge’de bazı tepkilere neden

---

¹⁵² Mustafa E. Erkal, *a.g.e.* s.140

olmuş ve bu durum hem ülke gündemini meşgul etmiş hem de çalışmamızın “İsyan” bahsinde görüleceği üzere Türk romanlarına fazlasıyla konu olmuştur.

Sivas ile Erzincan arasında bulunan yörede 1921’de Alevi-Kürt eksenli Koçgiri Ayaklanması, nedenleri üzerinde tartışılrsa da hem “Kürt” hem “İslami” nitelikli 1925 Şeyh Sait İsyanı, 1926-30 tarihleri arasında devam eden Ağrı Dağı İsyanları, Alevi-Kürt nitelikli 1937-38 Dersim (Tunceli) Ayaklanması, döneminin toplumsal ve siyasal tutumlarını etkileyen önemli olaylardır. Romanlara yansıyan bu kitlesel nitelikli olaylar dışında sayamadığımız, birbirinden farklı yörelerde çıkan kalkışmalar, yazarlarımızın dikkatini çekmiş, eserlerine ya tamamen ya da kısmen konu olmuştur. Bazı araştırmacılara göre bu ayaklanmaların asıl sebebi, etnik nitelikten ziyade aşiretler, mezhepler, tarikatlar ve menfaatler arası çatışmalar veya adli, idari ve mali reformlara karşı geliştirilen dirençlerdir.¹⁵³

Bölge insanının yaşamında sosyal ve siyasal olaylar kadar etkili olmuş bir diğer unsur da tarihsel kişilerdir. Kurtuluş Savaşı’na yer veren Doğu Anadolu merkezli romanlarda o dönemin *Enver Paşa*, *Kazım Karabekir*, *Gazi Muhtar Paşa*, *Nene Hatun* gibi kahramanlar da unutulmamıştır. Başka bölgelerdeki Kara Fatma veya Sütçü İmam benzeri bu kahramanlar, o günlerin toplum hafızasına önemli bir yer işgal ettikleri için bu kolektif hafızanın birer ifadesi olarak sanatçılarımızın kaleminden bazı romanlarımıza yansımıştır.

---

¹⁵³ Selahattin Çetiner, *a.g.e.* s.174

I. DOĞU ANADOLU'YU KONU ALAN ROMANLAR

Bilinen bir mekân olması, romancıya anlatım kolaylığı sağlaması ve konumu itibariyle zengin malzemeler sunması bakımından Türk edebiyatında başlangıcından itibaren uzun bir süre sadece İstanbul kullanılmıştır.¹⁵⁴ Anadolu'ya açılmada bu kadar geciken roman yazarlarımızın Doğu Anadolu'yu hatırlamaları için ilk romanımızın üzerinden yarım yüzyıl geçmesi gerekecektir. Fakat bir istisnayı burada anmadan geçmeyeceğiz. Bu istisnai eser, Namık Kemal'in 1880 yılında yazmış olduğu ve mekân olarak Doğu Anadolu'yu kısmen kullandığı, ilk tarihi romanımız *Cezmi*'dir. Bunu kapsamlı ilk köy romanımız olarak da kabul edilen *Türkmen Kızı*'nın takip etmesi de Bölge'nin edebiyata yansması bakımından unutulmaması gereken önemli bir ayrıntıdır. Bu romanların açtığı yoldan Doğu'ya yönelen romancılarımızın yaklaşımı, tanıma ve/veya tanımlama diyalektiğinde şekillenmiştir.

Cumhuriyetin onuncu yılı münasebetiyle Ethem İzzet Benice tarafından yazılan *On Yılın Romani*¹⁵⁵ adlı eser, Bingöl'ün İkipınar Köyü'nde dünyaya gelen Erhan ve Torun adlı iki gencin perspektifinden, Cumhuriyetin ilk on yılında gerçekleştirilen atılımları konu edinir.¹⁵⁶ Erhan ile Torun adlı iki köy çocuğu okumak için, Demir Çavuş rehberliğinde, yeni kurulan Cumhuriyetin başkentine gelirler. Burada tamamladıkları hukuk ve öğretmenlik eğitimlerinden sonra Erhan, Mustafa Kemal'in emriyle İngiltere'ye hem dil hem de yüksek tahsil için gönderilirken, Torun Gazi Enstitüsü'nde muallimlik, ardından müfettişlik yapar. Romanın başkişisi Erhan vasıtasıyla Türkiye hakkında bir kitap yazmak için gelen Amerikalı profesöre, Cumhuriyetin yarattığı yeni insan modeli anlatılmaya ve gösterilmeye çalışılır. Romandaki tematik çerçeveyi, taşranın kaba, cahil, hurafelerle dolu yaşam anlayışının, uygarlaşmayı engellediği ve Kemalist devrimler sayesinde on yıl gibi kısa bir sürede ne kadar mesafe alındığı gibi konular belirler. Bu romanda da bu dönemde yazılan diğer romanlar gibi hep gericiliğin aşılması hedeflenmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönem eserleri gibi modernleştirme serüveninin bir savunması niteliğinde olan bu eserde asıl mekân Bingöl'dür.

---

¹⁵⁴ Mehmet Törenek, *a.g.e.* s.17

¹⁵⁵ Eserin incelememize de esas aldığımız ilk baskısı, 1933'te İstanbul Devlet Matbaası tarafından yapılmıştır.

¹⁵⁶ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.s.134

Esat Mahmut Karakurt'un Karaköse (Ağrı) ilinin bir kasabasındaki bir askeri filonun karargâhını ve Ağrı Dağı'nın eteklerini mekân alan *Dağları Bekleyen Kız*¹⁵⁷ adlı romanında Adnan adlı askeri pilotla Zeynep isimli genç kızın aşk hikâyesi anlatılır. İstanbul'da Kız Koleji'nde okuyan ve Kolombiya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olan Zeynep, sevdiği adamdan gördüğü ihanet üzerine düştüğü bunalımla Ağrı Dağı'nda süren isyana katılır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Ağrı İsyanı'nı konu edinen romanda, Adnan isyancıların arasına karışarak istihbarat toplamaya çalışır. Bu esnada Zeynep'le tanışan Adnan ona âşık olur. Zeynep de Adnan'a gönlüyle beraber isyana dair tüm ayrıntıları ve cephaneliklerin planını verir. Askeri üssüne dönen Adnan ve arkadaşları yaptıkları başarılı hava saldırısıyla isyanın bastırılmasını sağlarlar.

Yaptıklarından pişman olan Zeynep, yaralı halde getirildiği Erzurum'daki mahkemede "*Vatana ihanet*" suçlamasıyla yargılanır; ancak itirafları sayesinde güvenlik kuvvetlerine yaptığı yardımlar göz önüne alınarak berat eder. Roman, evlenen çiftin yaşadıklarının neden olduğu ağır travmayı Kalamış Koyu'nda mehtaplı geceleri birlikte geçirerek atlatmaya çalışmasıyla biter. Kurgu hatalarıyla¹⁵⁸ dolu bu eserin yazıldığı döneme has "*askeri bir estetik anlayışın*"¹⁵⁹ ürünü olan romanda, isyanları bastıran Türk devletinin ve ordusunun gücünü ispatlamanın yanında, ayrılıkçı faaliyetlere taviz vermeyen Adnan'ın Zeynep'le evlendirilmesi ırkçılığı reddeden bir milliyetçilik anlayışını imlemesi bakımından da önemlidir.

Kemal Engürel'in *Mazlumun İntikamı*¹⁶⁰ adlı eserinde mekân, romandaki ipuçlarından dolayı Doğu'da olduğuna inandığımız Yücealan Köyü'dür. Yetim ve öksüz kalan Mazlum, komşuları dul Rahime tarafından evlatlık alınır. Doğumdan hemen sonra evlatlık alınan Mazlum, aynı evdeki Mahrum'u kendi kızkardeşi sanmaktadır. Bu arada dini, kendi kötü emelleri için kullanan Zıpır Muhsin, gençliğinde istediği halde elde edemediği Rahime'nin dul kalmasını fırsat bilerek bazı oyunlara girişir. Dinden bihaber köylüleri "*efsane ve hurafelerle*" kendi "*menhus emelleri*" için kandıran Zıpır Muhsin, onları gece evlerinden çıkamaz hale getirir. Bu gecelerden birinde Rahime'nin evine dalarak onu uykuda yakalayan Muhsin, ağzına tıktığı yorgan parçasıyla onu boğarken aynı zamanda kendi süfli arzusunu da tatmin etmiş olur.

¹⁵⁷ Okuyucusuyla 1934 yılında tanışan romanın esas aldığımız baskısı Bilgi Yayınevi tarafından 2009'da yapılmıştır.

¹⁵⁸ Ahmet Kıymaz, *1928-1946 Arası Türk Romanlarında Savaş ve Askerlik*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011.s.199

¹⁵⁹ Müslüm Yücel, *Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.s.78

¹⁶⁰ Romanın, araştırmamıza da kaynaklık teşkil eden birinci baskısı, Ankara Basımevi tarafından 1936'da yapılmıştır.

Böylece kimsesiz kalan bu iki küçük çocuğu oralara yaylacılık için gelen “*Kürt beylerinden Hacı Zülali*” yanına alır. Bir süre sonra Zülali Bey’in de ölmesiyle anne dedikleri Fatuş’la tekrar Yücealan Köyü’ne gelen iki genç, kardeş olmadıklarını öğrenip evlenirler. Roman, Mazlum’un gece ava çıkarken bir mezar başında yabani hayvan zannederek yanlışlıkla öldürdüğü Zıpır Muhsin’in evinde çıkan defterde yazdıkları sayesinde, Rahime’nin asıl katili olduğunun anlaşılmasıyla son bulur. Böylece bir mazlumun intikamı, “*adaleti ilahiyenin*” hükmü gereğince alınmış olur.

93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı ve o savaşa iştirak etmiş iki gencin aşk hikâyesini anlatan *Dadaş Kız*’da¹⁶¹ Hayrettin Ziya, aynı zamanda yöre halkının yaşam biçimine de değinir. Bölge’de hüküm süren ve tamamen erkeklerin hâkim olduğu yaşam kültürü, Güllü’nün de cesaretiyle öne çıkmasına zemin hazırlar. Sadece erkekler için kullanılan “*Dadaş*” vasfını daha küçükken hak eden Güllü, babası tarafından -hovardalığı yüzünden- evlenmelerine müsaade edilmeyen Kadir’in peşinden cepheye gider. Gazi Muhtar Paşa’nın komutasındaki askerlerimiz, güçlü silahlarla saldıran Rus ordusu karşısında tutunmaya çalışırken Erzurum halkının topyekûn yardımını görür. Ellere geçirdikleri kesici aletlerle askerlerin yardımına koşan ve sevdiği erkeğin öldüğüne şahit olduktan sonra çarpışmaya devam eden Güllü, vurularak öldürülür. 93 Harbi’nde kahramanlık gösteren kişilerin de roman kişisi olarak kullanıldığı bu romanda yazar, savaş sahnelerinin gerçeğe uygunluğunu bizzat teyit eder.

Kenan Hulusi’nin Tercan’a bağlı Akviran Köyü’nde yaşayan Oğlak Ömer’in 1917 yılında başından geçen olayları konu edindiği *Son Öpüş*¹⁶² isimli romanında, savaş yıllarında artış gösteren eşkıyalığa yer vermiştir. Köydeki tüm gençlerin askere alındığı bu yıllarda, ormanlıklara ve yüksek kesimlere yerleşmiş askerlik firarisi eşkıyaların köyleri basarak mallarına el koyması, romandaki olay örgüsünü harekete geçiren asıl etkindir. Köyün muhtarı ve jandarma komutanının da onayıyla Oğlak Ömer, iki aylık hamile eşi Gümüş’ü ardında bırakarak, eşkıyaların arasına katılacak ve onları jandarmaların kolayca yakalayabileceği bir yere çekip yakalanmalarını sağlayacaktır. Uygulanmak istenen bu taktik jandarmaların beceriksizliğiyle başarılamayınca, Oğlak Ömer’in de eşkıyalıkla suçlanmasına neden olacaktır. Hükümetçe çıkarılan müsadere

¹⁶¹ İlk baskısı 1939 yılında Trabzon’da yapılan bu kitap alıntılarımıza da kaynaklık teşkil edecektir.

¹⁶² Romanın çalışmamızda da esas aldığımız ilk baskısı 1939 yılında İnkılâp Kitabevi tarafından yapılmıştır.

kanunu gereğince eşkıyaların mallarına ve ailesine el konulunca Oğlak Ömer'in eşi, jandarmalar tarafından Tercan'a götürülmek üzere tutuklanır. Bunu duyan Oğlak Ömer, arkadaşlarıyla bir çadırda yedi jandarmayla bekletilen Gümüş'ü kurtarmaya çalışırken askerlerle birlikte eşi Gümüş de öldürülür. Artık geri dönüşü olmayan bir yola giren Oğlak Ömer, Akviran ve Demirci köylerini soyarak dönmek üzere dağa çıkmış olur.

Hikmet Ilgaz'ın Van'ın Rus işgaline rastlayan yıllarını konu edindiği *Şark Yıldızı*¹⁶³ adlı iki ciltlik romanının özellikle ilk cildinde Münire'nin babası olan bir tarih öğretmenin kaleminden yazılan uzun mektuplar suretiyle Van ve çevresine dair geniş bilgi verilmiştir. Kendisi de Vanlı olan öğretmenin bu mektupları sayesinde 1914'ten itibaren Van ve çevresinde gerçekleşen Ermeni baskınlarını, Rus işgalinin neden olduğu telaş ve korkunun yol açtığı göç ve kaçış hadiselerini, göç yolundaki insanların çektiği çileleri öğrenme fırsatımız olur. Kızını istikbal endişesiyle İstanbul'daki amcasının yanına gönderen öğretmen de seferberliğe emri gereğince cepheye koşar. Meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a varan Münire'nin kavuştuğu akrabaları da bir bir ölünce Münire kimsesiz kalır. Burada bir süre sefalet hayatı yaşayan Münire işgalden sonra tekrar Van'a döner ve annesinin mezarına kapanarak son nefesini verir. Özellikle birinci ciltte öne çıkan tema, daha önceleri aralarının iyi olmasına rağmen Ermenilerin Türkler'in savaş halinde bulunmasını ve yetişkin Türk erkeklerinin cephede olmasını fırsat bilerek Türklerle giriştiği mücadeledir.¹⁶⁴ Rus desteğini alan Ermeniler, bu sayede birçok yerde katliamlara girişip onları göçe mecbur ederler.

Kalkınmakta olan bir ülkenin sosyal, ekonomik ve idari yapısını iyi bir gözlem ve aydın duyarlılığıyla işleyen İlhan Tarus, *Duru Göl*¹⁶⁵ adlı eserinde, Elazığ'daki Hazar Gölü'nden tüneller ve kanallarla çevredeki arazilerin sulanmasını konu edinir. Mühendislerin kendi aralarında, özellikle plansız ve programsız girişilen projelere dair yaptıkları münakaşalar, müteahhitlerin ve soruşturmalara intikal eden meseleler yüzünden müfettişlerin müdahalesi, romanın olay örgüsüne yön veren hususlardır. Gölün suyunun sulamaya elverişli olup olmadığı tetkik edilmeden, bir büyük yatırıma başlanması ve sonradan gelen olumsuz rapor nedeniyle bu işten vazgeçilmek zorunda

¹⁶³ Okuyucusuyla 1953 ve 1954'te buluşan iki ciltlik eserin ilk cildi için esas aldığımız baskısı Berikan Yayınları tarafından 2004'te, ikinci cildi de İstanbul Öztürk Matbaası tarafından 1954'te yapılmıştır.

¹⁶⁴ İsmail Karaca, *Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar (Türk Tarihi ile İlgili 1951-1960)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi 2004. s.149

¹⁶⁵ İlk kez Vatan gazetesinde tefrika edilen eserin araştırmamızda esas alınan nüshası 1961 yılında Dost Yayınevi tarafından yapılan baskısından olacaktır.

kalinması trajikomik bir durum olarak işlenir. Romanda devlet bürokrasisi, işlerinin ehli olmayan ve karşısındakine güven aşılamayan bir sorumsuz kitle olarak tanıtılır. Romanda arazilerinin sulanmasını ısrarla isteyen yöre halkıyla bilimsel ölçütlerden uzak değerlendirmeler yapan yetkililerin kişisel yaşamları mercek altına alınır. Yatırımın ranta dönüştüğü bu iklimde yazar, olayların vahametini, mizah unsurlarıyla ve sanatsal bir edayla işleyerek eleştirel gerçekçi tavrını da göstermiş olur.

Kerime Nadir'in iç içe kurgularla düzenlenmiş *Dehşet Gecesi*¹⁶⁶ adlı romanında, romanın başkışisi Mümtaz Evren, Hakkâri'nin Cilo Dağı'nda yeni inşa edilmiş bir otelin açılışına davetlidir. Kendisine edebi eleştirisi için gönderilmiş bir kitabı yolda okur. O kitapta da Cengiz adlı bir genç, eşinin mirasını teslim almak için, Hakkâri'deki bir malikâneye davetlidir. Çerçeve olayın başkışisi, Altınışık gazetesi sahibi Mümtaz, okuduğu romandaki olaylara benzer esrarengiz bir macera atlatır. Batı edebiyatında benzerlerini gördüğümüz “vampir”lere bu romanda hortlak adıyla rastlarız. Bölge ve Bölge insanı hakkında fazlaca detay barındırmayan bu kitaptaki kişiler, eşkıyalar hariç, yabancılardan oluşmuştur. Açılışı yapılacak otelin sahipleri zengin petrol kralı El-Hüdaî, Arap prens, Prenses Ruzihayal ve çevresindekiler tümüyle yabancı “hortlak”lardır.

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo*¹⁶⁷, su, yazarın Bölge'yi konu edinen romanlarımızın en önemlilerindedir. Sanatçıyı, “*muhitinin ihtiyaçlarından doğmuş*”¹⁶⁸ bir kişi olarak tanımlayan yazar; Muş, Bingöl, Tunceli ve Diyarbakır gibi illerin isminin zikredildiği bu romanında Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına ait siyasal ve toplumsal olaylara değinmiş, özellikle Bölge insanının yaşam kültürüne dair birçok detay aktarmıştır. “*Şih Sayıt*” isyanının başlaması ve yöre insanı nezdinde gördüğü karşılık, romanda açıkça ifade edilmemişse bile, Sünni ve Alevi kesimlerin farklı tepkilerini de gün yüzüne çıkarmıştır. Şeyh Sait'in yayınladığı “cihat fetvası”na karşı bu insanlar, “Gazi Paşa”dan yana taraf tutmuş ve yeni yönetimin kendilerine getireceği huzurun beklentisi içinde olmuşlardır. Cemo ile Memo'nun aşkı etrafında kurgulanan romanın ilk bölümünde Cano, kızı Cemo'nun (Cemile) hayatı hakkında bilgi verir. Cano, Cemo'nun annesi Kevi'yi nasıl sevdiğini, nasıl evlendiğini ve nasıl yitirdiğini anlatır. İkinci bölümü

¹⁶⁶ Okuyucusuyla 1963'te buluşan eserin esas aldığımız baskısı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri tarafından 1984'te yapılmıştır.

¹⁶⁷ İlk baskısı 1966 yılında çıkan kitabın bizce yapılacak alıntıları Can Yayınları tarafından 2013 yılında yayınlanan 15. baskısından olacaktır.

¹⁶⁸ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.s.87

oluşturan Memo'nun anlatımındaysa Cemo'dan önceki hayat hikâyesi ve Cemo'yla evlendikten sonraki yaşam mücadelesine yer verilir. Kadının evlenmesinin satılmasına denk geldiği bir toplumsal kültürde insanlar, bir şihın veya bir ağanın “kul”u olmak zorundadırlar. İnsan haysiyetine yakışmayan tüm uygulamaların tek bir gerekçesi vardır: Töreye uymak. Bu durum Cumhuriyet döneminde bile etkisini yitirmemiştir. Cano'nun ve Memo'nun tüm isyanları bunadır. Roman, yörede yaşayan tüm insanlar için bir baş belası olan Sorikoğlu'nun Cemo'nun eliyle temizlenmesi ve Cemo'yla Memo'nun Dersim'e dönüşleriyle son bulur.

Cahit Uçuk, (Cahide Üçok) babasının görev yeri olan Malatya/Hekimhan'da tanıştığı Ayşe Nine'nin hayat hikâyesinden esinlenerek yazdığı *Değirmen Taşı*¹⁶⁹ adlı romanında, bir kadının her şeye rağmen adalete olan inancını yitirmeden otoriteye karşı verdiği direnişi anlatır.¹⁷⁰ Köy romanlarında sıkça görülen ağa-halk çekişmesine dayanan bu romanda ağa, kocasını yitirdikten sonra zora düşen Ayşe Nine'yi vaktiyle evliliğe razı edemeyince oğlu Feyzo'yu oyuna getirerek suça bulaştırır. Böylece kirli işlerini ona gördürecektir. Ağanın hilesini sezemeyen Feyzo, bir ölüm olayına karıştırılınca çareyi kanuna teslim olmakta bulur. Ağanın razı olmadığı bu karardan dolayı Feyzo, karakola teslim olmaya giderken öldürülür. Yaptığı tüm başvuruların boşa çıkmasından sonra, bir gün Feyzo'nun nişanlısı ağayı bıçaklamış olarak Ayşe Nine'ye gelir ve orada Feyzo'dan hamile kaldığı çocuğunu doğurur. Böylece Ayşe Nine, kavuştuğu küçük Feyzo'sundan/“*değirmen taşı*”ndan cesaret alarak, durdurduğu değirmeni tekrar çalıştırmaya karar verir.

Cemo'nun bir devamı olan *Memo*¹⁷¹ romanında Bilbaşar, aynı çevreyi ve kişileri bu kez Senem'in anlatımıyla verir. Hem kendi hayatını hem de Memo'nun maceralarını ve Şeyh Sait isyanından Dersim isyanına kadar geçen süreci, kendi perspektifiyle veren Senem, tarihi bir döneme tanıklık eder. Romanda Memo'nun askerlikteki “kumandar”ı ve Paşa'sı yardımıyla devletin Dersim'e yaklaşımını öğrenebildiğimiz gibi Senem'in anlatımlarıyla da Dersim halkının gelişen olaylara bakışını yakalamış oluruz. Osmanlı döneminde merkezi otoriteyle otonom bir ilişkisi olan Dersim, Cumhuriyet

¹⁶⁹ Romanın araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız ilk baskısı 1966 yılında İstanbul Matbaacılık tarafından yapılmıştır.

¹⁷⁰ Sergül Atalı, *Cahit Uçuk'un Romanlarında Kadın ve Eğitim*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2014.s.14

¹⁷¹ İlk baskısı 1970 yılında olan romandan bundan sonra yapılacak alıntılar Can Yayınları tarafından 2015 yılında yayınlanan 3. baskısından olacaktır.

Türkiye'sinin yeni kanunlarını anlamakta ve uygulamakta geç davranmaktadır. *Cemo*'daki kurgunun genişletilmiş ve başka bir perspektifinden verilmiş hali olan *Memo* romanında, mekânın tamamen Dersim'e kaydığını görürüz. Memo ile Senem'in aşkı etrafında yapılan anlatımlar; yöredeki inanç biçimlerini, aşiretlerin içyapısı ve karşılıklı ilişkileri, aşiretler halinde yaşayan toplumun devlet algısı, kadın erkek ilişkileri ve daha birçok konuya değinen romanda kullanılan yerel dil özellikleri, romanı gerçekçiliğe yaklaştıran unsurlardandır. Yeni bir çağın başladığını anlayan Memo, toplumu geri bırakan eski unsurlardan kurtulmak gerektiğini çevresine de aşlamaya çalışır. Dersim toplumunun sırtından geçinen ve onları geri bırakan şıh, ağa, seyit gibi kurumların aşiret düzenini kendi çıkarları için devam ettirdiğini ve devletin reform taleplerine itiraz ettiğini kavrayan Memo, aşireti oluşturan kişilerin artık bireysel sorumluluklarını üstlenip kendi hayatlarını kendilerinin idare etmesini ister. Hem Dersim toplumundan hem de orada görev yapan devlet bürokrasisinden kaynaklanan sıkıntıların başlattığı Dersim isyanının patlak vermesiyle roman son bulur.

Demirtaş Ceyhun'un babası Şeyh Sait isyanına katılmış bir babanın oğlu olan Abuzer'le kızının hayatını anlattığı *Asya*¹⁷² adlı romanında Anadolu insanının çektiği sıkıntılar konu edilir. Konusunu Adnan Menderes'in asıldığı askeri darbe yıllarındaki insan manzaralarına dayandıran romanda sık sık geçmişe dönen Kürt Abuzer, Şeyh Sait olayının nasıl başladığını, kimlerden destek aldığını ve nasıl sonuçlandığını ürpererek anlatır. İsyanın bastırılmasıyla başlayan süreçte, kaçakçılığın olağan geçim kaynağı olarak tercih edildiği İran sınırındaki köylerinden alınıp Çukurova'ya sürülmelerinin onda yarattığı travma roman sayfalarına yansır. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Trakya'da askerlik yapan Abuzer, daha sonra inşaat işçiliği yaptığı İstanbul'da tanıştığı bir politik kişilikle bilinçlendiğini, sonunda işçi ve köylü haklarından bahsettiği için "gomünist" diye tutuklanarak Anadolu'nun çeşitli hapisanelerinde yattığını anlatır. Roman Malatya'da bulunan Beydağı eteklerindeki bir kasabada ev yapan Abuzer'in, kızını tezkere alan bir askere vermesi ve yaşadığı gecekondü evini yıktırmamak için nöbet tutmasıyla son bulur.

---

¹⁷² İlk baskısı 1970 yılında yapılan romanın incelememize esas olan baskısı 2010 yılında Cumhuriyet Kitapları tarafından gerçekleştirilen 3. baskısından olacaktır.

Fethi Naci'nin Türk köylüsünü "olduğu gibi" tanımamızı sağlayacak tek kaynak olarak işaret ettiği¹⁷³ Yaşar Kemal'in baştan sona Bölge'yi konu edinen *Ağrı Dağı Efsanesi*¹⁷⁴ adlı kitabında masalsi bir üslupla işlenen Ahmet'le Gülbahar'ın aşkı, romanın toplumsal iletisiyle birlikte verilir. Roman, geleneklerin gölgesinde yaşayan yöre halkının yaşam biçimini ve dünya görüşünü vermesi bakımından önemlidir. "Yöreyi anlatmak, kendini anlatmaktır."¹⁷⁵ diyen yazar halkın içinde yaşayan söylencelerle sosyal gerçekliği birleştirmiş, kurduğu bu başarılı dengeyi şiirsel bir anlatımla eserine konu edinmiştir.¹⁷⁶ Osmanlı'nın İran ve Rus sınırındaki uç şehri olan Beyazıt Beyi Mahmut Han'ın atının Ahmet adlı bir gencin evinin önüne gelmesiyle başlayan olaylar, kısa sürede Mahmut Bey ile yöre halkının karşı karşıya gelmesine neden olur. Kendisine Hak'tan bir armağan olarak geldiğine inandığı atı¹⁷⁷ sahibine göndermeyi reddeden Ahmet ve onu destekleyen yöre halkı, atı geri vermenin atalarından gelen töreye uymadığını düşünür. Kendi atını alamamanın verdiği ezikliği yaşayan Mahmut Bey "bu lekeyi soyuma sürdüremem. Paşa atını bir dağlıdan alamadı dedirtmem."¹⁷⁸ diyerek zorla alma yoluna gider.

Van ve Erzurum'dan yardım alamayan Mahmut Bey, birçok aşiret beyini aracı yapar. Bunlardan bir sonuç alamayınca Ahmet'i kandırarak saraya çağırır ve zindana atar. Beyin Gülbahar adındaki kızı, bu esnada Ahmet'e sevdalanır. Ahmet'le zindanda günlerce görüşen Gülbahar, zindan kapıcısı olan ve kendisini seven Memo'ya bir tutam saçını vermek suretiyle Ahmet'i zindandan kurtarır ve Hoşap Kalesi'ne götürür. Mahmut Bey, Ahmet ve Gülbahar'ı bir kurnazlıkla Beyazıt'a geri getirir ve Ahmet'i Ağrı Dağı'nın doruğuna gönderir. Eğer Ahmet orada bir ateş yakarsa kendisine Gülbahar'ı vereceğini ve atından vazgeçeceğini ilan eder. Ahmet, bu teklifi kabul eder ve dağa çıkar. Yöre halkı da sarayın etrafında toplanmaya başlar. Dördüncü günün sonunda ateşi görünür ve Ahmet dağdan inerek Gülbahar'ı alıp tekrar dağa çıkar. Ahmet, içini kemiren derdi Gülbahar'a açar. Bu da ne karşılığında Memo'nun ikna edildiğidir. Gülbahar'ın zindan muhafızına "ne isterse veririm" ifadesi, Ahmet'in

¹⁷³ Fethi Naci, *Yaşar Kemal'in Romancılığı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008. s.8

¹⁷⁴ 1970 yılında ilk kez yayımlanan romanın esas aldığı 36. Baskısı Yapı Kredi yayınları tarafından 2014'te yapılmıştır.

¹⁷⁵ Muzaffer Uyguner, *Yaşar Kemal*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.s.22

¹⁷⁶ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.s.153

¹⁷⁷ Atın 3 kez kovulmasına rağmen Ahmet'in evine geri dönmesi, Tanrı'dan gelen bir işaret kabul edilmiştir. Bunun sebebi, geleneksel kültürlerdeki sayısal gizemlere olan inançtır. Bkz: Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Kambalçı Yayınevi, İstanbul 2011.s.69-98

¹⁷⁸ Yaşar Kemal, *Ağrı Dağı Efsanesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.s.31

küsmesine neden olur. Ahmet'in bu ihaneti (!) öğrendikten sonra Küp Gölü'nün içine yürüyüp kaybolmasına¹⁷⁹ dayanamayan Gülbahar da kendini bıçakla yaralayarak onu takip eder.

Eserinin önsözünde “*harp denilen felaketin toplumlar üzerinde yarattığı korkunç etkileri*”¹⁸⁰ vermeye çalıştığını ifade eden Yılmaz Akbulut'un Rus işgaliyle başlayan esaret ve kurtuluş sürecini konu edindiği *Bingöl Cepheleri*'nde¹⁸¹ Kiği'nin Y... Köyü'nde yaşayan Cevdet ve ailesinin kaçış öyküsü vardır. Rus işgalinden kaçarak Malatya'ya yerleşen Cevdet, düşman kuvvetlerinin yurttan atılmasından sonra ailesiyle birlikte tekrar memleketine döner. Göç yolundaki zorluklardan sonra baş gösteren açlık ve kıtlık, Malatya'ya nazaran Kiği'de daha da çetindir. Eşkıyaların yol kestiği, yetersiz beslenmenin can aldığı bu süreçte Cevdet, “muallimlik imtihanı”nı kazanır. Kendi memleketinde görev yapmak isteyen Cevdet'i kısa bir süre sonra Malatya'da bıraktığı Çiğdem de takip edecek, böylece yarım bıraktıkları aşkları Kiği'nin Temran Köyü'ndeki evlilikleriyle mutlu sona kavuşacaktır.

Ümit Kaftancıoğlu'nun Ardahan yöresini konu edindiği *Yelatan*¹⁸² isimli romanında Aşır'ın küçük yaşta kaçırarak evlendiği Gülü'yle geçirdiği bir ömürlük yaşantı, Aşır'ın ölümüyle noktalanır. Yoksulluğun yoğun olarak hissedildiği bu soğuk yörede kuma üstüne giden Gülü'den istenen, bir erkek çocuktur. Sonraları çok çocuğu olan Gülü, kocasının sorumsuz davranışları nedeniyle aile yükünü sırtlanmak zorunda kalır. Dinsel inançlar, kadın erkek ilişkileri, evlilikler ve farklı etnik unsurları barındıran bir coğrafyayı konu edinen romanda, halkın yaşam tarzını yansıtan özelliklerin yanında yöresel söyleyişler, atasözü, deyim, türkü gibi Halk Edebiyatı ürünlerine dair bolca örnek kullanıldığını görmekteyiz. Tek parti iktidarının sosyal ve siyasal olaylarından da bahseden romanda Gülü, çocuklarını Cılavuz'daki (Susuz) Köy Enstitüsü'ne göndererek öğretmen yapar. Böylece eğitim, hem ailenin ekonomik düzeyini hem de toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir faktöre dönüşür.

¹⁷⁹ Yazarın Ahmet'in akıbetini açıkça belirtmemesi farklı anlamalara kapı aralar. Bu bağlamda Ahmet'in intihar için Küp Gölü'ne dalışı iki farklı şekilde yorumlanabilir. Bachelard'a göre ya “*suya yenilenmiş olarak doğmak için*” (s. 163) gireriz ya da suyu “*ölümün evreni*” (s.105) kabul edip intihar için gireriz. Bu konuda bakınız: Gaston Bachelard, *Su ve Düşler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

¹⁸⁰ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Cepheleri*, Emek Matbaacılık, Ankara 1971.

¹⁸¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 1971'de Emel Matbaası tarafından yapılmıştır.

¹⁸² İlk baskısı 1972 yılında yapılan bu eserin bundan sonraki alıntıları Remzi Kitabevi tarafından 1993 yılı baskısından olacaktır.

Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel* adlı romanında, Saragöl denilen bölgede büyüyen bir gencin, yoksulluktan kaçakçılığa, kaçakçılıktan eşkıyalığa uzanan hayat hikâyesini anlatır. Askerlikten izinli gelen Mahmudo, eşi Hazel'e biraz para bırakmak için Kaçakçı Kemo'yla birlikte sınırın öte tarafından kaçak tütün getirirken iki jandarmaya rast gelir. Jandarmalardan birini öldüren Kaçakçı Kemo'yu vuran Mahmudo, köyüne dönünce askerleri kendisinin öldürdüğünü söyler. Çünkü askerleri değil de arkadaşını öldürdüğünü söylemesi mümkün değildir. Eşi Hazel ile vedalaşıp geçit vermez Aladağlara varan Mahmudo, kışı orada geçirip Saragöl'e döner ve karısını yanına alarak tekrar dağlara çıkar. Böylece yedi yıl sürecek eşkıyalığının uzun kışlarını Aladağ köylerinde, yazlarını da Saragöl'ün köylerinde saldırdığı korku sayesinde geçirir. Bölge'de hüküm süren eşkıyalık kültürünün etkisiyle ahalinin sırtından geçinen Mahmudo ve Hazel, zamanla işi tamamen zorbalığa dökerler. Herkesi rahatsız eden bu çift, Cımşid ağının muhbirleri sayesinde askerlerce öldürülür.

Barbaros Baykara'nın Birinci Dünya Savaşı esnasında (1914-18) yaşanan olaylara dayanarak kaleme aldığı *Nefret Köprüsü (Şirzi)*¹⁸³ romanında Doğu Anadolu'da "birbirlerini koyun gibi boğazlayan"¹⁸⁴ insanların hikâyeleri verilir. Eserin önsözünde romanı yazmadan önce çeşitli eserleri okuduğunu, o dönemi yaşamış insanlarla görüştüğünü aktaran yazarın bu eserinde, yıllarca birlikte yaşamış Türk, Ermeni ve Kürtlerin devletin yıkılışıyla birlikte sürüklendikleri kargaşa konu edilir. Rusların oyununa gelen ve bağımsız bir devlet kurma hayallerine kapılan Osmanlı Ermenilerinin, özellikle Erzincan'ın Eğin (Kemaliye) ilçesinde yaşayanların, silahlanıp yüzyıllarca komşuluk ettikleri Türkleri sindirmek ve yok etmek istedikleri bu kirli savaşta, eli silah tutan erkeklerin yanında kadınların ve çocukların da öldürüldüğüne tanık oluruz. Fırat Nehri üzerine kurulu ahşap Şirzi Köprüsü'nün sahne olduğu vahşi katliamlar, romanda "birbirini boğazlayan bir toplum"un düştüğü durumu gözler önüne serer. Çocukluk arkadaşları Reşat ve Kevork'un düşman kesilmelerini, Kevork'un arkadaşının namusuna el uzatması üzerine sonunda ihanetinin bedeli olarak Reşat tarafından öldürülmesi, romanın en trajik bölümlerinden biridir. Roman Reşat'ın şiddeti lanetleyen vicdan muhasebesiyle son bulur.

---

¹⁸³ İlk baskısı 1974'te yapılan romandan, yapacağımız bundan sonraki alıntılarda Akyar Yayınları tarafından yapılan 1974 yılı üçüncü baskı esas alınacaktır.

¹⁸⁴ Barbaros Baykara, *Nefret Köprüsü (Şirzi)*, Akyar Yayınları, İstanbul 1974.s.5

Barbaros Baykara'nın Dersim'in Tunceli'ye dönüşüm serüvenini anlattığı *Dersim 1937*¹⁸⁵ adlı eserinde isyanın oluşum koşulları, isyan ve isyanın bastırılması anlatılmıştır. Esere eklenen notta isyanın “*Türkiye'nin Antakya meselesi ile meşgul olduğu*”¹⁸⁶ bir dönemde çıkması bakımından özellikle Fransız desteğini aldığı vurgulanarak, eserin yazılışı esnasında dönemin gazetelerinden sıkça yararlandığı ifade edilmiştir. 1936 yılında Seyit Rıza, özellikle genç eşi Besi ve sağ kolu olarak nitelendirilebilecek Alişer'in de tahrikleriyle diğer Dersim aşiretlerini yemine verdirerek isyana davet eder. Bu olayla ilk kıvılcımları ateşlenen isyana bazı devlet yetkililerinin ölçsüz hareketleri de zemin hazırlar. Buna rağmen Binbaşı Kemal gibi devlet görevlileri, akıllı bir siyaset izleyerek tüm aşiretlerin birleşmesine mani olur ve içerden kendisine düzenli bilgi akışı sayesinde Dersim isyanı bastırılır. Romanın en önemli karakteri bulunan Binbaşı Kemal, cehalet ve ağaların geri bıraktığı bu feodalite mağduru vilayetin, ancak devletin tüm kurumlarıyla yerleşmesi sonucu rehabilite edileceğine inanır. Eğitime özel bir önem veren Binbaşı Kemal, feodalitenin tekrar dirilmemesi için Tehcir Kanunu'nun işletilmesi gerektiğine inanır ve bunun ciddiyetle uygulanması için uğraşır. Romanın sonunda Besi, yüksek bir uçurumdan kendini atarak ölürken, isyanı başlatan diğer aşiret önderleri Seyit Rıza ile birlikte idam edilir.

Lütfi Kaleli'nin bir zamanlar Anadolu'da önemli bir geçim kaynağı olan haşhaşın yasaklanmasını konu edinen romanı *Haşhaş*'ta¹⁸⁷ olaylar, Doğu Anadolu'nun ismi tam olarak belirtilmeyen bir ilinde (Malatya) geçer. Adalet Partisi'nin iktidar olduğu bir dönemde öğretmen okulunda okuyan Hasan'ı merkeze alan bu romanda, siyasal gelişmeler sol bir dünya görüşüyle değerlendirilir. Türkiye'deki düzenin halkı sömürdüğüne inanan bu gençlerin görevi de “*gerçekleri halka en kolay ve en kısa yoldan anlatmak*”tır.¹⁸⁸ Ağalar tarafından gerçekleştirilen uyuşturucu kaçakçılığı, ağalarla geniş yoksul kesim arasındaki ekonomik uçurum ve kentteki fabrikalarda çalışan işçilerin sendikal mücadelelerini ele alan bu romanda gençlerin kurdukları örgütün üyeleri, askerle girdiği çatışmada öldürülürler.

---

¹⁸⁵ İlk kez 1974 yılında yayınlanan eserin araştırmamıza kaynaklık eden ikinci baskısı Akyar Yayınları tarafından 1975 yılında yapılmıştır.

¹⁸⁶ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, Akyar Yayınları, İstanbul 1975.s.6

¹⁸⁷ İlk baskısı 1974'te yapılan romandan yapacağımız alıntılar Can Yayınları tarafından 1998 yılında yapılan ikinci baskısından olacaktır.

¹⁸⁸ Lütfi Kaleli, *Haşhaş*, Can Yayınları, İstanbul 1998.s.98

Kemal Tahir'in Malatya Hapishanesi'nde tanık olduğu kişilerin anlatımlarından yola çıkılarak yazılan *Namuscular*¹⁸⁹ adlı romanında, Bölge insanının yaşam biçimini ve dünya görüşünü yakından hissetme fırsatı yakalarız. Çoğunlukla “namus” sorunundan dolayı cinayete bulaşmış ve ceza almış kişilerin aile dramları, geride bıraktıkları aile bireylerinin hayata tutunma çabaları ve içerdeki yaşam mücadelesi girift bir biçimde verilmeye çalışılır. Mahkûmların anlatımları, Türkiye'nin ve Bölge halkının kültürel dokusunu, cahilliğini, yoksulluğunu, geri kalmışlığını ve kendini sömürenlere karşı tutumunu gerçekçi ve acıtıcı bir biçimde yansıtır. Kendisinin de kahramanlarından biri olduğu roman, insanlarımızdaki “namus” kavramının bir eleştirisi niteliğindedir. *Karılar Koğuşu*'nda gayriahlaki davranışların faili olarak kadınlar verilirken, *Namuscular*'da eylemlerin odağındakiler erkeklerdir. Yazarın yoksul ve cahil Anadolu köylüsünü anlattığı bu iki kitabın satır aralarında, “bozulmuş iktisadi yapının, adalet ve düzen dağıtmada yetersiz kalmış devletin eleştirisini”¹⁹⁰ okumak da mümkündür.

Kemal Tahir'in II. Dünya Savaşı'na denk gelen yıllarda Malatya Hapishanesi'ndeki yaşantısının yansıması *Namuscular* kitabının devamı olan *Karılar Koğuşu*'nda¹⁹¹ da özellikle kadın mahkûmların çekişmeleri, İstanbullu yazar Murat Bey ile ilişkileri ve kıskançlıkları konu edilir. Romanda adı anılan yedi tane kadın vardır ve bunların tümü de Doğuludur.¹⁹² Bunlar sırasıyla sevgilisiyle bir olup kocasını zehirleyen Hanım, zinadan üç ay mahkûm olmuş Nafia, kaynanasını öldüren Sıdika, Malatya Genelevi'nda çalışan ve Murat Bey'e göz koymuş Tözey, kavga ettiği komşu kadını öldüren ve Abuş denilen dört yaşındaki küçük kızın annesi Gevre olarak tanıtılır. Bu kadınların kendi aralarındaki mücadele ve Murat Bey'le ilişkilerinden kaynaklanan trajik durumlar, romanın geneline hâkimdir. Cehalet ve yoksullukla birlikte geri kalmışlığın tüm etkilerine açık bu insanlar, taşraya ait zavallı, itilmiş ve horlanmış birer karakter örneğidir. Yazar, toplum dışına itilmiş bu kadınların, “bağlı oldukları temel yapıları irdeleyerek”¹⁹³ Bölge insanının durumunu betimlemeye çalışır.

---

¹⁸⁹ İlk baskısını 1974'te yapan romanın bizim yararlandığımız baskısı İthaki Yayınları tarafından 2008'de yapılan 3. baskısından olacaktır.

¹⁹⁰ Mehmet Narlı, *a.g.e.* s.120

¹⁹¹ İlk baskısını 1974'te yapan romanın bizim yararlandığımız baskısı İthaki Yayınları tarafından 2008'de yapılan 3. baskısından olacaktır.

¹⁹² Müslüm Yücel, *a.g.e.* s.326

¹⁹³ Mehmet Narlı, *a.g.e.* s.116

Ömer Polat'ın Ağrı ilini mekân olarak tespit ettiği *Saragöl*¹⁹⁴ romanında göçebelikten yerleşik hayata geçmiş Apo Mikko ve ailesinin Saragöl denilen gölgedeki yaşam mücadeleleri anlatılır. Ermeni olaylarının başladığı yıllara, anılarını anlatmak suretiyle dönen Apo Mikko, toplumsal belleğin bir sembolü olarak beliren bir roman kahramanıdır. Yazar, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne denk gelen o yılları, sevdiği Ermeni kızı Siran üzerinden özlemle yâd eder. Romanın temel eksenini ağa-halk çelişkisidir. Eserde Cımşid Bey ve Dılo Bey isimleriyle verilen zengin taife, kendi menfaatleri için her türlü yöntemi mubah gören ve hiçbir zulümden çekinmeyen insanlar olarak işlenir. Hayvancılık yaparak geçimlerini sağlayan Ziro Köyü sakinleri, Cımşid Bey'in bürokrasiyi ve yargıyı arkasına alarak nüfuzuna geçirdiği toprakları adı geçen beye kaptırmamak için mücadele ederler. Yazar, ezen ezilen çelişkisini Toplumcu Gerçekçi bir dikkatle işlediği romanında, "*ütopya kurtuluş yolu*"¹⁹⁵ olarak gösterme zayıflığını göstermiştir.¹⁹⁶ Çevre köylerdeki beylerin baskısı sonucu hayvanlarına ot ve su bulamayan köylüler, şartların zorlamasıyla bir üst üretim biçimi olan tarıma geçmek zorunda kalırlar. Roman Bölge'nin yaşam biçimini ve toplumsal dinamiklerini konu edinen önemli bir yapıttır.

Hüseyin Karatay'ın İslami ideallerini gerçekleştirmek için çırpınan bir öğretmenin hayatını konu edinen *Sürgün Öğretmen*¹⁹⁷ romanında Malatya yöresindeki insan manzaralarına tanık oluruz. Daha sonra filme de çekilen romanın başkahramanı olan Ali Şaner adlı genç öğretmen, ilk atamasının yapıldığı Cevizli Köyü'nde bir yandan çocukların eğitimiyle uğraşırken bir yandan da toplumdaki sıkıntılara çözümler bulmaya çalışır. İslami hassasiyeti olduğundan, bulduğu çözümlerin dinsel boyutu hiçbir zaman eksik olmaz. Bir yandan ev sohbetleri düzenleyerek insanları dini konularda bilgilendirirken bir yandan da köylülerin din adına sahiplendiği hurafelerin içyüzünü açıklamaya çalışır. Açıkça belirtilmese bile seçimlere yaklaşılacak bir dönemde İsmet İnönü ve partisini eleştirmesi, dikkatlerin üzerinde toplanmasına neden olur.

---

¹⁹⁴ Okuyucusuyla 1974'te buluşan romanın esas aldığımız baskısı, Evrensel Basım Yayın tarafından 2011'de yapılmıştır.

¹⁹⁵ Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, s.268

¹⁹⁶ Bu zayıflık yazarın sanat anlayışını belirleyen Toplumcu Gerçekçiliğin gerçeği tekelinde görme anlayışından da kaynaklanabilir. Zira bu bakış açısıyla yazılan eserler, bir bakıma tezli roman sayılırlar. Bu kuram/yöntem, yalnızca yazınsal yapıtın nasıl okunması gerektiğine ilişkin ilkeleri dizginleştirmekle kalmaz, doğrudan siyasal işlevle görevlendirilmiş yazarın yapıtını oluştururken uyması gereken ilkeleri de belirler. Marksizmin genel ilkeleriyle uyuşan bu bakış açısı için bakınız: Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.s.21

¹⁹⁷ Okuyucusuyla 1974'te buluşan eserin esas aldığımız baskısı, Bengisu Yayınları tarafından 2016'da yapılmıştır.

Muhtarın da ulaştırdığı yalan yanlış bilgiler doğrultusunda teftiş geçirir ve başka bir köye sürgün edilir. Roman, Tanzimat döneminden beri devam eden Batılılaşma hareketine ve Batı'yı örnek alan Türk aydınına yönelik eleştiriler üzerine bina edilmiştir.

Dursun Akçam'ın "*Anadolu'nun kuzeydoğu ucunda*" bulunan Çeşmir Köyü'nü konu edindiği *Kanlıdere'nin Kurtları*¹⁹⁸, yazarın Toplumcu Gerçekçi bakış açısına uygun bir çerçevede kurguladığı olaylar üzerine oturtulmuştur. Yazar bu eserde "*Kapitalistleşme sürecine giren kırsal kesimde*"ki zengin köylülerin, bürokrat, kasaba zengini ve siyasi aktörlerle girdikleri menfaat ilişkilerini deşifre etmeye çalışır.¹⁹⁹ İki yüz elli hanelik bir köy; Bekir Bey, Muhtar, İmam, Hafız, milletvekili olan Haşim Bey, Feramuz Yaylalı, Kasım Doğruel gibi şahıslardan oluşan bir menfaat şebekesi tarafından sömürülmektedir. Hayvanları ucuz satılsın diye şarbon teşhisi konulan ve karantinaya alınan, yağmursuzluk nedeniyle arpa ve buğdaydan verim alamayan bu insanların, Merdan öncülüğünde sömürücülerin köydeki sembolü Bekir Beye karşı giriştikleri mücadele, sonunda başarıya ulaşır. Jandarma eliyle terbiye edilen Merdan ve arkadaşları, yılmayarak Bekir Beyi kendi kazdığı kuyuya düşürür ve onu zorla yanlarına alarak, ilçede düzenlenecek olan Kurtuluş Bayramı'na Çeşmir'in kurtuluşunu temsilen katılmaya giderler. Romanda devlet kurumlarının ve dinin egemen sınıflar tarafından nasıl hoyratça kullanıldığının ipuçlarını görürüz.

Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* romanının ikinci cildi olarak isimlendirdiği *Dersim 1938*²⁰⁰ adlı romanında Seyit Rıza ve arkadaşlarının idamlarından sonraki süreci anlatır. Romandaki olay örgüsü, isyan sonrası uygulamaya konulan tehcire karşı çıkan ve halkı kıskırtan yerel bazı kişilerle "*Türkiye Cumhuriyetinin simgesi*"²⁰¹ Yarbay Kemal'in mücadeleleri üzerine bina edilmiştir. "*Devlet-Ağa çatışması sonucunda ezilen insanların dramı*"²⁰² olarak nitelendirilen romanda, çatışmalara kıskırtılan halkın tek isteği, ülkenin batısına zorla göç ettirilmemektir. Yarbay Kemal ve yüksek idarecilerin yöreyi huzura kavuşturmak maksadıyla üretim olanakları kısıtlı alanlarda yaşayanları çapuldan ve eşkıyalıktan kurtarmak için giriştikleri zorlu çaba, nihayet amacına ulaşır.

¹⁹⁸ Okuyucusuyla 1975'te tanışan eserin kullandığımız baskısı Arkadaş Yayınları tarafından 2014'te basılmıştır.

¹⁹⁹ Mehmet Bayrak, *a.g.e.* s.129

²⁰⁰ İlk kez 1975 yılında yayınlanan eserin araştırmamıza kaynaklık eden ikinci baskısı Akyar Yayınları tarafından 1982 yılında yapılmıştır.

²⁰¹ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, Akyar Yayınları, İstanbul 1982.s.69

²⁰² Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.5

Yazara göre, Yavuz Sultan Selim döneminden başlayarak Alevilere karşı yürütülen politikardan rahatsızlık duyan bu Türk asıllı insanlar, küstürülmelerinin sonucu olarak Dersim'in geçit vermez dağlarına çekilmiş ve Türklükten uzaklaşmışlardır. Romanın temel temasını oluşturan ağa, seyit sömürsünün altında yatan cehaletin, ancak Cumhuriyet'in insanı esas alan politikalarının bu yörede uygulanmasıyla ortadan kaldırılabileceğidir.

Yusuf Ateş'in Erzincan yöresinin I. Dünya Savaşı arifesindeki durumunu konu edindiği *Kırım Kıyım Kıtık*²⁰³ adlı romanında, yoksul Anadolu köylüsünün mültezim, bey ve imam üçlüsü tarafından nasıl sömürüldüğüne tanık oluruz. Romanda, Ermenilerle birlikte yaşanan bir yörede tarımla uğraşan ve iktisaden ilerlemiş gayrimüslim azınlığa karşılık, hâkim olduğu devletin hiçbir nimetinden faydalanmayan Müslüman çoğunluğun yüzyıllara dayanan yoksunluk tarihi gözler önüne serilmeye çalışılır. Savaş öncesi “*Urus geliyor!*” yaygarasının tesiriyle göçe zorlanan, çocukları seferberliğe katılan bu yöre halkı, yaklaşan savaşın vereceği feci akıbetten emin bir şekilde kendi yurtlarını terk etmektedirler. Zaten kıtlıkla imtihan olan bu insanların ağaların elinde kıyımı ve düşman ordularınca kırımını, eski savaşların verdiği tecrübeyle yöre halkınca iyi bilinmektedir.

Hakkâri'nin Pirkanis Köyünde askeri öğretmenlik yapan Ferit Edgü'nün *Kimse*²⁰⁴ adlı romanı, “*özne'nin varoluş durumunu içe dönük sorgulamalarla yeniden kavrama ve adlandırma*”²⁰⁵ çabasını deşifre eder. Romana konu olan yaşam tecrübesinin Avrupa'daki sanat yaşamından ve kişilik arayışlarından sonra gelmesi onun hayat çizgisinde silinmez izler bırakmıştır. O zamanlar yolu, elektriği, telefonu olmayan bir köydür Pirkanis. Sonbaharda ulaştığı köyde sırası, masası, yazı tahtası ve sobası bulunmayan bir okulu (!) vardır, artık ona teselli veren. Bir de karşılıklı birbirlerinin dilini bilmeyen öğrencileri. Yazar, içinde bulunduğu psikolojik durumu, *Birinci Ses* ve *İkinci Ses* diye adlandırdığı hayali kişiler arasındaki diyaloglarla verir. Kendi kişiliğinin test edildiği bu köy, onun “yeniden doğum”uyla sonuçlanır.

²⁰³ Araştırmamızda da ilk çıkan baskısını esas aldığımız kitap Milliyet Yayınları arasında 1976 yılında basılmıştır.

²⁰⁴ Kitabın ilk baskısı Ada Yayınları arasında 1976 yılında çıkar. Bundan sonraki alıntılar kitabın 2013 tarihli ikinci baskısı esas alınarak yapılacaktır.

²⁰⁵ Mutlu Deveci, *Ferit Edgü/Varoluş ve Bireyleşme*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.s.282

Şükrü Gümüş'ün Hakkâri yöresini konu edindiği *Zap Boyları*²⁰⁶ adlı eserinde, olumsuz yaşam koşullarına karşı direnen ve göç etmek istemeyen bir ailenin verdiği mücadele konu edilmektedir. Kaçakçılık ve hayvancılıkla geçinen bu insanların, karın yağışıyla birlikte dış dünyayla tüm ilişkileri kesilir. Roman boyunca, yol açma ve “Çölemerik”e ulaşma konularının sık sık tekrarlanması, orada yaşayan insanların dış dünyayla ilişkilerinin kopmalarından gelen endişeden dolayıdır. Cemo'nun zamanında tedavi edilmemesi ve doktor yerine “seyit”lere gösterilmesinden dolayı yaşamını yitirmesi, göçe yanaşmayan Şero ve ailesinin fikir değiştirmelerine neden olur. Birbirlerini seven Delila ile Abo'nun kavuşmasıyla sonuçlanan romanda, Doğu insanının geri kalmışlığı başat tema olarak işlenmektedir.

Lütfi Kaleli'nin 60'lı yılların ülkede ve özellikle Malatya'da hüküm süren sağ-sol veya Alevi-Sünni çekişmesini konu edinen romanı *Kardeşlerin Kini*,²⁰⁷ yazarın ikinci romanıdır. Yazar, siyasi çekişmenin “ilkokullara”²⁰⁸ kadar indiği bir ortamda, tarafları menfaatleri için kullanan kesimleri deşifre eder. Alevi ve solcu bir kişilik olarak işlediği Latif Coşkun adlı kahramanının bakış açısıyla verilen bu romanda, ülke adım adım askeri darbeye doğru gitmektedir. Sonunda iktidardaki Adalet Partisi'ne muhtıra veren ordu, yönetimin değişmesine sebep olmuştur. Köken ve inanç olarak bir olan kardeşlerin arasındaki huzursuzluğu işleyen *Kardeşlerin Kini*, tezli roman kategorisine girecek bir bakış açısıyla yazılmıştır.

Hüseyin Karatay'ın İttihat Terakki döneminin Malatya'sını konu edindiği *İsyân Eşiği*²⁰⁹ adlı romanında, Ermeniler arasında artan ayrılıkçı faaliyetler işlenmiştir. Tanzimat Fermanı'nın yürürlüğe girmesiyle ivme kazanan azınlık sorunu, dış devletlerin desteğiyle Müslüman teba aleyhine işlemeye başlar. Mustafa Reşit Paşa ve Mithat Paşa başta olmak üzere dönemin tüm yöneticilerinin Batılı devletlerin ve Masonların etkisi altına girdiğinin iddia edildiği romanda, Mülazım Fuat gibi askeri yetkililer de Ermeni dümenine su taşımaktadır. Hükümetin yabancı elçiliklerce hizaya çekildiği, ecnebi kolejlerinden yetişenlerin de devlet kademelerinde rahatça yükseldiği bir süreçte Zeytun Hadisesi vuku bulacak ve bu Ermeni isyanında Sarı Hasen'in babası

²⁰⁶ Milliyet Yayınları tarafından ilk baskısı 1976'da yapılan bu romandan yapacağımız tüm alıntılar, aynı baskıdan olacaktır.

²⁰⁷ İlk baskısı 1976 yılında Suda Yayınları tarafından yapılan bu kitaptan bundan sonra yapacağımız alıntılara da kaynaklık teşkil edecektir.

²⁰⁸ Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini*, Suda Yayınları, İstanbul 1976.s.269

²⁰⁹ Okuyucusuyla 1976'da buluşan romanın esas aldığı baskısı, Çıra Yayınları tarafından 2005'te yapılmıştır.

dâhil birçok kişi hayatını kaybedecektir. Yükselen Ermeni milliyetçiliğinin verdiği kaygıya devlet yöneticilerinin Batılı yaşam ısrarı da eklenince Malatyalı Müslüman ahalinin huzuru kaçacaktır. Doğu-Batı karşıtlığı ve Ermeni Meselesi olmak üzere iki düzlemde okunabilecek bu romanda yazar anlatıcı, sorunların asıl kaynağını Frenk nizamına geçmeye bağlamaktadır.

Ferit Edgü'nün düşle gerçeği bir arada anlattığı *O/Hakkâri'de Bir Mevsim*²¹⁰ adlı romanı, Hak. (Hakkâri) ilinin Pir. (Pirkanis) Köyü'ne öğretmen olarak atanan ve Doğu'yu bilmeyen kazazede veya sürgün denizcinin başından geçenleri anlatır. Burada yaşadıkları onun kavram dünyasını hayli etkilemiş, Doğu-Batı diyalektiğinde ibre Doğu'dan yana kaymıştır: Artık Doğu tez, Batı antitezdir.²¹¹ Onun sürgün yurdu Pirkanis, kendini buluş, dilini yeniden var ediş mekânıdır.²¹² Görev yapacağı yere kar yağmadan ulaşan ve karlar eriyince de görevi biten bu kişi, aynı zamanda geçmişinden kaçmaktadır. Orada bulunduğu süre içerisinde eski dostları ve sevdiklerinden birçok mektup alan öğretmen, köyden ayrılmadan önceki mektubu hariç tutulursa hiçbirisine cevap vermez. Hakkâri'de yaşayan insanları ve hayat anlayışlarını kendi penceresinden değerlendiren öğretmen, dillerini bilmediği ve dilini bilmedikleri halde onlarla çok sıcak ilişkiler geliştirmeyi başarır. Bir eğitim öğretim döneminde onca olumsuzluğa rağmen çocuklara Türkçeyi öğreten ve onlarla anlaşabilecek derecede Kürtçe öğrenen roman kişisi, köyden ayrıldığında tüm öğrencileri, bayrağı göndere çekerek onu uğurlarlar. Geçmişini unutmak isteyen bir denizcinin kendini sürgünde hissettiği bu yüksek ilde hem kendi hayatı hem de başkalarının hayatları için çırpınması, romanın temel temasını oluşturur.

Fügen Topsever'in Sarıkamış'ta Ruslara karşı savaşırken esir düşen Ercişli İhsan'ın hayat hikâyesini konu edindiği *Kar Çiçekleri*²¹³ romanında Sarıkamış harekâtında yitirilen askerlerimiz anlatılır. Evliliğinin birinci yılında ilan edilen seferberlik gereği cepheye koşan İhsan, Sarıkamış taarruzunda yaralanmış ve Rus kuvvetleri tarafından bulunarak askeri hastanede uzun müddet iyileşeceği günleri beklemiştir. İyileştikten sonra trenlerle Sibiryaya nakledilen askerlerle birlikte Krasnoyarsk denilen yere gönderilen İhsan, bir süre sonra firar ederek tekrar memlekete

²¹⁰ Kitabın ilk baskısı Ada Yayınları arasında 1977'de çıkar.

²¹¹ Mutlu Deveci, *a.g.e.* s.283

²¹² Feridun Andaç, *a.g.e.* s.114

²¹³ Romanın araştırmamızda da esas alınan ilk baskısı Meç Yayınları tarafından 1978 (?) yılında yapılmıştır.

döner; fakat hiç ummadığı bir durumla karşılaşır. Babası, ölmeden önce dul kalan Gül'ü kayını Ekrem'le nikâhlamıştır. İhsan, savaş ve esaret yıllarında yaşama tutunmasına neden olan aşkını kalbine gömerek oradan uzaklaşır. Roman, savaşların yıkıcı etkilerinin sadece cephede öldürdükleriyle sınırlı olmadığını ima eden tematik göndermelerle doludur.

Mustafa Yeşilova'nın Dersim isyanını konu edinen romanı *Kopo*'da²¹⁴, isyandan ziyade isyanın çıkış zemini ve sonrası işlenir. İsyanı hazırlayan tarihsel ve sosyo-kültürel alt yapı Kopo ve Molla adlı roman kişilerinin diyaloglarıyla okuyucuya duyurulur. Geçmişten beri gerek devlet bünyesinde gerek halk arasında süregelen Alevi hassasiyeti, Alevi Türkmen kökenli insanların Dersim'e sığınması, bu sığınmanın neden olduğu yalıtılmışlıktan kaynaklanan yoksullaşma ve yoksunlaşmanın doğurduğu sıkıntılar, hem yörede yaşayan halkın yaşam biçimine hem de dünya görüşüne yansımıştır. Seyit ve ağalar da önderlik ettikleri bu toplum kesimini, yoksulluklarından yararlanarak çapulculuğa ve isyana teşvik etmişlerdir. Kopo adlı roman kahramanının temsil ettiği asil ve yiğit insan tipi, isyan sırasında hiçbir askeri öldürmediği anlaşıldığından Kayseri'ye sürgün edilmiş, fakat orada da köy muhtarının ve köylülerin hazımsızlığı nedeniyle başı beladan kurtulamamıştır. Romanın temel teması, uygarlığa susamış Dersim insanının asiliğinin hem kendilerinden hem de onlara alerji duyan kesimlerden dolayı oluştuğu yönündedir.

Yavuz Bahadıroğlu'nun Malazgirt Zaferi'nin konu edindiği *Malazgirt'te Bir Cuma Sabahı*²¹⁵ isimli eserinde, Alpaslan'ın İslami kimliğiyle bütünleşen askeri kişiliği mercek altına alınmıştır. Bizans'ın gittikçe kuvvetten düştüğü bir dönemde her taraftan Anadolu'ya akın eden Türk unsurlar, Bizans İmparatorluğu'nda endişeye, yurt arayışına giren Türkmenlerde ve Selçuklularda da umuda kapı aralamıştır. Kendi sınırlarını muhafaza etmek ve Türk akınlarını durdurmak için harekete geçen Diyojen'in hazırladığı ordu, birçok inanç ve ırktan oluşan bir kuru kalabalık görüntüsü vermektedir. Buna karşın Alpaslan'ın ordusu, yörede yaşayan Kürtlerin ve Halife'nin gönderdiği Müslümanların da desteğiyle bir inanmışlar hareketini andırır. Nitekim 25 Ağustos 1071 Cuma günü, Diyojen'in ordusu dağılacak; Uzların ve Peçeneklerin de Türk tarafına

²¹⁴ Romanın, bizim de araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız ilk baskısı Milliyet Yayınları arasında 1978 yılında yapılmıştır.

²¹⁵ Okuyucusuyla ilk kez 1978'de buluşan romanın esas aldığı baskısı, Nesil Yayınları tarafından 1999'da yapılmıştır.

geçmesiyle galibiyet Alpaslan'ın olacaktır. İdealinde yeni bir yurt bulmak ve İla-yı Kelimetullah olan Alpaslan, kendisine esir düşen Diyojen'e itibarına uygun davranacak ve Anadolu'nun kapıları doğudan gelen Müslüman Türklere ardına kadar açılacaktır. Bölge'nin niteliklerine temas edilmeyen bu romanda esas tema, tebasını memnun etmeyen büyük bir devletin, yurt arayan ve inançları gereği adil olan bir topluluğa yenilmesi üzerine kurulmuştur.

Seyit Alp'in Kolik adlı bir roman kahramanını kullanarak Osmanlı'ya bağlı Bitlis eyaletinin 1600'lü yıllarını konu edindiği *Devran*²¹⁶ romanında, Bölge insanının yaşam biçimini siyasal ve sosyal yönleriyle vermeye çalışmıştır. Yakubi Hazer Usta'nın temsil ettiği kumaş ustalığı ve kökboyacılığının yok oluşu, atalarından beri kötü bir unvana sahip Kolik'in kendi yaşam çizgisini değiştirmeye çalışması, halk-bey çelişkisi temel alınarak işlenmiştir. Yakubi Hazer Usta'yı kandırarak ondan Muş ağacından yapılmış sopayı alan Kolik, artık "Deli Dumrul" benzeri bir yiğitlemeyle yola düşer. Önce Beşaret Bey'e diklenen Kolik, oradan sopası alınıp kovulduktan sonra Bitlis Hanı Abdal Han'ın oturduğu şehre giderek ona meydan okur. Burada serserilere karışan Kolik, zindana atılan Yekçeşim'den aldığı tavsiyelerle kendini geliştirir. Bu arada Bitlis üzerine yürümek isteyen Diyarbakır Valisi Melek Ahmet Paşa'nın vergileri artıracığını düşünen Abdal Han, Kolik ve adamlarını Osmanlı ordusuna tuzak kursunlar diye görevlendirir. Kolik'in başarıları, Melek Ahmet Paşa'yı durduramayınca Kolik, Abdal Han tarafından isyana teşebbüs suçlamasıyla idam edilir. Bu idamın önüne geçmek isteyen Yekçeşim, Abdal Han'ı Kolik gibi halk yiğitlerinin öldürülmeyle bitirilemeyeceği uyarısıyla vazgeçirmeye çalışır; fakat başaramaz. Böylece umut ve emeğin gücü bir kez daha Bey'in iktidarına ve desiselerine yenilmiş olur.

Seyit Alp'in gerçekte masalı buluşturarak yazdığı *Dino ile Ceren*²¹⁷, de mekân tam olarak belli olmasa da romandaki olay örgüsü ve kahramanların özellikleri, mekân olarak Doğu'nun seçildiğini hissettirir. Zaman ve mekân unsurlarının silikleştiği, olayların masal gizemiyle anlatıldığı bu eserde Begin Bey'in genç yaşta evlendiği Ceren'e âşık olan ve aynı zamanda beyin başçobanı olan Dino'nun hikâyesi konu edilir. Malhaş adlı bir köyde bazı sembol şahsiyetler üzerinden verilen mesajlar, klasik aşk hikâyeciliğinin sınırlarını zorlar: Zorba bir bey, nüfuzunu kullanarak aldığı çocuk

²¹⁶ İlk baskısını kullandığımız kitap 1979 yılında Ayrıntı Yayınları tarafından basılmıştır.

²¹⁷ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 1981 yılında Yazko Yayınları tarafından yapılmıştır.

yaştaki ikinci eşi, onun kirli işlerini yürüten Rureş adlı yaveri, köylülerin akıl danıştığı Semerci, yiğit bir kadın Şiran ve çok iyi kaval çalan yiğit Dino... Tüm bu kahramanlarla çizilen çerçevede, sevdiği için kendisini feda eden Dino ile beyi için tüm onurundan sıyrılan amcası Rureş karşı karşıya getirilir. Romanda Dino (Mecnun) da diğer aşk hikâyelerindeki gibi sevdiğini alamadan öldürülür; fakat Ceren'in bir süre sonra doğuracağı çocuğun asıl babası da kendisidir. Nitekim beyin Şahan ismini verdiği çocuğunu, halk Dino diye çağıracaktır.

Necati Haksun'un *Hazal (Kutsal Ceza)*²¹⁸ adlı romanı, mekânı tam olarak belirtilmemiş olsa bile, romanda anlatılanlarla Bölge'nin sosyo-ekonomik koşulları ve iklim özelliklerinin uygunluğu nedeniyle incelememize dâhil ettik. Sonradan sinemaya da uyarlanan bu kitapta Feşo, babası öldükten sonra töre gereği annesiyle evlenen amcası tarafından bin beş yüz lira karşılığında on iki yaşındaki Ali'yle evlendirilir. Gelin gittiği evde türlü hakaretlere uğrayan Feşo, eşinin ona sağlayamadığı kocalığı, kendisini ısrarlı bir biçimde taciz eden Hasan'la hissetmeye başlar. Geceleri gerçekleşen gizli buluşmalar, nihayet Ali tarafından anlaşılınca, tüm köylü haberdar olur. Hasan'la Feşo, çırılçıplak bir mağarada yakalanınca haklarında Hoca'nın verdiği hükme göre ceza uygulanır. Hasan, yüz sopayla aynı cezadan kurtulurken Feşo, recm cezası gereği taşlanarak öldürülür. Romanın geneline yayılan kadın-erkek karşıtlığı ve kaynağını dinsel temelden alan töreler, hem anlatıcı hem de roman kişilerince sıkça sorgulanır. Bölge'de yaşayan ve aynı kültürel iklimden beslenen tüm insanların önyargılarını ve bakış açılarını yeren bu romanda, kadının daima dezavantajlı oluşu, romanın temel ekseni olarak belirlenmiştir.

Ahmet Dumlu'nun "*Ermenilerin yaptığı mezalimi dile getirmek*" için "*uzun araştırmalar ve incelemeler sonucu*"²¹⁹ topladığı belgeler ışığında yazdığı *Düşman Yarası*²²⁰ isimli romanı, Erzincan'ın Ermeni çetelerinden kurtuluş hikâyesini konu edinir. Romandaki olay örgüsünü, Rus işgalini fırsat bilip halka karşı tarif edilmez işkencelere girişen Ermeni çetelerini kovmak amacıyla Tılhas (Kilimli) Köyü'nden birkaç yurtseverin Palu'da bulunan 9. Kolordu Komutanlığı'na kadar kış şartlarında yürümleri ve burada hazırlıklarını yapan Binbaşı Halit Paşa kuvvetleriyle Erzincan'a

²¹⁸ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Yazko Yayınları tarafından 1981'de yapılmıştır.

²¹⁹ Ahmet Dumlu, *Düşman Yarası*, Erzincan Ticaret Matbaacılık, Erzincan 1982.s.3

²²⁰ Araştırmamıza da kaynaklık teşkil eden eserin ilk baskısı 1982'de Erzincan Ticaret Matbaacılık tarafından yapılmıştır.

doğru yola çıkmaları oluşturur. Mustafa avuş'un organize ettiği birkaç kişilik grupta Hasan avuş ve Lök Mahmut da vardır. Yolda Ermeni çeteleriyle girişilen çatışmada Mustafa avuş yaralanır ve Palu yolundayken aynı yaradan şehit olur. Dönüş yolunda Dersim Beyi Seyit Rıza ile bir savaş planı yapıp ondan takviye güç alan Halit Paşa, büyük bir insanlık trajedisine sahne olan Erzincan'a ulaştığında Ermeni eteler için kaçmaktan başka yol kalmayacaktır.

*Dağların Sultanı*²²¹ adını taşıyan romanında Akçam, Kuzeydoğu Anadolu'da Z. Köyü'ndeyken, sevdiği kızı kaçırdığı için kızın babası Kaso Ağa tarafından sıkıştırılan, sevdiği kızın ağanın adamlarınca öldürölmesinden sonra ağanın iki adamını ve kendisini yakalamaya gelen üç "candarma"yı da öldüren şito'nun iltica ettiği Almanya'daki yaşamını anlatır. Dil bilmediği bir ölkede türlü sıkıntılar çeken ve memleketine hasret yaşayan şito, geçinebilmek için "Alaman" kadınlarla Türkiye'den gelen kaçakları evlendirmeye çalışır. Köklerinden kopamayan Anadolu insanının, bu Avrupa ölkesindeki iğreti yaşamlarını ve gurbet sancılarını işleyen eserde ana eksen, memleketinden uzak olsa da namus ve töre anlayışının değişmemesidir. Bu yönüyle eserin kahramanı şito, Dede Korkutlardan ilham alan edebi geleneğimizin, modern zamanlara, Avrupaların "töre tanımaz"²²² irkinliklerine batmış insanlığını simgeler.

Metin Aktaş'ın Tunceli yöresinde yaşayan insanlar için bir inanç simgesi olan Munzur Baba'nın kişiliğini ve Munzur Irmağı'nın ortaya çıkışını konu alan *Munzur Efsanesi*²²³ isimli kısa romanında Pir Salih'in çobanı olan Munzur'un hayat hikâyesi anlatılır. Babasının bir kan davası nedeniyle öldürölmesinden sonra bununla yetinmeyen Zeynel Ağa, Munzur'u da öldürmek ister. Buna karşı çıkan Kedek Köyü sakinleri, aşiretler arası kavgalar bitsin diye kendi ayağıyla Zeynel Ağa'ya teslim olan Munzur'u gözleri oyulmuş bir şekilde kurtarır. Bu olaydan sonra kendi köylerine saldıran Zeynel Ağa'nın öldürölmesi ve dışarıdan gelen ordularca yörenin işgal edilmesi neticesinde Munzur, Pir Salih'i de yanına alarak elindeki süt testisiyle dağlara doğru kaçar. Testiden dökölen sütlerin oluşturduğu kırk kaynaktan doğan sular birleşerek Munzur Irmağı'nı oluşturur. Ağa-halk çekişmesine dayanan romanda tüm olumsuzlukların başlıca nedeni, yöre halkının birlik oluşturamamasıdır.

²²¹ Okuyucusuyla 1985'de buluşan eserin esas aldığımız baskısı, Arkadaş Yayınevi tarafından 2012'de yapılmıştır.

²²² Adnan Binyazar, *a.g.e.* s.225

²²³ Romanın araştırmamızda da esas aldığımız ilk baskısı Gözlem Matbacılık tarafından 1986 yılında yapılmıştır.

Şemsettin Ünlü'nün Osmanlı'nın son döneminde Elazığ yöresini konu edinen *Yukarışehir*'i,²²⁴ “*tarihseli soyutlama ve bir roman imgesine dönüştürme çabasıyla*”²²⁵ başarılı olmuş bir eserdir. Birinci Dünya Savaşı'na doğru Osmanlı sınırları içindeki azınlıkların sahip oldukları hakları suiistimal etmeleri ve misyonerlerin gizli faaliyetlerini, Yukarışehir denen küçük kasaba özneline işleyen yazar, realist tutumuyla dikkat çeker. Osmanlı-Rus savaşlarında babasını kaybeden Dabak Yusuf, yetimliğinin yanı sıra, diğer akranları gibi, yoksullukla pençeleşirken bağ komşularının kızı Hermin'e âşık olur. Müslümanlarla gayrimüslim tebaa arasındaki ilişkileri ve önyargıları vermesi bakımından bu aşk ilişkisi romanın önemli bir unsurudur. Devlet bürokrasisinin Batı devletlerinin desteğini almış azınlıklara karşı yumuşak tutumunu, yeni bir paylaşım savaşına gidilirken Rusların Osmanlı içindeki özellikle Ermenileri silahlandırarak gerçekleştirmek istedikleri manevraları eserde hissettirir yazar. Bütün bunlara rağmen Ermeniler de kendi içlerinde mezhep kavgaları nedeniyle ihtilaf içindedir. Roman, Dabak Yusuf'un da içlerinde olduğu 1272'de doğmuş gençlerin silâh altına alınıp Erzurum'a doğru yola çıkmalarıyla son bulur.

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir*'in bir devamı niteliğindeki *Toprak Kurşun Geçirmez*²²⁶ adlı romanı, Yusuf'un askere alınmasıyla evine dönmesi arasındaki süreci kapsar. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşının yapıldığı dönemi konu edinen romanda özellikle Ahmet Muhtar Paşa'nın kişiliği ve askerlik dehası üzerinde durulur. Osmanlı ülkesinin ve yönetiminin en sancılı süreci diyebileceğimiz bu zaman diliminde hem içerden hem dışardan eleştirilen yönetim, kaybedilen topraklar, ilan edilen Kanun-ı Esasi ve gündün güne zayıflayan ordu, iflas eden ekonomi, yurdun üstüne bir karabasan gibi çökmüştür. Balkanlarda ve Doğu Cephesi'nde tamamen fedakârlıklarla direnen halk ve ordu, nihayet yenilgi anlaşmasıyla yok olmaktan kurtulur. *Yukarışehir* eserinde değindiği azınlıklar, yoksulluk ve bozulan düzen gibi temalar bu romanın da temel çerçevesini oluşturur. Roman, Hermin'in ölümü ve Yusuf'un savaştan dönüşüyle sonuçlanır. Romandaki iki sevgiliyi sembol kişiler olarak seçersek, bu çiftin buluşamaması, adeta ortak vatanda Türk-Ermeni birlikteliğinin bitmesinin de ilanı gibidir.

²²⁴ Eserin araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Remzi Kitabevi tarafından 1986'da yapılmıştır.

²²⁵ Semih Gümüş, *Roman Kitabı*, Adam Yayınları, İstanbul 1991.s.53

²²⁶ Eserin araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Remzi Kitabevi tarafından 1988'de yapılmıştır.

Ahmet Dumlu, *Meysun Ana*²²⁷ isimli romanında Erzincan yöresinde 93 Harbi'yle başlayıp I. Dünya Savaşı'na dek uzanan bir mücadele sürecini takip ederiz. Rus işgaliyle başlayan süreçte özellikle “*Ermeni mezalimi*”ni mercek altına alan bu eserde yazar, bu tarihi romanın belgesel niteliğini, eserin önsözünde “*hakiki hayat sahnelerinin yaşanmış acı günlerini*”²²⁸ gösterdiğini söyleyerek bizzat belirtmiş olur. 93 Harbi'nden önceki süreçte Erzincan'daki Ermeniler, Onnik Çavuş örneğinde olduğu gibi, fırsat buldukça Müslüman Türkleri öldürüp ortadan kaldırırlar. Bu durum gençlerin seferberlik çağrısı üzerine savaşa katılmalarıyla daha bir ivme kazanır. Bu dönemde kendi köyünde Mehmet isimli bir gençle nişanlanan Meysun'un, düğünleri yapılmadan eşini askere yollaması ve on yıl boyunca yolunu gözlemesi, tüm ümitlerini tüketmiş, böylece Meysun teyzesinin oğlu Cemal ile evlenmek zorunda kalmıştır. Çevresindeki tüm insanların ölümüyle yapayalnız kalan Meysun, artık çok yaşlanmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarındaki Rus işgaliyle gittikçe azitan Ermenilerin uyguladığı vahşet, Rusların geri çekilmesiyle bir toplu kıyım halini alır. Roman, Meysun Ana'nın Erzincan'daki orduvine doldurulmuş üç yüz kadar masum insanı diri diri yakılmaktan kurtarmasıyla sonlanır. Erzincan'a ulaşan Türk ordusunun başarısıyla Meysun Ana'nın eşzamanlı kahramanlığı, Türk'ün bağımsızlık tutkusunu simgeleyen bir mesaja dönüşür.

Nurullah Genç'in birbirlerine kavuşamayan iki gencin aşkına yer verdiği *İntizar*²²⁹ isimli romanında, Doğu'daki bir ilçede (Horasan) edebiyat öğretmeni olarak görev yapan Emre'yle Ayşe Menekşe adlı bir öğretmen arasındaki aşk eksenli ilişki konu edilir. Ankara'dan ilçeye dönüş yolunda otobüste gördüğü Ayşe'ye tutulan üniversite öğrencisi Emre, yaptığı aşk teklifine red cevabı alır. Bunun nedeni, Emre'deki serbest yaşam tarzının Ayşe tarafından tasvip görmemesidir. Sonraları istemediği bir evlilik yapan ve bir oğlu olan Emre'de meydana gelen değişim, görev yaptığı okula atanan Ayşe tarafından fark edilir. Aralarında geçmişte başlayan ilgi, önce mektuplarla ve sonra telefonlarla aşk itiraflarına kadar ulaşır. Ayşe örtünme kararı alarak hem okuldan hem de Emre'den ayrılır. Böylece Emre'deki aşkın yönü de renk değiştirerek ilahi aşka yönelmiş olur. Roman, Emre'nin “küçük bağ”da yanarak ölmesi ve Ayşe'nin evlenmesiyle son bulur.

²²⁷ Romanın araştırmamızda da esas ilk baskısı 1990'da Erzincan Ticaret Matbaacılık tarafından yapılmıştır.

²²⁸ Ahmet Dumlu, *Meysun Ana*, Erzincan Ticaret Matbaacılık, Erzincan 1990.s.5

²²⁹ Okuyucusuyla 1990 yılında buluşan romanın kaynak aldığımız 9.baskısı Timaş Yayınları tarafından yapılmıştır.

Haydar Işık'ın isyan yıllarını konu edinen romanı *Dersimli Memik Ağa*²³⁰ isimli eserinde isyanın çıkış sebeplerinden ziyade isyan sürecindeki insan ilişkilerine yoğunlaşmıştır. Yazar, isyanın yöre insanındaki duygusal yansımaları vermek için devlet yetkilileriyle yakınlaşan Memik Ağa'yla isyana destek veren aşiretler arasındaki duygusal kopuş ve askeriye'nin bunlara karşı takındığı tavır ön plana alınır. Yazar, isyanda askeri yetkililere bilgi taşıyan Memik Ağa ve ailesinin sürgün edilmek için topraklarından koparılması ve sürgün yolunda infaz edilmesiyle yörede uygulanan kör şiddeti verirken, Hemedi isimli isyancının da Aydın'a sürgün edilirken karısından ve küçük kızından koparılmasıyla geçen acılı süreç üzerinden de tenkil uygulamasının verdiği rahatsızlığı iletmiş olur. Roman, Dersim'in Tunceli'ye dönüşümünü eleştirel bir tutumla yansıtması bakımından önemlidir.

Şemsettin Ünlü'nün Elazığ'la ilgili roman serisinin üçüncü ve son kitabı *Yüz Uzun Yıl*'da²³¹ Dabbağ Yusuf'un dört yıl süren savaştan dönerek sivil hayata karıştığı süreci anlatır. Eskiye temsil eden Yukarışehir'in göçlerle boşalıp Mezre'nin öne çıkması, çöküş sürecindeki Osmanlı Devleti ile birlikte işlenir. XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar geçen bir asırlık sıkıntıyı özetleyen bu romanda Kanun-ı Esasi'nin ilan edilip Meşrutî yönetime geçildiği bir zaman diliminde Yusuf, değişen zamanın ve devlet sisteminin canlı bir tanığıdır. Değişimden taraf olan roman kahramanı ile Osmanlı'nın kaderleri birbirlerine benzer. İkisi de ihanetin, karamsarlığın ve zorbalıkların rağmen ayakta durmaya çalışır. Artık tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da iktisat temelli yeni bir düzen kurulmaktadır. Bu düzende eski idari ve iktisadi kurumlar ayakta kalamaz. Nitekim Doğu'nun bu ücra kentinde de dabbacılar yeni deri fabrikasına karşı ayakta duramayacak Yusuf, Umran Rauf'a yenik düşecektir.

Metin Aktaş, *Acı Fırat Asi Fırat*²³² isimli eserinde isyan günlerine rastlayan bir süreçte Seyit Rıza, Seyit Rıza'nın oğlu Baba, Kopo, Rıza Ağa gibi kişileri roman karakteri olarak kullanarak farklı bir Dersim panoraması çizer. Sol bir perspektifle kaleme alınan eserde, kahramanlar üzerinden inanç ve ideoloji tartışmaları yapılır. Romanda kurgu gereği okul arkadaşı olarak gösterilen Seyit Rıza, Süleyman ve Arser Efendi (Alişer) arasında mülkiyetin nasıl dağıtılması gerektiği, bu mülkiyet ilişkilerinin dağılışıyla insanlar arasında adaletin ve eşitliğin kurulup kurulmayacağı gibi Marksist

²³⁰ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız birinci baskısı Belge Yayınları tarafından 1990 yılında yapılmıştır.

²³¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Can Yayınları tarafından 1993'te yapılmıştır.

²³² Romanın araştırmamıza da kaynaklık eden ilk baskısı 1993 yılında Tümda-Yön Yayınları tarafından yapılmıştır.

teoriler tartışılır. Yazarın, son derece soyut mevzularda yaptırdığı bu tartışmalar, kendi kişisel düşüncelerini yöreden seçilen roman kişilerine zorla yansıtma hissi uyandırır. Romandaki kişilerin kelle avcılarına av olmamak için giriştikleri çabalar, onları daha fazla ölüme yaklaştırır. Yörede görev yapan yüzbaşıya para karşılığı taşınan kelleler, birbirlerini ölümüne takip eden eşkıyaların çoğalmasıyla sonuçlanır. Kent hayatından uzak yaşayan, Munzur Dağı ve Sultan Baba dağlarının çevrelediği engebeli bir arazide didişen bu eli silahlı insanlar, birbirlerinin eliyle ölüme koşarlar. Eserin geneline hâkim olan karamsarlığa rağmen yazar anlatıcının eşitlik ve adalet özlemi, bir dip akıntı olarak eserde kendisini hissettirmektedir.

Bahattin Yıldız'ın Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde okuyan siyasi İslamcı bir karakterin aşk ve yaşam mücadelesini konu edindiği *Kar Çiçeği*²³³ romanında Yasir, MTTP üyesi bir gençtir. Çevresine yön veremeye çalışan Yasir ve arkadaşları, ayrıca ülke genelinde düzenlenen çeşitli spor yarışmalarına da katılmaktadır. Bu yarışmalara hazırlanan Yasir'in tanıştığı Ayşenur'la kurduğu duygusal ilişki, ciddi bir boyut kazanır ve ikili nişanlanır. Mutlu bir geleceğin hayalini kuran bu çifti Ayşenur'un Uludağ'daki kazada hayatını kaybetmesi engel olur. Bu feci haberi alan Yasir, Palandöken'e tırmanırken çığın altında kalıp can verir. Böylece Yasir çok sevdiği "kar çiçeği"ni ölümünde de yalnız bırakmamış olur. İlin sosyolojik özelliklerinden ziyade olay akışını etkileyen coğrafik niteliklerine ağırlık verilmesiyle mekân, eserin belirleyici unsuru olmuştur.

Munzur Çem'in *Gülümse Ey Dersim*²³⁴ isimli üç ciltlik romanın birinci cildinde, Dersim meselesinin 1937 yılına kadarki süreci konu edilmiştir. İsyanın oluşum koşulları, Dersim yöresinde yaşayan halkla devlet yetkilileri arasındaki karşılıklı güvensizliğin öne çıkarıldığı anlatımlarda, halkın yaşam biçimi ve kültürü hakkında da geniş bilgilere rastlarız. Koçgiri İsyanı'nda rol oynayan Baytar Nuri ve Alişer gibi kişilikler yanında Seyit Rıza'nın da bakış açısını yansıtan olay aktarımları, yazarın Kürtlüğe dayalı etnosantrik yaklaşımlarını da yansıtır. Uzun süredir kanayan bir yara olarak kalan Dersim yöresine, kamu otoritesinin ikamesi için çalışan sivil ve askeri yetkililerin, medeniyetten uzak kalmış bu yöreye yollar ve okullar yapmak istemesi, yörenin ileri gelen seyit ve beylerince bir asimilasyon hamlesi olarak düşünülmektedir.

²³³ Okuyucusuyla 1995'te buluşan eserin esas aldığımız 3. baskısı Özgün Yayıncılık tarafından 2010'da yapılmıştır.

²³⁴ Okuyucusuyla 1996'da buluşan romanın esas aldığımız baskısı Deng Yayınları tarafından 2013 yılında yapılmıştır.

reddedilir. Koçgiri, Seyh Sait ve Ağrı Dağı isyanlarının da verdiği motivasyonla merkezi idareye karşı harekete geçen aşiretlerin güvendikleri tek şey, yörenin coğrafi özellikleridir. Fakat güvendikleri bu engebeli coğrafya, ileri tekniklerle donatılmış ordu karşısında dayanamaz ve isyan, “Sey Rıza”nın teslim olması ve idam edilmesiyle tamamen bastırılmış olur.

Munzur Çem’in *Gülümse Ey Dersim* isimli romanının ikinci cildinde²³⁵ Seyit Rıza’nın idamından sonraki yıl, Tunceli’de askerlerin başlatmış olduğu genel harekât çerçevesinde girişilen çatışmalar konu edilir. Zeynel Top, İvis gibi yerel kahramanların önderlik ettiği bu çatışmalarda kırılma noktası, Zel Deresi’nin ordu tarafından ele geçirilmesidir. Bundan sonra toparlanamayan aşiret güçleri, aşamalı bir şekilde etkisiz hale getirilir. Harekât sürecinde meydana gelen sivil kayıpların öne çıkarıldığı bu ciltte, ordunun kesin başarısı, 1938 yılı 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın Cumhurbaşkanı Atatürk’e gönderdiği telgrafla bildirilmiş olur.

Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim* isimli eserinin üçüncü cildinde²³⁶ ise 1938’den itibaren Tunceli’den Batı illerine zorunlu ikamete gönderilen insanların çıkan afla 1950’de tekrar yurtlarına geri dönme sürecini konu edinir. İsyân sonrası yasak bölge ilan edilen Dersim’de yakalanan insanlar, İzmir, Aydın, Manisa, Afyon, Antalya, Konya, Elazığ, Diyarbakır gibi illere her köye bir aile düşecek biçimde dağıtılarak eski yaşamlarından koparılmaya çalışılır. İzmir’e ailesiyle gönderilen Memo ile Yozgat-Akdağmadeni’ne bağlı Gülperi Köyü’nde eşi ve kızından ayrı olarak ikamete zorlanan Memed’in hayat hikâyeleri üzerinden verilen meşakkatli sürgün hayatı, Demokrat Parti’nin yasak bölge uygulamasını kaldırması neticesinde sona ermiştir. Roman Batı illerinde yaşama tutunmaya çalışan insanların hayatlarına yoğunlaştığından ilk iki cilde oranla Tunceli’ye daha az yer vermiştir.

Füruzan’ın üniversitelerdeki gençlik olaylarını işlediği *Kırk Yedi’liler*²³⁷ romanındaki başkahraman Emine ve ailesi, hem değişen Türkiye’nin hem de farklılaşan sosyal dünyanın nüvelerini taşır. Kendilerini Cumhuriyet’in aydınlanmacı neferleri olarak gören öğretmen anne baba çiftin büyük kızı Seçil, konforlu bir yaşamın arayışı

²³⁵ Okuyucusuyla 1997’de buluşan eserin kaynak aldığımız baskısı Deng Yayınları’nca 2013 yılında yapılmıştır.

²³⁶ Okuyucusuyla 2006’da buluşan romanın esas aldığımız baskısı Deng Yayınları’nca 2013 yılında yapılmıştır.

²³⁷ 1996 yılında ilk baskısı yapılan bu romandan yapacağımız alıntılar YKY tarafından 2015 yılı 9. baskısından olacaktır.

içindeyken başarılı bir öğrenci olan “ortanca” kız (Emine) bir ülkeye bağlanmış idealist gençliğin sembolüdür. En küçük kardeşleri Kubilay ise iki ablasından daha farklı olarak, geleceğini iyi bir eğitimle kazanacak mantıklı ve soğukkanlı bir kişiliktir. Romanda üç farklı il, mekân-yaşam ilişkisinin zemini olarak kullanılmıştır. Erzurum, yoksunlukla geçen çocukluk yıllarının; İstanbul, gençlerin devrim mücadeleleriyle geçen anlarının; İzmir, Seçil’in öznesi olduğu burjuva yaşantısının faaliyet alanlarıdır.²³⁸ Aydın sorunsalının da özellikle sezdirildiği bu romanda, Erzurum ve Kars öznelinde yapılan Bölge tasvirleri hep olumsuzdur. Soğuk ve karlı iklimi, yoksulluk ve çaresizliğin dayattığı toplumsal hayatıyla Doğu, romanda bir mahrumiyetler coğrafyasıdır. Yazar bu durumu somutlaştırmak için Kiraz’la ninesinin ve Haydar’ın abisinin anlatımlarına genişçe yer verir.

Haydar Işık’ın *Dersim Terteleşi*²³⁹ isimli romanı, Dersim İsyanı sırasında kurşuna dizilen bir grup insanın arasında sağ kalmayı başaran iki üç yaşındaki bir kız çocuğunun, orada görevli Albay Hayrettin tarafından evlatlık alınması sonrası gelişmeleri anlatır. İki bölümden oluşan romanın ilk bölümü Alibinat ve oğlu Mirzali’nin de bulunduğu Tuncelili halkın Batı illerine sürgününe kadarki süreci, ikinci bölümünde ise ölümden sağ kurtulmuş iki üç yaşlarındaki bir kızın, çocuğu olmayan Cevriye Hanım’a teselli olsun diye, Albay Hayrettin tarafından getirilmesi ve kızın kendi köklerini tanıma süreci konu edilmiştir. Hayriye ismi verilen küçük kız, annesinin ölmeden evvel ona anlattığı gerçeği babasına aktarınca kavga çıkmış ve bu kavgada baba hayatını kaybetmiştir. Hayriye, gönüllü öğretmen olarak tayin olmadan önce doğup büyüdüğü yere gider. Yeni adıyla Senem’i görmeye gelen Mirzali, İstanbul’da büyümüş bu kızın kendi Gule’si olduğunu anlar; fakat bunu açıklamaktan çekinir.

Selma Fındıklı’nın Osmanlı’nın son yıllarını konu edindiği *Saraya Meydanı’nda Son Gece*²⁴⁰ romanında savaş sahneleri ve Ermeni ihaneti Erzincanlı Fikret ile Erzurumlu Didar’ın bakış açısıyla verilir. II. Abdülhamid’e yönelik muhalefetin bir parçası olan Kazım Bey’in kimsesiz kalan Fikret’i Erzincan’dan İstanbul’a götürmesiyle ivme kazanan olaylar, doğudan ülkeyi işgale başlayan Rusların ve onlara gönüllü rehberlik eden Ermenilerin de etkisiyle bir toplumsal trajediye dönüşür. İstanbul’a

²³⁸ Medet Turan, *Türk Romanında 12 Mart*, Dönence Yayınları, İstanbul 2009.s.102

²³⁹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Belge Yayınları’nda 1996’da yapılmıştır.

²⁴⁰ Okuyucusuyla 1999’da ilk kez buluşan romanın esas aldığımız 2. baskısı 2000’de Remzi Kitabevi tarafından yapılmıştır.

gitmeden önce Erzurum'a uğrayan Kazım Bey'in yeğeni Didar'a tutulan Fikret, İstanbul'daki öğrencilik ve siyasi faaliyet sürecinde de onu unutmayacaktır. Savaşa zabit olarak katılan Fikret, Bağdat'ın düşmesinden sonra Arap çöllerine veda ettikten sonra Rus ve Ermeni kuvvetlerinin yerle bir ettiği baba yurdu Erzincan'a dönecek, buradaki mezalimi gördükten sonra Didar'ı bulmak için tekrar yollara düşecektir. Didar ise Rus işgalinden ve Ermeni milislerinin vahşetinden kurtulmak için batıya doğru yola çıkmış, Sivas'a kadar gelmiştir. Şahsi dramların da işlendiği bu eserde temel tema, toplumsal trajedilere neden olan savaş olgusudur.

Muzaffer Oruçoğlu'nun isyan ve tenkil sürecini anlattığı *Dersim*²⁴¹ isimli eserinde, olaylar Yavan adlı bir Dersimli istihbaratçının gözüyle aktarılır. Sanatsal bir söyleyişin hâkim olduğu romanda, I. Dünya Savaşı'na katılan Yavan, Cumhuriyet kurulduktan sonra patlak veren Koçgiri İsyanı'nda da isyancılara destek vermiştir. Daha sonraki süreçte başlayan Şeyh Sait Ayaklanması'nı da Şafi ayaklanması olarak değerlendirip devlet lehine çalışmıştır. Bir süre sonra "Dersim kanunu"nu bahane ederek isyan eden Seyit Rıza ve arkadaşlarına destek vermiş ve bir savaş uçağı düşürerek kahramanlaştırılmıştır. Seyit Rıza'nın yaralı oğlu Usen Resik'i askeriye teslim eden Yavan, Seyit Rıza'yı da yakalatacak bilgileri askeriye ulaştıracak bir istihbaratçı göreviyle tekrar Dersim'e döner. Aşiretler arası husumetlerden dolayı birleşemeyen Dersim, nihayet Seyit Rıza ve arkadaşlarının idamı ve Laç deresinin düşmesinin ardından hız kazanan tenkil yasasının uygulanmasıyla tamamen boşaltılır.

Baran Fundermann'ın Kars ve çevresini ele alan *Gavur Êlo*²⁴² romanında "Tehcir"den sonra yaralı bir bilinç ve birkaç anı parçasıyla Müslüman bir ailenin yanında kalan Êlo adlı bir Ermeni çocuğun hayat hikayesi konu edilir. Ermeni çetelerine karşı Kürt aşiretlerinden oluşturulan Hamidiye Alayları'nın da karıştığı kıyııcı eylemlerde babasını kaybeden Êlo'nun annesini kendisine nikâhlayan Neo, dört yaşındaki bu çocuğun da yaşamasına müsaade eder. Emerê Silinge gibi sadist kişiliklerin kol gezdiği bir zamanda iki taraftan da birçok masum insan can vermiş, Êlo gibi kişiler ise bu oynanan kanlı oyunun kurbanları olmaktan kurtulamamıştır. Gelecek kuşaklara önemli bir mesaj verme amacıyla yazıldığı belirtilen romanda Êlo, arafta kalmış bir yaralı bilincin temsilcisidir.

²⁴¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız baskısı 1997 yılında Babek Yayın tarafından yapılmıştır.

²⁴² Eserin araştırmamızda da esas aldığımız ilk baskısı, 1999'da Belge Yayınları tarafından yapılmıştır.

Son dönemin velut yazarlarından Ayşe Kulin'in "bir bölge romanı" olarak nitelendirdiği²⁴³ *Köprü*²⁴⁴ adlı romanı Fırat Nehri'nin Erzincan ili sınırları içerisinde kalan bölümü üstünde yapılması gereken bir köprünün inşaatını konu alır. Keban Barajı'nın yapılması sonucu yıkılan bir köprünün yerine yıllarca bürokratik engellerden dolayı yenisi dikilememektedir. Oraya vali olarak atanan Recep Yazıcıoğlu'nun halkın ve devletin imkânlarını birlikte kullanmak suretiyle yaptırdığı köprüyü ve köprünün yapıldığı bölgenin dününü ve bugününü birlikte işleyen romanda, birkaç tema birlikte işlenir. Erzincan'da yaşayan Alevi ve Sünni Müslüman kitlenin arasında geçmişten gelen önyargıların Mevlut ve Elmas ikilisiyle verilmesi dışında, Bölge'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında baş gösteren isyanlara da değinilir. Etnik ve mezhepsel yapısı zengin Bölge'nin geçmişiyle bugününü de birbirine bağlayan *Köprü*, idealist Vali'nin yılmayan çabasıyla sonunda hizmete açılır.

Ömer Polat'ın Doğu Anadolu'yu konu alan bir diğer romanı da *Dilan*'dir.²⁴⁵ Tam olarak hangi ilde geçtiği belirtilmiyorsa da romanın kişilerinden Mirkan'ın İran sınırından kaçak mal geçirirken öldürülmesi ve romanda kullanılan dil ile seçilen konunun yazarın diğer eserlerine benzemesi, bu romanın mekânının da Ağrı ili olduğu kanaatini uyandırır. Yoksul bir ailenin kızı olan Dilan'ı, yine kendisi gibi yoksul biri olan Mirkan ve Zübet Beyin oğlu Paşo istemektedir. Başlangıçta "ardında kuzu gibi meleyip dolanan iki yiğit"²⁴⁶ ilgisinden hoşlanan Dilan, Mirkan'ı tercih eder. Dilan'ın babasının kestiği başlık parasını bulmakta zorlanan Mirkan, Paşo Beyin adamı olan Apo Kero'nun oyununa gelerek kurtuluşu kaçakçılıkta arar. İran dönüşü Paşo Beyin kurduğu pusuda hayatını kaybeden Mirkan, köyüne dönemeyince Dilan, uzun süre yas tutar. Artık umudu kalmayan Dilan, ailesinin perişanlığına son vermek için, Paşo Beyin elçilerine yüksek bir başlık parasıyla evet der. Yapılan düğün hazırlıkları neticesinde Zübet Beyin evine gelin giden Dilan, gerdek gecesi Paşo Beyi öldürür. Evden kaçan Dilan'ı bulan Zübet Beyin adamları Dilan'a tecavüz ettikten sonra onu öldürürler. Apo Kero da gerek vicdan azabından gerek de beylere hıncından dolayı dayanamayıp Zübet Beyin evine saldırır; fakat kimseyi öldüremeden öldürülür. Polat'ın diğer

²⁴³ Ahmet Erdemci, *Ayşe Kulin'in Romanlarının Tematik Açısından İncelenmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2011.s.34

²⁴⁴ İlk baskısı 2001 yılında yapılan kitaptan yapacağımız alıntılar Everest Yayınları'nca 2015'te yayınlanan 11. Baskısından olacaktır.

²⁴⁵ İlk baskısı Mayıs 2001'de Evrensel Basım Yayın tarafından yapılan romandan yapılan alıntılar

²⁴⁶ Ömer Polat, *Dilan*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011.s.17

romanlarındaki gibi ağa-halk çelişkisiyle yoksulluğun yol açtığı trajedileri konu edinen roman, Bölge’de hüküm süren sosyo-ekonomik düzene bir reddiyedir.

Dursun Akçam’ın bir otobiyografisi niteliğindeki *Kafdağı’nın Ardı*²⁴⁷ adlı romanı, yazarın Cılavuz (Susuz) Köy Enstitüsü’ne kaydolduğu döneme kadarki yaşamına ait ilginç hikâyelerle doludur. Yoksul bir ailede, anasının deyimiyle “*Kiraz ayının (Haziran) ortalarında*” doğan ve yol vergisinden kurtulmak için çok çocuk yapılan bir ailede büyüyen Dursun’un okula başlama ve okulu okurken çektiği sıkıntıları konu edinen romanda, bunların yanında yöreye ve yöre insanına dair geniş bilgiler de verilir. Kültürel çeşitliliği olan bir yörede büyüyen yazar anlatıcı devrin sosyopolitik özellikleri hakkında ayrıntılı izahatlarda bulunur. İdeali olan bir köylü gencin, Cılavuz’da okuyup bir köy öğretmeni olmak için çektiği sıkıntılar, dönem Türkiye’sinin eğitim durumu hakkında da bizi bilgilendirmektedir.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru kırk yıl Rus esaretinde kaldıktan sonra el değiştiren Kuzey Doğu Anadolu illerinin toplumsal ve siyasal dönüşümünü konu edinen *Rus Kızı Vasilisa*²⁴⁸ adlı romanında Erkan Karagöz, yöredeki çok kültürlü hayata da ayna tutar. Yerli Terekemelerin, Azerilerin, Kürtlerin, Ermenilerin ve Malakanların iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde devam eden hayatları, devletler arasındaki paylaşım mücadeleleri neticesinde bir ayrışmaya dönüşmüş ve halk kitleleri yerlerinden olmuşlardır. Rus komutanın genç eşi Vasilisa’yı donmaktan kurtaran Şevket’in şahsi hayatı etrafında anlatılan *Cenub-i Garbi Şura Hükümeti*’nin ayakta kalma çabası ve aynı yörelerin Osmanlı sınırlarına katılması sonucunda oluşan sıkıntılı toplumsal yaşam, Şevket’in gönlünün derinliklerinde taşıdığı Vasilisa aşkıyla birlikte işlenir. Bu bölgede postacılık görevi yürüten Şevket’in fırtınalı bir kış gününde Kars’tan posta getirirken öldürülmesiyle son bulan romanda, savaşın yarattığı ağır tahribat, esas tema olarak konu edilir.

Rus Kızı Vasilisa romanının ikinci cildi olan *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*²⁴⁹ adlı eserinde Erkan Karagöz, Kuzeydoğu Anadolu’nun insan iklimini sosyo-politik bir ekseninde işlemiştir. Osmanlının yıkılışı, kısa ömürlü Şura Hükümeti’nin kuruluşu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin 1950’li yıllara kadar geçen sürecini içine alan bu romanda

²⁴⁷ Okuyucusuyla 2002’de buluşan eserin esas aldığımız baskısı Arkadaş Yayınevi tarafından 2013’te yapılmıştır.

²⁴⁸ İlk kez Gendaş Kültür arasında 2002 yılında çıkan romanın araştırmamıza esas teşkil eden baskısı yine aynı yayınevinin 2003 tarihli ikinci baskısından olacaktır.

²⁴⁹ Romanın araştırmamızda da kullandığımız ilk baskısı Gendaş Kültür tarafından 2004 yılında yapılmıştır.

devletin iç isyanlarla uğraşması, insanların çektiği yoksulluk ve yoksunluk iç içe işlenmiştir. Bolşevizme yakın duran Şura Hükümeti'nin bir gönüllü üyesi olan ve sonra kurulan yeni Cumhuriyet'in kendi hayalindeki politik anlayıştan uzaklaştığını gören Şevket'in büyük oğlu Aslan, babasının izlerini takip ederek bir birey olma çabasına girer. Babasının eşkiyalık hayatına özenen Aslan, babasından kalma not defterini okumak için okuma yazma öğrenerek bu amacına ulaşır. Babasının ölümünden sonra amcasıyla töre gereği evlenmek zorunda kalan annesini affetmeyen Aslan, annesini döven babalığını öldürmek zorunda kalır. Yakalanmamak için evden kaçan ve bir süre dağlarda kaldıktan sonra İstanbul'a giden Aslan orada bir sahaf dükkânı açarak yaşamına devam eder. İstanbul'da çiçek satarak yaşamına devam eden Bayan Vasilisa ise, yaşadığı fakirhanede hayata gözlerini yumar. Romanda, solcu bir aydının penceresine yansıyan Türkiye ve Kars tasvirlerine tanıklık ederiz.

Türk edebiyatına 2006'da *Nobel Ödülü* kazandıran ve gerek sanatıyla gerek politik duruşuyla birçok tartışmanın göbeğinde yer alan Orhan Pamuk'un *Kar*'ı, Doğu Anadolu'nun en çok kar alan ilini, Kars'ı, konu edinir. Postmodern romanlarıyla tanıdığımız Pamuk, diğer eserlerine nazaran daha siyasi içerikli olan bu eserinde biçemden ziyade temaya ağırlık vermiştir. Yazar, bu durumu birkaç kez yaptığı Kars ziyaretinde halkın çektiği sıkıntıları samimice anlatmalarına bağlar.²⁵⁰ Kars'ın 90'lı yıllardaki öznel durumundan hareketle bir Türkiye eleştirisine yönelen Pamuk, bu ilde yaşayan Türkler, Azeriler, Kürtler, İslamcılar, sosyalistler ve laiklerin birbirleriyle mücadelelerini işler. Başörtüsü sorunuyla kendini dayatan siyasal İslami duruş (Refah Partisi'nin yükselişi) ve devlet bürokrasisinin katı laikçi tavırları, romanın ana eksenini oluşturur. Bu yönüyle *Kar* romanı, Cumhuriyet *modernleşmesiyle* geleneksel *muhafazakârlığın*, popüler siyasal tartışmalarla kesiştiği²⁵¹ bir taşra kentini konu alır.

Yaklaşan belediye seçimleri ve artan kadın intiharlarını araştırmak için şehre gelen Ka (Kerim Alakuşoğlu), bir anda kendini beklemediği olayların içinde bulur. Bir tiyatro sahnesinde başlayan olağanüstü olaylar romanın sonuna doğru yine aynı sahnede Sunay Zaim'in kendini Kadife'ye öldürtmesiyle son bulur. Bu arada yollar açılmış, devlet otoritesi tekrar Kars'ta hâkim kılınmıştır. Kıskançlıkların, aşkların, hırsların yön verdiği romanda yazar, çoğunlukla Kars'ın içinde bulunduğu durumu, fakirliği, geri

²⁵⁰ Pamuk, Orhan, *Saf ve Düşünceli Romancı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.s.112

²⁵¹ Mehmet Narlı, *a.g.e.* s.328

kalmışlığı, olumsuz hava şartları, ikide bir elektriklerin kesilmesini, insanların birbirlerine karşı önyargıyla bakmalarını gözler önüne sermek ister. Tematik roman nitelikli Kar romanında Türkiye gerçekliği 28 Şubat postmodern darbesi, Almanya’da siyasi sığınmacı olarak yaşayan ve olaylara daha geniş pencereden bakan *Ka* adlı roman kahramanının perspektifinden verilir. Pamuk, “*ilk ve tek siyasi romanım*” dediği *Kar*’da bir anlamda tüm Türkiye’yi temsil eden Kars’ı yoksulluğun ve yoksunluğun, toplumsal dinamiklerle devlet bürokrasisinin mücadele alanı olarak kullanılmıştır.

*Miras*²⁵² isimli romanında 80 Darbesi sonrası kaçtığı Avrupa’daki yaşamını ve I. Dünya Savaşı sürecinde Ermeni çeteleri tarafından tüm ailesi katledilen babası Haydar’ın çileli yaşamını konu edinen Nihat Behram’ın, biyografik öğeleri baskın bu romanındaki temel izlek, ölümdür. Iğdır’da başlayan yaşam çizgisi, İstanbul’da sonlanana dek, sayısız acı olayın da çetelesi gibidir. Annesi, babası ve küçük kardeşi Ermenilerce katledilirken beş yaşındaki Haydar, abisi Abbas’la birlikte ölümden kaçmıştır. Kaçış yolundayken abisini de yitiren Haydar, Kazım Karabekir Paşa’nın öncülüğünde Sarıkamış’ta toplanan yetimlerin arasında kendini bulur. Kimsesiz çocuklarla Erzurum’daki Yoncalık Ülya Kışlası’na gönderilen Haydar’ın burada başlayan eğitim hayatı, Erzurum Lisesi ve Ankara Ziraat Fakültesi’yle devam eder. Yoksulluk ve yoksunluğun kısıncacında biten öğrencilik yıllarında ona yardım elini uzatan tek şey, babasının ardında bıraktığı onur *mirasıdır*. Memur olarak atandığı Kars’tan siyasal görüşleri nedeniyle Erzurum’a sürülen Haydar’ın memuriyet hayatı, çeşitli sürgünlerin ardında İstanbul’da emekliye ayrılmasıyla son bulur. Tam çocuklarını büyütüp rahata erdireceği sırada çok sevdiği eşi İsmet’in ölümüyle bir kez daha yıkılan Haydar, yurt dışındaki oğlu ve romanda yazar anlatıcı olan Nihat’ın yurda dönüşüne denk gelen bir süreçte çocuklarını da yalnız bırakarak İsmet’in yanına göçer. Roman, Kurtuluş kuşağından olan Haydar’ın, ülkedeki siyasal atmosferden dolayı yaşadığı hayal kırıklığı üzerine bina edilmiştir.

Cafer Demir, isyan sonrası Tunceli yöresinde aşiret güçleri ile güvenlik güçleri arasında devam eden çatışmaları konu edindiği *Çıban*²⁵³ romanında Qopo’yu temel karakter olarak öne çıkarır. Güvenlik raporlarında “*Cumhuriyet hükümeti için bir*

²⁵² Okuyucusuyla 2004 yılında buluşan romanın esas aldığımız baskısı, Everest Yayınları’na 2009’da yapılmıştır.

²⁵³ Romanın araştırmamıza da kaynaklık eden ilk baskısı 2004 yılında Umut Yayıncılık tarafından yapılmıştır.

*çıbandır*²⁵⁴ denilen Dersim, askeri tedbirlerle ıslah edilmeye çalışılır. Uzun süre devam eden çatışmalar, Aliboğazi'na sıkışıp kalmış Qopo ve Mahmut gibi karakterlerin sağ kurtulduğu bir afa son bulur. Hozat Kaymakamı, Qopo'yu çıkan aftan faydalanıp teslim olmaya ve Batı illerine nakletmeye ikna ederek, çatışmaların tamamen bitmesini sağlar. Roman; saçları, sakalları, bıyıkları kesilip temizlendikten sonra yeni elbiseleriyle birlikte kimlik kartlarına kavuşan Dersimlilerin, tren yoluyla bilmedikleri diyarlara doğru yola çıkmalarıyla son bulur.

Erhan Pınarbaşı'nın Tunceli il sınırları içinde akan Munzur ve Pülümür adlı iki ırmağı temel alan *Munzur ile Pülümür*²⁵⁵ romanı, Doğu'ya özgü mistik bir havada yazılmıştır. Asme'ye âşık Seyit'in onu kaçırmak için çıktığı yolda karşılaştığı "çerçi"den duyduğu "sevda ırmağları"nın aşkı, onun ruh dünyasına ilham verecek bir nefestedir. Kendisini "sevgi"yle, kendisini bekleyen Asme'sini de "sabır"la nitelendiren Seyit, tıpkı masaldaki gibi El-Kemki denilen yörede Asme'sini alıp kaçıtır. Munzur'un Pülümür'e kavuşmasına engel olmak için onları öldürenler, nasıl ölümlerinden sonra bu iki aşğın akarak karışmasına engel olamamışlarsa, Seyit'in Asme'sini kaçırmaya da engel olamamışlardır. Uğradığı her yerde, karşılaştığı her güzellikte Asme'sinin bir özelliğini hatırlayan Seyit'in aşkına kavuşması, sevda ırmağının vuslatı olmaktan çıkar ve toplumsal bir mesaja dönüşür. Aşkın aşkınlığını düşsel ve mistik bir edayla anlatan bu romanda Seyit, kutsal suyundan avuç avuç içtiği Munzur'un, şeyhlerin, bentlerin ve kanın olmadığı bir geleceğe doğru akmasını diler.

Alper Akçam'ın Ardahan'ın sorunlarını konu edinen bir diğer biyografik romanı da *Masalsı*²⁵⁶ dir. İstanbul'da çalışan roman kahramanı, yaz tatilini geçirmek için gittiği memleketinde, İğdirliğin yaylacılık faaliyetleri nedeniyle kiraladıkları ormanlıktaki ağaçlara zarar verdiğini ve yörenin insanlarıyla uyumsuzluk yaşadıklarını görünce çok rahatsız olur. Yöre insanındaki bu tür rahatsızlıkları bir gazeteye yazan roman kişisi, çok geçmeden şimşekleri üzerine çekmeyi başarır. Geçmişte sol ideoloji adına hapis yatan bir kişi olması nedeniyle vatan haini olarak damgalanan yazar anlatıcı, yaptığı uyarıların da bu nedenle dikkate alınmadığını görür, hatta bundan dolayı telefonla tehdit edilir. Daha sonra İstanbul'a dönen roman kahramanı, mesai arkadaşı Esin'e aşkını itiraf eder. Bir sonuca bağlanmayan sosyal sorunları konu edinen romandaki temel ileti,

²⁵⁴ Cafer Demir, *Çıban*, Umut Yayıncılık, İstanbul 2004.s.56

²⁵⁵ 2004'te okuyucuyla buluşan romanın araştırmamızda kullanılan 2. Baskısı Alkış Yayınevi tarafından yapılmıştır.

²⁵⁶ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2005'te Ürün Yayınları tarafından basılmıştır.

ideolojik katı tutumlardan dolayı elden kaçan yaşamın önemidir. Bu bağlamda ideoloji, yaşamı ve aşkı daraltmaya değil, onu öncelemeye çalışmalıdır.

Metin Aktaş'ın *Nişancı*²⁵⁷ romanında farklı bir isyancı tiplmesiyle karşılaşırız. İsyanın içerden bir bakışla işlendiği bu romanda Şeyh Said, gayet insancıl, yüce değerler peşinde koşan ve hedefi tamamen milliyetçi tezlere dayanan bir kişilik olarak tasvir edilir. Babası Hamidiye Alayları'na milislik yaptıktan sonra alet olduğu haksızlıklara dayanamayarak sonunda intihar eden Cem isimli bir Alevi genç üzerinden hem isyanın seyri hem de farklı toplumsal mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Yazar anlatıcının, özellikle Bölge'de yaşayan Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki yapay barikatları kırmak için seçtiği Cem, Sünni bir kızla evlenerek ve Şeyh Said gibi bir Sünni liderin peşinden koşarak bu fikri gerçekleştirmeye çalışır. Piran, Hani, Ergani, Çapakçur, Varto, Derehani, Elazığ gibi yerleri kısa sürede ele geçiren isyancı güçlerin çapula ve talana başlamasıyla halk desteğini kaybetmesi ve Diyarbakır'ın bir türlü alınamaması nedeniyle başlayan umutsuzluk, isyancıların kaybetmesi ve Şeyh Said ile arkadaşlarının idam edilmesine neden olur. Romanda, kimliğini gizlemek için sırasıyla Emin ve Şeyhmus olarak ismini iki kez değiştiren Cem de isyana iştiraki nedeniyle on beş yıla mahkûm olur. Onu idam edilmekten kurtaran da yıllar önce ölümden kurtararak evlendiği karısı Zel'dir.

Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo*²⁵⁸ isimli romanında da *Çıban* romanındaki gibi isyan sonrası Qopo ve arkadaşlarıyla askerler arası kovalamacayı işler. Daha önce Çemişgezek Kaymakamı'yla görüşerek teslim olacağını ve dolayısıyla kendisini dinleyenleri teslim olmaya ikna edeceğini söyleyen Qopo, bir süre sonra sürgüne gidip kendi dili, kültürü ve töresinden kopacağı endişesiyle bundan vazgeçer. Uzun bir süre teslim olmaya yanaşmayan Qopo, nihayet bundan vazgeçer ve Abdullah Alpdoğan Paşa'nın direktifiyle kendisinin istediği yer olan Kayseri'nin Develi kasabasına yerleşir. Burada memleket hasretine dayanamayan Qopo ve ailesi, hiçbir vasıta kullanmadan Tunceli'ye kaçmayı başarır. Aliboğazı denilen yüksek bir yerde mağaraya kapanan Qopo, yardım bahanesiyle görüşmeye gelen kirvesi Seydağa tarafından ihbar edilerek öldürülür. Böylece hep dillendirdiği, ölürsem de Dersim'de ölürüm sözü, gerçekleşmiş olur.

²⁵⁷ Romanın çalışmamızda da esas aldığımız ilk baskısı, 2005 yılında Doz Yayınları tarafından yapılmıştır.

²⁵⁸ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı 2005 yılında Umut Yayıncılık tarafından yapılmıştır.

Erzincan merkezli kurtuluş mücadelesinin anlatıldığı *Buz Yarası*²⁵⁹ romanında Hakan Gezik, Yüzbaşı Burhan'ın ölümle sonuçlanan askerlik yaşamını işler. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra son altı yılını Balkanlarda, Gelibolu'da, Arabistan, Yemen ve Filistin çöllerinde geçirdikten sonra Doğu Cephesi'ne katılan Burhan'ın son görevi kendi memleketinde bulunan Erzincan Köprüsü'nü Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı korumaktır. Dersim'den gelecek destek kuvvetlerinin ulaşması için korunacak bu köprü Ruslar tarafından imha edilince Yüzbaşı Burhan'la arkadaşı Kemal, Fırat'ın soğuk suyuna ve cam gibi kesici buzlarına aldırılmadan destek milislerini karşı kıyıya geçirir. Buz kesiklerinden ve dondurucu sudan dolayı rahatsızlanan Burhan, arkadaşı Kemal'i de yanına alarak baba evine ulaşmayı başarır. Kemal'den bir süre sonra kendisi de fazla direnemez ve sevdiği kızla buluştuğu çeşmenin başında hayata gözlerini yumar. Rus işgalinin sona erdiği günleri konu edinen bu tarihi romanda savaş sahnelerinden ziyade Yüzbaşı Burhan'ın şahsi gözlemleri ve yaşam mücadelesi öne çıkarılmıştır.

Metin Aktaş'ın I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Harput ve Dersim yöresindeki insan ilişkilerini, tarihsel bağlamıyla işlediği *Harput'taki Hayalet*²⁶⁰ romanı, askere giden üç amcası ve iki abisinin geri gelmemesi üzerine dedesi tarafından savaştan muaf tutulmak için Harput'taki bir medreseye gönderilen Roc'un hikâyesi üzerine kurulur. Osmanlı devletinin girdiği savaşlarda toprak ve insan kaybetmesi nedeniyle aileler, çocuklarını medreselere öğrenci olarak yazarlar. II. Meşrutiyet'ten önce Harput'ta Sara Hatun Medresesi'ne yerleşen Roc, oradaki öğrencilerin intihar süsü verilmiş ölümlerini çözmeye çalışırken, Sato adlı Ermeni kızla da samimiyetini geliştirmeye devam eder. Rus ordularının ilerlemesini fırsat bilen Ermeni çetelerinin Kars, Erzurum, Van gibi sınır illerinde uyguladığı vahşet haberleri Harput'a ulaşınca burada da Hamidiye Alaylarına bağlı milisler eliyle Ermeni ve Süryanilere karşı baskılar uygulanır. *Muhtemelen Almanlar tarafından tavsiye edilen*²⁶¹ *tehcir*²⁶² kararının çıkmasıyla birlikte çevreden toplatılan Ermenilerin Halep'e doğru gönderilmesi işlemi, Harput'taki Ermeni

²⁵⁹ Eserin araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı 2005 yılında Dharma Yayınları tarafından yapılmıştır.

²⁶⁰ Okuyucusuyla 2006'da buluşan romanın araştırmamıza esas alınan ilk baskısı İletişim Yayınları'nca 2012'de yapılmıştır.

²⁶¹ Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara 2006.s.225

²⁶² Talat Paşa'nın öncülük ettiği ve Meclis-i Vükelâ'nın da uygun gördüğü tehcirde asıl gaye, cephe gerisindeki güvenliği sağlamaktır. Bunlardan birincisi, Kafkas ve İran cephesinin geri bölgesini oluşturan Erzurum, Van ve Bitlis dolaylarıdır. İkincisi ise Sina Cephesi gerilerini oluşturan Mersin-İskenderun bölgeleridir. Çünkü Ermenilerin bu bölgelerde düşmanla işbirliği yaptığı ve bir çıkarma hareketini kolaylaştıracak faaliyetler içinde buldukları tespit edilmiştir. Daha sonra bu uygulama, isyan çıkartan, düşmanla işbirliği yapan ve Ermeni komitacılarına yataklık eden diğer vilayetlerdeki Ermenilere de teşmil edildi. Bu konuda bakınız Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.s.72

ve Süryanilerin mülklerine el konulması ve yerlerinden atılmasıyla sonuçlanır. Tehcire yollanan gayrimüslimlerin yolda öldürüldüğü haberleri, geride kalmış halkı daha da korkutur. Bu arada Doğu cephesinde devam eden Rus ilerleyişi, Enver Paşa'nın maceraperest tutumuyla birleşince büyük miktarda askeri kayba yol açar. Doğu cephesinde gönüllü olarak çarpışan Roc (Hıdır), tehcirden kurtarmak istediği Sato'yu Harput'ta bulamaz. Roman yakın tarihimizin büyük insani trajedisini birbirini seven Roc ve Sato'nun yaşamları yardımıyla verir.

İsmail Bilgin'in *Sarıkamış*²⁶³ romanı, Almanlar lehine girdiğimiz savaşta Allahüekber Dağları'nı aşmaya çalışan askerlerimizin uğradığı feci akıbeti konu edinir. Eser, aynı konuda yazılmış diğer romanlar gibi, yörenin çetin kışının temel faktör olduğu bir yenilginin romanıdır. Balkan Savaşı'nın ardından Kafkas Cephesi'ne gönderilen Faik Çavuş'un gözüyle aktarılan ordu ve savaş koşulları, adeta yenilgiye davetiye çıkarıldığını ispatlar gibidir. Yeterli iâşe, cephane ve giyim kuşam malzemesi olmadan, sırf yüksek ideallerle yola çıkarılan ordu, Rus kuvvetlerini arkadan kuşatmak isterken, büyük bir kırıma uğrayacaktır. Hafız Hakkı Paşa'nın verdiği raporlara istinaden Enver Paşa'nın onayıyla başlayan taarruzda, kışa ve tifüse yenilen askerlerimizin geri kalanı da esir alınarak Sibiry'a doğru yola çıkarılır.

Sevim Koyunoğlu'nun *Dört Dağ İçinde*²⁶⁴ isimli romanında baba tarafından Erzurumlu olan Ali Fuat'ın bir zabıt olarak Dersim'e atandıktan -o, bunu sürgün diye kabul edecektir- sonraki yaşadıkları konu edilir. Kısa bir süre içinde Dersim halkı ve orada yürütülmekte olan idari uygulamaları analiz eden Ali Fuat, yöre insanının başına buyruk yaşamasından dolayı çıkan olaylarda askerlerin hep baskıyla karşılık vermelerinin her iki tarafta meydana getirdiği güvensizliği tespit eder. Alevi/Kızılbaş inancına mensup bu insanlar, yörede hüküm sürmekte olan feodal düzenden dolayı cahillik, fakirlik ve hurafelerle dolu bir inancın esiri olmuşlardır. Sürekli isyan psikolojisiyle zehirlenen bu ortamda, yöreye kalıcı eserler kazandırmak isteyen Ali Fuat ve onun gibiler çok zorlanırlar. Osmanlı devletinin çöküş yıllarına rastlayan bu dönem, hem Dersim hem de tüm ülke için savaş, isyan ve baskılarla zehirlenen bir süreç olarak anlatılır. Çeşitli belgelerle desteklenen bu tarihi roman, Ali Fuat'ın Irak'ta görev yapan askeri birliğe tayiniyle son bulur.

²⁶³ Okuyucusuyla 2006'da tanışan romanın esas aldığı 34. Baskısı Timaş Yayınları tarafınca 2015'te yapılmıştır.

²⁶⁴ Romanın aşırımamıza da esas aldığı ilk baskısı Kuloğlu Matbaacılık tarafından 2006'da yapılmıştır.

Nusret Özcan'ın Sarıkamış Harekâtı'nda şehit düşenleri konu edindiği *Kar Kelebekleri*²⁶⁵ romanında 22 Aralık günü hücumu geçen Osmanlı askerinin düşmanla çatışmaya girmeden yolda tükenişi anlatılır. Yöredeki kış koşulları dikkate alınmadan verilmiş bu kararlar yola çıkan ordunun durumunu, Emin Çavuş'un İstanbul'daki anımsamaları vasıtasıyla öğreniriz. Şehit olan arkadaşı Hüseyin'in kara haberini kendilerine ulaştırdıktan sonra tanışıklığı devam ettiren Emin Çavuş, Hüseyin'in kızkardeşi Behice ile evlenmiştir. Sarıkamış faciasını atlattıktan sonra bir türlü ağlayıp rahatlayamayan Emin Çavuş, harekâtın başından sonuna kadar, soğuk hava ve tipisiyle, açlıktan ve tifüsten ölen askerleriyle, yiyecek ve giyecekten mahrum ordusuyla tarihimizin en acı olaylarından birini küçük hacimli bu romanına sığdırabilmeyi başarmıştır.

M. Talat Uzunyaylalı'nın Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edildiği yılları anlattığı *Efsane Kadın Nene Hatun*²⁶⁶ adlı romanında, bir Anadolu kadınının cesaretine tanık oluruz. Rusların doğudan saldırmasına direnen Ahmet Muhtar Paşa ve Osmanlı ordusu yeterli takviyeyi alamadığı için surlara kadar geriler. Uzun süren savaşı yorgun düşen halk ve Nene Hatun gibi kahramanlar ellerine ne geçirdiyse kapıp Aziziye Tabya'sına koşar. Sivil halkın bu cesaretinden etkilenen askerler de harekete geçince, Rus ordusu gerilemek zorunda kalır. Romanda dönem halkının çektiği sıkıntıların yanında, orduya kumandanlık eden Ahmet Muhtar Paşa ve Nene Hatun gibi halk kahramanlarının mücadelesine de genişçe yer verilmiştir.

Sadık Yalsızuçanlar kendini arayan bir kişinin ruhsal yolculuğunu anlatan *Cam ve Elmas*²⁶⁷ adlı romanında, Kars'a bir program vesilesiyle yaptığı gezide duydukları ve yaşadıklarını işler. Şehrin dış özelliklerinden ziyade manevi iklimine yoğunlaşan yazar, özellikle Ebu'l Hasan-ı Harakani'nin dergâhından ilham alarak düştüğü ruhsal anaforu kaleme alır. Harakani Hazretlerinin menkıbelerine ağırlık verilen romanda; gerçekte hayal, geçmişle hal, madde ile mananın girift ilişkileri, kendinden geçen bir aşkın latif ifadeleriyle sıralanır. Yazar anlatıcının, bir belgesel film çekmek için geldiği Kars, kendi öyküsünün başladığı bir mekâna dönüşür. Kars'ın manevi derinliğinin dergâhtaki şeyhin diliyle verildiği romanda yazar anlatıcı, bir irşad talibi olarak dergâha sığınarak

²⁶⁵ Eserin araştırmamıza da kaynaklık eden ilk baskısı Pozitif Yayınları tarafından 2006'da yapılmıştır.

²⁶⁶ İlk baskısı 2006 yılında yapılan bu kitaptan bundan sonra yapacağımız alıntılara da kaynaklık teşkil edecektir.

²⁶⁷ 2006'da piyasaya çıkan kitabın araştırmamızda esas alınan ikinci baskısı 2014 yılında Timaş Yayınları tarafından yapılmıştır.

manevi yolculuğuna başlamak ister. Harakani'ye ait vecizelerin ve menkıbelerin sıkça yer aldığı kitap, romanlaştırılmış bir ruhsal serüven niteliğindedir.

Oya Baydar'ın Ömer ve Elif isimli bir çiftin sosyopolitik mesajlarla yüklü Doğu-Batı eksenli gezilerini konu edindiği *Kayıp Söz*²⁶⁸, de birden fazla temaya yer verilir. Ünlü bir yazar olan Ömer Eren, yazacağı eserine malzeme toplamak için Doğu'ya yapacağı sefere çıkmadan önce Ankara Otogarı'nda bir serseri kurşunla yere yıkılan Zelal'e ve yanındaki Mahmut'a yardım eder. Biri örgütten, diğeri töreden kaçan bu çift, bir mağarada başlayan birlikteliklerini, yeni bir geleceğe, özlemini çektikleri bir hayata kavuşma ümidiyle birleştirmişlerdir. Örgütten kaçan Ömer'le kendi abisinden kaçan Zelal'in Ankara'da yakalanmasının ardından, Ömer tekrar bir kurtarıcı olarak onlara yetişir. Bu arada Ömer de çatışmaların gölgesinde bir süreliğine yaşadığı küçük bir Doğu kentinde Jiyan yardımıyla Kürt sorununu derinliğine anlamaya ve kavramaya çalışır. Devletle örgüt arasında kalan halkın yaşadığı korkuya ve çaresizliğe bizzat tanık olan Ömer, artık aradığı sözü bularak, evine dönmeye karar verir; çünkü söyleyecek sözleri toplamıştır. Romanda mekân açıkça belli edilmese bile Zap Suyu'na geçmişte yapılan köprüden arta kalanların kente gidiş ve dönüşte görülmesi, Hakkâri'yi akla getirir. Roman, farklı kesimlere ait kişiler yardımıyla son yılların en yakıcı sorununa yaklaşan bir aydın duyarlılığının ürünü olarak nitelendirilebilir.

Ferit Edgü'nün *Yaralı Zaman*'ı²⁶⁹ yazarın Hakkâri'de öğretmenlik yaptığı yıllardan sonraki bir ziyaretine dayanır. Kitabın ilk sayfalarında eşiyile yakında “doğuya, dağlara” doğru çıkacağı bir yolculuktan bahseden roman kahramanı, çıktığı yolculuktan döndükten sonra -romanın sonunda- asıl yolculuğun şimdi başladığını belirterek Hakkâri ziyaretinden ne derece etkilendiğini ifade eder. Diğer kitaplarında anlattıklarından daha ziyade karamsarlık kokan ve “dağlar, ırmaklar, insanlar, ölümler, mecnunlar, avcılar, köylüler...”in kendisini çok yorduğundan bahseden adamın eşi (Kadın), orda “gördüklerini, duyduklarını, yaşadıklarını yazamazsın.” diye uyarınca yazar “Ben de düşlediklerimi yazarım.”²⁷⁰ der. Başka bir deyişle roman/anlatı, düşte yaşayan bir yazarın gördüğü gerçeklerdir.

²⁶⁸ Okuyucusuyla 2007'de buluşan romanın esas aldığımız 8. baskısı Can Yayınları tarafından 2015'te yapılmıştır.

²⁶⁹ Kitabın ilk baskısı 2007'de çıkmış olup bundan sonraki alıntılarımızda 2011 yılında Sel Yayınları tarafından yapılan birinci baskısını esas alacağız.

²⁷⁰ Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.s. 83

*Emret Paşam*²⁷¹ romanında tamamen savaş sürecini anlatan Ertuğrul Osman, Enver Paşa'nın idealist yönünü ön plana çıkaracak bir kurguyla eserini yazmıştır. Rus ordusunu Köprüköy civarında durduran Hasan İzzet Paşa'yı kağan düşman ordusunu takip etmemesi nedeniyle kınayan Enver Paşa, lojistik destekten yoksun askerlerle sert kış koşullarına önem vermeden yapacağı bir harekâta İzzet Paşa'yı ikna edemeyince Paşa'yı azlederek, görevi kendisi üstlenir ve harekât emrini verir. Toprak kaybeden imparatorluğu tekrar diriltip Orta Asya'daki Türk unsurlara ulaşmayı kafasına koyan Enver Paşa'yı, sonunda ikna edecek tek seçenek Sarıkamış yenilgisidir. Hafız Hakkı Bey'in yanlış raporlarına istinaden uygulamaya sokulan harekât, 3. Ordu'nun çok büyük bir kısmının zayıyla sonuçlanacaktır. Roman, geniş yetkileri olan idealist bir Paşa'nın etrafındaki genç İttihatçı subayların da teşvikiyle koca imparatorluğun sonunu hazırlayan süreci konu edinmiştir.

Remzi Aydın'ın Mîrz isimli bir karakter vasıtasıyla, Tunceli insanının yaşam anlayışını ve kültürünü felsefik bir edayla işlediği *Göçebe Ruhlar*'da²⁷² olaydan ziyade yoruma yer verilmiştir. Romanda idealize edilmiş Mîrz'in, aşiretler arası barışı sağlamak, insanların inanç ve yaşam anlayışını doğru bir zemine çekmek için gayret sarfetmesi, yeniden başlayan kan davalarını engellemeye yetmeyecektir. Yazarın aynı kaygıyla yazdığı bir diğer romanı *Mêedinâ/Derê Laçi*²⁷³ isimli eserinde de Dersim İsyanı'nın son evresinde sığınılan Derê Laçi denilen vadide yakalanmamak için yeni doğan kız çocuğunu ölüme terk eden Mêedinâ adlı kadının hikâyesi anlatılır. Roman, ozan destanları ve kadın ağıtlarıyla harmanlanmış bir deneme anlatı üslubunda yazılmıştır.

Sarıkamış Harekâtı'nı *Kar Bozgunu*²⁷⁴ adlı romanında işleyen Halide Alptekin, Enver Paşa'nın kendisi gibi saray damadı Hafız Hakkı Bey'in raporuna itimat ederek başlattığı taarruzu konu edinir. Köprüköyde durdurulan Rus ordusunu geri püskürttüktan sonra ilerlemeyen Hasan İzzet Paşa'yı azarlayıp görevinden azleden Enver Paşa, 3. Ordu'nun komutanlığını kendisi üstlendiği gibi sert kış koşullarında yapılacak bir harekâta Hasan İzzet Paşa gibi karşı çıkan kolordu komutanlarını da görevden alarak, tedarik yapılmadığı halde Sarıkamış'a doğru yola çıkar. Seksen beş bin

²⁷¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 2007'de Karakutu Yayınları tarafından yapılmıştır.

²⁷² Okuyucusuyla 2007'de buluşan romanın esas aldığımız baskısı, Puslu Yayıncılık tarafından 2016'da yapılmıştır.

²⁷³ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Kibele Yayınları tarafından 2012'de yapılmıştır.

²⁷⁴ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, Yitik Hazine Yayınları'nca 2008'de yapılmıştır.

kişilik bir orduyla başlayan harekât, Sarıkamış'a vardığında dört yüz elli kişiye inecek, onlar da şehirde tutunamayınca esir düşecektir. Bir bozgunla sonuçlanan harekâta Enver Paşa, esir düşmemek için geri kaçmak zorunda kalacaktır. 3. Ordu'nun yok olmasıyla sonuçlanan bu harekâtın haberleri, İstanbul'da sansür²⁷⁵ yüzünden zafer manşetleriyle kamuoyuna duyurulacaktır.

Remzi Aydın'ın bir göç hikâyesini konu edindiği *Gölgesiz Bedenler*'de²⁷⁶ Koçgiri ayaklanmasının bastırılmasının ardından ata yurtları Dersim'e dönmeye çalışan Haydar Ağa ve arkadaşlarının Lêngo ve Herdesin isimli iki komutandan kaçışları anlatılır. Felsefik bir temele oturtulmaya çalışılan iyi ile kötünün savaşı, Êzidi inancındaki Hürmüz ile Ehriman adlı iki ilah mücadelesiyle irtibatlandırılarak sunulur. Romandaki cesaret ve onur kahramanı Haydar Ağa, iyiliğin kötülüğe mağlup olmaması için kendinden çok güçlü rakiplerine meydan okumaktan çekinmez ve girdiği bu mücadelede kendisinden sonraki tüm iyi insanlara örnek olmak adına hayatını kaybeder.

Yakın tarihimizin en büyük askeri dramlarından biri olan Sarıkamış Harekâtı'nı *İncecikten Bir Kar Yağar*²⁷⁷ isimli romanına konu edinen Ufkun Balkış, savaşla Enver Paşa'nın aşk hayatını paralel işler. Enver Paşa'nın, kendisini görmeden evlilik teklifi ettiği ve bu tarihten sonra da üç yıl yüzünü görmediği Naciye'ye savaş boyunca gönderdiği mektuplar, Paşa'nın en kötü koşullarda bile canlı tuttuğu duygu dünyasını bizlere göstermesi bakımından önemlidir. Aralık ayında yapılacak bir harekât fikrine karşı çıkan Paşa, kendi deruhte ettiği kumandanlık sürecinde de karşı görüş belirtenleri, tersleyip tehdit etmekten çekinmez. Doğru bildiği yolda hiç tereddüde düşmeden hareket eden Paşa, zorlu bir mücadele neticesinde az bir kuvvetle dayandığı Sarıkamış kapısında "endişeli" bir bekleyiştir. Roman, Paşa'nın 11. Kolordu ve Süvari Fırkası tez zamanda yetişmediği takdirde kendi akıbetinin ne olduğuna emin bir biçimde askerleriyle aynı cepheye savaşırken son bulur.

---

²⁷⁵ Erol Köroğlu'nun *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı* adlı eserinde bu konuya dair pek fazla detaya rastlarız. İttihat ve Terakki'nin 23 Ocak 1913'teki Babiâli Baskını'yla ele geçirdiği ve 1918'deki mağlubiyete kadar sıkı sıkıya yapıştığı sansür ve baskı mekanizmaları sayesinde bütün basılı ürünlerin iktidarın isteği doğrultusunda çıkması sağlanmış olur. Bu nedenle basın, bazen gerçek olmayan haberler vermek zorunda kalır, bazen de gerçekleri ya haberi olmadığından ya da hükümet öyle istediğinden halka bildiremez... Örneğin, Sarıkamış felaketinin yaşandığı sıralarda, Enver Paşa henüz 'vehameti' anlayarak cepheden İstanbul'a dönmeden önce, *Türk Yurdu*'nun 7 Ocak 1914 tarihli sayısında "Osmanlı Şimal Ordusunun Kafkasya'da İlerlemesi ve Ardahan'ın Zaptı" başlığı altında, 35 senedir Rus işgali altındaki Ardahan ve Sarıkamış'ın geri alındığı bile iddia edilir. Bkz. Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.s.65

²⁷⁶ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Ekvator Yayıncılık tarafından 2008'de yapılmıştır.

²⁷⁷ Okuyucusuyla 2008'de buluşan romanın esas aldığı 2. Baskısı Mendirek Yayınları'nca 2015'te yapılmıştır.

Erhan Pınarbaşı'nın Hakkâri'de astsubay olarak görev yapan Cemil'in bakış açısıyla PKK ile güvenlik kuvvetleri arasındaki çatışmalı sürecin anlatıldığı *Ceset Fotoğrafçısı*²⁷⁸ isimli eserinde, yaşamla ölüm arasındaki ince çizgide süren yaşam sorgulanır. Öldürülen örgüt üyelerinin TRT'de yayınlanmak üzere fotoğraflarını ve video çekimlerini yapan Cemil'in, ölümün "çiçek açtığı" Hakkâri'deki tek tesellisi, orada görev yapan Gizem öğretmenle kurduğu arkadaşlıktır. Hakkâri'li esnafla kurduğu sıcak ilişkilerde inşa ettiği gönül köprüsünün derecesi, Hakkâri'den ayrıldığında yöre halkının gösterdiği sıcak vedalaşma merasiminde açıkça görülür. Terörün gölgesinde kurulan insani ilişkiler, Körfez Savaşı döneminde Türkiye'ye sığınan Iraklı Kürtlere yardım etmek için giriştiği yardım kampanyasında bir kez daha hissedilir. Ölümün fotoğraf karelerindeki donmuş haline kendi kişisel bakış açısıyla değerlendiren Cemil'in tanıklıkları, Hakkâri ve yöre insanının dışarıdan bakan bir objektife yansımış halidir: yoksul, yoksun, umutsuz, çaresiz ama insancıl.

Eserlerinde İslami değerleri işlemeye ağırlık veren Ahmed Günbay Yıldız'ın Ermeni ihanetini işleyen *Figân*²⁷⁹ adlı romanında, olayların geçtiği yer Erzurum'dur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dış devletlerin de desteğiyle başlayan Ermeni huzursuzluğu, Rusların Bölge'yi işgaliyle ivme kazanmış ve tebası oldukları devlete ihanet raddesine ulaşmıştır. İki toplum arasındaki husumetin sembol karakterler üzerinden işlendiği eserde Keşiş Lato'yla oğlu Dilo, komşularına ve tüm insani değerlere ihaneti; Burhan'la Orhan başta olmak üzere diğer Müslüman karakterler ise cesareti, erdemi ve kahramanlığı temsil ederler. Burhan'la Orhan'ın İstanbul'da Mekteb-i Harbiye'den mezun olup Doğu Cephesi'ne tayinleriyle Ermenilerin katliamları aynı döneme denk gelir. Bu katliamlarda ailesini kaybeden Burhan, romanın sonunda Dilo'dan ve babası Keşiş Lato'dan intikamını alır. Romandaki iyi-kötü mücadelesi, Ermeni-Türk kıyaslamasıyla verilmiştir. Başka bir deyişle tüm Ermeniler kötü, bütün Müslüman Türkler iyidir.

Alper Akçam'ın otobiyografik bir nitelik arz eden *Geçmiş, Bir Zamandı*²⁸⁰ isimli romanında, Ankara'da uzmanlık eğitimi alan Ardahan doğumlu bir doktorun memleketinde geçirdiği yıllık izni konu edilir. Doğu Ekspresi'yle çıktığı yolculukta kendini sorgulayan Doktor, öğrencilik yıllarından itibaren başlayan izlenme kaygısından

²⁷⁸ Araştırmamıza da kaynaklık eden ilk baskısı 2008 yılında Epos Yayınları tarafından yapılmıştır.

²⁷⁹ Okuyucusuyla 2008'de buluşan eserin esas aldığımız baskısı, Timaş Yayınları tarafından 2015'te yapılmıştır.

²⁸⁰ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 2009'da Abis Yayıncılık tarafından yapılmıştır.

da bir türlü kurtulamamıştır. Sınırlı bir zaman için uğradığı köyünde, ıslah adı altında tahrip edilen ormanı gördüğünde, bir şeyler yapması gerektiğine inanır. 80 öncesi Türkiye'sinin sosyopolitik havasını yansıtan bu eserinde yazar, serbest piyasa ekonomisine açılan ülkesinin yağmalandığına ve insanların yozlaştırıldığına inanmaktadır. Yazar, doktor karakteri vasıtasıyla, sağ ve sol gibi kavramlarla bölünen ülke insanını ve uzun süren ideolojik tartışmalarla ülkenin nasıl düzeleceğini belirlemeye çalışan sol kesimi eleştirerek, orman kesimine doğrudan müdahale eden bir aksiyoner kişiliği ön plana çıkarmıştır. Köylüleri çok iyi organize eden Doktor, bürokrasiyi kendi menfaatleri için kullanan sömürücü iş adamlarına karşı çıkmış ve Ölçekli Köyü sakinlerine bir perspektif kazandırmayı başarmıştır. Roman, geniş yığınlara önderlik edecek aydın tipolojisini örnekleyen bir projeksiyonla yazılmıştır.

Cihangir Akşit, *Sarı Sessizlik*'te²⁸¹ Sacit isimli bir teğmenin gözüyle aktarır Sarıkamış yenilgisini. Balkan Harbi'nden sonra babası ve küçük kızkardeşini ardında bırakarak Kafkas Cephesi'ne koşan Sacit, yeterli hazırlık yapılmadan girişilen savaşın acı bilançosunu, esir düştüğü süreçte biraz daha iyi anlayacak ve bir daha böyle maceralara girişilip binlerce vatan avladının harcanmaması için esaretten kurtulduktan sonra yapacağı en önemli vazife olarak kararlaştıracaktır. Sadece emredildiği için sorgulamadan savaşan Osmanlı ordusu, tipinin, soğğun, açlığın, yetersiz mühimmatın ve iyi yönetilememenin kurbanı olarak ölüme yürütülmüş; savaşa neden olarak gösterilen hiçbir hedefe de ulaşamamıştır. Roman, Sacit'in kendisiyle girdiği vicdan muhasebesi üzerinden bir savaş eleştirisi özelliği kazanır.

Metin Aktaş'ın Said Nursi'yi Bitlisli bir Ermeni gencin bakış açısıyla yansıttığı *Son Derviş*²⁸² isimli romanında, XX. yüzyılın başından itibaren ülke ve Bölge'deki gelişmelerle alakadar bir kişilikle karşılaşırız. Hamidiye Alayları'na bağlı milislerin elinden kurtardığı Serkis, kimliğini gizleyerek Derviş'le yol arkadaşlığı eder. Cizre yöresinde faaliyet sürdüren Miran aşireti reisini halka yaptığı zulümden vazgeçirmeye çalışan Derviş, kendi memleketinde cehaletle kırılan insanların kurtuluşu için Sultan Abdülhamit'ten bir üniversite yapması için talepte bulunur. İstanbul'daki bu süreçte önce tımarhaneye, sonra hapishaneye atılan Derviş'in bundan sonraki yılları, ülkedeki siyasi atmosferle paralel gelişir. 31 Mart Vakası'yla sarsılan İstanbul'dan umudunu

²⁸¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Doğan Kitap tarafından 2009'da yapılmıştır.

²⁸² Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Alternatif Düşünce Yayınevi tarafından 2009 yılında yapılmıştır.

kesen Derviş, Bölge'ye döndüğünde artık Rus istilası başlamıştır. Serkis/Salih'in gözlemediği bu kargaşalı dönemde hem Hamidiye milisleri hem de ilerleyen Rus ordusu içindeki Ermeni milisleri karşılıklı ölümcül eylemlere girişir. Derviş bu dönemde de masum insanların ölmemesi için yapıcı roller üstlenir. Bu süreçte Ermenilerle birlikte Rusya tarafına geçen Serkis'le Derviş'in yolları, Sibiry'a da Ekim Devrimi yıllarında tekrar kesişir. Serkis sayesinde oradan kaçan Derviş, ölmeden önce eski dostunu davet eder ve Urfa'da onunla görüştüktan sonra vefat eder. Serkis de çok sevdiği ve kavuşamadığı Berivan'ın mezarı başında ölür. Böylece aynı topraklarda başlayan yaşam serüvenleri birçok maceradan sonra yine aynı yerde son bulur.

Evrin Alataş'ın Fidel adlı bir gencin Malatya Akçadağ'da geçen gençliğini konu edindiği *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer*²⁸³ isimli romanında Türkiye'nin yakın tarihinin bir özetiyle karşılaşırız. Alevi Kürt bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının çizgisine yakın bir siyasal perspektifle dünyaya bakan Fidel, sağ-sol geriliminin bittiği *seksenlerden* sonra, yeni bir kutuplaşmanın tarafı olur. Bu yoğunluğun verdiği hızla dağa çıkan genç, daha eline silah alamadan öldürülür. Gerçek bir hayat hikâyesine dayandırılan anlatıda, ülke insanının yakın çağda atlattığı badirelerin yanında, yaşadıkları kaygılı yaşamın da izleri vardır.

Talip Aydemir'in *Sürgü*²⁸⁴ romanında Sarıkamış hüsrânını yaşamış Tahsin adlı Balkan göçmeni bir erin savaş ve esaret yaşamı konu edilir. Muşlu Şihan ile birlikte geçen cephe arkadaşlığı Rus işgali altındaki Sarıkamış'ı almaya çalışırken sonlanmış, Şihan buradaki çatışmalarda şehit düşmüştür. Allahuekber Dağları'nda bir taraftan soğuk ve tipi bir taraftan da Rus askerleriyle yürütülen mücadeleden sağ kurtulan bu iki arkadaş, Şihan'ın ölümünden sonra Tahsin'in de esaretiyle Rusya'da devam eder. Allahuekber Dağları'nda donmamak için girilen kilisede kendilerine yardımları dokunan Anna'ya Rusya'daki esaret hayatında rastlayan Tahsin, Anna'nın yardımıyla esir kampına konulmaz. Anna'nın Tahsin'le beraber Türkiye'ye kaçacakken Simonov adlı Rus subay tarafından öldürülmesiyle ortak gelecek hayalleri son bulur. Daha sonra gerçekleşen Sovyet devrimi nedeniyle yumuşayan ortamdan dolayı Tahsin, esarete giderken trende tanıştığı Boris'le birlikte yurduna geri döner. Romanda Sarıkamış yenilgisi Tahsin'in kişisel macerası çerçevesinde işlenmiştir.

²⁸³ Okuyucusuyla 2009 yılında buluşan eserin esas aldığımız 9. baskısı 2014'te İletişim Yayınları'nda yapılmıştır.

²⁸⁴ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 2009'da Neden Kitap tarafından yapılmıştır.

Kemalettin Çalık'ın, Sarıkamış konulu bir senaryo romanı yazmaya çalışan Zülküf adlı edebiyat öğretmenini konu edindiği *Son İstasyon Sarıkamış*²⁸⁵ romanında, esere ismini veren yörenin kolektif bilincimize yerleşen tarihi önemine de yer verilmiştir. İstanbul'da bir ilköğretim okulunda görev yapan Zülküf'ün gönlünü kaptırdığı Lerzan adlı güzel öğretmen, Zülküf'ün kendisi hakkında beslediği hislerine olumlu cevap vermediği gibi onu aşağılar. Diğer öğretmenler ve okul idaresiyle de gerginleşen ilişkiler, Doğu'da görev yapma mecburiyetiyle de birleşince Zülküf, doğup büyüdüğü Sarıkamış'a tayin ister. Burada daha huzurlu görev yapan Zülküf, Sarıkamış faciasını konu edinen romanını yazmaya da uygun zaman bulmaktadır.

Alaaddin Oğuzalp'ın Samsun'dan kara yoluyla yürüyerek bir buçuk ayda Bölge'ye intikal etmiş birkaç askerin gözüyle işlediği *Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?*²⁸⁶ isimli romanında imhayla sonuçlanan bir hareketin trajedisini görürüz. Hakan Teğmen'in ağzından verilen harekâtın hedefi, "*Ruslardan Sarıkamış'ı, Oltu'yu, Kars'ı geri alıp Kafkasya yolunu*"²⁸⁷ açmaktır. Hakan Teğmen'in ve Çilek Yüzbaşı'nın komuta ettiği bölüğü konu edinen romanda, Sarıkamış'ın daha erken alınması için Allahuekber Dağları'ndan geçilmek istenmesiyle bu bölükteki birçok asker, yolda yeterli temizlikten mahrum kaldığı için bitlenecek ve tifüse yakalanacak, tifüsten ölmeyen aç ve çıplak diğer askerler de soğuğa yenileceklerdir. Birçoğu düşmanla karşılaşmadan kara ve tipiye yenik düşse bile, Sarıkamış'a varabilenler tren istasyonunu işgal edecek, geriden takviye alamadıkları için ya düşman kurşunuyla ya da kışın şiddetiyle şehit düşeceklerdir. Büyük fedakârlıklarına rağmen feci sondan kurtulmayan ordunun yenilgisi, sansür nedeniyle İstanbul basınına "*Ruslar kesin yenilgiye uğratılmıştır.*"²⁸⁸ manşetleriyle yansır.

Halil İbrahim Özdemir'in *Sislerin Ardında*²⁸⁹ isimli romanında Erzincan'a bağlı Cimin (Üzümlü) kasabasında yaşayan bir ailenin Rus işgali yıllarına rastlayan meşakkatli hayatı anlatılır. Üvey ana derdinden dolayı evi terk edip İstanbul'a kaçan iki abisinden birini kaybeden Hatice, daha on üç yaşında Mahmut isimli bir gençle evlendirilir. Mahmut'un seferberlik tezkeresiyle orduya katılıp Ruslara karşı savaşırken şehit olması, Hatice'nin amcalarıyla birlikte Tokat'a göçlerinden dönüp tekrar kendi

²⁸⁵ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı İskenderiye Yayınları tarafından 2009'da yapılmıştır.

²⁸⁶ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 2009'da Nesil Yayınları tarafından yapılmıştır.

²⁸⁷ Alaaddin Oğuzalp, *Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?*, Nesil Yayınları 2009.s.17

²⁸⁸ Alaaddin Oğuzalp, *a.g.e.* s.190

²⁸⁹ Araştırmamızda da esas aldığımız eserin ilk baskısı Babiâli Kültür Yayıncılığı tarafından 2009 yılında yapılmıştır.

kasabalarına yerleştikleri sürece denk gelir. Tokat'ta geçirdikleri yoksunluk yılları ve ardından memleketlerindeki kimsesizlik, onun on yıl sonra Mikdat isimli ve kendisinden yaşça çok büyük biriyle evlenmesine neden olur. Göç yolundayken bulduğu Hicret'i de yanına alarak hayatını birleştirdiği yeni kocasının maddi durumu iyidir. Bir süre sonra Hicret'i de evlendiren Hatice'nin yaşamı, Rus işgaliyle birlikte ihanetleri gün yüzüne çıkan Ermeni çetelerinin yaptığı zulümlerin gölgesinde geçer. Esma'nın yıllar önce askere giden kocasının askerlikten sağ salim dönmesiyle tekrar karısına kavuşması, kurtarılan yurdun da bir müjdesi niteliğindedir.

Beytullah Özilhan'ın bir aşk hikâyesi üzerine kurulmuş *Kaval*²⁹⁰ adlı romanında Bölge halkını muhasara altına alan “töre” eleştirisi ön plandadır. Aslen Erzurum Aşkaleli olup düşüncelerinden dolayı görev yapacağı Erzincan Mercan'a bağlı Hoğık Köyü'ne on yedinci sürgünü olarak trenle giderken, aynı kompartmandaki Menfi Zeynel'le tanışır. Canlı hayvan tüccarı olan Menfi'yle Alişan Öğretmen'in kompartımanına giren Müslüm'le Gülizar isimli çiftin evlenmek için kaçtıkları ve aileleri yakaladığında infaz edileceği anlaşılır. Bu töreyi iyi bilen Menfi, kendi odasına sığınan bu âşıkları kurtarmak istediği için, onları Mardin Nusaybin'e ulaştırıp oradaki asker arkadaşı yardımıyla Suriye'ye geçirmek ister. Alişan Öğretmen'in yardımıyla Nusaybin'e giden sevdalı çift, sınırdan geçerken mayın patlar. Mayınla parçalanan Müslüm'den sonra Gülizar da yanındaki tabancayla intihar ederek, sevdalısının peşinden gider. Yardım çabaları boşa çıkan Menfi ile Alişan Öğretmen, vicdan azabıyla tekrar Mercan'a dönerler. Döndüklerinde bir kaçırma olayıyla daha karşılaşan Alişan Öğretmen ve Menfi, o köydeki Mıla Kazım'ın araya girmesiyle başlık parası alma usulüne son verilmesine şahit olunca bir yandan sevinir bir yandan da yitirdikleri sevdalı gençlerden dolayı üzürlürler.

Remzi Aydın'ın *Sahipsiz Çılgınlıklar*²⁹¹ romanı Antalya doğumlu bir gencin ata diyarı Tunceli Pülümür'deki Dağbek Köyü'nü ziyaretini konu edinir. Evli ve bir çocuk babası olan roman kahramanı, düştüğü bunalımdan kurtulmak için akrabalarının hala yaşamakta olduğu köye gitmeye karar verir. Erzincan'dan sonraki yol güzergâhında rastladığı yol kontrolleri, köylülerin dağdan inen örgüt üyeleriyle asker arasındaki sıkışmışlıkları ve köydeyken dinlediği Dersim hikâyeleri onun ruh dünyasını alt üst

²⁹⁰ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı Sone Yayınları tarafından 2009'da yapılmıştır.

²⁹¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Kibele Yayınları'nca 2010 yılında yapılmıştır.

eder. Etnosentrik bir bakışla yazılan bu romanda, akrabalarının ve Tunceli insanının yaşadığı dramatik hayat, onun Antalya’da şekillenmiş yaşam felsefesini tamamen değiştirir. Nitekim kendi evine gitmek için çıktığı yoldan tekrar dönerek Dağbek’te yaşamaya karar verir.

İsmet Handemir, Sarıkamış yenilgisinden sonra ilerleyen Rus ordusunun işgal ettiği Erzurum’daki kurtuluş mücadelesini konu edinen *Dadaş Ali*²⁹² isimli küçük romanında, yirmi dört kişilik bir grubun ölümle neticelenen kahramanlık öyküsüne yer verir. Osmanlı devletinin tüm direncini yitirdiği bir zamanda Rus ordusunun içinde kümelenmiş Ermeni çetelerinin işi azıtarak halka yaptığı işkence ve katliamlara bir dur demek için yola çıkan bir grup cesur adam, Kazım Karabekir Paşa’nın Erzincan’dan gelişini beklemeden Ruslarla çatışmaya başlar. Çoğu arkadaşının şehit düştüğü bu çatışmada Dadaş Ali, esir alındıktan sonra idam edilir.

*Gece Kelebeği*²⁹³ isimli eserinde Dersim İsyanı’nın takip eden sürgün yıllarını konu edinen Haydar Karataş, olayları Gülüzar adlı bir kız çocuğunun bakış açısıyla verir. Babasının başı kesilmiş cenazesini gördükten sonra kimseyle konuşmayan bu kız, annesiyle birlikte boşaltılmış Dersim köylerinde yaşam mücadelesini sürdürür. İsyân öncesi aşiret çatışmalarının ve sonrası sürgün ıstırabının yanında hiç bitmeyen yoksulluk ve kimsesizlik, onunla annesini çok zorlu bir sürece iter. Sürgün olmamak için kaçak gezen insanlar, dil bilmeme ve dertlerini anlatamama yüzünden devlet yetkililerinden ve “candarmalardan” köşe bucak kaçarlar. Üç kez sürgün yiyen insanlar, ya gittikleri yerlerden bir daha dönememiş ya da döndüklerinde eski durumlarına kavuşamamışlardır. Kışın sert ve uzun geçtiği bu yörede yaşayan Alevi halkın inanç, kültür ve yaşam biçimlerini de derinlemesine irdeleyen bu romanda anlatıcı küçük kız, her şeyi yalın bir gerçeklikle görür ve aktarır. Ölümün kol gezdiği bir zaman diliminde yöre halkı, hem artan hırsızlık ve talanlar, hem de devlet güçlerine yakalanıp sürgüne gönderilmekten dolayı bir kaygı ve korku paranoyasıyla yaşarlar. Gülüzar’ın evlenmesiyle son bulan romanda Gülüzar, tek bir kez bile olsa gülmemiştir. Onu kocasının evine götüren düğün alayında “berbiçi” denilen yedi ağlayıcı, gelin güveyin evine ulaşana dek ağıtlar yakar. Bu durum, toplumsal bir huzursuzluğu kişisel ıstırapla birleştiren simgesel bir detay olarak verilir.

²⁹² Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, Salkımsöğüt Yayınları tarafından 2010’da yapılmıştır.

²⁹³ 2010 yılında piyasaya çıkan kitabın araştırmamıza esas alınan üçüncü baskısı İletişim Yayınları tarafından 2011 yılında yapılmıştır.

Ömer Polat'ın Bölge'yi konu alan son romanı *Üçünü de Sevdim*²⁹⁴ adını taşır. Roman kişinin kendi çocukluğunu anlattığı bu eserde Murat, kendi köyünde bitirdiği ilkokuldan sonra ilçedeki teyzesinin yanına yerleşerek ortaokulu okumak ister. Farklı yaşam biçimlerinin hüküm sürdüğü bu mekânların arasında kalan Murat, bir bocalama yaşar. Çocukluk arkadaşları ve küçük tayının onu çektiği köyle/doğayla, ilçedeki okul arkadaşlarının verdiği ürküntü onda zıt yönlü duygusal gerilimlere neden olur. Yoksulluğun etkisinin yoğun olarak hissedildiği romanda Murat, derslerinde fazlaca başarılı olamaz ve bütünlemeye kalır. Bu arada rüyalarını süsleyen tay da girdiği her yarışmada birinci gelerek aile bütçesine katkıda bulunur. Roman, Murat'ın bütünleme sınavlarından geçemeyerek sınıfta kalması ve tüm hayallerini köye yönlendirmesiyle son bulur.

Hamdi Ülker'in Birinci Dünya Savaşı arefesinde savaşımlardan yorulan Anadolu insanıyla aynı kaderi paylaşan Tercanlı Kara Halil ve iki kardeşinin hayat öyküsünü işlediği *Bedel*²⁹⁵ isimli romanında, zenginlerin bedel vererek kurtulduğu savaşımlardan yoksul halk çocuklarının nasıl can verdiği anlatılır. Romanda kardeşi İbrahim'le birlikte seferberlik gereği Kafkas Cephesi'ne gönderilen Kara Halil, burada ayrıldığı kardeşi İbrahim'den bir daha haber alamaz. Köprüköy hattında çarpışırken yaralanan Halil, baba evine dönüp iyileştikten sonra tekrar cepheye gider. Bu kez de Horasan'da yaralandıktan sonra Ruslara esir düşerek, Azerbaycan'a yakın Kazak denilen yerde esaret hayatı yaşar. Buradaki Azerilerin yardımıyla firar eden Halil, daha sonra gerçekleşen Bolşevik devrimi ve akabinde Rus ordusunun Anadolu'dan çekilmesi sayesinde memleketine döner. Döndüğünde küçük kardeşi Ahmet'in de şehit olduğunu öğrenir.

Yılmaz Akbulut, Bölge'de etkisini kısmen yitirse bile hala devam ettiren ağalık kurumunu konu alan *Dersim Dikeni*²⁹⁶ isimli eserinde Kamer, tüm köylünün zulme sessiz kalmasının ağır faturasını tek başına ödemek zorunda kalan bir karakterdir. Herkese ait olması gereken toprakların iki ağa tarafından parsellendiği bir isimsiz Tunceli köyünde, Adıgüzel isimli ağa, kendisine engel olan herkesi baskıyla sindirmeye, sinmeyenleri de öldürmeye çalışan bir kişiliktir. Anne babası Adıgüzel'in

---

²⁹⁴ Kitabın ilk baskısı Temmuz 2010'da Evrensel Basım Yayın tarafından yapılmış olup yaptığımız tüm alıntılar bu baskıdan olacaktır.

²⁹⁵ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2010'da Ravza Yayınları tarafından yapılmıştır.

²⁹⁶ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı 2011 yılında Cumartezleri Yayınları tarafından yapılmıştır.

adamlarınca öldürülen Kamer, Şaban Ağa ve karısı Zerrin tarafından evlatlık alınır. Kendisine baş eğmeyen Şaban ve Kamer'i ortadan kaldırmaya çalışan Adıgüzel, birkaç kez adamlarını gönderirse de Kamer'i öldürmeyi başaramaz. Bir süre sonra Adıgüzel'in kızı Nimet'e âşık olup onu kaçıran Kamer, ele geçemeyince Adıgüzel Şaban'la kirvelik ilişkisi kurup onunla yakınlaşır. Çocukları olmayan Şaban'ı cin çıkartma bahanesiyle kendi samanlığında tuzağa çeken Adıgüzel, hem Şaban'la eşini öldürür hem de onların tüm altınlarına el koyar. Nimetin ölümünden sonra dağdan inen Kamer, isminin karıştırıldığı Şaban ve Zerrin cinayetinden dolayı Adıgüzel'i ve aleyhinde şahitlik edenleri de bir bir öldürdükten sonra adaletle teslim olur.

Remzi Aydın'ın Tunceli Alevilerinin inanç esaslarını mistik ve ezoterik öğelerle buluşturarak nine ve torun olan iki kadın üzerinden işlediği *Xârdê ve Korê*²⁹⁷ isimli romanında, felsefik sorgulamalar dışında Ermeni tehirci dönemindeki olaylar da aktarılmıştır. Tunceli insanının yaşam anlayışını İslam dışı inançlarla buluşturmaya çalışan yazarın, bu romanında çerçevesini belirlemeye gayret ettiği Alevilik, bir yandan Ene'l Hakk'a diğer yandan panteizme yaslanan bir inanç görünümü verir. Aleviliği insan merkezli bir inanç olarak sunan yazar, buna tehcirle yerlerinden koparılan Ermenilere Dersimlilerin sahip çıkışını örnek gösterir.

Caner Canerik'in isyan sonrası Yozgat Sorgun'a sürülen bir ailenin hikâyesini konu ettiği *Gülazâre*²⁹⁸ isimli romanında, aynı adlı kız, isyan süreciyle sürgünü yaşamının yol açtığı kâbuslarla uykuları bölünen bir çocuktur. Babası, isyan sırasında teslim olup öldürüldükten sonra, annesi ve üç kardeşiyle bir süre kaçak yaşayan Gülazâre, vur emrinin kaldırıldığını ve teslim olanların sürgüne gönderileceklerini duyar duymaz karakola gidip teslim olur. Erzincan'a kadar yürütülen sürgünlükler, Erzincan'da bindikleri kirli ve kara vagonlarla Batı illerine sevk edilirler. Yozgat Sorgun'a bağlı Konya Köyü sakinleri tarafından hoş karşılanan Gülazâre ve ailesi, burada artık Türkçe konuşmayı öğrenirler. Annesinin teşvikiyle birkaç kez firar etmeye yeltenen aile, bunu başaramaz ve anne Xeyzane, çok sevdiği memleketini bir daha göremeden vefat eder.

²⁹⁷ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Kibele Yayınları'nca 2011 yılında yapılmıştır.

²⁹⁸ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, El Yayınları tarafından 2011'de yapılmıştır.

Kemalettin Çalık'ın yakın tarihimizdeki en büyük facialardan birini konu edindiği *Sarıkamış*²⁹⁹ romanında, albaylıktan “*bir anda general olarak Harbiye Nazırı koltuğuna*”³⁰⁰ yükselen Enver Paşa'nın hırsı yüzünden on binlerce askerin düşmana bir kurşun sıkmadan donarak ölmesi işlenir. Alman subaylarla birlikte tasarlayan ve “*Napolyon olma hayaliyle*”³⁰¹ hazırladığı taarruz planına çok güvenen Enver Paşa, cephedeki tecrübeli askerlerin uyarılarına kulak vermez. Rus kuvvetlerinin elindeki Sarıkamış'ı arkadan kuşatmak için askerlerini, Allahüekber dağlarından geçirmek isteyince aç, kışlık elbiselerden yoksun Mehmetçik, Rus'a değil, soğuğa ve tifüse yenilir. Rus ordusunun işgalini fırsat bilen Ermeni çetelerinin halkı ölümlerle, soygunlarla bezdirdiği bir bölgede, halk da orduya elinden gelen yardımı esirgemeyecektir. Erzurum halkının ve orada görev yapan öğretmenlerle öğrencilerin de roman kahramanı olarak kullanıldığı eserde, seferber olan halk, aç kalan askerlere sırtlarında un taşıyarak yardımda bulunur. Askerlerin ve gönüllülerin bütün feragatlerine rağmen, harekâtın faciayla sonuçlanması, sadece askerleri yok etmemiş, “*Osmanlı'nın da tüm umutları*”nı ortadan kaldırmıştır.

Rusların I. Dünya Savaşı sırasında doğudan saldırıya geçerek Anadolu'yu istilasını konu edinen *Paylaşılamayan Topraklar*³⁰² da Uzunyaylalı, hem Bölge insanının çektiği sıkıntıları hem de Ermenilerin tamamen Anadolu'dan atılması sonucunu veren olaylara değinmiştir. Tehcir'in arka planını vermeye çalışan yazar, 1829'den itibaren, Osmanlı karşıtı devletlerce ara ara masaya sürülen Ermeni kartının 1915 olaylarına nasıl yol açtığını, Ermeni kökenli roman kişilerinin diliyle yansıtır. Romanın ana eksenini oluşturan savaş manzaralarının gerçekliği, tarihi vesikalara ve tarihi kişilere dayandırılarak sağlanmaya çalışılır. Romanda Taşnaksutyun gibi çeteci örgütlerin Rus ordusunun işgali neticesinde Erzurum merkezli Batı Ermenistan'ı kurma hayallerinin ne gibi facialara yol açtığı, Ermeni karakterler tarafından ifade edilir. Savaş, göç, katliam ve yoksulluğun yoğunlukla işlendiği roman, Ermeni çetelerinin ve Rus ordusunun Erzincan, Erzurum, Sarıkamış ve Kars'tan atılmasıyla son bulur.

²⁹⁹ Araştırmamızda da kaynak olarak kullandığımız kitap 2011 yılında Yakın Plan Yayınları tarafından basılmıştır.

³⁰⁰ Kemalettin Çalık, *Sarıkamış*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul 2011. s.16

³⁰¹ Nitekim Karabekir'e göre Enver Paşa, Makedonya'daki başarılarından sonra ilan edilen Meşrutiyet'le kendinde bir Napolyon yeteneği görmüş, bu hususta çevresindeki bazı dalkavuklarla Almanların da abartılı övgüleriyle kendisi de bu hayale inanmıştır. Karabekir, Enver Paşa hakkında Napolyon imasında bulunan bir Alman subayını, Paşa'nın evindeki Napolyon büstleri ve portrelerinin gölgesinde dinler. Bkz. Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Niçin Girdik C.2*, Emre Yayınları, İstanbul 1994.s.234

³⁰² Eserin araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Babiâli Kültür Yayıncılığı tarafından 2011'de yapılmıştır.

İsa Yılmaz'ın dedesinden kalan hazineyi bulmak için Kars'a gelen Sevan ile Âdem arasındaki dostluğu ve mücadeleyi fantastik bir kurguyla anlatan *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi*³⁰³ adlı eserinde, birçok konuya değinilmiştir. Tarihi derinliği olan Türk-Ermeni ilişkilerinin sakıncalı sayfalarının iki kahramanın ağzından tartışmaya açıldığı romanda, dedesinden kalan hazinenin peşinden, kendi dedelerinin yaşadığı köye gelen Sevan, burada oturan Âdem'le kurduğu dostlukla saklı serveti bulmaya çalışır. Âdem'in yattığı odadaki "Tarih Aynası" denilen aynanın yönlendirmesiyle gizemli bir ihtiyarın peşine düşen iki gençten biri olan Sevan, bir kuyuya düşerek hayatını kaybeder. Onu kendi köyündeki Ermeni mezarlığına gömen Âdem, daha sonra bir Ermeni'yi öldürdüğü gerekçesiyle tutuklanır. Nakil arabasıyla götürülürken ASALA örgütüne kaçırılan Âdem, Aras Nehri üzerine kurulu bir köprüden geçerken, olağanüstü bir biçimde onların elinden kurtulur.

Bedia Ceylan Güzelce'nin Otlukbeli Savaşı'nı bir kirpinin gözlemleriyle anlattığı *Kirpi*³⁰⁴ adlı romanında, Fatih Sultan Mehmet'le Uzun Hasan'ın hikâyeleri tarafsız ifadelerle verilmiştir. Hükümdarların zafer kazandıkları savaşlarda yitirilen canlara yoğunlaşılan eserde, olay anlatımından ziyade şiirsel üslup ön plandadır. Aşkın ve yaşamın zaferlere feda edildiği, yenilginin tek faturasının da savaş meydanlarında ölen askerlerle mağlup hükümdarlara kesildiği bir düzende sevinen taraflar bellidir: zafer kazanan hükümdar ve ölen askerlerin etiyle beslenen yabani hayvanlar. Hüznün hâkim olduğu sayfalarda tasvir edilen iki taraftan sayıca ve teknik donanımcıca üstün olan Fatih Sultan Mehmet kazanacak, rakibi başka bir Müslüman Türk hakanı olan Uzun Hasan kaybedecektir. Uzun Hasan sadece savaşı değil, oğlu Kör Zeynel'i de yitirecektir. Türk'ün Türk'le, Müslüman'ın Müslüman'la yaptığı en büyük savaşlardan birini konu edinen *Kirpi*'nin duyumsattığı hüznü takip eden en önemli tema, Uzun Hasan üzerinden verilen evlat acısıdır.

Arif Akpınar, Maraşlı bir Mevlevi şeyhinin oğlu olarak sırasıyla Trablusgarp, Balkan ve Yemen cephelerinde savaştıktan sonra gönderildiği Doğu Cephesi'nde Ruslara esir düşmesini konu edinen *Kardan Kanatlar*³⁰⁵ romanında ağırlıklı konu Sarıkamış Harekâtı'dır. Bölgeyi çok iyi bilen Hasan İzzet Paşa'nın karşı çıkmasına

³⁰³ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 2011'de Kent Kitap tarafından yapılmıştır.

³⁰⁴ Okuyucusuyla 2011'de buluşan eserin esas aldığımız ikinci baskısı, April Yayıncılık tarafından yine 2011'de yapılmıştır.

³⁰⁵ Romanın araştırmamıza da esas teşkil eden ilk baskısı Sütun Yayınlar tarafından 2012 yılında yapılmıştır.

rağmen onu görevinden azledip komutayı devralan Enver Paşa'nın, kışın en sert günlerinde Almanların lehine harekete geçirdiği ordu, düşmanla karşılaşmadan soğuğa, açlığa ve tifüse yenilmiş, böylece Doğu Anadolu'nun kapıları ardına kadar Ruslara açılmıştır. Ordu kırıldıktan sonra Şeyhoğlu Satılmış, birkaç arkadaşıyla Ruslara esir düşer. Önce Doğu Sibirya'ya daha sonra da Batı Sibirya'ya sürülen Satılmış (Hafız), ihtilalle çalkalanan Rusya'dan tüm Türkistan topraklarını dolaşarak kaçmaya çalışır. Nihayet Gürcistan üzerinden yurda giriş yapan Hafız, on yıl sonra tezkeresini alıp memleketine döndüğü zaman, babasının öldürüldüğünü ve sevdiği kızın da zorla evlendirildiğini öğrenerek hayata gözlerini yumar.

Bilal Civelek, Dersim İsyanı'nın konu edinen *Mustafa Kemal'in Kuşları*³⁰⁶ isimli romanında, “*olayı yaşayan birçok kişiyi dinledikten sonra*”³⁰⁷ bu eseri yazdığını belirtir. Kamuoyunda isyanın lideri olarak kabul edilen Seyit Rıza'nın aslında Baytar Nuri tarafından yönlendirilen bir kişi olduğu tezini işleyen yazar anlatıcı, Baytar Nuri'nin Koçgiri İsyanı'nını çıkartmaktaki amacının bu isyanda da devam ettiğini belirtir. Yazar anlatıcıya göre Baytar Nuri, hizmet ettiği İngiliz ve Fransızların menfaatleri için Türkiye Cumhuriyeti'ni bu isyanlarla oyalayan bir kişiliktir. Nitekim isyan başarısızlıkla sonuçlanacağı bir zamanda o, İngiliz ve Fransızlarla görüşeceğim diyerek, Suriye'ye geçer ve Seyit Rıza'yla aynı akıbete uğramaktan kurtulur. Yazar, Seyit Rıza'nın ölüme giderken, Baytar Nuri'nin bu sinsi planının farkına vardığını, fakat artık geri dönülmez bir duruma geldiği için çaresizlikle bunu sineye çektiğini ifade eder. Yazar anlatıcıya göre Tunceli harekâtı, ödenen ağır bedellere rağmen, yörenin medeniyete kavuşmasından dolayı müspet sonuçlanmıştır.

Mehmet Dağıstanlı'nın Rus istilası yıllarındaki Erzurum'u konu edindiği *Yanık Dere*³⁰⁸ isimli kapsamlı romanında döneme ait birçok ayrıntıya rastlarız. Erzurum'a yakın bir çiftliği olan Mahmut Bey'in hayat hikâyesine paralel olarak anlatılan esaret ve kurtuluş süreci, aynı zamanda *millet-i sadıka* olarak kabul edilen Ermenilerin bir hayal uğruna kandırılıp cinayetlere ve katliamlara sürüklenmesini de kapsar. Yazar, bu katliamlardan zarar gören Müslüman halkın göçe mecbur kalmasıyla tehcirle güneye sürülen Ermenilerin yollarda çeteler tarafından soyulmasını aynı duyarlılıkla verir. Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimiyle sahipsiz kalan Ermenilerin Erzurum'da

³⁰⁶ Romanın araştırmamıza da kaynak olan ilk baskısı Yediveren Yayınları tarafından 2012'de yapılmıştır.

³⁰⁷ Bilal Civelek, *Mustafa Kemal'in Kuşları*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2012.s.5

³⁰⁸ Okuyucusuyla 2012'de buluşan romanın esas aldığımız 2. baskısı, Salkımsöğüt Yayınlarıca 2014'te yapılmıştır.

katliamlarını hızlandırmaları, yerli Türklerin silahlanmalarına engel olamamış ve Erzincan'a çekilen Kazım Karabekir Paşa'nın ordusunun da doğuya doğru hareketiyle Ermeniler, önce Erzurum'dan, akabinde tüm yurttan atılmıştır. Bir zamanlar komşuluk ilişkilerinin çok sıcak olduğu Ermenilere karşı ölçülü bir dilin kullanıldığı bu romanda, kınayıcı bir üslupla işlenen kesim, ihanete kalkan çeteci Ermeniler olarak özellikle hissettirilmiştir.

Müştehir Karakaya'nın iki ciltlik fantastik tarihi romanlarından ilki olan *Semiramis*'te³⁰⁹ Van civarındaki Tuşba denilen kentte bir medeniyet başkenti kurmaya çalışan Kral Menua'nın güzel kızı Semiramis'in Asur Kralı'nın oğlu Sargon'la düşlerin öncülüğünde başlayan aşkı konu edilir. Tarihi belgelerle desteklenen kurguda, Urartu devletinin başkenti olacak Tuşba, kendine özgü inançları ve yaşam tarzlarıyla işlenir. Çevredeki uluslarla daima bir savaş durumu yaşayan Kral Menua'nın ülkesinde, bilge vezir Arguştiyen tarafından sağlanan üç dört yıllık bir barış ve huzur dönemi, vezirin öldürülmesiyle bozulur. Asur kralının oğlu Sargon'un, Urartu ülkesini dolaştıktan sonra ülkesine dönerken saldırıya uğramasıyla yeni bir savaşın fitili ateşlenmiş olur. Kıtık ve hazırlıksızlık nedeniyle ülkesinin kaybetme tehlikesi geçiren Kral Menua'nın tek ümidi Sargon'la görüşecek olan kızı Semiramis'tir.

Semiramis'in bir devamı niteliğindeki *Tuşba Yolunda*³¹⁰ romanında da Karakaya, birinci ciltte Daryon'a giden iyi niyet elçilerinin geri dönüş yolunda önce yollarını kaybetmelerini, sonrasında yol üstü konakladıkları köyde dağlarda yaşayan bir çete tarafından baskına uğrayıp mağlup edilmelerini anlatır. Kral Menua'nın taht varisiyken bu seyahate çıkan İnişpua, adamlarını kaybettikten sonra köy reisinin kızı Tilkezu tarafından ağır yaralıyken kurtarılır. Romanda Tuşba'daki savaş tehdidi altında bekleyen Semiramis ve Kral Menua'dan çok, İnişpua ve adamlarının yol maceraları uzunca bir yer tutar. Roman, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Urartu devletini esas almasına rağmen mekân isimleri belirsizdir.

Haydar Karataş'ın Tunceli'yi konu edinen *On İki Dağın Sırrı*³¹¹ romanında, Alevi Zazalara sığınmış Ermenileri, yıllardır merkezi yönetimle devam eden sorunların akabinde patlayan isyanı ve bu süreçte yöre insanının gündemini meşgul eden hayati

³⁰⁹ Romanın araştırmamızda da esas aldığımız ilk baskısı Aramis Yayınları tarafından 2012 yılında yapılmıştır.

³¹⁰ Romanın araştırmamızda da esas aldığımız ilk baskısı Aramis Yayınları tarafından 2014 yılında yapılmıştır.

³¹¹ Okuyucusuyla 2012'de buluşan romanın esas aldığımız 3. baskısı İletişim Yayınları tarafından 2013'te yapılmıştır.

meseleleri konu edinir. Romanın satır aralarına sıkıştırılmış isyan haberleri, çıkarılan Tunceli Kanunu, tehcir edilen Ermenilerin evlerine yerleştirilmiş Balkan muhacirleriyle roman bir kaos anlatısıdır. Tehcirden sonra Tunceli’de kalmış birkaç Ermeni üzerinden verilen gayrimüslim tasvirleri son derece olumlu imgelerle yüklüdür. Yöre insanını belli bir düzende tutan “ikrar”ın bozulduğu bu dönemde, roman kahramanları geçmişe duydukları derin özlemi sık sık dile getirirler.

Akif Kurtuluş’un ülkemizin son yıllarında gündemini meşgul eden en önemli konulardan biri olan terörü konu edindiği *Mihman*³¹² isimli eserinde örgüt tarafından yanlışlıkla kaçırılan bir avukatın macerasına yer verilir. Farklı kesimlerden birçok kişinin kullanıldığı bu eserde çatışmalı sürecin insanlarda açtığı kapanmaz yaralara temas edilmiştir. Nalân adlı asker annesinin söylemleri ve Ankara Barosu’na kayıtlı Memet Fuat isimli avukatın giydiği Marcos tişörtü üzerinden verilen barış mesajları, o dönemde Türkiye’de yürütülen siyasi söyleme paralel bir nitelik arz eder. Roman, bir tişört etrafında şekillenen diyalog ve empati arayışıdır. Askerde şehit edilen Yusuf’un delikli Marcos tişörtü, alıkonulduğu dönemde avukat tarafından Siyabend isimli örgüt üyesine verilir. Bu örgüt üyesi de çatışmada öldürüldüğünde tişört ikinci bir kurşun deliğiyle tekrar zedelenir. Böylece bir tişörtle, karşıt iki cephede bulunan iki gencin kader ortaklığı hissettirilmeye çalışılır. Nitekim Memet Fuat, eline geçen tişörtteki iki deliğin de acısını aynı kahırla duyumsar.

Hüsnü Arkan’ın *Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer*³¹³ isimli eserinde yirminci yüzyılın başında çıkan Osmanlı-Rus savaşına baytar olarak katılan Abdülhalim’in Erzurum, Hasankale, Köprüköy hattında doğuya erzak, doğuda yaralanan askerleri de batıya taşırken Rus ordusu tarafından yakalanıp savaş esiri olarak Sibiryaya sürülmesini anlatır. Bu esirliğin ardında Rusya’da meydana gelen Ekim Devrimi vasıtasıyla esaret hayatı biten Abdülhalim, tifüsten yatarken onun tedavisini üstlenen Altay kökenli Bakaş’la evlenir. 1977 yılına dek burada kalan Abdülhalim, kızı Nuriye’nin evlenmesi ve Bakaş’ın ölümüyle İstanbul’a dönmeye karar verir. Döndüğü ülkesi 1980 darbesine giden çatışmalı bir süreçtedir. Torunlarından Enver Rıza’yla tanıştırmaya Münir Bey tarafından getirilir. Enver Rıza da bu tehlikeli süreçte gazetecilik yapan ve bundan dolayı polis tarafından sürekli takip edilen biridir.

³¹² Okuyucusuyla 2012’de tanışan romanın esas aldığı 3. Baskısı İletişim Yayınları tarafından 2013’te yapılmıştır.

³¹³ Romanın araştırmamıza da esas oluşturan ilk baskısı, Kırmızı Kedi Yayınevi tarafından 2013 yılında yapılmıştır.

Romanda, askeri darbeye sonuçlanan bu sürece tanıklık eden Abdülhalim'in savaş anılarında, Doğu'nun coğrafi ve insani durumunu da görmüş oluruz.

Gençosman Denizci'nin Erzincan'da gerçekleşen bir cinayeti konu edinen *Buz Yürekler*³¹⁴ adlı polisiye romanında görevinin hakkını veren Başkomiser Fatih'in performansıyla karşılaşırız. Bir cinayetin anatomisine ve nasıl aydınlatıldığına dair verilen detaylarla süslenmiş bu sürükleyici eserde, yörenin tarihi derinliği de aktarılmış olur. Yörede Urartu medeniyetinin izlerini arayan ve çıkardıkları tarihi eserleri yurt dışına kaçırarak profesörün, iki asistanının katili olduğunun tespitiyle polisiye roman, Erzincan'ın kültürel derinliği ve tarihi eser kaçakçılığıyla da boyutlandırılarak verilmiş olur.

Şerife Balkaş Gülseçgin'in birçok askerimizin ölümüyle sonuçlanan Sarıkamış harekâtını konu edinen *Sarıkamış*³¹⁵ isimli romanında olay örgüsü, Yüzbaşı Boran ve Üsküplü Çavuş karakterleri merkeze alınarak kurgulanmıştır. Nişanlısı Mahinur'la evlenmeden Doğu Cephesi'ne koşan Yüzbaşı Boran, Saray damadı olan Enver Paşa'nın, Saray'dan bacanağı Hafız Hakkı Paşa'nın raporlarına güvenerek başlattığı savaşta mensubu bulunduğu ordunun diğer fertleri gibi kahramanca mücadele ederek şehit düşer. Kurgusal olayların belgelerle desteklendiği eserde, altmış bin kişilik zayıyla Osmanlı'nın savaş iddiası da bitmiş olur. Enver Paşa'yla birlikte harekâtı planlayan Hafız Hakkı Paşa'nın bile tifüsten öldüğü bu savaşta, askerlerin büyük çoğunluğu Allahüekber Dağları'nda, çoğu donmuş, birçoğu kaybolmuş, bazıları aklını kaçırmış bir halde savaş dışı kalmışlardır.

Ömer Gürdal'ın son yılların çok can kayıplarına neden olmuş terör olaylarını konu edinen *Ayyıldız Ruhü*³¹⁶ isimli kitabında askerlerin fedakârlık destanına yer verilir. Kendisi de asker kökenli olan yazar, Doğu'nun ismi verilmeyen dağ ve vadilerinde peşine düştükleri Kendal kod adlı örgüt üyesini etkisizleştirmeyi anlatırken, örgüt üyeleri arasındaki ilişkilere ve Bölge'de estirilen korku saltanatına da değinmiş olur. Romanın tamamının askeri operasyonlara yoğunlaşması nedeniyle Bölge insanı ve kültürü hakkında detaylara fazla rastlanmaz. Halkın genelinden onay almayan örgüte katılan gençlerde zamanla meydana gelen hayalkırıklığı ve kaçma isteğinin hangi

³¹⁴ Okuyucusuyla 2013'te buluşan romanın esas aldığı 2. baskısı, Hayat Yayınları tarafından 2016'da yapılmıştır.

³¹⁵ Romanın araştırmamıza da esas aldığı ilk baskısı Parşömen Yayıncılık tarafından 2013'te yapılmıştır.

³¹⁶ Romanın araştırmamıza da esas aldığı ilk baskısı Ötüken Neşriyat tarafından 2013 yılında yapılmıştır.

yöntemlerle bastırılmak istendiği, örgüt içindeki katı, sorgulanamaz, keyfi yönetimin nasıl istismar edildiği örgüte katılan çocuk yaştaki gençler üzerinden verilmeye çalışılır. İlder Astsubay ve diğer serdengeçtilerin üstün çabasıyla Bölge’de dehşet saçan bir örgüt lideri ele geçirilerek, ordunun her yere hâkim olacağı mesajı verilmeye çalışılır.

Ersin Hakan’ın Kars’ın çok kültürlü hayatına ve siyasal olaylarına değinen *Kar’a İnat Kars*³¹⁷ romanı Orhan Pamuk’un Kar romanına karşı yazılmış bir reddiye biçiminde de okunabilir. Bu kentteki Türk, Azeri, Terekeme, Kürt; Caferi, Sünni, Alevi gibi farklı unsurların yaşadığı kardeşliği onların kültürel özellikleriyle işleyen yazar, özellikle kentteki sol örgütlerin taban bulma gayretlerini anlatmaya odaklanır. Bir eczanede kalfalık yapan ve bu arada da tarihi eserler toplayan Mehmet’in Mezarıcı ismiyle tanınan Mahir’i istihbarata itiraf etmesiyle örgüt çözülürken, Mehmet de İstanbul’a gider. Arkadaşlarını ele verdiği anlaşılmayan Mehmet, İstanbul’a getirdiği eserleri satarak elde ettiği parayla iş kurar. Özel bir hastane sahibi de olan Mehmet, kanserli kızının öldüğünü duyduğunda ona yetişememenin vicdan azabıyla kendini Fatih Sultan Mehmet Köprüsü’nden aşağı atar. Romanın temel kurgusunu Kars’taki sol siyasal olaylar üzerine kuran yazar, solun başarısızlığını Mehmet gibi para hırsıyla davasını satan insanlara yükler.

Ercan Karaman’ın *Ağrı’nın Öteki Yüzü*³¹⁸ isimli romanında bir tırmanış grubunun dağın zirvesine çıktıktan sonra dönüş yolunda tipiden yolunu kaybetmesi ve bu olay sonucunda onlara rehberlik eden Mehmet’in Cehennem Deresi’ne düşüp ölmesi konu edilir. Ağrı Dağı’na tırmanmak için sırasıyla Barla Dağı, Kızlarsivrisi, Akdağ gibi yüksekliklere tırmanan ekip, en iyi derecelerini yapmak için Ağrı’ya tırmanmaya karar verir. Tırmanmadan önce konakladıkları Doğubayazıt hakkında da gözlemlerini ileten yazar, üç ülkenin birleştiği yerde bulunan ve “nazlı bir gelin”i andıran bu Nuh dağında maruz kaldıkları kar fırtınasıyla gittiklerine pişman olacaklardır.

*Benim Adım Gurci*³¹⁹ isimli biyografik romanda Iğdır’da oturan bir halasının eski günlere dair anlattıklarını anı-roman tarzı bir anlatıya dönüştüren Ben Kevan, yörede yarıgöçer yaşayan aşiretlerin yaşam tarzını konu edinmiştir. Gurci’nin mensubu olduğu Geloî aşiretinin geçmişinden bugününe uzanan çizgisine paralel olarak, Rusların

³¹⁷ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2013’te Kurgu Kültür Merkezi Yayınları arasında çıkmıştır.

³¹⁸ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2013’te Ceres Yayınları tarafından yapılmıştır.

³¹⁹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları’na 2013’te yapılmıştır.

esareti altında yaşayan Iğdır'daki insanların Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan sosyopolitik yaşamını da işlemiş olur. Ermeni, Yezidi, Azeri, Kürt ve Rusların aynı coğrafyadaki etkileşimleri ve mücadelelerine yer verilen romanda, yörenin kültürel dokusu hakkında hayli detaya rastlarız.

Beytullah Özilhan'ın Tercan yöresinde dışçılık ve sünnetçilikle geçinen Musa Ağa'nın hayat hikâyesini konu edinen *Dişçi*³²⁰ romanında, Musa Ağa bir masal anlatıcı gibi uzun kış gecelerinde etrafındakileri anlattıklarıyla eğlendiren hoş sözlü bir kişiliktir. Kışın sert geçtiği bu yörede Musa Ağa, etrafına toplanan köylülerin ısrarına dayanamayarak, eşiyle nasıl evlendiğini ve sahip olduğu malları nasıl kazandığını anlatır. Anlattığı hayat hikâyesinden yansıyan insan portreleriyle hem yöre insanının yaşam koşullarını hem de insan ilişkilerini öğrenme fırsatı yakalamış oluruz.

Alper Akçam'ın *Kiraz*³²¹ romanına mekân olarak seçtiği yer, ismini vermediği halde Kuzeydoğu Anadolu'ya has nitelikleri olan Karakale, Karadenizli seyyar satıcıların kirazla peynir veya buğday değiş tokuşu yapmak için dolaştığı doğudaki bir kasabadır. Bir gazete adına Karakale'ye "*bir kültür araştırması*"³²² için gelen Ayhan, Seyit adında oralı eski bir dostun evinde kalmaktadır. Burada yaptığı halk kültürü çalışmaları için kendisine Kültür Müdürlüğü'nde bir oda tahsis edilen Ayhan, bir etkinlikte şarkı söyleyen Melisa isimli Çanakkaleli bir bayan öğretmene tutulur. Melisa, kendisinden formalite bir evlilikle tayinine yardımcı olmasını istemektedir. Romanda Ayhan'ı etkileyen bir diğer kadın karakter de halkbilim çalışmalarından yararlandığı dostu Seyit'in akrabası Sevcan'dır. Yaptıkları nedeniyle takip edildiğini anlayan Ayhan, Ankara'ya döndüğünde Sevcan'a bir eczanede iş bulmuş, fakat Sevcan kendisiyle evlenmek isteyen bir hemşehrisinin teklifine ret cevabı verdiği için Ankara'da infaz edilmiştir. Ayhan, tüm bu yaşadıklarından sonra Karakale'nin ruhunu yansıtacak Kiraz isimli romanına başlayacaktır. Roman, Bölge insanındaki "*aç, susuz, çorak ve çocuk yüreklerin bitmeyen hasretini*"³²³ dile getirecektir.

Sara Gürbüz Özeren'in Sarıkamış'taki facianın nedenlerini irdelediği eseri *Donmuş Umutlar Sarıkamış*³²⁴ romanında, özellikle Enver Paşanın kişiliğine dikkat

³²⁰ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2013'te Kurgu Kültür Merkezi Yayınları tarafından yapılmıştır.

³²¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Tekin Yayınevi tarafından 2014'te yapılmıştır.

³²² Alper Akçam, *Kiraz*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2014.s.127

³²³ Alper Akçam, *a.g.e.* s.213

³²⁴ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2014'te Damla Yayınevi tarafından yapılmıştır.

çekilmiştir. Napolyon'a özenen ve Kafkas fatihi olmak isteyen Enver Paşa'nın, genç subaylarca büyük bir kurtarıcı olarak sunulmasının ağır faturası, hem tüm hayallerinin sonu olacak hem de bu hayalleriyle birlikte yüz binlerce Mehmetçiği canından edecektir. Almanların Polonya cephesini rahatlatmak için Enver Paşa'yı savaşa teşvikleri, onu padişahın bile haberdar olmadığı bir maceraya sürüklemiştir. Bu macera sonunda, değil eski kaybedilen toprakları geri almak, Osmanlı devletinin doğu illeri tamamen Rusların işgaline uğramıştır. Yazar, toplum hafızasında büyük bir travmaya neden olacak bu savaşta Enver Paşa'dan hariç birçok nedene de işaret edecektir.

Ali Haydar Haksal'ın dedesi İsmail Hakkı Efendi'nin Bingöl Hasköy'de başlayan hayat hikâyesini anlatmak için kaleme aldığı anı roman nitelikli *Hüzün*'de³²⁵, "kan akrabalığı"ndan ziyade "ruh akrabalığı"yla kendine yakın hissettiği dedesinin üzerinden kendi aile serencamını ve yaşam felsefesini öğrenmiş oluruz. İsmail Hakkı Efendi'nin "Cönk"ü ve kitaplığıyla şekillenen kişiliği, yazar anlatıcının tüm yaşamını etkilemiş, onun inanç ve sanat dünyasının çerçevesini çizmiştir. Kendi ruh ikizinin yaşamını kaleme almak için yıllar sonra memleketine dönen yazar, boşalan köylerinde geçmişin izlerini takip edecek, dedesinin adını anan nefeslere kulak verecektir. Farklı ağızlardan derlediği anıları bir roman kurgusuna kavuşturmaya çalışan yazar anlatıcı, zamanda gidiş gelişler yaparak farklı kültürlerin bir arada yaşadığı Bingöl'ün tarihsel bir panoramasını çizer.

Nurettin Aslan'ın Tunceli yöresindeki delileri konu edindiği *Dersim'in Divane Delileri*³²⁶ isimli eserinde, toplumsal problemlerin ifşasında normal insanların söylemeye cesaret edemediği doğruları добрaca dile getiren ve Tunceli'de heykeli dikilmek suretiyle adı yaşatılan Şewuşen gibi kişilerin hayat hikâyelerine yer verir. "En açık sözlü insan, deliler ve çocuklardır."³²⁷ cümlesiyle başlayan kitapta, birbirinden kopuk anlatılarla bir deliler seçkisi oluşturulmuştur. Roman, yöre insanının yaşam koşulları, kültürel yapısı ve sosyopolitik tutumları hakkında birçok detay barındırması bakımından önemlidir.

---

³²⁵ Okuyucusuyla 2014'te buluşan eserin esas aldığımız baskısı İz Yayıncılık tarafından 2016'da yapılmıştır.

³²⁶ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2015'te İletişim Yayınları'nda yapılmıştır.

³²⁷ Nurettin Aslan, *Dersim'in Divane Delileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.s.7

Kurtuluş Savaşı'nın kudretli komutanlarından Kazım Karabekir'in özellikle Doğu Anadolu'daki askeri başarılarını konu edinen *Doğu'nun Fatih Karabekir*³²⁸ adlı romanında Osman Azman, Paşa'nın hem kişisel hem de askeri dehasını öne çıkarır. Kurtuluş Savaşı'nın mücadele tarihine kronolojik başlıklar altında yer veren romanda, Karabekir Paşa ve Paşa'nın "Serhat Kurtları" denen özel ekibi, Doğu'nun özgürlük meşalesini tutuştururlar. Paşa'nın en kötü savaş koşullarında bile insanlığından taviz vermeyen kişiliği, Ermeni çetelerinin yaptıkları katliamlara karşı takip ettiği titiz çalışmalar, onun Doğu halkı tarafından yüksek takdir görmesini sağlamıştır. Erzurum, Kars, Sarıkamış, Van ve Iğdır gibi illerin kurtuluşunda gösterdiği üstün çaba, ülkenin batısındaki kurtuluş ümidini güçlendiren bir etkidir. Belgesel roman niteliği gösteren bu romanda, Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa'nın koordineli çalışmaları, Anadolu'da kurulan genç devletin başarısını getirir. İyi bir savaşçı olan Paşa'nın, savaş mağduru çocukları himaye etmesi ona "*Yetimlerin Babası*" unvanını kazandırır. Bu himayesi sadece yetim kalan Müslüman çocuklarına has değildir. O, aynı zamanda babasız ve annesiz kalan Ermeni çocuklarını da sahiplenmiş, onları eğitime tabi tutarak topluma kazandırmıştır.

Erol Duran'ın Dersim sürgünü bir çiftin çocukları olan Kadir'in yaşam öyküsünü konu edinen *Dersimden Yükselen Çığlık*³²⁹ isimli eserinde isyan, Zelal Hanım'ın anıları vasıtasıyla aktarılmıştır. Sol bir örgüte mensup Kadir, Ankara'da stajyer avukatlık yaparken tanıdığı Filiz'le evlenmek ister. Alevi kökenli olmasının neden olduğu kısa bir tereddütten sonra evlenen bu iki genç, ülke gündemini meşgul eden birçok meseleyi de kendi şahıslarında tartışarak anlamaya çalışırlar. Annesi ve babası, isyan dönemindeki çatışmalardan sağ çıkmayı başaran ve sürgüne gittikleri Kayseri'den, önce Tunceli'ye sonra da Ankara'ya gelen Kadir, Alevileri dışlayan genel kanıya inat yaşama tutunmaya çalışır. Filiz üzerinden dini cereyanların, Kadir üzerinden sol örgütlerin eleştirel bir gözle irdelendiği roman, Kadir'in bir işçisi tarafından öldürülmesiyle son bulur.

Doğan Munzuroğlu, Dersim isyanı çerçevesinde yöre insanının sosyal yaşamını ve devlet bürokrasiyle girdiği ilişkilerini anlattığı *Alişer*³³⁰ isimli romanında, isyan yıllarının isyancılar lehine tutulmuş tutanağı gibidir. Eski ismiyle Koçkiri olarak

³²⁸ İlk baskısından faydalandığımız kitap 2015 yılında Son Kale Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

³²⁹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Şahsen Yayıncılık tarafından 2015'te yapılmıştır.

³³⁰ Romanın araştırmamızda da kaynak aldığımız ilk baskısı 2015 yılında Fam Yayınları tarafından yapılmıştır.

adlandırılan Erzincan-Sivas illerinin bazı kısımlarını içine alan bir yörede doğan Alişer, Koçkiri Ayaklanması'ndan sonra Dersim'e kaçar ve burada Seyit Rıza etrafında şekillenecek bir Kürt ayaklanmasını planlamaya başlar. Rusların Erzincan'ı işgal ettiği yıllarda Ruslar tarafından bir otonom bölge hayaliyle silahlandırılan yöredeki Alevi Kürt kesimi, Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus askerlerinin çekilmesiyle ortada kalır. Bu dönemde Ruslarla savaşan Seyit Rıza ve arkadaşları, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra devletin Dersim'e yönelen ilgisinden rahatsız olurlar. Aşiretler arası kan davaları nedeniyle birlik oluşturamayacak bu aşiretlerden bazıları devletin tarafına geçerken, Seyit Rıza, Alişer, Kamber Ağa gibi bazı şahsiyetler de devletin Dersim'de otoritesini kurmasına karşı çıkar. Girişilen ayaklanma, Seyit Rıza ve arkadaşlarının idam edilmesiyle sonuçlanırken, Alişer de kirvesi Zeynel tarafından öldürülerek kesik başı askeriye teslim edilir. Roman, Tunceli yöresindeki insanların sosyo-kültürel özelliklerinin yanında siyasal ve ekonomik durumları hakkında da detaylar barındırır.

Cemalettin Taşkıran'ın "*bir kahramanlar destanı*" olarak nitelediği Sarıkamış Harekâtı'nı konu edinen *Ölüme Yürüyüşü*³³¹ isimli eserinde, savaş hezimetini Enver Paşa'nın idealist karakteri örselenmeden verilmeye çalışılır. 118 bin kişilik 3. Ordu'nun seksen bin kayıpla tekrar Erzurum'a çekildiği savaş, kışın en soğuk dönemine denk gelen 22 Aralık'ta başlatılır. Bu harekâtın sonucu, savaşın sadece "*hırs, şan-şöhret*"³³²le kazanılamayacağını hem Enver Paşa'ya hem de tifüsten ölen Hafız Hakkı Paşa'ya öğretmesi bakımından önemlidir. Bölge'yi çok iyi bilen Hasan İzzet Paşa'nın bütün diretmesine rağmen savaşta karar kılan Enver Paşa ve Hafız Hakkı başta olmak üzere diğer subayların zoruyla başlatılan taarruzda askerler, soğuğun, malzeme ve mühimmat yetersizliğinin bir sonucu olarak kırılır ve ordudan arta kalanlar Erzurum'a geri çekilir. Enver Paşa da iki hafta süren bu taarruzun akim kalmasıyla gerisin geri İstanbul'a döner. Roman baştan sona bir savaş belgeseli niteliğindedir.

Cem Uğur'un kaybolan bir kişiyi araştırmak için gazeteci sıfatıyla Tunceli'ye giden Sabahattin Nihat'ın aniden ortadan kayboluşunu işlediği *Barbarlar Zamanı*³³³ isimli romanında, gerçeğe masalın girift kullanımına tanık oluruz. Tunceli isyanına dair ayrıntıların masalsı bir üslupla işlendiği eserde, son dönemde faili meçhul cinayetlerle anılan illerden birinde kendisinden haber alınamayan Nihat Aladağ'ın soruşturmasını

³³¹ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı 2015'te Yeditepe Yayınevi tarafından yapılmıştır.

³³² Cemalettin Taşkıran, *Ölüme Yürüyüşü*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.s.128

³³³ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı 2015'te İletişim Yayınları tarafından yapılmıştır.

izlemek için gittiği Tunceli’de gözaltına alınan Sabahattin Nihat’ın kayboluşu konu edilir. Gözaltına alındıktan sonra şehri terk etmesi yönünde telkinde bulunan Sabahattin de artık bir kayıptır. Büyülü gerçekçiliğin bir örneği olabilecek bu romanda kayıp ve arayış, romanın başında olduğu gibi sonunda da devam etmektedir.

Turan Uysal, Dersim İsyani’nı konu edinen *Bir Dersim Hikâyesi*’nde³³⁴ Pilveng Köyü’nde yaşayan insanları merkeze alır. Hükümetin Dersim’in ismini Tunceli olarak değiştiren kanun kapsamında aşiretlerin elinde bulunan silahları toplamak istemesi ve bunun yapmak isterken uyguladığı sıkı tedbirler, yöre halkında çeşitli rahatsızlıklara yol açar. Silahları teslim etmeye yanaşmayan halka yönelik yıldırma faaliyetleri, yöreye daha çok asker yığılmasına neden olurken, diğer yandan Seyit Rıza ve ona bağlı aşiretlerin giriştikleri isyan, eskiden beri devlete gevşek bir bağla bağlanan insanların kolayca isyandan yana tavır almalarına neden olur. Roman kahramanı Düzgün’ün savaşa teşvik ettiği Pilvengliler, Alişer ve eşi Zarife’nin ardından Seyit Rıza ve arkadaşlarının ölüm haberleriyle dehşete kapılıp Laç deresine sığınır. Buradaki operasyonun da ordu lehine sonuçlanmasıyla Dersim İsyani tamamen bastırılır, birkaç yıl sonra da Demenanların incisi Pilveng tekrar eski canlılığına kavuşur.

Serdar Ünsal’ın Ermeni çetelerinin giriştiği katliamlardan kurtulmak için Erivan’daki evlerinden koparak önce İran’a, oradan da Iğdır’a göçmüş Seriyeye adlı kadının hayat hikâyesini konu edindiği *Yüreğim İrevan’da Kaldı*³³⁵ isimli romanı, acılarla dolu bir zaman diliminin özeti gibidir. Yöre insanının dilinde “gaça gaç” olarak isimlendirilen bu kaçış günlerinde Aras’tan İran tarafına geçerken kocası Abbas’ın öldürülmesiyle çaresiz kalan Seriyeye, Firuze’siyle sığındığı İran’ın bir köyünde yaşlı ve yoksul biriyle evlenir. Bu kocasından da Feride isimli bir kızı olan Seriyeye daha sonra Iğdır’daki akrabalarından haber alır ve kocasını da ikna ederek Iğdır’a yerleşmek ister. İkinci kocasını da hastalık nedeniyle yitiren Seriyeye, Iğdır’da bir süre akrabalarının yardımıyla geçinir. Bu süreçte fırıncılık yapan Mehmet’in talip olmasıyla üçüncü evliliğini yapan Seriyeye, Ermeni çetelerinin baskısıyla koptuğu memleketinden uzakta yitirdiği üç kocadan kalan çocukları ve torunlarıyla yaşamaya devam eder.

³³⁴ Okuyucusuyla 2015’te buluşan romanın esas aldığımız baskısı Ceylan Yayınları’na yine 2015’te yapılmıştır.

³³⁵ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, Sahil Kitap tarafından 2015 yılında yapılmıştır.

Kemal Varol'un *Ucunda Ölüm Var*³³⁶ romanı, Malatya Arguvan'da yaşayan bir ağıtçı kadının kendisini çağıran sevdalısını bulmak için çıktığı yolculukları anlatır. Sevdalandığı kişinin ölümünden sonra rüyalarına girip onu çağırması nedeniyle Konya, Bursa, İstanbul, Erzurum, Diyarbakır gibi illere giden Ağıtçı Kadın, hiçbir yerde ona rastlayamaz. Bu uzun yolculuktan sonra tekrar Arguvan'daki evine dönen kadın, kendi ölümünden habersiz, kendi cenazesinin yanına uzanarak son uykusuna yatar. Ülkenin farklı bölgelerine has özellikleri renkli tasvirlerle bir şehrengiz havasında sunan romancı, özellikle Erzurum'a dair nesnel gözlemlerinde çok başarılıdır.

İsa Yılmaz'ın aynı köyde yaşayan Türk Aşur ile Ermeni Lena'nın savaşın çirkin yüzüne inat büyüyen aşklarını konu edindiği *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*³³⁷ isimli romanı, bir savaş eleştirisi üzerine oturtulmuştur. Ağabeyleri Veysel, Müşir ve Musa'nın seferberlik çağrısına uyarak gittikleri cephelerden dönmediği Aşur, ailesiyle birlikte Kars Çıldır'daki köylerinden ayrılıp batıya doğru yol alırken aynı zamanda sevdiği Lena'dan da uzaklaşmaktadır. Sırasıyla Ermeni tehciri, Rusların geri çekilmesi ve yeni sınırların kabul edilmesiyle büyük bir felaket yaşayan Kars yöresi, birbirinden kopan bu iki aşığın da farklı yerlerde yaşama tutunmalarını zorunlu kılmış; Lena, kimsesizlikten İstanbul'da tanıştığı bir gayrimüslimle evlenirken, Aşur da memleketinde başka bir kadınla hayatını birleştirmiştir. Askerlik yıllarında İstanbul'dayken tesadüfen karşılaşan bu iki âşık, bir daha buluşma cesareti gösterememiş ve son nefeslerine kadar birbirlerinin hasretiyle ömür tüketmişlerdir.

Seyfullah Aydın'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğrayan Erzurum'un özellikle kuzey tarafının insan manzaralarını konu edindiği *Gri Zaman*³³⁸ romanında savaş, neden olduğu göç ve mağduriyetler yönüyle işlenir. Romandaki trajedi, iki yitirilişin üst üste eklenmesiyle oluşur. Bu trajedik yitirilişlerden biri Ali'nin doğum anında annesini kaybetmesi, diğeri her tarafından toprak kaybeden vatanın elden gitme tehlikesidir. 93 Harbi'nden beri Kars'a sahip olan Rus ordusunun ilerleyişi *tehcir* kanunuyla da birleşince Ermenilerin daha aktif olmalarına neden olur. Rus ordusu içinde kılavuzluk, tercümanlık ve çetecilik faaliyetleriyle Müslümanlara baskın yapmaya çalışan Ermenilerle Müslüman ahali arasında çatışmalar meydana gelir. Ali, Asker, eşkıyalık yapan Şero ve yörede görev yapan askeri yetkililerin birlikte giriştikleri

³³⁶ Romanın araştırmamıza esas ilk baskısı 2016'da İletişim Yayınları tarafından yapılmıştır.

³³⁷ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, 2016 yılında Kent Kitap tarafından yapılmıştır.

³³⁸ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 2017'de Akıl Fikir Yayınları tarafından yapılmıştır.

mücadele, romanda abartılı bir üsluba kaçmadan verilmiştir. Doğu insanına ve Doğu'nun mekânsal özelliklerine fazla değinilmeyen bu romanda daha çok roman kahramanlarının başından geçen olaylar ve Erzurum insanının yaşadığı mağduriyetler anlatılmıştır.

Romanlardaki olay örgüsünün bir kısmının Bölge'de geçtiği veya vaka mekânı Doğu Anadolu olmadığı halde karakterlerin Doğulu olduğu eserleri de ayrıca sıralamakta yarar var. Bunlar, Doğu romanları olarak nitelendirilmemesine rağmen Doğu'ya dair özellikler barındırması ve okuyucusunda Bölge'ye yönelik izlenim kazandırması nedeniyle çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Namık Kemal'in karma bir tür özelliği gösteren³³⁹ *Cezmi*'si³⁴⁰, XVI. yüzyıldaki Osmanlı-İran savaşı üzerine bina edilmiştir. *Cezmi*'nin incelememize esas tarafı Bölge'nin, eserde çok az yer tutmakla birlikte, edebiyatımızın birçok *ilkleri barındıran* önemli bir yapıtında yer almış olmasıdır. Romanın konusu İran sarayındaki bir olaya oturtulduğu için, romanda Bölge'ye sadece Van, Erzurum ve Çıldır sahrası ifadeleriyle yer verilmiştir. Enginün kitap hakkında "*Doğu bölgelerinde geçen bir macera*"³⁴¹ dese de mekân, Doğu Anadolu'dan ziyade şimdi Ermenistan, Azerbaycan ve İran sınırları içinde geçen yerlerdir. Roman kahramanlarının (Adil Giray ve Perihan) asıl amacı, İran'ı Sünni bir yönetime kavuşturarak Osmanlı'ya bağlamak ve İttihad-ı İslam'ı sağlamaktır.³⁴²

Ahmet Mithat'ın *Süleyman Muslı*³⁴³ isimli eseri ise Musul'da dünyaya gelen gözüpek bir gencin, Bitlis'ten sonra uğradığı Kudüs'te tanıştığı Mariya'nın Alamut Kalesi'ne kaçırılmasından dolayı bu kaleye savaş açmasını konu edinir. Roman, Bitlis ve Van yöresinin de işlenmesi nedeniyle araştırmamıza dâhil edilmiştir.

Bingöl Yaylağı'ndan Çukurova'ya inen bir Türkmen aşiretini konu edinen *Türkmen Kızı*³⁴⁴ adlı romanında Paşabeyzade Ömer Ali Bey, bir genç kızın aşkına paralel olarak dönemin sosyolojik yapısına da ayna tutar. Romana konu olan

---

³³⁹ Güzin Dino, *a.g.e.* s.6

³⁴⁰ Okuyucusuyla ilk kez 1880'de buluşan romanın, araştırmamızda esas aldığımız baskısı, İnkılâp Kitabevi tarafından tarihsiz basılmıştır.

³⁴¹ İnci Enginün, *a.g.e.* s.240

³⁴² İnci Enginün, *a.g.e.* s.238

³⁴³ Okuyucusuyla 1294 (1877) yılında İstanbul'da buluşan romanın esas aldığımız baskısı 2000 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından basılmıştır.

³⁴⁴ Okuyucusuyla 1889'da tanışan kitabın esas aldığımız baskısı Kurgan Edebiyat Yayınları tarafından 2012'de yapılmıştır.

Türkmenlerin Bingöl'deki yaşamları ve bu yaşama dair folklorik detaylar, araştırmamız açısından müstesna bir kıymet arz eder.

Halit Ziya'nın II. Abdülhamit döneminin siyasi havasını yansıtan *Nesl-i Ahîr*³⁴⁵ adlı romanında Bölge'ye dair küçük bir detaya rastlarız. Türkiye'de konservatuvar eğitimi alamadığı için Avrupa'ya giden İrfan yüzünden babası, Erzurum'a sürgün edilmiştir. Bu sürgünden dolayı bunalan baba, İrfan'ın İstanbul'a dönüşünü takip eden günlerde intihar eder.

Selahattin Enis'in İstanbul merkezli bir aşkı anlattığı *Sârâ*³⁴⁶ da, Halet bir fotoğrafhanede çalışan Sârâ'ya âşık olur. Fakir ve sıradan bir ailenin kızı olan Sârâ'nın kendisini kuzeniyle aldatmasını hazmedemeyen Halet, Erzurum Cephesi'ne tayin ister. Halet'in dört yıl kaldığı Erzurum hakkında fazla bilgi verilmeyen bu romanda Halet'in Erzurum yılları, aşk ve ihanet acısının pençesindeki bir gencin çektiği acılar içinde geçer. Hikâye hacminde olan kitap, gerek kurgusu gerekse barındırdığı psikolojik tahlil ve iç çatışmalar nedeniyle roman olarak kabul edilir.³⁴⁷

Türk romanında “*eleştirel gerçekçiliğin öncüsü*”³⁴⁸ sayılan Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Kadın Düşmanı*³⁴⁹nda Bölge'yle ilgili kısa da olsa bazı detaylara rastlarız. İki temel bölümden oluşan romanın karşılıklı mektuplaşmalardan oluşan kurgusu, “*tarihsel ve toplumsal gerçeklikten yoksun*”³⁵⁰ Sara'nın kişiliği ve eylemleri üzerine bina edilmiştir. Erzurum'da görevli Paşa babasını türlü hilelerle kandırarak yanına gitmeyen eğlence düşkünü Sara, Ziya adlı sportmen bir gencin intiharına neden olur.

Mehmet Rauf'un *Define*'si³⁵¹ önceki romanlarından tamamen farklı olarak yazılmış bir polisiye romandır.³⁵² Erzurum'dan kısaca bahsedilen romanda gizemli bir

³⁴⁵ Okuyucusuyla 1909 yılında Sabah gazetesinde tefrika yoluyla buluşan romanın esas aldığımız baskısı Özgür Yayınları tarafından 2009 yılında yapılmıştır.

³⁴⁶ Eserin araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Orhaniye Matbaası tarafından 1926'da yapılmıştır.

³⁴⁷ Vahit Tane, *Selahattin Enis Atabeyoğlu'nun Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2012.s.186

³⁴⁸ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, s.XXII

³⁴⁹1927'de okuyucusuyla buluşan romanın araştırmamıza esas aldığımız 22. Baskısı İnkılâp Yayınları tarafından 2003'te yapılmıştır.

³⁵⁰ Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.125

³⁵¹ Romanın araştırmamıza da kaynaklık teşkil eden ilk baskısı 1927 yılında Gün Doğdu Matbâsı tarafından yapılmıştır.

³⁵² Mehmet Törenek, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf*, Kitabevi, İstanbul 1999.s.111

şekilde saklanmış bir serveti bulmak için Erzurum Devlet Hastanesi başhekimiyken izin alarak İstanbul'a gelen Şakir Fevzi Bey'in başından geçen maceralar anlatılır.

Halide Edip'in Diyarbakır ve İstanbul kökenli kişiler üzerinden anlatmaya çalıştığı *Zeyno'nun Oğlu'nun*³⁵³ temel eksenini Doğu-Batı ikilemi, asrılık benzeri toplumsal izleklerle beraber aşk, evlilik, kadın-erkek ilişkileri gibi evrensel temalar oluşturur. Şeyh Sait İsyanı'na rastlayan bir süreçte Diyarbakır'daki asker yaşamını konu edinmesi ve Haso'nun Erzurum'a gitmesi nedeniyle araştırmamıza dâhil olmuştur.

Selami İzzet'in *Küçük Hanımın Kısmeti*³⁵⁴ adlı romanında Doğu, Hidayet Muhlis'in görev yaptığı "acem hududunda"ki Tutak özneline işlenir. Ailesi tarafından "afacan" olarak isimlendirilen Belma, başına buyruk ve "monden" bir kişiliktir. Yaptığı haşarlıklar üzerine, nişan arifesinde Hidayet Bey tarafından terk edilen Belma, sinir krizleri geçirir. Hidayet Muhlis'in Tutak'ta olduğunu öğrenen Belma, müstear bir isim kullanarak hem aşkını tekrar kazanır hem de mektuplar vasıtasıyla okuyucuların Doğu hakkında, sınırlı da olsa, malumat sahibi olmamızı sağlar.

Burhan Cahit'in ilk Türk inkılâbı olarak nitelendirdiği 1908'deki devrimi yapan kadronun macerasını konu edindiği *Dünkülerin Romanı*'nda³⁵⁵ ülkenin II. Abdülhamit'ten itibaren Cumhuriyet kuruluncaya kadar geçen süreci mercek altına alınır. Üç arkadaşın mektuplaşmalarına bina edilen eserde Cemil Hakkı'nın Anadolu gözlemleri, İstanbul'daki inkılâptan habersiz ve tüm yönleriyle geri kalmış Anadolu insanının nesnel yansıması olarak belirir.

Burhan Cahit'in *Kır Çiçeği*³⁵⁶ isimli eserinde, Erzurum'da anne ve babasının Ermeni çeteleri tarafından öldürülmesiyle batıya doğru kaçan Çiçek'in hayat hikâyesi konu edilir. Taşra duyarlılığıyla içine düştüğü İstanbul yaşamında, kendisine iyilik etmek isteyenlerin art niyetleri onu hayal kırıklığına uğratar. Daha sonra evlendiği Suat Bey'le Cenevre'de huzurlu bir hayat yaşayan, iyi niyetli ve samimi bir taşralı genç kız olan Çiçek'in kent insanında gördüğü ihanetler, kişiliğini inşasına yardımcı olur. Romanın

---

³⁵³ 1928 yılında okuyucusuyla ilk kez buluşan eserin araştırmamıza esas aldığımız baskısı 2010 yılında Can Yayınları tarafından yapılmıştır.

³⁵⁴ İlk baskısı 1933'te yapılan romandan bundan sonra yapacağımız alıntılar Akşam Matbaası tarafından İstanbul'da yapılan baskısından olacaktır.

³⁵⁵ Eserin araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı 1934 yılında Kanaat Kütüphanesi tarafından yapılmıştır.

³⁵⁶ Romanın araştırmamıza da kaynaklık eden ilk baskısı 1934 tarihinde Kanaat Kütüphanesi tarafından yapılmıştır.

genelinde Doğu (Erzurum), Çiçek'in burnunda tüten saflığın ve iffetin sembolü olarak tasvir edilmektedir.

Mükerrem Kamil'in vatan ve çocuk sevgisi üzerine bina edilmiş³⁵⁷ *Sevgim ve İztırabım*³⁵⁸ romanında Bölge ile ilgili fazla detaya yer verilmemiş olsa bile, ilk romanlardan olması hasebiyle önem arz etmektedir. “*Milliyetini kendine din yapmış, inkılâpçı bir baba*”³⁵⁹ nın kızı olan Gülseren, “*ecnebi mekteplerde kozmopolit bir eğitim*” almamak için “*ciddi bir Türk lisesinde*” eğitim aldıktan sonra “*tayyareci*” Metin’le nişanlanır. Ağrı Dağı Ayaklanması’nı bastırmak üzere Bölge’ye giden Metin, uçağı düşünce paraşütle atlamak zorunda kalacak ve sakatlanacaktır. Doğu’nun bu isyan dolayısıyla hatırlandığı eserde Gülseren, Şark isyanını bastırmakta üstün hizmeti olan Metin’i beş yıl sonra bulacak ve evlilikleri kaldığı yerden devam edecektir.

Nezihe Muhiddin’in *Boz Kurt*³⁶⁰ adlı romanında, Mütareke dönemi İstanbul’u ve Kurtuluş Savaşı, Erzincan-Kemaliye’ye bağlı Aspanos’ta doğan küçük Mehmet’in serüveni eşliğinde anlatılır. Ülkenin kaderiyle eşleşen hayat hikâyesiyle öksüz ve yetim kalan küçük Mehmet’in Aspanos’ta başlayan yeni yaşam arayışı, İstanbul’da türlü sıkıntılarla devam eder. Kurtuluş Savaşı başladıktan sonra vakit kaybetmeden Anadolu’ya geçen Mehmet, Sakarya zaferinden sonra, Sermet Bey’in kullandığı uçakla köyüne döner. Özlemine çektiği toprakları bir kez daha gören Mehmet, annesinin mezarına giderek zafer müjdesini annesiyle de paylaşır. Roman kahramanı Mehmet, iman ve iradesiyle yükselecek nesillere örnek olmak için yazar tarafından “Boz Kurt” olarak isimlendirilen idealist bir karakterdir.

Cemal Ataç’ın bir genç kızın hayatı üzerine temellendirdiği “*asrîlik*” eleştirisi, *Bir Kız Böyle Düştü*³⁶¹ romanının temel temasını oluşturur. Romanı yazma sebebini “*temiz soyumun değerli kızlarını mümkün olduğu kadar kem gözden, kötü yoldan beri çekmek*”³⁶² olarak tarif eden yazar, aynı zamanda yeni bir kültürle acemice tanışan ülke insanının içine düştüğü durumu da göstermiş olur. Anadolu’nun küçük bir kasabasında

³⁵⁷ Ali Algül, *Mükerrem Kamil Su’nun Romanları ve Romancılığı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2010.s.83

³⁵⁸ Romanın, araştırmamıza da kaynaklık teşkil eden ilk baskısı 1934 Balıkesir Vilayet Matbaası tarafından yapılmıştır.

³⁵⁹ Mükerrem Kamil, *Sevgim ve İztırabım*, Balıkesir Vilayet Matbaası, Balıkesir 1934.s.13

³⁶⁰ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı 1934 yılında Anadolu Türk Kütüphanesi tarafından yapılmıştır.

³⁶¹ Okuyucusuyla 1935 yılında buluşan romanın kaynak aldığımız 3. Baskısı Arif Bolat Kitabevi tarafından yayınlanmıştır.

³⁶² Cemal Ataç, *Bir Kız Böyle Düştü*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul (Tarihsiz).s.3

(Elazığ) başlayan İffet'in hikâyesi, kendi sosyal değerlerinden habersiz bir baba tarafından yanlış yola sürüklenmiş bir genç kızın trajedisine dönüşür.

Aşk romanları yazarı Mükerrerrem Kamil'in *Bu Kalp Duracak*³⁶³ adlı romanında Bilge'nin aşk maceraları konu edilir. Babası ölen Bilge'nin maddi durumunun düzelmesi Cevdet adlı zengin bir talipliye evet demesine bağlıdır. Annesine olan vefa borcunu “ödemek için”³⁶⁴ evlenen Bilge, kocasının intiharıyla Şark'ta görev yapan eniştesi Vural Bey'le kız kardeşi Sevgi'nin yanına gider. Romanda fazlaca yer almayan Doğu'nun, asıl önemi Bilge'nin aşkla buluştuğu mekân olmasıdır.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in üç kadın arasında kalan ve dikkatini hep iç dünyasına yönlendirdiği için mutsuz olan Ziya'nın ruhsal dünyasını anlattığı *Yıldız Yağmuru*³⁶⁵ isimli eserinde mekân olarak İstanbul ve adalar kullanılır. Yaşadığı aşk ilişkilerinde kararsızlık yaşayan ve mutsuz kalan Ziya'nın, Belkıs'tan boşandıktan sonra çıktığı Anadolu gezisiyle, hayata bakışı yüz seksen derece değişir. Diğer Anadolu kentleriyle birlikte Doğu, Ziya'nın kişiliğinde değişimlere neden olan olumlu bir mekândır.

Popüler aşk romanlarının en tanınmış isimlerinden Kerime Nadir, kendisini kitlelerle ilk kez buluşturan³⁶⁶ *Hıçkırık*'ta³⁶⁷ isimli romanında küçük yaşlarda annesini ve babasını yitiren Sivaslı bir çocuğun evlatlık alınarak İstanbul'a getirilmesinin ardından başlayan bir aşk hikâyesi vardır. Kenan'ın subay olarak mezun olduktan sonra Doğu'da bulunan K... 'taki D.R. ilçesine tayiniyle birbirlerinden kopan çift, Nalân'ın ölmesiyle bir daha buluşamaz. Roman, annesinin vasiyeti gereği Kenan'a evlilik teklifi yapan Handan'la Kenan'ın evlenmesiyle son bulur.

Kerime Nadir'in *Günah Bende Mi?*³⁶⁸ adlı romanında Haluk Giray, İstanbul'dayken evlendiği Nüvit adlı akrabasından yanlış yorumladığı bir hareket nedeniyle boşanır ve Doğu Cephesi'ne giderek savaşa katılır. Harpte esir düşen Haluk Giray, birçok tesadüfün bir araya girmesiyle Nüvit'i “*Şimali Kafkasya*”da sürgündeyken tekrar görür. Nüvit dâhil üç kızın saf duygularıyla oynayan Haluk Giray,

³⁶³ Araştırmamızda ikinci baskısını esas aldığımız roman ilk olarak 1935 yılında yayımlanır.

³⁶⁴ Mükerrerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak*, Yenlap Neşriyat, Balıkesir (Tarihsiz).s.37

³⁶⁵ Romanın araştırmamıza da kaynaklık teşkil eden ilk baskısı, Kanaat Basımevi tarafından 1936 yılında yapılmıştır.

³⁶⁶ Pınar Yeşilyurt, *Kerime Nadir'in Romanlarında Aşk*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2013.s.2

³⁶⁷ Araştırmamızda Doğan Kitap tarafından 2010'da yapılmış 4. baskısını esas aldığımız romanın okuyucusuyla buluştuğu tarih 1938'dir.

³⁶⁸ Kitap ilk defa 1939 yılında basılmış olup bizim tezimizde yararlandığımız baskısı 1960 İnkılâp Kitabevi tarafından İstanbul'da yapılan baskısıdır.

yaptığı bu yanlışlıkları ona toplumun dayattığını iddia eder; çünkü “*kötülük, doğan mahlûku kucaklayan hayatın kollarında ve kucağındadır.*”³⁶⁹ Romanda Doğu Anadolu, Haluk Giray’ın esir düşmeden önceki dönemi için kısaca kullanılmıştır.

Mükerrem Kamil’in Bölge’den bir yöreyi mekân olarak kullandığı bir diğer romanı da *Uzaklaşan Yol*³⁷⁰ isimli eseridir. Roman kahramanlarından Ressam Aziz’in ilk aşkı olup sonradan başkasıyla evlenen Selda, eşiyle birlikte Erzincan’da depreme yakalanır. Kocasını ve kızını ölen Selda’nın yardımına, Ressam Aziz koşar. Bölge’ye ve Bölge insanına dair çok az detaya yer veren romanda, Ressam Aziz ile genç karısı Cahide’nin aşkla sonuçlanan hayat hikâyeleri anlatılır.

Şükûfe Nihal, Bingöl Kiği’ya bağlı Temran Köyü’nde başlayan bir başarı hikâyesini konu edinen *Çölde Sabah Oluyor*³⁷¹ romanında, arayışın öznesi olan Adnan’ın hikâyesi, Fahri Manas’ın yurt gezisine paralel olarak verilir. Rus ordusundan kaçan ailesini bulmak için Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki hemen bütün illeri gezen Adnan’ın gözlemleri ve yaşadıkları, dönem Türkiye’si hakkında birçok ayrıntı barındırır. Aşk, ideal ve arayışın yönlendirdiği Adnan, yazarın bize önerdiği ideal insanın tipidir.

Romanlarında çoğunlukla Çukurova insanının problemlerini konu edinen Orhan Kemal’in romanlarında, birinci elden işlemese de Çukurova’ya çalışmaya gelmiş Doğu insanına dair bazı ayrıntıları yakalamak mümkündür. Ülkenin tarım toplumundan sıyrılmaya sürecini Çukurova ekseninde değerlendiren yazarın³⁷² eserlerindeki insan mücadeleleri sınıfsal bir temele oturtulur. Bu ekseninde yazdığı romanlardan biri olan *Murtaza*’da³⁷³ yer verdiği Vanlı işçi, fabrikada gece bekçiliği görevi yapan Murtaza’ya yakalanan tipik bir Doğuludur.

Fahri Erdinç’in Türkiye’nin çok partili hayata geçtiği yılları anlatan *Alinin Biri*³⁷⁴ isimli romanında, seferberlik sonrası Afyon ve Kütahya civarında dağa çıkmış

³⁶⁹ Kerime Nadir, *Günah Bende Mi?*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960.s.172

³⁷⁰ Romanın, araştırmamızda da kaynak olarak kullandığımız ilk baskısı, İnkılap Kitabevi tarafından 1944’te çıkmıştır.

³⁷¹ İlk baskısı 1951’de yapılan romandan yapılacak tün alıntılar yine bu İstanbul’da Saray Kitabevi tarafından yapılan ilk baskıdan olacaktır.

³⁷² Feridun Andaç, *Romanda ve Öykülerde Gerçeklik Arayışları*, s.111

³⁷³ Okuyucusuyla 1952 yılında tanışan romanın araştırmamıza esas aldığımız Everest Yayınları tarafından yapılan 4. Baskısı 2011 yılında gerçekleşmiştir.

³⁷⁴ Okuyucusuyla 1958 yılında buluşan romanın araştırmamızda esas aldığımız birinci baskısı 2007 yılında Yordam Kitap tarafından yapılmıştır.

Ali'nin, yerel bürokrasinin desteğiyle köylüyü köleleştiren ve mallarına el koyan ağayı öldürüp tekrara dağa çıkmasını konu edinir. Eşkivalığın sol bir jargonla kahramanlaştırıldığı bu romanda Dersim'den isyan sonrası mecburi iskâna tabi tutulup Batı'ya sürülmüş Kürt Memo da yer almaktadır. Romanda kısaca yer verilen bu ayrıntı, devrin sosyopolitik iklimi çerçevesinde verilir.

Kemal Tahir'in birbirinden bağımsız dört parçadan oluşan *Göl İnsanları*³⁷⁵ romanında yer alan *Kondurma Siyaseti*'nde Dersim'deki isyanın ardından "Urumeli"ye sürgün edilen insanları ve bu sürgünlüklerin Trabzon'daki hantal devlet bürokrasisini nasıl uğraştırdığını işler. Romanda, Bölge insanı hakkında Kemal Tahir'in klasik değerlendirmeleri yer alır. Türk milletinin "müşterek ruhunu" tespit etme çabasındaki³⁷⁶ Kemal Tahir'in mekân olarak Doğu Anadolu'yu seçmediği, fakat Bölge ile ilgili ayrıntılara yer verdiği romanlardan *Yedi Çınar Yaylası*'nda³⁷⁷ Çorum yöresindeki mülkiyet değişmelerinin seyri anlatılırken, *Damağası*³⁷⁸ yazarın, Çorum Hapishanesi'nde karşılaştığı kişilerden dinlediği hayat hikâyelerin sanat eserine yansımış halidir.³⁷⁹ Bu romanlardaki Doğulu insan manzaralarına *Büyük Mal*'daki³⁸⁰ bazı ifadeleri de eklemek gerekir.

Kemal Tahir'in İzmir'de Gazi Paşa'ya (Sarı Paşa) yönelik suikast girişimini konu edinen *Kurt Kanunu*³⁸¹ romanında devrin çok parili demokrasi arayışları çerçevesinde bir bahane olarak kullanılan Şeyh Sait İsyanı'na kısaca değinilmiştir. Kemal Tahir'in hayattayken yayımlanan son romanı olan *Yol Ayrımı*³⁸², *Esir Şehir Üçlemesi*'nin son cildir. Bu kitabıyla Atatürk düşmanlığı yaptığı da iddia edilen yazar, Ağrı Dağı Ayaklanması'yla başlayan romanında Serbest Fırka'nın kuruluşundan kapanışına kadar geçen süreci anlatır. Bu süreci yazarı temsil eden gazeteci Murat karakteriyle yürüten Kemal Tahir, yüzyıllar boyu süren bir devlet tecrübesinin

³⁷⁵ İlk kez okuyucularıyla 1955'te buluşan romanın esas aldığımız baskısı Adam Yayınları tarafından 1992'de yapılan ikinci basımıdır.

³⁷⁶ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, s.167

³⁷⁷ 1958'de yayınlanan kitabın araştırmamızda esas alınan baskısı İthaki Yayınları tarafından 2008'de yapılmıştır.

³⁷⁸ 1977'de ilk kez yayınlanan kitabın kaynak olarak kabul ettiğimiz baskısı, İthaki Yayınları tarafından yayımlanan 2013 baskısından olacaktır.

³⁷⁹ Yazar, Doğu insanı gibi köylüleri de hapishanelerde tanımıştır. Romanlarının önemli bir bölümünü oluşturan köy romanları da bu cezaevi yıllarında yaptığı gözlemlerin ürünüdür: "Benim köy romanları yazmamın sebebi, köylüyü yakından tanımak, onlarla tam on üç yıl, gece gündüz bir çatı altında yaşama fırsatı bulmuş olmamandır." Bkz: Kemal Tahir, *Notlar Sanat-Edebiyat 2*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.s.21

³⁸⁰ 1970'te ilk kez yayımlanan kitabın kaynak olarak kabul ettiğimiz baskısı, Bilgi Yayınevi tarafından basılan 1973 baskısından olacaktır.

³⁸¹ Okuyucusuyla 1969 yılında buluşan romanın İthaki Yayınları tarafından yapılan 8. baskısı esas alınmıştır.

³⁸² Okuyucusuyla 1969 buluşan romanın İthaki Yayınları tarafından yapılan 7. baskısı esas alınmıştır.

birikimine dayanan hâlihazırdaki “çıkılmaz”ın ilânihaye süremeyeceğini vurgulamaya çalışır.

Kemal Tahir’in ailesi ve çocukluk yıllarına dair bilgiler de barındıran *Bir Mülkiyet Kalesi*³⁸³’nde II. Abdülhamid’in en yakınında bulunan marangozlardan Mahir Efendi’nin hayat hikâyesi eşliğinde İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçiş sürecini takip ederiz. Romanın temel görevini “dünyanın değişen ekonomik-sosyal şartları içinde insan dramlarını bulmak”³⁸⁴ şeklinde tespit eden sanatçımızın bu romanında Bölge’yle ilgili tek detay, Burdur’a savaş nedeniyle göç etmiş Kürtler hakkındaki değerlendirmeleridir.

Şevket Süreyya Aydemir’in Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecini kendi hayat hikâyesi çerçevesinde anlattığı *Suyu Arayan Adam*³⁸⁵ romanında Doğu, Sarıkamış Harekâtı bağlamında ele alınmıştır. Türkiye’nin geçirdiği değişimleri kendi bakış açısına göre değerlendiren Aydemir’in bu eserinde Anadolu/Doğu insanının savaş yıllarına rastlayan yoksunluğuna tanık oluruz.

Çalığışu romanıyla Türk edebiyatına yön vermiş Reşat Nuri’nin on dokuz romanından en sonuncusu olan *Son Sığınak*³⁸⁶ adlı eser, yazarın tiyatro tutkusunun tezahürüdür. Sanata karşı “öteden beri yakınlık duyan kimselerin tesadüflerle”³⁸⁷ birleşerek kurdukları tiyatro grubu, bu sanatçıların mahrumiyetlerle dolu bir çölde, etraflarındaki coşan hayata ve hırsılara karşı sığındığı *son sığınaktır*. İstanbul’da kurulan “Yeni Türk Tiyatrosu” adlı tiyatro grubu Doğu’ya açılır. Halkın teveccüh ettiği “tulua” tarzı oyunlara yönelen grup, sırasıyla Erzurum, Hasankale (Pasinler), Kars, Doğu Beyazıt, Ağrı ve Van’a geçerler. Nihayet Van’da Hakkı’nın denize düşüp ölmesi ve Masume’nin zengin bir adamla evlenmesiyle grup dağılır. Romanda Doğu, kısa süreliğine de olsa zor katlanılacak bir mekân olarak işlenir.

M. Necati Sepetçioğlu’nun Selçuklu Türkmenlerinin batıya doğru yayılışı ve batıyı yurt edinişini konu edinen tarihi roman serisinin ilk cildi olan *Kilit*³⁸⁸ isimli

³⁸³ Okuyucusuyla 1977 yılında ilk kez buluşan romanın araştırmamızda esas aldığımız 6. baskısı İthaki Yayınları’na 2005’te yapılmıştır.

³⁸⁴ Mustafa Baydar, *a.g.e.* s.277

³⁸⁵ Okuyucusuyla 1959’da buluşan romanın araştırmamıza esas aldığımız 31. Baskısı Remzi Yayınları tarafından 2016’da yapılmıştır.

³⁸⁶ Okuyucusuyla 1961 yılında buluşan romanın esas aldığımız baskısı İnkılâp Yayınları tarafından tarihsiz olarak yayınlanmıştır.

³⁸⁷ Abdülkadir Hayber, *a.g.e.* s.466

³⁸⁸ Okuyucusuyla 1971’de buluşan romanın esas aldığımız baskısı, İrfan Yayıncılık tarafından 2016’da yapılmıştır.

romanında, beş yüzyıllık Türk tarihinin maddesi ve ruhunun heyecanlı ve hamasi bir biçimde yoğrulmuştur.³⁸⁹ Alpaslan'ın çocukluğundan Malazgirt Savaşı'na kadar geçen süreç anlatılmıştır. Manevi derslerini Sarı Hoca'dan, askeri eğitimini de Sav-Tekin'den alan Alpaslan'a açması için verilen Bizans kilidi, eserdeki temel temayı yüklenen sembol objedir. Sav-Tekin'in hediye ettiği bu kilidi, Alpaslan Malazgirt Savaşı'ndaki zaferiyle açmayı başaracaktır. Bu romanın bir devamı olan *Anahtar*'da³⁹⁰ Malazgirt Zaferi'nden sonraki süreç konu edilir. Alpaslan'ın ölümünden sonra baş gösteren taht çekişmelerine rağmen Nizamül Mülk'ün vezirliğiyle başlayan Melikşah yönetimi, artık Bizans topraklarını yurt edinme gayretindedir. Melikşah'ın temsil ettiği Türk birliği, Bizans'taki taht kavgalarının verdiği fırsatla Anadolu'nun sinesinde gelişen devlet umutları, bu romanın temel eksenini oluşturur.

Muzaffer İzgü'nün yoksul bir köylünün iki öküz alma serüvenini konu edindiği *Halo Dayı ve İki Öküz*³⁹¹ adlı romanında Doğu (Malatya) insanına özgü saflığın kentte karşılaştığı şaşkınlığa tanık oluruz. Köydeki yaşlı arkadaşlarıyla girdiği inat yüzünden, oğlu İdris'le birlikte İstanbul'a gidip iki öküz parası biriktirmeyi aklına koyan Halo Dayı'yı kimse vazgeçiremez. Gerek yolda gerek İstanbul'da yaşadıkları, yoksul insanın varoluş çabasının zorluğunu belgeler niteliktedir. Bütün zorlukları azmiyle alt eden Halo Dayı, romanın sonunda hayalindeki iki öküzü alarak köyüne dönmeyi başarır.

İlhan Selçuk'un on beş ciltlik anılarına dayanarak yazdığı *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı I*³⁹² isimli eserinde, yıkılan bir imparatorluğun, her cephede girdiği savaşlardaki hazin durumu ve yeni Cumhuriyet'in kuruluş yılları anlatılır. Çocukluğundan itibaren başından geçen olayları sırasıyla anlatan Selahaddin, askerlik görevi esnasında Anadolu'yu ve ülke insanının yakından tanır. Bu süreçte Bölge'yi de dolaşmak zorunda kalan Selahaddin, Doğu'nun hem insanı hem de mekânsal özellikleri hakkında değerlendirmelerde bulunur.

Behzat Ay'ın *Sürgün*³⁹³ adlı romanında, soğuk savaş yıllarının sert estiği dönemlerde eğitim camiasının maruz kaldığı sıkıntılar anlatılmaktadır. Romanın

³⁸⁹ Etem Çalık, *Mustafa Necati Sepetçioğlu Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 1993. s.90

³⁹⁰ Okuyucusuyla 1972'de buluşan romanın esas aldığımız baskısı, İrfan Yayınevi tarafından 1988'de yapılmıştır.

³⁹¹ Bilgi Yayınevi tarafından 1973'te ilk kez yayınlanan kitabın araştırmamıza kaynaklık eden 8. baskısı aynı yayınevi tarafından 2001'de yapılmıştır.

³⁹² İlk baskısını esas aldığımız roman 1973 yılında Remzi kitabevi tarafından basılmıştır.

³⁹³ Kitabın araştırmamızda da esas aldığımız ilk baskısı, 1975 yılında Tekin Yayınevi tarafından yapılmıştır.

başkışisi, Kızılcahamam'da ilköğretim müfettişi iken dünya görüşünden dolayı önce Siirt'e ardından da Erzincan'a sürülür. Roman, Basri Bey'in Erzincan sürecinde başından geçenler, geçirdiği soruşturmalar, giriştiği mücadeleler yönüyle incelememize dâhil edilmiştir.

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal Barış*³⁹⁴ adlı dört ciltlik eserinin son cildinde yer verilen Dersim İsyanı, isyanın oluşma zemini ve gerçekleşme süreciyle birlikte verilmiştir. "*Ulusal Kurtuluş Savaşı*"nı ve savaştan sonraki Türkiye tarihini "*hiçbir türlü zorlamaya*" başvurmadan "*olayları ve kahramanları olduğu gibi, sağlam bir kronolojiye göre yerli yerinde ve can alacak noktalarını vererek yansıtmaya*"³⁹⁵ çalıştığını belirten Dinamo, tezli roman yazdığını, ancak bunu yaparken nesnellikten kopmadığını belirtir. Yazar, bu eserinde isyanla birlikte cehalet, yoksulluk ve bey üçgeninde kıvranan Doğu insanının yaşam koşullarına dair ayrıntılara da yer vermiştir.

İbrahim Erdem'in Aydın öğretmenin sürgün edilmesini konu edindiği *Sürgün Meyveye Durdu*³⁹⁶ adlı romanı, eserin esas aldığı konu dışına çıkmayan bir nitelik arz eder. Tezli roman özelliği gösteren bu küçük eserde verilmeye çalışılan tema, solcu öğretmenlerin sağcı bir parti eliyle sürgün edilmeleri, bu sürgünlerin öğretmenlerce ve halk nezdinde karşılanma biçimidir. Propaganda havasında yazılan eserde, öğrenciler de aynı siyasal tesirin altındadır.

Yaşar Kemal'in Marmara kıyılarındaki Menekşe adlı köyde yaşayan balıkçıların yaşam biçimlerini konu edindiği romanı *Deniz Küstü*³⁹⁷, Kafkas kökenli Selim balıkçıyla Zeynel arasındaki kovalamaca çerçevesinde İstanbul insanını işlemiştir. Romanda Bölge'yle ilgili küçük ayrıntılar, doğaya ve denize müdahaleyi kabul etmeyen Selim balıkçının ağzından, Ağrı İsyanı'na dair anıların aktarılmalarından ibarettir. Yazarın *Yağmurcuk Kuşu*³⁹⁸ adlı eserinde de Birinci Dünya Savaşı döneminde işgale başlayan Rus ordusundan kaçmak için Van'dan yola çıkan ve Çukurova'ya yerleşen İsmail Ağa ile ailesinin göç ve yerleşme maceraları anlatılır. İsmail Ağa'nın göç yolunda yaralı ve hasta olarak bulup evlat edindiği Salman, "*Mustafa'nın doğumuyla*

³⁹⁴ Okuyucusuyla 1971'de buluşan kitabın araştırmamıza esas baskısı 1988 yılında Tekin Yayınevi tarafından yapılmıştır.

³⁹⁵ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1988.s.630

³⁹⁶ Eserin ilk baskısı Oda Yayınları arasında 1978 yılında çıkmış olup bu araştırmamıza da kaynaklık teşkil etmiştir.

³⁹⁷ 1978 yılında okuyucusuyla buluşan kitabın araştırmamıza esas aldığımız baskısı Yapı Kredi Yayınları tarafından 2015 yılında yapılan 9. baskısından olacaktır.

³⁹⁸ Okuyucusuyla ilk kez 1980 yılında buluşan romanın araştırmamızda kullanılan 9. baskısı Yapı Kredi Yayınları tarafından 2016 yılında yapılmıştır.

*hissettiği dışlanma duygusu*³⁹⁹ nun etkisiyle İsmail Ağa'yı hançerleyip kaçar. Halk arasındaki dedikoduların tetiklediği bu cinayeti işleyen romanda Doğu, terk edilmiş bir huzur beldesi olarak hep yad edilecektir.

Yaşar Kemal'in bir korku üçlemesi olan *Kimsecik* serisinin son kitabı *Kanın Sesi*'nde⁴⁰⁰ İsmail Ağa'nın öldürülmesiyle ivme kazanan Salman'la Mustafa'nın sanrılarla dolu kovalamacası nihayet Salman'ın öldürülmesiyle son bulur. Bölge'ye ait özelliklere çok az yer verilen bu romanda Çukurova'ya Van'dan göçen İsmail Ağa'nın küçük oğlu Mustafa, arkadaşlarını da yanına alarak Hasan Ağa'nın özlem ve hasret dolu gurbet türkülerine konu olan baba memleketine (Van) doğru yola çıkar. Bu yolculuk Mustafa nezdinde bir korku kapanından, Hasan Ağa'nın hasretli nefesiyle yoğrulan yitirilmiş düşsel bir cennete gidişi temsil eder.

Yaşar Kemal'in *Kale Kapısı*⁴⁰¹ adlı korku⁴⁰² romanında, üvey abisi Salman'ın tehditlerinden dolayı korkunun pençesine düşmüş Mustafa'nın ve annesinin yaşadıkları anlatılır. Bölge'ye dair anlatımlara bu romanında da yer veren yazar, Van yöresinin güzelliklerini dengbej Hasan Ağa'nın diliyle aktarır.

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi*'nin birinci kitabı olan *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*⁴⁰³ romanında Ege'de mübadele hükümleri gereğince karşılıklı göç ettirilen Rumları, Türkleri, terk edilen toprakları, Balkan Savaşı'nı, Sarıkamış faciasını ve diğer azınlıklara uygulanan şiddeti anlatır. Çoğunlukla Türkiye'den Yunanistan'a göçe zorlanmış Rumların Karınca Adası özneline yaşadıkları trajediyi işleyen roman, Bölge'yle ilgili bilgilere Poyraz Musa'nın anıları vasıtasıyla yer verir.

Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*⁴⁰⁴nda Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu iktisadi düzende tutunmaya çalışan Müslüman bir tüccarın hayat hikâyesi üzerinden Türkiye'deki sosyal, siyasal ve ekonomik değişimi anlatır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e evrilen süreçte de oğullarıyla devam eden ticari başarı, romanın temel ekseni olmaya devam ederken, romandaki olay örgüsü Ömer

³⁹⁹ Nedim Gürsel, *Yaşar Kemal/Bir Geçiş Dönemi Romancısı*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.s.73

⁴⁰⁰ 1981 yılında okuyucusuyla ilk kez buluşan romanın araştırmamıza esas alınan 7. baskısı 2015 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından yapılmıştır.

⁴⁰¹ Okuyucusuyla 1985'te buluşan romanın temel aldığımız baskısı Adam Yayınları tarafından 1995'te yapılmıştır.

⁴⁰² Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, s.380

⁴⁰³ Eserin ilk baskısı 1998 yılında yapılmış olup tezimizdeki alıntılar Yapı Kredi Yayınları tarafından basılan 2015 tarihli 21. Baskı esas alınacaktır.

⁴⁰⁴ Okuyucusuyla 1982 yılında buluşan romanın esas aldığımız baskısı İletişim Yayınları tarafından 2011'de yapılmıştır.

yardımla Bölge'ye kadar uzanır. Ömer'in Erzincan-Kemah'ta inşaatını üstlendiği tüneller nedeniyle yer verilen Bölge anlatımları, son derece sınırlıdır. Söz konusu yörede devam eden inşaat faaliyetleri nedeniyle bulunan Ömer'in Alman mühendisle girdiği tartışmalar, Bölge gerçeklerinden ziyade ülkenin genel durumu hakkındadır.

Orhan Kemal'in fantastik roman özelliği gösteren *Tersine Dünya*⁴⁰⁵ adlı eserinde çapkınlıkları, evlilikleri ve aile yaşamlarıyla günümüzün tam tersi bir sosyal yaşam kurgusu yapılmıştır. Türk edebiyatında “*yeni temalar, yeni konular, yeni kişiler yaratarak sınıf sınırının ötesinde duranlara karşı alt tabakaların yaşamının geniş bir tablosunu*”⁴⁰⁶ çizen Orhan Kemal, erkeğin ve kadının geleneksel rollerini yer değiştirdiği bu romanında, erkeği kadının namusu olarak işler. Bitirim Leyla'nın gittiği genelevinde tanıştığı Apo, Doğu kökenli bir gençtir. Onun kötü yola düşmesine neden olan kadın, bir *akrabasıdır*. Yazar, namusun fetişleştirildiği bir toplumsal düzlemde yeşeren aile içi sapkınlıkları dikkatlere sunmaktadır.

Hüseyin Karatay'ın Milli Mücadele'yi konu edinen *Çalınan Savaş*⁴⁰⁷ adlı eseri, eklenen kaynakçadan da anlaşılacağı gibi bir belgesel roman niteliğindedir. Tarsus'tan savaşa katılan İlyas'ın savaş gözlemlerine dayanan romanda özellikle Kazım Karabekir'in önderlik anlayışı, Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra kurulan Ankara Hükümeti'nin neden olduğu hayal kırıklığı öne çıkarılır. Eserde halkın eşsiz özverisiyle kazanılan savaştan sonra Batı hayranlığına dayanan yeni rejimin kurulması eleştirilir. Yazar anlatıcı, bu durumu *çalınan savaş* olarak niteler. Romanda, yurt sathındaki mücadeleyle birlikte Doğu'daki çatışmalara da yer verilmiştir.

Ali Arslan, *Serçe*⁴⁰⁸ isimli iki ciltlik romanının birinci cildinde, Dersim İsyanı'ndan sonra çıkarılan sürgün kanunu gereği 1938'de ailesinden koparılıp Kütahya'ya gönderilen küçük bir kızın hikâyesini anlatır. Henüz on dördünde evlenen ve farklı kocalardan olmak üzere Seçil ve Adil adlı iki çocuğu olan Serçe, bir rastlantı sonucu Cafer'le tanışarak kendi kök/en/leri hakkında bilgi sahibi olur. Kısa sürede İstanbul'daki dayısıyla buluşan Serçe, iki çocuğunu da yanına alarak Dersim'de yaşayan babasını ziyarete gider. *Serçe*'nin ilk cildi, Serçe ile babası Şih Halil'in baba yurdunda

⁴⁰⁵ İlk baskısını 1986 yılında yapan kitabın Everest yayınları tarafından 2014 yılında yapılan 5. basımı araştırmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.

⁴⁰⁶ Svetlana Uturgaeri, *Türk Edebiyatı Üzerine*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.s.77

⁴⁰⁷ Okuyucusuyla 1986'da buluşan eserin esas aldığımız baskısı Bengisu Yayınları tarafından 2010'da yapılmıştır.

⁴⁰⁸ Romanın araştırmamıza da esas olan birinci baskısı 1988 yılında Sistem Yayınları tarafından yapılmıştır.

hasretle kucaklaşmalarıyla son bulur. *Serçe II*'de⁴⁰⁹ ise Tunceli'de abisi Zülfü'den dinlediği katliam ve sürgün hikâyelerine takılıp kalmak istemeyen Serçe, iki çocuğunu alarak tekrar İstanbul'a döner. Burada bir süre ayakta durmaya çabalayan Serçe, fazla dayanamaz ve kızı Beser'le birlikte Almanya'ya gider. Düşlerinde süslediği Avrupa'yı göremeyen Beser'in gerçek hayat hikâyesine dayanılarak yazılan bu romanının teması, hiç kimsenin horlanmadan yaşayacağı bir Türkiye özlemi üzerine temellendirilmiştir.

Yılmaz Karakoyunlu, *Salkım Hanımın Taneleri*'nde⁴¹⁰ 1940'lı yılların Tek Parti Dönemi'nde yaşanan bir sosyo-politik gerçeği/Varlık Vergisi'ni konu edinir. Dönemin güçlü devleti olan Almanya'nın siyasetinden etkilenen Tek Parti rejimi gayrimüslim vatandaşlardan istediği yüksek tutardaki vergiyi verenleri bağışlamış, vermeyenleri de Erzurum Aşkale'ye sürmüştür. Romanda Doğu/Erzurum, Rusların Sibiry'a'sına benzer bir sürgünlük mekânı olarak işlenmiştir. Yılmaz Karakoyunlu bu eserinde sermayenin devlet eliyle el değiştirme sürecine ayna tutmaya çalışır.

Orhan Pamuk'un postmodern romana verilebilecek en iyi örneklerden sayılan *Kara Kitap*⁴¹¹ isimli eserinde modern çağın “nedensiz terk edilme”⁴¹² mağduru bireylerinden Galip'in aynı anda kaybolan eşi Rüya ve amcaoğlu gazeteci Celal'i bulma çabasını anlatan bir “arayış” romanıdır. Romanın araştırmamıza dâhil olması, Erzincan ve Kemah'a dair bir detaya yer vermesi nedeniyledir. Orhan Pamuk'un bir diğer arayış romanı olan *Yeni Hayat*⁴¹³ta da okuduğu kitaptan etkilenen Osman, sevdiği kadınla ilk yolculuğunda kat ettiği yolları, yıllar sonra tekrarlamak ister. Doğu'ya kadar uzanan bu ikinci yolculuğu ne yazık ki ölümle noktalanacaktır.

Türkiye'deki sol hareketlere mensup kişilerin bireysel ve toplumsal meseleler hakkındaki düşünceleri ve eylemlerinin sorgulandığı *Tek Kişilik Ölüm*⁴¹⁴ adlı romanında Vedat Türkali, Doktor Gülşen vasıtasıyla Bölge hakkında bazı bilgiler verir. Hakkâri'ye gönüllü hekim olarak atanan Gülşen'in burada büyüttüğü çocuğu, daha sonraki üniversite yaşamında örgütsel faaliyetlerden dolayı idama mahkûm olur. Türkiye'deki

⁴⁰⁹ Romanın araştırmamızda da esas aldığımız ilk baskısı Berfin Yayınları tarafından 2004 yılında yapılmıştır.

⁴¹⁰ Kitabın ilk kez 1989'da yayınlanmış, incelememizde esas aldığımız baskısı ise Doğan Kitap tarafından yapılan tarihsiz baskısından olacaktır.

⁴¹¹ Okuyucusuyla 1990 yılında tanışan bu romanın esas aldığımız 23. baskısı İletişim Yayınları tarafından 1997'de yapılmıştır.

⁴¹² Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.s.159

⁴¹³ Okuyucusuyla 1994 yılında buluşan eserin esas aldığımız 3.baskısı Yapı Kredi Yayınları tarafından 2015'te yapılmıştır.

⁴¹⁴ 1990 yılında okuyucuyla buluşan romanın araştırmamıza esas alınan baskısı Ayrıntı Yayınları tarafından yapılmıştır.

sol siyasal geleneğin de uzun uzun anlatıldığı romanda Marksist hareketin halkla bir türlü kuramadığı organik bağın, onlar üzerinde meydana getirdiği sarsıntı hissettirilir. Yazarın Türkiye’deki sol mücadeleyi konu edinen diğer bir kitabı *Yalancı Tanıklar Kahvesi*⁴¹⁵’nde de Antalyalı varlıklı bir ailenin oğlu Muhsin’in hayat hikâyesi etrafında o dönemin ülke manzarası gözler önüne serilir. Roman, Iğdır’da meydana gelen mezhep temelli çatışmalar nedeniyle Doğu’ya da açılmıştır. Muhsin’in sosyalist ülküye göre oluşturmak istediği ve başaramadığı gelecek ile ülke insanının demokrasi arayışının kesiştiği romanda temel duygu, hayal kırıklığıdır.

Metin Aktaş’ın Tunceli insanını temel alan eserlerden bir diğeri de *Hamal-Dersimli Bektaş*⁴¹⁶ adlı eseridir. Roman, ismi anılmayan bir Doğu köyünden kente göç etmiş Hamal Ali ile Dersim kökenli Bektaş gibi karakterler üzerine kurgulanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu sağ-sol gerginliğinin etkisindeki bu kişiler, kentin gecekondularda yaşayan yoksul kesiminden olup siyasal duruş itibarıyla sol cemahta bulunurlar. Doğu’ya dair anlatımlara fazla yer vermeyen roman, iki karakterin de ölümüyle son bulur.

Seyit Alp’in Ağrı Dağı’nın eteklerinden koparak Haymana Ovası’na göç eden ve orada yerleştikten sonra çevreleriyle girdikleri toplumsal ilişkiler neticesinde değişen insanları konu edinen *Şavk*⁴¹⁷ romanı, aşiret yapısının değişimi üzerine kurulmuştur. Bölge’den göç eden bu insanların Osmanlı Paşa’sı ve civarda oturan Türkmenlerle girdikleri insani ve ticari ilişkiler, aşiret ağası Hacı Osman’ın yoksullaşmasına, çobanı olan Memdız’ın sermaye birikimi neticesinde “bey”liğini ilan etmesine neden olur. Roman, bu yönüyle Kemal Tahir’in *Yedi Çınar* üçlemesini andırır. Romanda bu toplumsal değişim irdelenirken Doğu insanına dair birçok ayrıntı da kullanılmış olur.

Alev Alatlının *Or’da Kimse Var Mı?* zincir romanlarının üçüncüsü olan *Valla Kurda Yedirdin Beni*,⁴¹⁸ Türkiye’deki sol ve sosyalist örgütlerin hem kendi aralarındaki teorik tartışmaları hem de devletle giriştikleri mücadelenin yanında 70 sonrası ayrışmayı da konu edinir. Bu ayrışmanın temelinde Doğu ve Güneydoğu kökenli öğrenciler ve çevreler üzerinde etkisini hissettiren Kürtlük düşüncesidir. Kürt

---

⁴¹⁵ 2009’da okuyucuyla buluşan romanın araştırmamızda esas alınan Ayrıntı Yayınları’nın birinci baskısı 2014 yılında yapılmıştır.

⁴¹⁶ Romanın çalışmamızda da esas aldığımız ilk baskısı 1991 yılında Yön Yayıncılık tarafından yapılmıştır.

⁴¹⁷ Okuyucusuyla 1986’da buluşan romanın esas aldığımız ilk baskısı Doz Yayınları’na 1999 yılında yapılmıştır.

⁴¹⁸ Romanımızın incelememize de kaynaklık teşkil eden ilk baskısı Boyut Yayınevi tarafından 1993 yılında yapılmıştır.

milliyetçiliğinin ülke gündemine girmesiyle hem Kürtler arasında hem de devrimci ve solcu muhitlerde başlayan tartışmanın çeşitli tezahürlerine yer veren bu romanda, Varto depremi münasebetiyle oraya giden Mehmet Ömer Sedes'in gözlemleri temel alınır. Alatlının *Or'da Kimse Var Mı?* serisinin dördüncü kitabı olan *O.K. Musti Türkiye Tamamdır*⁴¹⁹ romanında esas tema, Türk milliyetçiliğinin özellikle 60 sonrası serüvenidir. Milletin devletleşme süreci, biçiminde formüle edilen milliyetçilik, geçmişle geleceği buluşturma ve bütünleştirme sürecinin bir tezahürü olarak görülür. Bölge'ye kısaca yer verilen romanda Erzurum, Ağrı, Erzincan ve Erzincan'daki deprem, Selahattin Ak'ın anılarından yararlanılarak verilmeye çalışılır.

Erendiz Atasü'nün kendi ailesini konu edindiği, biyografik roman niteliği taşıyan *Dağın Öteki Yüzü*'nde⁴²⁰ Kemalist ideallerle büyümüş bir genç kızın dünyaya bakışını yakalarız. Atatürk döneminde iyi eğitim almaları için Avrupa'ya gönderilen Vicdan, yurduna karşı taşıdığı sorumluluklardan hiç taviz vermeden çevresindeki karşıt kişilerle (Nefise, Burhan) mücadele eden aydınlanmacı ölküye bağlı bir kişiliktir. Romanda Vicdan'ın kişisel hayatı dışında Kore savaşı, Dersim Harekâtı gibi sosyal ve siyasal konular da irdelenmiştir.

Reha Çamuroğlu'nun Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in hayatı ve savaşları hakkında yazdığı *İsmail*⁴²¹ romanında, Alevi Türkmenler tarafından dini lider olarak kabul edilen bir gencin babası öldürüldükten sonra tahta çıkışı ve kazandığı birçok başarıdan sonra Sultan Selim'le Çaldıran'da yaptığı savaştan mağlup ayrılıp dünyaya küsmesi konu edilir. Romanda önemli bir yer tutan Erzincan'ın o dönemde ağırlıklı Alevi Türkmen olmaları, savaşta Şah İsmail'den yana tavır almalarına ve onun ordusuna iltihak etmelerine yol açmıştır. Şah İsmail'le savaşmaya giden Sultan Selim'in ordusunu zorlamak için Erzincan'daki Şah İsmail taraftarlarının arazileri yakıp suları zehiretmeleri de araştırmamız açısından romanı önemli kılan faktörlerdendir.

Yavuz Sultan Selim'in hayat hikâyesini verirken Çaldıran Savaşı münasebetiyle Doğu'ya yer veren bir diğer roman da Okay Tiryakioğlu'nun *Yavuz*⁴²² adlı eseridir.

---

⁴¹⁹ 1994'te ilk kez yayınlanan romanın araştırmamızda esas alınan baskısı Everest Yayınları tarafından 2013'te yapılan baskısından olacaktır.

⁴²⁰ İlk baskısı Remzi Kitabevi tarafından 1995 yılında yapılan romanın bizce yapılacak alıntuları Everest Yayınları tarafından 2012 basılan 8. baskısından olacaktır.

⁴²¹ 1999 yılında ilk kez okuyucusuyla buluşan romanın araştırmamızda esas aldığımız 8. baskısı Doğan Kitap tarafından 2004 yılında yapılmıştır.

⁴²² 2009'da okuyucusuyla buluşan eserin esas aldığımız baskısı Timaş Yayınları tarafından 2010'da yapılmıştır.

Sultan Selim'in çocukluğunu, tahta oturuşunu, Şah İsmail tehlikesini bertaraf edişini ve halife unvanını alışı çocukluk arakadaşı Kenan'ın seyahatnamesiyle takip ettiğimiz eserde Doğu, sadece bir muharebe alanı olarak kullanılmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in hayat hikâyesi çerçevesinde anlatılan Çaldıran Savaşı'yla Doğu'ya açılan romanlardan *Yavuz'un Pençesi*'nde⁴²³ Oğuz Özdeş, Sultan Selim'in kişilik özelliklerine ağırlık verdiği gibi Şah İsmail hakkında da olumsuz bir üslup kullanmaz. Yavuz'un mücadelelerle dolu hayatının sırtındaki çibanla noktalandığı ana kadar geçen süreyi işleyen romanda Yavuz'un aile yaşamına yer verilmemiştir.

Mucize Özunal'ın bir askeri kışlanın lojmanlarında büyüyen ve birlikte okuyan "yedi dağ çiçeği"nin babalarının tayinleri neticesinde ayrılıp farklı mekanlara ve yaşamlara savruluşunu konu edinen *Alayın Kızları*⁴²⁴nda, Bölge sadece nostaljik bir mekan olarak karşımıza çıkar. Romandaki "Sihke yolundan İskele Caddesine inmek"⁴²⁵ ve "Van'da kedimiz olacak mı?"⁴²⁶ ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu kışla, Van ilindedir. Romanda, esas itibarıyla yedi kızın hayat hikâyesi üzerinden değişen Türkiye toplumunu resmetmeye çalışır.

Metin Aktaş'ın *Sürgün*⁴²⁷ adlı eserinde Tunceli'den isyan sonrası koparıp Batı illerine sürülen Hüseyin'in hikâyesi konu edilir. Yakın dönemde başlayan çatışmalardan dolayı Antalya'ya eşi Bahar'la birlikte kaçmak zorunda kalan Hüseyin, naylon barakada yaşam savaşı verirken geçmişe dönerek isyan yıllarını anlatır. Romanın sonunda yakın köylerde sürgünde bulunan hemşehrisi Mustafa Dede ve kızı Berfin'e de kavuşan Hüseyin, affın çıkmasını fırsat bilerek tekrar memleketlerine dönmek için yola çıkar. Bu dönüş, Berfin'i kocasından, Bahar'ı da ailesinden edecektir. Böylece kara trenle memleketlerinden koparılan bu insanlar, tekrar aynı vasıtalarla doğdukları topraklara geri dönerler.

Mehmet Eroğlu, *Zamanın Manzarası*⁴²⁸ adlı romanında "yazgısına isyan eden" ve öldürmekten pişmanlık duyan bir yazarı ve ölüme duyarsızlaşmış bir toplumdaki yaşam çarpınışlarını kaleme alır. Askerliğini yaptığı Bitlis'te iştirak ettiği ve tank

⁴²³ Okuyucusuyla 1964'te buluşan romanın esas aldığımız baskısı Türkiye Yayınevi tarafından 1969'da yapılmıştır.

⁴²⁴ Eserin araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Can Yayınları tarafından 2000'de yapılmıştır.

⁴²⁵ Mucize Özunal, *Alayın Kızları*, Can Yayınları, İstanbul 2000.s. 25

⁴²⁶ Mucize Özunal, *a.g.e.* s.84

⁴²⁷ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Ütopya Yayınevi tarafından 2002 yılında yapılmıştır.

⁴²⁸ 2002 yılında piyasaya çıkan romanın araştırmamıza da esas aldığımız baskısı 2014 yılında İletişim Yayınları tarafından yapılmıştır.

olduğu ölümlerden dolayı derin bir pişmanlık duyan yazarın kendinden kurtulma çabası, onun yazma isteğinin körelmesine neden olur. Elif'e olan aşkını unutmak için çıktığı Doğu turları, yazarın içinde bulunduğu huzursuzluğu giderememiş, onu içkiye ve inançsızlığa yelken açan bir sürece zorlamıştır. Romandaki hâkim tema, Doğu'daki çatışmaların neden olduğu ruhsal gerilimlerdir.

Fay Kırığı Üçlemesi'yle ayrı ayrı dünyalarda yaşayan insanların aşkları ve dostlukları, savaş ve gündelik hayatımıza giderek daha çok nüfuz eden dini etkilerini anlatacağını söyleyen⁴²⁹ Mehmet Eroğlu, Türkiye'nin son on yılındaki sermaye değişimleri ve sosyopolitik olaylarını *Fay Kırığı-I Mehmet*⁴³⁰ romanının merkezine alır. Mehmet Eroğlu, bu romanında Kayserili olan Kadioğulları ailesinin İstanbul sermayesiyle buluşmasını konu edinir. “Anadolu Kaplanları”ndan Kayserili Kadioğulları ailesiyle alınacak bir şirketin sahipleri arasında arabuluculuk yapmak ve şirketi yönetmek için İstanbul'a çağrılan Mehmet, farklı iki dünya insanını buluşturacak güvenilir tek kişidir. Mehmet'in ve birlikte Hakkâri'de askerlik yaptığı arkadaşlarının vesilesiyle dönüş yaptığı Bölge anıları, unutmak istediği halde kendini asla unutturmayacak kadar ısrarcıdır.

Eroğlu'nun *Fay Kırığı* roman serisinin ikinci kitabı *Emine*'de⁴³¹ roman kahramanı Mehmet, Hakkâri'de askerlik yaparken ilişkide bulunduğu insanlarla başlayan serüvenini İslamcılık temasıyla tekrar roman konusu yapar. Hakkâri'de bir mağarada yaralarını iyileştiren Zeynep'in yanısıra, askerlik arkadaşlarından Yakup ve Cenk'in İstanbul'da ölüme teslim olmasıyla sarsılan Mehmet, son darbeyi de eşi Emine'yi ve yeni doğan çocuğunu yitirmekle yer. Mehmet'in muhafazakâr sermayenin ve İslamcı iktidarın yükselişiyle paralel işlenen serüveni, ara ara Hakkâri'deki hatıralarla zenginleşir.

Eroğlu'nun *Fay Kırığı-3 Rojin*⁴³² adlı eserinde ise yakın döneme damgasını vuran çatışmalı sürecin bir panoraması çizilir. Romanı, karşı iki cephede bulunan iki roman kahramanı üzerinden kurgulayan yazar, bu iki kişiliğin bakış açısıyla Bölge ve ülke gerçeklerini tasvir eder. Edebiyat doktorası yapan Zeynep'in “sosyalist devrim”

⁴²⁹ Hasan Yürek, *Mehmet Eroğlu'nun Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatım*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2009.s.530

⁴³⁰ 2006'da piyasaya çıkan kitabın yararalandığımız 2. baskısı İletişim Yayınları tarafından 2014 yılında yapılmıştır.

⁴³¹ Okuyucusuyla ilk kez 2011 yılında buluşan romanın kaynak aldığımız 3. Baskısı yine Agora Kitaplığı tarafından yapılmıştır.

⁴³² Yazarın araştırmamıza da kaynaklık eden ilk baskısı İletişim Yayınları tarafından 2013 yılında yapılmıştır.

hayaliyle katıldığı örgütte yaşadıkları, onu hayal kırıklığına uğratar. Diğer taraftan Eğirdir'deki eğitimini tamamlayan Mehmet de Hakkâri Şemdinli'deki “Dağ Komando Tugayı”na atanır. Roman boyunca örgütle asker arasındaki mücadele, birçok ölümle birlikte iki kahramanı yaralı olarak aynı mağarada buluşturur. Birbirlerinin yaralarını iyileştirerek ayakta kalan Rojin ile Mehmet, son sigaralarını da birlikte tüketerek ayrılırlar.

Zülfü Livaneli'nin Anadolu insanına dair farklı gerçeklikleri buluşturduğu *Mutluluk*'ta⁴³³, farklı kişilerin ölümle kesişen hikâyesi verilir. Van Gölü yakınlarındaki küçük bir kasabada Şeyh amcası tarafından tecavüze uğradıktan sonra, aile meclisi kararıyla ölüme mahkûm edilen Meryem'le Gabar Dağı'nda askerliğini yapan ve daima ölümü ensesinde hisseden Cemal, amca çocukları olup aynı kültürden beslenirler. Farklı dünya görüşlerinin karşılaşmasıyla renklenen bu romanda, tecavüze uğradığı için İstanbul'a öldürülmeye gönderilen Meryem, töre cinayeti mağdurlarının ve Bölge halkında güçlü bir şekilde karşılığını bulan kadının dezavantajlı durumunun sembolü durumundadır. Romanda, ayrıca ülkenin doğusunda süren çatışmalara, üniversitelerde başlayan başörtü eylemlerine ve hapisanelerdeki ölüm oruçlarına da değinilir.

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi*'nin ikinci kitabı olan *Karınca'nın Su İçtiği*⁴³⁴ romanında da savaş sonrası Türkiye'sinin içinde bulunduğu sorunlar işlenmiştir. Dörtlemenin ilk kitabında olduğu gibi, konu yine “savaş” ve “göç”tür. Sarıkamış Savaşı'nı, göçü ve azınlık sorunlarını konu edinen romanda bir adaya sığınmış farklı ırklardan insanların barış içinde yaşayabileceği mesajı verilmek istenir. Dörtlemenin *Tanyerinin Horozları*⁴³⁵ adını alan cildinde de yazar, adaya yeni gelenlerle birlikte adanın kalabalıklaşmasını ve bu niceliğin ortaya çıkardığı sorunları işler. Savaş ve göç temasının hâkim olduğu bu romanda, Poyraz Musa'nın askerlik anılarının etkisi hem kişisel hem de toplumsal travmanın derinliğini göstermesi açısından önemlidir. Dörtlemenin önceki romanlarına nazaran Bölge'ye daha az değinen romanda Bölge, binlerce askerin kırımına neden olan Sarıkamış soğuğu ve savaşıyla işlenir. Serinin

⁴³³ İlk baskısı Remzi Kitabevi tarafından 2002 yılında yapılan romanın bizim araştırmamızda kullandığımız 92. baskısı Doğan Kitap tarafından 2015'te yapılmıştır.

⁴³⁴ İlk baskısı 2002 yılında yapılan bu eserden yapacağımız alıntılar 2015 Yapı Kredi Yayınları baskısından olacaktır.

⁴³⁵ İlk baskısını 2002 yılında yapan kitaptan yapacağımız alıntılar 2014 yılında Yapı Kredi Yayınları'na basılan 15. Baskısından olacaktır.

dördüncü kitabı olan *Çıplak Deniz Çıplak Ada*⁴³⁶ adlı romanda da Yaşar Kemal'in Bölge'yle ilgili kısa anlatımı, Poyraz'ın Sarıkamış'taki felakete yönelik ifadeleri çerçevesinde verilir.

İnci Aral, *Mor*⁴³⁷ adlı romanında, Trakya göçmeni bir ailenin çocuğu İlhan Sacit ile Elazığ kökenli bir ailenin kızı olarak İzmir'e yerleşen Renginur'un evlilikleriyle başlayan ilişkileri konu edinir. Yirmi dört saatlik zaman dilimi içinde geçmişe gidip gelişlerle romanının tema evrenini genişleten yazar, kadın erkek ilişkilerini ve aşkı Türkiye'nin değişim sürecine paralel bir kurguyla işler. Romanda toplumun iktisaden alt tabakalarından gelen insanlarla yozlaşan varlıklı kesim arasındaki uyumsuzluk ve çekişme gözler önüne serilir.

Eğitime muhtaç kızlarının bir sosyal destek projesi kapsamında okulla ve burs imkânlarıyla buluşturulmasını konu edinen *Kardelenler*⁴³⁸ adlı eserinde Ayşe Kulin, bu projeden yararlanan kız çocuklarının hikâyelerine yer verir. Kitapta Kars, Iğdır, Erzurum, Erzincan, Doğubayazıt gibi Doğu Anadolu illerinden seçilen kızlarla yaptığı mülakatları da ekleyen yazarın bu eserinde, dolaştığı yerler ve tanıştığı insanlar hakkında değerlendirmeleri de bolca yer tutar.

Ayşe Kulin, *Bir Gün*⁴³⁹ adlı romanında, 80'lerden itibaren ülke gündemini işgal eden ve ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan olayları konu edinir. Şeyh Sait İsyanı'nda ailesi Van'dan Güneydoğu'da ismi verilmeyen bir ile sürgün edilen bir ailenin kızı Zeliha ile orada görev yapan kaymakamın kızı Nevra'nın arkadaşlıkları etrafında gerçekleşen olaylara yer verilir. Romanda siyasallaşan Kürt sorununun iki cepheden, iki farklı yaşam tarafından nasıl görüldüğü ve değerlendirildiği konu edilmektedir.

Cafer Demir'in isyan sonrası Tunceli'den Batı illerine göçertilen üç aileyi merkeze alarak yazdığı *Sürgün*,⁴⁴⁰ Mahmut ve diğer iki ailenin, Tunceli'den başlayıp Konya Beyşehir'e bağlı üç köye yerleştirilmelerini konu edinir. Mahmut'un *süngü devri*

⁴³⁶ 2012 yılında piyasaya çıkan romanın araştırmamıza esas alınan 4. baskısı Yapı Kredi Yayınları tarafından 2015'te yayınlanmıştır.

⁴³⁷ İlk baskısı 2003'te yapılan romandan yapacağımız alıntılar Kırmızı Kedi Yayınevi tarafından 2015'te yapılan 11. Baskısından olacaktır.

⁴³⁸ İlk baskısı Remzi Kitabevi tarafından 2004'te yapılan bu romandan yapacağımız alıntılar yine aynı yayınevi tarafından 2015 tarihli 33. Baskısından olacaktır.

⁴³⁹ İlk baskısı 2005 yılında yapılan romandan yapacağımız alıntılar 2015 yılında Everest Yayınları'na yapılan 7. baskısından olacaktır.

⁴⁴⁰ Romanın araştırmamızda da esas aldığımız birinci baskısı Umut Yayıncılık tarafından 2006'da yapılmıştır.

dediği çatışmalı süreci takip eden *sürgün devri* de onlar için çok zor geçecektir. Yazar, romanının ana eksenine, “haydut” olarak nitelendirilen Dersimlilerin Batı illerinde yaşayan insanlarla sonradan iyi anlaştıklarını ve bu propagandayı boşa çıkardıklarını almış gibidir.

Deniz Çakır, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne bağlı Ruşen Kemal’in komplo sonucu Libya’ya sürgün gitmesi ve sürgünden kurtulduktan sonra onu sürgüne yollayıp sevdiği kadını elinden alan Kazım Mustafa’dan intikam almasını konu edinen *Kutsal Dağın Çıplağı*⁴⁴¹ adlı romanında, Sarıkamış faciasına da değinir. İstanbul’a döndükten sonra geçmiş olayları irdeleyen Ruşen Kemal, Süreyya’yı elinden alan Kazım Mustafa’nın Sarıkamış’a gideceğini öğrenince kendisi de oraya er olarak yazılır. Yanlış bir stratejiyle başlayan harekâta binlerce askerin kırılması, onun Kazım Mustafa’dan intikam almasına engel olmaz.

1993 yılında girdiği bir çatışmada mayın patlaması sonucu gözlerini ve bir elini kaybeden Hüseyin Özlük’ün hayata tutunma hikâyesini anlatan *Gözlerimi İstiyorum*⁴⁴² adlı kitabında, vatansever bir askerin duygu dünyasını da yakalarız. Düştüğü duruma yenilmeyen bir malul askerin, baba olmasını ve yeni bir hayat kurmasını işleyen roman, Köksal Astsubay vesilesiyle Doğu Anadolu’ya kısacık da olsa değinmiştir.

Orhan Aras’ın seksen öncesi sağ-sol çatışmasında bir cinayete bulaşmış Can ile İran’a kaçtıktan sonra orada tanıştığı Aliye’nin hikâyesini işlediği *Son Cennet*⁴⁴³ isimli romanı, aynı zamanda Doğu-Batı çatışması üzerine kurulmuştur. Üniversite öğrencisiyken karıştığı bir cinayetten dolayı İran üzerinden Avrupa’ya kaçarken Iğdır ve Ağrı insanının sosyoekonomik durumunu da gözlemlemiş olur. İranlı eşiyle bir yeryüzü cennetine ulaşma özlemiyle gittikleri Avrupa, Can’ın ölümüyle hüsrana dönüşür. Romandaki asıl hayalkırıklığını ise haramlarla sınırlanmış bir hayattan kurtulmak isterken, yasaklarla örülmüş bir ülkeye düşen Aliye yaşar.

Dersim sürgünü bir kadının torunu olan Sema Kaygusuz’un Tunceli’ye ve kültürüne yönelik merakı nedeniyle orayı ziyaretini ve ziyaret sonrası hayal kırıklığını konu edinen *Yüzünde Bir Yer*⁴⁴⁴ isimli romanında yazar anlatıcı, gerçeğe hayal arasında

⁴⁴¹ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Kent Kitap tarafından 2007’de yapılmıştır.

⁴⁴² 2007’de piyasaya çıkan kitabın araştırmamıza esas 1. baskısı Elma Yayınları tarafından 2014’te yapılmıştır.

⁴⁴³ Romanın araştırmamıza esas aldığımız baskısı Anfora Yayıncılık tarafından 2008 yılında yapılmıştır.

⁴⁴⁴ Romanın ilk kez Doğan Kitap tarafından 2009’da basılmış olup araştırmamızda kullandığımız 6. baskısı ise Metis Yayınları’nca 2016’da yapılmıştır.

gidip gelen bir yaşamı irdeler. Kaygusuz, herhangi bir politik söyleme angaje olmadan sadece kıyımın, ölümün ve sürgünün bireyin iç dünyasında yarattığı travmaya; tarihi, dini, kültürel ve folklorik arka planıyla bakmaya çalışır ve Dersim trajedisine dair hâlihazırda varlığını sürdüren egemen belleğin sorunsallaşmasına katkı yapar.⁴⁴⁵ Tarihi derinliklerini zamanla kavradığı Hızır imgesiyle Dersim insanının inanç umdelerinden biri olan Hızır Peygamberi birleştirir ve farklı coğrafyalardaki izleriyle buluşturur. Yazar anlatıcı için Dersim, bir bakıma kolektif bilinçaltının, arada bir kendini dışa vurduğu tarihsel bir kimlik gibi yansır roman sayfalarına.

Müjgan Tekin'in Harput'tan Erivan'a uzanan bir insanlık dramını konu edindiği *Ağıt*⁴⁴⁶ isimli romanı, çok kültürlü bir imparatorluğun bu özelliğini en iyi yansıtan illerinden birinde başlayan bir aşk hikâyesinin nasıl akim kaldığını anlatır. Türklerin, Kürtlerin, Ermenilerin ve Süryanilerin Birinci Dünya Savaşı'yla birbirlerinden nasıl koptuğunun anlatıldığı bu roman, Hocalı katliamında Yetvart tarafından kurtarılacak Ermeniler içinde Narduhi ismiyle büyüyen Azeri kızı Ganire ile tehcirden önce Elazığ'da bırakılan Meryem isimli Hrispime'nin buluşmasıyla son bulur. Ermeni sorununda "yapılanları eşitleme ve iki tarafı da kabahatli bulma çabası"yla⁴⁴⁷ kaleme alınan bu romanın mesajı, insanlığın kurtuluşunun milli menfaatlerden ziyade, değerlere yaslanarak sağlanacağı üzerinedir.

Sadık Yalsızuçanlar'ın Bediüzzaman Said Nursi'nin eserleriyle tanışmasını ve Bediüzzaman'ın sürgün hayatını konu alan *Dem*⁴⁴⁸ romanında yazar anlatıcı, kendi hayat hikâyesiyle Üstad'ın meşakkatli yaşamını paralel anlatır. Said Nursi'nin eserlerinden pasajlarla süslediği romanında, talebelerinden dinlediği bolca hatıra yer verir. Bediüzzaman'ın Bölge'de geçen ve I. Dünya Savaşı'na denk gelen gençlik yıllarına da kısaca yer verilen eserde, ilim ve cesaret öne çıkan iki önemli hususiyettir.

*Şah ve Sultan*⁴⁴⁹ romanında Türk hakanların yönettiği Osmanlı ve Safevi devletlerinin karşı karşıya gelmesini konu edinen İskender Pala, Kamber Can adlı roman kahramanı yardımıyla hem savaşı hem de farklı inanç ve dinamiklere sahip iki

⁴⁴⁵ Fethi Demir, "Sema Kaygusuz'dan Dersim Trajedisine Dair Modern Bir Roman: Yüzünde Bir Yer", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (ss.239-249), Cilt:7 Sayı:29 s.243

⁴⁴⁶ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Galata Yayıncılık tarafından 2009 yılında yapılmıştır.

⁴⁴⁷ Murat Belge, *a.g.e.* s.202

⁴⁴⁸ Sonradan ismi Üstad olarak değiştirilen kitap okuyucusuyla 2009'da tanışmış olup esas aldığımız 2. baskısı ise 2011 yılında Timaş Yayınları tarafından yapılmıştır.

⁴⁴⁹ 2010 yılında piyasaya çıkan kitabın araştırmamıza esas alınan üçüncü baskısı Kapı Yayınları tarafından yapılmıştır.

toplumu içerden anlatma şansı yakalar. İki toplumun ve devletin sahip olduğu ortak mirası daha iyi tasvir etmek için Hasan ve Hüseyin adlı ikizleri kullanan yazar, Bölge'nin insan yapısı hakkında bazı ifadelerde de bulunur. Buna göre, Erzincan ve civarının Kızılbaş ağırlıklı nüfus, Şah İsmail'e; daha doğusundaki Kürt aşiretleri de Sultan Selim'e destek verir.

Bekir Büyükarkın'ın Sivas'ın batısındaki Hatun Kervansarayı'nı işleten Taşçıların Ahmet'i merkeze alarak yazdığı *Kervansaray*⁴⁵⁰ romanında Otlukbeli Savaşı'na da yer verilir. Uzun Hasan'ın Karakoyunluları yenmesinden sonraki süreçte Osmanlı'yı taciz etmesi nedeniyle Erzincan yakınlarında yapılan bu meydan muharebesiyle doğu sınırları genişlemiş ve Akkoyunlu tehlikesi bertaraf edilmiştir. Anadolu'daki Türk mimarisine yansıyan sosyolojik hakikatinin bir sembolü olan kervansaraylara teferruatlı yer veren bu eserde Doğu Anadolu, sadece nüfuz çakışmasına yol açan bir savaş arenası olarak kullanılmıştır.

Deniz Bölükbaşı'nın Erzurum Tortumlu bir gurbetçinin İstanbul'dan Erzurum'a dönüş yolunda tanıştığı Kara Kız'la girdiği ilginç diyalogla başlayan *Gönül Semaveri*⁴⁵¹ romanında birden fazla konuya değinilmiştir. Farklı roman kahramanları üzerinden Türk düşünce dünyasının sembol değeri olduğu kadar Türk şiir dünyasının da mümtaz kişilikleri olan Yahya Kemal, Necip Fazıl ve Nazım Hikmet'e dair yaşam ve sanat anlayışları yanında, Ermeni sorunu, Alevilik ve İslamiyet gibi toplumu ilgilendiren bazı temalar tarihî derinliğiyle tartışılmıştır. Bölge'yle ilgili kısaca yer tutan konular, Semaver Recep'in anıları vasıtasıyla okuyucuya duyurulmuştur.

Selçuk Kızıldağ, Maze adlı bir Adige (Çerkez) sürgünü kadınla onun çocukları etrafında anlattığı *Nargin/Sarıkamış'tan Sibirya'ya*⁴⁵² isimli romanında, Sarıkamış Harekâtı'na yer vermiştir. Anadolu'ya bir oğlan çocuğuyla sürgün gelen Maze'nin, Bahri Bey'le evlendikten sonra Mehmet, Buyan ve Alçiçek adlarında üç çocuğu daha olur. Osmanlı'nın birçok cephede süren savaşlarına Buyan, Mehmet ve ilk kocasından oğlu Guşan'dan torunu Alptekin de katılır. Harekâtın yenilgiyle sonuçlanması üzerine esir düşen Alptekin ile Mehmet Sibirya'ya sürgüne yollanır. Bakü yakınlarındaki

---

⁴⁵⁰ Okuyucusuyla 2010'da buluşan eserin esas aldığı baskısı, Ötügen Yayınları'nca 2014'te yapılmıştır.

⁴⁵¹ Romanın araştırmamıza da kaynaklık eden ilk baskısı Doğan Kitap tarafından 2013 yılında yapılmıştır.

⁴⁵² Romanın araştırmamıza da esas aldığı baskısı, Parafiks Yayınevi tarafından 2014'te yapılmıştır.

Nargin adasından firar etmeye çalışırken Mehmet ölür, Alptekin de Bolşevik devriminden sonra Japonlar tarafından alınıp İzmir'e ulaştırılır.

İsmail Taylan Kaya'nın Dersim sürgünlerinin birbirlerini yitirilerini ve kavuşmalarını konu edinen *Vagon*⁴⁵³ isimli romanında, 1938 sürgünlerinin bir vagonla başlayan maceraları, Rusya, Fransa ve Amerika gibi uzak diyarlara yansıyarak işlenir. Katliamdan Hormekli Ahmet Ağa'nın evine sığınarak kurtulmuş Zeyni'nin, vagona doğurduğu kızı, o hastanedeyken başkasına evlatlık verilir. Adı Semra olarak değiştirilen Sare adlı bu küçük kız, daha sonra annesine yardımcı olup Fransa'ya kaçırılan ve sonradan onunla evlenen Hovhannes tarafından kökenleri konusunda bilgilendirilir. Karmaşık ilişkilerle örülen bu romanda, aşklarla yitirilişler, hem gerçekleri örten hem de açığa çıkaran unsurlar olarak işlenmiştir.

*Nar Çiçeği*⁴⁵⁴ isimli romanında Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin hayatına yer veren Eda Bildek, ünlü mutasavvıfın Hasankale yaşantısına kısaca değinmiştir. Eser; astronomi, fizik, psikoloji, sosyoloji ve din alanlarında yazdığı eserlerin bir toplamı olan Marifetname isimli eseriyle tanınan İbrahim Hakkı'yla İsmail Hakkı Fakirullah arasındaki tasavvufi köprü ve bu köprüde onlara rehberlik eden aşk üzerine bina edilmiştir.

Serhat Güven'in Eren ve Yelda arasındaki ilişkiler üzerine bina ettiği *Pepuk*⁴⁵⁵ romanı, bir taraftan son yılların terör gündemine, diğer yandan da bireysel acılara temas eder. Romanın olay örgüsü, Yelda'nın Eren adlı öğrenciden öç almak için onu terör örgütüyle irtibatlı gösterip cezalandırma isteği üzerine kurulur. Eren'i ve arkadaşlarını güvenlik güçlerine ihbar eden Yelda, Eren'in kendi kardeşi olduğunu öğrendiğinde artık çok geçtir. Roman, tam da *Pepuk* isimli masaldaki gibi kızın, kendi kardeşini öldürmesiyle sonlanmıştır.

Mustafa Akgün'ün *Ağrı'da İki Mevsim*⁴⁵⁶ Fransa'da yaşayan iki Ermeni gencin uluslararası örgütler tarafından kullanıldıklarından habersiz olarak Türkiye'ye geçişlerini ve burada bazı siyasal faaliyetlere karışmalarını konu edinir. Van ve Ağrı'ya

⁴⁵³ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Dersim Yayınları tarafından 2015'te yapılmıştır.

⁴⁵⁴ Romanın araştırmamıza da esas olan ilk baskısı, Kahverengi Kitap tarafından 2016'da yapılmıştır.

⁴⁵⁵ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Agapi Yayınları tarafından 2016'da yapılmıştır.

⁴⁵⁶ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Neden Kitap tarafından 2004'te yapılmıştır.

ait gözlemlerin yansıdığı bu tezli eserde Büyük Ermenistan hayaliyle yanan Armen ve Aşot'un yanısıra ülkesine sadık Ermenilerin de işlenmesi dikkate çekicidir.

Anadolu'nun Müslüman Türklere kapısını açan Alparslan hakkında yazılmış çok sayıda biyografik tarihi roman bulunur. Alparslan'ın tüm hayat hikâyesini konu edinen bu romanlar Malazgirt Savaşı'na yer vermeleri nedeniyle araştırmamıza dâhil edilmiştir. Emine Işınsu'nun Dandanakan Savaşı'yla batıya yönelen Selçukluların Anadolu'yu yurt edinme çabasını konu edindiği *Ak Topraklar*⁴⁵⁷ romanında, bu çabanın düğümünü açmaya çalışan Alp Arslan'ın Malazgirt'teki zaferle neticelenen mücadelesi işlenirken Okay Tiryakioğlu'nun *Alparslan*⁴⁵⁸ adlı eserinde kalbinde Selcen Kız'ın aşkı, kafasında Rum diyarı olan Alparslan'ın askeri kişiliği öne çıkarılmıştır.

Benzer kurgulara sahip iki eserden Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın *Malazgirt'in Üç Atlısı*'nda⁴⁵⁹ Aksungur'un, Ahmet Cemil Akıncı'nın *Selçuk Kartalı Aldoğan*⁴⁶⁰ isimli eserinde de Bizans ordusundaki Peçenek ve Uzlari Alp Arslan'ın ordusuna katmaya ikna eden Gazi Han'ın maceralarına yer verilir. Malazgirt savaşına yol açan koşulları irdeleyen her iki eserde de savaş anlatımları kısadır.

Bu romanlarda Doğu Anadolu, mekânsal ve kültürel dokusuna değinilmeden, sadece bir savaş arenası olarak kullanılmıştır.

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun *Alparslan Zaferler Çağı*⁴⁶¹ adlı eserinde, Alparslan'ın tahta oturması ve Malazgirt Savaşı, Kıra isimli bir sedengeçtinin gözüyle verilirken Mustafa Akgün'ün *Alparslan*⁴⁶² adlı eserinde Malazgirt Zaferi, Bahadır, Mestan ve Sultan Alparslan'ın aşklarıyla birlikte işlenir.

Enver Behnan Şapolyo'nun Nizamülmülk, Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah arasındaki ilişkilere de değindiği *Alparslan*⁴⁶³ adlı romanında Sultan Alparslan'ın Malazgirt'te elde ettiği zafer, Bizans ve Türk tarafının sosyolojik çerçevesine uygun olarak işlenir. Benzer bir yaklaşımla yazılan *Alparslan*⁴⁶⁴ adlı eserde Hakan Gezik de Malazgirt Zaferi'nin sebep ve sonuçlarını İmparator Diyojen ile Alparslan üzerinden

⁴⁵⁷ Okuyucusuyla 1971'de buluşan eserin esas aldığımız baskısı Bilge Kültür Sanat tarafından 2014'te yapılmıştır.

⁴⁵⁸ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Timaş Yayınları tarafından 2012'de yapılmıştır.

⁴⁵⁹ Okuyucusuyla 1985'te buluşan eserin esas aldığımız baskısı Timaş Yayınları tarafından 1998'de yapılmıştır.

⁴⁶⁰ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı Nuhoğlu Kitabevi tarafından 1973'te yapılmıştır.

⁴⁶¹ Okuyucusuyla 2014'te buluşan eserin esas aldığımız baskısı Panama Yayınları tarafından 2017'de yapılmıştır.

⁴⁶² Okuyucusuyla 2006'da buluşan eserin esas aldığımız baskısı Panama Yayınları tarafından 2015'te yapılmıştır.

⁴⁶³ Okuyucusuyla 1925'te buluşan eserin esas aldığımız baskısı, Ötüken Neşriyat tarafından 2013'te yapılmıştır.

⁴⁶⁴ Okuyucusuyla 2008'de Anadolu Fatihi Alparslan adıyla ilk kez buluşan eserin esas aldığımız baskısı, İskenderiye Kitap tarafından 2015'te yapılmıştır.

farklı bakış açılarıyla verir. Mehmet Kemal Erdoğan'ın *Sultan Alparslan*⁴⁶⁵ romanında ise Ayaz adlı roman kahramanının hayat hikâyesiyle renklenmiş Alparslan'ın saltanat mücadelesinin Malazgirt Savaşı'nda kazanılan zaferle evrilişine yer verilir.

Ebubekir Subaşı, *Savaşçıların Efendisi Alparslan*⁴⁶⁶ romanıyla Alparslan'ın mücadelesini ve Malazgirt Savaşı'nı, "Esrar-ı Malazgirt" adlı bir tarihi vesikaya göre kurgularken, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*⁴⁶⁷ romanında da İslam tarihi ve Kızılbaşlık hakkında geniş izahatlarla Osmanlı-Safevi çekişmesinin arka planı izah ederek Çaldıran Savaşı'nı ve bu savaşı doğuran sebepleri işler.

Hasan Basri Bilgin'in *Efe Türk Yavuz Han*⁴⁶⁸ romanında Yavuz'un Kara Manas'la şehzadeliği döneminde başlayan ve halifelik makamına yükseldiği yıllara dek süren hayat hikâyesine yoğunlaşmışken, Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*⁴⁶⁹ romanında Sultan Selim'in mücadelecilik kişiliği ve Çaldıran'daki zaferi kronolojik bir dikkatle verilir. Uzun süren bir mücadeleden sonra tahta oturan Sultan Selim'in Osmanlı'yı tehdit eden Şah İsmail tehlikesini bertaraf edişi, çift taraflı bir okumayla kurgulanırken, olayların inandırıcılığı dipnotlarla sağlanmaya çalışılmıştır.

Yavuz Bahadıroğlu, Yavuz Sultan Selim üçlemesinin ikinci kitabı olan *Şirpençe*'de⁴⁷⁰ Selim'in Çaldıran'daki zaferle belirlediği üç hedeften ikincisini gerçekleştirdiğini anlatırken, Kemal Arkun *Yavuz Sultan Selim Han*⁴⁷¹ isimli romanında, Sultan Selim'in ilmi derinliğini ve icraatlarını vermeye çalışır.

---

⁴⁶⁵ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, Kariyer Yayıncılık tarafından 2017'de yapılmıştır.

⁴⁶⁶ Okuyucusuyla 2010'da buluşan eserin esas aldığımız baskısı, Çelik Yayınevi tarafından 2015'te yapılmıştır.

⁴⁶⁷ Okuyucusuyla 2008'de buluşan romanın esas aldığımız baskısı, Çelik Yayınevi tarafından 2015'te yapılmıştır.

⁴⁶⁸ Romanın araştırmamıza da esas aldığımız ilk baskısı, 2011'de Hayat Yayınları tarafından yapılmıştır.

⁴⁶⁹ Okuyucusuyla 1947'de buluşan eserin esas aldığımız baskısı, İnkılâp Kitabevi tarafından 2008'de yapılmıştır.

⁴⁷⁰ Okuyucusuyla 1997'de buluşan eserin esas aldığımız baskısı, Nesil Yayınları tarafından 2012'de yapılmıştır.

⁴⁷¹ Okuyucusuyla 2008'de buluşan eserin esas aldığımız baskısı, Akademisyen Yayınevinde 2011'de yapılmıştır.

II. DOĞU'YA BAKIŞ

2.1. Mekân Olarak Doğu Anadolu

Bir kurgu sanatı olan roman, tamamen bireysel, esrarlı bir dünyanın imajıdır. Zira bu bireysel dünyada yazarının yanısıra okuyucunun da duygularına, düşüncelerine ve tecrübelerine benzer bir şeyler vardır.⁴⁷² İnsan ruhunun derinliklerine inen bu edebi türün ürettiği yeni insan ve mekân, edebi eserin niteliğini belirleyen en önemli unsurlardandır. Bireyi ve toplumu nasıl yaşadığı mekândan bağımsız bir şekilde ele alamazsak,⁴⁷³ edebiyat eserlerini de içinde oluştukları coğrafyadan ayrı düşünemeyiz. Her yazar, içinde bulunduğu kültürden, iklim koşullarından, siyasal ve toplumsal olaylardan etkilenir. En bağımsız, bilincini, düşüncelerini tümüyle toplumdan arındırarak aktaran yazarda bile muhakkak ki içinde yetiştiği toprakların izlerini bulmak mümkündür. *Mekânın içinde üretilen ilişkilerin* oradaki insanlardan ve iktidarlardan bağımsız olmaması, üzerinde yaşamış ve/veya yaşayan kişiler tarafından farklı algılanması, mekânın politik yönünü de ortaya çıkarır. Bu anlamda *mekân, aslında taraftıdır ve politiktir*⁴⁷⁴; çünkü uğruna mücadele edilen bir olgudur.

Yazarların yaşadıkları toplumun ve içinde buldukları çevrenin izlerini taşıdıkları hayat coğrafyasının dışında, metnin geçtiği coğrafya da çok önemlidir. Yazar hiç görmediği bir yeri ya da yaşadığı zihinsel süreçleri bir mekân bağlamında anlatabilir. Bu nedenle eserin geçtiği mekân incelenirken metin, bağımsız bir yapı olarak ele alınabilir. Yine aynı şekilde yazarların farklı algılama biçimleri, aynı mekânı farklı şekillerde betimlemelerine ve yorumlamalarına neden olur. Buna bağlı olarak bir edebi eseri incelerken, sadece mekânı incelemek ve tanımlamak yeterli değildir, mekânı oluşturan anlam ilişkilerini de ele almak gerekmektedir. Kahramanın veya yazarın orada yaşadıkları, mekânın bir kişiden diğerine göre değişik algılanmasına neden olur. Relph'in o yerinde tespitiyle, "*insan olmak anlamlı mekânları içeren bir dünyada yaşamaktır.*"⁴⁷⁵

Batı aydınlanmasının Tanzimat aydınıyla birlikte ülkemize nüfuzu, edebi eserler vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Toplumu Batı modeline uydurmak için

⁴⁷² Joseph Conrad, *Romanın Dünyası (Roman Teorisi)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.s.33

⁴⁷³ İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş 2*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.s.77-78

⁴⁷⁴ Serdar Öztürk, *Mekân ve İktidar*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012.s.20

⁴⁷⁵ Ayşen Akpınar, "Kadınların Varlık Alanlarına Yolculuk", G. Bakay, A. Akpınar, H. Dedehayır (Der.), *Kadın ve Mekân* (ss.27-41), Turkuvaz Kitap, İstanbul 2010.s.27

girişilen bu davada edebiyat, kendisine biçilen bu misyonu yerine getirmek amacıyla hem bir içerik hem de biçimsel değişimlere zorlanmıştır. Böylelikle Divan edebiyatının geleneksel dünyasına uymayan yeni bir yazınsal evren tiyatro, hikâye ve roman aracılığıyla oluşturulmuştur. Ne var ki yeni anlatımlar olark Türk okuruna sunulan eserlerde, olay örgüsü, zaman ve mekân uzun bir süre İstanbul merkezli olacaktır. Tanzimat ideolojisinin daha sonraları Kurtuluş Savaşı şartlarıyla buluşması, romandaki mekân algısının değişmesine ve Anadolu lehine genişlemesine imkân tanımıştır.

Türk roman türünün gelişiminde Batı'dan Doğu'ya veya merkezden taşraya yönelik bir mekân genişlemesi, sadece bir mekân değişiminden ibaret olmayıp zamanın ruhuna uygun bir adım ve/veya devletten halka doğru bir gidişin ifadesidir. Büyük çoğunluğu bürokrat olan ilk nesil sanatçılarından hayli zaman sonra Anadolu'nun idealleştirilmesiyle ivme kazanan mekân algısı, edebi eserdeki bir *yarıntının* değil, kurgusal eserdeki tüm olay örgüsünü etkileyecek bir yapısal değişikliğin göstergesidir. Her ne kadar mekân, yazınsal yaratıyı oluşturan en temel öğelerden olsa da bizdeki mekân kayması, bunu aşan niteliklere sahiptir. Özellikle Doğu Anadolu öznelinde baktığımızda adeta XX. yüzyılın başlarındaki Anadolu imgesine yakın bir anlam derinliğine sahiptir. Yüzyılın ilk çeyreğinde bir varoluş meselesi olarak algılanan Anadolu gerçekliğine yönelik yaklaşım, daha sonraları Bölge'ye yönelmiştir.

Bölge'yi konu edinen eserlerde, roman kahramanlarının kişisel ve toplumsal belleklerinin hem öznesi hem de nesnesi konumundaki mekân, geçmişin tüm olanaklarına sahip olmasının verdiği güçle geleceklerinin de bir belirleyicisi olma rolündedir. Okuyucuya sunulan bu *özne* mekânlar, neden oldukları durumlarla okuyucuyu etki alanına çekmiş olurlar. Çünkü yazar için mekân, Bachelard'dan ödünç aldığımız deyimle, basit bir sahne olmaktan çok, bir "*ruh hali*"⁴⁷⁶dir. Başka bir deyişle, yazarlar bu mekânlarla "*kendilerini farklı düş ve anı düzlemlerinde kolayca başka yerlere, başka zamanlara*"⁴⁷⁷ taşırlar. İncelediğimiz romanlarda gerek Rus ordusunun ilerleyişinden dolayı yurtlarından kaçan Müslümanlarda, gerek isyanlara karıştığı gerekçesiyle Batı illerine sürülen kimselerde, gerekse de Tehcir Yasası nedeniyle yurt dışına sürülen gayrimüslimlerde mekânın bu belirleyiciliği görmezden gelinemeyecek derecededir; çünkü bu mekânlar "*kahramanların kimliklerine, geçmişlerine ve*

⁴⁷⁶ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.s.103

⁴⁷⁷ Gaston Bachelard, a.g.e. s.84

geleceklerine dair kayda değer bilgiler”⁴⁷⁸ saklamaktadır. Gerçek hayatta tecrübe ettiğimiz bu olgu, kurgusal yapıtta da bu gerçekliği bize aynen dayatmaktadır.

Olay örgüsünün başlangıcında olduğu gibi doruk noktasında ve düşümünde etkisini hissettiren mekân faktörü, kullanım biçimine göre roman karakterlerinin nasıl hareket edeceğini hem sezdirenen hem de etkileyen bir pozisyonda bulunabilir. Özellikle dış mekân tasvirlerinin okuyucuya telkin ettiği hisler, roman kahramanının eylemlerinin seyri açısından ipuçları barındırır. Yazarın okuruna vermek istediği iletinin bütünlüklü bir biçimde algılanabilmesi, olayın geçtiği iç ve dış mekân betimlemelerinin kullanımına bağlıdır. İnsanın tüm eylemlerinin belirli bir uzam dâhilinde gerçekleşiyor olması ve yaşantıların anımsanmasında bu yerlerin bir tür sembolik mekânlara dönüşmesi, bu mekânların insanlarca canlı bir varlık gibi algılanmasına yol açar. Bölge’yi konu alan romanlarda özellikle Tunceli yöresinde inanç halini almış Munzur Irmağı, Tujuk Dağı gibi uzamsal unsurlar, sadece bir nesne değil, orada yaşayan halkı etkisi altına alan *özne* varlıklara dönüşür.

Kahramanın kişiliğini verdiği kadar yazarın mesajını da yüklenen mekân, karakterin gerçeklik bağlamında ayağını yere bastığı kurgusal bir gerçekliktir. Kahramanının karakter kazanıp bir kişiliğe dönüşmesi, bu ortamla girdiği alışverişin bir sonucudur. Yazarın karakterini okuyucuya daha iyi vermek için giriştiği çabaya destek olan uzamsal ayrıntılar, karakterlerin daha tutarlı, daha ilgi çekici olmasını sağlar. Yazar, yarattığı kahramanı sadece anlatmakla yetinmez, aynı zamanda farklı ayrıntılardan yararlanarak onun kişiliğini belirginleştirmek ister. İşte bu noktada mekânın “*insanı tanımlama ve anlatabilme yetisi*”⁴⁷⁹ devreye girer. Yazar, kahramanlarla çevre arasında karşıtlıklar ve paralellikler kurgulayarak onun kişiliğinin özge yanlarını belirginleştirmiş olur.

Köy ile kent, insani ilişkilere göre biçimlenen yapılar olarak farklı özellikler gösterir. Köydeki ilişkiler, henüz kentin makul ve kurallarla düzenlenmiş seviyesine ulaşamamıştır. Bu nedenle köy romanlarında karmaşık ilişkilerin, baskı düzeninin ve geleneksel yaşamın izleri görülür. Köyde yabancılaşma, bireyselleşme, gibi modern insani durumlara az rastlanılmasına rağmen, edebiyatın ana malzemesini oluşturacak

⁴⁷⁸ Ayşe Demir, *Mekânın Hikâyesi-Hikâyenin Mekânı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.s.21

⁴⁷⁹ Ayşe Demir, *a.g.e.* s.235

pek çok olaya da kaynaklık eder. Kimi zaman köydeki ilişkiler kenttekine göre çok daha çetrefilli bir hal alabilir. Bireylerin duygusal ilişkisinin dozu, bu durumda etkilidir.

Kentin soğuk insani ilişkilerine nazaran köylerde/taşrada yaşayan insanlar arasında devam edegelen samimi temaslar, köy romanlarına da yansımıştır. Bütün köy romanlarında insanlar birbirinin isimlerini ve ailesini bilir. Orada bir haksızlık ve çatışma varsa bile bu birbirini tanıyan komşular arasında cereyan eder. Çetin iklim koşullarında ve aynı toplumsal şartlarda yaşayan insanların birbirlerine ihtiyaçlarının bitmemesi, onların duygusal kopuşlarını çoğunlukla engellemiştir. *Ağrı Dağı Efsanesi*'ndeki Mahmut Paşa'nın, kendisine nazaran halka daha yakın olan aşiret reislerinden yardım dilemesi ve onlara danışması bu durumun göstergesidir. Bu anlamda, İbn Haldun'un ifadesiyle "coğrafya kader"dir.

Türk romanında mekân, bir toplumsal bellek sembolü olarak da değerlendirilir. Osmanlı'nın son iki yüzyılından itibaren devam eden ve yeni bir Cumhuriyet'le sonuçlanan serüveninde kaybettiği "vatan" toprakları, yurt insanında farklı bir vatan hassasiyetinin oluşmasına yol açmıştır. Edebi eseri şekillendiren yazarı, içinde yaşadığı toplumdan soyutlayamayacağımıza göre, yüzyıllarca savaş nedeni ve mekânı olmuş Doğu Anadolu'yu işlerken de bu duyarlılıktan sıyrılmasını bekleyemeyiz. Birçok eserin yazılış amacı olan bu mekân, maruz kaldığı tehditlerden dolayı milli kimliği sembolize eden bir benlik imgesine dönüşür. Toplumların güven adaları olan bu mekânları yitirme kaygısı, çok sarsıcıdır. İnsanın toplumsal belleğinde "*kalıcı izler*" bırakan bu yaşanmış mekânlar, "*kişilerin ruhsal kimliğinden çok, toplumsal kimliğini belirgin*"⁴⁸⁰ kırlarlar. İnsanoğlunun mekâna karşı beslediği sevgi, aidiyet ve özveri, tüm eylemlerinde olduğu gibi yazınsal ürünlerde de yerini bulur.

Kurgusal eserlerde toplumsal temaların kullanılması, ister istemez mekân seçimini de hassas bir konuma yükseltir. Özellikle Osmanlı-Safevi savaşlarında nüfuz çatışmalarına sahne olan, Ermeni veya Kürt orijinli isyan hareketlerinde de çatışma nedeni olan Doğu Anadolu Bölgesi, hususan Cumhuriyet dönemi romanlarında ihmal edilemeyecek oranda işlenmiştir. Uzun yıllar bir kurtuluş mücadelesi veren toplumun bir ferdi olan yazarın da doğudan Rus işgaline uğramış, Ermeni olayları nedeniyle sivil kıyımlar görmüş, Sarıkamış'taki trajediler gibi kitlesel askeri felaketler yaşamış ve daha

---

⁴⁸⁰ Ayşe Demir, *a.g.e.* s.436

sonraları da Kürtlük temelli isyanlara zemin olmuş bu bölgeyi romanlarında işlememesi düşünülemez. İşte tarihi derinliği bulunan böyle bir mekânın, milli kimlikler açısından varoluşsal nitelikleri olan sembolik alana dönüştüğü bir ortamda, edebiyatımıza konu olması ve bu mekânla özdeşleşen kişilerin (Kazım Karabekir Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Enver Paşa, Nene Hatun...) ulusal kahraman veya hain olarak (Şeyh Sait, Seyit Rıza...) kabul edilmesi, gerçek hayattaki mekân-insan ilişkisinin yazınsal esere de ne derece yansıtıldığını görmemiz açısından bu araştırmaya bir ufuk açmış oldu. Yazarların dünya görüşlerine ve edebi tutumlarına bağlı olarak değişen eserlerde aynı konular farklı yazarlarca ve farklı bakış açılarıyla verilmeye çalışılmıştır. Tunceli yöresini konu edinen Kemal Bilbaşar, Barbaros Baykara, Hasan İzzettin Dinamo gibi yazarlar için bir gerilik kaynağı olarak görülen Tunceli/Dersim; Metin Aktaş, Mustafa Yeşilova, Erhan Pınarbaşı, Haydar Karataş gibi yazarlarca da kutsallıkla bütünleşmiş masalsi bir mekândır. Bu da “itibari” bir gerçeklik taşıyan romanda, mekân unsurunun sanatçılarca nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.

2.1.1. Mekâna Olumlu Bakış

İnsanın varoluşsal bütünlüğünün önemli bir parçası olan mekânın, yaşanılan yer olmaktan öte anlamları vardır. Bizim yaşam biçimimizi belirlediği gibi, iklimi, habitatu ve ekonomik imkânları sayesinde kültürel yapımızı da biçimleyen büyük bir aktördür. İnsan yaşamını konu edinen romanın bu aktörle buluşması ve onu yapısal bir faktör olarak kullanması da gecikmemiştir. Bu anlamda Bölge’yi konu edinen romanlarda yazarın üslubuna göre farklı mekân tasavvurlarıyla karşılaşırız. Özellikle Bölge kökenli yazarlarda rastladığımız olumlu mekân tasvirlerinde kıştan ziyade bahar ve yaz aylarına yoğunlaşmıştır. Memleketinden bir süre uzakta kalmış yazarların/kahramanların gözüyle yapılan betimlemelerde rastladığımız olumlayıcı bakış açısı, çoğu kez mitik ve mistik tonlarla yüklenerek verilir. Bu tür romanlarda doğal güzellikler, Doğu’ya ait tüm olumsuz unsurların üzerini örten bir şal gibi kullanılmıştır. Böylelikle, kahramanları ne Doğu’nun geri kalmışlığı ürkütür, ne de kışı ve soğuğu üşütür. Ancak öne çıkan yöre ve şehirlere ait unsurlar çok fazla değildir. İlk sırayı Ağrı Dağı ekseninde Ağrı ve Iğdır yöresi alır. Van Gölü bir diğer doğal güzellik unsuru olarak işlenirken, Tunceli *ideolojik* ve *mistik* unsurlarla öne çıkarılmaya çalışılır. Doğu’nun diğer kentlerine ait özellikler ise çok azdır.

Ağrı Dağı Efsanesi'nde Yaşar Kemal, doğanın güzelliğini daha romanın ilk sayfasında masalsi bir ifadeyle vermeye çalışır: “Her yıl karlar eriyip de bahar gözünü açınca, Ağrıdağında bir ulu tazelik patlayınca, gölün kıyıları, ince kar çizgisinin üstü keskin, kısa, küt çiçeklerle dolar. Çiçeklerin rengi alabildiğine parlaktır. En küçük çiçek bile mavi, kırmızı, sarı, mor kendi renginde çok uzaklardan bir renk parıltısı olarak balkır. Ve keskin kokarlar. Gölün mavi suyu, bakır rengi toprağı baş döndürücü keskin kokularla kokar. Ve bu kokular çok uzaklardan duyulur.”⁴⁸¹ Ağrı Dağı'na mitolojik bir derinlik yükleyen yazar, hem dağı hem de dağın doruklarına yakın bulunan Küp Gölü'nü olağanüstü benzetmeler ve tasvirlerle verir. Çoğunlukla Ağrı Dağı'nı ve Mahmut Bey'in sarayını (İshak Paşa Sarayı) mekân olarak yazılan romanda, çevre illerden ve Hoşap Kalesi'nden bahsedilir. Sarayın ve kalenin özellikleri birbirine yakındır. İkisi de yüksekçe tepelerde inşa edilmişlerdir. Sarayın, Osmanlı Devleti'nin itibarını ve kültürünü yansıtan bir özelliği de vardır. Göçebe kültürün hâkim olduğu yörede aşiret yapıları halk üzerinde etkilidir. Romanın sonunda Ahmet'in intihar ettiği Küp Gölü, mistik ve mitolojik bir obje olarak tasvir edilir: “Ağrıdağının yamacında bir göl vardır. Bir harman yeri büyüklüğündedir. Suları som mavidir. Her yıl, bahar dünyaya yürüdüğünde, bir sabah, daha gün doğmadan Ağrıdağının tek mil çobanları bu göle inerler. Gölün kırmızı kayalıklarına, bakır toprağına kepeneklerini atar, bin yıllık sevda toprağına otururlar ve Ağrıdağının öfkesini kavallarıyla, hep bir ağızdan çalarlar.”⁴⁸²

Ömer Polat'ın *Saragöl* adlı eserinde önceleri tamamen göçebe olan roman kahramanlarının sonradan yerleştikleri mekân, baharın ve yazın muhteşem renkleriyle verilir. Roman kahramanlarının beklenti içinde olduğu zamanla mekân adeta örtüşerek işlenir: “Bir harman yeri büyüklüğündeki tepe dağ otlarına bürünmüş, nazlı bir yelin elinde salınıp durmakta. Aşağıdan yele karışıp gelen bin bir çiçek kokusu. Ovada güzellik akıllara durgunluk.”⁴⁸³ Bölge coğrafyasında yeni bir dirilişi temsil eden bahar, bereketli bir sofraya gibi yayılır, tüm canlıların önüne: “Dağ taş çiçeğe bürünür on beş gün içinde. Dağ, taş çiçek kokar. Yel çiçek kokusu taşır durup dinlenmeden. Koyun ota doyar, yağlanır. Süt bollanır, kuzular beslenir.”⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.9

⁴⁸² Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.114

⁴⁸³ Ömer Polat, *Saragöl*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011.s.123

⁴⁸⁴ Ömer Polat, *a.g.e.* s.155-156

Seyit Alp'in *Şavk* isimli eserinde "Ararat"ın eteklerinde süren yaşamlarını yaşanan kuraklık nedeniyle terk ederek Ankara Haymana'ya göçen Hacı Osman Ağa ve çevresi, orada yeni bir yaşam kurmaya çalışır. Yöreyi yöneten Osmanlı Paşa'sından izin alan bu insanlar, orada yaşayan Türkmenlerle de çeşitli toplumsal ilişkiler geliştirirler. Nereden geldikleri sorulduğunda verdikleri cevaplar, Ağrı Dağı ve çevresine yönelik özlemlerini de ifade etmiş olur: "*Ararat'tan geldik Bey. Ararat'ı görmediniz, bilemezsiniz. Bir ömür orada yaşayanlar bilemezken, siz nereden bileceksiniz? Dünyanın bir yanındır emma bu dünyaya hiç benzemeyen bir dünya... Koçerler eteklerinde bahara sürü sürdüklerinde tepeden tırnağa ak, mor, kara koyun, karacaya benzer keçilerle sıvanır. Bu zaman başı gökte, ayağı toprakta ak külahlı, keçeli heybetli bir çobandır. Bin, on bin yıldır aynı türküyü söyleyen çok yaşamış gamlı, sevdalı bir çoban... Etekleri yaz, yamaçlar bahar, tepede fırtınalar dolandıran böyle bir dağ görülmemiştir. Yamaçlardaki Koçerler doruktan apak kar alır, bunalan fırtınanın sürdüğü yırtıcı hayvanları gözlemekten de halden düşerler. Derken bahar sürülerle doruklara yürür.*"⁴⁸⁵

Orhan Aras, *Son Cennet*'te 80 öncesi siyasal çatışma sürecinde işlediği bir cinayetten dolayı aranırken döndüğü Iğdır'daki ve yurt dışına kaçmadan önce saklandığı Ağrı'daki izlenimlerinden oluşan mekân tasvirleri, onun yurt dışındayken memleketi hakkında kurduğu en sıcak hayalleri de süsler. Cinayeti işlediği üniversiteden kaçarken takip ettiği Ardahan yolunun ormanlık durumundan bahseden Can, "*bu ıssız*" yoldan rahatlıkla Iğdır'daki baba evine döner. Aynı zamanda köylüsü olan, en yakın arkadaşı Yusuf'u bir kavgada kurşunlayarak öldüren Can, kaçakken hep geçmişe sığınır. Yusuf'la geçirdiği çocukluğunun mutlu günleri, hep güzel mekân tasvirlerinin eşliğinde verilir: "*Açık hava, masmavi gökyüzü, düzlüğe yayılmış çeşit çeşit renkteki otlar ve karmakarışık kokular zihnimizi açar, neşemize neşe katardı.*"⁴⁸⁶

Daha güvenli olsun diye Ağrı'nın bir köyündeki dayılarının evine babası tarafından götürülen Can, "*ufukları boydan boya kuşatmış koca Ağrı Dağının zirvesindeki beyazlığı*"a doğru sürer atını. Atının onu götürdüğü yer, "*gümüş ufukları, ince uzun kavakları, yeşil söğütleri, unlu yapraklarıyla yeşil kabuklu iğdeleri,*

⁴⁸⁵ Seyit Alp, *Şavk*, Doz Yayınları, İstanbul 1999.s.30

⁴⁸⁶ Orhan Aras, *Son Cennet*, Anfora Yayıncılık, İstanbul 2008.s.12

*analarının karınlarına başlarıyla vuran kuzuları*⁴⁸⁷yla huzurlu bir hayat yaşayan ninesinin ve diğer yarı göçebe insanların diyarıdır. Burada bir süre saklanarak yaşayan Can, 12 Eylül darbesinin ardından İran'a geçmek zorunda kalır.

Nihat Behram'ın *Miras*'ında Iğdır'da saygın bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Haydar'ın çocukluk ve gençlik yıllarına dair Bölge izlenimleri vardır. Daha beş yaşındayken Iğdır'ın Küllük Köyü'nde annesinin, babasının ve iki küçük kardeşinin ölü bedenlerini arkada bırakarak eli abisinin avucunda can havliyle kaçır. Abisini de Pernavut denilen nahiyede hastalığa kaptıran Haydar'ın hayatta tek tesellisi kalmıştır, o da anılarıdır. Düşle karışık çocukluk izlenimleri, baba yurdunun tatlı manzaralarıyla doludur. “*Dağların şahı*” olarak halk dilinde ünlenen Ağrı Dağı'nın eteklerinde yayılan ve “*Sürmeli Çukuru diye anılan Iğdır Ovası'ndan*” geçen Aras Nehri, “*aktığı bölgeyi kaynaklardan, derelerden, çaylardan, ırmaklardan kollarıyla bir elin parmakları gibi avuçlar.*”⁴⁸⁸ Iğdır'da rüzgârın ılıman esmesine rağmen içinde bulunduğu Anadolu'nun kuzeydoğu bölgesi “*Karadeniz, Hazar ve Basra'ya dökülen ırmakları, kar tutan geçit vermez sıradağları, kışlakları, yazlakları, yüksek yaylaları, ovalarıyla yeryüzünün sihirli bir parçası*”⁴⁸⁹ olarak tasvir edilir.

Yörenin uzun ve sert geçen kışının halk söyleyişlerine yansıyan durumu, Bölge'de yaşayan insanların yaşadıkları bu çetin koşulları hayal dünyasıyla nasıl şekillendirdiğini göstermesi açısından manidardır: “*Yenigazi'nin köy kahvesinde toplanan yaşlı köylüler sigaralarını tütürürken Karakış (Aralık) kara gider / Zemheri (Ocak) kuru gider / Gücük (Şubat) azdır, Mart yazdır... diyerek kendilerini avutuyorlardı. Onların bu atışmasını bir başkası yanıtlardı: Mart'ta merak (ot, saman kileri) / Abrel'de (Nisan) yarı gerek / Mayıs'ta da on beş bağ ot gerek... diyerek altı ay süreyle kar altında ulaşım ve iletişimden yoksun yaşanacağını, önlem almanın gerekli olduğunu vurguluyordu.*”⁴⁹⁰

Türkali'nin *Yalancı Tanıklar Kahvesi* isimli romanında da temel karakter olan Muhsin'in üniversite öğrencisi olduğu yıllarda tanıştığı Reyhan, Iğdır'lı Şii bir babanın kızıdır. Kendisi sosyalist bir mücadelenin içinde bulunan Muhsin, politikayla ilgilenmeyen Reyhan'a gönül kaptırır. Reyhan sayesinde Bölge hakkında kısaca verilen

⁴⁸⁷ Orhan Aras, *a.g.e.* s.25

⁴⁸⁸ Nihat Behram, *Miras*, Everest Yayınları, İstanbul 2009.s.73

⁴⁸⁹ Nihat Behram, *a.g.e.* s.74

⁴⁹⁰ Nihat Behram, *a.g.e.* s.76

mekân tasvirleri, Iğdır'daki siyasal olaylara rağmen pek olumsuz değildir. Salih'in duyumlarından hareketle tarif ettiği Iğdır, siyasal değerlendirmeler dışında rastlanan tek mekânsal detaydır: *“Filistin kampında biri vardı, Iğdırlı. Iğdır'dan söz ederdi hep. Bağlık bahçelikmiş Iğdır, o karlı, buzlu bölgede”*⁴⁹¹

Kardelenler adı verilen ve eğitime muhtaç kız çocuklarını okula kazandırma projesine destek için yazılan bu romanda Kulin, *“Doğu Anadolu'nun soğuk ikliminde, kar kalkmadan açan kış çiçeğine”*⁴⁹² verilen “Kardelen” adının daha iyi anlaşılması için Bölge'yi elinden geldiğince nesnel tasvirlerle anlatma yoluna gitmiştir. Yazar bu eserine konu ettiği kişilerle görüşmek için dolaştığı Bölge'nin baharın nefesiyle canlanacak olan, işlenmemiş sert ve haşin coğrafyasını anlatır. Mekân, uzun bir karamsarlığı izale edecek ümit ışıklarıyla doludur: *“Kış boyunca sessiz ve elemli duran bozkırlar mart sonuna doğru silkinir ve birden coşar. Aylardır kendini esirgeyen güneşin ışığı, bulutları yarıp yeryüzüne erişince, göz alabildiğine uzanan yaylalarda kara gözlü kırmızı gelinciklerle sarı saçlı papatyaların, dağlarda ise mor anemonlarla mavi dağ minelerinin, hüsnüyusufların ve isimlerini hiç hak etmeyen narin katırtırnaklarının renk cümbüşü başlar. Bir sihirbaz değneğiyle yeryüzüne dokunmuş gibi, bir anda pıtrak pıtrak çiçek fıskırır tarlalardan. Toprağın rengi, bu göz kamaştırıcı alacalı parıltı yüzünden görünmez olur.”*⁴⁹³

Alper Akçam'ın *Geçmiş, Bir Zamandı* romanında Ankara'da asistanlık yapan bir doktorun memleketi Ardahan'a yaptığı yolculuğu ve burada geçirdiği yirmi günlük izin sürecinde yaşadıklarını anlatırken yörenin mekânsal özelliklerine de değinmiş olur. Ardahan'a doğru Doğu Ekspresi'yle yol alırken özlem duyduğu memleketi *“hiç bitmeyecekmiş, sonu gelmeyecekmiş gibi süregiden kış günleri”* ve *“kardelenler, çiğdemler, nergisler, menekşeler, oylar, papatyalar, yaseminler, mineler”*⁴⁹⁴le süslü yaz günleriyle hayalinde canlanır. Kışın uzun sürdüğü bu yöreye yıllık iznini geçirmek için gelen Doktor'u karşılayan manzara, yazın tüm hünerlerini ele veren bereketli topraklardır: *“Tarlalar, tarla kuşlarının üstünden uçarak kutsadığı birer renk harmanıydılar. Telgraf direklerinin, tellerin, kuşların, yeşil otlakların arkasındaki renk renk, desen desen tarlalar... Yerden fıskırırca yükselmiş ekinin, otun, yeşilin, çiçeğin*

⁴⁹¹ Vedat Türkali, *Yalancı Tanıklar Kahvesi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.s.110

⁴⁹² Ayşe Kulin, *Kardelenler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.s.53

⁴⁹³ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.17

⁴⁹⁴ Alper Akçam, *Geçmiş, Bir Zamandı*, Abis Yayıncılık, Ankara 2009.s.9

canlı renklerinde, toprakla suyun bereketi... Serin akşam esintilerinin önünde, gün batımını uğurlayan, kıpırdanan hülyalı denizler gibiydi tarlalar. Dalga dalga... ”⁴⁹⁵

Masalsı romanında ise Alper Akçam Ardahan kökenli bir işçinin, yıllık iznini geçirmek için gittiği memleketinde tanık olduğu bazı rahatsızlıkları dile getirirken yöre hakkında da bazı detaylar aktarır. “İki bin metre yükseltideki” köyü, yazın “özgürlük taşıyan dağ esintilerinin berrak göl suyunda yarattığı yalancı akıntılar, mavi lacivert arası küçük dalgacıklarla çırpınan suların dansı, her şeye ürperti vermiş akşam güneşiyle güneşin önündeki bulutların suya düşürdüğü renk ve gölge oyunları, gölü çevreleyen yamaçların yeşil bitki örtüsü”⁴⁹⁶yle roman kahramanını adeta mest eder. Bir süre doğduğu topraklarda nefes alan roman kahramanı, ormanların tahrip edilmesinden dolayı çok üzülse de etrafındaki manzaranın da eşsiz güzelliğini görmezden gelemez: “Renk renk, onlarca, yüzlerce renk kır çiçeğiyle selamlaşır... Paçalarına dolanan, dizlerine ulaşan otlarda, çiçeklerde elmas tanecikleri parlardı; her biri ayrı bir sabah güneşi gibi olurdu çiy damlaları... Yemlikler, kuşekmekleri, evelikler, çoban ekmekleri, kekik çiçekleri, çavdar, yulaf sapları, özekler, yoncalar, kara otlar, tüm ot örtüsü, mantarlar, birbiriyle harman olmuş bitkiler, her bir rengin on ayrı tonunda bal çiçekleri, nergisler, menekşeler, pelinler, yaseminler, gelin çiçekleri, papatyalar, yaban gülleri, haşhaş çiçekleri... ”⁴⁹⁷

Karınca'nın Su İçtiği adlı eserinde Yaşar Kemal, roman kahramanlarından Baytar Cemil ve Dengbêj Uso vasıtasıyla Bölge hakkında genişçe bilgi verir. Sarıkamış faciasından Ruslara esir düşerek kurtulan Vanlı Cemil, bir yolunu bulup Ruslardan kaçır ve at sırtında Doğu Anadolu'yu dolaşır. Gördüğü manzara dehşet vericidir: “Her geçtiği köy, kasaba bomboştur. Göklerinde bir tek uçan kuş bile göremedi.”⁴⁹⁸ İnsan ürünü tüm yapıların yine insan eliyle mahv edildiği bu mekânda, doğa tüm güzelliği ve bereketiyle dikkat çekmeyi başarır. Van kıyılarına inen Baytar Cemil, Süphan Dağı'nın heybetiyle Van Gölü'nün büyüleyici mavisini birbirine karışmış olarak bulur. “Binbir mavide menevişleyen” Van Gölü'nden sonra savaşta yakılmış, yıkılmış Van'a girer. “Rus ordusu Doğu Anadolu'ya girdikten sonra Bölge”nin boşaldığını gören Baytar

⁴⁹⁵ Alper Akçam, *a.g.e.* s.29

⁴⁹⁶ A.Alper Akçam, *Masalsı*, Ürün Yayınları, Ankara 2005.s.17

⁴⁹⁷ A.Alper Akçam, *a.g.e.* s.132-133

⁴⁹⁸ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, s.139

Cemil, “Müslümanı, Hıristiyanı, Asurisi, Yezidisi hiçbir ayırım gözetmeden kardeşçesine, yürek yüreğe”⁴⁹⁹ yaşayan Van’ın durumunu görünce çok üzülür.

Romanın diğer kahramanı Dengbêj Uso’nun diliyle 1600’lü yıllarda Van Müküs’te (Bahçesaray) doğan Fekiye Teyran ismini alan “dengbêj”in hayat hikâyesi anlatılır. Eserlerinde “doğaya yeni bir bakış”⁵⁰⁰ getiren yazarın anlattığı Doğu Anadolu, masalsi betimlemelerle yüklü bir mekân olarak karşımıza çıkar: “Ovalar dolusu üst üste renk renk kaynaşan kelebekler, koyaklar dolusu parlak çiçekler ve gökler, dallar dolusu kuşlar görmüş, konuksever, yürekten, güleç insanlarla karşılaşmıştı. Gittiği yerlerde geyik, keçi, kısrak sütü içmiş, ak petekli, çiçek kokulu ballar yemişti. Göçer çadırları, köyler, kasabalar, ulu bedestenli şehirler, dağlar, çöller evi kadar onun meskeni olmuştu.”⁵⁰¹ Yazarın özellikle Van yöresine ait doğal güzellikleri anlatımı baş döndürücüdür. Hak aşığı bir ozan olan Fekiye Teyran, kendisine ilham verecek olan kuşu görmek için Süphan Dağı civarında gezerken “başını kaldırdı dağın doruğuna baktı. Doruğun yanından yöresinden ağzına kadar, renk renk çiçeklerle dolmuş ovaya bacaklarını sarkıtıp kanatlarını kısmış turnalar üst üste iniyorlar, salınarak oradan oraya ağır ağır yürüyorlardı. Gökten, durmadan o kadar o kadar turna sağılıyordu ki ovaya, ova turna sürüleriyle doluyordu. Gün ışığı altında Süphan Dağı billurdandı.”⁵⁰² Alıntılardan da anlaşıldığı gibi Van ve çevresinin anlatıldığı romanda üç yüz yıl önceki masalsi mekâna göre Birinci Dünya savaşı sonrası aynı yer, yaşam umudu vermeyen bir duruma bürünmüştür.

Yaşar Kemal, *Kimsecik* üçlemesinin ilk kitabı olan *Yağmurcuk Kuşu*’nda Rus ordularının ilerlemesi üzerine Van Gölü kenarındaki yurtlarından ayrılıp Çukurova’ya yerleşen İsmail Ağa ve ailesinin başından geçenleri konu edinir. Göç yollarında yaşadıkları eziyetlerden sonra sıtmayla kırılan Çukurova’ya ulaşan İsmail Ağa, dağlık bir köye yerleşir. Yerleştiği köyle karşılaştırarak anlattığı Van’daki köyleri anlatıcının parlak betimlemeleriyle dile getirilir. “Dağların arasında, yılın her ayında doruğu karlı Süphan, Nemrut dağlarının dibinde”⁵⁰³ olan Van Gölü, “maviyle sütbeyazla dalgalanır, çalkalanır.” Gölün “günün her anında bir renk cümbüşünde yunup arı”nan muhteşem görüntüsüne rağmen, bölgenin iklim özellikleri ve coğrafi şekilleri insan yaşamını

⁴⁹⁹ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.146

⁵⁰⁰ Muzaffer Uyguner, *a.g.e.* s.23

⁵⁰¹ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.360

⁵⁰² Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.378

⁵⁰³ Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu- Kimsecik 1*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.s.53

zorlayacak niteliktedir: “*Van gölü kıyıları, yöresini çepeçevre kuşatmış Süphan dağı, Nemrut dağı, Esrük dağı, öteki dağlar çırılçıplaktır. Dağların ardındaki Muradiye, Patnos, Çaldıran ovalarıyla Van ovası da çırılçıplaktır.*”⁵⁰⁴

Kışları keklik avına çıkan yöre insanına zorluk çıkaran iklimi ve arazisi kekliklerin sığındığı Sor koyağına ulaşmayı zorlaştırmaktadır; zira “*Sor koyağı dağdan göle kadar tepeleme karla*” dolar. “*Yılın beş altı ayında Sor koyağında göz açtırmayan bora, fırtına*”nın eksik olmadığı bu mekanlar yazın, yayla göçleriyle şenlenmektedir. “*Kara uzun kıl çadırlar*”la şenlenen Esrük Dağı’nın çiçeklerle, göllerle ve yaşıllıklarla süslenmiş yüzü anlatıcıyı kendinden geçirmektedir: “*Bu göllerde kırmızı, mor benekli alabalıklar kaynaşıyordu. İsmail Ağa, arkadaşları, bütün köylüler, kız kadın, genç yaşlı, ta çocukluklarından bu yana bu küçük göllerde alabalık avlamasını biliyorlardı. (...) Esrük dağı ağzına kadar binbir türlü çiçekle, otlar doluydu, diz boyu. İnce, serince bir yel durmadan esiyor, tatlı bir güneş alabildiğine dağı dolduruyordu. Yayıda her gün bir düğün bayramı. Davulunu zurnasını çeken çalgıcılar da yaylalara doluşuyorlardı.*”⁵⁰⁵

Yaşar Kemal’in *Kimsecik* üçlemesinin ikinci kitabı *Kale Kapısı*’nda İsmail Ağa’yı öldürdükten sonra dağlara çekilen ve kendisini öldürmeye gelenlerin hepsini öldüren Salman, başta küçük kardeşi Mustafa ve anası Zero olmak üzere herkese korku salmaktadır. İsmail Ağa’nın öldürülmesini bir türlü kabullenemeyen Hasan Ağa’nın ağıt olarak dillendirdiği tasvirler, kopup geldikleri Van yöresinin düşsel terennümleridir. İsmail Ağa’nın sadık adamlarından biri olan Hasan Ağa, Abdale Zeyniki’den el almış, memleketin en önemli ozanlarından biridir. Onun sıtmadan insanların dizlerinin tutmadığı, “*çatır çatır, mor kayalar*”ın kavruğu, sıcak ve mavisinin olmadığı Çukrova’yla karşılaştırarak dile getirdiği memleket tasviri, Mustafa’yı derinden etkiler:

“*Ve Van gölü çok maviydi. Ve çepeçevre yüksek dağların ortasındaydı. Süphandağı gölün kıyılarından dimdik yükselirdi, bir ak bulut gibi göğe ağmış. Kimi günler göl dibinden aydınlanır, mavi ışıklar fışkırırdı göğe doğru. Sütbeyaz Süphandağı, sütbeyaz sular, topraklar, ağaçlar, otlar maviye keserdi. Bir mavi düş dünyası olurdu Van gölü kıyıları. Güneş bile mavi doğar, karanlıklar bile mavi basardı. Kimi günler de dağların aklığı düşerdi Van gölünün dibine. Van gölü sütbeyaz olurdu,*

⁵⁰⁴ Yaşar Kemal, a.g.e. s.53

⁵⁰⁵ Yaşar Kemal, a.g.e. s.55-56

*gökyüzü sütbeyaz, kuşlar, insanlar, bulutlar, her şey sütbeyaz... Güneş bile apak doğar, karanlıklar bile apak gelirdi... (...) Çangal boynuzlu geyikler... Dağların başındaki dumanlı göllerde kırmızı, mavi alabalıklar yüzüyordu binlerce, kırmızı, mavi ışıkları karlara yansıyor... Van gölünün mavi karları güneşe, ışığa yansıyor... Işıklar mavi akıyordu, kuşlar mavi esiyordu, yeller mavi esiyordu... Çiçekler tek mil mavi açıyordu. Göl ağzına kadar çiçekle doluyordu, mavi, ak, dumana batmış çiçekler. Kaval sesleri geliyordu sulardan, kırmızı billur kayalıklardan, yeşil, billur topraklardan... Mavi ışığa vuruyordu, billur kırmızısı toprağa... Orada, sırtını bir kayaya dayamış Abdale Zeyniki kırk gün kırk gece destanını söylüyordu.*⁵⁰⁶

Yaşar Kemal'in *Kimsecik* üçlemesinin son kitabı *Kanın Sesi*'nde de düşsel ifadelerle yer verilen Van, Hasan Ağa'nın hüznü türkülerine yansır. Çukurova'ya sıcağı, yaşam biçimi ve insan ilişkileri bağlamında bir türlü alışamayan bu "dengbej" sürekli turnalara seslenerek kendi sıla hasretini dile getirir. Üçlemenin diğer kitaplarında olduğu gibi bu kitapta da Van, "binbir kuş şakıyan cennet", Van Gölü "mavi, ak köpüklü deniz", Bölge "dağların arkasındaki cennet ülkesi"⁵⁰⁷ ifadeleriyle nitelendirilir.

Müştehir Karakaya'nın Van yöresindeki medeniyet tarihini konu edinen romanlarından *Semiramis*'te Urartu devletinin başkenti olarak imar edilen Tuşba anlatılırken, yazar anlatıcı tarafından yörenin tasviri de yapılmış olur. "Doyumsuz gök, denizin koyu maviliğiyle"⁵⁰⁸ betimlenen göl çevresi, Prens Semiramis'i kendine hayran bırakan doğa harikalarıdır. Baharın gelmesiyle birlikte kaleden çıkan Prens, "göl kenarı boyunca uzanan" ve "yeşilin her tonunun cirit attığı bağlara" dinlenmeye çekilir. Burada "şarıl şarıl sular akar, alabalıklar bu sulara, ceylanların ormanda mutlu ve huzurlu oynaştıkları gibi oynar", "türü türü kuşlar aralıksız şakır".⁵⁰⁹ Yörenin çoğunlukla olumlu imgelerle verildiği bu romanda deniz olarak isimlendirilen Van Gölü ve çevresi "birkaç koldan gürül gürül akan dereleriyle bir cenneti"⁵¹⁰ andırmaktadır.

⁵⁰⁶ Yaşar Kemal, *Kale Kapısı-Kimsecik 2*, Adam Yayınları, İstanbul 1995.s.294-295

⁵⁰⁷ Yaşar Kemal, *Kanın Sesi-Kimsecik 3*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.s.104

⁵⁰⁸ Müştehir Karakaya, *Semiramis*, Aramis Yayınları, İstanbul 2012.s.9

⁵⁰⁹ Müştehir Karakaya, *a.g.e.* s.15

⁵¹⁰ Müştehir Karakaya, *a.g.e.* s.51

Kulin'in *Bir Gün* adlı bir diğer romanında da ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu'da ismi verilmeyen bir ilinde yaşayan ve aslen Vanlı olan bir ailenin dramı anlatılırken, "*Van ve çevresinin güzelliklerini anlatan türkülerden nakaratlar*"⁵¹¹ da dillendirilir.

Burhan Cahit'in *Kır Çiçeği* adlı romanında, Erzurumlu zengin bir ailenin kızı olan Çiçek, Ermeni çetelerinin baskınlarında anne babasını kaybedince Sivas'a götürülür. Orada Ermeni zabıtlar tarafından kaçırılan Çiçek, önce İstanbul'a sonra da Trakya'ya götürülür. Buradayken bir Türk sahafa sığınarak kurtulan Çiçek'in memleket hatıraları, ailesinin yaşadığı mekânın ondaki *tatlı izlenimleri* olarak sunulur. Savaşın evvelki durumu tasvir edilen ve "*kış, yaz tepelerinden kar eksilmeyen*" dağların eteklerindeki "*küçük bir kasabada*" yaşayan Çiçek için yaşadıkları yer, bir cennet köşesidir: "*Nereden geldiğini bilmediğimiz soğuk, köpüklü sular, yalçın kayalar arasından aka aka kasabanın yanından geçen dereye dökülürdü. Biz bu suların sesine o kadar alışmıştık ki kasabadan biraz uzağa gitsek kulaklarımız bu sesi arar, beklerdi. Geceleri bütün kasaba ışıklarını söndürdüğü zaman bu sular bize ninni söyler gibi akar dururdu.*"⁵¹² Kasabada yaşayan bütün çocukların vakit geçirdikleri bu suların kenarında çınar ağaçları bulunmaktadır: "*Bu çınarlar ne yüksek, ne koyu yeşil, ne engin çınarlardı... İlkbaharda çocuklar mektepten çıkınca doğru çınarlara koşarlardı. Orada kasaba ihtiyarları yeşil çayıra uzanıp çağlıyanların sesini dinleye dinleye uyur, gençler dereye su oyunları yapar, biz de onları seyrederdik.*"⁵¹³

Ermeni çeteleri tarafından kaçırıldığında da onların elinden kaçıp İstanbul'a döndükten sonra girdiği "*kibar âlemi*"nin onun kişiliğine aykırı bir mahiyette olduğunu anlayınca da sık sık geçmişindeki bu yitik mekânın güzel anlarını hatırlayacak ve kulağında yankılanan su sesleriyle teselli bulacaktır: "*Çağlayanlar. Bizim kasabanın çağlayanları... Onları her gece görüyorum ve çınarlığa kadar inip kayalara çarpan suların sesi her zaman kulaklarımda. En ıstıraplı ve en sevinçli zamanlarımda kendi kendime kaldıkça hep onları hatırlıyorum. Suların sesi kırık ömrümün musikisi gibi beni*

⁵¹¹ Ayşe Kulin, *Bir Gün*, Everest Yayınları, İstanbul 2015.s.121

⁵¹² Burhan Cahit, *Kır Çiçeği*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.s.6

⁵¹³ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.7

*bırakmıyor. Balo dönüşü şampanya mahmurluğu ile gözlerimi kapadığım zaman kulaklarımda hep suların çağıltısı vardı.”*⁵¹⁴

Orhan Pamuk’un Bölge’yi kısmen işlediği romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*’nda romanın sosyal temalarını yüklenen kişilerinden biri olup kendini bir fatih olarak gören Ömer, Avrupa’daki eğitiminden döndükten sonra Erzican’ın Kemah ilçesinde ihalesini aldığı demiryolu tünellerini yaparken Bölge’nin coğrafyasıyla tanışır. Zamanın “çok yavaş, çok ağır” aktığı ve çevresinde “çok kurt” bulunan Kemah’taki şantiyeye Ömer’i ziyarete gelen Refik, “İstanbul’dan, şehirden” kaçarak “tertemiz, geniş, pırıl pırıl gökyüzü, mavi, durgun, derin gökyüzü” altında “ayağının altında gıcırdayan kardan başka bir şey”⁵¹⁵ duymadan saatlerce yürür. Refik, bu asude mekânda kendisiyle baş başa kalmış ve “gerçekten de kendisine gel”miştir.⁵¹⁶

İran ve çevresine yoğunlaşan *İsmail* isimli romanında Reha Çamuroğlu, nüfuzunu artırmak için Erzincan’a gelen Şah İsmail’in buradaki günleri anlatılırken Bölge’ye dair bazı kısa tasvirler de yapar. Tercan’ın güney tarafında bulunan “*Sarukaya yaylağına*” gelen İsmail, “*Rum ülkesinin kapılarında*” bulunan “*yeşil, mor ve sarının iç içe geçtiği bu cennet*”⁵¹⁷te uzun bir süre çevreden gelen Türkmenlerden mürit ve asker devşirme gayretindedir. Şah İsmail’in kısa sürede on iki bin kişilik bir ordu devşirdiği “*soğuk ve tatlı sularıyla ünlü Sarukaya*”yı çevreleyen “*sarıçam ormanları*”, yöre halkının geçim koşullarını kolaylaştıran nimetlerle doludur.

Nezihe Muhiddin’in “*hayatta öksüz, desteksiz kalan bir Türk köylü çocuğu*”⁵¹⁸ olarak nitelediği Mehmet (Boz Kurt), Kemaliye yöresinde bulunan Aspanos köyünden İstanbul’a gitmeden önce annesiyle yalnız yaşamaktadır. Bir gün tarlasını sulayıp eve döndüğünde annesinin hastalandığını görür. Daha ne olduğunu anlamadan annesini kaybeden on üç yaşındaki Mehmet, cenazenin defninden hemen sonra üvey ablasıyla eniştesinin azarlarına maruz kalır. Onun bu kötü yazgısını yaşadığı mekân, doğal güzellikleri bakımından unutamayacağı manzaralar olarak onda tesirini uzun yıllar hissettirecektir. “*Çarmıçak dağının yalın kayalarını yalaya yalaya akan İn deresinin*

⁵¹⁴ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.247

⁵¹⁵ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.s.266

⁵¹⁶ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, s.449

⁵¹⁷ Reha Çamuroğlu, *İsmail*, Doğan Kitap, İstanbul 2004.s.161

⁵¹⁸ Nezihe Muhiddin, *Boz Kurt*, Anadolu Türk Kütüphanesi, İstanbul 1934.s.2

kenarında”⁵¹⁹ kurulmuş Aspanos’ta, ölen annesiyle tamamen yalnız kalan Mehmet’in öksüz hıçkırıklarıyla “uzaktan İn deresinin hazin şırlıtısı”, “asma kütüklerinin altından yükselen nemli toprak kokusu” karışmaktadır. Doğduğu yerin olumlu imajı, Mehmet’in karamsar günlerinde onu teselli edecek bir hatıra olarak daima yâd edilecektir.

Hakan Gezik’in *Buz Yarası* romanında Erzincanlı Burhan uzak diyarlarda ölüm kalım savaşı verirken memleketinin hatıralarıyla teselli bulmaya çalışır. “*Siperde düşmanı gözetlerken*”, “*düşen bombalardan sakınırken, askeri hücumu kaldırırken, düşmana yağmur gibi mermi yağdırırken*” hayal ettiği memleketine ağır hasta ve yaralı olarak dönen Burhan’a göre burası “*cennet*”le kıyaslanabilir ancak. Nitekim son nefesini de gençliğinde bolca suyunu içtiği çeşmenin başında verir. Köyün etrafını saran orman, sevdiği kızı izlemek kadar huzur verir ona: “*Ardıçlar, göl, karlı dağlar... İnsana dünyada bunlardan daha fazla huzur veren başka bir şey var mıdır ana? Rüyada cenneti görmek kadar huzur verir adama. Göl başında serinlenen insanlar, telaşlı ardıç kuşları, bir gölgeliğe çekilmiş kağnılar, kağnıların yaşlı, bir o kadar da uysal boğaları. Bilir misin ana, en az Dardağan’ı görmek kadar huzur verir insana. Çiçeğe durmuş gevenler, durgun gölde yüzen balık, neşe içinde koşuşturan çocuklar, kulaç atan gençler...*”⁵²⁰

İlhan Tarus, *Duru Göl* romanında Batı’dan gelen mühendislerin yöreyle (Elazığ) ilgili değerlendirmelerine yer verir. Bölge’ye gelen teknik ekibin gözünde “*dört bir yakaya doğru eğrile büğrüle uzanıp giden bakır rengi, azgın denizler gibi iri dalgalı, yoz topraklar*”la “*güneşin ışıklarını mavi mavi oynatan, çıplak yamaca asılmış akla sığmaz büyüklükte bir pano gibi, yeşil koruluğa gömülmüş, duru duru, sakın sakın, yıldız yıldız kıpırdayıp duran*”⁵²¹ Hazar Gölü, çalışacakları mekânın iki değişmez unsuru olarak belirir. Roman kahramanlarının hep olumlu ifadelerle dile getirdikleri göl ve çevresi, nişanlısının yanına vakit geçirmek için İstanbul’dan gelen Zeynep tarafından “*insanın ömrü buralarda geçmeli*”⁵²² sözleriyle beğenilir. Gölün etrafındaki yeşilliklerle bir uyum içinde olan doğal güzelliği “*yaradanın bir mucizesi*” olarak değerlendirilir. Beğenisini gizlemeyen Erdoğan adlı mühendisin ilk intibası gayet olumludur: “*Kullarım biraz nefes alsın, biraz serinlesin demiş. Güneşin altında üç gün,*

⁵¹⁹ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.* s.3

⁵²⁰ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, Dharma Yayınları, İstanbul 2005.s.149

⁵²¹ İlhan Tarus, *Duru Göl*, Dost Yayınları, Ankara 1961.s.7

⁵²² İlhan Tarus, *a.g.e.* s.52

beş gün, bir hafta yol kesen yolcularım birer çamçak su içsinler; döşlerini, bağlarını ıslatsınlar demiş."⁵²³

Yukarışehir romanında kendisi de Elazığlı olan yazarın Bölge'yi tasvirinde olumlu veya olumsuz tutumlardan ziyade realist tasvirler dikkat çeker. Romanın başında güneyden kuşbakışı bir perspektifle yukarı doğru çıkan yazar, Arap Yarımadası'yla romandaki olayların mekânı olan Harput yöresinin özelliklerini birlikte vererek karşılıktan bir izlenim doğurmak ister: "*Arap Yarımadası'nın kurak, kumlu topraklarından kuzeye, Anadolu'nun yüksek yaylalarına doğru gelenler; doğuda Dicle'nin sığ, durgun sularını, batıda derin yatağında gürültülerle akan Fırat'ı izler; dağlık, dar bir geçide ulaşırlardı.*

Geçidin kuzeye bakan arka yamaçları; Çapakçur, Monzur, Nurhak dağlarının çevirdiği ince uzun bir vadiye inerdi. Murat Irmağı, Karasu, Peri Suyu, ayrı ayrı çok uzaklardaki yüksek yaylalardan gelir, bu ince uzun vadinin güneyinde birleşir, Fırat'ı oluştururlardı. Gür, gürültülü, uzun yolun yolcusu Fırat'ı."⁵²⁴

Metin Aktaş'ın *Harput'taki Hayalet* isimli romanında mekânın bıraktığı izlenim, mevsimin etkilerine ayarlanmıştır. Elazığ sınırları içindeki "buz gibi soğuk suyu" olan Hazar Gölü'nün kenarında yaşayan Roc ve ailesi, gölgesinde yaşadıkları Hazar Baba Dağı'nın heybetiyle büyürler. Onu daima "büyüklüğü, ulaşılmazlığı, gücü" ile haşyette bırakan dağın "karlarla kaplı doruklarından başlayan, derin bir çizgi halinde dağı delerek Hazar Gölü'ne dökülen dere"⁵²⁵ onun çocukluk hatıralarını renklendiren manzaralar olarak kalacaktır. Askere gitmesin diye Harput'ta bir medreseye öğrenci olarak verilen Roc, öğrenciliğinin kışa denk gelen günlerini çok yağın karıyla hatırlayacaktır. "İnsan dizine ulaş"an kar, "Harput'u, Ulu Ova'yı, dağları, bozkırları, ormanları, her tarafı beyaz bir örtü gibi" kaplar. Kış mevsimi, Roc'da korkutucu duygular uyandırarak yerini bahara bırakır: "Rüzgâr hiç durmaz, aç bir kurt sürüsü, bir felaket tellalı gibi ulur; gök bazen günlerce, bazen aylarca hiç durmaksızın Harput'a metrelerce kalınlıkta kar yağdırırdı. Harput inine çekilmiş bir ayı gibi baharın gelmesini beklerdi."⁵²⁶ Roc'un Dersim'den Doğu Cephesi'ne gönüllü olarak katıldığı

⁵²³ İlhan Tarus, a.g.e. s.8

⁵²⁴ Şemseddin Ünlü, *Yukarışehir*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.s.7

⁵²⁵ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.s.14

⁵²⁶ Metin Aktaş, a.g.e. s.89

günlerin de kış mevsimine denk gelmesi, savaşılan askerler açısından tahammül edilmez sıkıntılara yol açacaktır.

Romanın bir diğeri mekanı da Sato'yu altıncı karısı olarak almak isteyen Hamidiye Alayı reisi Selahattin Ağa'yı öldüren Roc'un kaçtığı ve ismini Hıdır olarak değiştirdiği Dersim'dir. Ölümden kurtulmak için sevgilisi Sato'yu arkasında bırakıp bu yöreye geçen Roc, gördüğü manzara karşısında adeta kendinden geçer. Fırat'ı geçtikten sonra “o uçsuz bucaksız, sığ meşe ağacının içine” dalan Roc, “gördüğü güzellik karşısında şok” olur. Burası okuduğu medresenin hocası Deli Hacı'nın tarif ettiği gibi bir “cennet bahçesi”dir. Uzun süre burada yaşayacak ve Helin'le evlenecek olan Roc için bu mekân tüm güzelliklerin yuvası gibidir: “Ormanın ortasında ot çiçek, insan boyunu aşıyordu. Her renkte, kokuda, boyda çiçekler ormanın içini bir halı gibi kaplamıştı. Bir çiçek denizinin içine girmişti. Ormanı, otları, çiçekleri bir beşik gibi bir o yana bir bu yana sallayan rüzgâr ağır ağır büyüdü bir şarkı söyleyerek esiyor, ormanda yaşayan kuşların, böceklerin seslerine tempo tutuyordu. Sanki biri bu ormanın içine insanı mutluluktan sarhoş eden büyüdü bir esans serpmişti. Hava, rüzgâr insanı büyüleyen bir koku yayıyordu ormana. Roc, bu güzel kokuyu doya doya içine çekti.”⁵²⁷

Cemal Ataç'ın *Bir Kız Böyle Düştü* isimli romanında, Anadolu'nun Sarıyayla adlı küçük bir kasabasında başlayan hayatını ve çocukluğunu, sonradan büyük bir özlemle hatırlamaya çalışan İffet, içinde bulunduğu mülevves hayatın da tazyikiyle buraları adeta cennete benzetir. İffet'in memleketi olan ve romanda Sarıyayla olarak isimlendirilen yere öğretmen olarak atanan İstanbullu Celal, İffet'in babasına ait çiftlik yolunda “yüksek çamların yaydığı kokudan hâsıl olan, muattar bir âlem, bir hülya âlemi içinden”⁵²⁸ geçtiğini zanneder. Burada İffet'i görüp âşık olan Celal, nişanlanmasına rağmen evlenemediği İffet'in başından geçen onca badireden sonra ölmeden evvel teslim aldığı İffet'in hatıra defterinden de mekânın İffet'in hafızasındaki haliyle karşılaşır.

Yazları ailesiyle “sık ağaçlı korular, çiftliğin arkasında göklere ulaşan kocaman ağaçlarla dolu” çiftliğe giden İffet'in orada yaşadıkları, kendi yaşamının en mesut ve mutena anıları olarak hatırlanacaktır. Köydeki harman dönemi “doymaya imkân” bırakmayan tazeliğiyle İffet'e sonraları hem temiz aşkları hem de saf hayatları hatırlatan

⁵²⁷ Metin Aktaş, a.g.e. s.214

⁵²⁸ Cemal Ataç, a.g.e. s.11

manzaralar olarak kalacaktır: “*Tan yeri ağarırken hafif bir yaz rutubeti, bütün taze otlara sinmiş olan nefis bir kokuyu ıslatarak eritir, uçurur. Sabahın serin meltemi, binbir rayihaya karıştırdığı bu başak ve ot kokusunu toplayarak, getirip insanın yüzüne gözüne sürer ve serper. Harman yığınları büyüdü birer buhurdan gibi tütmeye başlar, güneş bu rutubet dalgasını dağıtacak kadar ısınınca bu tütmeler biter ve yerine doyulmaz ve tarif edilmez kokular kaim olur. Ve ertesi sabaha kadar her an tadı değişen bir kır kokusu insanı mest eder, bayıltır, hazdan adeta sarhoş eylerdi.*”⁵²⁹

Paşabeyzade Ömer Ali Bey’in *Türkmen Kızı* isimli romanında, Erciş-Bingöl civarında göçer halde yaşayan İlbeyli aşiretinin beyi Uzun Hamza’nın kendisinden çok küçük yaşta Kumru’ya talip olmasıyla başlayan mücadele anlatılırken yörenin tabii güzellikleri de görmezden gelinmemiştir. Bingöl Yaylağı’ndaki dağ eteklerinin “*Cenab-ı Hakk’ın en dil-nişin, en letafet-efza*”⁵³⁰ yarattığı “*eşcar-ı gunagun*”la donatıldığı bu yöre, “*nümune-i Ravza-i cenan hakine şayan*”dır. Bu suretle cennete benzetilen Bingöl dağlarında “*top top çıkan sümbüller, beneşeler, laleler, nergisler, zümrüdin çemenler*”le “*nice bin yenabi-i cuybara, nice çağlayanlara, nice ayn-ı zülale*”⁵³¹ sahiptir. Bu özellikleriyle yazın “*beş ay kadar aşayir ve kabaile makarr*” olur ve yarıgöçer aşiretler de oraya “*oba oba, oymak oymak*” gelip yazın çadırlarını kurarlar. Romanın hemen girişinde yapılan bu betimlemelerin, Hamza Bey’in ahlaksız teklifinden önce yapılması, sanki Türkmen aşiretlerinin doğal güzelliklerle örtüşen sosyal yaşam dengesini de işaret etmektedir.

Ethem İzzet’in *On Yılın Romanı* adlı kitabının başında romana mekân olarak kullanılan Bingöl’ün bu ismi nasıl aldığı verilirken “*Türk’ün en güzel kızı*”nı kaçıran bir çobanın saklanmak için aradığı yer “*Âdemoğlunun gözünden uzak; fesadın, fitnenin, rıyanın, iftiranın, kötü görüşün erişemeyeceği bir yer*”⁵³² olarak tasvir edilir. Aynı mitolojik anlatımda gelini parçalayan şahinin kanadından sızan kan damlalarını örtmek için yerden kaynayan sulardan dolayı yörenin Bingöl olarak isimlendirildiği dile getirilir. Eserde, Cumhuriyetin ilk on yılında yurt çapında gerçekleştirilen inkılaplara ağırlık verildiğinden, Bölge’ye ve Bingöl yöresine fazlaca yer verilmemiştir. Verilen ayrıntılar da yüzeysel ifadelerdir: “*Köye baktı, Torun’un dediği doğru:*

⁵²⁹ Cemal Ataç, *a.g.e.* s.62

⁵³⁰ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.5

⁵³¹ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.7-8

⁵³² Etem İzzet, *On Yılın Romanı*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1933.s.3

Yol var.

Mektep var..

Para var..

Uyanıklık var..

Sağlık var..

Düzen var..

Çalışma var..

Her yanda değişiklik var..

Her şeyde değişiklik var..

-Oooooh dedi.

Ciğerlerini köyün bu temiz, demdeğişik havası ile yıkadı. Kendi çocukluğu gözlerinin önünden bir sinema filmi gibi geçti ve ona yeniden:

-Benim köyüm bu mu idi? dedirtti.

-Bu değişiklik, bu bambaşkalık, bu yenilik Erhan'ın bile aklını durduruyordu!

Torun'a döndü. Yüksek sesle:

-On yılda bu oldu, yirmi beş yıl içinde kim bilir neler olabilecek?"⁵³³

Ali Haydar Haksal'ın *Hüzün* romanında dedesi İsmail Hakkı Efendi'nin hayat hikâyesini aktarırken yer verdiği mekân tasvirleri, kendi çocukluğunun geçtiği Bingöl/Hasköy'ün yazarda bıraktığı tatlı anılarına da dönüş kapısı aralar. Daha sonra İstanbul'a göçen ailenin "*köyün söğüt ve kavak ağaçlarının gölgelerinden, soğuk sularından, kırlarından, çiçeklerinden, temiz havasından*"⁵³⁴ kopamaması, yıllar sonra köyün göçler nedeniyle boşalmasıyla buruk bir acıya dönüşse de güzelliğinden bir şey yitirmez. Yazar anlatıcı, dedesinin izlerini takip etmek için döndüğü memleketinde doğanın yaşam tazeleyen büyüüne tekrar kapılır: "*Bu doğada ve bu hayatta bir başka hava solunur, ona başka bir gözle bakılır. Hayat öylesine canlı öylesine devingen olur ki dünya telaşı unutulur. Otların arasında zıplayıp duran çekirgeler, bir tırpanın keskin*

⁵³³ Etem İzzet, *a.g.e.* s.152

⁵³⁴ Ali Haydar Haksal, *Hüzün*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.s.34

ağına yakalanıp ikiye bölünen böcekler... Biz orada kendimizden geçmişken kanatlanıp ormanlık üzerinden büyük dereyi geçip kalecik düzlüğüne konmak isterdik.”⁵³⁵

Kopo adlı romanda Mustafa Yeşilova'nın yalçın kayalıkları, geçit vermez dağları ve doğal güzellikleriyle işlediği Dersim, bir yayla diyarıdır. “*Fırat'ın kolları arasında kalan bu koca alan*” dediği Dersim'i “*Anadolu'nun yüreği*” olarak niteler. Çevresine kapalı oluşu nedeniyle “*dünyanın değişmesi*”, buranın “*insanlarına değmemiş, erişmemiş*”tir. Dolayısıyla bu topraklar “*doğa görkemi içinde, hızlı akan suların, ormanın, karlı dağların dorukları*”⁵³⁶yla halkın güvencesi olmuştur yıllar yılı. Bölge'nin en engebeli yörelerinden biri olan Dersim hakkında çoğunlukla olumlu bir perspektiften dile getirilen ifadelerle, “*diz boyu yeşil otların yayla meltemini sevgiyle selamladığı*” bu mekân, “*karın beyazı, gölün mavisini, otun yeşili arasında insan gönlünün doğaya tutsak düştüğü*”⁵³⁷ coğrafyaya sahiptir. Doğanın tüm etkisini hissettirdiği bu coğrafyada “*kır çiçeklerinin serinlikte yayılan kokusu, insana apayrı duygular*” verirken, her sabah bu yayla “*güneşin çağrısına uyarak canlanır.*”⁵³⁸

Haydar Karataş'ın *Gece Kelebeği*'nde annesiyle yaz aylarında yüksek yerlere atfedilmiş kutsallığıyla “*ziyaret*” denilen mekânlara çıkan Gülüzar, anne sıcaklığının da katkısıyla etrafındaki güzelliklerin farkına varır. Yüz sürülen bu mekânlardaki güzellikler Hızırların, Sultan Babaların gizemiyle daha bir renklenir: “*Kaç kez annemin o taşların arasından kaybolup gittiğini, yeryüzünün, dağların, taşların, ağaçların, rüzgârların sahipleriyle konuştuğunu ben kaç kez görmüştüm... O dağlarda dağ keçileri, keklikler, bir de yarpuzların, sarı sarı kokan anafatma çiçeklerinin bin bir çeşidi olurdu. Ve rüzgâr dağlarda ıslık çalarak eserd. Ve dağlar, küçük bir çocuk, yeni ıslık çalmayı öğreniyormuş gibi dudaklarını aralayıp bir çalar, bir susardı.*”⁵³⁹

Karataş'ın bir diğer romanı *On İki Dağın Sırrı*'nda da yöreye ait daha renkli tasvirlerle karşılaşırız. Bir habercinin gözünden yapılan bu tasvirlerde “*ceviz ve yabani armut, erik ve elma ağaçları*”⁵⁴⁰nın görüldüğü yörede yoğun olarak görülen kayalar “*gelin kınasıyla*” kaplıdır. “*Çakıl taşları arasında fokurdayan*” pınarları adeta “*küçük*

⁵³⁵ Ali Haydar Haksal, *a.g.e.* s.240-241

⁵³⁶ Mustafa Yeşilova, *Kopo*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.s.10

⁵³⁷ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.21

⁵³⁸ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.16

⁵³⁹ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.113-114

⁵⁴⁰ Haydar Karataş, *On İki Dağın Sırrı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.s.11

çocuklar gibi kahkahalar atarak”⁵⁴¹ yollarına devam ederler. “Derin vadiler, keskin yarlar”ın çevrelediği kağın yolunun etrafına sıralanmış “her biri ulu, koca meşe ağaçları”⁵⁴² yüzyıllardır dokunulmadan yaşamlarına devam eder.

Erhan Pınarbaşı'nın sevdalı iki yüreğin kavuşmasını anlattığı *Munzur ile Pülümür* adlı romanında mekân, mistik masallar besleyen Dersim yöresidir. El-Kemki denilen bir yörede görüp âşık olduğu Asme'yi kaçırmak için çıktığı yolda başına türlü olaylar gelen Seyit, nihayet sevdiği kızı Tuzcu Haşim denilen beyin pençesinden kurtarmayı başarır. Düşle gerçek arasında gidip gelen Seyit'in aşkına kavuşmasına dair olan umudu, onun bakış açısına da yansır. Son derece olumlu ifadelerle yapılan tasvirler, sonradan fark edilen bir durum olarak belirtilir: “Bugüne kadar böyle mi eserdi bu dere kenarı? Nasıl da umutla dolduruyordu insanın içini... Ya bu çeşit çeşit, renk renk çiçekler... Saymaya kalktı Seyit... Daha yüz adım bile gitmeden on altı çeşit çiçek saydı. Gülümsedi kendi kendine, yıllarca bu güzelliğin farkına varamadığına hayıflandı... Kardeleni bilirdi, bir de Nevruzunu. Hiç görmediğini sandığı kimi çiçeklere dokundu, kokladı, öptü onları. Renklerine, biçimlerine hayran olmamak elde değildi. Çiçekler büyülü otlardı... İnsanın içini kokularıyla, renkleriyle dolduran bir sihre sahiptiler...”⁵⁴³

Acı Fırat Asi Fırat isimli romanında isyan dönemine rastlayan bir süreçte Seyit Rıza ve oğlu Baba ile Kopo gibi yöre halkınca tanınan kişileri birer roman kahramanına dönüştürerek yazdığı eserinde Metin Aktaş, engebeli arazilerinin insan yaşamını zora soktuğu Tunceli yöresini eserine mekân olarak seçmiştir. “Bin bir renk yeşilden oluşmuş söğüt, kayın, kavak, meşe, ardiç, asma üzümü; gökyüzüne heybetle yükselen yüz yılları geride bırakmış ceviz, elma, yabani armut” gibi ağaçlara ruh veren Munzur nehri, “yaşadığı trajediye tanık olarak”⁵⁴⁴ akmaya devam eder. Kışın “sekiz gün sekiz gece” yağın kar yüzünden mağaradan dışarıya çıkamayan bu insanlar, “su ihtiyacını karı eriterek” gidermeye çalışırlar. Bir yandan karın yağdığı, bir yandan çığın ve rüzgârın etkisiyle kayalıkların koparak aşağılara aktığı bu coğrafya, baharın gelişiyile yerini “binlerce türden kokudan ot, çiçekler, karıncalar, arılar, kelebekler, kartallar,

⁵⁴¹ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.12

⁵⁴² Haydar Karataş, *a.g.e.* s.14

⁵⁴³ Erhan Pınarbaşı, *Munzur ile Pülümür*, Alkış Yayınevi, Ankara 2011.s.6

⁵⁴⁴ Metin Aktaş, *Acı Fırat Asi Fırat*, Tümda-Yön Yayınları, İstanbul 1993.s.5

şahinler, kargalar, keklikler, ayılar, kurtlar, geyikler, tavşanlar, buz gibi sular, insana hayat veren”⁵⁴⁵ havasıyla bir olağanüstü güzelliğe bürünür.

Metin Aktaş’ın *Sürgün* isimli eserinde, Dersim İsyanı’na daha gençken tanık olan Hüseyin’in bütün ailesi öldürüldükten sonra yakalanıp Batı illerinden bir köye sürülmesi konu edilir. Hüseyin’in isyan günlerini anlatırken Tunceli’ye dair hatırlarında yörenin onun hayal dünyasıyla birleşen tasviri, çoğunlukla olumludur. Antalya’da bir naylon barakada “*Munzur dağının eteklerine kurulmuş kırk haneli köyün taş duvarlı evlerini*”⁵⁴⁶ düşlerken içinde bulunduğu çaresizliğin de şiddetiyle sarsılır. Özlediği memleket “*orta yerde meyve bahçeleri; elma, armut, dut, incir, erik, kayısı, badem ağaçları; köyün dört bir yanını kuşatmış meşe ağaçları*”⁵⁴⁷yla renklenmiş bir hayal ülkedir sanki. Kışın sert geçtiği bu yörede “*durmak bilmeyen*” kar, kara bulutlarıyla kin kusan gökyüzü, çevreyle bağlantılarını kesen koyu sis, insanları “*aylar sürecektutsaklığa*” mahkûm ettiği halde, baharın ilk günüyle birlikte yöre insanı, tekrar yaşam ışığına kavuşmuş gibi canlanır. “*Beyaz çiçeklerle bezenmiş badem ağacına*” ve “*bahar çiçekleriyle bezenmiş toprağa*”⁵⁴⁸ kavuşurlar. Bu kavuşma ateş yakılıp akşama dek sürecektutsaklıkla kutlanır.

Metin Aktaş’ın yöre insanının mitik hafızasından beslenen *Munzur Efsanesi* romanında çevre tasvirleri, Munzur’un yaşam mücadelesine paralel olarak tasvir edilmiştir. Pir Salih’in çobanı olarak sıkıntısız bir yaşam sürdüren Munzur, baharın ilk aylarında “*bin bir renkte çiçeklerle örtünerek nazlı bir gelin gibi*”⁵⁴⁹ süslenen tabiatın eşliğinde, kendi kaval sesini dinleyen sürüsünü otlatır. Yaz aylarında başlayan “*kuraklık, kıtlık*”tan dolayı insanlar yükseklere yağmur duasına çıkarlar. Bazen de kimi insanlar “*doğanın bu zulmüne dayanamayarak, pılı pırtısını toplayarak bilmedikleri uzak diyarlara*” göç etmek zorunda kalır.

Doğan Munzuroğlu’nun Seyit Rıza’nın askeri danışmanlarından *Alişer* üstüne yazılmış aynı adlı eserinde, isyanın oluşum koşulları ve sonuçları yörenin fiziki şartlarıyla doğrudan ilişkili olarak verilmiştir. “*Kış mevsiminin etkisiyle*” güçleşen hareket kabiliyeti, isyancıların birleşmelerine müsaade etmez. Aşiretlerin isyan için sıkı

⁵⁴⁵ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.33

⁵⁴⁶ Metin Aktaş, *Sürgün*, Ütopya Yayınları, Ankara 2002.s.12

⁵⁴⁷ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.13

⁵⁴⁸ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.97

⁵⁴⁹ Metin Aktaş, *Munzur Efsanesi*, Gözlem Matbacılık, İstanbul 1986.s.8

bir müzakereye girdiği bahar ayları ise doğanın türlü güzelliklerini sergilemesine sahne olur. Alişer ve arkadaşlarının içlerindeki isyan ateşiyle yeşeren umut, Tunceli'nin renkli baharıyla biraz daha galeyana gelecektir. Eserdeki doğa tasvirleri, roman kahramanlarının iç dünyalarına uygun bir şekilde tasvir edilmiştir: *“Karın terk ettiği bölgelerde bahar tüm renkleriyle toprağın altından görünürlüğe çıkıyor. Sabırsız kardelenler, henüz yeşil rengini almamış kenger ve gizer filizleri güneşle yaşama yüzlerini dönmüş gülümsüyorlardı.”*⁵⁵⁰

Ali Arslan'ın *Serçe* isimli romanının ilk cildinde Dersim'den küçük bir kız olarak koparılan Zemi'nin Kütahya ve İstanbul'da geçen uzun yılların ardından döndüğü baba yurdunda gözlemleri, yörenin dışarıdan nasıl görüldüğünü de ele verir. Bu tasvirler, ailesine ve köklerine yönelik duygusal bir bakışın etkisindedir: *“Tunceli'den uzaklaştıkça doğa güzelleşiyordu... İlerledikçe doğa korkunç bir heybetle yükseliyor, bakır renkli kayalar görkemli bir hançer gibi gökyüzüne doğru uzanıyordu. Çiçekler ve otlar uzun boyunluydu, sanki kayalarla yarış ediyorlardı. Kayaların böğründen kan renginde sular damlıyordu.”*⁵⁵¹

Ali Arslan'ın *Serçe*'nin ikinci cildinde de özellikle Tunceli merkezli mekân tasvirlerinde, aynı özlemin pembe tonunu yakalarız. Bir süre ata yurdunda kalan Serçe ve çocukları, *“süt gibi”* akan Munzur Irmağı ile *“Dersim dağlarının bakır renkli sarp kayalarına”* bakarak hasret giderdikten sonra, tekrar İstanbul'a dönmenin hayalini kurarlar. Her ne kadar *“doğa Serçe'yi şaşırtıyor ve heyecanlandırıyor”*sa da o, artık buralara bir yabancıdır. Kendisini burada kalmaya ikna edebilmek için abisi tarafından at sırtında bir keşif turu yapan Serçe açısından gördükleri, çok hoş bir manzaradan öteye gitmez: *“Yemyeşil bir ovanın ortasında, üstünde ipekten yelesiyle akan Munzur ırmağını gösterdi. Tepenin yamacında otlanan bir grup ceylan, onları görünce, güzel boyunlarını uzatarak sanki uçarcasına ormanın içine kaçtılar. Serçe büyülenmiş gibi çevresine bakıyordu.”*⁵⁵²

Gülümse Ey Dersim isimli eserinin birinci cildinde Dersim isyanını konu edinen Munzur Çem, son derece yüksek ve engebeli arazisi olan Tunceli yöresinin kışına ve yazına dair bazı betimlemelerde bulunur. Yazar anlatıcı, isyan öncesi çatışmasızlık

⁵⁵⁰ Doğan Munzuroğlu, *Alişer*, Fam Yayınları, İstanbul 2015.s.27

⁵⁵¹ Ali Arslan, *Serçe*, Sıstam Yayıncılık, İstanbul 1988.s.345

⁵⁵² Ali Arslan, *Serçe 2*, Berfin Yayınları, İstanbul 2004.s.72

dönemini anlatırken bahar mevsimini mayıs ayının coşkusuyla tasvir eder: “*Cıvı cıvıldı her yer. Dereler dopdolu akıyordu. Tomurcuklar çatlamış, yaprakları açılıvermişti meşenin. Keçiler, koyunlar, inekler taze otlara saldırıyor, kuzular, oğlaklar meleşiyor, kırların keyfini çıkarıyorlardı. Yavru kuşlar kıpır kıpırdı yuvalarda.*”⁵⁵³ Romanın ileriki sayfalarında işlenen, isyanın karamsarlığıyla yenilginin kaçınılmazlığı, tasvirlerle de yansır. Umudun gitgide zayıfladığı zaman süreci, isyan hazırlıklarını zorlaştıran kışın ağır koşullarıyla birlikte verilir: “*Dersim tümüyle beyaza bürünmüştü. Damlardan atılan kar, kapı önlerinde yığınlar oluşturmuş, tek katlı evlerin saçak hizalarına kadar yükselmişti. Dağlardan kopup gelen çığlar doldurmuştu dereleri. Kapalıydı yollar. Artık en yakın bir köye gidip gelmek güç mü güç bir işti. Soğuk iliğine işliyordu insanın.*”⁵⁵⁴

Munzur Çem’in *Gülümse Ey Dersim*’in ilk iki cildindeki olumsuz mekân tasvirleri, on iki yıllık sürgün hayatından sonra memleketlerine dönen insanların sevinç ve umutlarına paralel bir nitelik gösterir. Sürgün metaforu olarak da algılayabileceğimiz “*uzun bir kış mevsiminin ardından*” Tunceli’de “*yeniden bahar günleri*”⁵⁵⁵ yüzünü gösterir. İnsanlar yıllarca özlem duydukları memleketlerine kavuşmuş, Tunceli’nin hayallerinde büyüttükleri iklimiyle tekrar buluşmuşlardır. Tunceli insanının yaşam umudu, doğa betimlemelerinde dolaylı olarak verilmiş olur: “*Soğukları geride bırakan ve beyaz örtüyü üzerinden atan doğa canlandı, coştı. Gürültüleriyle ortalığı zangır zangır titreten taşkın dereler; gövdeleri yeşile, mora, sarıya ve turuncuya kesmiş ak saçlı dağlar arasında, Dersim’i kucaklayarak ilerleyen, az sonra da Fırat anaya dönüşecek olan Karasu ve Murat nehirlerine koşuyorlardı. Acı ve zorluklar içerisinde yaşam, bir çağlayandı Dersim’de. Her şey kabuk değiştiriyor, her şey yenileniyor, her şey yeniden doğuyordu orada. Güneş ve yağmurun beslediği güleç toprak, cömertliğini esirgemiyor; ota, çiçeğe, hayvana ve insana hayat vermeye devam ediyordu. Keçiler, koyunlar doğurmuş; evler, ahırlar kuzularla, oğlaklarla dolup taşmıştı.*”⁵⁵⁶

Cafer Demir’in *Umudu ve Tutkusuyla Qopo* isimli romanında, teslim olduktan sonra, Abdullah Paşa’nın izniyle kendi istediği ile sürgüne giden Qopo, daha teslim olmadan önce yaşadığı yörenin güzelliğini Sarı Mustafa’ya başka bir dikkatle aktarır. Orada görev yapan devlet görevlilerinin cehennem olarak nitelediği yöre, onun için

⁵⁵³ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim I*, Deng Yayınları, İstanbul 2013.s.110

⁵⁵⁴ Munzur Çem, *a.g.e.* s.154

⁵⁵⁵ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim III*, Deng Yayınları, İstanbul 2013.s.791

⁵⁵⁶ Munzur Çem, *a.g.e.* s.791

cennetle eşdeğerdir: “Allah aşkına, hele şu dağların güzelliğine ve görkemine bir bak. Her taraf zümrüt gibi yemyeşil. Ya şu delice akan derelere ne demeli? Hep kendi kendime düşünmüşümdür: Dünyada böyle güzel bir yer var mıdır diye.”⁵⁵⁷ Nitekim teslim olduktan sonra sürgün olmak üzere Elazığ’a doğru yol aldığında dönüp Tunceli dağlarına bakarak son bir kez hasret giderir: “Dersim dağlarına, az sonra dünyadan ayrılacak bir insan edasıyla baktı. Gözlerini yumdu, açtı. Yumdu açtı... Uçsuz bucaksız dağlara bakmaya doyamadı. Kuç uçmaz kervan konmaz dağların başı eğilmiş, dağların bağrında boy veren rengârenk çiçeklerin narin boyunları yetim çocuklar gibi bükülmüştü sanki. Gözleri doldu, bir an nutku tutuldu.”⁵⁵⁸

Haydar Işık, *Dersimli Memik Ağa* romanında isyan sürecinde devlete yakın durmaya çalışan Memik Ağa’nın sürgünü ve infazını işlerken yöreye dair betimlemelere de yer verir. Sürgün edilen bir kişinin gözüyle verilen memleket tasviri, son derece olumludur: “Şimdi ölü gibi görünen bu tepeler, kar kalktıktan sonra rengârenk çiçeklerle donanır. Önce beyaz, sarı, turuncu renkli kar çiçekleri, sonra sümbüller boy verir. Baş döndürücü kokularıyla insanı sarhoş ederler. Nergisler öbek öbek çıkar. Helge, kenger, geven, eşek dikenini ile bir çeşit bahçe gibi görünür bu tepeler. Biraz toprak olması yeter. Kayalıkların kıyту yerleri, çalılıkların altları mor menekşelerle dolar. Doğanın tüm güzelliklerini, tüm inceliklerini izlemek görmek bu dağlarda, insanı büyüler, alır başka diyarlara götürür.”⁵⁵⁹

Remzi Aydın’ın *Sahipsiz Çılgınlıklar* isimli romanında içine düştüğü ruhsal gerginliği atlatabilmek için baba yurduna dönen roman kahramanı, amcaları ve akrabalarının yaşadığı Tunceli Pülümür’deki doğayla terapi olur. Dağbek Köyü’ne giderken yolda gördüğü “o büyüleyici manzara”⁵⁶⁰, onu kendine hayran bırakır. Köyde bir süre kendi akrabalarına ve doğal yaşama alışmaya çalışan roman kahramanı, kendisini rahatsız eden sıkıcı Antalya yaşamından kopmanın da verdiği moralle, Tunceli doğasını cennetle özdeşleşecek niteliklerle tasvir eder: “Aman Allahım; bu ne güzellik, cennet dedikleri yer burası olmalı. Veya cennet görünümü altındaki cehennem, hangisi karar veremiyorum; ama doğa beni benden koparıp götürüyor.”⁵⁶¹ Doğanın büyüüne kapılan gencin gözüne çarpan güzellik adeta ruhsal bir boyut kazanır: “Ağaçları ve

⁵⁵⁷ Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo*, Umut Yayıncılık, İstanbul 2005.s.156

⁵⁵⁸ Cafer Demir, *a.g.e.* s.193

⁵⁵⁹ Haydar Işık, *Dersimli Memik Ağa*, Belge Yayınları, İstanbul 1990.s.71-72

⁵⁶⁰ Remzi Aydın, *Sahipsiz Çılgınlıklar*, Kibele Yayınları, İstanbul 2010.s.25

⁵⁶¹ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.48

dallarını kısıntıyorum. Ceviz ağacı ardıç ağacı ile iç içe girmiş. Dallar rüzgâr yardımıyla birbirine sürtünüyor. Dokunuş, tensel bir temas bu ve sıcacık bir ilişki. Dalların her dokunuşunda hafif bir inleme, çok derinden bir zevk alış sesi yayılıyor etrafa. Sevişir mi ağaçlar, hem de farklı ağaçlar sevişebilir mi, dalları birbirini okşarken zevk alırlar mı? ”⁵⁶²

Remzi Aydın’ın bir Tunceli güzellemesi olan *Göçebe Ruhlar* isimli eserinde de yörenin doğal güzellikleri, roman kahramanı olan Mîrz’in gözlemleriyle aktarılır. “Yaşam verici” suyu ve “rengârenk çiçekler”le donanmış dağlarıyla “her canlıya yaşam”⁵⁶³ sunan bu coğrafya, adeta düşsel bir ülkedir: “Havalandırılan bir çarşaf gibi rengarekti otlar. Yeşilin her tonu bu örtüye serpiştirilmişti en usta ressam tarafından. Rüzgâr bebesini okşar gibi, sevdalısının saçlarını okşar gibi dokunuyordu otlara... Çiçekler büyük bir gururla başlarını kaldırıyor, selama duruyordu rüzgâra karşı. Bazen birbirlerini kışkırtan güzel kızlar, berivanlar gibiydiler her sallandıklarında. En güzel kokularını; hiç çekinmeden, mahremiyetini düşünmeden, rüzgârın koynuna bırakıyorlardı. Bekâretini teslim eden kız gibi, kendilerini rüzgâra, ilk ve tek erkeklerine, belki de her yıl yeni sevdalısına farklı rüzgârlara teslim ediyorlardı.”⁵⁶⁴

Metin Aktaş’ın Bediüzzaman Said Nursi’yi konu alan yarı biyografik romanı *Son Derviş*’te roman kahramanları Serkis ile Derviş’in memleketleri olan Bitlis’ten başlayarak görülen her yer hakkında esere yansıyan detaylar görürüz. Fırtına öncesi bir asude bahar ülkesi biçiminde tasvir edilen Bölge, bir Ermeni genci olan Serkis’in gözünde, “yeşile bürünmüş ıslak toprak renk renk, boy boy milyonlarca çiçekle” süslenmiş bir gelin gibidir. Bu “güzel, yeşil, bakir topraklarda boy atmış çiçeklerin kokusu”⁵⁶⁵yla kendinden geçen Serkis, az zaman sonra başlayacak siyasal içerikli şiddet olaylarıyla bu rüyadan uyanacaktır. Bölge’nin çalkantılı bir sürecinde yol ve kader arkadaşlığı yapan bu iki kişiden, Hamidiye milislerinin saldırısıyla ailesini kaybeden Serkis ve Bölge’de huzurun hâkim olması için çalışan Derviş’i, fırtınalı toplumsal yaşama paralel bir iklim de beklemektedir. Kan ve gözyaşının aktığı bu zaman dilimi aynı zamanda kışın en çetin günleridir: “Hava dayanılmayacak kadar soğuktu. Dışarıda esen şiddetli fırtına, kötü sesler çıkararak uluyor, karı toplayıp gökyüzüne serpiyor, ölü

⁵⁶² Remzi Aydın, *a.g.e.* s.228

⁵⁶³ Remzi Aydın, *Göçebe Ruhlar*, Puslu Yayıncılık, İstanbul 2016.s.28

⁵⁶⁴ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.30-31

⁵⁶⁵ Metin Aktaş, *Son Derviş*, Alternatif Düşünce Yayınları, İstanbul 2009.s.54

iskelete dönmüş ağaçları kökünden söküüp gökyüzüne savurmak istiyordu... Çok yükseklerde, dağın doruklarında fırtına, tipi çok daha şiddetliydi; Süphan Dağı'yla göğün savaşı çok çetin ve fırtınalı geçiyordu; dağ inliyor, kükrüyor saldırıya geçmiş göğe meydan okuyordu.”⁵⁶⁶

Seyit Alp'in *Devran* isimli romanında konu edilen Bitlis Eyaleti'nde mekân olarak daha çok Nemrud Dağı ve civarı tasvir edilmiştir. Kolık'ın macerasının başladığı Nemrud Dağı, günün değişik vakitlerinde aldığı türlü hallerle ve üzerinde yetişen bitkilerden elde edilen kökbovalarıyla işlenir. Halk muhayyilesinde yerleşmiş dağ imgesini fazlasıyla besleyen “içi kızıl korken bağıri yeşil” Nemrud, bağırındaki “tuz kayaları, kaynaklar, ormanlar, bulunmaz renkler”le sayısız canlı besleyen, barındıran ve koruyan bir dağ olarak nitelendirilir. “Gökteki tanrılara inancını yitir”en Yakubi Hazer Usta'nın, Nemrud'un kerametine inancı vardır. “Bu aldanmaz, aldatmaz yüce dağ” ona göre “hayına toprağını bastırıp kirletmez” ve “hayını ve döneke nice kavmi vakti zamanı gelince katran püskürtüp yerle bir”⁵⁶⁷ edecek kudrettedir. Heybeti ve “gazab”ıyla yöre insanı üzerinde güçlü bir etkisi olan Nemrud, adeta yaşam kaynağı bir kutsal simge olarak betimlenmiştir:

“Acemin, Van Gölünün rüzgârı bulutları üfürüp temizleyince, tepeler gökle dudak dudağa geldiler.

Yamaçlar mor, turuncu, ak, kızıl, rengârenk çiçek oldu.

Zincirlerini yavaş yavaş kıran güneş, gecenin şerrinden tamamen kurtuldu. Dünya şavka boğuldu, her yer hengâme oldu. Aydınlığa dayanamayan gece zebanileri bir top kar gibi eriyip yok oldular. İnsanlar ferah buldu.

Nemrud'un kıyısından sıyrılan öncü, kaçak çıvgınlar ileri geri uzayıp kısalarak diz boyu otlarla buluştular. Yaban otlar, kaçak çıvgınları ileri geri atıp şakalaştılar.”⁵⁶⁸

Cahit Uçuk'un *Değirmen Taşı* isimli romanında Hekimhan'ın isimsiz bir köyündeki yaşlı bir kadının (Ayşe Nine) yaşadığı trajik hayat hikâyesi, mekân tasvirlerine pek girilmeden işlenmiştir. Kısa ifadelerle yapılan tasvirlerde mekân, çoğunlukla olumlu bir nitelik arz eder. Oğlu öldürülmesine rağmen çevresindeki

⁵⁶⁶ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.447

⁵⁶⁷ Seyit Alp, *Devran*, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1979.s.20

⁵⁶⁸ Seyit Alp, *Devran*, s.17-18

güzellikleri fark edebilen Ayşe Nine, doğal güzellikleri hayranlıkla izlemekten kendini alamaz: “Başını göğe kaldırdığında bademlerde patlamış birkaç çiçek gördü. Şaşıtı bu işe. Fevzo’suz dünyaya bahar gelir miymiş?... Bahçesinde çimenler uzamıştı. Her yan pırıl pırıl. Serçeler sıçraşıyordu daldan dala. Arılar çiçekten çiçeğe dolanıyorlardı. Güneş mavi gökte sarı güldü... Bu nice bir dünyaydı? Duracaktı sanki akli almıyordu bütün bu göz açan tazelikleri.”⁵⁶⁹

Hüseyin Karatay’ın İttihat Terakki dönemindeki Ermeni hadiselerini konu edindiği *İsyân Eşiği*’nde olayların geçtiği Malatya ve çevresi, gayet olumlu ifadelerle tasvir edilmiştir. Ülkenin siyasal ve toplumsal atmosferine karşın iklim ve doğa, olabildiğince bereketli ve ılımandır. İlkbaharda ağaçların “renkli giysilerini” giyip renk renk açtığı bahçelerde “kelebeklerin dalga dalga, yalpa yalpa kanat vuruşları”, “tatlı güneşli, arı duru havalarda böceklerin keyifli uçuşları”⁵⁷⁰, çeşit çeşit meyve veren ağaçlarla birlikte ruhun bağlarını gevşeten, sıkıntılarını eriten, arzularını filizlendiren bir cennet bahçesine dönüşür.

Yazarın *Çalınan Savaş* adlı romanında da Tarsus’tan Erzurum’daki birliğine katılmaya giden İlyas’ın Erzincan ve Erzurum’daki gözlemlerinde, Doğu’nun doğal güzelliklerine dair beğeni açıkça belli olur. Refahiye’den geçerken “alçaklı yüksekli tepeler”den, “dar boğazlardan” geçen İlyas, “doruklarda kımıldayan mavimsi sisler”in⁵⁷¹ hayranı olur. Daha sonraki süreçte Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı çarpıştığı Erzurum civarında gözlerinin önüne serilen manzara onu kendine hayran bırakır: “Derenin gümüş tatlı suları, içini şişiren haz duygusu, nefesini dalgalandırmıştı. Tatlı bir düş sarhoşluğu olmadığını anlamak için gözlerini oğup bir daha baktı, aşağıdaki yeşil vadiye. Ağzına dek yeşilliklerle doluydu. Gümüş ışıltılar veren su, sanki sonsuz bir uykuya varmıştı benekli yeşillikler içinde.”⁵⁷²

Mehmet Eroğlu’nun *Fay Kırığı-I Mehmet* adlı romanında Hakkâri’de birlikte askerlik yaptığı arkadaşı Cenk tarafından bir iş görüşmesi için çağrılan Mehmet, Marmara üzerinde uçarken yıllar önce gördüğü Van Gölü’nü “almı geril”erek anımsar. Gördüğü göl manzarası, “birbirine paralel akıntularla çizgili bir çarşafa”⁵⁷³ benzeyen

⁵⁶⁹ Cahit Uçuk, *Değirmen Taşı*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1966.s.136-137

⁵⁷⁰ Hüseyin Karatay, *İsyân Eşiği*, Çıra Yayınları, İstanbul 2005.s.45

⁵⁷¹ Hüseyin Karatay, *Çalınan Savaş*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2010.s.117

⁵⁷² Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.156

⁵⁷³ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-I Mehmet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.s.8

Marmara gibidir. Orada uzun süre korku dolu günler geçirmesine rağmen hiç de olumsuz bir dil kullanmayan roman kahramanı Mehmet Esen, askerlik arkadaşı Cenk'le o günleri hatırlarken “*sanki yıllarca önceki yolculuğu, dağlarda değil de binlerce kilometre uzakta, dünyanın en güzel suyolunun kenarında*”⁵⁷⁴ yapıyor gibidir. Kesik kesik devam eden anıları, uzakta kalan bir coğrafyanın özlemiyle doludur: “*Cenk'in timi Mezargedığı'nin kuzeyindeki o mezraya sürükleyişi; karıncalar, sıcak, korku, birbirine âşıkmuş gibi sarılmış o iki selvi; karakolu ziyaret edecek büyükbaşlar ve yüzünde iz olan o küçük çoban...*”⁵⁷⁵

Vedat Türkali'nin *Tek Kişilik Ölüm* adlı romanında askeriye'den ayrılan Kurmay Albay, Doğu'yu “*yol yok, iz yok*”⁵⁷⁶ diye nitelerken, kocası Nazif'le beraber TKP'den de ayrılan Doktor Gülşen'in zorunlu hizmetini tamamlamak için gittiği Hakkâri mutluluk diyarıdır. Doktor Gülşen'in “*yaşamının en mutlu yılları*”nı geçirdiği Doğu sahip olduğu olumlu imajıyla daima paylaşılmaya hazırdır. Arkadaşları tarafından kuşkuyla karşılanırsa bile Doktor Gülşen “*katır sırtında çevre köylere sağlık taramasına*”⁵⁷⁷ çıktığı anları hep özlemle yadedecektir.

2.1.2. Mekâna Olumsuz Bakış

Bölge kökenli yazarların çocukluk anılarından, Bölge'ye yabancı yazarların da ilk seyahatlerindeki izlenimlerinden doğan olumsuz imajlar, yazarın anlatmaya çalıştığı konuyla birleştiğinde, Doğu'nun haşin yüzü daha da belirginleşir. Batı illerine göre coğrafik, kültürel ve kentsel sıkıntıların hayli arttığı bu bölgede yaşamı zorlayan unsurlar, hem gerçek yaşama hem de romana yansımıştır. Genellikle çetin kış koşulları ve ulaşımı engelleyen dağlık yapısıyla dile getirilen Bölge'nin siyasal ve sosyal alandaki istikrarsızlığı, romanların olay örgüsünü ciddi bir biçimde etkiler. Doğu, incelediğimiz romanların genelinde savaşların, terör faaliyetlerinin, isyanın, ihanetin, yoksulluğun, geri kalmışlığın, cehaletin, göçün ve kaçışın merkez üssüdür. Bu yönüyle roman kahramanları için ya dayanılması gereken bir sürgün yeri ya da memleketi olduğu için yaşamak zorunda kaldığı bir çile diyarıdır. Bu çerçevede en fazla öne çıkarılan yöre, zor iklim koşulları ile Kuzeydoğu Anadolu'dur. Yüksek dağları,

⁵⁷⁴ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.137

⁵⁷⁵ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-I Mehmet*, s.137

⁵⁷⁶ Vedat Türkali, *Tek Kişilik Ölüm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.s.19

⁵⁷⁷ Vedat Türkali, *a.g.e.* s.131

bitmeyen kışları, zorlu savaşları ile Kuzeydoğu Anadolu, birçok romanda olayların belirleyicisi durumundadır.

Namık Kemal'in *Cezmi*'sinde ulaşımın zorluğuyla verilen Doğu Anadolu, Pamuk'un *Kar* romanına, Kars özneline, yağın karı, kesilen elektrikleri, kapanan köy yollarının yanında kentin insanının yoksulluğu, karamsarlığı ve yalnızlığıyla yansır: "*İki gündür sürekli yağın kar şehrimizin dünyayla bütün ulaşımını kesmiştir. Dün sabah kapanan Ardahan yolundan sonra öğleden sonra da Sarıkamış yolu tıkanı. Yolgeçmez mntıkasında aşırı kar ve buz nedeniyle ulaşımına kapanan yol yüzünden Erzurum yönüne giden Yılmaz şirketinin otobüsü Kars'a geri döndü.*"⁵⁷⁸ Romanda Kars'taki tüm olumsuz olaylar ve durumlar sanki şehrin birer yansımasıdır. 1930'larda başlayan ve 1960'larda ivme kazanan sanayileşme hamlesinin çoğunlukla Türkiye'nin batısına odaklanması Bölge'deki ekonomik yapıyı sadece mera hayvancılığına mahkûm etmiştir. Bu da kırın artık barındıramadığı insanların hücum ettiği ve sokaklarında binlerce kişinin işsiz dolaştığı veya ekmek parası kazanmak derdine düştüğü altyapısız kentler meydana getirmiştir.⁵⁷⁹ İşte tüm bu etkenler yüzünden Ka'nın hem ikamet hem de zihin merkezi olarak kabul ettiği İstanbul'a uzak olan bu şehir, yoksulluğu, uzaklığı ve soğukluğu nedeniyle çaresizdir.

Türkiye'nin kışı en sert geçen yöresi olan Kuzeydoğu Anadolu'da bulunan Kars ve Ardahan'ı mekân olarak seçen Erkan Karagöz'ün *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanında, coğrafya olay örgüsünü etkileyen bir faktör olarak belirir. Romanın seyrine dikkat edildiğinde Şevket ve Vasilisa gibi roman kişilerinden ziyade romana yön veren bir "mekân karakter" varlığı daha iyi hissedilir. Vasilisa'yla Şevket'i buluşturan, Osmanlı ordusunu Sarıkamış'ta yenilgiye uğratan, çatışma halindeki farklı kuvvetlerin ilerleyişini zorlaştıran uzun kış koşulları, romanda sıklıkla tekrar edilerek mekânın etkisi kuvvetle hissettirilir. Romanın başlarında "*bütün gece yağın kar, sabaha karşı durmuştu. Bulutlar, kasabanın bulunduğu derin boğazın üzerini bir dam gibi örtmüştü. Bir dağdan ötekine koyu, kara bir gökyüzü uzanıyordu. Havada insanın iliklerine kadar işleyen bir soğğun dayanılmaz, genzi yakan hoş kokusu vardı.*"⁵⁸⁰ ifadeleriyle tasvir edilen iklim, bir süre sonra yaşamı felç edecek derecede ağırlaşır.

⁵⁷⁸ Orhan Pamuk, a.g.e. s.34

⁵⁷⁹ Servet Mutlu, *Doğu Sorununun Kökenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.s.17

⁵⁸⁰ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, Gendaş Kültür, İstanbul 2003.s.14

Romandaki etkileyici, ağır iklim koşulları, kışın karpostal yönünün romanı etkileyen bir “mekân karakter”e dönüşme durumudur: “*Kar durmaksızın yağıyordu. Önünde duvar gibi dikiliveren, ötesi olmayan kar tozraklarına, savrumlarına baktıkça, yaz aylarında sularında çimdiği, alabalıklarıyla oynadığı, yeşille mavinin olmaz bileşimleriyle bezenmiş küçük gölün varlığına da ördeklerin, karabatakların, kazların yumurtalarına bekçilik eden gölün kolları ve parmakları gibi göğe doğru uzanmış, yavrularına yem yetiştiren kuşlara el eden başak yeşili sazların gönlünce büyüdüğüne de inanası gelmiyordu.*”⁵⁸¹ Nihayet yağın yoğun kar, postacılık yapan Şevket’in öldürülmesine zemin hazırlayarak, romanın sonunda başka bir trajediye de yol açar.

Rus Kızı Vasilisa’nın bir devamı olan *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* romanında Erkan Karagöz, insan yaşamını zorlaştıran uzun ve soğuk kışlarının yanı sıra geç gelen ve kısa süren yazlarından da bahsetmiştir. Baharın gelişini buzların erimesiyle hisseden bu yöre insanı, Çıldır Gölü’nün kütürtülerle erimesini anlatırken “*kalabalığın ağır sessizliğini gölün yatağından gelen sesler*”⁵⁸²in bozduğunu ifade eder. Yazarın romana mekân olarak seçtiği yerin, roman kişilerle uyumluluğuna tanık oluruz. İnsan yaşamını zorlayan bu coğrafya, tarihin her döneminde savaşların, kıtlıkların, göç ve sürgünlüklerin diyarı olmuştur. Roman kahramanı Aslan da monoton ve yorucu bir sabahın ardından yaşadığı yer üzerinde kafa yorar. Aslan’ın, romanın olay akışını etkileyen bu “mekân karakter” hakkında kanaatleri büsbütün olumsuzdur:

“*Günün erken saatleri olmasına karşın kendini yorgun hissediyordu. Evin doğu tarafına gitti. Sirtını duvara vererek yaslandı. Güneşin ışıklarının zayıf da olsa sıcaklığından faydalanmak istiyordu. Donmuş su birikintileri üzerinden yükselen buharlara baktı bir zaman. ‘Artık çıldır çıldır çözülüyor buzlar, bahar başlıyor.’ diye düşündü. Gün ışığı karlardan, donmuş su birikintilerinden yansıyarak gözünü alıyor, soğuk ışıklar yüzünü yakıyordu. ‘Allah neden bu topraklara böyle çok kar verir sanki?’ diye söylendi. Gözlerini kıstı. ‘Sekiz ay kar, derken karlar usul usul toprağın altına çekiliyor; ardından üç ay çamur. Hem ne çamur! Sirtımıza değin çıkıyor. Çamur biter bitmez de; bir ay binlerce çiçek, binlerce tomurcuk. Onca eziyet bu bir ay için.’ Derin bir iç çekti, ‘Artık buralarda durmanın anlamı yok, nevrüz olsun ben bilirim ne*

⁵⁸¹ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.33

⁵⁸² Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004.s.7

yapacağımı. Önce Ahıska'ya gidip o atı bulup getireceğim, sonra ver elini İstanbul. Kışı da, çamuru da, çiçeği de sizin olsun."⁵⁸³

Sadık Yalsızuçanlar'ın *Cam ve Elmas* adlı romanında bir belgesel film çekmek için Kars'a ekibiyle giden yazar anlatıcı, kentin coğrafi özelliklerinden ziyade manevi derinliğine dikkat kesilmiştir. Romanda kısaca yer verilen mekânsal özellikler, pek de olumlu değildir. Her şeyin bir "karmaşa"yı andırdığı bu kent, "dağınık, tozlu, karlı, çamurlu, insanlı, böcekli, dilencili, yoksul, susuz, donmuş, gergin, tabela çöplüklerinden oluşan; biçimsiz, tuhaf heykellerin yükseldiği; iki bin yıllık, beş yüz yıllık yapılarda derme çatma betonarme binaların iç içe olduğu; kaleli, iç kaleli, bir harabeyi andıran; yaylaların arasındaki vadiye sıkışmış eski ucuyla yeni yerleşim alanına düğümlenmiş şehre baktığımda da her şey belirsiz"⁵⁸⁴ görünür.

Kars ve çevresinde de çekimler yapan belgesel ekibi, Ani Harabeleri, Sarıkamış'taki Allahüekber Dağları gibi kültürel niteliği yüksek yerlerde de çekimler yapar. Kışın etkisinin hissedildiği bu yerlerde coğrafi şartlar, çalışmaları olumsuz etkileyecek niteliktedir. Sarıkamış'a doğru giderken "berbat bir toprak yolda"n geçen ekip "Enver Paşa'nın ordusu kara gömdüğü dağlarda" da kameralarını çalıştırır. Coğrafi koşullar, onları şaşırtacak derecede kötüdür: "Dağa sis iniyor. Puslu resimler kaydediyorum. Kızakla birileri geliyor. Muhtar ve iki yakını. Bıyıkları donmuş, kaşları. Çekimler bitince evine gidiyoruz. Dev bir ocakta iri odunlar çıtırtyla yanıyor."⁵⁸⁵

Sürgü romanında Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta yaşadığı hüsrani işleyen Talip Aydemir, askerlerin Sarıkamış'a ulaşmak için geçmek zorunda kaldıkları Bardız yaylasını özellikle tasvir eder. Kuzeydoğu Anadolu'nun tipik özelliklerini taşıyan bu yörede "yükselen dağlar"ın üstündeki "geniş yayla arazisi" yaz aylarında "yeşillerle bezenmiş, insanın ciğerlerini okşayacak kadar güzel havası"yla insanları cezbederken, mevsim kışa dönünce kimseye geçit vermez: "Her ağacı bir şeytan kılıcı, esen her rüzgârı, keskin uçlu bir bıçak, uğultusu her çeşit hayvanın çığlığı ile dolu sesleriyle ayak izlerinin hiç uğramadığı bir yer oluyordu."⁵⁸⁶

⁵⁸³ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s. 138

⁵⁸⁴ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.s.31-32

⁵⁸⁵ Sadık yalsızuçanlar, *a.g.e.* s.174

⁵⁸⁶ Talip Aydemir, *Sürgü*, Neden Kitap, İstanbul 2009.s.58

Suyu Arayan Adam romanında Doğu Cephesi'ne tayin edilen Şevket Süreyya, trenle Anadolu'yu bir baştan bir başa geçerken gördüğü manzaraların daha beterine Doğu Anadolu'da rastlar. Fakat bu manzaralar idealleriyle dünyaya bakan Şevket Süreyya'yı korkutmaz, aksine heyecanlandırır: “Tuzlu çöllerin, çorak bozkırların, hafif dalgalı kıraçların yerini yüksek yaylalar, sarp dağlar alır... Yollar yükselip de ufuklar genişledikçe, orta yaylada geçtiğiniz birbirine benzer düzlüklerin yahut sırtların kasvetinden silkinirsiniz. Ardi ardına açılan, ardi ardına yükselen yeni yeni ufuklara erişmek, yaşamak, umutlanmak, mücadele etmek duyguları duyarsınız.”⁵⁸⁷ Çar'ın devrilmesiyle Rus ordusunun geri çekilmesi ve bunun ardından Osmanlı kuvvetlerinin doğuya doğru ilerlemesi kışa denk geldiği için kolay olmaz. Bölge'nin “bir deniz gibi engin” karı ve sert kışı, onun alışkın olduklarından epeyce farklıdır: “Bu karın altında yollar, izler kaybolmakla kalmaz; dağlar, dereler de şekillerini değiştirirler. Bu, tıpkı çöllerde kum fırtınalarının yaptığı oyunlara benzer. Kar tipilerinden sonra geçitler kaybolur. Yarlar sırt ve sırtlar yar haline gelebilir... Tipiler bazen günlerce sürer. Milyonlarca tonluk kar girdapları, siz bir karış önünüzü bile göremeden üzerinizde çılgın danslarını savurur.”⁵⁸⁸

Sara Gürbüz Özeren'in *Donmuş Umudlar Sarıkamış* romanında 3. Ordu'yu denetlemek için Erzurum'a gelen Enver Paşa'nın izlenimleri yöredeki kış koşullarını vermesi bakımından önemlidir. Erzurum'a ulaştığında her yeri örten karı gören Enver Paşa, dışarıdaki insanların soğuktan kurtulmak için acele acele koşuşturduğuna şahit olur; zira “Erzurum'un sefaletini örten kar, dağ yamaçlarında, dere kenarlarında, vadi kuytularında bir metreyi aşıyordu. Dışarıda amansız bir soğuk vardı. Sokaklarda insana rastlamak bile imkânsızdı.”⁵⁸⁹

Alaaddin Oğuzalp'ın *Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?* romanında da aynı temalı diğer eserler gibi hareketin yapıldığı zamana yönelik tasvirler yörenin kış mevsimindeki durumunu bütün çıplaklığıyla verir. Kışlık giyeceklerden mahrum askerlerin yürüyerek aşacakları yollar, aralığın bu son günlerinde kardan bembeyazdır. Sarıkamış'a yaklaşıldıkça “uyuşmaya başlayan ayaklarından başlayan donma” bütün vücutlarını saracak, askerler “çöken amansız bir uykuya engel olamayarak”⁵⁹⁰ tatlı bir uykuya

⁵⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Yayınevi, İstanbul 2016.s.70

⁵⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e. s.99-100

⁵⁸⁹ Sara Gürbüz Özeren, *Donmuş Umudlar Sarıkamış*, Damla Yayınevi, İstanbul 2014.s.124

⁵⁹⁰ Alaaddin Oğuzalp, a.g.e. s.130

dalacaklardır. Onları bu denli yoran ve ümitsizliğe düşüren coğrafya, Allahuekber denilen bir kar kütlesi olmuş, bütün geleceğini yutmaya hazırlanan bir canavara dönüşmüştür: *“Allahuekber Dağı'nın eteklerine geldiklerinde savaşçılar önlerinde bütün heybetiyle yükselen ve dumanlı zirveleri görülmeyen dağı aşacaklarını anlayınca ürperdiler. Düz yolda bile yürümekte zorlanan savaşçılar bu havada bu dağı nasıl tirmanacaklarını düşünüp umutsuzluk içerisinde tir tir titiyorlardı.”*⁵⁹¹

Cemalettin Taşkiran'ın Sarıkamış felaketini konu edinen *Ölüme Yürüyüş* isimli romanında savaş sürecinde Erzurum ve Kars civarında askerleri zor duruma sokan ve sonradan onların kitleler halinde ölümüne neden olan kış, bütün acımasızlığıyla tasvir edilmiştir. *“Karı, buzu, soğuğu pek yaman”*⁵⁹² olan Erzurum'dan hareket eden askerler, nefes almanın bile zor olduğu, göğse hançer gibi saplanan soğuktan hareket edemez bir halde olmalarına rağmen tipinin ve kar fırtınasının esarete dönüştürdüğü Allahuekber Dağları'nın ölümüne yürüyerek aşmaya çalışırlar: *“Tipide, fırtınada karlar üzerine düşenler, düştüğü yerde kalanlar... Ayaklarını, dizlerini ve yüzlerini ovuşturanlar... Yürüyenler... Yürümeye çalışanlar... Atların çekmekte zorlandığı ağır topları itmeye çalışanlar... Kaçan atlar... Kara yatan donan atlar... Allahuekber dağlarında bir yürüyüş vardı. Ama bu öyle bir yürüyüştü ki ölüme yürüyüştü...”*⁵⁹³

Hüsnü Arkan'ın *Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer* isimli eserinde “Sarıkamış Muharebesi”ne baytar unvanıyla katılan Abdülhalim'in Erzurum'dan Hasankale ve Köprüköy yönüne erzak, cephede yaralanan ağır yaralıları da Erzurum'a taşıırken edindiği izlenimler, Bölge'nin yaşam koşullarını da gözler önüne serer. Savaştan kaçan insanların sığındığı Erzurum'dan ötesi *“bazen sislere gömülen, bazen de tipiyle uğuldayan ova, Palandöken'in devasa hayaleti, ağırlaşan toprak, ağaran tepeler, ağaran düzlükler”*⁵⁹⁴le genç zabiti oldukça ürkütür. Bölge'nin bu olumsuz koşulları, savaşan askerleri yutan bir cehennem olarak tasvir edilir: *“Atıştırın kar, tipeye dönen kar, kağnıların ezgisi, moraran ayaklar, bacaklar, gündün güne yakınlaşan gökyüzü, beyaz, beyaz, beyaz...”*⁵⁹⁵ Nihayetinde Rus askerlerine esir düşecek Abdülhalim ve

⁵⁹¹ Alaaddin Oğuzalp, a.g.e. s.129

⁵⁹² Cemalettin Taşkiran, a.g.e. s.25

⁵⁹³ Cemalettin Taşkiran, a.g.e. s.89

⁵⁹⁴ Hüsnü Arkan, *Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2013.s.136

⁵⁹⁵ Hüsnü Arkan, a.g.e. s.136

arkadaşları da “yoldaki bütün köylerin bomboş olduğu” bu “büyüyüp küçülen beyaz tepeler”⁵⁹⁶de yönlerini şaşırarak ve Ruslara esir düşeceklerdir.

Nusret Özcan, *Kar Kelebekleri* isimli romanında, Sarıkamış'ta “senenin en uzun ve en soğuk günlerinde yapılan”⁵⁹⁷ tarihimizin en acı felaketlerinden birini konu edinirken, bu faciada en önemli etken olan mekân özelliklerini de uzun uzadıya tasvir eder. “Müthiş bir tipiyle” başlayan harekâta, “sarp yamaçlarda, dondurucu soğuk altında”⁵⁹⁸ ilerleyen askerler, “çeneleri birbirine vura vura ilerlemeye” çalışırken oldukları yere yığılıverirler. Dondurucu soğukların verdiği tatlı uykuya yenik düşmeyenler içinde yürüdükleri ormandan birkaç gün sonra kurtulmayı beklerken, “uçsuz bucaksız, karla kaplı, geniş, düz bir alanda olduklarını”⁵⁹⁹ görerek tamamen yıkılırlar. Aman vermez dağları ve bitmek bilmez kışlarıyla ünlü bu yörede tipi, askerlerin tüm umutlarını silip süpürür: “Rüzgâr gittikçe hızlandı ve kar yağışı tipiye döndü. Herkesi bir telaş aldı. Buz tuttuğu için kayganlaşan yol, tipide tam bir tehlike arz ediyordu... Tipi hızlandıkça göz açtırmaz oldu ve soğuk daha da arttı. Üzerlerine kar yağıyor, buz bir yolda, rüzgârın da etkisiyle üç kat üşüyordu Mehmetçikler.”⁶⁰⁰

Şerife Balkaş Gülseçgin'in *Sarıkamış* isimli romanında büyük bir faciayla sonlanan harekâta asıl belirleyici unsur olan mekân, hücumun tercih edildiği tarihlerde özellikle bütün hayati faaliyetleri durduracak kadar çetindir. Askerin yol almaya çalıştığı aralık ayında başlayan kar ve tipi ordunun tüm direncini kırarak güçtedir: “Çisildyerek varlığını belli eden kar, giderek tipiye dönüşmeye başlamıştı. Dürbünlerinin camlarını sık sık silmek zorunda kalıyorlardı askerler. Çok geçmeden kar fırtınası sertleşti, göz gözü görmez oldu. Yüzbaşı, askerleri bir arada tutabilmek için büyük uğraş veriyordu.”⁶⁰¹

İsmail Bilgin'in *Sarıkamış* isimli eserinde Oltu üzerinden yola çıkarılan askerlerimizin Allahüekber Dağları'nda doğaya yenilmesi, yörenin coğrafi koşullarından habersiz bir askeri operasyonun ne kadar feci sonuçlanacağını gösteren en önemli delildir. Mekânın temel aktör olduğu bu yenilgide askerler, temel gıda ve malzeme eksiklerinden dolayı karlı ve engebeli dağları aşmayı başaramayacaktır:

⁵⁹⁶Hüsnü Arkan, *a.g.e.* s.187

⁵⁹⁷Nusret Özcan, *Kar Kelebekleri*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.s.6

⁵⁹⁸Nusret Özcan, *a.g.e.* s.36

⁵⁹⁹Nusret Özcan, *a.g.e.* s.45

⁶⁰⁰Nusret Özcan, *a.g.e.* s.50

⁶⁰¹Şerife Balkaş Gülseçgin, *Sarıkamış*, Parşömen Yayıncılık, İstanbul 2013.s.90

“Sarıkamış’a; Kafkasya’nın kapısına, Kafkasya’nın kilidi sayılan Sarıkamış’a doğru yürüyorlardı. Ancak değişmeyen bir şey vardı ki o da yürümekti. Günlerce, haftalarca, aylarca yürüyorlardı. Yorgun, bu mevsime göre yarı çıplak sayılabilecek erlere baktı. (...) Yürüyüş kolu uzayıp da tepeye doğru ilerlemeye başlayınca, sabahtan beri hafif hafif yağmakta olan karın yerini, eratin yüzüne bir kırbaç misali vuran zemheri almış, iki adım ötesini göremez olmuşlardı.”⁶⁰²

Sarıkamış isimli romanında Kemalettin Çalık, Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılmamıza yol açan en önemli facialardan birini konu edinirken, faciaya neden olan şartların başında mekân faktörünü sayar. Yeterli iaşe, cephane ve donanımdan yoksun ordunun kışın en sert döneminde, Allahüekber Dağları gibi kar ve tipiyle bir cehenneme dönen engebeli arazide bir çıkarma yapması ölüme adeta davetiye çıkarır. Roman boyunca çetin kış koşullarıyla sıklıkla anılan yöre, düşmandan daha fazla tehlikelidir: *“Kar, şiddetli rüzgârla tipiye çevirdi. Göz gözü görmeyecek kadar kar fırtınası vardı, yürüyüş kolunda kopuşlar başladı, kimsenin kimseyi gördüğü yoktu, ne olduğunu da kimse sormuyordu, herkes can derdine düşmüş gibiydi, ayaklarının uyuşmasına bakılırsa epey yol gidilmişti.”⁶⁰³* Bu koşullarda gidilen yol, onları bekleyen felaketin kucağına atar. Ordu, soğğun etkisiyle bir anda bozularak, kaçışmaya başlayacaktır: *“Erlerin yüzündeki ifade insanın kanını donduruyordu, çaresizdiler, şiddetli kar fırtınası ve tipi herkesin asabını bozmakla kalmadı, kimse ne yapacağını bilemedi, seslerini de duyuramazlardı. Ucu bucağı gözükmeyen kar yaylasında herkes sığınacağı kara bir nokta aranıyordu. Duman tüten bir kulübe, ev varsa oraya sığınmak için nelerini vermezlerdi. Kimsenin kimseye yardım etmesi de mümkün değildi, herkes kendi derdine düşmüştü, korkulan olmuştu; uzun, sonsuz gibi gelen yürüyüş kolu bir anda dağıldı, herkes bir yere kaçmaya başladı, tipiden korunmak ve donmamak için sığınacak bir yer aramaktaydılar.”⁶⁰⁴*

Çalık Sarıkamış romanını yazma serüvenine yer verdiği *Son İstasyon Sarıkamış* isimli romanında ise İstanbul’dan tayinle geldiği memleketi Sarıkamış’ı anlatır. *“İlk gençlik yıllarında yaşadığı”* bu ilçede görev yapacak olan Zülkür’ü *“şiddetini*

⁶⁰² İsmail Bilgin, *Sarıkamış*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.s.188-189

⁶⁰³ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.175

⁶⁰⁴ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.222

artırmaya başlayan kar”⁶⁰⁵ çok etkiler. Anılarını tazeleyen karın bu “tatlı” yağışı, onu “sanki mekândan sıyrılıp başka bir boyuta” ulaşmasına yol açar.

Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana adlı romanında Yaşar Kemal, Sarıkamış faciası nedeniyle Bölge’ye dair bazı bilgiler verir. Vasili adlı roman kişinin Sarıkamış’taki askerlik anıları sayesinde Bölge’nin soğukluğu, savaş nedeniyle boşalan köyleri ve ölmüş askerleri vurucu ifadelerle verir. Bölge: “*Sen kedi, sen hiç Allahuekber dağında olup bitenleri gördün mü? İnsan boyu, iki insan boyu karın içinde yalınayak, başıkabak, pantolonu yırtılmış, kaputsuz, ceketsiz, koyunları bit dolu, donmuş elleriyle kaşınamayanları, Rus topçusunun karlı dağları ateşe, zindana çeviren güllerini, karla birlikte uçuşan kolları, bacakları, kollarla bacaklarla, gövdelerle birlikte gökten yağın kanları, Allahuekber dağlarının doruklarında fırtınaya, boraya tutulup donan taş kesilen, donmuş kirpikleri, kaşları, donmuş gözleriyle bakan on binlerce askeri gördün mü hiç?*”⁶⁰⁶

Tanyeri Horozları’nda ise roman kahramanı Hasan sayesinde Sarıkamış ve Erzurum’un mekânsal özelliklerini öğreniriz. Savaşa giden Hasan’ı babası oranın kışı hakkında uyarır: “*Savaş sizi alıp buzlu dağlara çekerse, hepiniz donarsınız. Düzlükte, ovalıkta da kalsanız gene donar kazık kesilirsiniz. Sirtınızda samur kürk olsa gene soğuk, sizi kılıç gibi ortanızdan biçer, helak olursunuz.*”⁶⁰⁷

Kanlıdere’nin Kurtları’nda Akçam, Bölge hakkında detaylı bilgi vermektense roman kişilerine ve kişiler arası mücadelelere yoğunlaşmıştır. Yine de roman boyunca Evliyatepesi’nde Evliya Hazretlerine kurban sunulma tartışmasına sebep olan *kuraklık*, Bölge’nin önemli coğrafi gerçekliklerinden biridir. Çeşmir Köyü sakinlerinin tarımsal faaliyet olarak sadece arpa ve buğday yetiştirmeleri, çoğunlukla hayvancılığa dayalı üretim ilişkileri Bölge’ye has önemli unsurlardır. Romanın bir bölümünde köylülerin casus avına çıkması ve bazılarının casusluk suçlamasıyla işkenceye uğraması da Rusya’yla komşu bulunan bölgenin mekânla bütünleşen farklı bir realitesidir.

Kafdağı’nın Ardı’nda da Akçam, *Kanlıdere’nin Kurtları*’ndaki mekânı seçmiştir. Karasal iklimin hüküm sürdüğü bu yörede, insanlar uzun süren kış boyunca üretimden uzak yaşarlar. Üretim koşullarının gayet dar olduğu bu yörede eli iş tutan erkekler, kısa

⁶⁰⁵ Kemalettin Çalık, *Son İstasyon Sarıkamış*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009.s.265

⁶⁰⁶ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.s.117

⁶⁰⁷ Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.s.97

süreligine tırpan ırgatlığı için Ağrı ve Muş yörelerine çalışmaya giderler. Hasatın yapıldığı yaz sonunda, bazen erken bastıran kış tarlaların sürülmesine izin vermez. Yazar anlatıcının annesi, altı ay mı, yedi ay mı süreceği beli olmayan kışı şöyle ifade eder: “*Karakış (kasım ayı) karadan gider, zemheri (ocak) aradan gider, gücük (şubat) azdır, mart da yazdır!*’ buna kendisi de inanmazdı, ardından eklerdi, ‘*Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır, kork abrilin (nisan) beşinden, öküzü ayırır eşinden.*’ Yine yetmezdi, ‘*Bu yerlerde kiraz ayı (haziran) gelmeden, bahar gelmez!*’⁶⁰⁸

Akçam’ın, *Dağların Sultanı*’nda Kuzeydoğu Anadolu, tutuklanmaktan kurtulmak için eşini ve çocuklarını geride bırakarak “Alaman”’a sığınan Şito’nun hayallerinden esere yansır. Yazarın diğer eserlerinde olduğu gibi Bölge, “*kış aylarında kar altında kalırdı.*” ve “*orada insanların yaşadığı, göklere büklüm büklüm yükselen tezek dumanlarından anlaşılırdı.*”⁶⁰⁹ Suça bulaştığı için kaçak yaşayan Şito’nun gözüyle Bölge’nin dağları bir güvenlik alanıydı. Almanya’da tutuklanmasını “*Alaman’da Herodağı yoktu, Sübhandağı, Aladağı, Sinekdağı ve dağların sultanı Ağrı yoktu! Güneşle öpüşen, bulutlarla sevişen, fırtınalarla cilveleşen yüce Ağrı yoktu! (...)* *Başını uzat da gör, senin kollarında kanat açan kartal Şito, ne hallere düştü gör!..*”⁶¹⁰ ifadeleriyle açıklamaya çalışır.

Ümit Kaftancıoğlu’nun *Yelatan* adlı romanında Kuzeydoğu Anadolu’ya ait iklim ve coğrafi özellikler, romandaki olay akışına paralel olarak değişmesine rağmen çoğunlukla karamsarlık uyandırır. Roman, Ardahan yöresinde Saskara ismi verilen bir köyde yaşayan insanların ve özellikle Aşır ile Gülü’nün odağında olduğu olayları konu edinir. Romanın başında “*Çinali düzlüğü alabildiğine yeşil, alabildiğine çiçek. Yamaçlardan inen sular çizgi çizgi. Dağları, yamaçları, biçenekleri, çayırları*”⁶¹¹ gibi ifadelerle tasvir edilen yöre, romandaki kişilerin yoksulluğu ve ümitsizlikleriyle birleşince “*karlı, esintili, ölüm saçan*”⁶¹² bir canavara dönüşür. Tarım ürünleri olarak sadece arpa ve buğdayın isminin anıldığı romanda, coğrafi ve iklimsel şartlar büyükbaş hayvancılığına imkân verir.

⁶⁰⁸ Dursun Akçam, *Kafdağı’nın Ardı*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2013.s.40

⁶⁰⁹ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2011.s.17

⁶¹⁰ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.122

⁶¹¹ Ümit Kaftancıoğlu, *Yelatan*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.s.7

⁶¹² Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.162

Hayrettin Ziya, *Dadaş Kız* adlı romanın bazı yerlerinde “*şehrin yeşillikten mahrum bir köşesi*”⁶¹³ diye nitelediği Erzurum’un özellikle uzun kış aylarında beliren soğuk ve sert iklimini tasvir etmeye çalışır. Mekân ve zaman unsurlarını detaylı olarak tasvire çalışmayan Hayrettin Ziya, Bölge’ye hâkim olan iklim özelliklerini Erzurum öznelinde vermeye çalışır: “*Havalar çok sıcak gidiyordu. Toprağı aylarca karla örtülü kalan, üşüdüğü günler ısındığı günlere nazaran pek fazla olan Erzurum, sevgilisine kavuşanlar gibi, göğsünü güneşe vermişti. Erkekler mintanlarını açarak çalışabiliyorlar, kadınlar çaylarını damlarda içebiliyorlardı.*”⁶¹⁴ Karasal iklimin hüküm sürdüğü bu coğrafyada “*üzerinde yeşillikler terlemiş bir dam, Erzurumlulara, çiçekli kırlar, yeşillik denizleri kadar*”⁶¹⁵ zevk verir.

Yanık Dere isimli romanında Erzurum’un Kurtuluş mücadelesi sürecindeki sıkıntılarını konu edinen Mehmet Dağistanlı, temaya paralel bir çevre tasviriyle romana başlar. Romanın devamında da değişmeyen bu koşullar, “*vahşi bir tabiat*”la geçen kışın betimlemelerinden ibarettir. Karla kaplı coğrafyanın, savaş şartlarıyla birleşen yoksunluğu, kışın soğuk günlerinde halkın belini büken en önemli unsurlardan biridir. “*Ayazın yaktığı bu zemheri bölgesi*”⁶¹⁶nde iklim, yaşamı olabildiğine zorlar: “*Göz alabildiğine uzanan beyazlık... Tepeler, tarlalar, donmuş nehirler, kardan kaybolmuş ağaçlar... Yeryüzünün beyazlığı ile gökyüzü birleşmiş, ufuk çizgisinin nerede olduğu belli bile olmuyor. Gözün görebildiği nokta öylesine puslu, öylesine beyaz, ama bir o kadar da şık... Ne bir ağaç, ne bir kaya, ne bir köy görünüyor.*”⁶¹⁷

93 Harbi’nin gerçekleştiği yılları konu edinen *Toprak Kurşun Geçirmez* romanında savaş meydanı hüviyetindeki Kuzeydoğu Anadolu; karın, tipinin, sert kışın, çamurun bir başka adıdır adeta: “*Kar, tipi, don, çığ, canavar, bunların hepsi, Dersim’den Erzurum kapılarına kadar, Yukarı Fırat akarında, kışın, yolcuların bir saatten ötekine, karşı karşıya kalabilecekleri amansız güçlüklerdi... Yolcular, bir köyden ötekine, kar örtülü derin vadilerin içinden, ıssız dağ yamaçlarının üstünden geçtiler.*”⁶¹⁸ Bu durum, sadece kış aylarına özgü değildir. “*Yaz aylarında, toprağın kuruyup çatladığı, sıcakın kat kat billurlaşıp titreştiği günlerde; ansızın, dağın*

⁶¹³ Hayrettin Ziya, *Dadaş Kız*, Yeniyol Basımevi, Trabzon 1939.s.35

⁶¹⁴ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.35

⁶¹⁵ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.35

⁶¹⁶ Mehmet Dağistanlı, *Yanık Dere*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2014.s.6

⁶¹⁷ Mehmet Dağistanlı, *a.g.e.* s.5

⁶¹⁸ Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.s.20

doruğuna duman rengi yağmur bulutları inerdi. Şimşek parıltıları, gök gürültüleri arasında, birden boşanırdı yağmurlar. Sular gürültülü, taşkın; sel yarıntılarından, dere yataklarından aşağı, kıraç düzlüklere, ırmak boylarındaki sazlıklara, bataklıklara doğru akardı."⁶¹⁹ Roman boyunca adı anılan Kars, Ardahan, Erzurum, Bayazıt, Yukarışehir gibi tüm yörelerde, mekânın olumsuzluğu hiç değişmez.

Selahattin Enis'in *Sârâ* adlı romanında Erzurum'da askerleriyle birlikte, Ruslarla mücadele eden Halet'in gözlemlediği mekân hayli olumsuzdur: "*İki günden beri siper içinde yalnız düşmanla değil, aynı zamanda tabiatın manialarıyla da döğüşmek mecburiyetinde bulunuyorduk. Bombalar yağıyor, şarapneller infilak ediyor, obüsler parçalanıyor, kurşunlar bilafasıla işleyip duruyordu. Vakit geceydi. Hava, soğuk memleketlere has bir berraklık içinde hudutsuz bir lekesizlikle temizdi.*"⁶²⁰ Romanda Erzurum günleri hep savaşla ve aşk acısıyla geçer.

Deniz Bölükbaşı'nın *Gönül Semaveri*'nde Erzurum Tortum'a bağlı Korker Köyü'nde yaşayan Recep ve ailesinin ahırlarındaki mallar çalınırken, hırsızlardan iki kişiyi öldürmesine kadarki süreçte doğa, onun hafızasında kalan taraflarıyla aktarılır. "*Sarıçam ve meşe ormanlarıyla kaplı dağlar*"ın "*beyaz bir duvak gibi yayılan kar örtüsü*"⁶²¹ altında endamını sergilediği Korker Köyü'ndeki yaşamı, "*hiddetli rüzgârlar, tepelerden süzülen ince dereler, kekik ve kuşburnu kokularının kardiken ve yavşanlara karıştığı çayır ve meraların içinde*"⁶²² geçmiştir. Onun çocukluk hatıralarının ilk hayal perdeleri "*kar, tipi ve sis altındaki köyün panoraması*"⁶²³dır. Kışın köydeki tüm hayat faaliyetlerini etkileyen kar, "*yolların kapanmasına, ulaşımın durmasına*", "*okul hayatı*"⁶²⁴nın aksamasına yol açmaktadır.

Bir Kadın Düşmanı'nda Reşat Nuri Güntekin, kendi rahatı için babasını kandırmaktan çekinmeyen ve bu oyunlarına başkalarını rahatça alet eden, başkalarının sevgisini kıskanan, şımarık, kibirli ve eğlence düşkün bir genç kız olan Sara'nın maceralarına yer verir. İstanbul'daki eğlenceli hayatını bırakıp babasının görev yaptığı ve "*senede dokuz ay geceli gündüzlü*"⁶²⁵ karın yağdığı Erzurum'a gitmek istemeyen

⁶¹⁹ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.143

⁶²⁰ Selahattin Enis, *Sârâ*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1339-1342.s.26

⁶²¹ Deniz Bölükbaşı, *Gönül Semaveri*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.s.21

⁶²² Deniz Bölükbaşı, *a.g.e.* s.21

⁶²³ Deniz Bölükbaşı, *a.g.e.* s.21

⁶²⁴ Deniz Bölükbaşı, *a.g.e.* s.22

⁶²⁵ Reşat Nuri Güntekin, *Bir Kadın Düşmanı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2003.s.7

Sara, ona hasta olduğunu ve aile doktorundan aldığı tavsiye gereğince teyzelerinin kaldığı adada yaz tatilini geçirmesi gerektiğini yazar. Sara, arkadaşı Nermin’le yaptığı telefon görüşmesinde, Erzurum’a gitmeme sebebini oranın olumsuz koşullarına bağlar. “İstanbul’da ben, denizde balık gibiyim” diyen Sara, yaşarken mezara girmeye niyetinin olmadığını belirterek, olası Erzurum yaşantısını fazlaca karamsar bir şekilde tasvir eder: “Yollar karla kapanyor, dağları duman bürüyor, babam selamlıkta yaverleriyle tavla oynarken biz annemle basık tavanlı, karanlık bir odada kurt, çakal seslerini dinliyoruz.”⁶²⁶

Faruk Nafiz Çamlıbel’in *Yıldız Yağmuru* isimli romanında, İstanbul’da yaşadığı aşk ilişkileriyle ruhsal dengesi bozulan Ziya’nın Erzurum, Erzincan ve Sivas güzergâhıyla yaptığı yolculukta rastladığı görüntüler, Bölge’nin haşin tabiatı ve coğrafyası onu hayli şaşırtır. Ziya, “yayla kışının ne olduğunu” öğrenme fırsatı bulduğu yolları, “sayısız muharebeden çıkan bir vücut gibi” her yanında yara bere bulunan “yıkılmış bir şehir” görünümündeki Erzurum’a “kervan geçmez, kuş uçmaz”⁶²⁷ yollardan geçerek ulaşır. O, şahit olduğu bu manzaralarla kendi duygusal dünyasının bir yansıması olan karamsarlıktan yavaş yavaş kurtulur.

Kırk Yedi’liler adlı eserinde Füzuran’ın, Bölge’nin temel karakteristiğini temsil eden illerden Erzurum hakkındaki anlatımları mekânın olumsuz imgesini ele vermesi bakımından önemlidir. Erzurum’dayken her elbiseyi “soğuktan korunma”k için giyen bu insanlar, “kat kat yünlere bürü”⁶²⁸ nerek uzun ve soğuk kışlara direnmeye çalışırlar. Seçil’in Erzurum’la İstanbul’u karşılaştırması, Bölge’nin dışarıdan nasıl algılandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Medeniyet ve dağ sembolleriyle karşılaştırılan Marmara ile Doğu, farkın boyutlarını da göstermiş olur: “Erzurum’un dağlarında kalmak daha mı iyiymiş? Öyle olsa bütün memur aileleri burayı birbirlerine sürgün diye anlatmazlar. Ben de yaşamak istiyorum. Erzurum’u artık istemiyorum; üniversite bile olsa, İstanbul’a benzemez. Yaşamak burada dapdaracık.”⁶²⁹

Talat Uzunyaylalı’nın *Efsane Kadın Nene Hatun*’da olduğu gibi *Paylaşılamayan Topraklar* adlı romanında da savaşla geçen yılların ağır travması mekânın hep olumsuz ifadelerle verilmesine yol açar. Roman boyunca hep kışın, karın ve soğğun

⁶²⁶ Reşat Nuri Güntekin, *a.g.e.* s.9

⁶²⁷ Faruk Nafiz Çamlıbel, *Yıldız Yağmuru*, Kanaat Basımevi, İstanbul 1936.s.375

⁶²⁸ Füzuran, *Kırk Yedi’liler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.s.8

⁶²⁹ Füzuran, *a.g.e.* s.147

hatırlatılması, yapılan mücadelenin hangi şartlarda verildiğini de göstermesi bakımından önemlidir: “*Düşmana yakalanmamak için hızlı yürümek, yumuşak karda ilerleyip esintiyi göğüslemek, rampayı aşip karlı ve tipili düze çıkmak, gerçekten hepsini bitirmişti. Bu deli düzde kış gecesinin efendisi ayaz da dişini göstererek umutları hepten yıkmıştı.*”⁶³⁰ Kurtuluş mücadelesiyle paralel süren bu olumsuz bölgesel şartlar, Erzurum’un kurtuluşuyla sonuçlanan mücadelenin işlendiği sayfalarda daha nikbin tasvirlerle dönüşür: “*Her yanda renk renk körpe kır çiçekleri yükselmiş, yumuşak rüzgârda boyun kırıp sallanıyordu. Karadeniz’den havalanmış kuğu tüylü bulutlar, Dumlu dağlarının ardından şehre doğru yaklaşıyordu. Bereketli yağmurlarla beslenen Erzurum ovasına haziran ayı yeşil halısını sermeye devam ediyordu. Göz alabildiğine uzanıp sümbülleşmiş boş çayırlara ve alâyişli meralara bakıp hayıflandı.*”⁶³¹

Alev Alatlı’nın *Valla Kurda Yedirdin Beni* romanında, Bölge’yle ilk karşılaşmasını Varto depremine bağlayan anlatıcı, oraya giderken yazın bile dağların doruklarında gördüğü kar, onu şaşırtmaktadır: “*Yazın ortasında olmamıza karşın, Palandöken’de kar vardı. Kale dağının doruğunda da öyle (Kale dağı, Bingöl dağlarının üç doruğundan birisidir. Bir lav yığındır Bingöl dağları. Varto ovasının kuzeyinde bir duvar gibi yükselirler.)*”⁶³² Depremle yerle bir olan ve “*bir taş ve kerpiç yığını*”na dönüşen Varto’daki manzaranın da eşlik ettiği izlenimler, romanın Bölge’yle ilgili sunduğu sınırlı mekânsal detayların boyutlarını belirler.

Alatlı *Or’da Kimse Var Mı?* seri romanlarının dördüncü cildi olan *O.K. Musti Türkiye Tamamdır* romanında Karaköse, Erzurum ve Erzincan’ın iklimsel ve coğrafi özellikleri Batı’dan oraya giden bir kişinin bakış açısıyla verilir. 1944’teki Karaköse izlenimleri kışa dairedir: “*O yıl kış olağanüstü soğuktu. Karaköse’de kar damları aştı. Evlerin tahta kapılarını zorlayıp açtılar, tünel kazdılar tüneller komşularla buluştu.*”⁶³³ Karaköse insanının yer altına yaptığı evlerin damları, o yıl yağın karlara dayanamayıp çöker. Yer ile damları ayırt eden tek ayrıntı, damların ortalarından yukarıya sızan tandır dumanlarıdır. Karaköse’den yılın son karlarının yağdığı haziran ayında Erzincan’a göçen Aşçı’nın ailesinin Erzincan’daki gözlemleri de deprem sonrası kentin kabataslak tasvirinden ibarettir: “*Aşçı’nın ailesi Erzincan’ı yaz başında gördü. 1939 depreminden*

⁶³⁰ M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılmalı Topraklar*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.s.15

⁶³¹ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.268

⁶³² Alev Alatlı, *Valla Kurda Yedirdin Beni*, Boyut Yayınevi, İstanbul 1993.s.127

⁶³³ Alev Alatlı, *O.K. Musti Türkiye Tamamdır*, Everest Yayınları, İstanbul 2013.s.1

sonra yeni yeni kuruluyordu şehir. Binalar dört köşe, caddeler dikine dikine, bağlar türküdeki gibi yeşil, suları gürül gürüldü.”⁶³⁴

Erzurum’u “tahmin ettiğinden güzel” bulan Selahattin’in kent gözlemleri, yıllarca idari bir mekân olarak kullanılan kentin bu yönünü ortaya çıkaracak cinstendir. Romanda kültürel derinliğine de yer verilen Erzurum’un şehir tasviri, doğal özelliklerden ziyade mimari yapısına yöneliktir: “Yuvarlak bir havuzun etrafında dört binaydı Erzurum. Ordu, Kolordu, Halkevi ve ne olduğunu şimdi hatırlayamadığım bir diğeri, Ordu ile Halkevi’nin arasından uzanan yol, Cumhuriyet Caddesi, eski şehre, Taşmağazalar Mahallesi’ne giderdi. Halkevi ile Kolordu arasında uzanan yol ise Palandökenlere’e. Vali Konağı ve paşaların lojmanları bu yolun üzerindeydiler. O yıllarda şehir henüz dolmamıştı. Paşalar Yolu üzerinden eski, ahşap trampelen görünür, onun gerisinde de Palandökenler’in çatal tepesi yükselirdi.”⁶³⁵

Osman Azman’ın Kazım Karabekir Paşa’nın Doğu Cephesi’ndeki başarılarını konu edinen *Doğu’nun Fatih Karabekir* romanında, savaşın geçtiği mekânlar, çetin kış koşullarının etkisinde bulunan bir coğrafyadır. Uzun kış ayları mücadelenin devamı açısından güçlük çıkarsa bile özgürlük arayışı, bütün bu olumsuz koşulları, aşılması gereken bir enstrüman haline getirir. Ülkenin en fazla kar alan bölgesinde kesintisiz süren mücadele, kahramanlarını vazgeçirmese bile çok zorlamaktadır: “Doğu Anadolu’da kış mevsiminde aşırı kar yağışından dolayı yolculukları çok yavaş ve çetin geçiyordu. İnsanların bile yürümekte oldukça zorlandığı yollarda hayvanlarla birlikte hareket etmek zaman zaman neredeyse imkânsızdı. Sürekli mola vermek zorunda kalıyorlardı. Bu zor coğrafi şartların yanı sıra çektikleri sıkıntının yanına bir de Ermeni çetecilerinin pusu kurma tehlikesi vardı ki, bu yolculuğu daha da içinden çıkılmaz hale getiriyordu.”⁶³⁶

Yılmaz Karakoyunlu’nun *Salkım Hanımın Taneleri* adlı kitabında gayrimüslim vatandaşlardan Varlık Vergisi’ni ver/e/meyenlerin sürüldüğü Aşkale günlerine⁶³⁷ ait

⁶³⁴ Alev Alatlı, a.g.e. s.4

⁶³⁵ Alev Alatlı, a.g.e. s.32

⁶³⁶ Osman Azman, *Doğu’nun Fatih Karabekir*, Son Kale Yayınları, İstanbul 2015.s.103

⁶³⁷ 1942’de Saraçoğlu hükümetinin çıkardığı özellikle gayrimüslimlere yönelik bir defaya mahsus vergidir. Tutarın çok yüksek tutulması nedeniyle vergiyi ödeyemeyen gayrimüslimler (Ermeni, Rum, Yahudi) Eskişehir Sivrihisar veya Erzurum Aşkale’deki çalışma kamplarına sürülür. Aşkale’ye gönderilen 1.229 mükelleften 21’i kötü hayat koşulları ve yetersiz tıbbi bakım yüzünden kampta hayatını kaybeder. 1944’te kaldırılan ve 315.000.000 lira toplanan bu vergiden 280.000.000 lirasını gayrimüslimler ödemiştir. Bkz: Ayşe Hür, *Gayri Müslimlerin Öteki Tarihi*, Literatür Yayınları, İstanbul 2016.s.390-394

izlenimlerde mekân, *karlı, soğuk* ve *kasvetlidir*. Sevdiklerinden uzak bu “*kurt ulumaları*”yla ve kar küremeleriyle geçen hayat, “*soğuk ve sert*”tir.⁶³⁸ İstanbul’daki rahat yaşamlarının aksine buradaki çevre koşulları, onların yaşam mukavemetlerini zorlamaktadır.

Esat Mahmut Karakurt’un *Dağları Bekleyen Kız* isimli romanının hemen ilk sayfasında mekân “*Karaköse vilayetinin bir kasabasındayız... Gübreden yapıma evleri, bir katırın güçlüğüle geçebileceği kadar dar ve çamurlu sokaklarıyla bu ortaçağ kasabası*”⁶³⁹ denilerek tasvir edilmeye çalışılır. Romanda binbaşı unvanıyla konuşan kahramanın ağzından verilen “*Buranın yalnız insanı değil, havası da vahşi. Şu karanlık dağlardan gelen seslere bakın. Ne korkunç...*”⁶⁴⁰ sözleri yörenin hiç de sempatik görülmediğini açıkça ifade eder. Yine romanın başka bir yerinde “*Uzaktan uluma sesleri işitiliyor. Sokaklarda tek bir ışık yok. Şehir, ortaçağ esrarını taşıyan korkunç karanlıklar içine gömülmüş, esrarlı bir gece geçiriyor... Nihayet dar bir sokağa döndüler. Birkaç hendek atladıktan sonra, yana doğru yatmış tek katlı siyah bir evin önünde durdular.*”⁶⁴¹ şeklinde geçen olumsuz ifadelerle coğrafyanın ve ismi verilmeyen kasabanın niteliği sorgulanır.

Ömer Polat’ın *Saragöl* romanında Aladağların soğuğu, çetin kış koşullarındaki yaşamın zorluğu roman kahramanları tarafından eleştirilmeden dile getirilir. Kış şartları, yazar tarafından, romanın olay akışına denk gelen bir bakış açısıyla verilir. Ziro Köyü sakinlerinin tüm hayvanlarını satıp traktör alma süreçleri mekânın olumsuzluğuyla birlikte işlenir. Toplumsal yaşam biçimi ve bunun dayandığı üretim biçimi böyle bir zorunluluğu gerekli kılar. Zira atalarından gelen ve bin yıllara dayanan bir yaşam biçimi artık terk edilecektir. Kuzeydoğu Anadolu’da bulunan bu yörenin kışı da böyle keskin bir karar almalarını gerektirir: “*Kış geldi, zulüm geldi, afat geldi. Saragöl beyaz karın altında çekildi kabuğuna. Kurduyla, kuşuyla, insanıyla, hayvanıyla altı aylık kış uykusuna yattı.*”⁶⁴²

Ömer Polat, *Mahmudo ve Hazel* adlı romanında da yine Ağrı ili sınırları içinde kalan Saragöl ve Aladağları mekân olarak kullanır. Romanda olayların geçtiği temel

⁶³⁸ Yılmaz Karakoyunlu, *Salkım Hanımın Taneleri*, Doğan Kitap, İstanbul (Tarihsiz)

⁶³⁹ Esat Mahmut Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.s.7

⁶⁴⁰ Esat Mahmut Karakurt, *a.g.e.* s.13

⁶⁴¹ Karakurt, Esat Mahmut, *a.g.e.* s.20

⁶⁴² Ömer Polat, *a.g.e.* s.224

mekân olan Aladağlar, Bölge'nin aman vermez kışının ve coğrafyasının zorlu şartlarını vermek için, askerden kaçan bir eşkıyanın gözüyle aktarılır: *“Zorlu dağdır Süphan. Tarihe baş eğmeyen dağdır. Ne Urartu takmıştır, ne de Godolar. Direnir yüzyıllardan bu yana. İhanet etmez üzerinde yaşayanlara. Atmaz zavalliyi sırtından. Saklar böğründe yılanını da ayısını da eşkiyasını da. Katevi daha nedir ki! Dünkü çocuk. Aladağlar eşkiya saklamaz. Haindir. Atar sırtından her şeyini güz gelince. Ta bahara dek bürünür beyaz bir yalnızlığa. Ne bel verir, ne ezilir.”*⁶⁴³

Polat'ın *Dilan* adlı romanında da Bölge'nin uzun ve soğuk kışı, kışın soğuşundan korunmak için ahırları evin içinde bulunan yapılarından bahseden yazar, insanların hep üşüdüğünü, güneşe hasret yaşadığını ima eder. Üstü başı perişan çocuklar, o soğukta yataktan çıkmak istemezler. Romanın başkişisi olan Dilan'ın elleri soğuk hava nedeniyle hep koynundadır. Roman karların erimesiyle başlar, düğün gecesi ilk karın düşmesiyle son bulur. Paşo Beyi öldüren Dilan'ın üzerine yağan kar, onun için bir kefene dönüşür.

Ömer Polat'ın diğer romanlarının geçtiği yer olan Saragöl, *Üçünü de Sevdim* romanına da mekân olur. Romandaki olaylar, yörenin özellikle kışına ait olumsuzlukların etkisiyle yön değiştirir. Kendi ailesini özleyen Murat, karın yolları kapatması nedeniyle köye gidip gelmede sıkıntılar yaşamaktadır. Yolların kapanması, köyden gelen öğrencilerin devamsızlık sebebiyle ceza almalarına neden olur:

“Sana da üç gün okuldan uzaklaştırma.

Üç gün ne?

Okula üç gün gelmen yasak. Anladın mı?

He, anladım, ama..

Aması ne?

Ben üç gün bu kışta kıyamette ne yaparım?

Köyüne git.

Köye gitmek yasak.

Kim dedi yasak?

---

⁶⁴³ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013.s.19

Sen dedin, müdür. Ben iki gün gelmedim, tipi koymadı gelem. Şimdi tipi yolları kapadı. Ben nasıl gidem.”⁶⁴⁴

Ferit Edgü *Kimse* ve *O/Hakkâri’de Bir Mevsim* adlı romanlarında mekânı varoluşun bir boyutu olarak ele alır. Heidegger’e göre insan, bu dünyaya “fırlatılmış” varlık olarak bir var olma edimine girer.⁶⁴⁵ Mekân, onun “dasein” dediği “olma” edimi için gerekli şartlardan biridir. Edgü de bilinmeyen bir geçmişten, bir kaza sonucu fırlatıldığı ya da “sürgün edildiği” Hak. ilinde varoluş savaşına girer. Yazarın bir kişilik arayışına girişen “ben”i, Türkiye’nin rakım olarak en yüksek yaşam mekânını, ilkin “onlar” veya “yabancılar” diye adlandırdığı insanların yaşadığı kenti, şiirsel ifadelerle tasvir eder:

“Hak. Kentim

çileli gözlerin

cüzzamlı derin

ve-kar ile devam eder adın

İrtifa bin altı yüz metre.

Nüfus on bin

yarısı asker.

Ne yolun var, ne suyun-

yarlar arasından akan ve yaza doğru dağlardan eriyen karlarla bir-

likte taşan Zap’ını saymazsak.

Adın gibi garip bir kentsin Hak.

...

Kafka, karabasanlarında gördü belki seni, ama adlandırmadı. (Ya da

hiç girmedi onun düşlerine.)

Bilseydi, senin gibi bir yer var yeryüzünde

en korkunç kitabının konusu sen olurdun.

⁶⁴⁴ Ömer Polat, *Üçünü de Sevdim*, s.110

⁶⁴⁵ Mahmure Kahraman, *Ferit Edgü’nün Hakkâri’si*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.s.38

Tolstoy bilseydi seni

soyluluğundan bin beter utanırdı. ⁶⁴⁶

Orada bulunduğu tüm süreyi karla geçiren roman kişisi, tezекle soba yakmaya, gaz lambası ışığında oturup kitap okumaya, hasta bebelerin yolların kapalı olması nedeniyle doktorlarla buluşamamalarına ve ölmelerine alışmak zorunda kalır. Ona göre bu yer, yüzyıllar boyu gelip geçenlerden, kaçanlardan, yalçın kayalıklarını korunaklı bulup dayanılmaz kışına rağmen yerleşenlerden hiçbir iz kalmamış bir mekândır.

Yaralı Zaman'ın başlarında Ferit Edgü, “*tekin bir yer*” olmayan bu ile gelişine adeta pişmandır. Batıda yaşayan, konforlu bir hayatın içinden gelen roman kişisi, her türlü olumsuzluğun görüldüğü “*bu dağ başında, bu soğuk cehennemde*” bulunmasına anlam verememektedir; çünkü o da merkezden taşraya gelen diğer memurlar gibi taşrayı sadece “*katlanılacak bir kasvet*”⁶⁴⁷ olarak yaşar. Roman kahramanıyla aynı kişi olan yazar, bulunduğu mekânı şöyle tasvir eder: “*Bu dağları görüyorsun ya, dedi rehberim; bu sarp, bu ağaçsız dağları, bu yabanıl dağları, bu korkunç, geçit vermeyen dağları, işte bu dağlarda kurtlar, köpekler ve insanlar yaşar.*”⁶⁴⁸

Kerime Nadir'in *Dehşet Gecesi*'nde Hakkâri'nin Cilo Dağı'nda açılışı yapılacak otele davet edilmiş Altınışık gazetesi sahibi Mümtaz, otelin yapıldığı yer için “*kuş uçmaz kervan geçmez bir dağın başı*”⁶⁴⁹ ifadesini kullanır. İç kurgunun başkahramanı Cengiz, Kızıl Puhu Malikânesi'ne ulaşmak için yola çıktığında, hava tam da Hakkâri'nin kış manzarasını andırır: “*Akşam karanlığında şiddetli bir tipi bastırıldı; dağlar simsiyah kesildi. Arabanın fenerleri bir karıştan ötesini aydınlatmıyor; izlediğimiz yol sanki orada bitiyordu.*”⁶⁵⁰ Romanın başka bir yerinde de mekân, “*gidilecek yer Doğu Anadolu'nun eşkiya yatağı olan en sarp bölgesi*”⁶⁵¹ denilerek tasvir edilir.

Zap Boyları isimli romanında Hakkâri yöresini konu edinen Şükrü Gümüş, Bölge'nin ağır kış koşullarını sıkça tekrarlar. Erken bastıran kış, uzun süre yolları kapatarak orada yaşayan insanların dış dünyayla bütün bağlantısını kesen kar,

⁶⁴⁶ Ferit Edgü, *O/Hakkâri'de Bir Mevsim*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.s.9

⁶⁴⁷ Mehmet Narlı, *a.g.e.* s.301

⁶⁴⁸ Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, s.62

⁶⁴⁹ Kerime Nadir, *Dehşet Gecesi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1984.s.5

⁶⁵⁰ Kerime Nadir, *a.g.e.* s.17

⁶⁵¹ Kerime Nadir, *a.g.e.* s.22

romandaki hemen hemen tüm olumsuzlukların sebebi olarak belirir: “İki üç metre kar yağacaktı. Dağların ucu böyle tozup derelere kayacaktı. Yollar kapanacaktı. Zap suyu bütün bu şapeleri omuzlayıp denize taşıyacaktı... Elleri ayakları soğuktan tüm çatlayacaktı. Kışın daha başka türlüünü bilmiyorlardı. Karın yağmadığı, dağlardan şapeler inmeyen bir memleket duymamışlardı. Kış demek, onların gözünde buydu en azından.”⁶⁵² Yüksek dağları, engebeli arazisi ve aman vermez kış mevsimiyle insanı ürküten bu mekânlar, baharın gelişiyle “yalancı bir cennet”⁶⁵³ olur. “Kimi yaylalarda göllerin buzu” çözülr, “yaylalar insana kucak” açar artık.

Mehmet Eroğlu'nun *Fay Kırığı-3 Rojin* isimli romanında Bölge'nin yüzey şekilleri ve iklim koşulları bakımından en çetin coğrafyasına sahip ili Hakkâri'nin Şemdinli'de Dağ Komando Tugayı'na Mehmet'le eşzamanlı olarak örgüte katılan Zeynep'in (Rojin) mücadeleleri, birbirlerinden ziyade çoğunlukla doğayladır. Daha uçaktayken yanında oturan Yüzbaşı, “Allah'ın Şemdinli'si” hakkında Mehmet'i yeterince ürkütür. Kendi görev yerine gitmek için yol aldıkları yollarda şahit olduğu manzaralar, onun hayal dünyasını zorlayacak niteliktedir. Kendilerini ait oldukları dünyadan uzakta, kapana kısılmış gören Mehmet ve diğer arkadaşları, kendilerini bekleyen zor günlerin ilk işareti olan bu manzaraları sıkıntıyla izlemektedir: “Rahatlama kısa sürdü. Yirmi kilometre sonra vadi daralmaya başladı ve çok geçmeden o kapana kısılmışlık duygusu tekrar herkesi ele geçirdi. Irmak şimdi küçük menderesler çiziyor, yol, arada bir doğu yamacına geçerek, ama genellikle batıda kalarak, düz bir hatta sürekli güneğe doğru ilerliyor, güneğe inildikçe de görüntü giderek vahşileşiyordu. Vadinin iki yanındaki çıplak yamaçlarda yer yer heyelan izleri vardı. Bazı yerlerde yukarıdan yuvarlanmış iri kayalar, ırmağın kıyısındaki eski telgraf direklerine yaslanmıştı. Çıplak yamaçlara ve görebildikleri tepelere günün bu saatindeki ışığın altında mora çalan bir grilik hâkimdi. Yamaçlarda ve yolun kenarlarında bitki olarak sadece –şoförün geven dediği- sarımtırak çalılar vardı. Yolda hiç trafik yoktu; neredeyse her on beş dakikada bir askeri devriyeye rastlıyor, Unimog'daki askerler, bilinmeyene gidenleri hüzünlü bir neşeyle selamlıyorlardı.”⁶⁵⁴

Operasyonlar nedeniyle çıktıkları yerlerde daha sonra kendini farklı özellikleriyle sunacak olan doğa, hem Mehmet'i hem de Rojin'i mest edecek kadar

⁶⁵² Şükrü Gümüş, *Zap Boyları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.

⁶⁵³ Şükrü Gümüş, a.g.e. s.222

⁶⁵⁴ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.s.31

güzelidir. Çoğunluğu dik yükseltilerden oluşan coğrafyada “tırmandıkları dağ”lar “boydan boya beyaza boyan”mış ve etraflarını saran “sisimsi bulutlar” onları “masalsi bir dünyaya”⁶⁵⁵ götürmeye yetmektedir. Zıtların ahengiyle oluşan bu manzaralarda sonsuz gökyüzü altında derin dereler ve tüksek dağların oluşturduğu manzara zorlu günler geçiren Mehmet için inanılmaz derecede etkileyicidir: “Önlerine çıkan örüntü, çöldeki vaha kadar şaşırtıcıydı: İki ağacın oluşturduğu yeşilliğin, gözleri; iki yandaki alçak tepelerin, yanakları andırıldığı bir yüz! Vadinin dibinde bir yay çizen gümüş renkli ince dere, tombul bu yüzdeki ustura yarasını andırıyordu. Tepenin solundaki, güneye bakan yamaçtaki iki servi, çiftleşiyorlarmış gibi yumuşak hareketlerle sağa sola sallanıyordu.”⁶⁵⁶

Ceset Fotoğrafçısı adlı romanında Astsubay Cemil’in Hakkâri’deki görev süresince öldürülen teröristlerin fotoğraflarını ve görüntülerini çekmek, çekilen görüntüleri yayına hazırlamak için gittiği çatışma yerlerinde gördüğü manzaraları ve Hakkâri iline ait izlenimlerini yakalama fırsatı buluruz. “Dünyadaki bütün dağların anavatanı”⁶⁵⁷ olarak nitelendirdiği Hakkâri yöresinde helikopterlerle yaptığı yolculuklarda, yüksek dağlar ve derin uçurumlar onda “sonsuz bir yalnızlık hissi” uyandırır. Bu sarp coğrafyada çektiği ölüm fotoğrafları, geçerken izlediği küçücük köylerdeki insanların yaşamak için katlandıkları coğrafi şartlar, birbirlerini tamamlayan yoksunluğun tezahürleridir: “Az sonra köy evleri göründü. Oldukça dağınık beş altı ev. Bu toprağa gömülü kara yapılardan salt ince birer duman yükseliyor. Hayvanlar otluyor önlerinde. Bir de yanı başlarında ot haymaları. Bütün köylerin öyle: köy olduklarına uzaktan tanıklık eden ot haymaları.”⁶⁵⁸ Hakkâri’den ruh sağlığı bozulduğu için izne çıkarken geçerken gördüğü Van ve “masmavi uzanmış, küçük küçük dalga”lanan Van Gölü, Bölge’nin olumsuz mekânsal imajını yükselten en büyük etken olarak yansır Cemil’in nazarlarına.

İlhan Selçuk’un biyografik bir eser mahiyetindeki *Yüzbaşı Selahaddin’in Romanı*’nda genç bir subay olarak katıldığı ordudaki görevleri esnasında gerek İran’a giderken gerekse Ermeni olaylarını bastırmak için Bölge’ye döndüğünde şahit oldukları, onu çok şaşırtır. İran’daki Rus ve İngiliz etkisini kırmak ve Türkistan’ı kurtarmak için

⁶⁵⁵ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.270

⁶⁵⁶ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.122

⁶⁵⁷ Erhan Pınarbaşı, *Ceset Fotoğrafçısı*, Epos Yayınları, Ankara 2008.s.10

⁶⁵⁸ Erhan Pınarbaşı, *a.g.e.* s.47

gönderildikleri İran topraklarında umdukları başarıyı yakalamayan Selahaddin ve arkadaşları, oradan aldıkları talimatla Hakkâri üzerinden Van'a intikal etmek isterler. Son derece engebeli olan bu topraklardan geçmek zorunda kalan ordunun ilerleyişi hiç kolay değildir: *“Geçtiğimiz yol, yol değil, tamamen dağ sırtlarından ibaretti. 4168 rakımlı Cilo gibi dağlarla 3000 metreden aşağı düşmeyen bir silsileyi izledik. Köy namına ara sıra rast gelinen, dağ kovuklarındaki toprak oyuklarıydı... Gevar'dan yola çıktığımızda yerler –haziran olmasına rağmen- yarım metre karla kaplıydı. Bir gece sabaha karşı müthiş bir vaveyla ile uyandık... Bir ayı sürüsü ordugâhı basmış, birkaç eri ve hayvanı parçalamıştı. Ayıların bir kısmını vurarak kaçırdık.”*⁶⁵⁹

Hüseyin Özlük'ün kendi hayat hikâyesini konu edindiği *Gözlerimi İstiyorum* isimli romanında, Doğu Anadolu'ya kısaca temas edilir. Beytüşşebap'ta yaralandıktan sonra gözlerini kaybeden Hüseyin, Ankara'da doğacak çocuğu için testler yaptırırken o an Hakkâri Haruniye Karakolu'nda görev yapan Köksal Astsubay ve eşinin içinde bulunduğu durumu düşünür. Eşine *“Benimle Hakkâri'ye gelir misin?”* diye soran Köksal Astsubay'a, eşinin cevabı olumludur. Hakkâri'de bulunurken *“karları sobanın üzerinde eriterek”* çay içen bu insanları buna iten *“karakolun önünde bulunan çeşmenin donması”*dır. Kocasını nöbetteyken korkan Sultan, gece vakti mevzideki kocasının yanına gidebilmek için *“askerlerin açtığı ve diz kapaklarına kadar karlı yoldan düşse kalka tırmanarak”*⁶⁶⁰ ilerler.

Ömer Gürdal *Ayyıldız Ruhu*'nda, örgüte karşı girişilen mücadelede askerlerin içinde bulunduğu koşulları vermek amacıyla Bölge'nin coğrafi koşullarını sıklıkla dile getirir. *“Uçsuz bucaksız dere ve vadiler”*de çoğunlukla geceleri devam eden operasyonlarda bu yerler, *“ürpertici ve korkutucu”*⁶⁶¹ bir hal alır. Askerler, rahat yürümeye imkân vermeyen *“kayalık, taşlık ve sık ormanlık”* ve *“derin vadilerin birleştiği, yüksek tepelerin ve sarp kayalıkların bulunduğu”*⁶⁶² mekânlarda bu hayati görevi yerine getirmeye çalışır. Buna karşın örgüt üyeleri de askerlere yakalanmamak için zamanlarının büyük bir bölümünü, *“dere, tepe, sırt ve yamaçlardan”* yürüyerek ve

⁶⁵⁹ İlhan Selçuk, a.g.e. s.152-153

⁶⁶⁰ Hüseyin Özlük, *Gözlerimi İstiyorum*, Elma Yayınları, Ankara 2014.s.167

⁶⁶¹ Ömer Gürdal, *Ayyıldız Ruhu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.s.50

⁶⁶² Ömer Gürdal, a.g.e. s.83

“sert kayalıklar, sık meşelikler, ağaçlık alanlar, ürkütücü karanlık vadiler”⁶⁶³den geçmek zorundadırlar.

Oya Baydar’ın *Kayıp Söz* isimli eserinde, Hakkâri’de olduğunu tahmin ettiğimiz kasabada gördüklerinden hareketle çizmeye çalıştığı bir tabloda bize yansıyanlar, silahların gölgesinde yaşamaya çalışan insanların içinde bulunduğu coğrafyanın da karamsarlık uyandıran yönüne ışık tutar. “Çıplak tepelerle çevrili”⁶⁶⁴ bir kasabada “yoksul ve yoksun evlerinin duvarlarındaki kurşun delikleri” ve “sıvasız, zevksiz, gri suratlı apartmanlar”⁶⁶⁵ıyla Ömer’i karşılayan küçük şehir, “kendi sesini kaybetmiş” bir yitik obje durumundadır. Yöre, Ömer’in özellikle Jiyan’dan dinlediği “şehrin kasvetli zavalılığına inat, dört bir yanda yükselen, dorukları yaz karlarıyla bembeyaz, yamaçları taze bahar yeşili, yaylalarında çavlanlar fişkıran dağlar”⁶⁶⁶ıyla bir doğa harikasıdır.

Barbaros Baykara’nın *Nefret Köprüsü*’nde ağırlıklı olarak işlenen Erzincan ve çevresi, 1914 yılı kışında başlayan Rus işgali ve Ermeni olayları esnasında hep olumsuz yönleriyle anlatılır. Kıtlığın, yoksulluğun ve soğğun etkisiyle ölen insanlar, baharı zor ederler: “Ençiti Köyünden geliyoruz ağam. Köy kırılıyor açlıktan. Yemsizlik, soğuk ve hastalıktan bütün hayvanlarımız telef oldu. Biz de yeni kalktık hastalıktan.”⁶⁶⁷ Aynı anlarda Dersim’de kış, olanca sertliğiyle geçer. Soğuktan çocuklar ve yaşlılar ölür. Dersim’e kaçan ve orada dinini değiştiren Ermeni Levon, gördüklerinden dolayı şaşkınlık içindedir: “Levon buralarda bir insanın yaşayabileceğine inanmak istememişti. Her canlı doğanın esiriydi burada. Aşiretler Munzur dağının kutu deresi denen mevkiinde tabiata karşı yaşama mücadelesini sürdürüyordu burada... Burada herkes mağaralarda barınırdı.”⁶⁶⁸ Kışın sona erdiği baharın başladığı günlerde, Erzincan ve Dersim’de hayat adeta yeniden başlar. Dersim “dağlarının yüksek doruklarından şelaleler halinde aşağı doğru dökülen köpüklü suların çıkardığı ses yaşama sevgisini”⁶⁶⁹ güçlendirmekte ve dünyayı sevdirmektedir.

Kerime Nadir’in *Günah Bende Mi?* romanında Bölge’nin iklimi tahammül sınırlarını aşan bir nitelik olarak verilir. Savaşın ağır tahribatı, coğrafi durumun

⁶⁶³ Ömer Gürdal, a.g.e. s.154

⁶⁶⁴ Oya Baydar, *Kayıp Söz*, Can Yayınları, İstanbul 2015.s.158

⁶⁶⁵ Oya Baydar, a.g.e. s.186

⁶⁶⁶ Oya Baydar, a.g.e. s.332

⁶⁶⁷ Barbaros Baykara, *Nefret Köprüsü*, s.198

⁶⁶⁸ Barbaros Baykara, a.g.e. s.222

⁶⁶⁹ Barbaros Baykara, a.g.e. s.229

uygunsuzluğu ve hava şartları, tüm askerleri olumsuz yönde etkilemektedir: “*Zaten bütün şiddetiyle basan kış bize göz açtırmıyordu. Diz boyunu aşan kar içinde mütemadiyen ateş yağdırmak ve ateş çamuru altında kalmak ne tahammül edilmez bir hayattı... Sonkanun ayı içindeydik. Kar fırtınası fasılasız devam ediyor, tipiden göz gözü görmüyordu. Soğuk sıfırdan aşağı 30 derece idi.*”⁶⁷⁰

Kemal Bilbaşar’ın *Cemo* adlı romanında her ne kadar Bölge’nin coğrafyası hakkında olumsuz bir ifade yer almasa da insanların yaklaşan kışın hazırlıksız geçemeyeceğini söylemeleri, eli silahlı insanların saklanmasına ve dolaşmasına müsait engebeli arazileri ve yağın karıyla Bölge, insan yaşamını zorlayan bir mekân olarak belirir. Bilbaşar’ın *Cemo*’yla başlayan ve *Memo*’yla devam eden insan manzaraları, mekânın sınırlayıcı etkisiyle bir bütünlük oluşturur. Sonunda Dersimlilerin isyanıyla sonuçlanacak huzursuzluk, devletin yolu bulunmayan bu yöreye yeni yollar yapması ve köprüler kurması projesiyle diyalektik bir ilişki çerçevesindedir. Merkezi yönetimi güçlendirmek isteyen devletin, ulaşım ve iletişime engel olan bölgelerde yeni yollar açması, yıllarca yarı bağımsız yaşamış toplumu rahatsız eder. Onların bu derece rahat olmalarının bir sebebi işte bu engebeli topraklarda yaşamalarıdır.

Erendiz Atasü’nün *Dağın Öteki Yüzü* adlı romanında Dersim Harekâtı’na katılan Burhan ile Reha’nın yaşadıkları ve gözlemleri son derece sınırlıdır. Olumsuz imgelerle yüklü hatıralar, Bölge hakkındaki algıyı da ele verir niteliktedir. “*Allah’tan ve sonsuzca uzanan kardan başkasının bulunmadığı o ıssız topraklarda*”⁶⁷¹ yaşadıkları, onların ruh dünyasında derin tahribatlara neden olacaktır.

Bölge insanının yaşam biçimine ayna tutan önemli romanlardan bir olan *Hazal (Kutsal Ceza)* isimli eserinde Necati Haksun, roman kişilerinin yaşam biçimini etkileyen mekân özelliklerini de vermeden geçmemiştir. Yoksulluğun ve geri kalmışlığın en önemli etkenlerinden biri olan sert, engebeli ve kışları hayli uzun geçen bir haşın coğrafyada yaşayan insanların soğuk, acımasız ve sert oluşları birbirine denk gelen ifadelerle anlatılmıştır. Feşo’yu, reşit olamayan oğlu Ali için babası Kadir’den isteyen Zülfo Ağa’nın bu niyetini dile getirdiği zaman kışın başlarıdır. Uzun bir kışa hazırlanan Kadir’in, çaresizliğini etkileyen en büyük etken de yaklaşan kışın

⁶⁷⁰ Kerime Nadir, *Günah Bende Mi?*, s.39

⁶⁷¹ Erendiz Atasü, *Dağın Öteki Yüzü*, Everest Yayınları, İstanbul 2012.s.115

acımasızlığıdır: “Bu yıl kış erken bastırıldı... Zorlu geçeceğe benzer... Ekimde kar mı yağardı hiç?”⁶⁷²

Romanın başkahramanı olan Feşo'nun babası da bir çocuk babasıyken çığ altında kalmıştır. Çetin bir kışta yakacakları bitince odun almaya gider, dönüşte çığ altında kalan adamın cesedine ilkbaharda karlar eriyince ulaşılır. Romana sıkça yansıyan en önemli faktör, karın yağışı ve soğuk havalardır. Daha sonra Feşo'yu da yataklara düşürecek olan soğuk hava, bitmek bilmez: “Geceler, uzayan geceler bitmiyordu. Fırtına, tipi yine sarsıyordu yeri göğü; korkutuyor, doğanın büyüülü güzelliğini buzuyor, allak bullak ediyordu her şeyi. Korku, dehşet salıyordu yüreklere. Sanki dünyanın sonu gelmişçesine bir duyuyla irkiliyordu insanlar. O eskimiş çürük evler ha yıkıldı ha yıkılacak...”⁶⁷³ Romanda, Feşo'da Hasan'a karşı uyanan hislerle doğanın nisan ayında uyanması arasında bir paralellik vardır. Bu durum “ılık bir güneş, damarlarındaki kanın coşkusu yoğunlaştırıyor ve yeşilin gizemsel bütünlüğünü yansıttıyordu sanki.”⁶⁷⁴ ifadeleriyle dikkatlere sunulur.

Dersim 1937 isimli eserinde Barbaros Baykara, isyanla ülke gündemine düşen Dersim'in engebeli arazisi nedeniyle bir türlü devlet kontrolüne girmemesini işlerken, bir yandan da modern silahlarla donanmış ordunun coğrafyayı nasıl alt ettiğini vermeye çalışır. Yüksek tepeleri, derin vadileri, şiddetli kışları ve kurtların “ürpertici ulumaları”yla dışardan gelen insanları ve görevlileri korkutan mekân, Bölge'nin birçok özelliğine sahip olması bakımından önemlidir. Roman boyunca “zirvede kar lekeleri parılda”yan dağları, gürül gürül akan Munzur Irmağı orada yaşamaya alışmış insanlar için cennetin bir diğer adıdır. Nitekim Besi ve diğer roman kişileri bu topraklarda ayrılmanın bir ölüm olduğunu sık sık tekrarlarlar: “Dağ taş kekik kokuları ile sarmalanmıştı. Çevrenin sarp kayalı uçurumlu görünümü insanın tüylerini ürpertiyordu. Kamber bir ara atının yürüdüğü dar patikanın üzerinden yan gözle uçuruma baktı. Sarp kayalar göz alabildiğine dalga dalga yamaca doğru iniyordu. Aşağılarda nehir bir sicim gibi ipince görünüyordu.

Bir ara atının sürçmesiyle aşağı yuvarlanacağını düşündü. Aşağı varana kalmaz paramparça olurdu. Ancak bir atın geçebileceği dar bir patikadan Munzur'un

⁶⁷² Necati Haksun, *Hazal (Kutsal Ceza)*, Yazko Yayınları, İstanbul 1981.s.6

⁶⁷³ Necati Haksun, *a.g.e.* s.65

⁶⁷⁴ Necati Haksun, *a.g.e.* s.120

*yamaçlarına doğru iniyorlardı. Fırat'ın bir arslanın kükreyişini andıran uğultusu da o ölçüde artıyor ve tabiatın sessizliği içinde insanı büyüliyordu.*⁶⁷⁵

Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937*'nin devamı olan *Dersim 1938* romanında, isyanı devam ettirmek isteyenlerin kıştan faydalanarak bahara hazırlık yapma isteği, yörenin kış manzarasıyla paralel olarak işlenir. Aralık ayının “karlı ve oldukça soğuk günlerinden” bir günde başlayan romanda, Dersim insanının tek düşüncesi “toprağını yurdunu bırakıp Batı Anadolu'ya gitmemek”tir. “İnsanın gözünü kamaştıran bembeyaz bir örtü” altındaki “sarp ve yalçın kayalar”⁶⁷⁶dan oluşan Dersim coğrafyası, bereketli Batı Anadolu toprağından daha yakındır onların ruhuna. Fadi, “karlarının beyazlığı, gökyüzüne yükselen yemyeşil ormanları, cenneti andıran”, “suları süt beyaz akan, dağları dumanlı Dersim”i beğeniyle anlatırken, yazar anlatıcı mekânı daha nesnel bir biçimde tasvir eder: “Tipi tekrar yüklenmeye başlamıştı. Göz gözü görmüyor ve Kırklar deresi bir çeşit uğulduyor, inliyordu. Dağların doruğundaki karlar aşağılara doğru savruluyordu.”⁶⁷⁷ Yörenin insanlarınca cennetle kıyaslanan bu “kutsal” mekânın dışarıdan gelen askerlerce sarp, kurak, engebeli ve yaşanmaz bir yer olarak görülmesi tamamen bakış açısıyla alakalı bir durumdur.

Haydar Karataş'ın *Gece Kelebeği* adlı romanında Dersim İsyanı sonrası gelişen olayların geçtiği mekân, Bölge'nin karasal iklimini birebir yansıtan uzun ve sert kışlarıyla işlenir. Romanın sıkça tekrarlanan temalarından yoksulluk, adeta mekânsal özelliklerin zorunlu bir türeviymiş gibi verilir. Erken bastıran kış, tohumuzluktan dolayı ekilmeyen tarlalar, uzun süren kış aylarında özellikle çocukların ölümüne neden olmaktadır. Bu ölümler, Gülüzar'ın halasının üç çocuğu dışında “daha başka çocuklar da” hep mecburiyetten yenilen “kurutulmuş glüing otunun çorbasından”⁶⁷⁸ kaynaklanmaktadır. Yaşam koşullarını zorlaştıran engebeli arazi, üretimi gerçekleştirecek erkeklerin ölümler ve sürgünler nedeniyle bulunmaması ve halkın elini ayağını bağlayan yoksulluk, coğrafyanın iklim koşullarıyla birleşince, roman sanki hiç bitmeyen bir kış mevsimini konu ediniyormuş gibi uzar gider:

“Hayat bizim için çok acımasızdı. Ne çabuk kış gelmiş, dağlar ne çabuk karlara teslim olmuştu böyle. Ve halamın karşı kıyıda gelen sesi neden bu kadar çaresizdi? Ve

⁶⁷⁵ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.18

⁶⁷⁶ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.11

⁶⁷⁷ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.45

⁶⁷⁸ Haydar Karataş, *Gece Kelebeği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.s.202

tipi Sincik Dağı'ndan, Balıkan Dağı'ndan önüne kattığı her şeyi alıp bize getiriyordu. Bu amansız rüzgâr dinmeyecek miydi, dinip de halamın ne dediği anlaşılacak mıydı? (...) derin kuyulardan geliyormuş gibi gelen ses halamın sesiydi. Fırtına hiçbir şeye izin vermiyordu, sanki imdat diye çağıran halam değildi de, kapıya vuran rüzgârın sesiydi, inliyordu. Dışarıda tipi vardı. Tipi, değil halamın kaldığı karşı kıyıya gitmemize, adım atmamıza dahi izin vermiyordu. Dışarı çıktık... Göz gözü görmüyordu, esen rüzgâr kar tozunu küçük kristal tozlarıymış gibi savuruyor, yüzümüze gözümüze sokuyordu. Karlar toz kristalleri gibi canımızı yakıyordu.”⁶⁷⁹

Kutsal Barış romanında Dersim İsyanı'na da yer veren Hasan İzzettin Dinamo, roman kişilerinin ağzından isyanın meydana geldiği mekânın sarp ve çetin olmasının da isyancıları bu olaya teşvik ettiğine işaret eder. Askerlerin zor koşullarda yol aldığı bu arazide askerler, Kutuderesi'nden öteye geçemeyince savaş uçaklarıyla bombalamak dışında seçenek kalmaz. “Sultanbaba dağlarının karlı dorukları çevresinde iri, korkunç bir kartal gibi dönerek Keçisekmez kayalıklarına doğru alçalan bir savaş uçağı” bu sarp kayalıkların aşılacağına inanmayan isyancıların “belini” kırar. İsyanın bastırılmasından sonra yöreye gelen gazetecilerin isyanın uzun sürmesinin sebebine dair sorularına verilen cevapta, coğrafi şartların etkisine dikkat çekilir. “Arazi çok sarptı.” diyen Yarbay Kemal, Sultanbaba Dağı'nın “Kutuderesine göre 3.000 metre yüksek”⁶⁸⁰ olduğunu ve bu nedenle operasyonun yavaş yürütüldüğünü belirtir.

Yılmaz Akbulut'un bir ağalık eleştirisi üzerin bina ettiği *Dersim Dikeni*'nde olayların geçtiği yöre, insan yaşamını zorlaştıran iklimi ve coğrafi koşulları bakımından tasvir edilir. Çağdaş yaşam olanaklarından mahrum bu yöre “dağları, bu dağlar arasında uzanan küçük düzlükleri, zaman zaman coşan dere ve nehirleri, kır çiçekleri ile süslü ormanlarıyla bir masal diyarı”⁶⁸¹ gibi belirtilmesine rağmen, özellikle uzun geçen sert kışı, düşen çığlarıyla tüm yaşamı adeta birkaç aylığına durduracak kadar etkilidir. Bütün bu olumsuzlukların nedeni yörenin coğrafi koşullarında gizlidir: “Bilhassa Munzur vadisi 150 ila 300 metre yükseklikte tepeleri, dimdik zirveleri, kimi sadece tek şeritli bir yol genişliğindeki dar vadileri ve kaynak suları ile dağlık bir bölgedir. Arazi en eski çağlardan kalma yoğun bir ormanla kaplı idi. Tepelerde ve dağ eteklerinde yüksek meşe ağaçları bulunuyordu. Bu meşe ağaçları yanında çalılıklar,

⁶⁷⁹ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.192-193

⁶⁸⁰ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.495

⁶⁸¹ Yılmaz Akbulut, *Dersim Dikeni*, Cumartezleri Yayınları, İstanbul 2011.s.5

kavak ağaçları, ara sıra ceviz ağaçları ve söğütler uzanıyordu. Bilhassa sulak yerlerde çok sayıda kavak ve söğüt ağaçları yükseliyordu. Yerde ayılar, kurtlar, yaban domuzları, çeşitli yılanlar ve kertenkeleler dolaşıyordu. Ağaç tepelerinde ise çok sayıda sincap bulunuyordu.”⁶⁸²

Burhan Cahit’in *Dünkülerin Romanı*’nda üç gazeteci arkadaştan Anadolu’yu keşfe çıkan ve Erzincan-Erzurum yoluyla ulaştığı Harput’la ilgili bilgiler veren Cemil Hakkı, burada yaşayan insanların yaşam koşullarını dile getirdikten sonra mekânla ilgili ayrıntılara da yer verir. Harput için “Anadolu’nun Parisi” demelerinin haklı gerekçesini kendisi de teslim eden Cemil Hakkı, buraya ulaşana kadar “gezip dolaştığım harabeler, vahşi dağlar, iptidai kasabalardan sonra burası hakikat bir cennet”⁶⁸³ diyerek beğenisini saklamaz. Harput’la yanı başındaki Dersim’i karşılaştıran Cemil Hakkı, “Dersim dağlarında kaya kovuklarında yarı vahşi bir ömür sürenler”le “bağlar, bahçeler, sular ve medeni, rahat, konforlu evler”iyle Harput’u karşılaştırır. Anadolu’yu çoğunlukla beşeri yaşam biçimlerinin geriliğiyle tasvir etmeye yoğunlaşan Cemil Hakkı’nın Bölge algısı çoğunlukla olumsuzdur.

Metin Aktaş’ın *Nişancı*’sında Bölge, isyanın başladığı tarih itibariyle sonbahar, kış ve ilkbaharın ilk günleriyle sınırlı olduğundan, ayaklanmaya katılan kişiler kadar onları bastırmaya çalışan askerleri de olumsuz etkiler. Bölge’de özellikle kış mevsiminde iki olumsuz unsur olan mekânla iklim, Cem’in anlatımlarında sıkça tekrarlanır. Roman kahramanı Cem’in Şeyh Said’i öldürmek için zorlandığı sonbahar günlerinde “ağır ağır esen rüzgâr”, ağaçları sallayarak ve kuru yaprakları, toz toprağı oradan oraya taşıyarak gelecek kışı haber verirken “Bingöl Dağları’nın karlarla kaplı dorukları üzerindeki bulutlar” “yaralı bir dev gibi”⁶⁸⁴ inlemeye başlar. Öldürmeye gittiği Şeyh Said’den etkilenerken onun taraftarı olan Cem, Şeyh’in taraftar toplamak için köy köy gezdiği günlerin şiddetlenen rüzgârından, soğuyan havasından ve “yükseklerde uçan kara bulut”lardan artık kışın çok yakın olduğunu düşünür. Nihayet Piran’da patlayan ilk kurşunla başlayan isyanı, hüküm süren sert hava koşulları da engelleyemez: “Üşüyordum. Ayaklarım, ellerim buz kesilmişti... İlerleyen geceyle rüzgâr

⁶⁸² Yılmaz Akbulut, a.g.e. s.5

⁶⁸³ Burhan Cahit, *Dünkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.s.126

⁶⁸⁴ Metin Aktaş, *Nişancı*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.s.37

öylesine şiddetlendi ki, bazen rüzgârın beni alıp götürüleceğinden korkarak iki elle ardıc ağacına sarıldım.”⁶⁸⁵

Sema Kaygusuz’un kendi kökenlerini aradığı *Yüzünde Bir Yer* isimli eserinde, Tunceli, kısa da olsa romana yansır. Babaannesinden “bir masalsi köy” diye dinlediği ata yurdu, “bacalardan tüten kara dumanlardan başka çok az şeyin kıpırdadığı, dünyadan kopuk bir yer” olarak görünür kendisine. “Köyün çevresinde yükselen dağlar” ve yerdeki karların ayağının altında çıkardığı seslerle hissettiği baba memleketinde kendisini “yolunu şaşırması bir turist”⁶⁸⁶ gibi yabancı hisseder.

Ayşe Kulin’in *Köprü* isimli eserinde romanın başkişisi Vali, atandıktan altı ay sonra yakalandığı deprem felaketinden sonra ilin en önemli sorunu olarak kabul edeceği köprü gerçeğini romanın ilk sayfalarında makamına destursuz giren Bayram vasıtasıyla öğrenir. Bayram, eşinin ulaşım yetersizliğinden dolayı doğum yaparken öldüğünü anlatır. Romanda köprünün inşaatı dolayısıyla kışların sert geçtiği, Başbağlar Katliamı anlatılırken de bölgenin yeryüzü şekillerinden dolayı eşkıyanın kolayca kaçtığı dile getirilir. Kışların soğuk ve bol yağışlı geçtiği Erzincan ve çevresi, aslında Bölge’nin genel özelliklerine de yakındır. Yazar romanın ilk sayfalarında, anlatacağı olayların daha iyi anlaşılması ve orada yaşayanların hayatları üzerinde gösterdiği zorluğu hissettirmek için mekânın olumsuz koşullarından bahseder: “Üç günden beri dur durak tanımadan esen deli rüzgâr birden kesiliverince, kar; Munzur ve Keşiş dağlarının koinuna sereserpe uzanmış Erzincan’ın üstüne, tül cibinlik gibi inmişti. Karla kaplı çıplak ağaçlarından, saçakları buz tutmuş evlerine kapanmış insanlarına, dam altlarına sığınmış bezgin sokak köpeklerine kadar tüm canlılarıyla uzun bir kış uykusuna dalmış gibiydi şimdi şehir.”⁶⁸⁷

Orhan Pamuk’un *Yeni Hayat* isimli romanında demiryollarından emekliye ayrılmış idealist yazarın (Rıfkı Hat) kaleminden çıkmış bir kitabı okuyan Osman, iç dünyasında yoğun bir yalnızlık ve boşluk hisseder. İçinde beliren yeni yaşamın izlerini bulmak için sefere çıkan Osman, kendisi gibi arayışa giren Canan’la birlikte Anadolu turuna çıkar. “Bilinmeyen ülkenin eşiğine götürülecek yollar”⁶⁸⁸ı takip ederek Doğu’ya doğru ilerleyen Osman, otobüsün “buz kesmiş cam”ına yaslanan Canan üşümesin diye

⁶⁸⁵ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.201

⁶⁸⁶ Sema Kaygusuz, *Yüzünde Bir Yer*, Metis Yayınları, İstanbul 2016.s.67

⁶⁸⁷ Ayşe Kulin, *Köprü*, Everest Yayınları, İstanbul 2015.s.3

⁶⁸⁸ Orhan Pamuk, *Yeni Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.s.43

Erzincan'dan aldığı “vişne rengi ceketi”yle onu örter. Yıllar sonra evlenmiş ve baba olmuştur. Kendisini yollara düşüren kitabı tekrar okumasıyla içindeki yaşam arayışı yeniden uyanır ve bu kez tek başına yollara düşer. Yeni Hayat karamelalarının sahibi Süreyya Bey'in peşinden Doğu'ya doğru çıktığı bu gezide “üçra şehirlere, ortaokul atlaslarında adları gözükmeyen kayıp kasabalara”⁶⁸⁹ uğrar. Bölge'yi kapsayan bu gezi boyunca “ilan edilmemiş savaş yüzünden boşaltılmış hayaletimsi Kürt köylerini ve uzaklardaki kayalık dağların karanlıklarını döven topçu birlikleri”⁶⁹⁰ne tanık olur. Bölge'nin “dağlar, askerler ve kimlik denetimleri”⁶⁹¹yle özetlenecek coğrafyasını terk ettiğini “medeniyetin uç kollarından birine, yeni açılmış modern bir mola yerine”⁶⁹² uğrayınca fark eder. Yazarın Bölge hakkındaki olumsuz algısını, Yeni Hayat peşinde koşan roman kahramanının izlenimleri sayesinde yakalama fırsatı bulmuş oluruz.

Sislerin Ardında isimli romanında Rus işgaliyle başlayan sancılı bir süreci konu edinen Halil İbrahim Özdemir, Hatice dâhil birçok Erzincanlı'nın batıya göç etmesine neden olacak felaket anılarıyla iklim adeta örtüşmektedir. Romanda sıkça tekrarlanan soğuk hava, evlerinden üvey anne baskısı yüzünden ayrılan İbrahim ile Halil'in İstanbul'a doğru göç edecekleri “sabah hava yine bozuk”tur. “Kar tipisinin”⁶⁹³ etkili olduğu bir günde çıkılan yol, Halil'in zatürreye yakalanıp İstanbul'da ölmesiyle sonuçlanacaktır. Mekân, üvey annesinin baskılarıyla, göçle ve kocasının askerdeyken şehit olmasıyla hayatı zehirlenen dul bir kadının bu makûs talihinin adeta bir yansıması olarak tasvir edilir: “Dışarıda müthiş bir soğuk var. Güneşin ışığı buz parçacıkları gibi soğuktan kristalleşecek ve öylece havada kalacak gibi... Zemheri ortası, kurt çok acıkmış. Öyle ki kurtlar köylerin, kasabaların içine kadar iniyorlar. Yabani hayvanlar yarı donmuş kümes kapılarını nefeslerinin sıcaklığı ile zorlarken; kümes hayvanları da nefeslerinin sıcaklığı ile donan kapının açılışına yardım ederek kurdun tilkinin sansarın işini kolaylaştırıyorlar ve kaderin çizgisinde kendi sonlarını hazırlıyorlar.”⁶⁹⁴

Kırım Kıyım Kıtık adlı romanında Yusuf Ateş, yaklaşan Rus tehlikesinin de verdiği endişeyle kışa hazırlanan Aksöğüt köylülerinin (Erzincan) mekân algısı, tamamen olumsuzdur. Seferberlik duyumları, kışın, karın ve soğğun daha derinden

---

⁶⁸⁹ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.228

⁶⁹⁰ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.230

⁶⁹¹ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.240

⁶⁹² Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.244

⁶⁹³ Halil İbrahim Özdemir, *Sislerin Ardında*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.s.26

⁶⁹⁴ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.5

hissedilmesine sebep olur: “Bir ulu kış idi, ‘bi derin kış’ idi Aksöğütünü dediğince. Göğün mavisini bile donmuştu sanki donuksamıştı... Kar koymuyordu dağda-düzde. Kapıp kapıp savuruveriyor, döndürüp döndürüp göğe çekiyor, indirip yere çarpıyordu. Günler boyu sürdü bu tipi ve boran. Göz açtırmadı günlerce, adım attırmadı.”⁶⁹⁵

Bölge'nin iklim bakımından genel karakteristik özelliklerine sahip bu yörede kurak yazlar da köylülerin korkulu rüyasıdır: “Aksöğütünü umudu-umarı yağmurdu. Yağmur -rahmet- susuz tarlaların, susuz ekinlerin de umuduydu kın çeker başak bağlayıp ‘den’ doldururken. Sararıp solardı yoksa taneler kabuk kabuk...”⁶⁹⁶ Nitekim yaklaşan savaştan habersiz aşar telaşındaki köylü, yağmayan yağmurun derdiyle geceleri uyuyamaz durumdadır: “Susuzluğu, kendisini hissettirdiği ilk günden başlayarak sıklaşmıştı Kuyubaşı oturmaları. Yaşlılar oturup ahvali konuşuyorlar, arada bir de göğü tarıyorlardı bakışlarıyla... Umumlu yüzlerin ifadesi de değişti yağış geciktikçe. Daha bir karardı kara-kavruk yüzler. Daha bir derinleşti yüzlerdeki çizgiler.”⁶⁹⁷

Dişçi isimli romanında Tercan yöresindeki kış koşullarını da aktaran Beytullah Özilhan, sert geçen kışın kendi çocukluğunun geçtiği yöredeki insanları nasıl esir aldığını da yalın cümlelerle bize aktarır. İnsanlara “sanki gök yırtılmış” dedirten kar yağışı ve fırtınanın neden olduğu çaresizlikle ahırları yıkılan köylüler, sabretmekten başka bir şey yapamazlar. Evin dışına bile çıkılamayacak kadar yoğun yağın karla, kış mevsimi bir hasret hayatını yaşatır köylülere. Musa Ağa'nın eşi Selvi'nin dışarıdaki fırtınayı ifade etmek için kullandığı sözler, yöredeki kış gerçekliğinin de açık bir göstergesidir: “Keseceği yok, her tarafı kapatmış. Piyardan bir su getirene kadar anamdan emdiğim süt burnumdan geldi. Yol iz kaybolmuş. Adım atılacak gibi değil. Bazı yerlerde kar nerdeyse ta göbeğime kadar çıkıyor... Fırtınanın şiddeti kapı tahtalarının arasından giren kardan belli oluyordu. Kapıyı açtığı anda kapıya tutunan kar kayıp içeri düştü. İki metre ilerisi görülmeyecek kadar tipi vardı.”⁶⁹⁸

Özilhan'ın töre eleştirisine dayanan bir diğer romanı *Kaval*'da da Mercan yöresinin ilkim koşullarına değinilir. Oraya on yedinci sürgünü olarak gelen Alişan Öğretmen'e tren yolculuğu esnasında köy hakkında bilgi veren Menfi Zeynel'in yörede

⁶⁹⁵ Yusuf Ateş, *Kırım Kıyım Kıtık*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.s.16

⁶⁹⁶ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.135

⁶⁹⁷ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.142-143

⁶⁹⁸ Beytullah Özilhan, *Dişçi*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.s.89

yaşanan çetin kışı anlatması, cehaletle mücadele ettiği için oradan oraya sürülen öğretmeni pek endişelendirmez: *“Tevatür kışı olur. Kar yağdı mı serçe bile uçamaz. Günlerce mal davar içerde mahsur kalır. Komşudan komşuya gidip gelmek bile mesele. İşte bir o kötülüğü var.”*⁶⁹⁹

Ahmet Dumlu, *Meysun Ana* isimli romanında 1870’lerden itibaren Erzincan’da başgösteren Ermeni olaylarını konu edinirken aynı zamanda olayların geçtiği mekân hakkında da bazı aktarımlarda bulunur. Osmanlı Devleti’nin zayıflama emarelerinin daha belirginleşmediği, dolayısıyla Ermenilerin aktif rol aldıkları “mezalim”in henüz başlamadığı bir dönemde *“etrafi dağlarla çevrili yeşil ova”*da güneşli havalarda eşliğinde *“kuzuların melemesi, horozların uzun uzun ötüşleri”*yle *“hayat canlanır, işler başlar”*⁷⁰⁰ ve herkes işine koşar. Yoksul insanların yaşadığı ve *“sivrisineğin kol gezdiği”* bu yörede insanlar, iklimin elverdiği şekliyle tarım ve hayvancılık yaparak geçinirler. Romanın ileriki sayfalarında mekânsal özelliklerin tekrar hatırlatılması Ermeni mezaliminin verdiği dehşete ve karamsarlığa paralel olarak olumsuz bir çerçevede verilir: *“Korkular içinde akşama kadar beklediler. O gece Ermeniler sabaha kadar buldukları insanları çeşitli eziyetler yaparak getirip binaya doldurmaya devam ettiler. Sabah oldu. Hava bozuk, sulu sepken kar yağıyor, yağın karların erimesi ile yerler vicik vicik olmuştu. İri iri yağın kar taneleri yerleri çabucak örtmeye çalışıyordu.”*⁷⁰¹

Düşman Yarası isimli romanında Erzincan yöresinde Ermenilerin neden olduğu katliamları işleyen Ahmet Dumlu, Tıllas Köyü’nden Palu’daki 9. Kolordu’ya yardım almak için giden Mustafa Çavuş ve arkadaşlarının yolda çektiklerini anlatılır. Kar kalınlığı nedeniyle rahat yol alamayan bu yurtsever grup, şiddetli soğuklarda birçok kez donma tehlikesi geçirir. Büyük zorluklarla ulaştıkları Palu’da Binbaşı Halit Paşa komutasındaki askerlerle tekrar Erzincan’a doğru yola çıkan bu insanlar, *“kar, fırtına, aşılmaz dağlar, dereler ile mücadele ede ede”*⁷⁰² ilerlemeye çalışır. Aşiret kuvvetleri hem dinç oldukları, hem de sıkı giyindikleri için fazla etkilenmezken, askerler sıkıntılı bir yolculuk yaparlar; zira yöredeki kış koşullarına dayanıklı elbiseleri ve ayakkabıları yoktur.

⁶⁹⁹ Beytullah Özilhan, *Kaval*, Sone Yayınları, İstanbul 2009.s.13

⁷⁰⁰ Ahmet Dumlu, *Meysun Ana*, s.7

⁷⁰¹ Ahmet Dumlu, a.g.e. s.248

⁷⁰² Ahmet Dumlu, *Düşman Yarası*, s.191

Son Öpüş romanında Tercan ilçesine bağlı Akviran Köyü ve civarını mekân olarak seçen Kenan Hulusi, olayların yoğunlaştığı kış aylarının insan yaşamını güçleştiren yönlerini anlatır. 1917 yılının savaş koşullarında erkeklerin azlığı nedeniyle kışın köylere inen kurtlarla mücadele eden halk, bu kez artan eşkıyalarla da uğraşmak zorunda kalır. Bahar aylarında “gökten dökülürcesine şelaleler yaparak” akan Akviran suyu ve “ağaçların üzerinde birer birer tomurcuklanıp”⁷⁰³ açan çiçekleriyle bir doğa harikası olan yöre, “sonbaharın uçan bir kuş gibi” geçmesiyle kışın sert ve haşın yüzüyle karşılaşır. Yoğun kar yağışı nedeniyle “tarlaları birdenbire kapar, geçitler tıkanır, Akviran’la Tercan arasında arabalar işlemez olur; Akviran adeta dünyanın bir ucunda, yapayalnız ve kendi halinde” kalır. Karın her yeri kaplamasıyla yiyeceksiz kalan kurtların saldırdığı köylerde, Akviranlılar “hayvanları ile bir arada yaşamaya”⁷⁰⁴ mecbur kalmaktadırlar.

Behzat Ay’ın *Sürgün* adlı romanında, öğretmenin çok büyük mahrumiyetler içindeki Siirt’ten Erzincan’a sürgün edilişi sırasında yolda ve atandığı okuldaki gözlemleri, Bölge’nin durumu hakkında bize az da olsa bilgi verir mahiyettedir. Evini ve ailesini kamyonla Erzincan’a taşıyan Basri Bey’in kışın başındaki yolculukları Bölge’nin mevsimsel bir panoraması niteliğindedir: “*Kar gittikçe şiddetini artırıyordu... Bitlis’e vardıklarında yol karla iyice kaplanmıştı. Kamyonun lastiklerine zincir takılı olduğu halde sık sık kayıyordu... Bitlis’teki yokuşu bir türlü çıkamıyorlardı... Bir süre sonra Muş dolaylarında bir düzlüğe gelindi. Burada da karın kalınlığından yol belli olmadığı için sık sık kamyon yoldan çıkıyordu. Doğu Anadolu’nun şiddetli soğuğu ve karı içinde böyle ağır ağır ilerliyorlardı... Böylece gecenin on ikisinde Erzurum’a ulaştılar. Türküde söylendiği gibi Erzurum kar ile buz içindeydi... Erzurum-Trabzon yolundan bir süre rahat bir yolculuk yaptıktan sonra, Erzincan yoluna sapmalarıyla birlikte yolculuk yine güçleşmişti. Kimi yerlerde dağlardan sürüklenen karlar yolu kapatmış oluyordu.*”⁷⁰⁵

Mükerrem Kamil, *Uzaklaşan Yol* adlı eserinde de Ressam Aziz’in ilk aşkı Selda’nın depreme yakalanması nedeniyle Erzincan’a gidişi kısaca anlatılır. Depremde kocası ve kızını kaybeden Selda, uzun süre yaralı yattıktan sonra başucunda eski sevgilisi Ressam Aziz’i görünce heyecanlanır. Kendisini unutmayan bu “dost”una

⁷⁰³ Kenan Hulusi, *Son Öpüş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1939.s.4

⁷⁰⁴ Kenan Hulusi, a.g.e. s.17

⁷⁰⁵ Behzat Ay, *Sürgün*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1975.s.168-170

depreme dair bilgiler aktarırken, mekâna ait özellikleri de dillendirmiş olur: “*O son gece, memleket karlar altında örtülmüş kalmıştı. Hava çok soğuktu. İçim sıkılıyordu. (...) Bir felaketi bekler gibi korku içinde yatağa girdim. Neden sonra uyumuşum. Müthiş bir gürültü ile uyandım. Yerin altından korkunç sesler, gümbürtüler geliyordu. Top sesleri, gök gürültüsü gibi bir şeyler. Sonra ev sallanmağa başladı. Kocam çılgın gibi kapıda görüldü. O zaman işin farkına vardım.*”⁷⁰⁶

Gençosman Denizci’nin *Buz Yüreklere*’nde Erzincan’da öldürülüp Fırat’a atılmış bir kız cinayetini çözmeye çalışan Başkomiser Fatih, soğuk kış günlerine rastlayan bu cinayeti çözmeye çalışırken aynı zamanda iklimle de baş etmek zorundadır. Prof. Clark’ın asistanı olarak işe başlayan Aslı’nın cesedi de buz tutmuş Fırat’ın balık avlamak için kırılan deliklerinden birinde belirmiştir. “*Sekiz ay boyunca toprağın rengine hasret*” kalınan kış aylarında tüm Doğu gibi Erzincan da çok soğuktur. Bu havada buz tutan Fırat’ta balık avlamaya giden çocuklar, “*kat kat giyinmiş olmalarına rağmen dondurucu soğuk iliklerine kadar*”⁷⁰⁷ işlemiştir.

Mucize Özunal’ın *Alayın Kızları* adlı romanında “*yedi dağ çiçeği*”nin çocukluklarının geçtiği Van, çocukların zihninde hep soğuk kışıyla yaşar: “*Sabahtan bu yana yağın yağmur akşam karanlığıyla birlikte kara dönüştü. Sokak lambaları önünde perdelenen kar, yere yaklaştıkça eriyor, otobüslerin, taksilerin, dolmuşların tekerleklerinden saçılan kirli bulamaç ortalığa yayılıyordu.*”⁷⁰⁸ O soğuklarda okula gidip gelmek çocuklar için epey zordur; fakat çocuklar, orada geçirdikleri çocukluklarını adeta bir yitik cennet gibi özlemle yad ederler. Bu durumu yedi kızdan biri olan Zeynep’in oğlunun ağzından duyurulur: “*Anacığım, sonunda buradayım işte. Çocukluğumdan beri bana anlattığın o gizemli gölün kıyısında. Bize yıllarca o kadar çok anlattın ki buraları, buraların insanlarını, dağlarını, tepelerini ve senin o firuze gölünü. Yıllardır burada yaşamış gibiyim.*”⁷⁰⁹

Mutluluk isimli eserinde Zülfü Livaneli, Van Gölü’nün yakınlarındaki küçük bir kasabada yaşayan Meryem’le Cemal’in bu kasabada başlayan ve Ege sahillerinde biten yolculuğunu konu edinir. Aile içi tecavüze uğrayan Meryem’in töre gereğince infaz edilmesi görevi, askerden gelen kuzeni Cemal tarafından yerine getirilecektir. İstanbul’u

⁷⁰⁶ Mükerrerem Kamil, *Uzaklaşan Yol*, s.128

⁷⁰⁷ Gençosman Denizci, *Buz Yüreklere*, Hayat Yayınları, İstanbul 2016.s.9

⁷⁰⁸ Mucize Özunal, *a.g.e.* s.15

⁷⁰⁹ Mucize Özunal, *a.g.e.* s.64

bir kurtuluş mekânı olarak algılayan küçük Meryem'in kendi memleketinde gördüğü rüyalar, onun dünyasının da sınırlarını belirtir: *“Aşağıda masmavi Van Gölü parıldıyor, yanında neye benzediği pek belli olmasa da İstanbul dedikleri büyük şehir görünüyor, Meryem de bunları seyretmeye doyamıyordu.”*⁷¹⁰ Cemal'in askerlik yaptığı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan Gabar Dağı'na göre daha mutedil bir iklim ve coğrafyaya sahip olan Van'dan otobüsle ayrılan Meryem'in yol boyunca gözlemledikleri de Bölge'nin coğrafi durumunu gözler önüne serer: *“Tepenin arkasında şehir değil, uçsuz bucaksız bir ova vardı. Uzakta mor dağlarla çevrelenen boz bir ova. Ekili biçili tarlalarda traktörler, köylüler, hayvanlar görülmüyor ve ince bir yol, yılan gibi kıvrıla kıvrıla uzayıp gidiyordu. O yolda gidip gelen tek tük minibüsten yansıyan güneş, insanın gözünü alıyordu.”*⁷¹¹

Meryem'le Cemal'in İstanbul'a gitmek için bindikleri trende bir İngiliz gazeteciyle tercümanının anlatımlarına yansıyan Erzurum gözlemleri de Bölge'nin hususiyetleri hakkında bilgi verir mahiyettedir. Bir kış günü *“ülkenin kuzeydoğusunda soğuk bir kent”* olarak niteledikleri Erzurum'da önceleri *“halde toptan zahire satan”* bir esnafın milletvekili ve sonradan da bakan olmasına sevinen halk, mehter takımıyla saatlerce milletvekilinin gelişini bekler. Soğuğuyla meşhur bu kentin giderek uyuşan, elleri hissizleşen, pala bıyıkları buz tutan ve yüzleri gittikçe moraran bu müzisyenler kıpırdamadan bakını beklerler. Hızla gelip hükümet konağına geçen bakanın dikkat etmediği mehter takımı, soğuktan etkilendiği için *“bir iki cılız boru sesinden başka hiçbir şey çıkarmayı”*⁷¹² başaramaz. Eklemleri donan bu müzisyenler daha sonra *“sapır sapır”* dökülürler.

Ermenilerin neden olduğu kırımını engellemek için güç de olsa ulaşılan Van Gölü, yoldayken kafalarında oluşan tüm olumsuz Bölge imajını giderebilecek kadar güzeldir. *“Rus süvarileriyle Ermeni çeteleri”*nin cirit attığı bu yollardan sonra göze çarpan Van Gölü, yeşille mavinin ahengini sağlayan görüntüsüyle Selahaddin'e “cennet”i çağrıştırır: *“Dünyanın en güzel yerlerinden biri olan Van gölü kıyıları cennet gibiydi. Ama ya boş Ermeni, ya da yarı vahşi Kürt köylerine tek tük rastlanıyordu. Akşama doğru Van gölü kenarındaki Ahlat'a vardım. Bağlar, bahçeler ortasındaki bu yer,*

⁷¹⁰ Zülfü Livaneli, *Mutluluk*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.s.8

⁷¹¹ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.127

⁷¹² Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.194

herhangi bir evde yatmak olanağı bulunmayacak kadar geriydi. Bir bahçe içine seyyar karyolamı kurdum. Mavi göle bakarak ve kuş seslerini dinleyerek uyudum."⁷¹³

Müştehir Karakaya'nın *Tuşba Yolunda* isimli eserinde Dayron'a giden iyi niyet elçilerinin kışa rastlayan dönüş maceraları anlatıldığı için, iklim ve coğrafi koşullar son derece olumsuzdur. Tahtın birinci varisi olan İnışpua'nın, dönüşte bir nehir ağzına sığınarak kurtulduğu tipi, onların tüm programlarını alt üst eder ve nihayetinde konakladıkları bir köyde çetelerce saldırıya uğramalarına yol açar: "*Kar, rüzgârın savurmasıyla tüm gedikleri kapatıyor, yolları görünmez hale getiriyordu. Hareketsiz kalmaları halinde donabilirlerdi. Bunu herkes de biliyordu, ancak başka çareleri de yoktu. Yardan aşağı inmiş, koca kaya bloklarının yardığı derin vadinin altında suskun suskun akıp gitmekte olan ırmağın kenarına sığınmışlardı.*"⁷¹⁴ Tuşba'ya ulaşmalarına engel olan sadece kar ve kış değildir; zira kışın başlamasıyla birlikte yiyeceksiz kalan "*aç kurtlar*" da bu mevsimde yolcuları zor durumda bırakacak kadar etkilidir. Nitekim yolcular, "*kurtlar etraflarında dolanmaya devam*"⁷¹⁵ ettiği halde sığınabilecekleri bir köye veya kasabaya ulaşmaya çalışırlar.

Haşhaş'ta yoksul köylülerin ağa karşısındaki eşitsiz durumuna dikkat çekmek isteyen Lütfi Kaleli, Hasan ve arkadaşlarının verdikleri umutsuz mücadeleleri romanlaştırırken Bölge, hep soğuk kışı, soğuğu ve kariyla gündeme oturur. Romanın temasına denk gelen bu olumsuz mekân, yoksul köylüyü ağaya ve düzene biraz daha bağlamaktadır. Başka bir geçim kaynağı bulunmayan bu insanlar ya ağanın fedailiğini yapmakta ya da boğaz tokluğuna ağaların pis işlerinde kullanılmaktadır. İklim, bu ağadan yana süren karanlık düzenin devamına zorlamaktadır adeta insanları: "*Şiddetli tipi, öyle amansızca bastırıyordu ki, sağdan soldan derleyip getirdiğı karları yığıyordu Pala Mehmet'in üstüne. Saçları kirpikleri, kaşları aklaşmış, bıyıkları buz tutmuştu Pala'nın. Soludukça burun kapakları yapış yapış oluyordu.*"⁷¹⁶ Çetin doğa koşullarının tasviriyle başlayan roman, Hasan ve arkadaşlarının öldüğü romanın son sayfalarında da aynı etkiyi göstermektedir: "*Amansız kış tüm şiddetiyle yükleniyordu bedenine. Islık çıkaran rüzgâr, bıçak gibi kesiyordu çıplak olan yerlerini. Parmakları kütleleşmişti adeta.*

⁷¹³ İlhan Selçuk, a.g.e. s.161

⁷¹⁴ Müştehir Karakaya, *Tuşba Yolunda*, Artemis Yayınları, İstanbul 2014.s.9

⁷¹⁵ Müştehir Karakaya, a.g.e. s.21

⁷¹⁶ Lütfi Kaleli, a.g.e. s.8

Elindeki silahı tutamaz olmuştu... Tipi olanca hızıyla bastırıyor, önünü arkasını göremiyordu.”⁷¹⁷

Asya’da Demirtaş Ceyhun’un ismini tam olarak belirtmediği ilin, “*Beydağı’nın eteklerine serilmiş, top top olmuş bu kavruk Anadolu kenti*”⁷¹⁸ nitelemesinden Malatya olduğu anlaşılır. Çocukluğu İran sınırlarındaki köylerinde geçen Abuzer, tam bir mahrumiyet yöresi olan memleketi hakkında çok az şey anlatır: “*Candarma korkusundandı belki, kaçmıştı da sanki bir tepenin duldasında sığınmıştı köy. İran girişinden göründü de, Anadolu girişinden görünmezdi öyle kolay kolay. Dağın dibindeki kar sularının biriktiği sazlık bataklık çukura doğru ine çıka uzayıp giden toprak, kül gibiydi, pudra gibiydi. Binlerce yıldır değinmemiş, çökmüş kalmış lav külü gibi. Yel esti miydi tozuverirdi.*”⁷¹⁹

Şeyh Sait olayından dolayı öldürülen babası ve ölen annesi, hapislere giren ve oradan oraya savrulan Abuzer’le kızı Asya’nın Malatya’ya kadar savrulmasına neden olur. Verimsiz bir tepeye ev kuran Abuzer’in hayali bahçeli ve bahçesinde meyve ve sebze yetiştirilen bir ev sahibi olmaktır; fakat hayallerini süsleyen evin bulunduğu yer ümit verici değildir: “*Evin gerisi, göz alabildiğine bozkırdı. Ağaçsızdı. Otsuzdu. Tek tük diken öbekleri vardı. Tepeler, birbirlerini örterekten art arda dizilivermişlerdi uzaklaştıkça hafiften eflatunlaşan bir bozlukta. Bozkırın üzerine bakır bir tencere kapağı gibi örtülmüş göğün mavisi, bu kirli griliğe, bu boşluğa bulanmıştı da çürümüştü sanki. Zehir yeşiline çalmıştı. Sıtma sarısından zehir yeşiline, bir maden parlaklığıyla dalgalanıp duruyordu.*”⁷²⁰

Muzaffer İzgü’nün *Halo Dayı ve İki Öküz* isimli eserinde Halo Dayı’nın memleketi her ne kadar tam olarak belirtilmemişse de kahramanın ismi, İstanbul’a giderken Ankara’dan geçmeleri ve kullanılan dil açısından Mescitli köyünün Bölge’de bulunması büyük bir ihtimal olarak belirir. Yoksul insanların yurt edindiği bu Mescitli Köyü, kıraç toprakları ve ekilebilir arazi azlığı nedeniyle dezavantajlı bir yaşam mekânıdır. Kasabayla arası bir günlük mesafe olan Mescitli’nin sakinleri, “*kışın karında, altı günde varırlar kasabaya...*”⁷²¹ Mekân hakkında fazlaca detaya yer

⁷¹⁷ Lütü Kaleli, *a.g.e.* s.313

⁷¹⁸ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010.s.132

⁷¹⁹ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.13

⁷²⁰ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.8

⁷²¹ Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküz*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2001.s.5

vermeyen romanda kışın uzunluğu, bütün bitmeyecek bir çile olarak verilir: “*Kar önce Kirman Yarığı'nın doğusunu kapatır, gören sanki sanır kar, o geçeye yağmış, bu geçeye yağmamış... İlk birkaç gün böyle, sonra yavaş yavaş, o geçe bu geçe derken her yer apak olur, ta ki mayısa dek, ta ki hazirana dek... Bir kar, bir kar daha, bir kar, bir kar daha... İlk üç beş karı sayar Mescitliler, ondan sonra sayamaz olurlar.*”⁷²²

Sürgün Meyveye Durdu isimli küçük romanında İbrahim Erdem, ismi tam olarak verilmesi bile Malatya ili sınırları içinde kalan bir yöreyi mekân olarak seçmiştir. Bölge'nin mevsimsel özellikleri, bu romanda da başta Aydın öğretmen olmak üzere insanları etkilemektedir: “*Kazmayı küreği yaktırdı mart. Güzel havalara aldananlar en azından nezleyle karşı karşıya kaldılar. Burun silerek, burun çekerek ödediler borçlarını. Çeşme olmuştu burnu sanki. Mendil yetiştiremiyordu.*”⁷²³ Sürgün olayı gerçekleşince mevsim bahara dönmüştür. Aydın öğretmenin yeni görevine başlayacağı yerde rastladıkları, ondaki gelecek umudunun sanki bir yansımasıdır: “*Sapsarı bir çiçek sanki ona bağıyordu. Gözü saplandı kaldı. Vardı, çöktü başına hemen. Bir tane daha çıktı, bir tane daha... Her yer sapsarıydı nerdeyse.*”⁷²⁴

Mehmet Eroğlu'nun *Zamanın Manzarası*'nda, yazar anlatıcı uzun yıllar boyunca kendisini huzursuz edecek bir mekân olarak Bitlis'i hiç unutmayacaktır. Bizzat öldürdüğü ve ölmelerine şahit olduğu insanların onda bıraktığı etkinin meydana getirdiği travmanın nedeni, askerlik yaptığı dönemde Bölge'deki çatışmalardır. Ruhsal dengesinin düzelmesi için devam ettiği seanslarda, kendisine Bölge hakkında sorulan sorulara verdiği cevaplarda, mekânın roman kişisi üzerindeki olumsuz etkisi rahatlıkla görülmektedir: “*Orada, o dağlarda ne vardı? Ne mi vardı? Gecelerden oluşan ormanlar, kar çölleri, buzdan bir gökyüzü, cehennem ve tabii ki ölüm. Her şey, ya da hiçbir şey. Ama en çok... 'Koyu bir karanlık, derin bir hiçlik,' diyorum.*”⁷²⁵ Daha sonraki seanslarda da süren bu ifadelerde yazar anlatıcının kendi içine evrilmesine neden olan yalnızlığının ve çaresizliğinin ipuçlarını yakalarız: “*Hayvanlarını öldürdüğümüz, ağaçlarını yıktığımız dağ o kadar yüksekti ki, güneş doğarken zirvesinin gölgesi, altımızdaki bulutların üstünde tıpkı denize açılan rüzgâr gibi dalga dalga yayılırdı. Yamaçlarda yaz başında bile kar olurdu. Vadiler ortadan açılmış defterlere*

⁷²² Muzaffer İzgü, a.g.e. s.5

⁷²³ İbrahim Erdem, *Sürgün Meyveye Durdu*, Oda Yayınları, İstanbul 1978.s.16

⁷²⁴ İbrahim Erdem, a.g.e. s.56

⁷²⁵ Mehmet Eroğlu, *Zamanın Manzarası*, İletişim Yayınları. İstanbul 2014.s.44

benzerdi; boş, henüz tek satır bile yazılmamış, kararsız yazarını bekleyen kirletilmemiş sayfalara... Yazarla ölümlünün arasındaki farkı ilk kez orada, karın üstüne yazabileceğimi düşündüğümde kavradım.”⁷²⁶

Bu Kalp Duracak adlı romanında, aşk kahramanlarını bir süre “Şark”a gönderen Mükerrerrem Kamil, bu mekânlar hakkında pek bilgi vermez. Geri kalmış, fakat doğal yöreyi kısa bir biçimde tasvir eden yazar, yörenin sosyal yaşamını renklendiren tek unsurun, buraya yerleşen askeri birliğin varlığını gösterir: “Şarkın bu sakin köşesi, bir avuç askeri bağrında yaşatmakla şenleniyordu. Şayet bir gece garnizon başka bir yere nakletse, geniş ovalarda, gölgeli dere kıyılarında örgülü saçlı köy kızları ile alınlarında altun sallanan esmer kadınlardan, yerli erkeklerden başka bir şey görülmeyecek, birkaç inek ve birkaç keçi sesinden başka bir şey işitilmeyecekti. Kasabayı bu kızgın güneşin altında erimekten, insanların çıplak ovalarda tembel tembel sürünmekten, askeri vaziyet kurtarmıştır. Buraya asker yerleşelidir ki kasaba, günden güne ilerleyen bir hayat hamlesiyle yol almaktadır.”⁷²⁷

Mazlumun İntikamı isimli eserinde Kemal Engürel, Yücealan Köyü’nde yaşayan yoksul insanların Zıppır Muhsin denilen bir şarlatan tarafından kandırılmalarını işlerken, Mazlum’un yoksullukla daha da şiddetli hissedilen soğuk kışımı özellikle tasvir eder. Doğmadan birkaç saat evvel babasını yitiren Mazlum, soğuktan tir tir titreyen annesinin kucağında sarınacağı bir parça bezden mahrumdur. Kış mevsiminde “ortalık, soğuk, hava müessir, tabiat gamnak, cihan bir hüznü melal içinde”⁷²⁸ yken bu ana ve bebeğin bulunduğu kulübeye kar yağmaya, rüzgâr esmeye devam eder. “Aç kurt sürülerinin” korkunç çığlıklarıyla geçen geceler, “velveleli fırtına”larla bu kerpiçten yapılmış kulübeyi dövmeye devam eder. Bu olumsuz koşulların doğurduğu ümitsizliğe, kısa süre sonra annenin ölmesiyle öksüzlük de eklenir.

Kendi küçük kızı gibi Mazlum’a da sahip çıkan Rahime’nin öldürülmesinden sonra onları evlat edinen Kürt Hacı Zülâli Bey’in ölümüyle tekrar çaresiz kalan Mazlum ile Mahrum, Hacı Zülâli’nin eşi Fatuş tarafından kendi köyelerine tekrar getirilir. Artık birer yetişkin olan Mazlum ile Mahrum’un evlenecekleri Yücealan Köyü’ne dönüşleri yeni bir hayat beklentilerine denk gelen bahar tasvirleriyle verilir. Ruha “inşirah veren

⁷²⁶ Mehmet Eroğlu, *Zamanın Manzarası*, s.141

⁷²⁷ Mükerrerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak*, s.3-4

⁷²⁸ Kemal Engürel, *Mazlumun İntikamı*, Ankara Basımevi, Ankara 1936.s.4

yeşil ormanları, iyi memba suları, güzel havası”⁷²⁹yla bu köy, Fatus’un “*çıplak ovalar*”la kaplı memleketine nazaran bir cennet kadar güzeldir.

Şükufe Nihal, *Çölde Sabah Oluyor*’da Fahri Manas isimli bir yazar karakter gözüyle Bölge’yle ilgili ilk izlenimlerini verir. Fahri Manas, kamyonla devam eden yolculuğunda “*yeryüzü kabuk bağlayıp da kuruduğu çağlardan beri insan eli sürülmemiş sanılan bu yolda*”, “*ikide bir kamyonun bir tekerleğini boşlukta bırakan o beş altı yüz metre derin, kayalık uçurumlar*”ı⁷³⁰ aşarak Kiğı’ya ulaşır. Fahri Manas’ın gelişigüzel başladığı bu Anadolu gezisinde “*bir yazarı alakadar edecek acayip manzaralar; o zamana kadar tanımadığı köyler, köylü tipleri, yaylalarda kara Kürt çadırları ve yer yer eşsiz güzellikler*”⁷³¹ görür. Romanın ilerleyen sayfalarında Adnan’ın ailesinden kopması ve onları arayışı sayesinde savaş yıllarının Bölge koşullarını daha iyi yakalarız. Uğradığı yerler hakkında farklı izlenimler edinen Adnan, Palu için “*tepenin en yüksek yerinde, şehri ikiye bölen mahrut biçimindeki çıplak kaya parçasına bakıyor. Masallardaki korkunç dev kafalarını hatırlatan bu kocaman tabii kale, ne acayip şey! Palo adı kadar acayip!*”⁷³² ifadelerini kullanırken Malatya-Maraş yolundaki yolu “*dipsiz bir uçurum! Kenarlarında yalçın sivri kayalar!*” olarak tasvir eder. Adnan’ın Kiğı’ndan başlayan yolculuğu, Erzincan, Elazığ, Palo, Harput, Malatya, Maraş, Adana, Halep, Kilis, Malatya, Urfa gibi şehirlerle devam eder. Adnan’ın dolaştığı bu yöreler için kullandığı ifadeler onun ve ülkenin içinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. Adnan’ın gördükleri, karamsarlığından ve çektiği acılardan izler taşır.

Kerime Nadir’in *Hıçkırık* adlı romanında, Kenan’ın içindeki aşk acısıyla subay olarak atandığı K... adlı bir doğu ilinin D.R. ilçesinde geçen askerlik yaşantısı, yöredeki şiddetli kış şartlarının verdiği şaşkınlıkla geçer. Baharda İstanbul’un Çamlıca’sını hatırlatan bu “cennet” kasabanın kışı ise bütün yolların karla kapandığı, akan suların donduğu ve adeta hayatın durduğu bir mekândır: “*Kar bir kere başladı mı hiç dinlenmeden ilkbahara kadar yağarmış... Bunun için herkes daha yazdan kışa hazırlanmaya başlamıştı. Ambarlarını zahireyle dolduruyorlar, karınca gibi çalışıyorlardı.*”⁷³³

⁷²⁹ Kemal Engürel, *a.g.e.* s.57

⁷³⁰ Şükufe Nihal, *Çölde Sabah Oluyor*, Saray Kitabevi, İstanbul 1951.s.8

⁷³¹ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.11

⁷³² Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.53

⁷³³ Kerime Nadir, *Hıçkırık*, Doğan Kitap, İstanbul 2010.s.153

2.2. Doğu İnsanına Bakış

“Burada, sizi uzaktan, gün ışığı gibi sevgisiyle saran kalpler vardı. Burada insanlar, bin bir gizli bağlarla birbirine bağlıydı. Burada, tıpkı benim eski, tarihi kasabamda olduğu gibi kalabalık değil, millet, benim milletim vardı. Onun içinde, onun ortasında yaşamaktan mesuttum. O insanın kalbini öyle bir sevgiyle dolduruyor ki bu sevgi bir kuvvet oluyordu. Ve bu kuvvetle insan gece gündüz iyi şeyler yapmak için çalışıyordu.”

Nesillerin Ruhu*

Doğu'nun doğusunda yaşayan insanların tenneffüs ettiğı kültürel atmosfer, sosyal bilimlere ait diğere disiplinler gibi edebiyata da yeterince sempatik bir tema olarak yansımaz. İncelediğimiz birçok romandaki Oryantalist⁷³⁴ bakış açıları, Said'in förmüle ettiğı bir çeşit “Doğu'yu tanımlama çabası”⁷³⁵ nı andırır. Batılının “görece üstünlüğünü”⁷³⁶ imleyen kimlik arayışının da doğrudan ürünü olan bu tür çabalarda, bir “toplumsal bellek” oluşturulurken, ötekinin imajı da kendiliğinden oluşur.⁷³⁷ Biz ve öteki temelinde şekillenen bu kategorileştirmenin en rahat ifade zemini de romanlar olur; çünkü roman toplumla etkileşimi en kuvvetli yazınsal türdür. Önceden belirlenmiş bazı kalıplar doğrultusunda kâğıt üzerinde üretilmiş bakış açılarıyla yazılan bu romanlarda tüm Doğu; ağalarca ezilen, buna karşılık kadınlarını ezen feodal ilişkiler yuvasıdır. Doğu'yu anlamaya değil de tarif etmeye yarayan bu perspektif, bir çeşit “öteki”leştirmeyi barındırır. Kendinden başkası olarak tanımladığı Doğu veya Doğu insanı, tamamen olumsuz bir imaj⁷³⁸ olup tahammül edilemez yaşantıları olan, arkaik bir kültürü çağırıştırır. Antropologlara özgü bir dikkatle yazılan bu romanlardan

*Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.s.226

⁷³⁴ Oryantalizm, “Batı'nın İslami Doğu'yla ilgili olarak geliştirmiş olduğu, kendi emperyalizmini şu ya da bu şekilde meşrulaştırmaya yarayan vizyon ya da bakış açısı. Batı'nın İslami Doğu'yla ilgili resmi görüşünü ifade eden bu vizyon, Doğu gerçeğinin ne kadar çarpıtılmış olursa olsun bir yansıması olmaktan ziyade, Batılının emperyalizmle ilişki içinde korkularını olduğu kadar iştahını da yansıtan bir yapıml olarak durmaktadır. Oryantalizm veya Batı'nın söz konusu hegemonik vizyonunda Doğu veya Doğulu, Batı'nın veya Batılının ötekisini ifade eder.” Bkz: Ahmet Cevizli, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2014.

⁷³⁵ Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.s.20

⁷³⁶ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.s.17

⁷³⁷ Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.s.22

⁷³⁸ İmaj çalışmalarının temelinde, dilin gerçekleri yansıtan bir araç olmadığı, bilakis politik ve ideolojik bir araç olduğunu belirten Millas, imajın temelde bir önyargıyı içeren yakıştırmadan ibaret olduğunu ifade eder. Dolayısıyla imaj, kontrol edilebilen nedenlerden kaynaklanmamakta, toplumsal bir mesaj olarak zihinlerde, davranışlarda kendine zemin bulmaktadır. Bu imajlar; kişilerin deneyimlerinden, üyesi olduğu grubun ortak algılamalarından, iletişim araçlarından, okuldan, edebiyattan vb. etkilenecek oluşur. Daha fazlası için Bkz: Herkül Millas, *a.g.e.* s.18-19

edindiğimiz izlenim, bu bakış açısının -birçok gerçeği içerse bile- bilinçli ve *maksatlı* bir tutumla yazıldığı yönündedir.

Edebiyat Sosyolojisi'nin ilgi alanına giren bu araştırmamızda, iki farklı disiplinin kesişmesinin doğurduğu imkânlardan yararlanmayı ihmal etmedik. Sosyal bir varlık olarak toplumdan kopmayan yazar da kendi ürünü olan edebiyat eseri sayesinde edebiyatı ve sosyolojiyi bir ortak imkânda buluşturur. Başka bir deyişle edebiyat ve sosyoloji, farklı iki disiplin olmalarına rağmen *toplumu anlama ekseninde* birbirlerini destekler,⁷³⁹ bu sayede edebiyat kendi ruhu ve ruhsal yapıları içinde *toplumu* ifade eder.⁷⁴⁰ İncelediğimiz romanlardaki olumlu ve/veya olumsuz bakış açılarının asıl sorumlusunun yazar olması, esere yansıyan toplumsal etkiyi inkâr edeceğimiz anlamına gelmez. Zira bir edebi eserin koşullarını belirleyen en büyük faktör, *toplumsal bilinçten* başka bir şey değildir.⁷⁴¹ Doğu insanına yönelik bakış açıları nedeniyle olumlu ve olumsuz başlıklarıyla verdiğimiz bu romanlarda başlıklarla roman içerikleri tamamen örtüşmez. Zira aynı romanda olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin birlikte kullanıldığına sıklıkla şahit olmaktayız. Bu yüzden bizim kategorilere ayırmamız eserin tamamına yansıyan genel havanın bir ifadesidir.

2.2.1. Doğu İnsanına Olumlu Bakış

Namık Kemal'le birlikte Türk romanına giren Doğu insanının savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar, 93 Harbi'nde Nene Hatunların gösterdiği cesaretle birleşince edebiyat dünyamız için bereketli bir saha açılmış olur. Bölge'nin 93 Harbi'yle başlayan çalkantılı dönemi Kurtuluş Savaşı'nın ardından başlayan isyanlarla farklı bir boyut kazanmış ve bu durum Bölge insanının romanlara değişik yönleriyle yansımaya neden olmuştur. Namusuna düşkün, savaşta cesur, isyanlar döneminde vefalı, ihanet faaliyetlerinde sadakatiyle tebarüz eden insan gerçekliği, tüm olumsuz koşullara rağmen, birçok eserin hâkim teması olur. Törelerin şekillendirdiği bir toplumsal zeminde kendi vicdanının sesini dinleyen erkekler, zorla evlendirilmek istendiğinde ölümü göze alarak sevdiğiyle kaçan genç kızlar başta olmak üzere şahsiyetinin farkına

⁷³⁹ Köksal Alver, "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", Köksal Alver (Der.), *Edebiyat Sosyolojisi* (ss.11-21), Hece Yayınları, Ankara 2012.s.15

⁷⁴⁰ Guy Michaud, "Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması", Köksal Alver (Der.), *Edebiyat Sosyolojisi* (ss.53-65), Hece Yayınları, Ankara 2012.s.59

⁷⁴¹ Georgi V. Plehanov, *Sanat ve Toplumsal Hayat*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1987.s.9

varmış tüm kahramanlar, *Ağrı Dağı Efsanesi*'ndeki Ahmet'ten *Dadaş Kız*'daki Güllü'ye kadar uzanan bir skalada Doğu insanının farklı yüzleri olurlar.

Edebiyatımızın Doğu'ya yer veren ilk romanı olan *Cezmi*'de Namık Kemal, Doğu insanına yönelik ifadelere, İran sınırındaki aşiretlere beylik yapan Mahmudi Hasan Bey şahsında yer verir. Van Valisi Hüsrev Paşa'nın keşfe gönderdiği Mahmudi Hasan Paşa ve etrafındakiler, yirmi bin kişilik büyük bir Acem gücünü görünce, geri dönüp paşaya durumu haber vermek yerine, "*Ben seksen yaşına geldim, bir kere düşmandan yüz çevirmedim. Arkamı düşman göreceğine kara toprak görsün*"⁷⁴² diyerek Acem ordusuna saldırır. Yazar anlatıcı, yaptığı hamlede başarılı olan sadakat ve cesaret timsali Mahmudi Hasan Paşa'nın, toparlanan düşman ordusunu "*iki gün önce kazandığı güneş gibi parıltılı zafere, bu gece de mehtap kadar parlak bir zafer ilave*"⁷⁴³ ettiğini yazar.

Çocukluğunun önemli bir kısmı Kars'ta geçen Kemal'in⁷⁴⁴, romanda Bölge'ye ve Bölge insanına fazla yer vermemesine rağmen bakış açısı olumsuz değildir. Bu bakış cesur bir asker olan *Cezmi*'nin perspektifinden verilir. *Cezmi*, "*Erzurum'a varıp da doğrudan doğruya devlet askerliğinde bulunmayan bir aşiret müfrezesinin hem savaşı başlattığını, hem de birbirini izleyen iki mükemmel yenginin onuruna sahip olduğunu işitince*"⁷⁴⁵ ilk fırsatta kendisi de cesaretini ispatlama kararı alır.

Eserlerinde "*gerçeği kendince bilinçlendirerek*"⁷⁴⁶ algılayan ve şiirsellikte örülmüş yaratıcılığını folklorla birleştiren Yaşar Kemal, *Ağrı Dağı Efsanesi*'nde, "*Ağrı'da her şey gelenektir.*"⁷⁴⁷ ifadesiyle yöre insanını geleneklerine bağlı, asabiyetleri güçlü bireyler olarak işler. Evinin önüne gelen atı Tanrı yadigârı sayan ve bunu geri vermeyi onursuzluk olarak değerlendiren insanlar, üzerlerine Mahmut Bey gibi bir güçlü kişi baskı yaptığında bile geri adım atmazlar. "*Baş verilir, at verilmez, Paşa bunu bilmez mi?*"⁷⁴⁸ sorusu halkın değerlerine bağlılığının da bir göstergesidir.

---

⁷⁴² Namık Kemal, *a.g.e.* s.56

⁷⁴³ Namık Kemal, *a.g.e.* s.56

⁷⁴⁴ Tural, eserin ilham kaynağının da Kars olduğunu iddia eder. Ona göre Namık Kemal, "*milli benlik ve kimliğinin oluştuğu yıllarda*"ki Kars yaşamı ve Kars'taki eğitimi bu eserin çerçevesini çizmiştir. Bkz: Sadık Tural, "*Tarihi Roman Geleneği ve Cezmi*", (Kolektif), *Doğumunun Yüzüncü Yılında Namık Kemal* (ss.67-93), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.s.81

⁷⁴⁵ Namık Kemal, *a.g.e.* s.57

⁷⁴⁶ Svetlana Uturgauri, *a.g.e.* s.122

⁷⁴⁷ Yaşar Kemal, *Ağrı Dağı Efsanesi*, s.47

⁷⁴⁸ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.18

Romanda yazar, Doğu insanının özelliklerini birçok yerde sıralar. Bir kadını hiç mi hiç kırmadıklarını, din adamlarının sözlerine kesinlikle uyduklarını, -Memo karakteri vasıtasıyla- sevdiğinin bir tutam saçı için canlarından vazgeçtiklerini, Hoşap Bey'inin kendisine sığınan sevdalı iki insanı asla geri vermediğini ve çevredeki tüm illerden kendisine bu tutumundan dolayı destek geldiğini dile getirerek Doğu insanının olumlu taraflarını vermeye çalışır. Yazar, coğrafyanın ve geleneklerin etkisindeki Bölge insanını, romanın sonunda saraya yürüterek iki sevgiliyi kavuşturan bir "sessiz" eylemde buluşturur. Bu, Hüso'nun⁷⁴⁹ deyiimiyle "birlik olmuş" halkın yaptığı nadir ama kendine yakışan bir tavır alıştır:

"Herkes hayranlıkla demirci Hüsoya bakıyordu.

*Biz hep böyle, her şeyde birlik olsak, kimse bize dış geçiremez. Bize dağlar, şahlar dayanamaz. Hiç kimse... Yeter ki böyle birlik olalım."*⁷⁵⁰

Ömer Polat, *Saragöl*'de hem geleneksel yaşam biçiminin terkinini hem de yöre insanında gördüğü cesareti ve değişim enerjisini göstermek ister. Romanında bölge insanının kadın erkek ilişkilerini, sömüren beylere karşı direnişlerini, yoksullukla mücadelelerini roman kahramanlarından özellikle Apo Mıkko, Kazo ve Nuro üzerinden vermeye çalışır. Kendilerini kapana kısılmış hisseden bu köylülerin mücadele azmi Apo Mıkko tarafından dile getirilir: "Haydi çocuklarım, siz planlarınızı bildiğiniz gibi yürütün. Bakmayın bu dişi dökülmüş kurtların ulumalarına."⁷⁵¹

Polat'ın *Mahmudo ile Hazel* adlı romanın mekânı olan Aladağ ve Saragöl'ün insanı yazar tarafından nesnel bir gözle verilir. Kendilerini aç, yoksul, kimsesiz ama namuslu olarak tarif eden köylüler, hainlikten nefret ederler. Aladağ insanı yazar tarafından "Ağaları hariç hepsi çobandır. Ne ekin ekmek bilirler, ne turpan çekmek. Çayırılarını Saragöl'ün köylüleri biçer. Kışlık yiyecek buğdaylarını Saragöl'den alırlar. Bulgurdan başka yemek bilmezler. Kağrı tekeri girmemiştir Aladağ'a... Ağaları ağa doğar, ağa ölür. Köylüler ise çoban doğar, çoban ölür."⁷⁵² şeklinde tasvir edilir.

⁷⁴⁹ Demircilik yapan Hüso'nun bu romandaki rolü, Firdevsi'nin Şehname'sindeki Demirci Kâve'ninkiyle örtüşmektedir. Kürtler arasında da yaygın olan bu söylencede Dahhâk'ın baskıları ve zalimliklerine isyan eden Kâve, önlük olarak kullandığı deri parçasını mızrağına tutturarak bayrak gibi dolaştırıp halkı direnişe çağırır ve Feridun'un tahta çıkmasına yardımcı olur. Daha fazlası için bakınız: Kurtuluş Meriç, "Ağrıdaki Efsanesi'nden Sözlü Edebiyata Metinlerarası Bir Yolculuk", *Milli Folklor* (ss.62-69), 2009 Sayı:83 s.65

⁷⁵⁰ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.112

⁷⁵¹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.138

⁷⁵² Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.85

Saragöl insanından farkı ise yaşlı bir çobanın ağzından “*Buralarda istediğiniz kapıyı korkmadan, çekinmeden çalın. Ama Saragöl’de yok. Çünkü Saragöl’de ne ağa kaldı, ne de aşiret.*”⁷⁵³ biçiminde ifade edilir. Romanda yöre insanının duyguları ve çaresizliği yaşlı bir adam vasıtasıyla Mahmudo’nun yüzüne şu şekilde belirtilir: “*Cendirme bize zulüm eder, kış bize zulüm eder, eş... (Eşktya bize zulüm eder) diyecekti vazgeçti.*”⁷⁵⁴

Paşabeyzade Ömer Ali Bey’in *Türkmen Kızı* isimli eserinde İlbeyli aşiretinin boybeyi Uzun Hamza’nın geçkin yaşına bakmadan, Vavvaylı Obası’ndan yoksul Karakuşluoğlu İbrahim’in kızı Kumru’yu almak istemesi, dönemin insan haritasını da görmemizi sağlar. Hamza Bey dışındaki tüm karakterler, Hamza Bey’in yaptığının yanlış olduğunun farkındadırlar. Yazarın dönemine dair birçok folklorik detayı da aktardığı bu eserde, Türkmenler, olumlu niteliklere sahip mücadeleci kişilerdir. Bu yaşta birinin genç bir kızı almasını kabul etmeyen Mazlum ve Mahsud Beyler başta olmak üzere Kumru’nun kardeşi Ahmet ve yavuklusı Ali, Kumru’yu feda etmemek için çok çabalarlar. Bu uğurda göçerliği bırakıp Çukurova’ya yerleşen bu aşiret sayesinde Kumru sevdiğine kavuşur. Yazar anlatıcı, Türkmenlerin ortak özellikleri olarak saydığı niteliklerle dönemin insan kalitesini de aktarmış olur. Türkmenlerin “*zükür ve inası, alekser talakat-ı lisana malik, gürelek söz söyler, cezbeli takımdan*”⁷⁵⁵ dan insanlardır.

Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanında özellikle Erzurum halkının muhasara altındayken yaptıkları kahramanlıkları anlatır. Ordunun Ruslar karşısında tutunamaması ve şehir merkezinin tehlike altına girmesine sinirlenen Erzurumlular, “*Kars Kapısı’ndan dışarı çıktılar! Eski paslı kılıçlar, yabalar, kürekler, sopalar vardı ellerinde. Koşarak vurulup düşenlerin üstünden atlayarak, hınçla, öfkeyle, akıl almaz bir yüreklilikle atıldılar düşman erlerinin üstüne. Altı yüz kadarı hemen oracıkta, daha düşmana ulaşmadan vuruldu, düştü. Geriden gelenler, onları aştılar! Kadınlar, gencecik kızlar, erkeklerden bile öndeydiler! Şalvarlarının etekleri, ucunu dişlerinin arasına sıkıştırdıkları başörtüleri savruluyordu rüzgârda.*”⁷⁵⁶

Dursun Akçam’ın *Dağların Sultanı* isimli romanında da Kuzeydoğu Anadolu insanı, Almanya’da yaşayan bir kahramanın perspektifiyle verilir. Türkiye’den gelenleri “Alaman” kadınlarla evlendiren Şito’nun anlattığı kahramanlık öyküleri, Alman

⁷⁵³ Ömer Polat, *a.g.e.* s.177

⁷⁵⁴ Ömer Polat, *a.g.e.* s.222

⁷⁵⁵ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.9

⁷⁵⁶ Şemsettin Ünlü, *Toprak Kuşun Geçirmez*, s.229

kadınları heyecanlandırmaz. Böylece Bölge'deki yiğitlik ve namus gibi değerlerin ağırlığı verilmiş olur. Almanya'da yaşayan Of'lu Şükrü üzerinden Karadeniz insanıyla Doğu insanı arasındaki benzerlikler sıralanır: “Anlat arkadaş, benden çekinme! Sen namus temizlemiş bir adamsın! Çürtler de Karadenizliler gibi “namus” düşkünüdür. Çürtler de Karadenizliler gibi pıçağı, tabancayı severler, bir de adam öldürmeyi!..”⁷⁵⁷

Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* isimli romanında konuştuğu Vasili, Sarıkamış faciasını anlatırken doksan bin kişiden kimsenin kurtulmadığı savaşta “Allah yalnız bizi kurtardı. Karşımıza dört Kürt kadını çıkardı da...”⁷⁵⁸ diyerek, kadınların kendilerini karın üstünde sürüyerek evlerine götürdüğünü ve ayılınca da kaynamış süt vererek onları ölümden kurtardığını dile getirir. Sarıkamış savaşından geriye kalan ve Doğu Anadolu'nun güneyine kadar ilerleyen ve bir taburdan geriye kalan yedi aç, perişan askere halk yardımını esirgemez. Yazar, bu durumu “Buraların halkı konukseverdi. Bir de yiyecek bir şeyleri vardı. Hakkâri'de köy köy dolaşarak çok süt içtiler, çok kavurma, tereyağı, çok yoğurt, çok bulgur aşı yediler. Bayağı da şişmanlayıp kendilerine geldiler.”⁷⁵⁹ ifadeleriyle dile getirir.

Yaşar Kemal'in *Karınca'nın Su İçtiği* romanında, Sarıkamış Savaşı'ndan yaralı kurtulan Baytar Cemil, ordudan kaçır ve bir dağın yaylasında Kürtleri bulur. Baytar Cemil'e göre Bölge halkının “kadınları kadın güzeli, erkekleri erkek yakışıklısı”dır. Baytar Cemil, Rus ve Osmanlı ordusunun giriştikleri çetin savaştan sonra Çaldıran yörelerindeki dağlara sığınan bir Ermeni obaya rastgelir. Bu Ermeniler, komşu üç Müslüman oba tarafından ölümden kurtulduklarını, hatta kendilerinden zorla para, halı ve at alan bir adamdan mallarının geri geri alınarak kendilerine verildiğini söyleyerek, yöre halkının insancıl yönünü işaret ederler.

Romanın ilerleyen sayfalarında Van'ın Müslümanı, Hıristiyanı, Asurisi, Yezidisiyle bir uyum içinde yaşadığına işaret eden yazar, işgal sürecinde Kürtlerin ve Ermenilerin birlikte kalenin dibine çekilerek günlerce kaval çalıp destanlar söylediği dile getirilir: “İkindiüstü, gün tam Süphan Dağının üstündeyken kadınlarla erkeklerin korosu başlardı, Ermeni, Kürt türküleri şehrin üstünden geçer, kale duvarlarına çarpar

⁷⁵⁷ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.129

⁷⁵⁸ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, s.61

⁷⁵⁹ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.247

*gölün üstüne doğru uçar giderdi. Bir kadınlar söyler, bir erkekler, meyciler, kavalcılar da koroya eşlik ederlerdi. Gün aşağı inerken de ateşler yakılır, gövende durulurdu.”*⁷⁶⁰

Alayın Kızları’nda çocukluk hatıralarına kısaca yer veren Mucize Özunal, küçük kızları atlı arabasıyla okula götürüp getiren Kahraman’a yer verir. Sesi “*kaba, kalın, yabanıl*” olan ve kışlanın kapısındaki nöbetçi tarafından “*Deli Kürt*” diye isimlendirilen bu arabacı, aynı zamanda yufka yüreklidir: “*Vış anam, koca katanam Allah’ına kurban, bu ova çocukları dayanır mı bu dağların karına, boranına? Yazığım gelir vallah.”*⁷⁶¹ Eğirdir Ekspresi’nde karşılaştığı ve “*köklerinin olduğu yere*” doğru yolculuk eden bir yaşlı çiftin oluşturduğu manzara Doğu insanının dışarıdan bir gözle tespit edilen çaresizliğini de gösterir: “*Adamın başında turuncu bir poşu, kadında yüksek tepelikli bir başlık vardı. Olduklarından daha yaşlı gözüküyorlardı. (...) hiç konuşmuyorlardı, yalnızca arada bir birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı. Bir başka zamana, bir başka mekâna ait gibiydiler.”*⁷⁶² Gönül’ün Erzincanlı arkadaşı Halil üzerinden yaptığı betimleme ise, Doğu insanı hakkında yapılan olumlu değerlendirmenin en bariz örneğidir: “*Erzincanlıyım derdi. Ondan ben bilgiye aç olmayı, ondan ben paylaşmayı, ondan ben namuslu düşünmeyi, engin gönüllülüğü, tinsel zenginliği, ondan özveriyi öğrendim.”*⁷⁶³

Şükufe Nihal’in *Çölde Sabah Oluyor* isimli romanında, Adnan’ın doğum yeri olan Bingöl’ün Kiğı ilçesine bağlı Temran Köyü ve civarında yaşayan insanların yurtsever kişilikleri öne çıkarılır. Rus ordusunun saldırısını kırmak için oradan geçen askerlere “*bütün gençler, yaşlılar, çocuklar; davul, zurna ile kirenatalarla Kanigilin köme kadar giderler, ellerinde bayraklarla kasabaya giren askeri karşılarlar, onlarla beraber zafer şarkıları söylerler, milli oyunlar oynarlar.”*⁷⁶⁴ Savaşın feci akıbeti, insanların yerlerinden yurtlarından kopmalarıyla neticelenmiş, Bölge halkının “*muhaçir*” olmasına neden olmuştur. Babası onu Erzincan İdadisi’ne gönderir; fakat orası da göçe zorlanınca Adnan, ailesinin izini kaybeder ve tüm Bölge’yi dolaşmak zorunda kalır. Farklı illerde ve yörelerde bulunan Adnan’ın serüveninin ilk zamanlarında Kürtlere yönelik olumsuz kanaati, “*güzel Kürt kızı*” Meryem ve ailesiyle tanışınca değişir ve “*gerçekten de bu Kürtler fena insanlar değil*” noktasına ulaşır.

⁷⁶⁰ Yaşar Kemal, *Karıncaın Su İçtiği*, s.146

⁷⁶¹ Mucize Özunal, a.g.e. s.10

⁷⁶² Mucize Özunal, a.g.e. s.55

⁷⁶³ Mucize Özunal, a.g.e. s.95-96

⁷⁶⁴ Şükufe Nihal, a.g.e. s.35

Savaş yıllarının yoksulluğu Kiğı yöresinde yaşayan insanların büyük mağduriyetler yaşamasına neden olur: “Kiğı’da aç kalanlar, yabani pancarları, cinsini tanımadıkları mantarları yiyerek zehirlenmişler; tuzsuz haşladıkları arpa, ot köklerinden karınları davullar gibi şişmiş, çatlamış!”⁷⁶⁵

Elazığ’daki Hazar Gölü’nün açılacak kanallar ve tüneller vasıtasıyla susuz araziye akıtılması maksadıyla başlatılan projenin konu edildiği *Duru Göl* adlı romanında İlhan Tarus, halkın farklı yönlerine de ayna tutmuştur. Duru Göl denilen Hazar Gölü’nün suyunun tarımda kullanılmasını sağlayacak ilk teşebbüslerin “*Tanzimat devrinde*” başladığı ifade edilerek, bu teşebbüsün altında “*bu koca şehir halkının çok uyanık*” olmasının yattığı vurgulanır. Gölün yapımında kalifiye eleman olarak çalışan Cebbar, daha Tanzimat devrinde “*Koca Reşit Paşa’ya buradan birkaç ileri gelen elçi*”⁷⁶⁶ gönderilerek gölün suyunun Altınova’ya akıtılması yönünde taleplerin iletildiğini dile getirerek, bununla Bölge insanındaki halkın müteşebbisliği verilmek istenir.

Duru Göl projesi uygulamaya geçtiğinde bir anda suyu kesilen “*köyde bir feryat, bir figan*” başlar. Köylülerin “*Suyumuzu kestiniz! Suyumuzu isteriz!*” yönlü vaveylaları, bir süre sonra kaybolan suyun fazlasıyla dışarı çıkması nedeniyle bu kez kavgalara neden olur. Aralarındaki kavgaları bitirmek için “*mühendisler birkaç kez aralarına girip uyuşturmaya çalışıyorlar ama ne mümkün? Bu sefer bol suyu paylaşamıyorlar. Teklif edilen türlü çözüm yollarını, bile bile beğenmiyorlar.*” Köylülerin bu çıkarıcı tavırlarından bıkan mühendisler sonunda “*ne haliniz varsa görün!*” diyerek olaylara müdahale etmekten vazgeçer. Bencil ve çıkarıcı yönleriyle yansıtılan bu yöre halkı bu kez oraya gelen “*olan bitenden kıl kadar haberli olamayan*” idareciler tarafından alaya alınmak istenince ilginç diyaloglar meydana gelir. Köylülerin cahil görünmelerine rağmen mizahla beslenmiş arifane cevapları tanık olan mühendisleri şaşırtır:

“*Niye yapma gübre atmıyorsunuz bu tarlalara?, Niye verimi on katına çıkarmıyorsunuz, ha? Söyleyin bakalım, niye kesenizi doldurmuyorsunuz?*”

Karşısında melul mahzun bekleşenler şaşırıyordı:

Yapma gübre nirede, hey beyim?

⁷⁶⁵ Şükûfe Nihal, a.g.e. s.162

⁷⁶⁶ İlhan Tarus, a.g.e. s.226

Canım sizin için Kütahya'da koskoca fabrika kurduk. Harıl harıl gübre çıkarıyor. Hiç işitmediniz mi?

Kalabalık bıyık altından gülüyordu:

Hani ya o günler hey beyim? Fabrikanın çatıları atılmadı daha... Sen kimin evini sorasın ki. (...)

Bizler on beş tane şeker fabrikası kurduk. Yiyin yiyebildiğiniz kadar. Çoluk çocuğunuzun burnunu şekere daldırın!

Kalabalık homur homur homurdanıyordu:

Üç yüz elliye şeker yemek sizin hakkınız. (...)

Yirmi tane çimento fabrikası kurduk. Niye evlerinizi betondan yapmıyorsunuz? Ne diye bu deliklerde, kovuklarda oturuyorsunuz?

Millet yere bakarak söyleniyordu:

Hele sizin apartmanlar bir bitsin de... ”⁷⁶⁷

Dadaş Kız adlı romanında Hayrettin Ziya, Erzurumluların 93 Harbi'ndeki kahramanlıklarını anlatırken erkeklerin dünyasına dair cesaretini ve mücadele iradesini, Güllü adındaki kız çocuğuna “*Dadaş Kız*” unvanını vererek gösterir. Yazarın bir yiğitlik sanı olarak kullandığı “*Dadaş*” sözcüğü, Erzurumluların kendi aralarında birbirlerine seslenirken istimal ettikleri bir sıfattır. Rusların Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için başlattıkları saldırıların Erzurum surlarına dayanması, halkın cesaret hislerini kabartır. Yazarın “*gözlerini budaktan esirgemeyen, aslan yapılı dadaşlar*” dediği “*Erzurum efeleri*” “*iri boylar*”ı, “*sert bakış*”ları ve bıyıkları tarak tutan heybetleriyle cesaret timsali olarak tanıtılırlar. Bunlar ordunun Ruslara karşı tutunamaması nedeniyle himmete gelmiş, kendi inisiyatifleriyle askerlerin yardımına koşmuş kadınlı erkekli yiğitlerdir.

Efsane Kadın Nene Hatun isimli romanda, Doğu Cephesi'nde savaşan ordunun yardımına koşan insanlar, mallarıyla, canlarıyla, çocukları ve hâsılı her şeyleriyle “*ordunun emri*”ndedirler. Bölge'de bulunan bir Alman subayı “*dağ ağaçları gibi*

---

⁷⁶⁷ İlhan Tarus, a.g.e. s.16-17

kuvvetli, uzun boylu, dik endamlı, adaleli adamlar”⁷⁶⁸ adeta büyüler. “Bu muhteşem insan tipi”ni meydana getiren sebepleri “yaşadıkları temiz ve bakir tabii çevre”yle açıklayan Alman subayı, “gördüğü insanlar” “derinden” etkiler. Romanda, halkın savaş boyunca yaptığı büyük fedakârlıklar sıkça tekrarlanır: “Tahkimat, inşaat, ulaştırma, iaşe temini işlerinde bütün imkânlarıyla ordunun emrinde çalıştı çalışıyor. Fakat askerlerimizin Erzurum’a geri çekilmesi ve mevcudunun erimesi Müslümanların kalbine dokundu ki o derece olur.”⁷⁶⁹ Romanda adı sıkça geçen ve halk tarafından da çokça sevilen Ahmet Muhtar Paşa’nın ağzıyla Bölge halkı “çocuğu da, genci de, ihtiyarı da, kadını da... Burada gördüğü gibi, hepsi aslandır.”⁷⁷⁰ sözleriyle takdir edilir.

Yılmaz Karakoyunlu’nun *Salkım Hanımın Taneleri*’nde Varlık Vergisi nedeniyle Aşkale’ye sürülen gayrimüslim vatandaşların gözüyle Bölge insanı verilmeye çalışılmıştır. Yollardaki karları küreyen bu gayrimüslimler, daha sonraları orada yaşayan insanlar tarafından benimsenir, “başları tülbentle örtülü yaşlı kadınlar sıcak yufka ekmeği, sert peynirler, taze pekmezler vererek, bu başıbozuk ordusuna destek”⁷⁷¹ çıkmaktadır. Özellikle Erzurum kökenli ve doktor olan Artin’in her sabah hastalara bedava bakması, insanların gönlünü alır. Hatta cami imamı onlardan yıkılan cami duvarını onarmalarını bile ister.

İbram Erdem *Sürgün Meyveye Durdu* romanında Aydın öğretmenin siyasal sebeplerden dolayı sürgün edilmesini anlatırken kendisine sahip çıkan insanlardan sembol olarak seçtiği Kürt Haşim’i sıkça anar. Sözüne sadık, güvenilir, yiğit ve mert bir kişilik olarak tanıtılan bu insan, hem Aydın öğretmenin sürgün gitmesine karşı çıkar, hem de hanımıyla çocuğundan ayrılmasına itiraz eder. Kürt Haşim, “Aydın öğretmenin insancılığı, eğitimciliği; öğrenciye, bölge halkına karşı sorumlu ve olumlu tavrı, herkes tarafından sevildiği”ni⁷⁷² dile getirerek onu sahiplenir. Bu arada Aydın öğretmenin sürülmesinin üç beş kişinin işi olduğu vurgulanırken, Aydın öğretmenin öğrencileri de sürgünden sonra eşinin kaldığı evi nöbetleşe beklerler.

⁷⁶⁸ M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.71

⁷⁶⁹ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.177

⁷⁷⁰ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.198

⁷⁷¹ Yılmaz Karakoyunlu, *a.g.e.* s.122

⁷⁷² İbram Erdem, *a.g.e.* s.50

Mükerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak* adlı romanında, “bir avuç askeri bağrında yaşatmakla” şenlenen “Şarkın (...) sakin köşesi”⁷⁷³nde yaşayan insanları bir iki yerde anlatır. Kendi küçük dünyalarında mutlu olarak yaşayan bu insanlara bir ara gıpta ile bakar. Büyük buhranlar yaşayan Bilge, rahat bir nefes almak için geldiği bu yörede gördüğü kadınlardaki rahatlığı kendisinde bulamamaktan dolayı son derece mustarıptır:

“Bu etekleri bellerinde, başları yemenili ve bir omuzdan bir omuza örgülü saçlı kızlar, ona, erişilmez bir saadet gibi tatlı ve gönül alıcı geliyordu. Bu sıhhatli ve gamsız kızlar, hayatı öyle dar bir pencereden görüyorlardı ki..

Yemek yemek, su taşımak..

Tarlada çalışmak..

Yahut hayvan sağmak..

Yahut uyumak..

Ve.. zamanı gelince, birkaç madeniye satılmak..

Sonra doğurmak..

Sıra ile gelecek ortakların kahırlarını çekmek.

Hayatları bu kadar sade ve kolaydı.

*Ve böyle olduğu içindi ki, yaşayışlarından memnunlardı.. Hiçbir şikâyetleri yoktu.*⁷⁷⁴

Halil İbrahim Özdemir’in Erzincan’daki insanların I.Dünya Savaşı’ndaki durumunu yansıttığı *Sislerin Ardında* isimli romanında Doğu insanı, yaklaşan savaşın etkisiyle yaşadıkları yerlerden batıya doğru çaresizce savrulan insanlar olarak yansıtılır. Kışların sert geçtiği bu yörede yağın karla mücadele eden, genellikle hayvancılık ve tarımla geçinen bu insanlar, Rus işgalini fırsat bilen Ermeniler tarafından çeşitli eziyetlere maruz bırakılır. Bu insanlar, gençlerin askere alınması nedeniyle tamamen savunmasız, göç ettikleri yerlerde yeterli geçim olanaklarından mahrum bir hayat yaşamak zorunda kalan felaketzede bir nesildir. Hatice ve Esmâ kişileri üzerinden

⁷⁷³ Mükerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak*, s.3

⁷⁷⁴ Mükerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak*, s.60

verilen aile dramları, yeni evlenen gençlerin savaşlar nedeniyle gençlik yıllarında nasıl dul kalıp sırf geçim derdi için yeniden evlenmek zorunda oldukları işlenir.

Vedat Türkali'nin *Tek Kişilik Ölüm* isimli romanında içinde bulunduğu devrimci örgütlerdeki çalışmalarından dolayı hapse giren Doktor Gülşen, kocası Nazif'le yollarını ayırma gereği duyar; çünkü Müslim'i, pişmanlık yasasından yararlanan Nazif'in ele verdiğini sanmaktadır. Böylece *"tutukluluktan kurtulup Nazif'ten de ayrılınca"* çalışmak için Doğu'ya tayin çıkarır. Hakkâri bölgesinde geçirdiği üç yıllık çalışma süresince şahit olduğu insanlar ve durumlar onun ilerde özlemle hatırlayacağı birer anıya dönüşür. *"Yoksul, kısıtlı, acılı ama alabildiğine dolu"* geçen yıllarında küçük oğlu Levent'i *"sağlık ocağının, yandaki iki göz odalarının temizliğine gelen Kürt kadınına"* bırakan Doktor Gülşen'in o günlerden aklında kalan tek kelime *"acı, ağrı"* anlamına gelen *"deşi"* sözcüğüdür. Çevresindeki büyük kentli arkadaşlarının *"bir halkçılık özentisi"* saydıkları bu hatırlamalarda, yöre insanına dair tüm ifadeler olumludur:

*"Ne çok sevmişti Kürtleri. Muayeneye gelen Kürt kadınlarının temizliğini anlattığı büyük kentlerdeki arkadaşları çoğu kez kuşkuyla dinlemişlerdi, kimileri de sözlerini abartılmış bir halkçılık özentisi sayıyorlardı. Söylediği her şey doğrudu oysa. Geri, yabancı bölgelerde girtlağına kadar pisliğe batmış yoksul, kara yazgılı zavallıları da görmüştü. Sayısız çocuk mezarlarını da... Acılardan damıtılmış nasıl mazlum, sırasında yüreği nasıl sımsıcak, nasıl sevecen bir halktı Kürt halkı."*⁷⁷⁵

Deniz Küstü romanında Yaşar Kemal, Selim balıkçının diliyle Ağrı Dağı ayaklanmasına dair bazı bilgiler verir. Erzurum'da askerken isyana müdahale etmek için Ağrı Dağı'na giden Selim balıkçı, yörede yaşayan Kürtleri *"Kürtler yaman adamlar, çok atıcı..."*⁷⁷⁶ diye över. Burada girdiği çatışmada *"boynuyla sol omzu"* arasında bir yara alan Selim balıkçı, isyancıların kendilerini öldürmek için ateş etmediklerine inanır.

Sarıkamış isimli romanında Kemalettin Çalık, Enver Paşa'nın özel direktifleriyle Sarıkamış'ta bulunan Rus ordusunu arkadan kuşatmak için Allahüekber dağlarından geçecek olan askerlerin içinde bulunduğu elim duruma şahit olan Erzurum insanının gayrete gelerek onlara yardım etmesini işler. Aştan, giyecekten ve yeterli donanımdan yoksun olan orduyla ellerindekini paylaşan halk *"elinde avucunda olanını getirip"*

⁷⁷⁵ Vedat Türkali, *Tek Kişilik Ölüm*, s.131

⁷⁷⁶ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.s.83

vilayete teslim” eder. Bölge’deki çetin kış koşulları nedeniyle toplanan yardımlar, bu kez devlet emriyle toplanan “*at arabası, kağrı, at, katır, öküz, eşek*” gibi nakil vasıtalarıyla cepheye ulaştırılmaya çalışılır. 93 Harbi’nde Nene Hatun gibi kahramanlar eliyle kurtarılan Aziziye Tabyaları’na benzer fedakârlık bu kez cepheye un taşınarak gösterilmiş olur. Bellerine kadar çıkan karın içinde, sırtlarına aldıkları un çuvallarıyla “görülecek” bir manzara oluşturan gençler, “*günlerdir beklenen unlar*”la “*hemen ekmek, tayın yapılacak, sonra da erlere dağıtılacak*”⁷⁷⁷tır.

Çalık’ın *Son İstasyon Sarıkamış* isimli eserinde, Sarıkamış isimli romanın yazar Zülküf Öğretmen’in kendi isteğiyle atandığı Sarıkamış’ta rastladığı insanlar, İstanbul’da görev yaparken onu üzen kişilerden son derece farklıdır. İstanbul’da aynı okulda görev yaptığı öğretmen ve idarecilerle bile sağlıklı ilişki kurulamaması, doğup büyüdüğü Sarıkamış’ta sadece bir kötü anı olarak kalacaktır. Daha sonra kendisini ziyaret edip bir tiyatro oyunu sergileyecek olan İstanbul’daki öğretmen arkadaşlarından biri, Sarıkamış insanının güzelliğini olumlu ifadelerle dile getirecektir: “*İnsanlar burada ne kadar içten ve samimiydiler. Anadolu ruhu bozulmamış, hala yaktaydı.*”⁷⁷⁸

Cemal Ataç’ın *Bir Kız Böyle Düştü* romanında İffet’in çocukluğunun geçtiği kasabada insanlar, geleneklerle renklenmiş bir dini hayat yaşarlar. Oraya öğretmen olarak atanan Celal’in bir süre devam ettiği Mevlevi tekkesi, insanları “*memleketin koyu taasubu*”ndan daha toleranslı bir anlayışla kabul eder. Kadın ve erkeklerin birbirlerinden ayrı mekân ve hayatları yaşadığı bu yörede, Celal ile İffet’in karşılaşması tamamen tesadüfidir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte memlekette başlayan “*asrîlik*” özentisi, başta mutaassıp bir imaj veren Hacı Mansur’un da değişmesine ve modern hayata müptela olmasına yol açar. İffet’in başta uzak durduğu bu “*asri*” hayata babası eliyle itilmesine razı olmayan anne, özellikle kızının dedikodulara malzeme olmasına fazla tahammül edemeyerek vefat eder. İffet’in sonraları özlemlerle hatırlayacağı köy hayatında “*her harman mevsimi*”nin “*bir aşk ve sevda başlangıcı*” olduğu köy insanlarında “*ne aldatılan bir kız ne aldanmış bir delikanlı, ne bozulmuş bir nişan, ne de murada ermemiş bir insan*”⁷⁷⁹ bulunur.

⁷⁷⁷ Kemalettin Çalık, a.g.e. s.132

⁷⁷⁸ Kemalettin Çalık, *Son İstasyon Sarıkamış*, s.347

⁷⁷⁹ Cemal Ataç, a.g.e. s.62

Fahri Erdinç'in Afyon ve Kütahya civarını konu edinen *Alinin Biri* adlı romanında Nalbant Efe'nin eşkıyalık hikayeleriyle büyüyen Ali, köye el koymak isteyen Rahim Ağa tarafından Ankara'ya seferberlik kaçağı denilerek şikayet edilir. On beş yıllık "*mapusluktan*" sonra köyüne dönen Ali, adaletsiz uygulamalara tekrar şahit olunca babasının yolunu takip eder. Rahim Ağa'yı öldürüp evini ateşe veren Ali'ye orada koruculuk yapan Kürt Memo da yardım eder. Romanda gür bıyıklarından dolayı "*arkadan bakınca, yüzünün iki yanından birer tutam yapağı fırlamış*" gibi görünen "*kuyruklu*"⁷⁸⁰ Kürt Memo, fiziki tasvirinin rağmen içkiden ve kadından uzak duran nitelikleriyle vurgulanarak gayet insancıl ve kalender bir kişilik olarak tanıtılır. Koparıldığı eşi ve oğlunu bulmak için Ankara'ya yolladığı mektuplara cevap alamayan Kürt Memo, sonunda Ali'yle birlikte ağayı öldürerek dağa çıkar.

Orhan Aras'ın *Son Cennet* isimli romanında, Can'ın kaçak yaşadığı günlerde sık sık sığındığı anıları, Bölge insanının yaşam biçimini de yansıtır niteliktedir. İşlediği cinayetten sonra Iğdır'a kaçan Can'a gecenin karanlığı, babasıyla tarla suladığı çocukluk günlerini anımsatır. "*Suyun başkaları tarafından çalınıp çalınmadığını*" kontrol etmek için yanından ayrılmasıyla Can, "*rüzgârın esişiyle kıpırdayan her ağacı, otu*"⁷⁸¹ üzerine gelen bir insan sanarak korkmaktadır. Iğdır'dan kaçarak yanlarına sığındığı Ağrı'daki "yiğit" akrabalarıyla onların çobanlığını yapan Memo ve kızkardeşi Dilo başta olmak üzere tüm köylüler, doğayla iç içe yaşayan ve moderniteyle hiçbir alışverişleri olmayan temiz insanlar olarak tasvir edilir. "*Koyununu, köpeğini, çadırını*" alanın yaylaya kapağı attığı bu yörede tanıdığı Dilo, "*düşüncelerine, yüreğine bir damla bile yapaylık, yapmacıklık karışmamış*", "*bir serçe, bir keklik, bir kelebek gibi*" narin ve "*doğa gibi çeşnili, doğa gibi katıksız*"⁷⁸²dir. Dilo'nun temsil ettiği bu doğal insan tipi, yıllarca Can'ın hayal dünyasında mutluluğun en saf hali olarak yad edilecektir.

Milli Edebiyat'tan Cumhuriyet'e sarkan yazarlar içinde "*Kürtleri en iyi tanıyanlardan biri*"⁷⁸³ olan Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* romanında, Haso'nun baba dayasından kurtulmak için sığındığı Şaban, "*Şark Türklerinin sükûnunu, tatlılığını – ana tarafından ateşin bir Kürt kanı almış olmasına rağmen- mizacında muhafaza*

⁷⁸⁰ Fahri Erdinç, *Alinin Biri*, Yordam Kitap, İstanbul 2007.s.206

⁷⁸¹ Orhan Aras, *a.g.e.* s.6

⁷⁸² Orhan Aras, *a.g.e.* s.55

⁷⁸³ Müslüm Yücel, *Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi*, s.187

etmiş”⁷⁸⁴ bir yardımsever insan olarak tasvir edilir. Doğu insanının tüm iyi özelliklerini kendinde taşıyan ve uzun bir süre Haso’yu kendi evinde saklayan Şaban amice, isyana hazırlanan Şeyh’in kötü göstermeye çalıştığı Türk imajını -Haso’nun nezdinde-olumlayan bir sembol kişi olarak tebarüz eder.

Metin Aktaş, *Acı Fırat Asi Fırat* isimli eserinde Tunceli yöresinin isyan dönemine yakın bir zamanda bir taraftan asker, bir taraftan da kelle avcılarının verdiği dehşetli korkuyla yaşamaya çalışan insanların konu edindir. Yoksulluğun etkisini iyice hissettirdiği bu topraklarda, eşkıya kellelerini yüzbaşıya götürerek para kazanmak isteyen Rıza ağa gibi insanlar, korku saldıkları kadar ölüm korkusu da yaşarlar. Yakılan köylerin ve öldürülen insanların dramatik hikâyeleriyle beslenen romanda yöre insanı şehir hayatından tamamen uzak, doğayla baş başa ve hep gündelik kaygılarla yaşarlar. Rıza ağanın köyde kurmak istediği çiftliğe Munzur Çayı’nın suyunu akıtmak istemesi, bindiği dört tekerlekli atlı arabası ve ihya ettiği topraklara bakan “*ceviz ağaçlarının altında uyuz köpekler gibi tembel tembel uyuyan, ayakta gezmekten, konuşmaktan, çalışmaktan, güzel giyinmekten, güzel yaşamaktan nefret eden köylüler*”⁷⁸⁵ bu değişimlerin tesiriyle üretken birer kişiliğe dönüşürler.

Modern kaygılardan uzak yaşayan bu doğa insanlarından biri olan Baba, “*bir daha tekrarlanmamak üzere*” yok olan ve “*gıdıklar, kuzular, danalar*”ın koşuşturduğu, köpek sesleriyle yankılanan bu yaylalardaki eski hayatın izlerini görmeye çalışır: “*Beser teyze, kocaman sırık gibi uzun boyundan utanmadan eline geçirdiği bir sopayla beş aydan beri inatla yaylada sadece her gün onun çökelek doldurduğu tulum derisini yiyen beyaz benekli kırmızı kediyi yaylanın ara sokaklarında kovalayacak, diğer kadınlar onun bu haline katıla katıla gülecek... Yaylanın en tembel insanı olan Hasan Ağanın uzun saçlı selvi boylu, esmer tenli karısına abayı yakıp küçücük başına olmadık belaları aldıktan sonra yanından ayırmadığı üç telli cura sazını alarak doğuya doğru, yemyeşil Munzur ovasının görüldüğü kaya üzerine çıkararak çalmaya başlayacak. Genç kızlar, bekâr erkekler işini gücünü bırakarak tembel yaratığın ruhundan çıkan büyüleyici ezgilere kendilerini kaptırarak büyüklerden azar işitecek; sonra yıllardır yeryüzüyle ilişkisini kesmiş, kendi iç dünyasına kapanmış Derviş Ahmet yanına birkaç çocuk alarak çeşmenin çevresindeki yemyeşil çayirlarda, kendinden geçerek ‘Ya Ali*

⁷⁸⁴ Halide Edip Adivar, Zeyno’nun Oğlu, Can Yayınları, İstanbul 2010.s.70

⁷⁸⁵ Metin Aktaş, *Acı Fırat Asi Fırat*, s.90

yetiş' diye bağırarak semaya başlayacak. Döndükçe hızlanacak, hızlandıkça kendini yitirerek öyle saatlerce düşler âleminde dolanacak.”⁷⁸⁶

Metin Aktaş'ın *Sürgün* romanına yansıyan insan gerçekliği, acının, hasretin ve yalnızlığın kıskacındadır. İsyân edenlerle askerler arasında kalan yöre insanı, birkaç hayvanla zorla geçinebilen yoksul insanlardır. Uzun kış günlerinde hayvanlarını içerde besleyen yöre halkı, karların erimesiyle merada otlayan keçilerine saldıran yırtıcı hayvanları kovalamakla uğraşır. Alevi inancına sahip bu insanlar, daha sonra zorunlu ikamete tabi tutuldukları Batı illerinde bile bu inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalacaklardır. Nitekim Batı'da dindar bir Sünniyle evlenmek zorunda kalan Berfin, dayak yemesine rağmen, semah yapmaktan vazgeçmez.

Faruk Nafiz Çamlıbel, *Yıldız Yağmuru*'nda “biri affeden, biri affetmeyen, biri de kayıtsız” olmak üzere üç farklı kişi üzerinden, “kadın nevileri hakkındaki bilgisini”⁷⁸⁷ tamamlayan Ziya, bu ilişkilerle yıpranmış ruhsal dünyasını sağaltmak için çıktığı Anadolu gezisinde tanıdığı yurdun insanı, ondaki tüm olumsuz hisleri gidermiştir. Erzurum'dan Sivas'a kadar kara yoluyla yaptığı seyahatte tanık olduğu insanlar, her şeyden önce içinde buldukları mahrumiyetlere rağmen hallerinden şikâyet etmeyen kanaatkâr ve mutlu insanlardır. Anadolu'da gördüğü “uçsuz bucaksız yollarda, bir değnek ve bir heybe ile yürüyenlerin dudaklarından eksik olmayan gülüş ve şarkı”⁷⁸⁸ onda hayret uyandırır. Bu “cenk görmüş” insanların hepsi, “evlerine kışlık tedarik etmek için, iş arkasına düşmüş” ve tek tesellileri eski savaşlarda yitirdikleri evlerine, yurtlarına kavuşmak olan insanlardır. Ziya'nın “siyaha bürünen düşünceleri”, bu “mahrum” ama “vazifesini yapmış” insanları dinledikçe “yeni bir ışığa” kavuşur, böylelikle bir buçuk ay sonra “İstanbul'a yepyeni bir vücutla”⁷⁸⁹ geri dönmesini sağlar.

Ahmet Dumlu *Meysun Ana* romanında Rus işgaliyle başlayan Ermeni mezalimini ve Erzincan yöresinde yaşayan Müslüman Türk insanının uğradığı zulümleri konu edinir. 93 Harbi'nin başladığı yıllarda askere alınan Mehmet, Meysun'la nişanlanmış, fakat düğünlerini yapamadan orduya çağırılmıştır. “Önce vatanımız, sonra canımız”⁷⁹⁰ şiarıyla düğününü yapamadığına hayıflanmayan Mehmet, “vatan sevgisi

⁷⁸⁶ Metin Aktaş, a.g.e. s.127-128

⁷⁸⁷ Faruk Nafiz Çamlıbel, a.g.e. s.390

⁷⁸⁸ Faruk Nafiz Çamlıbel, a.g.e. s.376

⁷⁸⁹ Faruk Nafiz Çamlıbel, a.g.e. s.379

⁷⁹⁰ Ahmet Dumlu, *Meysun Ana*, s.96

imandan gelir”⁷⁹¹ ifadeleriyle Kars'ta bulunan cephe hattına katılır. “*Gâvur Urusun ordusu son sistem silahlar ile donatılmış, biz ise ekmek bulamıyuh.*”⁷⁹² sözleriyle olanaksızlıklarını dile getiren Mehmet ve arkadaşlarını olumsuz hiçbir durum yıldıramaz: “*Türk kanı damarımızda olduğu müddetçe her güçlük bizim için bir zevktir, bir görev yapma aşkıdır.*”⁷⁹³ Bolşevik Devrimi nedeniyle Rus ordusunun geri çekilmesi nedeniyle hayalkırıklığı yaşayan Ermeni çetelerinin başlattıkları kıyıma karşı direnen Meysun Ana da üç yüz kişiyi toplu kıyımdan kurtardığında kendisini tebrik eden Türk subayına “*Ben Türk anasıyım. Ben ve bütün analar Müslüman Türk Milletinin yoluna canımızı adayan şefkatli, gerektiğinde cesur analarız.*”⁷⁹⁴ diyerek uzaklaşır. Bu ifadelerden ve yaptığı cesaretli mücadeleden çok etkilenen Türk subayı da “*Kahraman Türk anası seni saygıyla selamlıyorum.*”⁷⁹⁵ diyerek atına atlar ve düşman kovalamaya kaldığı yerden devam eder.

Remzi Aydın'ın *Sahipsiz Çılgınlık* romanında Tunceli kökenli olduğu halde Antalya'da yaşayan roman kahramanının, baba yurdunu görmek için döndüğünde yolda karşılaştığı ilk insanlar, şehirden kendi köylerine dönerken askeri kontrol noktasında bekleyenlerdir. “*Yılğın suratlar, yılğın ruhlar*”la öne çıkan bu kişiler, “*kılık kıyafet ve giyimleri*”⁷⁹⁶ ile büyük bir acı ve yoksulluğun izlerini taşırlar. Büyük zorluklarla ulaştığı baba köyü Dağbek'te kendisini karşılayan akrabaları ise tam tersi çok sıcak ve samimidirler. Onu kalabalık bir şekilde karşılayan akrabalarının kokusunu “*yaşamının sonuna kadar hiç unutmayacağı*” türden bir samimiyet içerir. Köyde kaldığı süre boyunca gözlemediği bu insanlar, onun yaşam felsefesini değiştirir: “*Kimilerine göre vahşi olan bu insanların duygularını, öngörülerini, sevgilerini, doğa ile aralarındaki ilişkiyi anlamakta zorlanıyorum. Hangimiz daha vahşi, birbirini gördüğünde 'merhaba', 'günaydın' diyemeyen bizler mi, ağacı sevdası gibi okşayabilen bu insan mı?*”⁷⁹⁷

Sara Gürbüz Özeren'in *Donmuş Umutlar Sarıkamış* adlı eserinde gerek cepheye erzak taşımada gerekse evlerine misafir etmede gösterdikleri fedakârca tutumlarından dolayı başta Erzurumlular olmak üzere tüm yöre insanı olumlu nitelendirmelerle

⁷⁹¹ Ahmet Dumlu, a.g.e. s.97

⁷⁹² Ahmet Dumlu, a.g.e. s.98

⁷⁹³ Ahmet Dumlu, a.g.e. s.185

⁷⁹⁴ Ahmet Dumlu, a.g.e. s.250

⁷⁹⁵ Ahmet Dumlu, a.g.e. s.251

⁷⁹⁶ Remzi Aydın, *Sahipsiz Çılgınlık*, s.25

⁷⁹⁷ Remzi Aydın, a.g.e. s. 220

anlatılmıştır. Yıllarca süren savaşlardan dolayı “sefaletle boğuş”an Erzurumlular, erkeklerin de askere alınmasıyla elden ayaktan düşmüşlerdir: “Yıllarca eli iş tutanlar cephelere koşmuş; hayvanına, tahılına el koyulmuş; üretim, biçare kadınlarla iş göremez ihtiyarlara bırakılmıştı.”⁷⁹⁸ Bütün bu dezavantajlarına rağmen ordunun feryadına kulak tıkamamış, onlara bu zor günlerde her türlü desteklerini sunmaktan sakınmamışlardır. Köprüköy’ün doğusunda mevzilenmiş askerlerin çektiği erzak sıkıntısı, halkın elbirliğiyle giderilmeye çalışılır: “Erzurum kadınları, sabaha kadar torba dikti. Fakat dertler bitmiyordu. Erzaklar torbalara doldurulunca taşıma vasıtalarına ihtiyaç duyuldu. At, eşek, katır, deve ne varsa ordunun emrine verilmişti. Düşmanın ayak seslerini enselerinde hissededen Erzurumlular, mallarından vazgeçmesini bildikleri gibi canlarından da vazgeçtiler. O sabah bıyıkları terlememiş bine yakın genç, hükümet konağında toplandı. Çuvalları omuzladıkları gibi Hasankale’nin yolun tuttular.”⁷⁹⁹

Bu başlıkta incelediğimiz romanlardaki Doğu insanı, *Cezmi*’de İran’a meydan okuyan cesur bir savaşçı, *Ağrı Dağı Efsanesi*’nde de geleneklerle kuşanan isyankâr Ahmed kişiliğiyle karşımıza çıkmıştır. Yine bu romanda Demirci Hüso’yla devrimci bir boyut kazanan halk, Ömer Polat’ın eserlerinde ağaya başkaldırmış, Akçam’ın eserlerinde zalime kızıp dağa çıkmıştır. Her romanda farklı bir renge bürünen Doğulu, Yaşar Kemal’in eserlerinde dinlemeye doyulmayan *dengbejlere*, Şükufe Nihal’de otantik genç kızlara, *Efsane Kadın Nene Hatun*’da cesaret abidesine, *Dadaş Kız*’da gözlerini budaktan sakınmayan kahramanlara, Sarıkamış romanlarında da varını yoğunu askerlerle paylaşan fedakâr insanlara dönüşmüştür. Bölge’yi konu edinen romanlarda farklı bir yer tutan Dersim insanı ise özellikle yerli yazarların bakış açısına göre ya mistik, mitolojik bir renge bürünerek idealize edilmiş ya da acıyı bal eyleyerek ayakta durmaya çalışan yoksul fakat gururlu kimliğiyle eserlere yansımıştır.

2.2.2. Doğu İnsanına Olumsuz Bakış

Bölge’nin genelinde yaşayan insanlara dair bir tanımlama ve betimleme üzerine kurulu bu başlığımızın içeriğini, çoğunlukla Kürtler ve/veya Aleviler doldurur. Aslında Türk romanının ilk örneklerinde “*sevgiyle*” yaklaşılan bu kesim, Ahmet Mithat’ın

⁷⁹⁸ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.164

⁷⁹⁹ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.212

Süleyman Musli adlı romanında “*iyi, güzel, saf*” insanlar olarak tasvir edilir. Milli Mücadele dönemini işleyen yazarların ulus bilincini uyandırmak için eserlerini *biz-öteki* veya *Doğu-Batı kutupluluğu* üzerine temellendirmesi⁸⁰⁰, Cumhuriyet’in ilk yıllarından başlayarak devam eden Kürt odaklı isyanların da etkisiyle bu kesim, çoğu yazar tarafından önyargılı ve acımasız ifadelerle işlenmiştir. Çoğu kez *aşağılanarak* ve *isyankâr* bir kesim olarak tanımlanan Kürtler, romanların büyük bir kısmında *sevimsiz* unsurlar olarak yansıtılır. İsyandar bağlamında hep dış güçlerin maşası olarak lanse edilen Kürtler, toplumsal yaşamları itibariyle de geri kalmış, anlamsız törelerin esaretinde yaşayan, cahil, kaba ve erkek egemen bir kesim olarak tasvir edilir.

Orhan Pamuk’un *Kar* romanında, dışarıdan bakan bir kişinin gözüyle şehrin insanına sinen korku, karamsarlık ve yoksulluk yansıtılmaya çalışılır. Hem kendi aralarında hem de devlet mekanizmasından yeterli derecede şefkat görmeyen ve bunun doğal bir sonucu olarak da çevrelerine hep önyargıyla bakan Kars insanı, güven duygusunu yitirmiştir. Ka’nın orada görüştüğü insanlar, “*Kars’ın bitip tükenmeyen dertlerini, yoksulluğunu, işten atılanların ve intiharcı kızların hikâyelerini... Oğulların işsiz olmasına, hapse düşmesine ağlayan analar, günde on iki saat hamamda çalışıp sekiz kişilik ailesini zor doyuran tellaklar, çay masrafı yüzünden çayhaneye gidip gidememek konusunda takıntılı işsizler, talihlerinden, devletten, belediyeden yakınarak kendi hikâyelerini*”⁸⁰¹ bir bir anlatırlar ona içtenlikle.

Küçük yaşta evlendirildiği veya kocasından sıklıkla dayak yediği için intihar eden kadınlardan söz ederek, Kars insanının yaşam biçiminin çarpıklığını vermeye çalışır. Onu asıl hayrete düşüren de bütün bu “*intiharların sıradan günlük hayatın içine habersiz, törensiz, birdenbire*” girivermesidir. Dinlediği hikâyelerden öğrendiği, hayatın normal akışına uygun davranan ve rutin işlerini yapan kadınların, bir hamlede intihar etmeleridir. Ka, “*verili bir yaşam biçimine karşı yenilgi*” veya *başkaldırı*⁸⁰² imleyen bu intihardan kadınların, ölümle yaşam arasındaki ince çizgide buldukları sonucuna varır. Kars’ta yaşayan insanlar, özgüvenlerini yitirmiş ve geleceğe karamsarlıkla bakan insanlar olarak tanıtılmıştır: “*Fakir ve önemsiz, bütün mesele bu.*” dedi Fazıl tuhaf bir hırsıyla. *‘Bizim zavallı hayatlarımızın insanlık tarihinde hiçbir*

⁸⁰⁰ Osman Gündüz, “Yakın Dönem Tarihsel Romanlarda Çatışma Alanları ve Tarihsel Romanların ‘Ulusal Kimlik’ Edinmedeki Rolü”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (ss.135-156), Erzurum 2007 Sayı:35 s.154

⁸⁰¹ Orhan Pamuk, *Kar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.s.18

⁸⁰² Semih Gümüş, *Başkaldırı ve Roman*, Can Yayınları, İstanbul 2008.s.49

yeri yok. En sonunda şu zavallı Kars şehrinde yaşayan hepimiz bir gün geberip gideceğiz. Kimse hatırlamayacak bizi, kimse ilgilenmeyecek bizimle.”⁸⁰³

Orhan Pamuk’un Bölge insanına az da olsa yer veren diğer bir romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*’nda Avrupa’da eğitim görmüş ve kendini Balzac’ın Goriot Baba romanındaki Rastingac gibi “bir fatih olarak”⁸⁰⁴ gören Ömer, yurda döner dönmez Erzincan’ın Kemah ilçesinde yapılacak demiryolu tünellerinin yapımını üstlenir. Burada müteahhitlik yaparken görüştüğü insanlardan parti müfettişi İhsan’ın anlattığı bir anekdot, romanda Doğu insanına dair tek detaydır. “*Dersim harekâtından sonra doğuda huzur*”un sağlanmasını takip eden yıl gerçekleşen olay, olumsuz bir dille anlatılmayıp orada yaşayan insanlarla bürokratların ilişkileri hakkında imalar taşımaktadır:

“Elazığ’da bir köprüünün açılış töreninde başından geçen gülünç bir olayı hatırladı: Valinin kızgın güneş altındaki açılış konuşması iyice uzamış, bu sırada bir eşek anırmaya başlamış, uzaktan birisi de; ‘Sustursanıza şu eşeği!’ demiş, memurlar arasında birisi gülmüş, sonra gülen o küçük memurla eşeğin sahibini vali akşam karakola çektirip dövdürmüştü. Parti müfettişi bunu anlattıktan sonra hoşgörülü bir tavırla gülümsedi.”⁸⁰⁵

Karakurt’un *Dağları Bekleyen Kız* isimli romanında, devrin olumsuz havasından olsa gerek, isyan mekânı olarak verilen Ağrı’da yaşayan insanlar hakkında çok olumsuz bir üslup kullanılır. Yazara göre Kürtler, *bir kurdun, bir ayının bile dolaşmaya cesaret edemediği yalçın kayaların üzerinde yırtıcı bir hayvan hayatı yaşayan* kimselerdir. Yazar, Adnan üzerinden *yakışıklı-uygar* Türk, isyancılar üzerinden de *vahşi* Kürt tablosu çizmeye gayret eder.⁸⁰⁶ Hayal sınırlarını son derece zorlayan ifadelerle tasvir edilen bu insanlardan özellikle isyan eden grup için kullanılan ifadeler, ilginçtir:

“Çavuş, bu herifler çok hunhar, çok vahşi şeyler değil mi?”

Kumandanım, hunhar ne demek? İnsan bunların arasında, insanlığından nefret ediyor. Vahşetin, insafsızlığın, alçaklığın bu derecesi görülmemiştir. Adamı öldürürken, karşısındakinin hayatını değil, yakacakları kurşunun parasını düşünüyorlar. Ne din var, ne iman var, ne Allah... Hiçbir şeye inandıkları yok. İşte

⁸⁰³ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.287

⁸⁰⁴ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.138

⁸⁰⁵ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.322

⁸⁰⁶ Müslüm Yücel, *a.g.e.* s.84

görüyorsunuz, ayaklarında bir don, kafalarında bir keçe külah, Allah'ın dağlarında sabahtan akşama kadar, öldürecek adam arayıp duruyorlar. Yedikleri bir parça çiğ etle bulgur.

Hepsinin beş on karısı var. Hala içlerinde kız çocuklarını boğanlar mevcut. Ne ev, ne yer, ne de vicdan tanır. Toprağın dibinde kazdıkları oyuklarda, mağaralarda kaya diplerinde yaşarlar. Ne askerlik bilirler, ne vatan. Yalnız bir şey! Taptıkları, tanıdıkları her şeyleri şeyhtir. O, ne emrederse derhal o olur. Dedim ya, bunlar insan değildir. Bunlar öyle bir nevi mahlûklardır ki, isim vermek bile müşkül.”⁸⁰⁷

Roman kahramanı Adnan'ın isyancılar arasına yöresel kıyafetler giyip gideceği zaman ağzından çıkan “*Ne dersin hakikaten vahşi bir adama benzedim, değil mi? dedi. Meğer bana çoban kıyafeti ne yakışıyormuş!*”⁸⁰⁸ gibi ifadelerden anlaşıldığı gibi roman kahramanları, sadece isyancıların değil, yörede yaşayan tüm insanların insanlıktan bihaber vahşi mahlûklar olduğunu belirtirler.

Reşat Nuri'nin *Son Sığınak* isimli romanında bir kumpanya vesilesiyle Bölge'yi gezen tiyatrocu Süleyman Bey, kendi tiyatrocu arkadaşlarıyla dolaştığı vilayetlerde ve geçtiği yollardaki manzara karşısında ümitsizliğe kapılır. Kendi kumpanya işlerinin iyi gitmemesi ve Bölge'deki olumsuzluklar, onun ruh dünyasını sarsmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, “*hiçbir hayale müsaade etmeyen*” bu topraklarda ikinci kez geldiği Van'da Gazi'nin “*Van'da şimdiden bir mamure yaratmak için planlar yaptığını*”⁸⁰⁹ öğrendiğinde içine biraz da olsa ümit aşılınmış olur.

Ayşe Kulin'in *Köprü* adlı eserinde Vali'nin kaymakam olarak atandığı Ağrı'ya bağlı Hamur ilçesinde insanların tembelliği, gençlerin veresiye çay içecek kadar yoksul olduğu halde kaymakamın yaptırdığı inşaatlarda çalışmaması, evlerin tuvaletsiz olması gibi olumsuzluklar, Bölge insanının yaşam tarzını tasvir eden ayrıntılardır. Yazar, romanda Vali'nin bu duruma yönelik bakış açısını onun ağzından verir: “*Tembel herifler! demişti. Parasızlıktan kırılıyorsunuz, gurbette kazandığımızdan iki misli fazla*

⁸⁰⁷ Esat Mahmut Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s.67

⁸⁰⁸ Esat Mahmut Karakurt, *a.g.e.* s.44

⁸⁰⁹ Reşat Nuri Güntekin, *Son Sığınak*, s.216

para teklif ediyorum, gelip çalışmıyorsunuz. Komşu ilçeden gelip çalışanları da tehdit edip kaçirtıyorsunuz. Yaşadığınız yerlerde, hayvan bile barınmaya tenezzül etmez.”⁸¹⁰

Bölge’de çıkan Kürt isyanları anlatılırken Şeyh Sait ve çevresindeki kişilerin İngiliz oyunlarına alet olmalarının yanında, Bayram’ın öksüz çocuğuna bakan Elmas’la Mevlut’un yardımseverlikleri ayrıca belirtilir. Tembellikle zehirlenmiş yöre insanlarının her şeyi devletten beklemesi, Vali’nin “*azizim, araştırdım, dünyanın hiçbir yerinde bizdeki gibi her durumda başvurulana bir başka devlet yok*”⁸¹¹ ifadelerinde yer bulan ironisini haklı çıkarır çinstendir:

“Geçen gün Hilmi Dede diye, yaşlı bir adam geldi bana, ne istedi biliyor musunuz?

-Ne?

-Söyleyin bir şey.

-İş.

-Hayır.

-Ev, barınak.

-Yine bilemediniz.

-Erzak.

-Olmadı.

-Para? Torpil?...

-Bin yıl düşünseniz aklınıza gelmez. Karısı ölünce çok yalnız kalmış, evlenmek istiyormuş. Ona karı bulalım istedi. Yani devlet olarak bir çöpçatanlığımız eksik kalmıştı.”⁸¹²

Kendisi de aynı yörenin insanı olan *Saragöl*’ün yazarı Ömer Polat, romanın tümünde halkın çaresizliğini, geleneksel yaşam biçimini ve üretim ilişkilerini işler. Romanına konu edindiği halk için ildeki bir bürokratin ağzıyla şunlar söylenir: “*Canım bu Ziro köylülerinin Aladağ’ın Kürtlerinden hiçbir farkı yok inan olsun. Toprağı işlemek bilmezler, yemek bilmezler, giymek bilmezler, yıkanmak bilmezler ve bir de üstüne üstlük dil bilmezler... Bugün yarın birkaçı Cımşid Bey’in kapısında çalışır, ekmek elden su gölden, ye babam ye. Geri kalanı da çeker şehirlere göçerler, kimi*

⁸¹⁰ Ayşe Kulin, *Köprü*, Everest Yayınları, İstanbul 2015.s.85

⁸¹¹ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.56

⁸¹² Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.56-57

*boyacı olur, kimi garson. Hiç değilse insan içinde yaşarlar.*⁸¹³ Bu bakış aslında dışarıdan gelen devlet görevlilerinin nazarına çarpan yöre gerçekliğidir.

Polat'ın *Dilan* adlı romanı da Dilan'ın ailesinin tasviriyle başlar. Bu tasvir Bölge'de yaşayan sıradan halkın ortak özelliklerini verir: *“Kirden karaya dönmüş yorganı, babasının yastığa yaslanmış ak sakalını, açık ağzını, dökük dişlerini, yorgandan çıkıp isli hasıra uzanmış çıplak, kara, kaim damarlı, buruşuk etli kolunu seçti. Sonra da duvarın dibine doğru yorganın altında bir top olmuş anasını... sonra başka bir köşede, yamalı bir keçenin altındaki bir yığın ete gitti gözleri. Kardeşlerine. Kimi yüzükoyun, kiminin ağzı açık, kiminin başı keçenin altında götü dışarıda, kimi de et yığınının arasında kaybolmuş kardeşlerine.”*⁸¹⁴ Romanda o yörede yaşayan insanlar için kullanılan, kırk haneli bir köyün otuz dokuzunun aç olduğu, insanların yavan ekmeği bile doyumca yiyemediği, çocukların beyin çöplüğündeki sebze artıklarına hücum ettiği tarzı ifadeler, onların yaşadığı sefaleti daha iyi anlatmak içindir. Yörenin yoksul insanının yaşam anlayışı Dilan'a nasihat veren annesinin ağzıyla verilir: *“Biz yoksuluz, kimsesiziz kızım. Namusumuzdan başka neyimiz var bu dünya yüzünde.”*⁸¹⁵

Ferit Edgü'nün *O/Hakkâri'de Bir Mevsim* adlı romanında tanıştığı insanlar, hayatlarında denizi hiç görmemiş, dilinden anlamayan ve kendi dilini de çok az kimsenin anladığı yabancılardır ilkin. Kentle ilişkileri çok sınırlı olan bu köyün insanları kendi dışındaki dünyadan bihaber kaderin akışına kendilerini teslim etmiş yoksul ve yoksun kişilerdir. İlin bürokrasisinin de il kadar geri olduğu bu yerde, roman kişisi/öğretmen en çok çocukları gözlemler ve onları önemser. Olayları romanın başkişisinin çoğu düşsel anlatımıyla aktaran yazar, çocukları olduğu gibi aktarır:

“Zil çaldı.

Çocuklar odaya doluştular, pantolonları yırtık

Entarileri renk renk yamalardan oluşan

Burunları akan, aktıkça burunlarını çeken

Ya da ellerinin tersiyle silen

Gözleri fıldır fıldır dönen

---

⁸¹³ Ömer Polat, *a.g.e.* s.23

⁸¹⁴ Ömer Polat, *Dilan*, s.7

⁸¹⁵ Ömer Polat, *a.g.e.* s.22

Boyuna kendi dillerinde konuşup bağrışan

Başka bir dilden bir soru sorduğumda cevaplamayan

...

Saçları makasla kırpılmış oğlanlar

Uzun saçlı

Saçlarının dibi bit ve sirkeyle dolu kızlar

Ayaklarında taşıt lastiklerinden kesilip biçilmiş ayakkabılar olan

Hiçbirinin ayağında çorap olmayan... ”⁸¹⁶

Kelimelerle oynayan ve üslubunu bir şair dikkatiyle kullanan yazar, romanın başkahramanına “Onlar” başlığı altında şunları da söylettirir: “Sözünün eri. Yalancı. Çıkarıcı. Esirgemez. Korkak. İnatçı. Sabırsız. Bencil. Cömert. Öldüren. Ölen. Çaresiz. Çalan. Her şeyini veren. Karda çıplak ayakla yürüyen. Esmer. Dağlı. Erkeklerin gözleri sürmeli. Kadınların gözleri sürmeli. Kulakları küpeli. Burunları hizmalı. Alınları dövmele.”⁸¹⁷

Kimse romanında da Edgü’nün aynı bakış açısının izleri vardır. Yabancı bir gözlemci tavrıyla izlediği bu insanlar, sanki farklı bir dünyanın insanıdır: “Dışardan baksan hiçbir dertleri yok, dersin. Yalnızca yaşıyorlar dersin. Oysa kafalarının içi o kadar karışık ki, düşünüp düşünmediklerini görmüyorsun. Gözlerinin görüp görmediğinden, kulaklarının duyup duymadığından kuşkun var. Duyduklarını, anlayıp anlamadıklarını anlayamazsın dışarıdan baktığın sürece.”⁸¹⁸

Yaralı Zaman’da Ferit Edgü, sınırın diğer tarafındaki insanlarla akraba olan bu ilin insanını, “Dağlar ayırmış onları... Yarıları buradadır, yarıları orda... Herkesin, her şeyin yarısı... Köylerin, soyların, aşiretin.”⁸¹⁹ ifadeleriyle tarif eder. Yazar, kitabın sonlarına doğru insanlara dair gözlemlerini “özet”ler. Bu özet onların yaşadığı siyah beyaz yaşamın bir panoramasıdır adeta:

“Türkü söylemeyi seviyorlar.

---

⁸¹⁶ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.23

⁸¹⁷ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.159

⁸¹⁸ Ferit Edgü, *Kimse*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2013.s. 83

⁸¹⁹ Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, s.25

Silah kullanmayı.

Bol yağlı pirinç pilavını.

Kilim dokumayı.

Çocuk doğurmayı.

...

Güneş doğarken kalkıyorlar.

Koyun güdüyorlar –yalnız çocuklar-

Odun kesiyorlar –yalnız erkekler-

Yufka açıyorlar –yalnız kadınlar-

Gün battıktan kısa bir süre sonra yattıyorlar.

Ağaları var, zenginleri yok.

Çok karılılar. Dolayısıyla çok çocuklular.

Pek çok bebe pek çok çabuk ölüyorlar.

'Allah verdi, Allah aldı' deyip kayıt düşmeden karda bir çukur kazıp gömüyorlar.

Doğumları gibi ölümlerinin de kaydı kuydu yok.

Ölen sanki hiç doğmamış gibi.

Her akşam yatmadan önce 'Buna da şükür' diyorlar.'⁸²⁰

Kerime Nadir'in Hakkâri'yi mekân olarak kullandığı *Dehşet Gecesi* isimli fantastik romanında, Bölge insanına dair ifadelere pek rastlanmaz. Hem çerçeve kurguda hem de iç kurguda rastladığımız yerli unsurlar sadece eşkıyalardır. İç kurgudaki roman kişisi Cengiz'in uğraması gereken Haydutlar Hanı "*bu hanın sahiden bir eşkıya yatağı olduğu, uçan kuşun bile oradan sağ geçemediği*"⁸²¹ bir yerdir. Cengiz'i Hakkâri'nin yüksek bir yerine inşa edilmiş Ruzihayal'in köşküne götüren

---

⁸²⁰ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.80-81

⁸²¹ Kerime Nadir, *a.g.e.* s.26

arabacının “*kar tipisinden daha büyük tehlike*” olarak nitelediği Kürt Halo (Haydutlar Hanı), tekin olmayan ve “*ipten kazıktan kurtulmuş azılı bir şaki*”⁸²² olarak tasvir edilir.

Yukarışehir romanında Şemsettin Ünlü, I. Meşrutiyetin ilan edildiği yıllarda Elazığ ve Tunceli yöresinde yaşayan insanların “*var olma, ayakta durma, özgürlüğe kavuşma*”⁸²³ çabalarını vermeye çalışır. Yazar, Murat Irmağı’nın karşı kıyısında yaşayan insanları, “*Monzur, Çapakçur, Harhal dağlarının ara yerlerine sıkışmış avuç içi düzlüklerde, küçük yaylalarda, ormanlık kuytularda yaşayan dağlı aşiretler; içine kapanık, törelerine tutkun, silahlı, savaşçı küçük topluluklar*”⁸²⁴ olarak betimler. Yazara göre “*Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Moğollar, Selçuklular, sonra Osmanlılar gelip egemenlik kurmuşlardı yörede. Dünyaya düzen getirmiş, dünyadan düzen götürmüş bu büyük imparatorlukların hiçbirinin buyruğu Murat Irmağı’nın karşı kıyısına geçmemiş, iz*”⁸²⁵ bırakmamıştır.

Yukarışehir’de yaşayanlar yerleşik hayatın gereği olarak “bağmançılık”la uğraşır, evde saklayabilecekleri hayvanlar beslerler. Gayrimüslim tebaadan olan Ermeniler ise hem bağ bahçe işleri hem de ticaretle uğraşırlar. Misyonerler ve ticaret vasıtasıyla İstanbul’la, Halep’le, Erzurum’la, Fransa’yla ve Amerika’yla ilişkileri ve iletişimler olan Ermeniler, askere gitmemenin verdiği fırsattan istifadeyle hem çoğalmış hem de zenginleşmişlerdir. Murat Irmağı’nın berisinde yaşayan Müslümanlar, mütevazı bir hayat yaşarken ırmağın ötesinde yaşayan aşiretler, soygun ve talanla geçinen şiddete meyilli⁸²⁶ kimselerdir: “*Açlığın, yokluğun olmadığı yıllarda saldırgan değillerdi. Sorunlarını kendi aralarında töresince çözerler, kentlere, kasabalara çokça inmezlerdi. Yine de yağmacıları, talancıları eksik olmazdı. Ağaların, beylerin, şeyhlerin kimi gereksinmeleri bu eşkıya aracılığıyla sağlandığından; aşiretlerin en yiğit, en atıcı, en yürekli binicileri, yol kesmeye, baskın vermeye, talan etmeye hazır tutulurlardı.*”

⁸²² Kerime Nadir, *a.g.e.* s.18

⁸²³ Kürşad Demirkıran, *Şemsettin Ünlü’nün Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2000.s.15

⁸²⁴ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.39

⁸²⁵ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.39

⁸²⁶ Bölge tarihi hakkında ilk kapsamlı bilgileri edindiğimiz *Şerefname* adlı kitapta bu durum, Kürtlerin lehine yorumlanır: “*Kürtler o kadar korkusuz, cesur, yiğittirler ve onurlarına o kadar düşkünlüdürler ki bir ekmek için ellerini dilenciler gibi kötü insanlara uzatmaktansa, isimlerinin yol kesici ve gaspçı olarak çıkmasını ve bu konuda kendilerini ölüme atmayı göze alırlar.*” Bkz: Şerephan Bitlisi, *Şerefname Cilt: 1*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014.s.63

Diyarbakir düzlüğünde, Malatya ovasında, Erzincan yaylasında vurgun vurup kervan kaldırdıkları, çok geçmeden Maraş'ta, Pazarcık'ta yol kestikleri duyulurdu."⁸²⁷

Kanlıdere'nin Kurtları'nda, Bölge insanının dünya görüşünü, yaşam biçimlerinin bir yansıması olarak belirleyen Akçam; geleneklerine, inanç kurumlarına bağlı, feodal ilişkilerin yoğun yaşandığı bir insan yığını olan ahalinin, özellikle gençlerin Batı illerinde çalışmaya gidip geldikten sonra uğradıkları zihniyet değişimini vermeye gayret eder. Kendi haklarını isteyen ve bu haklarını almak için mücadele eden gençlere karşı kullanılan "töre" ve "inanç" olgularının önce gençler tarafından, sonra da tüm köylüler tarafından nasıl sorgulandığına tanık oluruz. Ağır vergiler altında "yol vergisi, ah yol vergisi... Ben tükendim, o tükenmedi!"⁸²⁸ biçiminde inleyen halkı aydınlatacak olan okullar için Muhtar, "köy çocuklarına dinsizlik, komünistlik" aşılacak diye karşı çıkmaktadır.

Kurtuluş etkinliklere katılmak için bu "serhat şehri"ne gelen Amerikalı iki "barış gönüllüsü" halkla sohbet etmek ister. Halkın bunlara verdiği cevap, yöre insanını betimlemede bize epeyce yardımcı olacaktır:

"Bir evde var kaç oda?"

Ayrı oda yok, ahır ev bir.

Very interesting! Now?

...

Kaç... Man, pardon, adam yatar bir oda?

Odamız yok dedik ya!

Muhtar düzeltti:

Can sayısına göre bir evde en az bir, en çok...

On beş, yirmi kişi yatar, dedi Gurbetçi.

Very interesting!

Bir adam kaç lady, kadın alır?

⁸²⁷ Şemsettin Ünlü, a.g.e. s.40

⁸²⁸ Dursun Akçam, *Kanlıdere'nin Kurtları*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.s.141

Soluğu dönen iki üç avrat alır, soluğu dönmeyenler de... Öylesi var ki başlık parası bulamadığından evlenememekte, hasıra sürtmekte.

...

Kaç doğurur bir kadın?

Kadının damızlığına, adamın tohumuna bağlı, beş, on, on beş!

Muhlis çevirdi katıla katıla güldüler.

Yaşar hepsi?

Yarısı kırılır!’⁸²⁹

Dursun Akçam’ın aynı yöreyi konu edinen bir diğer romanı *Kafdağı’nın Ardi*’nda da halkın yaşam biçimi, inancı ve dünya görüşüne dair detaylar vardır. Meskenleri toprak altında olan ve hayvanlarıyla birlikte aynı damda yatan bu insanlar, kışın kar altında kalan evlerinden tünel kazarak çıkarlar. Yoksulluğun hüküm sürdüğü bu yörede eli iş tutmakla adam olmak aynı anlama gelmektedir. Birkaç kanfet (gevrek şeker) için tırmıkçı ve hodak olan Dursun’dan daha büyük yaştakiler imece usulüyle iş yapan sıradan köylü tiplerdir. Köy kurnazlıklarının, hilelerin çok olduğu bu topraklarda Lazlar (Şavşatlılar) meyvenin çürüğünü “Kurt”lere (Kürtlere) satmakla, Kürtler de taşlı topraklı arpa, peynir yerine yağsız kuru ayran vermekle övünürler. Çocuklarının devlet memuru olmasının mümkün olacağına inanmayan bu yoksul, dini bilgileri kıt ve eğitimsiz insanlar, yeni kurulan devletin içinde bulunduğu duruma benzer bir mağduriyet içindedirler.

Ethem İzzet’in *On Yılın Romanı*’nda İkipınar Köyünde Cumhuriyet’ten önce ve sonraki toplumsal değişim, köylülerin ifadeleriyle ve Torun’un mektubuyla verilir. “Bingöl’ün eteklerinde ve Erzurum yolu üzerinde özbeöz bir Türk köyü” olarak nitelendirilen İkipınar’ın 1912’deki haliyle 1933’teki durumu karşılaştırılır. Ağanın tarlada öküzünü kovalamış diye zaptiye dayacağından ölen çocuğun, tahsildarın vergisini veremeyen insanların evindeki eşyaları almasının, elde kalanı da mültezimin toplayıp götürmesi gibi yanlışlıkların halk tarafından “ne gelirse Allah’tandır” inancıyla sineye

---

⁸²⁹ Dursun Akçam, *Kanlıdere’nin Kurtları*, s.418-419

çekilmesini yazar, “medrese, tekke, padişah, cami, softa ve cehlin yoğurduğu ve hüküm sürdüğü bir zihniyet”⁸³⁰ olarak yorumlar.

Cumhuriyet’in onuncu yılında köye tekrar dönen Erhan ve Torun, köy insanındaki değişimi kendi gözleriyle görürler: “Erhan onlarla ayrı ayrı konuştu.

Çocuklara sordu:

-Okuyor musunuz?

-Topundan birden karşılık aldı:

-Okuyoruz.

Köyliye sordu:

-Sıkıntınız var mı?

Hepsinden birden karşılık aldı:

-Hiç sıkıntımız yok.

Yiyoruz.

İçiyoruz.

Çalışıyoruz.

Sağız

Diriyiz..”⁸³¹

Yaşar Kemal’in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* isimli romanında, Bölge hakkında tüm bilgileri kendisinden edindiğimiz Vasili, bozguna uğrayan ordu geri çekilirken Yüzbaşı’nın, kendilerine yardım etmeyen köylülere “*Bunlar Müslüman, bunlar insan ha... Askerin geldiğini görür görmez bir kaşık su, bir lokma ekmek vermemek için dağlara kaçıyorlar. Hepsini, hepsini önümüze kim çıkarsa öldüreceğiz. Bunlar insan değil, Müslüman değil.*”⁸³² iddiasıyla ateş emrini verdiğini aktarır. Çünkü “*Yüzbaşı’ya göre önüne kim gelirse asker kaçağıydı. Her silahlı da eşkıyaydı, öldürüp silahını, mermilerini almak gerekti.*”⁸³³

⁸³⁰ Etem İzzet, *a.g.e.* s.15

⁸³¹ Etem İzzet, *a.g.e.* s.151

⁸³² Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.146

⁸³³ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.147

Yaşar Kemal'in *Tanyerinin Horozları*'nda, Sarıkamış faciası bağlamında yer verdiği insanlar, hep acılı ve yaralıdır. Donmaktan ve yok olmaktan kaçan Hasan, uğradığı yerlerde halkın sefaletine tanık olur: *"Kusura bakmayın Tanrı misafirleri, misafir umduğunu değil, bulduğunu yer. Bir, ekmeğimiz yok, hepsini askerler aldı; iki, bulgurumuz; üç, kahvemiz de yok... Neyimiz varsa askerler aldı. Koyunlarımız, ineklerimiz kaldı, onları da kesip kesip yiyoruz."*⁸³⁴ Savaştan dönemeyen oğullarının, kocalarının veya kardeşlerinin acısıyla bir gözleri yolda olan bu insanların çoğu kadındır. Ama onlar bütün yokluğa rağmen, kocalarını beklemektedirler: *"Gelinleri, künyeleri gelmiş kocalarını bekliyordardı. Çocukları daha küçüktü. Yiyecekleri mısır ekmeğiyle cevizdi. Mısır da gittikçe azalmış, yalnız cevize kalmışlardı... Dönenin kardeşleri, kocası, akrabaları, oğulları savaşa girmişler, bir daha dönmemişlerdi. Evde onları bekleyen kimsecikler kalmamış, gelinler soluğu babalarının evinde almışlardı."*⁸³⁵

Yelatan adlı romanında Ümit Kaftancıoğlu doğduğu köyü Saskara (Koyunpınar) ve yöresinde yaşayan insanları konu edinir. Roman kahramanlarının köy insanlarıyla sınırlı tutulduğu bu eserde yazar, yöre insanına dair bolca bilgi verir. Sert doğa koşullarında yaşayan bu yoksul insanların yaşam savaşı kolay değildir. Kişileri "boğaz" diye isimlendiren bu insanlar için tek kaygı, kışı sağ salim atlatmaktır: *"Aşır yedi boğazla kışa girecekti... Bunları düşündükçe Aşır yitiriyordu kendini."*⁸³⁶ Farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı bu romanda Kürtler, hem olumsuz hem de olumlu imajlara sahiptir. *"Bin koyunlu Kürt gibi püfürdet", "dağ başında el şaklatmaları birkaç Kürdü getirebilirdi", "Bizi Kürtler doğram doğram doğrasa duymaz bu!.. Kırk koyunlu Kürt de böyle olmaz"* gibi olumsuz ifadelerin yanında Gülü'yü kayını Üseyin'in elinden kurtaran Sığırpel'in yaşlı Kürdü ve evini eski köyüne kadar getiren Kürdoğlu son derece olumlu imajlarla verilir: *"Kürdoğlu kalabalığın ortasında apayrıydı. Başında papak, doğrama kısa şal takımı, boy-bos! Başı dik Kürdoğlu'nun. Fısıldaşmalar da görüyor. Hele kızlar gelinler, baka baka fısıldaşıyorlar."*⁸³⁷ Romanda toplumda sıkça görülen "öteki"leştirici dil roman kişileri vasıtasıyla eleştiriliyor:

"- Hele susun ben bişe diyem! Ola baba siz değil misiniz:

⁸³⁴ Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları*, s.171

⁸³⁵ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.172

⁸³⁶ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.89

⁸³⁷ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.136

Kürtten evliya,

Koma avluya

Ya samı çalar

Ya sambağı

diyen, ben miydim?

Cıdık atıldı, Bıdılı'yı yakaladı, attı bir yana:

-O senin dediğin çoktaaaan gitti! Bak şimdi bu yiğit, bu Kürt, gardaşının karısına kötülük eden gardaşa inanmıyor da, taa Sığırpet'ten buraya tepip geliyor. ”⁸³⁸

Ayşe Kulin, *Kardelenler*'inde Bölge insanı hakkında edindiği izlenimlerini özellikle küçük yaştaki kız çocuklarının hayal dünyalarıyla birlikte verir. Onlar yaşadıkları coğrafyanın ve toplumun en dezavantajlı kesimidir. Yazar, bu kız çocuklarının hayat diye bildiklerini “*kerpiç yapıların dar odalarında gece yere serilen şiltelerde tüm aile ile birlikte koyun koyuna uyumak, yemek niyetine kuru ekmeğe soğanı, tarhanayı katık etmek, okula gidebilmek için mevsimine göre tozlu ya da çamurlu yollarda saatlerce yürümek, okul sonrası eve dönüldüğünde ise işi hiç bitmeyen analarına ev, bahçe ve tarla işlerinde yardım etmek...*”⁸³⁹ Yazar, Bölge insanının yaşam ilişkilerini de romanın birçok yerinde vermeye çalışır. Bölge'den seçilerek İstanbul TED Koleji'ne burslu okumaları için getirilen, dokunulduğunda irkilen ve “bir kirpi gibi” büzüşüvererek ürkek bakışlarla etrafına bakınan kızların bu tepkilerini, onların yaşam serüvenleriyle açıklar: “*Ne anası ne de babası, aslında kimse sevgiyle dokunmamıştı ona, bu okula gelene kadar. O kadar çok kardeştiler ki, işi bir türlü bitmeyen anasının, şefkat vermeye, sevgiyle sarılmaya vakti olmamıştı çocuklarına. Babalar zaten kız çocuklarına dokunarak sevmeyi bilmezlerdi o yörelerde. Töre uzaktan sevmeyi emrederdi.*”⁸⁴⁰

Girdikleri bu dönülmez yolda her birinin bireyleşeceği, kendi kararını kendisinin alacağı günlere emin adımlarla yürüyen bu *Kardelenler*'in, birbirine benzer fakat her birinde farklı bir acıyla yoğrulan hayat hikâyeleri, geride bıraktıkları akranlarından farklı olacaktır: “*Doğu'nun, Güneydoğu'nun kadınları ne över ne övülürlerdi, ne sever*

⁸³⁸ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.137

⁸³⁹ Ayşe Kulin, *Kardelenler*, s.18

⁸⁴⁰ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.21

ne de sevilirdi. Duygularını hep gizler, rüyalarını iç ülkelerine gömer sadece çalışır, doğurur, yine çalışır, yine doğururlardı. Oğullarını evlendirecek yaşa getirene dek hep sindirilmiş ve korkutulmuş olduklarından, gelinlerini sindirmeyi ve korkutmayı seçerlerdi sıra onlara geldiğinde. Gelinleri horlamak belki de yegâne ödeşme yöntemleriydi onlara hor davranmış kaderleriyle.”⁸⁴¹

Lütfi Kaleli'nin *Haşhaş* adlı romanında yoksulluğun elinde çaresiz kalan köylünün Hurşid Ağa, Tahir Ağa ve Abdi Ağa'ya nasıl kul köle olduklarını, kaderciler kesildiklerini işler. Haşhaşın yasaklanmadığı dönemde halkın haşhaşını ucuz alıp kâr eden Hurşid Ağa'ya köylüler itiraz edemez. İtiraz edenlere de “gomonist, anarşist” yaftası vurulur. Haşhaşın yasaklanmasına itiraz için düzenlenecek olan mitinge bile köylüler katılmazlar. Yazar, bu durumu Marksist bir dikkatle yorumlayan roman kişilerini konuşarak dikkatlere sunar: “Yılların ezilmişliğine terk edilmiş, Osmanlı döneminden kalan kaderciler-köleciler yaşam anlayışıyla koşullandırılmıştır. Daha da önemlisi, onun dinsel inançları, siyaset ve sermaye çevresinin maşalığını yapan çıkarıcı din adamları tarafından sömürülmüş, her şeyi öte dünyada arama tutkusunu yerleştirilmiştir.”⁸⁴²

Kardeşlerin Kini adlı romanında Lütfi Kaleli, Malatya'da yaşayan Alevilerle Sünniler arasındaki bir dönem belirginleşen çatışmaları konu edinir. Kendisinin de mensup olduğu Alevi kesimine karşı hem yerli halkça hem de devlet bürokrasisince yapılan ayrımcılığı işlediği romanında yazar, bir tarafın değer yargılarına göre hareket eden ve diğer tarafı hep önyargıyla değerlendiren bir tutum içine girmiştir: “Muaviye dölleri, zalimler!!... Canavarlar gibi saldırıyorlardı, hep bizimkilere saldırıyorlardı.”⁸⁴³

Çoğunluğun Sünni olduğu Malatya'da 60'lı yılların sonlarında dünyada ve Türkiye'de yükselen sol hareketler, sola eğimli Alevileri etkilerken bu etkilenme diğer toplum tabakalarında da ciddi reaksiyonlara neden olmuştur. Yörede yaşayan Alevi kesim de bu durumdan ciddi rahatsızdır. Sık sık toplanarak ne yapabilecekleri konusunda istişarede bulunup dert yakınır: “Yolda yalnız gezmeye korkuyoruz. Kızımızı, oğlumuzu okullara göndermeye korkuyoruz. İş mi bu? Ta buramıza geldi yeğenim. İnsan diyor ki, ne olacaksa bir an önce olsun da, onlar da kurtulsun bizler

---

⁸⁴¹ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.23

⁸⁴² Lütfi Kaleli, *Haşhaş*, s.105

⁸⁴³ Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini*, s.13

de.”⁸⁴⁴ Romana sirayet eden “biz” ve “onlar” kutuplaşması, birçok yanlışlığın ve önyargının adeta fitilini ateşlemektedir. Bu bağlamda Latif Coşkun da çok rahatsız olduğu halde “komünist”likle suçlanmıştır.

Küçük Hanımın Kısmeti adlı eserinde Selami İzzet, görev nedeniyle Tutak kasabasında bulunan Hidayet Muhlis’e Doğu insanının onda bıraktığı imajı ifşa eden bazı ifadeleri söyler. “*Tutak kasabasında otura otura adeta vahşileştim.*”⁸⁴⁵ diyen ve İstanbul kadınlarından kaçtığını söyleyen Hidayet Bey’e “*Malazkert kadınları daha mı hoşuna gidiyor?*” diye sorulduğunda, “*Hiç olmazsa insan bu kadınları kendi seviyesine yükseltmek arzusuna kapılıyor. İnkisarı hayale uğramıyor.*”⁸⁴⁶ diye cevaplar. Romanın ilerleyen sayfalarında Belma ile Hidayet Muhlis arasında sıcak mektuplar gidip gelince, Hidayet’te İstanbul özlemi oluşur. Böylece onda bulunduğu Tutak kasabası ve Murat nehri civarında yaşayan insanlara karşı bir acıma hissi uyanır. Sevdiği kadının hislerinden emin olan Hidayet, daha önce “*Ben ancak beni Murat nehri sahillerinin ceylanlarından ayıranlara darılırım.*”⁸⁴⁷ dediği halde şimdi kendini Doğu’dan ve Doğu insanından soyutlamaya girişir: “*Buranın insanları asabıma dokunuyor... Herkes, her şey gözüme miskin görünüyor... Bura halkının neden ve ne için yaşadıklarına hayret ediyorum... Hayattan ne bekliyorlar? Yaşamaktaki gayeleri nedir? Hiç... İnsan böyle hiçlikle çırpınır mı?*”⁸⁴⁸

Barbaros Baykara’nın *Nefret Köprüsü* adlı romanında Erzincan ve civarında yaşayan Türk ve Ermenilerle Dersim Kürtleri konu edilmiştir. Erzincan’ın Eğin kazasındaki Türklerle Ermeniler arasında yıllara dayanan iyi komşuluk ilişkileri, dış devletlerin (Rus ve İngiliz) müdahalesiyle bozulur. Katliamdan kurtulan Levon’un ağzından verilen bu oyunda Ermeniler kullanıldıktan sonra sıra Kürtlere gelmiştir: “*Bize de Ermeni devleti kurulması fikri dışarıdan geldi... Kullanıldığımızı anlamadan öldürdük ve ağır misilleme ile öldürüldük. Kökümüze kibrit suyu döktüler. İngilizler, Ruslar için Ermeni öldürülsün, Kürt öldürülsün, Rum öldürülsün, Türk öldürülsün fark etmez onlar için.*”⁸⁴⁹ İnsanların birbirini koyun gibi “boğazladığı” o günlerde, Mustafa Ağa güneye tehcir edilen Ermeni kafilisinden, Virjin adlı bir kadınla iki çocuğunu ve

⁸⁴⁴ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.34

⁸⁴⁵ Selami İzzet, *Küçük Hanımın Kısmeti*, İstanbul (tarihsiz). s.74

⁸⁴⁶ Selami İzzet, *a.g.e.* s.78

⁸⁴⁷ Selami İzzet, *a.g.e.* s.76

⁸⁴⁸ Selami İzzet, *a.g.e.* s.127

⁸⁴⁹ Barbaros Baykara, *Nefret Köprüsü*, s.254

Serkis isimli bir erkek çocuğu evlat edinir. Romanda insanlığı ve merhameti temsil eden Nusret Hoca ile Mustafa Ağa, tecavüze uğrayan Hacer'in doğuracağı çocuğun öldürülmesine de karşı çıkarak, sahip çıkarlar. Romanın sonunda evine dönen Reşat yaşadıkları meşum olaylardan dolayı vicdan muhasebesi yapar: “*Sen de öldürdün. Vahşi bir hayvana benzedik. Karşılıklı hançerledik birbirimizi. Bir nesil kendi kendini bıçakladı, parçaladı... Bütün bu olanlar kâbuslu bir rüya olsaydı ah! El ele omuz omuza türküler söyleyerek Fırat'ın yamaçlarındaki bağlara doğru yürüseydik.*”⁸⁵⁰

Romanda bir yandan da Dersim Kürtleri verilmeye çalışılır. Genellikle olumsuz imgelerle yüklü bu betimlemeler, Dersim halkının yaşam biçimini ve geçinme tarzını ele veren ayrıntılardır. Daha Ermeni olayları başlamadan Erzincan'a birlikte giden Mustafa Ağa ve Halıcı Nubar'ın kervanı Dersimli eşkıyalar⁸⁵¹ tarafından soyulur. Roman kişilerinin diyaloglarıyla Dersimliler hakkında değerlendirmeler yapılır: “*Dersimlilerin eşkıyalıktan başka işi gücü yoktur. Kız isteyen delikanlının babasına, oğlun kola çıktı mı? diye sorarlar. Anlayacağın eşkıyalığa başlamayan delikanlıya kız vermezler oralarda.(...)*

Artin Efendi yürürken acı acı güldü.

-Ne olursa olsun, çok vahşi herifler bunlar. Az daha tavuk gibi gırtlaklayacaklardı beni.

Söze Murtaza karıştı.

-Okulsuzluk, tabiat ve yokluk bunları eşkıyalığa itti aғam. Eşkıyalıktan elde ettiklerinin çoğunu da ağaları, şeyhleri alır ellerinden.”⁸⁵²

Romanın devamında kimliğini gizlemek için din değıştiren Levon'a yine Dersim'deki aşiretlerin arasında gizlenen başka bir Ermeni tarafından “*doğanın esiri*” ve “*doğanın ve yaşam savaşının vahşileştirdiğı insanlar*” olarak tavsif edilen yöre insanı, ona göre “*şeyh ve ağalarına tutsak*”tır ve tek gelirleri de eşkıyalıktır.

⁸⁵⁰ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.310

⁸⁵¹ Yöre insanının eşkıyalığa meyli hakkında farklı yorumlar yapılmaktadır. Yılmazçelik'e göre eşkıyalığın bir sebebi, Tunceli coğrafyasının ziraatten ziyade hayvancılığa elverişli olmasıdır. Sabit bir yerleşim gerektirmeyen hayvancılık, geçim sıkıntısı yaşayan yöre insanının eşkıyalığa kolayca meyletmesine yol açar. Yörenin engebeli arazisinden dolayı devlet kontrolünden uzak oluşu, kaçıp saklanmaya elverişli olması, daha kolay yoldan ve kısa zamanda kazanma güdüsünün de tetiklediğı bu tür ilkel sermaye birikimleri zamanla toplumsal bir meşruiyet kazanınca da yöre insanları nezdinde yaygınlık kazanmıştır. Bu konuda bakınız İbrahim Yılmazçelik, *Dersim Sancağı*, Kripto Kitaplar, Ankara 2011.s.188-189

⁸⁵² Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.44

Cemo adlı romanında Kemal Bilbaşar, Doğu insanını doğanın, törenin ve “şih”lerin oluşturduğu şeytan üçgenine kısılmış zavallılar olarak görür. Kadınların kendi rızalarıyla evlenmediği ve başlık parasıyla “satıldığı” bir toplumsal zeminde Cano, kızı Cemo’yu bu durumdan kurtarmak ister. Kendisini yenenle evleneceği söylenen Cemo’nun durumu istisnai bir özellik gösterir. Romanın birinci bölümünde anlatıcı rolündeki Cano (Cemo’nun babası) eserin daha ilk sayfasından itibaren yöre insanını, “beg”in her türlü işini yapmak zorunda olan çaresiz insanlar olarak tanıtır. Eserin tüm ağırlığı “şih”lerin ve ağaların halkı sömüren kişiliklerini tasvir etmek üzerine kuruludur. Hiçbir iradeleri olmayan bu insanlar, hem töreyle hem ağaların gücüyle hem de işbirlikçisi devlet bürokratlarıyla daima şıha, ağaya ve beye itaate zorlanır. Buna uymak istemeyen insanlar, öldürülme ve mallarını gasp etme yollarıyla sindirilmeye çalışılır. Bu durum orada yaşayan insanlarca da içselleştirilmiş benzer; çünkü kendilerine tapusuyla arazi verileceği vaat edilen Velo Dayı “padişah fermmanı” bile olsa bu vaadin gerçekleşeceğine inanmaz: “*Şu diyarda ağanın himayesi olmadan yaşar bir kul göster bana. Göster ki güvenim arta! Bir avuç insan ne yapar, ne ederik tek başımıza? Haramiler basanda davarımızı, canlarımızı mı koruyabilirik?*”⁸⁵³

Askerlik yaptığı dönemde kendi komutanının, “*Bahçene dut, evine Kürt sokma.*”⁸⁵⁴ dediğini hatırlayan Memo, bir Zaza’nın ihanetine uğrama hikâyesini aktarır. Komutana göre yine bir Zaza olan Şeyh Sait nasıl isyan etmişse, fırsatını bulduklarında diğer Zazalar da “*başımıza yeni bir bela*” getirecektir.

Kemal Bilbaşar’ın *Memo* adlı romanına yansıyan insan gerçekliği, iki bakış açısıyla verilir. Kendi aralarında bir hiyerarşiye bağlı bu insanlar, aşiretin tüm yetkilerini ellerinde tutan şihlar, ağalar ve seyitler tarafından yönetilir. Bunlar kendi uhdelerine aldıkları yetkiyi başkalarıyla paylaşmaya yanaşamazlar. Temeli yüzyıllara dayanan bu *çağdışı* kurumlar, bir anda ortadan kaldırılamayacak kadar derinliklidir. Romanda Elazığ Paşa’sıyla bu konuyu tartışan bir subayın sözleri Senem tarafından aktarılır: “*Dersim’deki derdin özü maraba değildir, şih’tir, ağa’dır, seyit’tir. Halkı ondurmayan, namerde muhtaç düşürüp uğurlığa zorlayan, talandan, düğünden, ekinden haraç yiyen, bir kulun elinde mal, pul koymayan onlardır. Siz eşkıyalık eder deyip kulların silahlarını toplatırsınız, sonra da marabayı talana süren şihlara, ağalara silah*

⁸⁵³ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, Can Yayınları, İstanbul 2013.s.144

⁸⁵⁴ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.69

dağıtırsınız.”⁸⁵⁵ Yine aynı subayın ağzıyla Şeyh Sait isyanından sonra yerlerinden sürülen şıhlar ve ağaların yerini kısa zamanda başkalarının doldurduğu ifade edilir. Ona göre “*aşiretler olduğu gibi kalanda nizam, töre, gelenek sürüp gidiyor. Oba halkı başlarına yeni bir şıh, yeni bir ağa bulup çıkarıyor. Dersim’de kime sorsan ‘Şıhsız ağasız edemeziz, birbirimizi yerik’ der. İlle de başlarında bir çoban bulunmasını isterler.*”⁸⁵⁶

“*Ortaçağ kalıntısı aşiret düzeninin en katıksız biçimde sürüp gittiği Dersim kesitinde halkın özlem ve dileklerini dile*” getiren Memo’nun kendi aşiret üyelerine toprak reformundan ilham alarak toprak tapulatması, yörede yaşayan diğer şıhlar tarafından tepkiyle karşılanır.⁸⁵⁷ Onlar bu durumun kendi geleceklerini tehlikeye atacaklarından endişelidirler: “*Gaflet gösterip Osmanlının isteğine karşı çıkmaz da Dersim toprağını marabaya bölüştürüp tapılatırsak, bundan böyle kul kısmı şıha, ağaya hizmeti zulüm sayacaktır. Şıh da kulumdur, deyip marabasına sahip çıkamayacaktır. Böylece Dersim nizamı bozulacak, aşiretler yozup dağılacaktır. Osmanlı begleri, o zaman Dersim’i rahatça ele geçirecektir ve de Hızır’ın, Navruz’un diyarında Oniki İmam’ın destanı duyulmaz olacaktır.*”⁸⁵⁸

Bölge’ye sürgünle gelen askerlerden Tursun onbaşının sembolü olduğu ayrımcı ve aşağılayıcı bakışla, Bölge insanı hem küstürülür hem de zaten huzursuz olan insanların harekete geçmesi için fitil ateşlenmiş olur. Bugüne kadar rahat yaşamış olan insanları sıkıştırmalar ve ceza kesmeler, hakaretamiz ifadeler, Memo gibi Cumhuriyet sevdalıları bile çileden çıkartacak nispete ulaşır: “*Kürt karısının kancık esterden kalır bir yanı olmadığını bilirim. Yanılan sizsiniz ki, Paşa’nın ağzına bakıp kendinizi adamdan sayarsınız, medeniliğe talip çıkarsınız.*”⁸⁵⁹ Bu ifadelerle hakarete uğrayan yöre kadınları, ormandan ağaç çaldıkları gerekçesiyle derdest edilir ve bir sonraki gün “*sırtlarındaki odunla*” satılacakları ifade edilir. Sorumsuz yetkililerce başlatılan bu

⁸⁵⁵ Kemal Bilbaşar, *Memo*, Can Yayınları, İstanbul 2015.s.320

⁸⁵⁶ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.321

⁸⁵⁷ Kendisiyle 1972’de Yeni Ortam gazetesi adına yapılmış bir mülakatta, Memo’yu yöredeki geleneksel çıkar döngüsünü kırarak bir simgesel karakter olarak niteleyen Bilbaşar, Memo sayesinde bir toplumsal kurtuluş ışığına işaret eder: “*Dersim’de girilen seyitlerin, aşiret beylerinin toprak kölesi durumundaki köylüleri uygarlaştırma ve topraklandırma çabasının başarıya ulaşmaması nedenleri araştırılırken, yurt çapında köklü reformlar, özellikle toprak reformu uygulanmadıkça deneylerin başarısızlıkla sonuçlanacağını, hatta iç ve dış karşı güçlerin çabalarıyla iyi niyetli masum halk yığınlarının kanlı ayaklanmalara itilebileceğini somut biçimde görmeye çalıştım.*” Aktaran İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.s.47

⁸⁵⁸ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.341

⁸⁵⁹ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.444

uygulamaların sonunun nereye varacağı da romanın sonunda patlak veren isyanla anlatılmaya çalışılır.

Cafer Demir, *Sürgün* isimli eserinde, Mahmut ve diğer iki akrabasının Konya Beyşehir'e bağlı köylere yerleştirilmeleriyle sonuçlanacak sürgün yolculukları anlatılırken, Tunceli insanının diğerlerince nasıl algılandığına dair bazı ifadelerle de rastlarız. Sürgünlüklerin Dersim'den Elazığ'a sevki esnasında kendi aralarında konuşan iki er vasıtasıyla duyurulan önyargılı ifadeler, aradaki uçurumun derinliğini göstermesi bakımından manidardır. Kökü Yavuz Sultan Selim dönemindeki Osmanlı-Safevi rekabetine dayanan bu soğukluk, o dönem çıkarılan fetvalarla temellendirilmiştir. Alevilerle ilgili önyargılar, kitleler arasındaki bağları zayıflatacak olumsuz imgelerle yüklüdür: *“Bunların kestiği ve pişirdiği her şey murdar ve dolayısıyla haramdır ve asla yenilmez. Bunların aşından değil bir tabak, bir tek lokma yiyen bin kez haram yemiş olur... Bunlar cem dedikleri ayinlerinde galeyana gelir gelmez odayı ışıklandırın mumları söndürürler. Mumlar söndürülünce, artık her türlü melanet ile her türlü rezalet”*⁸⁶⁰ işlerler. Abdullah adlı askerin aktardığı Eflatun Yüzbaşı'nın fikirleri de bu Kızılbaş⁸⁶¹ alerjisinin tonu hakkında önemli mesajlar taşır:

“Yüzyıllardır Dersim dağlarının kuytularına sığınmış ve bu dağlar arasındaki mağaralarda iptidai bir hayat sürdürmekte olan ve bizim haydut diye isimlendirdiğimiz bu mahlûkatlara iki şeyden ötürü hiç acımayacak ve onlara karşı asla merhamet hisleri beslemeyeceksiniz.

Birincisi, ister devletin en tepesindeki adam, isterse sıradan bir yurttaş olsun, kim ne derse desin, bu dağlara sığınmış olan bu mahlûkatlar, iflah olmaz birer hayduttur.

Bütün mukadesatım üzerin yemin ederim ki, bu haydutların boğazından hayatta helal bir lokma geçmemiştir. Fakir fukaranın malını çalıp çırparak geçimlerini yapmaktadırlar. Kısacası haramla bina olmuşlardır. (...)

⁸⁶⁰ Cafer Demir, *Sürgün*, Umut Yayıncılık, İstanbul 2006.s.22

⁸⁶¹ Alevilikle özdeşleşen Kızılbaş ismi şu üç olaya dayandırılmaktadır: 1) Hz. Ali'nin başına kırmızı taç giymesi 2) Uhud Cengi ve Ebu Deccane Olayı 3)Erdebil Tekkesi mesahihlerinden Şeyh Cüneyt oğlu Şah Haydar ve ordularının başlarına kırmızı maşlah bağlayışı olayı. Bkz: Karerli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih-Anılarım*, Fam Yayınları, İstanbul 2013.s.276

İkincisi ve daha önemlisi, bunların tamamı dinsiz ve imansızdır. Namaz kılmaz, oruç tutmazlar... Allah'a değil, güneşe ve ateşe taparlar. Ayrıca tapındıkları başka şeyler de var. Mesela dağlara, taşlara ve ağaçlara da tapınırlar."⁸⁶²

Sevim Koyunoğlu'nun *Dört Dağ İçinde* romanında Dersim'e zabıt olarak atanan Ali Fuat, sekiz yıllık süreçte tesadüf ettiği halk gerçeğini anlamaya çalışırken, yöredeki başıbozukluk ve isyanlar olanca hızıyla devam etmektedir. "*Doğası sert, coğrafyası aşılmaz olan bu topraklar*"daki insanlar, "*açlık, yokluk, sefalet içinde, baskı ve zulüm altında inim inim*" inlemektedir. "*Çatışmaların, kuşatmaların, taramaların*" bitmek bilmediği bu yörede "*kah eşkiya, kah çeteler, kah gönüllü güçler, kah asker köylere giriyor, suçlu ile suçsuz ayırt*"⁸⁶³ edilemez. Bunun sonucu olarak da "*derin acılar*" yaşanır. Salgın hastalıkların kol gezdiği bu yörede, köylerde içme suyu, kilometrelerce uzaklardan getirilir. "*Mağara benzeri, tepeden pencereyi tek göz odada yaşayan halkın çoğu hayvanlarla yan yana*"⁸⁶⁴ barınırken, temizlik için sabundan mahrum olmaları "*bit, pire, tahtakurusu*" gibi asalakların tehlike saçmasına imkân hazırlamaktadır. "*bilgisizlik ve cehalet içindeki halk, hastalıktan nasıl korunacağını*"⁸⁶⁵ bilemediği için, çoğu hastalıklardan hayatını kaybetmek zorunda kalır.

Erol Duran, Türkiye toplumunun genelinde rastlayabileceğimiz Alevi-Kızılbaş alerjisini merkeze alan *Dersimden Yükselen Çılgılık* romanında, önyargılarıyla hareket eden insanların bu kesimi anlamadığını savunur. Dersim'den sürgün edilen bir çiftin çocuğu olan Kadir, bir dini cemaatin mensubu Filiz'le evlenmek istediğinde aynı önyargıyla karşılaşır. Aşkın gücüyle üstesinden geldikleri bu engel, onlar için olmasa bile toplumda hala güçlü bir soğukluk nedeni olarak etkisini devam ettirir. Kızılbaş olmanın "*her türlü dindışılığı ve ahlaksızlığı*"⁸⁶⁶ çağrıştırdığı çoğunluğa göre, mum söndü olayıyla her türlü iffetsizliği yapacak kadar alçaktırlar. Yavuz Sultan dönemine dayanan bu uygulamanın içyüzünü öğrenen Filiz'in önyargıları tamamen kırılır: "*İbadetlerini Cem şeklinde yaptıkları için hemen Alevi oldukları açığa çıkacaktı. Onlar da gizli gizli ibadet etmeye başladılar. Kimin evi büyükse onun evinde toplanıp cem yapmaya başladılar. Çevreye de gözcüler yerleştirdiler. Gözcüler işaret verdiklerinde,*

⁸⁶² Cafer Demir, a.g.e. s.20

⁸⁶³ Sevim Koyunoğlu, *Dört Dağ İçinde*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2006.s.36

⁸⁶⁴ Sevim Koyunoğlu, a.g.e. s.208

⁸⁶⁵ Sevim Koyunoğlu, a.g.e. s.209

⁸⁶⁶ Erol Duran, *Dersimden Yükselen Çılgılık*, Şahsen Yayıncılık, İstanbul 2015.s17

*hemen ışığı söndürüyorlar, ikinci bir işaretle yeniden ışığı yakıp kaldıkları yerden ibadetlerine devam ediyorlar.*⁸⁶⁷

Haydar Işık'ın *Dersim Terteleşi* isimli romanında özellikle askeri yetkililerin ağzından verilenler, özelde Tunceli insanına, genelde de Kürt vatandaşlara yönelik alçaltıcı ifadeler içerir. İsyanın bastırılması evvelinde yöredeki subaylara seslenen Seyyar Tabur Komutanı Yarbay Gümüşpala, “Dersim’in tenkili ve tedibi”nin emredildiğini aktarırken, Bölge insanı hakkında da bazı değerlendirmelerde bulunur. Bu toplantıdan çıkan subayların haykırıışları, Kürt imgesinin niteliği hakkında yol gösterici niteliktedir:

“Kürtlerin işi çabuk biter.

Bunlar eşkıyadır.

Kürtler ilkeldir.

Dağlara taşlara inanıyor bunlar.

*Mağara devri insanları bunlar.*⁸⁶⁸

Asya adlı eserinde Ceyhun, Şeyh Sait isyanında babasını kaybetmiş ve köylerinden sökülmüş Abuzer’i, Trakyalı bir kadınla evlendirir. Hem eşiyle diyalogları hem de günlük konuşmalarında ortaya çıkan ifadeler, Doğu insanına dair algının ipuçlarıyla doludur. Abuzer’in inatçılığını Trakyalı eşi, “*kalmış sende bir dik kafalılık Kürtlükten sadece. Kalmış bir aksilik.*”⁸⁶⁹ ifadeleriyle değerlendirirken, kızı Asya “*çocukken Kürt kızı diye*” çağrıldığını anımsayıp kendisinin de Kürt olup olmadığını sorar. Abuzer buna cevap olarak “*Kürtsün ya kurbaaan! ... Niye sorarsın yavrucak? Hele hele? Kürt olmaktan utanır mısın yoksa?*”⁸⁷⁰ Abuzer, toplumdaki olumsuz imajın rağmen kızını inandırmaya çalışır: “*Hele bre? Vay yavrum vay... Kuyruklu derler, ayı derler, horlarlar ya, Kürtlüğün utanılacak yanı yoktur bre kurban. Yiğit adamdır Kürt. Mert adamdır. Ezilmiş, horlanmışsa, ezilmişlik horlanmışlık kendi suçu mu? Utanılacak bir şey varsa, bundan onları per perişan koyan, köle yapıp sömüren bey olacak, şıh olacak o deyyuslar utansın bre...*”⁸⁷¹ Evlerini bir tepenin başına kuran babasını

⁸⁶⁷ Erol Duran, *a.g.e.* s.168

⁸⁶⁸ Haydar Işık, *Dersim Terteleşi*, Belge Yayınları, İstanbul 1996.s.55

⁸⁶⁹ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.33

⁸⁷⁰ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.99

⁸⁷¹ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.99

*“N’olacak işte, Kürt aklı... Demek Kürtlükte eksik olan yan, bu. Dağı, bayırı fazla sever olsa gerek bu Kürt kısmı.”*⁸⁷² diyerek anlamaya çalışır.

Şeyh Sait İsyanı’na babasının katılma gerekçelerini sıralayan Abuzer, burada Doğu insanının bir nevi çaresizliğini de dile getirmiş olur. Yaşam koşulları, onları kanun dışı yolları zorlamaya itmektedir: *“Köylü kısmının, bizim oralarda malı filan olmadı mı, gayrı ya çoban olur durur beyin ağanın yanında, arada bir İran’a mal götürür getirir, ya mavzeri kapıp dağa çıkar, eşkıya olur. Herkesin bir suçu vardır nasıl olsa. Ya ağaya karşı gelmiştir ya da hükümete. Eşkıya değilse, gavattır, avradını satar ona buna. Olmadı, yapmadı bunların herhangi birini, son çare gurbete çıkar.”*⁸⁷³

Erendiz Atasü’nün *Dağın Öteki Yüzü*’nde, Burhan ve Reha’nın katıldıkları Dersim Harekâtı’nda hafızalarında kalan olumsuz imgeler onları ömür boyu rahatsız edecektir. Nitekim Reha isyanın son günlerinde *“asilerden arta kalanların sığındığı mağara”*’yı zehirleyip onları dışarı çıkarmaya zorladıklarında dışarı çıkanların arasında bir süre önce *“karların üstünde seviştiği hayal-kadın”*’ı da görür. *“Kor gibi yanan bir çift göz!”* diye tarif ettiği kadını, aldığı emir üzerine kılıcıyla katleder. Daha sonra bu *“bir çift siyah göz”*⁸⁷⁴ onu intihara sürükleyen bir ruhsal erozyona sebep olacaktır. Romanın bir diğer kahramanı olan Raik, Doğu’da bir ayaklanmanın olacağını beklerken, askerlikte tanıştığı Doğulu gençleri anımsar. *“Mert ve yiğit çocuklardı. Saldırgan ve acımasız olabilirlerdi. Kim korunmuştu ki acımasızlıktan! Kuş uçmaz kervan geçmez yaylaların, amansız kışların çocukları...”*⁸⁷⁵ Ona göre böyle bir isyana neden olan şey *“bir yetke tartışmasındansa bir medeniyet farkıydı. Dağların serazatlığını Cumhuriyet yurttaşının durmuş oturmuş yaşamıyla değiştirir miydi bir aşiret beyi? Göçer aşiretleri bir başka zamanı yaşıyorlardı.”*⁸⁷⁶

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında, orada görev yapan memurların gözüyle aktarılan Doğulu imajı, incitecek kadar nesneldir. Emine’nin ailesine sığınan Kiraz ve ninesi, kış başlarken yağan kara ve soğuğa aldırmandan kendi evlerinden ayrılıp Erzurum’a gelirler. Yoksulluğun neden olduğu bu kopuşaki koşullar, insanların birçok meziyetlerini örten bir vahşete dönüşür. Roman kahramanlarının bakış açısıyla verilen

⁸⁷² Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.117

⁸⁷³ Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.101

⁸⁷⁴ Erendiz Atasü, a.g.e. s.123

⁸⁷⁵ Erendiz Atasü, a.g.e. s.219

⁸⁷⁶ Erendiz Atasü, a.g.e. s.219

bu dram, Bölge insanının sahip olduğu imajı betimler: “İnsanın değeri onlarca hayvanınkinden de az. Babanıza bir eğitmen arkadaşı anlatmış: bir aile; karı koca, beş çocuk. İki inekleri, bir öküzleri var. Öküzlerden biri hastalanıyor, veteriner getirmeye iniyorlar şehre. Çocuklardan biri de kızamık. Ne yapıyorlar dersiniz. Hiç tabii. Bekleiyorlar çocuğun başında, ‘Rabbim verdi rabbim alır’ diye. Anlaşılmaz bir merhametsizlik.”⁸⁷⁷

Genellikle olumsuz imgelerle verilen Bölge insanı, sadece Emine’nin, Haydar ve abisi Kurban hakkındaki anlatımlarında erdemlerle yüklü insanlar olarak tanıtılır. Sevdiği erkeği “yoksulluğun pekiştirdiği o onurlu ama dağdağasız davranışlara sahip”⁸⁷⁸ kişilik olarak tanımlar. Erzurum’da görev yapan Emine’nin annesinin Kiraz ve ninesi hakkındaki değerlendirmeleri de bir Doğulunun yüzünü ekşitecek cinstendir: “Acayip bir dürüstlüğü var bu dağlıların, yaylalıların. Gerçekten acayip değil mi Selahattin’ciğim? Böyle yoksulluk, böyle... Sade canlarına cömert bunlar. Kolaycacak harcıyorlar. Sabun için, hani ordaki erkeklere bir kalıp sabun, bir de tayına olur... İşte yani ahlaklı demek de güç ya, neyse...”⁸⁷⁹

Roman kişilerinden Karşılı Haydar’ın doğup büyüdüğü yöre ve Bölge hakkında dile getirdikleri gerçekliğin içeriden yapılmış bir tasviridir adeta: “Açlık vardır, soğuk bastı mı tam basar. Doğanın acımasızlığına dayanamayan yaşayamaz zaten. Oysa kadınlarımızın, erkeklerimizin boyu posu güzeldir görsen. Elleri, ayakları, gözleri iridir. Kayalara neyle basacaklar, neyle tutunacaklar. Yakışanı öylesi. Salgın, kıran geldi mi analar babalar pusar beklerler. Hayvanlarımız hasta düştüğünden anca koşuşturup dururuz. En çok buna yakınılır... Yoksulluk halkımızın yaşam gücünü emip tüketir, kökten kesip atar bellemeyeceksin. Ben direnip de işte buralara gelip ilkin bekâr odalarına, sonra Saraçhanebaşı öğrenci yurtlarına düştüğümde onlardan bir parçaydım. Yine de öyleyim ya.”⁸⁸⁰

Kerime Nadir’in *Günah Bende Mi?* romanında hem Bölge’nin özelliklerine hem de Doğu insanına yeteri kadar yer verilmiştir. İstanbul’u terk edip Hasankale’de orduya iltihak eden Haluk Giray’ın notlarında tesadüf ettiğimiz ifadeler, özellikle aşiret mensupları hakkında sahip olunan algıyı ele verir: “Hasankale civarında ordugâh

⁸⁷⁷ Füzuzan, a.g.e. s.26

⁸⁷⁸ Füzuzan, a.g.e. s.501

⁸⁷⁹ Füzuzan, a.g.e. s.26

⁸⁸⁰ Füzuzan, a.g.e. s.161

kuran aşiret süvari alaylarına rasgeldim. Bu aşiret alayları bazen tehlikelidir. Pek sık soygun vakaları olur. Gündüz bir zarar gelmese bile, gece olunca birkaç Kürdün yolunu kesmeyeceğini kim temin edebilirdi?”⁸⁸¹

Zap Boyları isimli romanında Şükrü Gümüş, Zap Nehri kenarında yaşamaya çalışan insanların yaşam biçimlerini anlatırken, Doğu insanının durumunu da yansıtmış olur. İnsanlığın geldiği noktadan habersiz yaşayan bu insanların en önemli endişesi, özellikle kendileri ve hayvanları için uzun kışı atlatabilmektir. Kızını “yatılı mektebe” vermek isteyen Şero’nun bir gayesi de “evden bir boğaz”ın eksilmesidir. Hurafelerin ördüğü inançlar, yoksulluğun zehirlediği umutlar ve ölümle sonuçlanan kaçakçılık faaliyetleri, nihayetinde Bölge halkını göçe zorlayacaktır.

Kemal Tahir’in *Namuscular* romanında konu edindiği kişiler, “namus”larını temizlemek (!) için cinayet işlemiş insanlardır. Kızı “genelev”e düşmüş babanın, eşi ağanın oğlu tarafından işgal edilen gencin, karısı babası tarafından ayartılan çocuğun öldürmeyle biten hikâyeleri, tutukluların cezaevi hayatları, Bölge insanının hem çaresizliğini hem de yaşam biçimini yansıtır. Öldürdükleri insanlar yüzünden düştükleri cezaevi koşulları çok kötüdür. Yazar, bu namus mağdurlarının yaşadığı koşullar görülmedikçe “sefalet kelimesinin lisana hangi sebeple girdiği”⁸⁸² anlaşılamaz, der. Bölge’de yoğunluklu yaşayan Kürtlerin “iki kere ezilmiş bütün milletler gibi insanların yüzüne daima gülümseyerek, keder ve korkulu” baktığını dile getirir yazar. Abuzer de işlediği cinayeti daha akıllıca halledebileceğini söyleyen roman kişisine “iyi ama bey, biz bu usulleri bilmeyiz. Biz Kürdüz!”⁸⁸³ der. Bu cevaba İstanbullu Murat Bey, “kabahat sizde değil, kabahat evvela fukaralıkta, sonra cahillikte” diyerek onların içinde bulunduğu durumu tasvir eder.

Kemal Tahir’in *Namuscular*’ın bir devamı olan *Karılar Koşuşu* adlı romanında oğlu tarafından dövülen, kocasını zehirleyen, komşusunu öldüren kadınlardan oluşan roman kişileri Murat Bey’in gözlemleriyle birleşince Doğu’ya özgü bir insanlık manzarası ortaya çıkar. Yazar, Fatı adlı roman kişisini tanıtırken, diğer kadınların ortak yanlarına da temas etmiş olur: “Türkçe hiç konuşmayan bir Kürt karısıydı. Bütün fukara köylü kadınları gibi fena halde yıpranmıştı. Kasabalılara benzemiyor, omuzlarını cilveli

⁸⁸¹ Kerime Nadir, *Günah Bende Mi?* s.20

⁸⁸² Kemal Tahir, *Namuscular*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.s.155

⁸⁸³ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.149

cilveli sallayıp sırtıtmıyordu. İnsana dümdüz kardeş kardeş bakan siyah gözleri vardı.”⁸⁸⁴ Kemal Tahir’in diğer romanlarında ve özellikle *Namuscular*’da tesadüf ettiğimiz cahil Kürt söylemleri bu romanda da sıkça tekrarlanır: “*Sen Kürtlüğünle biliyorsun da ben bilmez miyim?*”⁸⁸⁵, “*Gel arkandan Topal Kürt!*”⁸⁸⁶, “*Kalk bakalım Kürt dölü..*”⁸⁸⁷, “*Allah Kürt kısmını yaratmasaydı eşeklere paha yetişmezdi*”⁸⁸⁸ ...

Kemal Tahir’in Çorum Hapishanesi’nde yaşadığı ve yazdığı *Damağası* adlı roman notlarında, Çorum’a Rus istilasından dolayı kaçan muhacirlerle birlikte Erzurum’dan gelip yerleşen Kürtlerin kıyıcılıkları ve işgüzarlıkları anlatılır. Savaşlardan dolayı yaşlılara ve kadınlara kalan Çorum iline gelen bu “*gözünü budaktan sakınmaz*” Erzurumlu Kürtler, birkaç yıl zarfında tüm Anadolu ovasına hüküm sürmüşlerdir. “*Eller haneye karşı, bir tek Kürt evi*” köyü zapt ettiği, “*eşkıyalık, hırsızlık, bilhassa çerçilik*”in alıp yürüdüğü bir zemin oluşur. Bu durum halk arasında Kürtler aleyhine söylemlerin de yayılmasına neden olur: “*‘Köylü için Kürt’le kurdun farkı yok.’, ‘Kürt’ten evliya koma kapiya.’, ‘Allah Kürt’ü, Kürt Allah’ı bilmez.’, ‘Dokuz keçili Kürt, bir küçük hükümet.’ sözlerini Çorumlu, Erzurum muhacirleri geldikten sonra öğrendi. Sürüler adeta yağma edildi. En meşhur yaylalar, tapuda üzerine yıktırılmadan, Kürdün yed-i tasarrufuna geçti.*”⁸⁸⁹

Romanda “*1927 Dersim Harekâtına katılmış ve orada Kürt kardeşlerinden 50-60 tanesini*” öldürmüş Yüzbaşı beyin Dersim isyanıyla ilgili anlatımlarında Aleviler, gayet olumsuz bir imaja sahiptir: “*Herifler dağ yabanisi arkadaş, ayıdan bir farkları yok... Lakin atıcı teresler... Hepsi de Alevi bunların... Allah Muhammed tanımaz... Alevi ne demek? Gâvurdan beter. Malum ya bir Alevi Müslüman olmak istese evvela gâvur dinine girecek de sonra ihtida edecek, İslam olacak...*”⁸⁹⁰

Romanlarında “*toprak-insan ilişkisinin bozulması tarihini*”⁸⁹¹ irdeleyen Kemal Tahir, *Büyük Mal* adlı romanında, roman kişilerinin ağzından yine Bölge insanına dair kısa değerlendirmelerde bulunur. “*Yabanın dil bilmez Kürdü, söz anlamaz densizi*” olarak nitelenen ve Dersim’den kaçıp Çorum’a yerleşen iki kardeşin tasviri, Bölge

⁸⁸⁴ Kemal Tahir, *Karılar Koşuşu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.s.27

⁸⁸⁵ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.14

⁸⁸⁶ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.347

⁸⁸⁷ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.357

⁸⁸⁸ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.311

⁸⁸⁹ Kemal Tahir, *Damağası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.s.36

⁸⁹⁰ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.50-51

⁸⁹¹ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, s.172

insanın imajı hakkında bize ipuçları verir: “Boyları uzun, omuzları geniş, sırum gibi heriflerdi. Yüzlerinin, gözlerinin, saçlarının, bıyıklarının karalığı, kaşlarının çatıklığı sanki ölçüyle kesilmiş, bir boyadan boyanmıştı. Kılıkları da birbirinin tıpkısıydı. Hangisinin Cumo, hangisinin Haso olduğunu kahpe anaları bile ayırt edemezdi... Fıkara Gazi Paşamız ne etsin yahu? Bunlar birbirinin yarım elması iken, nasıl ayıracak da suçlusunu bulup asacak? Kurunun yanında yaşın yanması bundandır hükümat işinde ve de hükümatımız haklıdır yerden göğe...”⁸⁹²

Tolumsal yaşamdaki “durmadan değişen gerçek”e⁸⁹³ odaklanan Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*’nda 1910’lara kadar geçen sürede “eski köklerden veraset yolu ile soydan gelen bey”liğin⁸⁹⁴ çözülerek, köksüz bir feodaliteye evrilişini konu edinirken aynı zamanda, Doğu tarafından bir “çoban” olarak gelen Abuzer’in mal sahibi olabilmek için karısını kullanarak oraya yerleşmesini ve aşama aşama ağalığa yükselişini anlatır. Çorum’a ailesiyle göç eden ve “hiç duyulmamış, işitilmemiş bir dilden” konuşan Abuzer ve ailesinin yöre insanı nezdindeki algısı, romandaki olumsuz Doğulu algısıyla birleşir. Eli kılıçlı kara külahlı bu kara adamda bütün güzel renkler körelir: “Adamın rengiyle koşut bir tek kelimesi vardır, o da Kürtçedir, şöyle der hep: Nızanım/bilmiyorum.”⁸⁹⁵ Çorum’da tutunabilmek ve mülkiyet sahibi olabilmek için Hanefi Ağayı uçurumdan atarak öldüren Abuzer Ağa, romanda menfaati için hiçbir rezillikten kaçınmayan bir kişilik olarak tasvir edilir: “Herif bir don bir gömlek... Tü Allah belanı versin... Ulan sırtındakileri giydin giyeli hiç mi yıkamadın rezil? Evet, bunların yurdu her nereyse, düğme nedir bilmeyen bir memleket... Baksanıza Müslümanlar, gömleğin önünde hiç ilik yok! Göbeğe kadar açık... Hele şu gövdeye hele... Bunu bala daldırmışlar da karakeçi kılında yuvarlamışlar. Hâşâ, kabul etmem! Bunlar Çingen mingen değil... Bunlar yangına uğramış çam gövdesi kalınlığında bir başka millet. Say ki cehennemın katran kazanına dalıp çıkarmışlar.”⁸⁹⁶

Yusuf Ateş, *Kırım Kıyım Kıtık* adını taşıyan romanında her ne kadar Erzincan yöresini anlatıyor olsa da temas ettiği konular ve seçtiği kişiler, Bölge’nin tüm insanlarında az çok yakalanabilir türdendir. Coğrafi koşulların dayattığı zorlu kış ve kurak yazlar, beraberinde getirdiği geçim derdi, halkın yaşam kalitesine doğrudan etki

⁸⁹² Kemal Tahir, *Büyük Mal*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1973.s.20-21

⁸⁹³ Kemal Tahir, *Notlar Sanat-Edebiyat 1*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.s.122

⁸⁹⁴ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman Cilt:3*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965.s.458

⁸⁹⁵ Müslüm Yücel, *a.g.e.* s.359

⁸⁹⁶ Kemal Tahir, *Yedi Çınar Yaylası*, İthaki yayınları, İstanbul 2008.s.84

edecek cinstendir. Yaşam mücadelesine ek olarak süren savaşlar, alınan ağır vergiler, halkın usanmasına yetmektedir.

Seferberliğin ilanından sonra toplatılan gençler cepheye sürülünce güvencesiz kalacağını düşünen köy halkı, burada birlikte yaşadıkları Kürtlere ve Ermenilere güvenememe düşüncelerini de açıkça ifade ederler. Onlara göre askere çağrılan gençler gidince köy, çocuklara ve yaşlılara kalacaktır. Kel Mahmut'un dile getirdiği endişenin sebebi Kürtlerin ve Ermenilerin askere alınmamasıdır. Bütün köylünün hak verdiği ve Kürtlere yönelik de büyük bir güvensizliğin hissedildiği bu düşünceye onları iten, Osmanlı'nın uyguladığı yanlış siyasettir: *“Zaten Osmanlı dediğin, bir yamalı bohça. Hemi de, hiç bi yaması birbirine benzemeyen, alacalı bulacalı bi bohça. Bi tek ipliğini çeksen elinde kalır. Alaman, Urus neyse ya, bu kötü asıl. Ermeni bi saz çalmada, Kürt bi saz, Arab'ın-Fellahın, Urumun-Yahudinin sazları da başka. Kötü etti bu işi Osmanlı. Hemi de çok kötü etti... (...) Kim kollayacaktı 'ırz-namus'larını? Bu köydeki Ermeni, Kürt de dışarıdakilerle birlik olursa...”*⁸⁹⁷

Behzat Ay, *Sürgün* adlı romanında Siirt'te yaşayan insanlarla ilgili ayrıntılı tasvirlerde bulunduğu halde Erzincan insanı hakkında fazla detaya girmez. Erzincan'a sürgün giderken Dersim'de karşılaştığı ve siyasal konuşmalara dalan *“uzun sarkık bıyıklı”* adamların verdiği hayret, atandığı köylülerin önce ürkek sonra sıcak yaklaşımlarıyla bir nebze olsun durulur. Atandığı köyde karşılaştığı ilk kişi olan muhtar, köylerine atanan öğretmenin *“komünist”* olduğunu ve bunun kendilerince kabul edilmeyeceğini söyler: *“Bizim köy, şıhlar yatağı, bir komüniste tahammül edemez, hiç olmazsa o öğretmeni bir Kızılbaş köyüne verin de bize de bir başka öğretmen gönderin dediysem de dinletemedim.”*⁸⁹⁸

Mükerrem Kamil'in Ağrı Dağı İsyanı dolayısıyla kısa da olsa Bölge halkına dair ifadeler yer verdiği romanı *Sevgim ve İztırım*, bir genç kızın aşkını konu edinir. Sevdiği ve nişanlandığı *“tayyareci”* Metin'in, *“mürteci Kürtler”*in başlattığı *“başı koparılmış çıbanı kangıranlaştırmadan kökünden temizlemek için”* Şark'a gitmesi ve orada kaybolması onu derinden etkilemiştir. Ona göre, bu ölümün günahı *“mürteci Kürtlerden başka”*⁸⁹⁹ kimseden sorulamaz. Nihayet sevdiğine kavuşan Gülseren,

⁸⁹⁷ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.215-216

⁸⁹⁸ Behzat Ay, *a.g.e.* s.142

⁸⁹⁹ Mükerrem Kamil, *Sevgim ve İztırım*, s.88

Metin'i uçaktan düşüp yaralanınca, evine alıp saklayan ve hayatını kurtaran kişinin de "iri siyah gözlü, uzun kirpikli bir Kürt kıızı"⁹⁰⁰ olduğunu öğrenir. Metin de "kalp parçalayan merbutiyeti karşısında onu yanından" ayıramamıştır.

Necati Haksun'un *Hazal (Kutsal Ceza)* romanı, Bölge halkının benimsediği yaşam biçiminin bizzat orada yaşayanlar tarafından da eleştirildiğini vermesi bakımından önemlidir. Bölge'nin mekândan gelen olumsuzlukları, yoksulluk ve cehaletle de birleşince ortaya çıkan sonuç, özellikle yoksul ve güçsüzler için katlanılmaz olaylara kapı aralar. Çığ felaketinden dolayı annesiyle amcasının evlendiği Feşo, Zülfo Ağa'nın yüksek bir başlık parası teklifi üzerine reşit olmayan Ali'yle evlendirilir. Kadının gelin gittiği evde her türlü hakaretinin olağan karşılandığı ve törece desteklendiği bu coğrafyada yaşam, kadınlar için bir ağır işkencedir.

İnsanların, bizzat kendilerinin neden oldukları tüm yanlışlıkların sonuçlarını kadere bağladığı bu coğrafyada, Feşo'nun Ali'ye verilmesi de kadere bağlanır. Din, bu insanların yaptığı tüm melanetlerin üzerini örten bir şal olarak kullanılır. Örneğin imam tarafından nikâh mevzusu anlatılırken başlık parasıyla mehirin aynı olduğu ifade edilir. Hâlbuki mehir evlenecek kıza ödenirken, başlık parası kızını satan babaya ödenir; fakat romanda kızların satışını meşrulaştıran bu durum, Hoca'nın ağzından tam zıttıyla anlatılır: "Başlıksız kız nikâhlamak hükümsüz oluyor."⁹⁰¹ Kızamıktan otuz çocuğun hayatını kaybettiği bu köyde kimse çocukları doktora götürmeyi düşünmediği gibi, çevre köylerden birinden gelen bir öğretmenini hastalık belirtileri ve korunma yolları hakkında verdiği bilgilerle de alay edilir: "Ecel geldiyse kapıya, ilaç kar etmez.' dediler. Nasıl olsa insan ömrü belirlenmemiş miydi Tanrı'ca? Tanrı bilir ne zamana kadar yaşayacağını insanın."⁹⁰²

Kayınpederi Zülfo'nun tasvir ettiği İstanbul yaşamını düşünen Feşo, Doğu kadınıyla İstanbullu kadınların yaşam farkını karşılaştırarak, kendi dezavantajlı durumunu daha derinden hisseder: "O, imgesinde İstanbul kadınlarını canlandırıyor şimdi. Onlar gibi eşit, özgür olmak istercesine bir duyu vardı içinde. Yaşamak... İçinde sorumluluk duyarak özgürce yaşamak, güzel şeydi gerçekten. Şimdi İstanbul'da yaşasaydı eğer, şu dört duvar arasında kalmazdı herhalde. Sonra, çocuk yaşta bir

---

⁹⁰⁰ Mükerrerrem Kamil, *a.g.e.* s.95

⁹⁰¹ Necati Haksun, *a.g.e.* s.79

⁹⁰² Necati Haksun, *a.g.e.* s.114

erkeklerle evlendirmezlerdi belki. Her akşam eğlencelere giderlermiş karı koca, diyordu kaynatası... Gâvurluktan beter bir şey, diye geçirdi usundan. Böyle Müslüman olmaktadır, özgürce gâvur olmak daha iyiydi belki.”⁹⁰³

Kopo adlı romanında Mustafa Yeşilova, Tunceli (Dersim) yöresinde yaşayan insanları, yaşam ve kültürel özelliklerini göz önüne alarak işlemiştir. İnsanların başkaları tarafından anlaşılmasını nedeniyle kendilerine yakıştırılan “Asi Dersim” isminin hak etmedikleri halde kendilerine verildiğini, Seyyit Rıza romanının başında Kopo’ya ifade eder. Hükümet adına hareket edenlerin uyguladığı yanlışlığa isyan etmelerine rağmen, dertlerini yetkili mercilere doğrudan anlatamadıkları için olmadık hakaretlere uğrayan Dersim halkı “kime güvensin” der: “Kime güvensin Dersim? Hükümete doğruyu söyleyen kim? Bizim bu sefil dünyamızda, halimiz, yolumuz, dilimiz mi var?”⁹⁰⁴ Kendilerine karşı önyargılı olduğunu dile getiren Seyyit Rıza “Bize hırsız diyolar. Yalan değil” dedikten sonra, bir durum tespiti yapar: “biz namussuzluğun değil, açlığın hırsızız.”⁹⁰⁵ Çocuklarının çevre illerde bile okutulmadığını, askeri okullara alınmadığını ve bu ayrımcı tutumun yüzyıllardan beri devam ettiğini dile getiren roman kahramanı, bunun sonucu olarak da adlarının isyancı çıktığını ifade eder.

Osmanlı-Rus savaşında orduya yiyecek taşıyan Dersimliler, daha sonraki dönemlerde aşiretlerin karşılıklı kışkırtılması sonucunda isyana teşvik edilir. “Cumhuriyete ya da Atatürk’e karşı” olmayan Alevilerin kötü niyetli devlet yetkilileri tarafından hep kötü tanıtıldığı, geçmişten gelen bazı önyargılarla “ana bacı tanımayan Alevi, Bektaşî, Kızılbaş Dersim”in bazı kişilerce “istese de namuslu olama”yacağı roman kişileri tarafından vurgulanır. Bu olumsuz tutumların sonucu çıkan çatışmalarda birçok insan ölür, diğerleri de sürgüne gönderilir.

Romanda çoğunlukla Kopo adlı roman kahramanının gözüyle tasvir edilen insanlar, açlığın pençesinde yaşayan ve bundan dolayı çoğunlukla çapulculuğa bulaşan, uygarlıkla alışverişi bulunmayan ve cahil seyitlerin elinde hurafelerle uyuşturulan, başkalarına güvenmeyen ve başkalarınca da güven duyulmayan kişilerdir. Kopo, teslim olup batıdaki illerden birine gönderilmesi istendiğinde gelip teslim olur. Burada

---

⁹⁰³ Necati Haksun, a.g.e. s.46-47

⁹⁰⁴ Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.7

⁹⁰⁵ Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.8

kendisini gören askerlerin dillendirdikleri, bu coğrafyada yaşayanları betimlemesi bakımından önemlidir:

“-Ne oluyor?”

-Şu ünlü haydutmuş.

-Papaz gibi. Hiç tıraş olmamış mı bu herif?

-Haydut tıraş olur mu be?

-Sevimli adam. Kemikli de.

-Deyyusun biri olmalı. Belki de kafadan sakat. Akıllı adam silahla garnizona dalar mı?

-Dersim 'de akıllı adam ne gezer. Biz bile delireceğiz.”⁹⁰⁶

Mutluluk romanında roman kişilerinin ağzından bazı değerlendirmelerde bulunan yazarın tavrı ötekileştirmekten ziyade anlamaya ve değiştirmeye yöneliktir. Şeyh amcası tarafından tecavüze uğrayan Meryem'in töre gereğince intihara zorlanması, intihar gerçekleşmeyince kuzeni Cemal eliyle öldürülmek istenmesi, Bölge insanının değer dünyasını sergilemesi bakımından önemlidir. Bizzat kendisince tecavüz edilen Meryem'i okula göndermeyen amcasının gerekçesi, başka erkeklerle aynı ortamda bulunmasının zina olduğu düşüncesidir. Kendisine tecavüz edeni söylemesi için fazlaca ısrar edilmeyen Meryem, askerlikten dönen Cemal'le İstanbul'a gönderilecek ve orada daha kolay infaz edilecektir. Cemal tarafından öldürülmekten son anda kurtulan Meryem'in şahit olduğu Doğu-Batı eksenli yaşam farkı onu şaşkınlığa uğratır: “Bir haftadan beri erkeklerin içinde yemek yiyor, su içiyor ve artık bundan hiç utanmıyordu. Oysa genç kızlığa adım attığı günden beri öğrendiği şey, erkeklerin yanında yemek yenemeyeceği, su içilemeyeceği, helâya gidilemeyeceği, hatta konuşulamayacağıydı. Oysa şimdi yol üstü lokantalarında Cemal'le karşılıklı oturup hiç konuşmadan çorba içiyorlardı, hem de onca insanın içinde.”⁹⁰⁷

İstanbul'a öldürmek için getirdiği Meryem'i evinde misafir eden ve aynı zamanda Cemal'in abisi olan Yakup, “memleketi hayatından silmiş”tir. İstanbul'da çok kötü koşullarda yaşadığı bu gecekondu mahallesini bırakıp tekrar Van'a dönmek istemeyen Yakup, “o insanları bir daha görme”yi kabul etmemektedir. Köydeki evini

⁹⁰⁶ Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.125

⁹⁰⁷ Zülfü Livaneli, a.g.e. s.290

arazisini bırakıp İstanbul'daki, sonradan müteahhitlere kat karşılığı vermek istediği, bu gecekonduda ailesiyle zor şartlarda yaşayan Yakup'a göre *"memlekettekiler bunları anlatmak zordu; onların o köhne, geri kalmış kafalarına bu planları sokamazdın. Ama ahdetmişti, o karanlık kafalı insanların topraklarına bir daha dönmeyecekti. Oradakiler aptaldı, dünyanın dışındaydı, hayatı bilmiyorlardı."*⁹⁰⁸

Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* isimli eserinde konu edilen insanlar çift taraflı bir bakış açısıyla verilmiştir. Seyit Rıza ve adamlarının isyana teşvik ettiği halk, Alevi inanışlarına bağlı, yoksul ve mazlumdur. İmam Ali, İmam Hüseyin ve On İki İmam inancına bağlı oldukları sık sık yinelenen bu insanların kültürlerinden kopmaması için okula gitmeleri istenmez. Öte yandan Binbaşı Kemal'le diyaloga geçen bir köylünün dediği gibi feodalitenin çarklarına sıkı sıkıya bağlanmış, şihların, ağaların oyuncağı olmuşlardır: *"Biz devlete asi kullar değiliz. Askere gitmeyiz, çünkü ağa göndermez. Toprağında, çiftinde, çubuğunda çalıştırıp davarlarını güttürecektir. Ancak işe yaramaz kullarını, hastaları, güçsüzleri askere sevkettirir. Gönderir ki askeriye kazanında yiyip içip semireler. Semiz boğa gibi güçlenip döneler ve işe koşulalar. Çapulculuk yapmayana da Dersim'de ekmek yoktur. Çapula gönderir."*⁹⁰⁹

Bölge'ye görevli gelen özellikle askeri bürokrasinin gözüyle resim biraz daha nesnel çizilmeye çalışılır. Bazı görevlilerin özellikle Alevi kimliğine yönelik önyargılı yaklaşımları, mesuliyetini bilen Binbaşı Kemal nezdinde şiddetli tepkiyle karşılanır: *"Pis Kızılbaş! Mum söndürüp bacını koynuna girmeyi günah saymazsın da köyünüze karakol, okul gelince mi günah olur? Binbaşı iliklerine kadar titredi birden. Böylesine ayrılık tohumları saçıldığında yapılacak okulun, yolun, köprüünün ne değeri kalırdı? Sakallı köylüye hakaret ederek sürükleyen askere doğru bağlıydı."*⁹¹⁰

Romanın başkahramanlarından biri olan Binbaşı Kemal açısından halk, ağa ve seyitler tarafından özgürlükleri elinden alınan birer piyondan başka bir şey değildir. Binbaşı Kemal'in yöre halkına *"Sizler Türk soyundan gelen iyi ahlaklı dürüst insanlarsınız. Bunu bile bile, yalan söyleyen ve sana Kürt diyen mel'unlara inanmayın. Dininizde ve itikadlarınızda tam serbestsiniz. Cumhuriyetimiz kimsenin dinine, inancına*

⁹⁰⁸ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.222

⁹⁰⁹ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.81

⁹¹⁰ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.72

karışmaz.”⁹¹¹ şeklinde hitap edince, köylülerden biri de bazı şikayetlerini dile getirir. Kendisine “*biz Dersimliler ağasız, şeyhsiz edemeyiz. Biz şeyhsiz, ağasız birbirimizi yeriz.*” diye seslenen bir yöre sakinine Binbaşı Kemal, “*yakında buraya tapu dairesi, nüfus dairesi, mahkeme ve hâkim gelecek. Birbirinizi yemeyeceksiniz artık.*”⁹¹² diye cevap verir. Kurtuluşun halkın cehaletten kutulmasında olduğuna inanan Binbaşı Kemal, “*sen devletin verdiği toprağa sahip çıkarsan, devlete dört elle sarılırsan, şeyh, ağa türemez buralarda. Cumhuriyet okulunun bulunduğu yerde şeyh, ağa barınamaz.*”⁹¹³ biçiminde tavsiyelerde bulunur.

Dersim 1938 romanında Yarbay Kemal, “*her tarafı dağ daş, taştan ibaret (...) topraklar*”ın doyurmayacağı insanların “*eşkıyalıktan, çapulculuktan başka bir iş*” yapamayacağına dair tespitine karşı, Dersimliler, “*Bizim kanımız Munzur’un süt gibi beyaz suyu ile yoğrulmuştur. Biz bu toprakların insanıyız. Biz bu yalçın dağların kekik kokularından uzak kalırsak yaşayamayız.*”⁹¹⁴ diyerek kendileriyle yaşadıkları coğrafyanın bütünlüğünü vurgularlar. Buna rağmen nesnel devlet bakışını temsil eden Yarbay Kemal, “*asırlarca yaşamlarını eşkıyalık ve çapulla sürdürmüş olan insanların kısa bir süre içinde üretime dönüşmesi imkânsızdır. Fakat Batı Anadolu’da aç kalmamak için üretime dönüşecektir bu insanlar... Zira gönderilecekleri topraklarda eşkıyalık yapamayacaklardır.*”⁹¹⁵ teziyle yöre insanının Batı illerine naklini uygun görür.

Alevi kültürüne ve Dersim insanına yönelik ayrımcı dilin etkisinde kalan askerlerin isyanla uğraşırken bunlardan bağımsız hareket edememesi, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin simgesi*” Yarbay Kemal tarafından uyarılmalarına neden olur. Fakat önyargıların bir anda silinip atılması mümkün değildir, nitekim Arapgirli Sıtkı Üsteğmen geçmişte yaşanan olumsuzlukların tesirinden bir türlü kurtulamaz:

“Bu adamların yüzünden babasız büyümüştü.

-Babanı Dersimliler vurdu.

-Babanı hem soydular, hem de öldürdüler çocuğum.

---

⁹¹¹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.147

⁹¹² Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.148

⁹¹³ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.149

⁹¹⁴ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.14

⁹¹⁵ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.15

-Babanı Aleviler vurdu yavrum. Bunlar, mum söndürüp bacılarının koynuna girerlermiş. Kızılbaş denir bunlara.

Yillardır annesinin kendisine aşıladığı laflardı bunlar. Anası, zaman zaman babasını hatırladığında, yeniden ağlamaya koyulur, sonunda da Dersimli Kızılbaşları anlatırdı oğluna...

Tüm çocukluğu bu dolduruşları dinlemekle geçmişti, Sıtkı Üsteğmenin... ”⁹¹⁶

Kurulan ulus eksenli üniter devletin harcı olarak benimsenen “milliyetçilik”in gereği olarak Türkiye’de yaşayan tüm insanlar Türk sayılmış, yıllarca devlet bürokrasisi ve halk bu doğrultuda eğitilmiştir. Yarbay Kemal’in yöre halkına seslenirken kullandığı dil ve benimsediği anlayış da bu eğitimle paraleldir:

“Aranızda biz Kürdüz diyenler varmış. Bundan böyle Kürt lafını edenlere acımayacağım. Benim askerimden, gediklimden subayımdan sana Kürt diyen çıkarsa, gelin bana haber verin ve kim olursa olsun meydan dayağı nasıl atılmış sizlere göstereyim. Bu isteğim siyasi bir maksat gayesi taşımamaktadır. Kürtlük tabiri gerçekle ters düşen bir yakıştırmadır. Ve dış kökenlere dayalıdır. (...) Bildiğiniz gibi Türkler Orta Asya’da birçok kollardan meydana gelmişlerdir. Bu kollarin sembolleri hayvan başları ile ifade edilirdi. Bir kolda Kurt başı ile sembolize edilirdi. Hatta Asya’da Elegeç nehri yakınlarında bir kitabede şunlar yazılıdır: ben kurt ilhanı alp urunyu.

Bu yazı Uygur yazısı idi. Demek ki kökünüz Uygur Türklerine kadar uzanmaktadır.”⁹¹⁷

Seyit Alp’ın *Dino ile Ceren* adlı bir masal havasında yazılan aşk romanında yazılı kültürden uzak, kendi coğrafyalarından ötesini bilmeyen ve merak etmeyen insanların yakın çevreleriyle mücadeleleri işlenir. Bu eserdeki kişilerin gerçeklikle olan zayıf bağları, daha doğdukları ilk günle başlar: “*Malhaş’ta hiç kimsenin yaşı tam olarak bilinmez. Halk etkilendiği olaylara göre yaklaşık hesaplar yapar. Bataklıkların kaynadığı, göklerin kurbağa yağdırdığı, Elvan’ın uçuruma uçtuğu yıl doğmuşun gibi...*”⁹¹⁸

⁹¹⁶ Barbaros Baykara, a.g.e. s.40-41

⁹¹⁷ Barbaros Baykara, a.g.e. s.161

⁹¹⁸ Seyit Alp, *Dino ile Ceren*, Yazko Yayınları, İstanbul 1981.s.61-62

Halkın kendi yaşamında sıkça kullandığı yönteme uyarak yazar da bazı sembolik isimleri konuşur. Bunlar, toplumun ve bire bir insanların yaşam biçimlerini yansıtan ve kendi kavram dünyalarını deşifre eden kişilerdir. Gerçeklikle bağı zayıf olan toplumu muhtaç olduğu mitlerle buluşturan Masalcı, herkesin akıl danıştığı ve halk dostu olan Semerci, ikiyüzlülüğüyle tanınan ve çıkarı için beye her türlü yaltaklığı yapan Rureş... Eserde önemli bir rol üstlenen yaşlı Şiran'ın ağzından verilenler de toplumun yaşam felsefesini özetler niteliktedir: *“Bu halkımız yaman gelenekçidir. İyiliği, kötülüğü unutmaz, unutmadığını da göstermek için yeni şeyler uydurur, yeni töreler yaratır. Onursuz, hayin kimselere utanç verici, rezil rüsva eden isimler yakıştırır. Öyle seslenir. (...) Halkımız bir de dönepleri lanetlemek için isimlerini çocuklarına vermeyerek unuttururlar. Sövüp saymak için itlerine verirler.”*⁹¹⁹

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanında uzun kış günlerinde tandır başında ısınmaya çalışırken konuşulacak tüm konuların tükenmesi nedeniyle insanlar birbirlerinin yüzlerine *“bel bel”* bakarlar. Sabahları *“varsa bulgur aşısı, culmant aşısı, yağsız tuzsuz ama sıcacık”* kahvaltılarını yapıp *“yatmaktan yorulanlar şöyle bir çıkarlar tandır yorganının altından”* ve yeni bir güne merhaba derler. Geceleri ışık yanmayan *“bu tandır yanan odalarda”* gözler, yıllar yılı neyin nerede olduğuna alışkındır. Yoksulluğun belini kırdığı köylü lamba yakmaya yanaşamaz: *“Camı var, fitili var, girdisi var, çıktısı var. Hepsi para meretin.”*⁹²⁰ Sekiz ay süren kışın ardından insanlar, *“güneşin ışıklarından yararlanmak için sokaklara çıkarlar. Duvar diplerine, rüzgâr almayan yerlere çömelirler. Put gibi otururlar güneşin karşısında, sanki ona tapıyorlarmış gibi. Sonra yavaş yavaş güneş onları ısıtmaya başlayınca, önce yün çoraplarının içindeki ayak parmaklarını oynatırlar, ardından kollarını, ellerini...”*⁹²¹

Cehaletin ve yoksulluğun mağduru olan Halo Dayı ile oğlu İdris'in serüvenleri, İstanbul gibi bir metropole gelen Doğu insanının yaşadıklarına dair ipuçlarıyla doludur. Yolda girdikleri tuvaletten para istenmesine kızan Halo Dayı'nın kavram dünyası duydukları isimleri algılamada çok kısır kalır. İstanbul'da karşıdan karşıya geçtiklerinde trafik kurallarını bilmeden hareket edince hep *“ayı”* denilerek yuhalanır Halo Dayı ve oğlu. Geldikleri köyün insan sıcaklığını İstanbul'da bulamayan Halo Dayı, oğlunun asker arkadaşı tarafından iki çocuklu dul baldızıyla evlendirilmesine sinirlenirken ifade

⁹¹⁹ Seyit Alp, a.g.e. s.27-28

⁹²⁰ Muzaffer İzgü, a.g.e. s.7

⁹²¹ Muzaffer İzgü, a.g.e. s.17

ettikleri kendi durumlarını da özetlemiş olur: “*Lan oğul, diye mırıldandı, yapar mı lan insan bunu? Lan bura Isdanbil lan, az çok anamadın mı bu gadar zaman içinde lan? Yirler insanı, yirler lan... Eh benim oğlum, eh benim İdiris'im...*”⁹²²

Rus Kızı Vasilisa romanında Erkan Karagöz, Kars ve Ardahan merkezli Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan farklı ırktan, kültürden ve inançtan insanların kendi aralarında oluşturduğu yaşam ilişkilerinin savaş koşullarında nasıl olumsuz etkilendiğini işler. Terekemelerin, Azerilerin, Kürtlerin, Malakanların, Rusların ve Ermenilerin nefes aldığı bu coğrafyanın kırk yıl Çarlık Rus esaretinden sonra I. Dünya Savaşı’nın çatışmalı yıllarında uğradığı felaket, Sovyet devriminin ardından çekilen Rus kuvvetleriyle şirretleşen Ermeni çeteleri ve İngilizlerin desteğiyle saldıran Gürcü kuvvetleri arasında kalan halkın kendi özyönetimlerini (Cenub-i Garbi Şura) kurma teşebbüsleri anlatılır.

İngilizlerin Osmanlı’yı zayıflatmak için Kars ve çevresini Azerbaycan’a vermek istemesi ve Osmanlı yönetiminin de İngilizleri ürkütmemek için sahip çıkmaması üzerine halk galeyana gelerek “*kendi devletimizi kendimiz kuracağız*”⁹²³ diye kongre çalışmalarına başlar. “*Artık kendi işimizi kendimiz görmek zorundayız.*” şiarıyla “*Ardahanlı, Çıldırılı ve Karanlı yurtseverler düzenledikleri bir dizi gizli toplantı sonucunda*”⁹²⁴ bağımsızlıklarını ilan ederler. Yapılan uluslararası anlaşmalar neticesinde Osmanlı sınırları içerisinde kalan bu topraklarda bir kısım gözü açıklar Rus topraklarına göç ettirilen “*Ermeni’nin, Urus’un, Malakan’ın malını sahiplenende*” Şevket gibi yurtseverler de “*deli divana gibi dağlarda düşman milisleriyle savaşmak*” tadırlar. Yazar anlatıcının Marksist bir okumayla ulaştığı sonuca göre kurulan yeni düzende “*işbirlikçi, yaltakçı, gloşa gavatlar mal mülk sahibi*”⁹²⁵ olur ve savaşta bedel ödeyenleri ezmeye devam ederler.

Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* adlı romanında, Anadolu’nun giriş kapısı olma özelliğine sahip Kars ve çevresinin yüzyıllardır savaşlarla, kıyımlarla, kıyımlarla geçen tarihinde yaşanmış insanlık trajedilerinin yöre insanında bıraktığı ümitsizliği ve yorgunluğu hissettiren diyaloglarla burada yaşayan insanları tasvir eder. Hem coğrafi sıkıntılar, hem bölgesel istikrarsızlık nedeniyle bir türlü huzura

⁹²² Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.342

⁹²³ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.101

⁹²⁴ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.103

⁹²⁵ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.158

kavuşamayan bu bölgenin insanını konu edinen yazarın roman kahramanları, hiç mutlu değildir. Birbirlerine hep hâlihazırdaki veya geçmişteki sıkıntıları hatırlatıp mahzun olurlar. Gelecek hiçbiri için umut vaad etmez. Herkes yitirilmiş bir hayatın ve huzurun hasretiyle yanıp tutuşur. Bu ya koparılıp atıldığı topraklara veya yitirdiği insanlara duydukları bir hasrettir. Hiçbiri gittikleri yere uyum sağlayamaz: *“Bu köylerin çoğu 1920’lerden sonra Kafkaslardan göçle gelenlerden oluşuyor. Adamlar Kafkas dağlarının azgın, korkunç yaşamına göre ayarlamış yaşamını. Şimdi yerleşik yaşama geçmeleri pek kolay olmuyor tabii. Kırdan da böyle, kentte de. Valilik defalarca köpeklerini sadece geceleri çözmeleri için uyarıda bulunduysa da ne mümkün? Ama adamlar da haklı. Kurt iniyor, diyorlar.”*⁹²⁶

Alev Alatlının *Valla Kurda Yedirdin Beni* adlı romanında anlatıcının Varto depremi nedeniyle gittiği Doğu Anadolu’da karşılaştığı insanlar, ülke insanına dair kafasındaki tüm tasavvurları alt üst etmiştir. Bölge’de gözlemlediği, *“yaşam biçimi, düşünce, inanç, değer ve ideal”*⁹²⁷leriyle tamamen farklı bu insanların anlatıcıda uyandırdığı etki *“fevkalade sarsıcıdır.”* Fransızca bilgisi nedeniyle ayrı bir dil olduğunu anladığı Kürtçeyle konuşan, ağaları, beyler ve şeyhleri meclislere gönderen, demokratik bilinçsizliğin esaretindeki bu insanlar, hayatın olağan akışına ters istikamette yol alan geri kalmış yığındır: *“Bu insanların kendi aşiretlerinin merkez, onun dışında kalan her şeyin karanlık olduğu bir dünyada yaşadıklarını fark ettim. İroniktir, ama içimde başlayan soğukluğu, Karaköy’de (Varto’nun doğusuna düşen kazası) Sultan Hamit’in hala padişah olup olmadığını soran hoca efendi giderdi. Bu koskoca evrene bir el lambasının ışığında bakıyorlardı! Ve bu “bilgi” beni yaşadıklarımı geri kalmışlıkla, pardon, “geri bıraktırmışlık”la açıklamaya yöneltti.”*⁹²⁸

Alatlının *O.K. Musti Türkiye Tamamdır* romanında Karaköse’de (Ağrı) uzun ve sert geçen kıştan etkilenen insanların yer altına kazdıkları evlerdeki yaşam biçimlerine yer verilmiştir. *“Kapıları olmayan”* bu evler daha muhafazalı olan, *“ortaya kazılı tandırın dumanı”* yukarıda açılan bacadan yukarı çıkmaktadır. Bu yer altı evlerinde *“is kokusu, tezek kokusuna katılır, derilerine siner”* insanların. *“29. Süvari Alayı’ndan bir kıratlının bacağı bu barınaklardan birinin”* içine kaçınca, yer altından dilini bilmediği insanlar bitiverir.

⁹²⁶ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.47

⁹²⁷ Alev Alatlının, *Valla Kurda Yedirdin Beni*, s.127

⁹²⁸ Alev Alatlının, *a.g.e.* s.129

Kars'tan Ağrı'ya göçen Aşçı'nın ailesi “*daha sıcak bir yere göçelim, kurtulalım bu yere batasica ayazdan*” diyerek Erzincan'a göç eder. Orada Erzincan Askeri Lisesi'ne yazılan Selahattin'in babasının tavır ve davranışları “*dindar bir kasaba esnafı*”nın tipik davranışları olarak algılanır oğlunca. Selahattin ve kardeşlerinin Erzincan'daki yaşamları Bölge insanının geneli hakkında ipuçları barındırır: “*Erzincan'ın dağlarında, ovalarında büyüdü çocuklar. Aşçı'nın kazancı, aileyi geçindirirdi, ama birikime izin vermedi. Alucu kuşburnundan, üvezi muşmuladan ayırmayı öğrendiler. Ebegümece ot değil, sebzeydi. Madımak da öyle. Yenilebilecek her şeyi yediler.*”⁹²⁹

Burhan Cahit *Kır Çiçeği* adlı romanında sekiz on yaşlarındayken ailesi Ermeni çeteleri tarafından öldürülen Çiçek'in Erzurum hatıralarına yer verirken orada yaşayan insanlar hakkında da bazı bilgiler verir. İnsanların ziraat ve hayvancılıkla geçindiği bu coğrafyada “*akşam karanlığı basarken bahçelerden, ovalardan kasabaya doğru küme küme işçilerin*”⁹³⁰ gelmesi onların ne kadar çalışkan bir nüfusa sahip olduğunun da kanıtıdır. Kışın uzun ve sert geçtiği ve “*kışın yolların kapandığı*” bu Bölge'de insanlar “*adeta bir aile*” gibi samimi ilişkiler geliştirir. Karakışın “*altı aydan fazla*” sürdüğü bu topraklarda “*ambarlar, dolaplar daha yazdan kuru yemişler, zahireler, reçellerle*” doldurulmaktadır. Düğünlerin, eğlencelerin sonbaharda yapıldığı bu yörede “*pehlivan güreşleri, helva, kuzu ziyafetleri, at koşuları ile geçen bahar aylarından sonra harman mevsimi başlar ondan sonra da yemiş kurutma, pekmez kaynatma, bulgur, tarhana, kesme işleri*”⁹³¹ yapılmaktadır.

İnci Aral'ın *Mor* adlı romanında varlıklı patronuyla hayatını birleştiren Renginur vasıtasıyla içinden çıktığı toplum hakkında bazı kanaatlere ulaşma imkânı buluruz. Dayısının daveti üzerine kapıcılık yapmak için İzmir'e gelen bir çiftin çocuğu olan Renginur, aslen Elazığ'a bağlı Karakoçan'ın bir köyündendir. Anne babasının kapıcılık yaptığı bir binanın bodrum katında dünyaya gelen Renginur, yaşadığı bu “*sefalet*” hayatını sonraları kederle hatırlayacaktır: “*Köyden gönderilmiş bulgur ve kekik kokulu çorbaların helâ aralığında pişirildiği, kömür tozunun yatak yorgana bulaştığı, gece*

⁹²⁹ Alev Alatlı, *O.K. Musti Türkiye Tamamdır*, s.7-8

⁹³⁰ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.7

⁹³¹ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.9

gündüz örümcek bağlamış cılız bir ampulün zorla aydınlattığı o mezar benzeri odanın sefaletini ancak annesinin anlattığı kadarıyla gözünde canlandırabiliyordu."⁹³²

Renginur'un ve ailesinin İzmir'e gelmelerine vesile olan Âdem'in memleketteki ailesi ve İzmir'e gelirken yolda şahit oldukları hakkındaki anlatımları, romanda Doğu insanına dair verilen sınırlı bilgilerdendir. Yoksulluğun yoğun olarak hissedildiği bu topraklarda *"bir ufarak tarla, iki inek, birkaç tavuk"* Âdem'i harekete geçirir. Okumak için İzmir'e giden Âdem, küçük amcasının evine yerleşince eğitime devam etmenin artık hayal olduğunu anlar. Yıllar sonra tekrar yaşadığı bu yolculukta tanık olduğu insanlık manzarası, onun kökenlerinin bağlı olduğu topraklardaki insanların da gerçekçi bir tasviridir: *"Çoluk çocuk, salkım saçak denkleleriyle batıya, üzüm, pamuk, tütün toplamaya giden köylüler biniyordu trene itiş kakaş. Ağlayan, yüzleri yara kabuklarıyla dolu bebeler, cılız çocuklar, kocaman kara gözlü kadınlar ve umutları tükenmiş incecik erkeklerle yetmişlik nineler. Yarı yolda tükenen yiyecek çığınları ve plastik su bidonlarıyla. Babasının değil ama annesinin dili olarak bildiği ve gittiği yerde bir daha kullanmayacağı dilden konuşmuştu onlarla yolculuk sırasında."*⁹³³

Mehmet Eroğlu'nun *Zamanın Manzarası* romanında, askerdeyken yaşadıkları nedeniyle uzun süre etkisinde kaldığı Bölge'nin insanları hakkında da değerlendirmelerde bulunurken olumsuz bir dil kullanmaz. Kısaca yer verilen Bölge insanı ve gerçekleri, etkisi itibarıyla yazar anlatıcıda uzun süre devam eder. Askerlik sonrası onda baş gösteren travmayı atlatmak için devam ettiği seanslarda Doğu insanından ziyade, orada vatani hizmetini yapan askerlerin ruh durumunu anlatır: *"İyi insanlarla karşılaştım, kötüler de vardı. Çevremde köylü yüzler, kentli yüzler, esnaf yüzler, işçi yüzler vardı. Ama dağlar ve yazgılarının belirsizliği bu yüzlerdeki hatları çok geçmeden eritir, hepsini birbirinin ikizi yapardı. Anlayacağınız hepimiz ikizdik; ölümün ikizleri... Bu ikizler gündüzleri uyur, gecelerini ayakta geçirirlerdi... Ve uykuyu geri çevirmeyen, çağıran o geniş, sonsuz soğuk... O soğuk siperlerde hiç zengin surat yoktu. Evet, hiç dedim... Zenginler dağlara sadece kayak yapmak için çıkarlar."*⁹³⁴

Mehmet Eroğlu'nun *Fay Kırığı-I Mehmet* isimli eserinde Hakkârî/Şemdinli'de geçen askerlik yıllarını anımsayan Mehmet ve diğer dört asteğmen arkadaşının, yıllar

⁹³² İnci Aral, *Mor*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2015.s.143-144

⁹³³ İnci Aral, *a.g.e.* s.260

⁹³⁴ Mehmet Eroğlu, *Zamanın Manzarası*, s.142

sonra Bölge'den çok uzaktaki (İstanbul) anı ortaklıkları, çok sınırlı olsa gayet mühimdir. Cenk'le birlikte döndüğü o yılların küçük çobanı gözlerinin önünde “resim” olarak vardır. O anları “*aynı filmi seyret*”mekle bir tutan Mehmet Esen ve Cenk, kendilerinden kaçan küçük çocuğu “*durması için beş defa bağır*”masına rağmen durmaması nedeniyle vurabilecekken vurmamasını hatırlarlar. Vurabilirlerdi; çünkü “*sürüsünü yaylada tutan çobanların hepsinin o kargalar için istihbarat yaptığını*”⁹³⁵ biliyorlardı. Askerlik yaptığı “*1993 Temmuz’unda Hakkâri’ye doğru yol alan askeri konvoya gülerek zafer işareti yapan çocuklar*”ı hatırlayan Mehmet Esen, Hakkâri’nin ötesindeki Avaşın bölgesinde bir mağarada yaralı olarak birlikte yattığı Rojin adlı örgüt üyesini yıllar sonra İstanbul’da bir lokalde görünce isim değiştirmiş bu kadını tanır. İkisi de yaralıyken Mehmet, askerler tarafından oradan alınarak tedavi edilir ve kurtulur. Rojin ise örgüt üyeleri tarafından kaçırılarak Almanya’ya gönderilir, fakat sakat kalmaktan kurtulamaz. O günleri geride bırakan Rojin ve Mehmet, “*birbirlerinin yaralarına işe*”⁹³⁶yerek ölmekten kurtulmuşlardır. İkisi de mağarada yaralı yatarken birbirlerini ihbar etmeyerek bir kader ortaklığı yapmışlardır.

Mehmet Eroğlu’nun toplumdaki fay kırıklarını ele aldığı üç kitaptan sonuncusu olan *Fay Kırığı-3 Rojin* adlı kitapta, romana konu olan Bölge insanlarına fazla yer verilmediğini görürüz. Dağ Komando Tugayı’ndaki hareketliliğin ve yaşamın Mehmet tarafından, örgüt üyelerinin yaşam biçiminin de Rojin’in gözüyle aktarıldığı romanda, özellikle Rojin’in tespit ettiği gerçekler, hayli ilginçtir. Kendini “*sosyalist devrim*”e adayan Zeynep/Rojin, örgüte katıldıktan sonra oradaki kentli-köylü ayırımına varır. Kimsenin devrimle alakasının olmadığını gören Rojin, Bölge insanındaki baskın “*köylü*” karakterin burada da egemen olduğunu müşahade eder: “*Kimse Marksist değil. Feodal kültürden kendisini kurtaramamış, kafakolcu; üniversitelilere, kentlilere düşman köylü despotizmi hâkim burada. Politik eğitim, kültürel faaliyet yok. Bunu isteyen metropollü, zayıf kişilik diye bakıyorlar.*”⁹³⁷ Yukarıdaki ifadelerin sahibi Cudi adlı örgüt üyesinin, bu tür düşüncelerinden dolayı dışlanınca, bir yolunu bularak Avrupa’ya kaçtığı anlaşılır.

Romanın diğer önemli karakteri olan Mehmet’in dışarıdan bir gözlemci olarak gördükleri ise daha farklıdır. Askerlerin operasyonlarda beraber hareket ettikleri

⁹³⁵ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-I Mehmet*, s.138

⁹³⁶ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-I Mehmet*, s.182

⁹³⁷ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.208

korucuların kendi aralarındaki maaşlarına el koyan korucubaşı için kullandığı ifadeler ve köyde kimsenin nöbet tutmadığı halde devlet yetkililerinin korucubaşı olan Kudret Ağa'ya karışmaması, Mehmet'i kaygılandırır: “Eğer kendi içlerinde bile birlik oluşturamayan bu adamların eline kaldıysak, durum çok kötü...”⁹³⁸ Bölge insanıyla görev nedeniyle fazla karşılaşmayan Mehmet'in bir gün çarşı iznine çıkarken gözledikleri, halkla askerler arasındaki mesafeyi de gösterir niteliktedir: “Aylar sonra, artık ikinci bir tene dönüşen üniformayı çıkarıp tekrar sivil elbise giymek yadırgatıcıydı. Ancak bundan daha da yadırgatıcı olan, servisten inip caddede yürümeye başladıklarında ortaya çıkan durumdu. Caddede karşılaştıkları herkes yollarından çekiliyor, üç adamı öfkeli bakışlarla süzüyor, çocuklar bir süre yanlarında onlara eşlik ederek koşuşturduktan sonra Kürtçe laf atıyorlardı. Altan birkaçına gülerken cevap vermeyi denedi. Mehmet aldırmamayı seçti. Cadde, insanlar, bilmedikleri dil, karşılaştıkları her şey onları yabancılaştırıyordu.”⁹³⁹

Kars'ın manevi havasını orada bulunan Ebu'l Hasan-ı Harakani Hazretlerinin dergâhında solumak isteyen Sadık Yalsızuçanlar, kendi ruhsal arayışını romanlaştırdığı *Cam ve Elmas* isimli eserinde, sıradan halkla dergâhtaki şeyhi farklı kategorilerde değerlendirir. Kars'ta bulunduğu sırada Başbakan'ın kente geleceğinin duyulmasıyla kentte başlayan temizlik faaliyetleri, Karanlı birinin “İyi ki Ankara'dan büyük başlar geliyor arada” şeklindeki tepkisine neden olur. Kentteki düzensizliğin halkta uyandırdığı bu tepki, yazar anlatıcıyı da şaşırtmaz; zira yollar temizleniyor, çukurlar kapatılıyordur. Bu arada Başbakan'ın gelişi bazı insanlarca da protesto edilmektedir. “Bidon, kova, teneke” ile gürültü çıkaran “kadınlar, çocuklar, yaşlılar, erkekler” iştirak ettikleri “teneke çalma eylemi”nin asıl sebebini de bağırarak duyururlar: “Açız aç!”⁹⁴⁰

Fakat yazar anlatıcının dikkatini yoğunlaştırdığı Doğu insanı, irfanıyla onu mest eden Harakani Hazretleri ve dergâhındaki şeyhtir. Şeyhin her anlatımı onun gönül dünyasını coşturmaya yetmektedir. Dergâhtan kendi içsel dünyasına bir yol bulan yazar anlatıcı, yeniden şekillendirmek istediği bir hayat için himmet beklemektedir:

“Talep etmiştim; sana, senin sırları yok edişine, kayıtsızlığına, dalgalarına, bedenimi taşıyan acılarına, kalbimi sıkıştıran ilhamlarına, sınamalarına taliptim.

⁹³⁸ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.120

⁹³⁹ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.262

⁹⁴⁰ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, s.122

Seni istiyordum.

Hiçbir şeyi senin kadar istememiştim.

Senden başka bir isteğim yoktu.

Ama ilk adımda kayboldum. (...)

Bak şimdi dergâha girerken benimle ilgilenmeni istiyorum.

Oysa kapının eşiğinde, dipte, ayakkabıların bulunduğu yerde durmalıydım, benden memnun olmalıydın.

Ben aldanmak istiyorum, nasıl mürit olurum, nasıl irade edebilir, nasıl dileyebilirim?

Bana ‘Dans et’ diyorsun. Ayağımı yere vurunca sadece toprağın yüzeyini görebiliyorum. Yerin dibine kadar her şey görünmedikten sonra, başımı kaldırıncı göğün en yücesine bakamadıktan sonra nasıl dans edeyim?⁹⁴¹

Gece Kelebeği isimli romanında Dersim İsyanı'nın bastırılmasından sonraki süreçte terk edilmiş köylerine tekrar dönmek isteyen çoğunlukla kadın ve çocukların dramlarını işleyen Haydar Karataş, çizdiği realist karakterlerle yöre insanının bir fotoğrafını çekmiştir adeta. İsyanıdan önce kendi aralarında savaşıyor aşiretler, birbirlerini hem insan hem de mülkiyet açısından fazlaca rahatsız etmişlerdir. Çoğunlukla Alevi inancına mensup bu yöre insanıyla birlikte yaşayan Ermeniler, tehcirle birlikte kaçmış, kaçamayanlar Müslüman kimliğine bürünerek yaşamaya devam etmişlerdir. Nüfus kayıtlarının daha ziyade işlerine yaradığı kesim, “köyde saklanan Ermeniler”dir. Gerek isyan sırasında ölen veya öldürülen gerekse sürgüne gönderilenler yüzünden yörede neredeyse hiç erkek kalmamıştır. Gülüzar'ın yaşadığı köyde “yaklaşık on beş yirmi kadın ve çocuk arasında tek erkek” Musa adındaki “bu kolsuz adam”⁹⁴²dir. O da tek koluyla birçok işin üstesinden gelmeye çalışır. Erkeğin bulunmadığı bir süreçte kol gücüne dayalı bir yaşam sürdüren Dersim'de, kadınlar ve çocuklar için yaşam daha da zorlaşmıştır.

El konulan, çalınan veya talan edilen hayvanlar yüzünden geçim derdine düşen Gülüzar ve çevresindekiler, tohum sıkıntısı ve çalışacak kol gücü eksikliğiyle tarımdan

⁹⁴¹ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, s.44

⁹⁴² Haydr Karataş, *Gece Kelebeği*, s.87

da mahrumdurlar. Bu da geride kalanlar için büyük bir mücadelenin fitilini ateşler. Türkçe bilenlerin kendi üzerlerine köy tapulattığı bu dönemde, kendi derdini anlatamayan insanlar tamamen mahrum kalırlar. Nitekim kendisi için, ekecek bir toprak parçası buldum diye sevinen Kolsuz Musa'nın tüm neşesi "*yerleştiği evin sahiplerinin*" ortaya çıkmasıyla tümünden kaçır. Evin sahibinin tüm çoluk çocuğuyla öldürülmesini fırsat bilen akrabaları Kolsuz Musa'ya bu tarlayı ekemeyeceğini söylerler: "*Kolsuz adam, gelenlere yalvarıyordu. Ancak hayat o kadar merhametsizdi ki, ondan ektiğinin üçte ikisini istiyorlardı.*"⁹⁴³ Bunun sonucu olarak yaşamak zorunda oldukları yoksul yaşam ve kötü barınma koşulları birçok çocuğun ölümüne neden olur. İsyân sonrası tedip hareketleri o derece sıkı uygulanır ki ekilmiş tarlalarını ezip geçen "*candarmalara*" "*kimse cesaret edip*" de uyarıda bulunamaz. Romanda geçen bir diğer ayrıntı da Çavdar Hüseyin gibi eşkıyaların askerleri pusuya düşürüp öldürmeleridir.

İskender Pala'nın *Şah ve Sultan* romanında nüfuz alanlarının çakışması nedeniyle iki Türk hakanın savaşa varan rekabetine tanık oluruz. Kamber Can'ın, Hasan ve Hüseyin adlı ikiz kardeşlerin tanıklığıyla devam eden bu mücadele, nihayetinde Şehzade Selim'in zaferiyle sonuçlanır. Trabzon'da bulunan Selim, Erzincan ve civarındaki Türkmen toplumu üzerinde etkisi giderek artan "Çocuk Şah"ı yakından takip eder. Hasan'ın Kamber Can'a anlattıkları, Erzincan'daki Türkmenlerde görülen bu etkinin şiddeti hakkında daha iyi bir intiba edinmemizi sağlar: "*Şeyhimizin yanına gelenler çeşit çeşit hikâyelerle, tehlikeli maceralarla geldiler. Dedim ya orada Kızılbaşlar bir oldu diri oldu. Bayburt vilayetinden gelmiş olan bir derviş can var idi. Düğünü olduğu akşam, gerdeğe gireceği sırada Kible-i Âlem Şeyh İsmail'in Erzincan'da olduğunu duymuş ve gerdeğe girmeyi bile beklemeden atlanıp Sarıkaya'ya gelmiş... Hepsi oradaydı, Sarıkaya'da. Sarıkaya'da o bahar, baş ile gövde birleşmiş, yayla çiğdemleri şeyh ile müridin buluşması şerefine açmıştı.*"⁹⁴⁴ Şah İsmail için "*ilk başkent*" sayılan Erzincan'ın halkı sonraları Sultan Selim'in ordusu oradan geçerken orduya güçlük çıkaracak ve Şah İsmail'e arka çıkacaktır.

Çaldıran'da savaşan iki kuvvetten Osmanlı ordusu muzaffer ayrılınca, Bitlisli İdris, Muş'ta "*Yavuz Hükümdar*" adını taktığı Sultan Selim'le bir anlaşma yapar. Savaşta Osmanlı ordusunu desteklemeleri karşılığında, Şah İsmail'i destekleyen

⁹⁴³ Haydr Karataş, *a.g.e.* s.88

⁹⁴⁴ İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.s.26

Kızılbaşların köylerinden çıkartılarak Kürtlere verilmesine neden olur. Böylece “Kızılbaş hâkimiyetinin zayıflaması, kalelerinin de Kürtlerin eline geçmesi, kızılbaş sikkelerinin değer kaybetmesi”⁹⁴⁵ne yol açar.

Vedat Türkali'nin *Yalancı Tanıklar Kahvesi* adlı romanında Ankara'da felsefe öğrencisi olan Antalyalı Muhsin'in tanıştığı ve gönlünü kaptırdığı Reyhan, “İğdırlı, Azeri kökenli, orta varsıl bir tüccarın, Ali Ekber'in ilk karısından tek kızı”⁹⁴⁶dır. Romanda bir dip akıntı olarak verilen sağ-sol çatışmaları, İğdır'da da etkisini göstermiştir. Şiilerin ve Sünnilerin birlikte yaşadığı bu kent, toplumsal fay hatlarının kırılma noktasına örnek gösterilebilecek potansiyele sahip olduğu için, sağ-sol çatışmalarına da müsait bir zemindir. Romanın ana kurgusuna uyan yönleriyle İğdır ve İğdır insanı, hem inanç hem de ideoloji eksenli kırılmalara uğrayabilecek niteliktedir. Reyhan'ın İğdır'a gidip babası ve ailesini Almanya'ya kaçırmasına neden olacak siyasal şiddet olayları ve bu olayları gerçekleştiren insanlar, Reyhan'ın ağzından aktarılır: “İğdır karışmış. Babasının işyeri de saldırıya uğramış. Asker girmiş kente. Gece gündüz sokağa çıkma yasağı koymuşlar. Birkaç gün önce vurulan MHP'linin bugün gömülmesi sırasında binlerce kişi saldırıp iki yüze yakın işyerini yakıp yıkmışlar.”⁹⁴⁷

Romandaki bir diğer unsur da Reyhan'ı seven ve onunla evlenmek isteyen Muhsin'e annesinin verdiği tepkidir. Oğlu sayesinde radyo ve televizyonların da aktardığı kadarıyla İğdır ve Reyhan hakkında kanaat sahibi olan Remziye Hanım, Reyhan'la evlenmek isteyen oğlu Muhsin'e ülke insanının birbirlerine karşı barındırdığı önyargıları da ele verir. Oğlu inançsız olduğu halde gelininin Alevi olması ihtimalini kaygıyla karşılayan anne, o dönemin Türkiye'deki insan algısı hakkında da bize detaylar verir:

“İğdır'daki olayları anlattı Muhsin. Radyodan, televizyondan duymuşluğu vardır. Reyhan'ın babasına, kardeşine üzüldü Remziye Hanım ya; suskun kalmıştı sanki. Bir sıkıntısı var gibi bunun. Duramadı,

-Muhsin'iim. Gızılbaş mı bunnaa?

-Yok anacığım, nereden çıktı?

Anımsadı. Alevilere saldırmışlar ya.

⁹⁴⁵ İskender Pala, a.g.e. s.295

⁹⁴⁶ Vedat Türkali, *Yalancı Tanıklar Kahvesi*, s.19

⁹⁴⁷ Vedat Türkali, a.g.e. s.118

-Olsalar ne olacak?

-Aman oğlum, o nassı söz! Hacı Ninen mezarında ters dönüp duru valla! Eme imam diyon, gızılbaşdan imam oluu mu?"⁹⁴⁸

Köylüleri "olduğu gibi gösteren" nadir yazarlardan⁹⁴⁹ Yaşar Kemal'in *Yağmurcuk Kuşu*'nda Çukurova'ya yerleşen İsmail Ağa ve ailesinin zorunlu göç serüveni anlatılırken Van Gölü kenarındaki yerlerinden kopan bu insanların kişilik haritaları da dile getirilmiş olur. Yarısı Ermeni olan köyde Müslümanlarla Ermeniler arasında "kırırma, düşmanlığa kadar" dostça ilişkiler vardır. "Esrük dağının dibinde, gölün kıyısında" bulunan köydeki bu insanlar, ilkel barınma koşullarında yaşarlar. Yer altına kazdıkları evlerinde "atlarla, sığırlarla bir arada uyur", "dondurucu kış gecelerinde sığırların soluğu"yla ısınır ve "yemeklerini de gene bu sığırların, koyunların tezekleriyle pişirir"⁹⁵⁰ler. Kışları keklik avlayan bu yöre insanı, yazın avladıkları alabalıkları "küp küp, teneke teneke" salamuraya yapıp kışın yerler. Yazın gölden Esrük Dağı'na göçen yöre halkı, yükseklerde kurdukları "kara uzun kıl çadırlar"da uzaklardan gelen "Dengbej"lere kulak verirler. Bu dengbejlerden "çok eski atalardan kalma destanlar" dinleyen yayla halkı, "mutlu muydular, mutsuz muydular" diye hiç düşünmeyecek kadar doğal yaşarlar. Öyle ki İstanbul'dan gelen Hüseyin Bey'in İsmail Ağa'ya mutsuz olduğunu söylemesini İsmail Ağa tam olarak anlayamaz:

"Mutsuzluk sözünü, bir İstanbul dönüşü Hüseyin Beyden duydu İsmail Ağa.

'Ben mutsuzum İsmail' dedi Hüseyin Bey içini derinden çekerek. Bunun ne demek olduğunu bir türlü anlamadı İsmail Ağa.

'Hasta mısın?' diye sordu ona.

Hüseyin Bey:

'Hasta değilim, keşki hasta olsam, verem olsam, cüzzam olsam' dedi. 'Ben mutsuzum.'

Bunu başka türlü bir hastalık saydı İsmail Ağa. Beter, onulmaz, insanı iflah etmez bir hastalık."⁹⁵¹

⁹⁴⁸ Vedat Türkali, a.g.e. s.132

⁹⁴⁹ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, s.XXX

⁹⁵⁰ Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*, s.53

⁹⁵¹ Yaşar Kemal, a.g.e. s.58

Erhan Pınarbaşı'nın *Ceset Fotoğrafçısı* isimli eserine yansıyan özellikleriyle Doğu insanı, çevresel koşullardan dolayı sıkıntı çeken bir kitle olarak gösterilir. Ayrımcı bir üslupla işlenmeyen bu insanlar, Cemil'i kendi arkadaşları ve dostları olarak kabul eden, Lezgin örneğinde olduğu gibi her sabah onu kahvaltıya çağıran kişilikleriyle samimi ve güvenilir kişiliklerdir. Cemil'in Hakkâri'ye giderken yan koltukta oturan kişiye görevini söylememesinden doğan mahcubiyeti, onun da Bölge insanına karşı beslediği derin bağlılığı göstermesi bakımından önemlidir. *"Yıllar önce"* havada uçarken gördükleri *"helikopterlerin sesini duyunca ellerini kaşlarının üzerine siper edip bakışlarını gökyüzüne"*⁹⁵² çeviren insanlar, artık bu sesleri kanıksayan halleriyle alışmışlardır *"demirkuşların"* uçuşuna. Yıllarca süren çatışmalarda devlete taraf olan köy korucularını sindirmeye çalışan örgüt, birçok kez onları aileleriyle ölümlerle cezalandırmış, bunu da diğer korucuların gözlerini korkutmak için üstlenmekten çekinmemiştir. Cemil'in öğrendiği bazı olaylarda korucuların iki taraflı oynadığı devlet yetkililerince de tespit edilmiştir.

Örgüte yardım ve yataklık edenlerin de güvenlik kuvvetleri tarafından tespit edilip karakollara çağrıldığı bu coğrafyada, *"kamera karşısında boyunları bükük ve kaderlerine razı bu insanlar"* Cemil tarafından görüntülenirken, dünyadan ve medeni yaşamdan son derece kopuk bir hayat yaşamaktadır: *"Salih Dede de köyün diğer erkekleri gibi, yalnızca askere gitmek için köyün dışına çıkmıştı. Köylülerin başka ne işleri olabilirdi ki şehir(ler)de? Cereyanla çalışan bir aletleri yoktu ki, bozulunca tamire götürsünler, ancak üç, beş yılda bir kendileri bozulurlarsa, belki Hakkâri'ye gidilirdi."*⁹⁵³

Seyit Alp'in *Devran* isimli romanında yer verilen 1600'lü yılların Bitlis Eyaleti, insanların yaşam biçimleriyle tasvir edilmiştir. Olay akışlarında görülen kopukluklar ve kişilerin mitik özelliklerle donatılması, dönemin siyasal ve sosyal havasına yedirilmek istenen tematik göndermeler, bazı simgesel kişilerin öne çıkmasına yol açmıştır. Gençliğinde Nemrud'dan elde ettiği renkleri bir daha tutturamayan Yakubi Hazer Usta'nın kökboyacılığı, Sekban Mamo'nun köpek yetiştiriciliği dönem insanının ilgi alanlarını tarif ederken, halkın yaşam koşulları da Han'ların himayesi altında oldukça kötüdür. Hazer Usta'nın eski bir eserini görmek için uğradığı Kolık'ın evi,

⁹⁵² Erhan Pınarbaşı, *a.g.e.* s.9

⁹⁵³ Erhan Pınarbaşı, *a.g.e.* s.37-38

onların içinde bulunduğu durumu ele verir: “*Toprağa oyulmuş dama indi. Altına tutulan mindere yan gelip oturdu. Dam pislik, fıski kokuyordu. Eski bir çulla ortadan yarılmıştı. Öte tarafta üç beş keçisi barınıyordu.*”⁹⁵⁴

Eserlerinde “*kendi öznel tarih kavrayışıyla verili tarihi yorumlamış*”⁹⁵⁵ olan Kemal Tahir’in *Bir Mülkiyet Kalesi* isimli romanında, kendi babasını temsil eden Marangoz Mahir Efendi’nin hayatı çerçevesinde anlattığı İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçiş serüveni, savaşlarla, göçlerle, ölümlerle hatırlanan ve zaferle biten bir başarı hikâyesidir. İstanbul’un işgalini takip eden sürede Anadolu’ya askerlik vazifesini yapmak için geçen Mahir Bey, seyyar hastanelerdeki görevi nedeniyle gittiği Burdur’da Doğu Cephesi’nin yarılmasından dolayı “*evlerini, barklarını, topraklarını yüzüstü bırakarak sırtlarına sardıkları pis yorganları ve yorganlardan daha pis çocuklarıyla*”⁹⁵⁶ bir gün çıkagelen Kürtlerin durumunu tasvir eder. Son derece olumsuz ifadelerle yansıtılan bu insanlar, bir süre sonra tekrar geldikleri yere geri döneceklerdir. Geldikleri yerde ekonomik sıkıntı çeken bu insanlar, önce dilenmeye sonra da namuslarını satarak geçinmeye çalışırlar:

“*Dilleri anlaşılmaz, gözleri korku dolu acayip insanlar. Hepsi de esmer... İhtiyarlar korkunç derecede zayıf, gençleri -yalnız genç kadınları vardı- korkunç derecede yorgundu.*

Boş Ermeni evlerine yerleştiler. Yiyecekleri, yakacakları, örtünecekleri yoktu. Bir müddet titreştiler. Nihayet oturdukları evin ahşap kısımlarını yakmaya mecbur oldular.

On beş gün içinde bütün mahalle değişiverdi. Evlerin üst katları evvela kafes gibi açıldı, sonra güneş görmüş kar gibi eridi. Ve nihayet birer odadan ibaret kaldı. Bu odaların ortasında birer tandır yaptıkları, yorganlarını, çullarını bunun üstüne koyup hepsi birer ucundan altına girdikleri söyleniyordu. Aptesane bilmez olmalı ki avlular artık bok kokusundan geçilmiyordu.

Hükümetin verdiği bir haftalık erzakı üç günde bitirmekteydiler. Dört gün aç hayvanlar gibi şehre dağılıp dileniyorlardı.

---

⁹⁵⁴ Seyit Alp, *Devran*, s.13

⁹⁵⁵ Semih Gümüş, *a.g.e.* s.54

⁹⁵⁶ Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.s.190

Alayın, hastanenin, Ahz-ı Asker Şubesi'nin senelerden beri bekâr askerlerine gün doğmuştu. (...) İnsanlar ancak iki ayrı zaruret zoruyla çiftleşiyorlardı. Kürt kızları, Kürt gelinleri yatarken gözlerini yummakta, üstlerindeki askerler de aynı suretle hareket etmekteydiler. İki taraf da yaklaştıkları pislikten öğreniyorlar, birbirlerinden nefret ederek hemen ayrılıyorlardı. Muhacirler yollarda öyle sefalet çekmişler, karınlarını doyurmak için her şeylerini öyle cömertçe harcamışlardı ki artık genç kadınlıklarından başka şeyleri kalmamıştı.”⁹⁵⁷

Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı adlı eserin birinci cildinde Selahaddin'in savaş anılarına dayanan Bölge gözlemlerinde, ülkenin içinde bulunduğu kritik durumun da etkisiyle son derece karamsar olması İlhan Selçuk'un eserine de yansımıştır. Her taraftan kaybedilen topraklara ek olarak içerde başlayan isyan hareketleri, Bölge'de yoğun bir biçimde yaşayan Kürtlerin yaşam biçimlerinin Selahaddin'de olumsuz kanaatler oluşmasına neden olduğu düşünülebilir. Neredeyse Kürtler hakkında hiçbir olumlu kanaat belirtmeyen Selahaddin'e göre bu insanlar “vahşi” veya “yarı vahşi”dir. İran'ı ve onun üzerinden geçilerek tüm Turan illerini ayaklandıracak bir görevle Musul'a doğru yola çıkan Selahaddin ve arkadaşlarına “Mahalli Hükümet memurları” dikkatli olmalarını tavsiye ederler. Zira geçecekleri dağ yolları “vahşi Kürtlerle”⁹⁵⁸ doludur. Palu'ya bağlı bir köyde geceleme isteyen askerler, bu “Türkçe anlama”yan köylüler tarafından silahları nedeniyle öldürülmemek için nöbetleşe uyumayı tercih etmişlerdir. Bu duruma içlenen Selahaddin, altı yüz yıllık bir devletin egemenliğinde bulunan bu topraklarda Osmanlı'nın hala “kiracı gibi” oturduğunu düşünür.

Kutsal Barış eserinde Dersim İsyanı'nı da işleyen Dinamo, yöre halkının kökü yüzyıllara dayanan geri kalmışlığı nedeniyle sonu felaket olan bir isyana bu kadar kolaylıkla razı edildiği kanaatindedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde özerk bir idareyle devam eden yörenin yeni kurulan devlete de uymamakta direttiğine işaret eden yazar, bunu yörede yaşayan insanların yaşam biçimiyle izah etmeye çalışır. “Ağaların kapılarında uşak olarak çalışan zavallı marabalar”⁹⁵⁹ diye nitelendirdiği yöre insanı, efendileriyle aynı sofraya oturamayacak kadar aşağılanmakta, “Hindistan paryaları”nı andırmaktadır. Romanda “bölge halkının ekonomik olanakları”nın “son kerte dar” olmasını temel tema olarak belirleyen yazar anlatıcı, eğitimden, düzenli bir tarım

⁹⁵⁷ Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s.190-191

⁹⁵⁸ İlhan Selçuk, *a.g.e.* s.121

⁹⁵⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.462

toplumu olmaktan uzak “paçavralar içindeki halkı”n son derece ilkel geçim araçlarıyla yaşamlarına devam ettiğini vurgular:

“Koyun, keçi sürülerinin verdiği pek az olanakların yanı sıra sık sık yöreye yapılan baskınlardan elde edilen ganimetler göze çarpyordu. Bütün yöredeki köylerle kasabalar, bu zamanlı zamansız yağmaların kurbanı durumundaydı. Erzurum treni, Fırat boyunca düdüğünü çalarak geçmeğe başladıktan sonra, Dersimlilerin eline bir çapul olanağı daha geçmiş oldu: Sapa yerlerde onun yolunu kesip tren yolcularını soyuyor, yalçın dağlar arasında yitip gidiyordu. Dersim’de gül gibi yaşayanlar salt ağalar ve derebeylerdi. Halk, korkunç kara bir yoksulluk içinde bocalıyordu. Hiçbir kurtuluş umudu da yoktu. Bu bölge halkının korkunç bir bilgisizlik içinde yuvarlanıp gitmesi, dinsel bir güç de taşıyan derebeylerinin arayıp da bulamadığı bir nimetti. Bu yüzden de bölgelerine okul denen ışık ocağını sokmamakta direniyorlardı. Alevi bir Kürt toplumu olarak bilinçlendiklerinden birbirlerine karşı oldukça büyük bir dayanışma içinde bulunmaktaydılar. Ancak biraz kulağı delik olanlar, bura halkının Hazer Türklerinin torunları olduğu kanısındaydılar.”⁹⁶⁰

Toplumsal gerçekliğin tanıklığıyla yetinmeyip değişim içindeki tüm toplumsal dinamikleri de eserlerine yansıtan Orhan Kemal’in sınırlı da olsa Doğu insanına yer verdiği romanlarından biri de Murtaza’dır. Çukurova yöresine Trakya göçmeni olarak yerleştirilmiş göçmenlerden olan bekçi Murtaza “gördüm kurs, aldım amirlerimden çok sıkı terbiye, hem da disiplin”⁹⁶¹ diyerek devam ettiği vazifesinde aile bireylerine bile ayrıcalık tanımaz. Binyazar’ın yüzyılımızın *Don Kişot*’u olarak nitelendirdiği⁹⁶² Murtaza’daki görev aşkı, işini aksatan küçük kızlarından birini döverek yaralamaya ve bakkaldan ekmek çalan oğlunu mahkemede savunmamaya kadar varır. Alangu’nun “çok eski devirlerden bu yana ‘kapıkulu olarak eğitilmiş’ insanların bütün hazin ve sefil kişiliğini”⁹⁶³ ortaya koyduğuna inandığı Murtaza’nın, işte bu görev bilinciyle (!) çalıştığı fabrikada sabah kontrolü yaparken üzerinde -kendince suç teşkil eden yakaladığı malzemelerle amirin odasına götürülen işçilerden biri “Çukurova’ya çalışmak üzere ta Van’dan gelmiş uzun boylu”⁹⁶⁴ bir Kürt’tür. Apış arasında çıkan suç unsurlarının (!) bir mahzuru olmadığı anlaşılınca “dört işçiden uzun bıyıklısı” olan

⁹⁶⁰ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.449-450

⁹⁶¹ Orhan Kemal, Murtaza, s.29

⁹⁶² Adnan Binyazar, *a.g.e.* s.118

⁹⁶³ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman Cilt 2*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965.s.382

⁹⁶⁴ Orhan Kemal, *a.g.e.* s.264

Kürt, “*Fen Müdürü’nün önce ayaklarına kapanmak*” ister, bu olmayınca ellerine sarılıp öpmek ister. Müdürün bağışladığı bu Kürt işçiye Fen Müdürü de kızmamasına disiplin düşkünü Murtaza, belli etmese de çok kızar.

Burhan Cahit’in 1908 İnkılâbı’nı konu edindiği *Dünkülerin Romanı* adlı eserinde farklı yerlerdeki üç gazetecinin izlenimlerinden hareketle verilmek istenen ülke gerçekleri, kendi aralarındaki mektuplaşmalarla duyurulur. Cemil Hakkı’nın Anadolu’yu görmek için Erzincan’dan başlayarak şahit olduklarını iletmediği Ahmet Reşit, Paris’tedir. Cemil Hakkı’nı sayesinde İstanbul-Anadolu farkını öğrenebildiğimiz gibi Ahmet Reşit’le de Avrupa-Osmanlı ayrımını insan hayatı ve devlet teşkilatına yansıyan yönleriyle görme fırsatı yakalarız. Cemil Hakkı’nın Paris’e mesafe itibariyle çok uzak olmasa da yaşam biçimi itibariyle “*takdir edemeyeceğin kadar aykırı*”⁹⁶⁵ diye nitelediği Erzincan insanı, dünyanın gidişatından habersiz ve İstanbul’da halkı sevindiren hürriyetten bihaberdir: “*Köylünün olan biten işlerden hiç haberi yok. Onlar yalnız üç dört yıl içinde askere verdikleri delikanlıların hala geri dönmediklerini düşünüyorlar. Köylerde işitilen davul sesi düğün dernek müjdesinden ziyade askere davet haberi veriyor. Ve köylü, ağayı, eşrafi gördükçe Azrail görmüş gibi ürkiyor. Çünkü tarlası ona rehindir.*”⁹⁶⁶

Bölge’de yaşayan Ermenilere nazaran yaşam kalitesi açısından geri kalan Türk köylüsünün yaşadığı evler, “*yere kazılmış ve üzerine çalı çırpı çekilip toprak örtülmüş*” ilkel yapılardan ibarettir. “*Davarının yağı ve sütü, toprağının mısırı ve buğdayı*” ile geçinen halk, “*öküz, koyun, lağım, ağıl*”⁹⁶⁷ ile aynı çatı altında yaşar. Şeyhlerin, ağaların ve eşrafın araziyi ve köyleri “*aralarında*” paylaştığı bu derebeylik sisteminde “*halkın ırzı, namusu, malı, canı, her şeyi*” bunların elindedir. Eğitimin hiç girmediği Türk köylerinde “*şeyh veyahut ağa izin vermedikçe*” köylü kızını kocaya bile veremez. İstanbul’da herkesi heyecanlandıran 1908 devriminin hiçbir etkisinin okunmadığı bu topraklarda halkın tek gündemi, bir savaşa gidip de gelmeyen çocukları bir de yerel derebeyleri ve devlet memurları eliyle zorla alınan vergilerdir. Dolayısıyla

⁹⁶⁵ Burhan Cahit, *Dünkülerin Romanı*, s.88

⁹⁶⁶ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.88

⁹⁶⁷ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.129

İstanbul'dayken “göklere çıkar”dıkları inkılâp, “memleket içinde yaprak bile kımıldatmamış” ve Cemil Hakkı'nın deyimiyle durum “eski hamam eski tas”⁹⁶⁸tır.

Tarihimizdeki en trajik dönemlerden birini *Harput'taki Hayalet* romanında anlatan Metin Aktaş, farklı kesimlerden seçtiği Roc, Sato ve Helin ile Doğu insanına ayna tutmuş olur. Palu'nun Ziver adlı köyünden kan davası nedeniyle kaçarak Hazar Gölü kıyılarına ailesiyle yerleşen bir aileden gelen Roc, üç amcası ve iki kardeşini savaflara kurban vermiştir. Babası da Roc'un, amcalarıyla aynı kaderi paylaşmaması için Harput'ta bir medreseye öğrenci olarak verir. Harput'ta tanıştığı Ermeni kökenli Sato vasıtasıyla Ermenilere ilgi duyan Roc, Hamidiye milislerince gayrimüslimlere karşı yapılan haksızlıklara çok üzülür. Bu hissiyat, Müslüman halk, Roc ve medrese hocası Deli Hacı gibi kişilerce temsil edilir.

Dayısı olduğu halde zulüm yapan Hamidiye Alayı Reisi Selahattin Ağa'yı öldüren Roc, hayatını kurtarmak için Dersim'e kaçar. Burada doğayla kucak kucağa yaşayan insanlarla tanışan Roc, kendisi gibi kaçıp oraya sığınan Kriko'nun da trajik hikâyesini öğrenir. I. Dünya Savaşı'na kadar birlikte kardeşçe yaşayan Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Süryaniler, artık bir ayrışmanın acısıyla muzdariptirler: “*Türkler, Kürtler binlerce yıldır birlikte yaşadıkları Ermeni dostlarının zorla topraklarından sürülmesine, ortalıkta dolaşan katliam söylentilerine üzülmüyorlardı. Kafiler halinde Harput'tan sökülüp götürülen dostlarına, hısımlarına, komşularına sarılıyor, ağlıyor, onlar için dua ediyor, arkalarından günlerce yas tutuyorlardı.*”⁹⁶⁹

Doğan Munzuroğlu'nun *Alişer* isimli romanında özellikle Tunceli'nin “*sert mizaçlı, yaban*” insanları için dışarıdan gelenler tarafından “*beyaz donlular*” ve “*vahşi*” gibi sıfatların kullanılması, yöre insanının imajı hakkında ipucu vermektedir. Aşiretler halinde yaşayan bu insanlar, aralarındaki kan davaları nedeniyle bir türlü birlik kuramazlar. Bu durum roman kahramanı Hesi Kaji tarafından yalın bir biçimde dile getirilir: “*Dersim'in geçmişinde aşiret var, kan davası var. Dersimli, sadece talan ve kelepilde yan yana gelir, sırt sırta verir.*”⁹⁷⁰ Yerleşik düzenin alt üst olduğu isyan yıllarında ortaya çıkan kaosun da etkisiyle talan neredeyse en muteber geçim kaynağı haline gelir: “*Aşiretler arası kavga ve kan davaları ne tarıma ne de hayvancılığa imkân*

⁹⁶⁸ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.92

⁹⁶⁹ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.388

⁹⁷⁰ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.77

veriyordu. Nerede beş on besili hayvan yayılsa kısa sürede çevredeki talancı aşiretlerin diline düşüyor ve gece yarılari gelen saldırılarla davarlar kaçırılıyordu.”⁹⁷¹

Kendilerine has inanç biçimleriyle çevre illerde yaşayan insanlardan farklılık arz eden Dersimliler, isyan yıllarında kendilerini kelle avcılarında kurtarmak için daima tetikte bulunurlar. Bu avcılar sürgünden kurtulmak için “değil pırlarını rayberlerini, babalarını, eşlerini bile”⁹⁷² ele verir nitelikte insanlardır.

Kemal Engürel’in *Mazlumun İntikamı* isimli eserinde, Yücealan Köyü’nde yaşayan “saf ve temiz vicdanlı fakat basit düşünceli” halk, “asırlardan beri devam edegelen martavalları” dinin bir düsturu gibi telakki ettikleri için, Zıdır Muhsin denen şarlatanın oyununa gelirler. Gençliğinden beri göz koyduğu Rahime’nin evine gece girmek için çobana yalan söyleyerek etrafta cinlerin olduğuna halkı inandıran Zıdır Muhsin, böylece kimsenin evinden çıkamadığı bir gece dul kalan Rahime’nin evine dalarak hem süfli arzusunu tatmin eder hem de onun boğularak ölümüne neden olur. “Efsane ve masalları dini renklerde birer hap şeklinde sokarak cahil halka her zaman yutturan” Zıdır Muhsin, dinin özünden anlamayan halka, “yazıverdiği muskaların bedeli olarak”⁹⁷³ aldığı mallarla geçinir. Romanda yöre insanına dair bir diğer ayrıntı da kimsesiz kalan Mazlum’la Mahrum’u öz evlatlarıymış gibi sahiplenen “Kürt beylerinden Hacı Zülâli efendi” ve eşi Fatuş’tur. Sahip olduğu sürülerine otlatacak yer bulmak için Yücealan Köyü’ne gelen bu zat, kimsesiz kalan bu çocukları himayesine alır. Romanda gayet olumlu ifadelerle betimlenen bu “hayırperver, muhterem” Hacı Zülâli Efendi’nin karısı Fatuş ise onlardan ölene dek ayrılmayacak “şefkat, merhamet, misafir ve hayırperverliği mülhekatta şan almış, bu husustaki namı artık ebediyetin malı olmuş”⁹⁷⁴ bir kişilik olarak tasvir edilir. Bu iki hayırseverin olumlu imajlarına rağmen, Zülâli Efendi’nin kardeşleri, onun şanına yakışmayan bir surette tasvir edilir; zira Hacı Zülâli Efendi öldükten hemen sonra mallarının hepsine el koyacak ve Fatuş Hanım’la çocukları mağdur edeceklerdir.

Hüsnü Arkan’ın *Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer* isimli romanında askeri okuldan baytar olarak çıkan ve Sarıkamış Muharebesi’ne arkadaşlarıyla katılan Abdülhalim, Sivas üzerinden Erzincan ve Erzurum hattı boyunca rastladığı insanları bir

⁹⁷¹ Doğan Munzuroğlu, a.g.e. s.39

⁹⁷² Doğan Munzuroğlu, a.g.e. s.87

⁹⁷³ Kemal Engürel, a.g.e. s.34

⁹⁷⁴ Kemal Engürel, a.g.e. s.51

deftere not etmeye çalışır. Bu deftere yansıyan insan gerçeği, özellikle Erzurum'da ve bu ilin daha doğusunda tesadüf ettiği kişilerden oluşmuştur. Yaklaşan savaşın korkusuyla “köylerini terk eden kalabalıklar için” bir sığınak olan Erzurum'da gördüğü insanlar, “akşam alacasında, sabah ayazında, dağ yollarından, tozlu şoselerden sessizce çıkıp gelen paçavralara sarınmış yaşlılar, kadınlar, çocuklar” sığınabilecekleri bir yuva bulamayınca “kışlanın çevresine, Ulu caminin, Yakutiye'nin, taş hanlarının avlularına”⁹⁷⁵ doluşarak yaşama tutunmaya çalışır.

Kenan Hulusi'nin *Son Öpüş* isimli romanında yer verdiği Tercan'a bağlı Akviran Köyü sakinleri, yaşamlarını tarım ve hayvancılıktan sağlayan insanlardır. Sürmekte olan I. Dünya Savaşı nedeniyle genç nüfusun kalmadığı bu köyün sakinlerine, çevredeki asker firarisi eşkıyaların saldırıları, çok zor günler yaşatmaktadır. Bu köylüler, özellikle kışın hayvanlarını kurtlardan korumak için ahırla evi birleştirmek zorundadırlar. Her gece bir kişinin kurtlara karşı nöbet tuttuğu köyde, son zamanlarda artan eşkıya soygunlarından kurtulmak için onları tuzağa çekme taktiği uygulanmak istenir. Oğlak Ömer'in av olarak kullanılacağı bu taktik, jandarmaların olaya zamanında müdahale edememesi nedeniyle işe yaramaz. İsmi eşkıyaya çıkan Oğlak Ömer'in eşi Tercan'a götürülmek istenirken jandarmalarca taciz edilecek, bu da jandarmaların halk nezdinde olumsuz algısına bir boyut daha kazandıracaktır. Gümüş de bu kanaati paylaşır: “Ömer'in karısı her nedense jandarmaları hiç de iyi karşılamazdı. Onları bir fırtınadan evvel haber getiren karakuşlara benzetir, ürkerdi.”⁹⁷⁶

Metin Aktaş'ın Şeyh Said İsyanı'nı konu edinen *Nişancı* romanına yansıyan insan manzarası, inancın temel niteliklerini bilmeyen halkın Alevilik ve Sünnilik hakkındaki taassuplarıyla açığa çıkarılacaktır. Namuslarını kirlettikleri nedeniyle kızlarını recm etmeye çalışan bir ailenin elinden Zel'i evlenme sözüyle kurtaran Cem, onları nikâhlayacak bir Pir veya Hoca bulamaz. Ekonomik durumu düşük olan yöre insanının vergi toplayan memurlardan korkusu, neredeyse bir paranoya düzeyine ulaşır. “Jandarmalarla tahsildarlar geliyor” haberini alan insanlar, “içlerine bomba düşmüş gibi çığlık çığlığa bağırarak, akıllarını oynatmış gibi koşuşmaya”⁹⁷⁷ ve mallarını ve eşyalarını saklamaya çalışırlar. Bu derece mağdur halk, Şeyh Said'in “malınızın zorla

---

⁹⁷⁵ Nüsnü Arkan, *a.g.e.* s.105

⁹⁷⁶ Kenan Hulusi, *a.g.e.* s.41

⁹⁷⁷ Metin Aktaş, *Nişancı*, s.91

elinizden alınmasına sebep olan öşür vergisi kaldırılacaktır”⁹⁷⁸ propagandasına kapılarak kolaylıkla ayaklanmaya katılmışlardır. Ayaklanmanın kısa sürede başlamasını sağlayan bir diğer unsur da eski Hamidiye milislerinin talan tutkusunun tekrar depreşmesidir.

Ali Arslan’ın *Serçe* isimli romanında, dört yaşındayken Dersim’i terk eden küçük Zemi’nin, Kütahya ve İstanbul’da çileli bir yaşama iki evlilik ve çocuk sığdırarak yirmi yedi yaşında tekrar kendi köklerine rastlaması konu edilir. Kimsesiz kaldığı bu yabancı memleketlerde birçok adres değiştiren Zemi/Serçe, “*Kürt topraklarından buraya getirilen Kızılbaşlardan. Bunlar Allah’ın lanetlediği insanlardır. Murdardırlar. Kestikleri yenilmez. Sundukları kap kullanılmaz.*” denilerek çevre tarafından dışlanır. Nitekim birinci evliliğini bitiren sebep, onun Alevi olduğunun açığa çıkmasıdır. Bir yoksunluk macerası ardından iki çocuğuyla döndüğü Dersim’de babasının köyünde gözlemlediği insanlar, dışarıdan bir gözün dikkatini çeken insan manzaralarıdır. Çocukları olan Seçil (Beser) ile Adil’in “*şaşkın gözlerle*” baktığı bu “*garip giysiler içindeki kadınlar, çıplak ayaklı donsuz çocuklar, gözleri çapaklı ihtiyarlar*”⁹⁷⁹ onlar için başka bir dünyanın insanı kadar tuhaf görünmektedir.

Ali Arslan’ın *Serçe* isimli eserinin ikinci cildinde de Serçe, abisinin anlatımlarıyla isyan yıllarındaki aşiretler arasında kan davalarından haberdar olur. Aşiretler bu kan davaları yüzünden bir türlü bir araya gelemezler. Hatta isyanın bastırıldığı günlerde yağmur altında kalan Serçe ve ailesi, ninesinin izin vermemesi nedeniyle kan davalı olduğu aşiretten insanların bulunduğu mağaraya sığınamaz. Romanda Doğu insanına dair asıl vurgular, Serçe’nin birinci ciltte de sıklıkla geçen ayrımcı söylemlerle karşı karşıya kalmasıdır. İstanbul’daki arkadaşı Muzaffer Hanım’la dertleşirken Dersimliler hakkında ondan duyduğu “*dağlı, barbar, cahil*” nitelermeleri, Almanya’da duydukları kadar onu incitmez. Aynı sosyal yurtlarda birlikte kaldığı işçi Türk kadınların, “*Biz Kızılbaşlarla bir arada oturmayız! Günahdır, Allah çarpar insanı! Ya siz gideceksiniz, ya biz gideceğiz*”⁹⁸⁰ şeklindeki dışlayıcı tutumlarının gerekçesi de Yavuz Sultan Selim’in müftüsü Hamza Efendiye dayandırdıkları fetvadır. Bunun gereği olarak kadınlar “*şimdi biz sizin elinizin değdiği her şeyi yedi kere yıkayıp temizlemek*

⁹⁷⁸ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.218

⁹⁷⁹ Ali Arslan, *Serçe*, s.345

⁹⁸⁰ Ali Arslan, *Serçe* 2,s.387

zorundayız.”⁹⁸¹ diyerek açıklamaya çalışırlar. Tüm bu ayrımcı tutumları, abisi onu Tunceli’de kalmaya ikna etmek için uzun uzadıya anlatmıştır: “Biz ayrılıkçı değiliz, biz ayrılmak istemiyoruz. Ama bize saygı gösterebilirler, çocuklarımızı kendi dilimizde okutmamızı, kendi geleneklerimize göre yaşamamızı kabul etsinler; bu ülkede ben de göğsüme vurarak Kürdüm diyebileyim, ben de kendi dilimden türkü söyleyebileyim, radyo açtığımda ben de kendi dilimden bir şeyler duyabileyim! Bak kardeş öyle bir durum olsun da bize iyi bak o zaman, bak o zaman vergi vermiyor muyuz, askere gitmiyor muyuz? Gör o zaman bu yurt uğruna en iyi kim ölüyor!”⁹⁸²

Metin Aktaş *Son Derviş* romanında, Bölge insanının XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yaşadığı şiddet sarmalını irdelemeye çalışır. Hamidiye Alayları’na bağlı milislerce yapılan baskıyla yerinden olan Serkis’le Bölge halkının huzuru için çalışan Said Nursi, birlikte bir yolculuğa çıkarlar. Ailesinin öldürülmesinden dolayı Müslümanlara hınç duyan bir Ermeni gencin gözünden Derviş’i anlatan roman yazarı, Derviş’in eşitlik ve adalet eksenli çabası nedeniyle Serkis’te meydana gelen değişimi vermeye çalışır. Türk, Kürt ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bu bölgede, Ermeni örgütleriyle ve Hamidiye çeteleri arasında öldürmeler ve talanlarla her gün biraz daha yıpranan halk, tek çareyi kaçmakta bulur. Yüzyıllarca birbirlerini inkâr etmeden birlikte yaşayan bu halklar, benzer mağduriyetlerle karşı karşıyadırlar. Roman kahramanı Serkis, bu yazgı ortaklığını onca felaketten sonra acı bir şekilde hatırlar: “Osmanlı ordularının kontrolünde olan bu topraklarda biz Ermeni halkının yaşadığı acıların bir benzerini, belki de fazlasını Rus ordularının kontrolünde olan topraklarda ise Türk ve Kürtler yaşamıştı.”⁹⁸³

Sema Kaygusuz’un *Yüzünde Bir Yer* isimli romanında, Tunceli’den sürgün edilmiş Bese adlı bir kadının torunu olarak, tekrar ata diyarına dönen yazar anlatıcı, orada gördüğü insanların yaşam biçimini hayli farklı görür. Bir yabancılaşma “utanc”ıyla iletişime geçtiği bu insanlar, “yarı Türkçe yarı Zazaca konuştukları için” onlarla kolayca anlaşamaz. “Kardan yansıyan ışınlarla kırış kırış olmuş bu yüzlerle berrak bir hafızanın derinleştirdiği başka çizgiler” yazar anlatıcıya “acının yerleştiği

---

⁹⁸¹ Ali Arslan, *a.g.e.* s.390

⁹⁸² Ali Arslan, *a.g.e.* s.183

⁹⁸³ Metin Aktaş, *Son Derviş*, s.517

derin çizgiler”⁹⁸⁴ olarak yansır. Geçmiş acıların mirasını tüm benliklerinde taşıyan bu yöre halkı, içselleştirdikleri korkudan hala kurtulabilmiş değildir.

Metin Aktaş’ın *Munzur Efsanesi* romanında bir zamanlar Dersim diye isimlendirilen yörede yaşayan insanlar, birbiriyle kavgalı aşiretler biçiminde betimlenir. Aşiretler arasındaki kavgalardan çıkan ölümcül olaylarda da “*bağrı açık, baldırı çıplak, sefil yaratıklar*”⁹⁸⁵ çoğunlukla kendi ağalarının şahsi hırsları için öldürülmektedir. Nitekim bu romandaki aşiret kavgalarının sebebi de “Karataş Yaylası” üzerinde çıkmış ve Munzur’un babasıyla annesi farklı zamanlarda hayatlarını kaybetmişlerdir. Aşiretleri yöneten ağalar, Zeynel Ağa örneğinde olduğu gibi, halkı kışkırtarak kendi menfaatlerini elde etmeye çalışır. Bu tür gerginliklerde de Pir Salih benzeri dini önderler, onların arasını bulmaya ve kavgalı tarafları barıştırmaya çalışırlar.

Kemal Tahir’in *Göl İnsanları* isimli romanında yer alan “Kondurma Siyaseti” isimli parçada Tunceli insanı hakkında bazı değerlendirmelere rastlarız. Kemal Tahir’in roman kahramanlarının sıklıkla kullandığı “*kuyruklu Kürt*” gibi ifadelerin yanında tasvir ettiği Dersimli Haydo Çavuş, ortalama insanın kafasındaki Doğulu ve/veya Kürt imajına yakındır. “*Yiğitler yiğidi*” diye nitelediği Haydo’yu Dersim’deki köyünde ziyaret ettiğinde gördüğü manzara -cömert kişiliklerinin aksine- yöre insanının sıkıntılı yaşam biçimini tüm çıplaklığıyla ele verir: “*Hanesi dedimse laf gelişi... fıkara Haydo sandık iriliğinde taşları üst üste koyup bildiğimiz kara duvar çıkmış... Üstüne toprağı çekmiş... Kapı diye bıraktığı delikten sürünerek girmeli ve de karanlığa gözü alıştırap sürünerekten arkadaki mağaraya geçmeli... ‘Hay anan öle sefil Haydo, neyin nesi?’ demeye kalmadan, Haydo önümüze yemek sofrasını açtı. Oğlak boğazladı, ardından kuzunun boynunu burup kafasını aldı. Ardından horozu, tavuğu toptan kesti.*”⁹⁸⁶

Seyit Alp’in *Şavk* isimli romanında Ararat’tan Haymana’ya göç eden insanların yerleştikleri ovada yaşayan insanlarca yapılan tasvirleri pek de olumsuz değildir. Yörede yönetme yetkisini elinde bulunduran Osmanlı Paşası Dağıstan Bey, onları Türkmenlere karşı kullanmak ister. Türkmenlerin vergi vermemesi ve çapulculukla uğraşması nedeniyle başı ağrıyan Dağıstan Bey, bu “*korkusuz, yaman, doğuşçu*” Kürtleri kullanarak hisşını ve gazabını göstermek ister. Böylece sürülerinin basılması

⁹⁸⁴ Sema Kaygusuz, *a.g.e.* s.68

⁹⁸⁵ Metin Aktaş, *Munzur Efsanesi*, s.12

⁹⁸⁶ Kemal Tahir, *Göl İnsanları*, Adam Yayınları, İstanbul 1992.s.264

önlenmiş olur. Doğayla iç içe yaşayan bu insanlar, evlerden ziyade dışarıda yatan ve her türlü zorluğa göğüs geren insanlardır:

“-Evleri sırtında bunların.

-Tilki, çakal yoldaşları...

-Ararat'ın çakalları gibi dinsiz, imansız gece damlarında...

-Onların inleri vardır hiç olmazsa.

-Bunların yok mu?

-Çukurlar, tüm dipleri...

-Döşekleri toprak...

-Yastıkları taş...

-Karanlık da yorgan öyleyse,

-Geceyi örtündüler mi, dersin Amid Bey'i.

-On sürülü, bin küheylanlı.”⁹⁸⁷

Oya Baydar'ın *Kayıp Söz* isimli romanında, ünlü bir yazarın (Ömer Eren) konu aramak için çıktığı Doğu gezisinde tanık olduğu insan ilişkileri işlenir. Ömer'in “bir söz arıyordum, bir ses duydum...” diye çıktığı yolculukta tanık oldukları iki farklı bakışla verilmiştir. Biri Zelal'in yaralı olarak yattığı hastanede oda arkadaşı yaşlı kadının sözleriyle açığa çıkan Batılı perspektiftir: “Eşkiyayı halk koruyor, saklıyor, derdi benim bey. Oraların halkı devlete düşmandır oldum olası. Şimdi büsbütün düşman olmuşlar. Kışkırtan çok da ondan.”⁹⁸⁸ Bölge'ye yabancı bu bakış açısını yazar, Ömer'in tanıklığıyla dengelemeye ve düzeltmeye çalışır. Durumlarını bizzat görmeye giden bu ünlü yazarın, “oralarda yaşayanlar; yoksul bıraktığımız için utancımız, zulme direndikleri için övüncümüz, Kürt sözünü kullandık diye adlarına hapislerde yatarak vicdanımızı rahatlattığımız halkımız.” dediği bu insanları Jiyan'la tartışarak anlamaya çalışır. Kocasını öldürülen bu dul kadın sayesinde “memur babalarımızın, asker babalarımızın zorunlu Şark hizmetlerini yaptığı uzak ülke”⁹⁸⁹de tanıdığı insanlar, “bir o vururdu anlayacağın, bir öteki”⁹⁹⁰ diyerek iki silah arasında kalmışlığın verdiği çaresizliği duyururlar.

---

⁹⁸⁷ Seyit Alp, *Şavk*, s.34-35

⁹⁸⁸ Oya Baydar, *a.g.e.* s.288

⁹⁸⁹ Oya Baydar, *a.g.e.* s.47

⁹⁹⁰ Oya Baydar, *a.g.e.* s.288

Ahmet Mithat'ın Selçuklular zamanına dair yazdığı *Süleyman Muslî* romanında Süleyman, babası Dicle'de boğdurulduktan sonra, annesinin intiharıyla kimsesiz kalarak on dört yaşına kadar sıkıntılarla yaşar. Bu yaşa geldiğinde “*şimale doğru tevcih*” eyleyerek “*Bitlis kasabasına*” kadar çıkar. Herhangi bir amaçla gelmediği bu kasabada cebinde para olmadan fırınlardan ekmeğe dilenerek geçinir. Burada tanık olduğu “*emniyetsizliği*”⁹⁹¹, ekmeğe istediği fırından, fırıncıların kapı ve pencereyi açmadan ona kapının altındaki bir delikten uzatmasını örnek gösterir. Bu tarihlerde Bitlis'te bulunan bir kumandanın Mısır için asker toplamasını fırsat bilen “*serseriler*”in neden olduğu fenalıklarla “*kasabanın birkaç yerinde dayak, cerh*”⁹⁹² olağan hale gelmeye başlamıştır. Süleyman, sokaklarda gezmenin “*bu kadar tehlikeli*” olduğu bu yerden, Musul için asker toplayan kumandana ismini yazdırarak *kurtulmuş* olur.

Munzur Çem'in *Gülümse Ey Dersim* isimli romanında aşiretler halinde yaşayan Tunceli halkının birbirleriyle olan mücadeleleri, ölüm ve hayat arasında gidip gelen yaşam biçimlerine de sık sık değinilmiştir. Devlet görevlilerinin hem kendi aralarındaki müzakerelerinde hem de Baytar Nuri'yle yörede yaşayan halka ilettikleri gibi bu yörede yaşayan insanlar, eğitimden, düzenli iş hayatından ve asayişten mahrum olan ve modern yaşam biçimlerinden hiçbir şekilde faydalanmamıştır. Elazığ Valisi'nin başkanlığında yapılan müzakerelerde, Tunceli insanının nasıl rehabilite edileceği tartışılırken valinin ağzından çıkan ifadeler, yöre insanına yönelik resmi yaklaşımı da yansıtır: “*Ülke düşmanı bunların tümü. Vatan haini, alçak, iğrenç herifler. Öyle oldukları için de medeniyetten anlamıyorlar ya zaten. Yok edilmeli bu kanı bozuklar. Soyu soppu yok edilip ortalık temizlenmeli bunlardan.*”⁹⁹³

Kamu otoritesinin sağlanması yanında açılacak yol ve okullarla bu yöre insanı kendi kapalı dünyalarından kurtulacak ve “*medeniyet*”e kavuşacaklardır. Öte yandan seyit ve beylerin etkisindeki yöre insanı da eğitimsizliğin etkisiyle dünyadan habersiz ve aşiretler arası kavgalarla tüm enerjisini öldürmeye harcayan bir kitle durumundadır: “*Dersim böyledir. Aşiret kavgası eksik olmaz. Eski düşmanlıklar kolay kolay ortadan kalkmaz. Sınıf, mal-mülk yüzünden de olsa kalkmaz. Bir gün barıştıyorsun, yemin billâh ediyorlar barışı bozmamak için, ancak bakıyorsun ertesi gün her şey eski haline dönmüş. Neden? Çünkü aşiretçilik kanımıza işlemiş biz*

⁹⁹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Süleyman Muslî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.s.74

⁹⁹² Ahmet Mithat Efendi, a.g.e. s.73

⁹⁹³ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim I*, s.79

*Dersimlilerin. Hamurumuz onunla yoğrulmuş.*⁹⁹⁴ Romanın üçüncü cildinde de Batı illerine sürgüne gönderilecek insanları kayıtlara geçiren askeri yetkilinin Türkçe bilmeyen insanlar hakkında öfkeyle dile getirdikleri, yöre insanının algısı bakımından önemlidir: *“Adam değil ki bilsin. Doğru dürüst dil bilebilmek için insanın insan olması gerekir. Sizin gibi dağ ayları, uygar bir dili nereden bilecekler? Siz ancak inlerinizde aylar gibi homurdarsınız.”*⁹⁹⁵ İzmir’de zorunlu ikamete mecbur tutulan Memo ve ailesi, burada da çoğunluk tarafından ayrımcı bir tutumla karşılaşır. Türkçe bilmemeleri nedeniyle alay edilen bu insanlar, *“kuyruklu Kürt, sürgün, göçmen, Kızılbaş”*⁹⁹⁶ türü ifadelerle daima rencide edilir.

Şerife Balkaş Gülseçgin, *Sarıkamış* isimli romanında Sarıkamış Harekâtı’ndan yaralı olarak kurtulan Rüstem Çavuş’u baygın bularak iyileştiren ve evlat olarak kabul eden Hanife Ana’nın ağzından, savaş döneminin her türlü cefasını çeken Bölge insanına dair detaylar verir: *“Oğul, devlete karşı boynumuz kıldan incedir, lakin devletin bizi düşündüğü de yoktur. Oğullarımızı, gencecik civanlarımızı aldı elimizden. Savaşta öldüler belki de haber yok onlardan. Biz burada hem onların hasreti ile yanar, hem de yardıma muhtaç öyle bekleriz. Bizim halimizi hatırımızı hiç sorar mı devlet? Köylü yiyeceklerinin çoğunu askere gönderdi. Helal hoş olsun evlatlarımıza. Lakin biz burada çok iyi durumda değiliz. Açlıktan ölenlerimiz bile oldu.”*⁹⁹⁷

Tarım ve hayvancılığın sınırlı yapıldığı bir yöre olan Tunceli’deki yaşam koşullarının etkisindeki insanlar, Caner Canerik’in *Gülazâre* isimli eserine yansıdığı biçimiyle, üretmekten ziyade sermaye transferine daha yatkın bir manzara ortaya koyarlar. Dersim’de *“inanç ve itikatın yükseklğine rağmen”, “açlık ve yoksullukla birlikte zorlu hayat koşulları insanların hırsızlıktan, cinayetten ve soygundan uzak durmalarını”*⁹⁹⁸ engelleyecek kadar güçlü değildir. Ölüm ve öldürmenin sıkça görüldüğü bu yörede *“eşkıyalık yapanlar bütün bunların parasını soygundan, gasptan elde ederlerken, köylüler hayvanlarını satıp silah ve mermi”*⁹⁹⁹ almaya koşarlar. Birbiriyle uzun süre barışık yaşayamayan Dersim insanının olumsuz imajı, romanda dışarıdan bir bakışla da desteklenir. Yazar anlatıcının eleştirel bir tutumla sunduğu bu

⁹⁹⁴ Munzur Çem, *a.g.e.* s.63

⁹⁹⁵ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim III*, s.611

⁹⁹⁶ Munzur Çem, *a.g.e.* s.663

⁹⁹⁷ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.279

⁹⁹⁸ Caner Canerik, *Gülazâre*, El Yayınları, İstanbul 2011.s.73

⁹⁹⁹ Caner Canerik, *a.g.e.* s.73

değerlendirmeler, onun toplumsal gerçekçi perspektifinin de bir yansımasıdır: “Karakolun avlusuna çıkarılan ‘şakiler’ kir pas içindeydiler. Kaymakamın yansıtmak istediği görüntüye uygundular. Çapulcuydular. Devlete başkaldıran eşkiyaydılar. Vahşi hayvan, medeniyet görmemiş kara cahil. Banyo yapmazlar, pislik içerisinde yaşarlardı... Türkçe dahi bilmiyorlardı. Değil namaz niyaz, kıblenin yönünü dahi bilmiyorlardı. Hiçbir şey bilmiyorlardı. Başkalarının da Türkçe öğrenmesine engel oluyorlardı. İnsanların medenileşmesini engelliyorlardı.”¹⁰⁰⁰

Dersim Dikeni isimli eserinde “diken” olarak nitelendirilen ağalığın halk üzerindeki maddi ve manevi baskısını konu edinen Yılmaz Akbulut, yöre insanının farklı yönlerini de iletmeyi unutmamıştır. “Doğanın bütün hıncını serpiştirdiği”¹⁰⁰¹ Tunceli yöresinde insanlar hem doğayla hem de birbirleriyle amansız bir mücadelenin içindedirler. Tarıma elverişli olmayan ve ağalar arasında paylaşılan topraklarda boğaz tokluğuna çalışan halk, çoğunlukla açtır. Besledikleri birkaç hayvandan elde ettikleri süt, yoğurt ve yağla hayatlarını idame eden insanlar, tarlalarında çalıştıkları ağalardan paylarını “emeğin değeri”ne göre değil, ağanın insafına göre alırlar. “Toprağın nankörlüğüne” ulanan ağanın nankörlüğü, onları daha da yoksullaştırmış ve ağaya bağımlı hale getirmiştir. Her türlü tıbbi olanaktan yoksun olan bu insanlar Adıgüzel Ağa gibi şarlatanların elinde cin masalları eşliğinde uyutulup sömürülmektedir: “*Dersim halkı, ağaların ve seyitlerin asla emrinden çıkamazdı. Onların izni olmadan hiçbir şey yapamazlardı. Ağaların emrinde köle gibi çalışırlardı. Ağaların emri olmadan erkekler ve kızlar evlenemez, kızlar miras*¹⁰⁰² *alamazlardı. Erkekler on beş yaşına kadar ailesinin, ondan sonra da ağanın malıydı.*”¹⁰⁰³

Dersim olaylarına dair yazılan politik romanlar, içerik bakımından iki grupta değerlendirilebilir. İlk grupta isyan sürecinde yaşananları dönemin egemen ideolojisi Kemalizm bağlamında değerlendiren eserler yer alır. Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* adlı romanında Dersim'de yaşananları, Türkiye'yi Hatay konusunda zayıf

¹⁰⁰⁰ Caner Canerik, *a.g.e.* s.132

¹⁰⁰¹ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.6

¹⁰⁰² Erkek çocuklarla kız çocuklarının eşitsizliğinin en önemli göstergelerinden biri olan miras hakkı tamamen erkek çocuk lehine işler. Ailede kız evlat, miras hakkına sahip değildir. Evli kız kat'iyyen miras isteyemez. Bekâr kızlara ise evleninceye kadar ağabeyleri bakmakla yükümlüdür. At, katır, koyun, keçi, silah, ziynet vs. doğrudan doğruya erkek evlada geçer. Bu, aile içinde erkek otoritesini destekleyen bir faktör olduğu gibi ufak tefek mirasın aile dışında birtakım kimselere gitmesini de önler. Kız, miras hakkına sahip olmadığı için evlenmeden önce alınan başlık parasından kendisine çeyiz de yapılmaz. Nadir hallerde kıza, gelin giderken at, koyun vs. verilir. Fakat bunların kullanılması yine kocaya aittir. Bu konuda bakınız: İsmail Beşikçi, *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti*, s.202

¹⁰⁰³ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.6

düşürmek isteyen emperyalist dış güçlerin oyunu olarak görürken, *Dersim 1938*'de devletin tedip ve tenkil politikalarının meşruluğunu ve gerekliliğini anlatmaya çalışır. Dersim trajedisi bağlamında yazılan diğer politik romanlar ise Baykara'nın yaptığı'nın tersine tüm yaşananları devletin bir zulmü ve katliamı gibi yansıtan, daha çok Dersim trajedisi döneminde doğmuş Dersimli yazarlar tarafından kaleme alınan romanlardır. Genellikle ailelerinden ve çevrelerinden döneme ilişkin dinlediklerini romana dönüştürmeye çalışan bu yazarlar da tıpkı resmi devlet tezini savunan romancılar gibi roman sanatının temel unsurlarını pek fazla dikkate almaz; sadece Dersim'de yaşanan trajedinin duyurulmasını amaçlarlar. Haydar Işık'ın *Dersimli Memik Ağa* romanı, devletle işbirliği yaparak halkına ihanet eden bir kişinin hikâyesi bağlamında ölümleri, sürgünleri, acıları ve kültürel asimilasyonu anlatır.¹⁰⁰⁴ Haydar Işık'ın *Dersimli Memik Ağa* isimli romanında isyan sonrası Tunceli yöresinden alınıp Aydın'a sürülen Hemedi ve ailesi orada yaşadıkları mahrumiyetlerle mücadele ederken, çevredekilerin ayrımcı tutumlarıyla da karşılaşır. Burada karısını ölüme, küçük kızını çocukları olmayan bir astsubay ailesine kaptıran Hemedi'nin kulaklarından "*Pis Kürtler! Kızılbaşlar!*" sözleri hiç eksik olmaz. Özellikle çevredeki çocukların "*Gavurlar! Kızılbaşlar! Pis Kürtler!*"¹⁰⁰⁵ diyerek onları taşlamaları onları fevkalade üzer.

Haydar Karataş'ın ikrarı bozulmuş insanlarıyla kaosun en onulmazının yaşandığı bir dönemi anlattığı *On İki Dağın Sırrı*'nda, Osmanlı'nın son döneminden itibaren sıklaşan anlaşmazlıklar, hız kesmeden Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve bu durum Ruslar saldırdığında iyileşen, düşman def edildiğinde tekrar kötüleşen bir seyir takip etmiştir. Son olarak Seyit Rıza öncülüğünde başlayan isyanla tüm yöre insanı ipi kopan tespah taneleri gibi oradan oraya savrulmuştur. Tüm bu karışıklığın neden olduğu trajediler yüzünden acı, Dersimli için bir ibtila haline gelmiştir: "*Dersimli acıyı sever. İster ki bir yerde duman çıksın, küreğini alıp közü harlamaya gider. Baktı ateş sönecek, kendini ateş yapıp içine atar. Atar ki, soyuyla beraber sürsün acısı. Ahmaklar gibi bununla da övünür.*"¹⁰⁰⁶ Bu acısının da hep yanık sesli sazı ve acı damlayan kılamlarıyla gelecek nesillere ulaştıran Dersimliler için saz çalmak vazgeçilmez bir

---

¹⁰⁰⁴ Fethi Demir, *a.g.m.* s.241

¹⁰⁰⁵ Haydar Işık, *Dersimli Memik Ağa*, s.120

¹⁰⁰⁶ Haydar Karataş, *On İki Dağın Sırrı*, s.283

uğraştır: “Biz Kırmanç milleti dedin, bilemeden saz çalarız. Bir güzel birbirimizle kavga eder, sonra da iç acısıyla saz çalarız.”¹⁰⁰⁷

Romanın yöre insanını tasvir eden bir diğer ayrıntısı da “Kızılbaş düşmanı” Şeyh Ahmet Fevzi Efendi’nin Mustafa Kemal Paşa’ya hitaben söylediği sözlerde gizlidir. Bu zatın Erzincan, Sivas yöresini Alevilerden temizlediğine dikkat çekilen romanda, Kızılbaş Alevilerin son derece olumsuz bir imge olarak yansıtıldığına tanık oluruz: “Paşam bu memleketi kutsaliyenin düşmanı ne Urus’tur, ne de Rum, bu Kızılbaş dağlarıdır. Bunlar ilk fırsatta bu ovalara yayılır. Onlar yayıldı mı, millette ne din ne iman kalır. Demiş, bunlar büyük küçük de bilmezler. Merkebe binen kendine ağa der, eline kırma alan mareşal kumandan. Demiş, bunların cahili bir felakettir, acımasız, korkusuzdur. Hele bir de siz bunların okumuşu diyorsunuz, bunların harf sökeni kendini Alimistan’da başmuallim sayar. Demiş, bunlar Allah da bilmezler. Allah korkusu nedir bunların içine girmemiş. Allah’ın kendi zuhurlarında, kendi bedenlerinde peyda ettiğine inanırlar... Hıristiyan gibi mum yakarlar mezarlarında ama Hıristiyanlık bilmezler. Güneşe Muhammed derler ama Muhammediye değiller... Bunlardan hükümet olmaz, idare de olmaz.”¹⁰⁰⁸

Nurettin Aslan’ın *Dersim’in Divane Delileri* isimli romanında Şewuşen, Alibeg, Abo, Xıdo gibi sıra dışı insanlar üzerinden verilen toplumsal mesajlarla aslında sosyopolitik bir eleştiri de yapılmış olur. Dobra konuşmaları nedeniyle roman kahramanı yapılan bu kişiler, yöredeki ağalara, askeri ve mülki idarecilere karşı sıradan insanların ifade etmekte çekindikleri gerçekleri dile getirirler. Onlara yüklenen bu rol dışında içinde yaşadıkları toplum hakkında da bize bazı gerçeklerin yansımalarına da vesile olurlar. Xıdo’nun maceraları anlatılırken verilen detaylar, yöre halkının sosyoekonomik durumunu az da olsa yansıtmaya yaramaktadır: “Odanın duvarına gömülü, yalnızca anahtarla açılan bir dolap vardı. Her evde olduğu gibi, evin reisi olan erkekte duran anahtarların ucu bir zincire, zincir de yeleşin iç cebine sıkıca bağlanırdı. Akşam olup da uyku vakti geldiğinde yelek özenle katlanıp yastığın altına koyulur öyle uyunurdu. Neredeyse Dersim’in her evinde bulunan bu dolaplar bir nevi değerli eşyalar dolabıydı ve değerli eşyadan kasıt yalnızca altın ya da para değildi. Şeker, tütün, adına

¹⁰⁰⁷ Haydar Karataş, a.g.e. s.285

¹⁰⁰⁸ Haydar Karataş, a.g.e. s.284

ziyaret edilen, dağ ve kayalıklardan getirilen teberik dedikleri toprak da en az altın ve para kadar değerliydi.

İnsanlar yoksuldular. Hatta çoğu, yoksulluğun altında bir yaşam sürdürüyordu. Bu yüzden evlerde çay kaynamazdı. Yalnızca uzaktan gelen misafire ya da ağır misafir denilen kişilere çay ikram edilir, ocak ancak o zaman çaydanlıkla tanışır. Çocuklar kapı arkasında durup çay içenleri izlerlerdi böylesi anlarda. Misafir biraz vicdanlıysa, çocukları düşünüp çayın hepsini bitirmezse, arta kalan çayla bayram ederdi. Yok eğer çocukları düşünmez de demliği bitirse, çocuklar o misafiri sevmez, hatta içten içe kendisine küfür ederdi.”¹⁰⁰⁹

Evrin Alataş'ın *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer* romanında Malatya'ya bağlı Akçadağ ilçesinin Gölpınar Köyü'ndeki Alevi ve Sünni kesimin çekişmeli birlikteliğine ve özellikle Fidel'in mensubu olduğu Alevi Kürt kesiminin yaşam biçimine tanık oluruz. Bölge'nin diğer köylerindeki gibi tarım ve hayvancılıkla geçinen bu insanlar, “yaz aylarını tarlalarda terlerini sile sile, hayvanların peşinden koşup çocukları büyüterek”¹⁰¹⁰ geçirirken kış mevsimi “erkeklerin tütün üstüne tütün sarıp içeceği, içtikçe muhabbet edeceği, kadınlarınsa ellerine aldıkları şişlerle yün çorap, eldiven, kazak öreceği”¹⁰¹¹ anlamına geliyordu. Böyle bir yaşam biçimine biraz ağır gelen siyasal olaylar nedeniyle bu köyde yaşayan Teslim gibi insanlar, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına destek oldukları için hem baskıya maruz kalacak hem de yıllarca bitmeyen Alevi-Sünni geriliminin acısını çekeceklerdir. Ülkede baş gösteren askeri darbeler, “ahırdan eve, çocuktan danaya, tarladan çeşmeye”¹⁰¹² koşturan anaları bir de evlat acılarıyla yakacak, gençlerin okudukları devrim marşları bir süre sonra analarının ağzında ağıtlara dönüşecektir.

Ölüme Yürüyüş isimli romanında Sarıkamış felaketini anlatan Cemalettin Taşkırın, ordunun erzaksız kaldığı bir süreçte Enver Paşa'dan gelen haberle seferber olan Erzurum halkının topladığı un, nohut, mercimek gibi iışeleri askerlere yetiştirmek için 140 kişilik bir genç grubuyla yayan olarak her biri sırtına 30 kiloluk yük almak koşuluyla nasıl ulaştırdığını işler. Sekseninin yolda donarak öldüğü bu fedailik eylemi, askerlerin Sarıkamış'a ulaşmasına yaradıysa da sonucu değiştirmeyecektir. Elindekini

¹⁰⁰⁹ Nurettin Aslan, *a.g.e.* s.194-195

¹⁰¹⁰ Evrim Alataş, *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.s.66

¹⁰¹¹ Evrim Alataş, *a.g.e.* s.74

¹⁰¹² Evrim Alataş, *a.g.e.* s.101

avucundakini orduyla paylaşan halkın durumu da Enver Paşa'nın gözlemleyebildiği kadarıyla çok zordur. Kendisinden beklenen her fedakârlığı yapan halk; açlık, yoksulluk ve hastalıktan mustarıptır: *“Yokluk, açlık, soğuk ve de lekeli humma kırıp geçiriyordu Erzurum ve civarını. Civardaki bütün evlere hatta bütün hastanelere bile illet yayılmıştı. Özellikle lekeli humma askerler vasıtası ile yayılıyordu. Halk arasında adını bile koymuşlardı hastalığın: ordu humması... Halk da askerler gibi ilk çare olarak saç ve sakalı çok kısa keserek bu hastalığı önlemeye çalışıyordu. Ama çok geç kalmıştı... Bazen halk çocuklarının, yaşlılarının başlarına, gaz yağı veya neft yağına batırılmış ve iyice ıslatılmış takkeler giydiriyordu. Maksat bitleri öldürmekti...”*¹⁰¹³

İsa Yılmaz'ın İstanbul'da okuduğu iletişim fakültesini bırakarak Kars'taki köyüne dönen Âdem'in başından geçen olayları konu edindiği fantastik romanı *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi*'nde tasvir ettiği köylüler, gerçeğe yakın bir gözlemle verilmiştir. Geçim kaynakları hayvancılık olup *“şehir hayali ile uyuyan”* bu köylüler, yaşamlarını idame etmek için akşama dek çalışmak zorundadırlar. Köylülerin yoğun çalışmasıyla kurdukları hayaller adeta onantılı bir biçimde birbirini beslemektedir: *“Günün büyük bir bölümünü yaşam standartlarını yükseltmek için çalışarak geçiriyorlardı. Belki çok para kazanırlarsa büyük bir şehre göç edebilir, iyi bir iş kurabilirlerdi. Böylece rahata kavuşur, insan gibi bir ömür sürerlerdi. Köyün yarısına yakını çoktan hayallerinin peşinden göçüp gitmişlerdi uzak şehirlere. İstanbul, Ankara ve İzmir'deki akrabalarının yanına gidenler, büyük bir hayal kırıklığı ile geri dönseler bile göç sevdasından bir türlü vazgeçemezlerdi. Şehirde yaşananları ballandıra ballandıra anlatırlardı köy kahvesinde. Oysa herkes biliyordu şehrin halini.”*¹⁰¹⁴

Beytullah Özilhan'ın siyasi düşüncelerinden dolayı on altı yerden kovulan Alişan Öğretmen'in yeni görev yeri Mercan'a bağlı Hoğik Köyü'ne giderken yolda düşündükleriyle başlayan *Kaval* romanı, *“kar yağdı mı dünyayla ilişkisi kesilen, kaderiyle baş başa kalan”*¹⁰¹⁵ köylülerin dini duygularını istismar ederek oy toplayan ve seçildikten sonra köylünün yanına uğramayan siyasetçilerin yön verdiği ülkesini düşünerek üzüdür. Yıllarca ihmal edilmiş ve törelerin ağır kayıtları altında inlemiş köylüler, romana konu olan Müslüm'le Gülizar gibi birbirlerine kavuşmadan ya ömür boyu mutsuz yaşamış ya da intihar edip genç yaşta hayattan kopmuştur. Büyük

¹⁰¹³ Cemalettin Taşkıran, *a.g.e.* s.122-123

¹⁰¹⁴ İsa Yılmaz, *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi*, Kent Kitap, İstanbul 2011.s.45

¹⁰¹⁵ Beytullah Özilhan, *Kaval*, s.9

mağduriyetlerle yaşayan bu insanlardan hiçbir farkı yoktur görev yapmaya gittiği Hoğık köylüleri: *“Diğer köylerdeki gibi yalın ayak, cılız bacakların üzerindeki gövdelerle karınları dışarı çıkmış, kiminin belden aşağı çıplak, yüzlerinde benek benek güneş yanığı, dudaklar yalama, çöp gibi boyunlarının üstündeki makas tıraşlı kafalar. Bu simalar zihnindeki en tanıdık simalardı. Köşelerde ürkek bakışlarla başını uzatıp çeken kadınlar. Duvar dibinde oturan birkaç yaşlıyla çocuklardan başka görünürde kimse de yoktu.”*¹⁰¹⁶

Mehmet Dağıstanlı'nın *Yanık Dere* isimli romanında yüzyıllarca iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşayan Türk ve Ermeniler, Ruslar'ın Bölge'yi istila çabalarıyla birlikte ahengini kaybetmiş ve yerli Ermenilerden bir kısmının farklı arayışlara yönelmesine neden olmuştur. Bu sancılı süreçte devam eden savaşlarla (Balkanlar, Çanakkale, Sarıkamış, Yemen...) *“neredeyse on beş yaş ile altmış yaş arası tüm erkekler askere alınıyor, yıllarca askerden geri dönemiyor, dönenler ömür boyu ya bedeni bir rahatsızlık yaşıyor ya da ruhi yönden bunalım geçiriyordu.”*¹⁰¹⁷ Savaşlar nedeniyle tarım ve hayvancılıkla uğraşacak insanların azalması ve sivil halkın genç erkeklerin askerliği nedeniyle savunmasız kalması bazı olumsuzlukların baş göstermesine yol açmıştır: *“Koruyacak kimsesi yoktu. Eşkiya bu yüzden şırmamış, zulmünü artırmış hemen hemen her yerde köy basma, tarladaki mahsulün tamamını alma, vermeyenleri kırıp geçirme günlük hadiselerden olmuştu.”*¹⁰¹⁸ İşte bu koşullarda başlayan Rus istilası ve Ermeni baskısı, işgal yıllarında yapılan zulümlerle daha da karanlık bir dereceye yükselmiştir: *“İşgal yıllarında Erzurumlu kadınlar yabancılardan çok zulüm gördü. Evlerine zorla Rus ve Ermeni askerler girdi. İstenilmeyen hareketlerde bulundular. Namusları kirletildi... Hatta çok Erzurumlu kadın, erkek bilirim; kadınlıklarını ve erkekliklerini kaybettiler. Hele bazı kadınlarımız kendi erkeği dahi olsa eline erkek eli değdirmedi.”*¹⁰¹⁹

Ercan Karaman'ın *Ağrı'nın Öteki Yüzü* isimli romanında tırmanış ekibi, Doğubayazıt üzerinden Ağrı'nın zirvesine doğru yolculuk yaparken, *“güne ağıt ile başlayan, gülmeyi ne zamandır unutmuş bu kanlı topraklarda”*¹⁰²⁰ dinledikleri Kürtçe bir türkü, onlara yöre insanının yaşam biçimini de anımsatmaktadır. Ağrı Dağı'nın

¹⁰¹⁶ Beytullah Özilhan, *a.g.e.* s.216

¹⁰¹⁷ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.196

¹⁰¹⁸ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.196

¹⁰¹⁹ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.631

¹⁰²⁰ Ercan Karaman, *Ağrı'nın Öteki Yüzü*, Ceres Yayınları, İstanbul 2013.s.107

eteklerinde nazarlarına çarpan bir kadın ile dört çocuk, ekibin hepsinde büyük bir acıma duygusu uyandıracaktır: “Kadının kaşları çatıktı, burnunun iki yanından derin çizgiler çenesine kadar iniyor, gözleri kuşkulu bakıyordu. Saçları kınadan morumsu bir kızılık almıştı, naylon terlikler içindeki çıplak ayaklarına kadar uzanan bol, siyah bir etek, üstüne kırmızı çiçek desenleri olan turuncu bir gömlek giymişti... Kadının ardından bakakaldılar, sanki yaşanan bu yoksullukta kendilerine bir pay çıkarıp garip bir suçluluk duymuşlardı.”¹⁰²¹

Sarıkamış Harekâtı’na katılan Şevket Süreyya’nın *Suyu Arayan Adam* romanına yansıyan insan manzaraları, Rus işgalinden kaçanlara aittir. “Köylerinden daima kalabalık kafileler halinde ve toplu olarak” çıkan bu insanların önlerine kattığı “inekler, atlar, eşekler, hatta davar sürüleri” yollarda giderek azalacak ve geri kalanı da “açlar, kaçaklar, eşkıyalar”¹⁰²² tarafından yok edilecektir. Bölge insanının genelinde görülen bu tür mağduriyetler, Dersim’de pek görülmez. “Ne düşmanın ne de bizim olmayan” bu yörede “her iki tarafa pusu kurup, iki tarafın da canına kıyarak silahına, cephanesine konmak isteyen Kürt kabileleri”¹⁰²³ yöreden geçen askerler için en netameli insanlardan sayılırlar. Bunları çetin arazi koşulları nedeniyle yakalamak güç olduğundan, yaptıklarının hesabı da ödetilemez.

Geçmiş, Bir Zamandı romanında Ardahan yöresinde yaşayan insanları konu edinen yazar, yıllık iznini memleketinde geçirmek isteyen Doktor’un bakış açısıyla Doğu insanını tasvir eder. “Türk boyları, Kürt obaları, Acem akınları... Karapapağı, Terekemesi, Malakanı, Ermenisi, Rumu”¹⁰²⁴yla yoğrulan bu yörenin yaylacılık yapan yoksul köylüleri, geçinmek için ormanda kesim işlerine mecbur kalırlar. Ormanların yok edildiği bu işe Doktor’un öncülüğünde karşı çıkan Ölçekliler, hayvancılığa dayalı bir yaşam sürerler. “Tarlaya, harosa, çayıra, köy arasında pay edilmiş bereketli otlaklara, biçenekler”¹⁰²⁵i kol gücüyle, tırpanlarla biçen erkeklerine nazaran kadınların işleri daha zordur. Sabah erkenden başlayan “ivedi devinimler”i gece yarısına kadar devam eder: “Kuşlukta sağıma gelecek nahırın, yaylanın batı yönündeki kayalıklardan gelen böğürmeleri duyulmadan önce evin ve ahırın içini silmeleri, eve gereken suyu az ötedeki pınardan omuzlarına astıkları omuzluğun iki ucundaki kovalarla taşımaları (...)

¹⁰²¹ Ercan Karaman, *a.g.e.* s.107-108

¹⁰²² Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.71

¹⁰²³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.84

¹⁰²⁴ Alper Akçam, *Geçmiş, Bir Zamandı*, s.400

¹⁰²⁵ Alper Akçam, *a.g.e.* s.105

gerekiyordu. İneklerin, varsa koyunların sağımı bittikten sonra, dana ve kuzular ana memelerinde kendileri için ayrılmış sütü emdikten sonra kadınlar kovalarla sütü makinadan geçirmek üzere yayla damlarının loş serinliğine girecekler; inekler, koyunlar, danalar, kuzular evin önündeki yeşillikte yan yana yatıp güneşleneceklerdi.”¹⁰²⁶

Alper Akçam’ın *Masalsı* romanında İstanbul’da bir fabrikada çalışan Ardahanlı bir kişinin memleketine döndüğünde gördüğü eski arkadaşlarının durumu, onun Bölge insanının yaşam biçimine yönelik olumsuz değerlendirmelerini pekiştirir. Kendisi yıllarca hapisanede kalmasına rağmen köydeki yaşlılarının ona nazaran çok daha fazla yıpranmış olmasını, hayretle tespit eder. “Kirli ağızlarının içinde çirkin çıkıntılar olarak kalmış seyrek dişleri”¹⁰²⁷, “sapsarı sigara dumanı”yla sararmış bu hemşehrilerinden çoğu, fazla sigara içmekten kansere yakalanmıştır. Bunlar “bu dağ başındaki yoksul, yılgın, hayat karşısında kazandıklarını sanırken sürekli yitiren” zavallı insanlardır. Fakat buna rağmen bu yöreye hayvanlarını otlatmak için gelen İğdırlılardan daha olumlu bir imaja sahiptirler. İğdırlı Kürt göçerler, “öğrenime, okumaya daha az istekli olan, kendi kapalı toplum kalıplarından pek taşmayan”¹⁰²⁸ kişiler olarak tasvir edilir. Bunlar, batıya göçen “yerlilerden, Türkmenlerden, Terekemelerden boşalan” mülkiyetleri satın alarak oraya yerleşirler. Farklı sosyal yapıları nedeniyle yöre halkı, bunlardan rahatsızlık duyar. Getirdikleri sürülerle kırları ve ormanları tahrip eden bu göçerler, fidanları kesip sürülerini “çevredeki yerli köylülerin tarlalarına, çayırlarına”¹⁰²⁹ salarak onları rahatsız ederler. Roman kahramanı, İğdırlılar hakkındaki bu düşüncelerini yerel bir gazeteye yazınca da menfaatleri zora giren devlet idarecileri tarafından tehdit edilir; çünkü İğdırlı göçerler, sürülerini buraya getirmek için birçok kişiye kira adı altında para vermektedir.

Ayhan adlı gazetecinin Kuzeydoğu Anadolu’da bulunan Karakale isimli bir kasabaya gelerek, Bölge insanının kültürel özelliklerini araştırmasını konu edinen *Kiraz* isimli romanında Alper Akçam, buradaki insanların yaşam biçimine de ayna tutmuş olur. Bir metafor olarak kullanılan kiraz, “aç, susuz, çorak ve çocuk yüreklerin bitmeyen hasreti”dir. Karadenizli gezgin satıcıların peynir ve buğday karşılığında değiş tokuş

¹⁰²⁶ Alper Akçam, *a.g.e.* s.449-450

¹⁰²⁷ A.Alper Akçam, *Masalsı*, s.93

¹⁰²⁸ A.Alper Akçam, *a.g.e.* s.114

¹⁰²⁹ A.Alper Akçam, *a.g.e.* s.104

ettiği kiraz, “*hotak çocuklara ilkyaz armağanı*”¹⁰³⁰dır aynı zamanda. Büyük yoksunluklar içinde büyüyen çocuklar, yılda bir kez, kapılarına gelen bu kirazla sevinirler. Yazar kirazı, gerek coğrafi koşullar gerekse maddi imkânsızlıklar nedeniyle geri kalmış yöre halkının özlemlerinin bir sembolü olarak kullanır: “*Çocukların eline yiyecekleri son peynir parçalarını, ambarın dibindeki buğday süprüntülerini verip kiraz satıcılarına yollayan, çocuklarını doyurdukça hiç yemeden kendileri de doyan anaların, bibilerin, nenelerin mertliğiydi kiraz. Hayatın doyumsuz tatlarına özlemdi; günlerce çöl yolculuğu yapmış kurumuş dudakların suya hasreti. Yaşam sevincine koşan çocukluğun rüyası; imecenin, paylaşmanın tadı...*”¹⁰³¹

Kerime Nadir’in *Hıçkırık* romanında K... ilinin D.R. adlı kasabasında subay olarak görev yapan Kenan’ın dikkatini meşgul eden şey, bu Doğu ilinde yaşayan erkeklerin çoğunun “*iki üç karılı*” olmasıdır. Tek evlilerin parmakla gösterildiği bu yörede “*bekârlık adeta ayıptır.*”¹⁰³²

Hikmet Ilgaz’ın Van’daki Ermeni katliamını anlattığı *Şark Yıldızı* isimli iki ciltlik romanında kızı Münire’yi İstanbul’daki amcasının yanına gönderip cepheye koşacak olan tarih öğretmeni, kardeşine uzun bir mektup yazar. Bölge’yle ilgili birçok detaya yer verilen bu mektupta özellikle Kürtler hakkında kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Osmanlı’nın son zamanlarda “*üvey evlat*” gözüyle baktığı Kürtlerin “*her bakımsız mahlûk gibi yavaş yavaş yabancıleşen, kara cahil ve iptidai vaziyette*”¹⁰³³ kaldığından yakınan öğretmen, bu vatandaşların topluma faydalı olması için “*irfanla, ümranla aşılmasına*” gerek duyulduğunu söyler. Yaşam biçimlerine de değinen yazar anlatıcı, “*toprak altındaki mağaralarda hayvanlarıyla koyun koyuna*” yaşayan, “*bunların fişkısıyla*” ısınan yöre halkının, insanlığın “*eriştiği tekâmüle, cemiyetin fertlere tahmil ettiği hizmet ve mükellefiyetlere dair en ufak*”¹⁰³⁴ bir bilgilerinin olmadığını ifade eder. Yazara göre vergi vermeyen bu insanlar hükümeti dinlemez, ağadan başka otorite kabul etmez ve herhangi bir baskı gördükleri zaman da silahını alıp dağa çıkarlar. Kızlarını da “*tavuk gibi satan*”¹⁰³⁵ ve inanç bakımından da hurafelere inanan bu kişiler, “*buldukları yerler tamamen dağlık ve taşlık olduğundan*” ziraat

¹⁰³⁰ Alper Akçam, *Kiraz*, s.213

¹⁰³¹ Alper Akçam, *a.g.e.* s.213

¹⁰³² Kerime Nadir, *Hıçkırık*, s.152

¹⁰³³ Hikmet Ilgaz, *Şark Yıldızı I*, Berikan Yayınları, Ankara 2004.s.45

¹⁰³⁴ Hikmet Ilgaz, *a.g.e.* s.46

¹⁰³⁵ Hikmet Ilgaz, *Şark Yıldızı II*, Öztürk Matbaacılık, İstanbul 1954.s.37

yapamayan yoksul insanlardır. İşte bu yoksulluk neticesinde “*mükemmel bir endüstri halinde*” işleyen eşkıyalığa başvururlar. Romanın başkişisine göre bu eşkıyaların “*kadınlara katıyyen tecavüzde bulunmamaları, hasta, alil ve düşkünlere şefkat göstermeleri ve kendilerine silah kullanılmadıkça cana kıymamaları ruhen fena bir adam olmadıklarına*”¹⁰³⁶ delildir.

Bu başlıkta incelediğimiz romanlardan edindiğimiz kanaatler, Doğu insanının kabaca üç kategoride betimlendiği yönündedir. Bunlardan ilki, Doğulu tipinin hemen hemen tüm yörelerde görülebilecek sosyokültürel algısıdır. Bu algının tonu, doğuya doğru gittikçe daha da koyulaşmaktadır. İncelediğimiz romanlardan *Kar*'da bitip tükenmez dertlerin ve yoksulluğun pençesinde inleyen halkla birlikte ölümden başka kurtuluş yolu bulamayan genç kızlar, *Köprü*'de kendi gelecekleri için çabalamayan tembel erkeklere, *Kardelenler*'de kız çocuklarını okutmayan yoksullara, *Saragöl*'de görgü kurallarından habersiz kirli pasaklı köylülere, Ferit Edgü'de deniz görmemiş, dil bilmeyen çaresizler dağlılara, *Kanlıdere'nin Kurtları*'nda feodal bir kalabalığa dönüşür. *Kafdağı'nın Ardı*'nda toprak altına oydukları evlerde havanlarıyla birlikte yaşayan köylüler, *On Yılın Romanı*'nda softa ve cahil dindarlara, *Haşhaş* ve *Kardeşlerin Kını*'nde yılların ezilmişliğine terk edilmiş, kaderci-köleci yığınlara, Selami İzzet'te miskinlere, *Kırk Yedi'liler*'de doğanın acımasızlığına maruz kalan çaresizlere, Muzaffer İzgü'de bel bel bakan dünyadan habersiz taşralılara dönüşür.

Romanlara yansıyan bir diğer yaklaşım da yeni kurulan ulus-devletin aşkıyla yazan bazı yazarlarda gördüğümüz ırkçılığa varan ifadelerdir. Bu eserlerde Doğu'da çıkan isyanların etkisiyle özellikle Kürtlerin bir olumsuz karşı imgeye dönüştüğüne şahit oluruz. Kürtlerin bu romanlardaki özellikleri, *Dağları Bekleyen Kız*'da olduğu gibi dini-imanı olmayan, vahşi; *Asya*'da isyana meyilli dik kafalı, kuyruklu, ayı; Kerime Nadir'de soyguncu; *Kemal Tahir*'de dil bilmez, cahil, namus için cinayet işlediği halde namussuz; *Mükerrem Kamil*'de ise mürteci ifadeleriyle verilir. Aslında tüm bu nitelermeler Doğu romanlarında özel bir yer tutan Dersimliler için hafif kalır. Tuncelili yazarların kaleminden çıkan eserlerde de eleştirel bir tutumla yer verilen yaklaşımla yöre insanının hem inanç hem de yaşam biçimleri epeyce örselenmiştir. *Yukarışehir*'de dağlı aşiretler halinde tasvir edilen Dersimliler, Barbaros Baykara'da eşkıyalıkla geçinen, pis Kızılbaş; Kemal Bilbaşar'da beylerin ve seyitlerin kulu olan erkek ve

¹⁰³⁶ Hikmet Ilgaz, a.g.e. s.46

kancık denilerek satılan kadın; *Sürgün*'de kestiği ve pişirdiği her şeyin murdar kabul edildiği zındık; *Dersim Terteleşi*'nde dağlara taşlara inanan, mağara devri insanı; *Kopo*'da kimseye güvenmeyen asi; *Serçe*'de garip giysiler içinde yaşayan sefil; Sema Kaygusuz'da yüzlerinde acının derin izlerini gezdiren fakir; *Munzur Efsanesi*'nde de bağı açık, baldırı çıplak, sefil yaratıklardır.

2.3. Yörelere Kültürel Özelliklerine Bakış

Toplumların ve insan gruplarının bireyler gibi bir belleğe sahip olduğu, edindikleri kültürel birikimden anlaşılabilir. İnsan gruplarının tarih içinde karşılaştıkları durumları ve çözümledikleri olayları, belirli şekillerde *kodlamaları* ve bunları “*belirli hedeflere hizmet edecek şekilde*” düzenlemeleri, onları ortak bir bellek sahibi yapmıştır.¹⁰³⁷ Bu *kolektif belleğin* bir ürünü olan *kültür*, o toplumun grupsal eğilimlerini de tüm renkleriyle içerir. Sınırları belli bir mekâna ve kendine has bir coğrafyaya sahip her kültür gibi Anadolu kültürü de çevresindeki başka kültürlerle etkileşime girmek koşuluyla bir kültürel alan özelliği gösterir. İçinde bazı kültürel çizgilerin ortaklığına rağmen farklı bir mekân özelliği gösteren Doğu Anadolu ise Anadolu'nun ortak kültürel birikimiyle girdiği alışveriş neticesinde hem kendisi hem de bir başkasıdır. Batı'ya nazaran grupsal ilişkilerin sarsılmaz kurallara bağlı olduğu ve kendi kendini tekrarladığı bu bölge; değişime kapalı insan ilişkileri, bireyi gölgede bırakan kolektif tutumu, esnek olmayan erkek-kadın ilişkileri, sınıfsal bir nitelik kazanamamış yatay toplumsal örgütlenmeleri ve üretim ilişkileriyle, kendine has bir kültürel atmosfer oluşturur. Son yıllarda sarsılsa bile Batı'yla farkı bariz bir biçimde görülen bu kültürel özellikler, incelediğimiz romanların da tematik altyapısını oluşturur.

Kuzeydoğu Anadolu'nun gerek Türk-Rus ilişkilerindeki konumu gerek kültürel zenginliğiyle adından söz ettiren önemli kentlerinden biri olan Kars, Orhan Pamuk'un *Kar* romanında özellikle intihar ve kadın erkek ilişkileri bağlamında işlenir. Burada kızlara dayatılan evlilikler, yöre kadınlarında çaresizlik üreterek intiharları kolaylaştırmakta,¹⁰³⁸ daha vahimi sıradanlaştırmaktadır: “*Hikâyelerdeki yoksulluk,*

¹⁰³⁷ Pascal Boyer, James V. Wertsch, *Zihinde ve Kültürde Bellek*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.s.17

¹⁰³⁸ Pamuk'un işlediği kadın intiharlarının nedenleriyle Durkheim'in intihar teorisinde yer alan evlilik eksenli (bencil) intiharlar arasında paralellikler bulunur. İntiharları üç ayrı kategoride inceleyen Durkheim'e göre, bireysel bir tercih gibi görünse de intiharların altında yatan en önemli etkenler toplumsal temellere dayanır. Daha fazlası için Emile Durkheim, *İntihar*, Cem Yayınevi, İstanbul 2011.

çaresizlik, anlayışsızlık değildi Ka'yı bu kadar sarsan. Kızlarını sürekli döverek ezen, sokağa bile çıkmasına izin vermeyen ana babaların anlayışsızlığı, kaskaç kocaların baskısı ve parasızlık da değildi. Ka'yı asıl korkutan ve şaşırtan şey, intiharların sıradan günlük hayatın içine habersiz, törensiz, birdenbire girivermesiydi."¹⁰³⁹

Dinin hayatlarında önemli bir yer tuttuğu bu insanların din algısı, devletin dine müdahalesi gündeme gelince hep devletten yana tavır aldığı roman kişileri vasıtasıyla verilir: *"Bu kuzu millet dinine bağlıdır ama en sonunda dinin değil, devletin buyurduğunu yapar."*¹⁰⁴⁰ Demografik yapısı itibariyle de farklılık gösteren Kars; Türk'ü, Kürt'ü, Terekeme'si, Alevi'si ve Sünni'siyle bir inançlar ve halklar halitasıdır. Yazarın, inanç ve etnisite bakımından çoğul; ama çoğulculuğu henüz hazmedememiş bir kent sıfatıyla işlediği Kars'ın Rus yönetiminde olduğu yıllara göndermeler yaparak kültürel derinliğe sahip olduğu verilmeye çalışılır. Eski Ermeni yapılarının kendini belli ettiği bu kentte Ka, Rus döneminden kalan birçok izleri de yakalar.¹⁰⁴¹ Geçmişin bu denli hor kullanılmasına eseflenir: *"Eski ve boş bir Ermeni evinin önünde durdu bir süre. Sonra bir kilise yıkıntısıyla bahçesindeki ağaç hayaletlerinin dallarından sarkan buzları saygıyla seyretti. Şehrin soluk sarı sokak lambalarının ölü ışığında her şey öylesine kederli bir rüyadan çıkmış gibi görünüyordu ki Ka bir suçluluk duydu."*¹⁰⁴²

Erkan Karagöz'ün *Rus Kızı Vasilisa ve Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* adlı romanlarında konu edilen Kars ve Ardahan yöresi, kültürel zenginliğiyle ön plana çıkmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin de oluşma zemini olan bu yörede Terekeme, Azeri, Kürt gibi yerli unsurların yanında Ermeniler ve özellikle Rus esareti altında olduğu yıllarda Rusya'dan buraya göç ettirilen Malakanlarla Ruslar birlikte yaşarlar. Savaş karşıtı oldukları ve çocuklarını askerliğe göndermedikleri için buraya sürülen Malakanların, Müslüman ahaliyle kurdukları insani ilişkiler, romanda vurgulanan esas faktörlerden biridir. Rus idaresinde bulunulan yıllarda Ruslardan çok çektikleri için Bolşevikleri destekleyen Malakanların yardımıyla kurulan Milli Şura Hükümeti de sosyal demokrat bir hüviyet kazanır. Bolşeviklerin desteğini alan bu yeni yönetim yıkılınca Ermeniler, Malakanlar ve Ruslar, Rusya'ya geçerler. Rus bir komutanın karısı

¹⁰³⁹ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.19

¹⁰⁴⁰ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.323

¹⁰⁴¹ 93 Harbi'yle başlayan 36 yıllık Rus işgali, kentin silüetinde de değişikliklere neden olmuştur: *"Kent buraya yerleştirilen çoğu soylu sınıftan subay ailelerinin tüm ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda yapılmıştı. Yeni Kars, geniş, düzgün taş kaldırımli caddeleri, büyük parkları, düzenli izgara planıyla zengin ve çağdaş bir kent görünümündeydi."* Bkz: Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi*, Arkadaş Yayınları, Ankara 1990.s.94

¹⁰⁴² Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.166

olan ve Şevket'i seven Vasilisa ile Şevket'in temsil ettiği birbirini seven halklar, uluslararası antlaşmaların da etkisiyle birbirlerinden kopmuş olurlar.

Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk'ta Aslan'ın dikkatini özellikle Ermeni ve Malakanlardan boşalan köydeki kilise çeker. Onun gözünde kilise, giden insanların bir yadigârıdır köye. Hayvancılıkla geçinen bu yöre insanı, patatesle daha karşılaşmamıştır.¹⁰⁴³ Malakanlardan öğrendiği patates ekme işini Ermenilerden boşalan evlerine yerleştikten sonra deneyen Tükez, yöre halkı tarafından yadırganır. Bu Ermeni köyüne ise birbiriyle rekabet eden iki Kürt aşiretiyle Terekemeler yerleşmiştir.

Miras isimli eserinde baba yurdu Kuzeydoğu Anadolu'yu anlatan Nihat Behram da yörenin çok kültürlü yapısına dikkati çeker. Yazar, halk dilinde “*sözlere, türkülere, destanlara*” “*Yukarı Eller*” diye işlenegelen bu yöreyi, “*Azerisi, Karapapağı, Terekemesi, Kürdü, Rumu, Türkmeni, Ermenisi, Acemiyle nice kültür, nice duygu harmanı*”¹⁰⁴⁴ olarak niteler. Yörede, “*Azerisiyle, Kürdüyle, Türkmeniyle*” hep birlikte Mart'ın 20. ve 21. günleri Nevruz, tüm yöre halkının bir geleneği olarak kutlanagelir. Yaşlıların “*yeni yeşeren buğdaydan semeniler*” yaparak çocuklara “*Ekininizi yaşı gördüm / duzsuz bişen aş gördüm, hele balacan bu nedir?*”¹⁰⁴⁵ sorularıyla başlayan *semeni* bilmeceleleriyle baharın yeni günü, bolluk ve bereket niyetiyle yaşatılır. Bayram havasıyla başlayan bahar ayları, güzün ekim sonlarında “*koç katma*” şenlikleriyle farklı bir kutlamaya dönüşür. “*Rengârenk boyanmış koçların, elmalarla şekerlerle süslenip şenlik havasında sürüye katıldığı*”¹⁰⁴⁶ bu günler, yörede yaşayan ve hayvancılıkla geçinen halkın, üretim ilişkilerinin kültürel fenomenlere dönüştüğü olaylardan sadece biridir.

Yöredeki kültürel çeşitliliğin işlendiği bir diğer eser de Ersin Hakan'ın *Kar'a İnat Kars* adlı eseridir. Bu romanında Kars'ın barış içinde yaşayan “*gerek dinsel, gerek mezhepsel, gerekse etnisite olarak farklı*”¹⁰⁴⁷ kültürlere dayalı sosyal yaşamını işleyen yazar, kentin yakın dönem siyasal süreciyle birlikte yöre insanının yaşam biçimine de

¹⁰⁴³ Kars'ta geleneksel olarak uygulanan tahıl, baklagil ve meyve üretimi, yaklaşık olarak 40 yıl süren Rus esaretinde renklenmiştir. Kars-Tiflis demiryolunun faaliyete sokulmasıyla sanayi bitkileri ve pazar üretimi için gerekli mallara ağırlık verilmiştir. Ayçiçeği ekiminin yaygınlaşması, yörede bitkisel yağ üretiminin gelişmesini sağlarken; tütün, mısır, patates ve pirinç ekimiyle tarımsal çeşitlilik artırılmaya çalışılır. Örneğin 1863'te 794 ton olan patates üretimi 1910'da 4416 tona çıkmıştır. Ayrıca Zavog ineği ya da Malakan ineği adı verilen bir melez inekle sütçülük artmış, mandıra sektörü kurulmuştur. Bu konuda bakınız Mustafa Sönmez, *a.g.e.* .s.93

¹⁰⁴⁴ Nihat Behram, *a.g.e.* s.74

¹⁰⁴⁵ Nihat Behram, *a.g.e.* s.86

¹⁰⁴⁶ Nihat Behram, *a.g.e.* s.80

¹⁰⁴⁷ Ersin Hakan, *Kar'a İnat Kars*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.s.24

değınmiş olur. Azeri'si, Kürt'ü, Terekeme'si, Ermeni'si, Laz'ı, Gürcü'sü, Çerkez'i, Yerli'sinin yanı sıra 93 Harbi'nden sonra Rusların esaretinde kalan dönemde Yezidi, Malakan, Rum ve Rus gibi farklılıklarla tanışan yöre insanı, uzun süren kışlarda evlerine kapanıp *“Hangel, Haşıl ya da Kars'ın en güzel mutfak kültürlerinden bir olan Kaz yemeklerini yedikten sonra komşu gezme”*¹⁰⁴⁸lerine çıkarlar. İklimi ve coğrafi koşulları nedeniyle çoğunlukla hayvancılık yapılan bu yörede *“koç katımı”* gibi olaylar, festival havasında kutlanır: *“Aylardan ekimdi. Bir perşembe günü köylerinin açık arazisinde koç katımı vardı, evlerde Kete, Mafiş, Feselli hazırlanmış, koçların alınları ve sırtları renk renk boyanmıştı... Bazılarının boyunlarına elma takılmıştı. Çobana hediyeler hazırlanmış, paketler konulmuştu. Paket içlerinde çobana çorap, mendil, sigara, lokum şekeri konulmuştu.”*¹⁰⁴⁹

Kars'a bir belgesel film çekimi için giden ekipteki yazar anlatıcının manevi yolculuğunu konu edinen *Cam ve Elmas* romanında Sadık Yalsızuçanlar, Kars'a has kültürel ve tarihi güzellikleri hatırlatmayı ihmal etmez. Kiliseleri, camileri ile tarih kokan bu kentte, çeşitli medeniyetlerin izlerine rastlayan yazar anlatıcı, bunları tarihi derinliğiyle verir. Havariler Kilisesi'nin yakınındaki Kral Abbas'ın yaptırdığı ve *“top güllerinden delik deşik olmuş minareyi”*, Kümbet Camisi'ni, *“III. Murad'ın fermanyıyla kente gelen Lala Mustafa Paşa”*¹⁰⁵⁰nın dış cephe surlarını yeniden yaptırdığı kaleyi anlatan yazar, Harakani Hazretlerinin metafizik bir boyut kazandırdığı kentte farklı bir iklimi teneffüs eder.

Ayşe Kulin'in bir sosyal destek projesi kapsamında okutulmaya çalışılan kız çocuklarını konu edindiği *Kardelenler* adlı eserinde, kız çocuklarının yetiştiği yöreler hakkında da bazı detaylara ulaşırız. Karşılılar sert iklim şartlarından ötürü *“tarlalarında tarım kolayca yapılamadığı için, meralarında hayvancılığa yönelmişler”*dir, ama hayvancılık da *“yeterince beslemez”*¹⁰⁵¹ Karşılıları. Yeşillikleri ve bağları, bahçeleriyle ekonomik beklentileri karşılanamayan Karşılılar, *“yoksul ama onurlu”*dur. Buna rağmen memleketin en güzel balını ve kaşarını üretirler. Yazar, girdiği evlerde bozuk elektronik eşyaların evin bir köşesinde hala saklandığını görünce bunu buralarda paranın çok zor elde edilmesine bağlar. Kışın *“dokuz ay sürdüğü”* ve *“beyaz günlerin bitmek”*

¹⁰⁴⁸ Ersin Hakan, *a.g.e.* s.164

¹⁰⁴⁹ Ersin Hakan, *a.g.e.* s.184

¹⁰⁵⁰ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, s.26

¹⁰⁵¹ Ayşe Kulin, *Kardelenler*, s.53

bilmediği Kars gibi Erzurum da bir karlar ülkesidir. Sıcak ve yiğit insanların, çağ kebabının, çivil peynirinin ve dadaşların yurdu olan Erzurum, ticaret yollarının kesişme noktası olduğundan, bir “*kervansaraylar şehri*”dir aynı zamanda. Bitki ve hayvan türü bakımından çok zengin olan bu yöre, bahar gelince “*başı duvaklı gelin gibi kışı bembeyaz geçiren Erzurum yaylalarında, yüksek dağ çayırlarında bir renk cümbüşü dalgalanır bu kez. Suları çağlamaya, dağ eteklerindeki çiçekleri, oyalar gibi sallanmaya, kırları Orta Asya izleri taşıyan bar ve cirit oyunlarıyla şenlenmeye başlar.*”¹⁰⁵²

Eserlerinde Ardahan ve çevresinin sosyoekonomik özelliklerine değinen Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları*’nda feodal ilişkilerin bariz bir özelliği olan ahaliyle bey-ağa takımının hâkim unsur olduğunu görmekteyiz. Suyun önüne bentler kuran Bekir Bey, kuraklık nedeniyle köylünün arazisinin yanmasına neden olmakta, buna karşı çıkanları da (Merdan) “candarma” eliyle cezalandırmaktadır. Tahsildarlar tarafından baskılanan halk, vergi vermemek için, hayvanlarını gizlemekte ve yalan söylemektedir. Sırf yol vergisinden kurtulmak için Merdan’ın anne ve babası çocuklarının sayısını beşe çıkarmak için uğraşmakta; fakat çocuk ölümleri nedeniyle bu başarılamamaktadır.

Merdan’la Nazlı’nın küçük yaşta sözlenmeleri, Nazlı’nın Kerem tarafından zorla kaçırılarak evliliğe razı edilmek istenmesi, cambaz denilen hayvan tüccarlarının halkı aldatması, kaybolan öküzler için kurtların ağzının çeşitli ayetler okunarak bağlanması, yağmur yağdırılması için Evliya Hazretlerinin türbesine kurbanların adanması gibi detaylar, bize insanların şekillendikleri kültürel havayı vermesi bakımından önemli ayrıntılardır.

Akçam’ın *Kafdağı’nın Ardı* adlı romanında da, hayvancılık ve tarımla geçinen bu yöre (Ardahan) insanı, özellikle tarımsal faaliyetlerinde imece usulüyle çalışmaktadır. Hurafelerle karışık bir dini hayatın yaşanması, dini yükümlülüklerin kış aylarına hasredilmesi ve özellikle Kürt köylerinde imam bulunmamasına bağlı olarak ortaya çıkan durum, yörenin dinsel şemasını daha kolay ele verir. Farklı inanç ve kültürlerden insanların bir arada yaşadığı bir köyde yaşanan ilişkilerde uyum vardır: “*Yalnız Kürtler değil, köyümüzde daha başka halklardan ve inançlardan insanlar da*

---

¹⁰⁵² Ayşe Kulin, *Kardelenler*, s.84

yaşardı. Türk, Kürt, Alevi, Azeri, Gürcü kaynaşmışlardı. Zor günlerde biri öbürünün yardımına koşardı. Kız oğlan kol kola halay çeker, sıra türküsü söylerlerdi.”¹⁰⁵³

Ticaretlerin de çoğu kez değiş tokuşa dayandığı bu yörede, yaşayan değişik etnisiteden insanlar arasında barış ve uyum vardır. “Yalnız türkülerde değil, yaşamın her alanında da karşılıklı etkileşim vardı. Davranış biçimleri, değer yarguları, yemek, giyim kuşam kültürleri birinden öbürüne geçirdi. Eş anlamlı sözcükler çoğalmıştı köylünün dilinde. Mantıya isteyen, hingel, hengel der, isteyen hinkal... kibrit kimin dilinde spişka kiminin dilinde pişkaydı, sigara da paproz, çikara, cigaraydı. Kimi ‘çorba içer’di, kimi ‘aş’, kimileri de ‘gırar’ yerdı.”¹⁰⁵⁴

Akçam’ın Şito adlı kahramanın yaşam mücadelesini eksen alan *Dağların Sultanı* adlı romanında, sevdalanan gençler (Şito ile Cevo) ancak hayvan sağimlarında ve halaylarda birbirlerini görürler; çünkü bu yörenin halaylarında kadın erkek el ele girip oynayabilir. Romanda kadınlara güvenilmeyeceğine dair sıkça tekrarlanan “*Ata, ite, kadına güven olmaz*” sözü, Bölge insanının hem kadına biçtiği değeri, hem de kadın üzerinden sürdürdüğü onur mücadelesini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle kadın merkezli namus cinayetleri, adam öldürenlerin dağa çıkması ve kan davaları bu romanda görülen önemli kültürel ayrıntılardır. Nitekim Şito Cevo’yu kaçırdıkten, Cevo’yu öldüren Kaso Ağa’nın iki adamını öldürmesi kan davasına neden olmuş, karşılıklı öldürmeler nihayet aşiret ağalarının araya girmesiyle bitirilmiş; ama kan davası yatışmamıştır. Dağa çıkan Şito, aşiretinin de yardımıyla Kaso Ağa’nın evine baskınlar yapar, ot ve samanını yakar, bununla baş edemeyen Kaso Ağa da “*malını, davarını*” satıp İstanbul’a göç eder.

Ardahan’daki kültürel dokuyu anlamamızı sağlayan bir diğer eser de Ümit Kaftancıoğlu’nun *Yelatan* adlı eseridir. Bu romanda Ardahan yöresinde yaşayan insanların kültürel özelliklerine bolca yer verir. Yaşamın tüm yönlerine yönelik ayrıntılara bir köy özneline değinen yazar, kadın-erkek ilişkileri, çocuklar, toplumun farklı kesimlerine yönelik tutumları, ekonomik ve inanç biçimlerini hem hâkim bakış açısıyla hem de birinci tekil kişi ağzıyla vermeyi başarır. Kadınlar için kullanılan ve zımni bir aşağılama iması barındıran “*eksiketek*” ifadesinin yanında, çocukların “*enik*”e benzetilmesi toplumdaki hâkim anlayış hakkında yeterli ipuçlarını barındırır.

¹⁰⁵³ Dursun Akçam, *Kafdağı’nın Ardı*, s.48

¹⁰⁵⁴ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.49

Romana ismini veren Yelatan tepesi, yörede yaşayan insanlar için kutsallık ifade eden bir objedir. Bir Tanrı figürü olarak kullanılan Yelatan, Aşır'ın diliyle "herkesin dileğini veren sensin, yetiren sensin!.. Ya bana bir oğul ver, ya da al şu varlığımı elimden"¹⁰⁵⁵ hitabıyla kutsanır. Dini bilgilerinin son derece kıt olduğu görülen Saskarahılar, henüz dinin yükümlülüklerini tam bilmeyen ilk dönem Müslümanlarını hatırlatır. Uzun kış gecelerinde vakit geçsin diye köyün büyüğü Gani Ağa'nın evinde Ahmediye, Hüsniye, Kerbela Vakası, Kerbela'nın Öcü, Horasanlı Eba Müslim gibi eserler dinlenir, bilmeceler sorulur:

"- Ben soram bir bilmece, iyi dinleyin:

Hey heriye heriye,

Davarı vurdum geriye

Bu nasıl koçudu ki

Arka üstü yürüye

-Araba!

-Çıval!

-Sel!

-Külek, kova!

Herkes bir karşılık verdi, her kafadan bir ses. (...)

-Bir de ben sorayım, dedi Topal Bayram

Dede deve

Girmez eve

Çek başını

Girsin eve

Oda buna karşılık ararken, bir de Kör Gada sordu:

Deve dabanı

Zıngır zabanı

Gezer evleri

Bilmez yabanı

---

¹⁰⁵⁵ Ümit Kaftancıoğlu, a.g.e. s.8

Bilmeceler uzadı, uzadıkça oda karıştı.”¹⁰⁵⁶ Ayrıca köyde ezanın okunmaması, köydeki dini hayatı betimleme açısından önemli bir ayrıntıdır. Bu İslam’ın heterodoks yorumuna tabi Alevi Türkmen kültürüne yakın bir yaşam biçimidir.

Alper Akçam ise *Geçmiş, Bir Zamandı* romanında hayvancılıkla geçinen Ölçekli Köyü (Ardahan) sakinlerini konu edinir. Anadolu’nun çatısı olarak nitelendirilen bu yöre, art arda uzanan dağları, “*karlı doruklarla biten yeşil yaylalar*”ı, sarıçamlarla bezenmiş evreniyle bir doğa harikası olduğu gibi “*Urartulardan Asurlara, Kıpçaklardan Safevilere, Selçuklulara... Türk boyları, Kürt obaları, Acem akınları... Karapapağı, Terekemesi, Malakanı, Ermenisi, Rumu... Atabek Beylikleri, Acar, Gürcü, Türkmen kolları*”¹⁰⁵⁷yla birçok milletin ve medeniyetin geçiş ve kuruluş mekânıdır. Erkekler yazın biçilecek otları bir yarış havasında biçerken, kadınlar da ekim ayında Dionisos şenliğini anımsatan bir organizasyonla kaz kesimine koyulurlar. İmeceyle kesilen kazların, temizlenmesi hayli zaman aldığı için “*komşu kızlar, gelinler, kadınlar, hısımlar*”¹⁰⁵⁸ elbirliğiyle bu işi yapar. Evlenecek erkek ve kızlar için bir buluşma vakti olan bu dönemde kesilip temizlenen kazlar, “*tuzluk taşında ezilmiş kara kaya tuzları ile iyice tuzlanıp evin önündeki örtmesinde veya büyük evdeki tahtadan yapılmış ambarlara*”¹⁰⁵⁹ atılır. Kesilmiş kazların kanatları da ya süpürge ya da yastık ve yorganlara konularak değerlendirilir.

Ağrı Dağı Efsanesi’nde Yaşar Kemal, aşiret biçiminde yaşayan Ağrı insanının, geleneksel yaşam biçiminden kopmayan ve çoğu kez rasyonaliteyle bağdaşmayan tutumlara sahip olan (Ağrı Dağı’nın gazabına herkesin inanması gibi) bir kültürel yapı olarak sunar bize. Yaşamla ölüm arasındaki çizginin giderek zayıfladığı ve insanların her şeye birer onur meselesi olarak baktığı bu yaşam anlayışı, sağlıklı iletişimi engelleyen ve giderek çatışmaya varan kutuplaşmalara zemin hazırlar. Kitle, soyu kendilerinden olan Mahmut Paşa’yı geleneklere riayet etmediği için yozlaşmış biri olarak tanımlar. Romanda yöre insanının, genellikle hayvancılığa dayanan geçim faaliyetleriyle yetinmeyip İran tarafına kaçakçılığa ve talana gittiklerini de görebilmekteyiz. Yazar, Ağrı Dağı ve civarında yaşayan savaştı, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı insanları, yörenin coğrafyasına uygun özelliklerle vermiştir. Mahmut

¹⁰⁵⁶ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.253-254

¹⁰⁵⁷ Alper Akçam, *Geçmiş, Bir Zamandı*, s.400

¹⁰⁵⁸ Alper Akçam, *Geçmiş, Bir Zamandı*, s.416

¹⁰⁵⁹ Alper Akçam, *a.g.e.* s.417

Bey'in dört evlilik yaptığı ve üç kız, sekiz oğlu olduğu ayrıntısı üzerinden toplumun sosyolojik haritası verilmeye çalışılır. Dağlıların sert insanlar olduğunu ama dini şahsiyetlere ve aşiret reislerine de hürmetkâr olduğu vurgulanmıştır. Kendisi de aynı yöreden olan Mahmut Bey'le kızı Gülbahar'ın isimlerinin tam telaffuz edilmesine rağmen zindan bekçisi Memo'nun ve demircilik yapan Hüso'nun isimlerinin yöresel söylenişinin tercih edilmesi, yöre insanının başka bir sosyolojik niteliğini gösterir.

Romanlarının odağına Ağrı yöresindeki insan ilişkilerini yerleştiren Ömer Polat'ın *Saragöl*'ünde kültürel yapıyla alakalı birçok detaya rastlanır. Örneğin, Dılo Bey'in aldığı üçüncü "karı" Seyro, bir yıl geçmeden diğer kumaları gibi gözden düşecek ve kocası bu kez kızı yaşındaki Dilan'a tutulacaktır. Aracı koyduğu Kemalettin Bey'in "*kendi bir karının hakkından gelemiyordu... Ama Dılo Bey? Demek dört karı yetmiyordu. Akıl erdirmiyordu bu Kürt beylerine.*"¹⁰⁶⁰ şeklindeki düşünceleri Bölge kültürünün verilmesi bakımından önemlidir. Önceleri Dılo Bey'e kızını vermek istemeyen Cımsid Bey, menfaatleri tehlikeye girince "*Bir kızdır sana kurban olsun.*"¹⁰⁶¹ diyerek etkisinde olduğu kültürel kodları ele verir. Romanda geçmişe giden ve Ermeni kirvelerinin kızı olan Siran'a âşık olan Apo Mikko'nun, kirveler arası evliliklerin yasak olması nedeniyle aşkına kavuşamaması da bir diğer kültürel detaydır. Yazar, bu romanında, göçebelige dayalı bir yaşamdan yerleşik hayata geçiş sürecine doğru evrilmiş bir toplumdaki kesitler verir. Apo Mikko'nun ağzından verilen "*Yurtsuz doğmuş dedelerimiz*", "*at sırtında doğup at sırtında ölmüşler.*"¹⁰⁶² gibi ifadeler, Bölge insanının nasıl bir kültürün varisi olduğunu gösterir.

Yerleşik hayata geçtiklerinde ev yapmayı, tarla sürmeyi ve tarım araçlarını kullanmayı komşuları olan Ermenilerden öğrenen köylülerin en iyi bildiği faaliyet ise hayvancılıktır. Hayvancılıkla uğraşan bu insanların, altı ay süren çetin kış süresince hayvanlarına yedirecekleri otların Cımsid Bey'in adamlarınca yakılması, köylüleri başka bir seçeneğe zorlar. Hiç ekilmemiş bu topraklarda yaşayan Ziro Köyü sakinlerinin, hayvanlarını satıp traktör almaları yörenin onlara dayattığı bir zorunluluktur. Yöre hem toplumsal yapı hem de coğrafi özellikler bakımından müsamaha kabul etmeyecek derecede katıdır. Romandaki karakterlerin isimleri de yöresel söyleyişlere uygundur: Dılo Bey, Mirzo, Apo Mikko...

¹⁰⁶⁰ Ömer Polat, *Saragöl*, s.27

¹⁰⁶¹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.194

¹⁰⁶² Ömer Polat, *a.g.e.* s.56

Polat'ın *Mahmudo ile Hazel* isimli eserinde de sonradan ünlü bir eşkıya olacak Mahmudo, bir jandarma öldürme olayına karıştığı için dağa çıkar. Yöre insanının kültürel kodlarından olan kaçak yaşama, devlet düzeninin tam tesis edilemediği, zor şartların hüküm sürdüğü bir iklimin sonucudur. Sonradan herkesi rahatsız edecek ve keyfine adam öldürecek derecede tiranlaşacak olan Mahmudo'yu bu hale getiren sebepler, halk arasında itibar bulan eşkıyalık kültürüdür. Bölge'de "her ağanın bir eşkıyası"¹⁰⁶³ olduğu gerçeği, Mahmudo'nun "Eşkıya olmadan bey olunamıyor bu namussuzun dünyasında ha!"¹⁰⁶⁴ ifadelerine de zemin kazandırır.

Yazar, roman kahramanlarının diliyle Bölge insanının aşiretler halindeki yaşamını, birbirini çekememesini, tarımda kullanılmaya başlayan makineler yüzünden göçe mecbur oluşunu üretim ilişkilerini dikkate alarak işler. Ağalar eliyle insan gücünden makine gücüne geçilen Saragöl'de işsiz kalan insanlar çareyi göç etmekte bulurlar. Her şeyi aşiret ağasından bekleyen bu insanlar, ağaların duyarsızlığını hazmedemeyerek ya Aladağlara ya da başka taraflara göçmek zorundadır. Ekonomik yetersizlik sebebiyle İran tarafına kaçakçılığa gidenler, Mahmudo örneğinde olduğu gibi, güvenlik kuvvetleriyle çatışmaya girer; ya ölür, ya da dağa çıkar. Bölge'nin ikliminden ve sosyo-ekonomik durumundan kaynaklanan bu durum, eşkıyalığa ve eşkıyaların halkın sırtından geçinmesine zemin hazırlar.

Ömer Polat'ın diğer romanlarına yansıyan ağalığın, kaçakçılığın, başlık parasının ve yoksulluğun şekillendirdiği kültürel özellikler, *Dilan* isimli romanında da işlenir. Bütün halkın, beyin işlerini karın tokluğuna yaptığı bu yörede ekstra kazanç sadece İran'dan kaçak mal taşımaktan ibarettir. Kadının edilgen olduğu bu toplumda tarım hemen hemen hiç yoktur. Mirkan'ın çocukluk yıllarına dayanan bir anlatımda, Karadeniz'den gelen Lazlar, Zübet Beyin sulak topraklarına bostan ekmişlerdir. Bostanda yetişecek ürünler üzerine tartışan köylülerin hiçbir sebze-yi tanımadığı görülmektedir. Örneğin bostanın ilk çıkan ürünü olan kabak hakkında köylülerin bir kısmı karpuz, bir kısmı salatalık, bir diğer kısmı soğan ya da turp diye tahminde bulunacaktır. Diğer romanlarından farklı olarak *Dilan*'da düğün öncesi damat ile sağdıçın köyün gençleri tarafından çeşitli sınavlara tabi tutulduğu geleneksel bir oyuna da yer verilir. Şafo adlı genç ile Paşo Bey arasında Hacivat-Karagöz benzeri, diyalog

¹⁰⁶³ Müslüm Yücel, *a.g.e.* s.468

¹⁰⁶⁴ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.77

hatalarına dayalı, bir oyun oynanır. Bu oyunda maksat damat ile sağdııcı dövmektir. “Hazır ol” komutunu alan damat, hazır ola geçtiği halde Şafo “*Herife bakın yahu, ben herife rahat diyorum, o hazır ola geçiyor.*

Eli götünde yeniden dolaşmaya başladı. Sonunda: ‘Rahat’ diye gürlledi. Paşo rahata geçti. Şafo bu sefer de beklemeden iki tokat daha indirdi bütün gücüyle. Paşo kızardı, bozardı, renkten renge girdi. Şafo, yeniden ahırdaki gençlere döndü:

İşe bakın, ben herife rahat diyorum, o hazır ola geçiyor; hazır ol diyorum rahata geçiyor. Ama meraklanmayın, öğreteceğim.”¹⁰⁶⁵

Hayrettin Ziya’nın 93 Harbi’nde kilit rol oynayan Erzurum’un kurtuluş mücadelesini konu edindiği *Dadaş Kız* romanında, yörenin kültürel yapısına dair ayrıntılar da yansır. Kadın erkek ilişkilerinin belli bir seviyede tutulduğu bu yörede Cuma adlı roman kahramanı ve Kadir, Ermeni mektebinden çıkan kızları seyrederek. “*O yaştaki Türk kızları başlarını örttükleri için göz zevklerini, ancak burada tatmin eden*”¹⁰⁶⁶ gençler, Müslüman kadın ve kızlarına yan gözle bakamazlar. Gerçi o dönemler Ermeniler de Tanzimat’la aldıkları ayrıcalıklardan cesaret alarak kendi kızlarına “takılan” Türk gençlerini Rusya’ya şikâyet ederler. Kız çocuklarının kiminle evleneceğine babalarının karar verdiği bu kültürel iklimde Güllü, babasının itirazı nedeniyle Kadir’le evlenemez.

Dönemin Erzurum’unda yaşayan kişilere atfen bazı roman kişileri kullanan yazar, o tarihlerde Erzurum’da erkeklerle gizlice evlerde eğlenceler tertip eden hafifmeşrep kadınlardan söz eder. Kendisinin bulunduğu ortamda bu kadınların kaçırılmasını engelleyemeyen Kadir, diğer erkekler tarafından dışlanırken, dayak yediği için babası tarafından da “*Namusumu da bir paralık ettin en sonunda. Bu evin eşiğinden içeri kanlı yüzle, kötek yemiş vücutla girmek yakışır mı sana?*”¹⁰⁶⁷ denilerek tedip edilir. Kadın ve kavga üzerinden yürütülen bir yiğitlik anlayışına şahit olduğumuz romanda Güllü, Kadir’i “İstanbul” denilen kadının evinden “kaldırarak” yiğitliğini gösterme hayalleri bile kurar.

Burhan Cahit’in *Kır Çiçeği* adlı romanında ise Erzurum’un bir küçük kasabasında yaşayan Çiçek’in çocukluk hatıraları yaşadığı yörenin Bölge’yle farkını da

¹⁰⁶⁵ Ömer Polat, *Dilan*, s.147

¹⁰⁶⁶ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.49

¹⁰⁶⁷ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.77

yansıtmiş olur. Ermeni çetelerinin elinde anne ve babasını kaybeden Çiçek, verimli topraklarda yetişen sebze ve meyvelerle geçirdikleri kışları, “*altı aydan fazla*” süren kıştan dolayı komşularıyla kurdukları aşırı samimiyeti ve kasaba insanının gösterdiği misafirperverliği anımsar. Çalışma vaktine denk geldiği yazın, kar yağışı ve soğuklar nedeniyle kışın düğünlerini erteleyen yöre halkı, bu faaliyetleri “*harman sonu gelince*” yapar. Dışarıdan gelenlere ve kasabadaki yabancı memurlara “*kız vermek*”¹⁰⁶⁸ bir adet değildir. Daha sonraları İstanbul’da tanıdığı kadınların keyfi tavırlarını uygun görmeyen Çiçek, annesinin “*bir gün olsun*” babasından izinsiz sokağa çıkmadığını hatırlayarak, Bölge halkının kadın erkek ilişkilerini de betimlemiştir.

Kışın uzun, sert ve bol karlı günlerinde kasabadan dışarıya çıkamayan bu insanlar, komşularıyla kurdukları sıkı ilişkilerle vakit geçirip yazın stokladıkları erzakla idare etmektedirler: “*Kasım girdiği zaman bizim evde hep kış hazırlığı olur. Veranda, sayvant altına hamur tahtaları kurulur, gündelikle tutulan kadınlara günlerce kesme ve tarhana yaptırılırdı. Bağbozumunda pakmezler kaynar, erikler, kayısılar kurutulur, çatı altlarına saman yayılıp kavun, karpuz saklanırdı. Ambarlar tıklım tıklım dolardı.*”¹⁰⁶⁹ Kendi içine kapalı bir yaşam süren ve dışarıdan gelen “*memura kız vermek*” istemeyen bu insanların yaşadığı kasabada, yazın çalışılıp sonbaharda düğünler yapılır.

Kemal Varol’un *Ucunda Ölüm Var* isimli romanında sevdalandığı Heves Ali’yi bulmak için Erzurum’a kadar giden Ağıtçı Kadın’ı orada ilk karşılayan “*buz gibi bir hava*”dır. “*Senenin büyük bölümünü kış, kalanını da karakış olarak yaşayan, her tarafı kömür karası karlarla kaplı olmasına rağmen yürekleri pamuk gibi bembeyaz olan insanların yaşadığı*”¹⁰⁷⁰ ve “*saatin bile donduğu*” bu Doğu ilinde dolaşan Ağıtçı Kadın, “*Oltu taşından yapılma nadide tespihler*”in çekildiği, “*şekerler kıtlatılıp üzerine kapkara çaylar*”¹⁰⁷¹in içildiği şehirde, soğuk yüzünden insanların evlerine kapandığına bizzat şahit olmuştur. “*Şehri çevreleyen ulu dağlardan*” sızan ışıkla ısınan bu kentte, kara çarşafı bir kadının uyarısıyla bina sarkıtlarından haberdar olur. Kentin en önemli turistik mekânlarından biri olan Taş Han’da gördüğü “*üç hilalli, Osmanlı tuğralı, ejderha başlı imamelerle yan yana dizilen tespihler*”¹⁰⁷² kendisi gibi müşterilerin de dikkatini çekerken, “*güzel güzel atışan, türküler söyleyip kahvehane ahalisini*

¹⁰⁶⁸ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.9

¹⁰⁶⁹ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.42

¹⁰⁷⁰ Kemal Varol, *a.g.e.* s.149

¹⁰⁷¹ Kemal Varol, *a.g.e.* s.134

¹⁰⁷² Kemal Varol, *a.g.e.* s.137

şenlendiren”¹⁰⁷³ âşıkların atışmalarıyla renklenmiş kahvehanelere uğramaktan da geri durmaz. “*Sarkık bıyıklı adamların*” bolca görüldüğü bu şehirde de Heves Ali’sini bulamayan Ağıtçı Kadın, gördüğü başka bir rüyayla oradan ayrılır.

Mehmet Dağıstanlı’nın Erzurum’un I. Dünya Savaşı’na rastlayan işgal dönemini konu edindiği *Yanık Dere*’de kent, tarihi derinliğine vurgu yapılarak işlenir. Tarihi süreçte birçok ulusun ve devletin istilasına uğrayan bu kent, Selçuklu ve Osmanlı tecrübelerinden önce de birçok uygarlığın dikkatini cezbetmiştir. “*MÖ 5. Yüzyılda Medler, 6. Yüzyılda Persler, 7. Yüzyılda Urartular ve daha önceleri Hurriler*”¹⁰⁷⁴’in sahip olduğu kente daha sonraları Bizanslılar ve Araplar el atmıştır. Onları Erzurum’a çeken şey, bulunduğu konum itibariyle taşıdığı ticari¹⁰⁷⁵ potansiyeldir: “*Ta İstanbullardan, Trabzonlardan gelip İran’a, Hint’e giden kervan yollarının uğrak yeriydi. 1914’ten önce canlı, kalabalık ve zengin bir üretim ve ticaret merkeziydi Erzurum. Kavaftan kılıca, bakırcıdan gümüşçüye, semerciden kürkçüye, kazadan keçeciye, marangozdan dülgere, mumcudan sabuncuya kadar otuzun üstünde zanaatla uğraşıldığı; bu zanaatla uğraşan zanaatçıların yanında insanın ekmek yediği bir kültür şehri, bir ticaret merkeziydi.*”¹⁰⁷⁶

Ayşe Kulin’in Doğu’yu konu edinen iki romanından biri olan *Köprü*’de komşu köylerde birlikte yaşayan Alevi ve Sünni kesimlerin ilişkilerini, evlilik kurumu üzerinden verir. Yazar, bu romanının odağına toplumsal zemini olan Alevi-Sünni ayrışmasını alarak konuyu tartışmaya açar. Alevi kökenli Elmas’la Sünni kökenli Mevlut’un evlilikleri ailelerinin mezhep taassubu nedeniyle uygun görülmez: “*Kızım onlar bizden değil, deyip durmuştu anası.*”

Bizden değilse kimlerden onlar? Hepimiz aynı dili konuşuruz. Aynı mahallede otururuz. Gâvur değil ki onlar da Müslüman işte.

¹⁰⁷³ Kemal Varol, a.g.e. s.140

¹⁰⁷⁴ Mehmet Dağıstanlı, a.g.e. s.6

¹⁰⁷⁵ Erzurum’un bulunduğu konum itibariyle ticaret yollarının kavşağında bulunması, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce onun zanaate dayalı ticari kapasitesini de geliştirmiştir. Tanpınar *Beş Şehir* adlı yapıtında Erzurum’un bu yönünü de aktarır: “*Eski Erzurum’da bu ticaret hayatı ve kervan yolu otuz iki sanati beslerdi. Tabaklar, saraçlar, semerciler, dikiçiler, çarıkçılar, meçsiler, kürkçüler, kevelciler, kunduracılar, kazalar, arabacılar, keçeciler, çadırcılar, culfalar, ipçiler, demirciler, dökmeciler, bakırcılar, kılıççılar, bıçakçılar, kuyumcular, hızarıcılar, sandıkçılar, kaşıkçılar, tarakçılar, marancılar, boyacılar, dülgeler, yapıcılar, sabuncular, mumcular, takımçılar.*” Bkz: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.s.35

¹⁰⁷⁶ Mehmet Dağıstanlı, a.g.e. s.19

*'Bilmez gibi konuşma! Onların adetleri, töreleri başkadır. Konuşuruz görüşürüz amma kız alıp vermek yoktur aramızda. Mevlut'un babası da sana meraklı değildir, istemez oğluna Alevi gelin.'*¹⁰⁷⁷

Halil İbrahim Özdemir'in *Sislerin Ardında* romanında da Erzincan yöresinde yaşayan halkın toplumsal yaşamından süzülen kültürel özellikleri görürüz. Ermenilerle birlikte yaşayan Müslüman Türk kesim, önceleri hiçbir sorun yaşamadıkları bu gayrimüslimlerden Rus işgalinden sonra, bir soğukluk ve ihanet görmüşlerdir. Savaş şartlarının verdiği ağır ruhsal çöküntüye ek olarak Hatice'nin üvey anne elinde çektikleri ve peşinden iki abisini yitirmesi, geleneksel aile yaşamındaki zayıf noktaları da gösterir. Daha on üç yaşında evlendirilen Hatice'nin maruz kaldığı bu durum, hem yöredeki hâkim kültürü hem de üvey annenin insafsız yaklaşımını ele verir. Romanda Hatice ve Esma'nın, ilk eşlerinin savaştan dönememesi nedeniyle çevre baskısı yüzünden yeniden evlilikleri anlatılırken, yörede görülen evlilik geleneği de sergilenmiş olur. Hiç görmediği biriyle nişanlanan Hatice, aileler arasında kıyılan nikâhla evlendirilirken, evlenmelerine onay verenler, onların vekilleridir. Esma'nın koca evine gitmeden evvel sergilenen çeyizleri, o dönemlerdeki yaşamın geleneğe nasıl bürünerek devam ettiğini de açıkça ortaya koyar:

*"Esma'nın düğününe iki gün vardı. Kız evinde çeyizler asılmıştı. Her taraf insan kaynıyor, çeyizlere bakanlar, zaman zaman Esma'ya: 'Aferin kız bunları hep sen mi yaptın?' diyerek takdirlerini belirtiyorlardı. Çeyizin arasında neler yoktu ki? En başta ince beyaz yünden el tezgâhlarında dokunmuş bir ihram; bir seccade, üzeri işlemeli bir Kuran kabı; terek örtüleri, yastık örtüleri, işli yorganlar; güğümler, zavraklar, kirpikli bakır sahanlar, bakraçlar, debbeler. Bir eve ne lazımsa hemen hemen hepsi var. Çeyiz asılan yer ahırın girişindeki samanlıktı."*¹⁰⁷⁸

Gençosman Denizci'nin *Buz Yüreklere* adlı eserinde Erzincan'ın kültürel zenginliğinin arkeolojik cephesi ön plandayken Reha Çamuroğlu'nun *İsmail*'inde Osmanlı tarihine yön vermiş beşeri tarafına ağırlık verilmiştir. Erzincan'daki ören yeri, insanlığın ortak mirası olarak hayli önemli bir hazinedir: *"Tapınak-Saray kompleksi, sütunlu kabul salonu, mezarlar... Kazı alanında bulunan eserler arasında fildişi ve madeni değerli süs eşyaları ile mutfak eşyalarının yanı sıra miğfer, kalkan gibi savaş*

¹⁰⁷⁷ Ayşe Kulin, *Köprü*, s.30

¹⁰⁷⁸ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.62

eşyaları da yer almaktaydı. Ayrıca, çivi yazılı tunç eşyada kral isimleri bulunmuştur... Yaratacı, insan, hayvan figür ve motiflerinin önemli yer tuttuğu Altıntepe arkeoloji kazı bölgesi, Başkomiserin gözünde olağanüstü bir yerdi.”¹⁰⁷⁹ İsmail’de ise Erzincan buğday tarlaları ve üzüm bağlarıyla elde ettiği tarım avantajına, “Kafkasların, Hint ülkesinin, Fars’ın, Şam’ın tüm malları”nın dünyaya yayılma güzergâhının üzerinde olması da eklenince cazibesinin altında yatan gerçeklik daha rahat anlaşılır. Bu yörenin Şah İsmail açısından bir diğer önemi de yoğun miktarda Alevi Türkmen barındırıyor olmasıdır. Zira buraya geldikten sonra sayıca güçlenen Şah İsmail, Şirvan’dan başlayarak fetihlere girişecektir.

Şemsettin Ünlü, Elazığ yöresini konu edindiği *Yukarışehir* romanında, Murat Irmağı’nın öteki yakasındaki Dersim’i aşiretler halinde yaşayan göçebe kültürü olarak tasvir ederken, ırmağın berisinde yaşayan kesimi, yerleşik hayatın kurallarına göre yaşayan insanlar olarak betimler. Yazar, ırmağın öte tarafında törelerine göre yaşayan, savaşçı ve talancı aşiretlerden farklı olarak, Elazığ yöresinde yaşayan insanların kültürel özelliklerine daha çok yer verir. Misyoner Wheller’in¹⁰⁸⁰ açık giyinmiş kızına tepki veren Hüsamettin Hoca’ya göre bu, Müslümanlara bir hakarettir. Misyonerlere karşı bu tepkiye sahip olmalarına rağmen yöre halkı, saflığa varan ölçüde de konukseverdir. Arkasından her şeyi konuşan halk, Wheller’in yüzüne karşı sus pus olur. Murat Irmağı’nın öte tarafı dediği Dersim yöresinde aşiretler arasındaki kan davaları, Zılfo Bey gibi aşiret reislerinin ölümleriyle sonuçlanır. Yörenin kültüründe bulunan kız kaçırma suretiyle evlenme biçimi, bu romanda Yusuf’un Hermin’i kaçırıp Zılfo Bey’e sığınmasında da görülür. Müslim-gayrimüslim komşular arasındaki dostane komşuluklar, başka ırklara ve inançlara karşı hoşgörü, Bölge’nin kültürel kodlarından. Tarihi boyunca hep padişahların idaresinde bulunmuş ahali, Kanun-ı Esasi’nin ilanıyla afallar. Bunu kendi kültürel anlayışına uydurarak anlamaya çalışır: “*Kanun-ı Esasi ilan edilmiş, dedi dabakların çoğu, dediğinden pek bir şey anlamadı.*

‘Asker mi toplanacak? Seferberlik mi?’ diye sordular ustalara.

¹⁰⁷⁹ Gençosman Denizci, *a.g.e.* s.259

¹⁰⁸⁰ Misyonerlerin Anadolu’da en fazla yoğunlaştıkları grup Ermeniler olmuştur. Ermenilerin de yoğun olarak yaşadığı Harput ve çevresinde 66 köyden 62’sinde misyoner istasyonları açmayı başaran Amerikalı Protestan misyonerler, hem öğrencilere hem de ailelerine eğitim vermişlerdir. Yetişkinlerin eğitimine oldukça önem veren misyonerler, gezici elemanları sayesinde en ücra köşelere kadar ulaşmayı başarmışlardır. Ermeni toplumunun mutaassıp olması sebebiyle evlerin içlerine girmeyi başaramayan misyonerler bayan eğitimi, kız okulları ve diğer görevler için de bayan misyonerlerden faydalanmışlardır. Daha fazlası için Bkz: Erdal Açıkse, “Şark Meselesinin Bir Pratiği Olarak Doğu Anadolu’da Misyonerlik Faaliyetleri”, *Doğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu* (ss.185-214), İzmir 1999.s.194

'Yok, değil' diye anlattı Masat Ağa. Boyahananın orta yerinde dikildi, durdu. Sözü nasıl toparlayacağını kestirmeye çalıştı. 'Meşrutiyet olacak... Meclis toplanacak... Ahalinin ayrısı gayrısı kalmayacak: Hükümette, mahkemede, askerlikte, vergide... İşte bu!

'Nasıl olmayacak ahalinin ayrısı gayrısı, usta?' Zor ki zor anlatması! Görmüşlüğüm, yaşamışlığım mı var? Ne bilem...''¹⁰⁸¹

Elazığ nostaljisine dayanan *Bir Kız Böyle Düştü* isimli romanında Cemal Ataç, Bölge insanının nefes aldığı kültürel ortam hakkında o bölgenin bir insanı olan İffet'in ağzından bazı detaylar aktarır. İffet'in çocukluk hatıralarına yansıyan harman mevsimi, genç kızlarla erkeklerin karşılıklı kur yaptığı, fakat hiçbirinin bir diğerini kandırmadığı bir çalışma ve aşk zamanı olarak yansıtılır. "Her sap demeti" nin "bir aşkın sırrını" gizlediği köyden "sonbaharın son günlerinde" şehre dönerler. Bu dönemde "bahçenin meyvaları toplanmış, erikler kurutulmuş, pestiller yapılmış; cevizler, bademler çuvallara doldurulmuş, elmalar raflara dizilmiş, pekmez kaynatmak üzere ocaklar ve büyük kazanlar hazırlanmış"¹⁰⁸² olur. Yazın köydeki çiftliğe, kışın şehre dönülen bu mevsimlik göçler, ekonomik hayatın -geleneksel yönü olmakla birlikte- yaşam biçimine etkisi olarak okunabilir. Romana yansıyan bir diğer ayrıntı da kızlara görücü gelme olayıdır. Belli bir yaşa gelen kızların çarşafa girmesi nedeniyle genç kızlar, müstakbel kayınvalideleri tarafından hep hamamlarda görülerek beğenilir. Beğenilen kıza görücü gidince de genç kız, görücüye çıkmak zorundadır. Asrî yaşam arzusuyla başlayan hayatı, istemediği bir yola evrilen İffet, yıllar sonra memleketindeki bu doğal yaşamı büyük bir hasretle özleyecektir.

Genellikle Tunceli yöresini konu edinen Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet* isimli romanında, medresede okumak için Harput'a gelen Roc'un gözlemleri üzerinden yörenin kültürel atmosferini betimler. Romanda olayların mekânı olarak kullanılan Harput ve Dersim, farklı yöresel özelliklerle tebarüz ederler. Amerikan Fırat Koleji ve birçok medresesiyle Harput, farklı inanç ve ırklardan oluşmuş kozmopolit bir medeniyet kentidir. Yöredeki gayrimüslimler ticarete ve sanatta boy gösterirken, Müslümanlar, hayvancılık ve ziraatla uğraşırlar. Roc'un "bir kartal yuvası"na bezettiği Harput, onun hayalinde bir "sihirli kent" görünümündedir: "Türkler, Ermeniler, Kürtler, Süryaniler,

¹⁰⁸¹ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.245-246

¹⁰⁸² Cemal Ataç, *a.g.e.* s.63

Yahudiler yerel giysileriyle, yaşam tarzlarıyla, kültürleriyle, inançlarıyla zengin bir mozaik oluşturmuşlardır. Taşlarla döşenmiş caddeler tertemizdi; manifaturacı, kuyumcu, iplikçi, fırıncı, gazozcu, nalıncı, kılıççı, cilacı, kürkçü, kalpakçı, kazancı, hurdacı, kiremitçi, gömlekçi, keçeci, terzi, eskici, boyacı, keresteci, şerbetçi dükkânları, camiler, kiliseler, medreseler, hamamlar Harput sokaklarını süslüyor, güzelleştiriyordu. Sokaklar insan kaynıyordu.”¹⁰⁸³

Doğu romanları içinde en çok adından söz ettiren yöre olarak Dersim/Tunceli, farklı bakış açılarının ürünü olan eserlerce adeta bir hafıza mekânı olarak yeniden üretilmiştir. Roman yazarları için bol malzeme barındıran bu yörenin sosyokültürel özellikleri, çoğu yazar için kolektif bir belleğin mayalanmasını sağlayacak simgesel niteliklerle donatılmıştır. Bilbaşar’ın *Cemo ve Memo*’sunu hariç tutacağımız bu tutum, bir hayli romanın eksenini belirlemiştir.

Baştan sona birer toplumsal eleştiri romanı olan *Cemo ve Memo*’da Bilbaşar, yöreye hâkim olan kültürel özellikleri, bazılarını fazlaca vurgulamakla dikkatlere sunar. Cumhuriyet’in kuruluş sürecine denk gelen bu yıllarda, Dersim-Varto arası yörelerde yazarın “Kayı” diye isimlendirdiği aşiretler yaşar. Devlet hâkimiyetinin kendini pek az hissettirdiği bu topraklarda önce “Şıh Sayıt” isyanı patlak verir. Romanın kahramanlarının mensup olduğu Alevi kesiminden kimsenin iştirak etmediği, hatta Şeyh Sait’e karşı devletle işbirliğine gittiğini görürüz. Bu durum bize yörenin farklı inanç kesimlerinin farklı tepkiler verdiğinin en açık göstergesidir. Romanlarda, daha çok dağlık alanlarda yaşayan Alevi/Kızılbaşlarla köylerde ve şehirlerde yaşayan Sünni kesimler arasında bir mesafenin varlığına da tesadüf edilir. Nitekim Memo, Cemo’yu babasından alıp köyüne döndüğünde “*bir yayla kızı alıp getirdiğimi gören, komşusuna duyurmuş, haber anında köyü dolanmış, avratlar, kızlar işlerini bırakıp damların üstüne çıkmışlar*”dır.¹⁰⁸⁴ Daha sonra herkes Cemo’yu dışlar. Onlara “*Kızılbaş’ın yunduğu yalak pis olur. Ha domuz, ha Kızılbaş*”¹⁰⁸⁵ diyerek aralarındaki belirgin farkı da dışa vurmuş olurlar. Kadına karşı erkeğin, halka karşı şıhların, ağaların ve beylerin hükmünün sürdüğü bu topraklarda yaşam, daima ipotek altındadır. Halkın duada bile “*Tanrı’dan kendimiz için bir dilekte bulunmayı düşün*”mediği, aksine “*Tanrım sen*

¹⁰⁸³ Metin Aktaş, *Harput’taki Hayalet*, s.29

¹⁰⁸⁴ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.98

¹⁰⁸⁵ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.100

*begimize uzun ömürler ihsan et, malını ziyade eyle*¹⁰⁸⁶ diye esenlik dilediği bu egemenler, kendilerine tüm insanların alın terlerinin helal, canlarının feda olduğu bir imtiyazlı sınıftır.

İstedığıyle evlenebilen, hükmü altındakilere istediği cezayı reva gören bu zihniyet, kızını vermek istemeyen Cano'ya *"Kul tayfası bir şıhı, ağayı nasıl reddeder?"*¹⁰⁸⁷ diyerek kızgınlığını belirtir. Romanın başından sonuna kadar ağır bir ağalık ve bu kurumu kanıksayan toplum yergisi görülür. Nitekim yöre insanı da buna razıdır. Kış bastırıldığında *"otsuz kalan hayvanına ot, aç kalan çoluk çocuğuna ekmek"* ulaştıracak *"sürünün çobanı gibi, kullarının başından ayrılmayacak"*¹⁰⁸⁸tır. Süregelen ağalık kültürüne isyan eden Cano askerlikte kendilerine öğretilen *"her Türk hür doğar, hür yaşar"* sözünün gerçekte kendileri için geçerli olmadığına inanır: *"O zagon, Osmanlı için yapılmıştır. Bizim buralara uğramaz. Bizim bu diyarda kul haymasında doğan kul, şıhın otağında doğan ağa, şıh olur... Buralarda kul tayfası için Tanrı'ya tevekkül edip ağaya kul olmaktan başka çıkar yol yoktur."*¹⁰⁸⁹

Kız kaçırımların sık yaşandığı bu coğrafyada Cano, kızı Cemo'nun annesi Kevi'yi kaçırdığı gibi, Memo da sevdiği şıhı kızı Senem'i kaçırmaya niyetlenir. Nitekim toplumsal statülerin yol vermediği bu sevdalanmalarda tek çıkar yol, kızı kaçırmaktır. Devlet hâkimiyetinin tam sağlanamadığı bu zaman ve zeminde insanlar kendi haklarını yine kendileri elde etmek, kendilerine zulmeden zalimlere de kendileri ceza vermek zorunda kalır. Romanda bu durum, Memo ve Cemo'nun tüm kötülüklerin kaynağı olan Sorikoğlu'nu öldürmeleri olayında açıkça görülür. *Memo*'da romanın anlatıcısı ve başkahramanı olan Senem, Bölge'de sık görülen çok eşli bir babanın dördüncü karısından olma, tek çocuğudur. Romanın başından sonuna kadar kadınlar hakkında kullanılan "kancık" ifadesi, kadının toplumsal statüsü hakkında da ipuçları verir. Yöre insanı arasında yüksek bir itibara sahip olan âşıkların bir araya geldikleri zaman atışmaları, romana yansıyan bir diğer kültürel öğedir. Pir Sultan'dan beri sazıyla hakikati haykıran âşıklar, Alevi toplumunda, insanla Tanrı arası bir mevkiye oturtulur.

Senem'in oğlunu yürümeye alıştırmasında kullanılan yöntemde, halkın kültürel kodları kendini kolayca ele verir. Ticaret, küçük sanayi, tarım gibi iktisadi olanaklardan

¹⁰⁸⁶ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.12

¹⁰⁸⁷ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.28

¹⁰⁸⁸ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.113

¹⁰⁸⁹ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.125-126

mahrum bu engebeli coğrafyada insanlar eskiden beri, talandan ve soygunlardan ganimet devşirmeyi bir hak olarak kabul etmektedirler. İşte bu kültürel iklimde yetişen Senem, oğlunun eline yağlı çörek vererek, onu diğer çocukların arasına katar. “Çörek yağlama” denilen bu oyunda, küçük çocuğun etrafındaki büyükler, teker teker çocuğun elindeki yağlı çörekte birer parça koparıp kaçarlar. Böylece çocuk yağlı çöreğini kurtarmak için “ilk adımlarını atmaya başlar. Bu oyunla Dersimli, daha emekleyip yerde sürünürken ekmeğinin komşularınca aşırılacağını belleyip korumasını öğrenir.”¹⁰⁹⁰ Nitekim romanda karısı Cemo ve ailesini baskıya alan Sorikoğlu’nun, öldürüldükten sonra malları ganimet olarak Dersim’e getirilir.

Osmanlı döneminde devlete “öşür vermek, kamçur vermek, bir de angaryada çalışmak, savaş açılarda orduya cebeli yollamak” dışında herhangi bir bağı olmayan Dersim halkı, kurulan Cumhuriyet’in idare biçimini anlamadan uzaktırlar. Yol vergisi, ormandan izinsiz ağaç kesilemeyeceğine dair kurallar, onlara göre kendi topraklarında özgürce tasarruf etmelerine konulmuş keyfi yasaklardır. Yol vergisi isteyen yetkiliye roman kişisi Huso’nun verdiği cevap, bu zihniyetin bir tezahürüdür: “Bizim dağdan aşıracak arabamız mı var kurban? Geniş yolları, köprüleri biz n’edek?”¹⁰⁹¹

Ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan insanlardan ayrı tutulduklarının farkında olan bu insanlar, Cumhuriyet Türkiye’sinin kabul ettiği “laiklik” ilkesiyle büyük bir huzura kavuşmuşlardır. Sünni bir fıkıh üzerine kurulu Osmanlı sistemiyle barışık olmayan bu yörenin halkı, gelen yönetimden memnundur. Onlara göre “Urum diyarında Osmanlı, töresini, örfünü unutmuş, inancını, ibadetini değiştirmiştir. Sünni taassubuna kapılıp Fırat boylarında kalan öz kardeşlerine düşman kesilmiş”tir. Fakat kurulan yeni Cumhuriyetin kurucusu “Kemal Paşa, çıkardığı zagonla, bu düşmanlığa son verdiğini âleme duyuranda biz Dersim’de düğün bayram etmişizdir.”, “bundan böyle töremize, geleneğimize saygı gösterileceğine yürekten inanmışızdır. Rumuna, Ermenisine, Yahudisine izin verildiği gibi, bize de dinimizde serbestlik tanınacağını, inancımıza, ibadetimize karışılmayacağını ummuşuzdur.”¹⁰⁹²

Nefret Köprüsü adlı romanında Barbaros Baykara, farklı etnik unsurlardan oluşan Osmanlı Devleti’nin Ermeni, Türk ve Kürtlerden oluşan bir yöresini ele alır.

¹⁰⁹⁰ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.422

¹⁰⁹¹ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.386

¹⁰⁹² Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.233

Ticaret ve küçük ölçekli sanayi işletmeleriyle ilgilenen Ermeniler, hayvancılık ve tarımla geçinen Türkler ve kervanları soyarak geçinen Dersim Kürtlerinin oluşturduğu bu toplumsal ilişkiler, Birinci Paylaşım Savaşı'nın gündeme girmesiyle kaosa dönüşür. Yıllarca çocuklarını “bedel” ödeyerek askere göndermekten kurtaran ve “*iktisaden güçlü olan*” Ermeniler, “*kocasını, evladını askerden kurtarmak isteyen kadınların bilezikleri ile altınlarını... bedel vereceğim diye çırpınanların başını, bahçesini*”¹⁰⁹³ ucuza ellerinden alarak, hem nüfus, hem de nüfuz olarak zenginleşirler.

İyi komşuluk ilişkileri içinde yaşayan Müslüman Türkler de bedel veremedikleri için “*apar topar cepheye sevk*” edilir. “*Bir tek çocuğu olan Türk aileleri de bedel verebilmek için bağlarını, bahçelerini iktisaden daha güçlü Ermenilere*”¹⁰⁹⁴ satmak zorunda kalır. Böylelikle giderek fakirleşirler. Diğer yandan “*eşkıyalıktan başka işi gücü olmayan*” Dersim Kürtleri de kuytu yerlerde kervanları soyup geçinmeye bakarlar. Eşkıyalığa başlamayan erkeklere kız verilmeyen Dersim’de devlete vergi de asker de verilmez. Hatta roman kahramanları vasıtasıyla Dersim Kürtlerinin çoğunun vergi vermemek ve asker olmamak için Dersim’e kaçan eski Türkler olduğu ifade edilir. Gelecekleri hakkında kendilerinin değil de ağalarının ve şeyhlerinin karar verdiği Dersimliler soygundan sonra kendi köylerine “*savaş kahramanları*” gibi dönerler.

Necati Haksun’un *Hazal (Kutsal Ceza)* romanında kadınların, yoksulların aleyhine işleyen ve desteğini çarpıtılmış bir din anlayışından alan Bölge kültürü, akıl ve insan eksenli bir yaşama karşıt konuma oturtulmuştur. Çocukların küçük yaşta evlendirildiği, gelin giden kızın koca evinde hiçbir söz hakkının bulunmadığı bu yaşam biçimine, insanları çoğu kez yoksulluk itmektedir. Hoşlarına gitmeyen her durumu kadere ve töreye atarak işin içinden sıyrılmaya çalışan bu insanlar için severek evlenme mefhumu, adeta yok gibidir. İnsanların inanç adına hurafelere inandığı bu kültürel iklimde, akıl ve mantık devre dışı bırakılmıştır.

Namus kavramı çerçevesinde tabulaştırılan fiiller, erkekler için ayrı, kadınlar için ayrı işletilir. Baba zoruyla küçük yaşta, reşit olamayan bir çocuğa verilen Feşo’nun Hasan’la kurduğu gayrimeşru ilişki ortaya çıkınca verilecek ceza hayli düşündürücüdür. Aynı fiili işledikleri halde erkeğe yüz sopa, kadınsa taşlanarak ölüm cezası veren hoca, bunun gerekçesini “Kitab” a dayandırır. Feşo, kendisi hakkında verilen bu ayrımcı

¹⁰⁹³ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.20

¹⁰⁹⁴ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.138

kararı sorgular: “Sonra, neden erkeğe yüz sopa, kendisine ölümdü? Bunun anlamını bir türlü çözemiyordu Feşo. Oysa erkeği gücünü kanıtlayamamış ve bu günah bahçesine o sürüklemişti çünkü onu. Kendinin ne günahı vardı bunda? Sonra sevdiği erkek günlerce kendisini istemiş, kendisine bakmıştı istemle, direngelikle... Şimdi o, yüz sopayla kurtulacak, kendisiyse öldürülecekti işkenceyle.”¹⁰⁹⁵

Dersim isyanına denk gelen bir zaman diliminde, Tunceli yöresinde yaşayan Alevi kökenli insanların yaşam biçimini *Kopo* adlı romanına konu edinen Mustafa Yeşilova, yöre insanını ve kültürel özelliklerini eleştirel bir dille anlatmasına rağmen, olumlu niteliklerini de belirtmeyi ihmal etmez. Alevi inancının son dönemlerde cahil seyitler tarafından temsil edilmesi, halkın geleceğini karartmış, eğitime gereken önemin verilmesini engellemiştir. Yayla kültürünün egemen olduğu yörede insanlar, tek üretimleri olan hayvansal ürünleri özellikle Erzincan’a götürüp satar ve en basit ihtiyaçlarını bununla giderirler:

“Dersim... Bilimsiz bir dünya... Doğanın görkemine sıkışmış, doğruyu arayan bir dünya... Bin türlü savaşın verildiği yer... Dersim ve Dersimli...”

Çarıkla yamanın değeri... Yağını, peynirini satıp ayağına yalnız don alabilenlerin çilesi... Yavru mezarlarının hasretinde yanan, çaresiz anaların kavruk gönlü... Seyit ve şeyh nefesinden başka ilacı olmayan, derdini ziyaret yerlerinden başka bir kimseye anlatamayan, sarımsağı ekmeğe katık eden, kırmızıbiber ve tuzu bile bulmayan, halsiz, yolsuz, dilsiz Dersim... Sabahın hiç olmadığı kapkara bir dünya... Kötü bir doktorun eline terk edilmiş ağır bir hasta...”¹⁰⁹⁶

Romanda *Kopo* şahsında somutlaşan ozan tipi, elinde sazıyla Pir Sultan’dan, Dadaloğlu’ndan, Seyrani’den parçalar çalıp kendi ürettikleriyle halkı coşturur. Dini bir mahiyet kazanan bu sözlü ürünler, İslam öncesi Türkmen kültürünün bugüne başka şekillerde ulaşabilmiş halidir: “Ayinler güzeldi, zevkliydi, inceliklerle doluydu. Ayin büyük bir evde yapılıyordu. Muhammedin altın soyu, ilahilerle dile getiriliyordu. On iki telli saz, on iki imam aşkına çalılıyordu.”¹⁰⁹⁷ Ağa ve seyitlerin yönlendirdiği, düzenli eğitimden mahrum halk, bu ozanların dilinden hem inançlarının esaslarını hem de coşkularının kıvılcımını yakalar. Çevre illerde yaşayan insanlarla inanç farkı bulunan bu

¹⁰⁹⁵ Necati Haksun, a.g.e. s.195

¹⁰⁹⁶ Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.75-76

¹⁰⁹⁷ Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.51

yörede, üretim biçimlerinin topluma yetmemesi, hırsızlıkların artmasına neden olmuştur: “Çapulculuk, çaresizin son çaresi olarak bir kere Dersim’e yerleşmemiş miydi? Bölge her devirde üvey çocuk uygulaması görmüştü. Yönetimle kısıtlı, gergin ilişkilere itilmişti. Çapulculuk sanki öç almaktı.”¹⁰⁹⁸

Dersim 1937 ve Dersim 1938 romanlarında Barbaros Baykara, koyu bir cehaletin pençesindeki Dersim halkının gerek inanış gerekse yaşam biçimleri bakımından düştüğü olumsuz durumu geniş bir şekilde eserine konu edinir.¹⁰⁹⁹ “Okul, doktor, öğretmen ve ilacın giremediği” Dersim’de aşiretler arasında kan davaları nedeniyle birçok insan ölür. “Kırganlı aşireti Seyit Rıza’nın ilk karısından olan oğlu Baba’yi” öldürtünce, Seyit Rıza taraftarları da “üç yıl içinde”, “otuz adamı” pusuya düşürterek öldürür. Bu keşmekeşlikler içinde isyana hazırlanan ve “Cumhuriyet devrinde bile yaşamlarını eşkıyalıkla sürdüren Dersim insanı, seyitlerin, ağaların, beylerin kulu kölesiydi. Yaptığı soygunlarda ganimetin ana payını bunlar alırdı.”¹¹⁰⁰ Alevi inancına göre yaşayan bu insanların yeminleri; İmam Ali, İmam Hüseyin ve On İki İmam adını anmak ve kutsal kabul ettikleri Munzur suyundan içmek şeklindedir. Binbaşı Kemal tarafından cehalet, sömürü ve sefaletin “orta yerde nara attığı” bu topraklarda yaşayan insanları Besi, “biz dağ insanları özgürlüğümüze, ekmeğimiz, suyumuz kadar tutkunuz.”¹¹⁰¹ diye tasvir eder.

Kendilerini daima dışlanmış ve sömürülmüş bir kitle olarak gören Dersim Alevilerini, seyitler ve ağalar, isyana teşvik etmek için onlardaki bu duygudan yararlanmak isterler. Tarihi şahsiyetlerin hatıralarından faydalandıkları bu propagandada mücadelenin sebeplerinin meşrulaştırılması gayesi vardır: “İslam peygamberinin sevgili damadı Hazreti Ali’nin bütün hayatı boyunca ne büyük haksızlıklara ve talihsizliklere uğradığını, siz büyüklerimiz bizlerden iyi bilirsiniz. Hazreti Ali bunlara kahramanca ve en ufak bir şikâyette bulunmadan tahammül ettiği gibi, kendisinden sonra yerine geçen sevgili oğulları, Hazreti Hasan ile Kerbela şehidi Hazreti Hüseyin de aynı musibetlere uğradılar. (...) Onların yüksek ahlakları, faziletleri

¹⁰⁹⁸ Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.31

¹⁰⁹⁹ Nitekim o dönemde yazılmış birçok rapora yöre insanı, her türlü insani mezihyetlerden uzak bir kitle olarak yansımıştır. “...hâlihazırda bir Zaza-Kürt manzarası gösteren bu vahşi sürünün gerek birbirlerine ve gerekse çevrelerindeki muti ve masum insanlara karşı işlemekte oldukları şekavet, soygunculuk ve yaptıkları azgınlıklar bugün için dayanılmayacak bir kerteye gelmiş olduğundan...” Tuğba Yıldırım, Kürt Sorunu ve Devlet/Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.s.92

¹¹⁰⁰ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.27

¹¹⁰¹ Barbaros Baykara, a.g.e. s.68

ve hele hele mazlum oluşları, Alevi insanının dayandığı temel direkler oldu. Biz Aleviler ilhamımızı uğradığımız haksızlıklardan alırız Yusuf Ağa. Yapılan tüm haksızlıklara karşı şikâyet etmeden direneceğiz.”¹¹⁰²

Toplumsal dinamikleri yeni Cumhuriyet’in kodlarına uymayan birçok insanın dağa çıkararak eşkiyalığa başladığı bu yörede, devletin sistem olarak kendini hissettirmesi de haliyle çok gecikir. “Kimsenin iki kuşak”¹¹⁰³ kalamadığı bu bölgede göçlerin ve sürgünlerin pençesindeki halkın boyuna yer değiştirmesi bir istikrarsızlık üretir. Yapılan ilk muhtarlık seçimleri, köye gelen okullar yöre insanının yaşamında farklı tepkilere neden olur. Çocukların okula gitmesi, onlara yaptırdıkları işleri büyüklerin yapacağı anlamına geleceği için buna karşı çıkan köylüler, devlet yetkililerinin uyguladığı cebirle ancak yola getirilirler. Farklı etnik ve dini özelliklere sahip kesimlerin bu farklılıklardan dolayı birbiriyle çatışmadığı ortamda görülen tüm rahatsızlıklarda, bitmeyen savaşlardan dolayı bir türlü istikrara kavuşamamanın verdiği huzursuzluk vardır.

Ziraatin yapılmadığı, bu kışı sert toprakların sakinleri olan Dersimliler, “Eğın’in, Arapgir’in çarşılarına belli zamanlarda katırlarla tereyağ, çökelek, bal tulum peyniri ve kavurma” götürerek oralardan “buğday, gazyağı, kibrit, tütün, şeker, kumaş ve kundura”¹¹⁰⁴ ile takas ederler. Özellikle Suriye taraflarına kaçakçılığa giden yöre halkı, oralardan kaçak yolla silah da temin eder. Üretim araçlarının zayıf ve kolluk kuvvetlerinin denetiminden uzak olması nedeniyle “tekmil Dersimli eşkiya ve asker kaçağı” olduğu için kendi mallarını çevre illerde pazarlayamaz ve yine aynı sebeplerden dolayı “Bölgedeki çapulculuk olayları” da önlenemez. Kolluk kuvvetlerinin mevsim koşullarının uygun olduğu zamanlarda yaptığı baskınlarda çakmaklı tüfeklerini, sıkı dayak yedikten sonra da martinilerini getiren yöre halkı, hiçbir zaman “keçeye sararak toprağa gömdüğü mavzerlerini” teslim etmez. Bu uğurda sıkı yemin içmekten hiç çekinmezler. “Zira Alevi inanisında Sünnilere karşı yapılan yeminin bir değeri”¹¹⁰⁵ yoktur.

Kutsal Barış’ın son cildinde “Dersim dramı”na yer veren Hasan İzzettin Dinamo da Baykara’nın *Dersim 1937* ve *Dersim 1938* romanlarına paralel temalara ağırlık verir. Dinamo da yörede hüküm süren feodal ilişkilerin biçimlendirdiği yaşam biçimine dikkat

¹¹⁰² Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.72

¹¹⁰³ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.48

¹¹⁰⁴ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.11

¹¹⁰⁵ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.28

çeker. Ağa, bey ve seyitlerin yönlendirdiği yöre halkı, hiçbir toprağa sahip değildir. Yağma gibi son derece ilkel geçim biçimlerine başvuran bu insanlar, elde ettikleri ganimetleri de ağalarına vermek zorundadırlar. Kurulan yeni Cumhuriyet'in el atmak istediği bu yörede yaşayan "derebeyleri", kendilerini bekleyen korkunç sondan dolayı, yöre insanını ayaklandırmaya çalışmışlardır. Kendilerine has inanç biçimleri olan bu insanlara Seyit Rıza, isyan sözünü Munzur Irmağı'nın başında alır. Yemin edecek şahıslar, "*Munzur ırmağı kıyısına inecekler, savaşı kararlaştıracaklar, sonra ant içerek ırmağa kutsal taşlar atacaklar*"dır. Bu seremoniye çağrılış biçimi de son derece farklıdır. "*Bütün aşiretlere birer tek şeker, birer lokma ekmek, birer keçe göndererek Munzur kıyısında bir yerde toplanmaları için haber*"¹¹⁰⁶ salınır. Romana yansıyan bir diğer detay da mağaralara aileleriyle sığınan isyancıların çıkarılması için Yarbay Kemal'in kullandığı yöntemdir. Tavşanlardan "*son kerte öğrenen Alevileri*" mağaradan çıkarmak için, Yarbay Kemal içeriye birkaç tavşan gönderir. Bunu gören "*kadın, çoluk çocuk, Dersim tüfekçilerinden oluşan bir yığın insan*"¹¹⁰⁷ çığlıklar atarak dışarı kaçar.

Tunceli/Dersim halkının yaşam biçimi ve dünya görüşleri Haydar Karataş'ın *Gece Kelebeği* isimli romanında geniş bir biçimde işlenmiştir. Aşiretler halinde yaşayan insanlar arasında süren kan davaları, birçok insanın ölümüne neden olmaktadır. Bu davalı süreçlerde birbirlerinin canını ve malını hedef alan aşiretlerin, seyit veya beyler tarafından barıştırıldığı bir iklimde, bunun başarılammaması durumunda kadınlar devreye girmektedir. Kadının kavgaları yatıştırmadaki bu saygınlığı ne yazık ki miras¹¹⁰⁸ alımında hiçbir işe yaramaz: "*Henüz gelenek değildi, kız çocuğuna topraktan pay verilmesi.*"¹¹⁰⁹ Gülüzar'ın kocasından fazlaca tarla kalmasına rağmen araziler paylaşılır ve Gülüzar'ın annesine "*hiçbir tarla veril*"mez. İsyen sırasındaki ölümler, sonrasında askere alınmalar ve sürgüne gönderilmeler nedeniyle yörede zaten birinci öncelikli olan erkekler, bir derece daha kıymetlenmiş; yalnız kalan kadınlar ve çocuklar, yoksulluk ve doğa şartlarıyla mücadele edemez duruma gelmişlerdir.

Çoğunluğu Zaza ve Alevi olan bu yörede inanç bakımından Sultan Baba, Hızır Baba gibi kutsallara atfedilen özellikler, tanrısal bir nitelik arz eder. Yüksek dağların ve

¹¹⁰⁶ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.458

¹¹⁰⁷ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.493

¹¹⁰⁸ Hammurabi kanunlarında bile evlenirken çeyiz almayan kadına babasının ölümünden sonra ödenen miras, İslam hukukunda da bir asgari seviyeye kavuşturulduğu halde, Bölge'deki erkek egemen sosyal yapı, buna izin vermez. Bkz: Mustafa Aksoy, *Doğu Anadolu Kültürü Üzerine Bir İnceleme*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2007.s.137

¹¹⁰⁹ Haydr Karataş, *a.g.e.* s.39

kayaların kutsallığına olan inancın Gülüzar'ın annesi tarafından ifadesi, romanın sonunda gelin giden Gülüzar'ın da tekrarıyla devam eder:

“- Gördün mü Perperıkam, dağ keçileri.

-Gördüm anne...

-Onların sahibi Sultan Baba'dır, bak orada, o başı dumanlı bulutların arkasında.

Dönüp baktı. Sultan Baba Dağı'nın başı gene öyle kapkara bir bulut yığınydı.”¹¹¹⁰

Tehcir öncesi yaşayan Ermenilerden kalan mimari yapıların, roman kahramanları tarafından özellikle dile getirildiği eserde, eğitim ve sağlık bakımından insanlar arasında devam eden uygulamalar, halkın kültürel durumunu da gözler önüne serer. Köpeğin ısırıldığı kimselerin yarasına köpekten koparılan tüylerin sarılması, donma tehlikesi geçiren insanların gübreye yatırılması romanda tesadüf ettiğimiz detaylardır. Romanda yöre insanının kutladığı bazı bayramlardan da bahsedilir. Bunlardan hakkında detay verilen ve “gece ile gündüzün birbirine girdiği günün akşamı”nda herkesin dileğinin kabul edileceğine inanılan bu gece Gağand Bayramı, kitlesel kutlamaların yanısıra mitolojik söylemlerle de desteklenmiştir: “Kızım, Allah dermiş, ‘Ben ışıkla karanlığı ikiye böldüm, ancak Gağand gecesini ayıramadım. Ne yaptıysam bölemedim’ demiş. Ne yaptıysam, senede bir gün gece ile gündüz gelip birbirine karıştı.”¹¹¹¹

Erhan Pınarbaşı'nın *Munzur ile Pülümür* isimli romanına yansıyan Dersim yöresinin yaşam biçimi ve insan ilişkileri, tamamen masalsı ve mistik bir tondadır. Gerçekle düşün sınırlarının son derece zayıfladığı dünya algılarında kendi yaşamlarına örnek aldıkları *Munzur ile Pülümür* masalı, yöre insanının duygu dünyalarını da açığa çıkarır; zira birbirlerine sevdalanan Munzur ile Pülümür'ün öldürülmeleri, mitik bir tasarımla ırmaklara dönüştüklerine ve bu sayede kavuştuklarına yorulur. Romandaki kültürel detaylardan biri, kafeste hediye olarak yollanan kuşlar üzerinden verilen mesajdır. Hediyelerin geri çevrilmediği bir geleneksel yapıda “içinde bir kekklik olan kafes armağan etmek, dostluğun işareti” sayılır. Eğer “kafeste iki kekklik varsa, bu

¹¹¹⁰ Haydar Karataş, a.g.e. s.255

¹¹¹¹ Haydar Karataş, a.g.e. s.215

armağan, yakında dünürlük için gelmek istiyoruz anlamına” gelmektedir. Bu dünürlük teklifini kabul etmek isteyen taraf da beş gün içinde “*gönderdiğiniz kafes üç keklige dar gelir*”¹¹¹² diyerek red cevabını vermiş olur. Sembolik ifadeler üzerinden ilişkilerinin yürütüldüğü bu engebeli coğrafyada, “*çerçi*” denilen kişiler, rahat taşınabilir eşyalar satarak hem ticarete hem de kültürel etkileşime vesile olmaktadır. Nitekim sevdası nedeniyle yola düşen Seyit’e Munzur ile Pülümür masalını ilk o anlatmıştır.

Sema Kaygusuz, *Yüzünde Bir Yer* isimli eserinde ilkin babaannesi Bese’nin anılarından duyduğu, daha sonraları bizzat ziyaret etmesi sayesinde tanık olduğu Tunceli’nin kültürel ikliminin bir fotoğrafını çeker. “*Paganlıkla Aleviliğin ebru gibi birbirine aktığı, tasavvuf ehli evliyalar ile büyük aşiretlerin birbiriyle hemhal olduğu, (...) pirlere taliplerin dergâhlar kurduğu, çilekeş dervişlerin kol gezdiği, Kurmanci dilinin hançereyi yırtan özgür sözcükleriyle aşığın maşuk için türkü dizdiği*”¹¹¹³ bu iklimde gerçeklerle masallar diz dize asırlardan beri var olmaya devam eder. Bu “*dünyadan hayli uzak, ulemasız, imamsız inançlarla kutsanmış bir gezegen*”¹¹¹⁴; andıran yörede Hızır, tüm inançlarının ve beklentilerinin odağındadır. Üç gün oruçla kutsadıkları Hızır, onlarla her an karşılaşabilecekleri kadar yakın, her zaman için bekledikleri bir rüyadır aynı zamanda.

Doğan Munzuroğlu’nun *Alişer* adlı romanında konu edilen Tunceli halkı, çevre yörelerde yaşayan Sünnilerden daha farklı inanç biçimleriyle dikkati çeker. Dağların, ırmakların, ağaçların kutsal kabul edildiği bu inanç atmosferinde, aşiretler halinde yaşayan Tunceli insanı, onları isyana sevk eden en büyük gerekçeye uygun olarak yüzyıllarca serbest yaşamışlar ve devlete ne vergi ne de asker vermişlerdir. Onların bu iki duruma alışması ancak isyan sonrasında mümkün olacaktır. Türkçeye ve eğitimle hemen hemen hiç karşılaşmayan ve sürgüne dâhil edilmeyen kesimin “*çocukları okullarda Türkçe*” öğrenir ve böylece “*Cumhuriyetin insan tipi, üniforması, eteği, şapkası öğrencilerden başlayarak*”¹¹¹⁵ tüm Dersim coğrafyasına yayılır.

Sürgün’de Metin Aktaş, Tunceli yöresinin hayvancılık yaparak geçinen insanların uzun ve sert geçen kışın ardından gelen Newroz gününü “*herkesin yalın*

¹¹¹² Erhan Pınarbaşı, *Munzur ile Pülümür*, s.9

¹¹¹³ Sema Kaygusuz, *a.g.e.* s.73

¹¹¹⁴ Sema Kaygusuz, *a.g.e.* s.92

¹¹¹⁵ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.144

ayak”¹¹¹⁶ katıldığı halayda dilekler tutup ateşler yakmak suretiyle kutlayışından söz eder. Muharrem ayında tutulan 12 günlük oruca, Cem töreni düzenlenerek başlanır. Bu süre içinde yıkanmanın yasak olması nedeniyle oruç başlamadan herkes yıkanmak zorundadır. Romana yansıyan bir diğer kültürel detay da evli olduğu halde bir kadına sarkıntılık eden köylüye verilen cezadır. Suçunu itiraf eden Nuri’yi altı ay boyunca karısı ve çocukları dâhil hiç kimse konuşurmuyacaktır. Bu suçun sembolü olarak kapılarının önüne dikilen siyah taşla yasak başlamış olacaktır. Bu “*aforoz*”u kabul etmeyen Nuri, cezaya olan hıncını taşı kırarak çıkarır.

Metin Aktaş *Nişancı* romanında ise bir Alevi gencin gözüyle Şeyh Said isyanı ve dönem insanını anlatır. Romanda, iki temel mezhebe dayalı yöre halkının kız alıp vermeyi kendi mezheplerine uygun bulmayarak günah saymaları Cem ile Zel’in nikâhlanmalarına engel olur. Ailesi tarafından recm edileceği anda Cem tarafından kurtarılan Zel ve Cem için bir mahzur oluşturmayan bu ayrıntı, toplumca bir tabu olarak kabul edilmektedir. Nitekim nikâh kıymayı reddeden Pir Ali’yi çevresine çember¹¹¹⁷ çizerek ormanda kurtların ve ayıların insafına bırakan Cem, uzun bir süre sonra Şeyh Said’in direktifiyle geri döndüğünde, kar altında donma tehlikesi geçiren Pir Ali’nin çemberi yarıp çıkmadığına tanık olur. Cem için bir anlam ifade etmeyen bu inanışlar, yöre halkını şekillendiren birer düstur niteliğindedir. Cem’in annesinin belalardan muhafaza için ateş üzerine tuz serpmesi, karanlık basınca aynaların yüzünün örtülmesi ve Pir Ali’nin Hasan Ağa’nın evinin önüne belli bir süre aforoz anlamına gelen siyah taş dikmesi, Bölge insanının romana yansıyan kültürel özelliklerinden birkaçıdır.

Munzur Çem’in *Gülümse Ey Dersim* adlı üç ciltlik eserinde, aşiretler halinde yaşayan yöre insanının seyitler ve beyler tarafından temsil edilen siyasi iradesinin devletle olduğu gibi aşiretler arasındaki ilişkilerde de önemli rol oynadığını görürüz. Yazar anlatıcının devlet yetkilileri eliyle derinleştirildiğine inandığı bu aşiretler arası sürtüşmeler, isyancıların birlik kuramamalarına da neden olur. Alevi inancına bağlı bu insanlar; Munzur suyu, Hızır Gölü ve Tujık Dağı gibi mekânsal objeleri kutsal kabul edip onlara dua eder. İsyan için sözleştiklerinde “Sey Rıza” ve arkadaşları, “*dört el*

¹¹¹⁶ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.88

¹¹¹⁷ Ezidi çemberi, Yezdan adındaki büyük yaratıcının önce yanından kovup yedi bin yıl sonra bağışladığı başmeleği Melekê Tavus (Şeytan), halkını göstermek için parmağıyla bir çember çizmiş ve “*Çember içindeki bu halk benim halkımdır.*” demiş. Bu yüzden bir Ezidi’nin etrafına bir çember çizildiğinde, çemberi çizen tarafından bu çizgi silininceye kadar Ezidi, o çemberden çıkamaz. Daha fazlası için Ayşe Hür, *Gayrimüslimlerin Öteki Tarihi*, Literatür Yayınları, İstanbul 2016.s.103

birden” yerden birer taş olarak “*dördü birden üçer kez öpüp alınma*”¹¹¹⁸ değırdikten sonra, yine dördü birden taşları Hızır Gölü’ne atar, böylece yeminlerini perçinlemiş olurlar. Eserde geçen bir diğıer dikkat çekici gelenek de Gağan orucu ve cemidir. Aralık ayının 21-25. günleri arasında tutulan üç günlük oruç, Hıristiyan dünyasındaki Noel’e çok benzer. Dördüncü gün yapılan bayramda Dersimliler, “*geleneksel Gağan ekmeğini*” cemin yapılacağı eve getirir, fakat ondan yemezler. Ev sahibi onlara yemek hazırlatır ve cemden sonra yedirerek onları yolcu eder. Komşuların getirdiğı ekmeğler de “*çevre köylere*” dağıtılır. Bu gelenekte de Noel Baba benzeri “Kalê” ve genç eşi “Fatê” gibi figürler kullanılır:

“- *Ben Kalo ’yu değıil, karısını merak ediyorum. Bu yıl Fatê kim olacak acaba?*

-*Bilmem ki. Gençlerden biri Kalê Gağani olur, biri de Fatê, zor bir şey mi sanki?*

-*Zor değıil ama gene de merak ediyorum.*

-*Şöyle bol miktarda yiyecek toplasalar da akşama bir ziyafete konsak.*

-*Bizi çağırırlar mı dersin?*

-*Çağırmasalar da gideriz. Gağan gününde onları dinleyen kim?*

Çocukların bahsettikleri Gağan, Hıristiyanların İngilizede ‘Christmas’ dedikleri şeyin aynısıydı. Yılbaşı sıralarında üç günlük oruç tutulur, dördüncü gün ise bayram olarak kutlanırdı. Adı Gağan’dı bu bayramın.”¹¹¹⁹

Gülümse Ey Dersim’in üçüncü cildinde de Batı illerine sürülmüş Dersimlilerin birbirlerini arayışı, geleneksel yaşamlarının tekrar canlanmasına bir vesile olur. Nitekim Yozgat’ta sürgün hayatı yaşayan Memed, komşu köyde mecburi ikamete tabi tutulan Kali ile buluşunca cebinden çıkardığı bir miktar parayı öper ve “*Oniki İmam yolunda kirvelik*” adına Kali’ye sunar. Bu sanal akrabalık teklifi karşısında Kali, “*avucundaki paraları üç kez öpüp alınma*” koyar ve “*Oniki İmam yolunda verdiğin bağışı aldım ve kirvelik önerini kabul ettim.*”¹¹²⁰ diyerek kader birliğini onaylar. Başka bir yerde sürgünde olan karısıyla kızına bir süre sonra kavuşan Memed’in başkaları yanında karısına hasretle sarılamaması ve kızını kucaklarken tüm duygularını bastırarak ağlamaması da içinde büyüdükleri kültürel iklimin onlara dayattığı davranış kalıplarıdır.

¹¹¹⁸ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim I*, s.148

¹¹¹⁹ Munzur Çem, *a.g.e.* s.154-155

¹¹²⁰ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim III*, s.736

Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo* isimli romanında Qopo'nun teslim sürecini anlatırken, kendisini teslim almaya gelen Sırrı Yüzbaşı'yla kirvelik kurma isteğinden de söz eder. Sürgün edileceği yerde çocuğunu kendi gelenekleriyle sünnet edemeyeceğini söyleyen Qopo, Yüzbaşı'ya eğer kabul ederse, sünnetten sonra yola çıkmak istediğini iletir. Önceleri kirvelik teklifine soğuk bakan Sırrı Yüzbaşı'ya “*çocuğuma kirve olduğun için sana zerre kadar bir zarar gelecekse, sen kabul etsen de ben kabul etmem. Zira biz inancımız gereği, kirve olduğumuz kişiye herhangi bir zarar gelsin istemeyiz.*”¹¹²¹ demek suretiyle ısrarcı olmadığını ifade edince Yüzbaşı, Qopo'nun samimiyetini anlar ve bu teklifi kabul eder. Sırrı Yüzbaşı, yöre insanının kirvelik ismiyle kurduğu yakınlık bağlarının bağlayıcılığından çok etkilenir: “*Hiçbir menfaat gözetilmeyen ve adına kirvelik dedikleri bu dostluk ne kadar güzelmiş. Keşke, kirvelik dedikleri dostluk, bizim inanç ve törelerimizde de böyle anlaşılırdı.*”¹¹²²

Kirvelik kurumunun husumeti giderici özelliğinin konu edildiği bir diğer eser de Yılmaz Akbulut'un *Dersim Dikeni*'dir. Cin çıkarma bahanesiyle köylüyü tamamen kendine bağlayan Adıgüzel Ağa, köylüleri çeşitli oyunlarla kendine bağlamasına rağmen, bir türlü baş edemediği Kamer'in babalığına, köylülerin tavsiyesiyle kirvelik teklif eder. Köylülere göre bu sayede köye biraz huzur gelmiş olacaktır. Bu kirveliğe istekli bir diğer kişi de Adıgüzel'in eşidir. Ağanın karısı, sünnet düğününde Şaban ağadan gelecek altınların hesabını yapmaktadır: “*Etme efendi. Vallaha Şaban'dan iyisini bulamayız. Oğlumuz o altınlardan kimbilir kaç tane takar. Şaban'ın çocuğu yoktur. Oğlumuz baba gibi bakar. Kirvem der başına taç eder. Hem bunca soğukluk da ortadan kalkar. Bu güne değin kötülük ettik de ne geçti elimize.*”¹¹²³

Haydar Işık'ın *Dersimli Memik Ağa* isimli eserinde de kirvelerine sahip çıkamamış Dersimlilerin utancına tanık oluruz. İsyân sürecinde devlet güçlerine yardım eden Memik Ağa'nın mallarını kaçırap isyancılara ulaştıran İmam Uşen'in askerlerce kellesi kesilerek öldürülmesi, Xıdan aşiretine mensup insanlarca üzüntüyle karşılanır. Kendi kirveleri olan bu insanın ölüm biçimine üzülen Xıdanlıların kadınları ağıtlar yakarken, erkekleri de için için ağlar; çünkü kendilerine sığınmış kirvelerine sahip çıkamamışlardır: “*Sevgili İmam Uşen'leri, kirveleri güpegündüz, gözleri önünde katledilmişti. Kirve kardeş gibidir. Kirve kara gün dostudur. Kirve ailenin bir ferdidir.*”

¹¹²¹ Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo*, s.186

¹¹²² Cafer Demir, *a.g.e.* s.187

¹¹²³ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.161

Kirveler, birbirlerinden kız alıp vermezler. Kirvelerin namusları da şan ve şerefleri de aynıdır. Xıdan İmam Uşen'le kirve olma şerefini taşıyordu. Yiğit Hemedi'nin sağdıcı, Xıdanın yüz akı öldürülmüştü. Ağlanmaz da ne yapılır? ”¹¹²⁴

Caner Canerikin *Gülazâre* isimli romanında da Dersim insanına has geleneklere rastlarız. Hastalıktan kaynaklanan ölümlerde Kuran okunan bu yörede, cenaze defnedildikten sonra, Hoca “*bir elek açar ve herkes gönlünden kopan bir miktar parayı onun içerisine*”¹¹²⁵ atar. Bu toplanan paralarla ölü toprağa verildikten sonra kırk gün boyunca yemekler yapılır, “*ölüler için fakirlere yemek*” verilir. Medaq denen bu yemeğin her gün farklı bir insana verilmesi gerekmektedir. Bu yemek, “*toplumsal dayanışmayı arttırdığı gibi kırk gün boyunca kırk ayrı evden dua*”¹¹²⁶ya vesile olmuş olur. Hastaların hiçbir tıbbi muameleye uğramadan kaderlerine terk edildiği yörede, hastaya yiyebildiği kadar yemek verilir, “*bütün her tarafı sarılır, üşümemesi*” sağlanır. Terlemenin hastaya iyi geldiğine inanan bu insanlar, tek umut olarak duaya sarılırlar: “*İnsanlar hastalık gibi çaresiz kaldıkları durumda inançlarına daha sıkı sarılıyor ve bu uzak dağ köylerinde tek yerdımlarına gelebilecek olan kişinin Xızır olduklarını biliyorlardı. Kurban, adak, niyaz, oruç, dua, gözyaşı gibi ellerinden gelen tüm fedakârlığı gösteriyorlardı.*”¹¹²⁷ Namaz ve Ramazan orucuyla pek ilgileri bulunmayan yöre insanı, sürgün gittikleri yerlerde özellikle Ramazan aylarında oruç tutmadıkları için şiddetli bir şekilde dışlanırlar. Buna karşın “*Kızılbaşlar kendi oruçlarını, Xızır ve muharrem oruçlarını büyük bir gizlilik içinde*”¹¹²⁸ tutmaya ve Perşembe akşamları da niyazlarını dağıtmaya devam ederler.

Remzi Aydın'ın *Gölgesiz Bedenler* isimli romanında Koçgiri kalkışmasından kurtulup Dersim'e sığınmaya çalışan insanların sığınma taleplerini geri çeviren Paşo, hem sığınma isteyenler hem de Dersim halkı tarafından kınanır. Bölge kültüründe sığınanı reddetmenin büyük bir onursuzluk olduğunu dile getiren Haydar Ağa, “*Baht hakkını kullanmak istiyoruz, bu bizim en doğal hakkımız. Bugüne kadar baht hakkı geri çevrilmemiştir, Paşo. Örf ve adetler bunu gerektirir.*”¹¹²⁹ diyerek tepkisini dile getirir. Verilen işi başarıyla yerine getiren Paşo, bizzat kendi efendileri tarafından “*kendi*

¹¹²⁴ Haydar Işık, *Dersimli Memik Ağa*, s.54

¹¹²⁵ Caner Canerik, *a.g.e.* s.51

¹¹²⁶ Caner Canerik, *a.g.e.* s.52

¹¹²⁷ Caner Canerik, *a.g.e.* s.53

¹¹²⁸ Caner Canerik, *a.g.e.* s.294

¹¹²⁹ Remzi Aydın, *Gölgesiz Bedenler*, Ekvator Yayıncılık, İstanbul 2008.s.118

kardeşini satan biri bizi hiç acımadan satar”¹¹³⁰ düşüncesiyle infaz edilir. Yöre insanının yaşamında yadsınamayacak derecede önem kazanmış bir diğer unsur da yemin etme biçimleridir. Ölümden kurtulmak için Lengo ve Herdesin adlı kişilerden kaçan Haydar Ağa ve arkadaşları; kadın, yaşlı ve çocukların Dersim’de emniyetini sağladıktan sonra, dönüp savaşıma kararı alırlar. Girdikleri bu yoldan kimsenin vazgeçmemesi için savaşçılar, bir yemin içme merasimi düzenlerler. Bu sözleşme biçimi Tunceli yöresini konu edinen diğer romanlarda da sıklıkla görebildiğimiz bir detaydır: *“Tastaki su tek tek dolaştırıldı, birer yudum alındı ve eldeki taşlar bakracın içindeki suyun içine bırakılarak kavl verildi. Dönüş yok artık... Kadınlar ellerindeki kavl taşıyı bakraca atarken, bir yudum suyu içip ağladılar. Ölüme gönderdikleri erkeklerini bir daha göremeyeceklerini düşündüler.”*¹¹³¹

Sevim Koyunoğlu’nun *Dört Dağ İçinde* romanında Dersim yöresinde zabıtlık göreviyle bulunan Ali Fuat, Tunceli ile Elazığ hakkında bazı “ezber ve kitabi” detaylar vermeyi de ihmal etmez. *“Doğudaki Kürt sancaklarından biri”* olarak nitelediği Dersim, genellikle olumsuz imgelerle yüklü tasvirlerde *“hırçın ırmakların, sarp dağların, yalçın kayaların geçit vermediği”* coğrafyasının yanında, demografik özellikleri bakımından da farklı bir vilayettir: *“Dersim’de feodal bir yapı vardır. Halk aşiret reisleri ve ağaların yönetiminde bir yaşam sürer. Toprak ağalığı, tıpkı padişahlık gibi babadan oğula geçer. Toprak, ağaların elindedir, ağaların mülküdür. Küçükbaş hayvancılık ve tarla tarımı yapan halk ağaya çalışır. Dersim’de ağalar kadar olmasa da yine de halk üzerinde etkili olan bir diğer unsur da seyitler, dedeler ve pirlerdir, yani din adamlarıdır.”*¹¹³² Öte yandan Ali Fuat’ın görev icabı gittiği Elaziz’de tarihi derinliğin mimariyle buluştuğu eserleri gezmelerinden elde ettiği olumlu kanaat, onun anlatımlarına yansır: *“Tarihi bir şehir. Artuklu, Akkoyunlu ve Selçuklu dönemine ait eserler var. Camiler, kiliseler, çeşmeler hepsi görmeye değer. Arap Baba türbesi çok ilginç. Alacalı, Ahmet Bey, Sara Hatun camilerini dışarıdan gördüm. Ulu Camiyi ve Harput Çarşısını gezdim. Bir daha fırsat bulabilirsem tekrar bu tarihi mekânları görmek isterim.”*¹¹³³

¹¹³⁰ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.129

¹¹³¹ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.204

¹¹³² Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.30

¹¹³³ Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.181

Serhat Güven kitabına ismini veren kuştan esinlenerek bir trajedi üzerine kurguladığı *Pepuk* romanında, yer yer Tunceli yöresine ait kültürel özelliklere değinilmiştir. Bunlardan biri de Eren ile hemşehrisi Dilan arasındaki samimiyetin dayandığı kültürel olgudur. İki aile arasında “*musahiplik*” denen bir yakınlığın olması nedeniyle çok samimi olan bu iki genç, kardeşten öte bir hukuka sahiptirler: “*Musahiplik, Alevilikte toplumsal dayanışma biçimidir. Nereden başladığıyla ilgili bir sürü rivayet vardır. Ancak nereden başladığı önemli değil, asıl olan şudur ki, bu kardeşlik sadece seçimi yapan iki kişiye değil, onların kuşaklar boyu soylarını da kapsar. Musahiplik, paylaşmayı öğrenmek demektir. Emeğini, alın terini, yemeğini, sevgini, kan bağı olmayan biriyle zorunluluk olmadan paylaşmak demektir. Bu da temelde, sana bencil olmamayı ve karşılık beklemeden sevmeyi öğretir... Bir de son olarak musahipler arasında yedi göbek geçmedikçe nikâh düşmez.*”¹¹³⁴

Zülfü Livaneli’nin Doğu kültürüne değinen *Mutluluk* adlı romanında, töre adını verdikleri erkek egemen yaşam biçiminin kızları nasıl ezdiğine temas edilir. Aile içi tecavüze uğrayan Meryem’in failin adını vermemesi nedeniyle mağdur olduğu halde cezalandırılması, cinsellik üzerine temellenen kültürel yaşamın dayandığı normları göstermesi bakımından önemlidir. Amcasına göre “*insanların hepsi günahkârdır*” fakat “*kadınlar iyice cehennemliktir.*” Sebebi ise kadınların “*şeytan, pis ve tehlikeli*”¹¹³⁵ oluşlarıdır. Ailesi, önceleri izbede kilit altında tuttıkları Meryem’in “*sessiz sedasız kendisini asıp bu işi temizlemesini*” ister. Bir süre sonra unutulacak bu işte “*buralarda kim kalkar da ölen ya da intihar eden bir genç kızın hesabını tutardı ki?*”¹¹³⁶

Bazı yaşlı kadınların aslen Ermeni oldukları yönünde kulaktan kulağa dolaşan söylentilerle Ermeni varlığının duyumsatıldığı bu kasabada, Gabar Dağı’nda girdiği sayısız çatışmada birçok arkadaşını ve ruh sağlığını yitiren Cemal’den haber alınmamasının temelinde yatan gerçeklik, işin özünden uzak din adamlarının telkin ettiği teknoloji düşmanlığıdır: “*Evde radyo, televizyon gibi ‘gâvur icatları’ yasak olduğu için de, günlük çarpışmalarda şehit olan erlerin adı öğrenilemez, arada bir gelen mektuplar dışında hiçbir haber alınamaz Cemal’den.*”¹¹³⁷ Cemal’in memleketine dönerken otogarda karşılaştığı durum, yaşadığı coğrafyanın kültürel haritasını da

¹¹³⁴ Serhat Güven, *Pepuk*, Agopi Yayınları, Ankara 2016.s.115

¹¹³⁵ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.16

¹¹³⁶ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.15

¹¹³⁷ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.23

betimler: “*Otogarın kalabalığı, gürültüsü, hep bir ağızdan bağıran insanlar, kasetçilerden yükselen arabesk müziğin feryat feryat ezan sesine karışması, simitçiler, kokoreççiler, köfteciler onu iyice serseme çevirdi.*”¹¹³⁸

Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği* adlı romanında çok kültürlü, çok dilli, çok milliyetli Bölge coğrafyasının bir fotoğrafını çekmeye çalışır. Müslümanlık, Hıristiyanlık, Asurluk, Yezidilik gibi inançların yanında Kürt, Türk, Ermeni ve Arapların bir arada yaşadığı bir coğrafyanın tüm özelliklerine ve renklerine romanında yer vermiştir. Dengbêj Uso'nun kendi hayatı ve anlattığı Fekiye Teyran hikâyesinin de açıkça gösterdiği gibi sesli edebiyata düşkün, çoğunlukla göçebe yaşayan Bölge insanı, diğer inanç ve milliyetlerle barış içinde yaşayan bir kitledir. Hem Baytar Cemil'e hem de Fekiye Teyran'a gösterdikleri misafirperverlik, Bölge insanının göçebelik kültürünün olumlu bir sonucu olarak da okunabilir.

Yaşar Kemal'in *Yağmurcuk Kuşu* ve *Kale Kapısı*'nda Bölge insanının sözlü edebiyatında önemli yer tutan dengbejlere/ozanlara değinilir. Kışı Van Gölü kenarındaki köylerinde geçiren bu insanlar, yaz aylarında geçim araçları olan hayvanlarla Esrük Dağı'na çıkar, kışlık ihtiyaçlarını temin ederler. Sadece Hüseyin Bey ve İsmail Ağa'nın okulla bulduğu bu insan kitlesi, kışın yer altlarına kazdıkları evlerinde hayvanlarıyla koyun koyuna yatarlar. Köyün yarısını oluşturan Ermenilerle “*kırımı, düşmanlığa kadar aralarında su sızmayan*” yöre halkı, uzun kış mevsiminin ardından düğünlerini burada yapar, dengbejleri buralarda dinlerler. Gezgin ozan nitelikli bu sanatçılar, yüzyıllardan beri halk arasında dolaşarak ve karşılık beklemeden çalıp söyleyen kimselerdir: “*Dengbejler çalışmazlar, ellerini ılıktan soğuğa vurmazlardı. Konaklarda tek işleri vardı, destanlar, türküler söylemek, masallar anlatmak. Çok saygı görürlerdi yörede, kutsal kişi sayılırlardı...*”¹¹³⁹ Hayatlarını “*çok eski atalardan kalma destanlar*”ı dillendirmekle kazanan bu ozanlardan en meşhuru Abdale Zeyniki'dir. “*Altmışına kadar kör olan*” ve “*gözlerinin açılması bir tansığa*” bağlanan Abdale Zeyniki, “*hem kendi çağdaş destanlarını türkülerini söylüyor, hem de eski destanları hiçbir aşığın söylemediği bir biçimde*”¹¹⁴⁰ anlatır. Bu, geçmiş zamanlardan beri Bölge halkı arasında devam edegelen bir kültürel renk olarak, hem estetik zevkin doyurulmasını hem de bilgi aktarımını sağlayan güçlü bir gelenektir.

¹¹³⁸ Zülfi Livaneli, a.g.e. s.114

¹¹³⁹ Yaşar Kemal, *Kale Kapısı-Kimsecik 2*, s.188

¹¹⁴⁰ Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*, s.57

Şükufe Nihal'ın *Çölde Sabah Oluyor* adlı romanında, yarıgöçer bir yaşam sürdüren Kürt kızı Meryem'i isteyen Adnan'ın red cevabı alması, geleneksel akraba evlilikleri nedeniyledir: “Ananeye göre, kızlar ancak kendi aşiretlerinden veya o ayardaki yakın aşiretlerden birine verilmeli! Adnan ise bir yabancı”¹¹⁴¹dir. Kız çocuklarının hiçbir karar sürecine dâhil edilmediği bu geleneksel tutum, Ayşe Kulin'in *Kardelenler* adlı eserinde de görülür. Kulin'in *Kardelenler*'e konu edindiği kız çocuklarının dezavantajlı durumlarının temel sebebi, yetiştikleri kültürel iklimdir. Yoksul ve çok çocuklu ailelerin biricik geçim kaynağı olan babaların işsiz olması, kız çocuklarının okutulmalarını büyük oranda engellemektedir. Kadının “bilinçsiz, iradesiz, sindirilmiş” olduğu bu kültürel iklimde kadınlar, “ailenin erkeklerine hizmet etmeyi, onların yanlış da olsa her türlü buyruklarını yerine getirmeyi kendileri için adeta bir onur kabul etmekteydiler. Yarınların anaları olacak olan kız çocuklarımız da hayata bu bakış açısıyla hazırlanıyor ve bu durumun alın yazısı olduğuna inanıyorlardı.”¹¹⁴² Geline bu zamanda kitle iletişim araçlarıyla kendi varoluşsal gerçekliklerini sorgulayan bazı kız çocukları da bir bocalama içine düşer ve bu durum “kız çocukların intiharlarında küçümsenmeyecek bir artış”a neden olur.

Bölge'de çok çocukluluk dışında sıkça görülen bir diğer ayrıntı da çok eşlilikler. Doğubayazıt Kaymakamı'nın mevzuyu tanımlamak için kullandığı “köle gibi” ifadesi, kadınların ülkenin bu bölümündeki rolüne son derece uygundur. Sünnet düğününe davet edilen Kaymakam, muhtarın zorla kaçırarak evlendiği dört kadından otuz sekiz çocuğu olduğunu öğrenir. Erken yaşta evliliklerin sıkça görüldüğü bu coğrafyada kızlar “nişanlanınca eğitim şansını” tümüyle kaybederler.

Ferit Edgü, *Kimse, O/Hakkâri'de Bir Mevsim* ve *Yaralı Zaman* adlı romanlarında coğrafyası ve insanıyla çok farklı bulduğu Hakkâri yöresini, hem yaşam biçimleri hem de insan ilişkileri bağlamında realist gözlemlerle verir. Karın, soğğun, uzun kışın altında yaşayan bu yörenin hayvancılığa ve kaçakçılığa dayalı ekonomisi, mesafeli insan ilişkileri, erkeklerin hâkim olduğu toplumsal yaşayışıyla yazar için farklı bir dünyadır adeta. Her kitabında özellikle yer verdiği ölüm ve öldürme, yöre insanı için normal bir durumdur. Birçok olayın olduğu ve yazarın hep yalnızlıkla geçirdiği geceler, hem yazarın karamsarlığına hem de yöre insanının yaşamına sirayet etmiş yoksunluğun

¹¹⁴¹ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.137

¹¹⁴² Ayşe Kulin, *Kardelenler*, s.101

sembolüdür. Yazar, yörenin bariz özelliğini “*Burada zaman yoktur, dedi rehberim. Bilesin... Ölüm var, dedi. Yalnızca ölüm var. Ölümün zamanı var mıdır?*”¹¹⁴³ sözleriyle özetler.

Edgü'nün *O/Hakkâri'de Bir Mevsim*'indeki Hakkâri, kitap okuyan insanların hiç kalmadığı, kentin tek kitapçısının kitaplarının da sakıncalı görülerek yakıldığı bir şehirdir. Sınırdan kaçak yolla İranlı geçirip mallarına konmak için öldüren insanları, eşini kendi üzerine kuma getirmemesi için öğretmene ricaya gelen kadınları, çocukları salgın hastalıktan kırılırken devletten yardım istemeyen veya göremeyen insanlarıyla Hak. kenti ve Pir. Köyü, gerçek zamandan kopuk, kendi çağlarında yaşayan insanlarıyla bir orta çağ yaşamını andırır. Roman kişisi, “*Uzatmalı*” olarak isimlendirdiği bir rütbelinin köyden peynir, bal, turşu gibi “*armağanları*” toplarken, yörenin insanı hakkındaki değerlendirmelerini aktarır: “*Burda gelen gelir, alan alır, vuran vurur, vurulan ölür. Kim vurdu? diye sorarsın. Kimse bilmez. Herkes bilir. Hiçbiri ağzını açıp söylemez. Bırakırsın. Çünkü vuranı bir başkası vurur. Diyeceksin ki, peki hukuk nerde, kanun nerde? Dağın hukuku, kanunu da bu.*”¹¹⁴⁴

Ferit Edgü, *Yaralı Zaman* adlı kitabında ise dağınık yerleşim bölgelerinden, köylerin, mezraların, “*köm*”lerin, kayaların arasında yitip gittiğinden bahseder. Rehberi, yollarla bağlanmayan köylerdeki insanların birbirinden uzakta yaşamalarını, bir arada yaşamayı sevmemelerine bağlar. İnsanların yaşamına nüfuz eden olayların, bölge insanının kültüründe ve tasavvurunda bıraktığı yansımaları vermek için yazar, yöre insanının zamanı *ölüm mevsimi, öldürüm mevsimi, korku mevsimi, yangın mevsimi, göç mevsimi* biçiminde ifade ettiklerine dikkat çeker.

Şükrü Gümüş'ün *Zap Boyları*'nda konu edindiği kişiler, aslında kendi öğretmenliğini yaptığı yörenin insanlarıdır. Gerçekçi gözlemlerle vermeye çalıştığı romanda oğlu hastalanan Şero, onu doktora götüreceğine “*Nereden bilecek elin doktoru? Ne ederse bizim Seyit Ahmet'imiz eder gene*”¹¹⁴⁵ diyerek “*seyit*” kılıfı altında halkı sömüren din simsarına götürür. Eğitimden ve sağlıklı bilgidenden yoksun olan bu insanlar, geçmişten devraldıkları kültürel kalıntıları, devam ettirmekte ısrarcıdırlar. Dağınık yaşayan insanların birbirlerine misafir oluşları, özellikle çobanların çaldığı

¹¹⁴³ Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, s.71

¹¹⁴⁴ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.153

¹¹⁴⁵ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.170

hüzünlü kavallar, dar günlerde yardımlaşmaları ve imece faaliyetler sıkça görülen hususiyetlerdir. Hayvancılığa ve kaçakçılığa dayanan geçimleri, ilkel yaşam şekilleri onların değişimine imkân vermez. Bu değişmeyen kaderleri romanda Zeyno'nun ağzından verilir: “*O gideli değişen bir şey olmamıştı. Yaptıkları bir iş yoktu o gideli. Günleri, diünkünün hep aynıydı. Dahacası, giden yılkinin, önceki yılkinin aynıydı. Yaşamalarının bilinmedik, anlatılmaya değer bir yanı yoktu. Sanki yemek yemesi, su içmesi, yol yürümesi nasıl alışılmış, farkında olmadan yapıyorsa günleri de öyleydi. Tümü aynı, tümü alışılmış. Yüzyıllardan beriki gibi... Âdemle Havvadan bu yana...*”¹¹⁴⁶

Paşabeyzade Ömer Ali Bey'in, yazın Bingöl Yaylağı'na çıkan yarıgöçer Türkmen aşiretlerinin yaşam şekillerini yansıttığı *Türkmen Kızı* adlı eserinde birçok folklorik detaya da yer verilmiştir. Türkmenlerin kullandığı birçok kelimenin yanı sıra aşiretlerin geleneksel yaşamı, kadın erkek ilişkileri, evlilik ve çatışma durumlarına ayna tutulmuştur. Buna göre, Türkmenlerin birinin çadırına misafir geldiğinde “*mutlaka genç bakire kızlar ve şayet çadır sahibinde de komşularında da bakire kız yoksa genç gelinler*”in atın “*dizginini tutmak, tüfengini omuzundan almak*”¹¹⁴⁷ çok yaygın bir adettir. Tüfeğin ev sahibine teslim edilmesi, misafir olduğu evden emin olduğunun bir işaretidir. Romanda her ismin başında bir lakabın bulunması, “*Türkmenlerin en birinci merakı*” olarak sunulur. Bundandır ki romanda Karacakız, Kır Tilki, Şişko, Uzun Hamza... gibi lakaplar sıkça kullanılmıştır. Daima göçerlik halinde olan Türkmenler de diğer göçer aşiretler gibi misafir ağırlamaya büyük önem verirler. Bu onlar için büyük bir övünç kaynağıdır: “*Vakit er olsun, geç olsun, misafirin şahsına göre derhal bir köyun boğazlayıp kemal-i süratle üstü süzme yoğurtlu bir sac kavurması bir de et ile karışık ya pirinç ya da bulgur pilavı veyahut yalnız bir pilav ile yoğurt getirilir. (...) Misafirler durmayıp yoluna devam edecek iseler, oymak veya oba içinde ne kadar atlı varsa cümlesi birlikte binip türlü türlü silahsörlükler göstererek havil, havl tabir olunan cündiliklerde ibraz-ı meleke ve maharet eyleyerek misafirleri bir saat yola teşyi ederler.*”¹¹⁴⁸

Etem İzzet, *On Yılın Romanı* 'nda Erhan'ın sevip sonradan evlendiği Torun'u konuşturur. Torun yıllar sonra Bingöl'deki köyüne geri dönünce, çocukluklarında şahit olduğu yaşam biçiminin değiştiğini görür. Bu değişim, yaşam biçiminin bir ürünü olan

¹¹⁴⁶ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.186-187

¹¹⁴⁷ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.25

¹¹⁴⁸ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.58-59

kültüre de yansımış, köy bambaşka bir hüviyete bürünmüştür. Torun'un idealize edilmiş köy hayatı, terk edilen yaşamın da bir tasviridir: “Köylünün zaptiye kurbacı altında hapisten hapse, zulümden zulme sürüklendiği cehalet, açlık, hastalık, softalık ile baş başa bırakıldığını kendi yüreğinde sızısını duyarak düşünebiliyorsun değil mi?”

Erhan şimdi bu köy bir masaldır.

İkipınar'da neler yok neler var, dur sana sayayım:

Şeyh yok.

Mültezim yok..

Ağa yok..

Zaptiye yok..

Borçtan hapis yok..

Hastalık yok..

Yoksulluk yok..

Marabalık yok..

Bambaşka bir köy

İkipınar'ın mektebi var... ”¹¹⁴⁹

Yılmaz Akbulut'un *Bingöl Cepheleri*'nde ağırlıklı konu savaş ve göç sahneleri olduğu halde yörenin kültürel özelliklerine de değinilmiştir. Rus işgaliyle koptukları Kiğı'ya yıllar sonra tekrar dönen Cevdet, artık köy öğretmenliği yapan yetişkin bir bireydir. Evine gelin olarak gelen Çiğdem'i dam başında elinde çerez ve parayla bekleyen Cevdet, adet gereği bu çerez ve paraları gelinin başına yukarıdan boşaltacaktır. Köyün dışında da Çiğdem'in gelişini kutlamak için köy gençleri ata sporları olan cirit oyununu oynarlar: “*Cirit tarihi bir oyundur. Atlı kişiler iki gruba ayrılır ve ellerine aldıkları ok gibi çubuklarla birbirlerine saldırırlardı. Cirit oyunu at üstünde oynanır. Karşılıklı olarak atlarını birbirlerinin üstüne süren hasımlar ellerindeki çubukları ok*

---

¹¹⁴⁹ Etem İzzet, a.g.e. s.131

gibi fırlatarak rakiplerini kaçırmak isterlerdi. Cirit oyunu maharet isteyen bir oyundur. Ciritte kaçan mağlup olur."¹¹⁵⁰

Cahit Uçuk'un *Değirmen Taşı* isimli eserinde Ayşe Nine'nin oğlu Feyzo'yu evlendirmek için Feyzo'yu yanına almadan dünür gitmesi, Doğu'da/Malatya'da sıkça görülen bir evlendirme biçimidir. Hayatında bir kez gördüğü Kiraz'ın kişiliğine dair bir şey bilmeden ona tutulan Feyzo, annesinin sorması üzerine "*bunu sormasan, ben sana diyemezdim. Mademki sordun ben de söylerim*"¹¹⁵¹ ifadeleriyle evlenme niyetini açıklar. Çocukların ebeveynlerine evlenme niyetlerini açmaları tüm Bölge insanında ayıp karşılanan bir durumdur. Bunun dışında tüm Bölge'de rastlayamadığımız bir diğer durum da Feyzo'nun annesinden şehre gitmek için izin isterken sarıldığı mazerettir. O, annesine "*şöyle bir hovardalık edelim demiştik.. birkaçımız yavuklu.. dünya evine girmeden.. hele bir dünyada neler varmış görelim dediydik.*"¹¹⁵² ifadeleriyle, gençler arasında yapılagelen ve evlenmeden önce teşebbüs edilen hovardalığı haber verir.

Romandaki bir diğer detay da yöre insanının kışa girmeden giriştiği hazırlıklardır. Yöresel meyvelerle yapılan bu ürünler, kışın kullanılır: "*Kışlık pastuh, sucuk, kesmece, pekmez, dut kurusu yapılmıştı. Kış odasını sağ duvarı boyunca sıralı tenekelere, üstlerine haşhaş tohumu serpilmiş, peşkir biçiminde devşirili pastuhlar, ipek elekten geçme nişasta ile bastırılmıştı.*"¹¹⁵³ Ayşe Nine'nin çarşıda gördüğü çeşit çeşit ev ve giyim eşyası, yörenin el sanatları açısından bulunduğu durumu açıklar: "*Hahılar, kilimler, cicimlere göz attı. Hepsi birbirinden güzeldi. Hele 'Alacadağ' Kürt kilimlerinin renklerine, nakışlarına diyecek yoktu. Cennet bahçeleri misali çiçekler, renklerle bezenmişlerdi.*"¹¹⁵⁴

Lütfi Kaleli'nin *Haşhaş*'ta betimlediği ağaya direnmeyen, kaderci ve karamsar halk gerçekliği Demirtaş Ceyhun'un *Asya* romanına yansımıştır. Abuzer'in babası, yörelerinde büyük bir nüfuz sahibi "Şıh Sait"ın başlattığı isyana katılır. Yörede hâkim olan yaşam anlayışının etkisindeki baba, "*kuşanmış teknil silahını, mavzerini vurmuş omzuna, atına atlamış, çekmiş gitmiş.*"¹¹⁵⁵ Abuzer'in çocukluğunun geçtiği yerler, İran sınırında olduğundan burada, kaçakçılık normal geçim kaynakları arasında sayılır.

¹¹⁵⁰ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Cepheleri*, s.189

¹¹⁵¹ Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.27

¹¹⁵² Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.71

¹¹⁵³ Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.68

¹¹⁵⁴ Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.64

¹¹⁵⁵ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, s.63

Devletle temasların zayıf olduğu bu yörede “herkesin bir suçu vardır nasıl olsa”¹¹⁵⁶ ve bu yüzden herkes kanundan kaçmaktadır.

Şıhların, ağaların menfaatlerine bağlı iradeleri, kendi gelecekleri için değil, kendilerinden üstün kabul ettikleri kişiler için harcanır. İsyanın oluştuğu iklimi anlatan Abuzer, gerekçe olarak Cumhuriyet rejimiyle birlikte zeminleri sarsılan geleneksel yapılara temas eder: “Şıh Sait bakmış şıhlığı elinden gidiyor, yani artık eskisi gibi Kurmançoların üzerinde hükmünü yürütemeyecek, mecbur kalmış din iman deyip başkaldırmaya.”¹¹⁵⁷ Romanda Bölge’nin kültürel dokusunu ele veren bir diğer detay da kadınların erkekçe yaşama mecburiyetidir. Asya’nın kendi kadınlığının farkına varmasının aktarıldığı sayfalarda “Bir anlık kadınlaşmasını gene yitirmişti. Erkekleşivermişti. Gene erkekçeydi tavırları... Ova kadınları, bozkır kadınları, dağ kadınları gibi. Anası gibi, ninesi gibi, bibisi gibi... Binlerce yıllık bir mirastı bu gerçekte.”¹¹⁵⁸ Bu biraz da göçebe kültürün dayattığı zorlu yaşamın bir sonucudur.

Namuscular isimli romanında Kemal Tahir, Malatya Cezaevi’nde tanık olduğu kişilerin hayat hikâyelerini anlatır. Erkek egemen bir toplumda en güçlü tabu olarak karşımıza çıkan “namus”un zenginlerde ve fakirlerde farklı algılanması toplumun eğitim ve gelir düzeyini gösteren önemli parametrelerden biri olarak yansıtılır: “Biz, hâlbuki orospu diye kocasının üstüne dost seven, kerhaneye düşen kadına diyoruz. Hem de hangi kadına, mutlaka fakir olacak; zengin karısından, zengin kızından hiç orospu olmuyor.”¹¹⁵⁹ Yazar, Bölge insanındaki hassasiyetin şiddetine rağmen hep kadının suçlandığı ve itham edildiği “orospuluğun” bir kadın ve bir sürü erkekle gerçekleşmesine rağmen “ekserisi aile babası, kız çocuk sahibi” erkeklerin namuslu, kadınların namussuz olarak kabul edildiğini dile getirir. Romanda dikkat çekilen bir diğer özellik de Bölge insanı arasında etkisini sürdüren “kirvelik” kurumudur. Sünnet edilecek çocuklar üzerinden oluşan ve İslamiyet öncesine kadar giden bir derinliğe sahip bu akrabalık biçimi, bir çeşit kan kardeşliğidir. Romanda Kemal Tahir’i temsil eden İstanbullu yazarın ağzından Doğu insanına has başka geleneksel tabulara da işaret edilir: “Şarklılar derebeyliğin romantik meziyetlerini hala muhafaza ediyorlardı. Eşkiyalık ederken kadını soymazlar, birbirlerini vururken araya bir kadın girse ona

¹¹⁵⁶ Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.101

¹¹⁵⁷ Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.100

¹¹⁵⁸ Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.147

¹¹⁵⁹ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.239

hürmeten silahlarını indirirlerdi. Namus ve din meselelerinde son derece mutaassıp idiler."¹¹⁶⁰

Orhan Aras'ın *Son Cennet* isimli romanında, cinayetten aranan Can'ın memleketi Iğdır ve çevresi farklı kültürel özellikleriyle ön plana çıkar. Can'ın Iğdır'da geçen çocukluk günleri babasıyla tarla sulamaları, Yusuf arkadaşıyla pamuk toplamaları ve Gül ile kayısı bahçelerindeki buluşmalarıyla doludur. Buna karşın İran'a geçmeden önce bir süre yanlarında kaldığı Ağrı'daki akrabaları, yaylacılık denen yarıgöçerliği devam ettiren, doğayla daha haşır neşir olan insanlardır. Ağrı'dayken samimiyet kurduğu Çoban Memo, onun orada hiçbir zaman yakalanamayacağını söylerken, o yörede süregelen bir yaşam biçimine de işaret eder. Kaçak hikâyeleriyle süslediği bu anlatımlarda "*eskiden kaçakların hep buralarda barındıklarını ve hiçbirinin de yakalanmadığını, yıllarca buralarda silahlı olarak dolaştıklarını*"¹¹⁶¹ anlatır.

Burada saklandığı günlerde nenesi, ona kendi hayat hikâyesini uzun uzun anlatır. Can bu sayede, Bölge'de sıkça görülen kız kaçırmanın bir örneğinin de nenesinin başından geçtiğini öğrenir. Namuslarına düşkün akrabalarının köye saldırdığını ve ölümlerle sonuçlanabilecek bir çatışmayı yine kendisinin engellediğini söyleyen nineye göre, bu olayda çatışmaya son veren şey, beyaz başörtüsünü kavgaya edenlerin arasına atmasıdır. Başörtüsüne hürmeten son verilen kavgadan sonra kız tarafı, başlık parasına bedel, erkek tarafından saman, ot ve buğday almışlardır.

Benim Adım Gurci romanında Iğdır yöresini konu edinen Ben Kevan, yörede görülen yarıgöçerlik yaşantısına dair detaylara yer vermiştir. Uzun yıllar Rus idaresi altında kalan ve Rusların *Glava* dediği yerel yöneticilerle idare edilen yörenin, Osmanlı tarafında kalan kısmıysa Hamidiye Alaylarına liderlik eden beylerce yönetilir. Isınan havalarla birlikte aşiretler, "*köyden uzaklaşmak, yaylalara çıkıp kıl çadırını kurmak, doğanın özgürlüğüne kavuşmak*"¹¹⁶² için can atarlar. Havalanın soğumasına kadar bu yaylalarda kalan yarıgöçerler, sert rüzgârların esmeye başlamasıyla, "*çok sevdikleri hayvanlarını zorlu kış koşullarından korumak için mecburen köye iner, altı ay boyunca terk ettikleri ve bir anlamda harabeye dönen ev ve ahırlarına sığınıp ilkbaharın*

---

¹¹⁶⁰ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.163

¹¹⁶¹ Orhan Aras, *a.g.e.* s.59

¹¹⁶² Ben Kevan, *Benim Adım Gurci*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.s.13

gelmesini sabırsızlıkla”¹¹⁶³ beklemeye koyulurlar. Yaşamlarını, besledikleri hayvanlara endeksleyen bu aşiret insanlarını, yaylalarda eşek sırtında eşya taşıyan “çerçi”ler ziyaret ederler. Çocuklar için inci boncuk, büyükler için tütün, kuru yemiş, sakız, *kanfet* denilen şekerleme ve taşınabilen küçük eşyalar getiren bu insanların ne zaman uğrayacakları kesin değildir.

Başlık parasının ağır olması veya kız babasının kızını vermemesi nedeniyle sıklıkla görülen kız kaçırmalar, aşiretler veya aileler arasında kavgaların çıkmasına, uzun sürecek husumetlerin oluşmasına yol açar. Hayvancılıkla geçinen aşiretlerin en önemli günlerinden biri de koyunlara koç katımının bayram havasında kutlanmasıdır. Doğumun mart ayına rastlaması için ekim sonlarında gerçekleşen bu etkinlikte *“berekatli doğumlar olması için koçlar boyanır, boncuklarla süslenir, dualar”*¹¹⁶⁴ edilir. Üretim ilişkilerine göre biçimlenen bu tür etkinlikler, aşiret insanının yaşam felsefesi olur adeta: *“Aşiret insanı koyuna bağlanır, onunla yalnızlığını unuttur. Koyunların sessizliğinde ruhunun dinginliğine kavuşur; gün sonunda birbirine kavuşan ana ve yavrunun sevinç melemesinde gönlünün derin hüznü erir kaybolur.”*¹¹⁶⁵

Seyit Alp’in *Devran* adlı romanında, Yavuz Sultan Selim ve İdris-i Bitlisi arasındaki anlaşmadan beri Osmanlı’ya bağlı bir eyalet olarak devam eden Bitlis Eyaleti’nin Abdal Han dönemindeki sosyal ve siyasal olayları masalsi bir edayla işlenir. Romanda kökboyacılıkla geçinen Yakubi Hazer Usta ve hanın köpeklerini eğiten Sekban Mamo, halkın da övgüsünü kazanan mesleklerle ilgilenirler. Yakubi Hazer Usta’nın Nemrud Dağı’ndan elde ettiği kök boyalar, el emeğiyle üretilen iplerin bu boylarla renklendirilmesi bu işin önemini bir kat daha artırır. Ömrünü bu işe veren Hazer Usta, bazı renkleri Nemrud dışında başka bir yerden elde edemez: *“Aylarca Nemrud’da kalır, titizlikle ayıkladığı ot köklerini, ağaç yapraklarını derya dip kazanlarda öğütür, bin zahmetle terbiye ederdi. Fakat bu kırmızıyı tutmak, değiştirmek imkânsızdı. Çünkü el vurulmaz, kaypak bir kırmızıydı. Ve Nemrud’un öz kanydı. Bir de Nemrud’un çevre dağı taşı, Rahvan karanlığını boyadığı kendi siyahı vardı; Nemrud siyahı. İşte onu yakalamıştı.”*¹¹⁶⁶

¹¹⁶³ Ben Kevan, *a.g.e.* s.13

¹¹⁶⁴ Ben Kevan, *a.g.e.* s.60

¹¹⁶⁵ Ben Kevan, *a.g.e.* s.62

¹¹⁶⁶ Seyit Alp, *Devran*, s.9

III. ROMANLARIN TEMA EVRENİ

3.1. Ferdi Temalar

3.1.1. Aşk

İnsan hayatında işgal ettiği yer kadar edebiyat dünyasında da hak ettiği ilgiyi bulan “aşk” duygusu; kıskançlık, intihar, verem gibi yan unsurlarla birlikte kullanılarak roman yazarı için bitmez tükenmez bir konu olmuştur. Aşk, bireysel bir duygu olması nedeniyle psikolojik; birden fazla kişiyi ilgilendirmesi sebebiyle sosyolojik; tüm toplumsal değerlere temas etmesinden hareketle kültürel; nedenleri ve mahiyeti itibariyle çeşitli tartışmaları beraberinde getirdiği için felsefik bir olgudur.¹¹⁶⁷

Başlı başına aşk romanları yazıldığı gibi, aşkı tamamlayıcı bir unsur olarak kullanan eserler de vardır. Romanın ana eksenini birey oluşturduğuna göre, bireyin en naif tarafı olan sevme ve sevilme duygusunun bu türde yer bulamaması düşünülemez. Aşkın bireyselliği, onun toplumsal olaylara ve durumlara neden olmasına engel değildir. Forster’a göre, romancı eserini yazarken, zihninde sevgi ağır basar ve yazar farkına varmadan romanındaki kişileri gönül ilişkilerine karşı aşırı ölçüde duyarlı yapar. Romanda sevginin ağır basmasının nedeni budur.¹¹⁶⁸

Türk edebiyatının ilk romanı olan *Taaşuk-u Talat ve Fitnat*’ın konusunun bir aşk hikâyesine dayanması da gösteriyor ki toplumculuk misyonları olan Tanzimat sanatçısı için aşk, gereksiz bir bireysel duygu olarak görülmemiştir. Hatta denilebilir ki Klasik edebiyatımızın Türk romanına yansıyan kuvvetli etkisi, en çok aşk ve sevgilide kendini gösterir. Tanpınar’ın yerinde tespitiyle Klasik edebiyatımızdaki aşk olgusu ve sevgili imgesi, içinde yaşanan medeniyet tasavvurunun bir yansımasından ibarettir. Hükümdarın özelliklerine bürünen sevgili, sevilen değil, hayat bahşeden olağanüstü bir varlık olarak tasvir edilir.¹¹⁶⁹ Giderek daha Batılı ve bireyci olan hayat anlayışımızın paralelinde edebiyatımız ve edebi eserin en temel konusu olan aşk da nitelik değişimine uğrar.

Servet-i Fünun edebiyatında rastladığımız aşk, geleneksel aşk anlayışımızdan tamamen uzaklaşan batıcıl bir karakterdedir. Mizancı Murad’ın, kahramanı sevdiği kadının penceresinden girdiği için Namık Kemal’i eleştirdiği günler ve anlayışlar geride

¹¹⁶⁷ Özcan, Recai, *Türk Romanında Aşk*, Kitabevi, İstanbul 2012. s.397

¹¹⁶⁸ Forster, E. M., *Roman Sanatı*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.s.94

¹¹⁶⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.s.6

kalmıştır artık. Yengesiyle “*memnu*” aşklar yaşayan Behlül’den ve arkadaşının karısıyla aşk yaşayan Neciplerden sonra romanımızda aşk, şehvetin bir yansıması¹¹⁷⁰ olduğunu kabul eden modern Batılı anlayışla yaklaşmıştır. Zamana ve anlayışlara bağlı olarak nitelik değişikliklerine uğrasa da tükenmez ve evrensel bir tema olan aşka, dünyada olduğu gibi Türk edebiyatında da hiçbir romancı, kayıtsız kalamamaktadır. Haliyle Bölge konulu romanlarda da aşk, farklı olay örgüleriyle birlikte birincil tema olma özelliğini korumaktadır.

Doğu Anadolu’ya yer veren ilk romanımız olan *Cezmi*’de detayları iyice işlenmiş bir aşk üçgeni yer alır; fakat bu aşka Bölge’nin herhangi bir rengi yansımamıştır. Kıskançlığın ve aşkın doruk noktaya çıktığı bu romanda Adil Giray, Perihan ve Şehriyar arasında gerçekleşen ilişkilerin mekânı, Bölge değil, İran’daki payitaht sarayının zindanıdır. Diğer yüzü iktidar mücadelesine dayanan bu aşk sarmalının, kazananı bulunmaz ve her üç kişi de öldürülerek hayatını kaybeder. Romanın asıl kahramanı Cezmi’ye az yer verilen bu romanda Cezmi’nin âşık olmasına izin verilmez.

Orhan Pamuk’un benim tek siyasi romanım dediği *Kar*’da aşk, sosyopolitik tartışmaların gölgesinde kalmıştır. Ka’nın Kars’a gelişinin tetiklediği olay örgüsünde bu gelişin gizil sebebi aşk olmasa bile *evlenme isteği*dir. Üniversite arkadaşı olan ve Kars’ta yaşayan İpek’in kocasından boşanmış olması, Ka’yı harekete geçirir. İpek’in babasına ait otelde kalan Ka, İpek’le yakınlaştıkça ona âşık olduğunu anlar. Ka’nın şiir yazmaya ve Allah’a inanmaya başlaması da bu süreçte gerçekleşir. Aşklarının karşılıklı olduğunu anlayan Ka, kıskançlığına yenilerek İpek’in eski aşkı olan Lacivert’in yerini askeriye bildirir. Girdikleri çatışmada Lacivert ve İpek’in kız kardeşi Hande öldürülünce İpek, bavulunu hazırlamasına rağmen Ka’yla gitmekten vazgeçer. Arkadaşının (Orhan Pamuk) sonradan İpek’e aktardığı kadarıyla Ka, Almanya’da öldürülene kadar İpek’in aşkına sadık kalmıştır. Bu romanda aşk, Doğu’ya özgü niteliklerden sıyrılmış ve siyasal çekişmenin gölgesinde kalmıştır.

Doğu insanının ve edebiyatının kendine has aşk anlayışını bire bir yansıtan *Ağrı Dağı Efsanesi*’nde Ahmet ve Mahmut Paşa arasında bir at yüzünden çıkan çekişme, Ahmet ile Gülbahar’ın aşkıyla yeni bir boyut kazanır. Ahmet’i zindandan kurtaran

---

¹¹⁷⁰ Arthur Schopenhauer, *Aşk ve Kadınlara Dair/Aşkın Metafizigi*, Say Yayınları, İstanbul 2010.s.35

Gülbahar'ı bu maceraya atan şey aşk olduğu gibi, Memo'nun öldürüleceğini bile bile Gülbahar'a itaat etmesinin sebebi de Memo'nun beslediği platonik aşktır:

“Ne istersem verir misin, dedi.

‘Veririm, dedi Gülbahar, tok, inanmış, güvenli bir sesle. Veririm.’

‘Saçından bir tel isterim, dedi Memo.’

‘Gülbahar hiç düşünmeden hemen, bir beliğini tutup uzattı.’

‘Çek kılıcını kes Memo, dedi. Gülbahar sana kurban.’

‘Memo kılıcını çekti, beliğin ucundan bir parçayı kesti, aldı, yüreğinin üstüne koydu.’¹¹⁷¹

Mahmut Bey'e karşı çıkışıyla sessiz yığınlara cesaret veren Ahmet, özellikle Demirci Hüso'nun gayretleriyle halkta bir duyarlılık oluşmasına vesile olur. Aşkına kavuşmak için Mahmut Bey tarafından kendisine koşulan zorlu sınavı başarıyla tamamlayan Ahmet'e halk da yardım eder. Romanın ana eksenini oluşturan çekişmede halkı Ahmet lehine harekete geçiren saik de iki aşığı kavuşturmadır: *“Mahmut Han o gece sabaha kadar uyuyamadı, sarayın içinde döndü durdu ve düşündü. Ölümü ve hayatı düşünüyordu. İnsanları, şu dağlardan, ovalardan kopup gelen kalabalığı düşünüyordu. Bunlar bir erkek ve bir kadının mutluluğu için buraya toplanmışlardı. Dışardan bakınca öyle görünüyordu. Ama bunun altında çok şey vardı. İnanılmaz bir öfke vardı. Yüz bin yılın başkaldırma duygusu vardı. Şu konuşmayan, kıpırdamayan öfke... Bir delikanlıyla bir kızın sevdasını bahane eden öfke...”¹¹⁷²*

Esat Mahmut Karakurt'un Ağrı Dağı İsyanı'nı konu edinen *Dağları Bekleyen Kız* romanında da İstanbul Kız Koleji'nin ardından Kolombiya Üniversitesi Sosyoloji bölümünü bitirerek eğitimini tamamlayan Zeynep, daha sonra Ağrı Dağı'ndaki isyana katılır. *“Üzerinde kartalların uçmaya cesaret edemediği”* vahşi dağlarda girdiği çatışmalar esnasında yerli kıyafetleriyle yörede keşif yapan Adnan'la karşılaşan Zeynep, bu dağlara niçin çıktığını anlatır. Erkeklerden intikam almak için çıktığı bu dağlarda tekrar bir erkeğe tutulur. Zeynep, isyancılar tarafından esir alınan Adnan'ı bıraktığı için yargılanırken aşkını da izhar etmiş olur: *“Biz birbirimizi sevdik, kalplerimizle evlendik, nikâhımızı aşkımız kıydı, şahitlerimiz de gözyaşlarımızdı.”¹¹⁷³* Adnan'ın da aralarında olduğu pilotların üstün gayretleriyle bastırılan isyandan sonra yakalanarak yargılanan

¹¹⁷¹ Yaşar Kemal, a.g.e. s.70

¹¹⁷² Yaşar Kemal, a.g.e. s.106

¹¹⁷³ Esat Mahmut Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s.122

Zeynep, güvenlik güçlerine verdiği destekten dolayı affedilerek Adnan'ına tekrar kavuşur:

“Adnan, hayat ne güzel! Sevmek, sevilmek ne güzel şey!”

‘Sen hepsinden daha güzel, daha iyisin Zeynep!’

‘Sahillerden kahkahalar yükseliyor.’

‘Adnan, beni çok seviyor musun?’

‘Tahmin ettiğinden daha çok.’¹¹⁷⁴

Evlilikle sonuçlanan bu aşk, Bölge’de bazı dönemlerde baş gösteren ayrılıkçı hareketlerin ırk temelli ayrımlaşmalara dayanmadığını ve ülkedeki Kürt ve Türkler arasında sevgi temelli bir geleceğin inşasının mümkün olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Başka bir deyişle Ağrı’da filizlenen aşk, Doğu-Batı kucaklaşmasını sağlayacak bir imkânın vesilesi olarak verilir.

Ayşe Kulin, *Köprü* romanında Alevi kökenli Elmas ile Sünni kökenli Mevlut’un ailelerine rağmen birbirlerine duydukları aşkı işler. Aile Elmas’ı ikna etmek için uzun bir süre uğraş verir; fakat başarılı olamaz: *“Nefesini tüketme, demişti anası, baban he demez. Gönül düşürecek birini bulamadın mı? Asımların oğlu, Hüseyin Ağa’nın yeğeni ne güne duruyor? Delikanlı mı kalmadı etrafımızda?”*

-Ana benim gönlüm Mevlut’a düştü.

-Mevlut’u unut.

-Unutmam, demişti kız.¹¹⁷⁵

Evliliklerine onay alamayınca birlikte kaçan çift, yakalanmamak için Başbağlar Köyü’ne sığınır. İlk çocukları burada dünyaya gelir. Bu arada Bayram’ın öksüz kalan çocuğunu da büyütme çalışan çiftin evlilikleri, eşkıyanın köyü basıp Mevlut’u öldürmesiyle son bulur. Elmas, eşinin ölümünden dolayı uzun bir süre kimseyle konuşmaz. Bu romanda işlenen aşk, Doğu kültüründe sıkça karşılaşılan bir engelle sınırlanmıştır. Farklı inanç kesimlerinin bir arada yaşadığı yörelerde gençlerin evlilikleri de önyargıların tesiriyle ya gerçekleşmez ya da kız kaçırma gibi olaylara neden olur.

Ömer Polat’ın Ağrı yöresindeki insan ilişkilerini anlattığı *Saragöl* romanında Apo Mikko adlı yaşlı kişi, gençlik yıllarına döner. Komşu köydeki Zadik ustanın kızı Siran’a âşık olan Mikko, ona bir türlü aşkını açamaz. Bunun sebebi Mikko’nun Zadik

¹¹⁷⁴ Esat Mahmut Karakurt, *a.g.e.* s.178

¹¹⁷⁵ Ayşe Kulin, *Köprü*, s.30-31

Usta'yla kirve¹¹⁷⁶ olmasıdır. Gözü “*Sirandan başkasını*”¹¹⁷⁷ görmeyen Mıkko, bu onulmaz durumu “*Biliyordum ki ne töremizde ne de dinimizde kirvamın kızı düşmezdi bana. Onu almak, onunla yatmak bacıyla yatmak gibiydi.*”¹¹⁷⁸ sözleriyle ifade eder. Tabii oldukları kültürün kan kardeşliği olarak kabul ettiği kirvelikten dolayı, Mıkko ve Siran birbirlerini sevmelerine rağmen, sevgilerini itiraf edemezler. Diğer yandan köyün çobanı ve Cımşid Bey'in kızı Dilan'ın çocukluk arkadaşı Mirzo da çocukluk aşkı olan Dilan'ı Dılo Bey'e kaptırır. Dılo Bey'in hizmetkârlarının birinden aldığı haberle Dilan'ı ebediyen kaybettiğini öğrenen Mirzo, yazgısına sitem eder gibi kabullenir yitirdiği aşkını: “*Sevda bizim neyimize, gün görmek bizim neyimize. Bunlar beylere, Filito babam. Bize çobanlık, bize acı çekmek. Bize yaraşan bunlar.*”¹¹⁷⁹ Mıkko, aşkına kültürel normlar nedeniyle kavuşamazken, Mirzo yoksulluktan dolayı aşkını zengin Dılo Bey'e kaptırır. Yazarın *kavuşamayan aşklar* üzerine bina ettiği olay örgüsü, Bölge'nin sosyo-ekonomik şartlarının, en insani tarafımız olan aşka nasıl engel oluşturduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ömer Polat'ın *Mahmudo ile Hazel*'inde ise esere ismini veren çift, birbirlerini seven karı kocadır. Romadaki olay zinciri, Mahmudo'nun yağmurlu bir günde askerlikten izinli olarak köyüne dönüp karısı Hazel'le buluşmasıyla başlar. Hazel, uzun bir ayrılığın hasretiyle kocasına sarılır: “*Mahmudo. Mahmudocan. Geldiğin yollara kurban olam Mahmudo.*”¹¹⁸⁰ Parasızlık yüzünden, izinli olduğu günlerden istifade ederek İran'a kaçakçılığa giden Mahmudo, devriye gezen askerlerle çatışmak zorunda kalır. İstemediği halde bir jandarmayı öldürmesi, onu dağa çıkmaya mecbur bırakır. Kendisi Aladağlara çıktıktan sonra Hazeli de yanına alan Mahmudo'nun aşkı samimidir. Kışı geçirmek için sığındığı Mısto Ağa'nın evinde, ağanın üçüncü karısı olan Zeyno'nun teklifini geri çevirir. Bunun sonucunda Zeyno intihar eder. Hazel'in aşkı da onu Mahmudo'nun peşinden dağlara götürecektir ve eşkıyalık hayatına razı edecek kadar içtendir: “*Sensizlik zulüm, afat. Ölsek de beraber, kalsak da.*”¹¹⁸¹ Ölümü enselerinde

---

¹¹⁷⁶ Bir erkek çocuğun sünnet töreninin yük ve masraflarını, ana babasının dışında bir aile büyüğünün üzerine alması ile iki aile arasında kurulan sanal akrabalığa verilen addır. Diğer bölgelere nazaran Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde daha da önem kazanan bu sosyal ilişki, kirve çocuklarının birbirleriyle evlenmelerini engelleyecek derecede sıkı bir akrabalık bağının kurulmasını sağlar. (Bkz. Ayşe Kudat, *Kirvelik/Sanal Akrabalığım Dünü ve Bugünü*, Ütopya Yayınları, Ankara 2004.)

¹¹⁷⁷ Ömer Polat, *Saragöl*, s.74

¹¹⁷⁸ Ömer Polat, *a.g.e.* s.69

¹¹⁷⁹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.213

¹¹⁸⁰ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.21

¹¹⁸¹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.153

hisseden bir çiftin firari yaşamı, Doğu'daki göçerlik kültürünün paralelinde, aşk çilesinin başka bir rengi olarak yansımıştır roman sayfalarına.

Ömer Polat'ın *Dilan* romanında aşkın öznesi/nesnesi olan yoksul ve güzel bir genç kız, yoksul Mirkan ile zengin Paşo Bey arasında zorlanır. Doğunun saf ve temiz aşk anlayışını temsil eden Dilan, kendisine sadık kalacağına inandığı yiğit Mirkan'ı seçince Paşo Bey, bey oğlu olmasının verdiği cesaretle Mirkan'ı öldürür. Burada Dilan, zenginlik ve itibar getirecek bir evlilikten kendisine sadık bir yoksul aşığı tercih eder. Anası, Mirkan öldürülmeden önce kızını ikna etmek için Dilan'ı konuşturunca onun Mirkan'a sevdalandığını öğrenir: "*Mirkan'ın eli değdi elime. Söz verildi, söz verdim. Söz verdim ondan başkasına bakmayacağıma, ondan başkasının karısı olmayacağıma. O benim uğruma canını ölümlere attı. Mert olduğunu sen de söyledin. Bir kız uğruna canını ölümlere atan mert bir yiğidin uğruna benim canım bin kere kurban olsun...*"¹¹⁸² Dilan'ın sevdasına vefasını gösteren bu tercih, Bölge'nin sosyo-ekonomik yapısını kıramayacak ve nihayetinde Paşo Beyin evlilik teklifine evet demek zorunda kalacaktır. Gerdek gecesi Paşo beyi öldüren Dilan, gücün muktedir olduğu bir toplumda, aşkının haysiyetini kendi elleriyle kazanmaya mecbur kalmıştır. Romanda aşk, Bölge kültürüne yönelik bir eleştirinin zemini olarak kullanılmıştır.

Ömer Polat'ın son romanı *Üçünü de Sevdim*'de Murat'ın, çocuk yaşta olmasına rağmen, köyündeki ilkokul arkadaşı Şilan'ı ve ilçedeki ortaokul arkadaşı Selen'i sevmesi, kendisinin sonraları tanımlayacağı aşkın ilk tezahürleridir. Murat, yaşam biçimleri arasındaki farka rağmen Selen ile Şilan'ı bir diğerini inkâr etmeden ve reddetmeden sever. Selen, babasının tayini nedeniyle başka kente gidince Murat, gelecek tasavvurlarını tamamen Şilan'a yönlendirmiştir. Romanda işlenen aşk, yaşadığı yere mahkûm Doğu insanının duygusal dünyasını yansıtır.

Kerime Nadir'in *Dehşet Gecesi* romanında genç erkekleri tuzağına düşürüp kanını emerek öldüren cazibeli Prenses Ruzihayal, edebiyatımızda örneğine az rastlanan bir aşkın konusu olur. Prenses, yıllar önce ölmüş sevgilisi Prens Mahi'yle buluşmak için Prens'in torunlarından Cengiz ile kendi torunu Selmin'i evlendirmek ister. Bu esrarengiz olayda Prenses Ruzihayal, aşkına kavuşmak için uzun bir zamana yayılan bir plan kurar: "*Ben bu aşkın peşinden tam 200 seneden beri koştumayım. Kaybettiğim sevgilimin sizinle tekrar doğmuş olan ruhu, nihayet bana beklediğim teselliği getirmiş oldu. Size*

---

¹¹⁸² Ömer Polat, *Dilan*, s.93

ebediyen kavuşabilmekliğim için, artık iş, en küçük torunuma âşık olmanızı temine ve bu vasıta ile sizi buraya getirecek bir kombinezon bulmaya kalmıştı. İşte böylece büyük manevi nüfuzumu önce Selmin’le karşılaşmanız yolunda kullanmayı başardım.”¹¹⁸³

Fantastik bir olay örgüsünde şekillenen aşkın Bölge’yle ilişkisi sadece mekân cihetiyledir.

Şemsettin Ünlü’nün *Yukarışehir*’inde aşk yörenin demografik yapısına uygun bir özellik arz eder. Yusuf denen Müslüman genç, bağ komşuları olan Ermeni kızı Hermin’le birbirlerine âşıktırlar. Kuytu yerlerde buluşan bu ikili, ülkede bir süre sonra baş gösterecek huzursuzluklardan habersiz, yüzyılların mirasına dayalı bir gönül ilişkisiyle sarhoşturlar: “*Hermin başörtüsünü, eldivenlerini çıkardı, yastığa serdi. Çocuksu, ürkek, ellerini ateşe doğru uzattı.*

Yusuf, alevlerin alaca aydınlığında, kızın ışıyıp gölgelenen yüzüne eğildi, saçlarını okşadı.

Korkma, Heri!

Yüzünü Yusuf’a doğru çevirdi. Soluğu, kar tazeliği sinmiş kokusu, sıcacıktı. Birbirlerine sarıldılar, hasırın parlak, kaygan örgüleri üstüne uzandılar.

Odanın yarı karanlığında, hasırın üstünde, Hermin, genç kızlığın korku dolu ürpertileriyle sevdiğine sokuldu.”¹¹⁸⁴

Aralarında inanç ve milliyet farkının gözetmeden birbirlerini seven bu sevdalı gençlerin aşkına babasının razı olmaması nedeniyle Yusuf, Hermin’i kaçırarak Dersim yöresindeki Zılfo Beye sığınır. Zılfo Beyin öldürülmesi sonucunda dayanaksız kalan Yusuf’la Hermin’in evlilikleri gerçekleşmez. Bu romanda Yusuf’la Hermin’in aşklarına engel olan durum, farklı dinlere mensup olmalarıdır. Bu romanın devamı olan *Toprak Kurşun Geçirmez*’de ise Yusuf evine dönmeden, Hermin bir araba kazasında hayatını kaybeder. Böylece romanın tek aşk serüveni de ülkenin kaderi gibi hüsrarla sonuçlanır.

Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları* adlı romanında aşk, Bölge’nin sosyoekonomik gerçeklerine uygun bir çerçevede işlenmiştir. Batı illerinde işçi bulunduğu dönemde kişisel hakları konusunda uyanan Merdan, köyüne döndüğü zaman Bekir Bey’in baskısına karşı çıkar. Bu süreçte küçük yaşta sözlendiği Nazlı’nın, olgunluk döneminde bey ağa takımına kafa tutan Merdan’a aşkı artarak devam eder. Nazlı’nın Kerem namına görücü gelen elçilere hakaret ederek geri göndermesini hapiste

¹¹⁸³ Kerime Nadir, *a.g.e.* s.74

¹¹⁸⁴ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.47

kendisini görmeye gelen annesinden öğrenen Merdan'a bu haber, aşkının onurlu bir ispatı olarak yansır: *“Kerem elçiler salmaz mı Nazlı'ma! Vay hınzır vay, vay su iti, Kanlıdere'nin tilkisi, vay puştun insan benzetmesi! Gör ne etmiş güzel kızım? Ne etmişse güzel etmiş! Töreyle göreye başkaldırmış. Geçmiş elçilerin karşısına, yüz­süz İmam Kuddusi'nin, yanar döner Hüseyin'in karşısına, ne dese beğenirsiniz? 'Gidin kapımdan bacamdan namertler, gidin alçaklar, köpekler gidin! Benim Merdan yiğitle kavlu kararım var. Bir daha adım atmayın, başınızı taşla yararım!' demiş.”*¹¹⁸⁵ Bekir Bey'in bilgisi dâhilinde Kerem tarafından kaçırılmasına rağmen, kendisine dokunulmasına müsaade etmeyen Nazlı, masumiyetine halel gelmeden Bekir Beyi bir hileyle tuzağa düşürerek hem kendisini hem de tüm köyü esaretten kurtarır.

Akçam'ın bir diğer romanı *Kafdağı'nın Ardı*'nda aşk, Kani Ağa'nın ölen küçük karısından doğma Ceyro'nun Dursun'a duyduğu ilgiyle verilir. Ceyro, pınar başında Dursun'la cilveleşir, bunu gören Kani Ağa da tırpan ırgatlığı için gelen Dursun ve arkadaşlarını kovar: *“Haydi çekinme sen de dene, dedi, avuçladığı suyu üstüme serpti, bir daha, bir daha. Ben de karşı saldırıya geçtim. O bana, ben ona, derken kucak kucağa geldik, soluğumuz birbirine karıştı. Tutamadım kendimi, kollarımı beline doladım, bir güzel kendime çektim. (...) Ağa bize bakıyordu. Göğün mavi tavanı üstüme çöktü. Tıssso kayadan atladı, yanıma düştü, sağlı sollu iki şamar attı, yere düştüm! (...) Karnın doydu değil mi piç, hırın kalktı değil mi, kelpin dölü, dedi. Kızını kolundan çekerek götürdü.”*¹¹⁸⁶ Yazar anlatıcı ile Ceyro adlı Kürt kızı arasındaki aşka engel olan şey, kızın feodal bir toplumda üst basamakta bulunan bir ağa kızı olmasıdır. Bu yüzden ağa, kızını bir yoksula kaptırmamak için arazisini biçmeye gelen hamalları kovar.

Akçam'ın *Dağların Sultanı*'nda ise Şito ile Cevo'nun aşkı, yörede yaşayan herkes tarafından bilinmektedir. Bölge'de kadınlarla erkeklerin yakınlaşmalarını engelleyen töresel normlar nedeniyle iki sevdalı genç ancak *“uzaktan uzağa bakışır, işaretleşir”*ler. Bunların buluşabilme mekânları köy düğünleridir: *“Bu düğünlerde kadın-erkek, kız-oğlan ayrımı yoktu. Birlikte halay çeker, türkü söylerlerdi. Bu halaylarda Cevo ile Şito arasında olanlar, aradan hemen çıkarlar, iki sevgilinin yan yana, el ele tutuşarak oynamasına yardım ederlerdi. O zaman davul zurna susar, Şito ile Cevo karşılıklı bar türküleri söyler, onların türküleriyle halay sürerdi...”*¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁵ Dursun Akçam, *Kanlıdere'nin Kurtları*, s.228

¹¹⁸⁶ Dursun Akçam, *Kafdağı'nın Ardı*, s.286

¹¹⁸⁷ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.21

Birbirine sevdalı bu iki gencin aşkı, evlenmelerine izin çıkmayacağını anlayıp birlikte kaçmaya çalışırken, Cevo'nun babasının adamları tarafından öldürülmesiyle akim kalır.

Şito'nun intikamı, kan davasının başlamasına neden olur. Bölge'de *kan davalarının birinci nedeni* olan kız kaçırma ve namus meselesi, bu romanın da temel temasını oluşturur. Cevo, Bölge'de yaşayan diğer kızlar gibi, feodal yaşamın dayattığı aile kararını aşip sevdiği insana kavuşmayı ancak onunla kaçarak mümkün görmektedir. Bu tür evlenme biçimlerinin ölüm riskine rağmen tercih edilmesi, âşıkların başka yol bulamamalarından kaynaklanır: “*Cevo, gemi azya alarak birkaç adım daha yaklaşıyordu Şito'ya, başı yerde, süt kovası elinde. Yinelemişti usulca, 'Cuma gecesi, yatsı namazından sonra... periler mağarasının önünde!.. Kimseye görünme, yerinde bekle... Tüfeğin omzunda, fişekliğin belinde olsun!' Cevo bunları söylerken kova elinden düşmüş, koyun sütü dökülmüştü!*”¹¹⁸⁸

Selahattin Enis'in *Sârâ* adlı romanında, Halet'i Erzurum'a tayin istemek zorunda bırakan şey, çok sevdiği genç ve güzel eşi Sara'nın ona ihanet etmesidir. Halet'in Erzurum yılları, kalbindeki aşk acısını bastırmak için tehlikeli operasyonlara katılmasıyla geçer. O adeta bu acılardan kurtulmak için ölümü arzulamaktadır. Cephedeki anları Sara'nın hayaliyle geçer: “*Mahall-i mahfuzun bu kuytu karanlığı içinde rovelverimin derin ağzı, bana tıpkı onun gözleri gibi derin ve hudutsuz göründü. Onu bir vehm u hayal içinde hissettim ki elimde tuttuğum rovelver değil, bana muzlim ve vahşi gözlerle bakan Sara'nın güzel başıdır.*”¹¹⁸⁹ Bu romanda Bölge, İstanbul'da başlayan bir aşk macerasının cezasının çekildiği sürgün yeri olarak kullanılmıştır.

Etem İzzet'in *On Yılın Romanı* adlı eserinde başkahramanlardan Erhan, Bingöl'ün İkipınar Köyü'ndeki çocukluk arkadaşı Torun'u, bunca yılın ardından unutamadığını fark eder. Aynı köyde başlayan arkadaşlıkları, Ankara'ya Gazi'yle buluşmaya geldikleri ve yüksek ihtisas yapıp ülkeye hizmet ettikleri dönemde de devam eder. Bir dava yoldaşlığından ötesidir istediği. Onda aşka kapı aralayan husus, aydınlık yarınlara birlikte ulaşma isteğidir:

“-Ben Torunu seviyorum!

ve.. daldı!..

Bütün bir çocukluk, beraberlik, büyüyüş, yetişiş, İkipınar, Ankara'ya geliş, mektep, hayat, Avrupa, dönüş, hepsi bir film şeridi gibigözlerinin önünden geçti.

¹¹⁸⁸ Dursun Akçam, a.g.e. s.22

¹¹⁸⁹ Selahattin Enis, a.g.e. s.28

ve.. kalbi yeniden burkuldu:

-Onu seviyorum!..

Dedi. Dudakları gözlerindeki hayali sözlerle birleştirdi:

-O benim hayat arkadaşım da olmalıdır.”¹¹⁹⁰

Nihayet onları Ankara’ya götüren rehberleri olan Demir Çavuş, evliliklerine de yardımcı olur ve bütün köyün katılımıyla düğünleri yapılıır. Bu düğün, Cumhuriyet’in geri kalmış Doğu’da yarattığı yeni bir neslin başarı şenliğidir. Bu eserde aşk, Bölge’nin geri kalmışlığının fon olarak kullanıldığı *tezli* bir romanın iddiasına uygun bir idealizmle örülmüştür.

Şükufe Nihal’in *Çölde Sabah Oluyor* isimli romanında Adnan, Rus ordusunun Doğu Anadolu’yu işgali nedeniyle kaybettiği ailesini ararken bir süre, aşiret ileri gelenlerinden Hasan Ağanın evinde ikamet eder. Bu süre zarfında Hasan Ağanın evinde köyün çocuklarına ders veren Adnan, Hasan Ağanın kızı Meryem’le birbirlerine sevdalanırlar. Kızı babasından isteyen Adnan, aşiretin karşı çıkması nedeniyle Meryem’le evlenemez. Bu “*güzel Kürt kızı*”yla evliliğine sadece kızın aşireti değil, Adnan’ın hem ablası ve hem de yakın dostu Sakıp Bey de karşıdır. Adnan, köyde kaldığı süre içinde Meryem’den ayrı kalmanın verdiği yeis ve hüznle kahrolur: “Adnan’ın gözleri, uzaktan ışıkları görünen evde... Belki Meryem kendisini penceresinde bekliyor. Onu belki bir daha göremeyecek... Bu gece belki onları birbirinden ayıracaklar! Böyle bir netice mümkün mü? O ne zaman olur babasından sonra, yaşamıya ancak bu yüksek aşk yüzünden katlanabilirdi.”¹¹⁹¹ Nihayetinde Sakıp Bey’in Erzurum’da tanıştığı ve Meryem’e benzettiği kız kardeşiyle evlenen Adnan, Meryem’e olan aşkını yaşamının sonuna dek kalbinden söküp atamaz. Böylece aşk, bir kez daha Bölge’deki toplumsal yapının kurbanı olacaktır.

Ümit Kaftancıoğlu’nun *Yelatan* adlı romanında roman kahramanı Aşır’ın ne ilk eşi Güldene’yle ne de kaçırıldığı on dört yaşındaki Gülü’yle evlenmesinde aşk etkisi vardır. İkinci eşini kaçırmasının tek sebebi, erkek bir oğul sahibi olmak istemesidir. Romanda Aşır’la Gülü’nün Cılavuz Köy Enstitüsü’nden mezun olan öğretmen oğlu İbrahim, başkasıyla nişanlı bir kıza sevdalanır ve onu kaçıırır. Bir sürü rahatsızlığa sebep

¹¹⁹⁰ Etem İzzet, *On Yılın Romanı*, s.128

¹¹⁹¹ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.139-140

olan bu olay, kızın babasının kızın nişanlısına başlık parasını geri ödemesiyle sonuçlanır. Romanda işlenen diğer bir aşk meselesi de birbirinin arkadaşı olan Binalı ile Halil'in birbirlerinin kız kardeşlerine sevdalanmasıdır. Kız kardeşlerini bir türlü ikna edemeyen bu delikanlılar, başkalarıyla evlenmek zorunda kalırlar. İsmi söylenmese de bu "berdel"¹¹⁹² girişimi başarısızlıkla sonuçlanır:

*"Kızı değişik dip Sırma'yı alacaktık, kızların ikisi de taş attı, başlarını karşı verdiler. Oysa oğlan İstanbul'dan neler getirmedi Üseyin Efendi; gıslavatlar, çiçekli bir arkalık, ondan sonra güvercingöğsü bir yağlık. Etmedi, Üseyin Efendi, kızara kızımı! Kızımı dullara duvaksız gide... Ben de dedim ki: Kız etme Miyese, gel Halil'e 'he' de, alak Sırma'yı. Etmedi. Asamazdım, neydem o da ergen, o da yetişkin kız, suyu baş yukarı atıyor. Zorla it sürü bekler mi? Ben de isteksiz geldim, senden de yüzüm kara, yüzümün suyunu döküyorum, koca diyemedim."*¹¹⁹³ Yazarın Bölge'deki yaşam tarzını yansıtan bu gerçekçi romanında, aşk ve evlenme isteği, gerçek yaşama uygun düşecek bir biçimde sonuçlanmıştır: kavuşamamak.

Lütfi Kaleli'nin *Haşhaş*'ında öğretmen olması beklenirken okuldan atılan Hasan'a vurulan köylüsü Rabia'nın aşkına tanık oluruz. Üniversitede tanıdığı Ayten'e ilgi duyan Hasan, dünya görüşüne ve yaşam anlayışına ayak uyduramayacağını düşündüğü Rabia'ya, tek yanlı bu sevdasına karşı çok mahçup olsa da olumlu yanıt veremez: *"Genç ve saf bir kızın gururuyla oynamanın sakıncalarını düşünerek vazgeçti. Ama hiç de ilgi duymamıştı Rabia'ya! Saf ve cahil bir köylü kızı oluşundan değil, aşkı düşünecek durumda olmayışından ilgi duymamıştı Rabia'ya. Ona şu anda aynı duygular içerisinde karşılık veremeyeceğini düşünerek üzüldü. Oysa az öncesine dek işi pek ciddi görmüyordu. Şimdi kendisine meyleden temiz kalpli bir genç kızın aşkıyla karşı karşıyaydı. Nasıl reddetmeliydi bunu? Umutlu bıraksa, böyle bir düşüncesi yoktu, sonra ne olurdu Rabia'nın hali? Zavallı kız; Halk savaşının kutsallığını kavrayacak düzeyde değildi ki, duygusallığını yenebilsin!"*¹¹⁹⁴ Cinsler arası iletişimin çok sınırlı olduğu bu köyde Hasan'ın annesi tarafından gelin olarak isteneceğini öğrenen Rabia,

¹¹⁹² Berdel, evlenecek iki erkeğin birbirlerinin kız kardeşlerini kendilerine eş olarak seçmeleridir. Başlık parası vermeden yapılan evlilik olarak özetlenen berdel için düğün masrafları tek kalemden çıkar, tören birdir. Düğünde verilen yemek, içe dönük bir bütünlük arz eder. Bkz: Müslüm Yücel, *Berdel*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.s.12 "İster başlık parası yerine, ister kan bedeli ya da can teminatı olarak uygulansın, berdel, ortak kaderler yaratan, evlilikleri ve hayatları bir zincirin halkalarına dönüştüren bir töredir. Sadece evlilikleri değil, akrabalık ilişkilerini ve dayanışma sistemlerini de belirler ve etkiler. Berdel töresinin özündeki karşılıklı ilişki ve denge ilkesi, evliliklerin sürdürülmesinde olduğu gibi, bitirilmesinde de geçerlidir. Çiftlerden birinin ayrılması halinde töre gereği, diğer çift de ayrılmak zorundadır." Bkz: Şebnem Eras, *Berdel*, NTV Yayınları, İstanbul 2009.s.18

¹¹⁹³ Ümit Kaftancıoğlu, a.g.e. s.241

¹¹⁹⁴ Lütfi Kaleli, *Haşhaş*, s.195

Hasan'ın kendisiyle evlenmek istememesi nedeniyle *intihar* eder. Romanda karşılıksız bir aşkın neden olduğu bu trajik son, Bölge kadınlarının baş edemedikleri bir açmazın da sonucudur aynı zamanda.

Barbaros Baykara'nın *Nefret Köprüsü* isimli romanında aşk, her ne kadar romanın temel seyrini değiştiren bir duruma tekabül etmese de önemli bazı özellikler taşır. Mustafa Ağa'nın oğlu Reşat'ın sevdiği kızı (Güllü) alması biraz da babasının mal varlığına bağlıdır. Sevdiği kızla görüşme olanağı bulamayan Reşat, kızı görmek için ağaca tırmanıp pencereden onunla konuşmayı dener. Suçüstü yakalanan Reşat'ı bu durumdan kurtaran babasıdır. Nüfuzunu kullanan Mustafa Ağa, sevenleri kavuşturur. Sonradan çıkan Ermeni kalkışmasında Güllü tecavüze uğrar. Önceleri bir sarsıntı geçiren bu evlilik, Reşat'ın eşine ılımlı yaklaşması nedeniyle boşanmayla sonuçlanmaktan kurtulur. Romandaki bir diğer önemli aşk olayı da *kırım*dan kaçıp Dersim'e sığınan Levon'un gördüğü seyit kızına âşık olması olayıdır. Âşık olduğu Fatma'yı alabilmek için din değiştiren ve "*Mürşid olarak Hazreti Muhammed'i, Rehberi olarak Hazreti Ali'yi ve pîr olarak Hacı Bektaş Veli'yi*"¹¹⁹⁵ kabul eden Levon Kamber ismini almıştır. Çok kültürlü yörelerde sıkça rastlanan aşk olayları, bir anlamda kültürler arasındaki geçirgenliğe de neden olan güçlü bir faktör olduğundan, bu romanda da kullanılmıştır.

Ağalığın eleştirisiyle paralel olarak işlenen büyük aşkların kitabı olan *Cemo*'da Bilbaşar, ölümü göze alıp sevdiğini kaçıran veya kaçırmak isteyen âşıkları anlatır. Bu romanda da görüleceği üzere Bölge kültüründe aşkla ölüm adeta kol kola gezmektedir. Romanda işlenen ilk aşk, ağası için kaçırdığı Kevi'ye yıldırım aşkıyla bağlanan Cano'nun sevdiği kadını üç yıl dağlarda gezdirmesinde görülür. Kevi'den Cemo adlı bir kızı olan Cano, "Şih Sayıt" isyanında devletin yanında aşiretiyle birlikte canla başla savaşıyor. Ayaklanma biter bitmez evine dönen Cano, Kevi'yi bulamaz. Cano'nun yokluğuna dayanamayarak başını alıp giden Kevi'den geriye Cemo kalmıştır. Kaçırma ile gerçekleşen ve ölüme bedel yaşanan bu aşk, tamamına ermeden yitip gitmiştir.

Romandaki diğer iki aşk olayı da Memo'nun başından geçer. Dayısından öğrenip döktüğü çanları satmak için gezdiği dağlarda Senem'e rastlayan Memo, ona sırlı sırlıkla âşık olur: "*Çay başına varanda, hayvana bir su içirem dedim. Atladım*

---

¹¹⁹⁵ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.247

üzerinden, başlığı çıkardım, ıslık çaldım. Hayvan cızırdatarak kanasıya içti çaydan. Ondan irmedim, suyun göllendiği yerden birkaç yudum da biz içek, dedim. Eğildim ki, ne göreyim... Suyun yüzünden bir ay doğdu sandım. Başımı kaldıranda, kaya üzerinde bir peri kızını oturur gördüm. Kucağında küçük bir kara kuzu tutardı. Başındaki pullu leçeğin yanlarını sarkıtmıştı. Kuzunun kara postuna eğilmiş yüzü süttten aktı, güneş gibi göz alırdı.”¹¹⁹⁶

Memo, Senem’in babası tarafından derdest edilip askerliğe gönderildikten sonra Senem de yaşlı bir şıhla evlendirilir. Askerliği esnasında gittiği bir şeyh konağında Senem’le kaçmak için sözleşen Memo’nun bu kaçırma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanır. Sonraları bir Sofi’yi kandırıp babasının aşiretine dönen Senem, Sorikoğlu tarafından yaralanan Memo’yu ölümden kurtaracaktır.

Romandaki en önemli aşk olayı ise Senem’e kavuşamayan Memo’nun, Cemo’ya âşık olup başlık parasını vererek ve Cemo’nun da sevgisini tahsil ederek Cemo’yla yaptığı aşk evliliğidir. Sorikoğlu denen ağanın da istediği Cemo’nun, başlarına gelecek tüm felaketleri göze alarak Memo’yla evlenmesi, bir müsabaka sonucunda gerçekleşmiştir. Kızını “satmak” istemeyen Cano, kızını kim yenerse ona verecektir. Önce taliplerinin birbiriyle kapıştığı Cemo, finale kalan genci yenince Memo karşısına çıkar. Memo’nun üstünlüğünü kabul edip terkisine atlayan Cemo, artık onun can yoldaşı olacaktır. Kadının ve toprağın hâkimiyetine dayanan aşiret kavgaları, bu romanın da temel temasını oluşturur. Aşk, burada kadının mülk edinilmesine karşı girişilmiş *asil* bir isyandır.

Cemo romanında Memo’nun Cemo’ya aşkını genişçe işleyen Kemal Bilbaşar, *Memo* romanında da Senem’in kendi penceresinden Memo’ya olan aşkı anlatılır. Kendisini “*Ben Monzur Gözesi’nin dikensiz gülü, Ke... Uşağı şıhının biricik dölüyüm... Gözümün elifinde gün ışığı yanar, kara saçlarımdan gök ışıltıları dökülür. Bu sebeple kalem kaşlı, gül nakışlı güzelliğim dillerde gezer, kara gözlerimin elifi fermanlar bozardı. Kara saçlarımin her teli bir yiğidin bileğini bağlar, kirpiklerimin her oku bir aşığın yüreğini dağlardı.*”¹¹⁹⁷ ifadeleriyle kendisini anlatan ve “*Seyyitler uğruma kekosun satar, şıhlar, ağalar kapımızda kulluğa can atardı*” diyen Senem, “*canım helal, gözüm helal Memo’ya*” deyip “*kül olmuş*”tur. Olağandışılığa hayal kapıları ardına kadar açık olan doğa toplumları, her aşkın bir tanrısallık boyutu olduğuna inanır. Senem

¹¹⁹⁶ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.52

¹¹⁹⁷ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.17

de çocukluktan genç kızlığa adım attığı ilk günde Munzur'da yıkandığı zaman, Memo'nun sesini duyar ve “*her kim ise bu yiğidin kulu kurbanı*” olmayı arzular. Bir vecd haliyle başlayan bu bağlanma, hiç kopmayacak bir aşkın ilk adımıdır.

“*Babalığı*” tarafından Diyarbakırlı bir şıha “*satılan*” Senem, birçok kişinin karmaşık ilişkilerini kullanarak oradan kurtulur ve Şih Abuzer'in konağındaiken bulunduğu Memo'yla sözleştikleri Diyarbakır buluşması gerçekleşemeyince Dersim'e geri döner. Aşiretinin başına geçen Senem, uzun bir süre sonra Memo'ya tekrar kavuşur. Kavuşmadan önce ikisi de birbirlerinin ölümlerini duyarlar. Kendi evine dönen Memo, orada Cemo'yla evlenmiştir. Senem ise dayısı Seyit Raşo tarafından zorla evlendirilmeye çalışılırken, Memo'yla karşılaşır. Memo'nun başka bir kadınla evlendiğini öğrenen Senem “*Zalım!.. En sonunda bunu da mı ettin bana? N'ola ölseymdim de bu vefasızlığını ağzından duymasaydım.*”¹¹⁹⁸ diyerek kınadığı Memo'dan yine de kopmak istemez. Hatta romanın sonunda isyan başlayınca kendisi, çocuğunu Cemo'ya teslim ederek tekrar Memo'nun yanına döner ve onunla birlikte öldürülür. Burada dikkat çeken en önemli ayrıntı, Memo'nun ikinci evliliğinin Senem'in aşkını azaltmamasıdır. Bu arada Senem, kendisine “*ipek saçına gönül bağlamışım, al topuğuna canım bağlamışım ceyran!*”¹¹⁹⁹ diye seslenen Memo'nun bağlılığının da hiç zayıflamadığının farkındadır.

Dadaş Kız adlı eserinde Hayrettin Ziya, amca çocukları olan Güllü'yle Kadir'in fırtınalı aşk hikâyesini işler. Kadir'in hovardalıkları, hem amcasının hem de Güllü'nün hışmını çeker. Bir süre sonra sevdiğini bağışlayan Güllü, Kadir'den vazgeçemezken, Güllü'nün babası kızını Kadir'e vermek istemez. Baba kararının mutlak olduğu yörede¹²⁰⁰ Güllü kurtuluşu ancak Kadir'e kaçmakta bulur. Kadir'e kaçmayı tasarladığı gün Kadir, Ruslarla savaşmak için cepheye gitmiştir. Bunu öğrenen ve Kadir tarafından “*Dadaş Kız*” olarak isimlendirilen Güllü de cepheye koşar. Güllü'nün kucığında ruhunu teslim eden Kadir'in intikamını almak isteyen “*Dadaş Kız*”, “*harp usullerini bilmediği için yağın kurşunlardan*”¹²⁰¹ korunamaz ve kanla boyalı gelinliğine sarılı olarak “*muradına kavuşmanın donuk tebessümleri*”yle bir kayanın dibinde son nefesini verir.

¹¹⁹⁸ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.238

¹¹⁹⁹ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.418

¹²⁰⁰ Bölge'nin en önemli sosyolojik özelliklerinden biri de aile içi hiyerarşidir. Burada otorite baba ve baba soyuna bağlıdır. Nitekim Mustafa Erkal, bu dayanışma esasına göre yapılanmış aile tipinin psiko-sosyal sonuçlarını, gelirin ferdileşmesi, davranış tarzlarında ferdi tesirlerin yok denecek kadar az olması, yaratıcı bir davranışın yokluğu olarak sıralar. Bkz: Mustafa E. Erkal, *a.g.e.* s.107

¹²⁰¹ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.174

Böylece *Dadaş Kız*'da da evlilikleri engelleyen nedenler (baba baskısı, savaş), Doğu kültürünün bir sonucu olarak işlenmiştir.

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanında, Erzurum'da görev yapan bir öğretmen çiftin Seçil adlı kızlarının evli bir subaya âşık olması neticesinde çıkan huzursuzluğu konu edindir. Doğu'ya yabancı, modern bir ailenin kızı olan Seçil, ailesi tarafından İstanbul'a gönderilmek suretiyle bu olanaksız aşktan soğutulur. Seçil'in sonradan ailesine hak verdiği bu yanlış ilişkide genç kız, mantıklı hareket edemeyen bir karakter rolündedir. Seçil, Erzurum'dayken "*saf ve yalın bir aşkla*" sevmeye inandığı halde, İzmir'de "*statü, para ve moda*" ekseninde geçen "*burjuva yaşantısı*"yla¹²⁰² eski aşk anlayışını tamamen terk etmiştir.¹²⁰³ Romanda Bölge kültürünü yansıtan asıl aşk teması, yerli bir kişi olan Leyli Nine'ye anlatılır. Kars'ta vuku bulmuş bu trajik aşk hikâyesi, Bölge insanının yaşamında sıkça görülen ölüm nedenlerinden birini de barındırır: "*Bizim oralarda Mecit'le Zero vardı da birbirlerine varamadıklarından kırpmaz suya verdilerdi özlerini. Zelo'nun babası sürüyle koyun yayar bir kocamış herifti. Mecit'se erlikten kalma onbaşı ceketinin içine mintan çitemezdi giymeye. Bir gözleri varmış Mecit'in, gecenin karasında parlar. Bir boyu varmış, ulu ağaç gibi. Yiğitmiş ki benzersiz. Suyu verdilerdi taze ömürlerini. Biz çimmeye karların yufka buzunu kırarken Zelo'nun boyun muskasını buluverdiydik. Babası sahiplenmediydi.*"¹²⁰⁴

Zap Boyları'nda Şükrü Gümüş, Bölge insanının aşkı nasıl duyumsadığını Delila ve Abo adlı roman kişileri üzerinden verir. Delila'nın kendisine "canbaci" diyen ve yüzüne bakmayan Abo'ya karşı duyduğu sevdâyı ona duyurması, Bölge kültüründe pek rastlanayacak bir durum değildir. Abo, cankardeşi Cemo'nun kız kardeşiyle evlenemeyeceğini Delila'ya bildirdiğinde Delila, adeta çıldırır. Kendisi olmadan yaşayamayacağını, başkasına verilirse kendisini Zap suyuna atıp intihar edeceğini söyler. Burada ısrarcı olan erkek değil, kızdır: "*Kapında itin köpeğin olam. Ellere bırakma beni. Bırakırsan kanlım olursun. Allah yaratmış demem billâh. Atarım kendimi Zap'a. Atar da canıma kıyarım. Sana bir dert olurum ki ömrün billâh içinden atamazsın. Ağaçsan dal yerine, adamsan kul yerine tut beni. Seninle sallanıp telleneyim. Seninle öleyim gayrı.*"¹²⁰⁵ Yanlış anlaşılmaktan korkan Abo, Cemo'nun da ölmesiyle göçen Şero'nun ailesini takip eder ve Delila'nın babasının onayıyla sevdiğine kavuşmuş

¹²⁰² Medet Turan, *a.g.e.* s.102

¹²⁰³ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, s.596

¹²⁰⁴ Füruzan, *a.g.e.* s.61

¹²⁰⁵ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.205

olur. Böylece Abo, namus hassasiyeti için reddettiği muradına nail olmuş olur. Bölge'yi konu edinen romanlarda sıkça görülen sevdiğine kavuşamama teması, bu romanda olumlu karşıtıyla tamamlanmış olur.

Kırım Kıyım Kıtık adlı romanda Anşa ile Cemal'in aşklarına yer veren Ateş, önceleri "*fırıldak*" gibi yerinde duramayan Anşa'nın sevdalandıktan sonra durulup acı çekmesini anlatır. Anşa'nın göçe, Cemal'in seferberliğe katılması nedeniyle birbirlerine kavuşamayan bu iki sevdalıdan Anşa'nın hali ninesi tarafından anlaşılınca, önce aileye "*ince hastalık*" sonra da karasevda diye takdim edilir. Etrafınca merhamete neden olan Anşa, sevdiği kişiyi belli edemez ve bu durum da amansız bir sızı olarak onu rahatsız eder: "*Sevdalı da değil, karasevdalı hali var üzerinde. Emme surf sevdadan değil bu çektiği... Korku var bi de. Ninesinin de çektiği korkular. Korkuyor gül gızım. Hem sevda ateşinde yanıyor, hem de can korkusu çekiyor.*"¹²⁰⁶ Halk arasında olumlu bir itibara sahip karasevdalı kişiler, bu romanda da yağmur duasına çıkılırken kendini gösterir. Hacı Beğın ve Kara İmam'ın iştirak etmediği Yağmur Duası'na Anşa'yı şefaatçi yaparak çıkarlar:

"En makbul duadır sevdalının duası.

Sevdalının yeri Allah katıdır.

Sevdalıya el kalkmaz, derler. Çünkü Allah'ın sevgilisidir. Sevdalıylan uğraşan olmaz. Dua et kızım. Acı bize de yalvar Allah'a.

Bir damla rahmet deyi yalvar."¹²⁰⁷

Kemal Tahir'in *Namuscular* ve *Karılar Koğuşu* isimli romanlarında ismi geçen roman kişilerinden Adıyamanlı Hanım, genç sevgilisi Ali ile işbirliği yaparak kocasını zehirler. Suç ortağı Ali'yle birlikte cezaevine düşen ve idamla yargılanan Hanım, romanın sonunda idama götürülürken bile Ali'ye olan aşkıdan taviz vermez. Kendisi öldükten sonra "yemeni"sini Ali'ye gönderir.

Cahit Uçuk'un *Değirmen Taşı* adlı romanında Feyzo'nun işlettiği değirmene bir kez baklavalık un getiren Kiraz'ı gördükten sonra ona tutulması ve Ayşe Nine'nin babasından istemesi sonucu gelişen aşkları anlatılır. Nişandan sonra birbirlerini daha iyi tanıyan Feyzo'yla Kiraz arasındaki sevgi, şiddetlenerek aşka dönüşür: "*Kızı seviyordu. Kerem Kerem yanarak, Ferhat Ferhat tutuşarak, belki de bütün bu yangınlı âşıklardan*

¹²⁰⁶ Yusuf Ateş, a.g.e. s.117

¹²⁰⁷ Yusuf Ateş, a.g.e. s.160

daha âşık seviyordu.”¹²⁰⁸ Ağanın suça bulaştırdığı Feyzo, bir süre Kirazların evinde saklandıktan sonra karakola teslim olmak için yola çıktığında ağanın adamları tarafından öldürülür. Kiraz, karnında çocuğunu taşıdığı maktul eşine karşı son görevini yerine getirmek için ağanın evine gizliden girer. Zaten öldürülmüş ağayı bıçaklayarak Ayşe Nine’ye sığırır. Kiraz, babası tarafından başkasına verilmek istemeyerek aşkına sadakati yeğler: *“Beni ta Feyzo’dan önce biri isteyip dururdu... sonradan debelleş oldu başımıza!.. babamgilin gönlünü etmiş ellelem! Ben Feyzo’mdan sonra kimselere karı olamam!..*”¹²⁰⁹

Hazal (Kutsal Ceza) adlı romanında Necati Haksun, daha kadınlıktan ve aşktan anlamayacak yaşta olan Feşo adlı bir kızın on iki yaşındaki bir çocuğa verilmesi sonucunda gerçekleşen olaylar konu edinir. Doğu kültüründe örneklerine bolca rastlanan kadın istismarının ve çocuk yaşta evliliğin yerildiği bu romanda, herkes ve her şey aşkın imkânsızlığı üzerine kurgulanmıştır. Kocasının Hasan isminde evli bir akrabası tarafından sürekli göz tacizine uğrayan Feşo’nun kadınlık içgüdüleri buna uzun süre direnemez: *“Artık uykuları kaçır olmuştü Feşo’nun. Geceler boyu, adamın sevecen bakışları damarlarındaki haz duyarlığını yoğunlaştırıyor, tedirgin ediyordu.*”¹²¹⁰

Sevmek ve sevilme isteyen Feşo, bütün tehlikeleri göze alarak geceleri Hasan’la buluşur ve kocasından karşılık alamadığı hazzı yaşar. Bir süre vicdan azabı ve cehennem korkusuyla uzak kalmaya çalıştığı Hasan’la birlikteliğine, en son kocası Ali’nin farkına varacağı geceye kadar devam eder. Sonunda tüm köylülerin katıldığı ve infaz kararını Hoca’nın çıkarttığı ölümle aşkının bedelini ödemiş olur. Öldürülmeden önce Hasan tarafından götürülmek istenen Feşo, sevdiği kişi kendisini ölümüne isteyince çok duygulanır: *“Ölüme seve seve gidebilirdi şimdi Feşo. Mademki erkeği, herkese kafa tutmuştu yiğitçe. Ölüm nedir ki kendisi için? Vız gelirdi ölüm ona gayrı.*”¹²¹¹

Kopo romanında Mustafa Yeşilova, Elif’e âşık Kopo adlı bir delikanlının aşkını işler. Dersim’de üstüne “nişancı” bulunmayan Kopo, aynı zamanda ozan yönü de olan bir kişidir. Dersim’de isyanın başlaması nedeniyle teslim olup Kayseri’ye zorunlu ikamete gönderilen Kopo’nun tek isteği annesi ve Elif’i yanına almaktır. Erzincan’daki

¹²⁰⁸ Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.117-118

¹²⁰⁹ Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.141

¹²¹⁰ Necati Haksun, *a.g.e.* s.118

¹²¹¹ Necati Haksun, *a.g.e.* s.202

kampta Elif'ini gören Kopo, yaşadığı onca eziyete rağmen Elif'i kucaklayınca “dünyayı unut”ur. Birlikte Kayseri'ye gittikleri halde her aile bir köye zorunlu bir şekilde yerleştirilir. Orada bir süre sonra Elif'le evlenip onu kendi evine getiren Kopo ile Elif, birbirlerinde kötü talihlerinin tesellisini bulurlar. Geçen mutlu günler, onlardan hazzetmeyen Muhtar ve bazı köylüler yüzünden sürekli bozulmaktadır. Onu birçok kez karakola, kaymakamlığa şikâyet eden Muhtar, umduğunu bulamayınca kendisinden alınıp Kopo'ya verilen tarlayı bahane gösterip olay çıkarır. Bu esnada attığı kibrit nedeniyle tarla tutuşur ve Kopo'nun annesi yanarak can verir. Muhtarı öldüren Kopo Elif'ni de alarak tekrar Dersim dağlarına döner. Kendisini takip eden askerlerden birçok kez kurtulan Kopo ve hamile eşi, etrafının sarılması üzerine kaçmaya çalışırken Elif vurulur. Bunu gören Kopo, beline bağladığı kaya parçası ve kucağındaki Elif'le birlikte Munzur suyuna atlar. Hicranlı âşıkların diyarı olan Doğu, bu romanda da bir sevdalı çiftin kavuşmadan can verdikleri bir mekân olarak işlenir. Romanda Elif'le Kopo arasındaki trajik diyalog kendisini yakalamaya gelen yüzbaşığı çok etkiler:

“Kopo fırladı Elif'ine. Kaptı çekti kayanın ardına, sarıldı... Elif dikti gözlerini Kopo'ya, gülümsedi.

-Kopo, beni bırakma!

Bu söz, Elif'in son sözüydü... Munzur yaylasında başlayıp Munzur kavşağında biten bir sevginin sonudur bu...

Sonra Elif'in gözleri büyüdü, büyüdü, kapanmadan öylece kaldı. Kopo bir kez daha dünyasını unutmuştu. Çalıverdi tüfeği taşlara... Çözdü örkeni belinden. Kocaman bir kayayı sardı sırtına... Elif'i sırtındaki kayanın üstüne sıkıca bağladı. Doğruldu Kopo... Harçık-Munzur sularının birleştiği büyük suya yürüdü. (...)

-Bırakmam Elif'im... sen bana gelemezsen ben sana gelirim. Seni bırakır mıyım hiç...

Sonra kaybolup gitti sulara... ”¹²¹²

Fantastik aşk romanlar yazan Mükerrerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak* romanında roman kahramanı Bilge ile ona ölümüne bağlı aşığını bir Şark kasabasında buluşturur. Doğu, bu romanda âşıkların buluştuğu kimliksiz bir mekândır. İstanbul'da nişanlısını bırakarak bir yıllığına Şark'a görev gereği giden Doktor Dinçer, yine kendisi gibi

¹²¹² Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.237

burada askeri görevini yapan subaylardan Binbaşı Vural'ın yanına bir süreliğine gelen baldızı Bilge ile tanışır. Hastalanan Bilge'yi muayene eden Doktor Dinçer, ailesine olan borcunu ödemek için bir varlıklı adamla evlenip dul kalan bu güzel kadına tutulur. Kocasını metreslerden metreslere koşarken aynı evde kalan kaynının ilgisine mazhar olan Bilge, kendisine karşı duygusal anlamda boş olmasa da kocası ve oğlu yüzünden Necip'e hayır der. Önce Necip'in trafik kazasında ölümü, sonrasında kocası Cevdet Bey'in, metresinin ihaneti nedeniyle intiharı, Bilge'nin de bunalıma düşmesine neden olur.

Bilge'nin bu ruhsal durumu onda bir çöküntüye sebep olurken, hastalığıyla ilgilenen Doktor Dinçer'in kendisiyle "*Şarkın bu sakin köşesi*"nde ilgilenmesi onda bugüne kadar tatmadığı bir aşkın uyanmasını sağlar. Önceleri reddettiği aşk teklifine fazla direnemez. İstanbul'dayken Necip'e de ilgi duymuş olan Bilge, bu yeni durum sayesinde aşkın ne olduğunu anlamış bulunmaktadır:

"Hükmünü verdi:

Seviyordu..

Demek aşk dedikleri şey bu idi.

Genç kızlığı bir patiska parçası gibi düz beyaz geçen, evlenince ruhuna yabancı kalan ihtiraslar arasında bocalıyan ve sevgi karşısında ahlak, namus kaidelerine bağlanacak, o uğurda bir taş gibi katı kalacak kadar masum olan genç kadın, şimdi, evet ilk defa şimdi seviyordu.

Öyle bir sevgiydi ki..

Ruhu sanki kanatlanıyor.

Bu dünyadan uzak ülkelere, tanınmamış, bilinmemiş diyarlara, şimdiye kadar yaşanmamış saadetli yerlere uçuyordu.

Nereye gitse sanki yanında yürüyen bir gölge vardı...

Onun gözleri, onun sesi, boş ve öksüz geçmiş yirmi dört yıllık ömrünün biricik ışığı, biricik kurtarıcısı olmuştu."¹²¹³

Bir süre bu aşkın karşılığını alan Doktor Dinçer, burada tanıdığı Bilge'yi İstanbul'daki nişanlısıyla karşılaştırır. Bilge'yi "*ne saçları, ne gözler, ne vücudu, ne eti kemiği için*" seven Dinçer, "*onun varlığından süzülen esrarlı bir ateşe tutulduğunu*"¹²¹⁴ belirterek Bilge'den vazgeçemeyeceğini düşünür. Bilge, Dinçer'in nişanlısına olan

¹²¹³ Mükerrerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak*, s.71

¹²¹⁴ Mükerrerrem Kamil, *a.g.e.* s.74

merhameti ve kendi onuru için Dinçer'e hayır deyip İstanbul'a döner. İstanbul'da Dinçer'in nişanlısıyla tesadüfen tanışan Bilge, yakalandığı hastalıktan yine Doktor Dinçer'in yardımıyla kurtulunca arkasında bir mektup ve bir çift yüzük bırakarak çok sevdiği Doktor Dinçer'le nişanlısı Tükel'in evliliklerini salık verip oğluyula ismini vermediği başka bir ülkeye doğru gemiyle yola çıkar. Ona göre kapanan aşk hayatıyla “aşkının yası, damarlarında vura vura, bir gün gelip (...) bu kalp duracak”¹²¹⁵tır.

Romandaki olayların çok az bir kısmının Bölge'de geçtiği *Uzaklaşan Yol* adlı romanında da Mükerrerrem Kamil, romanın asıl kahramanı Cahide'yi intihardan vazgeçiren Ressaym Aziz'in, eski sevgilisi Selda'nın Erzincan depreminde (1939) yaralanması sonucu oraya gitmesine yer verir. Yasal eşi Cahide'nin duygularından emin olamayan Aziz, Selda için Erzincan'a gittikten sonra, Cahide'ye duyduğu aşkın farkına varır. Doğu, bu romanda âşıkların hakikati yeniden keşfettikleri bir uyarıcı etken olarak sunulur: “Şimdi kalbine, sinirlerine, bütün hayatına hükmeden tek kuvvet Cahide idi. Onu kazanmak, onun acı çekmiş kalbini avuçları arasına almak, birkaç yıllık ihmalinin, lakaydisinin onun genç ruhunda açtığı yaraları, tecrübesiz kafasında bıraktığı menfi izleri silmek, unutturmak lazımdı. (...) Seni seviyorum, seni çok seviyorum. Seni ne kadar sevdiğimi bilemezsin. Sen de beni düşündün mü Cahide? Bu ayrılık benim için çok iyi oldu sevgilim. İçimi apaçık görmüş oldum.”¹²¹⁶

Aziz, Erzincan'dayken onun kendisi hakkındaki hislerinden emin olamayan Cahide de bir mektup bırakarak evden ayrılır. Selda'nın iyileşmesi ve Aziz'iz evliliğinden haberdar olması nedeniyle onu evine dönmeye ikna etmesi, Aziz'le Cahide'nin tekrara buluşmasına zemin hazırlar. Aşkla birbirlerine kenetlenen bu çiftin akıbeti umdukları gibi gerçekleşmez; çünkü Cahide, doğum yaparken hem bebeğini kaybetmiş hem de ölmüştür.

Dersim isyanının sebep ve sonuçlarıyla irdelleyen *Dersim 1937* romanında Barbaros Baykara, isyanın manevi önderi Seyit Rıza'nın Besi adlı genç eşine âşık Kamber Ağa'nın platonik aşkına kısaca yer verir. Besi'nin cesaretine ve üstün yeteneklerine hayranlık duyan Kamber'in “Seni seviyorum Besi! Seviyorum seni!” hitabına Besi, “Sevgin, fani bedeninden uzak dursun Kamber Ağa”¹²¹⁷ şeklinde karşılık verir. Roman türünde sıklıkla kullanılan *isyan günlerinde aşk* teması, bu eserde de

¹²¹⁵ Mükerrerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak*, s.136

¹²¹⁶ Mükerrerrem Kamil, *Uzaklaşan Yol*, s.122

¹²¹⁷ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.210

bölgesel aktörlerle işlenmiştir. Romandaki asıl aşk, Dersim vilayetine ilim, irfan getirmek için çırpınan Binbaşı Kemal ile Hızır Ağa'nın kızı Nahide arasında cereyan eder. İlk aşk ilanının Nahide'ye nasip olduğu bu ilişkide Nadide “*Biz dağ insanları, başından tırnağa kadar açık sözlüyüz binbaşı. Bizde yalan riya yoktur. Sevdik dedikse sevmişizdir anla bunu!*”¹²¹⁸ der. Binbaşı Kemal'in ve Nahide'nin şahsında *devlet ve milletin izdivacını* temsil eden bu sevgide Binbaşı Kemal, kızı, babasından bizzat kendisi isteyerek bu aşkı evlilikle taçlandırır: “*Dünyevi hesaplardan uzak, ne bir imam, ne bir papaz, ne de nikâh memurunun aracılığı olmadan Allah huzurunda birbirlerinin*”¹²¹⁹ olan bu çiftin isyan bastırıldığında bir çocukları olacaktır. Romandaki bu aşk hikâyesi, yazarın tezine uygun bir mesajla yüklüdür. Buna göre, yeni kurulmuş modern bir devletin temsilcisi Binbaşı Kemal, Nahide şahsında, Bölge insanını seven, ırkçılıktan uzak bir kişiliktir. Karşıtlık Kürtlerle değil, isyancılarıdır.

Seyit Alp, *Dino ile Ceren* isimli romanında birbirlerini görmeden âşık olmuş Begin Bey'in başçobanı Dino ile yine aynı beyin çocuk yaştaki ikinci eşi Ceren'in hikâyesini anlatır. Doğu mesellerine uygun mitolojik unsurlarla desteklenen Dino da *Ağrı Dağı Efsanesi*'ndeki çobanlar gibi kavalı güçlü bir çobandır. Begin Bey'e söz kesildiği günden itibaren kavalıyla her gece inleyen bu aşığın durumu için ahali “*gaybe cin, peri tayfasına sevdalanmıştır Dino. Ömrünü dağlara yedirdiğinden böyle olacaktır elbet. Kaval, türküyle bizi uyutmadığı bundandır.*”¹²²⁰ dedikleri şey, “*dünya gözüyle daha bir kez görmediği halde kocasından, öz sahibinden iyi*”¹²²¹ tanıdığı Ceren'e olan sevdasıdır.

Ceren'e karşı duygularına hâkim olamayan ve Ceren'de de karşılık bulan Dino geceleri beyin konağına Ceren'in yanına girer çıkar. Bu durumdan haberdar olan köylü, sağda solda konuşunca Rureş'in gammazlamasıyla Bey, Dino'yu yakalattır. İlgisini inkâr etmeyen Dino her cezaya razı olduğunu, ancak Ceren'in bundan haberdar olmadığına beyi inandırıp ölüme razı olur. Köylüler Dino'yu her gece “*kaval çaldığı tepeye*” gömerler. Dino'yu Bozo'ya öldürten Begin Bey'in genç eşi de Dino'dan hamiledir. Böylelikle kendisi ölüme giden Dino'nun nesli yeni doğan çocukla devam edecektir. Nitekim Begin Bey'in Şahan ismini verdiği çocuğunu, Malhaş sakinleri Dino diye

¹²¹⁸ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.92

¹²¹⁹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.133

¹²²⁰ Seyit Alp, *a.g.e.* s.13

¹²²¹ Seyit Alp, *a.g.e.* s.13

çağırılmaktadır. Bölge insanına uzak olmayan bu anlatı, fiyatı ölüm olan bir sevdanın aşığı hanesine borç yazıldığı bir sonla biter: Kavuşamamak.

Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa* isimli eserinde Sarıkamış'taki Rus askeri komutanlarından General Trofim'in genç karısı Vasilisa ile onu donmaktan kurtaran Şevket arasında başlayan aşka yer verir. Tarihsel gerçeklikle zayıf bir ilişkisi olan bu aşkın işlendiği romanda Kars yöresi, farklı etnik unsurların yaşadığı bir zemin olması bakımından böyle bir aşk hikâyesine imkân verebilecek durumdadır. Hayatını kurtarıp onu kocasına ulaştıran Şevket ilk başlarda Vasilisa'ya karşı olan aşkının karşılıksız olduğuna inanır; fakat General Trofim'in de teşvikiyle Türk gönüllü kuvvetlerine katılmak için ondan ayrıldıktan sonra Vasilisa'nın da kocasıyla kendisi yüzünden kavga ettiğini ve oradan ayrıldığını öğrenir. Şevket, ona duygularını açmadığına ve onu terk ettiğine pişman olur. Buna bir de Vasilisa'dan ayrılırken dudaklarından aldığı veda busesi de eklenince Şevket, ne kadar büyük hata yaptığını ömrü boyunca kahırla yâd edecektir: *"Ben artık buralardan gidiyorum Bayan Vasilisa, dedi Şevket. Vasilisa afalladı birden. Bunun kendisine yapılmış çok büyük bir haksızlık olduğu düşüncesine kapıldı. Bir zaman hiçbir şey söylemeksizin gözlerine baktı Şevket'in. Yaklaştı, yüzünün ellerinin arasına alıp dudaklarından öptü. Sonra ani bir hareketle arkasına döndü, koşarak uzaklaştı. Şevket, olduğu yerde kalakalmıştı. Vasilisa'nın dudaklarının dudaklarına değdiği anda gitmeye karar vermekle nasıl bir hata yaptığını anladı. 'Ben ne yaptım?' diye mırıldandı kendi kendine. Olduğu yere çöktü."*¹²²² Aslında Şevket'in ayrılmasının nedeni arkadaşlarına verdiği mücadele sözüdür. Yıllarca Vasilisa'nın aşkını yüreğinde taşıyan Şevket'in Vasilisa'dan beklediği kavuşma haberi, öldürüldükten sonra babasına ulaşır.

Erkan Karagöz'ün *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* romanında, babaları öldükten sonra annelerinin amcalarıyla evlenmesi Aslan, Selvinaz ve Cevanşir'in derinden etkilenmesini ve arayışlarını konu edinir. Böylece içe kapanan Selvinaz, yakın köylerdeki Hasan adlı bir delikanlıya tutulur. Amcasının Gozu adlı bir kadınla Hasan'ı kandırmasına fırsat vermeyen Selvinaz, Hasan'dan kendini kaçırmasını ister. Böylelikle başlık parası için bir yatırım aracı olarak görülen Selvinaz, bunu reddederek yoksul da olsa sevdiği kişiyle evlenir. Az da olsa kavuşma ihtimali barındıran *kaçma* olayı, Bölge gerçeklerine uygun olarak evliliğe olanak tanımıştır.

¹²²² Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.87

Alev Alatlı'nın *O.K. Musti Türkiye Tamamdır* romanında Erzurum'un en büyük değerlerinden olan İbrahim Hakkı'nın eşi Firdevs Hanım'a yazdığı mektupta dile getirdiği duygusal ifadeler, aşkın Bölge insanındaki tarihi derinliğine ait bir detay olarak verilir. Eşine “*benim nazlı yârim, benim yar-ı gamküsarım, benim şenliğim, şöretim, benim sevdiğim, keyfim, benim canım Firdevsim*”¹²²³ diye hitap ederek başladığı uzun mektubunda İbrahim Hakkı, “*benim nazlı aşkıım, senin için yollarda ve İstanbul'da besteler yazıram, öğrenirem ki, inşallah gelende seninle sese verelim de çok türlü besteler, güzel kitaplar okuyalım, Allahu Teâlâ'ya âşık olalım, safalar edelim.*”¹²²⁴ diyerek sevgisini ve ilgisini açıkça dile getirir. Daha sonraları dördüncü eşiyile Tillo'ya yerleşen İbrahim Hakkı'yı Firdevs Hanım da unutmaz. Firdevs Hanım'ın “*Efendi-i zışanıı göremeyecek miyim?*”¹²²⁵ diye ağlayıp durması, İbrahim Hakkı'nın hislerinin bulduğu içten karşılığı gösterir. Romana yansıyan ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Firdevs Hanım da dönemin kültüründe sıkça görülen çok eşliliği kanıksamıştır.

Osman Azman'ın *Doğu'nun Fatihi Karabekir* adlı romanında Karabekir Paşa'nın özel ekibinde yer alan Atilla'nın Ermeni kızı Hermina ile aşkına yer verilmiştir. “*Kars'ın tanınmış demirci ustalarından*” Hayko Usta'nın “*yirmi bir yaşında, uzun boylu ve sarışın*” kızının “*yeşil gözleri*”, babasının dükkânına gelen Sarkis'i “*görür görmez*” etkiler. Bu etkilenme, Hermina ile Sarkis arasında birbirlerini gerçek kimlikleriyle tanıdıklarında da devam edecektir. Babası bir Türk dostu olan Hermina o dönem etkisini genişleten Ermeni milliyetçiliğinin tesirindedir. Babasıyla bu noktada sık sık tartışan Hermina, Taşnaklarla birlikte Atilla ve arkadaşlarınca yakalandığında Sarkis'in asıl kimliğini öğrenir. Sarkis diye tanıdığı gencin Atilla olduğunu anlayan Hermina, Erzurum'daki esirlik günlerinde Türkleri ve Atilla'yı daha yakından gözlemlene fırsatı yakalar.

Karabekir Paşa'nın da farkında olduğu bu aşk, Türk güçlerinin Kars'a hücum edeceği dönemde Hermina'yı bir yol ayrımına getirir. Babasını Kars'ta görmek için Atilla'dan yardım isteyen Hermina, eski düşüncelerinin yanlışlığını, tanıştığı bu insanların hoşgörüsü sayesinde fark edecektir. İşte tam da bu noktada aşk, bir Müslüman gençle bir Ermeni kızı üzerinden bir toplumsal gerçekliğin anlaşılması için yazar tarafından tercih edilmiştir. Babasına kavuşan Ermeni kızı Hermina ile Atilla'nın

¹²²³ Alev Alatlı, *O.K. Musti Türkiye Tamamdır*, s.44

¹²²⁴ Alev Alatlı, *a.g.e.* s.47

¹²²⁵ Alev Alatlı, *a.g.e.* s.53

kavuşmaları artık Batı Cephesi'nden dönme tarihine ertelenmiştir. Onların evlilik tarihini bizzat Karabekir Paşa, Atilla'ya bildirir: *“Ben her şeyi biliyorum oğlum, bana anlatamadıklarını da. Sakın Hermina'ya kızayım deme. O, bana seninle ilgili daha önce hiçbir şey söylemedi, ben durumu fark ettim ve onunla konuştum. Babası henüz daha tam iyileşmediği için Hermina bir müddet daha babasıyla Kars'ta kalacak. Babasını bu şartlar altında yalnız bırakması mümkün değil. Allah nasip ederse, Batı Cephesi'ndeki göreviniz bittiğinde, nikâhınızı bizzat ben kıyacağım.”*¹²²⁶

Mehmet Eroğlu'nun *Rojin* isimli eserinin en önemli karakterlerinden olan Mehmet'le Rojin, buldukları ortamdaki sıkıldıklarında hep eski aşk hatıralarına sığınır. Eski âşıkların hatırlandığı, yeni dostlukların filizlendiği Hakkâri/Bölge, iki kişinin de yaşamında milat olabilecek niteliktedir. Hakkâri merkezli terör operasyonlarında, kendisini fiziki ve ruhsal açıdan yıpratıcı olaylar, Mehmet için Aslı'yı hatırlama vesilesidir. Asker arkadaşlarıyla kişilik farklılıkları, çetin bir coğrafyada, zor bir görevle yükümlü olan Mehmet'i ruhsal yönden çok baskılar. Bundan kurtuluş ancak hiçbir mektup alamadığı Aslı'yla geçen anların tekrar yaşanmasıyla mümkündür. Öte yandan Rojin, aynı bölgenin başka bir tarafında sevdiği yazarı, Nusret'i düşünmektedir. Kendisinden yaşça büyük olan bu insanla Rojin, zengin kültürel birikimleriyle didişmektedirler. Geçmişe teke teke dönen Zeynep/Rojin, yazarın akıl yürütmelerle dolu aşk mesajlarının şifrelerini dağa çıktıktan sonra çözecektir: *“Nusret'in herkesi büyüleyen o vurucu sözlerinin sadece ufuk açan deyişler olmadığını, aslında sevdiği adamın kendini, hayat denilen o büyük karmaşadan yazma yoluyla yontarak şekillendirdiğini daha sonra anlayacaktı... Ne yazık ki onun dünyasında yaşamıyorum...”*¹²²⁷

Erhan Pınarbaşı'nın *Ceset Fotoğrafçısı* isimli eserinde Doğu, romantik bir aşkın yaşanmasından ziyade başladığı yerdir. Hakkâri'de astsubaylık görevini TRT'ye gönderilecek ölü terörist fotoğraf ve görüntüleri hazırlamak biçiminde icra eden Cemil, onu son derece rahatsız eden bu durumdan kurtuluşu yine orada öğretmenlik yapan Gizem'e sığınarak giderecektir. Aynı apartmanda kalan Cemil, Gizem ve Tülin'in kaldığı eve bazen kısa misafirliklere gider. Tülin'le yaptıkları siyasal tartışmaların yanında Gizem'e olan ilgisi gittikçe artar. Tülin'in örgüte bazı öğrencileriyle katılması sonucu Hakkâri'den İzmir'e tayin çıkararak Gizem'i unutmayan Cemil, duygusal

¹²²⁶ Osman Azman, a.g.e. s.299

¹²²⁷ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.332-333

ilişkinin devam ettirmek için onu İzmir’de ziyaret eder. Nihayet görev süresi dolan Cemil, çok sevdiği ve duygularına karşılık bulduğu Gizem’le evlenebilecektir. Roman, Gizem’in babasıyla birlikte, Cemil’in uçağını özlemle beklemesiyle biter. Doğu’nun bu ücra ilinin, birbirleriyle yetinen kişiler arasında filizlenen bir sevgiye yaptığı katkı, romandaki dip akıntı olarak verilir.

Erhan Pınarbaşı’nın mistik bir aşk masalı niteliğindeki *Munzur ile Pülümür* isimli romanı, Doğu’nun mistik hayat anlayışıyla büyük paralellikler barındırır. Asme’yi gördüğü günden beri hiç unutmayan Seyit, onu kaçırmak için El-Kemki denilen yöreye doğru yola çıkar. Yolda soyulan ve bundan dolayı bineksiz, aç ve susuz kalan Seyit, nihayet kendisini sabırla bekleyen Asme’sinin olduğu yöreye ulaşmayı başarır. Düşle gerçek arasında gidip gelen Seyit, yoldayken karşılaştığı her şeyde sevdiği kadının bir özelliğini görür. Tuzcu Haşim’in adamları tarafından fark edilen Seyit’in “götüreceğim seni” diyerek kaçırdığı Asme, onun hayal dünyasında gün geçtikçe büyüyen ve enginleşen bir kadına bürünür. Asme’yi kaçırmak için sığındıkları mağarada masalla gerçeğin sınırlarını kaldıran ve Seyit’in hayali dünyasıyla renklenmiş yolculuk, aşkın bir duygu halidir. Çünkü sevdalandığı Asme, onun duygu dünyasını kuşatan ve aşan bir niteliğe bürünmüştür:

“Asme... Asme... Asme...”

Sonra gözlerin senin... Senin bakışların... Ürkek, baygın, çocuk... Büyüleyen. Senin yüzün, ilk bakışta iki kara göz... İçine çeken, yutan. Donduran, yakan... Sarıp sarmalayan, okşayan...

Senin saçların... Yüzünün kenarlarından omuzlarına ay ışığından akan binlerce ırmak... Omuzlarında kıvrım kıvrım ipeksi siyah saçların... Ya iki kaşının arasına düşen perçem, o büyüleyen kara gözlere şehlalik katan çavlan...

Senin ağzın... Senin dudakların... Durmadan gezinen, kıpır kıpır bir gülümseme... Her an aralanmaya hazır, aralandığında insanı içine, içindeki ateşten göle alıp kapanacak gibi titreşen dudaklar... Bu ağız, bu dudaklar yalnızca öpülmek için... Yalnızca Seyit’in dudakları dokunsun diye... Dili ateş gölünde devinsin diye... Dişleri küçük ısırıklar koparsın diye... Bu ağız, bu dudaklar Seyit’in ağzında gizlensin, yatsın uyusun diye...

Senin çenen... Dünyada bu yüze uyacak bir başka çene yoktur. Hafifçe çıkık, bir tutumluk... Tam ortasında, gözleri, ağzı kadar güzel bir gamze... ”¹²²⁸

Kemalettin Çalık'ın *Sarıkamış* romanında Rus ordusunun işgaline son vermek için girişilen askeri harekâta, Erzurum'da öğretmenlik yaparken katılan Zülküf Öğretmen, aynı okulda görev yaptığı Melike'yi arkasında bırakmış olur. Romanın sonunda Ruslara esir düşen Zülküf Öğretmen'in Melike'ye kavuşup kavuşmadığı netlik kazanmaz. Sonları hakkında romanda bir işaret bulunmayan bir diğer aşk ilişkisi de Hüsrev Çavuş'la Mesude arasında bulunmaktadır. Askeri hastahane de hemşire olan Mesude, savaşın en çetin koşullarında Hüsrev Çavuş'u teselli etmektedir: “*Tipi kötü bastırılmıştı, esen rüzgâr karları tozuyor, göz açtırmıyordu. Nedense aklına o anda Mesude geldi, eğer onu düşünürse hayata tutunacağını ve ölmeyeceğini sanıyordu, şimdi tek şansı bu hayale sığınmaktı.*”¹²²⁹ Romanda bir savaş alanı olarak tasvir edilen Doğu'da yaşanan aşk, en kötü koşullarda bile Hüsrev Çavuş'u hayata tutunmaya iten güçlü bir faktör olarak etkisini göstermiştir.

Cemal Ataç'ın *Bir Kız Böyle Düştü* romanında, ülkede bir salgın halinde yayılan “asrılık” modasına kapılan İffet'in, sevdiği nişanlısına ihanet etmesiyle ivme kazanan hayatı konu edilir. Roman, modern yaşamın fantezileriyle genç kızları yoldan çıkarmasına karşın tabiatla barışık geleneksel kültürün insan doğasına uygunluğu verilmiştir. Bölge'nin temiz bir aşkın mayalandığı yer olarak tasvir edilmesinde, Rousseau'nun idealize ettiği doğa-insan ilişkisini hatırlatan bir tematik gönderme de mevcuttur.¹²³⁰ Kasabalarına öğretmen olarak atanan Celal'e gönül veren İffet, babasının önceleri itiraz etse de sonradan razı olduğu aşklarını, babası tarafından kendisine dayatılan kadınlı erkekli toplantılar nedeniyle kendi rızasıyla heba eder. Yavaş yavaş alıştığı bu bohem hayat, onun karşısına çıkan Kemal adlı bir yüzbaşı tarafından iğfal edilmesiyle sonuçlanır. Bu durum, İffet'in önüne trajediyle nihayetlenecek bir yaşamı dayatır. İstanbul'daki yaşamı da aldatılmalarla geçen İffet, nihayet düştüğü bir randevu evinde gençlik aşkı Celal'le karşılaştığında artık çok geçtir. Yakalandığı hastalığa yenik düşen İffet, içindeki Celal aşkıyla birlikte ölüme yenilmiş olur. Ölmeden önce Celal'e

¹²²⁸ Erhan Pınarbaşı, *Munzur ile Pülümür*, s.18-19

¹²²⁹ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.158

¹²³⁰ Rousseau'ya göre doğanın herkese yettiği dönemlerde rastlanmayan suçlar, insanların doğal yaşamdan uzaklaştıkları dönemlerde mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak insan doğasını bozmuş ve saflık yitirilmiştir. Bkz: Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Say Yayınları, İstanbul 2015.s.135

emanet ettiği not defterinde yaşadıklarından duyduğu nedameti ve kendi elleriyle ittiği Celal'e olan aşkı itiraf eder:

“Ah, ne olurdu? Ben de fakir bir köyün yıkık bir kulübesine gelin olsaydım; kocam, güneşte yanmış esmer yüzü ile her akşam tarla veya harman dönüşünde, beni yanık göğsünde sıkıca, nasırlı elleriyle pembe yüzümü okşasaydı?! Ben ona kalaylı tenceremde pişirdiğim çorbayı, kalaylı bir bakır tasta yedirseydim ve sonra da kumral saçlı bir çocuğu kucağına verseydim?. Dansta içkide, barda ve nihayet fuhuşta çürüyen gözlerimi, onun saf ve civanmert sinesinde geçirseydim. Bir zamanlar istihfaf ettiğim bu basit ev hayatını, bugün erişilmez, yetişilmez cavidani bir saadet gibi istiyorum. Oooh!. Celal; seni, seni şimdi nasıl, nasıl arıyorum bilsen? Fakat senin öpmeğe, koklamaya kıyamadığın İffetin; nasıl ve nerelere düştüğünü görmeni hiç istemiyorum!”¹²³¹

Nurullah Genç, *İntizar*'da beşerilikten ilahiliğe yönelen bir aşkı işler. Bu temayı sağlayan şey, gençlik yıllarında aralarında başlayan ilginin aynı okulda göreve başlamalarıyla karşılıklı aşka dönüştüğü iki gencin kavuşamamasıdır. Mutsuz bir evlilik yürüten Emre, üniversite yıllarında *“ilçenin en ayyaş ve kumarbaz delikanlısı olarak ün”*¹²³²lenmiş hayatına çeki düzen vermiş ve artık dindar bir kişiliğe bürünmüştür. Ayşe Menekşe'nin aynı okula tayin olmasını takip eden günlerde iki gencin de gönlünü yakan sevgi ateşi, onları mektupla başlayıp telefonlarla devam eden aşk itiraflarıyla dayanılmaz bir hal alır. Emre'nin *İntizar* adını verdiği ve *“GÖZLERİN UMUT RÜZGÂRI SEN MENEKŞESİN AYŞE / HEP İÇİMDE ÇINLIYOR O GÜZEL SESİN AYŞE”* beyitini esas alan akrostiş şiiriyle doruk noktasına varan aşk, bir süre sonra Ayşe tarafından dünyevi kavuşma faslı kapatılmak üzere sonlandırılır. Ahrette birbirlerini isteme akdiyle son verilen bu aşk, bir süre sonra Emre'nin not defterinde *“Sende seni sevdiğimi santıyordum oysa sende O'nu sevmişim. Hala seviyorum O'nu ve O'nun için seviyorum seni.”*¹²³³şekliyle yer alır. Aralarındaki aşk, sevdiğinden ayrı ve eşiyle kavgalı Emre'nin sığındığı Küçük Bağ'da çıkan yangında yanarak ölmesi ve Ayşe'nin de ayrıldığı okuldan başka bir öğretmen arkadaşıyla evlenmesiyle son bulur. Bu romanda Bölge, ilahi aşka evrilecek bir temiz aşkın, trajik sonla biten hikâyesine mekân olması bakımından önemlidir. Başka bir deyişle aşk, maneviyat ve ölüm diyalektik bir birliktelikle işlenmiştir.

¹²³¹ Cemal Ataç, *a.g.e.* s.158-159

¹²³² Nurullah Genç, *İntizar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.s.93

¹²³³ Nurullah Genç, *a.g.e.* s.208

Metin Aktaş'ın *Harput'taki Hayalet* isimli kitabında Doğu, inancın aşka engel olamadığı bir kaos mekanı olarak işlenmiştir. Köyünden Harput'a medrese öğrenimi için gelen Roc, yolda Deve Gölü'ne düşen bir kuzuyu boğulmaktan kurtarıırken tanıştığı Sato'ya medreseye yerleştikten sonra da karşılaşınca âşık olduğunun farkına varır. Amerikan Fırat Koleji'nde okuyan bir Ermeni kızı olan Sato, Roc'un medreseyi terk etmeme sebebidir. Aynı duyguların esiri olan Sato da "*sen benim yazgımsın*" diyerek ona olan ilgisini belli eder. Medrese kurallarına aykırı olmasına rağmen daha sonra tekrar Sato'yla buluşan Roc, babasının konağına el koyan ve Sato'yu altıncı karısı olarak almak isteyen Selahattin Ağa'yı öldürerek Dersim'e kaçınca, Sato ile tüm bağlantıları kesilir. Dersim'de sığındığı Pir Hasan'ın evinde takip edilmekten kurtulmak için Hıdır ismini alan Roc, kaldığı uzun süre içinde kendisine sevgi besleyen Helin ile evlenir. Helin'in farkında olduğu Sato aşkı, Roc'un ikilemde kalmasına yol açar.

Sato'yu görmek için Harput'a dönen Roc/Hıdır, Sato'yu Dersim'e davet etmesine rağmen olumlu cevap alamaz. Evlendiğini Sato'ya açıklamak zorunda kalan Roc, "*onu Helin'e çeken*" ve Helin'le evlenmesine sebep olan şeyin Sato'ya duyduğu aşk olduğunu dile getirir. Sato'yu alamadan Dersim'e dönen Roc'un ıstırabı Helin'i de üzmektedir. "*Seni bu kadar seven kadını severim*" diyerek kocasını Sato'yla paylaşabileceğini itiraf eden Helin, Roc'un iki kadın arasındaki benzerliği fark etmesine yol açar: "*Siz iki kadın değilsiniz Helin. Sen ve Sato benim için tek kadınsınız. Sato benim düşüm, sen gerçeğimsin.*"¹²³⁴ Rus ordusunun doğudan yaklaşmasıyla gönüllü olarak cepheye giden Roc, tehcir söylentisi nedeniyle Harput'a tekrar döner. Roman, Sato'yu kurtarmak isteyen Roc'un Halep'e doğru yola çıkan Sato'yu başına bir felaket gelmeden bulmak için yola çıkmasıyla son bulur.

Orhan Aras'ın *Son Cennet*'inde kısmi bir yer tutan Iğdır/Bölge, Can'ın hem memleketi hem de ölene kadar unutamayacağı Gül'ün yaşadığı tüm olumlu imgeleri kendinde toplayan bir yerdir. 80 öncesi sağ-sol çatışmalarında karşı cephelerde buldukları için çıkan bir kavgada kendi çocukluk arkadaşını öldüren Can'ın, yakalanmamak için İran üzerinden Avrupa'ya kaçma hikâyesi anlatılırken, Can hep çocukluğunun masum günlerine döner. Vicdanını kemiren cinayet hatıralarıyla beraber Iğdır'daki köylerinde sevdalandığı komşu kızı Gül'ü hasretle anımsar. Birlikte bir gelecek tasarladığı Gül, Can'ın yaptığı hatalar nedeniyle mazide kalmaya mahkûm

¹²³⁴ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.321

olunca, Can da sonradan tanıştığı ve mecburi evlilik yaptığı yüksek tahsil görmüş Aliye'ye çocukluk aşkını anlatır:

“-Gerçekten sevdin mi?

-Evet, hem de çok!

(...)

-Nerede tanıştın?

-Köyde.

-Köylün müydü?

-Köylümdü.

-Nasıl konuşturdun onunla?

-Gözlerimle.

-Sadece gözlerinle mi?

-Sadece gözlerimle.

-Sonra?

-Bizim köyde kocaman bir kayısı bahçemiz vardı, orada buluşurduk.”¹²³⁵

Ömer Gürdal'ın *Ayyıldız Ruhu* isimli eserinde Bölge'de birçok trajedinin nedeni olan terör faaliyetlerinin farklı boyutlarına değinilmiştir. Bu yönlerden biri de kandırılarak dağa çıkan Delal ile Azat kod isimli gençlerin birbirlerine karşı hissettikleri aşkın, örgüt tarafından hoş görülmemesi durumudur. Delal, ona “*dağlarda yaşamının gücünü*” veren Azat'ın girdiği çatışmada öldürülmesiyle yaşam gerekçesini kaybetmiştir artık. Sevdalandığı gencin ölümle buluşmuş kanlı yüzünü okşayarak onu ilk ve son kez öpen Delal, grup lideriyle tartışmaya başlayınca arkadaşları tarafından orada infaz edilerek sevdiği insanla birlikte gömülür. Böylece tam âşık olabilecek yaşta hayattan koparılan “*iki yasaklı sevgili*”¹²³⁶ ancak öldükten sonra buluşmuş olur.

Metin Aktaş'ın Bölge tarihinde acı sayfalarla hatırlanan isyan sürecini işlediği *Acı Fırat Asi Fırat* romanında, Seyit Rıza'nın oğlu olan Baba, ikinci eş olarak aldığı Cemile'yi çok sevmektedir. Küçüklüğünde Kopo ile Baba arasında tercih yapamayan Cemile, daha sonra Baba'yla evlenip onun çocuğunu karnında taşıdığı halde Kopo'ya kaçar. Bu durumu öğrenen Baba, “*onu unutmak mümkün değil, dünyada başaramayacağıma inandığım tek şey, Cemile benim için aşkın ötesinde bir şey, bir*

¹²³⁵ Orhan Aras, *a.g.e.* s.144

¹²³⁶ Ömer Gürdal, *a.g.e.* s.78

kara sevda, deli bir tutku”¹²³⁷ diyerek Kopo’nun evini basar ve onu öldürür. Baba’nın eliyle öldürülen Cemile’nin son sözleri de bu aşkın tek taraflı olmadığına göstergesidir: “*Cemile son bir kez ağzını açmayı başararak ‘o senin çocuğundu, inan o senindi’ dedi. Sonra yere yığılıp son bir kez başını kaldırıp Baba’ya baktı, öylece özlemle öldü.*”¹²³⁸

Metin Aktaş’ın *Sürgün* isimli eserinde ise Hüseyin, zorunlu göç başlamadan önce köylüsü Nuri’nin Elmas’la olan sevgisini hatırlar. Evli olduğu halde dul kalan Elmas’a vurulan Nuri, kendisiyle evlenmesi için onu taciz etmeye başlar. Bundan bıkan Elmas’ın Mustafa Dede’ye şikâyeti, Nuri’nin cezalandırılması kararıyla sonuçlanır. Altı ay boyunca ailesi dâhil kimsenin konuşurmayacağı Nuri, sevdası uğruna her şeyi göze alır ve “*herkesin duymasını istiyorum ki ben Elmas’ı seviyorum. Ölünceye kadar da seveceğim. Aforozunuz umurunda değil.*”¹²³⁹ diyerek kararı tanımayacağını duyurur. Kültürel müeyyideleri ve toplumsal baskıyı dikkate almayan Nuri’nin bu durumu, geleneğin katı kurallarına karşı yapılmış istisnai *başkaldırı*larından biridir. Zira çoğu kez, Bölge’deki erkekler de kızlar gibi istemediği evliliklere töresel nedenlerle evet demek zorunda kalırlar. Bu romanda aşk, insan kişiliğini ezen geleneklere karşı bir isyan çığlığı olarak kullanılmıştır.

Nihat Behram, kendi babasının hayatını merkeze alarak yazdığı *Miras* isimli romanında Haydar’ın gönül dünyası, Iğdır’daki teyzesinin evinde gördüğü “*kemanlı kız fotoğrafı*”yla alt üst olur. Büyük zorluklarla devam eden eğitimi Ankara Ziraat Fakültesi’ne evrilince o da “*kemanlı kız*”ı istetmeye karar verir. Kızın saygın bir akrabasını elçi olarak gönderen Haydar, sonunda elçisinden müjdeli haberi alır. “*Tahsilini bitirip gel ki nikâhını kıyalım*” notuyla aldığı mektup onun o güne dek yalnızlıkla geçen hayatının en mutlu haberini taşımaktadır. Birbirlerinin yüzünü hiç görmeden mektup ve fotoğraflarla görüşen Haydar’la İsmet, dört yıl sonra Haydar’ın Kars’ta başlayan memuriyet hayatıyla buluşacaktır. Haydar, bu ilk mektupta aldığı “*kemanlı kız fotoğrafını ölene dek çıkarmamak üzere cüzdanının kılıfına, cüzdanını da koyuna*”¹²⁴⁰ yerleştirmiştir. Romanın konusunu teşkil eden evlilik, Bölgesel gerçeklikler yüzünden, aşkın kavuşmayla birlikte anıldığı nadir olaylardan biridir.

Metin Aktaş’ın *Nişancı* isimli romanında Şeyh Said’i öldürmesi için görevlendirilen Cem, bu amacını gerçekleştirmek için fırsat kollarken ailesi tarafından

¹²³⁷ Metin Aktaş, *Acı Fırat Asi Fırat*, s.107

¹²³⁸ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.240

¹²³⁹ Metin Aktaş, *Sürgün*, s.73

¹²⁴⁰ Nihat Behram, *a.g.e.* s.176

namuslarını kirlettiği gerekçesiyle öldürülmeye çalışılan Zel'e rast gelir. Kızı gece karanlığında gerçekleşecek ölümden kurtarmak için onunla evleneceğinin sözünü veren Cem, havanın aydınlanmasıyla birlikte Zel'in güzelliğini görünce ne kadar isabetli bir karar verdiğini anlayarak sevinir. Kızı kendi evine getiren Cem, annesi ve kızkardeşinin de razı olmasıyla tam Zel'le evlenecekken, kızın Sünni olduğu anlaşılır. Alevi bir erkekle Sünni bir kızın nikâhını kıyacak ne bir Pir, ne de bir Hoca bulan Cem, gittikçe bağlandığı Zel'e eli değmeden ondan ayrılmak zorunda kalır. Şeyh Said'i öldürmediği için evi yakılan Cem; annesi, kızkardeşi ve Zel'in yandığını can çekişirken seyretmek zorunda kalır. Zel, isyanın bastırılmasından sonra Diyarbakır'da yakalanan Cem'i (isyan sürecindeki ismiyle Emin) binbaşıyla bir gece geçirmek karşılığında idamdan kurtarır.

İdamdan nasıl kurtulduğunu bizzat Zel'in ağzından duyan Cem/Emin, bunu affetmeyerek hapisanede onun ziyaretine çıkmaz. Bir süre sonra Elazığ Hapishanesi'ne gönderilen Emin'i orada da ziyaret eden Zel'in sevgisine karşı, namus anlayışı gereği bu ihaneti kabul etmeyen Cem de aşkla doludur. Nitekim anılarından aktarılan bu olaylardan sonra Cem/Emin, daha sonra ismini Şeyhmus olarak değiştirerek on beş yıllık cezasını tamamlayacak ve Elazığ'a dönerek Zel'le Elazığ'da yaşayacaktır. Aynı yastığa baş koymalarına rağmen, Zel'in mecbur kalarak yaptığı ihanetten dolayı eli eline temas etmeden bir koca hayatı tüketir. Zel'in burada ölmesi nedeniyle de hayatı tehlike altına olmasına rağmen bu kenti bir daha terk edemeyecektir: *“Sevgili eşim ve mücadele arkadaşım Zel'i terk edip gidemedim! O burada yalnız! Onu tanıyan yok! Hiç olmasa haftada bir ona bir demet çiçek götürüp onunla konuşurum.”*¹²⁴¹ Daha önce *Ağrı Dağı Efsanesi*'nde de karşılaştığımız bu aşk küsmeleri, Bölge insanındaki büyük bir hassasiyeti de gün yüzüne çıkarır. Bu romandaki Cem, Yaşar Kemal'in Ahmed'i gibi sevdiği kadına başka bir erkeğin elinin değmesine bile razı değildir. Bunu aşkın kudsiyetine halel getirdiği için hazmedemeyen âşıklar, ölene dek sevdikleri kadına dokunmazlar artık.

Metin Aktaş'ın *Munzur Efsanesi* isimli romanında aşiret kavgaları çıkaran Zeynel Ağa'nın keyfi tutumuna karşı, ölümü hiçe sayıp ona teslim olan Munzur'u tek endişelendiren Senem adlı bir kıza duyduğu sevdadır. Bu *“temiz, sade, insancıl aşk”* koşulan yarışmayı kazanmasında ona yardım edecektir. Üç günlük mesafeyi bir günde

---

¹²⁴¹ Metin Aktaş, *Nişancı*, s.20

kat etmesinin şart koşulduğu yarışı kazandığında, muzaffer olmasını “*Kazanan ben değilim/ Kazanan bir kara sevda*”¹²⁴² diye açıklar. Munzur’un insanlar ölmesin diye Zeynel’e teslim olduğu günden sonra kayıplara karışan Senem, gözleri oyularak getirilen Munzur’a, Bölge merkezli diğer romanlarda da tesadüf ettiğimiz gibi, bir daha kavuşamaz.

Müştehir Karakaya’nın *Semiramis* isimli fantastik tarihi romanında aşk, efsaneler çağına uygun bir tonda işlenmiştir. Hurrilerin torunları olan Bianilerin kralı Menua’nın kızı Semiramis’in rüyasında Asur Prensi Sargon’u görüp âşık olmasını anlatır. İki arkadaşıyla Tuşba’ya gelen Sargon, yolda karşılaştığı Semiramis’i görür görmez “*büyülenmiş gibi*” tutulur. Bu bakışmadan kendisi de etkilenen Semiramis ise öldürülen Vezir Arguştiyan’la kaybolan kardeşi İnışpua ve yeğeni Torgu için günlerce devam ettiği mateminden vazgeçer. Sargon’un sevgi dolu bakışları sayesinde artık içindeki “*tüm ölü kuşları*” diriltmenin zamanının geldiğine kanaat getirir. Bu aşk, birkaç yıllık barış ve huzur döneminden sonra kendilerine saldıracak Asur Prensi Sargon’un elinden Tuşba’yı kurtaracak tek yoldur. Kızının düşlerle örülen bu aşkını öğrenen Kral Menua, Semiramis’i Sargon’a gitmesi için teşvik eder: “*Git kızım, ona git. Bu bizim kurtuluşumuz olacaksa durma. Bahtın açık olsun!*”¹²⁴³

Oya Baydar’ın *Kayıp Söz* isimli romanında aşk, birçok toplumsal mesajın verilmesini sağlayan bir olanak olarak kullanılmıştır. Tıp öğrencisiyken aldığı cezalar nedeniyle okulu bırakıp dağa çıkan Mahmut, bir süre sonra girdiği çatışmada yaralanınca oradan kaçar. Mağarada yaralı yatarken kendisini bulan ve yaralarını saran Zelal isimli genç kız da tecavüz sonrası hamile kaldığı için hakkında ölüm kararı verilen bir mağdur kişidir. Bunlar, sığındıkları mağarada başlayan “*sevdalarının gücüyle büyü*”¹²⁴⁴lenerek umuda yürümeye çalışırlar. Yeni bir başlangıç için gittikleri Ankara’da otogardayken serseri bir kurşunla karnından yaralanan Zelal, aşklarının meyvesi olan çocuğu kaybeder. Doğacak çocukları için düşündükleri isim Hévi/Umut’tur.

Halil İbrahim Özdemir’in *Sislerin Ardında* isimli romanında samimi iki arkadaştan Hatice’nin on üç yaşında Mahmut’u görmeden nikâhlanması, daha çocuk yaşta hiçbir şey hissetmeyen bir kız çocuğu için neler ifade edecekse o türdendir. Fakat

¹²⁴² Metin Aktaş, *Munzur Efsanesi*, s.38

¹²⁴³ Müştehir Karakaya, *Semiramis*, s.280

¹²⁴⁴ Oya Baydar, *a.g.e.* s.140

Mahmut'un ablası Güllü tarafından Mahmut'la görüştürülen “beyaz tenli, kara kaşlı, kara gözlü” Hatice, “yakışıklı, güçlü kuvvetli”¹²⁴⁵ Mahmut'u görür görmez ona tutulur. Roman, Bölge'de sıkça rastlanan geleneksel bir evlenme çeşidine dikkati çeker. Bu tür evliliklerde az da olsa tesadüf ettiğimiz aşk, evlilikten sonra gelir. Görücü usulü gerçekleşen bu tür evliliklerde sonradan doğan aşk, flörtle evlenen çiftlere nazaran daha uzun yıllar süren bir evlilik hayatına evrilir. Evlenmeden önce birbirlerini tüketen flörtlerden ziyade Hatice'yle Mahmut'un sevgileri gibi zamanla artan bir duygudaşlık, bu romanda Hatice tarafından derinliğine hissedilir: “Hatice'nin Mahmut'la karşılaşması ve göz göze gelmesi hayatını alt üst etti. O güne kadar hiçbir problemi yoktu. Yaşının verdiği heyecanla dünyası değişmişti adeta. Artık ayakları yere basmıyor, baktığı her yerde Mahmut'u görüyordu. Gözü kapının önünde, kulağı dışarıdaki seslerde onu arıyordu. Sevgi dedikleri bu muydu yoksa? Aşk dedikleri ateş, böyle mi yakıyordu insanları?”¹²⁴⁶

Bölge'de yoğunlukla rastlanan bu tür evliliklerde, boşanmaların asgari seviyede olması, belki de bu zamanla filizlenen karşılıklı sevgidendir. Daha sonra seferberliğe katılarak şehit düşecek Mahmut'un aşkı, Hatice'nin gönlünü yakarken, yıllarca savaştan dönecek eşini bekleyen Esmâ, Hüseyin Efendi'yle evlendiği günün ertesinde İhsan'ın köye döndüğünü öğrenince kendini ahıra kapatır. Esmâ'nın duygularını anlayan Hüseyin Efendi, eli eline değmeyen karısını boşayarak eski kocasına kavuşmasına imkân tanır ve böylece iki sevdalı yürek, yıllar sonra tekrar buluşur.

Ahmet Dumlu'nun *Düşman Yarası* isimli romanında Rus işgali sonrası katliamlara girişen Ermeni çetelerini atmak için Palu'daki 9. Kolordu'dan yardım almaya giden Hasan Onbaşı ve arkadaşları, şiddetli bir kış gecesinde konaklamak zorunda kaldıkları bir ahırda Velo adlı bir çobanın hayat hikâyesini dinlerler. Her gece yanık sesli kavalını çalmasının sebebini açıklamak isteyen Velo, ağasının kızı Zeyno'ya âşıktır. Bölge'de sıkça tesadüf edilen bu gibi aşk hikâyelerinde *kavuşmayı engelleyen sınıfsal fark*, Velo'nun buradaki ıstırabının da biricik nedenidir. Aşkın ne olduğu konusunda da fazla bir fikri olmayan Velo, onulmaz bir yarası olduğunun farkındadır. Velo, “bir ağa kızını bir çoban parçasına vermeyeceğine göre yanıp yanıp duracam”¹²⁴⁷ der. Aslında ağa kızının kalbi de Velo'ya karşı boş değildir:

¹²⁴⁵ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.67

¹²⁴⁶ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.68

¹²⁴⁷ Ahmet Dumlu, *Düşman Yarası*, s.161

“-Velo, dedi. Yüzüne bahtım, gülümsüydü.

-Buyur hanımefendi dedim. Bana dik dik baharak:

-Benim adım yoh mu? deyince:

-Buyur Zeynep Hanım...

-Baha Zeynep mi derler? İyice beni ter basmıştı. Ne diyeceğimi şaşırtdım.

-Hanımefendi, saha Zeyno deyiyle emme ben demem.

-Niye demezsin?...

-Sen benim ağamın gızısın. Ben sizin emrinizde çalışan bir çobanım, dedim. İşte o günden beri baha bir hal oldu. Zeyno'yu görmesem duramıyam. İlleki bir görüm diye can atıyam. Nebülüm, bir sevgi var içimde ona garşı.”¹²⁴⁸

Şerife Balkaş Gülseçgin'in *Sarıkamış* isimli eserinde Allahüekber Dağları'nı meşakkatle aşır Sarıkamış'a saldıran Osmanlı ordusunun aldığı ağır kayıplardan sonra ordu bozulur ve Rüstem Çavuş yaralı olarak Nüsük Köyü denilen bir yerde, yaşlı bir çift tarafından baygın bulunarak eve alınır ve iyileştirilir. Burada iyileşen Rüstem, çiftin evlatlık tekliflerine olumlu cevap verir. Bu arada harekâtın ilk evresinde Oltu'da tanıştığı Marika isimli kimsesiz bir Ermeni dul kadını almaya gider. Bölge'nin çok kültürlü sosyal yapısını da gösteren bu aşk, Ermeni-Müslüman karşıtlığının tüm olumsuz tecrübelerine rağmen evliliği sağlamaya imkân verecek güçtedir. Marika'yı Rüstem'in almasına izin vermeyen yaşlı bir Ermeni'ye Marika'nın verdiği cevap aşkın sınır tanımaz gücünü de ele verir: “Onu ilk gördüğüm gün, iffetime dokunmayıp beni rahat bıraktığı, yaralandığımda ayağımı sarıp iyileştirmeye çalıştığı, o kocaman yüreği ile bana elma verdiği gün âşık oldum. Hep dönüşünü bekledim biliyorsun. Hep dua ettim dönsün diye... O çok iyi bir insan Dimitri Baba. Ben de onu çok seviyorum. Ne olur çekil yolumdan. Yıllarım hep acı içinde geçti. İlk defa mutlu olduğumu hissettim.”¹²⁴⁹

Yılmaz Akbulut'un *Dersim Dikeni* isimli eserinde Kamer ile Nimet arasındaki aşk, Bölge hayatında sıklıkla gördüğümüz bir olgunun yansımasıdır. Babası ve annesi Adıgüzel Ağa'nın adamlarınca öldürülen Kamer, kendisini “bir çoban parçası” olarak nitelediği halde Adıgüzel'in kızı Nimet'e karşı ilgi duymaya başlar. Onu “vadideki

¹²⁴⁸ Ahmet Dumlu, a.g.e. s.160

¹²⁴⁹ Şerife Balkaş Gülseçgin, a.g.e. s.295-296

dereye yıkanırken” görmesinin ardından “Adıgüzel’in fidan gibi civan kızı, onun içine alevli bir kor”¹²⁵⁰ olarak düşer. Düştüğü bu aşkın pençesinden kendini kurtaramayan Kamer, bir gün dereye yıkanan kızın yanına kadar sokulur. Kızın da karşılık vermesiyle başlayan ilişki, Nimet’in hamile kalmasıyla sonuçlanır. Sevgililer, fakir erkek-zengin kız karşıtlığının verdiği çaresizlikle dağa kaçarlar. Bunu öğrenen Adıgüzel, olanları bir türlü onuruna yediremez: “Çok sevdiği Nimet’ini can düşmanı Kamer’in kaçırdığını öğrenmişti. Üstelik kızı bir çoban parçasına kaçırmıştı. Köyde şerefi iki paralık olmuştu... Herkesin kızı kaçırılabilirdi; ama Adıgüzel gibi itibarlı, zengin ve güçlü bir kişinin kızı kaçırılır mıydı hiç? Adıgüzel bunları düşünüyor ve sık sık odasından çıkarak sağa sola bağıyor ve karısına hücum ediyordu.”¹²⁵¹ Hamile kalan Nimet’i dağa kaçırın Kamer, mağarada kaldıkları süre içinde düşüp yaralanarak kan kaybına uğrayan Nimet’i hastaneye yetiştirmeye çalışırken onu yitirir. Böylece aşklarının gücüyle karşı çıktıkları toplumsal duvarlar, onların muratlarına ermesine bir kez daha engel olmuştur.

İsa Yılmaz’ın *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak* isimli romanında aşk, Osmanlı döneminde Bölge’de birlikte yaşayan farklı kültürler arasındaki uyumu temsil eder. Eserin temel temasını oluşturan Aşur ile Lena’nın aşkı, o dönemde farklı amaçlar için çatışan Türk ve Ermenilerin rol aldığı tüm savaş eylemlerine rağmen sarsılmaz bir bağla bu iki kişiyi birbirine bağlamıştır. Ermeni tehcirinin yaşanacağı yıl, aynı köyde yaşayan Lena ile Aşur’un “bir an göz göze” gelerek düştükleri aşk çemberi, gittikçe şidetlenecek ve kavuşamamanın verdiği hasretle de birleşerek onları son nefeslerine kadar kendi ateşinde yakmaya devam edecektir. Köylerinin ortasından geçen ve Türk-Ermeni mahallelerini ayıran suya düştüğünde Aşur tarafından kurtarılan Lena, iki halkın arasında çıkan çatışmalardan dolayı Aşur ve ailesi batıya doğru kaçarken sevdiğinden kopacaktır. Ermeni tehciri nedeniyle Lena, İstanbul’a gider. Böylece birbirlerinden tamamen kopan bu iki sevdalı genç, bir süre sonra başkalarıyla evlenecek; fakat birbirlerini asla unutamayacaklardır. Askerliğini yapmak için bulunduğu İstanbul’da Lena’yla karşılaşan Aşur, bir daha cesaret edip ona uğrayamaz. Kendisine birçok çocuk veren Hatice’nin ölümünden sonra tekrar Lena’ya koşan Aşur’un Lena’ya kavuşmasına bu kez de 6-7 Eylül Olayları engel olur. Bu saldırılarda işyeri tacize uğrayan Lena içerde yanarak can verir. İnançlarını ve ırklarını sorun yapmayan bu iki sevdalı gönül,

¹²⁵⁰ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.73

¹²⁵¹ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.115-116

kendilerinin dışında gelişen başka sebeplerle kavuşamayacaklardır: “*Dünyada aşk o günlerde bir Türk ve bir Ermeni için cennet ve cehennem kadar uzaktı...*”¹²⁵²

Beytullah Özilhan’ın *Dişçi* isimli romanında, Tercan’ın Gökçe Köyü’nü karın esir aldığı bir kış günü, sıcak çay eşliğinde Musa Ağa’ya anlattırılan kendi evlilik macerası, aynı zamanda yöredeki insan ilişkilerini de görmemizi sağlar. Bu romanda aşk, toplumsal yaşam farklılıklarına meydan okuyarak onu değiştiren büyük bir insani değer olarak sunulmuştur. Kendi köylerine sürgün gelmiş Dersimli Menfi Ali’nin kızı Selvi’ye tutulan Musa’nın ısrarı neticesinde babası, kızı istemeye gider. Fakat Menfi Ali kızını vermez. Daha sonraki gidişlerde babanın istediği “beş yüz bangınot” başlık parasıyla yıkılan Musa ve ailesi, Musa’nın bir türlü vazgeçmemesi nedeniyle inatlaşmaya varır ve baba tüm hayvanlarını, tarlalarını ve evindeki eşyalarını satarak kızı nişanlar. Sevdiği kızla nişanlanan Musa bir gün gizlice Selvi’yi görmeye giderken kayınları tarafından feci şekilde dövülür. Bir süre sonra yapılan düğünle Musa sevdiği kıza kavuşur; fakat aile yokluğa düşmüştür artık. Sevdiği kızla evlenme isteği, Musa’ya pahalıya mal olmuştur: “*Babam aniden varlıktan yokluğa düşünce, daha fazla dayanamadı. Adam mum gibi eridi. Öyle ki zurnayı üflemeye bile gücü yetmiyordu. Garibim daha fazla dayanamayıp öldü. Anam da onun yokluğuna dayanamadı. O da babamdan altı ay sonra öldü.*”¹²⁵³

Kaval isimli romanında, Mercan’a sürgün olarak giden Alişan Öğretmen’le aynı kompartmandaki Menfi Zeynel’in yanına sığınan Müslüm ve kaçırdığı Gülizar’ın sevdalarını konu edinen Beytullah Özilhan, bu iki gencin töreleri çiğneyerek sırf aşkları uğruna ölümü göze almalarını sürükleyici bir üslupla işlemiştir. Doğu yaşamında önemli bir *tabu* haline gelen töresel tutumlar, birbirlerini seven gençlerin yaşamı kadar, toplumsal yaşamı da zehirlemektedir. Çaresiz olan bu gençlerin kendi odalarına sığınmasına duyulan Menfi, çobanla kaçan kızını yakalamak için her tarafa adam salan babasından kurtarmak için planlar kurmaya başlar. Dört çocuklu bir kadın üzerine kuma gitmek istemeyen Gülizar, aşkı için ölümü göze almıştır. Yanına aldığı tabancadaki dört mermiyi yakalanması halinde intihar için kullanacağını söyleyen Gülizar, Menfi ile Alişan Öğretmen’i çok etkiler. Menfi’nin Nusaybin’deki asker arkadaşı yardımıyla Suriye’ye geçirmek istediği bu sevdalı çift, sınırdan geçerken bir

¹²⁵² İsa Yılmaz, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, Kent Kitap, İstanbul 2016.s.334

¹²⁵³ Beytullah Özilhan, *Dişçi*, s.159

mayına rastlarlar. Mayın sonucu parçalanarak ölen Müslüm'ü gören Gülizar da yanındaki tabancayla intihar eder. Töre illetinden kaçarken, mayınla yaşamdan kopan bu âşıkların hikâyesinden geriye kalansa Menfi ve Alişan'ın hafızasında kalan iki aşığın birbirlerine karşı besledikleri temiz duygulardır: *“Vazgeçmek mi? Gökteki yıldızlara, aya, güne, esen yele, dağlara bile baksam onu görüyorum, nasıl vazgeçerim... Gülizarsız yaşamaktansa ölüm bana daha ehven.”*¹²⁵⁴

Fügen Topsever, *Kar Çiçekleri* romanında Sarıkamış faciasını, seferberlikten önce severek evlenmiş iki amca çocuğu İhsan ile Gül'ün aşkları çerçevesinde anlatır. Romanda işlenen aşk, Bölge halkının uzun yıllardır katlandığı savaş karanlığında beliren bir ışıltı olarak verilir. Yıkım ve yok oluşun bir başka ismi olan savaşta, peşinde bıraktığı sevdikleri için yaşamak ve vatan için ölmek ikileminde kalan her asker gibi İhsan da ancak ayrılmadan önce Gül'ün kendisine verdiği saçlarıyla teselli bulur. Savaş esnasında birbirlerine gönderdikleri mektuplarda duygularını hasretle paylaşan bu çift, İhsan'ın yaralanması ve bir arkadaşı vasıtasıyla gelen ölüm haberiyle ebediyen birbirlerinden ayrılır. İhsan, kaleminin ucundan kâğıdın sinesine emanet edilen *“Her gece uykuya senin hayalinle dalıyorum.”*¹²⁵⁵ cümlesinin sevdiği eşine hitap ettiği son cümlelerinden biri olduğunun farkında değildir; zira o, sağ dönebilirse yine Gül'üne kavuşacağını sanır. Hâlbuki dört yıllık bir esaretten sonra Erciş'e döndüğünde eşinin, babası tarafından ölmeden evvel, kayını Ekrem'le nikâhlandığını öğrenir. İhsan, beklemediği bu durum karşısında yıllarca koynunda sakladığı saçları, bir çukura gömerek, aşkına veda eder: *“Yeni bir hayata başlamam için önce seni kalbimden çıkarmalıyım. Hatıra yağmuru hiç dinmeyecek biliyorum. Ama mutlaka başarmalıyım. Seni severek gittim, seni severek savaştım, seni severek döndüm. Yazık ki unutmaya çalışarak tekrar ayrılıyorum.”*¹²⁵⁶

Sürgü romanında Sarıkamış yenilgisini anlatan Talip Aydemir, Tahsin ile Şıhan'ın diğer askerlerle birlikte Sarıkamış'a hareket halindeyken soğuk havanın etkisiyle sığındıkları evde dinledikleri bir hikâye, Bölge'de/yörede yaşayan gençler arasındaki aşk ve evlilik ilişkilerinin rengini de ele verir. Mizgin isimli genç kızın kendisi gibi *“toprağı olmayan, hayvan olatmaya çıkan ve buradan kazandığı parayla*

---

¹²⁵⁴ Beytullah Özilhan, *Kaval*, s.25

¹²⁵⁵ Fügen Topsever, *Kar Çiçekleri*, Meç Yayınları, Ankara 1978?, s.84

¹²⁵⁶ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.316

geçimini sağlayan”¹²⁵⁷ Zahir’e gönlünü kaptırması, onların evlenmeleri için yeterli olamamıştır. Zahir’in ailesinin ısrarlı istekleri Mizgin’in ailesini evliliğe razı etmeye yetmez; çünkü Mizgin o köyde yaşayan Bekir Ağa adlı zengin bir kişiye ikinci eş olarak verilecektir. Düğün yapıldıktan sonra da Mizgin’den vazgeçmeyen Zahir, bir gün kimse evde yokken Mizgin’in evine gider ve onunla hasret giderir. Zahir, buralardan gideceğini söyleyip Mizgin’le vedalaşır. Mizgin, sevdiği adam evi terk ettikten sonra, aşkını tamamen yitirmenin verdiği acıyla yanan tandıra atlayarak hayatına son verir. Mizgin’in tandırda son bulan aşkı, maalesef tek kötü son olarak anlatılmayacaktır yöre insanınca: “Birçok gelinlik kızın hayallerini içlerindeki ateşe vermesi gibi. Bitmedi... Sürdü gitti daha birçok düğün harlanan tandırların gölgesinde.”¹²⁵⁸

Hıçkırık romanında evlatlık alındığı evin kendinden dört yaş büyük kızı Nalân’a âşık olan Kenan, Nalân’ın evli olması nedeniyle evlenmeye imkân bulamaz. Nalân’ın aşkını kalbinin en mutena yerinde saklayarak tayin edildiği K... adlı Doğu iline gelen Kenan, burada subay olarak görev yaparken, oralı olan Rıdvan adlı emir erinin de köy ağasının yeğeni olan Zeynep’e âşık olduğunu; fakat yoksulluğu nedeniyle kızı alamadığını öğrenir. Yaşı on altıya varmış Zeynep’in evlendirilmesinden endişelenen Rıdvan, terhis olduktan sonra kendisine verilmeyen “sevdiği güzel Zeynep”¹²⁵⁹’i kaçıtır. Yapacak bir şeyi kalmayan ağa da “çaresiz” nikâhlarını kıydırarak onları evlendirir. Bu romana da yansıyan kız kaçırma olayı, Bölge’de yaşayan sevdalı gençlerin çoğu kez mecbur kalarak başvurmak zorunda kaldıkları bir tür evlenme tarzıdır.

Hakan Gezik’in *Buz Yarası* romanında Yüzbaşı Burhan, askerlikte geçen yedi yılın ardında yaralı ve hasta olarak köyüne döndüğünde gönlündeki aşk yarası tekrar şiddetlenir. Dardağan adlı bir Rum kızına âşık olan Burhan, nekahet döneminde Dardağan’la geçirdiği günlerin hatıralarıyla avunur. Dardağan’ı ilk öptüğü samanlığı, şakalaştığı anları bir bir hatırlayan Burhan’ın savaş yılları Dardağan’ı isteme hayalleriyle geçmiştir: “Selanik ormanlarında düşmana kurşun sıkarken, Gelibolu’da askeri süngü hücumuna kaldırırken, Yemen çöllerinde matarasına tuzlu su doldururken hep Dardağan’ın aşkı vardı.”¹²⁶⁰ Kendisi askere gittikten sonra İzmir’deki bir amcasının yanına göçen Dardağan’ın orada hastalandığını küçük kradeşi Fehime’den

¹²⁵⁷ Talip Aydemir, *a.g.e.* s.37

¹²⁵⁸ Talip Aydemir, *a.g.e.* s.41

¹²⁵⁹ Kerime Nadir, *Hıçkırık*, s.157

¹²⁶⁰ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, s.241

öğrenen Burhan, sevdiği kıza kavuşmak için vücudundaki buz yaralarına aldırmadan bir kış günü yola çıkar. Köyden fazla uzaklaşmadan soğuğa ve tipiye yenilen Burhan'la Dardağan'ın evliliklerine engel olan şey Burhan'ın babasının tutumudur: “Hıristiyanmış... Rummuş... Serbest yetişmiş... Bizim aileye uymazmış... Ne olur Hıristiyan olsa yani? Rumsa? Serbest yetişmişse? Komşuluğa gelince sıkı dost, iş evliliğe gelince kanlın...”¹²⁶¹

3.1.2. Kadın Erkek İlişkileri

Uzun süren bir iktidar çekişmesinin şekillendirdiği toplumsal kültürün tayin ettiği işbölümünden avantajlı çıkan erkekler, ayrıcalıklarını güvenceye alarak kadınların yaşam alanlarını kendileri çizmiş ve bunu çeşitli yasalarla ipotek altında almayı başarmıştır.¹²⁶² Modern zamanlara kadar tüm dünyada etkili olan bu erkek egemen anlayış, önce Batı dünyasında zayıflamış akabinde onu örnek alan diğer toplumlara da sirayet etmiştir.¹²⁶³ Çağının bir tanığı olarak edebiyata da yansıyan bu değişim, bizim romanlarımıza gecikerek de olsa ulaşmayı başarmıştır. Türk romanının ilk örneklerinden itibaren dikkat çeken bu kadın-erkek sorunsalı, Tanzimat ideolojisinin bir umdesi olan eşitlikle giderilmeye çalışılmıştır. O dönemde özellikle *cariye* konusuna yönelen itirazlar, kadınların içinde bulunduğu dezavantajlar bağlamında değerlendirilmiş ve bu durum, roman türü vasıtasıyla sıkça eleştirilmiştir. *Sergüzeşt* romanının temel karakteri Dilber'in esareten kurtulamaması ve kendini “hürriyet” nidasıyla Nil Nehri'ne atarak intihar etmesi, yeni bir yaşam biçiminin manifestosu niteliğindedir. Fakat burada dikkatlerden kaçmaması gereken en önemli detay, Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da da “kadın haklarını ilk savunanların”¹²⁶⁴ erkekler olmasıdır.

Toplumsal ilişkilerdeki çarpıklığın bir yansıması olan küçük yaşta evlilik ve/veya zorla evlendirilmeler, kendi geleceği hakkında iradesi elinden alınan kadınlar, birçok yazar tarafından işlenmiştir. Çalışmamız kapsamındaki romanlarda sıkça

¹²⁶¹ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, s.272

¹²⁶² Alfred Adler, *Cinsiyetler Arasında İşbirliği*, Payel Yayınları, İstanbul 1999.s.11

¹²⁶³ Genellikle her toplumda kadınlar erkeklerden daha fakirdir. Bu durumun pek çok nedenlerinden biri ve hatta en önemlisi, kadınların erkeklere oranla daha eğitimsiz olması ya da çoğu kez aileleri tarafından eğitimsiz bırakılmalarıdır. Okuryazarlık oranı Türkiye'de kadınlar için % 79 erkekler için % 94; dünyada kadınlar için % 73, erkekler için % 80'dir. (Worldbank 2005) Kadınların erkeklerin gerisinde kalmalarına neden olan bir diğer etken de gayrimenkul sahibi olmalarının engellenmesidir. Ailelerin gayrimenkullerini erkek çocuklara devretmeleri de bu durumun önemli sebepleri arasında sayılabilir. Bkz: Aliye Pekin Çelik, “Düşük Gelirli Kadın ve Mekân”, G. Bakay, A. Akpınar, H. Dedehayır (Der.), *Kadın ve Mekân* (ss.150-158), Turkuvaz Kitap, İstanbul 2010.s.150-151

¹²⁶⁴ Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.s.20

göreceğimiz bu sorun, daha kronik bir yapı arz eder. Birçok romanın konusu olan *kadın*, mağduriyet ve çaresizliklerle işlenmiş, evlilikleri başta olmak üzere eğitim, çalışma hayatı, namus ve töre baskısı gibi nedenlerle romanlara, dezavantajlı bir kesim olarak yansımıştır. Hiçbir zaman kendi hayatının öznesi olmasına izin verilmemiş Bölge kadını¹²⁶⁵, özellikle eğitimle buluştuktan sonra, erkek otoritesine endeksli yaşamdan sıyrılarak modern hayata karışmış, bundan dolayı da *medeni yaşamın parametrelerinden biri* olmuştur. Bu yönüyle eğitilmiş kadın, eğitiminden dolayı kurtulduğu geleneksel yaşantısıyla, değişen yaşam paradigmasının en önemli göstergesi olarak romanlara konu olmuştur.

Kadının ekonomik bir *meta* olarak kabul edilmesini, önemli bir tema olarak gören Ömer Polat, *Saragöl* adlı romanında genç kızların bir mal gibi alınıp satılmasıyla yoksulluğu, diyalektik bir ilişki çerçevesinde işler. Başlık parasının, kız alıp vermenin meşru sonucu olarak verildiği romanda, Dılo Bey, “*Saragöl’ün diline düşmek olmaz. Yarın kalkıp benim için parasız bedava kız aldı, senin için parasız kız verdi demesinler.*”¹²⁶⁶ sözleriyle bu gerçekliği tercüman olur. Köylülerin tek eşli olduğu romanda, Dılo Bey’in çok eşliliği bir zengin şımarıklığı olarak verilir. Cımşid Bey’in topraklarını sürmek istemesi üzerine kadınların erkekler olmadan çalışmak istemelerini kast eden Kazo adlı roman kişisi, “*ömürleri boyunca ilk kez insan yerine koyuluyorlardı. Canla başla sarıldılar işe.*”¹²⁶⁷ şeklinde yorumlar. Kadınları, Cımşid Bey’in adamlarıyla dövüşe gönderen Kazo, erkeklere de kadın işlerini yaptırır. Romanlarıyla sömürü esasına dayalı geleneksel yaşamı eleştiren Polat, bu eserinde Bölge kültüründen kaynaklı cinsiyet eşitsizliğine yönelik ciddi eleştirilerde bulunur: “*Dilan’ı aldı. Neylersin zenginlik bu. Saragöl’de onbeş-yirmi yaşlarında gençler kadınsızlıktan kırılır, evlenemez. Ama elli yaşlarındaki bey senede bir karı eskitir. Saragöl’ün yasası bu. Bu dünya onların kardaş.*”¹²⁶⁸

Polat’ın *Mahmudo ile Hazel* adlı romanında da ağalar çok eşliyken ağalara karşı çıkan Mahmudo dâhil diğer tüm insanlar, tek eşlidir. Mısto Ağa çocuğu olmuyor

---

¹²⁶⁵ Yaşamları boyunca erkeklere oranla daha gerilerde olan kadının en önemli sınavı evlenmedir. Genellikle, evlendiğinde görüşü sorulmayan kız çocukları, fikir beyan etme haklarını ancak evlendikten sonra elde ederler. Bir kadının kadın olduğunu gösteren ve ona toplumsal statüsünü veren en önemli özellik çocuk sahibi olmasıdır. Kadın eğer çocuk doğuramıyorsa veya erkek çocuk sahibi olamıyorsa tüm suç ona yüklenir. Kadın ancak çocuk doğurduktan sonra başına beyaz tülbent bağlayabilir, bu hakka sahip olabilir. Daha fazlası için bakınız: İsmail Beşikçi, *Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar*, s.200

¹²⁶⁶ Ömer Polat, *Saragöl*, s.206

¹²⁶⁷ Ömer Polat, *a.g.e.* s.141

¹²⁶⁸ Ömer Polat, *Dilan*, s.212

bahanesiyle dört kadınla evlenir. Üçüncü karısı Mahmudo'ya olan aşkına karşılık alamayıp intihar edince Mısto Ağa, diğer kadınlara gözdağı vermek için cenazeyi yıkamalarına ve cenaze namazı kılmalarına izin vermeden onu defnettirir. Mısto Ağa'nın bu yaptırımını uygularken dayandığı kuvvet, dinsel gerekçelerdir. Zira Bölge'deki feodal yapının bozulmaması için ağa ve bey takımı, halkın cahilliğinin de etkisiyle, dini kendi çıkarları için kullanmaktan geri durmaz.

Romanlarının eksenini sosyal problemler üzerine bina eden Ömer Polat, *Dilan* adlı romanında da Bölge insanının *dezavantajlı* kesimini oluşturan kadınları eserin merkezine alır. Romanda başlık parası, kız babalarının ailelerini geçindirmek için almak zorunda kaldıkları bir fiyat şeklinde işlenir. Mirkan'a Dilan için kesilen başlık parası, Mirkan'ın ölümüyle sonuçlanırken, Paşo Beyin ödediği başlık parası, Dilan'ı hiçbir şekilde rahatsız etmez. Onlara göre kadın için kesilen başlık parası kadını aşağılayan bir şey değildir, aksine kadınların onurunu kurtaran bir bedeldir.¹²⁶⁹ Nitekim Zübet Beyin kızını beş yüz koyuna satması, kızın itibarının yüksekliğine yorulur. Dilan'ın Zübet Beyin oğluna varmak istememesinin nedeni de bey çocuklarının birden fazla evlilikleridir.¹²⁷⁰ Dilan, bu durumu istemediği için Mirkan'la evlenmek ister. Fakat Mirkan'ın ölümü de başlık parasını kazanmak amacıyla kaçakçılığa çıkması nedeniyledir: “*Bütün köy duymuş Mirkan'ın başlık parası uğruna canını ölümün yoluna koyduğunu. Bilmedim kızım. Bilmedim valla... Bileydim hiç yollar mıydım? Zıkkım olaydı başlık parası. Sen sanki karnı tok mu doğdun anandan. Koy gene aç olaydın, aç olaydık.*”¹²⁷¹ Baba, her ne kadar Mirkan'ın başlık parası için kendini tehlikeye atmasına razı değilse de başlıksız verilmesinin kızının onuruna hanel getireceğini de söyler: “*Bana öyle bakma kızım... Ben senin için istedim onca başlığı. Kara gözlerin, ince yapın için. Yüzü kara, başın önünde gidesin istemedim el kapısına. Yüzün ak, anlı şanlı gidesin istedim. Bir de... Bir de senden sonra karnımız bir sıcak aş görsün istedim.*”¹²⁷²

Ferit Edgü'nün *Kimse* ve *O/Hakkâri'de Bir Mevsim* romanlarına yansıyan kadın erkek ilişkileri, kadının aleyhine işleyen uygulamalarla doludur. *Erkek egemen* bir

¹²⁶⁹ Yörede yapılmış çalışmalarda da başlığın tayininde kızın güzelliğinin yanısıra marifeti ve aile statüsünün önemli rol oynadığı ve kızın erkek evine götüreceği çeyizin karşılığında kız babasına ödendiği de tespit edilmiştir. Bkz: Mustafa Aksoy, *a.g.e.* s.102-103

¹²⁷⁰ Doğu romanlarında sıkça rastladığımız bu duruma Dilan'ın karşı çıkması, kadınlığın onuruna yapılmış kurumsal bir saldırının reddiyesidir adeta. Simmel, çokeşliliğin “*bir kadının benzersizliğini her yerde kıyas kabul etmeyecek ölçüde*” azalttığından dolayı kadınlar tarafından şiddetle reddedildiğini belirtir. Bkz: George Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.s.132

¹²⁷¹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.87

¹²⁷² Ömer Polat, *a.g.e.* s.87-88

feodal toplumun kadın tezahürleri ya namus ya da birden fazla eş olgularıyla karşımıza çıkar. *Kimse* romanında roman kişisine/öğretmene, eğer evlenmek isterse kendisine dört beş bin lira mukabilinde genç bir eş bulabileceğini söyleyen muhtara, yazar anlatıcı “*ama ben evliyim*” diye karşılık verir. Buna rağmen Muhtar, imam nikâhıyla bu işi halledebileceğini, hem görevi bitip memleketine dönünce kızını yanında götürmeyeceği için kızın ucuza da alınabileceğini söyler. Muhtarın, olumsuz cevap aldıktan kısa bir süre sonra, büyük kızını aşiretinden başka birisine vermesi kızın ekonomik değeriyle ilgili fikir verir niteliktedir. Öğretmen, katıldığı kız isteme/satma merasimindeki (!) gözlemlerini şöyle iletir: “*Muhtar Ağa, sözcü olarak İbrahim’i seçmişti. İbrahim yapacaktı pazarlığı. Adet böyledir, dendi sana. Aldı sözü İbrahim ve başladı ‘satacağı malın’ övgüsünü yapmaya... Karşı taraftan (oğlan tarafından) bir ihtiyar alıyor sözü ve oğlanın övgüsüne başlıyor... Muhtar Ağa’ya sordular kız için ne istediğini ve İbrahim dedi: sizin güzel hatırunuz için... Sizden on bin isteriz. Karşı taraf... On bin lirası yoktur...*”¹²⁷³

Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları* adlı romanında konuşurulan yöre insanı, kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliği dini bir temelde ele alır. Roman, Bölge insanındaki dini hassasiyetin güçlü olmasından yararlanan erkeklerin, dini kendi menfaatlerine göre yorumlamalarına bir reddiye biçiminde kurgulanmıştır. Kadın aleyhine işleyen bu inanca göre, “*zenne ile er kişi*”nin “*ikisi de ayrı mahlûkat*”tır. Bunlara göre erkeğin üstünlüğünün bir ıspatı da birden fazla evlilikteki avantajındadır: “*Başımız Kuran’a bağlı değil mi? Bir er kişi, iki, üç, dört zenne ile evlenir de neden bir zenne iki, üç er kişi ile evlenemez, neden evlenemez söylesene Gurbetçi? Çünkü her bakımdan er kişi zenneden üstündür.*”¹²⁷⁴ Kendi menfaatlerinin istediği şekilde dini yorumlayan bu insanlar “*zennenin kestiği hayvan eti yenmez, derisi giyilmez!*”¹²⁷⁵ ifadeleriyle kadını, ikinci sınıf bir varlık konuma itmiş olurlar. Romanda değinilen bir diğer husus da kadınların iradeleri dışında evlenmeye zorlanmasıdır. Bu durumun bir kurbanı olan Nazlı’nın maruz kaldığı asıl tablo Amerikalı iki yetkilinin köylülerle mülakatlarında çarpıcı bir şekilde verilir:

“*Bir adam kaç lady, kadın alır?*”

¹²⁷³ Ferit Edgü, *Kimse*, s.118-119

¹²⁷⁴ Dursun Akçam, *Kanlıdere’nin Kurtları*, s.260

¹²⁷⁵ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.261

Soluğu dönen iki üç avrat alır, soluğu dönmeyenler de... Öylesi var ki başlık parası bulamadığından evlenememekte, hasıra sürtmekte. (...)

Kaç doğurur bir kadın?

Kadının damızlığına, adamın tohumuna bağlı, beş, on, on beş! (...)

Kadın ister çok çocuk?

Kadının keyfine göre mi? Hele kış aylarında adamın tek zevki o iş; dayan babam dayan! Fukaranın zati ektiği bitmez, dürttüğü biter!”¹²⁷⁶

Toplumsal konuları Marksist bir bakışla değerlendiren Akçam'ın *Dağların Sultanı* adlı yapıtında da kadın ve erkeğin kadın üzerindeki otoritesini temsil eden “*namus*” en önemli tematik unsurdur. Bölge insanında “*kadın ve namus*” hususunda görülen aşırı hassasiyet, gerek Bölge’de gerekse Almanya’da Şito’nun ve çevresindeki insanların hayatını etkilemektedir. Şito, Almanya’dan sınırdışı edilmemek için evlendiği Alman eşini bile namus endişesiyle izlemektedir: “*Şito’ya göre erkek adam, her yerde erkekti, alaman ülkesi de olsa erkekti! Erkek adamın resmi namusuna başkaları el süremezdi. ‘Namus’un Alamanı, Türkü, Kürt’ü yoktu. Alamanda ‘namus’un ucuz olması ya da hiç olmaması Şito’yu değil, Alaman erkeklerini ilgilendirirdi.*”¹²⁷⁷

Şito’nun Almanya’da Settar adlı bir hemşehrisinin hayat arkadaşıyla ilişkiye girmesi, Settar’ın Suzi adlı kadını öldürmesiyle sonuçlanır. Kaçak yollarla Türkiye’ye dönen Settar, kendi namusunu kirlettiği gerekçesiyle Şito’nun memleketteki eşi Nazo’ya tecavüz eder. Ona göre bu yaptığıyla namusunu temizlemiştir. Romanda sıklıkla “Alaman” kadınların erkeklerle ilişkilerindeki rahatlık dile getirilerek, Türkiye’deki kadın-erkek ilişkileri karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılır. Bölge’de etkili olan bir anlayışın gereği olarak, namus temizlemenin kefaretinin hep kadından alınması bu romanda da Settar, üzerinden verilir. Settar, Şito’yu değil, Suzi’yi öldürür, Şito’nun masum karısını kirletir. Yazar, bu romanında da diğer eserlerinde yaptığı gibi, eleştirilerinin hedefine çağdışı bulduğu tüm feodal toplum kurumlarını yerleştirir.

On Yılın Romani’nda yeni yetişen neslin öncüleri olarak kabul edilen Erhan ve Torun, çok eşliliğin hüküm sürdüğü bir toplumsal gelenekten modern bireyler üreten bir anlayışın prototipleridir adeta. Yazar, onların düğününü, eskiyi gömüp yeniyi inşa eden

¹²⁷⁶ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.419

¹²⁷⁷ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.149

bir toplumun kurtuluş şenliği olarak vermeye çalışır. Bu şenlik, Etem İzzet'in romanı yazmaktaki amacına uygun bir renge bürünmüştür. Romanda Bölge'nin bir mekân olarak kullanılması, gericilik-modernlik diyalektiğinin daha iyi verilmesi amacıyla seçildiği kanaatindeyiz; zira burada konu edilen insanların Anadolu'da yaşayan diğer insanlardan bir farkı yok gibidir. Yazar, Doğu kadınının makûs talihini Torun öznelinde yenen İkipınar kadınlarını, Erhan'la Torun'un düğününde, son derece sıra dışı bir benzetmeyle dile getirirler:

“O, kadını erkekle bir yaptı..

O kadına insanlık hakkı verdi.

Ve Fadik bacı bağırdı:

Türk kadınının Allah'ı da peygamberi de Gazidir.”¹²⁷⁸

Yelatan'da Ümit Kaftancıoğlu, Güldene üzerine kaçırılan on dört yaşındaki Gülü'nün hikâyesini Bölge insanının yaşam tarzına yönelik eleştirine zemin hazırlamak için kullanır. Birinci eşinden oğlu olmayan Aşır'ın ikinci eşini kaçırmaması toplum tarafından abes karşılanmaz. Aynı şekilde Aşır'ın iki kızı sevdiklerine kaçtığı gibi, öğretmen olan oğlu İbrahim de bir kız kaçıtır. Maddi durumun son derece kötü olduğu bu yörede evlilik masraflarının karşılanamaması ve ebeveynlerin kızlarını vermek istememesi, gençleri böyle bir duruma itmektedir. Nitekim kızı Nezife'nin gönüllü kaçtığını öğrenen Gülü, ona beddua eder; fakat sonradan başlık parası olarak bir inek alıp evine dönünce beddua etmeyi bırakır:

“- Kızıoğul beni dinle. Bir iştir oldu, her neyse! Şimdi doğru söyle, seni zorla mı kaçırdılar, kendin mi kaçtın? (...)

-Hıdırağa'nın ocağına salacağım ha... ona göre.

-Kaçtım.

Gülü kızından bu sözü duyar duymaz kargıça başladı:

*-Ooyy! Nezife onmayasın, yetmeyesin! Oğul-uşak sevmeyesin! Dilerim ki bir yakan kıl, bir yakan çul ola! Hiç mi meme vermedim, hiç mi höllük koymadım?..
Burnundan gele!*

---

¹²⁷⁸ Etem İzzet, a.g.e. s.169

Ağladı kargıçladı, bekçiyi aradı:

-Daha duramam Emet! Beni götür, benim Nazife adında kızım yok, öldüüü, öldü!.. Oy ben öldüüüüm!.. ”¹²⁷⁹

Romanda şahit olduğumuz bir diğer durum da erkeklerin kadınlara karşı güç kullanmasıdır. Aşır, kendisine itiraz eden ikinci eşi Gülü’yü döverken, oğulları Binalı ve arkadaşı Halil de kız kardeşlerini *berdel* karşılığı evliliğe razı etmek için dövmektedirler. Ekonomi ile sosyal ilişkilerin birbirine geçtiği bu tür evliliklerde¹²⁸⁰ kızlar, erkeklerin evlilikleri için verilmiş bir kurbandır; bu yüzden de kızlar, çoğunlukla bu tür evliliklere razı olmaz. Romanda sık sık “*eksiketek*” olarak isimlendirilen kadınların, her türlü cinsel olayda baştan suçlu olduğu da “*kancık yalanmasa, köpek dolanmaz*”¹²⁸¹ ifadeleriyle dile getirilir.

Kemal Bilbaşar’ın *Cemo* adlı romanına yansıyan kadın sorunsalı, Bölge’de hüküm süren kültürel yapıya uygun bir özellik arz eder. Kadının başlık parasıyla “*satıldığı*” bu yörede, sevdiği kişiyle evlenmek ancak ölümü göze alıp kaçmakla mümkündür. Nitekim ağası adına kız kaçırarak olan Cano, kıza yıldırım aşkıyla tutulunca, öldürülme pahasına onu kaçıtır. Kaçırıldığı kız hakkında ağzından dökülenler, etkisinde bulunduğu kültürün kodlarını ele verir: “*Terkime aldığım kız, benim malımdı.*”¹²⁸² Kaçırıldığı Kevi’den *Cemo* adında bir kızı olan Cano, kızının sevmediği bir insana “*satılmasına*” razı olmadığı için, bir müsabaka sonucunda kızının istediğiyle evlenmesini ister. “*Gözümün bebeği biricik kızım*” dediği *Cemo*’yu “*bura avratları gibi çile doldurmasına gönlü*” razı olmayan Cano’nun ağzından verilen kadın tasviri Bölge kadınının acı gerçeğini de gözler önüne serer:

“Oy bizim avratlar! Kurban, çekmedikleri yoktur o fikirlerinin. Yolda oynayanda kapar gelin ederler dokuz yaşında kızı. Ak ne, kara ne bilmezken, kofiyi giydirirler başına. Avrat olur, ana olur, dahası erinin yedi sülalesine kul olur. Ekmekten çok dayak yer. Kocası döver, kaynanası döver, görümü döver, kayını döver. Koca evinde gelini dövmek helal. Tüm kabahatlar gelinin. Aş pişmeyende, iş bitmeyende, suç kimin olursa olsun, dayağı gelin yer. Çok döllenenek, az döllenenek kabahat. Urçan çıkmak

¹²⁷⁹ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.225

¹²⁸⁰ Müslüm Yücel, *Berdel*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.s.21

¹²⁸¹ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.

¹²⁸² Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.16

büsbütün kabahat. Dölünü sevmek, okşamak kabahat. Ağzını açıp şu da demek kabahat. Kabahat olmayan yok geline. Canına tak diyenin baba evine kaçması da suç. Bu kez anası babası döver gelini, yüz geri çevirirler. Koca evine dönende dayak daha bir helal olur. Dünyaya geldiğine pişman ederler gelini. Bu hakaretlere dayanan dayanır, otuzuna varmaz koca avrat olur. Dayanamayan kendini ırmağa atar, kurtulur.

Oy bizim parmağı kınalı gelinlerimiz, oy bizim çileli fukara kancıklarımız.”¹²⁸³

Bölge yaşamına hâkim olan geleneksel erkek egemen yaşamı eleştiren Bilbaşar’ın *Memo* romanında, anlatıcı olarak bir kadın kahramanı seçmesi, roman boyunca “*kancık*” olarak nitelendirilen kadınların ıstıraplarını daha iyi dile getirmek istemesine yorulabilir. Babasının dördüncü karısından doğan ve ailenin tek çocuğu olan Senem’in aşiret reisi olmasına kimsenin itiraz etmemesi her ne kadar ileri bir adım olarak görülse de sonradan erkek çocuk doğurmaya zorlanması, erkek egemen kültürün baskınlığını ele verecek niteliktedir. Romanda kadınların sıklıkla “*kancık*” ve “*kanayaklı*” olarak isimlendirilmeleri, yöre halkının kadına karşı yaklaşımının kadınlar tarafından da içselleştirildiğini gösterir.

Senem, Çancı Memo tarafından babasından istendiğinde annesi Senem’e tepkisini “*Güzel zengine, dengi dengine, töresini unutmuş musun?*”¹²⁸⁴ sözleriyle belirtir. Diyarbakırlı bir şıha dördüncü eş olarak gelin giden Senem’in üstüne, on üç yaşındaki bir kuma daha getirilir. Cumhuriyet yönetiminin getirdiği hakları savunan Memo, Şih Persin’e “*Aşiret töresi kızlara mires hakkı tanımadığından heç kimse haraminin gaspını fark etmemiştir. Oysa Osmanlı zagonu kız evlada da mires hakkı tanır*”¹²⁸⁵ diyerek kadınların ellerinden alınmış haklarını hatırlatır. Okula zorla yazılan kızını evlendirmek isteyen babası, kızını başlık parası almadan Zaro’ya verir. Bunu duyan Senem de kendisini kuşatan kültürel iklimin ona dayattığı bakış açısını aşamayarak “*Bir kusuru mu vardır ki, başlık istemez babosu, yoğsa kız sakat mıdır?*”¹²⁸⁶ biçiminde konuşur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da daha çok hissedilen erkek egemen anlayışın kız çocuklarının okullaşamamasıyla belirginleşen yönüne ışık tutmak için *Kardelenler*

¹²⁸³ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.34-35

¹²⁸⁴ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.80

¹²⁸⁵ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.245

¹²⁸⁶ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.352

adlı kitabı yazan Kulin, kendi gözlemlerini de aktarır. “Doğunun, Güneydoğunun kadınları ne över ne de övülürlerdi. Ne sever ne de sevilirlerdi. Duygularını hep gizler, rüyalarını iç ülkelerine gömer sadece çalışır, doğurur, yine çalışır, yine doğururlardı.”¹²⁸⁷ der. Bu denli dezavantajlı olan kadınlar, aynı zamanda “hayatı benimkine benzemesin diye”¹²⁸⁸ kız çocuklarını okutmak için çaba harcarlar. Okuyan kızların “sen anneninkinden daha değişik bir yaşam mı istiyorsun kendin için?” sorusuna “çaresi yok, öyle. Bunu mutlaka yapacağım” diyerek cevap veren kız çocukları “erkeklerin her dediğini yapa yapa, sözlerini dinleye dinleye, kahırlarını çeke çeke ve doğura doğura bellerini doğrultamayan”¹²⁸⁹ kadınlar gibi olmak istemezler. Başka bir deyişle onlar, kar kalkmadan açan kardelenlerin kaderini yaşamak ve sert iklime inat baharın müjdesini vermek için mücadele ederler.

Hayrettin Ziya'nın *Dadaş Kız* adlı eserinde erkeklere has bir sıfat olan “dadaş”lığı hak eden Güllü, cesur tutumları nedeniyle amcası tarafından “*Dadaş Kız*” olarak isimlendirilir. Ailede tek karar mercii olarak kabul edilen baba, kızının kiminle evleneceğine kendisi karar verir. Bu gerçeği Güllü'ye hatırlatan annesi, Bölge'de yaşayan kadınların, iradelerinin sınırlarını da belirtmiş olur: “*Ne yapalım kızım. İş, babanın sözündedir. Her suyun başı, evin büyüğünde kesilir. Bir kere olmaz dedi, olmaz kaldırdı*”¹²⁹⁰ Nitekim kendisini Cuma'ya vereceğini söyleyen babasına karşı çıkan Güllü, babasından dayak yer. Bayılıncaya kadar dayak yiyen Güllü, nihayet Kadir'e kaçmaya niyetlenir; çünkü baba kararı olmadan evlenemeyen kızların tek çaresi sevdiği kişiyle kaçmaktır. Bu da baba onuruna leke olarak kabul edildiği için Güllü başta buna yanaşmaz. Sonradan kararı değiştiğinde ise artık Kadir'i evinde bulamaz.

Asya isimli romanında Demirtaş Ceyhun, Kürt Abuzer'in ailesinden geriye kalan tek kızıyla avunmaya çalışmasını anlatır. Asya da artık büyümüş, kadınlığını hissedecek yaşa gelmiştir. Kızını isteyen bir askere “*Asya ne der acep bu işe ki?*” diye düşünürken, askerler “*Yahu Baba, ne biçim bir laf ola ki o, kıza danışmak? Avrat kısmının lafı mı olurmuş böyle zamanlarda sen de be?.. Höst der elinin tersiyle ağzına bir çarparsın, bir de yer çarpar (...) olur biter.*”¹²⁹¹ sözleriyle güya yol gösterirler. Kızına danışmadan vermeye yanaşmayan Kürt Abuzer'i askerler toplumun nezdinde karşılığı olan

¹²⁸⁷ Ayşe Kulin, *Kardelenler*, s.22-23

¹²⁸⁸ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.123

¹²⁸⁹ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.141

¹²⁹⁰ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.95

¹²⁹¹ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, s.196

yakıştırmalarla iknaya çalışırlar: “*Ne demişler, ne demişler? Saçı uzun, akli kısa demişler.*”, “*Eksik etek demişler onlara be. Boş yere mi?*”¹²⁹²

Asya'nın ayna karşısına geçip kendini uzun uzun seyretmesiyle başlayan kadınlığını keşfetme süreci, Bölge insanının ve özellikle kadınlarının cinsiyet temelli tutumlarını da göstermiş olur. Hayali bir dünyadan uyanan Asya'nın hissettikleri diğer kadınların yaşamlarıyla kesişir: “*Erkekleşivermişti. Gene erkekçeydi tavırları. Köpeğe bakışı, kovalamak için elini sallayışı, odanın içinde bir şeyler aranması. Hani bütün Anadolu kadınları gibi. Ova kadınları, bozkır kadınları, dağ kadınları gibi. Anası gibi, nenesi gibi, bibisi gibi. Bir an için de olsa, ancak kendi kendine kaldığı zaman kadınlığının farkına varabiliyordu. Binlerce yıllık bir mirastı bu gerçekte. Yemek yemeleri, oturup kalkmaları şalvarlarını gerdire gerdire, öyle az buz olayla ilgilenmemeleri, ellerini şöyle silkelerekten selamlaşmaları, binlerce yıldır hep aynı, erkekçeneydi.*”¹²⁹³

Erendiz Atasü'nün *Dağın Öteki Yüzü* isimli eserinde Reha'nın evlendiği dul bir “*Doğulu kadına*” ait anlatımlar, Bölge insanına dair kadın özelliklerinin daha da belirginleşmesine yarar. İstanbullu kızlara güvenmeyen Reha'nın annesine göre “*Doğulu bir gelin elbette kaynanasını daha çok sayar.*”¹²⁹⁴ Eşini çok sevmesine rağmen Reha ile eşi arasında kişilik ve yaşam tarzı farklılığı bazı sıkıntılara neden olur; çünkü “*Reha'daki alışık olmadığı nezaket, karısına göre gereksiz ve suni idi... Reha için evlilik Serve porseleninden bir vazoydu; oysa karısı toprak kaplara alışıktı.*” Kadının istediği evlilik daha farklıdır. Kadın, “*sonu dayağa da varsa, ağız dolusu kavga etmeyi*” özler; çünkü “*anasının babasının evinde ve ilk evliliğinde böyle*”¹²⁹⁵ görmüştür.

Şükrü Gümüş'ün Hakkâri yöresini konu edindiği *Zap Boyları* romanında, Bölge genelinde görülen ve kadının dezavantajına dayanan yaşam şekillerine de yer verilmiştir. Kızını yatılı okula göndermek isteyen Şero'nun bu fikrine karısı Zeyno, “*kız dediğin el için*” diyerek karşı çıkar. Evde kendisine yardım edecek çocuğun başkaları için okutulması ona göre uygun bir iş değildir. Roman kişilerinden Bilal ise yatılıda okuyan kızı için “*gerçi okusa, okutmuş olsan daha iyi ama okumasa da olabilir.*”

¹²⁹² Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.197

¹²⁹³ Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.147

¹²⁹⁴ Erendiz Atasü, a.g.e. s.118

¹²⁹⁵ Erendiz Atasü, a.g.e. s.118

Okuyunca ne yararı dokunacak sanki?... En iyisi satmak. Mektebi bitirdiği günü, bir yerini bulup satmak... Başka çıkar yolu yok.”¹²⁹⁶ ifadelerini kullanır.

Romanda Şero ile karısı Zeyno arasında geçen başka bir diyalogda da Bölge insanının kadın erkek ilişkilerini nasıl yorumladığını çıkarabiliriz. Yakınlarındaki bir köyde Muso denilen zengin bir adamın bir daha evlenmesinin neden olduğu bu diyalogda Şero, tipik bir yöre insanı gibi konuşur:

“Ne var bunda canım. Benim de o kadar varlığım olsa ben de evlenirdim.

Sen de mi evlenirdin?

Tabi ya...

Benim üstüme öyle mi?

Canım sığmıyor değilsiniz ya. Sende dur. O da dursun.

...

Başka bir şey düşünmezsiniz zaten. Erkek kısmı değil misiniz? Karnınız doydu mu, şeyi kalkar.”¹²⁹⁷

Kemal Tahir’in *Namuscular* adlı romanında “*namus meselesi*” için hapse düşenlerle düşüncelerinden dolayı hapsedilmiş İstanbullu yazarın (Kemal Tahir) tartışmaları Bölge insanının kadın algısını daha iyi tasvir eder. Kötü yola düşen kızların ve kadınların ölümle sonuçlanan akıbetleri, zina eden erkekler için esirgenir. Yazarın İstanbullu yazarın diliyle ifade ettiği gibi orospuluk “*tek başına icra edilen bir zanaat*” değildir. Bir kadının kötü olmasında herkesin payı vardır. İstanbullu yazar, tüm suçun kerhaneye düşen kız veya kadında olmadığını, aynı zamanda “*kerhaneyi zaruri kılan şartlar*”da olduğunu ifade eder. Romanda değinilen bir diğer konu da “*kuma meselesi*”dir. Kendi karısını ikinci eşi için görücüye gönderen Abdurrahim adlı roman kişisi, buna şaşan İstanbullu yazara “*bizde böyle bir iş oldu mu, karı kocasının sevdiğini gidip isteyecek. İstemezse ayıp... Erkek canlısı demesinler diye... Bizim karılar İstanbul karılarına benzemez.”¹²⁹⁸ der. Kadınların erkekler tarafından suiistimalleri anlamına gelen “*genelev ve hayat kadını*” konuları İstanbullu yazara göre “*bir milletin yüzkarasıdır.*” ve “*bir memlekette açık veya kapalı orospuluk yapıyorsa orada**

¹²⁹⁶ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.72

¹²⁹⁷ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.92

¹²⁹⁸ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.312

istiklalden, milliyetten, vatan sevgisinden, şereften ve namustan bahsetmek için insanın hiç değilse kerhanedekiler kadar yüzüstü olması lazımdır.”¹²⁹⁹

Baştan sona Malatya Hapishanesi’ndeki kadın mahkûmlardan bahseden *Karılar Koğuşu* adlı romanında Kemal Tahir, bir yandan kadın mahkûmların içerideki ve dışarıdaki sorunlarını ve psikolojilerini, diğer yandan da onların gerek erkek mahkûmlarla gerek kadın mahkûmlarla olan hapisane içindeki ilişkilerini anlatır. Dedikodu ve kıskançlıkla geçen kadınlar arası bu ilişkilerde odak nokta, Murat Bey’dir. İdama mahkûm olan Hanım, Şefika ve Tözey, Murat Bey üzerinde kavga ederler. Murat Bey de bu kadınların ilgi odağı olmaya alışmıştır: “*Bir buçuk aydan beri kendisine mütemadiyen kur yapılmasına adeta alışmıştı. Artık bundan eskisi kadar utanmıyor, karıların düşkünlüklerini yadırgamıyordu.*”¹³⁰⁰ Cahillik ve yoksulluğun belini büktüğü bu kadınlar, bir yandan da toplumun aşağılayıcı baskısı altında, tüm erdemlerinden tamamen sıyrılmış gibidirler. “*Yüksek tahsil de görseler böyle cahil de olsalar... Hepsi aynı matah*” olan bu kadınlar, erkekleri “*bir yerden düşer gibi severler.*”¹³⁰¹ Yazar, kadınların düşkünlüğünü, Bölge’de hâkim olan yaşam tarzının bir sonucu olarak işler.

Baştan sona kadının Bölge insanı ve yaşadığı kültür açısından yüklendiği ağır yükü ve dezavantajlı durumu konu edinen *Hazal (Kutsal Ceza)* adlı romanında Necati Haksun, “*bir aşirete bağlı basit bir aile kızı*” olan Feşo’nun daha küçük yaşta ve üstelik kendinden küçük bir çocukla evlendirilmesinin onda meydana getirdiği travmayı işler. Kadının verildiği kocanın her şeyini kabul etmesi üzerine kurulan yaşam anlayışı, gönülsüz verilen Feşo’yu alıcı bakışlarla kendisine bakan Hasan’ın etkisinden kurtaramaz. İstanbul kadınlarıyla kendisini karşılaştıran Feşo, “*onlar gibi eşit, özgür olmak*” ister.

Ali’nin “*emmioğlu*” Hasan’ın onu göz hapsine alıp onunla ilgilenmesi, Feşo’nun içinde bazı hislerin uyanmasına neden olur. Evlendiği çocuğun bir erkek olarak ona yaklaşmaması, onun kadınlık dürtülerini dışarda aramasıyla sonuçlanır: “*Evliydi Hasan... hem de Feşo’nun yaşında çocukları vardı. Ama ne önemi vardı bunun? Adam tutkuyla, direngenlikle onu istiyordu ya... Bu yeterdi Feşo’ya.*”¹³⁰² Nitekim Feşo, ileride ilişkisi ortaya çıkınca, hiç pişmanlık duymayacaktır. Bu gayri meşru ilişkinin

¹²⁹⁹ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.111

¹³⁰⁰ Kemal Tahir, *Karılar Koğuşu*, s.303

¹³⁰¹ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.94

¹³⁰² Necati Haksun, *a.g.e.* s.118

sorumluluğunu kendisi dışındakilerde arayacaktır: “Ben kendiliğimden mi koştum Hasan’a? Kocam bir erkek olsaydı, bu başıma gelenler olmazdı herhal. İçimde bir coşku vardı benim. Bir erkekle bütünlenmek... Bu erkek Hasan olmayabilirdi, bir başkası da olabilirdi belki. Ama dört duvar arasında Hasan’ı gördüm, Hasan’i tanıdım koştum ona. Yaşamımı o öğretti bana. Onda tattım, onda duydum mutluluğu... Ona bağlandım tüm benliğimle.”¹³⁰³

Ekonomik bir obje olarak *alınıp satılan* kadınlar, ya Feşo gibi sevmediğiyle evlenecek, ya da Hazal gibi girdiği gayrı meşru ilişki neticesinde intihar edecektir. Dinin, erkek menfaatine uygun bir biçimde yorumlandığı bu kültürel iklimde, erkeklerin gönlünce dörde kadar evlenebildiği, “kocasına diklenen avrada karşı” kocanın ceza verebildiği, zina yaptığında bile erkeğe sopa, kadına taşlanarak ölme cezasının uygulandığı yaşam biçimi, herkesçe normal karşılanır. Feşo’nun, bu romanda yaşadıkları ve çözümlenmeye çalıştığı çelişkiler, Bölge’nin genelinde kadınların yaşadıklarının bir yansımasıdır. O, kendi hemcinsleri gibi mukadder bir cezayla sonuçlanacak bir yaşam sorgulaması içindedir: “Öyleyse kabahatim ne benim? Ben de sevdim... Kocam mı? Ben mi istedim evlenmemi onunla? Haydi, Ali’nin avradı oldun dediler. Ne yapabilirdim, elimden bir şey gelmezdi ki? Verdiler beni bir çocuğa. Ne yapabilirdim ben bir çocukla? Anası babası ayrı bir âlem...”¹³⁰⁴

Paşabeyzade Ömer Ali Bey’in *Türkmen Kızı* isimli romanına yansıyan aşiretlerin toplumsal yaşamı, kadının dezavantajının bu yarıgöçerler arasında da devam ettiğini gösterir. İlbeyli aşiretinin altmış yaşını aşkın reisi olan Hamza Bey’in, on dört yaşındaki Kumru’ya talip olduğu duyulduğunda hiç kimse buna razı olmamıştır. Nitekim Karacakız’ın “Beyim! Benimkisi kadınca bazı mülahazalardır. Ne kadar olsa nakıs olur. Fakat siz erkekçe bir muhakeme-i zihniyeden geçirerek sevabını hatasından seçebilirsiniz”¹³⁰⁵ biçimindeki beyanıyla açıktan karşı çıkamaması ve en isabetli kararın erkeklerde olduğunu söylemesi, kadınların toplumsal statülerini gösteren en belirgin detaydır. Bunu ona söylettiren hem Hamza Bey’in otoritesi ve zenginliği hem de erkek egemen anlayıştır. Açıktan karşı çıkamamasına rağmen Karacakız, Türkmen geleneğinde “kızın rızası olmaksızın cebren” alınmasının aşiret geleneklerine aykırı olduğunu dile getirmekten de geri durmamıştır. Kendisine bu haber ulaştığında çok

¹³⁰³ Necati Haksun, *a.g.e.* s.194

¹³⁰⁴ Necati Haksun, *a.g.e.* s.193

¹³⁰⁵ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.14

üzülen Kumru'yu kurtarmak için aşiret beyleri Mazlum ve Mahsud kardeşler, onu Çukurova'ya götürerek bu, evliliğe olanak vermemişlerdir. Nişanlısı ve kardeşi pusuya düşürülen Kumru'nun buna isyanı da kadının geleneksel rolüne yöneliktir: *“Hayfa ki kızlar ita-yı reyden mahrum, efsus ki kızlar ata binip silah kuşanmaktan meyustur.”*¹³⁰⁶

Mükerrem Kamil'in *Bu Kalp Duracak* romanında, Bilge'nin başından geçen aşk maceraları, onu “Şark”ta görev yapan kız kardeşinin evine kadar takip eder. Eniştesi Binbaşı Vural'ın evinde, İstanbul'daki trajik bir sonla biten evliliğinin yaralarını sağaltmaya çalışırken, başka bir kişinin ilgisini çeker. Kocasını evliliklerinden kısa bir süre sonra metreslerle gönül ilişkisi kurunca, evlerinde yaşayan kayını Necip tarafından yoğun bir ilgiyle taciz edilir. Sonraları aşkına olumsuz cevap verdiği Necip trafik kazasında ölürken, kocası Cevdet Bey de metresinden gördüğü ihanet nedeniyle intihar eder. Burada yaşadıkları ve hissettikleri, Bilge'nin yeni aşığı olan Doktor Dinçer'den kaçmasına neden olur. Fırtınalı bir aşk yaşamından sonra yoğun bir vicdan muhasebesiyle tekrar İstanbul'a dönen Bilge, orada Doktor Dinçer ile nişanlısını buluşturup başka bir ülkeye kaçar. Bilge'nin “Şark”ta karşılaştığı kadınlarla kendi dünyasına ait kadınları karşılaştırması, Bölge'deki kadınların olumsuz yaşam koşullarına karşın farkında olmadan sahip oldukları mutluluğu anlatmasıyla verilmiş olur: *“Karşığı yoldan, ellerinde bakraçlarla yerli kızlar geçiyorlardı.*

Bu, etekleri bellerinde, başları yemenili ve bir omuzdan bir omuza örgülü saçlı kızlar, ona erişilmez bir saadet gibi tatlı ve gönül alıcı geliyordu.

Bu sıhhatli ve gamsız kızlar, hayatı öyle dar bir pencereden görüyorlardı ki...

Yemek yemek, su taşımak..

Tarlada çalışmak..

Yahut hayvan sağmak..

Yahut uyumak..

Ve.. zamanı gelince, birkaç madeniye satılmak..

Sonra doğurmak..

Sıra ile gelecek ortakların kahırlarını çekmek.

¹³⁰⁶ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.75

Hayatları bu kadar sade ve kolaydı.

Ve böyle olduğu içindi ki, yaşayışlarından memnunlardı.. Hiçbir şikâyetleri yoktu.

Halbuki bu tarafta, parası, mevkii, her şeyi olan bir kadın..

Yani, sözde medeni bir kadın, bin türlü gönül sızısı, bin türlü erişilmez hayaller hasretiyle yeisten yeise, hırçnlıktan hırçnlığa düşüyordu. (...) keşke bir dilim ekmeği bütün hayatı pahasına kazansaydı da böyle manevi dertlerin işkencelerini duymasaydı.

Acaba onlar da kendilerini böyle uzaktan, süslü, boyalı, zengin bir hayat içinde gördükçe imrenmezler miydi?

Kim bilir belki..”¹³⁰⁷

Mutluluk adlı romanında Zülfü Livaneli, Bölge insanının en büyük handikaplarından olan kadın meselesini farklı boyutlarıyla derinliğine işler. Kendini şeyh olarak tanıtan amcası tarafından tecavüze uğrayan Meryem, intihara veya ölüme zorlanmaktadır. Köydeki insanlara dini telkinde bulunan amcaya göre “*bu dünyaya kadın olarak gelmek, cezalandırılmak için yeterli*”dir. Kadınlar, “*Havva anamız gibi, adamların başını derde*” sokmaktadır, dolayısıyla onların “*karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmemek*”¹³⁰⁸ gerekmektedir. Törelere gereği kirlendiklerini düşünen köy halkının temizlenmesi “*Meryem’in ortadan kalkmasına*” bağlıdır. Önceleri intihara niyetlenen Meryem, teyzesinin ve kuzeninin inadına yaşamayı seçer. Böylece kolayca öldürölüp oradan kaldırılması için İstanbul’a gönderilir.

Çatışmalı sürecin kendi ruhunda oluşturduğu tüm olumsuzluklarla askerlikten dönen Cemal, Meryem’i öldürmek için İstanbul’a götürür. Meryem’in tren yolculuğu esnasında karşılaştığı Seher isimli genç kızın, “*erkeklerle çatır çatır kavga etmesi, ona öfkelenmesi*” müthiş bir şeydir onun için. Buradaki farklı yaşam manzaralarından etkilenen Meryem’in Batı’da gözlemediği kadınlarla kendini karşılaştırması, Bölge’deki kadın olgusunun niteliğini açıklama açısından önemlidir:

“Bir haftadan beri erkeklerin içinde yemek yiyor, su içiyor ve artık bundan hiç utanmıyordu. Oysa genç kızlığa adım attığı günden beri öğrendiği şey, erkeklerin

¹³⁰⁷ Mükerrerrem Kamil, *Bu Kalp Duracak*, s.60-61

¹³⁰⁸ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.16

yanında yemek yenemeyeceği, su içilemeyeceği, helaya gidilemeyeceği, hatta konuşulamayacağıydı. Oysa şimdi yol üstü lokantalarında Cemal'le karşılıklı oturup hiç konuşmadan çorba içiyorlardı; hem de onca insanın içinde. Daha sonra Cemal, benzin istasyonunun yanındaki erkekler helasına gittiğinde kendisi de hiç utanmadan kadınlar bölümüne giriveriyordu. (...) Böyle deniz kıyısında gide gide kentler, kasabalar, yazlık evler geçe geçe sonunda incekleri kıyı kasabasına geldiler. Pırıl pırıl bir yerd burası ve çevresindeki kızlar artık Meryem'in ağzını açık bırakacak derecede çıplaklaşmıştı. Kimi mayoyla dolaşıyordu kimi şortla... Kasabada böyle bir şeye asla cesaret edemez, aklından bile geçiremezdi ama zaten oradaki erkekler, bu çocuklara benzemiyorlardı. Bambaşka bir dünyaya gözlerini açmıştı Meryem ve bu dünya, kendi tanıdığından tamamen farklıydı.”¹³⁰⁹

Barbaros Baykara'nın Dersim isyanını anlattığı *Dersim 1938* romanında askerlerin yöre insanı hakkında konuşmaları, dönemin kadın gerçekliğini de gözler önüne serer. Özellikle kızların küçük yaşlarda evlendirilmelerinde hissedilen tuhafılık, eğitim seviyesiyle irtibatlı bir durumdur. Birinci ciltte Besi'nin erkekler üstü mevkiisiyle ikinci ciltteki Fadi'nin durumu her ne kadar farklılık arz etse de kadın adeta mal gibi alınıp satılan bir meta olarak değerlendirilmiştir. Kocasına sadakati, iffeti askerlerce övülen kadının içinde bulunduğu ortamın ve ona dayatılan yaşam biçiminin tasviri, dışardan bir bakışla gayet olumsuzdur:

“Buralarda kızları daha on beşinde başlık parası ile kocaya satarlar. Çoğunlukla kızı, parası bol kart herifin biri alır. Kızcağz daha dünyasını tanımadan kofiyi giydirirler başına. Avrat olur, ana olur, daha doğrusu kocası olacak adamın yedi sülalesine kul olur. Ekmekten çok dayak yer, Dersim'in avradı. Koca evinde gelini dövmek helaldir. Yemek pişmeyende, iş bitmeyende kabahat hep gelinindir. Çocuklarını bile sevemez Dersim'in gelini. Kocası döver, kayını döver, görünçesi döver. Canına tak deyip de baba evine kaçtığında da babası döver gelini, yüz geri çevirirler. Koca evine dönende dayak bir kat daha helal olur. Bu hakarete dayanan dayanır, dayanamayan kendini uçurumdan atar, kurtulur. Atamayan da otuzuna varmadan kocamış bir avrat olur. Bu yüzden eli ayağı düzgün kıza pek rastlayamazsınız buralarda.”¹³¹⁰

¹³⁰⁹ Zülfü Livaneli, a.g.e. s.290-291

¹³¹⁰ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.27

Dino ile Ceren adlı romanında Seyit Alp, çocukları olmayan Begin Bey'in çocuk yaştaki Ceren'i almasını konu edinir. Bu evlilik söylentisini önceleri bir oyun olarak algılayan Ceren, düğünü yapılacağı esnada işin vehametini anlar. Şiran'ın temsil ettiği aktif kadın karakteri, halk töresindeki kadının rolüne mutabıktır. Son zamanlarda bey töresince geriye itilen kadının durumuyla halkın töresinde yaşayan kadın gerçekliği birbirinden farklıdır: “O töre ki, kadın toplumdaki yerini erkekle bir, daha üstün tutar. Başköşeyi yaşlı hanımlara buyur eder. Halk töresinin çatısı böyle. Bey töresinde, böyle halkın bu kadar farklılaşmadığı zamanlarda töre tek olmasa da bu kadar çatışmıyordu. İşte o zaman halk kadını, bey kadını aynı biçimlerde donanıyor, aynı itibarı görüyorlardı. Şimdi konak ahalisi dışında kadına değer verilmez oldu. İtten ucuz görülüyor. Her işi görür, hayvandan ucuz, eteği kirli bir azaptır. (...) Önünden kalkılır, göz ucuyla yüzüne bakılmaz. Düşmanlığı indirip bindiren, kırış barış öneren kadınlardı. Şimdi nerde o dünyanın bezeği, süsü canlar?”¹³¹¹

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı* ve *İki Öküz* adlı eserinde, bir çift öküz parası kazanmak için “İsdebil” a giden baba oğlun İstanbul'daki serüvenleri anlatılırken Doğu kadını ile İstanbul kadınlarının da bir karşılaştırılması yapılır. Köy ve kent ayrımının şekillendirdiği bu “değerler çatışması”¹³¹², onların yaşamlarını yönlendirecek bir öneme sahiptir. Köydeyken öküz alma fikrini ailesiyle paylaşan Halo Dayı'ya tepki gösteren eşi için kullandığı ifadeler, Doğu insanının bir prototipi olması açısından dikkate değerdir. Karısı için “eksik eteksin aklın ermez heç bi şeye” diyen Halo Dayı, “zaten avrat milletine bişi lappadak söylenmez ki. Alışdıra alışdıra söyleyecen, on sene önce bi öküz diyecen, on sene sona bi öküz daha diyecen. Sona başlayacan hep öküz lafi demeye...”¹³¹³

İstanbul'da çalıştıkları dönemde çarşıya çıkan İdris'in inşaat arkadaşı, ona şehir kadınları hakkındaki kanaatlerini aktarır. Kadınlar konusunda kendisinden daha tecrübeli olan Durmuş'un kadınlarla ilgili söyledikleri Anadolu insanının bakış açısıyla yoğrulmuştur: “Sen bakma bunnara... Bunnarın heç biri yar olmaz insana, gine ne varsa bizimkilerde var. Dur dediğin yerde dururlar, gal dediğin yerde galırlar... Amma bunlara dur da diyemen, gal da diyemen, çünkü seni heç dinlemezler. Benzemezler bizim köy yerinin avradına... Bunara çul çaput getir giysinler, senden iyisi yok,

¹³¹¹ Seyit Alp, *a.g.e.* s.33

¹³¹² Servet Tiken, *Türk Romanında Kentleşme ve Kentleşme*, Kitap&Cafe Serüven, Ankara 2015.s.127

¹³¹³ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.16-17

getirmedin mi başının etini yirler... Hem bulgur aşçıyan da ganaat getirmezler, bunara datlı gerek, bunara etli börek gerek. Yoğusa doymazlar... Doymayınca da seni heç dakmazlar... ”¹³¹⁴

Bir gün rastladığı asker arkadaşı Murtaza, İdris’teki saflığı ve kadın hasretini iyi değerlendirip onu iki çocuklu baldızıyla evlendirir. İdris’i heyecanlandıran Murtaza’nın baldızını tasviridir. İstanbul’da gördüğü kadınlardan çok etkilenen İdris, hayalinde hep böyle bir kadınla evlenmeyi kurar. Murtaza’nın baldızı, İdris’in istediği kadına ulaşmanın hayalidir:

“-Gözü boyalı mı böyle Isdanbil avratları gibi?

-İstersen boyar...

-Aboov... ya saçları, gabarık mı, na şunnar gibi?

-Kabarık...

-Aboov!.. ağzı da boyalı?

-Tabii boyalı... ”¹³¹⁵

Babasına bu konuyu açmaktan kaçınan İdris, babasının karşı çıkacağını bildiği için biriktirdiği bütün paraları da yanına alarak kadınla gizlice evlenir. Bir süre sonra kadın tarafından evden atılan İdris, Halo Dayı’nın “*buranın avratları bize gelmez*”, “*aldığın para bunnarın boyasına yetmez*” diye uyarmasına rağmen, babasının parasını da çalarak yine karısına döner. Halo Dayı’nın tüm ısrarlarına rağmen eşinden ayrılmayan İdris’in eşi ondan bir çocuğa hamile kalır. İdris köydeki Mihrican’ı unutmuş, artık saçları kabarık, ağzı boyalı bir “Isdanbil” kadınıyla evlenmiştir.

Duru Göl romanına ismini veren projeden dolayı Batı’dan Elazığ’a gelen teknik personellerin yanında kadınlar da vardır. Bölge’ye dışarıdan gelen ve Bölge halkıyla hiçbir ilişkiye girmeyen bu kadınlar, modern/rahat yaşamlarını burada devam ettirme gayretindedirler. Hiçbiri olduğu ortamın ortalama ahlak ölçülerine uymayan bu kadınlardan Rukiye, kocasının farkında olduğunu bildiği halde diğer erkeklerle ilişkiye girer. Recep, “*önüne gelenin altına yatan karı*”¹³¹⁶ diye nitelediği Rukiye’yi sonunda öldürerek kocasının evine bırakır. Öldürmesinin nedeni Rukiye’nin Cebbar ve Erdoğan’la da ilgilenmesidir. Romandaki en önemli kadın karakter olan Zeynep,

¹³¹⁴ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.175

¹³¹⁵ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.285

¹³¹⁶ İlhan Tarus, *a.g.e.* s.170

önceleri Pertev'in nişanlısı olarak İstanbul'dan şantiyeye gelmiş, orada diğer erkeklerle sıcak ilişkiler geliştirerek tekrar İstanbul'a dönmüştür. Oldukça güzel ve çekici bir kişi olarak tanıtılan Zeynep, daha sonra Cebbar'la evlenerek tekrar projenin yürütüldüğü şantiyeye döner. Kocasından gizli birçok gayrimeşru ilişkiye giren Zeynep, şantiyede bozulan motoru tamir etmede gösterdiği maharet sayesinde kocasını kendisine daha çok bağladığını düşünür. Artık yaptığı kaçamaklardan şüphelenmeyecek bir kıvama getirmiştir kocasını: *“Tamam! Ölünceye kadar bu erkek benimdir!”*¹³¹⁷

Erkan Karagöz'ün *Yüreğın Seğirdiğı Andır Aşk* isimli eserinde, töresel gerekçelerle işlenen bir evlilik *cinayetinin* anatomisiyle karşılaşırız. Kocasını öldürülen Tükez'in cenaze defnedilirken kocasının yakınında olmak istemesi, diğer kadınlarca felsefik bir gerekçeyle engellenir. Bizim geleneğimizde *“insana yaşam veren kadının ölümü izlemesi yoktur, yaşamla ölüm yan yana olmaz. Biz kadınlar, doğurmak, dünyaya getirmek, yaşatmak için var olan canlılarız; ölümün bulunduğu yerlerde olmamız yakışık almaz.”*¹³¹⁸ denilerek oradan uzaklaştırılan kadın, bir süre sonra töre gereği kocasının nüfusundan da çıkarılarak kayınıyla nikahlandırılır. Bu evlilik Tükez'le kayını Bayram'a ağır geldiği gibi çocuklarının da tahammülünü zorlar. Kocasını öldürüldükten sonra Vali tarafından kendisine kentte Ermenilerden kalma bir ev verilmek istenen Tükez'in verdiği karşılık, erkeklere danışmadan karar veremeyeceği biçimindedir. Nitekim onların uygun görmemesi nedeniyle köydeki bir eve razı olur. Doğu'daki kadının yaşam felsefesini ele veren bir diğer detay da Vasilisa'nın bir köyde misafirken sigara içmesi ve kardan adam yapmasının, evin kadını ve kızı tarafından yadırganmasıdır:

“Ev sahibesi dayanamayıp küçümseyen bir yüz ifadesiyle Vasilisa'yı işaret ederek, ‘Koca kadın çocuk gibi karlarla oynuyor.’ dedi. Ayıp.

Neden olsun abla? Hem sen neden oynamıyorsun ki? Ne olurdu sen de gelip bize katılsaydın?

Karla da oynanır mı?

Küçükken oynamadın mı?

¹³¹⁷ İlhan Tarus, a.g.e. s.251

¹³¹⁸ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiğı Andır Aşk*, s.7

Oynadım ama o zaman küçüktüm. Şimdi kocaman kadını, bir gören olursa ne der?”¹³¹⁹

Burhan Cahit’in ailesi öldürüldükten sonra Ermenilerin eline düşen bir küçük kızın Trakya’ya kaçırıldıktan sonra kurtulup İstanbul’a döndüğü *Kır Çiçeği* adlı romanında Çiçek, İstanbul’dayken girdiği “*kibar alemi*”nin içyüzünü öğrenince kendi memleketindeki kadınları hatırlar. Kent insanının geleneksel yaşam tarzından kopukluğuyla başlayan süreç sonradan oraya yerleşen insanlarda bir güven sorunu yaşamasına ve yabancılaşmaya yol açtığı için¹³²⁰ Çiçek, çocukluğunu birlikte geçirdiği o *saf* Doğu insanlarını özler. Evinde kaldığı Mahir Bey’in eşi tarafından zengin İstanbul kadın ve erkeklerinin eğlendikleri yerlere götürülen Çiçek; onların, eşlerini nasıl aldattığını, erkeklerin paralarına güvenip kadınların da para için ne türlü rezilliklere bulaştıklarını öğrenince, taşra insanındaki *namus* ve *şeref* hassasiyetlerinin bir kez daha ehemmiyetini anlar: “*Demek kadınların gönül hevesleri, erkeklerin de tahammül kabiliyetleri arttı. Beyaz Rusların kadınları, bize süslenmek, zevk etmek, erkeğe para sarf ettirmek usulünü öğrettiler. Erkekleri de beylerimize tahammül, sabır, sağırlık ve körlük dersleri verdiler, neticede bugünkü şuursuz, renksiz, seciyesiz cemiyet çıktı... Bu güzel kalabalıktan iğrenmiştim.*”¹³²¹

İstanbul’dayken evinde kaldığı Mahir Bey ve eşi tarafından yoldan çıkarılmak istenen Çiçek, çalıştığı işyerine gelen zengin müşterilerden Şefik Bey’in de Avrupa seyahatine birlikte çıkma teklifine maruz kalır. Bütün bunlara rağmen hayata tutunmaya çalışan Çiçek, kendisinin de beğendiği Suat Bey tarafından yapılan evlilik teklifine olumlu yanıt vermeye hazırlanırken, yanında çalıştığı Reşit Bey onu kandırarak adaya götürür. Reşit Bey’in elinden zorla kurtulan ve nihayetinde Suat Bey’le evlenip Cenevre’ye giden Çiçek’in kent insanına güveni artık kalmamıştır: “*Yedirdikleri bir lokma ekmeğe karşı insanın etinden ve şerefinden bin lokma çalarak nankör ve sefih iştahlarını bastırmak isteyen bu insanlara içimdeki isyan birdenbire alevlendi.*”¹³²²

Bir Doğu *güzellemesi* olan bu romanda Çiçek, karşısına çıkan tüm çirkeflilere rağmen çocukluğunun geçtiği çevrenin ona aşıladığı ahlak ve onurdan vazgeçmeden yoluna devam ederek, köklerinin bağlı olduğu asalattan taviz vermeyecektir. Onu teselli

¹³¹⁹ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.64-65

¹³²⁰ Servet Tiken, *a.g.e.* s.230

¹³²¹ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.145

¹³²² Burhan Cahit, *a.g.e.* s.282

eden en büyük meziyetin bu olduğunu hatırlayarak mutlu bir ailenin temellerini kurmaya hazırlanır: “*Yüce Erzurum dağlarının eteklerinde yetişen Kır Çiçeği başında esen bin bir fırtınaya rağmen boynu bükülmeden, kolu kanadı kırılmadan ve çok şükür koklanıp soldurulmadan umduğu hayata, temiz, lekesiz, şerefli bir aile yuvasına kavuşacaktı.*”¹³²³

Orhan Kemal’in *Tersine Dünya* adlı fantastik romanında, Doğu olgusunu mekândan ziyade kişi bağlamında işler. Cezaevinden çıktıktan sonra kocasıyla oğlunu göremeyen Bitirim Leyla, teselli bulmak için genelevine gidince orada “*Doğu illerinden*” gelen ve “*bir aşiret reisinin oğlu*” olan Apo’yu görür. Onun hayat hikâyesini dinleyen Bitirim Leyla, ona âşık olur. Kadın erkek rollerinin alt üst edildiği bu romanda Leyla’nın dinlediği hikâye, Doğu’daki kadın erkek ilişkilerinin şekillendiği çerçeveyi betimler: “*Anası hanedan kişi. Daha on beşini sürerken, bir gece amcasının azgın karısı yatağına giriyor ve genç adamı iğfal ediyor! Görenler olmasa bir şey değil. Ama görenler, görenler... Çoban karı görmüş. Ertesi gece o, ‘Ya bana da he, yahut anana söylerim!’ haydi onunla... Derken yayılmış. Haber anasının kulağına gitmiş. Karının şakası yok, çiftesini doğrulttu mu elinden Allah bile alamaz.*”¹³²⁴

Babasının tavsiyesiyle hayatını kurtarmak için kaçan Apo’nun anasının “odalıklar”ı hariç “nikâhlı beş” kocası vardır. Anası tarafından öldürülmemek için kaçan ve genelevlere kadar düşen Apo, kocası ve oğlu hakkında üzülen Bitirim Leyla’yi teselli etmek için “*Ben koskoca bir aşiret reisinin oğluyken, bak nasıl düştüm? Allah insanın, alnına kötü kader yazmasın. Yazdı mı? Fayda yok!*”¹³²⁵ diyerek namusu lekelenmiş Bitirim Leyla’yı avutmaya çalışır.

Haydar Karataş’ın *Gece Kelebeği* isimli romanında, Tunceli yöresinde geleneksel kadın karşıtı bazı uygulamalara değinilmekle birlikte, esas itibariyle erkeğin önemi sık sık vurgulanır. Kocasından kalan mirastan dolayı kaçırılmak istenen Fecire Hatun, bunlara karşı direnirken umduğu mirastan da pay alamaz; zira kız çocuğuna mirastan pay vermek, “*henüz gelenek değil*”dir. Buna rağmen mirastan hakkını almak isteyen Fecire Hatun’a “*hiçbir tarla*” verilmez. Nihayet Türkçe bilen bir “muacı”rı

---

¹³²³ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.272

¹³²⁴ Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, Everest Yayınları, İstanbul 2014.s.123

¹³²⁵ Orhan Kemal, *a.g.e.* s.124

yanına alarak ulaştığı Fevzi Müdür, ona köyün tapusunu vererek onu bu çaresizlikten kurtarmaya çalışır. Fakat bu tapusu da tarlalara konan hala tarafından yırtılıp atılır.

Romanda asıl dikkati çeken ayrıntı, erkeksiz kalan kadınların erkeği yücelten söylemleridir. “Akşamüzeri ve sabahın erken saatlerinde evlerin kapısında beliren askerler, her geldiklerinde bir erkeği alıp askere” götürünce bu durum geride kalanlar için “sürgünden daha ağır bir ölüm”¹³²⁶ anlamına gelir. Zira dört yıllığına askere giden erkeğin karısı ve çocukları hiçbir ekonomik üretim yapamaz, kendilerini uzun geçen kışlara hazırlayamazlar. Çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan halk, büyük bir geçim sıkıntısıyla mücadele etmek zorunda kalır: “Onlara göre, tüm bunlar erkeklerin olmaması yüzündendi. Erkekler olsaymış böyle olmazmış. Ama erkekler yoktu, sadece çocuklarla kadınlar vardı. Ve bir erkeğe sahip olmak, bir köye sahip olmaktan daha önemliydi.”¹³²⁷ Nitekim Kolsuz Musa karısı ve beş çocuğuyla Fecire Hatun’un yanına sığınınca “tek koluyla olmasına rağmen” yıkılmış evleri sağlam koluyla tamir eder ve koca ağaçları keserek kışa hazırlık yapar. Annesinin erkekler hakkındaki olumsuz ifadelerini bu kolsuz adamla anlayan Gülüzar, annesine hak verir. Dönemin insan yaşamına ışık tutan bu eserde yazar, halkın sosyal kültürüne üretim ilişkilerinin yön verdiğini ima eder.

Mehmet Eroğlu’nun terörden dolayı sıkıntılı günler geçiren Bölge insanının feodal yapısına da kısaca değindiği *Rojin* isimli romanında örgüt üyelerinin ajan işbirlikçi diye suçladıkları Şeyhmuza’un “işini bitirmek” için indikleri köyde, Zilan adlı bir genç kız onlara evi gösterir, infaz gerçekleşikten sonra da peşlerine takılır. Dağa çıkmak isteyen genç kız buna iten neden, “üç davara satılmak”tan kaçmasıdır. *Rojin*’in yanına aldığı Zilan, ailesinin ona biçtiği kefeni ancak böyle radikal bir kararla yırtacak ve *Rojin*’e göre “erkeklerin ona giydirdiği köleliği boynundaki bir tasma gibi çıkarıp ativer”¹³²⁸ecektir.

Cemal Ataç’ın *Bir Kız Böyle Düştü* isimli romanına yansıyan kadın olgusu, Bölge’nin klasik yaşamında görülen tipolojiye uygundur. Çocukluğunun geçtiği Sarıkaya günlerini yad eden İffet, evlerine gelen misafirlerin haremlik selamlık oturmalarını, genç kızların belli bir yaşa geldikten sonra çarşafa girme mecburiyetlerini

¹³²⁶ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.30

¹³²⁷ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.45

¹³²⁸ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.311

anımsar. Bu çarşafa girme merasiminde çok heyecanlandığını hatırlayan İffet, bundan kendisinin de artık “*şahsiyet sahibi bir insan*” olmasına vesile olduğu için olumlu bir dille bahseder. Yine çocukluğunun mutlu günlerine renk veren bir diğer olay da ablasına görücü gelmesidir. O yıl kasabalarının yaylasına konan bir Yörük aşiretinin Beyi, oğlu için görücü gelince ablası da mecburen görücüye çıkar. “*İki üç deve yükü hediye*”yle gelen görüclere verilen red cevabına içlenen aşiret, yaz bitmeden oradan göçer. Evlenecekleri kadınlarla başkaları aracılığıyla haberleşen erkekler gibi Celal de İffet’le ancak bir tesadüf sonucu karşılaşır ve Tekke Şeyhi vasıtasıyla onun babasına evlilik teklifini iletir. Celal’in teklifine verilen reddin gerekçeleri, bize Bölge insanının düşünce dünyası hakkında da bilgiler verir niteliktedir: “*Hacı Mansur efendinin beni neden reddettiğini ve hala da yola gelmediğini öğrendim. Üç sebep varmış.*”

1- *Namaz kılmıyormuşum?!*

2- *Bir muallimmişim?...*

3- *Maaşım azmış, ailemin asaleti belli değilmiş?!..*”¹³²⁹

Metin Aktaş’ın *Harput’taki Hayalet* romanına kadın erkek ilişkilerini bağlamında yansıyan önemli bir detay medrese öğrencilerinin kadınlarla konuşmaktan men edilmesidir. Roc, Sato’yla konuştuğu için medrese hocasına, Hayri tarafından gammazlanır. Buna karşın Sato’nun okuduğu Amerikan Fırat Koleji’nde kızlarla erkekler birlikte eğitim almaktadır. Kız erkek ilişkilerini sağlayan veya engelleyen koşullar, toplumun eğitim sistemine dolaylı yollardan bağlanmıştır. Avrupa değerlerine göre şekillenmiş kolejde, kızlarla erkekler, karma eğitim sayesinde cinsiyet ayrımının olmadığı bir atmosfer sunduğu için, Ermeni cemaatinde kadınlar daha rahat bir sosyal yaşam sürdürürler. Dolaylı yollardan bir toplumsal eleştiriye kapı aralayan yazar, Bölge insanının geri kalmasının nedenini, özellikle kadınların eğitilmemesine bağlar.

Orhan Aras’ın *Son Cennet* isimli romanında Can, işlediği cinayetten dolayı Ağrı’daki akrabalarının yanında saklanırken, nenesi ona kendi hayat hikâyesini anlatır. Yörede birbirlerine mesafeli duran diğer kız ve erkekler gibi nenesi de birkaç tesadüften ve bakışmadan sonra dedesi tarafından kaçırılmıştır. “*Benim beş erkek kardeşim var*” diye tehdit etmesine rağmen, bırakılmadığını söyleyen nenesi, “*buradaki insanlar namuslarına*” çok düşkün oldukları için kardeşlerinin birkaç gün sonra köyü

¹³²⁹ Cemal Ataç, *a.g.e.* s.23

bastıklarını ve kendisinin başındaki “beyaz başörtüyü” açıp savaşımların arasına atarak çatışmayı durdurduğunu söyler. Çünkü bir kadının başörtüsünü açarak erkeklerin arasına atması, en kuvvetli uyarı ve rica anlamı taşır. Kadının mahremiyetinin de en üst göstergesi olan başörtüsü, bu anlamıyla Bölge kültüründe önemli bir role sahiptir. Barışa vesile olan bu hareket sonucunda kardeşleri ve amcaoğulları, başlık parası niyetine “günlerce evlerine saman, ot, buğday”¹³³⁰ taşımışlardır.

Sislerin Ardında'da Bölge insanının kız çocukları ve kadınlar hakkında beslediği kanaati de işlemekten geri durmayan Halil İbrahim Özdemir, bunu özellikle Hatice karakteri üzerinden vermeye çalışır. Daha on üç yaşında olmasına rağmen görücüsü gelen “oyun çağında”ki Hatice, sokakta oynadığı esnada yanlarından geçen kadınlardan birisi tarafından “Ayıptır ayıp! Kocaman kızlar oldunuz. Artık bırakın bu oyunları!”¹³³¹ sözleriyle sert bir şekilde uyarılır. Kendisini uyaran kadınların dünürücü geldiği günden sonra, üvey anasından da aynı nasihati almıştır: “Aklını başına al ve gelinlik çağına gelmiş bir kız olduğunu unutma!”¹³³² Daha evliliği düşünemeyeceği bir çağda “üvey annenin sıkıntısından” kurtulmak için “evet” diyen Hatice, sözünün kesildiği Mahmut’u hiç görmemiştir. Bir gün Deli Dudu adlı kadının yardımıyla gördüğü “yakışıklı, güçlü kuvvetli” Mahmut, bir daha onun hayalinden çıkmayacaktır. Nişanlısına bir görüşte âşık olan Hatice “Aşk dedikleri ateş, böyle mi yakıyordu?”¹³³³ diyerek uyanan hislerini tanımlamaya çalışır.

Rus ordusunun saldırısının ardından orduya katılan Mahmut’un bir süre sonra şehit olduğu haberi Cimin kasabasına ulaştığında, Ciminliler göç hazırlıkları yapmaktadırlar. Genç yaşta dul kalan Hatice, Tokat’a göçerken yolda bulup Hicret adını verdiği kız çocuğuyla teselli bulacaktır artık. Uzun bir süre kızıyla yalnız ve kimsesiz yaşayan Hatice, çevrenin baskısı nedeniyle kırklı yaşlarındaki Mikdat’la evlenmek zorunda kalır. Onu evliliğe razı eden Esmâ’ya göre, bir kadın olarak uzun süre tek başına yaşayamayacağı gerçeğidir: “Kız dünyada ölüm var. Doğru söylüyorlar... Yarın düşkün olduğun zaman kim bakacak sana. Hicret’i gelin edeceksin, gidecek. Hiç olmazsa birkaç çocuğun daha olmalı ki yaşlanınca sana baksın. Yoksa ortalarda

¹³³⁰ Orhan Aras, *a.g.e.* s.27

¹³³¹ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.43

¹³³² Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.47

¹³³³ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.68

*kalırsın... Çevrene bir baksana... Pek çok yaşlı ve sahipsiz insan var. Bırak çocuksuz olanları, çocuklu olanların bile pek çoğu açta açıkta...*¹³³⁴

Bilal Civelek'in Dersim İsyanı'nın konu edindiği *Mustafa Kemal'in Kuşları* romanında kadının ölüm parantezindeki yaşamı ve evliliği konu edilir. Kendisi de Dersimli bir Alevi olan Hasan'ın isyancılarla çarpışırken şehit olmasından sonra eşi Gülistan, Murat Nehri'ne atlayarak intihar eder. Bölge insanı için "yüzyıllardır hayata veda etmek isteyenlerin tek çıkış yolu" olan Murat Nehri'ne Gülistan'ı çeken şey, onun kadınlığıdır. "Bir yıla varmaz, sevmediği birine dul kadın"¹³³⁵ diye verilecek olması ve bununla Hasan'ın sevdasına ihanet edeceği düşüncesi onu bu ölüme sürükler; zira Bölge kültüründe kadının adı yoktur: "Kadın, anaydı, eştı, işçiydi, hizmetçiydi, değeri yoktu! Kadın konuşamazdı, sessizdi. Feryatları duyulsa da kimsenin umurunda değildi. Sevmeye hakkı yoktu, sevse bile yalnız kendi bilirdi."¹³³⁶

Yılmaz Akbulut'un *Dersim Dikeni* isimli romanında temel tema ağa-halk çelişkisi olduğu halde kadınların yöredeki dezavantajlı durumuna da temas edilmiştir. Umum halkın yoksul olduğu yörede kadınlar, "hunharca" çalıştırılır. Her türlü çapa ve sürüm işlerinin kadınlara yaptırıldığı bu zeminde, tarlalarda tırpan sallamaktan, sırtları odun taşımaktan nasır bağlayan kadınlar, üstlerini değiştirecekleri fazla elbiseleri olmadığı için gece çamaşırlarını yıkar ve sabah tekrar giyerler. Çoğunlukla yalın gezdikleri için ayakları "çatlak çatlak"tır. Belki de mutlu oldukları tek işleri, harman zamanı genç kızların dövenlere binmeleridir: "Kızlar güneşin kavurucu sıcaklığı altında bile olsa dövene binmekten hoşlanırlardı. Şimdiye kadar hep başkalarının ağırlıkları ile ezildiklerinden kendilerini bir çift öküzün çekmesi onlara değişik bir yaşam ortamı olarak görünürdü. Ara sıra esen serin yele kapılarak sarı başaklar üstünde dönen kızlar, bu dövenler üstünde ezikliklerini unuttur, tatlı hayallere gömülürlerdi. Döven dünya gibi dönerdi. O döndükçe dudaklar türküler ve maniler mırıldanırdı."¹³³⁷

İsa Yılmaz'ın hasretle noktalanmış bir aşk üzerine temellendirdiği *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak* isimli romanında Aşur'un ablalarının kısa hayat hikâyeleri, yöredeki kadınların durumu hakkında da bilgiler verir. "Kızların en bahtsız, en büyük

¹³³⁴ Halil İbrahim Özdemir, a.g.e. s.226-227

¹³³⁵ Bilal Civelek, a.g.e. s.351

¹³³⁶ Bilal Civelek, a.g.e. s.350

¹³³⁷ Yılmaz Akbulut, a.g.e. s.80

ve ilk kız olan”¹³³⁸ Asya’nın evlendirildiği Hürmüz Ağa’nın oğlu Yusuf, “aksi, pis bir insan” olduğu halde, Asya onu hiçbir zaman terk etmemiştir. Bunun nedenini soranlara Asya’nın verdiği cevap Bölge kadınlarının kanıksadıkları geleneksel yapıyı da özetler: “Babamın namusunu ele ayağa düşürecekime ölürüm daha iyi.”¹³³⁹ Asya’nın aslında münferit bir olay değildir; çünkü “o topraklarda evlenip de gerçekten sevdiğine varan” çok az insan bulunmaktadır. Bunun sebebini irdeleyen yazar anlatıcı, gerekçesini bulmak için fazla zorlanmayacaktır: “Anneler nasıl sevdiklerine varamamış, babalar nasıl sevdiklerini alamamış idilerse bu acının çocukları tarafından yaşanmasını da bir adalet gereği sayıyorlardı.”¹³⁴⁰ Zaten Asya’nın babası Selahattin de gençliğinde sevdiği Ermeni kızı Mari’yle evlenememiş, aşk acısını ölene dek gönlüne hapsetmiştir.

İsa Yılmaz’ın *Kars’ta Bir Ermeni Cesedi* isimli fantastik romanda, tehcire tabi tutulan Ermenilerden birinin torunu olan Sevan ile dedesinden kalan evin yeni sahibi Âdem’in giriştikleri hazine takibini konu edinir. Âdem, kız çocuklarının okuma fırsatı bulamadığı bir aileni okuyan tek erkek çocuğudur. Annesinin “Okuyup doktor olacak da annesinin dertlerine çare bulacak”¹³⁴¹ dediği Âdem, ilkokulu kendi köyünde okuduktan sonra ortaokulu ve liseyi Kars’ta yatılı olarak tamamlar. Daha sonra annesinin istediği bölüme değil de iletişime merak salan Âdem, bir süre sonra fakülteyi bırakarak köyüne döner. Böylece kızlara tanınmayan hakkı kullanan tek aile bireyi de eğitimini tamamlamayıp köy yaşamına geri dönmüştür.

Özetle, Bölge yaşamında kadınların yeri, eğitimsizliğe ve erkekler üzerine kurulu ekonomik yapıya bağlı olarak dezavantajlı bir durum arz eder. Bu dezavantajlı durumdan kurtulabilmek için “seçmek zorunda bırakıldıkları tek yol ev kadınlığı”dır; çünkü bu koşullarda kadınların geçinmesini sağlayan tek iş, evliliğdir.¹³⁴² Sevdiği kişiye ve istediği hayata bir türlü ulaşamayan kadının, evlilikten başka çıkar yolu yoktur. Annesinin isteği dışında evlendirildiği bir kızın da evlenme macerası, bundan farklı olmayacaktır.

¹³³⁸ İsa Yılmaz, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, s.75

¹³³⁹ İsa Yılmaz, a.g.e. s.75

¹³⁴⁰ İsa Yılmaz, a.g.e. s.76

¹³⁴¹ İsa Yılmaz, *Kars’ta Bir Ermeni Cesedi*, s.21

¹³⁴² Arzu Çur, “Kadınlar: Taşranın Yurtsuzları”, Tanıl Bora (Der.), *Taşraya Bakmak* (ss.115-137), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.s.123

3.1.3. Gurbet Acısı/Sıla Hasreti

Bütün kaygı ve korkularımızın temelinde yatan “doğum kaygısı”¹³⁴³ anne bedeninden ayrılan bireyin daha sonraki tüm yaşamını derinden etkiler. Doğumla birlikte güvenli bir yuvadan ayrılan birey, bunun verdiği travmayı atlatmak için yaşamı boyunca bir mekâna tutunmaya çalışır. İşte bireyin bu mekân ihtiyacına cevap veren en önemli unsurlardan biri de memleketi veya vatanıdır. İnsan ve mekân arasında duygusal bir bağla kurulan ilişki, kültür dediğimiz yaşam birikimiyle de tamamlanıp insani bir *kimlik* olur. Bu sayede oluşan yer bağlılığı ve yer kimliğinin, insanın güvenlik duygusu ihtiyacını gidermede, kendini ifade etmede ve kendi kültürel kimliğini hissetmede önemli katkıları vardır. Memleket dediğimiz olgunun sağladığı “bağlılık ve *kimlik duygusu*”,¹³⁴⁴ ondan ayrı kalındığında önemli kırılmalara uğrayarak kişiyi rahatsız eder. Derinlikler ilminin ifade ettiği tüm bu hassasiyetler, inceleme konumuzu oluşturan Bölge romanlarındaki katakterlere eksiksiz yansımıştır. Özellikle Rus işgali ve Dersim İsyanı nedeniyle yerlerinden ve yurtlarından kopan roman kahramanları, gittikleri yerlerde uzun süre hayattan kopuk yaşamışlardır. Ekonomik nedenlerin ortaya çıkardığı gurbet hikâyeleri, uzun süren sıla acısı ve sonrasında gerçekleşen dönüş teşebbüsleriyle romancılarımız açısından da önemli bir tematik imkân olmuştur.

Dursun Akçam’ın *Dağların Sultanı* adlı romanında, gurbete neden olan etken Bölge kültüründe yadsınamayacak bir ağırlığı olan kan davasıdır. Kuzeydoğu Anadolu’da Z. köyü olarak ifade edilen bir yerde adam öldürmek suçlamasıyla aranan Şito, kaçak yollarla “Alaman”a geçer. Dilini bilmediği bir ülkede, devletin verdiği kısıtlı bir parayla geçinmek zorunda kalan Şito, hep bir sıla hasreti ve gurbet sancısı çekmektedir: “*Hey gidi günler, hey!..*” diyerek içini çekti, ‘*Dağların Sultanı*’ Şito, *kocamış tekelere dönmüştü. Tam dokuz yıl olmuştu Alaman’a geleli... Karısı Nazo’yu, altı aylık oğlu Memo’yu, iki yaşında Kezo’yu Herodağın ardında bırakmış da gelmişti! Doğu Anadolu’nun yüceliği içinde yitikti Z. Köyü, Şito’nun kendi köyü... Nice zamandır sağlıklı bir haber alamamıştı çoluğundan çocuğundan... Oğulları aklına gelende burnunun direği sızlıyordu.*”¹³⁴⁵ Kendisini bir nesneden farksız gördüğü bu gurbet ellerde, Şito’yu ayakta tutan onun dönme umududur: “*Hep dönmek umuduyla*

¹³⁴³ Otto Rank, *Doğum Travması*, Metis Yayınları, İstanbul 2001.s.36

¹³⁴⁴ Melek Göregenli, *Çevre Psikolojisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.s.180

¹³⁴⁵ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.17-18

yaşıyordu... Memleketin taşını toprağını öpmek için, özlem gidermek için gidecekti, bir de o dağlardan özür dilemek için!..”¹³⁴⁶

Muzaffer İzgü'nün bir çift öküz parası kazanmak için İstanbul'a çalışmaya giden Halo Dayı ile oğlunun hikâyesini anlattığı *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanında, baba oğul, İstanbul'un zor yaşam koşullarında hep köyü düşlerler. Bir güven alanı olarak kabul ettikleri köy yaşamından tümüyle kendilerine yabancı bir kente gelen Halo Dayı ile oğlunun buradaki insanlarla tek ortak tarafı konuştukları dildir. Yaşam biçimlerine yabancı oldukları bu kentte kendilerini bir fazlalık olarak görürler. Halo Dayı açıkça söylemese de karısı İmamgızı'nın köyde o an nelerle meşgul olduğunu hayal eder. İki öküzün parasını biriktirir biriktirmez hemen köyüne ve İmamgızı'na kavuşacaktır. Oğlunun dul bir hanımla evlenmek için inşaattan kaçmasına üzülen Halo Dayı köye olan özlemini haykırır: “*Lan, dedi, lan yirler lan... Ne güzel köyümüze gidecekdik, düşecekdik ben öne, dutacaktım öküzlerin ipinden, sen yeni urubalarinnan ardıma, bir girecekdik köye, ne galdıydı lan, ne galdıydı?*”¹³⁴⁷

Oğlunun kendisini terk ettikten sonra köye gidip ailesini İstanbul'a getirmesiyle karısına hasreti sona eren Halo Dayı, tek göz bir gecekonduya yerleşerek yaşamına devam eder. Kendisinin inşaatta, kızı Zahra'nın da başka işlere koşturması nedeniyle para biriktirmeye başlayan Halo Dayı, karısının merakını gidermeye çalışırken sıla hasretini ne kadar sıcak duyumsadığını da dillendirmiş olur:

“- *Hep burada mı galacıyık? diye sordu.*

-*Yoo, dedi Halo Dayı, yo... Vallaha burnumda tüter Mescitli, acık siz geldiniz deyi unuttum, yoğsa içimde Mescitli, içimde... na burada...*

Pofladı...

-*O gıvrık yollarımız, o gapımızın önü, o duvara belimi verip güneşi seyrettiklerim mezerlik, hepsi, hepsi... gışın çok hesdelendiğimde bilene yok dedim, buranın mezerleri sana göre deel dedim, sen köyüne gedip orya gömülecece dedim... duttum sözümü, ölmedim...*”¹³⁴⁸ Nihayetinde Halo Dayı, oğlu İdris ve kızı Zahra'yı

¹³⁴⁶ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.34

¹³⁴⁷ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.345

¹³⁴⁸ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.380

arkalarında bırakıp karısıyla köyüne döner, üstelik yıllar önce köylülere söz verdiği gibi iki öküz sahibi olarak.

Ümit Kaftancıoğlu'nun *Yelatan* adlı romanında Aşır'la Gülü Saskara'dan daha iyi bir hayat kurmak için Sarıkamış'a bağlı Kotanlı'ya göçerler. Bu göç bekledikleri huzuru vermez. Geldiklerine pişman olan Gülü "*Beni tez elden kendi köyüme ulaştır... Beni köye götür, aç ölüp, ot yiyip, köyümde öleceğim.*"¹³⁴⁹ der ve "*gidek, elin yurdunda tok gezenecik, kendi gurnamda ölürüm daha iyi.*"¹³⁵⁰ sözleriyle sıla özlemini ve gurbet acısını dile getirir. Diğer romanlara nazaran daha kişisel bir gerekçeye dayanan bu romandaki Bölge içi göç, tamamen ekonomik bir tercihe dayanmaktadır.

Ferit Edgü'nün *Yaralı Zaman* romanında karşılaştığımız göç, başka ülke insanların çektiği drama ilişkindir. Körfez Savaşı'ndan kaçan Iraklı mülteciler, sınırın bu tarafında geleceklerine dair endişelerini paylaşırken, gurbetten vatanlarına dönmenin güveni içinde olduklarını belirtirler: "*Sözüm ona baba ocağına döndük, diyor bir başkası. Ama nerde baba ocağım? Ne bilem, ne bilem, ne bilem, diyor öbürü.*"¹³⁵¹ Bu tür söylemlerle sınırlar çizilmeden önce bu tarafta yaşadıklarını ya da atalarının uyuğu olduğu Osmanlının bakiyesi bir devletle gönül ilişkilerin devam ettiğini dile getirmek isterler.

Selami İzzet'in *Küçük Hanımın Kısmet* adlı romanında Hidayet Muhlis, görev nedeniyle bulunduğu Tutak'ta "*daiüssıla ıztırabı çek*"mektedir. Evlenmek üzereyken müstakbel eşinde gördüğü muziplikler yüzünden İstanbul'dan kaçan Hidayet, önceleri rahatlık duyduğu Şark'ın bu köşesinde, sonradan meçhul bir kadından aldığı mektuplar yüzünden, kendisini bulunduğu mekâna yabancı hisseder ve *gurbet acısı* yaşar. Bu yönüyle Doğu, acı veren bir gurbet diyarıdır.

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* romanlarında temel karakterlerden biri olan Senem, babası tarafından Diyarbakırlı bir şıha dördüncü eş olarak satınınca, orada bulunduğu süre içinde memleketi olan Dersim için gözyaşı dökerken, *Kardelenler* adlı kitabında Kulin, bir sosyal destek projesi kapsamında memleketlerinden alınıp İstanbul TED Koleji'ne getirilen kızların memleket hasretlerini işler. Vanlı Semra örneğinde görüldüğü gibi, sırf okumak için "*evini, ailesini çok özlemesine ve her gece gizli gizli*

¹³⁴⁹ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.115

¹³⁵⁰ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.116

¹³⁵¹ Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, s.33

ağlamasına rağmen”¹³⁵² doğup büyüdüğü şehrini bırakan genç kız, geri dönmeyi düşünmez. Gurbet bu yönüyle onların kendi hayat hikâyelerini yazma imkânı veren bir *çile* diyarındır.

Burhan Cahit’in *Kır Çiçeği* adlı romanında, Doğu’nun insan iklimi yönüyle Çiçek tarafından ne kadar istendiğine yer verilir. Erzurum’a bağlı küçük bir kasabada yaşayan Çiçek ve ailesi Ermeni çetelerinin neden olduğu katliamlar neticesinde göçe zorlanır. Yetim ve öksüz kalan Çiçek, Ermeni zabıtları tarafından Trakya’ya kaçırılınca orada bir fırsatını bulup Türklere sığınır. Gümölcine’deki Türk konsolosluğu tarafından pasaportla İstanbul’a dönen Çiçek, yaptırdığı soruşturma neticesinde memleketteki aile ve akrabalarından hiçbirinin yaşamadığını öğrenince İstanbul’da yaşamaya karar verir. Burada kendisine yardım eder görünüp ondan yararlanmaya çalışanları tanıdıkça kendi memleketine ve insanlarına hasreti bir kat daha artar. Sıla onun için adeta *yitirilmiş* bir cennet mesabesinde: “*Çağlayanlar. Bizim kasabanın çağlayanları... Onları her gece görüyorum ve çınarlığa kadar inip kayalara çarpan suların sesi her zaman kulaklarımda en ıstıraplı ve en sevinçli zamanlarımda keni kendime kaldıkça hep onları hatırlıyorum. Suların sesi kırık ömrümün musikisi gibi beni bırakmıyor.*”¹³⁵³

Yaşar Kemal’in *Kale Kapısı* ve *Kanın Sesi* adlı romanlarında, İsmail Ağa ve ailesi, Rus işgali nedeniyle Van’dan Çukurova’ya göçer. İsmail Ağa’nın Mardin dolaylarında yaralı bulup ölümden kurtardığı Salman tarafından Çukurova’da öldürülmesi, aileyi tüm yönleriyle çöküntüye uğratar. İsmail Ağa’yı öldüren Salman’ın saldırganlığı korku ve babasız kalan ailenin yoksullaşması, İsmail Ağa’nın kardeşi Hasan Ağa’da *sıla hasretini* şiddetlendirir. Büyük bir ozanlık yeteneğine sahip olan Hasan Ağa, memleket hasretini türkülerıyla dile getirmeye çalışır. Mustafa’yı çok etkileyen bu ifadeler, romanın sonunda Mustafa’nın Van’a yönelik bilmediği bir yolculuğa çıkmasına bile neden olur. Hasan Ağa’nın zihninde bir *cennet* imajına bürünen Doğu, gerçekten ziyade düşsele yakındır:

“Hasan’ın sesi Mustafa’yı her zaman öylesine etkilerdi ki günlerce onun etkisinden kurtulamaz, Van denizini, Ağrıdağını görmek özlemiyle yanardı. Kutsal bir dağdı Ağrıdağı. Ona giden, onun eteklerine yüz süren cümle kötülüklerden,

¹³⁵² Ayşe Kulin, *Kardelenler*, s.41

¹³⁵³ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.247

hastalıklardan yunar arınırdı. Ona yüz sürenin bu dünyada, öbür dünyada da yeri cennet olurdu.

Hasan Ağa, alın beni götürün turnalar, diyordu, Van gölüne, Ağrıdağına. Bir an, bir ancık göreyim Ağrıdağının ışığını ondan sonra hemen oracıkta Allah canımı alsın, diyordu. (...) Yıldızlar çiçek açıyor, diyordu Hasan, Ağrıdağında, güneş çiçek açıyor, Van gölünün mavisi çiçek açıyor, gökyüzü ağzına kadar masmavi çiçeklerini, yıldızlarını açıyor. Ben oraya gideceğim, diyordu Hasan, yayan yapıldak yola düşeceğim, dizlerimin üstünde sürünerek Van gölünün kıyısına, Süphan dağının, Ağrıdağının eteklerine varacağım, oralara yüzüm süreceğim, ondan sonra öleceğim, diyordu.”¹³⁵⁴

Kemalettin Çalık'ın *Sarıkamış* romanında 93 Harbi esnasında Rus ordusunun Sarıkamış'ı ve Kars'ı işgal etmesinden dolayı oralardan muhacir olmuş Zülküf Öğretmen'in dedesi son nefesinde bile “*Ah Kars! Ah Kars*”¹³⁵⁵ diye inerken, Fahri Erdinç'in *Alinin Biri* adlı romanında da Kürt Memo aynı hasrete ortak olur. Afyon'a bağlı Sandıklı ilçesinde “*mecburi ikamete*” tabi tutulan Kürt Memo, isyan sonrası Dersim'den sürülen kişilerdendir. Sürgün esnasında karısından ve iki yaşındaki oğlundan koparılan Kürt Memo'nun, Dersimlilerin memleketlerine dönmelerine izin verilmesiyle sıra özlemi gittikçe kabarrır. Eşini ve çocuğunu bulmak için “*güzden güze, ağadan yıllığını alınca*” yollara düşen Memo, onları “*köy köy*” arar. Ailesini bulmak için üst üste Ankara'ya dilekçeler yollayan Memo, onları bulup memleketine dönmek istemektedir; zira “*gurbet artık canına tak*”¹³⁵⁶ etmiştir.

Orhan Aras'ın *Son Cennet* isimli romanında Can, siyasi bir cinayetten dolayı yurt dışına kaçtıktan sonraki hasretini konu edinir. Üniversite öğrencisiyken karşıt görüşlü öğrencilerle girdiği bir çatışmada bir arkadaşını öldürür. Iğdır'daki ailesinin yanına dönen ve onların da yardımıyla bir süre Ağrı'da saklandıktan sonra İran üzerinden Avrupa'ya kaçan Can'ın bu kaçış öyküsünde *sıla hasreti*, en yakıcı haliyle Can'ı kahredecektir. “*İnsanlığın düşünüyü kurduğu son ve ebedi cennet*”¹³⁵⁷ olarak tahayyül ettiği Avrupa'da büyük bir *hayal kırıklığı* yaşayacak olan Can'ın *sıla hasreti*, zehirlenme nedeniyle öleceği esnadaki son sözlerine bile yansır. Can, İran'da Molla

¹³⁵⁴ Yaşar Kemal, *Kanın Sesi-Kimsecik 3*, s.263

¹³⁵⁵ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.11

¹³⁵⁶ Fahri Erdinç, *a.g.e.* s.110

¹³⁵⁷ Orhan Aras, *a.g.e.* s.149

Hasan'ın evindeyken, kendini çok zorlasa da bir türlü Aliye'nin ailesine uyum sağlayamamakta ve hep memleketini düşünmektedir. Cennet hayaliyle kaçtığı Avrupa'da, asıl cennetin yitirdiği memleketi olduğunu özlemle anlar: *“İçimde sürekli beni iğneleyen, rahatımı kaçıran bir şeyler vardı. Bunu kendi kendime bile bir türlü açıklayamıyordum. Bu kâh bir özlem, kâh bir korku, kâh bir kaçış, kâh bir pişmanlıktı... Arada bir şehrin dışına çıkıyordum. İlk gördüğüm ağacın dibine oturup hayallere dalıyordum. Gül'ü anımsıyordum. Ona verdiğim sözleri, yanağıma kondurduğu ilk öpücüğü, avuçlarına gizlediği beyaz kır çiçeklerini gözlerimin önünde canalandırıyordum... Artık geri dönemem, diyordum. Artık köyümüzde serbestçe dolaşamam, anamın boynuna sarılamam, babamın kara kurşuni gözlerine bakamam, Yusuf'ların evlerinin önünden geçemem, Gül'e el sallayamam, kardeşlerimin yanaklarından öpemem!”*¹³⁵⁸

Halil İbrahim Özdemir'in *Sisler Ardında* romanında, gurbette bulunmanın nedeni Rus işgalidir. Osmanlı Devleti'nin Almanların lehine savaşa girmesinden sonra Rus ordusunun doğudan ilerleyişinden ürken Cimin halkının batıya doğru göçe başlaması Tokat'a sığınmalarıyla son bulur. Burada hayırsever insanlar tarafından sahip çıkılan Hatice ve amcası Molla Bekir'in ailesi, Rusya'da başgösteren Bolşevik ihtilali nedeniyle Rus ordusunun geri çekileceği tarihe kadar, Tokat'ta memleket hasreti çekerler. Bir yıldan fazla Tokat'ta kalan Molla Bekir'in ailesi, *“bazen aç, bazen tok”* geçen günleri süresince hep memleketlerinin özlemiyle yanmaktadır: *“Rüyalarını rehin alan duygu, memleket sevdasıydı. Bu öyle bir sevda ki tıpkı karasakız gibiydi. Ne akıllarından çıkıyordu ne de gözlerinin önünden gidiyordu. Her gün her saat akıllarındaki şeydi o. Bu kadar rüyayı bu kadar kısa zamanda görebildiklerine şaşırıyorlardı. (...) Başlarını her yastığa koyduklarında memleketi görüyorlardı, memlekette kurulmuş sofralar başında aile fertleri ile konuşuyorlardı. Yataktan kalktıktan sonra da bitmiyordu rüyalar. Herkes o gece gördüklerini birbirine anlatıyor 'Hayırdır inşaallah' yahut 'Maşallah çok güzel bir rüya görmüşsün' diyerek hayra yoruyorlardı.”*¹³⁵⁹

Munzur Çem'in *Gülümse Ey Dersim*'in baştan sona sürgün yaşamını anlattığı üçüncü cildinde İzmir'in bir köyünde ailesiyle zorunlu ikamete tabi tutulan Memo, on

¹³⁵⁸ Orhan Aras, *a.g.e.* s.91

¹³⁵⁹ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.145

iki yıl sonra af söylentisini duyduklarında çok heyecanlanır. Memo'nun annesi Sere, baygınlık geçirir. Sürgünde yaşadığı yıllarda eşikten dışarıya adım atmayan, bir tek komşuya gitmeyen ve köyden kimsenin bir tas suyunu içmeyen Sere, “tek kelime” Türkçe öğrenmeden memleketine döneceği günü beklemiştir. Türkçe öğrenirse bir daha Dersim’e gidemeyeceğinden korkmaktadır adeta: “Zaten anam hiç buralı olmadı ki Sait kardeş. Buralı olmayı bir kenara bırak, burada yaşamadı bile. O sürekli olarak Dersim’le oldu, orayla yaşadı. (...) Hepimiz kendi yerlerimize geri dönmek istiyoruz ama onunkisi başkadır. Gitsin de ömrünün son günlerini orada geçirsin. Zaten tüm istediği de budur.”¹³⁶⁰

Cafer Demir, *Sürgün* isimli eserinde Beyşehir’in köylerine sürülen birkaç ailenin çektiği sıkıntıları anlatırken, roman kişileri koparıp alındıkları memleketlerine dair özlemlerini sık sık dile getirirler. Elmalı Köyü’ne yerleştirilen Küçük Hasan’ın babası Dursun Ali, “Kırklar Dağı eteklerindeki tek katlı ve kısmen toprağa gömülü küçücük evi”¹³⁶¹ni hatırlar. Daha sonra Dersim’e ulaşmak için evden kaçarken Çarşamba Suyu’nda boğulacak olan Dursun Ali, memleketlerindeki onca olumsuzluğa rağmen, içindeki hasreti bir türlü dindiremez: “Ama her şeye rağmen, o günler çok güzeldi. Yoksulduk. Ekmek bulsaydık katık yoktu. Katık bulsaydık ekmek yoktu. Doğru dürüst bir elbise bile olmazdı üzerimizde. Hep yırtık çarıklarla gezdiğimiz için, ayak tabanlarımız yara bere içinde kalyordu. Canımız acıdığından doğru dürüst yere bile basamıyorduk. (...) Karnımız aç da olsa, sırtımızda bir hırkamız, ayağımızda yırtık bir çarığımız da olsa, kendi öz memleketlerimizdeydik. Kendi törelerimiz ve itikadımızla yaşıyorduk.”¹³⁶²

Sürgünlüklerinin üzerinden dokuz yıl geçtikten sonra çıkan afla memleketlerine dönme izni çıkan Mahmut da, Kömürcü Köyü’nde kurduğu samimi dostluklara karşın, yine de memleketine dönmeyi arzular; çünkü ona göre gurbette “ne yediği belli insanın, ne de içtiği.”¹³⁶³

Metin Aktaş’ın *Sürgün* isimli romanında ise siyasal nedenlerden dolayı gerçekleşen bir sürgün ve sürgünün neden olduğu sıla özlemi vardır. Batı’ya sürülen yaşlı bir dedeyle Saruşak Köyü’nde tanışan Hüseyin, uzun süre dertleştikten sonra kaçma teklifi alır. Hüseyin de “Bahara... Birlikte kaçalım” diye mukabelede bulununca

¹³⁶⁰ Munzur Çem, a.g.e. s.762-763

¹³⁶¹ Cafer Demir, *Sürgün*, s.159

¹³⁶² Cafer Demir, a.g.e. s.159-160

¹³⁶³ Cafer Demir, a.g.e. s.267

yaşlı adam çok sevinir. Yakın köylüsü olan hemşehrisi, Hüseyin'e yıllardır gerçekleştirmek istediği en önemli hayalini açıklar: “*Kemiklerimi yurduma kavuşturmak istiyorum.*”¹³⁶⁴

3.1.4. Sürgün

İnsan türünün ilk prototip çifti olarak kabul edilen Âdem'le Havva'nın Cennet'ten kovulmasıyla başlayan sürgün hikâyesi, modern zamanlarda şiddetlenerek devam etmiştir. İnsan-mekân sorunsalına endeksli bu olgu, sahip olunan en önemli *varoluşsal* özelliğin yitirilme kaygısıyla birlikte daha da yıpratıcı bir niteliğe bürünür. İnsanın tüm *insani* hasletlerini biçimlendiren bu nitelik, yurt ve yuvadır. Yurdundan zorla uzaklaştırılan insan, kendisini tanımlamasına yardımcı olan anlamlı bir dizgeden koparılıp kaosa atılmıştır. Aslında kişinin yurdundan atılması, tüm geçmişinden koparılmasıyla aynı anlama gelir; çünkü kişilik, tüm anlam ilişkilerini mazi üzerine kurgulamıştır. Dolayısıyla sürgün olmak, insanın kişiliğinin kök saldıgı tüm yaşamsal bağlardan koparılması anlamına gelir. Bu koparılmanın ana özelliği olan *çifte bilinç*, aynı anda farklı zamanların ve mekânların etkisine açıklıklığıyla kalıcı bir çatallanmaya yol açar.¹³⁶⁵ Böylelikle sürgün yazarlarının ilerleyebileceği geniş bir mecra açılmış olur.

Edebi eserlerin sık işlenen temalarından biri olan sürgün, genel anlamıyla “*insanları ait oldukları yerden uzaklaştırma ve başka bir yerde zorunlu yaşamaya mecbur bırakma*”¹³⁶⁶ durumudur. İncelediğimiz romanlardaki sürgün hadiselerinin en önemli nedenlerinden biri *siyasal* nitelikli isyanlardır. Bu kapsamda yazılan romanlardaki sürgünlük konusu; sebep, sonuç ve sürgün sürecindeki sıkıntılarla işlenir. Ağırlıklı olarak Dersim'den sürgünün konu edildiği romanlarda *menfîlerin* yakalanma anları, gittikleri yerlerde karşılaştıkları insanlarla ilişkileri, yolculuk esnasındaki sıkıntıları, sürüldükleri yerlerden kaçma teşebbüsleri ve nihayet cezanın bitmesiyle geri dönüşleri, yazarların eserlerini yazarken en sık tekrarladıkları konular olmuştur. Romanların olay örgüsünün anı çerçevesinde oluşturulduğu bu eserlerde geçmiş, belleğin süzgecinden sızan anakronik olaylarla yansıtılır. Her zaman ısrarcı olan bu anılarda, *dün* bugünü şekillendiren en etkili faktör¹³⁶⁷ olarak konumlanmıştır. Bunun

¹³⁶⁴ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.200

¹³⁶⁵ Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, Metis Yayınları, İstanbul 2009.s.365

¹³⁶⁶ Kemal Timur, *Meçhule Yolculuk/Türk Romanında Sürgün*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2012.s.11

¹³⁶⁷ Beatriz Sarlo, *Geçmiş Zaman*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.s.9

dışında Ferit Edgü’de olduğu gibi, görev yaptığı yerleri sürgün kabul ederek, bu psikolojiyle yazan sanatçılar da vardır. Ancak bütün bu durumlar, bir otoritenin neden olduğu faaliyetin ceza ya da görev biçiminde ifa edilmesi anlamına gelir. Araştırmamızın önemli bir tematik unsuru olan sürgünlükler, idari ve politik bir sürecin neden olduğu bireysel ve toplumsal rahatsızlıklar yönüyle işlenmiştir.

Barbaros Baykara’nın *Dersim 1937* romanında, aynı isimli isyana katılan “aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri aileleriyle birlikte yurdun herhangi bir köşesine tehcir”¹³⁶⁸ edecek yasanın uygulanması Binbaşı Kemal tarafından olumlu karşılanır. Ona göre “Türk topraklarında yaşayan herkes Türk gibi yaşamasını ve ona göre davranmasını bilmeliydi.”¹³⁶⁹ Binbaşı Kemal, isyan sonrası alınan tehcir kanunu için “bazı kararlarımızın sonuçları insan olarak bizi üzse de bunu eksiksiz uygulamak zorundayız”¹³⁷⁰ diyerek vicdanen rahatsız olduğu kararın gerekliliğini dile getirir. Gönderilecek ailelerin “hiçbir şekil ve surette” bir araya getirilememesi esasına dayanacak bu sürgün tipinin Binbaşı Kemal açısından makul bir gerekçesi vardır: “Asırlardır üretimden uzak kalan bu insanlar, yaşamlarını çapulculukla sürdürmüşler ve ticaretlerinin kaynağı çapul olmuştur. Tehlikeli olmasına rağmen insan ruhunu da bir yerde tatmin eden heyecanı oluşturan çapul, bu insanların ihtiyaçlarını kolay teminde bir vasıta olmuştur. Bu bakımdan yıllarca yaşamlarını çapulla sürdüren insanların kısa sürede üretime dönmesi imkânsızdır. Yurdun herhangi bir yerinde dahi, birden fazla ailenin bir araya gelmesi halinde de tekrar aynı yolla yaşamlarını sürdürmek isteyecekleri tabiidir. Bu bakımdan tehcir uygulanmasına nahiye ve kazalara birer, illere de en çok üç ailenin yerleştirilmesinde itina gösterilecektir. Yeni iskân bölgelerine yerleştirilen aileler üretim ve imar çalışmalarına daha doğrusu para kazanmaya zorlanacaklardır. Çocuklarının okullara alınmasında bu insanlara öncelik tanınacaktır.”¹³⁷¹

Baykara’nın *Dersim 1938* adlı eserinde Seyit Rıza’nın idam edilmesiyle beli kırılan kalkışmanın ebediyen ülke gündeminden çıkması için, Dersimlilerin üretime uygun olmayan memleketlerinden bereketli topraklara göçertilme (tenkil) sürecine yer verilir. Anlatıcı “asırlarca suyuyla havasıyla, toprağı ile haşır neşir olduğu

¹³⁶⁸ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.58

¹³⁶⁹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.59

¹³⁷⁰ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.269

¹³⁷¹ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.269-270

yurdundan” kopmak istemeyen insanları başka memleketlere zorla göç ettirecek bu politikanın amacını şöyle izah eder: “Dersim’in ekilebilir toprakları bunca insanı besleyemezdi. Bu nedenle Seyit’lerin, ağa’ların tümü sürülse dahi içinden yeni yeni Şihlar, Ağalar çıkartarak kendini sömürtür ve eşkıyalığa yönelirdi.”¹³⁷² Proje çok basittir: Buradan alınan insanlar demiryoluyla Batı Anadolu’da ikamete mecbur edilecek ve kendi kazançlarını kendilerini sağlayacakları bir hayata alıştıracaklardır. Ege illerine dağıtılan Dersimlilerin iklim farkı nedeniyle geri kaçmaları yüzünden Yarbay Kemal, Konya ve Kayseri’yi tavsiye eder. Bu da zorunlu göçe tabi tutulan insanların yaşadığı sıkıntıların ne kadar ağır olduğunun bir işareti olsa gerektir. İki Dersimli, Kayseri’den kaçak yolla ve perişan bir halde memleketlerine döndüklerinde tutuklanır. Tutuklanan Dersimlilerin Yarbay Kemal’e anlattıkları, halkın sürgün hakkındaki tavırlarının somut bir göstergesidir: “Üç günlüğüne gelmiştik kumandan. Vallah billah toprağını öpmeye, suyunu içmeye geldik, kurban. On İki İmam hatırına ant içerim ki, havasını koklayarak döneceğiz yerimize.

Beriki ise içini çekip başını salladı.

-Gurbette yüreğimize bir acı düştü gumandan. Gurbetin havasına, suyuna alışkın değiliz. Amma hükümet nizamı böyle kurulmuş, karşı gelmek kimin haddine”¹³⁷³

Gece Kelebeği romanında Haydar Karataş, isyan sonrası sürgüne gönderilmek istenen Dersimlilerin bundan kurtulmak için ormanlarda nasıl gizlendiklerini Gülüzar’ın hatıralarıyla dile getirir. Annesiyle birlikte “Balıkan Dağı’ndan aşağı doğru, gür meşe ormanları arasından inen ve yazları kuruyan bir dere yatağına”¹³⁷⁴ saklanarak candarmalar eliyle sürgüne gönderilmekten kurtulan Gülüzar, beş yıllık sürgünlerin halk arasındaki yansımalarını sıklıkla anlatacaktır. Sürgündekilerin “alışmamak, yerleşmemek, kimliğini yitirmemek”¹³⁷⁵ için giriştikleri mücadelelere benzer eylemlerle kendi köklerine tutunmaya çalışan bu insanların dil bilmemeleri de büyük bir sıkıntı nedenidir. Üçüncü sürgünde annesinin isminin farklı kaydedilmesiyle kurtulan Fecire Hatun ve kızı Gülüzar’ın komşuları Kolsuz Musa ve ailesi Edirne’ye gönderilecektir. Acımasız bir yaşam savaşının sürdüğü bu topraklarda “Kolsuz Musa’nın tarlaları Perhan’la kızlarına” kalır. Ancak ilk sürgünden dönenler parayla döndükleri için

¹³⁷² Barbaros baykara, *Dersim 1938*, s.12

¹³⁷³ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.103

¹³⁷⁴ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.16

¹³⁷⁵ Kemal Timur, *a.g.e.* s.20

Gülizar'ın üvey babası Doğık, “*Kolsuz Musa'nın iki tarlasını sürgünden dönenlere*” satar. Halk nezdinde büyük bir felaket olarak algılanan sürgüne kızı hasta olduğu için katılmayan Gülizar'ın halası, kızını kaybedince, Çorum gibi sıcak bir memlekete gitmeyip kızını burada tuttuğu için pişmanlığını belirtir. Çünkü karın düşmediği yerlerin ve denizlerin olması sürgünlerin trajik boyutunu yumuşatan söylentiler olarak halk arasında dolaşmaktadır.

Mustafa Yeşilova, *Kopo* adlı romanında Dersim isyanı ardından Batı illerinde zorla iskâna tabi tutulan insanlardan Kopo ve ailesini konu edinir. İsyân yıllarında devlet görevlileriyle arası hep bozuk olan Kopo, asker öldürmemesi nedeniyle yörede görev yapan bazı rütbeliler tarafından Kayseri'ye gönderilir. Sevdiği kızdan ayrı, başka bir köye annesiyle yerleştirilen Kopo, devlet tarafından kendisine verilen tarlayı sürerek geçimini sağlamaya çalışır. Muhtar ve bazı köy sakinleriyle bir türlü anlaşamayan Kopo sürekli şikâyet edilir. Bulunduğu köyün öğretmeninin yardımıyla okuma yazma öğrenen Kopo'nun amacı, daha düzenli bir yaşam için İstanbul'a gitmektir: “*Alfabe ana, alfabe yazıyor. Bugün yüz kere bunu yazdım, bunu okudum. Okuma yazma işi bitince, ver elini İstanbul... Gözlerinizde büyüyor değil mi? büyür büyür...*”¹³⁷⁶

Ermenilerden kalma verimli tarlası kendi elinden alınıp Kopo'ya verilen Muhtar, bunun hıncıyla sürekli Kopo'yla uğraşır. Yetkili mercilere Kopo aleyhinde verdiği asılsız şikâyet dilekçeleri geri çevrilen Muhtar, bir gün Kopo'nun çalıştığı tarlaya gelerek tartışır. Oradan ayrılırken attığı kibritten yangın çıkar ve Kopo'nun annesi yanarak ölür. Bunun üzerine Abdullah Paşa'ya verdiği sözü çiğneyen Kopo, Muhtar'ı öldürür ve Elif'i alarak tekrar Dersim'e kaçar.

Hasan İzzettin Dinamo'nun dört ciltlik tarihi romanı *Kutsal Barış*'ın son cildinde yer verilen Dersim İsyanı, bastırıldıktan sonra uygulamaya konulan sürgünle de uzun yıllar yöre halkını etkisi altında tutmayı başarır. Feodal ilişkilerin son derece güçlü olduğu bu yörede insanlar manevi nüfuzları da olan seyitler ve beyler tarafından hem sömürülmüş hem de devlete karşı kullanılmıştır. İşte bu zaafın ortadan kalkması içi Yarbay Kemal tarafından hazırlanan buyrukla bu insanlar, rehabilite olmak için batı illerine gönderilecektir. Bu “göçertirme”deki hedef, yöre halkının diğer insanlar gibi yaşamaya başlamasını sağlamaktır: “*Yüzyıllarca üretimden uzak kalan bu insanlar,*

---

¹³⁷⁶ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.177

yaşayışlarını çapulculukla sürdürmüşler, ticaretlerinin kaynağı çapul olmuştur. Tehlikeli olmasına karşın insan ruhunu da bir yerde doyuran, heyecan veren çapul, bu insanların gereksinimlerini kolay sağlamakta bir araç olmuştur. Bu bakımdan yıllarca yaşayışlarını çapulla sürdüren insanların kısa sürede üretime dönmesi olanaksızdır. Yurdun herhangi bir yerinde dahi, birden çok ailenin bir araya gelmesi halinde de yine özdeş yolla yaşayışlarını sürdürmek isteyecekleri doğaldır. Bu bakımdan göçertirme uygulamasından bucağ ve kazalara birer, illere de en çok üç ailenin yerleştirilmesinde özen gösterilecektir.”¹³⁷⁷

Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet* isimli romanında, Kars, Van ve Erzurum gibi illerden gelen katliam haberleri Harput genelinde infiallere neden olur. Bölge’de Rus ordusunun ilerleyişini fırsat bilen Ermeni çetelerinin yol açtığı katliamlar, Harput’ta önce köylerde başlayan baskıların sonradan kent merkezine de sirayet etmesiyle kent, Ermenilerden temizlenmek istenir. Bu hassas ortamda Hamidiye milislerinin tahrik ettiği olaylar nedeniyle “*Harput’ta yüzlerce köy basılmış, gayrimüslimler öldürülmüş, evleri, malları yağmalanmış*”¹³⁷⁸ olur. Bu dönemde birçok Ermeni daha güvenli gördüğü Dersim’e geçerek hayatta kalmaya çalışır. İttihat ve Terakki eliyle çıkarılan tehcir kararı gereğince Halep’e sürülecek olan Ermeniler şehirden çıkmadan önce Roc’un bir arkadaşı Sato’yu kurtarıp Dersim’e göndermek ister. Şehirde bir süre milislerin elinden kaçan Sato, daha sonra sığındığı camide Hayri tarafından yakalanarak tekrar milislere teslim edilir. Halep’e ulaşamayacaklarını bile bile yola çıkan tehcir mahkûmlarını gören Roc, arkadaşı Musa’nın dediklerini anımsayarak hüzünlenir: “*Osmanlı iktidarı topraklarındaki en çalışkan, en üretken, en kültürlü, bilim ve teknolojide en ileri olan Ermenileri kovmakla en büyük kötülüğü, bu topraklarda yaşayan Türk ve Kürt halkına yapmıştı.*”¹³⁷⁹

Doğan Munzuroğlu’nun *Alişer* isimli romanında Dersim isyanının bastırılmasından sonra batı illerine sürgün edilen Tunceli halkının çektiği sıkıntılar, geride kalanlarla karşılaştırmalı olarak verilir. “*Kara vagonlara*” konulup yola çıkarılmadan önce saçları kesilen, elbiseleri değiştirilen bu insanların hali çok perişandır. Çoğunlukla çıplak ayaklı bu sürgünlükler, “*açlıktan ve yorgunluktan zayıf düşmüş çocukların yırtık elbiselerinin arasından kaburgaları*” sayılmaktadır. “*Burnu*

¹³⁷⁷ Hasan İzzettin Dinamo, a.g.e. s.503

¹³⁷⁸ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.145

¹³⁷⁹ Metin Aktaş, a.g.e. s.429

akan bu çocukların giydikleri giysi parçalarının üzerinde katran gibi bir tabaka” vardır. “Kesim bölgesinde siyah saçlar, pare pare olmuş yırtık ve bitli giysiler”¹³⁸⁰ yakılarak yeni elbiseler dağıtılır. İsimleri listelenen bu insanlar, bazen yanlış aileler üzerine kaydedildiği halde “kara vagonların içinde uzak kaderlerine ve yeni kimliklerine” taşınmaktadırlar. Çok zor şartlarda sürgüne gönderilen bu insanlar, geride kalanlara nisbeten açlıktan kurtuldukları için şanslılardır: “Sürgüne gönderilenlerin en azından karnı doyuyordu, ayağında çarık vardı. Geriye kalanlar doğanın acımasızlığı karşısında perişandılar.”¹³⁸¹

Metin Aktaş, *Sürgün* romanında ise Hüseyin Dede, 90’lı yıllardaki çatışmalarda köylerinin yakılması sonucu eşi Bahar’la birlikte göç ettiği Antalya’da bir naylon barakada yaşama tutunmaya çalışırken isyan yıllarında yaşadıklarını anımsar. “Patlayan toprakların” verdiği ürküntüyle “yaşadıkları toprakları terk etmek” zorunda kalan birçoğunun öldüğü bu göç yolunda, Hüseyin de tüm ailesini kaybeder. Elazığ’daki askeri kışlada toplanan tutsaklar, “gruplar halinde sürgün bölgelerine”¹³⁸² tren vagonlarına doldurularak sevk edilir. Bütün mallarını, akrabalarını ve mazilerini arkada bırakarak yola çıkarılan bu insanlardan bazıları bu zorlu ve uzun yolculuğa dayanamayarak ölür. “Her köye bir sürgün” düşecek şekilde muhtarlarca emanet edilen bu insanlara “ilk iş” Türkçe öğretmektir. Komutanlar tarafından köy muhtarlarına verilen uyarıda “Sürgünü Türkçe öğrenmemiş köyün”¹³⁸³ cezalandırılacağıdır. Hüseyin bu zorlu sürgün yıllarında Türkçe bildiği için rahat edecek ve sürgün gittiği köye komşu başka bir köyden kendisi gibi acı çekmiş Bahar’a talip olup onunla evlenecektir. Çevre köylerde zorunlu ikamete mecbur tutulmuş Mustafa Dede’ye ve bir zamanlar âşık olduğu Berfin’e tekrar kavuşan Hüseyin, affın çıkmasıyla beraber tekrar Tunceli’ye doğru yola çıkar.

Ali Arslan’ın *Serçe* romanının ilk cildinde dört yaşında kalçasından süngü yarasıyla “ninesini, annesini ve diğer akrabalarını” yok eden bir felaketi ardında bırakarak, abisiyle birlikte Kütahya’ya sürülen Zemi, orada adres değiştire değiştire önce Serçe ismini alacak, sonradan da Türkçe öğrenerek hayatta kalmaya çalışacaktır. Hayatının İstanbul safhasında yaşının da verdiği tecrübeyle İffet adlı bir terzinin

¹³⁸⁰ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.137

¹³⁸¹ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.142

¹³⁸² Metin Aktaş, *Sürgün*, s.163

¹³⁸³ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.173

yanında hem çalışacak hem de iki evlilik yapacaktır. Almanların tüm dünyayı felakete sürüklediği II. Dünya Savaşı yılları ve Türkiye’de uygulanmaya çalışılan çok partili demokrasi denemelerinin gölgesinde ayakta durmaya çalışan Serçe, Kütahya’da kendisini “Kızılbaş” diyerek aşağılayan ve dışlayan insanlara direnemezken, İstanbul’daki ilk evliliğinde bu köken meselesi yüzünden kocasının evinden kaçır. Kendisi de aslen Elazığ Ermenilerinden olan İffet’in yardımıyla ikinci evliliğini Saffet Bey’le yapan Serçe, bir gün Balık Pazarı’nda gördüğü bir gencin (Cafer) sayesinde, kendi kökleri hakkında bilgi sahibi olur. Serçe, babasıyla abisinin sağ ve memlekette, dayısının da İstanbul’da olduğunu öğrenince, küçükken zorla koparıldığı Dersim’e dönme kararı alır. Nihayet Tunceli’ye iki çocuğunu da yanına alarak dönen Serçe, çok sevdiği babasına ve baba yurduna kavuşmanın buruk sevinci içindedir. Serçe memleketine dönüş yolunda varlığına değer kazandıran ve ona güven veren bir somut dünyaya doğru gittiğinin hissiyatıyla doludur: *“Dışarıda beş bin yıllık güzel vatan, Anadolu uzanıyordu. Yorgunluğunun ve garipliğinin büyüüne destanlar yazılan, kahramanlar ve bilgiler büyüten başı sarıklı, buruş buruş yüzlü ana, kutsal Anadolu!”*¹³⁸⁴

Ali Arslan’ın *Serçe 2* romanında birinci cildin sonunda Tunceli’ye dönen Serçe, kendi köklerine olan hasretini giderdikten sonra, alıştığı yaşama uygun olmayan bu yörede daha fazla kalamayacağını anlayarak çocuklarıyla birlikte tekrar İstanbul’a döner. Bu arada babası da *60 İhtilali* nedeniyle yine sürgüne gönderilmektedir. Edirne’de çok zor koşullarda ikamete tabi tutulan babası, Serçe’den yardım istemektedir. Eşi Saffet Bey’in nüfuzunu kullanarak tabi tutulduğu insanlık dışı muameleden onu kurtarmasını isteyen babasının mektubu Serçe’yi oldukça sarsar: *“Burada bize çok kötü davranıyorlar kızım. Perçik pörçük olmuş ciğerim burada daha da beter oldu. Yirmi yaşındaki askerlerin soytarısı ettiler bizi. Bıyıklarımızı, saçlarımızı kestiler. Her gün, askeri talim yaptırıyorlar, deyip yerlerde süründürüyorlar; canları sıkıldığı zaman, karşılarında hazrola dikip, bizimle dalga geçiyorlar. Donunu indir, kuyruğunu görelim diyorlar. Dediklerini yapmazsak bizi tokatlıyorlar... Bizim adımız burada ‘Kıro’; bize sadece ‘Kıro’ diyorlar. Biz eşekten daha betermişiz.”*¹³⁸⁵ Babasını bu olumsuz koşullardan kurtaramayan Serçe, nihayet iki çocuğunu da yanına alarak

¹³⁸⁴ Ali Arslan, *Serçe*, s.343

¹³⁸⁵ Ali Arslan, *Serçe 2*, s.117

Almanya'ya işçi olarak gider. Türkiye'deyken kurduğu tüm düşlerin aksiyle karşılaştığı Almanya da onun dört yaşında tattığı sürgünün gönüllü kabul edilen bir devamı olarak uzun süre rahatsız edecektir.

Sema Kaygusuz, *Yüzünde Bir Yer* isimli eserinde babaannesi Bese'nin anlatımlarında yer edinen hüznü yılları kesik kesik yansıtmaya çalışır. Kendi topraklarından zorla koparılan insanların kendi hayat hikâyelerine dair bu kısa değinmelerde Elazığ'dan kalkan bir trenle geldikleri Karadeniz Çarşamba'sında “yüklerini sırtlanmış kırk kişi günlerdir yürümekten yorgun ve aç, dermansız”, “limelenmiş örtüleri ve giysileriyle”, boğazlarından “kaç zamandır madımak otundan başka bir şey”¹³⁸⁶ geçmemiş bir halde hayata tutunmaya çalışır. Burada camiye gitmek yerine cem yapmaları ve “kayıplarını anarken kadın erkek birbirlerinin omzuna yaslanıp” ağlamaları nedeniyle “Alevi mendeburlar”¹³⁸⁷ diye taş tutulurlar. Çocukluğu bu tür kötü anılarla zehirlenen yazar anlatıcı, bu acılardan kurtulmak için gerçeği hayalin masalsı tülleriyle örtmeye çalışır.

Kemal Tahir'in *Göl İnsanları* isimli eserinde Kondurma Siyaseti ismiyle geçen parçada Dersim İsyanı neticesinde Başbakan Celal Bayar döneminde çıkan bir kanunla Tunceli'deki aşiretleri “yediden yetmişe ve de atları, eşekleri, koyunları, inekleri, bakırları, sırçaları, saçakları serçeleri, eşikteki köpekleri, sedirdeki bebekleriyle Urumeli'ne”¹³⁸⁸ sürgün edilir. “Önde, beylerin otuz iki direkli kara kıldan çadırları”¹³⁸⁹ olmak üzere harekete geçen sürgün alayı, “ana baba günü”nü andıran bir keşmekeşlikle Erzurum ve Trabzon üzeri deniz yoluyla Trakya'ya gideceklerdir. Yolda Dersimlilerle Erzurumlular ve özellikle Trabzonlular arasında meydana gelen trajikomik münasebetler romanın bu kısmında yoğun yer tutar. Trabzon'da hayvanlarına ot ve saman bulamayan Dersim sürgünlerine yetiştirilmek üzere İstanbul'dan gönderilen “yemlik ot”, Dersimliler oradan gönderildikten sonra oraya ulaşır ve önceleri yemlik ot tedariki peşinde koşan ilin idarecileri bu kez, otu nasıl ellerinden çıkaracaklarını kara kara düşünmek zorunda kalırlar. Yazar, romanın genelinde isyana neden olan ağa ve din adamlarının yanbaşıda devlet bürokrasisinin çözüm üretememesini de sayar.¹³⁹⁰

¹³⁸⁶ Sema Kaygusuz, *a.g.e.* s.13

¹³⁸⁷ Sema Kaygusuz, *a.g.e.* s.34

¹³⁸⁸ Kemal Tahir, *Göl İnsanları*, s.265-266

¹³⁸⁹ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.267

¹³⁹⁰ Müslüm Yücel, *a.g.e.* s.333

Munzur Çem'in *Gülümse Ey Dersim* isimli romanının üçüncü cildinde 1938 yılından itibaren başlayan Sürgün Kanunu çerçevesinde Hozat'ta toplatılan insanlar Elazığ üzerinden Batı illerine zorunlu ikamete gönderilir. On iki yıl sürecek bu “acı ve sıkıntılarla yüklü sürgün yılları”¹³⁹¹nda Memo, “*Dersim'in bir köyünden, İzmir'in bir köyüne*” getirilmelerinin bütün zorluklarını yaşar. “*Arazi yapısı farklı, iklimi farklı, dileri farklı, gelenek ve töreleri farklı*” bu yöreye gelince adeta “*bir dünyadan kopmuş, başka bir dünyaya*”¹³⁹² gelmiş gibidirler. Elazığ'da bitlerle mücadele kapsamında saçları makineyle dipten kazıtılan ve hamamda yıkatılan kadınlar, saçları ve bıyıklar kazıtılan erkeklerle vagonlara yerleştirilerek yeni memleketlerine taşınır. Onları sevk eden komutanların “*gidecekleri yerlerin iyiliğinden, orada uygarlığa kavuşacaklarından, iş sahibi olacaklarından ve çocuklarının okullara giderek okuyacaklarından*”¹³⁹³ bahsetmesi, onları bir türlü teselli etmeye yetmez; zira bu insanların zihninde ve ruhunda açılan sürgün gediği, böyle tesellilerle kapatılamayacak kadar derindir.

1950 yılına geldiğinde ikridara talip Demokrat Parti'nin af çıkarma söylemleriyle heyecanlanan halk, nihayet çok partili siyasal yaşamın en bereketli meyvesi olarak memleketlerine tekrar dönmenin sevincini yaşamaktadırlar. Böylece çok geçmeden insanlar akın akın kendi yurtlarına doğru tekrar yola çıkarlar: “*On iki yıldır terk etmek zorunda kaldıkları köylerine doğru yol almaya başladılar. İzmir'den, Aydın'dan, Manisa'dan, Afyon'dan, Antalya'dan, Konya'dan, Elaziz, Diyarbakır, Malatya ve öteki yerlerden binler akıyordu Dersim içlerine doğru. (...) Dersim'de acı ile sevincin iç içe geçtiği bir ortamda yaşam yeniden başlıyordu. Dersim, Dersim olarak yeniden doğuyordu.*”¹³⁹⁴

Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo* isimli romanında, güvenlik güçlerini hayli uğraştırdıktan sonra Çemişgezek Kaymakamı'yla anlaşmaya varıp aşiretini teslim etmeye ikna eden Qopo, bir süre daha “*sürgün yaşamını kabul ettiğimiz takdirde, töremiz ve dilimiz dâhil, bizi var eden her şeyimizi zamanla kaybedeceğiz... Dilimizi, töremizi hakkıyla yaşayamadığımız için artık biz, biz olmayacağız.*”¹³⁹⁵ gibi düşüncelerle teslim olmaktan vazgeçip oyalanır. Qopo, nihayet başka insanların öldürülmemeleri için

¹³⁹¹ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim III*, s.753

¹³⁹² Munzur Çem, *a.g.e.* s.641

¹³⁹³ Munzur Çem, *a.g.e.* s.631

¹³⁹⁴ Munzur Çem, *a.g.e.* s.795

¹³⁹⁵ Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo*, s.35

anlaşmalı bir biçimde ailesiyle birlikte teslim olur. Saç, sakal ve bıyıklarından arındırılan erkeklerle saçları kökünden kazıtılan kadınlar, hamamlarda iyice paklandıktan sonra sürgün yerlerine gönderilir. Abdullah Paşa'nın rızasıyla kendi istediği bir ilde zorunlu ikamete tabi tutulacak Qopo, Kayseri'nin Develi ilçesine yerleşir. Burada oturduğu ev kendisine tapulatılan Qopo, bir süre sonra tekrar Dersim'e kaçış planları yapar. Bu fikrini açtığı karısı ve kızları da yöre insanının kendilerini aşağılayan tavırlarını bahane göstererek onun fikrini kabul ederler: *“Bu memlekette kalıp kahrımızdan öleceğimize, memleketimize gideriz daha iyi. Ölüm gelirse orada gelsin.”*¹³⁹⁶

Teslim olmadan önce yaşadıkları Dersim'e uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra ulaşan Qopo ve ailesi Abdullah Paşa'nın ihbar ekibi tarafından yakın takibe alınır. Paşa'ya Qopo'nun kellesini getireceğini yeminle taahhüt eden ise Qopo'nun kirvesi Seydağa'dır. Nitekim Qopo'ya yardım etmek istediğini aracılar vasıtasıyla bildiren Seydağa, Aliboğazı'ndaki mağarasına kadar gidip yerini tespit ettikten sonra, askerlerle birlikte baskına gider ve Qopo bu baskında öldürülür. Sürgünden dönen kişileri bekleyen kötü akıbeti daha iyi anlatmak amacıyla Qopo'yla karısı ve üç kızının kelleleri, sergilenmek üzere kesilip getirilir. Qopo, kendisini bekleyen bu akıbeti bile sürgünden kaçarak memleketine dönmüştür; zira sürgün yaşadığı Develi, onun için bir *“üstü açık mahpushane”*¹³⁹⁷dir.

Cafer Demir'in *Sürgün* isimli eserinde ise Aliboğazı'nda kendi akrabalarıyla yakalandıktan sonra Beyşehir'e bağlı Kömürcü Köyü'ne sürülen Mahmut ve ailesinin yalnızlığı ve çaresizliği işlenir. Yakılmış, yıkılmış köylerinden alınarak önce Elazığ'a oradan da Beyşehir'e gönderilen Mahmut, bu yolculuğuyla adeta “ölüme yaklaş”tığını hisseder. Mahmut'un kendi çevresindekilere *“süngü devri bitti... şimdi sıra sürgünde”*¹³⁹⁸ diyerek açıklamaya çalıştığı zorunlu ikamet, askerlerin hoyratça tutumları nedeniyle hep ölüm korkusu içinde geçer. Bir anda kendi köklerinden koparılan bu insanlar, *“asla iki iyiyi bir arada bulamaz”*¹³⁹⁹lar. Kaldıkları evler ve komşular iyiyse bile dil problemleri vardır. Her şey normal olsa da hasret, kaldıkları bu yerlere tamamiyle yerleşmelerine hep engel olacaktır.

---

¹³⁹⁶ Cafer Demir, *a.g.e.* s.231

¹³⁹⁷ Cafer Demir, *a.g.e.* s.230

¹³⁹⁸ Cafer Demir, *Sürgün*, s.14

¹³⁹⁹ Kemal Timur, *a.g.e.* s.25

Sürgüne gönderilen bu “haydutların” hiçbir zaman ıslah olamayacağını savunan bazı yetkililer, sürgün politikasına “o pis kan onların vücudunda dolaştıkça, ne yapılırsa yapılsın, hiç kimse onları adam edemez. Zira devlete itaatsizlik ve çapulculuk onların kanına işlemiş”¹⁴⁰⁰ ifadeleriyle karşı çıkarlar. Elazığ’daki toplama kampında onları Batı illerine gönderecek Albay’ın “sürgün sizin için bir ceza değil, tam tersine bir mükâfattır... Çünkü hükümetin çıkardığı af kanunu sayesinde (...) son anda geberip cehenneme gitmekten kurtuldunuz”¹⁴⁰¹ biçimindeki hitabı, onlar için sürgünle yaşamın aynı anlama geldiğinin kanıtı gibidir.

“Çıbana neşter vurmak” olarak nitelendirilen sürgün işleminde, farklı illerde ayrı ayrı köylere yerleştirilecek olan bu “haydut ve asiler”, bu sayede ıslah olacaktır. Olayı kendi açılarından yorumlayan Mahmut ve arkadaşları da onları farklı memleketlere savurmalarının ve birbirlerini görmelerine yasak getirmelerinin sebebini, “dilimiz, töremizi ve itikadımızı kökten unutturmak”¹⁴⁰² olarak yorumlarlar. İşte bu endişelerle başlayan sürgün hayatı, Mahmut ve ailesi için Kömürcü Köyü’nde dokuzuncu yılını tamamladığında çıkacak bir afla noktalanır. Orada kurduğu sağlam dostluklara rağmen memleketine geri dönmenin inanılmaz hazzını hisseder: “Sürgünde yaşayıp memleket, eş ve dost hasreti çekmek çok zordur. Ne yediği belli insanın, ne de içtiği. Adı üzerinde: Sürgün.”¹⁴⁰³

İsmail Taylan Kaya’nın *Vagon* isimli romanında birkaç kişi üzerinden verilen sürgün temasında asıl dramatik yoğunluk, yolda doğurduğu çocuğu elinden alınan Zeyni’de toplanır. “Dersim, Cumhuriyet Hükümeti için bir çıbanbaşısıdır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleketin selameti bakımından mutlaka lazımdır”¹⁴⁰⁴ denilerek girişilen tedip ve tenkil harekâtında, yerlerinden yurtlarından koparılan Ahmet Ağa ve aşireti, kendilerine sığınan Zeyni’yi de alarak sürgüne gönderilir. Aydın-Nazilli’ye bağlı Arpaz Köyü’ne yerleşen Ahmet Ağa, yolda kızı Sare’yi doğuran Zeyni’yle ayrılmak zorunda kalır. Hasta yatağında, yeni doğmuş kızı kaçıran Zeyni, yıllarca bu kızını bulmak için çırpınacaktır. Egeli komşuları tarafından iyi kabul gören Ahmet Ağa’nın torunu ile Zeyni’nin torunu Hafize’nin arkadaşlıkları ve ayrılmalarıyla boyut kazanan roman, sürgün nedeniyle

¹⁴⁰⁰ Cafer Demir, a.g.e. s.35

¹⁴⁰¹ Cafer Demir, a.g.e. s.57

¹⁴⁰² Cafer Demir, a.g.e. s.77

¹⁴⁰³ Cafer Demir, a.g.e. s.267

¹⁴⁰⁴ İsmail Taylan Kaya, a.g.e. s.12

Ali'yi Rusya ve Fransa'ya, Zeyni ve Hafize'yi de Fransa ve Amerika'ya kadar savuracaktır. Roman, topraklarında koparılan Tunceli kökenli sürgünlerin, kendi köklerini arama mücadelesinin bitmeyen sürecini anlatır.

Caner Canerik'in *Gülazâre* isimli eserinde babası öldürüldükten sonra annesi ve üç kardeşiyle kimsesiz kalan Gülazâre, Seyit Rıza'nın idamından sonra çıkarılan sürgün yasasıyla Batı illerine sürgüne yollanır. "*Çanakkale, Denizli, Yozgat, Çorum, Amasya, Samsun, Ordu, Zonguldak, Çankırı, Eskişehir gibi Dersim'e uzak*" il ve ilçelere birbirlerini göremeyecek bir biçimde serpiştirilen insanlar, bu yolla geçmişlerinden koparılacak ve yeni bir kimlik kazanacaklardır. Xeyzane ve dört çocuğunu Yozgat-Sorgun'a bağlı Konya Köyü'nde iyi bir biçimde karşılayan köylüler, onların yiyecekleri, giyecekleri ve barınaklarına dair ellerinden gelen her türlü gayreti gösterirler. Köylere "*eşkıya tipli insanlar*"ın getirileceğini sanan köylüler, gelen ailenin perişanlığını görünce acıyıp "*devletin onları neden buraya sürgüne gönderdiğini*"¹⁴⁰⁵ anlamakta zorlanır.

Hiçbir zaman aidiyet hissetmedikleri bu köyde "*yanaşma gibi yaşamak*", "*çalışmadan oturmak, yabancılardan bir şeyler beklemek*"¹⁴⁰⁶ zorunda kalmanın verdiği ezikliğe dayanamayan Xeyzane ve çocukları birkaç kez firar etmeye çalışacak; fakat başarılı olamayacaklardır. Nihayetinde kendi topraklarını bir daha göremeden vefat edecek Xeyzane, en büyüğü Gülazâre olan çocuklarını kimsesiz bırakmanın acısıyla gözü açık gidecektir. Romanda sürgüne çıkan Gülazâre ve diğer Dersimliler için vurgulanan en büyük çile, hayvan taşınan vagonlarda geçen zorlu yolculuklarıdır. "*Kara bir cehennem*"e benzeyen bu vagonlara sıkış tepiş yerleştirilen sürgünlükler, çok geç verilen molalar nedeniyle tahammül edilmez bir yolculuğa göğüs germek zorunda kalırlar: "*Tam otuz dakikadan sonra vagon içerisinde bulunan doksan dokuz kişiden otuz üçü mide bulantısından midelerinde kalan bir parça yiyeceği de dışarı çıkarttı. Sarsıntı midelerinin altını üstüne getirmişti. Herkes kalabalık içerisinde birbirlerinin üzerine kusmuştu. Herkes yere kusmuştu. Yerde oturanlar, yerde dua edenler, yerde bayılanlar, yerde yeni ayılanların yüzleri, gözleri, kulakları, elbiseleri sıcak ve tiksindirici bir kokuyla kaplandı.*"¹⁴⁰⁷

---

¹⁴⁰⁵ Caner Canerik, *a.g.e.* s.263

¹⁴⁰⁶ Caner Canerik, *a.g.e.* s.270

¹⁴⁰⁷ Caner Canerik, *a.g.e.* s.244

Fahri Erdinç'in *Alinin Biri* isimli romanında koruculuk yapan Kürt Memo, isyan sonrası Batı'ya "mecburi ikamet" için gönderilmiş bir karakterdir. "*Rejime alışınlar, ıslah olsunlar diye*" Batı illerine dağıtılan bu insanlar, dağıtıldıkları köylerde "*çobanlık, bekçilik, amelelik gibi işler*"¹⁴⁰⁸ görmeye başlarlar. Bunlarla aynı kaderi paylaşan ve karısıyla oğlundan da bir türlü haber alamayan Memo, Afyon'a bağlı Sandıklı'ya sürgün edilen biridir. Babasını jandarmaların vurduğu, anasının yardan uçtuğu Memo, koparıldığı karısı ve iki yaşındaki oğlu Halim'i bulmak için Ankara'ya yazdığı dilekçelere bir türlü cevap alamaz. Sonunda o da Ali'ye uyararak ağayı öldürüp dağa çıkar.

Demirtaş Ceyhun'un *Asya* adlı romanında "Şih Sait" isyanı nedeniyle babası ölen ve yerlerinden edilen Kürt Abuzer'in Çukurova'ya mecburi iskâna tabi tutulması işlenir. Köylerinden sürülüşlerini birçok kez hatırlayan Abuzer, olayın neden olduğu travmadan hala kurtulmuş değildir: "*Birden dalmış gitmişti eski günleri anar anmaz. Atlar geliyordu. Besili atlar, yeri gürp gürp inletiyorlardı. Namluların uçları ışıl ışıl kıpırdıyordu. Kapılar tekmeleniyordu. Al yeleli atların ağızları köpük köpüktü. Damdan sarkan sazlar hışır hışır ediyordu nallar yeri dövdukçe. Atlar geliyordu, atlar geliyordu, atlar geliyordu gene...*"¹⁴⁰⁹ Sürgündeyken annesi ölen Abuzer, bir daha memleketine dönemez. "*Koskoca beş kardeşin tarümar*" olduğu bu süreçte "*Fazıl Ağa'nın sülbünden*" bir tek Abuzer kalmıştır. Önce II. Dünya Savaşı'na rastlayan askerlik yılları, sonra İstanbul'daki işçilik yılları ve Anadolu'nun farklı illerindeki hapishanelerinde geçen hayatı, Beydağı eteklerinde (Malatya) yaptığı eve kadar bir acılar silsilesi olarak devam eder.

Mehmet Dağıstanlı'nın Erzurum'un işgal ve kurtuluş sürecini konu edindiği *Yanık Dere* isimli romanında Ermenilerin, Doğu Anadolu'nun birçok ilinde karıştıkları isyan hareketleri nedeniyle Talat Paşa tarafından hazırlanan "Sevk ve Mecburi İskân" politikası gereği güney illerine gönderilmelerine başlanır. Buna göre "*Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde yaşayan Ermeni vatandaşlarımız, Musul'un güney kısmı, Zor, Adana, Sivas ve Urfa sancağına; Adana, Halep, Maraş civarında yaşayan Ermeni vatandaşlarımız ise Suriye'nin doğu kısmı ile Halep'in doğu ve güneydoğusuna*"¹⁴¹⁰ nakledileceklerdir. Bu tehcir esnasında da güvenliği Hamidiye Alayları sağlayacaktır.

¹⁴⁰⁸ Fahri Erdinç, *a.g.e.* s.109

¹⁴⁰⁹ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, s.102

¹⁴¹⁰ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.113

Bu alaylar, “Kürt aşiretlerinden temin edilecek vatandaşlarımızla” kurulacak, böylelikle “yolculuk esnasında Ermeni vatandaşlarımızın ırzları namusları, malları, yiyecekleri, her türlü kıymetli eşyaları Hamidiye müfrezeleri tarafından”¹⁴¹¹ korunacaktır. Tüm tehcir kabilelerinin “trenle, gemiyle veya otomobillerle” taşınması mümkün olmadığı için, “katırların çektikleri araçlar, kağnular, atlar ve eşekler”¹⁴¹² ile yapılacak taşınma esnasında birçok yerde silahlı Kürt haydutlar tarafından bu kabileler soyulacak, direnenler öldürülecektir: “Yüz elli kişiydik... Öle kala buraya geldik... Eşkiyalar tarafından soyulduk... Neyimiz var neyimiz yok hepsini aldılar... Kimimizi öldürdüler... Yanımızdaki askerlerin bir kısmını öldürdüler... Bir kısmını da esir aldılar... Kalanımızın bir kısmını da hastalıktan...”¹⁴¹³

Roman boyunca birçok Türk ve Ermeni kişi konuşturularak Ermeni sorunu işlenmiş, bunlardan bazıları Talat Paşa'nın uygulamaya soktuğu tehciri uygun görmediğini belirtmiştir. Romanın temel kahramanı Mahmut Bey'in mücadele arkadaşlarından Dervişağalı, bu süreçte her iki taraftan birçok insanın acı çektiğini dile getirirken, tehcire uğrayan Ermenileri de unutmaz: “Bizim insanımız da çile çekiyor, Ermeni günahsız insanlar da... Daha geçenlerde şehrimizden başka vileyetlere gönderilen Ermeni ahalisini takip ettim. Bu insanlar bilmem kaç aylık yolu yaya yürüyecekler? Bir insan buna dayanabilir mi? Kardaşlarım bu hareket yanlış olmuştur! Başka tedbirler alınmalıydı. Bana göre Talat Paşa yanlış yapmıştır. Yağmurda, fırtınada, tozda dumanda bunca insan perişan olacaktır. Belki de birçoğu yollarda telef olacaktır. Eşkiyayı, salgın hastalıkları düşünmediler mi bu kararı alırken?”¹⁴¹⁴

Osman Azman'ın *Doğu'nun Fatihi Karabekir* adlı romanında “Ruslardan aldıkları destekle Doğu Anadolu'yu içine alacak bir Ermenistan hayali”yle başlattıkları büyük saldırıları engellemek için “Osmanlı Devleti'nin başlattığı tehcir harekâtı”nın Bölge'de yaşayan “masum olan ve olmayan bütün Ermenileri” korkuttuğuna yer verilir. Romanda, sürgün sırasında meydana gelen ölümlerden dolayı Hayko Usta gibi Osmanlı vefalı Ermenilerin de çok üzüldüğü anlatılmaktadır. Hayko Usta, bu tür elim olaylara neden olan dış kışkırtmaların sorumlularına karşı hayli öfkeli. Ona göre bu tür olaylar

¹⁴¹¹ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.113

¹⁴¹² Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.127

¹⁴¹³ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.229

¹⁴¹⁴ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.347

“Yüzlerce senedir kendilerine hiç kötülük yapmamış olan Türk dostlarına yönelik”¹⁴¹⁵
kin ve nefrete neden olmaktadır.

Cennet ve Cehennem Kadar Uzak adlı romanında 1915 yılında vuku bulan Türk-Ermeni geriliminden dolayı kavuşamayan Aşur ile Ermeni kızı Lena’yı anlatırken dönemin sosyal ve siyasal olaylarını da aktaran İsa Yılmaz, romanında bireysel acıları öne çıkararak bir savaş eleştirisine odaklanmıştır. Toplumsal felaketlere neden olan savaşların başka savaşları tetiklediğini dile getiren yazar anlatıcı, 93 Harbi’nden beri Rus idaresindeki Kars Çıldır yöresinden, artan çete faaliyetleri nedeniyle batıya kaçan Aşur ve ailesinin hem ıstıraplarını hem de Aşur’un sevdiği kızdan uzaklaştığı için çektiği acıyı anlatır. Rusların geri çekilmesi ve Karabekir Paşa’nın gayretleriyle tekrar alınan Kars’ta bu kez Ermenilerin tehciri başlamış, Lena’nın ailesi büyük acılar çekmiştir. “Savaş bitip de sınırlar kesinleşince Ermenistan tarafında kalan Ağbaba’daki Türkler göçlerini kağnılara, at arabalarına yükleyip yollara”¹⁴¹⁶ düşmüş, daha sonra yerleştikleri Ermeni köylerinde birbirleriyle kavgalara girişmişlerdir. Çıkan Ermeni tehciri nedeniyle Amerika’ya gitmek için Kars’tan ayrılan Lena, İstanbul’a geldiğinde abisiyle beraber gitmekten vazgeçmiş; fakat çok istediği halde Aşur’una kavuşmadan 6-7 Eylül Olayları’nda hayatını kaybetmiştir.

Metin Aktaş’ın *Son Derviş*’i Bitlis’te yaşayan aslen Ermeni Serkis isimli bir roman kahramanının diliyle anlatılır. Huzurlu bir yaşam süren bu insanlar, bir süredir Bölge’de hüküm süren Hamidiye Alayları’na bağlı milislerin tehdidi altındadırlar. Son olarak Serkis’in yaşadığı köye de saldıran milisler, insanları öldürüp mallarını talan etmeye çalışırlar. Serkis’i milislerin elinden kurtaran Derviş, “sırf Ermeni olduğu için bir insan öldürülür mü?”¹⁴¹⁷ diyerek bu eyleme izin vermez. Bölge’de yaşayan aşiret reislerinin ve onlara bağlı insanların bir sermaye transferi için giriştiği bu elim eylemler nedeniyle Serkis, Derviş kendisini ölümden kurtarsa bile “asla Müslüman olmayacak ve asla Müslümanları sevmeyecek”¹⁴¹⁸ tir. Daha sonraları Derviş’in yaptığı samimi davranışlar ve Ermeni çetelerinin de giriştiği katliamlar, onun olaylara daha gerçekçi yaklaşmasını sağlar. Bunda Derviş’in adil tutumu önemli rol oynar. Hamidiye milislerini keyfi davranışlardan sakınmaları için uyarayan Derviş “Siz Ermenilere böyle

¹⁴¹⁵ Osman Azman, *a.g.e.* s.38

¹⁴¹⁶ İsa Yılmaz, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, s.300

¹⁴¹⁷ Metin Aktaş, *Son Derviş*, s.59

¹⁴¹⁸ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.64

zulmeder, çoluk çocuklarını katlederseniz, onlar da sizinkilere aynısını yapar. Merhametsizliğiniz misliyle size bir bedel olarak döner. Bu şuursuzluğunuzu anlamıyorum. Ermeniler zulmediyor diye, siz de zulmederseniz onlardan ne farkınız kalır?”¹⁴¹⁹ şeklindeki telkinleriyle birçok gayrimüslimin ölümünü engellemiş olur. Romanda Derviş’le birlikte Cizre ve Mardin’e de giden Serkis, oralarda yaşayan Ezidi ve Süryanilerin yaşam şekilleri hakkında da bolca bilgi verir.

Dursun Akçam’ın *Kafdağı’nın Ardı* romanında Apo Cındo ve ailesi Kars’ın Digor ilçesinden Dursun’un köyüne bir kış günü sürgüne gönderilir. Buradaki sürgünün nedeni siyasal endişelerdir. “Dövlleti yıkmak” suçlamasıyla yerinden edilen bu insanlar, yazar tarafından ötekileştirilmeden ve mağdurlukları öne çıkarılarak yansıtılır: “Bir gün jandarma eşliğinde bir kafile Kürt geldi köyümüze kadın, erkek, kız, kızan... Kış ortasında neyin nesiydi bu? Hükümetin buyruğuydu, kim ne diyebilirdi? Yurtsuz yuvasız mı kalmışlardı, yoksa bir suçları mı vardı? Kimi nalına vuruyordu, kimi mihına... Söylentiler, sonunda bir noktada toplandı, bunlar azılı Kürtlerdi, Türk devletini yıkacaklardı! En büyük düşmanları da Mustafa Kemal’di. O yüzden, Türk köylerinde gözetim altında tutulacaklardı. Gene de otursun kalksın Mustafa Kemal’e dua etsinlerdi. Onun yerinde padişah olsaydı, bunların kellesini uçururdu. Hemen hepsi de Kars’ın Digor yöresinden getirilmişlerdi.”¹⁴²⁰

Akçam’ın bir diğer romanı *Dağların Sultanı*’nda ise Şito, kanun kaçağı olarak aranırken Almanya’ya kaçır ve orada sürgün hayatı yaşar. Hep özlemini duyduğu “Herodağı”, “Ağrıdağı” onun umutla dönmek istediği memleketinin güzide mekânlarıdır. Almanya’da başka kaçaklara oturma almaları için yardım ederken, hep kendi kaderinin ona dayattığı hayatı sorgular. Yaşadığı bu sürgün ve kaçak hayatına “Sen buraya keyfinden gelmedin, cendermeden kaçtın.”¹⁴²¹ düşüncesiyle bir izah getirmeye çalışsa bile, Şito, dilini bilmediği insanlar arasında, “yersiz yurtsuz”¹⁴²² ve yapayalnızdır.

Halit Ziya’nın “levsiyat ve müstekrehat”¹⁴²³la nitelediği II. Abdülhamit döneminde müzik eğitimi almak için Avrupaya kaçan İrfan’ın bu hareketi devrin siyasi

¹⁴¹⁹ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.492

¹⁴²⁰ Dursun Akçam, *Kafdağı’nın Ardı*, s.49

¹⁴²¹ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.47

¹⁴²² Dursun Akçam, *a.g.e.* s.125

¹⁴²³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, Özgür Yayınları, İstanbul 2009.s.48

havasında yanlış yorumlanır. Hükümet karşıtlarının Avrupa’da örgütlenmeleri nedeniyle buraya gidenler ve aileleri sıkı tarassut altına alınırlar. Bundan dolayı da “küçük bir zabıt” olan babasını Erzurum’a sürgün ederler. Baba, burada “menfasında tecennün ederek”¹⁴²⁴ intihara kalkışır ve ölür. Hâlbuki babasının “İrfan’ı adam etmekten başka bir emel”¹⁴²⁵’i yoktur. Babasının ölümünden sonra annesiyle sıkıntılı bir hayat yaşayan İrfan, babasının intikamını almak ister, fakat bunu başaramayarak canından olur.

Devlet politikasına binaen yapılan sürgün hikâyeleri dışında, yakın tarihimize kadar sıkça yaşanan özellikle memur/öğretmen sürgünlerin izlerine de rastlarız romanlarda. Bu bağlamda Behzat Ay’ın kendi hayat hikâyesini ve zorunlu tayinlerini anlattığı *Sürgün* adlı eserinde, romanın isminden de anlaşılacağı gibi esas temayı siyasal kaygılarla uygulanan sürgünlük oluşturur. Tüm yurt çapında uygulanan bu sürgünlükler kapsamında Basri Altınay da Kızılcahamam’dan alınıp önce Siirt’e, oradan da Erzincan’a gönderilir. Eşi de öğretmen olan ve ortaokulda okuyan bir çocuğu olmasına rağmen tek öğretmenli ve lojmanı bulunmayan bir köy okuluna görevlendirilen Basri Altınay, burada giriştiği hukuk mücadelesini geç de olsa kazanır. Daha sonra atandığı merkez okulunda görevli okul müdürü ve öğretmenlerce tecrit edilen Basri Bey, geçirdiği haksız soruşturmalardan bıkip eşiyle İstanbul’a tayin ister. Eşine çıkan; ama kendisine çıkmayan atama nedeniyle ruhsal durumu bozulan Basri Bey, ancak Bakanlıktaki ilgili Genel Müdür’ün mahrem ve sakıncalı bir ilişkisini koz olarak kullanıp İstanbul’a tayin olabilecektir. Soğuk savaş yıllarının koşullarında öğretmenlerin maruz kaldığı kıyımı konu edinen romanda, sürgünlerden bıkkınlığı asıl onların çocukları çekmektedir:

“Öğretmen olmasaydınız.

Bıktık bu sürgünlerden.

Biz de çekiyoruz sizinle beraber.

Bir yere alışmadan başka bir yere göçle geçiyor yıllar.

Arkadaşları tanımadan ayrılıyor.

---

¹⁴²⁴ Halid Ziya Uşaklıgil, *a.g.e.* s.294

¹⁴²⁵ Halid Ziya Uşaklıgil, *a.g.e.* s.29

Yabancı olduk her gittiğimiz okulda.”¹⁴²⁶

İbrahim Erdem’in sürgün bir öğretmenin psikolojisini anlattığı *Sürgün Meyveye Durdu* romanında, öğretmen camiasında gerçekleşen zorla tayin kıyımından etkilenen on bin öğretmenin çektiği sıkıntıyı anlatır. Solcu öğretmenlerin sağcı bir iktidar tarafından sürgüne gönderilmesini konu edinen bu tezli romanda, Aydın öğretmen, soruşturma için gelen müfettişe “*Kitap okutmak benim görevimdir. En iyi kitabı da benden başka kimse seçemez burada... Sürmek çağ dışı bir olay.*”¹⁴²⁷ diyerek sürülmesinin asıl sebebinin dile getirmiş olur. Öğrencileri ve yaşadığı yerin halkı tarafından çok sevilen Aydın öğretmen, gelecek günlerin hayalleriyle avunarak yeni görev yerine gider. Öğretmen eşini ve küçük çocuğunu bırakarak yeni görev yerine giden Aydın öğretmen, orada çok sıcak karşılanır. Bütün “*namussuzluğun kökü*”nün “*birlik ve dayanışma*” ile ortadan kalkacağına olan ümitle devam eder çalışmaya.

Her ne kadar *Kimse ve O/Hakkâri’de Bir Mevsim* romanında Ferit Edgü roman kişisine Pir. Köyündeki yaşamını “sürgün” olarak söylettirmişse de aslında sürgüne değil, görev yapmaya gitmiştir. Yedek subaylığını öğretmen olarak Pirkanis’te geçirmesi, onun geçmiş yaşantısı göz önüne alınınca bir “sürgün” sayılır. Eski yaşantısı da sürekli seyahatlerle geçen roman kahramanı, bunları sürgünlük saymaktadır. Seçtiği sürgünlükler, onun “*kendinden kaçış*”ının kendince kabul edilmesidir aynı zamanda. Edgü, böylelikle “*karısından ve çocuklarından kaçmıştır, hapisten kaçmıştır, dünyadan kaçmıştır, Tanrı’dan kaçmıştır, yurdundan kaçmıştır ve en sonunda hapisten*”¹⁴²⁸ de kaçmıştır.

3.1.5. Ölüm

İnsanın ölümün kaçınılmazlığını bilmesi ve ölüm karşısındaki tedirginliği, yaşamının her anında ondan kaçmanın yolunu araması, inandığı bütün dinlerde ve ürettiği bütün kültürlerde başat rol oynar. Bütün sıkıntılara rağmen çeşitli güzelliklerle sahip çıktığımız hayata karşın soğuk, ürkütücü, gizemli ve karanlık yönüyle ölüm, tüm insanları ürküten bir olgudur. Ölümden duyulan endişe ve korkunun insanlar üzerinde farklı tezahürleri vardır. Bu olgu, insanoğlunun ilk sanatsal eserlerine bile en önemli

---

¹⁴²⁶ Behzat Ay, *a.g.e.* s.213

¹⁴²⁷ İbrahim Erdem, *a.g.e.* s.15

¹⁴²⁸ Kemal Timur, *a.g.e.* s.148

tema olarak yansımıştır. Baştan sona bir ölümsüzlük arayışı olan Gılgamış Destanı, Uruk Kralı'nın ölüm karşısındaki korkusunu çağlar boyunca hatırlatan en insani özlemdir. Birçok kültürde ölüm sonrasında olacağına inanılan ebedi yaşama inancı, bazı inanışlarda reenkarnasyon (tenasüh), biçiminde izah edilerek sağlanmaya çalışılır. Hiçbir canlının pençesinden kurtulamadığı bu olgunun verdiği dehşetin derecesi, *sadece* dini öğretilerde asgariye indirilmiştir. Sokrates'in hakikati savunmak adına katlandığı bu “*deliksiz ve düşsüz uyku*”¹⁴²⁹, Mevlana'da *şeb-i arus*'a dönüşür.

İnsanoğlunun kendisi için giriştiği yaşam arayışı ne gariptir ki başkası için çoğunlukla ölümü gerektiren bir çaba olarak görülmektedir. Kabil'in kardeşine üstün gelmek için başvurduğu bu çare, araştırmamızda da görüleceği üzere, roman kahramanlarımız için ilham kaynağı olmaya devam eder. Türk edebiyatında “*hep aşk aracılığıyla gündeme*”¹⁴³⁰ gelen ölüm ve intihar, daha ilk romanımız *Taaşşuk-u Talat ve Fitnat*'ta karşımıza çıkar. Araştırmamızın kapsamına giren romanlarda da bu olgu, Bölge insanının yaşam biçimine, kültürel özelliklerine ve yaşadıkları mekânsal koşullara paralellik gösterir. Töresel dayatmaların sürüklediği intihar ve namus cinayetleri, kan davaları, isyan dönemlerindeki kelle avcılığı, çatışmalı sürecin neden olduğu can kayıpları, hep ölümün Bölgesel tezahürleri olarak işlenir. Bu romanlarda ölüm, önü alınamayan çatışmaları tetiklediği için münferit bir olay olarak kalmaz, kitlesel facialara yol açar. Bölge insanının yaşamında sıklıkla görülen kan davaları da *şeref mücadelesi* adı altında, kaostan beslenen kişilerin “*bir toplumsal denge kurma*”¹⁴³¹ eylemi olarak önce toplumsal hayatı etkilemiş oradan da romana yansımıştır. Ölüm, bu romanlarda bir yaşam paradoksu gibi yaşama isteğinin tamamlayıcısı olarak kullanılmıştır.

Ferit Edgü'nün *O/Hakkâri'de Bir Mevsim* adlı romanında görülen ölümlerin hepsi, Bölge'nin özel durumuyla yakından ilgilidir. Geri kalmışlıkla atbaşı giden cehalet, adeta ölümler için çıkarılmış birer davetiyedir. Küçük yaşlarda ölen “bebe”ler, aşı yapılmamaktan kaynaklandığı gibi, sınırdan geçirilen iki İranlının öldürülmesi de Bölge'de sıkça görülen, malın en ilkel yolla el değiştirilmesi yöntemidir. Tarımın hiç olmadığı ve kazancın sınırlı da olsa hayvancılığa dayandığı bu yörede kaçak malların el değiştirmesi, nadir hadiselerden değildir.

¹⁴²⁹ Platon, *Sokrates'in Savunması*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.s.62

¹⁴³⁰ Müslüm Yücel, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.s.324

¹⁴³¹ Sefa Şimşek, *a.g.e.* s.102

Ömer Polat'ın *Mahmudo ile Hazel* romanında ölüm sosyoekonomik nedenlerin bir sonucu olarak işlenir. Kaçakçılıktan eşkıyalığa uzanan yol, yedi yıl sonra güvenlik güçleriyle girilen çatışmada Mahmudo'nun ölümüyle sonuçlanır. Bölge insanının yaşamında sıkça görülen ölüm veya öldürme algısı, Mahmudo'nun arkadaşı Feyzo'nun ağzıyla verilir. Feyzo'nun "*Kurşunla ölmek, ahır köşesinde ölmekten bin kere daha iyi.*"¹⁴³² şeklinde özetlediği yaşam anlayışı, onu nihayetinde ölüme sürükler. Bu yörenin yoksul insanları ya hamal ya da eşkıya olarak ölecektir. Romanda Mahmudo'nun ölümle biten yaşamı, sosyo-ekonomik nedenlerin bir sonucu olarak verilir. Mahmudo da Hazel'le kurtulabilecekken askerlerin kuşattığı köye tekrar girer ve vurularak öldürülür. Ona göre jandarmadan kaçan bir eşkıyaya artık kimse saygı göstermeyecek ve onu saklamayacaktır.

Dilan romanında da ölüm, evlilik merkezli olaylar zincirinin bir sonucu olarak gerçekleşir. Evlenmek istediği kızı almak için ölüm riski olan kaçakçılığa çıkan Mirkan'ın katili, uğruna katil olduğu Dilan tarafından gerdek gecesi öldürülür. Romanda Dilan'ın evliliğine ve kendisiyle evlenmek isteyenlerle birlikte öldürülmesine sebep olan şey, ailenin ekonomik durumudur. Bu romanda ölümlere sebep olan kişi, zenginliğinin verdiği şımarıklıkla hırslarına yenilen Paşo Bey'dir. Yazar, üç kişinin ölümüyle sonuçlanan olaylardaki temel eksenini *ekonomik yapı* olarak tespit eder. Yazarın bakış açısına mutabık olan bu ölüm olayları tamamen sınıfsal dinamiklerin ürettiği bir sonuç olarak cereyan eder.

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları* adlı romanında ölüm, Bekir Bey'in tacizine uğrayan Leyli'nin kocasını Kore Savaşı'nda yakalamış, Leyli de uğradığı iftiradan dolayı dayanamayarak intihar etmiştir. Namusuna dil uzatılmasına çok içerlenen bu masum kadın, intiharı bir temizlenme aracı olarak tercih etmiştir. Romanda tesadüf ettiğimiz bir diğer ölüm olayı da Merdan'ın, casus sakladığı gerekçesiyle karakolda işkenceye uğrayan ve felç olan babasının ölümüdür. Uzun süre gözaltında kalan yaşlı adam, bu acıya dayanamamış, evine döndükten bir süre sonra ölmüştür.

Akçam'ın *Dağların Sultanı* romanındaki ölüm ise yine Bölge yaşamında eksik olmayan sebeplerden kaynaklanır. Ekonomik yetersizliğin illegal olaylara teşvik ettiği Hemko, kaçakçılık yaparken İran sınırında "candarma"lar tarafından öldürülür. Şito ise

---

¹⁴³² Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.156

sevdiği kadını kaçırmak isterken hem sevdiği ağanın adamları tarafından öldürülür hem de kendisi ağanın adamlarını öldürür. Kendisini yakalamak isteyen üç “candarma”yı da öldüren Şito, yurt dışına kaçmak zorunda kalır. Romanda görülen bir diğer ölüm olayı da Settar’ın Şito’yla beraber oldu diye resmi nikâhlı Alman eşini öldürmesidir. Bu ölüm olayının gerekçesi “*namus*”tur. Romandaki tüm ölümler, Bölge insanının yaşam biçimini özetler niteliktedir: “*Cevo’den başka iki cenaze daha kalktı Z. köyünden. Biri Abdo’nun, bir Kubo’nun cenazesi. Olayda kızını ve iki önemli adamını kaybeden Kaso ağa deliye dönmüştü. Ölenlerin ötesinde, bu aynı zamanda prestij sorunuymdu Kaso ağa için. O nedenle yakınlarını, paralı ve kirali yandaşlarını saldırıya geçirdi. Halo Mirzo, onun karşısında el bağlayıp duracak değildi. İki ağanın yandaşları arasında bu yüzden kanlı çatışmalar oldu. Bir taraftan Halo Mirzo’nun yeğeni Hemo öldürüldü, öbür taraftan Kaso ağanın oğlu Cezo ile hizmetkârı Huso öldürüldü. Çok sayıda yaralanan da oldu. İki taraftan da adamlar tutuklandı. Mahkemeler uzun sürdü. Kimin kimi öldürdüğü saptanamadı. Araya zaman girdi, bölgedeki aşiret ağaları araya girdi. Ortalık yatıştı. Hapiste olanlar birer, ikişer salıverildiler. Ama kandavası yatışmadı.*”¹⁴³³

Lütfi Kaleli, *Haşhaş* adlı romanında ölümün Bölge’ye özgü nedenlerinden birkaçını işlemiştir. Hurşid Ağa’ya ait afyonu kaçırırken askerle girdiği çatışmada ölen Pala Mehmet’in yanında bulunan Şoför Ahmet, sonraları hapisten firar ederek Hurşid Ağa’yı öldürür. Şoför Ahmet’i bu derece kızdıran, Hurşid Ağa’nın yönlendirdiği kişilerin tacizine uğrayan eşinin çocuklarıyla kendini yakarak öldürmesidir. Hurşid Ağa’nın Hasan tarafından öldürüldüğü haberi yatalak babasının ölümüne neden olurken, Hasan’ı seven Rabia, aşkına karşılık alamayınca intihar eder. Daha sonra Hasan ve arkadaşları da Canbel Köyü’nün yukarılarında askerle girdikleri çatışmada, örgüt içine sızan Binbaşı Aytekin’in emriyle öldürülürler. Romanın sayfalarına yansıyan hiçbir ölüm normal değildir; ya bir intihar ya da öldürme şeklinde gerçekleşmiştir. Bütün bu ölümlere neden olan gerçekse, Bölge’deki kaostan faydalanmak isteyen yerel unsurların illegal kazanç faaliyetleridir.

Bilbaşar, ölümün çok ucuz olduğu bir Bölge’yi konu edindiği *Cemo* romanında, yeni kurulan Cumhuriyet’e başkaldırmış bulunan “Sih Sayıt” ve adamlarının öldürülmeleri ve asılmalarıyla anlatıma başlanır. Memo’nun dayısı, “*maldar bir kız*”

¹⁴³³ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.25

almak için bir ağaya başlık parasını verdikten sonra öldürülürken, Memo'nun köylüleri kendi haklarını muhafaza etmek için Sorikoğlu'nun adamlarıyla çatışmaya girerek ölürlür. Adeta tek cezalandırmanın ölüm olduğu bu yörenin zalim ağası olan Sorikoğlu ve yordakçısı Kaymakam Vekili, bir baskınla romanın sonunda Memo ve adamlarınca öldürülür. Toprak mülkiyetinin tam sağlanamadığı bu coğrafyada, devlet otoritesinin eksikliği, ölümün saltanat sürmesine zemin hazırlamaktadır.

Şeyh Sait isyanıyla başlayan romanda hatıraların anlatımıyla birçok insanın ve aşiret reisinin asıldığı ve öldürüldüğü anlatılırken, *Memo* romanında da Bilbaşar, Memo ve Senem'in ölümüyle sonuçlanacak Dersim isyanının oluştuğu koşulları ve ölümleri işler. Sorikoğlu ve Şıh Persin gibi sömürücü ağaların ölümleri, romanda olumlu bir edayla verilirken, Hüso'nun Tursun Onbaşı tarafından öldürülmesi, Halo ile Zelho'nun ölümleri, Memo'yu ve tüm aşireti çok üzer. Romandaki her ölüm, adeta diğer ölümler için çıkarılmış bir davetiyedir. Diyaloglarına yer verilen rütbeli askerlerin Dersim'in "*Cumhuriyet için bir çıban*"¹⁴³⁴ olduğu ve temizlenmesi gerektiği yolundaki ifadeleri ve kanaatleri de birçok ölüm için yeterli gerektir.

Mustafa Yeşilova, *Kopo* adlı romanında ölümün kol gezdiği bir yöreyi konu edinir. Dersim isyanının arefesinde ve esnasında hem isyancılardan hem de asker ölümlerinden üstü örtülü bir biçimde bahseden Kopo, yaşadığı yörede kendisine "*üstün nişancı*" unvanını kazandıran şeyin, bir kan davası olduğunu ifade eder. Babası, Memo adlı bir kişi tarafından öldürüldüğü için yedi yaşından itibaren silahla tanışan Kopo'ya annesinin verdiği birinci görev, Memo'yu nerede görürse öldürmektir. Ölümle daha çocukluğunun ilk döneminde tanışan Kopo, içinde yaşadığı toplumun ölümle ilişkisini "*Dersim, yaşamı boyunca ölümle karşı karşıya oturmuştu.*"¹⁴³⁵ ifadeleriyle belirtir. İsyen sonrası zorunlu ikamete tabi tutulduğu Kayseri'de annesinin ölümüne sebep olan Muhtar'ı öldürüp eşi Elif'le birlikte tekrar Dersim'e kaçan Kopo'yu ve eşini, burada da ölüm beklemektedir. Girdiği çatışmada eşi vurulan Kopo, eşini kucağına alarak Munzur suyuna atlar ve boğularak ölür. Ölmeden önce kendisini bırakmamasını isteyen eşine karşı son görevini de böylece birlikte ölmekle yerine getirmiş olur: "*Bırakmam Elif'im... Sen bana gelemezsen ben sana gelirim seni bırakır mıyım hiç?*"¹⁴³⁶

---

¹⁴³⁴ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.320

¹⁴³⁵ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.87

¹⁴³⁶ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.237

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal Barış*'ının son cildindeki isyan anlatımına paralellikler gösteren *Dersim 1937* romanında Barbaros Baykara, bir siyasal kalkışmanın neden olduğu ölümleri işlerken, kişisel trajedileri de ihmal etmemiştir. İsyana iştirak etmiş kişilerle çatışmalarda ölen askerlerin dışında, cesareti ve güzelliğiyle başta Kamber Ağa olmak üzere tüm isyancıların hayranlığını kazanan Besi'nin ele geçmemek için intiharı seçmesi, detaylı olarak anlatılan ölümlerdendir. Binbaşı Kemal'in uçuruma atlayıncaya kadar takip ettiği Besi, "*kendisine hayran hayran bakan Kemal'e doğru acı acı gülümse*"yerek, "*Bu iş burada biter yarbay. Cesedimi dahi teslim alamayacaksın. Seni bu zevkten mahrum bıraktığım için mutluym.*" der ve "*Ya cennetmekân Hüseyin! Ya İmam!*"¹⁴³⁷ diyerek kendini uçurumdan atar. Romanda yine aynı meseleden dolayı idam edilen mahkûmlardan Kamber Ağa'nın, sabah vakti kendisini almaya geldiklerinde hissettikleri dile getirilir. Giriştikleri yanlış bir işin neticesi olarak ölüme giden Kamber Ağa, çok sevdiği Besi'yi hatırlayarak teselli bulmaya çalışır:

"Yağlı ipin altına getirilen iskemleye cellâdın yardımı ile çıkarken sakindi artık.

Her şey tamamen bitiyordu...

Sonra o uğursuz suratlı cellât başka bir iskemlenin üzerine çıkarak yağlı ipi boynuna geçirirken Kamber son kez haykırdı:

-Ya İmam! Ya Hüseyin!

Savrulan bir tekme ve devrilen sandalyenin gürültüsü ile asılı vücut, fırlıdak gibi dönüp çarpındıktan sonra hareketsiz kaldı."¹⁴³⁸

Dersim 1938'de aynı konuya devam eden Baykara, Seyit Rıza'nın ölümünden sonra, özellikle tenkil nedeniyle tekrar silaha sarılan Cubikeşoğlu, Hassa Gevo, Hozatlı Seyit Kasım, Fadi gibi ağaların da Yarbay Kemal tarafından öldürülmesi suretiyle isyanın tamamen bastırılmasını anlatır. Diğer taraftan Yarbay Kemal ve arkadaşları isyanın bastırılması esnasında öldürülen Eflatun Yüzbaşı ve diğer askerlerin hatıralarını da yâd ederler. Böylelikle Baykara, uzun yıllar sancısı devam edecek bir kitlesel çatışmanın hem tarihi derinliğine hem de toplumsal zeminine el atmış, bu koşulların

¹⁴³⁷ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*.s.237

¹⁴³⁸ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.289

neden olduğu kitlesel ölümleri ve ölümlerin bıraktığı derin kırılmaları da kolektif hafızamıza emanet etmiştir.

Ölümün gölgesinde bir yaşam süren Gülüzar'ın hayat hikâyesini anlatan *Gece Kelebeği* isimli romanında Haydar Karataş, isyanın gölgesindeki yaşam savaşını irdeler. Yazar, roman kahramanlarının yardımıyla ölümün Bölgesel birçok rengini işlemeyi başarır. İsyen nedeniyle idam edilen Seyit Rıza ve arkadaşlarının ölümünün yanında, arkadaşı tarafından başı kesilerek öldürülen Sahan Bey'in ölümüne de yer verilir. Babasının hunharca öldürülmesinden etkilenen Gülüzar, bu olayın etkisiyle uzun yıllar konuşamayacaktır. Yoksulluk ve yetersiz beslenme nedeniyle gerçekleşen çocuk ölümleri, Gülüzar'ın hala çocuklarıyla roman kahramanını yakından etkilerken, Geyik adlı kadının çocuklarını besleyememesi nedeniyle intiharı, ölümün çekilen ıstıraplardan kurtulmak için başvuru olan bir vasıta olduğunu gösterir. İsyen nedeniyle gerçekleşen toplu ölümlerin yanında dağa çıkan Çavdar Hüseyin gibi eşkıyaların pusuya düşürüp öldürdüğü askerleri işleyen yazar, Gülüzar'a ölümün farklı bir yüzünü hatırlatır: “*Ölüm ne kadar sıradan ve ne büyük bir çareydi.*”¹⁴³⁹

Metin Aktaş'ın Tunceli'yi merkez alan ve isyan dönemine rastlayan bir süreci konu edindiği *Acı Fırat Asi Fırat* isimli romanında başına ödül konmuş eşkıyaları öldürmek için para alan kelle avcılarına yer verilir. Ölümün Bölgesel bir yansıması olan bu olaylar, yöre insanının yaşadığı ağır travmayı da ima eder. Yörede görevli “yüzbaşı”dan, götürülen her kelle için para alınır. Rıza Ağa'nın ve Kopo'nun öne çıktığı bu işte, her ikisi de birbirini takip eder. Hatta sırf para almak için, öldürülmüş arkadaşlarının kellelerini yüzbaşıya götüren Rıza Ağa'nın karısı, kocası kelle avına çıktığı bir esnada yüzbaşıyla gizlice buluşur. Rıza Ağa, bir fırsatını bulup karısıyla yüzbaşıyı birlikteyken basar ve onları öldürerek namusunu da temizlemiş olur. Tarım ve hayvancılık gibi üretim biçimleriyle uğraşmayan ve silahı hayatlarının bir vazgeçilmezi olarak seçen Rıza Ağa ve onun çete arkadaşları, ölümü bir ticaret aracı olarak tercih etmişlerdir. Bu arada kendisini terk edip Kopo'ya kaçan ikinci eşi Cemile'yi, erkeklik gururunu rencide ettiği için çok sevmesine ve hamile olmasına rağmen öldürür. Bu trajik sonun verdiği vicdan azabı, kısa süre sonra Baba'nın da ölümüne neden olacaktır.

---

¹⁴³⁹ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.64

Gülümse Ey Dersim romanında Munzur Çem, Dersim isyanı sürecinde gerçekleşen birçok ölüm olayını anlatmıştır. Romanda trajik boyutlarını öne çıkararak işlediği ölümlerden biri, kendi yeğeni tarafından öldürülerek başı kesilen Alişer olayıdır. Koçgiri isyanında da yer alan bu kişi, Seyit Rıza'nın en büyük akıl hocasıdır. Kemal Binbaşı'nın telkinleriyle bu olayı gerçekleştiren Zeynel, Alişer'in kellesini götürürse Dersim'e yapılan harekâtın duracağına inanmaktadır. Aynı kanaatlerle yapılan ve Seyit Rıza'yı üzen bir diğer öldürme olayı da “*aylardır askere kan kusturan, Dersim dağlarında destansı kahramanlıklar yaratan*”¹⁴⁴⁰ Şahan'ın üvey kardeşi tarafından öldürülmesi ve kellesinin Binbaşı Kemal'e verilmek üzere kesilmesidir. Romandaki temel temanın etrafında şekillendiği Seyit Rıza'nın Elazığ'da isyan suçundan dolayı asılması ise olay örgüsünü eksenini belirleyen temel vaka olarak verilir.

Metin Aktaş'ın *Sürgün* romanında farklı ölüm biçimleriyle karşılaşırız. İsyanın bastırılması sürecinde askerler eliyle gerçekleşen bu ölümler, psikolojisi bozulmuş ve kendini ölüme şartlandırmış kişilerce gerçekleştirilir. Hüseyin'in yaşadığı köy, isyan bölgesine uzak olmasına rağmen bu köyde yaşayanlar da isyancılarla aynı akibeti paylaşır. Aileleri oradan rahatlıkla göç etsin diye askerleri farklı bir yana çekmeye çalışan beş genç, girdikleri çatışmada öldürülürken Hüseyin, ailesinin tüm fertlerinin öldürüldüğü yerde yakalanır. Daha sonra sürgüne gönderilen Hüseyin, tren yolculuğu esnasında da birçok insanın ölümüne şahit olur. Romandaki bir diğer ölüm olayı da çiğ nedeniyle kaybettikleri Zeynel'dir. Hayvanlarını doyurmak için “*sırtında yaprak getirmeye giderken çiğ altında*”¹⁴⁴¹ kalan Zeynel'in cenazesine ulaşmak mümkün olmamıştır.

Remzi Aydın'ın *Xârdê ve Korê* romanında ölüm, isyan sürecinde başvuru bastırma yöntemlerinin toplumdaki olumsuz yansımaları ifade edecek bir malzeme olarak kullanılmıştır. Kemo adlı kişi Mutasarrıf'ın elli altın vaadine kapılarak kendisine sığınan Hımayak'ı öldürür ve başını keserek Mutasarrıf'a götürür. Kemo Ağa'nın “*yan yana, omuz omuz, ter tere, yüz yüze olduğu komşusunu dünya nimeti için*” satması, İvram Ağa'yı çok öfkelenendirir. Mutasarrıf'tan da elli altın yerine bir altın alan Kemo Ağa, yaptığına pişman olarak İvram Ağa tarafından öldürülür. İvram Ağa'nın Kemo'yu öldürürken söyledikleri yöredeki yaşam felsefesini de özetler niteliktedir: “*Bu*

¹⁴⁴⁰ Munzur Çem, *a.g.e.* s.220

¹⁴⁴¹ Metin Aktaş, *Sürgün*, s.79

coğrafyanın şerefini, onurunu sattın sen. Halkın inançlarına ihanet ettin, Xızır'ın misafirine kötülük ettin. Ama en kötüsü ne biliyor musun? Gelecek nesillere kötülük ettin, onlara karanlığın kapılarını açtın. Senin yaşaman bu halk katında ve tüm doğa katında anlamsız ve gereksizdir."¹⁴⁴²

Demirtaş Ceyhun'un *Asya* romanının başkahramanı Kürt Abuzer'in babası ve Şıh Sait isyanındaki tüm isyancılar ya öldürülmüş ya da "ipe çekil"miştir. Babasının nasıl ve nerede öldürüldüğünden de haber alamayan Abuzer, şıhların menfaatleri için ölen babasının öldürülmesinde devleti suçlamaz. Romandaki ölümlerin nedeni, siyasal hak arama talebinden öte feodal bir çıkara dayandırılır.

Erkan Karagöz'ün *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanında ölümlere davetiye çıkaran savaş, bir salgın gibi Kafkasları sarar. Paylaşılan topraklar, kurmak istenilen egemenlikler için insan kıyımı ve kırımını başlamıştır. Rusların geri çekilmeye başladığı süreçte faaliyetlerini artıran Ermeni çeteleri birçok insanın ölümüne neden olurken, Sarıkamış'ta sert kış ve kar doksan bin askerin üzerini örten büyük ve soğuk bir kefene dönüşür. İşte böyle soğuk bir günde sevgilisi Vasilisa'yı donmaktan kurtaran Şevket de yörenin değişmeyen kaderi olan bir tipide çıkarlarını tehlikeye soktuğu kişilerce öldürülür.

Rus Kızı Vasilisa'nın ikinci cildi olan Yüreğın Seğirdiği Andır Aşk romanında Şevket'i öldürten Abdo Ağa'nın ceza almaktan kurtulması üzerine eşkıyalık arkadaşları Sevdakar ve Bedo, silah ve dava arkadaşlarının intikamını alırlar. Romanda Rusya'ya göçmeyip Türkiye'de kalan Victor, savaş yıllarında neden olduğu ölümlerden dolayı nedamet duyduğunu ifade eder. Bu, ölümün metafizik gerilimlere neden olan yönüdür: *"Her vurduğum insanda bir yanımın düştüğünü, yok olup gittiğini, tükendiğini gördüm. Tiflis'te vurduğum Ermeni garip bir sesle olduğu yere yığılırken, içimdeki şiirin dipsiz bir kuyuya düştüğünü gördüm. Onu geri getiremedim. Kızılçakçak'taki Azeri delikanlısını kaçarken vurduğumda, hayvan yanımın en sıradan, en insansal duygularımı alıp götürdüğünü fark ettim. Vurdukça içimdekini de vurduğumu gördüm.*"¹⁴⁴³

¹⁴⁴² Remzi Aydın, *Xârdê ve Korê*, s.90

¹⁴⁴³ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.31

Hayrettin Ziya'nın *Dadaş Kız*'ındaki roman kahramanlarından Güllü ile sevgilisi Kadir, Rus ordusunun saldırılarını püskürtmek için gittikleri cephede düşman kurşunlarıyla hayatlarını kaybederler. Evlenmek istediği Kadir'ine sağken ulaşamayan Dadaş Kız, bir kayanın dibinde "*başını, Kadir'in kanile boyalı gelinliğine koymuş; gaddareye, sevgilisine sarılır gibi sımsıkı sarıl*"¹⁴⁴⁴arak ruhunu teslim etmiştir.

Mehmet Eroğlu'nun *Fay Kırığı-3 Rojin* isimli romanında ölümün gölgesinde geçen zamanların Mehmet ve Rojin cephesinden nasıl değerlendirildiğini görürüz. Aslında romanda yapılmak istenen şey, ölüme odaklanan Bölge temelli mücadelelerin tasviriyle yaşamın güzelliklerini hatırlatmaktır. Hakkâri Dağ Komando Tugayı'nda görevlendirilen Mehmet'in oraya gitmek için bindiği uçakta yanındaki Yüzbaşı'dan dinledikleriyle başlayan ve yaralanıp mağarada Rojin'le birbirlerini iyileştirdiği zamana dek taşıdığı ağır bir yükür, ölüm korkusu. Romanın başında Mehmet'in kafasındaki görev ve çatışma tasavvuru hep ölümlle ilintilidir: "*Çok basit: Ölmek ya da öldürmek! Savaş dedikleri budur işte... Önünüzdeki sekiz ay boyunca yapacağınız bu iş ne sanıldığı gibi heyecanlıdır ne de korkutucu. Aksine tekdüze ve sıkıcıdır. Neden mi? çünkü hep aynı şey olur: ölür ya da öldürürsünüz...*"¹⁴⁴⁵ Çatışmalar esnasında yanındaki görev arkadaşlarını kaybeden Mehmet, ölümün çetele hesabına dönüştüğü bu coğrafyada "*adam öldürmenin berbat bir şey olduğunu*"¹⁴⁴⁶ yanındaki arkadaşlarına dahi itiraf edemeyecektir.

Terörün kıydığı hayatların yanında soğuk ve çığ gibi doğal etkenler de bir ölüm nedenidir. Zeynep'in "dağdaki despot" diye nitelediği kış, bu çetin arazide ölüme yenilmemenin imkânını zorlamaktadır. Nitekim örgütün birçok üyesi, bu koşullarda askerlere yakalanmamak için çok uzun süre yürümek mecburiyetindedirler. Bu yürüyüşlerde donan ayaklar, bir süre sonra kesilmek zorunda kalır. Bölge'deki ölümlerin bir sebebi de örgüte göre "*uygun yaşa gelenleri askere almak için*"¹⁴⁴⁷ gönderilen terörist grubun çocuklarını kaptırmak istemeyenleri infaz etmesidir. Ölümün yaşamdan çok sık telafuz edildiği bu topraklarda her şey bir başkasını öldürmek üzerine kurgulanmıştır.

---

¹⁴⁴⁴ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.174

¹⁴⁴⁵ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.5

¹⁴⁴⁶ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.329

¹⁴⁴⁷ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.412

Mehmet Eroğlu'nun *Fay Kırığı* üçlemesinin son kitabı olan *Emine*'de Mehmet, Hakkâri'de aynı mağarada birbirlerini düşman gördükleri halde sağaltan iki kişiden biri olan Zeynep'i, ölümden kurtardığı Yakup'u ve askerlik arkadaşı Cenk'i kaybeder. Onların ölümleriyle sarsılan roman kahramanı, bu kez de eşi Emine ve ölen annesinin karnından ameliyatla alınan ve Yakup ismini verdiği oğlunun ölümüyle tamamen yaşam zevkini kaybeder. Bu ölüm acısını, ortağı olduğu şirketteki tüm hisselerini bir hayır kurumuna bağışlamakla telafi etmeye çalışır. Romandaki tüm ölümler, Bölge dışında gerçekleşmesine rağmen Bölge'nin izlerini taşır. Bu anlamda Doğu'daki öldürme mekanizmasının maddi ve manevî olarak yaraladığı insanlar, son nefeslerini kaçıtlıkları Batı'da verirler.

Erhan Pınarbaşı'nın Bölge'de süren terör operasyonlarında öldürülen PKK'lıların görüntülerini çeken Cemil astsubayın izlenimlerini işlediği *Ceset Fotoğrafçısı* adlı romanında ölüm, sayılarla çetelesi tutulan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik güçlerinin ele geçirdiği ölü bedenler, TRT'de yayınlanmak için haber formatında çekilerek fotoğflanır. Bu görevi yürüten Cemil'in objektifine yansıyan bu ölümler, sadece bir manzara değildir. Onları görüntülerken objektifin somut gerçekliğine rağmen, deklanşöre basan Cemil son derece insancıldır. Her bir terörist cenazesi için ayrı bir kurgusal hayat kurar kendi kafasında. Kendisinin de çatışmaya girdiği bu insanların cenazeleri, onun için kinle bakılan bir obje değildir:

“ÜÇÜNCÜ KARE

Ceset...

Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında, erkek.

Siyah sakalları yer yer kıza kırmızı çalıyor, kana bulanmış.

Gözleri açık, uzaklara bakıyor, dalıp gitmiş gibi.

Ağız kapalı. Dudakları belli belirsiz kıvrılmış.

Olanlara inansın mı inanmasın mı, kararsız.

Üzerine uzanan kaleşnikoftan öteye çevirmiş başını, geç kaldın der gibi.

Sol eli başının hizasında göğe bakıyor, bu da nesi ne oluyor dercesine.

Giysilerinde kan lekesi yok, kurşunlara sırtını dönmüş olmalı.

Ayakucunda sırt çantaları.

Başucunda kitap, dergi...

Sağ yanında RPG-7 roketleri soğuk ve sessiz... »¹⁴⁴⁸

Ayyıldız Ruh romanında hem Bölge insanını hem de tüm ülkeyi onlarca yıldır rahatsız eden çatışmalı süreci konu edinen Ömer Gürdal, terör nedeniyle ölen insanların yarım kalan hayat hikâyelerini sayfalarına taşır. Son otuz yılda Bölge'ye eğitim vermeye giden Sezgin ve Ebru çifti gibi eğitimcilerin, yol inşaatında çalışan işçilerin, İmam Selim gibi din görevlilerinin ölümüne neden olmuş terör olaylarını Kendal'la yapılan mücadele ekseninde anlatır. Örgüte çalışan Şeko'nun borcunu vermemek için "işbirlikçi" yaftasıyla suçladığı Sadettin, aslında birinin kişisel menfaatleri doğrultusunda öldürülmüştür. Gerek askerlerin ölümü, gerekse örgüte katılan kişilerin çatışmada veya iç infazlarda öldürülmesinin dışında sivil vatandaşların ölümü son yılların Bölge'de yaşanan en büyük trajik olayların başında gelir.

Romanda bütün bu ölümlerin asıl faili olarak aranan Kendal, İlter Astsubay ve beş kişilik ekibi tarafından günlerce takip edilerek çembere alınır. Bir kısmı yakalanan ve bir kısmı öldürülen bu grubun lideri Kendal'ın öldürülmesiyle rahat bir nefes alan İlter Astsubay görev arkadaşlarına "bu topraklar ihanet kabul etmez. Bu vatanın çocukları, er ya da geç bu ihanet ocaklarını kahreder, yakar, yok eder" diyerek şiddeti siyasal niyetleri için bir araç olarak kullananların asla amaçlarına ulaşamayacaklarını vurgulamış olur.

Akif Kurtuluş'un *Mihman*'ında karşılıklı ölümler, ülke insanının ruhunda ortak yaralar açan bir bela olarak işlenir. Bir istihbarat elemanı yerine yanlışlıkla Van-Hakkâri yolunda örgüt üyelerince Memet Fuat isimli avukatın kaçırılması, iki ölüm arasında kurulacak bir ilintiye vesile olur. Askerlik yaparken şehit olan Yusuf'tan kalaşnikof kurşunuyla delinmiş Marcos resmi işlenmiş tişörtü miras alan Memet Fuat, bir dava için bulunduğu Van'da örgüt üyelerince kaçarılır. Kaçırılmak istedikleri kişi olmadığı kısa zamanda anlaşılan Memet Fuat, dört günlük bu kaçırılma sürecinde tanıştığı Siyabend isimli teröriste ayrılmadan önce Marcos tişörtünü verir. Meksika'daki Zapatista isimli sol örgütün sözcüsü olan Marcos'un resminin işlendiği tişört, bir süre sonra tekrar avukatın eline geçer. Artık üzerinde iki delik vardır. Yusuf'un üzerindeyken

¹⁴⁴⁸ Erhan Pınarbaşı, *a.g.e.* s.32-33

kalaşnikofla delinen tişörtte şimdi de bir M16 kurşun deliği daha vardır. Tişörtün üzerindeki kan lekelerine dokunan Memet Fuat, şehit olan Yusuf'un annesini arayarak yardım ister. Romanın bu yardımı dile getiren son cümlesi, eserin temel temasını ve yazarın özlemini özetler niteliktedir: “*Nalân, dedim. Kan izlerini nasıl silmiştin?*”¹⁴⁴⁹

Evrım Alataş'ın *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer* romanında ölüm, özellikle Alevi kesimi arasında taban bulan sol siyasal bir anlayışın nesilden nesle aktarılırken kurban aldığı hayatları temsil eder. Romanda hayat hikâyesi anlatılan Fidel, geçmiş zamandan beri sol bir siyasal tutum takınmış Alevi-Kürt bir ailede yetişmesi nedeniyle Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına özenir. Özendiği bu kişiler gibi dağa çıkmak isteyen Fidel, daha sonra PKK'ya katılacaktır. Babası Teslim'in yardım ettiği Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve arkadaşlarının öldürülmesinden yıllar sonra o da örgüte katılmaya giderken, girilen çatışmada hayatını kaybedecektir.

Mucize Özünal'ın *Alayın Kızları*'nda Koray, Hakkâri'de bulunan Cilo Dağı'nda vurulur. Yaralanmadan önce örgüt elemanlarından birini vuran Koray, vurulma anını babasına mektupla anlatır: “*Kan karnımda gölleniyordu. Tepedekiler karmakarışık koşarak üzerimize doğru iniyorlardı. Son kez nişan aldım. En öndeki ince yüzlü, çelimsiz bir çocuktü. Ceviz yeşili gözlerinde küstah bir gülüşle geliyordu. Oğlanın tüysüz yanağında merminin bir dağçileği açtırdığını gördüm. Hepsi bu.*”¹⁴⁵⁰ Ülke gündemini işgal ettiği gibi toplumun tüm kesimlerinde de farklı kırılmalara ve acılara neden olan son yıllardaki çatışmalı süreç, birçok romanda hamaset, bazılarında ise empatiyle işlenir. Koray'ın roman sayfalarına yansıyan ifadelerinden bu izlenimi ediniriz.

Orhan Aras'ın *Son Cennet* isimli eserinde ölüm uzun yıllar insanlarımızı kör dövüşüne mahkûm eden siyasal kampların bir ürünü olarak işlenir. Roman kahramanı Can ve Yusuf, çocuklukları birlikte geçmiş, samimi iki arkadaşdır. Yusuf'la üniversitede siyasi görüşlerinden¹⁴⁵¹ dolayı ayrılan yolları, bir kavgada Can'ın elinde patlayan silahla

¹⁴⁴⁹ Akif Kurtuluş, *Mihman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.s.268

¹⁴⁵⁰ Mucize Özünal, *a.g.e.* s.43

¹⁴⁵¹ Türkdoğan'ın az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde üniversitelerin sadece ülkeye gerekli elitleri yetiştirmediği aynı zamanda toplumun siyasi hayatında önemli rol oynamak ve birtakım sosyal beklentileri gerçekleştirmek gibi motivasyonlarının da bulunduğunu hatırlatan Türkdoğan, 1980 döneminde bu idealdeki sağ ve sol cemahtaki gençlerin şiddet eylemlerinde en ön saflarda olduğunu bilimsel verilerle açıklar. Buna göre bu dönemde yakalanan teröristlerden % 23'lük oran ile ilk sırada bulunanlar üniversite öğrencileridir. Daha fazlası için bakınız: Orhan Türkdoğan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.s.367-474

Yusuf'un ölmesi gibi bir felaketle sonuçlanır. Yakalanmamak için döndüğü Iğdır'da arkadaşını öldürdüğünü açıklayamayan Can, ömrünün sonuna kadar hep bu vicdan azabını kalbinde taşıyacaktır. Kaçak olarak geçtiği Avrupa'da ölmeden önce Aliye'ye vasiyette bulunan Can, ondan babasına bir mektupla Yusuf'u öldürdüğünü, fakat onu çok sevdiğini bildirmesini ister. İnsan hayatını öncelemeyen sağ-sol çatışmasının neden olduğu olayları şimdi daha iyi anlayan Can, "son cennet" diye geçtiği Avrupa'da yaptıklarının ne kadar yanlış olduğunu bir kez daha yakıcı bir biçimde anlamış ve büyük bir nedametle ölmüştür.

Bölge gerçeklerinden kaynaklanan bir diğer ölüm hadisesi de Can'ın köyüne sığınan ve adını açıklamadığı için kendisine Dağlı denilen birinin hem kendi ölümü hem de ailesini öldürmesidir. Ölümünden sonra köylüler, Dağlı'yı suskunluğa iten gerçek hakkında bilgi sahibi olurlar. Dağlı'nın evine bir gece yarısı "bir grup silahlı genç" gelir ve geceyi onun evinde geçirirler. Bu olayı haber alan jandarmalar da Dağlı'ya "teröristlere yardım ve yataklık" yaptığı gerekçesiyle karakolda dayak atar. Onun verdiği bilgilerle teröristler yakalanınca da "gençlerin arkadaşları intikam için Dağlı'nın evini basarak, evi kurşun yağmuruna" tutar ve bu saldırı sonucunda "evde uyuyan karısı ile on yedi yaşındaki oğlu"¹⁴⁵² ölür. O da kendisinin dahil olduğu bu ölümlerden sonra köyünü terk ederek kayıplara karışır.

Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları* romanında "ölüm"ü hem bireysel hem de kitlesel haliyle işler. Poyraz Musa'nın Osmanlı sınırları içinde kalan Irak Arabistanı'nda bulunan Şeyhin adamları tarafından kan davası istemiyle takip edilmesi, ona korku dolu günler yaşatır. Onu öldürmeye gelen Süleyman'ın vicdan muhasebesi, daha romanın başında beliren, ölüm karşıtı bir vaziyet alıştı: "Süleyman kendinden utanıyordu. En büyük vahşet insan öldürmekti."¹⁴⁵³ Birçok kez birbirine benzeyen adamlar tarafından eski ismi Abbas üzerinden soruşturulan Poyraz Musa, bu kan davasını bir türlü halledemez.

Selahattin Enis'in *Sârâ* adlı romanında Halet'in, ihanetinden dolayı İstanbul'da bırakıp Erzurum'a geldiği eşi, tifüsten ölmüştür. Cephede bulunduğundan dolayı ölümü tüm çıplaklığıyla yaşayan Halet, ölümünden sonra eşi Sara'yı özlemeye başlar. Bu özlem onun dört yıl sonra İstanbul'a gelmesiyle daha bir şiddetlenir. Erzurum

¹⁴⁵² Orhan Aras, *a.g.e.* s.43

¹⁴⁵³ Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları*, s.12

cephesinde yaşadıklarına ek olarak en yakınındaki insanın ölümü onu, bir ucu Nihilizme varan metafiziki sorgulamalara götürür: “*Şu kabrin önünde hissediyorum ki sen öldün Sara! Ve hissediyorum ki dünyada ölüm kadar büyük ve kudretli hiçbir şey yoktur ve harikalar yapan insan ölümün önünde aciz ve muzdarip bir oyuncaktan başka bir şey değildir.*”¹⁴⁵⁴ Roman, Doğu Cephesi’ndeki savaşların yaptığı yaşamsal tahribatları göstermesi bakımından önemlidir.

Kemal Tahir’in *Namuscular* romanında ölümlerin asıl sebebi Bölge kültüründe adeta en büyük değer olarak kabul edilen “*namus meselesi*”dir. Yazarın Malatya Cezaevi’nde tanıştığı Maho, Mazmanoğlu Hacı Aptullah, Abdurrahim, Sazlı Mustafa gibi hükümlülerin her biri kızına, karısına musallat olan birini veya kendi kızını öldürmekten dolayı hapsedilmiştir. Namuslarını temizlemek ve halk arasında itibarlarını tekrar sağlamak için bu işi yapmak zorunda kalmışlardır; çünkü onlara göre “*koca bir köy, komşuları karşısında yere bakmak*”¹⁴⁵⁵ kolay bir şey değildir.

Karılar Koşusu’nda ise sevgiliyle bir olup kocasını zehirleyen Adıyamanlı Hanım, Murat Bey’in yazdığı birçok “*istida*”lara rağmen idam edilir. Suçunu inkâr eden ve sevdiği kişi, genç olmasına rağmen suçun ona isnadına yanaşmayan Hanım, çok korktuğu idama bir gece yarısı götürülürken önce direnmiş, sonra da kendisi ipi boğazına geçirmek istemiştir. İdam edilecek kişi, kadın olduğu için görevini yapmak istemeyen “*Çingene*”nin dövülmesine sinirlenen Hanım, “*benim yüzümden fukaraya hakaret etmeyin*” diye bağırır ve “*elimi çözün, ben ipi boğazıma geçiririm. Günahdır.*”¹⁴⁵⁶ der.

Zülfü Livaneli’nin *Mutluluk* romanında törelerden kaynaklanan ölümlerin yanısıra ülkenin doğusunda patlayan terör olayları nedeniyle birçok insanın sönen hayatı işlenir. Romanın temel karakterlerinden Meryem, tecavüze uğradıktan sonra “*namus*” yüzünden öldürülen genç kızları hatırlayınca, kendi hayatlarına ne kadar az önem verildiğini düşünür. Ölümün bu kadar sıradanlaştığı bir zeminde “*onun intihar haberini alır almaz herkes yine gündelik işine gücüne dönecek*”, “*çocuklar neşeyle koşturup çember çevirecek, patlak çamur oyunu oynayacak, büyükler alışverişlerine,*

---

¹⁴⁵⁴ Selahattin Enis, *a.g.e.* s.41

¹⁴⁵⁵ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.72

¹⁴⁵⁶ Kemal Tahir, *Karılar Koşusu*, s.397

ibadetlerine, kısaca normal hayatlarına dönecek”¹⁴⁵⁷lerdir. Toplumun kendisini temiz hissetmesi için bir kurban aradığını düşünen Meryem, onlara bu zevki tattırmak istemez. Nihayetinde öldürülmesi için İstanbul’a Cemal’le gönderilen Meryem, Cemal’in bağışlaması sayesinde ölümden kurtulur.

Metin Aktaş’ın *Munzur Efsanesi* isimli küçük romanında görülen bütün ölümler, “iki hasım aşiret” olan Beyzanlarla Aşkanlar arasında cereyan eden kan davalarının bir sonucudur. Kavgaların nedeni, “Karataş yaylası”dır. Hayvancılıkla geçinen bu insanlar, yaylanın kullanımında diğer tarafa hak tanımamak için kavgalara girişirler. Özellikle Beyzanlar aşiretinin ağası Zeynel, bu kavgalarda öldürülen Ömer Ağa’yı bahane ederek Munzur’un öldürülmesini istemektedir. Munzur’un anne ve babası da bu aşiret kavgalarında öldürülmüş ve Munzur, küçük yaşlarından itibaren yetim ve öksüz kalmıştır. Zeynel Ağa, kendi aşiretinden olan Ömer Ağa’ya bedel öldürülen “Musa rençberi ona denk” değildir diyerek Munzur’u da “davullu zurnalı bir törenle keseceğim”¹⁴⁵⁸ diye yemin içer. Böylece Musa’nın soyu yeryüzünde silinmiş olacaktır. Barış çabalarına hiçbir zaman olumlu cevap vermeyen Zeynel Ağa, nihayetinde baskına geldiğinde Munzur’un yayından çıkan ok sayesinde öldürülecektir.

Değirmen Taşı adlı romanında Cahit Uçuk, ölümün değişik renklerine yer verir. Toplumda karşılığı olan bu durumların, ölümle neticelenmesi de adeta normal karşılanır. Kocasını Balkan Harbi’nde şehit olan Ayşe Nine’nin Feyzo adlı oğlu da ağanın kurduğu kumpası deşifre etmek isterken, Ağa’nın adamlarınca arkadan vurularak öldürülür. Tüm köyde büyük üzüntüye neden olan ve Ayşe Nine tarafından “değirmen taşı” olarak nitelenen oğlunun ölümü, Ağa’nın para yedirmesi karşılığında devlet yetkililerince örtbas edilir. Ayşe Nine’nin çektiği tüm acıların sebebi olan ağa ise daha sonra kendi kapatmasının eliyle öldürülür. Bu romandaki ölümlerin mihverisi, Bölge’nin feodal yaşamında yöresel şerhlerin sebebi olarak gösterilen ağadır.

Bölge halkının kültürüne göre şekillenen ölüm, çoğunlukla insan kaynaklıdır. Haksun da *Hazal (Kutsal Ceza)* isimli romanında Feşo’nun babasının ölüm şekliyle yörenin coğrafi şartlarının paralelliğine dikkat çeker. Kışlık yakacağı biten baba, odun çekmeye giderken arkadaşıyla birlikte çığın altında kalır. Amansız bir coğrafyada yaşayan bu insanlar, ölümlerinin cesetlerine ancak ilkbaharda eriyen karlarla ulaşır. Onayı

¹⁴⁵⁷ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.55

¹⁴⁵⁸ Metin Aktaş, *Munzur Efsanesi*, s.15

alınmadan on iki yaşındaki bir çocukla evlendirilen, babadan yoksun Feşo, bu nazik durumundan faydalanan bir adamla gayrimeşru bir ilişkiye girince, namuslarının lekелendiğini ileri süren yakınları tarafından taşlanarak öldürülür. Rızası alınmadan kocaya verilen kızları bekleyen bu mukadder ölüm, yine Hoca'yla gayrimeşru ilişkiye giren Hazal'ın intiharı gibi, Bölge'de sıklıkla rastlanabilecek ölüm biçimlerindedir.

Uzaklaşan Yol isimli romanında Mükerrerem Kamil, Erzincan'da 1939 yılında gerçekleşen depremde ölen insanları, detaya inmeden vermiştir. Roman, Ressam Aziz'in eski sevgilisi olup sonradan bir müteahhitle evlenen ve kocasının işlerinden dolayı Erzincan'da yaşayan Selda'nın yaralanmasını işler. Depremde kocası ve küçük kızını kaybeden Selda ile onu ziyarete gelen Aziz arasında diğer ölümler bahis mevzusu olmaz. Aşk romanına yansıyabileceği kadarıyla yetinen yazar, Selda iyileştikten sonra bir daha Erzincan depremiyle ilgilenmez.

Seyit Alp'ın *Dino ile Ceren* romanında ağa, aşka ve hayata izin vermeyen bir kişilik olarak ölümlerin temel nedenidir. Kendi saltanatı sürsün diye insanları birbirine kırdırtan Begin Bey, kendi eşine sevdalanan Dino'yu konağına çağırır. Yaptığını inkâr etmeyen Dino'nun cezasını kendisinin seçmesini ister. Ölümden kurtulamayacağını anlayan Dino, ölümü seçer. Kendini aşkına kurban olarak sunan Dino, kaçabilecekken Ceren'i aklamak için beyin konağına ölüme gider; çünkü bu fedakârlığıyla hem sevdalandığı kadını, hem de onun karnındaki kendi çocuğunu kurtaracaktır. Romanda işlenen bir diğer ölüm hadisesi de Şiran'ın oğlu Cem'in öldürülmesidir. Ağanın adamları tarafından öldürülen Cem, annesi Şiran için hayatın anlamına denktir. Yaşamına anlam katan tüm güzellikleri yitiren Şiran'ın aklında hep oğlunun ölümü vardır: *“Bak Nuri, dağlar nasıl ağarıp güzelleşiyor. Herkes görüyor Cem görmez. Soğuk ayranla yürek soğutmak hoş da olsa Cem bağı yanık yatar. Gelinlik kızların kuytuda boy attığı henek, işmar vaktidir. Cem doğacak dölünün yüzünü bile görmeyecek. Köylünün düğün dernek zamanıdır: Cem ve mezar ahalisine davet çıkmaz. İş güç bitirenlerin gezme vaktidir, Cem gezmez. Kutnu kumaşla seyrana çıkılır şu günler. Cem'in boynunda ak kefen. Kavun, karpuz çağıdır... Herkese var, Cem'e yok. Süt, kaymak bollaştı yine... Ölüler yiyip içmezler ki.”*¹⁴⁵⁹

---

¹⁴⁵⁹ Seyit Alp, a.g.e. s.132

Seyit Alp'in *Devran* adlı romanında ölüm, yerel beylerin kendi lokal iktidarları için fedakar gençleri kurban verdikleri bir sunaktır. Bir yiğitlik arayışında olan Kalık, Bitlis Hanı'nın emriyle Melek Ahmet Paşa'yı yenmek için serserilerin reisi olarak iştirak ettiği isyanda, günah keçisi sayılarak yargılanır ve öldürülür. Kalık'ı öldürmeyeceğine dair verdiği sözü çiğneyen Abdal Han, Osmanlı merkeziyle arasının bozulmaması ve kendi itibarı için onu feda etmiştir.

Gençosman Denizci'nin *Buz Yürekler* isimli polisiye romanında ölüm, diğer romanlara göre hayli farklı bir kurguya sahiptir. Buz tutmuş Fırat'tan çıkarılan genç bir kızın cesedi nedeniyle sürdürülen soruşturmalarda, Erzincan'ın Üzümlü ilçesine bağlı Altıntepe mevkisindeki Urartu medeniyetine ait kalıntıları araştıran Prof. Clark'ın üzerinde yoğunlaşılır. Tarihi eser kaçakçılığı yapan bu profesör, yaptığı kirli işler ortaya çıkmasın diye Aslı'dan önce başka bir asistanını daha öldürmüştür. Roman, tarihi eser kaçakçılığı nedeniyle işlenen bu cinayet dışında, başka bir ölüm olayına daha yer vermiştir. Güzelce Köyü'nde yaşayan Durmuş Emmi, Fırat'tan çıkarılan genç kız cesedini duyunca töre uğruna infaz ettirdiği kızını hatırlar. Henüz on yedi yaşındaki kızı Cemre'nin bir düğün dönüşünde amcaoğlu tarafından tecavüze uğramasının tüm günahı kızı yüklenir. Tecavüze uğradıktan sonra sığındığı baba evinde, aile meclisinin verdiği kararla “*namussuzu temizlemek yerine, namuslarını temizleme uğruna zavallı ve günahsız Cemre*”¹⁴⁶⁰ infaz edilir. Böylelikle daima güçlünden yana olan töre, daha güçsüz cinsiyeti, mağduru olduğu halde yapılan kötü fiilden sorumlu görmüş ve bedeli de güçsüz olan kız çekmiştir.

Zap Boyları isimli eserinde Şükrü Gümüş, Cemo'nun genç yaşta ölümünü yöre insanının içinde bulunduğu cehalete bağlar. Üşüten oğlunu “*elin cenabeti*” diye nitelendirdiği doktorlara götürmeyen Şero, Seyit Ahmet'e başvurarak ondan derman ister. Yazdığı muskadan ve verdiği üflenmiş toprakla yıkanma tavsiyesinden dolayı hastalığı ziyadeleşen Cemo, sonunda doktora götürülse bile ölmekten kurtulamaz. Yaptığı hatayı pahalı bir şekilde ödeyen Şero, oğlu Cemo'yu bir din simsarının küçük menfaatlerine kurban eder. O, ölümü en derin taraflarıyla ve çaresizlikle hisseder:

---

¹⁴⁶⁰ Gençosman Denizci, *a.g.e.* s.63

“Ölüm diye bir şey vardı yeryüzünde. Hastalık diye bir şey vardı. Tümü fıkara, çaresiz, zavallı insancıkların başıydı bunların.”¹⁴⁶¹

Cemal Ataç’ın *Bir Kız Böyle Düştü* isimli romanında, taşrada başlayan temiz yaşamın kentte kirlenerek yitirilişi konu edilir. İffet’in Sarıyayla’da başlayan “asrî” yaşam macerası İstanbul’da “zamanı gelmeden açılan bir goncanın keskin bir sabah ayazına tahammül edemeyerek kavrulup dökülüğü gibi”¹⁴⁶² ölümle biter. Bu ölüm, yazar anlatıcı tarafından “soyu sopu temiz Türk kızları” için bir ibret levhası gibi lanse edilir. Yazar anlatıcıya göre trajik bir sonla ömrü nihayet bulan İffet’in yaşamından, tüm kızlar bir ders çıkarmalıdır: “Serbest hayat, açık saçık arzular bir kızı katiyen saadete götürmüyor.”¹⁴⁶³

Nurullah Genç’in *İntizar* romanında Emre’nin Ayşe’ye kavuşamamasına neden olan evlilik, Emre’nin babasının rızası olmadan oğlunu evlendirmesiyle gerçekleşmiştir. Komşusu Zeynep’e gençliğinden beri sevdalı olan Yunus, Zeynep’in kızını (Lale) oğlu Emre’yle ikisinin de rızası olmadan evlendirmiştir. Bir süre sonra Zeynep’e sahip olmak isteyen Yunus, Zeynep tarafından reddedilince onlara hediye ettiği bağı yakmaya çalışır. Bir gece “Küçük Bağ”ı benzin dökerek yakan Yunus Bey, oğlu Emre’nin bağda olduğundan habersizdir. Bağ çepçevre saran alevler, Ayşe’ye kavuşamayan ve Lale’yle de geçinemeyen Emre’yi de yaktığı bütün ağaçlar gibi küle çevirir. Böylece Yunus Bey, gayrimeşru bir sevginin bedelini oğlunu kurban vererek ödemiş olur.

Mehmet Rauf’un *Define* isimli serüven romanında Şakir Fevzi Bey’in ölümle kovalamacası, Erzurum’da Devlet Hastanesi’nin başhekimiyken iyileştirdiği bir kadın hastasının ona verdiği vicdani, fakat gerçekleştiğinde kendisini de zengin edecek bir göreve evet demesiyle başlar. Şakir Fevzi Bey, definenin yerinin şifrelendiği kitabı ve gerekli bilgileri aldıktan sonra Şehriyar Kalfa’nın ölümüne şahit olur. Gençliğini Abdüssamet Paşa’nın konağında geçiren Şehriyar Kalfa, Paşa’nın ölümünden sonra subay eşinin görevi dolayısıyla geldiği Erzurum’da dul kalmıştır. “Yaşlıca bir kadın” olan Şehriyar, “eskimiş vücudu, bir gencin def edebileceği zayıf bir hastalığı bile hazm”¹⁴⁶⁴ edemeyerek zatürreden dolayı vefat etmiştir.

¹⁴⁶¹ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.261

¹⁴⁶² Cemal Ataç, *a.g.e.* s.55

¹⁴⁶³ Cemal Ataç, *a.g.e.* s.55

¹⁴⁶⁴ Mehmet Rauf, *Define*, Gün Doğdu Matbâsı, İstanbul 1927.s.4

Kenan Hulusi'nin *Son Öpüş* isimli romanında roman kahramanı Oğlak Ömer'in evlendiği Gümüş'ün babası, seferberlik nedeniyle orduya asker olarak alınmış ve Gazze'de şehit düşmüştür. Babasının ölüm haberini ona vermeyenlerden biri olan Oğlak Ömer, o günden beri "*Gümüş'ün üzerinde tuhaf bir vesayet hakkı*" hissederek onu korumaya çalışmış ve sonra da onunla evlenmiştir. Romanın olay örgüsünü oluşturan eşkıyalarla mücadele neticesinde ismi eşkıyalarla birlikte anılan Oğlak Ömer, mallarının hükümetçe müsadere edilmesi neticesinde Tercan'a götürülür. Oğlak Ömer ve arkadaşları, Gümüş'ü kurtarmak için jandarmayla girdikleri çatışmada, taradıkları çadırdan yedi jandarmayla birlikte Gümüş'ün cesedi de çıkar.

Nesl-i Ahîr'de Halit Ziya, oğlu İrfan'ın Avrupa'ya konservatuvar eğitimi için gitmesine siyasi bir anlam yükleyerek, Erzurum'a sürgün edilen "*küçük bir zabıt*"in intiharına yer verir. İrfan, sürgün olmayı içine sindiremeyerek ölümü seçen babasından dolayı kendisini ve devrin yönetimini sorumlu tutar. Bu eserdeki ölüm, taşraya/Doğu'ya sürgün olmayı onuruna yedirememenin neden olduğu trajik bir reaksiyon olarak işlenmiştir. İrfan, bu ölümdaki payını hiçbir zaman küçük görmez: "*Baba, baba, ben yaptım, evet, bu, bütün benim cinayetim!...*"¹⁴⁶⁵

Kemal Varol'un *Ucunda Ölüm Var* isimli romanında "*Anadolu'nun son ağıtçısı*"nın sevdalısı Heves Ali tarafından elli yıl sonra rüyasına girerek onu çağırması üzerine gittiği Erzurum'da dinlediği Como Emmi hikâyesi, onu hayli hüznendirir. Amcasının kızına âşık olan bıçkın bir gencin reddedilmeyi beklerken, sevdiği kızıdan olur alması nedeniyle başını alıp Erzurum'a gelmesi ve bu şehirdeki insanlara tasallut olması anlatılır. "*Bir bela bulutu gibi*" Erzurum sokaklarında dolaşan Como Emmi, Aziziye Parkı'nda soğuk bir kış gecesi başını banktaki valizin üzerine koyarak son uykusuna yatmış ve "*bir damla gözyaşına muhtaç*"¹⁴⁶⁶ olarak bu dünyadan çekip gitmiştir. Kimsesi olmadığı için helvasını yapıp dağıtmak da onun birkaç içki arkadaşına nasip olmuştur.

Bahattin Yıldız'ın *Kar Çiçeği* romanında Yasir'le Ayşenur'u ayıran ölümün nedeni kardır. Uludağ'da yarışmalara hazırlanırken düşerek ölen Ayşenur, sevdiği erkeğin Palandöken'de çığın altında kalarak hayatını kaybetmesine neden olur.

¹⁴⁶⁵ Halid Ziya Uşaklıgil, *a.g.e.* s.341

¹⁴⁶⁶ Kemal Varol, *a.g.e.* s.161

3.2. Sosyal Temalar

3.2.1. Savaş

İnsanoğlu, doğuştan getirdiği saldırganlığın bir türevi olan yıkıcılıktan ve savaştan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. İnsanın kendini veya başkalarını yıkıma uğratmaya yönelik bu güç dürtüsü -ki Nietzsche onu insanın en temel dürtüsü sayar¹⁴⁶⁷- insanoğlunun terbiye etmekte aciz kaldığı tek doğal güçtür. Fromm'un ikiye ayırdığı bu saldırganlıktan birincisi savunmaya yönelik iken diğeri "kıyıcı"dır. Diğer canlı türlerinde rastlamadığımız "zalimlik ve yıkıcılık"la kendi türünün üyelerini öldüren insan, bunu yapmaktan da haz alır ayrıca. Ayarı tutturulamayan bu şiddetin yıkıcılık derecesi de "uygarlığın gelişmesiyle azalmamakta, artmaktadır"¹⁴⁶⁸ tam aksine. Bu şiddet, iki kez dünya ölçeğinde denenerek kitlesel niteliklerinin nelere mal olabileceğini de insanoğluna gösterdiği halde cazibesinden halen de bir şey yitirmemiştir.

Geçmişin bir *tarih kurucu* olarak kullanıldığı çağımızda, zaferler kadar yenilgiler de milli bilinci oluşturan etkenlerden sayılır. Hatta Birinci Dünya Savaşı anıtlarının önceki savaş anıtlarından farkını göz önüne aldığımızda önceki anıtlar, "zaferi anmak" biçiminde tasarlanmışken, bu savaş için inşa edilenlerin "ölenleri onurlandırma"yı amaçladığı rahatlıkla görülebilir. Yakın çağın tüm insanları etkileyen büyük ölçekli savaşlarında "kaybedilen hayatların sayıca büyüklüğü ve savaşların etkilediği asker ve sivil sayısı, daha önce karşılaşılmamış genişlikteki cephe hatlarındaki 'kişilerin çektiği acıları' ve 'savaşa adananları' anıtlılaşmayı gerekli kılmıştır."¹⁴⁶⁹ Bu büyük ölçekli savaşlarda kurban verilen insanlar, demografik bir kayıptan ziyade yitirilen gelecek rüyalarını da temsil eder. Bundan dolayıdır ki kaybedilen savaşlar da kazanılanlar gibi hatırlama nesnelere konu edilir. Bu, ölüm olgusunun yüceltilmesinin aksine anlaşılmaya çalışılmasıdır. Bir çeşit karşı-anıt biçiminde düşünülen bu hatırlama nesnelere, çoğu zaman ölümü yeren mesajlar yüklüdür; çünkü mekân kavramı, sadece fiziki ve toplumsal bir uzama değil, aynı zamanda ilişki ve sembolik bir uzama da tekabül eder.¹⁴⁷⁰ Bu savaşların yapıldığı

¹⁴⁶⁷ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, Say Yayınları, İstanbul 2010.s.458

¹⁴⁶⁸ Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, Say Yayınları, İstanbul 2016.s.25

¹⁴⁶⁹ Ahenk Yılmaz, "Bellek Topoğrafyasında Özgürlük", Leyla Neyzi (Der.), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları* (ss.187-217), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014. s.191

¹⁴⁷⁰ Derya Fırat, "Bellek, Uzun ve Mücadele", Derya Fırat (Der.), *Sokağın Belleği* (ss.7-43), Dipnot Yayınları, Ankara 2014.s.13

yerler, temsil ettiği değerler, milli kimliği netleştiren en dokunaklı imgeler olarak hatırlama nesnelere dediğimiz sanat eserlerine yansıtılır. Bu yansıtılardan kasıt “savaşta hayatını kaybedenlerin yüceltilmesi ve bu kayıpların unutulmayacağı vurgusu”¹⁴⁷¹dur.

Tarihin *vicdanı* diye adlandırabileceğimiz¹⁴⁷² romanlarda unutulmanın pençesinden kurtarılıp hatırlatılmaya çalışılan asıl konu, yıllarca girdiği savaşlarda hep insan ve toprak kaybeden çokkültürlü bir ulusun izmihlalden istikbale uzanış öyküsünü, toplumsal çalkantılarla paralel olarak anlamaya çalışmaktır. Bu tür bir anla/mlandır/ma eksenine oturan anımsama ve onun türevi olan yazma edimi olmazsa *toplumsal amnezi (bellek yitimi)*¹⁴⁷³ de kendiliğinden devreye girecektir. Bizim inceleme konumuzu oluşturan romanlarda savaş, bir idari zaafıtan kaynaklanan faciaların uzun anlatılarından oluşur. Başka bir deyişle araştırma konumuzu oluşturan romanlar, geçmişle yüzleşme ekseninde okunacak birer bellek nesnesi niteliğindedirler.

3.2.1.1.Selçuklu-Bizans Savaşı: Malazgirt Meydan Muharebesi

1071’de Bizans’la yapılan ve Türklere Anadolu’nun kapılarını açan bu savaş, Anadolu’daki Selçuklu ilerleyişini durdurmak isteyen Diyojen’in çeşitli milletlerden oluşturduğu bir orduyla çıktığı doğu seferinin bir sonucudur. Uzun bir süredir Türk akınlarıyla uğraşan Diyojen’in bu işi kökünden halletmek için hazırladığı 200 bin kişilik ordusu, Alparslan’ın 50 bin kişilik ordusuna yenilir. Bizanslıların ağır bir yenilgi aldığı bu savaşın sonunda Diyojen esir düşer. İslam, Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarının belirttiğine göre Alparslan tarafından bir konuk muamelesi gören Diyojen bir anlaşma dâhilinde bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Bu zaferden sonra önemli bir direnişle karşılaşmayan Türkler, “Anadolu içlerine akarak kısa zamanda Ege ve Marmara kıyılarına kadar ilerlemiş” ve birçok beylik kurmuşlardır.¹⁴⁷⁴

M. Necati Sepetçioğlu’nun Orta Asya’dan batıya doğru durmadan devam eden Türkmen yayılışını konu edinen *Kilit* isimli romanında, Çağrı Bey’in oğlu Alpaslan, birbirleriyle didişen Türkmenleri ortak bir ülküde birleştirmeyi başaracaktır. Sarı Hoca’dan manevi, Sav-Tekin’den savaş eğitimi alan Alpaslan, Sav-Tekin’in kendisine

¹⁴⁷¹ Ahenk Yılmaz, *a.g.e.* s.196

¹⁴⁷² Semih Gümüş, *a.g.e.* s.65

¹⁴⁷³ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.s.30

¹⁴⁷⁴ Ali Sevim, *Malazgirt Muharebesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:27 s.482

hediyeye ettiği bir kilidi açmaya çalışmaktadır. Her gece rüyasına giren bu “hiç açılmamış kocaman”¹⁴⁷⁵ kilidi açmak onun için bir *gaye-i hayal* olur. Alpaslan’ın omuzlarındaki sorumluluğun tarihi zorunlulukla kesişmesini temsil eden kilit, Selçuklu liderini Malazgirt önlerine kadar sürükleyecektir. Artık Alpaslan’a kalan, Malazgirt Ovası’nda askerlerine “Bismillah” diyerek vereceği fütihat buyruğudur. Roman Alpaslan’ın Bizans’ın kilidini açmak için verdiği buyrukla biter: “*Hadi bakalım beylerim, vakit geldi sayılır!..*”¹⁴⁷⁶

Sepetçioğlu’nun Malazgirt’ten sonraki süreci anlattığı *Anahtar* simli romanı da bir sembol üzerine kuruludur. Alpaslan’ın rüyalarını işgal eden kilidin anahtarı, nihayet bulunmuş ve doğudan akın akın gelen Türkler, Anadolu içlerine doğru yürümüşlerdir. Bizans’taki taht kavgalarının da verdiği fırsatla Anadolu bir Türk yurdu haline gelmeye başlamıştır. Babasının ölümünden sonra rakipleri olduğu halde Melikşah, Nizamül Mülk’ü de yanına alarak, devletin temellerini sağlamlaştırmaya koyulur. Anadolu’ya Malazgirt kapısından “*vakit geldi sayılır!..*”¹⁴⁷⁷ şiarıyla giren Alpaslan’ın oğlu Melikşah, Türk unsurlar arasındaki kaosa bir düzen getirmek için çok farklı alanlarda mücadele etmek zorunda kalacaktır. Romanda Anadolu’daki Türk yayılışı, İznik’in fethiyle tamamlanmış ve Malazgirt, bu sürecin ilk adımı olarak kullanılmıştır.

Yavuz Bahadıroğlu’nun *Malazgirt’te Bir Cuma Sabahı* isimli eserinde, “*Bizans’ın gittikçe kuvvetten düştüğü*”¹⁴⁷⁸ bir dönemde, Anadolu’ya “*dört koldan, bir çığ gibi*” akın eden Türkleri durdurmak isteyen Romen Diyojen’le Alpaslan arasındaki çetin savaş konu edilir. Her ne kadar Diyojen’in ordusu çok kalabalık olsa da “*muharebe edecek kuvvet ve kudrette*” değildir; çünkü barındırdığı farklı unsurlar arasında bir insicam yoktur: “*Gaye ortaklığı olmadığı gibi, din birliği de yok, ırk birliği de. Ermeniler, Slavlar, Bulgarlar, Almanlar, Franklar, Gürcüler, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar, Kıpçaklar... daha bilmem kaç ırk, kaç din.*”¹⁴⁷⁹ Bir insan yığını andıran Bizans ordusuna mukabil, Alpaslan’ın ordusu, aynı davaya inanmış insanların birlikteliğidir. Mervanoğullarının arazisinden geçerken “*hiç davetsiz*”¹⁴⁸⁰ iltihak eden on bin kişilik Kürt gücü, Bağdat’ta oturan Halife’nin gönderdiği beş bin kişilik güçle birlikte savaş meydanına gelen Alpaslan, savaşın sonucundan emindir.

¹⁴⁷⁵ M. Necati Sepetçioğlu, *Kilit*, İrfan Yayınları, İstanbul 2016.s.119

¹⁴⁷⁶ M. Necati Sepetçioğlu, *a.g.e.* s.264

¹⁴⁷⁷ M. Necati Sepetçioğlu, *Anahtar*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1988.s.5

¹⁴⁷⁸ Yavuz Bahadıroğlu, *Malazgirt’te Bir Cuma Sabahı*, Nesil Yayınları, İstanbul 1999.s.45

¹⁴⁷⁹ Yavuz Bahadıroğlu, *a.g.e.* s.79

¹⁴⁸⁰ Yavuz Bahadıroğlu, *a.g.e.* s.108

Tarihin akışını değiştirecek bu muharebede “*Nizamü'l Mülk'ün aklı, Alpaslan'ın cesareti*”¹⁴⁸¹ sayesinde alınan tedbirler işe yarayacak ve 25 Ağustos 1071 Cuma günü, Müslüman Türk tarafı galip gelecektir. Halife'nin emriyle Cuma vakti camilerde yapılan dualarla aynı saatlerde savaş meydanındaki kahramanlık birleşir ve Roma'nın çözümlüşünü hızlandıracak zafer kazanılır. Bu zafer, Alpaslan'ın peşinde koştuğu idealin gerçekleşmesinin ön adımı olacaktır: “*Ganimet için yola çıkmadık. Niyetimiz kendimize yurt olacak topraklar ele geçirmek, bir de dinimizin İlahi beyannamesini başka milletlere sunmak, adaletin yumağında onları da rahata kavuşturmak. Bu çok ulvi gayelerimizin tahakkuku için elbette Cenab-ı Hak bize yardım edecektir.*”¹⁴⁸² Çok sevdiği çocukluk arkadaşı Savtekin'i de bu savaşta kaybeden Alpaslan, nihayet bu amacına ulaşacak ve Anadolu'nun Müslüman Türk yurduna dönüşmesinin önünü açmış olacaktır. Aldığı yenilgiden sonra esir düşen Diyojen, Alpaslan tarafından kendisine gösterilen saygıyı görünce çok şaşırarak ve ondaki büyük devlet adamlığını takdir edecektir.

Okay Tiryakioğlu'nun *Alparslan* isimli eserinde Alpaslan'ın çocukluk yıllarından başlayan başarı serüveni verilirken, yetiştiği koşullara özellikle dikkat çekilmiştir. Ani şehrinin düşmesiyle başlayan Bizans korkusu, Tuğrul ve Çağrı Beylerin askeri başarılarıyla giderek artmış, bunun sonucunda Türklerin tekrar Orta Asya'ya geri sürülmesi fikri Konstantinopolis'te halledilmesi gereken en öncelikli konu haline gelmiştir. Alparslan'ın hükümdar olmasıyla bu fikrini gerçekleştirmek isteyen Diyojen, “*tarihin gördüğü en büyük ordulardan birini*”¹⁴⁸³ hazırlayarak doğuya doğru yola çıkar. Tuğtekin, Sungurca, Savtekin, Çaka Beylerin askeri, Nizamülmülk'ün de istişari desteğiyle bu tehlikeyi bertaraf etmek isteyen Alparslan, Malazgirt önlerinde bir Cuma günü Diyojen'i karşılar. Topluca kılınan Cuma namazında okunan hutbe Halife Kaim Biemrillah'ın emriyle aynı anda bütün Müslüman devletlerde okunmaktadır. Cuma namazından sonra Sultan Alparslan'ın “*İmdi benimle gelmek isteyenler peşime düşsünler, istemeyenler kınanmadan serbestçe geri dönebilirler!*” nidasıyla başlayan savaş, zaferle sonuçlanmış ve mağlup edilen Bizans ordusundan geriye esir alınan Romen Diyojen kalmıştır. Diyojen'i, onuruna yakışır bir biçimde ağırlayan Alparslan'ın

¹⁴⁸¹ Yavuz Bahadıroğlu, *a.g.e.* s.108

¹⁴⁸² Yavuz Bahadıroğlu, *a.g.e.* s.80

¹⁴⁸³ Okay Tiryakioğlu, *Alparslan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.s.246

sözleri savaşın tarihi değerini tespit eden önemli bir detay olarak verilir: “*Ordunuzu imha etmem, tüm Anadolu ve Asya’nın güvenliği için gerekliydi.*”¹⁴⁸⁴

Ahmet Yılmaz Boyunağa’nın *Malazgirt’in Üç Atlısı* romanında bir akıncı oğlu olan Aksungur’un yaşamı çerçevesinde verdiği Malazgirt sahnelerinde, Sultan Alpaslan’ın hem komutanlık hem de insanlık tablosuyla karşılaşırız. Bağdat, Kahire ve İstanbul gibi medeniyet kentlerini çeşitli maceralarla dolaşan Aksungur, nihayetinde Malazgirt’te gerçekleşecek büyük hesaplaşmaya katılır. Emir Afşin tarafından keşfedilen Aksungur’un tek amacı “*dini ve milleti için cihada*” katılmaktır. Diyojen’in kalabalık ordusunu yenen Alpaslan’ın savaş öncesi durumunun öne çıkarıldığı eserde, komutanla ordu arasındaki ahenge dikkat çekilir. Birlikte kılınan Cuma namazından sonra dua eden Alpaslan’ın “*ayrılmak isteyen ayrılışın*” hitabına ordusu, hep bir ağızdan “*Ey Sultan, ne yaparsan, senin arkadayız. Asla emrinden ayrılmayacağız.*”¹⁴⁸⁵ nidasıyla cevap verir. Nihayet, kefen niyetine giyindiği beyaz elbisesiyle savaşa çıkan Alpaslan’ın yendiği Diyojen esir alınacak ve “*misafir muamelesiyle*” kısa süreliğine alıkonulduktan sonra, yenik İmparator’un bir muhafız alayıyla Konstantinopolis’e gitmesine müsaade edilecektir. Aksungur da bu muhafız alayıyla birlikte yola çıkacak ve sevdiği Prenses’ine İstanbul’da kavuşacaktır.

Ahmet Cemil Akıncı’nın *Selçuk Kartalı Aldoğan* isimli eserinin birinci cildinde Alp Arslan tarafından özel olarak görevlendirilen Gazi Han’ın mücadelesine tanık oluruz. Türk İslam birliğini sağlamaya çalışan Alp Arslan’ın bu yoldaki mücadelelerinin iki yıllık safhası Alp Arslan tarafından Selçuk Kartalı Aldoğan olarak isimlendirilen Gazi Han’ın gözünden verilir. Halep’i aldıktan sonra Mısır’a sefer düzenleyecekken Diyojen’in Erzurum’a kadar geldiğini öğrenen Alp Arslan, yönünü hızla Malazgirt’e çevirir. Diyojen’in güvendiği ordusu, “*Latin, Norman, Bizanslı, Gürcü, Ermeni, Uz, Peçenek*”¹⁴⁸⁶ gibi birçok unsur tarafından desteklenmiş güçlü bir ordudur. Gazi Han’ın Ayça’yla yaptığı planlar sayesinde saf değiştiren Peçenekler ve Uzlarla birlikte Alp Arslan, Malazgirt’te Bizans’ın kalabalık ordusunu yenmeyi ve İmparator’u esir almayı başarır. Alp Arslan’ın bu büyük zaferi yeni bir tarihsel devinimin ilk adımı olur: “*İnandım ki baharla birlikte Anadolu’ya büyük ve devamlı bir göç başlayacak. Mübarek Anadolu’nun yüzyıllardan beri beklediği asıl ve öz sahipleri gelip*

¹⁴⁸⁴ Okay Tiryakioğlu, *a.g.e.* s.280

¹⁴⁸⁵ Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Malazgirt’in Üç Atlısı*, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.s.307

¹⁴⁸⁶ Ahmet Cemil Akıncı, *Selçuk Kartalı Aldoğan*, Nuhoglu Kitabevi, Ankara 1973.s.220

yerleşecektir.”¹⁴⁸⁷ Türk Tarih Tezi’ni benimseyen yazara göre bir Türk devleti olan Etilerden alınan Anadolu, tekrar Türklere geçmeye başlamış ve hak yerini bulmuştur.

Emine Işınsu’nun Alp Arslan Başbuğ’un Malazgirt Zaferi’yle zirveye çıkan savaşçı kişiliğini konu edindiği *Ak Topraklar* adlı romanında, “*Türkistan’dan akın akın gelen, geldikçe sonu tükenesi olmayan*”¹⁴⁸⁸ Türkmenlerin yurt arayışı ve göçebelikten kurtulup yerleşik hayata geçmeleri¹⁴⁸⁹ işlenir. Gaznelileri Danadanakan’da yenen Tuğrul ve Çağrı Beylerin Gazneli yurduna yerleştikten sonra batıya doğru ilerleyişleri hız kazandıktan bir süre sonra devletin başına geçen Alp Arslan ve çevresi için artık Rum’un elinde olan Ak Topraklara (Anadolu) “*gidip de konmak*” bir zorunluluktur. Diğer taraftan Roman Diyojen, ülkesinin içlerine doğru yapılan bu seferlerden rahatsız olup büyük bir güç hazırlayacak ve yola koyulacaktır. Türkmenlerin gönlünde “*Ak Topraklara sahip olma arzusu*” varken, İmparator’un gönlünde de “*Türkmen’i kırıp öldürmek ve ona bir daha Ak Topraklar’a ayak basturmamak*”¹⁴⁹⁰ geçmektedir. Türkmenleri Anadolu’dan kovmak isteyen İmparator’un, Alp Arslan’ın askerlerinden dört kat fazla olan ordusu, Malazgirt Ovası’nda “*ak giyimli*”, “*ak atın üstünde*”ki Alp Arslan Başbuğ’a karşı dayanamayıp dağılır, böylece “*Ak Topraklar*” Türk’ün eline geçer.

Enver Behnan Şapolyo’nun Malazgirt Savaşı’na geniş yer ayırdığı *Alparslan* adlı romanında devrin kültürel yapısına da değinilmiştir. Yaşam felsefesini “*önce milli aşk, sonra ferdi aşk*”¹⁴⁹¹ şiarıyla biçimlendiren “*büyük iradeli Alparslan*”ın en yakınında bulunan Nizamülmülk’ün desteğiyle giriştiği büyük mücadelede, komutanları Gümüş Tekin, Ahmet Şah ve Afşin de onu yalnız bırakmayacaklardır. Azerbaycan’ı ele geçirdiğinde civardaki bütün beyleri yanına toplayarak kendi hedefini onlara açıklayan Alparslan, Anadolu için “*Burası Türk’ün öz yurdu olacaktır.*”¹⁴⁹² diye seslenir. Bu hedefi doğrultusunda komutanlarının gerçekleştirdiği aralıksız akınlar Bizans’ı telaşlandırmış, böylece Romen Diyojen iki yüz bin kişilik bir orduyla Alparslan üzerine yürümüştür. Diyojen’in esaretiyle sonuçlanan Bizans yenilgisini yorumlayan yazar, bu yenilgiyi sosyolojik faktörlerle açıklar: “*Ey Bizans ’ın sefih gençleri!.. Kahramanlık size*

¹⁴⁸⁷ Ahmet Cemil Akıncı, *a.g.e.* s.237

¹⁴⁸⁸ Emine Işınsu, *Ak Topraklar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.s.31

¹⁴⁸⁹ Ramazan Topdemir, *Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihi ile İlgili 1971-1980)*, İstanbul Üni. Sosyal Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi 2005.s.20

¹⁴⁹⁰ Emine Işınsu, *a.g.e.* s.89

¹⁴⁹¹ Enver Behnan Şapolyo, *Alparslan*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.s.26

¹⁴⁹² Enver Behnan Şapolyo, *a.g.e.* s.50

yakışır mı? Siz Bizans'ın surları içinde masalar başında sabaha kadar şarap içiniz!.. Güzel kızların tatlı tebessümleri karşısında candan geçip mest olunuz!.. Sirklerde gladyatör güreştiriniz... Esirleri aslanlara yediriniz... mavi ve yeşiller diye ikiye ayrılıp at yarışlarında kumar oynayınız!.. Kumar, içki, şehvet sizin arkadaşınız... Bunları bırakıp da İstanbul'dan Van illerine kadar gelip sarp dağlar arasında arslan avı sizin nenize? Geldiler... Dövüştüler... Nihayet Türk'ün tarihine altın yıldızla bir 'Malazgirt zaferi' yazdılar. Tarih bunlara müteşekkirdir. Türk oğluna bir Anadolu kazandırdılar.”¹⁴⁹³

Ebubekir Subaşı'nın *Savaşçıların Efendisi Alparslan* isimli eserinde bir iç kurguyla verilen savaş gerçeği, İbni Mahleban adlı kişinin yakın tanıklığıyla tasvir edilen Sultan Alparslan kişiliğiyle birlikte işlenir. “Esrar-ı Malazgirt”ten aktarılan Alparslan'ın Malazgirt Zaferi, dönemin sosyopolitik koşullarına değinilerek aktarılmıştır. Buna göre, Bizans tarafından kötü idare edilen bölgedeki “*Farslar, Araplar, Kürtler, Hıristiyanlar ve Yahudiler*” Selçukoğulları idaresini ister bir durumdadırlar; çünkü Selçuklular kendi idarelerindeki halkı “*hem refah ve emniyete almışlar hem de onlara iyi davranmışlar*”¹⁴⁹⁴dır. Alparslan bir yandan Türkmenler üzerindeki otoritesini, isyan eden Kutalmış'ı bertaraf ederek sağlamlaştırmaya çalışırken, öte taraftan doğudan gelen Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirerek orayı zayıflatmaya ve sonrasında elde etmeye çabalamaktadır. İşte bu akınları büyük bir tehdit olarak gören Romen Diyojen, krallığını pekiştirmek için Türkleri Anadolu'dan kovmak mecburiyetine düşer. Topladığı değişik uluslardan *iki yüz bin* kişilik ordusuyla Doğu Anadolu'ya kadar gelen Diyojen, bu kalabalık ordusuyla doğu hudutlarındaki “*İslam tehlikesi*”ni ortadan kaldırmayı düşünürken büyük bir yenilgi alır ve kendisi de esir düşer. Eserde Alparslan'ı zafere ulaştıran askeri dehasının yanında bölge halkıyla kurduğu sağlıklı etkileşime de vurgu yapılır: “*Şanlı Malazgirt'in hemen etrafında bulunan şehirler, köyler ve dağlardaki her çoban, her çiftçi ve her sanatkâr, kendi kabiliyetlerine göre bu savaşın içindeydi. Gerçekten gözleri yaşartan manzaralar vardı. Dağlardaki çobanlar koyunlarının etleri ve sütleriyle; kadınlar ellerindeki urbaları, torbaları ve çoraplarıyla; sanatkârlar rendeleri ve burgularıyla; demirciler ve hele hele*

¹⁴⁹³ Enver Behnan Şapolyo, a.g.e. s.110-111

¹⁴⁹⁴ Ebubekir Subaşı, *Savaşçıların Efendisi Alparslan*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015.s.50

silahçılar gece gündüz körükledikleri ocaklarında kızdırıp örs üzerinde dövdükleri silahlarıyla... Tam bir mücadele ruhu içinde bu çetin harbe katılıyorlardı.”¹⁴⁹⁵

Ahmet Haldun Terzioğlu'nun *Alparslan Zaferler Çağı* adlı eserinde Anadolu'nun fethi, tüm ailesi öldürülmüş Kıra isimli bir askerin bakış açısıyla verilir. Alparslan'ın emrine bir serdengeçti olarak giren Kıra, Alparslan'ın Tuğrul Bey'in tahtına çıkma ve hâkimiyetini sağlamlaştırma faaliyetlerine tanık olduktan sonra Anadolu içlerine yönelen Türk akınlarına katılır. Otuz altı yaşında Rey'de tahta oturan Alparslan, “Benim gündeğusunda yaşayan İslam uluslarıyla işim yoktur. Ben günbatısına, Rum'a doğru hareket edeceğim.”¹⁴⁹⁶ diyerek diğer Türk beylikleriyle didişmek yerine yönünü batıya çevirecek ve bu sayede daha hızlı büyüyecektir. Diğer taraftan Bizans tahtına oturan Romen Diyojen de yaklaşan Türk tehlikesini ortadan kaldırmak için “kesenin ağzını”¹⁴⁹⁷ açıp hazırladığı “kalabalık ve çok uluslu”¹⁴⁹⁸ ordusuyla doğuya yönelir. Alparslan'ın deneyimli savaşçı olan kurmaylarına karşılık, Romen Diyojen'in etrafını saran “iş bilmez, savaştan anlamaz ve Türkmen'i tanımayan”¹⁴⁹⁹ kişiler nedeniyle Bizans İmparator'u yenilecek ve esir düşecektir. Esir aldığı İmparator'u güzelce ağırlayan Alparslan'ın tüm İslam âlemini sevindiren Malazgirt Zaferi'nden sonraki hedefi de kendiliğinden ortaya çıkar: “Sultan Alparslan, Malazgirt Zaferi'ni birlikte kazandığı beylerini toplamış, onlara yeni hedeflerini ve fetih bölgelerini bildirmişti. Elbette hedef Rum içleriydi. Fetihler yarım bırakılmayacak Rum'un Türk yurdu yapılma savaşı sürecekti.”¹⁵⁰⁰

Mustafa Akgün'ün *Alparslan* isimli eserinde Bizanslılarla karşılaştırılan Türkmen yaşamı, birbirine âşık çiftlerin buluşma maceralarıyla birlikte işlenirken bir yandan da yaklaşan büyük hesaplaşmaya zemin hazırlanır. Afşin Bey, Gümüş Tekin, Ahmed Şah gibi savaşçı akıncıların hırpaladığı Bizans, yeni imparatorunun komutasında Türkleri “Diyar-ı Rum”dan kovmayı ve “Rey şehrine kadar” gitmeyi hayal etmektedir. İmparator, “her dilden, her dinden, her ırktan”¹⁵⁰¹ oluşturduğu paralı ordusuyla kuru bir kalabalık görüntüsü oluştururken Alparslanın ordusu, “başlarında Başbuğ Alparslan olmak üzere İ'la-yı Kelimetullah için, Allah'ın nurunun

¹⁴⁹⁵ Ebubekir Subaşı, *a.g.e.* s.185

¹⁴⁹⁶ Ahmet Haldun Terzioğlu, *Alparslan Zaferler Çağı*, Panama Yayınları, Ankara 2017.s.86

¹⁴⁹⁷ Ahmet Haldun Terzioğlu, *a.g.e.* s.210

¹⁴⁹⁸ Ahmet Haldun Terzioğlu, *a.g.e.* s.197

¹⁴⁹⁹ Ahmet Haldun Terzioğlu, *a.g.e.* s.193

¹⁵⁰⁰ Ahmet Haldun Terzioğlu, *a.g.e.* s.241

¹⁵⁰¹ Mustafa Akgün, *Alparslan*, Panama Yayınları, Ankara 2015.s.43

tamamlanması için, hak ve adaletin devamı için”¹⁵⁰² oradadır. Alparslan’a Bizans’la yaptıkları savaşta destek çıkan Kürt Molla Ali Yahya Manzuri’nin askerlerinin de katkısıyla Alparslan, tarihin yönünü değiştirecek büyük zaferine ulaşır. Zaferden sonra esir aldığı İmparator’u İstanbul’a yollayan Alparslan, Anadolu’nun fethini birlikte gerçekleştireceği ordusunun heybetli yürüyüşüyle gururlanacaktır: “*Şu ordumun büyüklüğüne bak. Ordum yürürken sanki yer sallanmaktadır. Ben bu orduyla bütün orduları yenerim.*”¹⁵⁰³

Hakan Gezik’in tarihi epigraflarla süslediği Alparslan adlı kitabında Alparslan’ın zaferle sonuçlanan askeri kişiliği verilirken, savaşın Bizans cephesi de Romen Diyojen’in bakış açısıyla verilir. Malazgirt’e doğru yol alırken zaferinden oldukça emin olan Diyojen’in büyük ordusu, özellikle Uz ve Peçeneklerin oluşturduğu yirmi bin kişilik Türk askerinin Alparslan tarafına geçmesiyle büyük bir sarsıntı geçirir. Öte yandan beraber kıldığı Cuma namazıyla askerlerinin motivasyonunu yükselten Alparslan, ordusuna seslendikten sonra “*heyelanın önüne kattığı yekpare bir kaya gibi*”¹⁵⁰⁴ ordusunun önünde savaş alanına doğru harekete geçer. Mantıklı bir savaş stratejisiyle yenilgiye uğratılan Bizans ordusunun ardından kaçan İmparator, Nizamülmülk’ün savaştan önceki teftişinde vaziyetinden hoşlanmadığı bir Selçuklu askeri tarafından yakalanarak esir alınır. Alparslan’ın huzuruna getirilen Diyojen’in isteği üzerine hayatı bağışlanır; fakat İmparator İstanbul yolundayken tahta geçen üvey oğlu tarafından gözlerine mil çekilerek zindana atılır. Bizans’a ağır bir darbe indiren Alparslan da Mengücek Gazi, Danişmend Gazi, Saltuk Bey ve Süleyman Şah’a tarihi direktiflerini verir: “*Diyar-ı Rum’un Diyar-ı Türk olma vakti gelmiştir. Tez vakitte yola çıkıp o ülkeyi atlarınızın ayakları altında ezersiniz. Gazanız mübarek olsun!*”¹⁵⁰⁵

Mehmet Kemal Erdoğan’ın dönemin sosyopolitik gelişmelerine değinerek işlediği *Sultan Alparslan* romanında savaşın kendisine oranla zaferin sebep ve sonuçları, daha fazla vurgulanmıştır. Alparslan’ın “*siyasi zekâsını kullanmakta usta*” olan Nizamülmülk’le birlikte giriştiği fetih dalgasıyla “*Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Irak*” gibi ülkeler Selçuklu idaresine bağlanır, böylece civarda “*üzerine basılmadık bir karış toprak*”¹⁵⁰⁶ kalmamış olur. Alparslan önderliğindeki Selçuklu beylerinin

¹⁵⁰² Mustafa Akgün, *a.g.e.* s.167

¹⁵⁰³ Mustafa Akgün, *a.g.e.* s.215

¹⁵⁰⁴ Hakan Gezik, *Alparslan*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2015.s.178

¹⁵⁰⁵ Hakan Gezik, *a.g.e.* s.240-241

¹⁵⁰⁶ Mehmet Kemal Erdoğan, *Sultan Alparslan*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2017.s.171

Anadolu’da yayılmaya başlamasıyla telaşa düşen Bizans İmparatoru Romen Diyojen, Alparslan’ın Mısır’daki Şii Fatımî devleti üzerine yapacağı seferi “*bulunmaz bir fırsat*” bilerek Doğu’ya doğru harekete geçer. İmparator’un “*Rumeli’de yaşayan Oğuz ve Peçenek Türklerini*” de kattığı 200 bin kişilik orduyla Malazgirt’te karşılaşan Alparslan’ın elde ettiği zaferle Türklere Anadolu’nun kapısı açılmış olur. Böylece “*bu bereketli topraklara*” yerleşen Türkmenler “*verimli toprakları kendilerine yurt*”¹⁵⁰⁷ edinerek Anadolu’nun Türkleşmesine ön ayak olurlar.

3.2.1.2. Osmanlı-Akkoyunlu Savaşı: Otlukbeli Meydan Muharebesi

Osmanlılarla Akkoyunlular arasında 1473’te Tercan yakınlarındaki Otlukbeli (Başkent) mevkiinde yapılan bu savaş, Osmanlıların Anadolu’daki birliği sağlama mücadelesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Venedik’in Osmanlı’yla savaşa girişmesini fırsat bilen Uzun Hasan’ın Osmanlı topraklarına tehdit oluşturması nedeniyle Fatih Sultan Mehmet, top ve tüfeklerle desteklediği ordusuyla doğu seferine çıkar. Otlukbeli’ndeki muharebede teknik üstünlüğün verdiği avantajı da iyi kullanan Sultan Mehmet galip gelmiş, böylece Timur mağlubiyetinden beri Osmanlı topraklarında hissedilen doğu kaygısı giderilmiştir. Bu savaşla “*klasik Türkmen ordularının Osmanlıların ateşli silahlarla mücehhez düzenli birlikleriyle baş edemeyeceği*” daha net anlaşılmıştır.¹⁵⁰⁸

Bekir Büyükarkın’ın *Kervansaray* adlı romanında, Anadolu’daki Türk kültürünün zenginlik ve derinliğinin mimarideki yansıması olan kervansaraylar mimari hüviyeti ve sosyal fonksiyonlarıyla¹⁵⁰⁹ konu edilmiştir. Yazar ayrıca, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah’ı yendikten sonra büyük emellere kapılan Uzun Hasan’ın Osmanlı’yı taciz etmesi ve bunun sonucu olarak Otlukbeli’nde Fatih Sultan Mehmet’e yenilmesine de yer verir. Romanın genelinde bu siyasal çekişmelerin etkisi kuvvetlice hissedilmekle beraber, asıl ağırlık Anadolu’daki sosyokültürel yaşamın ayrıntılarıdır. Sivas’ın batısındaki Hatun Kervansarayı’nı işleten Ahmet Ağa’nın kaçırılan kızını bulmak için çıktığı geziler ve Derviş Mehmet’le yol arkadaşlıkları, hem dönemin siyasal atmosferini hem de halkın yaşam tarzını tasvir eder.

¹⁵⁰⁷ Mehmet Kemal Erdoğan, *a.g.e.* s.195

¹⁵⁰⁸ Erhan Afyoncu, *Otlukbeli Savaşı*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM, 2007 (Cilt:34) s.4-6

¹⁵⁰⁹ Harid Fedai, “Bekir Büyükarkın’ın Hayatı, Eserleri ve Suların Gölgesinde Adlı Romanı Üzerine Bazı Tespitler”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (ss.257-273), Konya 2014 Sayı:12 s.266

Karakoyunluların yenilgisiyle nüfuz alanını genişleten Uzun Hasan, dayısının oğlu olan Fatih Sultan'a bir mektup göndererek ondan Kapadokya ve Trabzon'u ister. Uzun Hasan'ın bu meydan okumasına Fatih'in verdiği cevap, Otlukbeli'ndeki savaşı gerekli kılacak kadar serttir. Fatih her ne kadar Müslüman bir Türk'le savaşmaya karşysa da Uzun Hasan'ın taleplerine boyun eğmesi mümkün değildir: *“Uzun Hasan rahat durmadı. Düşmanlarımızla anlaştı, topraklarımızda yağmalar yaptı, çiftliklerimizi bastı, bunlar yetmiyormuş gibi benden Trabzon ve Kapadokya'yi istedi. Ne kadar name gönderdimse de, sulh içinde yaşamasını istedimse de ıslah olmadı. Bizim gücümüzü hiçe sayıp gururumuzla oynadı. Artık ona ders verme vakti gelmişti.”*¹⁵¹⁰ Bu saiklerle Tercan yakınlarında 11 Ağustos 1473'te başlayan *“dünyanın en büyük meydan muharebesi”*nde Fatih Sultan Mehmet, sekiz saat gibi kısa bir sürede rakibini yenecek ve Uzun Hasan *“savaş meydanında otağını, tuğlarını ve hazinesini”*¹⁵¹¹ bırakıp kaçacaktır. Otlukbeli'nde kazanılan bu zafer sayesinde *“Osmanlı Devleti'nin Timur'dan beri karşılaştığı en büyük tehlike önlenmiş, Akkoyunlu Devleti'ne ve onun Avrupalı müttefiklerine büyük bir darbe vurulmuş”*tur. Böylece *“Toroslar ve Fırat'a kadar olan sahalarda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti”* kesinleşmiş ve *“Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırma hayalleri”*¹⁵¹² de suya düşmüş olur.

Bedia Ceylan Güzelce'nin *Kirpi* adlı eserinde, Otlukbeli Savaşı bir kirpinin gözleriyle anlatılır. İki hakanın başarı portreleriyle başlayan romanda yazar anlatıcının yansız tutumu, savaştaki nesnel gerçekliği daha rahat yakalamamızı sağlar: Bir tarafta Cihan Şah'ı yenip imparatorluğunun sınırlarını genişleten Uzun Hasan, diğer tarafta ise Bizans'ı tarihe gömüp Asya'yı Avrupa'ya bağlayan büyük bir sultan. İki Müslüman Türk hakanı da nüfuz alanları çakıştığı için bir hesaplaşmayı zorunlu görmektedir. Doğu Anadolu'da güçlenip *“kendileri için bir tehlike haline gelen Akkoyunluların varlığına son vermek”*¹⁵¹³ isteyen Fatih Sultan, 1473'te Otlukbeli'nde Uzun Hasan'la karşı karşıya gelecektir. Sekiz saat süren bu savaşta *“dünyanın kalbi”*, *“tarihin en kanlı savaşlarından biri için dar ve elverişsiz”*¹⁵¹⁴ olan Otlukbeli'nde atacak ve iki yüz bine yakın asker karşı karşıya gelecektir. Osmanlı'nın o güne dek savaş meydanına çıkardığı

¹⁵¹⁰ Bekir Büyükarkın, *Kervansaray*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.s.287

¹⁵¹¹ Bekir Büyükarkın, *a.g.e.* s.305

¹⁵¹² Bekir Büyükarkın, *a.g.e.* s.305

¹⁵¹³ Bedia Ceylan Güzelce, *Kirpi*, April Yayıncılık, İstanbul 2011.s.18

¹⁵¹⁴ Bedia Ceylan Güzelce, *a.g.e.* s.19

“en büyük ordusu”, ateşli toplar ve silahlarla desteklenmişken, Uzun Hasan’ın ordusu geleneksel silahlarla savaş meydanına çıkacaktır.

Ellerinde “*kılıçlarından başka hiçbir silahı olmayan*”¹⁵¹⁵ Akkoyunlu ordusunun sağ kanadına komuta eden Kör Zeynel’in öldürülmesiyle savaş düzeninin bozulması, Uzun Hasan için sonun başlangıcı olur. Osmanlı ordusunun yarısından fazlasının, Akkoyunlu ordusunun da neredeyse tamamının yok olduğu bu mücadelenin sonunda Uzun Hasan, oğlunun kesik başını da yanına alarak kaçmak zorunda kalacaktır. Çarpışmaların yukarıdan Hayyam adlı akbaba tarafından, yerden de kirpi tarafından aktarıldığı bu savaştaki en vurucu tasvirler, ölen askerlerin yabani hayvanlara yem olma sahneleridir. Yazar anlatıcının öne çıkardığı bu betimlemeler, zaferlerin ardında gizlenmiş trajik detayların unutulmasını engellemek için başvurulmuş bilinçli bir tercihtir: “*Otlukbeli Gölü’ne düşen kavak gölgeleri gibi uzanmıştı binlerce asker yere. Dinleniyorlardı o zarif ağaçları taklit ederek. Kendi gölgelerinin üzerine uzanmışlardı işte, ölmüşlerdi. Yine iniltiler, açık yaralardan sızan kana bakakalan gözler... Burada binlercesi vardı. Birinin yanına yaklaştım, yaklaştım. Bir Osmanlı atlısı. O görkemli ve yarıtanrı olduğuna inandığım hayvanla birlikte devrilmişler. Adamın boğazının içinden giren ok öbür yanından çıkmıştı.*”¹⁵¹⁶

3.2.1.3. Osmanlı-Safevi Savaşları: Çaldıran Savaşı

1501’de Tebriz’de şahlığını ilan eden İsmail, Azerbaycan ve Ortadoğu’da kurduğu hâkimiyetini batıya kaydırmak isteyince karşısında Osmanlı’yı bulur. Safevi şeyhlerinin etkinlikle yürüttüğü propagandayla birçok Türkmen’in ilgisini çeken Şah İsmail, 1502 baharından itibaren Erzincan’a yönelir. Venedik’le uğraşan II. Bayezid’in ağırdan almasıyla büyük bir avantaj yakalayan Şah İsmail, Anadolu Türkmenlerinden kuvvet devşirmeye girişir.¹⁵¹⁷ Osmanlı’yı zora sokacak bu durumdan endişelenen Sultan Selim, Safevi yayılmacılığına bir son vermek için ordusuyla Çaldıran’a kadar gelip Şah İsmail’le karşılaşır. Başlattığı siyasî, dinî, ekonomik, millî ve askerî önlemler sayesinde Çaldıran meydanında Şah İsmail’i yenerek Safevî yayılmacılığının önüne geçen Sultan

¹⁵¹⁵ Bedia Ceylan Güzelce, *a.g.e.* s.69

¹⁵¹⁶ Bedia Ceylan Güzelce, *a.g.e.* s.135

¹⁵¹⁷ Bilal Dedeyev, “Çaldıran Savaşı’na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (ss.126-135), 2009 Cilt:2 Sayı:6 s.130

Selim'in bu başarısı, Osmanlı-İran sınırlarının kesinleşmesini sağladığı gibi Osmanlı'nın tekrar batıya yönelmesini de kolaylaştırmıştır.

Cezmi'de konu Osmanlı İran savaşları olmasına rağmen bu savaşın çoğu, Bölge'nin dışında gerçekleşmiştir. Cezmi'nin Çıldır civarında katıldığı savaş ve ulaştırdığı yardım romanda kısa bir yer tutarken *Şah ve Sultan*'da Bölge, iki hakan için bir nüfuz ve mücadele alanı olarak daha fazla yer tutar. Şah İsmail'le Sultan Selim arasındaki mücadeleyi ve Çaldıran savaşını, toplumsal dinamikleriyle *Şah ve Sultan* adlı romanında işleyen İskender Pala, iki Türk hakanının giriştiği rekabeti Hasan ve Hüseyin isimli ikiz kardeşler üzerinden verir. Erzincan'ı kendine "ilk başkent" kabul eden Şah İsmail'in buraya sık sık gelerek Osmanlı hâkimiyetindeki alanlarda nüfuzunu genişletmeye çalışması, Trabzon'da bulunan Şehzade Selim'i rahatsız eder. İstanbul'da tahtta bulunan babasının ilgisizliği nedeniyle bu işi kendi halletmek zorunda kalan Şehzade Selim, "Çocuk Şah" üzerine yapacağı sefer için asker toplar. Kendisine tabi olan Hüseyin'in, Şehzade Selim askerlere hitap ederken "*Yürü Sultan Selim devran senindir!*" nidası hem askerleri hem de Şehzade Selim'i heyecanlandırır. Savaşı kaçınılmaz kılan etkenlere ek olarak, Selim'in bu kararlılığı Osmanlı ordusunun Erzincan, Erzurum, Muş, Karakilise hattı boyunca ilerleyerek Çaldıran'da Şah İsmail'i yenmesiyle sonuçlanır. Şah İsmail kuvvetlerinin ilerleyen Osmanlı ordusunun karşısına çıkmaması nedeniyle ordu içerisinde rahatsızlık baş gösterir.

Askerlerin "*Eleşkirt düzünde*" "*Otağ-ı humayun'a kurşun ve ok*" atmasına çok kızan Sultan Selim, onlara sitem eder ve cezalarını sonraya erteler. Bu arada "Şah İsmail'in uç beyliği" niteliğindeki Erzincan'da Kızılbaş Türkmenlerin Osmanlı ordusuna sıkıntı çıkarmaları, ordu içinde de huzursuzluklara neden olmaktadır. Burada bazı askerlerin geri döneceğini bildiren Hemdem Paşa'yı orduya gözdağı vermek için öldürten Sultan Selim, sefer hakkındaki kararlılığını da göstermiş olacaktır. Şah İsmail'in ordusunun bir türlü ortalıkta olmaması Erzurum'da da bir huzursuzluğa neden olur. Bu arada Sultan Selim ile Şah İsmail arasında tahrik edici mektuplar da gidip gelmektedir. Nihayet bugünkü İran sınırlarına dâhil Çaldıran'da karşılaşan iki Türk ordusundan sayıca ve silahça üstün olan Osmanlı ordusu muzaffer olarak bu iki devlet arasındaki rekabete savaş düzeyinde bir son vermiş olur. Savaş yenilgisini tadan Şah İsmail'in biricik gözdesi de böylece Osmanlı ordusuna esir düşerek İstanbul'a getirilir. Şah'ı, Sultan'ı ve Ömer'i kendine âşık eden kadın ölmeden önce romanın temel

temasını ele veren ifadeler kullanır: “*İkisi de Türk idi, ikisinin de hükümdekiler Türk idi. (...) Ama bir hususta oransızlık vardı: Sultan devlet sahibiydi, Şah aşiret. Ömer’in ne devleti vardı, ne aşireti. Güzel bir kalbi vardı. Sonunda Selim’in düzeni, Şah’ın düzensizliğine galip geldi.*”¹⁵¹⁸

Reha Çamuroğlu’nun on iki yaşından itibaren büyük bir devlet hayaliyle tutuşan bir Türkmen’in “Şah”lığa dönüşen serüvenini anlattığı *İsmail* isimli romanında, amacına ulaşabilmek için manevi değerleri çok iyi kullanan bir hükümdarı görürüz. Babası öldürülen ve öldürülmek için uzun yıllarını saklanarak geçiren İsmail, özellikle “*Rum diyarı*”ndan gördüğü destekle büyük bir ordu devşirmeyi başarmıştır. Kendi nüfuzunu artırmak ve kolay asker bulmak için geldiği Erzincan’ın, kısa sürede “*dağları, taşları*” Türkmenlerle dolmaya başlar. “*Kızıl başlık deryasına*”¹⁵¹⁹ dönüşen bu ilden toplanan savaşçılar, on iki bin kişilik cesim bir kuvvete dönüşünce, Şirvan ülkesine doğru sefere girilir. Şah İsmail’in önce Şirvan’ı, sonra Tebriz’i alarak ülkesine kattığı Azerbaycan ve daha sonraları kendisine bağlanan Diyarbakır ve Bağdat onun bir imparatorluğa dönüşmesini de sağlamış olur. Doğu’da Horasan’ı da alan İsmail’in tek rakibi artık Sultan Selim’dir. Şah İsmail’in Anadolu’da nüfuzunun artmasından endişelenen Sultan Selim de Şah İsmail’i savaşa kışkırtarak Çaldıran’da elde edeceği zaferin kapısını aralamış olur. Ordusu Erzincan’dan geçince Şah İsmail taraftarlarının propagandaları ve yörede orduyu zora sokacak eylemleriyle mücadele eden Sultan Selim’in, Erzincan dolaylarındayken geri dönmekten bahseden Yeniçerileri ikna etmesiyle sağladığı kararlılık ordunun İran’a kadar ulaşmasını sağlamıştır. Kendi ordusunu ateşli silahlarla donatan Sultan Selim’e karşı geleneksel yöntemlerle savaşmayı seçen Şah İsmail’in yenilgiyi tatması uzun sürmeyecektir.

Okay Tiryakioğlu’nun *Yavuz* adlı biyografik eserinde ağırlıklı bir yer tutan Çaldıran Savaşı, iki Türk hükümdar arasında cereyan eden, fakat sonuçları itibariyle tüm Türk-İslam tarihini etkileyen önemli bir olaydır. Daha Trabzon’dayken düşüncelerinin arasına “*bir zehir gibi*” sızan Safevi tehlikesi, Şehzade Selim için halledilmesi gereken en öncelikli konudur. Şehzade Selim, “*zekâsı ve kararlılığıyla son derece tehlikeli bir genç*”¹⁵²⁰ olan Şah İsmail’i bertaraf etmek için Osmanlı tahtına oturacağı güne kadar sabredecektir. İslamiyet’in “*Sünni kanadını temsil eden Osmanlı*

¹⁵¹⁸ İskender Pala, *a.g.e.* s.377

¹⁵¹⁹ Reha Çamuroğlu, *a.g.e.* s.180

¹⁵²⁰ Okay Tiryakioğlu, *Yavuz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.s.26

merkeziyetçi anlayışına karşı İsmail, Türkmenlerin eski Şaman geleneklerine yatkın ve aşiret hukuklarına saygılı Şii kanadını¹⁵²¹ temsil etmektedir. İşte bu iki kanat arasındaki mukadder savaş, “Doğubayazıt’ın seksen kilometre güneydoğusundaki Çaldıran Ovası’nda”¹⁵²² bir sonuca bağlanacaktır.

Yavuz’un çocukluk arkadaşı Kenan’ın seyahatnamesiyle anlatılan bu savaşta Osmanlı ordusu “üç yüz adet birbirlerine zincirle bağlı, hareketli sahra topu”yla techiz edilmişken, Safevi ordusunda “ateşli tek bir silah” bile bulunmaz. Savaşacak asker sayılarının birbirine eşit olduğu bu meydan muharebesinde şahın “atak ve zinde süvarileri” Osmanlı ordusunun ateşli silahlarına daha fazla dayanamayarak yok olur. Şah İsmail’in canını zor kurtardığı bu savaşın ardında Tebriz’i alan Sultan Selim, ordudaki isteksizliği de göz önüne alarak daha fazla ilerleyemeden İstanbul’a doğru yola çıkar. Yavuz Sultan Selim’in iç dünyasının da verildiği eserde Yavuz ile Şah İsmail’in birbirlerine gönderdikleri şiirler, onların karizmalarını destekleyen sanatçı taraflarını gösterir.

Oğuz Özdeş’in *Yavuz’un Pençesi*’nde çizdiği “gözü kara, korkusuz, isyankâr” profiliyle Şehzade Selim, kardeşleriyle girdiği mücadelede başarılı olmuş ve Yeniçerilerin de desteğiyle babasını azlederek tahta oturmuştur. Daha Trabzon’dayken merak edip tebdili kıyafet ziyarete gittiği Şah İsmail’in ne kadar tehlikeli biri olduğunu bildiğinden, ilk iş olarak bu tehlikeyi bertaraf etmeye girişir. Şiiliğin Osmanlı ülkesini tehdit etmesine engel olmak için düzenlenen bu sefer, tam dört ay sürecek ve ordu Erzincan sınırından itibaren huzursuzluk çıkarmaya başlayacaktır. Bu huzursuzluğu gidermede aciz kalan Hemdem Paşa’yı idam ederek ordusuna büyük bir ders veren Sultan Selim, Çaldıran’a vardığında kendisini dinlenmiş ordusuyla bekleyen Şah İsmail’i görür. Orduyu bir süre dinlendirmeleri gerektiğini söyleyen kurmaylarına rağmen ertesi sabah savaşmayı emreden Yavuz, bu beklenmedik taktiğiyle Şah İsmail’i gafil avlar.

Hemen hemen hepsinin süvari Türklerden oluştuğu Şah İsmail’in ordusunda “bir tek top” bulunmamasına karşılık, Osmanlı ordusunda İstanbul’un fethini sağlayan “muhteşem” bir topçu takımı vardır. Türk’ün Türk’le “mezhep uğruna” vuruştığı bu savaşta, hem savaş taktiği hem de teknik donanım itibarıyla üstün olan Osmanlı ordusu

¹⁵²¹ Okay Tiryakioğlu, *a.g.e.* s.28

¹⁵²² Okay Tiryakioğlu, *a.g.e.* s.127

savaşın kaderini belirleyecektir. “Allah için ve Şah için vuruşan iki Türk ordusu”¹⁵²³ nun asker sayısı eşit olmasına rağmen, “Bahadır İsmail’in ne topu ne de tüfeği” vardır. Safevi ordusunun alıştığı “göğüs göğse” mücadele, “ölüm saçan toplar” a ve “mermi yağdıran tüfeklerin kurşunları” na karşı aciz kalacak ve Şah İsmail, mağlup bir hükümdar olarak Tebriz’e kaçmak zorunda kalacaktır. Haremîni ve değerli tüm eşyalarını arkasında bırakarak kaçan Şah İsmail, bir daha belini doğrultamayacak ve Yavuz Sultan Selim’in karşısına çıkamayacaktır. Yavuz da kışı Karabağ’da geçirdikten sonra muzaffer bir komutan olarak İstanbul’a döner.

Feridun Fazıl Tülbentçi’nin dipnotlarla desteklediği *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* isimli eserinde, dedesi Fatih Sultan Mehmet’in “bir cihangir olabilir” işaretiyle dikkat çektiği Şehzade Selim, daha babasının saltanat yıllarında “Ben, hükümdarlık için doğmuş bir adamım”¹⁵²⁴ diyerek ileride yükleneceği ağır yüke hazır olduğunu belirtmiştir. Babasını tahttan feragat etmeye zorla ikna eden Selim’in kardeşlerini bir bir bertaraf etmesinden sonra giriştiği ilk iş, Şahkulu İsyanı’yla ayyuka çıkan Şah İsmail tehlikesini engellemektir. On dört yıldır girdiği tüm savaşlarda muzaffer olan Şah İsmail’in aşırı özgüveni ve Osmanlı topraklarına yönelik ilerleyişi, Sultan Selim’in büyük bir ordu hazırlayarak doğuya yönelmesini hızlandırır. Çaldıran Meydanı’na “140 bin askerle 6 bin deve ve 5 bin zahireci”¹⁵²⁵ den oluşan ordusuyla yetişen Yavuz Sultan Selim, yoldayken iâşe sıkıntısı ve yorgunluk nedeniyle huzursuzluk çıkaran Yeniçerileri ikna ederek ulaşır. Kayseri’yle Sivas arasında 40 bin kişilik bir ihtiyat kuvveti bırakarak ilerleyen Sultan Selim, aynı zamanda Şah İsmail’e tahrik edici mektuplar da gönderir. Nihayet Çaldıran Ovası’nda karşılaşan iki ordudan Yavuz Sultan Selim’in ordusu galip gelir ve Şah İsmail kendi sonunu hazırlayan bu yenilgiden “hazineleri, harem dairesini ve en sevdiği karısını da kurtarmaya”¹⁵²⁶ fırsat bulamadan kaçır. Zaferden sonra Tebriz’e kadar ilerleyen Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail’i orada da bulamayınca geri döner. Yavuz’un, mağlup ettiği hükümdarın dillere destan karısını (Taçlıhatun) kendi haremine almak yerine kurmaylarından Tacizade Cafer Çelebi ile nikâhlanması herkesi şaşırır.

¹⁵²³ Oğuz Özdeş, *Yavuz’un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969.s.77

¹⁵²⁴ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2008.s.12

¹⁵²⁵ Feridun Fazıl Tülbentçi, *a.g.e.* s.301

¹⁵²⁶ Feridun Fazıl Tülbentçi, *a.g.e.* s.327

Kemal Arkun'un *Yavuz Sultan Selim Han* adlı tarihî romanında doğumundan ölümüne kadar geçen hayat hikâyesi başlıklandırılmış ve anlatılan tüm olaylar ayetler ve hadislerle desteklenmiştir. Tüm icraatları gibi Çaldıran Savaşı da İslamî endişelerden kaynaklanan Sultan Selim'in asıl amacı İslam Birliği'ni sağlamaktır. Mücadeleli bir süreçten sonra tahta oturan Sultan Selim, "*Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap ve İran*"¹⁵²⁷1 ele geçirerek güçlenen ve Anadolu'ya saldıran Şah İsmail'i bertaraf etmek için bir sefer düzenlemenin şart olduğuna inanır. Şah İsmail'in "dai ve halifeleri" vasıtasıyla Osmanlı sınırları içinde yaşayan Şii/Alevileri kendisine bağlama ve fırsat buldukça isyanlar çıkarmaya yönelik çalışmaları nedeniyle aceleye getirilen bu seferden önce Yavuz Sultan Selim âlimlerden, "*Eshab-ı kiram düşmanı olan bu Rafiziler*" hakkında "*hem kâfirdirler hem mühlittirler ve hem de fesat ehlidirler*"¹⁵²⁸ diye fetva alır. Bu fetva gereğince Anadolu topraklarında isyan yapma ihtimali olanları ortadan kaldırarak "faaliyetlerine" son verir. Uzun bir yolculuktan sonra Çaldıran Ovası'nda karşılaşan iki ordudan "*birbirlerine zincirle raptedilmiş 500 top*"la desteklenen Osmanlı ordusu, çoğu süvari güçlerden oluşan Şah İsmail'in ordusunu yenerek büyük bir zafere imza atar. İslam dünyasının kaderini değiştiren bu savaşta mağlup olan Şah İsmail; tacını, tahtını ve karısını savaş meydanında bırakarak canını zor kurtarır. Buna karşın Yavuz Sultan Selim, iktidarını güçlendirecek ve doğu sınırlarını tamamen güvenceye aldıktan sonra Mısır'a yönelecektir. Onun Osmanlı sultanlarını halifelikle buluşturmasının altında Çaldıran'daki bu zaferin etkisi büyüktür.

Ebubekir Subaşı'nın *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim* romanında Çaldıran Savaşı'yla noktalanacak Osmanlı-Safevi rekabetinin altında yatan tarihsel ve dinsel gerçekler Sencer adlı roman kahramanının Şehzade Selim'le diyalogları vasıtasıyla duyurulur. Selim'in Trabzon'dayken Şah İsmail'i görmek için Tebriz'e kadar gitmesi ve onu satrançta yenmesiyle başlayan rekabet, Şah İsmail'in "*İran'a hâkim olduktan sonra kısa zamanda Gence, Şirvan, Gilan, Mazenderan, Taberistan, Cürcan, Kürdistan ve Gürcistan*"¹⁵²⁹1 ele geçirmesiyle daha da kızışır. Tehlikenin doğu sınırından yaklaşması, tahta kısa süre önce oturmuş Sultan Selim'i derhal harekete geçirir. Harekete geçmeden evvel Sivas-Erzincan dolaylarındaki Şah taraftarlarını etkisiz hale getiren Sultan Selim,

¹⁵²⁷ Kemal Arkun, *Yavuz Sultan Selim Han*, Akademisyen Yayınevi, İstanbul 2011.s.241

¹⁵²⁸ Kemal Arkun, *a.g.e.* s.192

¹⁵²⁹ Ebubekir Subaşı, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015.s.214

burada kırk bin kişilik bir ordu bırakarak Çaldıran'a kadar gelir. Top ve tüfeklerle donanmış Osmanlı ordusunda “gıda ve yem azlığı” nedeniyle askerlerde bir huzursuzluk yaşanırken, Safevi ordusu “top ve tüfekleri olmamakla beraber bolluk içinde”¹⁵³⁰dir. Şah İsmail'in ordusunun süvari üstünlüğü, Osmanlı ordusunun “asıl” üstünlüğü olan “topçu birlikleri ve tüfekli Azapları”¹⁵³¹ karşısında hiçbir şey ifade edemeyecek ve Şah İsmail, artık “Anadolu'yu tehdidi bahis mevzu” olmayacak derecede büyük bir yenilgi alacaktır.

Hasan Basri Bilgin'in *Efe Türk Yavuz Han* romanında, dedesi Fatih Sultan Mehmet'in övgüsüne mazhar olan Şehzade Selim'in Kara Manas adlı bir yiğitle atıldığı tahta kavgasından başarıyla çıkmasından sonra yaptığı Çaldıran ve Ridaniye savaşları işlenir. Farabî'nin devlet felsefesini rehber edinen Yavuz'un “İslamî bütünlüğünü bozucu hareketlerinden, Anadolu'daki inanç birliğine fitne sokarak Müslümanları Kuran yolundan saptırdığı, siyasal çıkarı uğruna Müslümanları birbirine düşürdüğü, en fecisi sebepsiz katliam yaparak insanlığa zulmetmesi yüzünden”¹⁵³² ilk hedefi Şah İsmail tehlikesini ortadan kaldırmaktır. Babasının son yıllarına rastlayan Şahkulu İsyanı'yla kaosa sürüklenen Anadolu, doğu sınırlarının güvenceye kavuşturulmasını şart koşturmaktadır. Tahta geçer geçmez “Tez İran'a varıp Anadolu'yu Şah İsmail belasından kurtarmalıyız”¹⁵³³ diyen Yavuz Sultan Selim, orduyu derhal toparlayarak sefere çıkar. Çaldıran Ovası'nda karşılaşan iki ordudan galip ayrılan Yavuz Sultan Selim olur. Bu zaferden sonra Şah İsmail'in başkenti Tebriz'i ele geçiren Sultan Selim, burada İdris-i Bitlisî'yle birlikte “Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Mafarkın, Çemişgezek, Siverek” beylerinin “herhangi bir zorlama ve korkuya kapılmaksızın kendi rızalarıyla”¹⁵³⁴ Osmanlı'ya bağlılık isteklerini kabul eder. Böylece Çaldıran Savaşı'yla “iyilik tohumları”, Anadolu toprağına “bolca” ekilecek ve bereket devşirilecektir.

Yavuz Bahadıroğlu'nun *Şirpençe* romanında işlediği Çaldıran Savaşı, Yavuz Sultan Selim'in hedeflediği üç başarıdan ikincisini temsil eder. Tahta geçerek ilk hedefini gerçekleştiren Sultan Selim'in bundan sonraki tüm çabası, “Anadolu'yu bir

¹⁵³⁰ Ebubekir Subaşı, *a.g.e.* s.237

¹⁵³¹ Ebubekir Subaşı, *a.g.e.* s.240

¹⁵³² Hasan Basri Bilgin, *Efe Türk Yavuz Han*, Hayat Yayınları, İstanbul 2011.s.172

¹⁵³³ Hasan Basri Bilgin, *a.g.e.* s.165

¹⁵³⁴ Hasan Basri Bilgin, *a.g.e.* s.200

*fesat ve habaset yuvası haline getiren*¹⁵³⁵ Safevi Hükümdarı Şah İsmail'i saf dışı bırakmaktır. Bir taraftan kardeşleriyle tahta kavgası yürütürken diğer taraftan Şah İsmail'in Anadolu'da kurduğu "*casus ağını*" tespit etmeye çalışan Sultan Selim, listelettiği "*hain*"lerin icabına bakarak İran'a doğru sefer hazırlıklarına başlar. En büyük idealini "*Müslümanların yekvücut halinde bir araya*"¹⁵³⁶ gelmesi olarak belirleyen Yavuz, Sivas-Erzincan yöresini insansızlaştırarak iâşe imkânlarını yok eden ve Osmanlı ordusu içine saldırdığı casusları yardımıyla askerlerin moralini bozan Şah İsmail'e peş peşe tahrik edici mektuplar gönderir. Yavuz Sultan Selim dirayetiyle tüm bu engelleri aşarak ordusunu bir bütün halinde Çaldıran Ovası'na kadar yürütür. Her iki ordunun da büyük bir azimle giriştiği mücadele, özellikle Osmanlıların "*fitilli muske*"¹⁵³⁷ dedikleri ağır tüfekler yardımıyla Osmanlı lehine sonuçlanır, böylece Şah İsmail tehlikesi de kökten çözülmüş olur. Bu zaferle "*ideal yolunun ikinci hedefine*" ulaşan Yavuz, vakit geçirmeden üçüncü hedefi olan Mısır seferinin hazırlıklarına başlar.

3.2.1.4.1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları: 93 Harbi

*"240 yıl boyunca belirli aralıklarla sürekli savaştığımız"*¹⁵³⁸ Rusların Balkanlarda etkinliğini artırma gayretleri sonucu Osmanlı karşıtı isyanların başlamasıyla gerilen ilişkiler, İstanbul Konferansı'yla da bir sonuca bağlanamayınca savaş kaçınılmaz olur. Rusların Slav kökenli ulusları kendi kontrolüne çekmek istemesi ve Osmanlı devletinin buna karşı giriştiği asayiş tedbirleriyle başlayan Balkan Bunalımı Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerine baskı kurmalarına yol açmış, diplomatik yollarla bu iş çözülemeyince de Balkanlarda ve Kafkaslarda iki ülke ve onların güdümündeki unsurlar arasında çatışmalar başlamıştır. Araştırmamızın kapsamı dolayısıyla yoğunlaştığımız Kafkaslardaki savaşta iki ülke de çeşitli ulusları kendi yanına çekerek düzenli ordularına ek olarak savaşa sürmüşlerdir. "*Yerli ahaliden derlenen düzensiz ordulardan geniş ölçüde*" faydalanılan bu savaşta "*Türk gönüllü birlikleri çeşitli kabilelere mensup Abhaz, Kürt ve Acarlardan, Ruslar ise Kürt, Ermeni, Çerkes vs.den*" oluşturulmuştur. Osmanlı ordusuna komutanlık eden Ahmet İzzet Paşa'nın üstün başarılarına sahne olan bu savaşta, Erzurum'un işgali esnasında Nene Hatun ismiyle

¹⁵³⁵ Yavuz Bahadıroğlu, *Şirpençe*, Nesil Yayınları 2012.s.16

¹⁵³⁶ Yavuz Bahadıroğlu, *a.g.e.* s.168

¹⁵³⁷ Yavuz Bahadıroğlu, *a.g.e.* s.222

¹⁵³⁸ A.B. Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.s.9

tescillenen sivil halkın katkısı dönemi konu edinen romanlarda sıklıkla geçen temalardandır.

Yukarışehir'de Şemsettin Ünlü, yakında patlayacak olan 93 Harbi'nin gelişini ve bu savaştan önce gerçekleşmiş olan ve Yusuf'un babasının şehit olmasına neden olan Kırım Savaşı'nı konu edinir. Bölge'nin Osmanlı-Rus çekişmesinde kilit rol aldığı romana konu olan tarih "*Tuna boylarından Kafkas eteklerine, Kafkaslardan Taif'e, Yemen'e kadar uzanan topraklarda yaşayan Osmanlı uyrukluların pek çoğunun; savaşlar, ayaklanmalar, göçler, yoklar, yoksulluklar içine düştüğü günlerdi. Kentlerden, geçitlerden uzak, ıssız ilintisiz dağ köylerine, göçebe oymaklarına, Arap aşiretlerinin kıl çadırlarına kadar; ayrılığın, kavganın, kırımın girdiği günler*"¹⁵³⁹ dir.

Osmanlının gayrimüslimleri savaşa almaması, hem nüfus hem de ekonomik bakımdan onların lehine işlerken, Müslüman tebaa, savaşlar nedeniyle hem fakirleşmiş hem de azalmıştır. Romanda savaşın bu olumsuzluğu da öne çıkarılır: "*Nüfus azaldı, seyreldi buralarda. Geçen Rus Seferi... Eflak, Buğdan, Karadağ, Sırp, Bulgar, Dürzî ayaklanmaları... Siz daha iyisini bilirsiniz. Hesap etsek, şöyle yirmi, yirmi beş yıl... Gidenin gelmeyi, gelenin dölünden döşeğinden uzaklığı çok! Hangi eve baksan birkaç dul, birkaç yetim... Anası dul, kızı dul olanlar saymakla bitmez!*"¹⁵⁴⁰

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir* romanının devamı olan *Toprak Kurşun Geçirmez*'inde baştan sona savaş işlenir. Bölge'nin doğusunda patlak veren 93 Harbi'nin çıktığı koşulları, seyri ve sonuçlarını tüm yönleriyle savaşın içinden veren yazar, onca fedakârlığa karşın, savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasını okuyucuya etkileyici bir üslupla aktarır. Eserde cephe kumandanı olan Ahmet Muhtar Paşa'nın tüm olumsuz şartlara rağmen subaylarıyla birlikte giriştiği destansı mücadelede halkın güvenini kazanan Paşa, "*yiğit yürekli insanlar*"¹⁵⁴¹ in öncüsüdür. Otuz iki yaşında müşirlik rütbesine yükselen bu kumandan, Yemen'den, Girit'e, oradan Makedonya'ya, Makedonya'dan Erzurum'a ve daha birçok bozgun cephesine gönderilir, her gönderildiği yerde başarı kazanır. Birçok kritik hamlesini, İstanbul yönetimine rağmen gerçekleştiren Muhtar Paşa, sıkıştırılınca "*Ben verdiğim emri geriye almam... Beni görevden alın!*" diye İstanbul'a telgraf çekmekten çekinmez.

¹⁵³⁹ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.9

¹⁵⁴⁰ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.300-301

¹⁵⁴¹ Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, s.36

İstanbul'dan kendisine yazılan engelleyici emirlere, yanlış taktiklere çok kızar, yüzünü buruşturur; ama bildiğinden geri şaşmaz. Erzak ve teçhizat eksikliklerine rağmen Oltu'nun, Kars Kalesi'nin alınması az da olsa onu teselli eder. Ölümle burun buruna geçen savaş Muhtar Paşa'yı yıldırmaya yetmez. O, “*elde edilen başarıların kalıcı olabilmesi için; hiç vakit geçirilmeden, eksikliklerin giderilmesi, ordunun yeni birliklerle güçlendirilmesi gerektiğini*”¹⁵⁴² anlatır. Fakat Mabeyn onun stratejisini anlayacak duyarlılıkta değildir. Nihayet yapılan jurnaller sonuç verir ve Ahmet Muhtar Paşa, görevinden azledilerek, İstanbul'a çağrılır. Savaş biter ve yapılan Ayastafanos Antlaşması gereğince doğuda Batum, Kars, Ardahan, Beyazıt illeri Ruslara verilir. Yusuf çok uzun bir süre sonra evine geri döner.

Şemsettin Ünlü, serinin son kitabı *Yüz Uzun Yıl*'da ise dört yıllık savaştan dönen Dabbağ Yusuf'un savaş anılarına yer verir. İmparatorluk merkezinde devam eden Kanun-ı Esasi ve Hürriyet mücadelesi, zayıf da olsa Yukarışehir ve Mezre'de yankı bulmuş, insanlar ayak sesleri duyulan değişimin neler getireceğinden habersiz savaşların açtığı yaraları tedaviye çalışır. Osmanlı'nın idari ve sosyal yaşamındaki tüm kargaşayı savaş zemininde yaşayan Yusuf, değişimden yana olan Mehmet Sait Bey gibi İttihatçıların anlayamayacağı, toplumsal travmayı acı acı hatırlar: “*Ardahan bozgununu, alacadağ kuşatmasını, Deveboynu'nu, Erzurum'u nereden bilsin? Rumeli'de Sırp, Rum, Bulgar komitacıları arasında yaşamış, olanı biteni görmüş olamaz. Rumeli'ye, Makedonya'ya, Arabistan'a, Mısır'a daha kimbilir nerelere 'mülküm' demiş, sahiplenmiş bu Padişah. Öyle! Kars önünde, Deveboynu'nda, Erzurum'da; azıksız, tosuz, yedeksiz, kan ateş içinde kalakaldıkları günleri bilirdi Yusuf.*”¹⁵⁴³

93 Harbi'nin konu edildiği *Dadaş Kız* adlı eserinde Hayrettin Ziya'nın öne çıkardığı husus, savaşın tüm korkunçluğuna rağmen Doğu insanının takındığı cesurca duruştur. Ağır silahlarla donatılmış Rus ordusu karşısında tutunamayan ve Erzurum surlarına kadar çekilen Gazi Muhtar Paşa komutasındaki askerlerimize yardıma koşan halkın kahramanlığını vermeye çalışır roman. Başkentteki yönetimden başlayarak orduya kadar sirayet etmiş azciyeti fark eden halk, adeta kendi savunmasını kendisi yapar: “*Sanki dağ yarıldı da kayalar akıyordu. Sanki heybetli bir dağın başı çatladı da ateşler püskürüyordu. Kalabalık kaynaştı.*

¹⁵⁴² Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.135

¹⁵⁴³ Şemsettin Ünlü, *Yüz Uzun Yıl*, Can Yayınları, İstanbul 1993.s.133

-Allahını seven silaha sarılsın.

-Durmayın kardeşler, namusumuzu kurtaralım.

Binlerce halkın dağılması saniye işi oldu. Çok kısa zaman sonra eli kamalı, piştovlu, yatağanlı, baltalı, satırlı bir kalabalık hükümet önünden Topdağı eteğine doğru lav gibi, süratle, ateşle akıyordu. Kara Pero'nun elinde bir satır, Güllünün elinde Kadirin yadigârı gaddare vardı.

*Genç kız başına, sandığındaki gelinliği tutunmuştu.*¹⁵⁴⁴

İstanbul'dan gerekli desteği alamayan Osmanlı ordusunun Ermenilerin de lojistik ve istihbarat desteğiyle ilerleyen Ruslara karşı verdiği mücadele, ordudan ve halktan birçok insanın ölümüyle sonuçlanır. Savaşın sonucuna dair bir bilgi verilmeyen romanda, savaşa ait ayrıntıların gerçekle uyumluluğu yazarca dipnotlarla dile getirilir.

Günah Bende Mi? romanına yansıyan en önemli olaylardan biri olan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Haluk Giray, eşinden boşanarak cepheye koşmuş bir askerin hissiyatıyla hareket eder. Savaştan başka bir şey düşünmeyen Haluk Giray, nihayetinde Rus ordusuna esir düşer. "*Balkan Harbi*"nin verdiği ümitsizlikle kıvranan Haluk ve arkadaşları, "*bu harpten sağ dönmemek ihtimali*"¹⁵⁴⁵yle yüz yüzedirler. Çok şiddetli saldırılara uğrayan Osmanlı ordusu dağılır ve verdikleri zayıat "*tüylere ürpertecek derecede*"dir. Koca bin kişilik taburdan tamı tamına "*dört zabıt ve on dokuz nefer*"¹⁵⁴⁶ sağ kurtularak Rus askerlerine esir düşer ve Haluk için bundan sonra uzun ve maceralı geçecek bir esaret süreci başlamış olur.

3.2.1.5. Birinci Dünya Savaşı

Britanya ve Almanya'nın başını çektiği sömürge sahibi devletlerin üretim-pazar rekabetiyle kurdukları ittifaklar nedeniyle gerilen hava, Avusturya veliaht prensi Franz Ferdinand'ın bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmesiyle savaşa dönüşür. Enver, Cemal ve Talat Paşa'ların kaybedilen toprakları tekrar kazanma umuduyla Almanlar lehine girdikleri savaşta İstanbul Boğazı'na sığınan iki Alman savaş gemisi kullanılarak Rus limanları bombalanmış, böylelikle Osmanlı resmen Ruslara savaş ilan etmiş olur. Ruslarla özellikle Kafkas Cephesi'nde yürütülen mücadele önceleri Hasan İzzet Paşa,

¹⁵⁴⁴ Hayrettin Ziya, *Dadaş Kız*, s.169

¹⁵⁴⁵ Kerime Nadir, *Günah Bende Mi?*, s.31

¹⁵⁴⁶ Kerime Nadir, *a.g.e.* s.45"

daha sonra da bizzat Enver Paşa tarafından yürütülmüştür. Hasan İzzet Paşa'nın kumandanlık ettiği 3. Ordu'nun görevi “*Sarıkamış civarındaki Rusları mağlup edip Kars için bir tampon kuvvet bırakarak Ardahan ve Batum'a*”¹⁵⁴⁷ saldırmaktır. Rusların bu cephede en önemli hedefleri de Erzurum'dur. Erzurum'un ele geçirilmesi “*onlara Erzincan üzerinden Anadolu'ya açılma imkânı vereceği için*”¹⁵⁴⁸ Rus kuvvetleri bütün güçleriyle oraya saldırmış; fakat alamadan geri püskürtülmüşlerdir. Enver Paşa'nın hırslarıyla girişilen bu savaş diğer imparatorluklar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonu olmuş; savaş, dünya genelinde yaklaşık on milyon insanın yaşamına mal olmuştur.

Tarih ile edebiyatın kesiştiği önemli olaylardan biri olan bu savaş, aynı zamanda XX. yüzyılı gerçek veçhesiyle başlatan en önemli etken olarak kabul edilir. Tarihi olaylara duyarsız kalmayan edebiyatın da bu geniş ölçekli savaşı görmezden gelmesi mümkün değildir. Edebi metin ile tarihsel bağlam arasındaki karmaşık etkileşimin ürünü olan tarihi romanlar, “*her iki alanda da verimli sonuçlar*”¹⁵⁴⁹ verebilecek üretici potansiyellere sahiptir. İşte bu potansiyeli yazınsal eserlerine konu edinen yazarlar, kolektif belleğimize fazlasıyla sirayet etmiş savaş anılarını, *gerçekleşme* anından *yazma* anına çekerek olaylara güncellik kazandırırılar. Yazarların bakış açılarına göre renklenen bu anılar, böylece kurgusal metinde yeniden şekillenecek ve farklı yorumlarla okuyucuya iletilecektir. Haliyle bu derece yakıcı bir konu araştırmamız kapsamındaki romanlarımıza da fazlaca yansımıştır.

Selahattin Enis'in *Sârâ* isimli romanında Halet, Sara'dan gördüğü ihanet yüzünden tayinini Doğu Cephesi'ne ister. Bu eserde savaş, ihanetten dolayı girişilen bir ölüm arayışıdır, yani bir çeşit intihar teşebbüsüdür. Ruslarla doğuda savaş olanca şiddetiyle sürmektedir. Çetin tabiat koşulları ve soğuk altında yürütülen savaşta Halet, takımıyla en tehlikeli görevlere talip olur. Halet, hem aşk acısının hem de çevresindeki askerlerin ölümünden dolayı hayat ve savaşla ilgili iç muhasebelere girer: “*Başımı kaldırdım ve ilk defa büyüyen gözlerimle ellerime dikkatle baktım ve hissettim ki bulandığı çamur ve kan içinde gecenin rengiyle daha ziyade büyüyen ve şişen bu el, bir insan elinden fazla bir odun parçasına, çengelli tırnaklarında henüz avının kan ve et parçaları bulunan vahşi bir hayvanın şişkin ve müfteris pençelerine benziyor... Bu*

---

¹⁵⁴⁷ A.B. Şirokorad, *a.g.e.* s.489

¹⁵⁴⁸ A.B. Şirokorad, *a.g.e.* s.490

¹⁵⁴⁹ Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.s.25

temaşa çok müellim oldu. Bütün harb müddetince insanlığımın barbarlığını, bana hiçbir şey bu elin temaşası kadar vüzuh ve sarahatle öğretemedi.”¹⁵⁵⁰

Şükufe Nihal’in *Çölde Sabah Oluyor* isimli romanında asıl temayı oluşturan savaş, Kiğı’da Rus ordusunun işgal edeceği endişesiyle Erzincan’a okula gönderilen ve bundan sonra ailesiyle ilişkisi kesilen Adnan’ın ailesini aramasına neden olan faktördür. Rus ordusunun işgal ettiği ve tahrip ettiği yerleşim yerleri, ailelerinden koparılan, açlıktan ve hastalıktan dolayı ölen binlerce insan, hep bu savaş yüzündendir: “*Adnan acı bir hayret içindeydi. Aman yarabbi, o güzel Kiğı da bu hale mi gelmiş? Mahallelerde taş üstünde taş yok. Kendi evinin yeri ıssız bir harabe... Tâ Atabekler zamanından kalan camiye düşman, ahır diye kullanmış. Halılar yağma edilmiş.*”¹⁵⁵¹

Nefret Köprüsü’nde Birinci Dünya Savaşı’na rastlayan yılların toplumsal olaylarını veren Barbaros Baykara, Rus ordusunun Erzincan ve civarını işgalle başlayan ölümlerini ve vahşetini konu edinir. Rus ordusuna yaslanıp bağımsız bir devlet hayali peşinde koşan Ermeni çeteleri, Türk nüfusunu “*azınlık durumuna düşürmek için*” birçok katliamlara girişirler. Papaz Vahan gibi vicdanlı Ermenilerin de karşı çıktığı bu kalkışma, halkların birbirini kırmasıyla sonuçlanır. Yazar, roman kişilerine bu durumdan duyduğu rahatsızlığı söyler: “*Anadolu topraklarında artık en değersiz nesne insan olmuştu. Bir tavuk bile insandan kıymetli sayılıyordu. Senelerce bir arada kardeş kardeş mutlu yaşamışlardı. Kasabada Ermeniler iktisaden daha güçlü olmalarına rağmen yine de aralarında iyi geçiniyorlardı.*”¹⁵⁵²

O dönem Osmanlı Devleti’ni yöneten İttihat ve Terakki, çıkardığı bir yasayla tüm Ermenileri güneye zorunlu göçe (tehcir) tabi tutar. Çoğunluğu “*kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan*” bu kitle, yollarda hakaretlere ve baskılara uğrar. Bu duruma şahit olan Mustafa Ağa gibi vicdanlı insanlar, acıdikları bazı kişileri evlat edinerek, onları ölümden kurtarır; fakat ülkede oluşan şiddet sarmalı Şirzi Köprüsü’nü işleten Hafız Ağa gibi insanlarda insaf bırakmamıştır. Rusya’da Çarlığın devrilmesi sonucunda geri çekilen Rus ordusu Ermenileri sahipsiz bırakmış ve amaçlarına ulaşamayan Ermeni çeteleri de çekilirken birçok katliamlara girişmişlerdir. Romanda dikkat çeken bir diğer ayrıntı da Sarıkamış faciasından sonra bozulan ordudan kaçan askerlerin, patır patır

---

¹⁵⁵⁰ Selahattin Enis, *a.g.e.* s.29

¹⁵⁵¹ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.162

¹⁵⁵² Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.138

ölümleridir. Bitten, açlıktan ve tifüsten kırılan bu askerlere halk yardım etmeye yanaşmaz. Sahipsiz cesetlerin köpekler tarafından parçalandığı bu elim durum, Osmanlı ordusunun o günkü hali hakkında ipuçları verir.

Uzunyaylalı'nın *Paylaşılamayan Topraklar* adlı romanında, Bölge'nin özellikle Erzurum merkezli Erzincan, Bayburt, Kars gibi illerinde sürdürülen savaşın verdiği tahribat konu edilir. Roman kişileri tarafından "*dünyanın en büyük ordusu*"¹⁵⁵³ olarak isimlendirilen Rus ordusunun yanına "*intikam yemini etmiş Ermeni kasaplarını*" da alarak saldırması karşısında Osmanlı ordusu geri çekilir. Erzincan'a kadar varan Rus ordusu ve içindeki Ermeni çeteleri, hem işgal ettiklerinde hem de tutunamayıp geri çekildiklerinde büyük insan kıyımı gerçekleştirmiş, savaş hukukuna uymayan uygulamalara imza atmışlardır. Özellikle Ermeni çetelerinin yaptığı katliamı Muhammet Lütfi "*sabi sıbyan dinlemediler, nice nice lale yanaklılar, deste deste gül yüzlüler, inci mercan döken kara gözlüler, gonca ağızlı bebeler... Her birlerini baltaladılar, süngülediler, yaktılar, yıktılar!*"¹⁵⁵⁴ sözleriyle dile getirir.

Yusuf Ateş'in *Kırım Kıyım Kıtık* adlı romanında esas temayı oluşturan Rusların doğudan istilasını, kıtlıkla mücadele eden roman kişilerinin göç etmesine zemin hazırlamıştır. Seferberlik ilan edildiğinde, uzun yıllar savaşmanın da verdiği bezginlikle yöre halkı buna tepki gösterir. Ermenilerin ve Kürtlerin asker yollamadığı bu savaşa zenginler de bedel ödeyerek çocuklarını göndermez. Osmanlı yönetiminin Almanya'nın rahatlaması için ilan ettiği savaşa, devletin tüm yükünü çeken yoksul halk kesimleri soğuk tepki verir: "*Karnı tok, sırtı pektir belkim Alaman'ın. Dinine toprağına göz diken, şerefiyinen oynayan olmuştur belkim; harp da ilan eder, darp da. Emme o harp çıkardı deyip tutup Osmanlı da harp çıkarır, seferberlik diyerekten tutup da eli iş tutanı askere çağırırsa, millet de böylesi hallere düşer. Böylesi düşümlere dalar... Öyle de olsa böyle de olsa gidecektir asker. Gidecek emme, gözü arkalarda kalacaktır. Gözü arkada kalınca da şöyle sımsıkı sarılmayacaktır tüfengine.*"¹⁵⁵⁵ Roman, "Urus"un gelmesinden korkan halkın batıya doğru göçe, askere çağırılan gençlerin de kıtalarına katılmak üzere yola çıkışlarıyla sonlanır.

---

¹⁵⁵³ M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılamayan Topraklar*, s.30

¹⁵⁵⁴ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.255

¹⁵⁵⁵ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.237

Rus Kızı Vasilisa isimli romanında 1917 yılından itibaren Türk-Rus sınırının çizildiği döneme dek gerçekleşen olayları konu edinen Erkan Karagöz, Rusların kırk yıllık idaresi altında kalan Kars ve çevresinin toplumsal ve siyasal değişimlerine değinmiştir. Rusya'nın Ekim Devrimi'yle savaştan çekilip “toplumların kendi kaderlerini tayin hakkını” tanınmasıyla ortaya çıkan boşluktan faydalanmak isteyen İngilizler, Kars ve çevresinin Azerbaycan'a bırakılmasını isterken, destekledikleri Ermeniler ve Gürcülerin bu bölgeye saldırılarına neden olurlar. Osmanlı idaresinin İngilizlerle arasını bozmamak için müdahil olmadığı bu sancılı süreçte yöre insanı kendi özyönetimlerini kurmak için çaba harcar. Kurdukları hükümetin ayakta kalması için Bolşevik Rusya da yardım eder. Bölgedeki menfaatleri için yardımlarını esirgemeyen yeni Rus yönetimi bununla İngilizlerin politikalarını boşa çıkarmak ister. İlan ettikleri Cenub-i Garbi Şura Hükümeti ayakta kalsın diye Kazım Karabekir Paşa'dan da yardım isteyen bu küçük hükümete gerekli yardım verilmez:

“Köylülerden biri, ‘Osmanlı bize sahip çıkmadı’ diye sitem etti. Şevket, biz bize sahip çıkalım yeter, diye karşılık verdi. ‘Allah’ın izniyle hükümetimizi kurduk. Sovyet Bolşevikleri bizi destekliyor. Osmanlı ordusunun kimi subayları da aramızda; gerek Ermenilere gerekse Gürcü işgalcilerine karşı milislerle birlikte savaşıyorlar.’ dedi.”¹⁵⁵⁶ İngilizlerin Bolşeviklere karşı olduğunun hatırlatılması üzerine Şevket, “Biz Bolşeviklerden iyilikten başka bir şey görmedik. Silahımızdan mermimize, başımızdaki papağımıza kadar yardım ediyorlar bize. Niye?.. Çünkü İngilizler, Gürcülerle Ermenileri kışkırtarak buralarda hâkimiyet kurmanın peşindedir. Bolşevikler istiyorlar ki buralarda İngilizler tutunmasın, dedi.”¹⁵⁵⁷ Nihayet uluslararası anlaşmalarla Türk-Rus sınırı kesinleşince Ermeni, Malakan ve Ruslar, Rusya'ya göçer ve savaş da bitmiş olur. Biten savaş bütün ülkelerde yeni yönetimlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır.

Metin Aktaş'ın *Harput'taki Hayalet* isimli eserinde savaş, ihanet ve kıyımların yol açtığı bir süreç olarak işlenir. Roman kahramanı Roc'un köyünden ayrılarak Harput'ta bir medreseye öğrenci olarak girmesinin nedeni, son zamanlarda Osmanlı ordusunun girdiği tüm savaşları kaybetmesidir. Üç amcasını ve iki kardeşini savaşta yitiren Roc'un babası da dedesi tarafından sırf savaşa götürülmesin diye ayağı baltayla kesilmiş bir kişidir. Yüksek bedel ödenerek medreseye alınan bu öğrencileri, Osmanlı

¹⁵⁵⁶ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.128

¹⁵⁵⁷ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.128

zabitleri düzenli aralıklarla sınava çekmektedirler. Sınavı geçemeyen talebeler, medreseden alınarak askere gönderilir. Doğu'da başlayan karışıklıklar nedeniyle bizzat Padişah tarafından yetkilendirilen Hamidiye Alayları, başta gayrimüslimler olmak üzere halk üzerinde terör estirmektedirler. Bu alaylardan birinin reisi olan Selahattin Ağa, Roc'un sevdalandığı Sato'nun evlerine el koyup kendisini de karısı olarak almak isteyince Roc, öz dayısı olduğu halde onu öldürür.

Rus ordusunun doğudan ilerleyişi ve doğurduğu sıkıntılar geniş yer tutar. Rus istilasını fırsat bilerek Müslüman halka zulmeden Ermeni çeteleri Kars, Erzurum, Van gibi illerle birlikte Harput'ta da gayrimüslimler aleyhine bir havanın oluşmasına yol açar. Özellikle Hamidiye milislerinin öncülük ettiği bu olaylarda birçok Ermeni öldürülür ve çoğunun mülklerine el konulur. Bu arada Doğu Cephesi'nde savaş bütün dehşetiyle devam etmektedir. Enver Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa gibi tecrübeli komutanları görevden aldıktan sonra, yapılan uyarıları dikkate almayarak giriştiği yanlış taarruzlar da birçok askerin ölümüne neden olur. Son derece olumsuz bir mevsimde başlayan taarruzda *“askerler, Rusların karşılık vermesiyle ovada sapır sapır dökülmeye”* başlar. Roc'un yaralandıktan sonra Erzurum Askeri Hastanesi'nin penceresinden şahit olduğu cepheye sevk edilen ve yanlış taktiklerle *“Ruslara taze lokmalar”* olarak sürülen askerlerimiz dramatik tasvirlerle verilir:

“Trabzonlu var mı?

Kayserili... Kayserili...

Diyarbakırlı.

Urfa... Urfa!..

İstanbulu. İstanbulu var mı?

Sivas...

Adanalı.

Mersinli yok mu?

Edirneli.

... Yorgun ve bitkin görünüyorlardı. Üstlerindeki elbiseler paramparça, kir pas içindeydi. Hepsinin üstünde bir parmak kalınlığında kar birikmişti.”¹⁵⁵⁸

Halide Edip Adıvar'ın *Zeyno'nun Oğlu* isimli eserinde Haso Çocuk'un hayat hikâyesine yer verilir. Üvey babası Haso'nun (Ramazan) “*ticaret bahanesiyle*” gittiği Erzurum'dan hiç haber alınmaması savaşın bir sonucu olarak verilir; çünkü Ramazan Ruslar tarafından işgal edilen Erzurum'da “*esir*”¹⁵⁵⁹ düşmüştür.

Doğan Munzuroğlu'nun Seyit Rıza'nın en önemli danışmanlarından birinin hayat hikâyesini merkezine aldığı *Alişer* isimli romanında, isyanın hazırlık safhası olarak Rusların Erzincan'a kadar ilerlemesi gösterilir. Rus ordusunun Erzincan'a girişinin “*Dersim ileri gelenlerinde şaşkınlık ve umut karışımı bir duyguya*”¹⁵⁶⁰ yol açtığını belirten yazar anlatıcı, Rusların Ermeniler için tanıdığı devlet hakkına Kızılbaş Kürtler de talip olur. Rusların da işine gelen bu durum, Alişer'in yönlendirmesiyle Seyit Rıza başta olmak üzere Dersim aşiret liderlerinin Erzincan'da Ruslarla müzakerelere girişmesine yol açmıştır. Ruslardan silah ve cephane alan Dersimliler, Ermenilerle birlikte devlet kurmayı beklerken Bolşevik Devrimi'yle Rusların geri çekilmesi, bu iki kesimin de tüm heveslerini kursaklarında bırakır. Daha sonra ilerleyen Türk ordusu Rusların terk ettiği eski topraklarının tümünü tekrar geri alır: “*Alişer'in rüyası gerçekleşmemiştir. Bolşevik devrimi bazı halklara umut olurken Kürtler için yeşermek üzere olan bir umudu söndürmüştü. Sovyet devrimi Dersimlilere yaramamıştı. Ama yeni kurulacak Türk Cumhuriyeti için müthiş bir fırsat yaratmıştı. Sovyet ordusu Erzincan, Gümüşhane, Erzurum, Kars bölgesini boşalttığı için Mustafa Kemal Erzurum'dan işe başlamıştı.*”¹⁵⁶¹

Rus ordusunun geri çekilmesi Ermeniler tarafından hazmedilmeyince çeteler, “*çevredeki Kürt ve Türk köylerini*” talan etmeye ve tehcirin intikamını almak için “*katliamlar yapmaya*” kalkmış, bunun üzerine Seyit Rıza'nın komutasındaki Dersimli milisler, kış mevsiminde “*Munzur dağlarındaki Ermeni birliklerini püskürtmüş, çok geçmeden Erzincan'a girmiş ve oradaki Ermeni birliklerini*”¹⁵⁶² şehirden çıkarmışlardır. Daha sonra teslim olup Erzincan'a getirildiğinde Erzincan halkının duyarsızlığına

¹⁵⁵⁸ Metin aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.383

¹⁵⁵⁹ Halide Edip Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, s.68

¹⁵⁶⁰ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.15

¹⁵⁶¹ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.21

¹⁵⁶² Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.20

içlenerek “Hey gidi Erzincan, seni binlerce insanınla Rus ordusundan kurtardım. Sen beni, yaşlı Rizo’yu kurtaramadın”¹⁵⁶³ diyerek sitemde bulunacaktır.

Hüsnü Arkan’ın *Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer* adlı eserinde roman kahramanı Abdülhalim, okuldan mezun olur olmaz, üç yaşında öksüz kalan oğlu Enver Münir’i ardında bırakarak baytar unvanıyla orduya katılır. “Seferberliğin ilan edildiği gün”, arkadaşlarıyla birlikte “Padişaha ve Enver Paşa’ya bağlılık”¹⁵⁶⁴ sözü verip cepheye koşan Abdülhalim, “Erzurum’dan Hasankale’ye ve Köprüköy’e erzak” taşır, “Erzurum’a geri dönerken sıhhiye çadırlarından yaralıları toplayıp hastanelere”¹⁵⁶⁵ yerleştirir. Kış koşullarında devam eden savaşta, ordunun ilerleyişi aynı zamanda “mecruh ve hastaların sayısı”nın da artmasına neden olmaktadır. Savaşın insan yaşamına kast eden merhametsiz yönüne çevrilen projektörler, ölen onca askere bedel alınan sonuçları yeterli görmeyen bir edayla verilir. Abdülhalim, bu durumu “bu nasıl bir zaferdir ki kendi evlatlarının hayatına kast eder?”¹⁵⁶⁶ biçiminde bir serzenişle karşılar. Abdülhalim’in orduya erzak taşırken tesadüf ettiği bu büyük kıyım, savaştan geride kalan cesetlerin oluşturduğu dehşetli tablolarla doludur:

“Menzilden menzile, çağların ayak izine basarak koşan, tipiye karşı soluksuz kalıp birdenbire sıçrayarak, böğürerek, kristalleşen havayı ümitsiz bir çabayla içine çeken eneze merkeplerin, develerin, atların düş gördüğü çıplak, beyaz, hazin bozkır. Hastalıklı bir uykudan ansızın uyananalar; fal taşı gibi açılan gözler. Kazakların boşlukta sallanan kılıçları, ağaçların arkasında parıldayan namlular, karanlığa suya atılmış bir taş gibi düşen ve halka halka aydınlık saçan fişekler, tenvir topları, patlayan lağımlar, siperlerin üstünden kuş sürüleri gibi geçen, sonra karlara sessizce gömülen kurşunlar... Toprağa basıp donmamak için ağaçlara tırmanan, dallarda uyuyakalan etten meyveler, karınları kurtlar tarafından boşaltılmış, gözlerini kargaların oyduğu, bir zamanlar soluk alıp veren kaskatı heykeller, Plaston pususunda dağılıveren, sonra beyaz kayaların arkasında yaralıların başında ağlaşan ve ağlarken gözyaşı dökmeyen yılginlar, taştan sert buzun üstünde kaymadan, düşmeden, kazma kürekle yol açmaya

---

¹⁵⁶³ Doğan Munzuroğlu, a.g.e. s.95

¹⁵⁶⁴ Hüsnü Arkan, a.g.e. s.25

¹⁵⁶⁵ Hüsnü Arkan, a.g.e. s.119

¹⁵⁶⁶ Hüsnü Arkan, a.g.e. s.149

çalışan hayaletler; burunları artık koku almayanlar, elleri artık çarıklarını çıkaramayanlar, çıkarmaktan korkanlar...”¹⁵⁶⁷

Kenan Hulusi'nin Erzincan'ın Tercan ilçesindeki Akviran Köyü'nde 1917 yılında gerçekleşen olayları konu edinen *Son Öpüş* romanında, Birinci Dünya Savaşı tüm dünyada olduğu gibi bu köyde de hiçbir genç bırakmamıştır. Köyde yaşı askerliği tutmadığı için tek kalan Oğlak Ömer, ordudan kaçan askerlerden oluşan eşkıyaların köyleri basması üzerine harekete geçmek ister. Babası Gazze'de askerlik yaparken şehit olan Gümüş'le yeni evliken, bu fırsat düşkünlerini tuzağa çekebilmek için onların arasına katılmak ister. Köyün muhtarı ve jandarma komutanıyla birlikte yaptıkları bu plan işe yaramayınca ismi çıkar ve kendisi de eşkıyalığa devam etmek zorunda kalır. Uzun süren savaştan kaçmak için “*Bingöl dağlarının ardından, Kızılca ve Kaleciğin iç köylerinden yalnayak, bir don bir gömlek denecek kadar fakir ve çok kereler de hastalıklı*”¹⁵⁶⁸ insanlar, can havliyle kendilerini boğaz tokluğuna çalışabileceği bu köylere atarlar. Romandaki olayları tetikleyen “harp” sadece yöre insanını değil, orada yaşayan tüm hayvanları da tedirgin ederek oradan uzaklaştırır: “*Harbin başladığı yılda Akviranlılar Çiçeklidağ hayvanlarının sesleri ile uyanmışlar; onların sürü sürü Tezverene koştuklarını görmüşlerdi. İçlerinde fareler bile vardı sivri burunlarıyla yerleri koklayarak uzaklaşıyorlar, ara sıra durup kulaklarıyla bir gürültüyü işitmeğe çalışıyorlardı.*”¹⁵⁶⁹

Metin Aktaş, Said Nursi'nin siyasal ve toplumsal mücadelesini konu edindiği *Son Derviş* isimli romanında, Bölge'nin yeniden dizayn edilmek istendiği bir dönemi işler. Bölge halkı Hamidiye Alayları'nın keyfi tutumlarıyla başlayan huzursuzluğu Rus ordusunun işgaliyle daha yakıcı bir biçimde hisseder. Rus ordusunun ilerlemesiyle yerinden yurdundan olan Müslüman halk, çareyi göç etmekte bulur. “*Van'ı, Muş'u, Erzurum'u alan Rus askerleri Osmanlı askerlerinin direnişini kırarak Bitlis kapılarına*”¹⁵⁷⁰ dayanınca Derviş de talebeleriyle birlikte milis gücü olarak savaşa katılır. Rus ordularının bu ilerleyişinden endişe eden halk, “*yaşadıkları şehri terk ederken birlikte yaşadıkları keçileri, koyunları, inekleri, öküzleri, köpekleri, kedileri de*

¹⁵⁶⁷ Hüsnü Arkan, *a.g.e.* s.136-137

¹⁵⁶⁸ Kenan Hulusi, *a.g.e.* s.12

¹⁵⁶⁹ Kenan Hulusi, *a.g.e.* s.10

¹⁵⁷⁰ Metin Aktaş, *Son Derviş*, s.469

yanlarına alarak”¹⁵⁷¹ batıya doğru kaçmaya çalışır. Kış şartlarında süren bu savaşta Ermeni milisler de diğer yandan köyleri talan etmeye ve insanları katletmeyi sürdürür.

Savaş sırasında özellikle masum insanların öldürülmemeleri için elinden gelen tüm gayreti gösteren Derviş, Bitlis yakınlarında Rus ordusuyla girdiği çatışmada yaralı olarak esir alınır. Bu vahşete kendi gözleriyle baştan sona tanık olan Ermeni kökenli Serkis, bir Müslüman tarafından öldürülmekten kurtulmuş olmanın verdiği psikolojiyle savaşın ağır faturasını sorgular: “*Bu lanet olası savaş, her yerde aynıydı. Kürdü, Türkü, Ermeni ve Rusu aynı şeyleri yapıyordu... Vahşice öldürüyor, tecavüz ediyor, yağmalıyorlardı. Aralarında hiçbir fark yoktu. Hayır, birkaç isimle de olsa bir fark görmüştüm: Derviş, Papaz Rafael ve Antranik farklılardı, farklı davransıyorlardı, bir şekilde insan kalmayı beceriyorlardı... Ortak tarafları din adamı olmaları, birbirine ters ve düşman dinlerde de olsa din adamıydılar ve benzer tavırlara sahip olmuşlardı.*”¹⁵⁷²

Karagöz’ün *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* romanında Victor adlı Rus ile Sevket’in Rus sevgilisi Vasilisa arasında geçen diyalog, savaşın insan yaşamında neden olduğu tahribatın bir göstergesidir. “*Çar’ın, gizli polisin, jurnalcilerin, katillerin yapamadığını bana savaş yaptı.*”¹⁵⁷³ diyen Victor, bu durumu kendi kendini kurşuna dizmek olarak nitelendirir. Aslan’ın okuma yazma öğrendiği Nazım Öğretmen’e Sarıkamış felaketiyle ilgili sorduğu soruya cevap veren öğretmen, olayın asıl sorumlusunun Enver Paşa gibi görünse de Genel Kurmay’ı yöneten Almanlar olduğunu ifade eder. Ruslarla bir cephe daha açmak için girişilen bu harekâtın sıcak ayları beklemeden hemen yapılmasının ardında yatan asıl gerçeğin bu olduğunu dile getirir. Nazım Öğretmen, bir zamanlar savaş tazminatı olarak Ruslara bırakılan Kars, Sarıkamış, Ardahan, Iğdır gibi yerlerin durup dururken kışın ortasında alınmaya çalışılmasının nedenini bir türlü anlamadığını belirtir: “*Bunu neden temmuzu, ağustosu beklemeden yaptığını; neden ayağında çarığı, sırtındaki ince mintarıyla tir tir titreşen Anadolu çocuğunun kurdun, domuzun, ayının bile barınamadığı sırtlara sürülüp dondurulduğunu birilerinin açıklaması gerekir.*”¹⁵⁷⁴

¹⁵⁷¹ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.479

¹⁵⁷² Metin Aktaş, *a.g.e.* s.532

¹⁵⁷³ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.32

¹⁵⁷⁴ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.179

Doğrudan savaşı anlatmayan romanda, uzun yıllardır savaşlarda yıpranmış insanların problemleri davranışları savaşa bağlanır. Oğlu öldürülen Şahralı'nın yerleştiği köyde bulunan iki Kürt aşiretinin birbirleriyle sürtüşmelerinin nedeni de II. Dünya Savaşı'nı yönlendiren Almanlarla Rusların galibiyet ve mağlubiyet haberleridir. Almanların bir cephede yenilgiye uğramalarına sevinen bir aşiretin üyelerine ateş eden diğer aşiret mensuplarının arasını düzeltmek ancak valilerin devreye girmesiyle mümkün olabilmiştir. Savaş, burada aşiretler arasındaki husumeti fiile çıkarmada bir bahane olarak kullanılmaktadır.

Kır Çiçeği adlı romanında Burhan Cahit, Rusların doğudan açtıkları cephenin etkisindeki Erzurum halkının yaşadıklarını roman kahramanı küçük Çiçek'in penceresinden verir. Romanın girişindeki huzurlu yaşam, “*muharebe var, hududa asker geçiyor*” haberleriyle bozulur. Yörede toplanan askerlerin Erzurum'a sevk edilmesi, geçmişteki askeri uğurlamalara benzemez. Davul zurna ile asker göndermeye alışmış halk, bu kez eli silah tutan herkesin askere alınmasıyla gayet üzgündür. Her sene harman sonunda yapılan düğünler ertelenmiş, tüm nişanlı erkekler silâhına çağırılmıştır. Çiçek'in babasının iki sürülük koyunu “*tekâlifi harbiye komisyonu*” tarafından karşılığında bir senet verilerek alınmıştır. Her tarafta Ermeni çetelerinin yakın köyleri bastığı haberleri varken, bir süre sonra Çiçek'in babasının da yine bu çetelerce hunharca öldürüldüğü öğrenilir: “*Ağıllara çıkan babamı iki yanaşma ile beraber Ermeni çeteleri kesmişler. Hatta bunlardan biri harp başlamadan evvel babamla ortak iş yapan Vanlı Serkiz Efendinin oğlu imiş.*”¹⁵⁷⁵ Böylece Çiçek ve annesinin batıya göç etme zamanı gelmiştir. Yolda annesi de Ermeni çetelerince öldürülünce yetim ve öksüz kalan Çiçek, tek başına hayatın yükünü çekmek zorunda kalacaktır.

Doğu'nun Fatih Karabekir isimli eserinde Osman Azman, doğudan saldıran Rus ordusuyla Ruslardan cesaret ve destek alan Ermenilerle mücadele eden Türk ordusunu konu edinir. İşgale uğrayan yurdun doğudan başlayarak kurtulacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi'ndeki kesin başarının vereceği moral ve motivasyonun farkında olduğu için Doğu Cephesi'ne Karabekir Paşa'yı atar. Planlı bir stratejinin gereği olarak yürütülen bu savaşta “*Ermeni saldırıları durdurulup işgal ettikleri köy, kasaba ve şehirlerden uzaklaştırılmaları sağlanırsa hem bölge halkı rahat*

---

¹⁵⁷⁵ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.14

nefes alacak, hem de Yunan ordusuna karşı ciddi bir orduyla mücadele edilecekti. Son olarak da İstanbul'un kurtulması”¹⁵⁷⁶ mümkün olacaktı.

Erzurum'dan Doğu Cephesi'ni sevk ve idare eden Karabekir Paşa, emri altındaki “Serhat Kurtları” denen beş kişilik özel ekibiyle Kars ve Van'daki Ermeni çetebaşlarını yakalayıp Erzurum'a getirtir. Bölge'deki çetin kış koşullarına rağmen yürütülen bu operasyonlarda sağlanan başarılar, Rusların desteğini kaybeden Ermenilere karşı daha etkili sonuçlar doğurmaya başlar. Elinin altındaki Ermeni çeteleriyle işbirliğine giden Karabekir Paşa, Kars'ın alınmasına yardım ettikleri takdirde onların Erivan'a geçişlerine izin vereceği taahhütünde bulunur. Zaten bu Ermeni çete liderlerinin de Ermenistan davasını Ruslara satan Erivan'dakilere hıncı vardır. Sonunda Ankara'dan gelen saldırı emri gereğince Kars da Ermenilerden temizlenip doğu sınırı güvence altına alınır. Burada alınan olumlu neticeden sonra artık zafer sırası Batı Cephesi'ne gelmiştir. Böylece Paşa, gerekli kuvvetleri batıya yönlendirerek oranın kurtuluşuna da hizmet edecektir: *“Şimdi sizi çok büyük bir görev bekliyor, Batı Cephesi'ne gidiyorsunuz. Yunanlılara karşı çok başarılı mücadele edeceğinize inanıyorum. Her zaman söylüyordum, Anadolu'nun kurtuluşu için Doğu'dan başlamak gerek diye. Şimdi gelinen noktada ne kadar haklı olduğum anlaşıldı. Ben bir süre daha buralarda olacağım. Doğu bölgemizdeki sorun büyük oranda bitse de Rusların, Erivan'daki Taşnak Hükümeti'ni yıkıp Ermenistan'ı kendi topraklarına kattığını duydum. Ruslara hiç güvenmiyorum. Bu nedenle bir süre Erzurum'da veya Sarıkamış'ta kalacağım. (...) Paşa hepsiyle tek tek kucaklaştı ve onları Ankara'ya yeni görevlerine uğurladı.”¹⁵⁷⁷*

Hüseyin Karatay'ın tüm ülke saatinde yürütölen Milli Mücadele'yi konu edinen *Çalınan Savaş* adlı romanında İlyas, Kazım Karabekir'in kumanda ettiği Doğu Cephesi'ndeki askerlerinden biridir. Kısa bir süreliğine memleketine izinli giden İlyas'ın yolda ve memleketinde karşılaştığı durumlar, hiç de iç açıcı değildir. Bunun yanında durumun vehametini anlayan halkın kendi başlarına kurduğu direniş örgütleri, hem yurt saatinde birleşmeye hem de direnişlerini kuvvetlendirmeye çalışır. Memleketinden tekrar Erzurum'daki birliğine katılmak için dönen İlyas, Kazım Karabekir Paşa öncülüğünde yapılan Erzurum Kongresi'nin başarılı geçtiğini ve Sivas'ta toplanacak bir diğer kongrenin hazırlıklarının yapıldığını öğrenir. Bu arada

¹⁵⁷⁶ Osman Azman, *a.g.e.* s.17

¹⁵⁷⁷ Osman Azman, *a.g.e.* s.298-300

anlaşma gereği teslim edilen silahlar İlyas ve arkadaşları tarafından tren durdurularak kurtarılır ve baharla birlikte Ermenilere karşı hücumla geçilir. Karabekir Paşa'nın Ankara Hükümeti'nin sıkıştırmasıyla başlayan savaşta Kars da alınarak Doğu kurtarılır: *“Ters cephe harekatiyle vurulmuştu düşman. İki taraf da çok kayıp vermişti. Saatlerce adam biçip durdu silahlar. Uğuldayan, uluyan top sesleri kesilince makineli tüfek tıktıkları işitilmeye başlıyordu... Ordu ekimin otuzunda Kars'a girdi.”*¹⁵⁷⁸

İlhan Selçuk'un, on beş ciltlik anılarına dayanarak yazdığı *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı I*'de Selahaddin, orduya genç bir subay olarak dâhil olduğu günden itibaren cepheden cepheye koşmuş cesur bir askerdir. Roman boyunca merkezi yönetim ve Harbiye Nazırlığı'nın değişen dünyayı zamanında okuyamayan ve ona göre tedbir geliştiremeyen tavrına yönelik kanaatlerini de paylaşan Selahaddin, başta Balkanlar olmak üzere Arabistan'da, İran'da ve Kafkaslarda maruz kaldığı yenilgileri hep bu menfi duruma bağlar. Özellikle *“yüz on iki bin kişilik Türk ordusundan elli üç bin”* kişinin donarak ölmesi, *“yedi bin kişi”* nin esir olması ve *“otuz bin kişi”* nin hastaneye düşerek savaşamaz hale gelmesiyle sonuçlanan Sarıkamış faciası, savaş stratejisini mantıklı ilkelerle yürütmeyen Enver Paşa'nın neden olduğu büyük bir kıyım olarak ifade edilir. Savaş cephesine intikal eden Selahaddin, yollarda *“Sarıkamış Muharebesine girmiş, yaralanmış veya hastalanmış Konyalı, Sivaslı, Eskişehirli özetle Anadolu Türk çocuklarına”*¹⁵⁷⁹ rastlar.

Bölge'ye hücum eden Rus ordusu ve bundan faydalanan Ermeni çetelerinin özellikle Bitlis ve Van çevresinde yaptıkları zulüm ve işkencelere karşı Bölge'ye gönderilenler arasında bulunan Selahaddin'in tanık olduğu görüntüler, savaşın çirkin yüzünü daha net göstermektedir: *“Bütün yollar insan leşleriyle doluydu. Savaşın bütün felaketleri ortalığı kaplamıştı. Hele Siirt'teki manzara feciydi. Biz Siirt'e geldiğimiz zaman yanık et kokusu ve duman hala bütün ovayı dolduruyordu. Harbin dehşeti içinde birbirini yok etmeye çalışan insanlar çıldırmış gibiydiler.”*¹⁵⁸⁰

Dem adlı romanında memleketi olan Bitlis ve Van yöresinde Rus ordusuna karşı talebeleriyle gönüllü milis kuvvetleri biçiminde savaşan Bediüzzaman'a yer veren Sadık Yalsızuçanlar, Said'in yaralanıp Ruslara esir düşene kadar verdiği mücadelesini anlatır.

¹⁵⁷⁸ Hüseyin Karatay, *Çalınan Savaş*, s.211

¹⁵⁷⁹ İlhan Selçuk, *a.g.e.* s.119

¹⁵⁸⁰ İlhan Selçuk, *a.g.e.* s.188

Öğrencilerine Van Kalesi yakınlarındaki küçük medresesinde ve Norşin Camisi'nde dini ilimlere dair dersler veren Bediüzzaman, farklı kişiliği ve tavırlarıyla son derece sıradışı bir âlim tipidir. Roman kahramanı Cemil'in de eserlerinin etkisinde kaldığı bu din âlimi, kurulan yeni Cumhuriyet'te "sakıncalı" bir kişi olarak memleketinden alınıp ülkenin batısında ikamete mecbur bırakılacaktır. I. Dünya Savaşı esnasında yaptığı özverili hizmetleri nedeniyle Enver Paşa, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak tarafından takdir edilen Bediüzzaman'ın birçok talebesi bu savaşta şehit olmuş, kendisi de yaralanıp esir düşmüştür:

*"Gece yarısından sonra Bitlis'e saldırdılar. Şiddetli çarpışmalar oldu. Bu arada Üstad'ın yeğeni Ubeyd ve birçok talebe arkadaşımız şehit oldu. Ruslar şehirde bulunan üç köprüyü de tutmuş olduğundan Üstad, şehrin karşı tarafına geçmek istedi. Şimdiki Kasımpaşa İlkokulunun yanında büyük binanın altındaki su kemerinin üstünden aşağıya atladık. Suyun yüzeyi karla kaplıydı. Gece karanlığı çökmüştü. Önümüzü göremiyorduk. Üstad'ın sağ ayağı taşa deşmiş ve kırılmıştı. (...) Suyun içinde otuzaltı saat kadar kaldık. Ruslar, kemerin üstündeki binayı da işgal etmişlerdi, sesleri aşağıdan işitiliyordu. Oradan çıkmanın bir yolunu arıyorduk, birden kaldığımız yeri elli kişilik bir müfreze bastı. Hepimizi çıkarıp altında otel olan ve o zaman Rusların ikinci ordusunun yerleşmiş bulunduğu binaya götürdüler, bir odaya yerleştirdiler."*¹⁵⁸¹

Müjgan Tekin'in *Ağıt* isimli romanında bir Müslüman gence âşık olup ondan hamile kaldıktan sonra tehcirle Elazığ'dan ayrılan Sirarpi'nin ömrünün sonuna kadar hatırasına bağlı kaldığı Bedir, Sarıkamış Harekâtı'nda Enver Paşa'nın maceraperest tutumu yüzünden şehit olmuştur. Elazığ'dan ayrılmadan önce Selma Anne'ye emanet ettiği Hripsime'yle onu bulmaya gelen Narduhi'nin buluşması romanın en önemli tematik unsurudur. Hıristiyan bir Ermeni kızın Elazığ'da Müslümanlaşıp Meryem'e dönüşmesiyle Hocalı katliamında Yetvart tarafından kurtarılan Müslüman bir Azeri kızı Ganire'nin Ermenistan'da büyüyüp Hıristiyanlaşması ve bunların yıllar sonra Elazığ'da buluşmaları savaşın çirkin yüzüne karşın umudun ve insanlığın en güzel örneği olarak işlenir.

Enver Paşa'nın *"kaybolan Osmanlı topraklarının tekrar geri kazanılması ve Kafkaslardaki Türk unsurlarını bir araya toplayıp Ruslara karşı harekâta geçirip*

¹⁵⁸¹ Sadık Yalsızuçanlar, *Dem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.s.112-113

bağımsızlıklarını kazanmaları arzusu”¹⁵⁸²yla Almanlar lehine savaşa girişmesi ve Rusların emellerine kolayca kanıp Osmanlı’ya silah doğrultan Ermeniler, yüzyıllarca birlikte yaşayan halkları birbirinden koparmış, her iki tarafta da onulmaz yaraların açılmasına neden olmuştur. Birçok insanın savaş propagandalarına kanıp komşusuna silah doğrultmasına rağmen her iki taraftan da insanlığını unutmayan çok fazla kişi Narduhi ve Hripsime örneklerinde olduğu gibi birer kurtarıcıya dönüşmüştür. Roman, toplumun cazibesine kapıldığı savaş psikolojisine rağmen, bireyin esas alındığı bir mesajla biter. Savaş eleştirisi üzerine bina edilen roman kurgusu, faturası ağır olan bir savaşta her iki tarafın da sorumlu olduğunu ima eder: *“Ermenilerin bir kısmı, Çarlığın kışkırtmasına uyarak silahlanıp çete kurmasaydı tehcir kanunu çıkmayacaktı. Türkler zamanında Ermenileri Anadolu’dan koparmasaydı, Azeriler biz Türk’üz demeseydi, Hocalı olayları yaşanmayacaktı. Hep bir kılıf vardı. İnsanın kaybedilmesi için hep bir kılıf vardı. Oysa acı aynı acıydı. Ortak acıydı.*”¹⁵⁸³

İsa Yılmaz’ın *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak* isimli romanında Aşur ile Ermeni kızı Lena’nın kavuşmalarına engel olan en önemli etken, Birinci Dünya Savaşı’dır. Sovyet İhtilali nedeniyle Ruslar geri çekilince güçsüz kalan Ermenilerin yurttan atılması ve kesin sınırların çizilmesi her ne kadar çatışmaları sonlandırdıysa da acıyı dindirmeye yetmemiştir. Bir savaş eleştirisi olarak da okunabilecek romanda özellikle Mike isimli Ermeni genci, Türklerle Ermenilerin birbirlerini kırmalarının ne kadar anlamsız olduğunu birçok cinayeti işledikten sonra anlayacak ve bundan son derece pişman olacaktır. Savaşın neden olduğu travmayı atlatamayan ve bundan dolayı şizofreniye yakalanan Mike, İgor isimli hayali kişilikle savaş tartışmasına girer: *“Bu ölüm mevsimi daha kaç yıl sürecek? İnsanlar bittiğinde bitecek dedi. Son insan da mezara girdiğinde... İnsanları anlamak için ne amaçla yaşadıklarına değil, ne amaçla öldürdüklerine bakmak lazım. Sence neden öldürüyorlar? (...) Ben neden öldürdüysem onlar da o yüzden sanırım. Ben neden öldürdüm? Daha fazla toprak için, milletim için, devletim için, sevdiğilerimi korumak için... Ve pişmansın. Çünkü sen savaşların bir başka savaş doğuracağını anladığın için beni görebiliyorsun.*”¹⁵⁸⁴

---

¹⁵⁸² Müjgân Tekin, *a.g.e.* s.83

¹⁵⁸³ Müjgân Tekin, *a.g.e.* s.208

¹⁵⁸⁴ İsa Yılmaz, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, s.234

Cahit Uçuk'un *Değirmen Taşı* isimli romanında Ayşe Nine'yi eşinden ayırıp bir oğluya yalnız bırakan sebep Balkan Harbi'dir. Savaş, bu romanda aileleri perişan eden bir toplumsal felaket olarak sıkça tekrarlanacaktır.

3.2.1.6.Sarıkamış Harekâtı

Osmanlı devleti ile Rusya arasında savaşı başlatan ilk hamle, Odesa ve Sivastopol limanlarının Osmanlı donanması tarafından bombalanmasıyla olur. Osmanlı donanmasının yaptığı hamleye karşı Ruslar, 1 Kasım 1914 tarihinde "*savaş ilan edip 2 Kasım 1914'te doğu sınırından saldırıya*"¹⁵⁸⁵ geçerler. Almanlar, Rusları zayıflatmak için özellikle Enver Paşa'yı ikna ederek açtıkları yeni cepheyle kendi ordularını rahatlatmak istemişlerdir. Buna karşın Enver Paşa ve ekibi de kazanmaları takdirde kaybedilen toprakların kazanılacağını düşünmüş, böylece Hasan İzzet Paşa gibi tecrübeli bir komutanın karşı çıkmasına rağmen harekât başlatılmıştır. Kışın yörede en sert yüzünü gösterdiği 22 Aralık'ta başlatılan harekâtın başarısızlığa uğrayacağını bilen Hasan İzzet Paşa istifa etmiş, bunun üzerine Enver Paşa, hocasından boşalan kumandanlık vazifesini kendi uhdesine almıştır.

Büyük ümitlerle girişilen "*hayalde kurulmuş*"¹⁵⁸⁶, *plan ve programı yapılmamış*"¹⁵⁸⁷ bu harekatta, erzak ve giyecek yetersizliği, coğrafyanın engebeli arazisinden ve kış şartlarından dolayı hareket kabiliyetinin zayıflaması nedeniyle her ne kadar bir kısım askerimiz Sarıkamış'a ulaşmış şehir içinde çatışmaya muvaffak olduysa da esir alınan kısım hariç diğerleri ya soğuktan ya da girdikleri çatışmalardan dolayı şehit düşmüşlerdir. Bu savaştaki toplam kayıp sayısı (şehit, firar, kayıp dâhil) hakkında çeşitli sayılar telaffuz edilse de ortalama bir rakam olarak "*90.000 şehit sayısının doğru olduğu*"¹⁵⁸⁸ kabule yakın görünmektedir. Tarihimizin en dramatik sahnelerinin yaşandığı bu savaşta Üçüncü Ordu neredeyse tamamen yok olmuş, bu yenilgiden en kazançlı çıkan taraf ise savaş yükü hafifleyen Almanlar olmuştur. Bu yenilgiden sonra

¹⁵⁸⁵ Teoman Alpaslan, *Sarıkamış*, Kamer Yayınları, İstanbul 2013.s.102

¹⁵⁸⁶ Enver Paşa'nın hayallerle örülmüş idealizmine bir örnek olarak Aydemir, Karabekir Paşa'yla geçen bir diyalogunu aktarır: "*Kazım! Biliyor musun ne düşünüyorum, düşünmek değil yapmak istiyorum. Bir fırka askerle en kısa yoldan şu Tahran'ı işgal etmeli! İran'ı bu suretle Rus nüfuzundan kurtardıktan sonra, İran'da olduğu gibi Türkistan, Afgan ve Hindistan'da Rus ve İngilizler aleyhine hareketler yaptırmalı! Diğer bir fırka ile de Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüyerek Kafkas İslam memleketlerini, Ruslar aleyhine harekete geçirmeli! Ve bu suretle, Şarktaki rduumuzun karşısındaki Rus ordusunu geriden vurmali! Bu fırkaya Bizim Halil'i münasip görüyorum. Fakat Tahran'a gidip Hindistan'la, Afganistan'la, Türkistan'la meşgul olacak kimi tayin edeyim?" Bkz: Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa C:3*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.s.20-21*

¹⁵⁸⁷ Kazım Yetiş, *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı III/1*, s.49

¹⁵⁸⁸ Teoman Alpaslan, *a.g.e.* s.240

Rusların Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyişi hızlanmış ve bunun paralelinde de Ermeni baskıları artmıştır. Tarihimizin en dramatik sayfalarını oluşturan bu karanlık süreç, bir süre sonra edebiyatın da kapsamına girmiş ve bu konuda birçok roman yazılmıştır. Uzun bir süre görmezden gelinen bu facia, özellikle son yıllarda bir hayli yazarca roman konusu yapılmıştır. Sarıkamış, bu savaşı konu edinen romanların hepsinde, binlerce askerin sonunu hazırlayan çetin kışı ve aşılmaz coğrafyası yönüyle dâhil edilmiştir. Başka bir deyişle Sarıkamış, sadece facianın yaşandığı bir mekân olmaktan ziyade, bizzat o faciaya hazırlayan *öznedir*.

Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* isimli romanında değinilen en başat tema, savaş ve savaş sonrası nüfus mübadelesidir. İmparatorlukların yıkım savaşı olan Birinci Dünya Savaşı, diğer imparatorluklar gibi Osmanlıda da yapısal değişimlerin fitilini ateşlemiş, hem demografik hem siyasi yeni durumlar ortaya çıkarmıştır. Girdiği savaşı yenilgiyle çıkması, kaybettiği Balkan toprakları, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde yapılan nüfus mübadeleleriyle Rumlar Yunanistan'a, Yunanistan'daki Türkler Anadolu'ya getirilmek suretiyle başka trajedilere kapı aralamıştır. Romanda Bölge hakkında neredeyse kullanılan tek tema "savaş"tır. Sarıkamış faciası nedeniyle doksan bin askerin tek kurşun atmadan donarak ölmesi, büyük bir askeri zaaf olduğu gibi, aynı zamanda korkunç bir insanlık trajedisidir. Yazar, Karınca Adası'nda Poyraz Musa ile Vasili'nin kovalamacalarına paralel olarak her ikisinin de iştirak ettiği savaşı anlatır yoğunluğunca: "*Binlerce, on binlerce asker ölmüştü. Şu Allahuekber dağında olanlar, çıplak ayakları çıplak bedenleriyle iki üç insan boyu karın içinde düşmanla boğuşmadan ayakta donanlar, dağın yamaçlarında bir ormanmışçasına üst üste donup kalanlar. Açlık, yokluk, tifüs, boşalmış köyler, kasabalar, baştanbaşa yıkılmış yakılmış bir ülke. Yüz binlerce askerden geriye kalan birkaç bin yaralanmış, sakatlanmış, yarı deli, yarı meczup...*"¹⁵⁸⁹

Bölge'nin tarihi derinliğine acılı bir sayfa ekleyen bu faciaya ilk eğilen yazarlardan biri olan Yaşar Kemal, *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinin üçüncü kitabı olan *Tanyerinin Horozları*'nda, roman kahramanları vasıtasıyla "*çatışmaya girmeden doksan bin kişinin soğuktan öl*"düğü Sarıkamış faciasını sık sık tekrarlar. Dörtlemenin önceki romanlarında Vasili, Poyraz Musa ve Baytar Cemil gibi kahramanlara anlattırılan savaş, bu romanda Hasan isimli asker kaçağının diliyle verilir. Roman kahramanlarından

¹⁵⁸⁹ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, s.280-281

Doktor Salman Sami'nin “*Hangi savaş olursa olsun insanın insanlığında hayır bırakmaz.*” biçiminde nitelediği savaş olgusu, adeta bıktırırçasına tekrarlanarak bir mesaja dönüştürülür. Romanda savaşın insanı insanlıktan çıkararak manzaraları verilirken, bu faciaya neden olan Enver Paşa da eleştirilerin hedefi olur: “*Oraya çıkar çıkmaz ayaklarındaki çarıkları parçalanmış yalınayak kalmışlar, ayakları parçalanmış davul gibi şişmişler, günlerdir ağızlarına bir lokma koymamışlar, yazlık, parçalanmış giyitler içinde günlerce yürümüşler, toptan buzların üstüne serildik. Kıpırdar halimiz kalmamış, parmağımızı bile kıpırdatamıyorduk... Kocaman bir ordu beşte dördünü yitirmiş, geriye kalanlar da Allahuekber dağının tepesinde açlıktan öldü ölecek. Başkomutanın emriyle biz buradan çarpışa çarpışa Sarıkamışa varacak, kasabadan Rus birliklerini atıp orada karnımızı doyuracak, dinlenecektik. Başkumandanımız da böbür böbür böbürlenecek, bütün göğsü altın madalyalarla donatılacaktı.*”¹⁵⁹⁰

Sarıkamış isimli romanında Kemalettin Çalık, Enver Paşa'nın “*Napolyon olma hayaliyle*”¹⁵⁹¹ orduyu çetin kış şartlarında bir “felakete” doğru sevk etmesini konu edinir. “*Naciye Sultan'la evliliğiyle saraya damat olmuş*” Enver Paşa kısa sürede albaylıktan generalliğe terfi ederek Harbiye Nazırı olur ve ülkeyi Almanların yanında savaşa sokar. Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı başarı sağlayarak Almanları rahatlatmak isteyen Enver Paşa, bir taraftan da Orta Asya Türkleriyle birleşerek büyük Turan idealini gerçekleştirmek ister. Yörenin kış şartlarını ve erzak ve teçhizat eksikliğini ileri süren Hasan İzzet Paşa gibi tecrübeli subayları dinlemeyen Enver Paşa için bunlar sadece bir mazeretten ibarettir. Nihayet orduya, Sarıkamış'ı arkadan kuşatmak için Allahuekber Dağları'ndan aşması emrini verir. Böylelikle “*Ruslar hem önden hem de arkadan kuşatılmış olacak, Kars'a çekilme şansları*”¹⁵⁹² kalmayacaktır. Planın “*kâğıt üzerinde*” çok güzel görünmesine rağmen gerçeklikle çeliştiği sonradan acı bir biçimde görülecektir.

Kışın en sert dönemine rast gelen bu harekâtın büyük bir felakete sonuçlanacağını ifade eden Hasan İzzet Paşa'yı Enver Paşa'nın hisminden kurtaran, askeri okuldaki hocalığıdır. Hocasını bu görevden alan Enver Paşa, harekâtın sevk ve idaresini kendi üzerine alır. Daima ileri emrini verdiği askerler, “soğuktan cinnet” geçirerek ateş edemeyecek duruma gelmiş ve birçoğu düşmana bir kurşun sıkmadan

¹⁵⁹⁰ Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları*, s.98

¹⁵⁹¹ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.18

¹⁵⁹² Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.79

soğuktan ve açlıktan donarak ölüme yenilmişlerdir. Böylece yakın tarihimizin en büyük facialarından biri yaklaşık doksan bin askerin ölümüyle sonuçlanır:

“On beş saatlik yürüyüşün sonunda, 16 bin kişilik 30. Tümeden geriye bin dört yüz asker kaldı.

Bin dört yüz asker mi?

Evet. Ölenler, düşmana karşı tek bir mermi atamamışlardır. (...)

Kalanlardan bin dört yüzü ise açlıkla, bitle, tifüsle, soğuk algınlığı ve kangrenle uğraşıyordu. Hayatta kalma mücadelesi veriyor, hayata tutunmaya çalışıyordu.”¹⁵⁹³

Yaşar Kemal’in *Kimsecik* üçlemesinin birinci kitabı olan *Yağmurcuk Kuşu* isimli romanında, İsmail Ağa’nın tüm ailesini alarak Van Gölü’nün kenarındaki köyünden Çukurova’ya kaçması, Rus toplarının köyün içinde patlayarak insan ölümüne neden olmasından sonradır. Top seslerinin duyulmadığı bir gece Sarıkamış’ta “iki ayağı da kopmuş” bir subayın “başına toplanmış o kadar adamın içinde elleriyle yüzünü kapatıp hıçkırarak” anlattıklarına kulak veren Hüseyin Bey, subaydan “Doksan bin asker bıraktık Sarıkamış’ın karları üstünde Ruslara. Çoğunu bit yedi.”¹⁵⁹⁴ sözlerini işitince subaya “delirmiş” gözüyle bakar. Fakat olanlar doğrudur ve aynı feci akıbet, onlara da yaklaşmaktadır. Sarıkamış’ta bozulan Osmanlı ordusuna ek olarak “bozulmuş Hamidiye alayı artıkları” ilerleyen Rus ordusunun karşısında dayanamaz ve yörede yaşayan halkı soymaya başlar. İsmail Ağa ve çevresindeki tüm insanları göçe zorlayan Rus ilerleyişinden faydalanan kötü niyetli kişilerin düşmandan beter uygulamaları anlatıcı tarafından mercek altına alınır:

“Birkaç gün sonra, bit artığı, nedense bitlerin dokunmadığı bozulmuş Hamidiye alayları artıkları köye girdiler. Dehşet bir yağmaya başladılar. Önlerine geleni öldürüyor, soyuyorlardı. Bozulmuş Hamidiye alayı artıkları, Enver Paşa askeri artıkları korkunç, gözü dönmüş bir yağmacı sürüsü olmuş çıkmıştı. Ve arkalarından bit sürüleri, Rus ordusu geliyordu. Dağ bu kaçak talancılarla doldu birkaç gün içinde. Talancılar köylerin sürülerini çekiyor, kadınları dağa kaldırıyor, altın gerdanlıklarını, yüzüklerini, bileziklerini alıyorlar, karşı gelen, direnen köylüleri yakıyorlardı. Bu talancı sürüsü bütün doğu illerini basmış, öldürüyor, kırıyor, ölüyorlardı. Özellikle Yezidileri,

¹⁵⁹³ Kemalettin Çalık, a.g.e. s.232-233

¹⁵⁹⁴ Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu*, s.61

Ermenileri, Alevileri öldürüyorlardı. Köylüler de boş durmuyorlar, nerede bulurlarsa, bu bit, bu kılıç atıklarını kırıyorlardı.”¹⁵⁹⁵

Yaşar Kemal’in özellikle Sarıkamış faciasını kısaca işlediği bir diğer romanı da yine *Kimsecik* üçlemesinin ikinci kitabı olan *Kale Kapısı*’dır. Van’dan Çukurova’ya Rus işgalinden kaçmak için göçen İsmail Ağa’nın yaralı bulup ölümden kurtardığı bir Yezidi çocuğu olan Salman, onu camide öldürerek dağlara kaçar. Roman boyunca Salman’ı öldürmek bahanesiyle Zero’dan altın almaya çalışan birçok fırsatçı kişi boy gösterir. Bunlardan biri de Topal İskender Çavuş olarak kendini tanıtan biridir. Bu kişinin anlattığı Sarıkamış bozgunu, romandaki savaş temasının geçtiği tek detaydır:

“Asker yalınayak, başıkabaktı. Bezden giyitler içindeydiler, soğuktan soluklar donarken. Yatacak yer, ısınacak bir ocak başı yoktu. Nöbete çıkan ölüme gidiyor. Sabahleyin kalkınca yöresinde donmuş kalmış nöbetçiler birer taş heykelmişçesine öyle kaskatı duruyorlardı. Doksan bin asker, doksan bin ana kuzusu, ne böyle soğuk, ne böyle kar, ne böyle buz, ne böyle dağlar görmüşler... Arkadan düşman, açlık, bit, çıplaklık, soğuk geliyordu. Allahüekber dağlarına vurdular. Bir sabah uyanabilen, o da ancak birkaç kişi, uyandılar ki ne görsünler, atları, katırları, eşekleri, askerleri, subayları, topları, arabalarıyla koca bir ordu donmuş kalmış Allahüekber dağlarında. Donanların üstünü kar örttü.”¹⁵⁹⁶

Burhan Cahit’in İttihat ve Terakki’nin hükümete geldiği dönemden Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçişine denk gelen süreci konu edindiği *Dünkülerin Romanı* isimli eserinde Sarıkamış’ta alınan yenilgiye de kısaca değinilir. Birinci Dünya Savaşı’na katılmamızın ve Sarıkamış’ta aldığımız yenilginin birincil sorumlusu olan Enver Paşa’yı bu faciaya iten itkinin “*zafer kazanan kumandanların şerefini gölgede bırakmak*”tan korkması olduğunu ifade eden yazar anlatıcı, “*yirmi bine yakın Türk neferinin sırf bu kötü kin ve haset uğruna*”¹⁵⁹⁷ heba edildiğini belirtir.

Nusret Özcan’ın Sarıkamış faciasını konu edindiği *Kar Kelebekleri* isimli romanında “*senenin en uzun ve en soğuk günlerinde*”¹⁵⁹⁸ yapılan bir harekâtın, Osmanlı ordusunu savaş denkleminin dışına itecek derecede vahim bir neticeyle sonuçlanması

¹⁵⁹⁵ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.61-62

¹⁵⁹⁶ Yaşar Kemal, *Kale Kapısı*, s.270-271

¹⁵⁹⁷ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.248

¹⁵⁹⁸ Nusret Özcan, *a.g.e.* s.6

anlatılır. Trajedinin insani boyutuna odaklanmış olay örgüsü, savaştan yaralı olarak kurtulmuş ve İstanbul'a döndükten sonra şehit arkadaşının kızkardeşiyle evlenmiş Emin Çavuş'un hatıralarından süzülen anlatımlara bina edilmiştir. Şiddetli bir kışın hüküm sürdüğü bir coğrafyada, Enver Paşa tarafından verilen yanlış bir karar, *"tam bir can pazarı"*¹⁵⁹⁹ yaşanmasına neden olmuştur. *"Müthiş bir tipiyle"* başlayan harekât, yiyecek ve giyecek malzemelerinden mahrum bir ordudan *"100 küsur zabıt"* ve *"80'e yakın da asker"*¹⁶⁰⁰ dışında geriye hiçbir şey bırakmaz. Emin Çavuş'un humma hastalığına yakalanarak hastaneye yatması nedeniyle kurtulduğu bu savaşta ayrılmadan önce vedalaştığı arkadaşları, ölüme gitmeden önce ona emanet bıraktıkları son hatıralarıdır: *"Onlar; nice karlı, buzlu yollarda, sarp kayalıklarda, yanında yöresinde arkadaşları birer birer düşerken direnenler, içleri kan ağlayarak bu müthiş geçidi yürüyerek tüketenler, Allahuekber dağlarında kar kelebekleri gibi düşen Mehmetçiklerden arta kalanlar, soğuktan kavrulanlar, açlıktan karınları kaskatı kesilenler ve uykusuzluktan gözleri yananlar, öyle yorgun, öyle halsiz, süzgün gözleriyle, çatlamış dudaklarıyla, buruk gülümsemelerle baktılar Emin Çavuş'a ve gıptayla el salladılar..."*¹⁶⁰¹

Arif Akpınar'ın *Kardan Kanatlar* isimli romanında Trablusgarp, Balkan ve Yemen cephelerinde savaştıktan sonra Doğu Cephesi'ne gönderilen Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış, Faruk Nafiz'in *Han Duvarları* şiirindeki Şeyhoğlu Satılmış'tan ilham alınarak yazılmış gibidir. Hasan İzzet Paşa'nın muhalafetine rağmen Almanları rahatlatmak için Enver Paşa tarafından alelacele başlatılan Sarıkamış Harekâtı, *"dondurucu soğuk, açlık, hastalık, mühimmat eksikliği"*¹⁶⁰² gibi olumsuz koşullara rağmen dayatılmış ve *"Allahuekber Dağları'nı aşarak Sarıkamış üzerine yapılan harekât, dramatik bir şekilde son"*¹⁶⁰³ bulmuştur. *"Türk Ordusu'nun Sarıkamış'ta düşmana mermi atmadan kardan kefenler giymesi"*¹⁶⁰⁴ nin ardından *"Doğu Anadolu'nun kapıları Ruslara iyice açılmış, Ruslar önce Van'a, sonra Muş ve Bitlis'e"*¹⁶⁰⁵ girmişlerdir. Bu durumdan faydalanan Ermeni çeteleri de kendi hayallerini gerçekleştirmek için masum sivil halka karşı onulmaz katliamlara girişme cesaretini gösterebilmiştir. Rusların bu karşı

---

¹⁵⁹⁹ Nusret Özcan, a.g.e. s.

¹⁶⁰⁰ Nusret Özcan, a.g.e. s.58

¹⁶⁰¹ Nusret Özcan, a.g.e. s.60

¹⁶⁰² Arif Akpınar, *Kardan Kanatlar*, Sütun Yayınları, İstanbul 2012.s.50

¹⁶⁰³ Arif Akpınar, a.g.e. s.128

¹⁶⁰⁴ Arif Akpınar, a.g.e. s.129

¹⁶⁰⁵ Arif Akpınar, a.g.e. s.128

konulmaz ilerleyişine karşı direnemeyen ordu, tamamen dağılır ve Şeyhoğlu Satılmış da sağ kalmayı başaran birkaç arkadaşıyla birlikte Ruslara esir düşmek zorunda kalır.

Şerife Balkaş Gülseçgin, *Sarıkamış* isimli romanında askeri başarısızlığı yanında büyük bir insanlık trajedisıyla sonlanan Sarıkamış Harekâtı'nı konu edinir. Almanların yanında savaşa girmeyi, “*eski gücünden düşmüş Devlet-i Aliyye yeniden hayat bulacak, eski kudretini bu vesileyle yeniden yakalamış olacak*”¹⁶⁰⁶ tezleriyle savunan Enver Paşa ve arkadaşlarına göre devlet, bu sayede hem Duyun-u Umumiye kısı kacından kurtulacak, hem de İngiliz ve Fransızlara zamanında tanınan kapitülasyonlardan sıyrılacaktır. Almanların da Ruslarla yeni bir cephe açılması için zorladığı Osmanlı hükümeti, aldığı savaş kararıyla hazırlıksız bir şekilde savaşa girmiş olur. Alman yardımlarına bel bağlanarak girilen bu savaşta, Rus askerinin elindeki ikmal yolu olan Sarıkamış-Kars hattını kesmek ve Sarıkamış'ı almak için başlattığı harekât, büyük bir faciayla sonuçlanır.

Kışın en sert döneminde askerleri Allahüekber Dağları'ndan aşırılamayacağını belirten Hasan İzzet Paşa'nın istifasıyla ikisi de saray damadı olan Enver Paşa ve Hafız Hakkı Paşa, askeri cepheye hazırlıksız olarak sürerler. “*Tükenmek bilmeyen yol*”lardan yürütülen ordu, “*aç ve ölesiye yorgun*”dur. Askerler, hem “*aşırı üşütmeden doğan hastalık ve ölümler*” ile cedelleşir, hem de “*üç bin metreyi aşan dağların sarp yol*”¹⁶⁰⁷larını aşmaya çalışır. “*Kış günü savaşa gönderilen askere yeterli yiyecek ve giyecek temini*”¹⁶⁰⁸ yapılmadan yola çıkarılan ordunun “*açlık, soğuk ve yorgunluk*”¹⁶⁰⁹ gibi üç büyük düşmanla başa çıkması da haliyle mümkün görünmemektedir: “*Zaten çok geçmeden de korktukları başlarına geldi. Yakın köylere sığınmaya fırsat bulamadan kar yağışı tipi halini aldı, kalın bir sis katmanı görüş açısını daraltmaya başladı iyice... Askerler sığınacak bir yer bulabilmek için dehşet içinde kaçılmaya başladılar. Bazıları kayalıklardan uçtu, gözünün önünü göremedikleri için. Tipi, kamçı gibi vuruyordu askerlerin yüzüne... Birçokları kayalıklardan düştüler, hasta, yaralı ve zayıf olanlar buldukları yerde donarak sonsuz istirahatlerine çekildiler. Bir kısmı da tipiden sonra ortaya çıkamadılar.*”¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁶ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.41

¹⁶⁰⁷ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.169

¹⁶⁰⁸ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.187

¹⁶⁰⁹ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.186

¹⁶¹⁰ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.260

İsmail Bilgin'in *Sarıkamış* isimli eserinde, Almanlar lehine savaşa giren Osmanlı ordusu, yapılacak bir taarruzla Orta Asya'ya kadar ilerleneceği ve "93 Harbi'nden beri acı acı inleyen, kirlenen vatanın o güzel köşeleri olan Batum, Kars, Ardahan, Oltu, Sarıkamış, Doğubayazıt"¹⁶¹¹ gibi yerlerin kurtarılacağı ümidiyle harekâta hazırlanır. "Yavuz ve Midilli ile koca Karadeniz'i Türk gölü haline getireceğim" diyen Alman generaline ve Almanların yardımına güvenilerek girilen savaşta Ruslar, Trabzon'a erzak ve asker taşıyan üç Osmanlı gemisini Zonguldak civarında batırarak, Alman desteğinin ne kadar cılız olduğunu bir anda göstermiş oldular. Hasan İzzet Paşa'nın "Erzurum ve civarında genel bir savunma yapmak, bahara dek Rusları oyalamak ve ordunun eksikliklerini tamamlayarak"¹⁶¹² taarruza geçmek istemesine karşın, Hafız Hakkı Bey'in "Dağlar üzerinden yollar keşfettirdim. Bir kısmını kendim de gördüm, bu mevsimde yollardan hareketin mümkün olduğuna kani oldum."¹⁶¹³ biçimindeki raporları daha etkili olur ve Hafız Hakkı Bey yarbaylıktan albaylığa terfi ettirilerek bu harekâtın onayı verilmiş olur.

Kendisi de bu mevsimdeki bir taarruzdan yana olan Enver Paşa'nın bizzat denetlediği hazırlıklar, eksikliklerine rağmen uygulamaya konulur. Köprüköy yakınlarında Ruslara karşı direnmeye çalışan askerlerin biten erzaklarının bile zor karşılandığı bu koşullarda ayakkabısız, giyim kuşamsız aç askerler, cephede savaştırılmaya çalışılır. Erzurum halkının boğazlarından kısarak beslemeye çalıştığı ordu, bir yandan da humma gibi hastalıklardan dolayı perişandır. Rus ordusunu arkadan kuşatmak için Oltu üzerinden gönderilmek suretiyle Sarıkamış'a ulaştırılacak birlikler, günlerce sert kışın bitmek bilmez karı ve tipiyle mücadele etmek zorunda kalacak ve çoğu Sarıkamış'ı göremeden hayatını kaybedecektir. Osmanlı ordusunun perişanlığına karşın Rus ordusu, savaş koşullarına uygun bir biçimde hazırlanmış ve çok zorlanmadan da zaferin sahibi olmuştur: "Biz burada açlıktan kıvrılırken adamların şu bolluğuna bak... Atların güzelliğine, bakımlılığına bayıldım. Bir de bizim atlara bak... Dört ayakları üzerinde zor duruyorlar. Ya şu askerlerin giyimine ne demeli? Kalın kaputlar, ayaklarında uzun ve deri çizmeler, başlarında kürk şapkalar, ellerinde eldivenler. İnsan üşür mü böyle. Üşümez."¹⁶¹⁴

---

¹⁶¹¹ İsmail Bilgin, *a.g.e.* s.37

¹⁶¹² İsmail Bilgin, *a.g.e.* s.56

¹⁶¹³ İsmail Bilgin, *a.g.e.* s.57

¹⁶¹⁴ İsmail Bilgin, *a.g.e.* s.96

Damad-ı Şehriyari Enver Paşa'nın, Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak Almanlar lehine Osmanlı'yı savaşa sokmasından sonra Almanları Kafkaslarda rahatlatmak için giriştiği Sarıkamış Harekâtı'nı konu edinen *İncecikten Bir Kar Yağar* isimli romanında Ufkun Balkış, hem savaşın akışını hem de Enver Paşa'nın ruh durumunu Paşa'nın sevgili eşi Naciye'ye gönderdiği mektuplarla yansıtır. Savaş süresince eşine düzenli olarak aşk mektupları gönderen Enver Paşa, Oltu üzerinden Sarıkamış'a yapacağı hücumla Rusları oradan söküp atacağına ve bu sayede Rusların daha önce işgal ettiği yerleri geri alabileceğine inanır. Kışın en sert dönemine rastlayan bu harekâtın biraz ertelenmesini isteyen Hasan İzzet Paşa'ya *"Yemin ederim, eğer hocam olmasaydınız sizi astırırdım!"*¹⁶¹⁵ diyerek tepki gösteren Enver Paşa, onu kumandanlıktan alarak, vazifeyi kendisi üstlenir. "Saray damadı" Hafız Hakkı Paşa'nın gönderdiği raporlara göre harekete geçen Paşa, Sarıkamış yolunda sert kışın, tifüsün ve açlığın pençesindeki ordunun durumunu yakından bilen İhsan Paşa'nın *"Askeri dinlendirmemiz lazım. Diğer birlikleri bekletmemiz lazım."*¹⁶¹⁶ mealindeki görüşüne sert biçimde karşılık vererek onu tehdit eder: *"Zorlamayın. Beni zorlamayın... Canınıza susamadıysanız susun!"*¹⁶¹⁷

Harekâta, Enver Paşa'yı teşvik eden Hafız Hakkı Paşa'nın komutasındaki askerlerin bile birçoğunun donarak ve çığ altında kalarak ölmesinden sonra, çok az bir kuvvet, Sarıkamış'a kadar varabilmiş, onlar da orada konuşlanmış Rus ordusunu çıkarıp atamamıştır. Büyük ülkülerle savaşa karar veren bir tutkulu askerin (Enver Paşa) neden olduğu bu facia, umudun da mermiyle birlikte tükendiği Sarıkamış önlerinde Enver Paşa'yı tarif edilmez bir biçimde üzmüştür:

"Paşa dürbünü indirdi, gözlerini kapattı, başını hafifçe arkaya eğdi. Göğsünün üzerinde, koynunda -kalbine en yakın yerinde- fotoğrafını fizlice taşıdığı Naciye'sini düşündü.

Ona bunları nasıl anlatacaktı?

*Hiçbir şey umduğu gibi gitmiyordu ki."*¹⁶¹⁸

Ölüme Yürüyüş isimli romanında Cemalettin Taşkiran, Hasan İzzet Paşa'nın karşı reyde bulunmasına rağmen Enver Paşa, İzzet Paşa'nın istifasıyla sonuçlanacak bir tartışmada Hafız Hakkı başta olmak üzere diğer subayları kendi yanına çeker. Bu

¹⁶¹⁵ Ufkun Balkış, a.g.e. s.200

¹⁶¹⁶ Ufkun Balkış, a.g.e. s.199

¹⁶¹⁷ Ufkun Balkış, a.g.e. s.200

¹⁶¹⁸ Ufkun Balkış, a.g.e. s.211

koşullarda verilen savaş kararıyla, 118 bin kişilik 3. Ordu'dan seksen bin kadarı yaşamını yitirir. Romanda idealist kişiliğine büyük vurgu yapılması nedeniyle felaketin ağır faturasından muaf tutulan Enver Paşa'nın bizzat kumandanlık ettiği harekâta, küçük bir kuvvetle Sarıkamış'a ulaşılmış; fakat takviye alamayan askerler, tekrar geri çekilmek zorunda kalmıştır. 9. Kolordu'nun teslim alındığı, 10. Kolordu'nun geri kalanlarının da Erzurum'a geri döndüğü bu savaşta, topluma yanlış stratejinin neden olduğu acı bir fatura ödetilir. Bu süreçte kendisi de tıfüse yakalanan Hafız Hakkı Paşa'nın son sözleri, yapılanlardan duyulan derin pişmanlığın da göstergesidir: *"Hepimiz hatalydık... Kışı hafife aldık... Hırs, şan-şöhret aklımızın önüne geçti... Askerliğin gereğini yapmadık... Herkes birbirine yalan söyledi... Olan Osmanlara, Mehmetlere oldu... 80 bin çocuğumuz dağlarda... Onlara bir komutan lazım..."*¹⁶¹⁹

İsa Yılmaz'ın *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi* isimli romanında dedesinden kalan yedi küp dolusu hazineyi bulmak için elinde bir haritayla Kars'a gelen Sevan ile Âdem'in birlikte giriştikleri hazine arayışı, onları yattıkları odadaki "Tarih Aynası" sayesinde farklı bir boyuta taşır. Aynanın yönlendirmesiyle Sarıkamış'a giden iki genç, orada geçmişe dönerek Sarıkamış Harekâtı'ndaki çatışmanın arasında kalırlar. Türk-Ermeni ilişkilerindeki en acılı olaylardan olan bu savaşta Âdem, Rus ordusunun intizamlı durumuna karşın imkânsızlıklarla kırılan Türk askerlerine tanık olur: *"Terleri sırtında donan Türk askerlerinin ne battaniyeleri ne de yeterince çadırları vardı. Tükenmekte olan azıqlarıysa idareli kullanmak zorundaydılar. Türk askerleri sarıçam ağaçlarının diplerine oturup dinlenmeye başladılar. Zaman geçtikçe hayata tutunmak da zorlaşıyordu. (...) oysa ölüm, sessiz sedasız yaklaşırdı. Önce ayaklarda bir sızı duyulurdu. Soğuk yavaş yavaş tüm bedene yayılırdı. Derken organlar bir bir buz kesilirdi. Çehreler kardan beyaz olurdu. Gözler usul usul kayardı. Ve nihayetinde duygular da donardı. Artık hiçbir şey hissedilmezdi. Silah tutan parmaklar kırılmış, ayaklar tutulmuştu... Allahuekber Dağları, acı çeken ve sonsuzluğa koşan kahraman askerlerin son yürüyüşüne sahne oluyordu."*¹⁶²⁰

Mehmet Dağıstanlı'nın Erzurum'un kurtuluşunu anlatan *Yanık Dere* romanında kısa da olsa Sarıkamış Harekâtı'na değinilmiştir. Rus kuvvetleriyle Osmanlı ordusunun imkânlar itibarıyla karşılaştırıldığı bu savaşta *"her türlü donanımları, gelişmiş teknik*

¹⁶¹⁹ Cemalettin Taşkiran, a.g.e. s.128-129

¹⁶²⁰ İsa Yılmaz, *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi*, s.217-218

*teçhizatları, silahları ve bitip tükenmeyen asker gücü*¹⁶²¹ ile savaşa hazır olan Rus ordusunun karşısına Türk tarafı, büyük bir eksiklikle çıkar. Durumun vahametini bilen Hasan İzzet Paşa'nın tüm itirazlarına rağmen, Enver Paşa'nın direktmesiyle başlatılan "*dünyada eşi benzeri görülmemiş*" bu askeri manevra, "*büyük bir felaketle*" sonlanır. Askerlerimizi yenilgiye uğratan asıl sebep, Rus ordusu değildir. "*Acımasız Allahuekber dağları, çetin kış şartları, açlık, salgın hastalıklar*"¹⁶²²la mücadele eden yürütülen harekâta "*yaklaşık altmış bin*" asker, "*aşılması zor Allahuekber dağlarında şehit*" verilir.

Fügen Topsever'in *Kar Çiçekleri* romanında Erciş'ten seferberlik emriyle Sarıkamış'a gelen İhsan'ın bakış açısıyla verilen savaşta, romanın temel teması, İhsan'ın sevdiği eşi Gül'e yazdığı mektupta gizlidir: "*Vatanım için ölmek beni üzmez, ama harp insana mutluluk getirmiyor.*"¹⁶²³ Enver Paşa'nın "Turanizm rüyası"nı gerçekleştirmek için Almanlar lehine girdiği savaşta, can alıcı bir hamle olarak Sarıkamış'ın alınması gerekmektedir. Çetin kış koşullarına rağmen yapılacak "*bir kuşatmanın başarısı, evvelce Alman cephesinde yenilgi almış Rusların, Kafkasya'da bir daha toparlanamayacak şekilde yenilgisi olacak*"¹⁶²⁴tır. Kışın ilk günlerine rastlayan taarruz planı, Hasan İzzet Paşa gibi Bölge'yi yakından bilen subayların karşı çıkmasına rağmen uygulamaya konulmuş, tipi ve dondurucu soğuğuyla meşhur Allahuekber dağları geçilmeye çalışılmıştır. "*Askerlik şubelerinden gönderilirken kaput, ayakkabı, avcı yeleşti*"¹⁶²⁵ olmadan yola çıkan askerlerin bazıları çarıkla cepheye sürülmüştür. Askerlerden bazıları "*sıfırın altında otuz beş derecede*" ilerlerken, bir kısmı da "*ayakları donmasın diye ağaçların üzerine*" tırmanarak donmaktan kurtulmaya çalışmıştır. Hayata tutunmaya çalışan bu askerleri çok geçmeden "*zalim kış rüzgârları birer birer yere düşürecek ve karlar üzerlerini örtecekti. Tıpkı 'Kar çiçekleri' gibi.*"¹⁶²⁶ Büyük bir kayıpla vazgeçilen harekâta yaralanan İhsan, diğer Türk askerleri gibi, önce iyileştirilecek sonra da Sibiry'a esir kamplarına gönderilecektir.

Halide Alptekin'in *Kar Bozgunu* romanında, Almanlarla gizlice anlaşan Enver Paşa'nın direktifiyle girilen savaşta o dönemin sadrazamı Said Halim Paşa'nın bile haberinin olmadığı anlatılır. Sait Halim Paşa, "*hüngür hüngür*" ağlayarak "*Osmanlı*

¹⁶²¹ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.24

¹⁶²² Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.27

¹⁶²³ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.

¹⁶²⁴ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.75-76

¹⁶²⁵ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.77

¹⁶²⁶ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.105

*Devleti'ne yazık ettiler, demiş ve bazı bakanlarla birlikte istifasını*¹⁶²⁷ vermiştir. Osmanlı ordusunu doğuda Ruslara, güneyde İngilizlere karşı kullanacak Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'na "5.000.000 altın kredi" açmayı taahhüt etmiştir. Almanların, Rus ordusuna yeni bir cephe açmak için Enver Paşa'ya "Doğu'da bir cephe açın ve Rus ordusunu oyalayın." tarzında bildirdiği görev, Enver Paşa'nın "Turan hayaliyle, büyük Türkistan emelleriyle de örtüştüğü için"¹⁶²⁸ derhal yerine getirilir.

Hafız Hakkı Bey'in "Dağlar üzerindeki yolları keşfettirdim. Bu mevsimde bu yollardan böyle bir saldırıya taraftar olmayanlar var. Oysa bu yollar, askerinin de cephanenin de geçmesine müsaittir. Çok yakında Kafkasya'ya saldıracağız."¹⁶²⁹ biçimindeki beyanı ve bu beyan doğrultusunda hareket eden Enver Paşa, İstanbul'dan Erzurum'a geçerek cepheye ulaşır. Paşa'nın harekâtın başlaması yönündeki direktiflerine Hasan İzzed Paşa ve arkadaşlarınınca itiraz edilmesine çok sinirlenen Enver Paşa, 10. Kolordu, 9. Kolordu kumandanlarını değiştirmekle kalmaz, 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'yı da azlederek görevi kendi üstlenir. Enver Paşa, kendisinden yaşça çok büyük olan İzzed Paşa'yı "Eğer hocam olmasaydınız sizi idam ettirirdim!" sözleriyle subayların içinde azarlayıp İstanbul'a yollar.

Rusların kendi ordusuna demiryoluyla teçhizat ve malzeme nakli yapmasına karşılık Osmanlı ordusu, "yeterli yiyeceği, giyeceği, cephanesi"¹⁶³⁰ olmadan karşı koymaya çalışacaktır. Enver Paşa'nın da "Askerler hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını gördüm."¹⁶³¹ diyerek bizzat şahit olduğu eksiklikler, onun taarruz fikrinden caymasına bir türlü yetmez. Böylece Osmanlı ordusunun Doğu'daki tek askeri varlığı olan 3. Ordu, Sarıkamış'ı alma hayaliyle kırılacak ve kalan az bir kuvvet de Sarıkamış'a ulaştığı halde etkili olamadan esir düşecektir: "Artık vaziyeti kurtarmaya çalışıyorlardı. 85.000 kişiyle tasarladıkları saldırı parmakla sayılacak kadar az askerle yapılıyordu... Yanında bulunan Hafız Hakkı Bey:

¹⁶²⁷ Halide Alptekin, *Kar Bozgunu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008.s.118

¹⁶²⁸ Halide Alptekin, a.g.e. s.121

¹⁶²⁹ Halide Alptekin, a.g.e. s.152

¹⁶³⁰ Halide Alptekin, a.g.e. s.155

¹⁶³¹ Halide Alptekin, a.g.e. s.157

-*Bitti Paşam, ordumuzun kısm-ı küllisi mahvoldu! Bardız bağlantısını Ruslar kestiği için Divik yolunu kullanıyoruz. Netice Allah esirgesin esarettir.*"¹⁶³² Nitekim Enver Paşa, esir olmamak için ikna edilerek Erzurum'a kaçırılacaktır.

Ertuğrul Osman'ın Enver Paşa'nın idealist kişiliğini örselemeden işlediği *Emret Paşam* isimli romanında, Sarıkamış yenilgisine giden savaş süreci konu edilir. Erzincan'a intikalinden sonra yaptığı toplantıda, soruları cevaplarken bu savaşa niçin girdiklerini anlatan Enver Paşa, bunun mecburiyet tahtında gerçekleştiğini söyler. Rus ve İngilizlerin Osmanlı tebası olan Arapları, Balkanlardaki ulusları son olarak da Ermenileri ayaklandırdıklarını, bundan dolayı kendilerinin de başka ittifaklara girmek zorunda olduklarını ifade eden Paşa, Sarıkamış'ın alınmasıyla önlerine Orta Asya'daki Türklere ulaşacak yolların açılacağını söyler. Kendisi bu düşüncedeysen "önümüz kış, harekât uzarsa asker perişan olur"¹⁶³³ diyerek taarruzu ertelemeyi tavsiye eden Hasan İzzet Paşa'yı sert bir şekilde azarlayan Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'yı yine de harekâta razı edemez. Paşa'yı bu tutumundan dolayı görevden alan Enver Paşa, Hafız Hakkı Bey'in yanlış haritalar üzerinden sunduğu raporlara göre orduyu harekete geçirir.

Üç kolorduyla girişilen harekâta topların yürütüleceği yollar, hem yanlış hem de dardır. Bundan dolayı savaşan askerlerin ikmal olanağı ortadan kalkar ve bir kısım asker Sarıkamış'a ulaştığı halde yeterince destek almaz. Rusların dört gemiyi Karadeniz'de batırması sonucu ulaşamayan yiyecek ve giyecekler de askerinin büyük bir bölümünün Allahuekber Dağları'nda donarak ölmelerine yol açar. "Bıçak gibi soğuk, perde perde yollarını kapatan kar ve keskin ayaz" yüzünden perişan olan askerleri, ya hastalık ya soğuk ya da kurtlar öldürür: "Kurtlar askerlerin bir kısmının cesetlerini parçalamışlardı."¹⁶³⁴ Sarıkamış bozgununu düşünen Enver Paşa, Hafız Hakkı'nın verdiği yanlış raporları hatırlatarak çok sinirlenir: "Hiç Allah'tan korkmadınız mı, Hakkı Bey? Bana bu yanlış bilgileri verirken hiç Allah'tan korkmadınız mı?"¹⁶³⁵

Talip Aydemir'in *Sürgü* adlı romanında Balkan göçmeni Tahsin ve Muşlu Şihan'ın gözlemleriyle yürütülen harekâta birçok asker "tedirginlik ve çelişki dolu ruh halleri"yle savaştan kaçmanın yolunu kollar. "Büyük çoğunluğunun okuma yazmasının olmaması" nedeniyle "vatan, millet kavramlarına yabancı olmaları" ve "babalarının Balkan Harbi'nde, Yemen'de, Havran'da, Arnavutluk'ta ve doğuda savaşırken,

¹⁶³² Halide Alptekin, *a.g.e.* s.213

¹⁶³³ Ertuğrul Osman, *Emret Paşam*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2007.s.83

¹⁶³⁴ Ertuğrul Osman, *a.g.e.* s.236

¹⁶³⁵ Ertuğrul Osman, *a.g.e.* s.248

isyanları bastırırken”¹⁶³⁶ hayatlarını kaybetmeleri onların savaşa karşı soğuk durmalarına yol açar. Bunun sonucu olarak da çoğu zaman firarın önü alınamaz. Bu koşullarda yürütülecek bir harekâta; yiyecek, içecek, giyecek yanında askeri teçhizat açısından da yetersiz olan askerler, Enver Paşa'nın kişisel takdiriyle cepheye sürülmüştür. Ordu, “yüksekliği 2500-3000 metre arasında değişen dağlardaki yolculuk”¹⁶³⁷ ta ağır kayıplar vererek devam eder, bunun sonucu olarak da tam bir bozgun yaşanır; çünkü “kırk bine yakın askerden ancak beş bine yakını”¹⁶³⁸ inebilmiştir dağdan. “Sarıkamış’a kuzeyden saldırıp Sarıkamış-Kars demiryolunu aşarak Ruslara çevirme” yapacak ve “diğer kolorduların savaşarak yorduğu Ruslara son darbeyi”¹⁶³⁹ vuracak askerlerin büyük bölümü şehit düşecek, geri kalanları içinse esaret hayatı başlayacaktır. 3. Ordu'nun tamamına yakınının yitirildiği bu savaşta Enver Paşa, İstanbul'a Osmanlı ordusunun üçte birini heba etmiş bir komutan olarak dönecektir.

Sarı Sessizlik'te Sarıkamış faciasını konu edinen Cihangir Akşit, savaş sürecini ve büyük bir yenilgiyle sonlanan bu savaşı Sacit isimli bir teğmenin penceresinden yorumlar. “Hesapsız, hazırlıksız, bir hayale doğru koşmaya”¹⁶⁴⁰ zorlanan Osmanlı ordusunun yaklaşık üçte birinin yitirildiği bu savaşta Osmanlı, “Orta Asya'ya kadar uzanamayacak” ve önlerinde hiçbir engel kalamayan Rus ordusu Erzincan'a kadar rahatlıkla ilerleyecektir. “Yüksekliği üç bin metreyi aşan” Allahuekber Dağları'nı “insan boyu kar olmasına rağmen”¹⁶⁴¹ “günlerce aç, susuz yürüyüp”¹⁶⁴² Sarıkamış önlerine gelen Sacit ve arkadaşları ölüm kusan Rus toplarına karşı fazla direnemezler. Bireysel ihtiyaçları yanında, silah ve mühimmat olarak da yeterli donanıma sahip olmayan Osmanlı ordusu, direnecek mecali bulamaz: “Osmanlı topları cephanesizlik ve sayısal yetersizlik nedeniyle çok az ateş edebiliyordu. Buna karşılık, Sarıkamış etrafındaki tepelerde açıkta bulunan zayıf düşmüş, dağınık, yorgun ve aç Mehmetçiklerin üzerine Rus obüsleri neredeyse sınırsız denebilecek kadar çok cephaneye acımasızca ölüm yağdırıyordu.”¹⁶⁴³

Sarıkamış'ta fazla tutunamayan Osmanlı ordusu bozulunca Sacit de esir düşmemek için oradan uzaklaşmaya çalışır. Bir süre sonra bayılan Sacit'i Fatka Nine ve

¹⁶³⁶ Talip Aydemir, *a.g.e.* s.16

¹⁶³⁷ Talip Aydemir, *a.g.e.* s.83

¹⁶³⁸ Talip Aydemir, *a.g.e.* s.124

¹⁶³⁹ Talip Aydemir, *a.g.e.* s.124

¹⁶⁴⁰ Cihangir Akşit, *Sarı Sessizlik*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.s.371

¹⁶⁴¹ Cihangir Akşit, *a.g.e.* s.224

¹⁶⁴² Cihangir Akşit, *a.g.e.* s.230

¹⁶⁴³ Cihangir Akşit, *a.g.e.* s.233

ailesi evine alarak ölümden kurtaracaktır. Burada iyileşen Sacit, devriye gezen Rus askerlerince yakalandıktan sonra sürgün edilmek için götürülürken, kişiliğini beğenen ve kendisi de bir savaş karşıtı olan Yüzbaşı Mushelof tarafından serbest bırakılır. Sacit, tarihe ve ulusun kolektif hafızasına kazınan ve hiçbir zaman unutulmayacak olan bu “korkunç acıyı” yıllarca kâbuslarında hatırlayıp savaş üzerine çeşitli sorgulamalara girecektir. “Otuz altı yıllık” işgale son veremeyen ve üstüne üstlük binlerce askerin yok olmasına neden olan bu hüsrânı “haykırarak insanlara” anlatma hırsıyla İstanbul’a doğru yola çıkar. Sacit, yol boyunca vicdanını rahatsız eden düşüncelerden kurtulamaz:

“Koştukça Sebahaddin Bey’in ağaca yaslı ölüsünü gördü. Sonra karda gömülü kalan Osmanlı askerlerinin cesetleri geçti gözlerinin önünden. Harabede öldürdüğü kendi askerini, yanında devrilip donarak kalan binbaşığı, Miralay Gültekin Bey’i, süngülediği Rusları, tükürüğe boğdukları askeri, arkadan ateş ederek vurduğu Rus makineli tüfekçisinin korkunç gözlerini, soğuktan çıldırıp karda bata çıka sonsuzluğa koşan eri, kırmızı gözlü aç kurtları, kaskatı kesmiş, ağzı açık donmuş askerleri, yakalayıp tekrar dereye bıraktığı benekli alabalıkları, Binali’yi, Palak’ı, Mushelof’u, Ahatkin’i, kağnıları gördü...”¹⁶⁴⁴

Nargin/Sarıkamış’tan Sibirya’ya isimli romanında Selçuk Kızıldağ, Sarıkamış’taki harekâta katılan Mehmet’in soğuk günlere rast gelen mücadelelerini işler. Allahuekber Dağları’nda Rus kuvvetleriyle çarpışan Mehmet ve diğer Mehmetçikler, “soğuktan kıpırdayamaz duruma”¹⁶⁴⁵ gelinceye kadar mücadeleden vazgeçmezler. Kendilerinden önce Sarıkamış’a ulaşmaya çalışan askerlerin donmuş cesetlerini gören Mehmet ve diğer askerlerin düştüğü moral çöküntüsü, bir süre sonra kendi başlarına da gelir. Artık teslim olmaktan başka seçenekleri bulunmaz: “Sonra yüzbaşığı uyku bastırdı, beş dakika içinde donarak, sessizce uyuyarak ölmüştü. Biz de donarak ölmek üzereydik. Bu duruma fazla dayanamıyorduk. Gök mavi yer beyazdı, her taraf ıssızdı. Uyku bastırılmıştı. Askerlerin yarıdan fazlası sonsuz uykuya dalmış, yani ölmüştü. Ben de öleceğimi anladım. Karşıdan gelen bir Rus müfrezesine geriye kalan az sayıdaki askerle ister istemez teslim olduk. Ellerimiz donmuştu. Tetiği çekebilecek gücümüz bile yoktu.”¹⁶⁴⁶

¹⁶⁴⁴ Cihangir Akşit, *a.g.e.* s.387

¹⁶⁴⁵ Selçuk Kızıldağ, *Nargin/Sarıkamış’tan Sibirya’ya*, Parafiks Yayınevi, Edirne 2014.s.237

¹⁶⁴⁶ Selçuk Kızıldağ, *a.g.e.* s.239

Deniz Çınar'ın *Kutsal Dağın Çıplağı* romanında Sarıkamış'a, sevdiği kadını elinden almak için kendisini Libya'daki bir zindana sürdüren Kazım Mustafa'dan intikamını almak için gelen Ruşen Kemal, buradaki askerlerin yaşadığı mağduriyetlere ve yitirilen yüz binlerce cana bizzat yaşayarak tanık olur. “*Aralık ayının eksi otuzlara varan ürkütücü, kanları donduran soğuşunda*”¹⁶⁴⁷ Almanlar istiyor diye sürülen Mehmetçik, türlü olumsuzluklardan dolayı büyük bir faciayla yüz yüze kalır. Enver Paşa'nın ısrarıyla başlayacak bu harekâtı bahar ayına ertelemek için direnen Hasan İzzet Paşa'nın, kendisinin azledilmesiyle sonuçlanacak tartışmada ne kadar haklı olduğu savaş sürecinde daha iyi anlaşılacaktır: “*Bembeyaz dondurucu cehennemde erlerin çoğu nerdeyse çıplaktı, önemi gün geçtikçe daha da artan 'dağ topları' eksik, askerin yiyeceği nerdeyse bitmek üzereydi.*

Paşa'nın sıcak bölgelerden, adını hiç duymadıkları, bilmedikleri bu dağlara yazlık giysileriyle gelenleri gördüğünde yüreği dağlanmıştı.

Asker bittin kırılıyor, tifüs hastalığı orduya büyük zayıat veriyordu. Bitle beraber yayılan tifüs musibeti, cephedeki çarpışmalardan daha çok can almıştı. Diğer yandan binlerce er ise dondurucu soğuşun saldırısına maruz kalmış ve tek bir kurşun dahi atamadan, donarak can vermişti.”¹⁶⁴⁸

Sara Gürbüz Özeren'in *Donmuş Umutlar Sarıkamış* romanında oluşum ve sonuçlarını Enver Paşa'nın kişiliği bağlamında işlediği Sarıkamış faciası, Almanları rahatlatmak maksadıyla girilen bir savaşın nelere mal olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Hasan İzzet Paşa'nın “*açız ve çıplağız*” feryatlarına kulaklarını tıkayan Enver Paşa, Hafız Hakkı'nın da verdiği raporlara güvenerek harekât kararını alır. “*Kafkasya fatihi olarak Hindistan'a ilerleyecek, bütün Orta Asya'yı Türk bayrağı altında*”¹⁶⁴⁹ toplayacak gibi büyük bir mefkûreyle yola çıkan Enver Paşa, “çile” denilen zemheri ayının ilk gününde (21 Aralık) orduya saldırı emrini verir. Harekât sırasında evine misafir oldukları Koçfanes Köyü'nden Mehmet Ağa'nın kendisini kışa karşı uyarmasına bile kulak asmayan Enver Paşa, düşmanlarının sadece Rus kuvvetleri olduğunu sanmakta büyük hata ettiğini geç fark edecektir.

Rus ordusuyla karşılaştırıldığında “*Türk askerinin yorgunluğuna, hastalığına ve açlığına*” karşılık “*Ruslar, Kars'tan sürekli olarak zinde ve bakımlı birliklerle*” takviye

¹⁶⁴⁷ Deniz Çınar, *Kutsal Dağın Çıplağı*, Kent Kitap, Ankara 2007.s.89

¹⁶⁴⁸ Deniz Çınar, *a.g.e.* s.91

¹⁶⁴⁹ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.170

edildiği için Osmanlı ordusunun dezavantajı da rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Başka bir deyişle Türk askeri “*aynı cephe içinde soğuğa, açlığa, hastalığa ve kuvvetli düşmana karşı*”¹⁶⁵⁰ savaşımaktadır. Sadece ideallerle çıkılan bu yolda alınan yenilgi uzun yıllar halkın hafızasında kanayan bir yara olarak hep hatırlanagelecektir: “*Sarıkamış faciası, 4 Ocak günü bitmedi. Sinsi sinsi ilerleyen yangın gibi yıllarca devam etti. Anadolu’da eli iş tutacak erkek kalmadı. Tarlalar ekilmedi, bağlar bozulamadı. Salgın hastalıklar, ocakları söndürdü. Hasankale’den Kars’a kadar bütün köyler boşaldı. 9 yaşından büyük erkekler, esir kamplarına gönderildi. Direnenler kurşuna dizildi. Geriye kalanlar aç, sefil ve perişan yollara düştüler. Sığınacak dam altı, bir köy bulma ümidiyle yürüdüler.*”¹⁶⁵¹

Hamdi Ülker, *Bedel* romanında zengin çocuklarının bedel ödeyerek kurtuldukları seferberliğe katılan Tercanlı Halil’in aldığı yaralarla sağ dönmeyi başarsa bile İbrahim ve Ahmet isimli kardeşlerinin Sarıkamış’ta şehit olmalarını konu edinir. Daha çok savaş sonrası Rusya’daki esaret sürecinin anlatıldığı romanda “*çetin kış şartları*” hesaplanmadan “*Rus Ordusunun arkadan kuşatma altına alabilmek için Allahuekber Dağları’ndan aşırılmaya çalışılan binlerce asker*”¹⁶⁵²in donarak şehit olmalarına da yer verilmiştir. Askerlerin büyük bölümünün donarak öldüğü bu savaşta “bir kısmı ise esir” düşmüştür. Bu esir düşen askerlerle birlikte yaralı olarak Rusya’ya götürülen Kara Halil, oradaki “Azeri Gardaşları”nın yardımıyla firar edecek ve ancak Bolşevik devriminden sonra ülkesine dönebilecektir.

Suyu Arayan Adam romanında Doğu Cephesi’ne gönderilen Şevket Süreyya, cepheye vardığında “*Karadeniz’den İran sınırına kadar her taraftan geri çekilme*” halinde olan Osmanlı ordusuna katılır. Harbiye Nazırı ve aynı zamanda Başkumandan Vekili Enver Paşa’nın inisiyatifiyle “*Sarıkamış Hareketi denilen delice macera*”¹⁶⁵³ neticesinde büyük bir facia yaşadığını kendi gözlemlerine göre aktarır. Ordu “*birkaç gün içinde mahvolunca*” da Doğu Anadolu, düşmanın istilasına uğrar. Doksan bin kişinin hayatını kaybettiği savaşın özellikle Allahuekber Dağları’nda yaşanan insanlık faciasına değinen yazar, “*çöken imparatorluğun Türk milletine bu en son zulmü*”nün asıl nedeni olarak Enver Paşa’yı gösterir. Sarıkamış’ın kuzeybatısına düşen Allahuekber Dağları’nda “*bir adım ilerisinin görülmediği kar tipileri ve fırtınalar arasında bir türlü*

¹⁶⁵⁰ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.247

¹⁶⁵¹ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.281

¹⁶⁵² Hamdi Ülker, *Bedel*, Ravza Yayınları, İstanbul 2010.s.63

¹⁶⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.78

sabahı gelmeyen zifiri bir gecede, hatta bir tek düşman görmeden, bir tek düşman öldürmeden olduğu yerde donan, eriyen binlerce yaralı ve yarasız”¹⁶⁵⁴ askerin yok oluşu oraları görenlerce Şevket Süreyya’ya anlatılır.

Alaaddin Oğuzalp’ın *Sarıkamış’ta Ne Var Paşam?* isimli eserinde, Samsun’dan ordunun diğer birimleriyle birlikte yürüyerek Sarıkamış’a intikal etmeye çalışan Çilek Yüzbaşı ve Hakan Teğmen’in bölüğü konu edilir. Yazar, bu eserde, büyük bir bozgunla sonuçlanacak harekâtın stratejisinin yanlışlığını sorgular. Enver Paşa’ya sevgi besleyen İttihat ve Terakki yanlısı genç Hakan Teğmen, harekâtı rasyonel bulmayan Çilek Yüzbaşı’yı “eski kafalı” diyerek küçümser. Daha önce Balkan Harbi’nde bulunan Çilek Yüzbaşı ise mevsimine göre giyinmemiş askerlerin yeterli derecede beslenememesi ve temizlikten mahrum olmasının vereceği kötü sonucu önceki savaşlardan bilmektedir. “*Sarıkamış da Sarıkamış*” diye tutturan Hafız Hakkı Paşa’nın zorlamalarıyla girişilen harekâta hedef, Hakan Teğmen tarafından bölüğe büyük bir coşkuyla haykırılır: “*İşte arkadaşlar! Başta padişahımız ve devletimiz için bu savaşı kazanmalı, Ruslardan Sarıkamış’ı, Oltu’yu, Kars’ı geri alıp Kafkasya yolunu açmalıyız. Açmalıyız ki Kafkasya’da yaşayan milyonlarca Müslüman’ı da Moskof gavurunun zulmünden kurtaralım.*”¹⁶⁵⁵

Aralık ayının sonlarında başlayan harekâta “*kürklü paltoları üstünde ellerinde eldivenler, başlarında kürklü kalpaklar*”¹⁶⁵⁶ ile cephede bulunan Rus askerlerine karşın, Türk tarafı, yeterli beslenemeyen, yazlık giysileriyle yol almaya çalışan, temizlikten mahrum olmanın yol açtığı bitlenme ve tifüs yüzünden perişan bir durumdadır. Sarıkamış’a erken varmak için geçilmesi istenen Allahuekber Dağları, açlıktan, donmaktan ve tifüsten sağ kurtulanları da yutacak ve bir avuç asker dışında kimse Sarıkamış’ı göremeyecektir. Görenler de ya düşman kurşunuyla ya da soğğun tesiriyle şehit düşeceklerdir: “*Samsun’dan yola çıkarken 156 kişiden oluşan bölüğün bu sabahki sayımda mevcudu 138 kişiydi. İşte şimdi geride bölükten geriye kalanlar Hakan Teğmen’le kendisi, Gaddar Çavuş, Kıvırcık, Said Pehlivan, Bozkırlı Mehmet ve ikizler Kemal’le Cemal’di. yani 2 subay, bir çavuş, 5 er Allahuekber Dağları’nı aşmayı başarabilmişlerdi.*”¹⁶⁵⁷ Sarıkamış’a sağ ulaşan bu bir avuç asker de Sarıkamış önlerinde

¹⁶⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.78-79

¹⁶⁵⁵ Alaaddin Oğuzalp, *a.g.e.* s.17

¹⁶⁵⁶ Alaaddin Oğuzalp, *a.g.e.* s.124

¹⁶⁵⁷ Alaaddin Oğuzalp, *a.g.e.* s.139-140

donarak öldüğünde, sansür altındaki İstanbul basını hala okuyucularına zafer müjdesi vermektedir.

3.2.1.7. Rusların Doğu'yu İşgali ve Kurtuluş Mücadeleleri

Bir egemenlik tutkusu olan savaş¹⁶⁵⁸, tarihin hemen her döneminde insanlık için büyük bir trajedinin kapısını açar. Toprak elde etmek, kendi siyasal ve idolojik anlayışını zorla benimsetmek gibi amaçlarla başlatılan bu kanlı eylem, yöneldiği hedeflerce çoğunlukla tepkiyle karşılaşılır. İnsan yaşamını ve onurunu hiçe sayan bu şiddet faaliyeti, insanın en hassas taraflarına hitap etmesi açısından edebiyatın da başlıca konuları arasına girer. Yakın tarihimizde Yunanlıların İzmir'i işgaliyle İç Anadolu'ya ilerlemeleri, İngiliz ve Fransızların güneyden saldırıları, yer yer örgütlenen Kuvva-yı Milliye milislerince bir mukavemete neden olur. Sovyet Devrimi'nden sonra Doğu'da sağlanan sınır güvenliğiyle birlikte Batı'ya kaydırılan düzenli ordular sayesinde, Anadolu'da bulunan bütün yabancı güçler atılmış ve Lozan'da varılan anlaşmayla Anadolu topraklarında yeni bir Cumhuriyet kurulmuştur. İşte bu süreç, edebiyatımızda uzun bir dönem yazarlarımız için ilham kaynağı olmuş, aynı zamanda, İstanbul'un batışı ve Ankara'nın doğuşu gibi iki büyük olayı içermesi bakımından da yazarlarımıza “iki büyük fırsatı”¹⁶⁵⁹ birlikte vermiştir.

Etem İzzet *On Yılın Romanı* adlı eserinde, Erhan'la Torun'un hikâyesini aslında kurulan yeni devletin ve cumhuriyetin tarihini açıklamak için kullanır. Romanda Osmanlının son dönemi, 1912 yılından itibaren yazarın kendi tarih tezine göre yorumlanır. Resmi tarih tezinin paralelindeki yorumlar ve açıklamalarda eski, tüm kurumları ve kişileriyle kötü, gereksiz; yeni, mükemmele yakın derecede iyi ve çağa uygundur. Romanda işlenen savaş, tüm yurt sathındaki mücadeleler bağlamında işlenmiş, dolayısıyla Bölgesel özellikleri fazlaca öne çıkmamıştır. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi, Erzurum Kongresi'yle başlayan programlı mücadele temelinde, kitabi üslupla yazılmış, tarih kitaplarına has bir nitelik arz eder. Mustafa Kemal önderliğindeki kurtuluş mücadelesinin verdiği coşku, İstanbul Hükümetine duyulan öfke, romanın tüm sayfalarında kendini yoğun olarak hissettirir.

¹⁶⁵⁸ Öner Yağcı, *Savaş ve Edebiyat*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003.s.9

¹⁶⁵⁹ Tarık Buğra, “Kurtuluş Savaşı: Niçin ve Nasıl?”, *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı* (ss.113-116), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.s.116

Yılmaz Akbulut'un Rus işgaliyle başlayan sancılı yılları anlattığı *Bingöl Cepheleeri*'nde yazar anlatıcı, şavaşın çıkış sebeplerini zikrederek eserine başlar. Osmanlı'ya sığınan iki savaş gemisine Rus limanlarını bombalatarak savaş başlatan Enver Paşa, aynı zamanda Sarıkamış faciasıyla Osmanlı kuvvetlerini yok ettirerek Rus işgaline yol açmıştır. 1916-1917 kışına rastlayan savaş süreci Bingöl ve çevresi için tam bir yıkım olur. Bingöl cephesindeki ordunun "soğuk ve açlık" yüzünden büyük sıkıntılar çekmesi, arazinin durumu da göz önüne alınınca daha vahim bir şekil alır. Cevdet'in Malatya'da olduğu dönemle kesişen bu süreçte Rusya'da Bolşevik Devrimi olur ve bunun akabinde Rus kuvvetleri yurdu terk etmek zorunda kalır. Rusların "bu kritik durumunu yakinen bilen ordumuz"un doğuya doğru ilerleyişi hızlanır, akabinde "Erzurum, Sarıkamış, Van ve Ardahan"¹⁶⁶⁰ Ruslardan geri alınarak doğu sınırlarımız güvenliğe kavuşturulur.

Mehmet Dağıştanlı'nın *Yanık Dere* romanında özellikle Erzurum merkezli anlatılan Kurtuluş mücadelesi, Rus ordusunun 93 Harbi'nde işgal ettiği Kars, Sarıkamış, Iğdır gibi bize ait topraklardan itibaren batıya doğru hareketiyle başlar. Savaş koşullarına göre donanmış Rus kuvvetlerinin Ermeni rehberler yardımıyla başlattığı işgal, Sarıkamış yenilgisiyle tüm gücü kırılmış Osmanlı ordusundan gerekli karşılığı alamaz. Böylelikle Erzurum'a kadar rahatlıkla ilerleyen Rus ordusu ve ordu içinde örgütlenmiş Ermeni çeteleri, işgal altındaki köylerde halkı taciz etmeye başlar. Erzincan'a çekilen Osmanlı ordusunun tam olarak toparlanamaması, Rusların Erzurum'u teslim almalarını doğurur. Ermenilerin karıştığı huzursuzluklardan dolayı tehcir edilmeleri nedeniyle Ermeni çetelerinin masum köylülere yönelik baskıları daha da artar. Bu süreçte bir kızı hariç tüm ailesini bir Ermeni baskınında yitiren Mahmut Bey gibi yurtseverlerin lokal mücadeleleri dışında fazla bir direniş görülememektedir.

1916'da Erzurum'u teslim alan Ruslar, her ne kadar halkın zarar görmeyeceğini ilan etse de özellikle Ermeni çetelerinin giriştiği katliamlar, dayanılacak gibi değildir. Bir yıla yakın devam eden bu süreç Rusya'da Bolşevik devriminin ilanı ile kırılır ve Rus kuvvetleri aşamalı bir biçimde geri çekilir. Bu arada Erzincan'da eksiklerini bir nebze olsun gideren Kazım Karabekir Paşa'ya bağlı Birinci Kafkas Kolordusu, harekete geçer ve desteksiz kalan Ermeni çetelerini temizleyerek Erzurum'u tamamen kurtarır. Kentte hâkimiyeti ele geçiren Karabekir'in ele geçirdiği malzemeler ve erzak, Rus ordusunun

¹⁶⁶⁰ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Cepheleeri*, s.49

sahip olduğu avanatajı da gözler önüne serer: “Rusların geri çekilirken götüremediği 200 ton erzak ve bir o kadar da et konservesi, bol miktarda kılık kıyafet ele geçirilmiş, askerin karnı bu yiyeceklerle doyurulmuştu. Ele geçirilen giyecekler, kalın, kumaş pantolon ve paltolar, postallar askerlere dağıtılmıştı. Paşa, o gün askerinin daha heyecanlı olduğunu sezdi.”¹⁶⁶¹ Karabekir Paşa, iki ordu arasındaki imkân farkının bile Türk askerinin zafere yürüyüşünü engellemediğini belirterek hayretini dile getirir: “Rusların askerlerine ne kalın kıyafetler, ne besleyici yiyecekler verdiklerini gözlerimizle gördük. Ama ben bu kadar yıldır askerimin yanındayım; aç kaldılar, susuz kaldılar, giyecekleri yoktu, yine de cansiperane savaşmaktan bir an dahi olsa geri durmadılar. Bu Türk çocuklarını anlamak mümkün değil!”¹⁶⁶²

Seyfullah Aydın’ın *Gri Zaman* romanında konu edindiği işgal yılları Ali’nin bakış açısıyla verilir. Şahsi yaşamında birçok felaket yaşayan Ali’yle Asker adlı arkadaşı, Sarıkamış yenilgisinden sonra Tortum ve çevresini işgal eden Rus kuvvetlerine ve bu ordunun içinde mevzilenen Ermeni çetelerine karşı mücadeleye girişirler. Ali ve Asker’in Rus tarafına geçerek ilettikleri istihbari bilgiler mücadelenin olumlu sonuçlanmasına önemli katkıları olur. Özellikle *tehcirin* öcünü almak isteyen Ermeni çetelerinin Müslümanlara karşı giriştiği katliamlara engel olmak isteyen Ali ve arkadaşları, hem Müslümanları daha batıya göç ettirmeye hem de onları korumaya çalışırlar. Rus kuvvetlerinin Sarıkamış’taki yenilgiden sonra Oltu üzerinden Tortum’a yönelmesi “o bölgede paniğe neden”¹⁶⁶³ olur. Can havliyle evlerini köylerini bırakarak kaçanlar olduğu gibi “ölürsek burada ölelim” diyen yaşlılar ve hastalar da vardır. Baskı ve zulümlerle ilerleyen işgal ordusu, Rusya’da “bozgun” çıkmasıyla yavaşlar ve nihayet bulur. Bolşeviklerin Moskova’yı ele geçirmesinden sonra geri çekilen Rus ordusu, Osmanlı ordusunun ilerleyişini hızlandırır. Kars’ın alınmasıyla biten bu işgal sürecinde iki çocuğunu ve eşini kaybeden Ali, Bayburt’a göç eden ailesinin dönüşüyle buruk da olsa bir sevinç yaşar.

3.2.1.8. Soğuk Savaş Yılları

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlayıp 1990’da Varşova Paktı’nın dağılmasıyla son bulan süreçte ABD ve SSCB’nin temsil ettiği iki kutuplu dünya

¹⁶⁶¹ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.573

¹⁶⁶² Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.573-574

¹⁶⁶³ Seyfullah Aydın, *Gri Zaman*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2017.s.143

düzeninde sıcak savaşlardan ziyade siyasal, sosyal ve ekonomik rekabete dayalı bir mücadele vardır. Batı Bloku'nda yer alan Türkiye'de uygulanan antikomünizm yasaları özellikle Doğu'da sınır güvenliğinin daha sıkı tutulmasına yol açtığından, birçok insan casusluk şüphesiyle soruşturulmalara uğramıştır. Romanlarımıza az da olsa konu olan bu durum, yazarın siyasal tutumunun göstermesi bakımından da önemlidir.

Kanlıdere'nin Kurtları'nda Akçam, soğuk savaş yıllarında sıkça gündem oluşturan casusluğu işler. Rus sınırındaki bir yöreyi işlediği bu romanında, ülke politikasının Bölge'deki yansımalarını temas etmiştir. Yöre halkının casus avına çıktığı, casus yakalayana para verileceği veya casuslara yardım edenlere ceza verileceği haberleri, Çeşmirliler arasında birçok dedikodunun yayılmasına neden olur. Hatta Merdan'ın babası, evinde casus sakladığı yönündeki ihbar nedeniyle, karakolda günlerce işkenceye uğrar:

“Beni yormadan doğru konuşacaksın!

-Başımüste!

-Anlat!

-Neyi?

-Elinin körünü, eşek oğlu eşek!

-Kurbanın olam beyim, sorun, söyleyem?

-Neden casusluk yaptın?

-Ne konuşuyordu bu adam? Bir başkasının yerine beni mi getirmişlerdi?

-Beyim kurban olam, ben Çeşmir köyünden koca Mürsel!

-Kendini tanıtmaya gerek yok. Neyin boku olduğunu bilirim!

-Ben casus masus bilmem?

-Evinde sakladığın casuslar nerede şimdi?

-Kim demiş?

(...)

-Ağzımın içi alav, boynumdan kopacak başım. Çenem açılmıyor:

-Ayağın altını öpem beyim, bağışla; ben casus masus bilmem!”¹⁶⁶⁴

Ümit Kaftancıoğlu'nun *Yelatan* isimli eserinde tüm dünyayı etkileyen ve Türkiye'nin taraf olarak girmediği Alman-Rus savaşından bahsedilir. Bölge dışındaki

¹⁶⁶⁴ Dursun Akçam, *Kanlıdere'nin Kurtları*, s.144-145

savaş koşullarının bir yansıması olarak halk arasında dolaşan savaş söylentisi ve İsmet İnönü'nün savaşa girmeme kararı, yöre insanının o günlerde dilinde düşürmediği tek gündem konusudur: *“Biçim tez geldi. Aşır, Kaftancı'ya tırpan vurduğunda köyde tek söz Alaman-Urus kavgası. Kimi Alaman Urus'a, kimi Urus Alaman'a vurmuş, dedi. Kimi İsmet de karışmış, kimi 'Sağırın kırk oyunu vardır, girmez' diyor. 'Yedi başlı devdir bu Urus dediğin. Bir başını kessen, öbürü yer... Bunun başı kesilir mi? bunu yok ola tez günde' diyenler.”*¹⁶⁶⁵

Demirtaş Ceyhun'un *Asya* adlı romanında Kürt Abuzer'in II. Dünya Savaşı'nda Trakya'da geçen askerlik yılları, yine onun diliyle aktarılır. Savaşın Doğu'yla ilgisi sadece anlatan ve dinleyen kişiler bağlamındadır. Kendisini ziyarete gelen askerlere sık sık *“Terhis ne kelime?.. Muvazzaf hizmetini yapandan gayri, yoklama dışı kalmamış ihtiyarların da hepsi getirildi ki, ana baba günü asker ocağı. Anlayacağın, baba oğul hep aynı siperlerde. Dedim ya Alaman'ın topu burnumuzun dibinde gürlledi miydi, sevkiyat derakap hazırlanırdı.”*¹⁶⁶⁶ Savaşın sadece olumsuz yönleri verilmez romanda. Abuzer'e göre *“o zamanlar asker olmak, sivil olmaktan daha yeğdi.”* Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın toplum üzerinde bıraktığı ağır tahribat, Abuzer'in askerliğe rahmet okutmasına vesile olur: *“Askeriz ya, ne yalan söyleyeyim, bizim iyi kötü sırtımız pek, karnımız toktu. Sivilleri görsen bir perperişan ki. Çoluk çocuk, kız kızan, avrat mavrat hep perişan ki, bir yandan açlıktan, öte yandan bittten pireden kırılmacasına. Bizde de bit pire yok mu? Tehhöö, yok mu ne demek, sürüsüne bereket. Amma velâkin, temizlenmek de mümkün. Hükümet sabunumuzu verir, suyumuzu verir elhamdülillah. Hani hala derim ki, Kürt Abuzer yaşıyorsa şimdi, o zaman asker olmasına borçludur hayatını.”*¹⁶⁶⁷

Barbaros Baykara'nın *Dersim 1938* adlı romanında idealist bir devlet adamı olan Yarbay Kemal, Tunceli meselesinin II. Dünya Savaşı başlamadan önce bitirilmesinin önemini belirtir. Ona göre *“dünyada üç emperyalist güç”* olan Anglo-Sakson, Cermen ve Slav emperyalizmi kendi çıkarları için dünyayı ateşe vereceklerdir. Dolayısıyla ülkemizin bu ateşten daha az zararla kurtulabilmesi için içeride birliği sağlaması gerekmektedir. Yarbay Kemal, bu bilgiler ışığında emri altındaki subayların konuya daha hassasiyetle eğilmesi gerektiğini işaret eder: *“Tunceli meselesi altı ay içinde*

¹⁶⁶⁵ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.262

¹⁶⁶⁶ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, s.201

¹⁶⁶⁷ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.202

bitmelidir. Tüm mukavemet yuvaları, kesin tasfiye edilecektir. İkinci Dünya Harbi başlamadan önce Türkiye bu meselesini kökünden halletmek zorundadır. Ülkemizin bütünlüğü ve tarihteki son Türk devletinin yaşaması için sizlerden bu fedakârlığı bekliyorum.”¹⁶⁶⁸

3.2.1.9. Körfez Savaşı

Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle başlayan krizi sonlandırmak için ABD öncülüğünde başlatılan askeri operasyonda Irak, Kuveyt’ten çıktığı gibi büyük bir işgale de uğradı. Barındırdığı zengin enerji kaynaklarıyla tüm ulusların, ekonomi politikalarını ve güvenliklerini etkileyen bir bölge haline gelen Ortadoğu’ya ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin ilgisi, “*bölgenin zengin petrol kaynaklarına serbestçe erişim ve söz sahibi olmaya*” odaklanmıştır.¹⁶⁶⁹ Bu projenin bir gereği olarak Ortadoğu’ya yerleşen ABD’nin öncülük ettiği savaş, büyük bir yıkım sürecine dönüşür. Etkisi halen devam eden bu süreçte on binlerce insanın ölümünün yanında yüz binlerce insan da komşu ülkelere göçmek zorunda kaldı. Büyük insani trajedilere neden olan bu durum, Doğu’yu konu edinen romanlara *Yaralı Zaman*’ı saymazsak pek yansımaz.

Ferit Edgü’nün *Yaralı Zaman* romanında isim verilme de Körfez Savaşı’nın ardından ülkemize geçen mültecilerin durumu verilir. Sınırın öte yakasındaki insanlar, büyük mağduriyetler içinde hayatlarını kurtarmak için bu taraftaki akrabalarının yanına kaçarlar. Mülteci olmanın verdiği ağır yükü omuzlamış bu insanlar, yurtlarından kopmanın büyük hüznüyle doludurlar. Geride bıraktıkları ölümlerine değil, çocuklarını güvenli bir biçimde ulaştırabilecekleri yarınlarına doğru kaçarlar. Yazar/roman kişisi, bu manzarayı “*Akın akın geliyorlar. Dağdan taştan kopmuş, geliyorlar. Kadın, erkek, çoluk-çocuk. Bir insan seli. Kiminin dengi omzunda. Kiminin silahı. Katırına kadını, çocuğunu bindirmiş. Ya da bir yaralıyı. Ölümlerini getirmiyorlar, onları gömmüşler.*”¹⁶⁷⁰ ifadeleriyle tasvir eder.

¹⁶⁶⁸ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.56

¹⁶⁶⁹ Zafer Akbaş, “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, *History Studies*, 2011 Cilt:3 s.2

¹⁶⁷⁰ Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, s.18

3.2.1.10. Fantastik Tarihi Savaşlar

Müştehir Karakaya, *Tuşba Yolunda* adlı fantastik tarihi romanında Doğu, mitolojik çağların renkleriyle verilir. Tuşba merkezli Urartu devletini yöneten Kral Menua'nın oğlu İnişpua'nın Dayron'a iyi niyetlerini sunmak için gittiği seyahatten dönüşte başından geçen maceraları konu edinir. İnişpua ve arkadaşları, kış aylarına rastlayan bu seyahatinden dönerken yollarını kaybederler. Bir süre sonra yollarını düzelteren Prens, gece konakladıkları köyde bir baskına uğrar. Kalabalık bir çete grubuyla saldırıya uğrayan İnişpua ve arkadaşları, Bölge'de sıkça görülen çapul saldırılarından biriyle karşı karşıyadırlar. Rahat bir uyku almak için uğradıkları bu köyde gece yarısı maruz kaldıkları saldırıda arkadaşları ölen ve kendisi de ağır yaralanan İnişpua, köyün yöneticisinin kızı Tilkezu tarafından kurtarılır. Devlet otoritesinin yeterince tesis edilemediği bu çok yapılı Bölge'de çete resi Darber'in köyün yöneticisi Reşutari'den istediği “*Tuşba Kralının malları ve atları*”¹⁶⁷¹dir. Bu isteğin onurlarına dokunduğu köyün yöneticisi ve Prens İnişpua için ise savaşmaktan başka yol yoktur.

3.2.2. Kitlesele Kıyımlar

Kendi sanayilerine ham madde arama, ürettikleri sanayi mallarına pazar bulma yarışındaki Batı ülkelerinin neden olduğu Birinci Paylaşım Savaşı, o dönemin en *cazibeli* ideolojisi olan milliyetçiliğin rehberliğinde dünyayı parsellemeye kalkışınca, bu ulusların etkisindeki küçük gruplar da cesaretlenmiş, böylece “büyük idealler”le (!) başlayan kanlı savaşlara kapı aralanmıştır. İmparatorlukların mezarları üzerine yükselen Cihan Harbi'ne neden olan bu alan hâkimiyeti hırsı, bir tür *mıntıka temizliği* fikrine evrilmiştir. Bu düzlemde Ermeniler de ilerleyen Rus ordusunun verdiği cesaret ve vaatlerle Hınçak, Taşnaksutyun gibi örgütler kurmuş ve bu örgütlerin eliyle Bölge'de bulunan Müslüman halka baskı uygulamış, kuracakları bağımsız bir devlet için Müslüman nüfusu azaltmayı hedeflemişlerdir. Bu hedef doğrultusunda başlayan kanlı faaliyetler, Rusların Bölge'yi terk etmelerinden sonra son bulsa bile bu tür kitlesele insanlık trajedileri, hem Bölge halkının kolektif hafızasında hem de kolektif hafızanın bir aynası olan romanlarda derin izler bırakmıştır. Çalışmamızın kapsamına giren eserlerde de kişiler ya yaşadıklarını anlatırken ya da işgal ve savaşın yol açtığı felaketlerden söz ederken, toplu kıyımları sıkça anarlar.

¹⁶⁷¹ Müştehir Karakaya, *Tuşba Yolunda*, s.125

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir ve Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanlarında kitlesel ölümler, çoğunlukla Ruslarla yapılan savaşların neden olduğu bir durum olarak işlenir. Dabak Yusuf'un babası Ferhat aynı kasabadan arkadaşlarıyla birlikte Kırım Savaşı'nda şehit düşer. Savaşların neden olduğu ölümler, nüfusu azaltmış, yetimlerin ve dul kadınların sayısını artırmıştır. Osmanlı'nın son yıllarındaki bu bitmeyen savaşlar adeta her nesil için ölüm kusan olaylara dönüşmüştür. Özellikle *Toprak Kurşun Geçirmez*'de savaş, ölüm kusan bir canavardır. Rus ordusuna ait askerler, alan hâkimiyeti için binlerce insanın hayatına mal olacak katliama sebep olmuş ve en çok öldürenin muzaffer olduğu bir oyun olan savaş, onların lehine sonuçlanmıştır: “*Ayastafanos Antlaşması, orada, silahların gölgesinde yapıldı. Antlaşma; Romanya, Karadağ, Sırbistan üstündeki Osmanlı egemenlik haklarının kalıntılarını kaldırdı. Büyük Bulgaristan Prensiği adıyla, iki yıl Rus ordularının işgalinde kalacak, yeni bir devlet oluşturuldu. Bosna-Hersek illeri, Avusturya ile Rusya'nın ortak yönetimine bırakıldı. Batum, Ardahan, Kars, Beyazıt illeri, Ruslara verildi. Çar, Osmanlı uyruklu Hıristiyanlar üstünde, koruyucu haklar elde etti.*”¹⁶⁷²

Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* romanında bireysel ölümlerden ziyade kitlesel ölümleri işler. Detaylı anlatımıyla öne çıkan Sarıkamış Harekâtı, bir trajediyle son bulmuş, *doksan bin* askerimiz silahlı bir çatışmaya bile girmeden Allahuekber Dağları'nda donarak ölmüştür. Roman bu savaşın neden olduğu karamsar ifadelerle yüklüdür: “*Karlı Allahuekber dağlarını, perperişan dağdan inişlerini, binlerce kişinin, koskocaman bir ordunun dağın yamaçlarında, kuytularında donup kalışlarını, taş kesilişlerini düşünüyor, bu korkunç görüntü gözlerinin önünden netse neylese gitmiyordu.*”¹⁶⁷³

Bir Ada Hikâyesi adlı dörtlemenin ikinci kitabı olan *Karınca'nın Su İçtiği*'nde de Yaşar Kemal, Sarıkamış'ta bitlerden ve donmaktan kurtulamayan doksan bin Osmanlı askerinin kitlesel kırımından bahsederken savaş sonrası Ermeni ve Yezidilerin de bu kırımdan nasibini aldığını hatırlatır. Anası, babası ölmüş birçok çocuğun ölüme terk edildiği Baytar Cemil'in ağzından ifade edilir. Yaşlı bir adam tarafından Baytar Cemil'e söylenen sözler bir devrin ve bölgenin yaşam felsefesinin özetidir adeta: “*Öyle bakma*

¹⁶⁷² Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, s.276

¹⁶⁷³ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, s.174

yavrum, kendini yeme. Burada herkes ölümü kanıksadı. Neredeyse çocuk öldürenlere altın madalya takacaklar. En çok çocuk öldüren en büyük kahraman ilan edilecek."¹⁶⁷⁴

Tanyeri'nin Horozları'nda ölüm temasının kitlesel yönüne Sarıkamış faciası hatıraları sayesinde tanık oluruz. Enver Paşa'nın yanlış savaş stratejisinin bir eseri olan bu ölümlerin mağdurları, Osmanlı mülkünün fakir fukara çocuklarıdır. Ölümün bin bir türlü rengi vardır bu Sarıkamış faciasında. Yazar, Kaçak Hasan'ın ağzından boş bir hayal uğruna canını verenleri hatırlatır: "*Ne doksan bin kişi, ne yüz, ne iki yüz bin kişi daha savaşa başlamadan açlıktan, tifüsten, soğuktan kırıldılar, geriye kalanları da küçük çarpışmalarda Ruslar, bir de asker kaçağı diye Enver öldürdü... Yalan, bin kere yalan, dağlarda doksan bin kişi donup öldü diyorlar, yalan, bin kere yalan, koskoca bir ordu öldü o dağlarda, düşmana bir tek kurşun atmadan. Ne doksan bin, ne yüz elli bin kişi, daha savaşa başlamadan açlıktan, tifüsten, bir de donarak koskocaman ordunun hemen hepsi gitti.*"¹⁶⁷⁵ Serinin dördüncü kitabı olan *Çıplak Deniz Çıplak Ada* adlı romanında Yaşar Kemal, Arap şeyhin tazyikiyle Poyraz'ı öldürmeye gelen Kerim'in ağzından Poyraz'ın ölüm karşılığı vurgulanır: "*Poyraz iyi adam, saf adam, o karıncayı bile incitmeyen bir adam. O, Sarıkamış'ta savaşta bile düşman öldürmemiştir. Savaşlarda askerler çoğunlukla öldürdüklerini göremezlermiş.*"¹⁶⁷⁶

Yaşar Kemal'in *Kimsecik* üçlemesinin birinci kitabı *Yağmurcuk Kuşu*'nda İsmail Ağa ve ailesini, Van Gölü kenarındaki köylerinden Çukurova'ya kadar götüren en büyük etken ölüm korkusudur. Göçten önce Sarıkamış faciasıyla bozulan Osmanlı ordusunun, savaşta iki bacağı kopan bir subay tarafından "*Bit yedi, bit yedi, Türk askerini Ruslar değil, bit yedi bitirdi.*" biçiminde betimlenen hezimet, yöre halkını göçe zorlar. Kısa bir süre sonra köyün ortasına düşen "top gülleleri" nedeniyle birçok kişinin ölmesi, Bölge tarihinde sıkça karşılaşılan toptan imha tehlikesinin halk tarafından hatırlanmasına ve kitlesel göçlere neden olur. Büyük bir perişaniyet içinde yola çıkan bu insanlar, yollarda yaralılarını ve hastalarını göme göme kaçırmaktadır. Nitekim İsmail Ağa da sırtında taşıdığı annesini, kaçtığı Çukurova'da toprağa verecektir. Ölümünden kaçan ve çocuğu bulunmayan İsmail Ağa, yolda ağır yaralı olarak bulduğu Salman'ı yanına alarak ulaştığı Çukurova'da büyük mücadelelerle zenginleştikten sonra, yine Salman'ın eliyle hançerlenerek ölür.

¹⁶⁷⁴ Yaşar Kemal, *Karıncanın Su İçtiği*, s.166

¹⁶⁷⁵ Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları*, s.101

¹⁶⁷⁶ Yaşar Kemal, *Çıplak Deniz Çıplak Ada*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.s.7

Çınar'ın *Kutsal Dağın Çıplağı* romanında Ruşen Kemal'in bakış açısıyla aktarılan Sarıkamış'taki savaş manzaraları, daha çok ölüm olgusu etrafında şekillenir. Kar ve tipi nedeniyle koştukları 32. Tümen'e yetişmek için yol alan Ruşen Kemal ve Seyyid Ali, Allahuekber Dağları'nı aşmaya çalışan kendi arkadaşlarına yetişmeye çalışırken onlardan geriye kalan cesetlerle karşılaşır. Ölümün kitlesel bir şekil aldığı bu günlerde *"ilerledikçe, uzun patika boyunca karlar üzerinde donuvermiş 'kardelen'lere rast"*larlar. *"Üzerindeki kaputların ve çarıkla yün çorapların diğer erlerce alındığı"*¹⁶⁷⁷ bu cenazeler, doğanın insafına bırakılmıştır. Birçoğu daha sıcak memleketlerden gelen askerler, *"bu bembeyaz dondurucu cehennemde"* aç, çıplak, bittin ve tifüsten dolayı güçten düşüp, üzerlerini örtecek kara teslim olup ölecektir.

Sarıkamış faciasını konu edinen *Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?* romanında Alaaddin Oğuzalp, Kafkasya yolunu açmak için girişilen bu harekatta, Bölge'nin koşulları dikkate alınmadığı için yitirilen onca canı işler. Samsun'dan yola çıkan askerlerden bir kısmını evinde misafir eden Tortumlu İsmail Amca'nın *"bu mevsimde o dağ geçilmez"* demesine rağmen genç İttihatçılardan oluşan komutanlar, harekât için ısrar etmiş, *"koca koca taburlar alaylar birer birer eriyip"*¹⁶⁷⁸ yok olana kadar bu kararlarından vazgeçmemişlerdir. Kışın en sert günlerinde girişilen bu harekâta donan *"insan ve hayvan cesetleri yolları neredeyse tamamen kapat"*mış, Samsun'dan yola çıkan Hakan Teğmen'in 156 kişilik bölüğünden geriye Hakan Teğmen, Çilek Yüzbaşı, Gaddar Çavuş, Kıvırcık, Said Pehlivan, Bozkırlı Mehmet, ikiz kardeşlerden Kemal ile Cemal kalmıştır. İsmi anılan bu kişiler de Sarıkamış önlerinde *"kar fırtınası altında"* *"güçlerinin son noktasına kadar dayanmışlar yerlerine değişecek arkadaşları gelecek mi diye arkalarına dahi dönüp bakamadan derin bir uykuya"*¹⁶⁷⁹ dalmışlardır.

Sarıkamış'ı almak için girişilen bu savaşta, askerlerin ölümüne neden olan sadece soğuk ve düşman kurşunu değildir. Zaten sıcak yemekten mahrum kalan ve yeterli derecede beslenemeyen askerler, kışlık giysilerinin olmaması nedeniyle halsiz düşmüşlerdir. Ayrıca temizlik noksanlığından üreyen bitlerle tifüse yakalanacak, birçok askerin ölümü de bundan olacaktır: *"Gece tifüs olduğundan şüphelenilip ayrı yatırılan altı askerin tamamı çoktan donarak ölmüş, tipinin savurduğu karlar adeta üstlerine bir*

---

¹⁶⁷⁷ Deniz Çınar, *a.g.e.* s.106-107

¹⁶⁷⁸ Alaaddin Oğuzalp, *a.g.e.* s.137

¹⁶⁷⁹ Alaaddin Oğuzalp, *a.g.e.* s.189

örtü gibi örtülmüştü.”¹⁶⁸⁰ Tifüse yakalanan askerlerin diğer askerlerden izole edilmesi de bir çözüm olmayacak, hastalık askerler arasında süratli bir biçimde yayılacaktır.

Kemalettin Çalık’ın *Sarıkamış* isimli romanında Enver Paşa’nın hırsına bağlanan on binlerce askerinin ölümü tam bir trajedi olarak tasvir edilir. Siperlerde “*kıptısız ve hareketsiz kalanlar*”ın “*buzdan heykeller*”e dönüştüğü askerlerin birçoğu, düşmanla hiç karşılaşmadan oldukları yerde kitlesel bir biçimde can verir. Ölümün diğer adı olan tatlı uykuyla askerler, “*beyaz ölüm ülkesi*”ne adım atmış ve kurtlara yem olmuştur: “*Orman kenarına geldiğinde ise yerlere serpilmiş yatan erleri gördü. Burada da manzara aynıydı. Gördüğü manzara kanını dondurdu. Askerlik hayatında karşılaştığı en acı ve insanı dehşete düşüren manzara bu olsa gerekti. Birçok cesedin gözlerini kuşlar oymuştu. Arkadan gelenler, gördükleri manzara karşısında yıkılmaktaydı, açlık da son haddine ulaşmıştı.*”¹⁶⁸¹

Şükufe Nihal’in *Çölde Sabah Oluyor* adlı romanında da ölüm, yine kitlesel bir kıyım biçiminde işlenmiştir. Rus ordusunun Bölge’yi işgali, “*ilk adımda kaçamayanlar*” için “*büyük facialar*” getirir. Yazarın, “*bacakları ikiye ayrılan çocuklar, evlerinin duvarlarına haç gibi gerilerek mihlanmış; beyinleri akmış, kafaları yerlerde, köpeklerin ağzında*”¹⁶⁸² diye tasvir ettiği bu ölümler, Adnan’ın ölen yakınları ve babası için hissettikleri duygular kadar tahammül edilemez derecede trajiktir.

Barbaros Baykara’nın *Nefret Köprüsü*’nde, Birinci Dünya Savaşı’nın ölüm kusan tüm manzaralarına değinilir. Türklerle aynı topraklarda “*kardeş kardeş*” yaşayan Kitlesel kıyımların bir diğer ayağını bölge açısından Rusların himayesiyle azgınlaşan Ermeni çeteler oluşturur. Söz konusu romanda Ermeniler, bağımsız bir Ermenistan fikriyle tahrik edilip komşularına düşman kesilir. Öldürülmekten kurtulan ve Dersim’e sığınan Levon, Ermenilerin, Rusya ve İngiltere malı ithal hayallerle nasıl bir ölüm makinesine dönüştürüldüklerini anlatır: “*Kullanıldığımızı anlamadan öldürdük ve ağır misilleme ile öldürüldük... Ölenler kim olursa olsun bu toplumun parçalarıydı. Türkler de öldürdükleri insanlar için sevinemezler. Çünkü ölenler onların da kardeşleriydi.*”¹⁶⁸³

Bir taraftan Ermeni çetelerinin Türkleri nüfus bakımından zayıflatmak için, öldürdükleri masum Müslüman halk, diğer taraftan intikam alan Müslümanların öldürdükleri Ermeniler, aynı toprakların çocuklarıdır. Birbirlerini kırmak için son

¹⁶⁸⁰ Alaaddin Oğuzalp, *a.g.e.* s.162

¹⁶⁸¹ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.231-232

¹⁶⁸² Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.48

¹⁶⁸³ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.254

güçleriyle mücadele eden bu adamlara Şirzi Köprüsü en büyük tanıktır. Nice masum insan her iki taraftan da orada öldürülerek veya diri diri Fırat'a atılarak katledilir. Romanın sonunda Mustafa Ağa ve oğlu Reşat bu kötü anılardan kurtulmak için ata diyarlarını terk edip İstanbul'a yerleşmek ister:

“Elveda sana yetim tarlasına dönen Eğin.

Elveda sana lanetli köprü.

Her şeye, bütün maziye elveda... ”¹⁶⁸⁴

Bir neslin “karşılıklı” olarak birbirini katlettiği bu savaşta, bozulan ordudan kaçan askerler; açlıktan, soğuktan, bittten ve tifüsten kırılır. Güçlerinin tükendikleri yerlerde birer cenazeye dönüşen bu askerlere, taşıdıkları hastalıktan dolayı, kimse yardım etmeye yanaşmaz. Cesetleri serseri köpekler tarafından parçalanarak yenir. Roman kişilerinin kendi gündemleri de ölüm listesine sayısal katkı sağlamaktadır. Levon, kendisini öldürmeye çalışan Hafız Ağa'yı Dersim'den getirdiği gençlerin yardımıyla katlederken Reşat, karısına tecavüz eden çocukluk arkadaşı Kevork'tan intikamını alır. Yüzbaşı Nuri de masum Müslüman halkı çete baskınlarıyla öldüren Kör Arşak'ı öldürerek içindeki intikam ateşini bir nebze olsun soğutmaya çalışır.

Doğu'nun Fatih Karabekir adlı romanında Osman Azman, özellikle Ermeni çetelerinin neden olduğu ölümleri işler. Bağımsız bir devlet kurma hayaliyle harekete geçen Ermeni çeteleri, birçok yerde kitlesel kıyımlara girişmiştir. Karabekir'in özel savaş ekibinden Atilla, “ölüm bize hiç uzak olmadı ki!” diyerek giriştikleri tehlikeli operasyonlardan korkmamasının sebebini “Ölüm gerçek sevgiliye kavuşmaktır.” cümlesiyle özetler. Atilla'nın ölümü hiçe sayan kahramanca tavrı, bir yandan da öldürülen masum sivil halkın uğradığı vahşete bir cevap niteliğindedir. O, sorumsuzca öldürülen insanları kurtarmak için girişilen mücadelede ölümü hiçe saymakta; buna karşın Bölge'de kitlesel ölümler de hız kesmeden devam etmektedir. Karabekir Paşa'nın Erzurum'da şahit olduğu vahşet manzaraları, onu dehşete düşürür: “Halk gözyaşları ile şuraya buraya koşup kimi oğlunu, kimi babasını, kimi karısını süngülenmiş ve yakılmış buluyor, saçlarını yoluyordu. Sokaklarda hiç hayat görülüyordu. Yerlerde çocuk, kadın, yaşlılar kanlar içinde yatıyordu. Yalnız son gece üç bin Müslüman kestiklerini

---

¹⁶⁸⁴ Barbaros Baykara, a.g.e. s.311

iyice övünerek Ermeniler Ruslara anlatmışlardı. Demiryolu istasyonunda sanki bir mezarlık, ölülerini dışarıya fırlatmıştı.”¹⁶⁸⁵

Nihat Behram, *Miras* isimli eserinde, Kurtuluş neslinden olan Haydar’ın Iğdır’da bulunan altı kişilik ailesinden sadece kendisinin kurtulduğu “*kaç kaç yılları*”na dair hatıralarında, Ermeni çetelerince katledilen babası, küçük kardeşi ve annesinin ölümü, savaşın kapkara yüzünü hiçbir zaman unutmamasına neden olacaktır. Beş yaşındayken abisinin eline girerek baba ocağı olan Küllük Köyü’nden kaçan Haydar, şiddetli ateş ve titreme diye hatırladığı bir hastalık sonucu abisi Abbas’ı da sığındıkları Pernavut nahiyesindeki bir tandırılıkta kaybeder. Abisinin de ölümüyle Haydar “*daha beşine değmeden bir dağ yamacında, koskoca bir dünyada, rüzgârın ve toprağın avcunda; açlığın, acının ve yokluğun içinde, ailesinin son canı ağabeyisinin başucunda bir başına*”¹⁶⁸⁶ kalarak derin bir çaresizlik kuyusundadır artık. Tek başına kalan Haydar, bir an bile durmadan, duraksamadan oralardan kaçmaya çalışır. Çünkü “*duraksamak, ya kaçtukları süngülerin ucunda ya da fırsatını bekleyen soğuşun dilinde donarak ölümü*”¹⁶⁸⁷ seçmektir.

Talat Uzunyaylalı’nın *Efsane Kadın Nene Hatun* ve *Paylaşılamayan Topraklar* romanlarında Rus ordusunun saldırısıyla öldürülen nice sivil insan ve asker, bir ölüm makinesi olan savaşın en trajik sonucudur. Savaşın doğurduğu bu elim netice, roman kişileri aracılığıyla “*bir çocuk oyncağı, bir eğlence değil savaş*”¹⁶⁸⁸ denilerek lanetlenir.

Burhan Cahit’in *Kır Çiçeği* romanında Çiçek’i Erzurum’daki evinden ve ailesinden ayıran şey, Ermeni çetelerinin sebep olduğu ölüm hadiseleridir. Babası bu çetelerce vahşi bir şekilde öldürülen Çiçek ve annesi, diğer kasabalılar gibi yollara düşünce yine saldırıya uğrar ve Çiçek bu saldırılarda annesini de kaybeder. Böylelikle kimsesiz kalan Çiçek, bu aile mahrumiyetini hayatının bütün safhalarında derinliğine yaşayacaktır.

Metin Aktaş’ın *Harput’taki Hayalet* romanına adını veren hayalet söylentisi, Roc’un okuduğu medresede dut ağacına asılı bulunan ölüler için halkın uydurduğu bir hurafedir. Roc’un dut ağacının sırrını anlamak istemesi üzerine ortaya çıkan hakikat, hadım edilmiş bir medrese görevlisinin eşiyle cinsel ilişkiye zorladığı öğrencileri

¹⁶⁸⁵ Osman Azman, *a.g.e.* s.254

¹⁶⁸⁶ Nihat Behram, *a.g.e.* s.107

¹⁶⁸⁷ Nihat Behram, *a.g.e.* s.110

¹⁶⁸⁸ M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.143

sonradan öldürmesine dayanır. Romandaki bu çeşit ölümler dışında daha etraflıca anlatılan kitlesel kıyımlar ve öldürmeler, romanın temel izleğini oluşturur. Doğu Cephesi'nde Enver Paşa'nın kendi hırsı nedeniyle neden olduğu asker ölümleri, cepheden gelen Roc'un ağzından arkadaşı Musa'ya son derece dramatik bir tonda aktarılır: *“Talat ve Enver, Osmanlı'yı haksız bir savaşa sürüklediler ve bitirdiler. Anadolu'nun yoksul çocukları cephelerde açlıktan, hastalıktan kırılıyor.”*¹⁶⁸⁹ Romanda geniş bir biçimde anlatılan bir diğer ölüm olayı da Ermeni çetelerinin Doğu illerinde neden olduğu Müslüman katliamları ve Ermeni halkın Harput'ta maruz kaldığı Hamidiye kıyımıdır. Tehcirle sonuçlanan olaylarda Hamidiye milislerinin mülklerine el koymak için giriştiği öldürmeler, *“olayı üzüntüyle ve nefretle izleyen Türk, Kürt, Ermeni, Süryani kökenli insanlar”*¹⁶⁹⁰ tarafından çaresizlikle izlenir.

Doğan Munzuroğlu'nun *Alişer* isimli romanında isyan nedeniyle ölen birçok insanın yanında Seyit Rıza ve arkadaşlarının idamları işlenir. Yöre halkı nezdindeki yüksek itibarından dolayı kendisinin affedileceğini veya idam edilmeyeceğini uman Seyit Rıza, ipi kendi boynuna geçirip sandalyeyi tekmelemeden önce seyitliğine vurgu yaparak: *“Evladı kerbelayix, be hatayix, ayıptır, zulümdür, cinayettir”*¹⁶⁹¹ diye haykırır.¹⁶⁹² Seyit Rıza'nın isyan konusunda en yakınında duran adamı Alişer ise yüz altın karşılığında bir “kelle avcısı” olan Zeynel Topi tarafından kafası kesilerek öldürülür. Kellesini Abdullah Paşa'ya teslim ettiğinde alacağı altınlar dışındaki beklentisi boşa çıkar. Zira ona Alişer'in kellesi gelirse *“asker Dersim'den çekilecek”* denilmiştir. Bu beklentisinin boşa çıktığını anlayan Zeynel, daha sonra tekrar silaha sarılacaktır. Romana yansıyan ölüm olayları, Bölge tarihinde hiç eksik olmayan ayaklanmaların doğal bir sonucudur.

Metin Aktaş, *Nişancı* isimli romanında da bir isyancının gözlemlerine yer verir. İçerden bir gözlemlerle aktardığı Şeyh Said İsyanı'nda güvenlik güçleriyle isyancılar arasında Piran'da başlayan çatışma birçok askerin ve isyancının ölümüyle bastırıldıktan sonra isyanın manevi lideri olan Şeyh ve adamları İran'a kaçarken yakalanır. Bölge'de

¹⁶⁸⁹ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.419

¹⁶⁹⁰ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.63

¹⁶⁹¹ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.108

¹⁶⁹² İdam hükmünün infazı esnasında Seyit Rıza'nın yanında olan İhsan Sabri Çağlayangil'in tanıklığı da aynı doğrultudadır: *“Seyit Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti. 'Evladı Kerbelayih. Bı hatayih. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir, dedi.' Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağıyla tekme vurdu, infazını gerçekleştirdi.”* Bkz: İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990.s.52

Cumhuriyet dönemi boyunca sıkça yaşanan bu tür ayaklanmalarda olduğu gibi bu isyanda da olayın lider kadrosu, yapılan yargılama neticesinde idama mahkûm olur: “Şeyh Said’in damadı Melekanlı Şeyh Abdullah, Derehani Valisi Fakih Hasan, Valirli Hoca Sadık Bey, Çanlı Şeyh İbrahim, Harputlu Şeyh Ali, Harputlu Şeyh Celal, Çapakçurlu Süleyman oğlu Yusuf... Ölüme götürülen insanların arasında Binbaşı Kasım’la kardeşleri yoktu. Onlar ihanetlerinin karşılığını almış, paçayı kurtarmış olmalıydılar.”¹⁶⁹³

Ali Arslan’ın *Serçe* ve *Serçe 2* isimli eserlerinde sık sık anılan Dersim İsyanı, Serçe’nin ailesinin ve akrabalarının ölümlerine neden olduğu kadarıyla yer tutar. Serçe’nin dört yaşında yaralı olarak kurtulduğu bu süreçte zorla bastırılan isyanda, isyancılar kitleler halinde öldürülmüştür. Roman, Serçe’nin ve abisinin çocukluk hatıralarına dayanılarak yazıldığından ölen askerlerden ziyade, isyancıların ölümleri konu edilir. Makineli tüfeklerle taranan ve sonra süngülerle kontrol edilen kadın ölümlerinin arasından sağ kalmayı bir merhametli asker sayesinde başaran Serçe, daha sonra ölümden kurtulan birkaç kişiyle yakalanarak sürgüne gönderilir. Her iki tarafın da hatası üzerine çıktığına inandığı isyan ve tenkiller, Serçe’nin hafızasında unutmak istediği bir kanatıcı hatıra olarak kalır.

Metin Aktaş’ın hem ülke hem de Bölge’de yaşayan insanlar açısından kan ve zulümle dolu çalkantılı bir dönemi konu edinen *Son Derviş* isimli romanında Osmanlı’nın zayıflaması sonucu Bölge’de baş gösteren Ermeni faaliyetleri ve bunları bastırmak için harekete geçen Hamidiye milisleri halkı sindirmek için yoğun bir şiddet uygulamaya çalışırlar. Bu kaos ortamında Ermeni halkın yaşadığı eziyetlerin biraz daha fazla işlenmesinin nedeni, anlatıcı rolü üstlenen roman kahramanının Serkis isimli bir Ermeni genç olmasıdır. Ailesi Hamidiye milisleri tarafından öldürülen bu genç, uzun bir süre boyunca Bölge’de uygulanan ölüm ve talan faaliyetlerine tanık olur. Kimliğini gizleyerek Müslüman bir Kürt gibi Bölge’yi dolaşan Serkis/Salih, bir süre sonra iki tarafın da faili olduğu ölümleri lanetler. Serkis, Rusya tarafına geçmeden önce Ermeni çetelerinden korunmak için gizlenen bir Müslümanı kurtarıırken, bu yaşlı ve acılı adamın savaşı lanetleyen duygularına ortak olur: “Bize ne oldu bilmiyorum Serkis! Bize ne oldu? Nasıl oldu da binlerce yıldır iç içe yaşayan bu toprakların insanları birbirlerinin kellelerine dadandı. Bu savaşı çıkaranların Allah belalarını versin! Ülkeyi viranhaneye

---

¹⁶⁹³ Metin Aktaş, *Nişancı*, s.387

çevirdiler! Kardeşi kardeşe, komşuyu komşuya öldürttüler! Bu savaşı çıkaranların Allah belalarını versin!”¹⁶⁹⁴

Haydar Işık, *Dersim Tertelesi*'nde isyan sonrası sürgünde bir evlatlık olarak büyütülen Hayriye'nin kendi kökenlerini bulma mücadelesini anlatmadan önce, isyan sürecindeki birçok trajik olayı da Albinat'ın perspektifiyle verir. İsyanın bastırılması sürecinde yasak bölge olan Tunceli coğrafyasına bir daha kimse yerleşmesin diye köyler yakılırken yakalanan insanlar da masum ve suçlu ayrımı yapılmadan öldürülür. Kendisi de böyle bir toplu kıyımdan kurtulan Hayriye, uzun yıllar boyunca, üvey babasının faili olduğu bu olayın şokunu üzerinden atamaz. Küçük yaşta olmasına rağmen tanık olduğu olay, tam hatırlayamasa da onun rüyalarını daima işgal edip kâbuslara sebep olur: *“Yüzbaşı Hayrettin'in hızla aşağı inen kolu ile 'atees' bağirtisi birleşti. Bunu bekliyordu askerler. Sonra bastılar tetiğe. Yağdı kurşunlar dolu gibi ağustos akşamına. Bir gün öncesine kadar yüzünü görmedikleri, dilini bilmedikleri, kirvesi, sağdıcı, arkadaşı olmadıkları, selam verip almadıkları zalimler kurşun yağdırdılar Gulan yağmuru gibi. Yere döküldüler dalından kopan yaprak hafifliğinde, döküldüler yurtlarının kutsal, acılı toprağına. Devrildi ince gelinler, devrildi koçdelikanlılar ve daha anne, baba demesini öğrenemeyen bebekler ve Dersim'in acılı, soğuk havasını daha teneffüs bile edememiş karanlıktaki yürekler.”¹⁶⁹⁵*

Xârdê ve Korê romanında ölüm olgusunun bir diğer yansıması da kitlesel kıyımdır. Yazarın sadece Ermenilere uygulanan kitlesel ölümleri işlediği bu romanda özellikle Hamidiye Alayları'nın başını çektiği “gavur avı”nda birçok gayrimüslim hayatını kaybeder. Ölümü kişinin kendini Tanrı'dan üstün görmesinin bir ürünü olduğunu belirten Xârdê, bu eylemle katillerin “*Ey Tanrı! Ben senden güçlüyüm, senin yarattığımı ben katledebilirim*” dediğini ifade eder. Xârdê hedefi gayrimüslimler olan bu kitlesel kıyımların nedenini yanlış din anlayışına bağlar: *“Hamidiye Alaylarına da 'Bunları katledenler cennete gider', 'Bunların malları savaş ganimetidir' söylemleri ile bu halkın kırılmasını sağladılar. O tarihte de insanların önlerine Kuran-ı Kerim koyularak zorla Müslüman yapılmaya çalışıldı, Müslüman olmayanlar ise öldürüldü, tarla ve evleri ise savaş ganimeti oldu. Aynı oyun bugün gene oynanıyor, cennet ve*

¹⁶⁹⁴ Metin Aktaş, *Son Derviş*, s.527

¹⁶⁹⁵ Haydar Işık, *Dersim Tertelesi*, s.132

ganimet yan yana gine. Başkasının canını almak, hem kul hakkı hem Hakk'ın hakkını gasp etmektir. Bu insanın kendini Tanrıdan üstün tutmasıdır.”¹⁶⁹⁶

3.2.3. Geri Kalmışlık/Yoksulluk

Ekonomik imkânları çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayanan Bölge’de bu işlerin geleneksel yöntemlerle yapılması, üretim ve pazarlama sıkıntıları nedeniyle ticari faaliyetlerin azlığı sosyoekonomik darlığa neden olan faktörlerdir. Yetersiz eğitimin gölgesinde boy veren geri kalmışlık, sadece üretim araçlarından mahrumiyeti içermez, daha da ötesinde bu mahrumiyetin nasıl giderileceğine dair kaygının da oluşmasına imkân vermez. Devletin resmi raporlarına daha Cumhuriyet’in ilk tarihlerden itibaren yansıyan¹⁶⁹⁷ topraksız köylüler veya adil olmayan yerel güç odaklarının insafına bırakılmış insanlar, gelişen dünya şartlarını anlayacak derecede eğitim ve seyahat hakkından mahrum vatandaşlarla her geçen gün rekabet yapmaktan daha da uzaklaşan bu Bölge, köyleri andıran kentleşmeleri, plansız yürüyen ekonomik yapılaşmasıyla, insan hayatı için son derece vahim; fakat roman yazarları için zengin olanaklar sunmaya devam eder.

Anadolu insanının ve yaşam tarzının konu edildiği romanların çoğunda rastladığımız, sosyo-ekonomik yetersizlik, Bölge’yi işleyen romanlarda hemen hemen hiç istisna kabul etmez. Hem sebepleri hem de sonuçları itibariyle çeşitlilik gösteren bu yetersizlik, kahramanları Bölge’ye ait olan romanlarda, yaşayanın yaşam tarzıyla; kahramanları dışarıdan gelen romanlarda, gözlemlerini sunan bir kişi dikkatiyle verilir. Genellikle coğrafi şartların, toplumsal yapının ve savaşların neden olarak gösterildiği, olay örgüsünü doğrudan etkileyen bu olumsuz durum, romanların genellikle acı ve hüsrarla sonuçlanmasına neden olur.

Pamuk’un “*Bitip tükenmez savaşlar, kıyımlar, toplu katliamlar ve isyanlardan*”¹⁶⁹⁸ geçtiğini belirttiği Kars, *Kar* romanında geri kalmışlığın, çaresizliğin, işsizliğin ve önyargıların hâkim olduğu bir Anadolu kentidir. Bu geri kalmışlık sadece maddi koşulların elverişsizliğinden dolayı değildir. Toplumsal ilişkilere de yansıyan bu durum, şehrin tüm insanlarını zehirlemektedir.

¹⁶⁹⁶ Remzi Aydın, *Xârdê ve Korê*, s.165

¹⁶⁹⁷ Celal Bayar, kendi hazırladığı *Şark Raporu*’nda buna işaret eder. Bkz: Celal Bayar, *a.g.e.* s.64-65

¹⁶⁹⁸ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.25

Fazıl adlı roman karakterinin “*Fakir ve önemsiz, bütün mesele bu*” şeklindeki sözleri¹⁶⁹⁹, Bölge insanının geri kalmışlığı bir kader kabul ettiğini de ima eder. Bu edinilmiş çaresizlik, dönemin siyasal belirsizliğinin gölgesinde şekillenmektedir: “*Bizim zavallı hayatlarımızın insanlık tarihinde hiçbir yeri yok. En sonunda şu zavallı Kars şehrinde yaşayan hepimiz bir gün geberip gideceğiz. Kimse hatırlamayacak bizi. Kimse ilgilenmeyecek bizimle. Kadınlar başlarına ne örtsün diye birbirlerini boğazlayan, kendi küçük ve saçma kavgaları içinde boğulan önemsiz kişiler olarak kalacağız. Herkes unutacak bizleri.*”¹⁷⁰⁰

Orhan Pamuk’un *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında Kemah’ta bir tünelin inşaatını alan ve kendini ilerici bir kişi olarak gören Ömer’le aynı inşaatta çalışan Alman mühendis arasındaki siyasal tartışmalarda Alman mühendis, Ömer’in içinde bulunduğu toplum ve şartlar sebebiyle ideallerini gerçekleştiremeyeceğini iddia eder. Bunun nedeni, Doğu’nun çorak kültürel iklimidir. Buldukları Bölge’den ziyade tüm ülke için kullanılan *genel* bir şablon mahiyetindeki gerilik, Alman mühendisin acımasız üslubuyla birlikte Ömer’i hayli rahatsız eder: “*Sizin ruhunuz, şu demin sözünü ettiğim ışık yeni düştüğü için genç... Ama olgunlaşmaya da fırsat bulamayacak... Çünkü sizi Rastignac yapan bu tohum bu toprakta, Doğu’nun bu sert, acımasız toprağında nasıl yeşerir bilmem...(...) Burada bütün demiryolu inşaatının en büyük patronu bir toprak ağası... Hem toprak ağası, hem demiryolu müteahhidi, hem de milletvekili... Size bir şey kalmamış dostum... Hah, ha... Yaşlı otlar, dikenler her yeri tutmuşken siz neyi fethedeceksiniz Herr Fatih?*”¹⁷⁰¹

Ömer Polat’ın *Saragöl* romanında yoksulluğun toplumda bıraktığı derin izleri rahatlıkla görürüz. Yazarın ekonomi politik bir düzlemde ele aldığı geri kalmışlık, Bölge insanının kendi içindeki beyler ve ağalar tarafından sömürüldüğü tezine dayanır. Dılo Bey’in Seyro adlı hanımını alması, Seyro’nun ailesinin yoksulluğudur. Bölge’de para sadece alım gücünü değil, otoriteyi de temsil eder. Nitekim Seyro’nun “*elçiler önünde çaresiz kalan babası*”, kızını ikna etmek için “*Dılo Bey’e yetmez gücümüz.*”¹⁷⁰² diyerek bu gerçeğe dikkat çeker. Seyro da kaderine razı olarak ağlayan babasına

¹⁶⁹⁹ Kars halkının buna paralel kanaatlerine İsmet Paşa’nın Kürt Raporu’nda da rastlarız: “*Kars halkı, bizim burayı gözden çıkardığımız düşüncesinde.*” Bkz: Saygı Öztürk, *İsmet Paşa’nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.s.44

¹⁷⁰⁰ Pamuk, Orhan, *a.g.e.* s.287

¹⁷⁰¹ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.282

¹⁷⁰² Ömer Polat, *Saragöl*, s.9

“Başlığımı bol iste... Ben gidersem, ben ölürsem hiç değilse kardaşlarım yokluk çekmesinler bu dünyada...”¹⁷⁰³ der. Saragöl’den kentlere göçün asıl sebebi de traktörler nedeniyle başlayan işsizliktir. “Canavar” olarak isimlendirilen traktör aşiretleri yiyip bitirir.¹⁷⁰⁴ Cımşid Beyin ağzından tekniğin insanları göçe nasıl zorladığı anlatılır: “Saragöl baldırı çıplak hizmetkârlarla doldu. Eskiden işe yarıyorlardı. Ne bileyim eskiden ırgatlık vardı, çobanlık vardı. İşe yarıyorlardı o zaman. Ama şimdi? Bir biçerdöğür yüz ırgatın işini görüyor. Saragöl’ün baldırı çıplaklarını da biz besleyecek değiliz ya! Çeksin gitsinler başka yerler.”¹⁷⁰⁵ Ayrıca sevdiği Dilan’ı Dılo Bey’e kaptıran Mirzo’ya, evlilik haberini getiren köylü adeta yörede yaşayan bütün insanların tercümanı olur: “Neylersin zenginlik bu. Saragöl’de on beş yirmi yaşlarında gençler kadınsızlıktan kırılır, evlenemez. Ama elli yaşındaki bey senede bir karı eskitir. Saragöl’ün yasası bu.”¹⁷⁰⁶

Ömer Polat’ın *Mahmudo ile Hazel* adlı romanında kaçakçılığı insanlara dayatan temel neden, Bölge insanının kendisini ayakta tutacak üretim araçlarından yoksunluğudur. Bu anlamda Mahmudo’yu eşkıya olmaya iten neden onun yoksulluk yüzünden Kaçakçı Kemo’yla İran’dan kaçak tütün getirirken mecbur kaldığı çatışmadır. Askerden izinli gelen Mahmudo, karısının askerlik bitinceye kadar geçinebilmesi için ağadan iş ister, ağa da onun fakirliğinden yararlanarak onu kaçakçılığa gönderir. İnsanı harekete geçiren ve toplumları yönlendiren temel itkinin ekonomik durum¹⁷⁰⁷ olduğunu iddia eden diğer Marksist yazarlar gibi Polat da eserini böyle bir eksen üzerine bina etmiştir. Romanda, Mahmudo’yu dağa çıkararak ve diğer eşkıyalar gibi kaçakçılığa yönlendiren etkenin ekonomik zorunluluk olduğu verilmeye çalışılır. Zira geçinebilecekleri başka bir geçim kaynağı yoktur. Mahmudo ile kaçakçılığa çıkan Kaçakçı Kemo’nun yaşadığı hayat, onun bu yola niçin yöneldiğini de çok iyi özetler: “Çocukları geliyordu aklına. Bir sürü yetim. Aç çıplak. Bir göz dam, bir inek, bir keçi.

¹⁷⁰³ Ömer Polat, a.g.e. s.10

¹⁷⁰⁴ Toprak sahiplerinin hem zamandan hem de iş gücünden tasarruf etmelerini kolaylaştıran traktör gibi modern tarım makineleri, o yörede yaşayan ve kendilerine ait olmayan topraklarda ortakçı veya işçi olarak çalışan tasarruf fazlası işgücünü başka yerlerde iş aramaya mecbur bırakır. Geleneksel üretim ilişkilerini bozan bu gelişme, zirai üretimde değişikliğe neden olduğu gibi, insan mobilizasyonuna da yol açar. Böylece ekonomi temelli bir faaliyet, sosyolojik değişimleri tetikleyerek göç ve gecekondu benzeri sosyal olgulara neden olur. Bu konuda bakınız Mustafa Erkal, *Bölge Açısından Azgelişmişlik*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1982.s.210

¹⁷⁰⁵ Ömer Polat, a.g.e. s.202

¹⁷⁰⁶ Ömer Polat, a.g.e. s.212

¹⁷⁰⁷ Marksist ideolojinin en önemli argümanı olan bu teze göre “politik, hukuksal, felsefi, dinsel, yazınsal, sanatsal vb. gelişme ekonomik gelişmeye dayanır.” Bu tezi ileri süren Marx ve Engels, bu kurumlarla ekonomi arasındaki çift yönlü etkileşimi de reddetmezler. Bkz: K. Marx & F. Engels, *Yazın ve Sanat Üzerine 1*, Sol Yayınları, Ankara 1995.s.31

*On bir çocuk. İlk dördü kız. En büyük oğlu on iki yaşında ne nahırcı olur, ne çoban.. Karı dersen yatalak. Tipi dersen, amansız. Tipi hain. Tam on bir çocuk. Karı yatalak. Tarla? Yok. Çayır? Yok.*¹⁷⁰⁸ Saragöl’de tarımın makineleşmesi, Aladağlarda her şeyin sahibi olan ağaların varlığı, çobanlığa ve hamallığa razı olmayanları eşkıyalığa zorlamaktadır.

Polat’ın *Dilan* isimli romanında “*kırk haneli*” köydeki “*kırk hanenin otuz dokuzu aç*”¹⁷⁰⁹ olduğu için Dilan’ın babası, karnını doyuramayacağı endişesiyle Mirkan’a kızını vermeye sıcak bakmaz. Mirkan’ın İran’a kaçakçılık yapmak için gitmesinin nedeni, kesilen başlık parasını bir türlü elde edememesidir. Zübet Beye hamallık dışında herhangi bir gelir kapıları olmayan gençler kaçakçılığa, kız babaları da başlık parasıyla hayatlarını kazanmaya mecburdurlar. Nitekim kendisini isteyen Paşo Bey için Dilan, babasına yüksek bir başlık parası kesmesi için telkinde bulunur. Çünkü Dilan’ın ailesinin geçinmesi için başka yol yoktur: “*Ben istiyorum ki bu son çağınızda karnınıza bir sıcak aş girsin. Kardeşlerim üst baş görsünler. (...) Çaresizim baba. Senden tek isteğim başlığımı yüksek tut. Bana, kendine acımasan bile anama, kardeşlerime acı.*”¹⁷¹⁰ Yazar, Bölge insanının yaşamında görülen çağdışı insanlık durumlarının temelinde yoksulluğun olduğunu bir dip akıntı halinde işler.

Ömer Polat’ın *Üçünü de Sevdim* adlı romanında Murat’ın çocukluğuna damga vurmuş en önemli ayrıntı yaşadıkları yoksulluktur. Ortaokulu okumak için ilçedeki teyzesinde kalan Murat’ın karnı ancak burada doyar. Her çay içişinde annesinden sadece iki parça şeker alan Murat, onları da Aloş isimli tayına yedirmektedir. İlkokuldaki sınıf arkadaşı Şilan da her gün yabani tezek toplamaya gider. Köydeki fakir insanların yaşadıkları hayat, yoksulluk nedeniyle ortaokula gidemeyen Şilan’ın ağzıyla verilir: “- *Her gün mü gidiyorsun yaban tezeğine?*

-Her gün. Başka çaremiz mi var. Babam onun bunun işine gidiyor, anam hasta, belini doğrultamıyor. Benden başka da kimsemiz yok.”¹⁷¹¹

Ferit Edgü’nün *Kimse ve O/Hakkâri’de Bir Mevsim*’inde yaşam, tüm olumsuzlukların nedeni gibi görünen doğayla mücadele esasına dayanır. Bu romanda,

¹⁷⁰⁸ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.41

¹⁷⁰⁹ Ömer Polat, *Dilan*, s.33

¹⁷¹⁰ Ömer Polat, *a.g.e.* s.137

¹⁷¹¹ Ömer Polat, *Üçünü de Sevdim*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2010.s.91

hayatı felç eden yoğun karla yaşamak zorunda kalan insanların hastalıklarla, yoksullukla ve doğayla savaşına tanık oluruz. Çocuklardan hiçbirinin Türkçe bilmediği Piranis Köyü'nde öğretmen, öğrencilerinin hem öğretmeni hem de öğrencisi olur. Zira Türkçeyi ve diğer dersleri öğretmek için onların konuştuğu dili öğrenmesi gerekmektedir. Çocukların ayakkabı ve çorap yetersizliğinden dolayı karda yalın ayak dolaştığı, ölen çocukların yamalı bezlerle kefenlenip gömüldüğü bu köyde Alaaddin adlı biri, ölecek çocuğu için ilaç yerine portakal ister. Çünkü çocuğu ömründe *“portakal yememiştir hiç.”*¹⁷¹²

Yaralı Zaman romanında da Edgü, dağlarda yaşayan, savaştan kaçıp Türkiye'ye sığınan insanların perişanlığına ek olarak kadınlardan bahseder. Erkek egemen bir coğrafyanın ve kültürün tüm mağduriyetine ek olarak yoksulluk da kadını ezen başka bir faktördür. Coğrafyanın mağdur ettiği insanlar, nelerden mahrum olduklarından habersiz yaşamaya çalışırlar:

“Suyun kıyısında çamaşır yıkayan kadınlara bakıyorum.

Elleri mosmor...

Yanlarından geçerken birer portakal uzatıyorum kadınlara, hiçbir şey söylemeden.

Armağanları göğüslerinden içeri atıyor kadınlar –onlar da bir şey söylemeden.

*Çocukları için, diyor Vahap.”*¹⁷¹³

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir* isimli eserinde Elazığ yöresinde yaşayan insanların -özellikle Müslüman tebadaki- yoksulluğunun sebebi, yıllarca devam eden savaşlardır. Savaşlar nedeniyle giden gençler ve orta yaşlı erkekler, çoğunlukla şehit düştüğü için, üretim azalmış, dolayısıyla halk fakirleşmiştir. Yerli sanayiden yoksun bu yörede ticaret de askere alınmayan gayrimüslimlerin eliyle yapılır. Bu durum giderek onların lehine, Müslümanların da aleyhine işler: *“Müslüman nüfus azaldığından, yok yoksul kaldığından, gayrimüslimlerin çoğalıp faizdi, tefecilikti, ihtikârdı; servetine servet kattıkları anlatıldı. Böyle giderse, gâvur bildiğini işler, Müslüman ezilir gider, denildi.”*¹⁷¹⁴ *Yukarışehir*'de ahalinin yoksulluğunu işleyen Ünlü, *Toprak Kurşun*

¹⁷¹² Ferit Edgü, *O/Hakkâri'de Bir Mevsim*, s.137

¹⁷¹³ Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, s.37

¹⁷¹⁴ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.280

Geçirmez adlı romanında da Osmanlı Devleti'nin ekonomik yetersizliğini anlatır. Dış ve iç borç kıskacındaki hazinenin yetersizliği, savaşa gerekli yardımı yapmasını engeller ve sonuç hüsrana olur.

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları* romanında, yeni kurulan bir devletin yeterli üretim olanaklarına sahip olamadan, tüm gelirlerini halktan alacağı vergilere bağlamasının Bölge insanında yarattığı rahatsızlıklara şahit oluruz. Zaten yoksul olan Çeşmirliler, kuraklık nedeniyle zor günler geçirmektedir. Buna ek olarak tahsildarların vergi toplamaları, halkı bazı tedbirler almaya itmektir: *“Bizim derdimiz daha büyüktü. Tahılımız yetesiye değildi. Zati hiçbir yıl olmazdı. Ya kurak yakar, fare keser, çekirge keser ya dolu döver, su basardı. Bazı yıllar da kış erken bastırır, harmanlar kar altında kalırdı... Tahsildar Kurat'ın baskın yapacağı günler yakındı. Beş paramız yoktu... Bir ineğimiz vardı, sağlıyordu. Öküzleri satamazdık. Evin borcu harcı bir yana, yol vergisi, mal vergisi, bir de okul vergisi yüklenmişti sırtımıza. Altından nasıl kalkardık? Daha beteri ekim ayı gelmiş, anam doğurmamıştı. Bir hafta on gün uzarsa babam son postayı da kaçırarak, ikinci bir yol vergisi gelecekti. Kambur üstüne kambur!”*¹⁷¹⁵

Yol vergisinden kurtulmak için, çocuk sayısını beşe çıkarmak, tahsildarların elli kuruş eden bir koyun için altmış kuruş vergi istemesi yüzünden köylülerin hayvanlarını saklamaları, tahıl vergisi yüzünden ahalinin türlü dolaplar çevirmesi ve rüşvete başvurmaları yöre insanının yaşam standartları hakkında bize bilgi vermektedir. Hatta Amerikalı iki yetkilinin dertlerini sorduğu köylüler hep bir ağızdan durumlarını yakınmaktadırlar:

“Çayırlarımız yandı!

Ekinlerimiz kurudu!

Sularımız soğuldu!

*Malımız para etmiyor!”*¹⁷¹⁶

Akçam'ın kendi hayatını anlattığı *Kafdağı'nın Ardı* adlı romanında da yoksulluk baba evinde başlar. *“Toprak altında öküz, inek, dana cümleten birlikte”* yatıp kalktıkları bu ilkel barınakların hayvan gübresiyle sıvanmış yüzeyi, *“tezeğin tükendiği zor*

¹⁷¹⁵ Dursun Akçam, *Kanlıdere'nin Kurtları*, s.88-89

¹⁷¹⁶ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.416

*günlerde*¹⁷¹⁷ duvardan sökülür ve yakılır. Aile boyu derinliğine hissettikleri yoksulluk yüzünden kasabadaki okulda üstsüz başsız okumak zorunda kalan Dursun, geceleri hanın ahırında kalmak zorunda kalır. Ahır kokusuyla ve geceleri fenersiz olduğu için karanlıklarda ve bitlerle mücadeleyle geçen ilkokul yıllarında karnı hep yarı aç yarı toktur: “*Ben de hazırlıksız yakalanmış olmanın sancısı içindeydim. Ahırda gömleğimin yakasını, her sabah fenerin ışığında temizler, öyle giderdim okula. Işığı tutanda bit, pire sirke saklandıkları yerden çıkar, kaçmaya çalışırken, fenerin sıcağında şişerek ölürlerd. Kurtulanları da elimle yakalar, iki tırnak arasında ‘çıt çıt’ öldürürdüm. Sirkeler kolayca ele avuca gelmezdi. Onları da yakarak imha ederdim. Bit başkanı Saadet, yakamda hiç bit bulamazdı. Zaten ‘kokuyor’ diyerek uzaktan üstünkörü bakar geçerdi.*”¹⁷¹⁸ Köylünün tahsildardan Azrail kadar korktuğu ve vergilerden kurtulmak için çocuk sayısını en az beşe çıkarttığı bu topraklarda okumak, ancak bütün masrafların devlet tarafından karşılandığı Köy Enstitüsüne gitmekle mümkündür. Dursun da Cılavuz Köy Enstitüsü’ne gitmek için her türlü zahmete katlanmak zorunda kalır.

On Yılın Romanı adlı kitabında Etem İzzet, özellikle Cumhuriyet öncesi süreçte Bölge insanının içinde bulunduğu olumsuz durumu, devletin siyasal yapısıyla irtibatlı vermeye çalışır. Ağanın, tahsildarın, mültezimin ve yoksulluğun pençesindeki halk ne yapacağını bilemez durumdadır. Kazandığını elinden alan bu sistem, onları kutsal değerlerle sömürmektedir: “*Peki ana, bizim davarımızı, pırtımızı, sığırımızı aldılar. Ekmekliğimizi niye aldılar? Bu yıl ne bir bulgur tanesi, ne bir yarma aşı yemedik. (...)* kadın ölgün bir sesle:

-Padişaha borcumuz var. Ödeyemedik, onun için aldılar.

Dedi. Altı yaşındaki çocuk sorgularının en iyilerini yapabilen Torun yine sordu:

-Padişah kim?

Medrese, tekke, softa, cami, vaiz, cehil şartlarının köylü için hazırladığı birinci cevabı kadın bütün temiz kalpliliği ve inanmışlığı ile verdi:

-Peygamberimiz efendimiz hazretlerinin yeryüzündeki vekili, bütün Müslümanların başı. Allah’a Muhammet’ten sonra en yakın kul.”¹⁷¹⁹

¹⁷¹⁷ Dursun Akçam, *Kafdağı’nın Ardi*, s.40

¹⁷¹⁸ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.176

¹⁷¹⁹ Etem İzzet, *a.g.e.* s.19

Erhan, Amerikalı profesöre geri kalmışlığın ve yoksulluğun sebebini, eğitim kurumları ve kişileri üzerinden vermeye çalışır. Ona göre bunlar, Türk milletini yüzlerce sene uyutmuş ve elektrik, otomobil, motor gibi çağın gereklerini, din kitaplarında yeri yok diye reddetmişlerdir. Fakat artık bu durum hem tüm Türkiye’de hem de Bingöl’de değişmiştir: “*Köylünün zaptiye kırbacı altında hapisten hapise, zulümden zulüme sürüklendiği, cehalet, açlık, hastalık, softalık ile baş başa bırakıldığı*”¹⁷²⁰ köy, yerini bambaşka bir köye bırakmıştır. Bunların tümü on yıl gibi kısa bir sürede Cumhuriyet devrimleri sayesinde olmuştur.

Yaşar Kemal, *Bir Ada Hikâyesi* adlı nehir romanlarında Bölge insanının yoksulluğunu çoğunlukla Sarıkamış faciasıyla irtibatlı olarak verir. Bu romanlardan *Tanyerinin Horozları*’nda Kaçak Hasan’ın uğradığı ev sahipleri “*Ekmek de yok. Ne unumuz, buğdayımız, bulgurumuz, ne de... Neyimiz varsa askerler aldı. Koyunlarımız, ineklerimiz kaldı, onları da kesip kesip yiyoruz.*”¹⁷²¹ diyerek yoksulluklarını ve çaresizliklerini dile getirirler.

Çölde Sabah Oluyor romanında Şükufe Nihal, Bölge’nin savaş nedeniyle yaşadığı yoksulluğu ve kıtlığı uzun uzadıya anlatır. Adnan’ın kişisel hayatına paralel olarak verilen toplumsal yoksunluk, beraberinde birçok sıkıntılar getirir. Bu zamanlarda “*yaşamak en büyük felaket! Ölenlere acıyan, ağlayan bile yok*”tur. “*Ortada hala ne erzak, ne hayvan var. Ara sıra, hali vakti yerinde olanlardan biri bir hayvan ele geçirir de keserse, bir yığın aç insan koşuyor, toprağa dökülen kanın altına teneke kapları uzatıyor. Çocuklar yere yatarak, dilleriyle pıhtılaşmış kanları yalıyorlar. Otların arasında bir kaplumbağa bulanların sevincine nihayet yok. Yol ortalarında kalan ölülerin bile butlarını keserek yiyenler görülmüş.*”¹⁷²² Romanda dikkat çeken bir diğer ayrıntı da yeni kurulan devletin bürokrasisini işgal eden uygunsuz kişilerdir. Adnan, Erzurum Belediyesi’nde muhasebe bölümünde çalışırken Erzurum valisi, onun hak yemez tavrından rahatsız olur ve görevinden el çektirir. Bundan sonra başvurduğu bütün kurum sınavlarında “*başarı gösterdiği halde kimsesiz, iltimasız Adnan bir türlü bir yerde asli vazife*”¹⁷²³ alamaz. En sonunda Ceylanpınar’da ailesinden uzakta çalışan bu

¹⁷²⁰ Etem İzzet, *a.g.e.* s.131

¹⁷²¹ Yaşar Kemal, *Tanyeri’nin Horozları*, s.171

¹⁷²² Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.162-163

¹⁷²³ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.188

“öz vatan çocuğu” Fahri Manas’ın gözünde yetişecek ideal insanın bir simgesi olarak duyurulur. Onun gözünde Adnan, çölde doğacak güneştir.

Ümit Kaftancıoğlu’nun bir yoksulluk kitabı niteliğindeki *Yelatan* isimli eserinde Ardahan’ın Saskara Köyü’nde yaşayan insanların yoksulluklarına tanık oluruz. Tek parti iktidarının hüküm sürdüğü yılları işleyen bu romanda, insanların tek derdi uzun süren kışı sağ salim atlattırmaktır. Roman kahramanı Aşır “yedi boğazla kışa gir”meyi düşündükçe bütün dengesini yitirmektedir. “Kime gidip el açacağını” bilemez. Gülü, kıtlıkla, yoksullukla mücadele etmekten bıkmış “Ananız öle çocuklar, ananız öle. Aha bu yaz geçti ki karınlarına ağartı adınan bir lokma gitmedi”¹⁷²⁴ deyip feryat eder. Değil buğday ekmeği, arpa bile bulamayan bu insanlar için tek endişe, yaşamlarını devam ettirmektir. Hükümetin beş çocuğu olana otuz beş lira vereceğini duyan Gülü, Hanak’a kadar yalın ayak yürür. Kocasını ve büyük oğullarını çobanlığa vermesi, ailenin ekonomik durumunu birazcık düzeltse de sorunlar tamamen bitmez. Kuması Güldene’nin ölmesi, üvey kızı Cennet’in başka bir eve sığınması, kızlarının sevdikleriyle kaçması Gülü için bir “boğaz”ın eksilmesi anlamına geldiği için aynı zamanda memnun kalınacak bir durumdur: “Aşır da Gülü de içten içe sevindiler bile, ‘Bir boğaz eksildi’ diye”.¹⁷²⁵

Lütfi Kaleli’nin *Haşhaş* adlı romanında yoksulluk roman kişilerini harekete geçiren temel saiktir. Romanın ilk sayfalarında uyuşturucu kaçakçılığında rol alan şoför, bu işe girme sebebini “Bir süre mecburum buna. İşsizlikten yapıyorum.”¹⁷²⁶ diye açıklar. Bu durum sadece Bölge insanına has bir durum değildir, aksine tüm yurttaki böyle bir işsizlik ve yoksulluk durumu vardır. Hurşid Ağa için birer maşa olarak kullanılan Ahmet ve Pala Mehmet, yol kontrolünde zorla durdurulur; çıkan çatışmada Pala Mehmet ölürken şoför Ahmet, on beş yıl hapis yer. Hurşid Ağa’nın ailesine bakması karşılığında suçu üstlenen Ahmet, bekledikleri karşılansayınca hapishaneden firar eder ve Hurşid Ağa’yı öldürür.

Romanın eksenine yoksul halkın sorunlarını koyan yazar, haşhaş tarlalarında çalışan köylüleri ve ellerinden haşhaşlarını ucuz alıp kârla satan Hurşid Ağa’yı karşıt pozisyonlarda konumlandırır. Hasan ve arkadaşları için bu yoksulluktan kurtuluş

¹⁷²⁴ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.180

¹⁷²⁵ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.84

¹⁷²⁶ Lütfi Keleli, *Haşhaş*, s.18

reçetesi, bir “*halk devrimi*”dir. Ancak yoksul olan halk, siyasal bilinçten mahrum olduğu için kurtuluş yolunu bulamamaktadır. Bölge insanının yoksulluğunu Hasan’ın annesi Elif üzerinden anlatan yazar, bu kadını çilekeş Anadolu insanı için bir sembol olarak seçer. Felçli Veysel’e ve beş çocuğa bakan Elif’i, oğlu Hasan’ın öğretmen olma ihtimali teselli etmektedir. Hasan’ın okuldan atıldığı haberi, Hasan’dan ziyade bu yoksul ve çaresiz kadını üzer. Ona göre insan önce ailesini, sonra toplumun diğer bireylerini kurtarma gayesi gütmelidir. Elif, oğlunu asla affetmemektedir: “*Hele bak şu halime, gözü akasica da avucuma düşesice he! İki ışığı düşesice he, şu ellerime bak, çarık gibi oldu afyon sıyırmaktan. Senin için onun bunun torbalığını yaptım, Hurşid Ağa’ya köle durdum ki, aman nedir Hasan’ım okusun da bizi kurtarsın, dedim. Demez olaydım, seni doğuramaz olaydım hey eşeğin sıpası, olmaz olasin beleki.*”¹⁷²⁷

Lütfi Kaleli *Kardeşlerin Kini* adlı eserinde, roman kişilerini kullanarak ülke insanının yoksulluğunu hem “sağ”da hem de “sol”da bulunan menfaat düşkünlerinin kullandığını işler. Marksist bir bakış açısıyla yazılan eserde yazar, toplum kesimleri arasındaki yüzeysel çatışmanın temelinde ezen-ezilen çelişkisinin yattığına inanır. Yüzeysel bir bakışla görülen sağ-sol çatışması, menfaatperestlerin kendi düzenlerini devam ettirmek için kurguladıkları bir *mistifikasyondur*. Romanın geneline sinen Alevi duyarlılığına rağmen, roman başkışisi Latif Coşkun iki tarafın da mağdur edildiği görüşündedir: “*Bu sömürü düzenine karşı çıkan sünniler de eziliyor. Bunca öldürülen gençlerin, içeri tıklan aydınların hepsi Alevi mi? Değil elbet. Hatta çoğu Sünni... Görüyoruz ki onlar da öldürülüyor, onlar da içeri tıklıyor. Ama beri yanda bakıyoruz ki, bugünkü düzenle özdeşleşen nice Aleviler ne içeri tıklıyor ne de öldürülüyorlar. Bu bir sınıf sorunudur Nihat kardeş.*”¹⁷²⁸ Yazar, roman kişilerinin diliyle “*emeği sömürülen Alevi-Sünni bir araya gelirse*” ancak bu sömürünün ortadan kaldırılabileceğini ve herkesin “*rahat edeceği bir yaşam düzeni*” kurulabileceğini iddia eder; zira “*bu çekişmeyi körükleyenler kendi ekonomik ve siyasal çıkarları için*”¹⁷²⁹ memleket insanını birbirine düşürmektedirler.

Barbaros Baykara’nın çöken bir devletin enkazı altında birbirlerini “*boğazlayan*” insanları ve halkları anlattığı *Nefret Köprüsü* isimli romanında Müslüman teba, Balkan savaşlarından itibaren süren yoksulluğun ve yılgınlığın tüm

¹⁷²⁷ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.82

¹⁷²⁸ Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini*, s.40

¹⁷²⁹ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.277

yükünü çekmek zorunda kalır. Savaş koşullarında yoksullukla birlikte etkisini daha da şiddetlendiren etnik kutuplaşma, Ermenilerin, Ruslarla işbirliğine girmeleri neticesinde Doğu insanını bir hayli öfkelenendirir. Ermenilerin “bedel” vererek çocuklarını göndermedikleri savaşlarda, Türkler hem erkek nüfus bakımından azalmış hem de iktisaden zayıf düşmüşlerdir. Rus ordusunun işgal ettiği yıllarda doruğa çıkan bu sefalet, açlıktan ölmelere neden olmuştur. Ne para kazanacak ne de ölümlerini gömecek genç erkek kalmıştır memlekette:

“-Ne arıyorsunuz bu kış kıyamette?

Üzerinde eski bir çoban kepenegi bulunan adam bitkin bir sesle fısıldadı.

-Biraz ekmek ağam. Un da olursa olur.

-Nereden geliyorsunuz?

-Ençiti Köyü'nden geliyoruz ağam. Köy kırılıyor açlıktan. Yemsizlik, soğuk ve hastalıktan bütün hayvanlarımız telef oldu. Biz de hastalıktan yeni kalktık. Köylük yerlerde çocuklarımız acından kırılıyor.

-Karınlarınızı doyurur, bir torba da un veririm amma, cenazelerimizin kalkmasına yardım ederseniz.”¹⁷³⁰

Kemal Bilbaşar'ın iktisaden geri bir bölgesinde yaşayan insanların hayat hikâyelerini konu edindiği *Cemo* isimli romanında, Bölge insanının ağalara, beylere ve şihlara muhtaç olmalarının temel nedeni *geçim sıkıntısı*dır. Zor günlerinde onların elinden tutacak, devletin otoritesinin hissedilmediği bir coğrafyada onları koruyacak bir sığınaktır bu kurumlar. Kışın ağır ve uzun geçtiği bu iklimde insanlar, tamamen çaresizdir. Yazar, bu durumu roman kahramanlarından Velo Dayı'nın diliyle ifade eder: “*Lakin Cano, ağasız kalmak korkutur beni. İyi bir ağamız olsa, bize kanat gerse fena mı olur? Şu diyarda ağanın himayesi olmadan yaşar bir kul göster bana. Göster ki güvenim arta! Bir avuç insan ne yapar ne ederik tek başımıza? Haramiler basanda davarımızı, canlarımızı mı koruyabiliriz?*”¹⁷³¹ Devletin topraksız köylüye toprak vereceği, kendilerine de boşaltılmış bir köyün verildiğini duyan bu insanlar, denilenlere inanmaz; çünkü onlara göre bu, duyulmuş bir şey değildir: “*Hükümetin urbana para*

¹⁷³⁰ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.198

¹⁷³¹ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.144

dağıttığı heç duyulmamıştır, vukuu yoktur. Bizim bildiğimiz, vergi der, ağa hakkı der, durmadan para ister kul kısmından.”¹⁷³²

Memo adlı romanında da Bilbaşar, Dersim yöresinde yaşayan ve özellikle maraba denilen insanların şıhlar, ağalar ve seyitler elinde yoksullaştıkları ve kendilerine ait hiçbir mülklerinin olmadığını konu edinir. Bu tasvirler, Marx’ın, zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmayan proleteryaaya yönelik ifadelerini çağırıştır. Bölge halkını daha net betimlemek için kullanılan bu ifadeler, aynı zamanda Cumhuriyet’in halka yönelik eşitlik temelli çabasının da daha iyi anlaşılması için tercih edilmiştir. Yeni devletin çıkardığı “zagon”lar gereği toprağın tüm ahali arasında eşitçe paylaşılması gerektiğini savunan Memo, dönemin ve insanların buna hazır olmamaları sebebiyle hayal kırıklığına uğrar. Bunun sadece bir kişiyle veya bir aşiretle sınırlı olmasının hiçbir fayda sağlamayacağını tecrübe eder: “*Huso ’nun sözündeki hikmeti anlamışım. Salt bir aşirette, salt bir ilde marabayı toprak sahibi etmek, onları şıhların şerrinden korumaya yetmez, tersine daha çok belaya sokarmış. Zagon her ilde birlikte yürütülmedikçe kurtuluş yoktur.*”¹⁷³³

Devlet yetkililerinin de bu konuda kafa yorduklarını gösteren bazı diyaloglarda Dersimlilerin elindeki silahların alınıp onlara kazma verilmesi ve iktisadi kazanca iştirak ettirilmesi fikri, bazı engellerle karşılaşır. Bunun yüzyılların birikimine dayanan bir düzen olduğu ve ağalar, şıhlar, seyitler tarafından korunageldiği Elazığ Paşası tarafından dillendirilir: “*Yüz yıldan beri Osmanlı korkusuyla yıldırıp birlik sözü ederek, aşiret topraklarını tapulu mal, oba halkını da kendilerine kul etmişlerdir. Öşür der, haraç der, ağalık hakkı der, çırağ parası der, kulun eline geçen parayı pulu alırlar. ‘Ardında ben varım, korkma!’ diyerek marabayı soyguna, vurguna, kan davasına sürerler, sonra da günahı, vebali onlara yüklerler: ‘N’edek? Bu kullar adam olmazlar. Şakilikten, uğrılıktan başka iş bilmezler...’ diye fukara Dersimlileri kötülerler. Beri yandan kendileri Dersim dışındaki zorba ağaların, beglerin keyfini sürerler.*”¹⁷³⁴

Romanda Elazığ Paşası’yla bir subay arasında geçen diyalogda da “*Fukaralık*

---

¹⁷³² Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.141

¹⁷³³ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.451

¹⁷³⁴ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.323

*Dersimlileri eşkıya yapmıştır.*¹⁷³⁵ denilerek “*şıhlara, ağalara dokunmadan*” bu kurulu düzenin değişmeyeceği ifade edilir.

Kırım Kıyım Kıtık isimli romanında Ateş, Erzincan yöresinde kıt kanaat geçinen insanların dramlarını konu edinir. Kuraklıkla geçen kısa yaz ayları, susuz tarıma mecbur olan halkın gelirini düşürürken, ağır “*aşar*” vergisi, köylünün tümünden belini bükmektedir. Bu romanda Doğu insanının çektiği cefada iki etken rol oynamaktadır: doğa ve devlet. Köylüyle vergileri toplayan Hacı Beğ arasında tartışmalar olur. Roman kişilerinden Sülbiye çığ nedeniyle tek ineğini kaybedince, tembel kocasıyla tartışır ve hem kocasına küfrettiği hem de Allah’a sitem ettiği için kocası tarafından boşanıp köyden kovulur. Romanda Çolak Hasan tarafından dillendirilen gerçekler, köylünün yaşam rengini de tasvir etmektedir: “*Hemi nerede görülmüş köylü milletinin güldüğü? Nerede görülmüş iki yakasının bi araya geldiği? Görülmemiştir. Çünkü, güleceği sıra, ya zaptıya dikilmiştir başına, ya tahsildar. Ya aşar dikilmiştir, ya da beğ-paşa. Zaptıyanın falakası, tahsildarın kadısı, aşarın mültezimi, mültezimden beği, beğin hükümeti, hükümetin zapdıyası kadısı vardır.*”¹⁷³⁶

Ayşe Kulin *Kardelenler* adlı eserinde, yoksulluk ve kültürel tutumlardan dolayı okuyamayan kız çocuklarının okullaşma serüvenini anlatır. Özellikle geri kalmış yörelerde, yoksulluğun da etkisiyle, tesadüf ettiğimiz kadın dramının kız çocuklarına da sirayet ettiğini görüyoruz. Memleketlerinde her türlü dezavantajı yaşayan “*yoksul analar, kızları kendi kaderlerinin aynını yaşamaları, okusunlar diye hayal kurarlar.*”¹⁷³⁷ Düzenli bir işi olmayan babaların kazandıkları sadece günlük idarelerine yeten bu ailelerde “*yoksulluğun, çaresizliğin vardığı nokta*” yazarın içini acıtır. Bu tür ailelerde büyüyen kız çocuklarının ortak hedefini Erzurumlu İrmak dile getirir: “*Evinde oturup her yıl bir çocuk doğuran bir kadın olmak istemiyorum. Ben çağdaş bir kadın olmak istiyorum.*”¹⁷³⁸

Füruzan’ın *Kırk Yedi’liler* romanında köylerin sefaleti, ülkenin geri kalmışlığı geçim darlığı nedeniyle ailesinden kopan Leylim Nine ve torunu Kiraz’ın hazin hikâyesiyle birlikte aktarılır. Kars’ı bırakıp kışın başlarında karlı dağları aşarak Erzurum’a ulaşan nine, geçinebilmek için para karşılığı kar küremeye başlar. İşlerini

¹⁷³⁵ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.320

¹⁷³⁶ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.244

¹⁷³⁷ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.22

¹⁷³⁸ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.92

görmek için Kiraz'ı yanlarına alan Emine'nin ailesi, onların trajik hikâyelerini de böylece öğrenmiş olur: *“Tam on dört başız. Ben kocamışım ya beter ağzım kocamamış. Yerim içerim. Açlığım yatışmaz. Başım eğerim, çare bulamam. Ölmem. Bir tutum edip on gün pınar suyuyla doyayım dedim. Vay kurban vay... Canımın ferri söner de göğüs tahtamın altı dinmez tıyırdar... Dağlara bakındım hepsi kar. Yollara bakındım, kara toprak daha bitip kapanmaya. Ekeneğimiz olaydı ucundan tutardım, biçeneğe kadar beklerdim... Kalk Leylim dedim, çık Erzurum'un o yana var.”*¹⁷³⁹

Şükrü Gümüş'ün yoksun bir coğrafya insanını anlattığı *Zap Boyları* romanında, Hakkâri ve çevresinde yaşayan halkın, elektriksiz, yolsuz ve dünyadan habersiz yaşantıları vardır. Hasta oğlunu doktora götürecek araç ve yoldan *mahrum* bu insanlar, nihayetinde şartların zorlamasıyla göç etmeye mecbur olurlar. Keçi besleyerek geçinen bu insanlar, hayvanlarına yem vermek için, yazın uzak çayırlarda istifledikleri otları bin bir zahmetle taşımak zorundadırlar. Ekonomik yetersizliklerden dolayı ölüm tehlikesi olan kaçakçılığa yeltenmeleri Şero'nun ağzından verilir. Namazını düzenli kılan Şero'nun haram sayılan kaçakçılığı tercih etmesi çoğunlukla şartların zorlamasından dolayıdır. Yoksulluk o derece şiddetli hissedilir ki, Şero, kızını yatılı okula yazdırıp bir *“boğaz”*dan kurtulmak ister. Hastalanan keçiyi kesip yiyen çocukların her gün et yeme isteği ve binbaşının kendi ailesine her gün et alması karşılaştırılarak çocukların dünyasına yansıyan insan manzaraları betimlenir: *“Yıllarca aynı yere gideceksin, aynı şeyi alacaksın, aynı yoldan döneceksin gene. Ölüm burnunun ucunda. Jandarmalarla karşılaştın mı, bir ölüm olacak mutlak. Gözün göre göre ölecek değilsin. Can taşıyorsun, nişanladığını yıkacaksın yere. Anası, babası, bekleyeni varmış, anası oğul diye taşlar basacakmış bağrına, aldırmayacaksın. Senin de çocukların var. Ya baştan ev ocak edinmeyeceksin. Ya da katlanacaksın buna. Doyuracaksın onları. Farkında olmadan bir kocaman yükün altına girmişsin... Rahat yaşayayım, çoluk çocuk aç kalmasın dersen, mecbur yapacaksın kaçakçılığı. Ölüm ortada, bir ortak malcasına. Ya ölüp kurtulacaksın, ya da önce davranıp karşıdakini öldüreceksin.”*¹⁷⁴⁰

Demirtaş Ceyhun'un *Asya* adlı romanında ülke genelinde II. Dünya Savaşı yıllarında beliren yoksulluk, Kürt Abuzer'in askerliğine denk geldiği için ucuz atlatılmıştır. Halkın *“perperişan”* olduğu bu yıllarda *“asker olmak (...) sivil olmaktan”*

¹⁷³⁹ Füzûzan, a.g.e. s.33

¹⁷⁴⁰ Şükrü Gümüş, *Zap Boyları*, s.55

avantajlıdır: “Askeriz ya, ne yalan söyleyeyim, bizim iyi kötü sırtımız pek, karnımız toktu. Sivilleri görsen, bir perişan ki. Çoluk çocuk, kız kızan, avrat mavrat hep perişan ki, bir yandan açlıktan, öte yandan bittten pireden kırılmacasına. Bizde de bit pire yok mu? Tehhööö, yok mu ne demek, sürüsüne bereket. Amma velâkin, temizlenmek de mümkün. Hükümet sabunumuzu verir, suyumuzu verir elhamdülillah. Hani hala derim ki, Kürt Abuzer yaşıyorsa şimdi, o zaman asker olmasına borçludur hayatını.”¹⁷⁴¹ Öte yandan Abuzer’in çocukluğunun geçtiği yerlerde yoksul insanların “malı filan olmadı mı, gayrı ya çoban durur beyin ağanın yanında, arada bir İran’a mal götürür getirir, ya mavzeri kapıp dağa çıkar, eşkıya olur.”¹⁷⁴² Abuzer kendilerinin yaşadığı bu kötü koşulların sebebinin ağalar ve şihlar olduğunu “dam mektebi”ne düşmüş “üniversite mektebi hocası”nın anlatımları sonucu anlar. Abuzer, Bölge insanının kaderini yoksulluk ve yoksunluğun çizdiğini geç de olsa anlayarak, Doğu insanında oluşacak bir uyanmanın emarelerini de saklar.

Namuscular ve *Karılar Koğuşu* isimli romanlarında Kemal Tahir, “namus” belasından dolayı hapse düşmüş insanların bu meseledeki şiddetli ısrarlarını “cahilliğe ve yoksulluğa” bağlar. Bölge insanının yaşam anlayışlarının para eksenli oluştuğunu ima eden yazar, satır aralarında ekonominin ahlaki şekillendirdiğini vermeye çalışır. Kızı hakkında söylentiler çıkan Şaroğlu’nun kızına kimsenin “orospu” diyemediğini; çünkü babasının “zengin” olduğunu söyleyen İstanbullu yazar, “fakir adam olsaydı kızını derhal reddederdi. Reddedilen körpe kız bir müddet şurada burada gezer, nihayet kerhaneye düşerdi.”¹⁷⁴³ diyerek toplumdaki namus algısının, geri kalmışlıkla paralel yürüdüğünü belirtmiş olur. *Karılar Koğuşu*’nda gardiyan Kel Hasan, pamuk fabrikasında çalıştırmak için, kızlarının yaşlarını büyütür. Ağızlarından kan gelen kızlarını işten çıkarmayan Kel Hasan’ın pişkinliğine kızan İstanbullu Murat Bey bu durumu şöyle tasvir eder: “Kızlar on bir yaşında fabrikaya, ipeğe, halıya, tütüne gidiyorlar. Bir yıl sonra kan boşanıyor. Köyde on iki yaşına basmadan evlendiriyoruz. Bir dolap canım... “Biz, bize benzeriz,” diye kurmuşlar da gıcır gıcır çeviriyorlar.”¹⁷⁴⁴

İbrahim Erdem’in *Sürgün Meyveye Durdu* adlı romanda, tüm ülkeyle paralel olarak Doğu’da görülen yoksulluğun nedeni siyasal temelde sorgulanır. Yazar, Aydın

¹⁷⁴¹ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.202

¹⁷⁴² Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.101

¹⁷⁴³ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.239

¹⁷⁴⁴ Kemal Tahir, *Karılar Koğuşu*, s.379

öğretmenin sürgün edilmesini konu edinirken, Aydın öğretmenin yakınlık duyduğu solcu öğretmenlerin kendi aralarındaki konuşmalarına da yer verilir. Türkiye'nin geri kalmışlığının sıkça vurgulandığı bu konuşmaların yanında Bilal dayının değerlendirmeleri de aktarılır. Öğretmenlerce halkın temsilcisi olarak kabul edilen Bilal Dayı, köylünün durumunu tasvir eder. *“Tohumdan, buğdaya zammın analarını bellediğini, çıkardıklarınınnsa bir işe yaramadığını anlattı. Bir tarlayı sürdürmeye on gün kışkırığın birinin ardında dolaştığından, bunca gününün zayı olduğundan, bu zayıatın yurt ekonomisine nice zarar olduğundan”*¹⁷⁴⁵ söz eden Bilal Dayı, söyledikleriyle ortalama halkın dertlerine tercüman olur.

Bölge insanını konu alan romanların genelinde tesadüf ettiğimiz yoksulluk, Haksun'un *Hazal (Kutsal Ceza)* adlı romanına da yansır. Daha romanın ilk sayfasından itibaren başlayan bu ağır tema, roman kişilerinin tüm yaşantısını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Feşo'nun üvey babası Kadir'in semeri tamir ederken *“yeni bir semere ihtiyaçlım var, ama para yok ki alam”* şeklindeki ifadesi okuyucuyu gelecek kötü olaylara hazırlayan ifadelerdir. Zira onunla özel olarak konuşmak isteyen Zülfo Ağa, ondan kızı Feşo'yu yüksek bir başlık parası karşılığında on iki yaşındaki oğlu Ali'ye isteyecektir. Teklife daha sonra evet diyecek Kadir'in gerekçesi ailenin diğer bireylerinin yaşamlarını sağlamaktır: *“Şu çocukların yaşaması gerek!” işaret parmağını uzatarak ayakta sessiz dinelen çocuklarını gösterdi. ‘Ben de istemezdim elbet böyle olmasını. Ama çaresiz kaldım işte...”*¹⁷⁴⁶ İnsanların yoksulluk nedeniyle kaçakçılığa itildiği, bu topraklarda başlık parası verilerek alınan kızlar, kocası ölünce kocasının kardeşi tarafından nikâhlanır. Nitekim Feşo, isteği dışında Ali'ye verilince kaderine razı olur ve ailesinin çektiği sıkıntılı geceleri düşünür: *“Yoksuldu emmisi, tüm yoksunluklar içinde geçiyordu yaşamları. Aç kaldıkları günler çok olmuştu. İşte o aç kaldıkları gecelerin birinde, emmisinin çaresizlikle sessizce ağladığını görmüş, acımişti adama.”*¹⁷⁴⁷

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* isimli eserinde yoksulluğun pençesindeki Mescitli Köyü sakinleri, geçimlerini zar zor yapmaktadırlar. Tarlaları sürmek için kullanılan öküzler, köydeki itibarın ve zenginliğin işareti olarak kabul edildiği için, Halo Dayı da bir çift öküz sahibi olmak ister. Oğlu askerden dönen Halo

¹⁷⁴⁵ İbrahim Erdem, *a.g.e.* s.70

¹⁷⁴⁶ Necati Haksun, *a.g.e.* s.24

¹⁷⁴⁷ Necati Haksun, *a.g.e.* s.21

Dayı'nın artık bu isteği için harekete geçme vakti gelmiştir. Karısı “*çok şükür, yetiyö bulgurumuz aşımız. Yağımız yok, gazımız yok amma, garnımız doyuyo çok şükür Allah'a...*” diyerek bu fikre karşı çıkar. Fakat Halo Dayı, inatla bir çift öküz almak için oğluyla İstanbul'a gitmek ister. Köyden indikleri kasabada ceplerinde para olmadığı için sonbahar soğuşunda sokakta yatan baba oğul, daha ucuza gitmek için kamyonlarla İstanbul'a yolculuk ederler. Orada da birkaç gün sokaklarda yatan ikili, sonraki inşaat işçiliği döneminde inşaatların zemin katlarında ve bekçi kulübelerinde yatıp kalkarlar.

Oğlunun bir dul kadınla evlenmesi sonucu kendisinden ayrılması, Halo Dayı'yı yalnızlığa mahkûm eder. Asla pes etmeyen Halo Dayı, öküz almak için biriktirdiği paraları oğlunun çalmasıyla bir kez daha yıkılır. Daha sonra köydeki karısının ve iki çocuklu kızının da gelmesiyle tek gözlü bir gecekonduya yerleşen Halo Dayı, sefaletin yığınla yaşandığı bu semtte yalnız değildir. Kentlileşmeden kentleşen¹⁷⁴⁸ insanların bitmeyen sorunları, oturdukları semtin her tarafından fişkırmaktadır: “*Ne İmamgızı, ne Zalha, ne de çocuklar hiç yabancılık çekmediler. Çünkü tüm mahalle kendileri gibiydi. Her evde bir İmamgızı vardı. Her çamaşır leğeninin başında bir Zalha vardı... Sokaklara birikmiş pis suların içinde, İhsanlar, Osmanlar, Meryemler oynayıyorlardı... Sokaktan geçen elektrik telleri olmasaydı, burası da İstanbul'un Mescitli'siydi sanki...*”¹⁷⁴⁹ Kızının da çalışmaya başlamasıyla bir çift öküz parası biriktirmeye imkân bulan Halo Dayı, kasabadan öküzlerini alarak Mescitli'ye döner; fakat İstanbul'a gitmeden önce bahse girdiği üç köylüsünün de öldüğünü öğrenir.

İlhan Tarus, *Duru Göl* romanında genç cumhuriyetin aydın bireyleri olan birkaç mühendisin penceresine yansıyan ölçsüz kalkınma projelerini konu edinir. Bölge'deki geri kalmışlığı giderecek projelerin hayata geçirilmek istendiği bu çaba, aslında geri kalmışlığın sebeplerini de netleştirir. Sorun, devlet denilen sistemi işletenlerdedir. Daha Tanzimat devrinden itibaren başlayan Hazar suyunun çorak araziye akıtılması meselesi, yeni devletin idareciler tarafından apar topar gündeme alınır. Büyük masraflarla girişilen bu projede kanallar açılır, tüneller kazılır; fakat suyun sulamaya elverişli olup olmadığı hala bilinmemektedir. Sonradan alınan raporlarda suyun elverişsizliği ortaya çıkınca meydana gelen trajikomik durumlar, yazarın sanatsal duyarlılığıyla birleşince ilginç bir geri kalmışlık hikâyesi ortaya çıkar. Yazışmaların yıllar aldığı, işe ehil

¹⁷⁴⁸ Ruşen Keleş, “Kent ve Kültür Üzerine”, *Mülkiye* (ss.9-18), Ankara 2005. Cilt:29 Sayı:246 s.12

¹⁷⁴⁹ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.379-380

insanların dinlenmediği, her farklı görüşün müfettişlerce soruşturma konusu edildiği bu düzende kabahat artık tek bir kimsede veya kurumda değildir. Yazar, büyük umutlarla girişilen ve fiyaskoyla sonuçlanan bu projenin esas suçlusunu, idealist bir genç olan mühendis Cebbar'ın diliyle katı bürokratik devleti temsil eden müfettişin yüzüne söyler:

“Herkes iyi niyetlidir. Herkes memlekete hizmet amacına dönerek kollarını sıvamıştır. Herkes iyidir, suçsuzdur, elinden geleni yapmıştır. Suçlu, salt cehaletimizdir.

-Biz cahil miyiz?

-Hayır, biz cahil değiliz. Memleketçe geri kalmışız. Şimdilerde uyanıyoruz. Ama tek gözle uyardığımız anlaşılıyor.

-Bu da ne demek?

-Aksıyor işler..”¹⁷⁵⁰

Mutluluk isimli romanında Bölge insanının geri kalmışlığına dair bazı ayrıntılara da yer veren Zülfü Livaneli, Bölge’de yoksullukla diyalektik bir ilişkide bulunan cehaleti de betimler. Meryem’in annesinin doğumdan birkaç gün sonra kötüleşmesi üzerine “günlerce ayaklarından asılma, hocalara okutulma, akli eren ermeyen her kişinin söylediği kocakarı ilaçlarını içirme işkencelerinden sonra sakince”¹⁷⁵¹ can vermiştir. Realiteyle bağları kopuk olan bu insanların geçmişe takılıp kalmaları yeni teknolojik araçlara karşı da olumsuz refleksler oluşturmalarına neden olmuştur. Askerlik yapan Cemal’in çatışmalarda ölüp ölmediğini merak etmelerine rağmen “evde radyo ve televizyon gibi ‘gâvur icatları’ yasak olduğu için”¹⁷⁵² öğrenemeyen anne ve babası, arada bir gelen mektuplarla meraklarını giderebilmektedir.

Yüreğim İrevan’da Kaldı isimli romanında Seriyeye adlı bir kadının acılarla ve yoksunluklarla geçen hayat hikâyesine yer veren Serdar Ünsal, Erivan’dan başlayan hayat yolculuğunu İran’da bir süre devam ettirdikten sonra Iğdır’a yerleşen Seriyeye’nin çektiği geçim sıkıntısını işler. Çocuklarının daha iyi bir yaşam sürmesi için önce İran’da mecburi bir evlilik yapan Seriyeye, bu kocasını da yitirdikten sonra Iğdır’da akrabalarının yardımıyla bir süre tek başına çabalarsa da yokluk onu üçüncü bir evlilik yapmaya iter. İki kız çocuğunun mutsuz yaşamına uzun süre dayanamayacağını anlayan Seriyeye,

¹⁷⁵⁰ İlhan Tarus, *a.g.e.* s.298

¹⁷⁵¹ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.12

¹⁷⁵² Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.23

fırıncılık yapan Mehmet'in teklifini ciddi ciddi düşünür. "Kızlar maddi durumun yetersizliğinden dolayı huzursuz olduklarını her şekilde belli"¹⁷⁵³ edince o da gelen teklifi, çocuklarıyla danışarak kabul etmek zorunda kalır:

"-Elbise istemiyor musun?"

-İstiyorum!

-Ya iyi yemekler?

-Evet ama...

-Kendimize ait ev?

-İyi olur doğrusu, her an başkalarına muhtaç olabiliriz, biliyoruz.

-Ya baba?

-Satılıyor mu?

-Hayır, ama evlenirsem bir babanız ve bu isteklerinizin çoğu muhtemelen olacak.

-Evlen o zaman!

-Dışarı çıkmayın! Ben Bedircihan'a gidip kararımı bildirip geleceğim.

-İyi madem... Zengindir inşallah.

-Fırıncıymış.

-En azından bayat ekmekten kurtulacağız!"¹⁷⁵⁴

Ercan Karaman'ın *Ağrı'nın Öteki Yüzü*'nde uçakla indikleri Van'dan Doğubayazıt'a giderken ve Doğubayazıt'ta dolaşırken tanık olunan manzaralar, yöre insanının gelişmişlik düzeyleri ve yöredeki yaşam gerçekliği hakkında ipuçları verir. "Büyükçe bir kasabayı andıran" Doğubayazıt'ın "dağınık, iki katlı evleri"¹⁷⁵⁵, caddelerde göze çarpan polis araçlarıyla tırmanış ekibini huzursuz etmiş, bu huzursuzluk nedeniyle tüm ekip, şakalaşmadan ve gülüşmeden birbirlerine sokularak ilçeyi dolaşmıştır. Daha ilçeye gelmeden geçtikleri Van-Doğubayazıt yolu izlenimleri Batı'daki kasabalara oranla ne kadar geri kalındığının da bir göstergesidir: "Van

¹⁷⁵³ Serdar Ünsal, *Yüreğim İrevan'da Kaldı*, Sahil Kitap, Ankara 2015.s.164

¹⁷⁵⁴ Serdar Ünsal, *a.g.e.* s.166

¹⁷⁵⁵ Ercan Karaman, *a.g.e.* s.99

Gölü'nün etrafından Doğubayazıt'a yol alırken geçtiğimiz yerler sanki bu zaman dilimine ait değildi. Toprak evlerden kurulmuş köyler, evlerin önünde tezek tepeleri, hayvan sürüleri geleceğe değil de geçmişe götürdü hepimizi. ¹⁷⁵⁶

Geçmiş, Bir Zamandı romanında Ardahan'a bağlı Ölçekli Köyü sakinlerinin yaşam koşullarını işleyen Alper Akçam, orman kesimi adı altında yoksul köylünün kullanılmasına karşı çıkan Doktor'un köylüleri örgütlemesi, onların yoksullukları nedeniyle hayli zaman alır. Geçimlerini sağlamak için bu işe muhtaç olan köylüler, ıslah adı altında yapılan orman katliamına razı görünmeseler de bu işte çalışmak istemektedirler. Doktor ise halkın yaşam koşullarını tasvir ederek durumlarından haberdar olduğunu onlara göstermek ister, bu sayede onları daha rahat etkileyecektir: *"Çok zor koşullar altında yaşadığınızı biliyorum. Sekiz ay süren kışla, karla, soğukla mücadele ediyorsunuz... Her geçen gün azalan ambardaki tahıla, kuyudaki patatese ve büyük evlerdeki dirhem dirhem yediğiniz ağartıya, peynire, yağa bakıp bahar gelene değin yetmesi için yediğinizden kısıyorsunuz. Bahar geldi mi de korkunun yerini amansız çalışma alıyor. Kaba kol kuvvetine, ağır insan emeğine dayanan bir çalışma... Soğukta, erimiş kar sularının içinde, yağmurun altında, yarı aç yarı tok, bahara zor çıkmış, kemikleri sayılır olmuş öküzlerinizin peşinde, cilganın sapından tutup ekin ekiyorsunuz... Sabahlara kadar öküz otarıp akşamlara kadar yakıp kavuran dağ güneşinin altında kotan sapından tutuyor, ter döküyorsunuz... Malınız, ürettiğiniz, para etmediği için, siz çalışıyorsunuz, aracı, tefeci, Ardahan mal meydanındaki bezirgânlar yiyor kaymağı.* ¹⁷⁵⁷

Efsane Kadın Nene Hatun isimli romanında Uzunyaylalı, savaş yıllarının kötü koşullarında ayakta kalmaya çalışan Erzurum köylüsünün yaşadığı yoksulluğun birinci faktörü olarak Rus işgali gösterilir. Bir roman kişisine söylettirilenler halkın sadece Ruslarla değil, yoksullukla da mücadele ettiğinin kanıtıdır: *"Şehit oğul değil, züğürtlük belimi büküyor benim... Eve gidemiyorum, şehidin bebeleri yüreğimi yakıyor. Para yok. Bir külek yağ basmıştık, peynirle beraber onu da sattık, parayı icara verdik.* ¹⁷⁵⁸

Uzunyaylalı'nın *Paylaşılamayan Topraklar* isimli eserinde halk, Rus işgali süresince yapılan el koymalar ve soygunlarla savaşın sonuna doğru kaçan Ermeni

¹⁷⁵⁶ Ercan Karaman, *a.g.e.* s.103

¹⁷⁵⁷ Alper Akçam, *Geçmiş, Bir Zamandı*, s.349-350

¹⁷⁵⁸ M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.164

çetelerinin gasp edip götürdüklerinden dolayı mağdur olmuş, tüm malları ve erzakları ellerinden alınarak perişan edilmiştir. Çaresiz kalan halka Kazım Karabekir Paşa tarafından Ruslardan kalan bir kısım erzak dağıtılarak halkın kışı atlatmasına yardım edilmiştir. Ağır savaş koşullarından kurtulmak için çabalayan halk, ne bir hayvana ne de bir üretim aracına sahiptir: *“Ermeniler bir tek hayvan bırakmamıştı. Ekecek ne tohumluk vardı ne de tarlayı sürececek hayvan. Ovanın köylerinden bazı insanlar Ermenilerin ulaşamadığı dağ köylerine, hatta ta Sarıkamış ve Kars tarafına giderek sırtlarında tohumluk buğday, arpa getirip bel kürekleriyle tarla ekiyordu. Şehir halkı da muhacirler gibi sabah erkenden araziye dağılıp ot topluyordu. En değerli şey yemeklik ısırgan, ebegümece, evelik gibi otlardı. İnsanlar bu otları her gün zahmetle elde edebildikleri yumruk büyüklüğündeki vesika ekmeğini yiyip ayakta kalmaya çalışıyordu.”*¹⁷⁵⁹

Mustafa Yeşilova'nın Tunceli'nin isyan yıllarını konu edindiği *Kopo* adlı romanında, yöre insanının çektiği sıkıntıların çoğunluğunun temelinde geri kalmışlığın ve yoksulluğun izleri görülür. Kendileri hakkında dile getirilen “hırsız”lık yakıştırmasının ekonomik temellerinin izah edilmeye çalışıldığı eserde, Seyyit Rıza'nın *“Bize hırsız diyorlar. Yalan değil, dinle Kopo, biz namussuzluğun değil, açlığın hırsızıyız.”*¹⁷⁶⁰ sözleri, yöre insanının çaresizlikten bu yola başvurduğunun işaretidir. Bu olumsuz durumdan kurtulmanın kendilerince çaresini bulamayan Seyyit Rıza, *“Buraya ipten kazıktan kurtulma görevlileri yollayacaklarına (...) yoksulluğumuza, perişanlığımıza, açlığımıza ortak olacakları yollasınlar. Kaba kuvvetle gelmeye gerek yok, iş alanları açarak gelsinler...”*¹⁷⁶¹ diyerek isyanlara neden olan ekonomik yetersizliklerin giderilmesiyle insanların huzura kavuşacağını belirtir.

İsyanın başlaması, Kopo gibi birçok insanı tedirgin eder. Ne yapacağını, kime güveneceğini bilemeyen halk kaderine razı olmuş, gelecek felaketlerden emin olarak beklemektedir. Kendi dertlerine, yeni kurulan Cumhuriyet nezdinde bir tercüman bulamadıkları için karamsardırlar: *“Ordu Dersim'e yürümüştü. Dersim türlü nedenlerle, katı ve acımasız yaşamını sürdürüyordu. Yoksulluk, töre el ele vererek Dersim'in mayasını oluşturmuştu.(...) Bölge'nin ağır kışı, vadiler arasına sıkışmış, küçük arazi dilimlerinin yetersizliği, koyun ve keçi sürülerinden elde edilen gelirin, ilkel yaşama bile*

¹⁷⁵⁹ M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılmayan Topraklar*, s.263

¹⁷⁶⁰ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.8

¹⁷⁶¹ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.9

yetmeyişi sonunda, bir çare olarak çapul gelip Dersim'e yerleşmişti. Bu kadarcık gelir yaşam için yeterli miydi? Yaşamların bile en ilkeline yeter miydi? Çapulculuk, çaresizliğin son çaresi olarak bir kere Dersim'e yerleşmemiş miydi? Bölge her devirde üvey evlat uygulaması görmüştü. Yönetimle kısıtlı, gergin ilişkilere itilmişti. Çapulculuk sanki öç almaktı."¹⁷⁶² Sürgün yılları dâhil bütün hayatı boyunca "yoksulluk bir lanet halkası gibi" Kopo'nun boynundan çıkmayacak ve bu şartların neden olduğu sürtüşmelerle hem kendisinin hem de ailesinin geleceğini karartacaktır.

Dersim 1937 romanında yöre insanının içinde bulunduğu durumu ayrıntılarıyla anlatmaya çalışan Barbaros Baykara, "fukara Dersim halkı"nın "kılğıl denilen dari ekmeğine ayran kurusunu katık"¹⁷⁶³ etmelerinden, ağa ve seyitlerinin kan davalarında can vermelerine; seyitler için çapulculuk etmelerinden, onların arazilerinde bedava çalışmalarına kadar birçok noktada sömürülmesini işler romanında. "Türkiye'de feodalitenin son kalıntısı olan ağalarının peşinde yeni çıkmazlara saf saf"¹⁷⁶⁴ giden bu insanlar, "cehalet, sömürü ve sefaletin orta yerde nara attığı"¹⁷⁶⁵ bu topraklarda açlıktan kırılırlar. Binbaşı Kemal, Cumhuriyet'in halkına karşı müşfik yüzünü yöre halkına tanıtarak onların hakkı olan huzuru ve refahı devletin verebileceğini ifade eder. Vaad ettikleri aynı zamanda Bölge insanının yaşadığı olumsuz sosyoekonomik durumu da tasvir eder:

"Yarımdan itibaren buraya gelecek bir toprak komisyonu, Cebrail melununun topraklarını, sürülerini sizlere dağıtacak. Sizin olacak bu topraklar. Tohumluğunuzu, aletlerinizi hükümet verecek. Şeyhe, ağaya ihtiyacınız yoktur sizin. Bugüne kadar haraç ve ağalık hakkı ile sizleri soyup soğana çevirdiler. Ardından da size cesaret verip soyguna, çapula, kan davasına sürdüler. Bunların günahı, vebalini de sizlere yıktılar. Sen ağa hatırına hapislerde çürürken, dünyanın tüm nimetleri ile sefa sürdü bu alçak adamlar. Biz sizleri, Dersimli şeyhlerin, ağaların zulmünden kurtarmaya yemin etmiş insanlarız. Açtığımız yollar, kurduğumuz köprülerle, yaptığımız okullarla yeni bir nizam kurulacak burada. Kendi kendinizin efendisi olacaksınız. Aranızdaki fukaraları da gözetin. Fukarayı gözeteni Allah da gözetir. Hızır gayretini artırır."¹⁷⁶⁶

¹⁷⁶² Mustafa Yeşilova, a.g.e. s.31

¹⁷⁶³ Barbaros Baykara, Dersim 1937, s.12

¹⁷⁶⁴ Barbaros Baykara, a.g.e. s.26

¹⁷⁶⁵ Barbaros Baykara, a.g.e. s.60

¹⁷⁶⁶ Barbaros Baykara, a.g.e. s.147

Baykara, *Dersim 1938* romanında da aynı temayı devam ettirir ve halkın kendi iktisadi mevcudiyetiyle özgürlüğünü yüzyılların birikimi olan kültürel doku sayesinde sağlayamaması gerçeğini romanda bir Dersimliye şöyle söyler: “Zamanında devlet, Ermenilerden kalan toprakları fukara Dersimlilere dağıtmıştı. Dağıtmıştı amma şıhlar, ağalar yerlerinde duruyorlardı. Devlete vergi, şıhlara haraç vermekten bıktı biçareler. Sonunda da köylüler devletin kendini koruyamadığını görüp şıhlara, ağalara sığınıp yeniden kulluğa talip oldular. Bu insanları kurtarmaya geldiniz amma, şıhlara, seyitlere uyup kendilerini düşmanlığa kaptırdılar. Gazi Paşamız kulluğa son vermek ve Dersim’e bir nizam getirmek istemiştir. Fakat şıhlar, ağalar fitne düzüp kulları sancak açmaya zorlamıştır. Nizamın düzelmesine fırsat vermemişlerdir.”¹⁷⁶⁷ Yarbay Kemal’in temsil ettiği devlet, sonunda bu insanları eski hayat biçimlerinden uzaklaştırmak için Batı Anadolu’ya zorunlu göçe zorlamıştır.

Yılmaz Akbulut’un *Dersim Dikeni* isimli eserinde köyün tüm toprakları Adıgüzel adlı ağa tarafından zaptedildiği için köylüler, yoksulluk mücadelesi verirler. Topraklarında çalıştırdığı köylüye sadece pay veren ağa, onların üründen biraz çalmalarına da sert cezalarla karşılık verir. “Açlık ve yoksullukla çırpınan halk” Adıgüzel ve Şaban isimli ağaların kapısında kul olmaya razı olur. Yeterince beslenemeyen köylüler “çok zayıf düştüğü için, köyde meydana gelen bulaşıcı hastalıklar çabucak” yayılır ve “bu hastalıklardan her yıl birçok insan”¹⁷⁶⁸ ölür. Kurduğu şebekeyle ekonomik çarkın hep kendi lehine dönmesini sağlayan Adıgüzel’e karşın halkın hayatı büyük sıkıntılar içinde geçer: “Halkın günü çoğunlukla açlık içinde geçirdi. Beslenen birkaç hayvanın sütü, yoğurdu ve yağı hayatın devamı için tek kaynaktı. Karınları güçlkle doyuran bu verilerden başka halk, giysilerini temin edecek gelirden yoksundu.”¹⁷⁶⁹

Haydar Karataş’ın Dersim’deki isyan sonrası dönemi konu edindiği *Gece Kelebeği* adlı romanında yöre halkı, Anadolu’nun batısına sürgüne gönderilirken geride kalanlar bir ölüm kalım savaşına girer. İsyân öncesi, aşiretler arası kan davaları nedeniyle başlayan husumetler, isyan sonrasında devlet otoritesinin sağlanma faaliyetleri, askere alınmalar ve peşinden gelen sürgünler nedeniyle erkek gücünden yoksun kalındığından, büyük bir geçim sıkıntısı baş gösterir. Gülüzar ve annesinin tek

¹⁷⁶⁷ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.90

¹⁷⁶⁸ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.27

¹⁷⁶⁹ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.7

yemekleri “*goni denen acımsı bir dikenin yılan gibi kıvrılan kök*”leridir. Uzun süren kış mevsiminde onları hayatta tutan şey, evde saklanan üç Ermeni’nin getirdiği iki domuzdur. Gülüzar’ın nenesi başta “*mundar bir eti yiyip cehenneme*” gitmek istemiyorum dediyse de sonunda o da yemek zorunda kalır.

Devlet otoritesinin tam sağlanamadığı bu dönemde “*dağlara kaçan insanların tek geçim kaynağı hırsızlık*”tır: “*Eğer içlerinde erkekler varsa, geceleri askerlerin yakmadığı köylere giriyor, ellerine geçen her bir şeyi alıp gidiyorlardı.*”¹⁷⁷⁰ Bu dönemde Gülüzar’la çevrelerindeki kadın ve çocuklardan oluşan kalabalık doğadan topladıkları türlü otlarla karınlarını doyurur. Dağ köylerinin daha şanslı olduğu bu dönemde “*neredeysse her ot*” yenir; fakat tuzun bulunmamasından dolayı Gülüzar, hiçbir otun tadına varamaz. Çevre illerle hiçbir alışverişin mümkün olmadığı bu kaos ortamında yoksullukla tuzun yokluğu adeta Gülüzar’ın gözünde örtüşmüş gibidir:

“*Anne, bizde tuz neden olmuyor?*”

Perperkem, tuz olmaz, tuz Allah’ın bir lütfudur. Tuz gibisi yoktur, eskiden babanın adamları gidip Kemah’tan tuz getirirlerdi. Özbeöz kaya tuzu, böyle parmaklarının arasına bir tutam alıp çorbaya atsan tamam, o çorba tadından yenmez. Çocukların burnundan gelen sarı su da tuzsuzluktan, ekmek olsa gelmez derler ya, sen inanma gece keleşim, tuz olmadığı için insanların içi çürüdü.”¹⁷⁷¹

Hasan İzzettin Dinamo’nun *Kutsal Barış* romanında Bölge halkının yoksulluğu ve geri kalmışlığına neden olan dinamikler, yerel unsurlardır: ağa, şeyh, seyit... Bu romana yansıyan sıradan halk gerçekliği; yoksulluğun, eğitimsizliğin ve geri kalmışlığın tüm özelliklerini barındırmaya müsaittir. Yerli bey ve seyitlerin manevi baskısı altında yaşayan bu insanlar, toprak sahibi olmadıkları gibi, yaptıkları yağmalardan elde ettiklerini de beylerine vermek zorundadır. Yöre halkının “*korkunç bir bilgisizlik içinde yuvarlanıp gitmesi*” bundan faydalanmak isteyen ve “*dinsel bir güç de taşıyan derebeylerinin arayıp da bulamadığı bir nimet*” potansiyeli taşımaktadır. Bu oyunu gören Yarbay Kemal, Cebrail Ağa’nın köyündeki “*bütün toprakları, sürüleri*” köylülere dağıtma kararı alır. Böylece “*artık hiçbir köylünün geçim derdi için şeyhlere, ağalara ve seyitlere gereksinimi kalmayacak*”tır. Köylüler, kendi kazandıklarıyla

¹⁷⁷⁰ Haydar Karataş, a.g.e. s.23

¹⁷⁷¹ Haydar Karataş, a.g.e. s.96

geçinme yolunu öğrenirlerse, feodal egemenlerinin “işlediği suçların cezasını çekmek uğruna mapushanelerde”¹⁷⁷² yatmayacaktır.

Alişer adlı romanında isyan yıllarındaki Tunceli halkı hakkında bilgiler vermeyi ihmal etmeyen Doğan Munzuroğlu, aşiretler halinde yaşayan halkın, sınırlı tarım ve hayvancılığa dayanan *üretim ilişkileri* nedeniyle talana ve kelepire alıştığını anlatır. Birçok aşiretin “talan ve çapuldan gelen gelir dışında” gelirinin olmaması, onların taşınır mallar üzerinden sermaye değiştirmelerine ve sonuç olarak da çatışmalarına neden olmaktadır. İsyân öncesi bu çatışmalar, aşiretler arası birliğin sağlanmasının önünü tıkarken, isyan sonrası kırılan erkekler ve müsadere edilen hayvanlar nedeniyle tam bir trajediye dönüşür. İsyân sonrası sürgünden “geriye kalanların acısı” sürgüne gidenlere göre daha büyüktür; çünkü “*sürgüne gidenlerin en azından karnı doyuyor*”, ayaklarına bir çarık bulabiliyorlardır. İsyân sonrası erkekler için çıkarılan askerlik kararı gereğince “*18 yaşındaki gençler ve 60 yaşındaki yaşlılar birlikte silahaltına*” alınmakta bu da ilkel üretim biçimlerine sahip yörede kadınlar ve çocukların yoksullaşmasına yol açmaktadır. Erkeğin kazancından mahrum bu insanlar, “*savile, gulike ve geven kökü gibi otlar yiyerek ayakta durmaya çalışır*”¹⁷⁷³, bu otların yenmesi de insanlarda birçok karın ve bağırsak ağrılarına yol açmaktadır.

Nişancı isimli romanında Şeyh Said ayaklanmasını konu edinen Metin Aktaş, isyanın kısa sürede yayılmasının bir sebebi olarak halkın yoksulluğunu sayar. İsyânın propaganda unsurlarından biri olan “*Bundan sonra asker, jandarma, yerel yöneticiler size baskı yapamayacak, sizin malınızın zorla elinizden alınmasına sebep olan öşür vergisi kaldırılacaktır.*”¹⁷⁷⁴ haberi isyanın kısa zamanda halk nezdinde benimsenmesine yarayacaktır. Zira halk tahsildarın kestiği vergilerden bizar olmuş durumdadır. Tahsildarın jandarma eşliğinde kestiği vergi, insanların “*vergilendirilen eşyayı ve hayvanı*” satsalar bile vergisinin yarısını tutmayacağı meblağdadır. Bu yüzden “*Jandarmalarla tahsildar geliyor*” çağrısını duyan insanlar, “*içlerine bomba düşmüş gibi çığlık çığlığa bağırarak*”¹⁷⁷⁵ koşuşturmaya ve hayvanlarını saklamaya çalışır.

Erkan Karagöz *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanında, Birinci Dünya Savaşı ve takip eden yıllarda halkın uğradığı büyük felaketleri işlerken özellikle savaş sonrasında

¹⁷⁷² Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.475

¹⁷⁷³ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.141

¹⁷⁷⁴ Metin Aktaş, *Nişancı*, s. 218

¹⁷⁷⁵ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.91

adaletsiz mülk paylaşımına dikkati çekerek yoksulların her devirde aynı kaderle yüz yüze olduğunu anlatır. Şevket adlı sosyal demokrat bir karakterle dünya görüşünü veren yazar anlatıcı, Şevket'in Bolşeviklere yakın durmasıyla yoksullar hakkındaki tutumunu da belli etmiş olur. Nitekim Şevket, hayal kırıklığı içinde, yeni kurulan Cumhuriyet idaresinin de *“insanların çoğu, damlarda biten unuca tohumlarını öğütüp ekmek yapıyorken, birtakım insanların bu yoksul köylüleri (...) kendi tarlalarında çok küçük paralar karşılığında çalıştırarak ezdiklerini”*¹⁷⁷⁶ umursamayarak eski değirmene su taşıdığını ifade eder.

Rus Kızı Vasilisa'nın bir devamı olan *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* romanında yoksulluk, kocası ölen Tükez'in kayınıyla evlenmesine neden olduğu gibi, köylülerin de hem sağlıksız mekânlarda barınmasına hem de yetersiz beslenmesine yol açan en önemli etkidir. Kocasının ölümünden sonra valilik tarafından kendilerine kentte bir ev verileceğini öğrenen Tükez, kocasının ve kayınpederinin geçim sıkıntısı çekileceği yönündeki ısrarları nedeniyle çocuklarına eğitim kapısını aralayacak kente gitmektense valilikçe bir başka köyde verilen eve yerleşir.

Şevket'i öldüren Mehe ve Kazım isimli köylülerin amacı, onda olduğuna inandıkları altınlara konmaktır. Yoksulluğun Abdo Bey gibi çıkarıcı kişilerce suistimal edildiği bu coğrafyada açlıkla boğuşan insanlar, doğruyu ve yanlış ayırt edemeyecek durumdadırlar: *“O özellikle kâhyası aracılığıyla sürekli bu kişileri kışkırtmış, kente gittiği günü öğrendiğinde yine bu kişilere Şevket'in dönüşte parayla döneceğini duyurmuştu. Mülkiyet düşmanı Şevket ve benzeri varken başkalarının, özellikle nökerlerin ve tırpancılarının mal mülk sahibi olmalarının mümkün olmayacağını, onun gibiler ortadan kaldırılmadan kendilerinin önünün açılmayacağını, öldürülmesi halinde, aslında sahipsiz olan paraların kendilerine kalacağını, kimsenin paraların hesabını sormayacağını, çünkü bu paraların aslında hükümetin değil, Bolşeviklerin olduğunu sürekli anlattırılmıştı.”*¹⁷⁷⁷

Nezihe Muhiddin'in *Boz Kurt* isimli eserinde annesinin ölümünden sonra kimsesiz kalan küçük Mehmet'in yaşamı işlenir. Erzincan'dan İstanbul'a okuyup yazmak ve *“kılcı şıkırdatan bir zabıt olarak köyüne”* dönmek için gidecek olan Mehmet, kendisine yardım edecek akrabadan yoksundur. Kendisine güveni tam olan

¹⁷⁷⁶ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.167

¹⁷⁷⁷ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.19

Mehmet'in "*cebinde on parası bile*"¹⁷⁷⁸ yoktur. Kasabadaki bir köylüsünden borç isteyen Mehmet, onun da parasız olduğunu öğrenince çok üzülür. Merhametini celbettiği başka bir kişinin yardımıyla çıktığı bu uzun yolculukta ve ulaştığı İstanbul'da yoksulluk onun peşini hiç bırakmayacaktır.

Savaş yıllarına rastlayan yoksulluğu *Harput'taki Hayalet* isimli eserinde işleyen Metin Aktaş, cephedeki askerlerin açlıktan ölmek için kestikleri beygirleri nasıl afiyetle yediklerini Roc'un tanıklığıyla anlatır. Roc'un özellikle Erzincan'da rastladığı manzaralar, halkın açlıktan ölmek için neye mecbur olduğunu da gözler önüne serer. Bir köpeğin derisini yüzen adama yaptığı işin nedenini soran Roc, "*buralarda insanlar açlıktan kırılıyor, ölmek için ne bulurlarsa yiyorlar.*"¹⁷⁷⁹ diyerek açlıktan ölmek için hangi çarelere başvurduklarını acı bir biçimde itiraf etmiş olur.

Kemal Engürel'in *Mazlumun İntikamı* isimli eserinde yoksulluk, siyasal mülahazalardan uzak, tamamen doğal bir olgu olarak işlenir. Yücealan Köyü'nde yaşayan Haslet, uzun yıllar önce severek evlendiği Çoban Aziz'den olan oğlu dünyaya gelmeden saatler evvel, kocası ölünce bir başına kalır. Kocası, "*yokluk ve mahrumiyetin ezici darbesi altında*"¹⁷⁸⁰ elli yıllık ömrünü tamamlayarak ölmüştür. Kocasının ölümüyle tamamen çaresiz kalan Haslet, "*karanlıklar içinde dondurucu soğukların tesiriyle titreyen hasta vücudunu mu, yokluk ve mahrumiyet içinde ölüp köyün mescidinde yatan kocasını mı, onun facialı ölümü esnasında doğan ve eski gömleğine sarılı olarak kucağında yatan mazlum yavrusunu mu*"¹⁷⁸¹ düşüneceğine karar veremeden ortalıkta kalır. Kocasız kalan Haslet de "*mini mini yavrusu*"na "*yokluktan ve mahrumiyetten*"¹⁷⁸² başka bir miras bırakmayarak doğumdan sonra ölünce, çocuk tamamen kimsesiz kalır. Yetim ve öksüz kalan yoksul Mazlum'a sahip çıkan Rahime de iki yıl önce ölen kocasından sonra bir kızıyla birlikte yokluk içinde yaşayan biridir. Kendi sütü ancak çocuğuna yeten Rahime, Mazlum'u doyurabilmek için siyah keçisinin sütünü kullanır.

Oya Baydar'ın örgütten kaçmaya çalışan bir gencin hayatını konu edindiği *Kayıp Söz* isimli romanında Mahmut, tıp fakültesi öğrencisiyken dağa çıkmıştır.

¹⁷⁷⁸ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.* s.14

¹⁷⁷⁹ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.348

¹⁷⁸⁰ Kemal Engürel, *a.g.e.* s.7

¹⁷⁸¹ Kemal Engürel, *a.g.e.* s.20

¹⁷⁸² Kemal Engürel, *a.g.e.* s.8

Romadaki temel ileti, gençleri dağa sürükleyen en önemli etkenlerden birinin yoksulluk olduğudur. Zelal ile Batı'ya kaçmaya çalışan Mahmut'un kendi yaşam hikâyesi, yoklukla mücadele üzerinedir. Üniversiteyi kazanmak için yazıldığı “*dershane ücretini ödeyebilmek için ailecek çöp*” toplayan Mahmut, en çok babası için üzüdür: “*Babam; o koca adam, o gururlu adam, şıhlar mirler soyundan, çöp bidonlarını karıştırdı. Yüzüne poşu bağladı hep; kötü kokuları duymamak için değil, tanınmasın, utanmasın diye.*”¹⁷⁸³ Bütün bu çabalardan sonra tıp fakültesini kazanan Mahmut, okulda karıştığı bazı etkinliklerden dolayı bir dönem uzaklaştırma alınca çaresiz kalır. Omuzlarına çöken yoksulluk, ona tüm yolları kapatacaktır: “*İmkân olsa, küçük bir iş falan ayarlayabilse, yürütmeyi durdurma kararını bekleyebilirdi, kaldığı yerden devam edebilirdi güç de olsa. İmkân yoktu, iş yoktu, baba parası yoktu.*”¹⁷⁸⁴ İçine düştüğü bu durumdan kurtulamayan Mahmut, sonradan pişman olacağı dağ yoluna girmek zorunda kalır.

Erhan Pınarbaşı'nın *Ceset Fotoğrafçısı* isimli romanında öldürülen teröristlerin fotoğraflarını ve görüntülerini TRT'de yayınlanacak formatta çekme görevini yapan Astsubay Cemil, görev süresi boyunca tanık olduğu olayları ve durumları hatıra defterine not eder. Anlatımlarında geri kalmışlığı ve yoksulluğu özellikle vurgulaması bile anlatımlarına nüfuz eden durumlar, yöre insanının içinde bulunduğu yaşam koşullarını da gözler önüne serer. Özellikle köylerdeki kadınların ve çocukların “hiç Türkçe” bilmemesi, birkaç evden oluşan köylerdeki ilkel hayatları, doktorlarla buluşamayan yaşamları, kaderine razı olmuş yoksunluk ve yoksullukla yoğrulan hayatlarını zehirlemektedir: “*Toprak damlı evler, yolsuz köyler, doktorsuz, dermansız hastalar...*”¹⁷⁸⁵

3.2.4. Ağa-Halk Çelişkisi

Doğu Anadolu'nun, toplumsal biçimlenmesinde belirgin olan feodal örgütlenme¹⁷⁸⁶ geniş halk kesimlerini etkilediği gibi, toplumu anlatan romanlara da

¹⁷⁸³ Oya Baydar, *a.g.e.* s.123

¹⁷⁸⁴ Oya Baydar, *a.g.e.* s.124

¹⁷⁸⁵ Erhan Pınarbaşı, *a.g.e.* s.48

¹⁷⁸⁶ Doğu'nun sosyoekonomik durumu hakkında yerinde gözlem yaparak 1936'da bir rapor hazırlayan Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın tespiti de bu doğrultudadır: “*Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kati bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hakimiyetlerini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkânına vermeleri suretiyle müşterek idarei maslahat yaşanmıştır.*” Bu konuda bakınız: Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.s.63

nüfuz etmiştir. Özellikle *Toplumcu Gerçekçi* yazarların eserlerinde belirginleşen bu karşıtlık, romanların temel eksenini olarak belirlenmiştir. Herkesin toplum içindeki statüsünü “*kabaca belirleyen*” mülkiyetle¹⁷⁸⁷ üretim araçlarına sahip olan ve çevresindeki ahaliyi bir üretim nesnesi olarak gören bu ilkel yönetim anlayışının etkili olduğu coğrafyada, bey ve ağaların hükümleri gayet ağırdır; zira aşiretlerinin ağaları, “*aşiretlerine karşı pek hırçın ve kötümserdir.*”¹⁷⁸⁸ Halk arasındaki davaların ağalar eliyle çözülmesi, ağa eliyle çözülemeyen davaların hükümete müracaatla resmen sonuçlanması, ağanın halk üzerindeki otoritesinin devamı açısından önemli bir avantaj sağlar.¹⁷⁸⁹ Gökalp’in de o tarihlerde tespit ettiği gibi “*Kürt aşiretleri, aşiret şeklinden çıkmış, yerleşik düzene girmiş*” olsa bile hala “*selamet yolunu bulmaktan hem aciz ve hem de cahil*”¹⁷⁹⁰dirler. Bölge insanının bu dezavantajlı durumu, kent merkezli romanlarda olduğu gibi son dönem yazılan eserlerde de çekiciliğini yitirmiştir. Bunda toplumsal ilerlemenin de büyük bir rolü vardır.

Feodal toplumu¹⁷⁹¹ ve bu toplumdaki üretim ilişkilerini belirleyen en önemli etken, ücretsiz emeğin, başka bir deyişle angaryanın var olmasıdır. Bu angarya çoğunlukla toprak mülkiyetinin ve ilkel teknolojinin geçerli olduğu yerlerde etkisini sürdürür. Bu topraklar kısmen özel mülkiyet (feodaller), kısmen de merkezi otorite (devlet) tarafından paylaşıldığı gibi dini aktörler (şeyhler) de mülkiyet sahibi olabilirler.¹⁷⁹² Endüstrileşmenin tesirindeki yerleşim birimlerinde/kentlerde bu etki giderek silikleşir. Tüm yurttaşların eğitim-öğretimden nasıplendiği, aldığı tahsilin bir sonucu olarak yeni işler edindiği bir düzlemde, eski feodal kalıpların etkilenmemesi mümkün değildir. Demokratik kültürün yaygınlaştığı ve geleneksel üretim biçimlerinin

¹⁷⁸⁷ Fernand Braudel, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2015.s.67

¹⁷⁸⁸ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s.71

¹⁷⁸⁹ Merkezi otoritenin zayıflığı ile yerel otoritelerin güçlenme diyalektiğine Kazım Karabekir Paşa da dikkat çeker: “*Kürtlerin geçirdikleri aşiret hayatı, her aşiret reisine bir derebeyi kudreti bahşetmiştir. Aşiret fertlerinin reislerine karşı olan merbutiyetleri cehaletlerinden ve reislerin zalimane muamelesiyle talan edilecek şeylerden istifade fikrinden ileri gelmektedir. Hükümetin kudret ve nüfuzu azaldıkça aşiret reislerinin nüfuzu artar.*” Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.s.53

¹⁷⁹⁰ Ziya Gökalp, *a.g.e.* s.71

¹⁷⁹¹ XIX. yüzyıla kadar özerk nitelikte hüküm süren yerel beylikler, vilayetlere dönüştürülmesine karşın topraklarının mülkiyeti, tasarruf hakkı bu beylere bırakılmış ve bu yörelerde, geçmişte varolan üretim ve bölüşüm alışkanlıkları 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. Cumhuriyet’in ilk yıllarında da devam eden bu feodal yapılanmada, aşiretlerin yerleşik tarıma geçişleriyle birlikte aşiret reisleri de büyük toprak sahibine dönüşmüş, bunun sonucu olarak da yarı-feodal üretim ilişkileri ağırlık kazanmıştır. Doğudaki bu feodalizmin çözülme süreci 1930’larda devlet kapitalizminin girmesiyle başlar. Yavaş ve sancılı bir çözüme olmakla birlikte 1950’lerde ivme kazanan bu değişim, 1960-1970’lerde gittikçe hızlanır. Bkz: Mustafa Sönmez, *a.g.e.* s.100-106

¹⁷⁹² Beşikçi, İsmail, *Doğu Anadolu’nun Düzeni*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.s.56

zayıfladığı son yıllarda yazılan romanlar, toplumsal dinamiklere paralel olarak bu tür temaları işlemekten kaçınmıştır.

Saragöl adlı romanında Ömer Polat, yörede hüküm süren tüm olumsuzlukların sebebi olarak beyleri işaret eder. Mirzo'yla Dilan'ın evliliklerini engelleyen ve Ziro Köyü sakinlerinin hayvanlarını satıp traktör almalarına sebep olan, çeşitli bürokratik hilelerle köylülerin toprağına el koyan beylerdir. Bir sosyo-ekonomik yapı olarak varlığını sürdüren ve bu şartlar ortadan kaldırılmadan da bitmeyecek olan bu sömürücü sınıf, romanda bir roman kişisine şöyle tasvir ettirilir: “*Beyleyse itten çok, evelikten azgın. Sen etsen etsen budarsın ancak. O da senin inadına daha bir gür çıkar.*”¹⁷⁹³ Romanın temel eksenini oluşturan bu ağa-halk karşıtlığı, köylülerin örgütlenip mücadeleleriyle başarıya ulaşır. Kendi aralarında da çatışan beyler, yoksul halka yönelik tutumda birleşirler: “*Bu baldırı çıplak guroların önü zamanında alınmazsa Saragöl'ün başına çok iş açılır. Bugün sana, yarın bana, öbür gün Mirkan Bey'e, daha öbür gün başka bir beye.*”¹⁷⁹⁴ Romanı sınıfsal karşıtlıklar üzerine bina eden Polat'ın roman kişileri, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi sınıflarının gerektiği şekilde bilinçlendirilerek konuşur: “*Kan emenler, diye söyleniyordu, şimdilik devran sizin. Sürün devranınızı. Ama unutmayın bu devran bir gün de bize dönecek!*”¹⁷⁹⁵

Polat'ın *Mahmudo ile Hazel* isimli eserinde olayları yönlendiren önemli iki mekân olan Aladağlar ile Saragöl'de de durum, halk ile ağa arasındaki ilişki bakımından benzerdir. Aladağlarda daha çok hüküm sürmek isteyen Mısto Ağa, Mahmudo'yu yanına alıp ondan yararlanmak ister. Çünkü “*Mahmudo vuracak, yakacak, kıracak, talan vurup getirecekti Mısto Ağaya. Aşiretler baş egecekti önünde Mısto Ağanın.... İşi hükümet kapısına düşen önce Mısto Ağanın kapısına gelecekti Aladağlarda.*”¹⁷⁹⁶ Bölge'nin kültürüne damga vurmuş ağalık, artık töre adı altında bir kudsiyet de almışa benzer. Romanda bu durum, “*töreyi bozan, ağalığa başkaldıran hayındır artık. Katli vacip olur.*”¹⁷⁹⁷ şeklinde dile getirilir. Buna karşılık “*Saragöl köylüsü yoksuldur. Yazın Aladağlarda ırgat, kışın ağa kapısında hizmetkâr... Kışın borçlanır ağaya, yazın da borca çalışır.*”¹⁷⁹⁸ Ağalarının mutlak boyunduruğu altında yaşayan bu insanlar,

¹⁷⁹³ Ömer Polat, *Saragöl*, s.31

¹⁷⁹⁴ Ömer Polat, *a.g.e.* s.202

¹⁷⁹⁵ Ömer Polat, *a.g.e.* s.223

¹⁷⁹⁶ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.158

¹⁷⁹⁷ Ömer Polat, *a.g.e.* s.159

¹⁷⁹⁸ Ömer Polat, *a.g.e.* s.85

özgüvenlerini yitirmiş, teşebbüs ruhu gelişmemiş birer asalak yaratık olarak tasvir edilir: “Ağaları hariç hepsi çobandır. Ne ekin ekmek bilirler, ne turpan çekmek. Çayırılarını Saragöl köylüleri biçer. Kışlık yiyecek buğdaylarını Saragöl’den alırlar. Bulgurdan başka yemek bilmezler. Kağrı tekeri girmemiştir Aladağlara. Yük hayvanı öküzdür. Ağalar ata, köylüleri öküze binerler uzak yola gidince. Ağalar ağa doğar, ağa ölür. Köylüler ise çoban doğar, çoban ölür. Bunun dışında başka bir yaşam yoktur. Kadınlarıysa insandan sayılmaz.”¹⁷⁹⁹

Polat’ın diğer romanları gibi *Dilan*’da da yazar, eserin temel eksenine ağa-halk çelişmesini yerleştirir. Feodal ilişkinin hüküm sürdüğü bu topraklarda sıradan insanlara, bey kapısında boğaz tokluğuna çalışmaktan başka seçenek kalmamaktadır. Nitekim köylülerin “kimi Zübet beyin tarlalarında, kimi koyunlarının peşinde, kimi de birkaç dönümlük öz tarlalarında didinip dururlardı. Kış geliyordu, ama onlar çıplaktılar, açtılar, umutsuzdular. İşi bitmiş ineklerden”¹⁸⁰⁰ daha yıldırdılar. Bölge insanının yıllardır tasfiye edemediği bu feodal kalıntılar, dayandıkları ekonomik gücün verdiği küstahlıkla nişanlanmış kızları bile zorla alabilecekleri hayaline kapılırlar. Paşo Bey’in annesi de Mirkan’la nişanlanan Dilan’dan dolayı üzülen oğlunu, bu gücüne dayanarak alabileceğini söyler: “Hele düşündüğüne bak oğlumun, dedi gülerek. Yetim Mirkan’a vermişler... Yetim Mirkan dediğin de sanki Hasenan aşiretinin beyi. Altı üstü götü boklu bir hulam. Söz kesilmişse kesilmiş. Zor mu geri aldırtmak? O Mirkan yetiminin de, Apo Miho itinin de damlarını başlarına yıktırır, tarla yapar, yerlerine yonca ektiririz valla. Sen Zübet beyin oğlusun Paşo’m.”¹⁸⁰¹

Romanlarında beyleri menfaat paydasında bir araya gelmiş çıkarıcı bir zümre olarak resmeden¹⁸⁰² Polat’ın eserlerinden ağalık eleştirisinin en az işlendiği roman, *Üçünü de Sevdim*’dir. Yoksulluğun etkisinin yoğun olarak hissedildiği romanda ağalığın olumsuz bir figür olarak kullanılması sadece bir yerde geçer. Koço adlı çocuk, babasının belinden sakatlanmasının sebebini “ağanın gözüne gireyim diye, iki yüz kiloluk çuvalı sırtlaması”¹⁸⁰³ na bağlar.

---

¹⁷⁹⁹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.85

¹⁸⁰⁰ Ömer Polat, *Dilan*, s.125

¹⁸⁰¹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.53

¹⁸⁰² Celal Aslan, Seyit Battal Uğurlu, Macit Balık, “Ömer Polat’ın Romanlarında Taşra Düzeni”, Oktay Belli (Ed.), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss.479-487), İstanbul 2009.s.483

¹⁸⁰³ Ömer Polat, *Üçünü de Sevdim*, s.72

Romana hâkim olan ağa-halk karşıtlığı *Cemo*'yu diğer romanlardan ayıran en önemli özelliklerdendir. Bilbaşar, daha romanın ilk sayfalarından itibaren okuyucuyu *ağalık* kurumunun olumsuz imgesine yönelik hazırlamaktadır. Tüm olumsuzluğu yüklenen Sorikoğlu, hem toplumu sömüren hem de kendi menfaatleri doğrultusunda insanları birbirine karşı kıskırtan biri olarak yansıtılır. Ağalığın, şıhlığın toplum için gerekli olduğunu ısrarla vurgulayan Sorikoğlu, şartların olumsuzluğunu fırsat olarak kullanmak istemektedir. Başka yere göçmek isteyenlere yoksulluklarını hatırlatarak tekliflerde bulunur: “*Onlara her zamandan bol tohumluk veririm. Çift demirlerini, koşumlarını tazelerim, hayvanı olmayana hayvan bağışlarım. Ağalık hakkımı da sekizde bir değil, öşür olarak alırım. Daha ne isterler?*”¹⁸⁰⁴

Bölge’de görev yapan bürokratları da kendi çıkarları için kullanan ağaların, bu hünerlerini (!) onurlu bir asker olan Fahri Yarbay, bir türlü hazmedememektedir. Bir kumpasla Fahri Yarbay oradan uzaklaştırılınca Sorikoğlu’nun adamı olan Kaymakam Vekili, kendisinden yardım isteyen halkı azarlar: “*Ne haddini bilmez kullar, marabalarsınız ki, şihınıza, ağanıza karşı gelirsiniz. Kime güvenirsiniz de isyankarlık edersiniz?... Siz varıp şihunuzun ayağına kapanacağınıza, pişmanlık getireceğinize, gelmiş hükümet kapısına dayanmışsınız. Hükümetin ağa ile kul arasında işi ne?*”¹⁸⁰⁵

Tüm yanlışlıklarına töre adıyla bir kılıf bulan ağalar hakkında, verilen bir diğer ayrıntı da yörede bulunan en güzel kızlarla kendileri evlenen ağalar ve şıhların, gençlerin sevdalandığı kızları almalarına da karşı çıkmalarıdır.

Kendisinden önce yazılan *Cemo* romanı gibi *Memo* romanında da Bilbaşar, eserin temel çatışmasını ağalık, şıhlık, seyitlik kurumlarıyla halk çelişkisi üzerine bina eder. Asırlardır bir devlet otoritesi tarafından yönetilmeyen ve özerk bir yapı oluşturan bu yörede, yerli yöneticiler halkı kendilerine “kul yapmış”lardır. Maraba dedikleri insanların şahsi mülk edinmelerine razı olmayan bu zümre, Memo’nun toprak reformu gereğince aşiretinin üyelerine toprak tapulatması büyük tepkilere neden olur. Yöredeki şıhlar, “*Dersim toprağını marabaya bölüştürüp tapılatırsak, bundan böyle kul kısmı şıha, ağaya hizmeti zulüm sayacaktır.*”¹⁸⁰⁶ diyerek ayrıcalıklarının ellerinden alınmasına izin vermek istemezler.

---

¹⁸⁰⁴ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.117

¹⁸⁰⁵ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.196

¹⁸⁰⁶ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.341

Talana, soyguna gönderdikleri aşiretinin getirdikleri ganimete konan, evlendiklerinde bile halktan para toplayan bu zümre, değişen koşulları kendi lehine çevirmeyi daima becerir. Sorikoğlu örneğinde Kaymakam Vekilini çıkarlarına alet eden şihın yanında Seyit Raşo da Senem'in aşiretinden çırağ parası adı altında menfaat devşirmeye çalışır. Dersim'e yol yapma ihalesini alan müteahhit bile kendi çıkarları için jandarmaları halkın üzerine salıp onları bedava yol işlerinde çalıştırmak ister. Romanın sonunda "Sürgünler Alayı" olarak isimlendirilen bu sürgünlük askerler, yaptıklarıyla şihlardan ve ağalardan geri kalmazlar. Nitekim eski düzenin değişmeden devamı, roman kahramanının ağzından, yeni kurulan Cumhuriyet'e karşı duyulan hayal kırıklıkları şeklinde dile getirilmiş olur: *"Zozana'da hükümat efendileri Sorikoğlu'nun zulmüne alet olur, burada müteahhide hizmet eden gene hükümat efendileridir. Ule bu ne iştir? Kemal Paşa hükümatı, ağanın, begin hükümatı mıdır?"*¹⁸⁰⁷

Romanda "Şih Sayıt" olayıyla başlayan sıkıntılı süreç yine bir diğer Seyit Raşo'nun eliyle devam ettirilmeye çalışılır. Kanımca verilmek istenen mesaj, Dersim'in tüm yaşadıklarına neden olanların bu sömürücü zümre olduğudur.

Demirtaş Ceyhun'un *Asya* adlı romanında Abuzer, İran sınırındaki baba topraklarından sürülmelerini ve babasının ölümüne sebep olan "Şih Sait" olaylarının nedenini, halkı nüfuzu altında tutmak isteyen seçkin zümrenin tutumuna bağlar. İstanbul'da "dam mektebi" dediği hapishanede mahkûm "üniversite mektebi hocası"ndan öğrendikleriyle gözü açılan Abuzer, artık işçi ve köylülerin sömürüldüğünün farkına varır. Şeyh Sait isyanında kullanılan silahların "göğ gözlü İngiliz gavurları"na gönderilmiş olmasının sebebini *"bu gâvurlar, kurban, Şih Sait'in kara gözlerine mi hayran?"* diyerek asıl sebebe bağlar: *"Adamların bir tek amacı var; aşiretlerin, aşiret düzeni bozulmasın. Öyle kalsınlar. Sömürülsünler, dursunlar."*¹⁸⁰⁸

Yaşadıkları coğrafyada malı mülkü olmayan köylü kısmı, *"ya çoban durur beyin ağanın yanında, arada bir mal götürür getirir, ya mavzeri alır dağa çıkar eşkıya olur... Son çare gurbete çıkmaktır."*¹⁸⁰⁹ İşte Kürt Abuzer de bu durumdan dolayı gurbete çıkmış, Beydağı eteklerindeki bu kentte bir tepeye ev kurmuştur. Abuzer, çocukluğunun geçtiği topraklarda hükmü geçen Nemit Ağa adlı birini, bütün ağalık kültürünün

¹⁸⁰⁷ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s. 394

¹⁸⁰⁸ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.101

¹⁸⁰⁹ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.101

özelliklerini barındıran bir simge olarak kullanır: “*Hükümetin has adamı, Nemit Ağa. Candarma kumandanı onun evine iner. İran’a mal götürüp getirmek ondan sorulur, tekmili onun inhisarında. Dağdaki, bayırdaki eşkiyayı o besler. Köydeki sürünün tekmili onun. Malının birisini ikisini canavar kapsa Allah göstermeye, çaldınız der de ümüğüne basar alır köylüden, kimsenin çıtı çıkmaz. Daha doğrusu çıkamaz. Nemit Ağa, dil bilir, iyi Türkçe bilir. Yol bilir, yolak bilir. Arabası dağdan aşar adamın.*”¹⁸¹⁰ Zöhre Bacı’nın kocası ağanın damızlık boğası tarafından öldürülünce, ahali korkusundan boğayı taşıyamaz bile.

Değirmen Taşı adlı romanında Cahit Uçuk, Ayşe Nine’nin gerçek hayat hikâyesini işler. Ayşe Nine’nin ve oğlunun hayatını zehirleyen ağalık kurumunu romanın eksenine oturtan yazar, köylerdeki fesadın baş nedeni olarak da onu işaret eder. “*Yüreğine bir yol olsun acımak diye bir ılık duyuş uğramayan*” ve “*ırz düşmanı*” bir insan olarak nitelendirilen ağa “*kocası döğüşte, Feyzo’su memede kuzu iken, kara budak deliği gözlerinde aç kurt bakışlarla ona saldırmış*”tır. “*Faizle verdiği paranın vadesi gecik*”ince “*para yerine Ayşe gelinin namusunu istemiş*”tir.¹⁸¹¹ Ağa, kocası Balkan Harbi’nde şehit düşen Ayşe Nine’den muradını alamayınca oğlu Feyzo’yu kandırarak ölümle sonuçlanan bir baskına bulaştırır.

Nihayetinde Feyzo’nun ölümüyle sonuçlanan bu çekişmede, ağa Feyzo’yu pis işlerini gördürmek için dağa yollamak isterken Ayşe Nine, ağanın karanlık işlerini bir bir sayarak gerçek yüzünü ifşa etmeye çalışır: “*Köyümün mert erkekleri bin dertle bunalmış çabalarken, sen dağlara çıktın, yol kesttin.. Ocaklar söndürdün. Çaldığın paraları biriktirip köyün fakirlerine, hastası olanlarına, şehit analarına, şehit karılarına faizle dağıttın... Onlara kan kusturdun, kusturdun da şerbet diye içtin melun seni...*”¹⁸¹² Köylüye bu derece eziyet eden ağanın evine gizlice giren Kiraz, onu yatağında bıçaklayıp kaçır. Nişanlısının öcünü aldığı sanan Kiraz, daha sonra “*Ağa’yı kahpesi*”nin silahla öldürdüğünü öğrenince tutuklanmaktan da kurtulur.

Hayvancılığa dayalı üretim biçimlerinin egemen olduğu yörelere has insan ilişkileri, sermayenin ilkel biçimde birikmesinden dolayı, halk arasında mal varlığına yaslanan hukuksuz statüleri da beraberinde getirir. Necati Haksun’un *Hazal (Kutsal*

¹⁸¹⁰ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, s.78

¹⁸¹¹ Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.81

¹⁸¹² Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.112-113

Ceza) isimli romanında temel karakter Feşo'yu Ali'yle evliliğe iten neden, Ali'nin babası Zülfo Ağa'da biriken sermayedir. Çocuklarını geçindiremeyen Kadir, on iki yaşındaki oğlu Ali'yle evlendirmek için, Feşo'yu bin beş yüz lira başlık parası vererek alır. Parası olan ağaların dörde kadar evlendiği bu coğrafyada tüm yetki bu statü sahiplerindedir.

Romanda ağaların sahip olduğu imtiyaz, Bölge halkınca tabu kabul edilen “namus” meselesinde de etkisini gösterir. Faris Ağa adlı adamın dördüncü eş olarak aldığı on üç yaşındaki Meloş, Ağa'nın küçük oğluyla yakalanınca, Ağa hayli sinirlense de onları öldürmez. Faris Ağa'nın boşadığı karısıyla oğlunun başka memleketlere göçüp ölümden kurtulduğunu anımsayan Feşo, bunu kendi durumuyla karşılaştırarak yorumlar: *“Ama herkes Meloş olamazdı ki... O bir ağa kıızıydı, ağa karısıydı. Sözü dinletebiliyordu herkese. Oysa Feşo, bir aşirete bağlı basit bir aile kıızıydı. Kim dinlerdi Feşo'yu?”*¹⁸¹³

Dersim 1937 romanında Seyit Rıza önderliğindeki isyan anlatılırken, isyanın altında yatan sosyolojik etkenlerden en önemlisinin yöredeki güçlü feodalite bağları olduğu tespiti yapılır. Baykara, roman kişileri vasıtasıyla, yetiştikleri kültürel ortamın gereği olarak *“seyidimiz, ağalarımız bizim için ekmek ve sudan da önde gelir.”*, *“biz Dersimliler ağasız, begsiz sudan çıkmış balığa döneriz.”*¹⁸¹⁴ diyen yöre halkının bu illetten kurtulması için eğitime kavuşturulması gerektiğini eserin temasına yerleştirir. Yöredeki ağaları ve beyleri isyana teşvik eden Seyit Rıza, bunu başaramadıkları takdirde *“asırlarca yaşadığımız bu topraklardan sizleri sürecekler ve malınızı elinizden alacaklar. Bu şekilde oturup miskin miskin beklerseniz Trakya'da torba takıp dilenirsiniz.”*¹⁸¹⁵ türü ifadelerle onları ikna etmeye çalışır.

Romanda Cumhuriyet ideolojisine gönülden bağlı idealist bir asker olan Binbaşı Kemal, *“asırlarca şeyhlerin, şıhların sultasında inim inim inleyen”*, ağaları ve seyitleri için adam öldüren, çapula giden bu insanlar için karakol ve okul getirilmesine rağmen buna razı olmayan halkın içinde bulunduğu duruma çok üzülür. Uğrunda yüzbinlerce genç insanın, kanını döktüğü genç cumhuriyetin feodalizme karşı harekete geçme idealinin bir neferi olan Binbaşı Kemal, kurulan yeni devletin nimetlerinden habersiz

¹⁸¹³ Necati Haksun, *a.g.e.* s.35

¹⁸¹⁴ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.25-26

¹⁸¹⁵ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.67

insanları görüp kahrolmaktadır: “Rüstem Çavuşun mağaralardan toplayıp getirmekte olduğu insan gruplarına baktı. Köyde yaşayanlardan daha geri, fakara bir insan harabesiydi bunlar. Üstleri başları dökülüyor ve kahredici bir ezikliğin içinde hamur gibi yoğruluyorlardı sanki... Kadınlar ince bir marsığı andırıyorlardı. Çocuklar ise bir şempanze gibi eciş bücüştüler deri-kemik halinde yanık kalmışlardı.”¹⁸¹⁶

Yöre halkının bu durumunu görüp de üzüntü çeken Binbaşı Kemal’in onlara yeni bir yaşam vaad etmesi, onu dinleyen yoksul ve cahil insanları da etkiler. Onların kendilerini savunmak için ileri sürdükleri bahaneler feodal düzeni işaret eder: “Biz devlete asi kullar değiliz. Askere gitmeyiz, çünkü ağa göndermez, toprağında, çiftinde çubuğunda çalıştırıp davarlarını güttürecektir. Ancak işe yaramaz kullarını, hastaları, güçsüzleri askere sevk ettirir. Gönderir ki, askeriye kazanında yiyip içip semireler. Semiz boğa gibi güçlenip döneler ve işe koşulalar. Çapulculuk yapmayana da Dersim’de ekmek yoktur. Çapula gönderir, sonra başı sıkılанда birkaç adamı kendi eliyle teslim eder cendermeye. İki adam harcar, meseleyi savuşturur. İşte böyle gumandan, biz hapse, dama da ağa hatırına gireriz.”¹⁸¹⁷

Barbaros Baykara, *Dersim 1938* isimli belgesel romanının başına koyduğu önsözde eseri “Devlet-Ağa çatışması sonucunda ezilen insanların dramı”¹⁸¹⁸ olarak nitelendirir. Gerçekte tarihten beri devletle organik bağı son derece zayıf bir yöre iken, Cumhuriyetin kuruluşuyla tekrar gündeme gelen bu insanlar, kendilerinin Yavuz Sultan devrinden itibaren itildiklerini ve bundan dolayı da yerel otoritelerce kolay sömürüldüklerine inanırlar. Yarbay Kemal’in “asırlarca yoksul ve cahil bırakılmış insanlarımız ağa-devlet mücadelesinde ezildi durdu. Hala da ezilmekte ve sürüm sürüm sürünmektedir.”¹⁸¹⁹ biçiminde dile getirdiği gerçeği, idam edilen Seyit Rıza’nın yeğeni Zeynel daha içerden bir dille tasdik eder: “Bütün mutlu ve güzel günler geride kaldı. Babam Dersim’in en namdar ağasıydı. Sürüsü sayıya gelmez, otağı yaylağının sonu nerede bilinmezdi. At sırtında kendi toprağımızda günlerdir yol alır da bitiremezdik. Babamın marabası, tüfekçileri kervan soyar, getirip ayağımızın dibine sererlerdi. Mal

¹⁸¹⁶ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.77

¹⁸¹⁷ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.81

¹⁸¹⁸ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.5

¹⁸¹⁹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.56

dersen mal, pul dersen pul, aksakallı seyitler, cer toplar, getirir verirlerdi babamın hakkını.”¹⁸²⁰

Barbaros Baykara'nın *Nefret Köprüsü* adlı romanında temel temalardan olmamakla birlikte Mustafa Ağa, adaleti ve merhameti temsil ederken, Dersimli Kürtlerin talan ve soygundan kazandıklarının dörtte birini ağalarına vermelerine yönelik ifadelerle ağalık, bir sömürü kurumu olarak gösterilir.

Hasan İzzettin Dinamo'nun Kurtuluş Savaşı ve sonrasında tarihini romanlaştırdığı *Kutsal Barış*'nda Dersim'de meydana gelen isyanların sebebi, resmi görüşe paralel olarak, yerli feodal ilişkilerde aranır. Yüzyıllarca devam eden ağalık, beylik ve seyitlik unvanları altında yöre halkını kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda sömüren bu zümre, yeni kurulan Cumhuriyet'in sınıfsız toplum idealini kendine zararlı bularak halkı ayaklandırmıştır. Seyit Rıza'nın sağ kolu niteliğindeki Alişir'in Dersim beylerini isyana teşvik ederken kullandığı argümanlar da bu doğrultudadır. Devletin Dersim'deki bilinçli ve vicdanlı temsilcisi rolündeki Yarbay Kemal'in yörede tespit ettiği feodal ilişki biçimi, onun ne kadar haklı olduğunu ıspatlayacak niteliktedir. Ona göre yöre halkının huzura kavuşması bu sömürü düzeninin son bulmasıyla mümkündür:

*“Ağalar, marabaları hiç askere göndermez, bir yük hayvanı, bir toprakbent köylü gibi çalıştırlardı. Onları, çiftinde çubuğunda çalıştırır, işe yaramaz duruma geldiklerinde başından savmak üzere askere gönderirlerdi. Askerden iyileşerek, sağlıklarını kazanarak dönen adamları posaları çıkıncaya dek yine en ağır işlerine koşarak ölünceye dek çalıştırmaktan geri durmazlardı. Bu marabaların bir görevleri daha vardı ki, bu Dersim'in ekonomisine çapulculukla yardım etmektir. Silahlandırıp yöredeki köylerle kasabalara saldırtan bu adamcağızlar, büyük tehlikeler pahasına vurdukları vurgunları ağalarına getirip teslim ederler, onların kıymığına dahi el sürmezlerdi.”*¹⁸²¹

O/Hakkâri'de Bir Mevsim'de Ferit Edgü, Halit isimli birinin anlattığı olayı aktarırken Doğu insanının mahrumiyetine neden olan faktörleri de belirtmiş olur. Halit, bir arkadaşıyla birlikte İran sınırından geçirdikleri iki “Acem”i öldürdüklerini ve üzerinden çıkan eşyaları paylaştıklarını anlatır. Ağa iki İranlının heybelerini

¹⁸²⁰ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.139

¹⁸²¹ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.462-463

getirmelerini istemiştir. Halit'e göre bu cinayeti onlara işlettiren yoksulluk ve "ağa"larıdır. Allah'tan korkmasına rağmen bunu yapmak zorunda kalmasını, kendilerini büyüten ağaya karşı duydukları minnet borcuyla açıklar:

"Biliyor musun biz yetim büyüdük Hocam. Zazi de, ben de. Diğer kardeşlerim de. Ben babamı hiç bilmedim. Ben beşikteyken öldürdüler.

Anamı da bilmedim. Zazi'ye benzermiş.

Beni Ağamızın anası emzirmiş. Ağamla böylece sütkardeş oluruz.

Ağamın kapısında büyüdüm ben.

Muhtara Zazi'yi Ağam verdi.

Bu durumda, benden isteneni nasıl yapmam?

Nasıl soru sorarım?

Nasıl, niçin derim?

Nasıl ben yapamam derim?

Her denileni yaptım.

Çünkü yetim büyüdüm.

*Ve beşikten beri borçlu."*¹⁸²²

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları* adlı romanının temel eksenini, varsıl-yoksul karşıtlığı üzerine oturtulmuştur. Daha romanın ilk sayfasında Merdan'ın annesinin dilinden dökülen feryatlar bunun habercisidir: *"Tütünün başından çıksın Bekir Bey! Çayırımızı aldın, suyunu pençeledin... Ot bu yılda, çayır bu yılda nice gerekti! Nerde benim çatal yürekli yiğidim, gümüş saplı hançerini göğsüne saplaya!"*¹⁸²³ Veteriner Hüsamettin Beyi ayarlayan Bekir Bey, Feramuz Yaylalı, vekilin kardeşi Kasım Doğruel ve gazeteci Bozkurt Bozdoğan yörede şarbon hastalığının olduğunu öne sürerek satış yasağı koyup el altından hayvanları ucuza alırlar. Rusya'ya yapılacak ihracattan büyük kazançlar elde etmek isteyen bu şahıslar, köylünün malını yok pahasına elinden almaktadır. Merdan İstanbul'da işçi arkadaşlarından edindiği cesaretle Bekir Bey'in yaptırdığı su bendini yıkar. Böylece köyün egemen gücüne karşı

¹⁸²² Ferit Edgü, *O/Hakkâri'de Bir Mevsim*, s.149

¹⁸²³ Dursun Akçam, *Kanlıdere'nin Kurtları*, s.5-6

ilk protestosunu da yapmış olmaktadır. O dönem “sohra” denilen bir angarya çeşidi vardır: “*Askeriyenin atına, katırına ot biçmek, biçileni taşımak, beldede yapılan yapıların taşını, kumunu çekmek, devlet dairelerinin yakıt, donatım ve benzeri gereksinimlerini parasız karşılamak... Yurttaşların devlete karşı olan görevlerindendi! Hıdır Bey de devlet sayılırdı. Bey’e çalışanlar ‘sohra’ sıralarını savmış sayılırdı.*”¹⁸²⁴ Böylelikle sırtını devlete yaslayan Bekir Beyin işlerini “*parasız görmek zorunda*” kalan köylüler, bu üst sınıfa karşı rahatsızlıklarını birbirlerine fısıltıya anlatırlar.

Köylüler artık “*Bekir Bey’e karşı patlamaya hazır barut kıvamına*”¹⁸²⁵ gelmişlerdir. Yıllarca kapısında horladığı, karın tokluğuna çalıştırdığı Altındiş’in de yardımıyla Bekir Bey, tuzağa düşürülür ve herkese ders olması için Kurtuluş Bayramı etkinliklerinin yapılacağı beldeye götürülür. Roman, düzenin değişeceğinin işaretleriyle biter: “*Anamın sesi yankılandı tiz, keskin:*

Kanlıdere’nin bir kurdunu kovmaynan Çeşmir kurtulmaz. Beldede Feramuzlar, payitahtta Haşimler var!

Sesler yankılandı peş peşe:

Bugün birini!

Yarın tümünü!

Hep bir ağızdan gürlədiler:

Yarın tümünü!

Tanyeri ağarıyordu usuldan usuldan. Yeni bir şafak doğuyordu Çeşmir’in ufkunda.”¹⁸²⁶

Akçam’ın *Kafdağı’nın Ardı* isimli romanında Dursun’a okuma yazma bilmesi halinde onu çalıştıracığı sözünü veren Eyüp Ağa’nın sözünü tutmamasını yazar/romanın kişisi, “*Bu ağa milleti kalleşti, puştı, dönkti, bu ağa milletine hiç güven olmazdı!*”¹⁸²⁷ ifadeleriyle aktarır.

Akçam’ın *Dağların Sultanı* romanında da olayları tetikleyen Kaso Ağa’dır. Şito’nun âşık olduğu Cevo, Kaso Ağa’nın kızıdır ve ağa kızını “*tapusunda yaylalar,*

¹⁸²⁴ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.64

¹⁸²⁵ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.458

¹⁸²⁶ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.469

¹⁸²⁷ Dursun Akçam, *Kafdağı’nın Ardı*, s.96

*kapısında sürüler olmayan bir yetime*¹⁸²⁸ vermek istemez. Ağanın adamlarını öldürüp dağa çıkan ve eşkıyalık yapan Şito da diğer eşkıyalar gibi “*ağalar, zalimler ve zorbalar*”a düşmandır. Sevdiği kızı kaçırdığında Kaso ağanın adamlarınca açılan ateşte yitiren Şito, bunun acısıyla dağlardan inmez. Bu kaybın verdiği acıyla saldırılarını yoğunlaştırır: “*Dağlardan baskınlar yaparak evini kurşunluyordu Kaso ağanın. Otunu, samanını ateşe verip yakıyordu. Koyun sürülerine haram etmişti Herodağını, dağın yaylasını, ovasını Kaso ağanın. Yalnız Kaso ağaya değil, onun yandaşlarına da göz açtırmıyordu Şito. Her daim korku içindeydiler. Kapıları kilitli, elleri silahlı sabahlamak zorundaydılar! (...) Kaso ağa artık Z. Köyünde tutunamayacağını anlamıştı. Malını, davasını sattı. Topraklarını kiraya verdi. Gitti, İstanbul’a yerleşti. Bir daha da dönmedi Z. köyüne.*”¹⁸²⁹ Yaptığı bütün baskınlardan sonra peşine düşen jandarmaları da öldürmek zorunda kalan Şito’nun tek kurtuluşu artık Almanya’ya kaçmaktır.

Etem İzzet’in *On Yılın Romanı* adlı eserinde gericiliğin tüm bileşenleri -dönem aydınlarının bakış açısına uygun olarak- bir bir sayılmıştır. Cumhuriyet öncesi İkipınar Köyü’nde şeyh, imam, zaptiye ve ağadan oluşan sömürücü kişiler köylüyü baskı altında tutarlar. Sekizinci karıyı alan ve tarladaki öküzünü sürdü diye Erhan’ın kuzenini zaptiyeye dövdürterek ölmesine neden olan kişiler “ağa”dırlar. Bu unvan adı altında yapılan sömürüye son vermek için Mustafa Kemal ve onun kurduğu yeni Cumhuriyet, ağalık kurumuna son verir: “*Köyün şahı padişahı imamdır. Şeyh Allahlık yapar. Zaptiyenin astığı astık, kestiği kestiktir. Tahsildarın eli köylünün imüğünden ayrılmaz. Mültezime pay verir.*

-Ağa..

Lafından yıldırımdan yılar gibi yılar. Toprak onundur. Ölüm dirim onun elindedir. Bir altına adam astırır. Bir meciddiyeye insan sırtında zaptiye kırbağı kırırır. Beş on kile buğdaya anayla, danayla, kızla kısırakla çalışıp esirlik etmek onun ağalığıdır!

-Köye mektep yapılmaz..

Diyen paşanın şeyhin kulağına eğilip:

¹⁸²⁸ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.21

¹⁸²⁹ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.25

-Allah, padişah korkusunu çoğaltmalı.

Demesi.. ve:

-Tekke..

Medrese..

Cami..

Softa..

cehil..

saltanatın afyon aşısı, köylüye çizme yalatmanın ayrılmaz tadıdır.”¹⁸³⁰

Seyit Alp’in bir aşk masalı niteliğindeki romanı *Dino ile Ceren*’de Malhaş isimli bir köyde iktisadi tüm birikimleri kendinde toplamış Begin Bey, tek otoriter güç olarak belirir. Ceren’i istediğinde kızın babası tarafından reddedilemeyen, sürülerinin birçok çoban tarafından idare edildiği, “azap”ların kapısında bedava çalıştığı bu kişi, Dino’nun babası öldükten sonra onun annesine sarkmış onurdan yoksun bir kişiliktir. Herkesin eşeğiyle geçindiği köyde “bir motor daha” alarak köylüleri endişelendiren bey, aynı zamanda “bütün Malhaş’ı devlet yazısıyla üzerine yazdırmış”¹⁸³¹ tır. Bütün mal varlığına rağmen çocuk sahibi olamayan Begin Bey’in aldığı son eşi Ceren de Dino’ya âşık olunca buna çok sinirlenen bey, Dino’yu öldürtür. Dino’nun öldürülmesiyle azapları dağılan beyin ağrıları, her gün hırsızların baskınına uğrar. Üstelik oğlum dediği, Ceren’den olma Şahan’ın öz babası da Dino’dur. Roman, klasik aşk hikâyeleriyle masalın bulunduğu bir sonla neticeye bağlanır. Âşıkların buluşmadığı romanda zorba bey de belasını bulur.

Seyit Alp’in *Devran* romanında, Nemrud yakınlarındaki köyünden ismini ve kaderini değiştirmek için yollara düşen Kolik, Bitlis Hanı’na haddini bildireceğine dair türküler söyleyerek meydan okur. Abdal Han’ın sarayına kapanıp “kendi işiyle” ilgilenmesi, halktan kopuk olarak yaşaması ve tebasının ıstıraplarından habersiz olması, kendince haksızlığa uğrayan Kolik’in tepkisini çeker. Önce zindana, daha sonra da üzerine yürüyen Melek Ahmet Paşa’ya karşı kullanılmak için cepheye sürülen Kolik nihayetinde Abdal Han’ın ele vermesiyle hayatından olur. Bunu gören Yekçeşim,

¹⁸³⁰ Etem İzzet, *On Yılın Romanı*, s.34

¹⁸³¹ Seyit Alp, *a.g.e.* s.31

gücünü halktan alan bir hikmetli kişi olarak Abdal Han'a Kolik'in temsil ettiği halkın gücünü hatırlatır: “*Abdal Han kendine gel! Abdal Han, uyan gaflet uykusundan! Makam, şöhret için öldürdüğü bu yiğitler öldürülmekle bitmez dahi bunların değeri para pula çevrilemez. Dağlar böyleleriyle doludur ve köyler ve kuytular ve âlem. Uyan ki, göresin. Bunlar yerde ot, gökte yıldız kadar çokturlar. Tüketemezsin.*”¹⁸³²

Şükufe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor* isimli eserinde Adnan'ın âşık olduğu Meryem'le evlenmesine aşiretin ileri geleni adamı -Kasım Ağa- karşı çıkar. Adnan'ın Urfa'da rastladığı “*aşiret hudutları içinde menkul, gayr-ı menkul bütün malların sahibi! Orada yaşayanların, çalışanların devlet reisi, hâkimi, kadısı, velhasıl her şeyi*”¹⁸³³ olan ağa tipine Doğu Anadolu'da daha az rastlanır.

Lütfi Kaleli, *Haşhaş* romanında, toplumsal eşitsizliğin sembolik ifadesi olarak köydeki ağa ile geniş halk kesimleri arasındaki ekonomik uçurumu kullanır. Köylünün haşhaşını elinden ucuz alan bu ağalar, daha pahalıya satarak büyük bir rant elde etmektedirler. Bunların sırtını hükumete dayandırıp talanlarını daha kolay yolla yürüttüklerini anlatan yazar, bu duruma karşı çıkanların da “*anarşist, komünist*” olarak yaftalandıklarını anlatır. “*İktidar partisinin İl Encümen üyesi*” olan Hurşid Ağa, uyuşturucu ticareti yaparak parasına para katmaktadır. “*Ölçü memuru*”nu kandıran Hurşid Ağa, “*geniş ve de verimli topraklar*”a sahip olmasını ve “*binlerce, on binlerce kişi*”¹⁸³⁴ nin onların yanında ırgat olarak çalışmasını bir kader olarak görmektedir. Hasan ve arkadaşlarının öncülüğünde Canbel Köyü sakinleriyle Tahir Ağa arasında tehdit dolu atışma başlar:

“*Sürmek için illa Tahir Ağa, Hurşid Ağa, Abit Ağa mı olmak gerek? Yeter onların bugüne kadar sürdükleri. Şimdi de sıra bizde. Biz süreceğiz burayı.*”

-*Sus köpek! Anarşi mi yaratmak istiyorsun?*

-*İşinize gelmeyince anarşi olur bu masum isteklerimiz. Ya haşhaş ya da toprak istiyoruz. Haşhaşı aldınız elimizden. Bir kaldı toprak. Onu vermeyeceğiz kimseye. (...)*

-*Öldürülmeli bu namussuz! Öldürülmeli bu yılan ağı veren göğüş. Öldürülmeli!..*”¹⁸³⁵

¹⁸³² Seyit Alp, *Devran*, s.128

¹⁸³³ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.106

¹⁸³⁴ Lütfi Kaleli, *Haşhaş*, s.116

¹⁸³⁵ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.237

Lütfi Kaleli'nin Malatya'daki Alevi-Sünni çekişmesini konu edindiği *Kardeşlerin Kini* isimli eserinde de her iki tarafın önde gelenlerinden bazıları, menfaatleri uğruna halkı kışkırtmakta bir yarış içindedir. Alevi Gani Bey'le Sünni Yaşar Kara silah satabilmek için halkın birbirlerine karşı önyargılarını kamçılarlar. Burada ağa/bey takımı kişisel çıkarları için siyasal gerilimleri tırmandırmaktan kaçınmayan kişiliklerdir. Romanın başkahramanı Latif Coşkun bu iki ismin "*ortaklaşa yürüttükleri silah kaçakçılığını*"¹⁸³⁶ farkındadır; fakat engelleyecek gücü yoktur. Üstelik Gani Bey, tüm yaptığı karanlık işleri Aleviliğin namusu için yaptığını iddia etmektedir. Marksist bir dikkatle yazılan romanda üst sınıfa ait Gani Bey'in bu davranışı, klasik sol jargona tekabül eden bir önemli ayrıntıdır.

Füruzan'ın *Kırk Yedi'liler* adlı romanda, Haydar'ın abisi Kurban'ın eğitimsiz bir Kars köylüsü olduğu halde kendilerini sömürenleri tanıyıp anladığı anlatılır. Gençlerin eşitlik arayışlarını kendince anlayan Kurban, ekonomik rahatlığı için Almanya'ya gidecektir. Emine onun Almanya'ya gitmesinin sebebini, "*Anadolu'nun ürettiği her şey küçük bir azınlığın elinde toplanıyor. Onlar sömürüyorlar sizleri. Aldıklarını salt kendileri için kullanıyorlar. Oysa işçi olmazsa fabrika olmaz.*"¹⁸³⁷ şeklinde ifade ederken Kurban, Emine'nin anlattığı durumun kendisinin de farkında olduğunu dile getirir: "*Çayırılar, haroslar onlarıdır. Gün dönümünden sonra kotana çıkmayla bizim karnımız doymaz da, mal sahibine akar akar. Onlarsa en küçük kotandan büyüğüne varana bizlere muhtaçtırlar.*"¹⁸³⁸

Zap Boyları adlı romanında ağasız bir köyün insanlarını konu edinen Şükrü Gümüş, roman kişilerinden Şero'yu ağaların olduğu köyler hakkında konuşturur. Yazarın dünya görüşünü yansıtan bu ifadelerde, ağaların kıt kanaat geçinen Bölge halkını sömüren bir zümre olduğu gösterilmeye çalışılır: "*Hüdaya bin şükür ki ağalı köyde doğmadık. Ağalı köylerde yaşayanların, çobanlıktan başka ettikleri mi var? Ağanın keçisini yayla, onu besle. Vadesi yetip ölse bile etinden zırnık yeme yok. Elleri beş kuruşsuz. Ağa verecek de gönlü olup bir çorapluk kıl atacak da üstlerine...*"¹⁸³⁹

Yoksul halk kesimlerinin dertlerinin işlendiği *Kırım Kıyım Kutluk* adlı romanda Yusuf Ateş, iltizam toplayarak zenginleşen Hacı Beğ'in köylülere uyguladığı baskıyı

¹⁸³⁶ Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini*, s.231

¹⁸³⁷ Füruzan, *a.g.e.* s.483

¹⁸³⁸ Füruzan, *a.g.e.* s.484

¹⁸³⁹ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.48

işler. Sırtını devletin zaptiyesine ve kadısına dayayan Hacı Beğ, yaptığı zulumlere karşı çıkan halkı “*Kadı Efendiyi getireceğim bu köve. Zaptiye dökecem. Hökümetten adam kaldıracam bu gâvur kövünü temizlemeye. Açlıktan öldüreceğim sizi. Zaptıyaya kan işettireceğim sizi.*”¹⁸⁴⁰ sözleriyle tehdit eder. Savaşlardan ve yoksulluktan bunalan halk, ülkenin tüm olumsuzluklarının kendilerince karşılandığını ağaya ve beye hiçbir şey olmadığını roman kişileri aracılığıyla dillendirir: “*Ne olduysa bize oldu şimdiye denli. Ne geldiyse bizim başımıza geldi. Kıyamet de kopsa beğ-paşaya bi şey olmaz. Bu dünyada işi iş onların, ötede boku çıkmazsa...*”¹⁸⁴¹ Seferberlik ilan edildiğinde, yoksul halk çocuklarını “şehitlik” propagandasıyla kolayca cepheye süren ve çocuklarını bedel vererek askerlikten kurtaran Hacı Beğ ve yordakçısı Kara İmam’a Kel Mahmut, itiraz eder: “*Emme bu dünyada her şeyin en iyisine, en güzeline, en yükseğine sahip olan, olmak için her bi rezilliği hak sayan bunca zenginler, bunca beğ-paşalar, niye şehit olmak istemez de köşe bucak kaçarlar?*”¹⁸⁴²

Erkan Karagöz’ün *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanında roman kahramanlarından Bolşeviklere yakınlık hisseden Şevket, I. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle kurulan yeni Cumhuriyet’in kırk yıllık Rus esaretinde yaşayan halkın ekonomik durumunu düzeltmediğini görerek hayal kırıklığına uğrar. Yıllarca kargaşa halinde yaşayan ve savaşlardan bezlenmiş halk, sınırlar çizilince yine menfaatçi bey ve ağaların boyunduruğu altına girer. Buna itiraz eden Şevket, “*İngiliz, Gürcü, Ermeni tehdidi kalmadı. Kalmadı da ne oldu? Dört tane savaş kaçkını, işbirlikçi, at hırsız başımıza bey, ağa olup çıktılar. Halkın kanını yakasındaki bittin beter emiyorlar ki ne emmek.*”¹⁸⁴³ ifadeleriyle düzenin yoksul aleyhindeki yönüne itiraz eder.

Halkın belini büken yoksulluğun onu yönelttiği hırsızlık ve talan gibi nahoş eylemlerin arkasında da beylerin olması Şevket için kabul edilemez bir durumdur. Bu tür eylemleri geçmişte sınırda çobanlık yapmış insanlara yaptıran beyler, onları Rus sınırının da ötesine göndererek bu düzenlerini devam ettirmeye çalışırlar. Sınırın diğer tarafında emeğiyle geçinen insanların ürettiklerini çaldıkları gibi bu taraftaki yoksul insanların da emeklerini ve kişiliklerini sömürerek düzenlerini devam ettirmeye çalışırlar:

---

¹⁸⁴⁰ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.10

¹⁸⁴¹ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.248

¹⁸⁴² Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.248

¹⁸⁴³ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.166

“O kıtlık-kıran yıllarında, insanların çoğunun yiyecek ekmeğinin bulunmadığı, bir avuç arpa uğruna büyük mücadeleler verdiği dönemlerde hırsızlık; büyük, küçükbaş hayvanlardan ata, arpa ve buğday hasatlarının talanlanmasına kadar, her alanda oldukça yaygındı. Yörede siyasal güç sahibi beylerin denetim ve gözetiminde çalışan hırsızlar, özellikle Sovyet topraklarındaki ürünleri, malları yağmalayıp getirir; büyük bir kısmı Beylere ait olmak üzere, kendi geçimlerini sağlarlardı. Hiçbir şey bulamazlarsa; çevre köylere, hatta gün aşırı uzaklıktaki yerlere gider, bütün ev halkı derin uykudayken ahır duvarlarını yıkarak hayvanlarını alır götürürlerdi. En ünlü hırsızlar, sınır köylerinde yaşayanlardan çıkardı çoğunlukla. Gece oldu mu hırsızlar, sınırın öbür yanına geçerlerdi. Kolhoz’un, Sovhoz’un otluğuydu, malıydı dinlemez, taşırlandı sınırın bu yakasına.”¹⁸⁴⁴

Rus Kızı Vasilisa’nın bir devamı olan *Yüreğin Seğirdiği Andır Aşk* adlı romanında Şevket’i öldürtenin bir süre önce tartıştığı Abdo Bey olduğu anlaşılır. Huzursuzluğa neden olan bu olayı bahane eden eşkiyalar “köylere, kasabaları, kentleri basmaya, beylere, ağalara karşı açık bir şiddet” uygulamaya başlayınca devlet yetkilileri de harekete geçer. Kanun önünde suçlu görülmeyen Abdo Bey, yoksul köylüleri kullanarak neden olduğu bu ölümün bedelini, Şevket’in eski arkadaşlar Sevdakar ile Bedo’nun elinden hayatıyla öder.

Yaşar Kemal’in *Yağmurcuk Kuşu*’nda Van Gölü kenarında yaşayan halkın yaşadığı evler yer altına oyulan ilkel bir nitelik arz ederken, yer üstüne kurulan ve “iki katlı, duvarları eski yapılardan çıkarılmış düzgün taşlarla örülmüş”¹⁸⁴⁵ on altı gözlü tek ev, beyin konağıdır. Barınmada sağladığı üstünlük, eğitim alanında da bey ailesine has bir özellik olarak kalır; çünkü “Bey”in küçük kardeşi Hüseyin Bey, İstanbul’da “Harp Okulu”nda okumaktadır. Yazar, “hükümetlerle halk arasında bir çeşit aracılık” yaptıklarına inandığı bu ağa tayfasını “kurnaz, inançsız, hiçbir insani değer tanımayan, salt buyruklar savuran, tarlalarında çalıştırdıkları, yanaşmaları acımasızca sömüren kişiler”¹⁸⁴⁶ olarak tasvir eder.

Erhan Pınarbaşı’nın *Munzur ile Pülümür* isimli romanında Seyit’in sevdiği Asme’sini kaçırmayı üzerine Tuzcu Haşim’in adamları tarafından takip edilir. Onlardan

¹⁸⁴⁴ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.168

¹⁸⁴⁵ Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik I*, s.53

¹⁸⁴⁶ Yaşar Kemal, *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor*, Toros Yayınları, İstanbul 1993.s.187

kurtulmaya çalışan Seyit'in sığındığı arkadaşı Derik tarafından misafir edilmemesi ve sonradan uğradığı Haydar Dede'nin evinin tanınmayan kişilerce sorulması, Seyit ve Haydar Dede'nin Derik'ten şüphelenmesine yol açar. Bunun sebebi de Derik'in ağa oğlu olmasıdır. Buna inanmak istemeyen Seyit'i ikna etmek isteyen Nagi, “*ağa dölünden azap olmaz*”¹⁸⁴⁷ diyerek onu uyarır.

Dünkülerin Romanı adlı eserinde Burhan Cahit, Anadolu'ya gönderdiği roman kahramanı Cemil Hakkı'nın kalemiyle Bölge'deki derebeyi sistemini deşifre eder. İstanbul'da herkesi heyecanlandıran 1908 devriminin Bölge'de hiçbir yansımasının olmadığını gözlemleyen roman kahramanı, köylünün “*ağayı, eşrafı gördükçe Azrail görmüş gibi*” ürktüğünü, zira tarlasının, kızının, kırsağının ona rehin olduğunu dile getirir. Memuru kendisine bağlayan “*eşraf dilediğini döğür, dilediğine söğür, hatta gözüne kestirdiğini temizler*”¹⁸⁴⁸ diyerek köylünün yerel derebeyler tarafından nasıl insafsızca sömürüldüğünün altını çizer. Ermeni köylüsünün uyandığını, okuyup yazarak dünyayı anladığını dile getiren roman kahramanı, buna karşın Türk köylüsünün perişan hallerini tasvir eder: “*Araziyi ve köyleri aralarında paylaşan ağalar, eşraf ve şeyhler var ki her biri derebeyi halinde malikânelerine çekilmişler vergi topluyor, tarla sürdürüyor, köylüyü angaryede çalıştırıyor, kız alıp boşattıyor. Yani tam manasile eski şövalyelerin hayatını sürüyor... Garibi şu ki buralara gelen basit, tahsilsiz hükümet memurları da ahali ile beraber bu şeyhlerin, mütegalibelerin maddi ve manevi tesirine giriyor ve hükümetten aldığı maaşla onların hizmetini yapıyor. Halkın ırzı, namusu, malı, canı, her şeyi bunların elindedir.*”¹⁸⁴⁹

Metin Aktaş'ın *Nişancı* romanında Cem'i Şeyh Said'i vurması için zorla ikna etmeye çalışan Hasan Ağa, Baska Köyü'ndeki iki katlı bir konakta oturmaktadır. Hasan Ağa, “*içinde envai çeşit meyve ağacının olduğu*” konağın sahibi demirci ustasını öldürüp konağına ve ustanın “*dünya güzeli karısına*”¹⁸⁵⁰ el koymuştur.

Metin Aktaş'ın *Munzur Efsanesi* isimli küçük romanında, Tunceli yöresinin mitlerle beslenmiş inanç simgelerinden biri olan Munzur Baba'nın ölümüyle sonuçlanan barış arayışı konu edilir. “*Doğanın ve Zeynel ağanın zulmü altında ezilmiş yoksul*

¹⁸⁴⁷ Erhan Pınarbaşı, *Munzur ile Pülümür*, s.130

¹⁸⁴⁸ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.89

¹⁸⁴⁹ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.130

¹⁸⁵⁰ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.39

*rençberler*¹⁸⁵¹ in suskunluğundan nemalanan insanlardan cesaret alan Zeynel Ağa, aşiret kavgalarında öldürülen bir ağayı bahane göstererek Munzur'un canını ister. Öldürülen ağanın karşılığında Munzur'un babası da öldürülmüş; fakat bu durum Zeynel Ağa'yı tatmin etmemiştir. Ona göre "*çapulcu biri*" asla bir ağanın dengi olamaz, bundan dolayı Munzur da davullu zurnalı bir törenle Ömer Ağa'nın mezarı üstünde kesilmelidir. Munzur, "*bundan sonra insanlar öldürülmeyecekse, çocuklar yetim kalmayacaksa*"¹⁸⁵² buna razıyım, diyerek Zeynel Ağa'ya teslim olur; fakat korkusunu yenen halkın örgütlenmesiyle Zeynel Ağa'nın elinden kurtarılır.

Kemal Tahir'in *Göl İnsanları*'nda da sürgüne giden Dersimlilerin hürmet ettiği "*sakalı göbekte*" seyitler çok olumsuz imgeler olarak tasvir edilir. Yazar, seyitlerin "*Dersim'in haracı ve de kaçağın aslan payı, Deşt tuzlasının gelirati*"nın hepsine el koyan birer sömürü kesimi olduğunu ön plana çıkarır. Bu seyitler, halk üzerindeki otoritelerini ise "*elindeki kırbacına, ağzının tütün çubuğuna, belinin kılıcına, omzunun kakmalı tüfeğine*"¹⁸⁵³ dayanarak gerçekleştirirler. *Karılar Koğuşu*'nda da genellikle Bölge'den hapse düşen kadınların problemlerine yer veren Kemal Tahir, roman kişilerinden Ahmet Ağa vasıtasıyla "ağalık"la ilgili değerlendirmelerde bulunur. Yanında hizmetkâr olarak çalıştığı ağası düşmanlarınca vurulan Ahmet, ağasının eşiyle nikâhlanarak ağa sınıfına geçer. Kendisini kıskanan Muhtar Sadık Ağa'nın düzenlediği bir oyunla Ahmet Ağa, "sapan hırsızı" olarak hapse atılır.

Dersim Dikeni'nde köy arazisini aralarında paylaşan Adıgüzel ve Şaban isimli ağalardan bilhassa Adıgüzel'in ırgatlığını yapmak gayet zordur. Maraba denilen bu ırgatlar, "*ağaya sadık, onun izinde ve emrinde yürüyen, çalışmalarına karşılık nafakalarını ağaların gelirinden sağlayan*"¹⁸⁵⁴ kişilerdir. Elde edilen üründen marabaların payına düşen sadece ağanın onun hakkında düşündüğü kadardır: "*Emeğin değeri yerine Adıgüzel'in kararı ölçü olarak kullanılırdı. O ne verirse pay oydu. Hakkı o dağıtır ve itiraza hiç gelmezdi.*"¹⁸⁵⁵ Köylüleri sömürmesinin dışında onları kendi kirli işlerinde de kullanan Adıgüzel, kendisine karşı çıkan Kamer'i ortadan kaldırmak için birkaç kez bu marabaları kullanır; fakat beklediği sonucu alamaz. Kirvesi Şaban'ı öldürüp altınlarına konan Adıgüzel, rüşvetle bu olayı Kamer'in üzerine yıkmaya çalışır.

¹⁸⁵¹ Metin Aktaş, *Munzur Efsanesi*, s.61

¹⁸⁵² Metin Aktaş, *a.g.e.* s.19

¹⁸⁵³ Kemal Tahir, *Göl İnsanları*, s.267

¹⁸⁵⁴ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.7

¹⁸⁵⁵ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.7

Kendi adamlarına altın vererek yalancı şahit tutan Adıgüzel, birlikte hapis yattığı Kamer tarafından öldürülmek suretiyle köylünün yakasından düşmüş olur. Adıgüzel gibi bir “diken”i ve onun yordakçılarını öldüren Kamer ise adalete teslim olmadan önce, ağaların bu pervasızlığını köylünün korkaklığına bağlayarak, kendisinin de bu durumun kurbanı olduğunu ima eder:

“Adıgüzel’i öldürerek buraya geldim. Benimle ve sizinle uğraşanlar cezalarını buldular. Bundan sonra gözünüzü dört açın. Adıgüzel gibi bir dikenizi sizlerin çaresizliği doğurdu. Ekip biçtiğiniz tarlaları satarak başınıza ağa etiniz. Onun her kötülüğü karşısında sustunuz. Bu suskunluğunuzdan yararlananlar sizi yakmaya başladılar. Bu işkence ve zulüm çemberini bir türlü yırtmadınız. Ben şu anda biri daha önce olmak üzere iki adam öldürmüş ve birinin dilini kesmiş bulunuyorum. Beni sağ bırakacaklarını tahmin etmiyorum. İdam edecekler. Yani benim şu anda yaşamam ile yaşamamam arasında bir fark bulunmuyor. Hep birlikte mahkemede benim suçsuz olduğumu söyleseydiniz, beni kurtarırdınız. Ama şimdi her şey bitti... Şimdiye kadar bir gaye için çalışıyordum anamın ve babamın intikamını aldığım ve sizleri bu dikenden kurtardığım için artık gayeme ulaşmış sayılırım.”¹⁸⁵⁶

Haydar Işık’ın *Dersimli Memik Ağa* isimli eserinde ağalık kültürü üzerinden açıklanmaya çalışılan isyan süreci, devlete yakın durmaya çalışan Memik Ağa’nın akıbetiyle bir mesajla dönüşür. İsyancıların hain olarak nitelediği Memik Ağa ve benzerleri, onlara göre yenilginin asıl nedenidir: *“Asker dağlarımıza girecek güçte değildi. Ne var ki aşiret ağalarının kalleslikleri birçoğumuzun elini kolunu bağladı. Kiminle savaşıyoruz bilemedik. Kapı komşun düşmandan yana çıkarsa ne yapılır?”¹⁸⁵⁷* İsyan sürecinde özellikle Yüzbaşı Fethi Esener’e bilgi ulaştırılan Memik Ağa, isyanın bastırılmasının ardından ailesiyle birlikte sürgüne gönderilmek üzere evlerinden alınır ve yanlarında bulunan altınlara el koymak için öldürülür. Bu olayı romanın merkezine alan yazar, ihanetin bile Dersim’deki katliamdan kurtulmalarına yetmediğini diğer Dersimlilerce dile getirir: *“Xıdanlı olanları hemen duydu. Haber kısa sürede yayıldı. Korkuları daha da arttı. Öyle ya, ağa ki onların dostuydu. Onu bütün ailesiyle*

¹⁸⁵⁶ Yılmaz Akbulut, a.g.e. s.211

¹⁸⁵⁷ Haydar Işık, *Dersimli Memik Ağa*, s.63

*öldürdüler. Onlar daha bir askere bile selam vermemişlerdi, onları haydi haydi. İyice dağıldılar. Yapıştılar kutsal dağlarına.*¹⁸⁵⁸

3.2.5. Göç/Kaçış

Toplumsal değişimin temel olgusu olan¹⁸⁵⁹ göç, basit bir mekân değişiminden ziyade, nüfus hareketlerine sebep olan siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerle insanlardan bir kısmının başka mekânlara itilmesi, kaçması veya gitmek istemesiyle gerçekleşir. İnsanı belli bir paradigmadan koparıp yeni bir kimliğe eklemeye çalışan bu “köksüzlüğe kök salma”¹⁸⁶⁰ olgusu, Said’in de işaret ettiği gibi, hem geride bıraktığımız yerle bir kavgaya tutuşma biçimi hem de göçtüğümüz yerde devam edecek kesintili bir var olma durumunun adıdır.¹⁸⁶¹ Hedefleri ve süreçleri itibariyle bakıldığında kabaca iki çeşit göç olgusuyla karşılaşırız: *İsteğe bağlı ve zoraki göçler.*¹⁸⁶² Genellikle daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için başvurulmuş isteye bağlı göçler ile artan siyasal baskılardan dolayı mecbur kalınan zoraki göçler, birçok insanın doğduğu topraklardan uzak başka mekânlara yerleşmelerine zemin hazırlar. Mekân üzerindeki insan hareketlerini içerdiği için temelde coğrafik bir terim olan göçün, farklı disiplinleri ilgilendiren tarafları da vardır. Hem çıkılan hem de varılan yerdeki nüfus yapılarını etkilediği için demografik; değiştirilen mekânlar arasındaki ekonomik dengesizlikleri etkilediği için ekonomik; farklı etnik, dinsel veya kültürel niteliklerden etkilendiği için siyasal; göçenler kadar gittikleri yerlerdeki insanların yaşamını etkilediği için sosyolojik yönleri de olan bu olgu,¹⁸⁶³ insanı kendine konu edinen edebiyatın da bir o kadar ilgi alanına girer.

Bölge illerinden, batıdaki kentlere veya köylerden il-ilçe merkezlerine yönelen iç göçün yanında yurt dışına yönelen dış göçler de mevcuttur. Bölge halkı, ekilebilen toprakların azalması, toprakların miras yoluyla bölünerek küçülmesi gibi ekonomik problemler, eğitim imkânsızlığı, daha iyi yaşam özlemi ve iklimsel zorluklar nedeniyle bireysel; Rus işgali, Ermeni olayları, Cumhuriyet dönemi isyanları, son yıllarda baş gösteren çatışma ve terör hadiseleri nedeniyle de kitleler halinde Batı’ya göç etmek

¹⁸⁵⁸ Haydar Işık, *a.g.e.* s.110

¹⁸⁵⁹ Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2016.s.III

¹⁸⁶⁰ Iain Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.s.56

¹⁸⁶¹ Iain Chambers, *a.g.e.* s.13

¹⁸⁶² E. Tümertekin, - N. Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekân*, s.289

¹⁸⁶³ E. Tümertekin, - N. Özgüç, *a.g.e.* s.291

zorunda kalmıştır. Bölge’de sıkça karşılaştığımız göçler ve kaçışlar, araştırma konumuzun kapsamındaki romanlara, hem sebepleri hem de sonuçları itibariyle yansımıştır. Anadolu’yu konu edinen Türk romanında daha çok ekonomik nedenlerle işlenen göç, Doğu Anadolu’yu anlatan romanlarda işgal, şiddet ve terörden kaçış temalarına bağlı olarak işlenmiştir.

Burhan Cahit’in *Kır Çiçeği* adlı romanında kaçışın tek nedeni yaklaşan Rus ordusu ve içinde çöreklenmiş olan Ermeni çeteleridir. Doğudan ilerleyen Rus ordusundan yüz bulan Ermeni çetelerinin yakın köylerde yaptıkları katliamlar, halkı tedirgin eder. Sarıkamış yenilgisiyle morali bozulan halk, “*Düşman kasabayı basacak. İsteyen Gümüşhane’ye doğru yola çıksın*” şeklindeki haberlerin de verdiği yeisle batıya doğru göçe mecbur kalır. Babası Ermeni çeteleri tarafından öldürülen Çiçek ve annesi de bu haberler gereğince meçhul bir geleceğe doğru yola çıkmaya hazırlanırlar: “*Kaymakam Beyin ailesi gittiyse biz de durmayız. Kısmetimizde ne varsa görelim. Düşmana esir düşmektense, dedi. Yarım saat içinde iki üç denk bağladık. Karanlıkta korkudan titreyorduk... Kapıyı çektik. Bizimle beraber kasabadan ayrılan belki otuz arabaya katılarak yola çıktık.*”¹⁸⁶⁴ Yaşamak istemedikleri felaketler onları düştikleri yollarda da terk etmeyecek ve nihayet Çiçek annesini de bu saldırılarda kaybedecektir.

Mehmet Dağıstanlı, *Yanık Dere* romanında Rus işgali nedeniyle sıkıntılı günler yaşayan Erzurum’u konu ederken halkın çaresizlikten çıktığı göçlere de değinir. Ermeni çetelerinin Rus ordusu tarafından gözetilmesi neticesinde basılan köyler, çiğnetilen namuslar, halkın güvenli gördükleri batıya doğru yönelmesine yol açmıştır. Köylüler, gördükleri manzaralar karşısında Mahmut Bey ve arkadaşlarının nasihatlerini dinleyecek durumda değildir. Erzincan’a, Bayburt’a, Gümüşhane’ye ve Sivas’a doğru yönelen bu insanlar, ancak Erzurum işgalden kurtulduğunda geri dönmüştür. Zira yaşadıkları tahammül edilir şeylerden değildir: “*Köyünde kalsa Ermeni çetelerinin katliamları, soygunlar, ırza geçmeler; yok köyünü terk etse bu sefer de yollarda aç sefil, sonunun ne olduğunu bilmediği bir macera yaşayacaktı. Göç etmeyi düşünenleri caydırmak için çok çabaladılar... caymadılar çünkü ocağını bırakıp gidenlerin, genellikle hanelerindeki kadınlarına, kızlarına veya kardeşlerine gözlerini önünde akla*

---

¹⁸⁶⁴ Urhan Cahit, a.g.e. s.16

gelmeyecek işkenceler yapılmış, tecaviüz edilmiş ya da çocukları gözlerinin önünde akıl almaz usullerle öldürülmüşlerdi. Artık vatan, toprak gözlerinde değildi.”¹⁸⁶⁵

Fügen Topsever’in Sarıkamış yenilgisiyle başlayan Rus işgalini konu edinen *Kar Çiçekleri* romanında erkek çocukları seferberlikle askere giden Hacı Hüsnü Ağa, “güven içinde bulunacakları yerlere göç etmek”¹⁸⁶⁶ için tüm ailesini alıp diğer komşularıyla birlikte Diyarbakır’a doğru yola çıkar. Adilcevaz, Tatvan, Bitlis üzerinden Diyarbakır’a uzanan yolda, türlü sıkıntılar çekilmiş; Ekrem’in eşi Nur tifüse yakalanmıştır. Burada bir süre bekleyen Hacı Hüsnü Ağa ve ailesi, Rusların geri çekilmesiyle tekrar Erciş’e dönmek için yola çıkarlar. Giderken bıraktıkları yerler, savaşın ağır darbeleriyle tanınmayacak haldedir: “Buradan ayrılırken bıraktıkları köy ve kasabalar, boş sokakları, yanmış yıkılmış ve terk edilmiş evleriyle tanınmayacak haldeydi. Sor Köyü beşikteki çocuklarına kadar kılıçtan geçirilen köylerden sadece bir tanesiydi. Hepsinin beynini bir soru yakıyordu. Acaba Erciş’i nasıl bulacaklardı? Topraklarına dönüşün mutluluğunu bu korkulu düşünce noktalıyordu. İşte bu yüzden hiç birinde konuşma isteği yoktu.”¹⁸⁶⁷

Sarı Sessizlik romanında Sarıkamış yenilgisinden sonraki süreçte Erzurum’a doğru ilerleyen Rus kuvvetlerinin arkada bıraktığı boşluktan faydalanan Ermeni Taşnak çeteleri şırmamış ve Müslüman halka zulmetmeye başlamıştır. Bu baskı, Müslüman sivil halkı “Osmanlı’ya doğru göç ettirerek” kendilerine yer açtırmaya yaramıştır. Sacit, Rus Yüzbaşı Mushelof tarafından serbest bırakılmasından sonra bu kabilelere rastlar ve onlardan kendisini donmaktan kurtaran Fatka Nine ve ailesini sorar. Sora sora bulduğu Fatka Nine, Cinci Hoca ve Zincan, bu kabilelerle birlikte batıdaki daha güvenli bölgelere doğru yola çıkmışlardır. Taşıyabildikleri her şeyi yanlarına alan bu “yorgun, bitkin, aç ve zavallı” insanlar tam bir yaşam savaşı vermektedirler: “Otuz kırk civarında kağnıdan oluşan göç kervanı, toprak yolda ağır ağır ilerliyordu. Kağnıların yanındaki koyun sürüleri hem otluyor hem de konvoydan kopmadan yürüyordu. Bütün kağnılar yük ve insan doluydu; bazılarının üzeri örtülmüştü.”¹⁸⁶⁸

Paylaşılamayan Topraklar’da Bölge’yi işgal eden Rus ordusu, halkın batıya göçmesine neden olur. Halk arasında yayılan “Urus geliyor! Taşnaglar köyleri basarak

¹⁸⁶⁵ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.349

¹⁸⁶⁶ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.121

¹⁸⁶⁷ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.243-244

¹⁸⁶⁸ Cihangir Aşit, *a.g.e.* s.378

*halkı katlediyor, evleri yakıyor!*¹⁸⁶⁹ türünden haberler, “*Müslüman ahalide korkuyu, fırtınalı denizin dalgaları kabarttığı gibi kabarttığından, kimse kara kışa bakma*”dan yola düşer. “*Ruslardan ve Ermenilerden çekinen halk*” uyarıları dikkate almayarak “*yollarda büyük bir izdiham ve sefalet*” çekerek Erzincan yönüne doğru kaçar. “*Sarıkamuş yenilgisinin*” Osmanlı ordusunu dağıtması nedeniyle oluşan boşluk, Rusların saldırmasına ve insanların evlerini yurtlarını bırakıp kaçmasına neden olur. Fırıncı Aslan ve Fehim Hoca arasında cereyan eden bir diyalogda çareyi kaçmakta bulan halkın bir türlü ikna edilememesi şaşkınlıkla dile getirilir: “*Niyeti bozmuş adama söz dinletmek zordur Fehim Hocam, dedi canı sıkıyordu. ‘Dün akşam bizde kalanlara uzun uzadıya söyledim. Sabahleyin, Valide de ben de kaç insanın önüne seğirttik gene, gitmeyin gardaş, kalın, elimizden geldiğince size yardım da ederiz dedik, yalvardık yakardık, velhasıl kimseyi ikna edemedik.*”¹⁸⁷⁰ Rus ihtilali nedeniyle geri çekilen Rus ordusu, insanların dört yıl sonra virane halindeki yurtlarına dönmelerine imkân hazırlamıştır.

Aynı yazarın *Efsane Kadın Nene Hatun* romanında da Rusların Erzurum’a yaklaşmasından dolayı korkan yerli halkın batıya doğru kaçıışı anlatılır. Daha Ruslar gelmeden korkusunun etkili olduğunu ifade eden Erzurum eşrafı, insanların “*bu adamlar şehre zorla girse*”¹⁸⁷¹ ne ırzlarının, ne namuslarının, ne mallarının, ne de canlarının kalacağını belirterek, mücadele etmektense kaçmayı tercih ettiğini anlatır.

Hüseyin Karatay’ın *İsyân Eşiği* adlı romanında, İttihat Terakki dönemine rastlayan süreçteki Ermeni faaliyetleri anlatılırken, Malatya’ya göç etmek zorunda kalan Uzun Hacı’nın hikâyesine de yer verilir. Malatya’daki yabancı misyonerlerin güdümüne giren Ermeni azınlığı ve yerel idarecilerin ihanetine içerlenen Uzun Hacı, aynı senaryonun Muş’ta da vaktiyle uygulandığını ve Ermeni mezalimi nedeniyle yurtlarını terk etmek zorunda kaldıklarını hatırlatır. Muş’a dayanan Ermeni isyancıların “*Rus silahlarıyla*” elde ettiği üstünlük, birçok köyün harap olmasına, erkeklerin öldürülüp kadınların tecavüze uğramasına neden olur. Bu yüzden Malatya’ya kaçan Muşluların yol hikâyeleri, Bölge insanının maruz kaldığı trajik muamelelerin de bir özeti gibidir: “*Tehlike daha büyüdü, göçe karar verdiler. Kış aman vermedi, geçitler aman vermedi, ama ölüm daha iyi deyip yürüdüler. Uzun Hacı’nın dokuz yaşındaki hastalıklı bacısı,*

¹⁸⁶⁹ M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılmayan Topraklar*, s.9

¹⁸⁷⁰ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.29

¹⁸⁷¹ M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.179

yolculuğunun ikinci günü zatürreden öldü. Kara gömüp yürüdüler. Kendisinden iki yaş küçük kardeşi dondu, Palu'da gömüp yürüdüler. Anası karlar üzerine yatıp mezarını kucaklayarak ağıt yaktı. Düşe kalka, ardına baka baka yürüdü. Palu'yu aşmadan üç yaşındaki amcası oğlu dondu... ”¹⁸⁷²

Yusuf Ateş'in *Kırım Kıyım Kıtık* romanında “Urus” saldırısından korkan Erzincan'ın Aksöğüt Köyü sakinleri, çareyi batıya doğru kaçmakta bulurlar. Kaçmayıp toprağında kalmak isteyen Kel Mahmut ile diğer köylüler arasında fikir birliği sağlanamaz. Romanda genellikle isabetli fikirleriyle öne çıkan Kel Mahmut, hiç değilse devletin göçmeleri hususunda yapacağı çağrını beklemeden giderlerse perişan olacaklarını söyler. Göçmeye niyeti olmayan Ermeni ve Kürtlerin kendileri gittiği takdirde topraklarına el koyacağını belirten Kel Mahmut, devlet göç kararı verinceye kadar arazileriyle uğraşmaya devam edip mahsullerini toplamalarının en mantıklı iş olacağını ifade eder. Bu görüşe uymayan köylüler, gençlerin kıtalarına katılacakları gün göç yoluna dizilirler. Onlara göre yapacak başka bir şey kalmamıştır:

“Irz-namus da bilmezmiş bu Moskof. Vay geldi başımıza... Çoluk-çocuk demez, kıtır kıtır keser.

Gâvurda merhamet olmaz, ille de Moskof'ta...

Garımız-gızımız var...

Göçmeli en iyisi. Muhacir olmalı...

Yarın ne olacağını bi Allah bilir. İçi de karışık Osmanlı'nın. Asıl içimizdeki gâvurlar eder bize ne ederlerse. Ermeni-Kürt eder... ”¹⁸⁷³

Erkan Karagöz'ün *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* adlı romanında uzun yıllar savaflara sahne olmuş Kars ve çevresinde meydana gelen nüfus hareketleri, hem bölgenin demografik yapısını hem de kültürel özelliklerini etkilemiştir. Türk-Rus sınırı çizildikten sonra Rus tarafına geçen Ermeniler, Malakanlar ve Rusların yerine Müslüman Kürtler ve Türkler gelmiştir. Yer değiştiren insanların gittikleri yerlere kendi yaşam tarzlarını değiştirmeden gitmesi, çevreleriyle bazı sıkıntılar yaşanmasına neden olur: *“Adamlar göçebe. Kafalarının dikine gidiyorlar. Sen ne dersin de, nasıl biliyorlarsa öyle yapıyorlar.*

¹⁸⁷² Hüseyin Karatay, a.g.e. s.123

¹⁸⁷³ Yusuf Ateş, a.g.e. s.246

Göçebe mi?

Evet, bu köylerin çoğu 1920'lerden sonra Kafkaslardan göçle gelenlerden oluşuyor. Adamlar Kafkas dağlarının azgın, korkunç yaşamına göre ayarlamış yaşamını. Şimdi yerleşik yaşama geçmeleri pek kolay olmuyor tabii. Kırdan da böyle kentte de. Valilik defalarca köpeklerini sadece geceleri çözmeleri için uyarıda bulunduysa da ne mümkün?"¹⁸⁷⁴

Şevket'in sevdalandığı Bayan Vasilisa'yı Kars caddelerinde dolaştıran Victor, yıllarca egemenlik durumlarına göre el değiştiren kente yerleşen insanların "iki kuşak kalamadan" yer değiştirmelerini ona anlatır. Yöre insanının konargöçer bir hal almalarını değerlendiren Victor, "bu duvarların dili olsa da konuşsa" diyerek bölgede yıllara dayanan ve içinde büyük trajediler barındıran nüfus hareketlerinin başdöndürücü hızını ifade etmek ister:

"Bizler buralara girdiğimizde buralarda yaşayanlar Anadolu'nun içlerine değin göç etmek zorunda kaldı. Kimi Erzurum'a, kimi Sivas'a, Muş'a, hatta Erzincan'a göçtüler. Sonra bu evler uzun bir zaman insansız kaldı. Bizim yönetimimizde buralara kırsal kesimden insanlarla, ticaretle uğraşanlar gelip yerleşti. Ekim Devrimi'nden sonra ise her şey yeniden altüst oldu. Osmanlı geldi. Altı ay, bir sene geçti geçmedi, yeniden geri çekildi. Bu kez bu bölgede yaşayanlar yeniden bir araya geldiler bir cumhuriyet kurmaya çalıştılar. Kurdular da. Ne var ki onun da ömrü çok uzun sürmedi. İngiliz garnizonu bastı parlamentoyu, kendi politikasına ayak direyenleri aldı sürgüne gönderdi. Kalanlarla, kendisine evet diyenlerle yeni yönetim iş başına geldi. Onlar da İngilizlerin iseğine uydu. Ermenistan'dan göçlerin yapılmasına izin verdiler. Buralar bir kez daha el değiştirdi yani... Sonra bu topraklar Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılınca, buralara yeni gelmiş olanlar dönüp gittiler, yerlerine yenileri geldi... Yani hiç kimse iki kuşak kalamıyor buralarda. Biri gidip biri geliyor."¹⁸⁷⁵

Yaşar Kemal'in biyografik kitabı *Yağmurcuk Kuşu* isimli romanında yaklaşan Rus ordusundan kaçmak için daha güneye hareket eden yöre halkı gibi İsmail Ağa ve ailesi de yolda hayli zorlukla karşılaşır. Sarıkamış faciasından sonra Van Gölü yakınlarındaki köylerine düşen Rus toplarının neden olduğu ölümlerle paniğe kapılınca

¹⁸⁷⁴ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.47

¹⁸⁷⁵ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.48

“belki yurdumuzu, köyümüzü, yaylamızı, gölümüzü bir daha hiç göremeyeceğiz” endişesiyle yola çıkarlar. Ölümden kurtulmak için düştükleri yolda “dağ taş, tarlalar, ovalar insanlarla” dolmuştur. Anası yatalak hasta olan İsmail Ağa, anasını sırtına alarak yola devam eder. Sırasıyla Diyarbakır, Urfa, Harran Ovası, Mardin ve nihayet Çukurova’yla sonuçlanan bu göç yolunda yaşadıkları, onların tahammül sınırlarının çok üstündedir:

“Bir buçuk ay sonra Diyarbakır ovasındaydılar. Yüz binlerce insan bu sıcak, kara taşları cayır cayır yanan ovayı doldurmuştu. Suları ılık kan gibiydi. Bataklıktan sıtma geliyordu. Durmadan kırılıyorlar, ölüleri gömmeye geri kalanların güçleri yetmiyordu. Yukardan daha kaçan kaçana, ölen ölene... Yiyecekleri de kalmamıştı. Hayvanlarının bir kısmı yolda kaçak askerler ellerinden almışlar, bir kısmını da kendileri kesmiş yemişlerdi. Geriye kalanlar da burada, Diyarbakır ovasında sıcaktan ölmüştü. Diyarbakır ovası, dereler, yollar, Dicle yatakları insan, at, sığır, koyun, keçi ölüleriyle kokuyordu. Bütün ova keskin, yakan, kavuran, toz yalım esen bir kokuda kaynıyor, tütüyordu. Sağ kalanlar Diyarbakır ovasından dağlara kendilerini zor attılar. Dağ köylüklerinde talana başladılar. Yüzbinlerce aç kalmış kişi çekirge sürüsü gibi köylere kasabalara iniyor, köylerden, kasabalardan çıktıklarında o köyler kasabalar kuruyor, ne en küçük bir yiyecek, bir ekmek kırığı, ne de bir damla içecek bir şey kalıyordu. Geçtikleri yerlerde ot bitmiyordu.”¹⁸⁷⁶

Bir Mülkiyet Kalesi’nde roman kahramanı Mahir Bey’in seyyar hastanede askeri görevli olarak çalıştığı Burdur’da tesadüf ettiği olumsuz manzaranın konusu, savaş nedeniyle göçe mecbur olan Kürtlerin durumudur. Romanda kısaca değinilen göç olayında, “evlerini, barklarını, topraklarını” terk ederek kaçan bu insanlar, yanlarına sadece “pis yorganlarını ve yorganlardan daha pis çocuklarını”¹⁸⁷⁷ alabilmişlerdir. Muhacir olarak geldikleri Burdur’da “boş Ermeni evlerine” yerleşen ve çok olumsuz şartlarda yaşayan bu insanlar, hükümetin verdiği erzak yetmeyince dilencilikle ve nihayet genç kadınların kullanıldığı fuhuşla geçinmeye çalışmaktadırlar.

İlhan Selçuk’un *Yüzbaşı Selahaddin’in Romanı*’nın birinci cildinde Selahaddin, Doğu’da baş gösteren Ermeni olaylarına engel olmak için bulunduğu sırada karşılaştığı bir Çerkez kafilesi “Rus ve Ermeni saldırısına karşı aldığı savunma düzeniyle”

¹⁸⁷⁶ Yaşar Kemal, *Yağmurcu Kuşu-Kimsecik I*, s.65-66

¹⁸⁷⁷ Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s.190

yürürken, Selahaddin onlara Türkiye'ye göç etmekten memnun olup olmadıklarını sorar.¹⁸⁷⁸ Çerkezlerden aldığı “Çok pişmanız!” yanıtına şaşırarak Selahaddin, bunun nedenini sorduğunda, Çerkezlerden aldığı cevap, ülkenin içinde bulunduğu durumu da tüm çıplaklığıyla ifade eder: “Biz dinimize, ırzımıza, milliyetimize saldırı korkusuyla Kafkasya'yı bırakıp İslam Halifesinin toprağına geldik. Burada her gün Ermeninin, Kürdün, eşkiyanın saldırılarına uğruyoruz. Malımızdan, canımızdan, ırzımızdan emin olarak yaşayamıyoruz. Çevremiz tehlikelerle dolu. Bir köy kursak bunu mutlaka yıkmaya çalışırlar. Karımızı, kızımızı korumak için kanlı kavgalarda bir sürü kurban veririz. Hükümet diye bir şey burada yoktur. Hükümet namına gelen Kürt, Arap jandarma ve Ermeni tahsildar bize eşkiyadan fazla zulmeder. Her gelen hükümet memuru bizden rüşvet ister. Bununla da kalmaz, adı güzele çıkmış kadınlarımızı eğlenmek için ister. Bu isteklere boyun eğmezsek jandarma bizi döver veya yakalayıp günlerce dağlardan yürüterek şehre götürür. Gidinceye kadar dayak, savdıktan sonra dayak...”¹⁸⁷⁹

Serdar Ünsal'ın *Yüreğim İrevan'da Kaldı* isimli romanında Seriyeye isimli kadının başından geçen bir kaçış olayına yer verilir. Bu romanın sayfalarına yansıyan olaylar, yöre halkının “kaçakaç” olarak adlandırdığı Birinci Dünya Savaşı'nın sancılı günleridir. Bir çocuk annesi Seriyeye'yi katliam konusunda uyararak Ermeni komşusu, bir an önce kaçmaları gerektiğini söyler söylemez kocası Abbas'la ata yurdu “İrevan”ı terk etmek zorunda kalan Seriyeye, Aras'ı geçerken Abbas'ın öldürülmesiyle İran tarafında kızıyla tek başına kalır. Buradaki bir Azeri köyüne sığınan Seriyeye, ailesinin geleceğinden umudunu kesince mecburen Kasım isimli bir yoksul ve yaşlı adamla evlenir. Kasım'dan da bir kızı olan Seriyeye, Iğdır'daki akrabalarından haber alınca oraya gelip yerleşir. İkinci kocasının da ölümüyle Seriyeye, fırıncılık yapan Mehmet'le hayatını birleştirmek zorunda kalır. Mehmet'ten de iki oğlu olan Seriyeye'nin yakasını acılar bir türlü bırakmaz. Üçüncü kocasını da kaybeden Seriyeye'nin artık çocukları ve torunları vardır etrafında. Roman, Ermeni çetelerinin faili olduğu katliamlardan kaçtığı halde felaketlerden bir türlü kurulamayan Seriyeye'nin torununa anlattığı kaçış masalıyla son bulur: “Ermenilerin katliamından kurtulup hayatta kalabilmek için ata yurtları

¹⁸⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun küçülmesiyle birlikte artan göçler sonucu 1878-1922 yılları arasında 5 milyondan fazla Müslüman Anadolu'ya sürülmüş, 5 buçuk milyon Müslüman ise göç yollarında veya savaşlarda ölmüştür. Bu göçler sonucunda Anadolu'daki Müslüman oranı yükselmiş, bu süreçte Anadolu nüfusu, yıllık ortalama % 1,5 büyüyerek toplam nüfus % 50 oranında artmıştır. Daha fazlası için Bkz: Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

¹⁸⁷⁹ İlhan Selçuk, a.g.e. s.163

İrean'dan başlayan kaçış, yüzlerce Türk'ün boğulmasına sebep olan Aras Nehri'nden geçerek İran'a, İran'dan Türkiye'nin Iğdır'ına kadar sürmüştü; burada, bu yeşil diyarda ata yurdu İrean'a hasret içinde son bulmuştu... Ve yüreği İrean'da kalmıştı.. Hem de hasretle, özlemle... Her hayat başka acılarla doğar, büyür ve ölürdü."¹⁸⁸⁰

Nihat Behram'ın aynı "kaçakaç" olaylarını konu edinen *Miras* isimli romanında da Iğdır ve çevre köylerinde yaşayan halk, önüne gelen herkese saldıran Ermeni çetelerinden kurtulmak için yaşadığı yerden göç etmek zorunda kalır. Can havliyle kaçan bu insanlar, birbirlerine "hangi köyün, hangi dağın daha emin olduğu"nu sorarak ilerler. "Herkesin geldiği yönden taşıyıp getirdiği bir vahşet öyküsü" onları batıya doğru telaşla ilerlemelerine neden olur. Günlerce gecelerce yol giden bu çaresiz insanlar, "bitkin düştükleri yerde, kaya diplerinde, mağaralarda, koruluklarda birbirlerine sığınıp"¹⁸⁸¹ uyumaya ve etraftaki yırtıcı hayvanlardan korunmaya çalışırlar. Daima batıya doğru ilerleyen bu insanlar, bazen birleşerek bazen değişik gruplara ayrılarak, dillerinden düşürmedikleri vahşet öyküleriyle ölümden kaçmaya çalışırlar.

Son Derviş romanında Rusların Bölge'yi işgal etmesinden kaynaklanan zorunlu göçlere yer veren Metin Aktaş, Bitlis'te doğmuş Serkis isimli bir gayrimüslim gençle hemşehrî Derviş'in (Said Nursî) bu trajediye tanık olmalarını anlatır. Rusların çekilmesiyle birlikte desteksiz kalan Ermenilerin Rusya'ya doğru göçleriyle zıt yönde hareket eden Müslüman halk, keyfi katliamlardan kurtulmanın yollarını aramaktadır. Derviş tarafından ölümden kurtulduktan sonra Kürtlerin arasında Salih ismiyle yıllarca barınan Serkis, şahit olduğu manzaralar yüzünden çok üzülmemektedir. Rusların ilerlemesiyle birlikte yerinden yurdundan olan bu insanların "büyük çoğunluğu kadın, çocuk, yaşlı insanlar"¹⁸⁸²dır. Rus askerleri Bitlis'e girmeden önce şehri terk eden halk, "kimi sırtına, kimi atlara, katırlara, eşeklere, develere, at arabalarına, kağnılara, paytonlarına eşyalarını yüklemiş", "dizlerine ulaşan karın içinde hareket" etmektedir. Serkis, tanık olduğu bu manzarayla "savaşın dehşeti, korkunçluğu, merhametsizliği"¹⁸⁸³ni bütün çıplaklığıyla görmüş olmaktan ürpermektedir. "Birçoğu yaralı, hasta olan bu insanların büyük kısmı yarı çıplak"tır; çünkü milisler onların

¹⁸⁸⁰ Serdar Ünsal, *a.g.e.* s.217

¹⁸⁸¹ Nihat Behram, *a.g.e.* s.94

¹⁸⁸² Metin Aktaş, *Son Sürgün*, s.460

¹⁸⁸³ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.479

üzerinde “işe yarar elbise olan kadın erkek bütün insanların elbiselerini, ayakkabılarını zorla gaspetmiş”¹⁸⁸⁴ tir.

Metin Aktaş’ın *Sürgün* isimli eserinde de isyanın bastırılmasından sonra köylerinin boşaltılacağını anlayan köylüler göç etmeye karar verirler. “Patlayan her top, sıkılan her kurşunla” biraz daha dehşete düşen Hüseyin’in köylüleri, ölümden beter gördükleri göçle “yaşadıkları toprakları terk etmek”¹⁸⁸⁵ zorunda kalırlar. Daha sonra yoldayken saldırıya uğrayan bu insanlardan Hüseyin’den başka hiç kimse kurtulamaz.

Seyit Alp’in *Şavk* isimli romanında, Ağrı Dağı’ndan kuraklık nedeniyle Haymana’ya kadar gelen ve orada yerleşen bir grup insanın göç hikâyesi konu edilir. Vakitlerinin çoğunu “Ararat Dağı’nda sürülerin ardında”¹⁸⁸⁶ geçiren Hacı Osman Ağa önderliğindeki Bilikan aşiretine mensup bu “koçer”ler, yöredeki Türkmen oymaklarıyla Osmanlı Paşası Dağıstan Bey’in aralarında devam eden gerilime denk gelen bir süreçte oraya yerleşme izni alır ve Haymana Ovası’nda yeni bir yaşam kurmaya çalışırlar. Yeni bir mekânda bulunmanın dayattığı toplumsal ilişkiler nedeniyle Hacı Osman Ağa yoksullaşmaya, çobanı olan Memdız ise zenginleşmeye başlar. Hırsızlıkla biriktirdiği sermaye çerçilikle¹⁸⁸⁷ artınca Memdız (Hırsız Memet), artık Memet Efendi olacaktır. Aşiretin diğer bireyleri de “sonradan görme” Memdız’ın yanına geçince Hacı Osman Ağa, kendi ev halkı ve “yanında üç beş adamı”¹⁸⁸⁸yla tekrar Ararat’a doğru yola koyulur.

Sislerin Ardında romanında Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Almanya’nın yanında katılması nedeniyle Ruslar tarafından işgal edilen Doğu illeri anlatılır. Bu işgalden ve işgal ordusu içinde yuvalanan Ermeni çetelerinin yaptıkları zulüm ve işkencelerden ürken Erzincan halkı batıya doğru kaçar. Cimin (Üzümlü) kasabasında yaşayan Hatice dâhil tüm kasaba halkı, “eli silah tutanların hemen hepsi”nin cephede olması nedeniyle savunmasız kalır. Takip eden günlerde “Ermeni

---

¹⁸⁸⁴ Metin Aktaş, a.g.e. s.481

¹⁸⁸⁵ Metin Aktaş, *Sürgün*, s.103

¹⁸⁸⁶ Seyit Alp, *Şavk*, s.29

¹⁸⁸⁷ “Seyyar satıcılar Alman jiletleri, ufak makinalar; Honkong, Çin, Japon ve Hindistan yapımı ufak makinaları, tekstil ürünlerini Hindistan’dan, Japonya’dan ve İngiltere’den, Çin’den gaz lambaları getiriyorlardı. Sabun, bisküvi, şekerlemeler büyük şehirlerde yapılıp köylere geliyordu. Çoğunlukla seyyar satıcılar bu maddeleri şehirlerdeki sahibinden satın alıyorlardı. Dükkân sahibi de bunları büyük tüccardan, o da başkentteki ithalatçıdan toptan olarak alıyordu.” Bkz: Martin van Bruinessen, a.g.e. s.39-40

¹⁸⁸⁸ Seyit Alp, a.g.e. s.269

*saldırılarının artması kasabalarda, köylerde, şehirlerde bir göç dalgası*¹⁸⁸⁹ başlatınca Hatice ve amcasının ailesi de bu göçe katılır: *“Baharla birlikte köyler, kasabalar, şehirler boşalmaya başlamıştı. İnsanlar evlerini, yerlerini, yurtlarını terk edip yanlarına aldıkları birkaç parça eşya ile birlikte ölümden hayata koşuyorlardı.*”¹⁸⁹⁰

Rusya’da çıkan Bolşevik İhtilali neticesinde işgal ettikleri yerleri bırakarak ülkelerine dönen Rus ordusunun boşalttığı yörelerde baş gösteren Ermeni katliamları bile halkın tekrar memleketlerine dönme isteğine engel olamaz. *“Suların yavaş yavaş durul”*duğu bu süreçte *“her muhacir, yaşadığı onca sıkıntıyı, yokluğu, yolculuğu”*¹⁸⁹¹ unutarak memleketlerine kavuşmanın heyecanı içinde tekrar yola çıkar. Hatice’nin amcası Molla Bekir, Ermenilerin evlerini barklarını yakıp yıktığı haberlerinden fazla etkilenmeden yola çıkmanın hazırlıklarına girer: *“Gittiğim memleket benim memleketim. Neresinde olursa olsun, bağda, bahçede bir oda yapmak çok zor olmaz. Taştan yaparım, topraktan yaparım ve bizim olur, diye düşünüyor, rahatlıyordu.*”¹⁸⁹²

İsmail Bilgin’in *Sarıkamış* isimli eserinde Rus ordusunun ilerleyişinden cesaret alan Ermeni çetelerinin halka uyguladığı zulüm ve işkenceden dolayı evlerini ve yurtlarını terk ederek kaçan insanlar, Erzurum’a yığılır. Halktan *“kimisi ocakta pişen çorbasını, kimisi de ahırda davarını bırakmış”*¹⁸⁹³ yola düşerek Erzurum’a yığılmıştır. *“Kimi at sırtında, kimi kağnısında”* yola düşen bu insanlardan *“erkekler yayan, kadın ve çocuklar ise kağnı, kızak üzerinde olduğu halde yol almaya”*¹⁸⁹⁴ çalışır, soğuk kış günlerinde. Her gün artan bu muhacirlerin sayıları kısa zamanda yirmi bine ulaşınca Vali, bunların iâşe telaşıyla da ilgilenmek zorunda kalır. *“Arkalarında koskoca Rus ordusu”* olan Ermeni çetelerine yakalanmadan evlerini bırakıp kaçan Kadir Ağa ve ailesinin gözü kulağı onları ansızın yakalayacak çetelerdedir.

Kemalettin Çalık’ın *Sarıkamış* romanında göç bir anımsamanın bıraktığı etkiye istinaden verilir. Erzurum’da öğretmenlik yapan Zülküf aslen Sarıkamışlıdır. 93 Harbi’nde Rusların yöreyi işgali, onların çok sevdikleri memleketlerinden kopmalarına

¹⁸⁸⁹ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.96

¹⁸⁹⁰ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.96

¹⁸⁹¹ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.174

¹⁸⁹² Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.176

¹⁸⁹³ İsmail Bilgin, *a.g.e.* s.86

¹⁸⁹⁴ İsmail Bilgin, *a.g.e.* s.184

neden olmuştur. Nenesinin ve annesinin “*anlata anlata bitiremedikleri*”¹⁸⁹⁵ Sarıkamış’ı Zülküf ancak hayal meyal hatırlamaktadır.

Remzi Aydın’ın *Gölgesiz Bedenler* isimli romanında açıkça ifade edilmese bile konusundan anlaşıldığı kadarıyla bir grup isyancı arkalarında yirmi bine yakın ölü bırakarak bir aylık bir kaçışla ata yurtları Dersim’e sığınmaya çalışır. Koçgiri ayaklanmasının bastırılmasının ardından Lengo ve Herdesin adlı iki gaddar komutanın hışmından kurtulmaya çalışan bu insanlar, ırmağın öteki yakası olarak verilen Dersim toprağına geçmek üzereyken Paşo denilen kişi tarafından engellenmeye çalışılır. Diğer aşiret üyelerinin karşı çıkmasıyla bu engel aşılrken sığınmalarının ne kadar zorunlu olduğu da ifade edilir: “*Kaçıyorlar, yaşam haklarının ellerinden alınmaması için, çocuklarının geleceğı için, yaşlılarının anlatacakları için kaçıyorlar. Yaşam haklarını koruyabilmek için kaçıyorlar.*”¹⁸⁹⁶ Yanlarındaki kadınları ve çocukları emin ellere teslim eden Haydo ve adamları ırmağın ötesinde onlar için bekleyen Lengo ve Herdesin’in adamlarına saldırırken yaşamlarını yitirirler. Haydo, son nefesini, göçlerinin ve verdikleri mücadelenin anlamını tekrar hatırlayarak verir: “*Nereden bilecekler, onuru kurtarmak için verilmiş bir mücadeledir bu, onursuz insanlara örnek olsun diye yapılmıştır bu.*”¹⁸⁹⁷

Oya Baydar, *Kayıp Söz* isimli eserinde Doğı’ya “bir söz” aramak için giden yazar Ömer Eren’in dinlediğı hikâyelerde, köylerinde iki ateş arasında kalan insanların kasabalara ve kentlere göçlerini öğrenir. Ankara Otogarı’nda yaralanan eşini hastaneye kaçıırarak yardım ettiği Mahmut, köylerinden niçin kaçtıklarını anlatır: “*Köyümüz yakılmıştır. Agalarım dağa çıkmıştır. Ben daha çocukumdur o zamanlar, sekizimde dokuzumda.*”¹⁸⁹⁸ Kasabaya amcalarının evine ailece sığınan Mahmutlar “*önce çadırlara*”, “*sonra teneke tarabadan bir kulübe*”¹⁸⁹⁹ye yerleşerek yaşamlarını idame etmeye çalışırlar.

Babaları, abisi dağa çıkan Mahmut’u neye mal olursa olsun okutmak istemektedir. Hem örgütün hem de güvenlik güçlerinin baskılarından bıkan bu çaresiz adam, evlerine gelen Ömer’e başından geçenleri anlatırken, kendisinin karşılaştığı bu

¹⁸⁹⁵ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.11

¹⁸⁹⁶ Remzi Aydın, *Gölgesiz Bedenler*, Ekvator Yayıncılık, İstanbul 2008.s.99

¹⁸⁹⁷ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.228

¹⁸⁹⁸ Oya Baydar, *a.g.e.* s.64

¹⁸⁹⁹ Oya Baydar, *a.g.e.* s.65

durumun başkalarınınca da yaşandığını ifade eder: “Uzaklara gitmeliyiz. Geceleri evlerin basılmadığı bir yere. Yurdumuz burası demesin bana kimse sakın. Böyle yurt mu olur! Bir basar gerilla: Aş, azık, kovuk, konak, ille de dağa yazılacak evlat ister; bir basar devlet: canını, onurunu ister, kendinden vazgeç ister. Şehre gitmeliyiz, kimsenin kimseyi tanımadığı büyük şehre.”¹⁹⁰⁰ Ömer’in kederle dolu yaşamını dinlediği bu insan, ne yazık ki, şehre taşındığı halde Mahmut’unu bu olaylara karışmaktan kurtaramaz.

Nezihe Muhiddin’in *Boz Kurt* romanında Erzincan’ın Aspanos Köyü’nde tek tutunacak dalı olan annesi öldükten sonra küçük Mehmet, İstanbul’a gitmek ister. İstanbul, “birkaç seneden beri zihninde yerleşmiş küçük ruhunun azmini tahrik eden bir gaye” olmuştur. Çünkü “oraya gidip de sılıya dönen hemşerileri hep daha düzgün bir kıyafetle, daha akıllanmış ve kemerlerinde dizilmiş bir servetle”¹⁹⁰¹ dönmektedirler. O da oraya okuyup yazmak ve bir zabıt olup köyüne dönmek için gitmek istemektedir. Nihayet büyük zorluklarla gittiği İstanbul’da Mütareke yıllarının verdiği heyecanla dayanamayıp tekrar Anadolu’ya geçecek ve Kurtuluş Savaşı’na katılacaktır.

Şükrü Gümüş’ün *Zap Boyları* isimli eserinde göçe neden olan şey, savaş veya isyan değildir. Yazar bu romanda olumsuz hayat şartlarına rağmen memleketini terk etmeyen Şero ve ailesinin yaşam mücadelelerine yer verir. Uzun süren kışlar, tek geçim kaynakları olan hayvancılığın zorlukla yapılması, kendilerini kaçakçılığa zorlayan sebepler yüzünden duydukları rahatsızlıklar, Şero’yu göçe ikna etmeye yetmez. Ta ki Cemo’nun basit bir hastalıktan dolayı, yolların kapanmasının da etkisiyle hastaneye götürülemeyip ölmesine kadar. Çok sevdiği oğlunu bu derece kolay kaybeden Şero, artık orada yaşama isteğini kaybeder ve ailesini alarak temelli göçe çıkar. Göçün amacı bellidir: “Yolu olan, komşusu olan, köprüsü olan kışlaklar bulmalı. Zap boyundan, Zap suyundan uzak durmalı. Van’ın, Ağrı’nın, Erzurum’un kışlaklarına göçmeli. Durmamalı buralarda...”¹⁹⁰²

Paşabeyzade Ömer Ali Bey’in *Türkmen Kızı*’nda Bingöl Yaylağı’ndaki göçebe Türkmen aşiretlerinin Çukurova’ya göçüp yerleşmesine de değinilmiştir. Dönemin iskân politikalarına da gönderme yapan bu göç olayına neden olan, İlbeyli aşireti boybeyi Uzun Hamza’nın başka bir aşiretten on dört yaşındaki genç bir kızla zorla

---

¹⁹⁰⁰ Oya Baydar, *a.g.e.* s.125

¹⁹⁰¹ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.* s.13

¹⁹⁰² Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.272

evlenme isteğidir. Bu evliliğin gerçekleşmesini istemeyen Mazlum ve Mahsud Beyler, Kumru'nun da ailesini yanlarına alarak, Çukurova'ya inerler. Mazlum Bey, toplumsal bir dönüşümün ipuçlarını veren bu göçün nedenlerini şöyle sıralar: *“Kardeşlerim! Ben zaten bu haşerat içinde yaşamaktan usandım, bıktım! Bizim için hükümet-i seniye'nin saye-i satvet ü himayetine sığınmaktan büyük nimet olmaz! Böyle neticesiz bir halde konup göçmekten, böyle birtakım adab ü irfandan mücerred erazil içinde yaşamaktan, hususuyle bu uzun herif gibi gaddarın, hunharın ağız kokusunu çekmekten ise, bir lokma nana kanaatle insanlar içinde insan gib yaşamak daha aladır (...) vakıa vücudumuz bu mevkide yaylamakla ülfet eylemiş ise de bir zaman da başka yerlerde medenilerle beraber yaylarız.”*¹⁹⁰³

Yılmaz Akbulut'un *Bingöl Cepheleleri* isimli romanında Kiği'nin Y... Köyü'nde yaşayan Cevdet'le ailesinin yaşam düzeni Rusların işgaliyle bozulur. Çevre köylerde yaşayanlarla birlikte daha güvenli yerlere göç etmek isteyen bu insanlar, kışın en sert dönemine rastlayan günlerde *“yükte hafif pahada ağır”* eşyalarını yanlarına alarak kaçmaya başlarlar. Kaçış yolunda *“korkunç”* fırtınalara direnerek *“inişli yokuşlu yolları”* yayan yürümek zorunda kalan insanlar, bir yandan yağan karda yürümeye çalışırken diğer yanda aç kurtlara yem olmamak için çırpınırlar. Babası cephede Ruslara karşı milis gücü olarak savaşırken Cevdet ve ailesi de zor bela Malatya'ya ulaşarak burada devam edecek sıkıntılı günlerine alışmaya çalışmaktadır. Bolşeviklerin Rusya'da devrim yapmasıyla işgalin son bulması, Cevdet ve ailesinin de Kiği'ya tekrar dönmelerine imkân sağlar.

Hikmet Ilgaz'ın *Şark Yıldızı* adlı iki ciltlik eserinde ismi verilmeyen Vanlı bir tarih öğretmeni, kızı Münire'yi İstanbul'dak kardeşinin yanına gönderirken onunla birlikte uzunca bir mektup yollar. Bu mektupta ve Münire'nin yolda karşılaştığı trajediler, Doğu insanının işgal yıllarındaki perişanlığını da gözler önüne serer. 1914 yılında başlayan karışıklık, Sarıkamış yenilgisinin de verdiği imkânla Rusların Bölge'yi tamamen ele geçirmelerine yol açmış, bu işgalden faydalanmak isteyen Ermeni çeteleri de yerli Müslüman halka zulmetmeye başlamıştır. Seferberlik gereği eli silah tutan tüm erkeklerin silah altına alınması, halkı Ermeni çetelerine karşı savunmasız bırakmış, böylece Müslüman teba *“bin bir işkence ile devamlı olarak tazip”* edilir. Osmanlı ordusunun geri çekilmesiyle savunmasız kalan Müslüman halk, Van'dan çekilecek

¹⁹⁰³ Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *a.g.e.* s.60-61

hükümet kuvvetleriyle “hicret”e katılır. Bir kısmı kara diğerleri deniz yoluyla ayrılan bu insanlar, artık soğuk kışın ve yoldaki çetelerin insafına kalmıştır. Münire'nin katıldığı dört bin kişilik kafiide “*yürümeye takati olmayan ihtiyarlar ve hastalar*”, “*bitkin ve mecalsiz insanlar*”¹⁹⁰⁴ hayatlarını ve namuslarını kurtarmanın telaşındadırlar. Bu perişan insanlar, daha Van'dan çıkmadan dökülmeye başlar. Kadınların açlık ve takatsızlık nedeniyle çocuklarını yarı yolda bırakmak zorunda kaldığı bu ölüm kalım yolculuğunda halk, bir yandan da soyguncu eşkıyaların baskınlarına uğrar. Bitlis'e babasıyla ulaşan Münire, oradan emanet edildiği Hacı Osman Efendi ile Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Kayseri yoluyla İstanbul'a ulaşır. Bütün ailesini yitirerek İstanbul'a kadar gelen Münire'yi burada da rahat bir yaşam beklememektedir.

3.2.6. Kaçakçılık

Sınır kentlerinde ve yörelerinde sıkça görülen bu ilkel kazanç biçimi, sınır sosyolojisiyle yakından ilgilidir. İran'a ve Irak'a sınır komşuluğu bulunan Bölge insanının ismi geçen ülkelerin sınır boylarında yaşayan halkla etnik ve kültürel yakınlığı da bu kaçakçılıkta kolaylaştırıcı bir rol oynar. Çoğu kez siyasal sınırlar kâğıt üzerinde kalmakta, halklar arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkiler çok rahat bir biçimde işlemektedir. Osmanlı döneminde sınır boylarında yaşayan göçebe veya yarı-göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçmemeleri sonucu kontrol altına alınamamaları buna tarihsel bir zemin hazırlamıştır.

Toprak mülkiyeti ve üretim ilişkilerinin çoğalan nüfusa yetmemesi, kaçakçılığa imkân hazırlamaktadır. Bu insanlar ya memleketlerini bırakıp sanayi altyapısı olan batıdaki büyük şehirlere göç edecek ya da kaçakçılığa başvuracaktır. Sınırın iki yanında akrabalarının olması ve ekonomik altyapı yetersizliklerinden dolayı buradaki kaçakçılık, sınıfsal temellere dayanmaktadır. Kaçakçılıkla etkin mücadele için gerekli olan devlet yatırımlarının eksikliği, iktidarların bu hizmeti vermedeki yetersizlikleri, kaçakçılığa örtük bir rıza olarak da anlaşılabilir.¹⁹⁰⁵ Komşu ülkelerin sınır kentlerinde yaşayan insanların da aynı şekilde ekonomik yetersizlik içinde olması kaçakçılığın potansiyelini artırmaktadır. Araştırma kapsamındaki romanlara yansıyan tüm kaçakçılık olaylarının ölümle birlikte kullanılması, kaçakçılık faaliyetlerinin ne derece riskli olduğunu da

¹⁹⁰⁴ Hikmet Ilgaz, *Şark Yıldızı I*, s.368

¹⁹⁰⁵ İsmail Beşikçi, *a.g.e.* s. 282-287

ispatlar niteliktedir. Romanlara konu olan kaçakçılığın, ağa-halk diyalektiğinin bir gereği olarak işlenmesi ise konuya ideolojik yaklaşımı göstermektedir.

Ağrı Dağı Efsanesi 'nde rastladığımız kaçakçılık, Bölge halkı tarafından sıklıkla kullanıldığı için, ahlaki hiçbir sorgulamaya gerek duyulmaksızın tercih edilen bir ekonomik faaliyet olarak görülür. Ahmet, kendisine Tanrı'nın bir hediyesi olarak gönderildiğine inandığı atla İran tarafına talan yapmak için geçmekte herhangi bir tereddüt göstermez: “*Ahmet atına binip yarenlerini yanına alıp İran toprağına talana gidiyor, maldan mal, koyundan koyun, attan at sürüp getiriyordu Ağrıdağına.*”¹⁹⁰⁶ Yakın zamanlara kadar gerçekleşen bu tür olaylar, üretime dayalı altyapı eksikliğine sahip bütün ilkel biriktirme şekillerinde karşımıza çıkan mülk edinme biçimidir.

Ömer Polat'ın *Mahmudo ile Hazel* adlı romanında Mahmudo'yu dağa çıkmaya iten neden, kaçakçılıktır. Askerlik izninde bulunduğu sırada, İran'dan tütün geçirmeye çalışırken güvenlik kuvvetleriyle girilen çatışmada bir jandarmanın ölmesi onu dağa çıkmaya zorlar. Mahmudo'yu önce kaçakçılığa sonra da eşkıyalığa iten neden “yoksulluk”tur.¹⁹⁰⁷ Sınır illerinde hayvancılığın ve tarımın yanında başka bir gelir kapısı olarak görülen kaçakçılık, bu romanda da görüleceği üzere yöre insanının başvurduğu illegal ve bir o kadar da tehlikeli bir geçim aracıdır. Birkaç günlüğüne döndüğü yuvasında Mahmudo'ya parasızlığın duyumsattığı çaresizlik, tahammül edilmez bir kederle doludur: “*Derken hasretlik azalmaya, Mahmudo Hazele Hazel Mahmudo'ya doydukça, huzursuzluk da gelmeye başladı yavaştan. Yoksulluğun kara bulutları çoğaldıkça çoğaldı. Mahmudo'nun geldiğinin altıncı mı, yedinci mi günüydü ne ilk çekişme oldu evde... Bir huzursuzluk vardı içinde bilmediği. Eli kolu bağlı, mahpus damına atılmış gibiydi.*”¹⁹⁰⁸ Sınır illerinde bir sektör durumuna gelmiş olan kaçakçılık, bazı bürokratik çürümeleri de beraberinde getirir. Bu durum, Cımsıd Ağanın jandarma ölümleri hususundaki ifadeleriyle verilir: “*Vay namussuzlar vay. Ne etmişler fikir cendirmeler? Vereydiler cendirmelere birez kaçak tütün, tamam. Evli evine köylü köyüne. Yazılı!*”¹⁹⁰⁹

Sınır bölgelerinin geçmişten beri bir geçim alternatifi olan kaçakçılığın Polat'ın *Dilan* adlı romanında da olaylara yön veren temel bir görevi vardır. Dilan'ın nişanlısı

¹⁹⁰⁶ Yaşar Kemal, *Ağrı Dağı Efsanesi*, s.17

¹⁹⁰⁷ Ali İhsan Kolcu, *a.g.e.* s.625

¹⁹⁰⁸ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.31

¹⁹⁰⁹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.54

Mirkan, kesilen başlık parasını tamamlamak için kaçakçılığı tek çıkar yol olarak görmektedir. İran'dan getireceği bir halı sayesinde sevdiği kıza kavuşması mümkün olacaktır. Onu kaçakçılığa özendiren Bey'in adamı, “*Vurup geçersin İran'a. İyisinden bir İran halısı alırsın, dönersin. Gidersin kasabaya, çalarsın kaymakamın kapısını, olmaz yüzbaşının, olmaz hâkimin kapısını. Gösterirsin halıyı. Kendileri dayansa bile karıları dayanmaz İran halısına. Satarsın. Koyarsın parayı cebine, dönersin köye. Başlık parasını verir, üstüne de bir düğün yaparsın ki şanı aşiret aşar.*”¹⁹¹⁰ sözleriyle Mirkan'ı ikna eder. Zübet Beyin, Apo Kero adlı hizmetçisinin oyununa gelen Mirkan sınırı geçerken öldürülür. Kaçakçılığa giden beş kişiden ancak birinin vurulmadan geri döndüğünü duyan Dilan artık Zübet Bey'in kiskacından kurtulamaz. İran'la sınır komşuluğu olan bir yöreyi konu edinen Polat'ın romanlarına giren bu ekonomik faaliyet, özellikle neden olduğu ölümler bakımından işlenmiştir.

Kimse ve O/Hakkâri'de Bir Mevsim isimli romanlarında Ferit Edgü, bir sınır kenti olan Hakkâri'de kaçakçılığın varlığını Halit isimli bir roman kişisi vasıtasıyla duyurur. Sınırdan geçirdikleri iki “*yollarını yitirmiş*” Acem'i ağalarının emriyle öldürüp heybelerine ve kişisel eşyalarına el koyan Halit ve arkadaşı, delil yetersizliğinden dolayı mahkûm olmaz. Halit'in birçok kez nereye gittiğini söylemeden evden ayrılması ve uzun süre gelmemesi, geçimini kaçakçılıktan yaptığını göstermektedir. Halit, kaçakçılıktan kazandığı paralarla köyün dışında, iki katlı bir ev inşa etmesine rağmen yaptıklarının iyi olmadığını da farkındadır: “*Sanma ki yalnız bu iki garibi öldürdük. Sanma ki adam öldürmenin günah olduğunu bilmiyorum. Ama yaşamanın da zorluğu var. Emir kulu olmak var.*”¹⁹¹¹

Dursun Akçam'ın *Dağların Sultanı* adlı romanında da Şito'nun babası İran sınırında koyun kaçakçılığı yaparken jandarmalar tarafından vurulur. Sınır güvenliği ile görevli “candarma” ile kaçakçılar arasında çoğu kez ölümlerle biten kovalamacalar yaşanır: “*Hemko da onlara düşman değildi. Koyun kaçakçılığı yapıyordu bir lokma ekmek uğruna. Bir gece İran sınırında sıkıştırmışlardı, önünde koyun sürüsü ile birlikte. 'Silahlı müsademed'e' Hemko ile birlikte iki arkadaşını da öldürmüşlerdi.*”¹⁹¹²

---

¹⁹¹⁰ Ömer Polat, *Dilan*, s.71-72

¹⁹¹¹ Ferit Edgü, *O/Hakkâri'de Bir Mevsim*, s.133

¹⁹¹² Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.39

Lütfi Kaleli *Haşhaş* isimli eserinde, Hurşid Ağa'nın yoksul insanları maşa gibi kullanarak yaptığı uyuşturucu kaçakçılığını anlatır. İki ton afyonu zulaladığı kamyonet, askeri noktada durdurulmak istenince, çatışma çıkar. Pala Mehmet adlı adamı öldürülen Hurşid Ağa, arabasındaki uyuşturucudan haberdar olmadığını söyleyip cezayı şoföre yıkar. Devlet bürokrasisindeki kirli uzantılarıyla bu işten kolaylıkla sıyrılan Hurşid Ağa, romanın sonunda hapse tıktığı şoför Ahmet'in ailesine verdiği yardım sözünü yerine getirmede için, hapishaneden firar eden Ahmet tarafından öldürülür. Hurşid Ağa adına bu kirli işi yapan Pala ile kamyonet şoförü Ahmet'in arasında cereyan eden diyalogda açığa çıkan gerçek, yoksulluğun belini büktüğü insanların nasıl maşa niyetine kullanıldığıdır. Afyon taşıdıkları yolda Pala'yı bu kirli işlerden vazgeçirmeye çalışan Ahmet de Pala gibi istemedikleri bir çarka su taşıdıklarının farkındadır:

“Pala huysuzlandı, kesti konuşmasını:

-Bana akıl vereceğine, sen ne bok yemeye direksiyon sallıyorsun bu yolda?

İçini çekti Ahmet. Sağ elini direksiyondan alıp Pala'nın omzuna koydu dostça:

-Bir süre mecburum buna. İşsizlikten yapıyorum. Çaresizlikten yapıyorum. İyi bir iş bulursam hemen ayrılacağım. Ne yaparsın, ekmek istiyor evdekiler.

Pala ilk kez duydu aç insanların ızdırabını. Ekmek için sızlanan çocukların sümüğe karışan gözyaşlarını görür gibi oldu. Kendisi de böyle büyümemiş miydi? Babayı hiç görmemiş, anayı küçük yaşta yitirip el koltuğunda az mı çile çekmişti.”¹⁹¹³

Malatya'da yaşayan iki toplum kesiminin(Alevi ve Sünni) arasındaki önyargıları işleyen *Kardeşlerin Kini*'nde Lütfi Kaleli, bu iki kesimin önde gelen şahsiyetlerinden Gani Bey ve Yaşar Kara adlı kişilerin silah satmak için insanların kinlerini körüklediğini anlatır. Servetlerine servet katmak için *silah kaçakçılığı* yapan bu kişiler, aynı zamanda kendilerini toplumun erdemli insanları olarak tanıtırlar.

Demirtaş Ceyhun'un *Asya* adlı romanında anılarına yer verilen Kürt Abuzer, baba diyarı olan İran hududundaki köylerinde *“İran'a mal götürüp getirme”*yi kazanç kapılarından biri olarak sayar. O yörede yaşayan Nemıt Ağa adlı bir zorbanın da en önemli gelirlerinden birinin kaçakçılık olduğunu anlatır. *“Hükümetin has adamı”¹⁹¹⁴*

¹⁹¹³ Lütfi Kaleli, *Haşhaş*, s.18

¹⁹¹⁴ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, s.78

olan Nemit Ağa'nın "İran'a mal götürüp getirmek"¹⁹¹⁵ konusunda kanundan yana bir korkusu yoktur.

Necati Haksun'un *Hazal (Kutsal Ceza)* isimli eserinde Kadir ile Zülfo Ağa, yoksullukla pençelesen insanların yapmak zorunda kaldıkları kaçakçılığın "hükümetin sıkı tedbir" almasıyla zorlaştığından bahseder. Ağanın oğlu Bekir, "koyun geçiremezsek sınırdan, kışlak aç kalacak bu kış."¹⁹¹⁶ derken başka üretim ilişkilerinin zor olduğu bu yöredeki kaçakçılığın tercih edilmesindeki çaresizliği de vurgular.

Şükrü Gümüş, İran ve Irak'a komşuluğu bulunan Hakkâri yöresini işlediği *Zap Boyları* isimli eserinde, kaçakçılığı mecburen yaptıklarını söyleyen kişileri konuşturur. Kaçakçılıktan dolayı bazen çatışmalara girilir ve ölümler olur. Şero'nun "Bizim Türkün çayı dururken elin çayını içiyoruz. Bizim Türkün kumaşı dururken elden giyiniyoruz. Nankörlük bu tüm. Bir bakıma yal yediğin çanağa şiğmek valla..."¹⁹¹⁷ diyerek eleştirdiği işe gönülleri razı olmasa da girerler. Kaçakçılığın muhasebesini kendince yapan Şero, işin içinden bir türlü çıkamaz: "Şero aklını kaçakçılığın iyi ya da fena olduğu konusuna takmış, onu düşünüyordu. Evirip çeviriyor, bir kere devletin tarafını tutuyor, bir başka seferinde devletin karşısına geçip kaçakçılığın savunmasını yapıyordu."¹⁹¹⁸ Namaz kılarken kaçakçılığı düşünen Şero, kaçakçılığın günahının olup olmadığına bir türlü karar veremez. Çavuşun ve imamın "günahtır" demesiyle akli karışan Şero, "günah olmuş olsa bile neyeceksin? Acından ölecek değilsin ya..."¹⁹¹⁹ diyerek onu kaçakçılığa iten nedenlere sığınır.

Barbaros Baykara, *Dersim 1937* isimli romanında yöre halkının özellikle "Şam'dan getirilen silahların Dersim'e" kaçakçılar vasıtasıyla taşındığını belirtir. İsyan hazırlıkları kapsamında Seyit Rıza'nın sağ kolu Alişer ile bağlantıya geçen İzzettin adlı bir şahıs yardımıyla Suriye'den silahların gelmesi, isyanın dış desteği açısından önemlidir. İsyan hakkında malumat toplayan Binbaşı Kemal, Dersimlilerin "sürüler halinde Suriye'ye nasıl koyun kaçırılıyorsa, aynı yoldan da silah"¹⁹²⁰ sokan kaçakçıların durumundan haberdar olur.

¹⁹¹⁵ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.78

¹⁹¹⁶ Necati Haksun, *a.g.e.* s.17

¹⁹¹⁷ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.20

¹⁹¹⁸ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.21

¹⁹¹⁹ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.21

¹⁹²⁰ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.126

Kemal Tahir'in *Göl İnsanları*'nda kısa bir yer tutan Dersim sürgünleri anlatılırken Dersimli Haydo'ya misafir olarak giden asker arkadaşının tanık olduğu kaçakçılık anlatılır. Kendisi de burada Dersimliler gibi giyinen anlatıcı, "*İran'a Irak'a kaçak sürü*" götürüp "*ipek poşu, İngiliz filintası, mavzer mermisi*" ve kilim getirerek elde ettiği paralarla "*belimizdeki kemerin sarı altın, ak meci diyeyi alacak yeri*"¹⁹²¹ nin kalmadığını söyler.

Erkan Karagöz'ün *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanında, Türk-Rus sınırları çizildikten sonra, bu taraftaki beylerin beslediği hırsızlar vasıtasıyla Sovyet Rusya'dan mal kaçırmalarını anlatır. Özellikle çobanlar ve sınırın öte tarafını bilen hırsızlar yardımıyla girişilen bu talan faaliyetleri, Sovyet yetkililerin de müdahil olmalarına neden olmaktadır. "*Sınırın ötesindeki Kolhoz emekçileri gün ağarıp sınıra yakın tarlalarına geldiklerinde, bir gün öncesinde biçtikleri otların, tahılların yerinde yeller estiğini, tonlarca ürünün sırta kadem bastığını*"¹⁹²² görünce bir türlü işin içinden çıkamazlar. Bu durum daha sonra devlet yetkililerinin müdahil olmasıyla Türk tarafına bildirilir ve sorumlular bulunabilirse tutuklanır.

Mehmet Eroğlu, *Rojin* adlı romanında katırlarla yapılan kaçakçılığa yer verir. Aç bırakılan katırlar, sırtlarına bağlanan "jelikan" adlı bidonlarla "*İran'a geçer, orada doldurulur, katırlar yine kendi başlarına Türkiye'ye geri dönerler...*"¹⁹²³ Köylüler tarafından yapılan bu akaryakıt kaçakçılığı dışında bir de özellikle köy korucuları kullanılarak yapılan "toz" sevkiyatları vardır. Ordu içerisinde de bazı çürük kişilerin bulaştığı bu kaçakçılığı engellemeye çalışan Cenk'e Mehmet de destek olmaya çalışır. Bazıları tarafından korunan bu kaçakçılar, herkesin bildiği; fakat kimsenini engellemeye gücünün yetmediği faaliyetler olarak sürmeye devam eder:

"Toz! Korucular Irak'tan gelen tozu Yüksekova'daki patronlara teslim ediyorlar.

Korucular mı? Bizi...

Cenk, 'Evet' dedi. Bizim korucular... Yani haber vermenin bir faydası yok. Ben bir kere denedim. Fırça yedim. Demek ki..."

Yüzü görünmüyordu ama sesinden öfkeli olduğu belli oluyordu.

¹⁹²¹ Kemal Tahir, *Göl İnsanları*, s.265

¹⁹²² Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.169

¹⁹²³ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.132

'Demek ki ne?' dedi Mehmet.

Demek ki, birileri onları koruyor. Cenk'in ima ettiği şey çok... 'Şaşırdın mı?'¹⁹²⁴

Baran Fundermann'ın Gavur Êlo'sunda dindar insanlar olarak bilinen Edê Barê ile Êlo birlikte İran tarafına geçerek koyun çalarlar. İran ve Türkiye "seyare"lerinin nadiren kontrole çıktığı bölgelerden geçerek yapılan kaçakçılık her iki tarafın da haberdar olduğu bir gerçekliktir. Bazen alışveriş bazen de talan biçiminde yürütülen kaçakçılığa Gavur Êlo razı değildir. Devlet görevlilerince kaçakçılara Acem halıları, Kermanşah tütünlerinin sipariş verildiği bu illegal ticaretin zor şartların bir ürünü olduğu Edê Barê tarafından dile getirilir: *"Tövbe tövbe, Allah'ın haksızlık yaptığı bir yerde ben bu sürüyü çalmışım çok mu? Söyle, söyle Êlo, çok mu? Hepimize Müslümanlığıyla illallah dedirttin de ne oldu? Seni arkandan kollamaktan dilimde tüy bitti. Çocuklarının, o zavallı karının da durumu aynı. Nerede hak, nerede hukuk? Ne biçim bir dünya bu ha ne biçim bir dünya? Bu sürünün sahibi ne kadar zengin biliyor musun?"¹⁹²⁵*

3.2.7. Din, İnanç, Hurafe...

İnsanoğlunun bireysel yaşamında dünyadaki varlığını anlamlandırmada, toplumsal yaşamı için gerekli ahlaki düzenlemeleri sağlamada oynadığı rol itibarıyla din ve inanç manzumeleri, insanların ve insan gruplarının manevi ihtiyacını gidermek amacıyla yapılmış kurumlardır.¹⁹²⁶ İnsanın tarih boyunca ürettiği kültürlerin ve uygarlıkların merkezinde, zihniyet alanında, onların *"hem geçmişi hem de şimdisi olan din"*¹⁹²⁷, en güçlü hattı meydana getirir. Özellikle Avrupa ve Amerika'da modern çağa ait toplum tasarılarında dinin etkisi yok gibi görünmesine rağmen birçoğunun temelinde din koşulları yatar. Bu konuya özellikle eğilen Braudel'e göre *"uygarlıklar her zaman dinsellik tarafından istila edilmişlerdir; ezelden beri bunların içinde yaşamakta, kendilerine özgü psikolojilerinin en güçlü güdülerini buralardan"*¹⁹²⁸ elde etmektedir. İnsanın bireysel ve toplumsalk yönüne bu denli belirleyici ve kalıcı etkilerde bulunan

¹⁹²⁴ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.153-154

¹⁹²⁵ Baran Fundermann, *Gavur Êlo*, Belge Yayınları, İstanbul 1999.s.38

¹⁹²⁶ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Eskiye Yayınları, Ankara 2011.s.47

¹⁹²⁷ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, İmge Kitabevi, Ankara 2014.s.54

¹⁹²⁸ Fernand Braudel, *a.g.e.* s.55

din olgusunun, gündelik yaşamda veya tarih boyunca elbetteki farklı tezahürleri olacaktır. Dinin bu gücü ve kullanımı, geçmiş yüzyılı sarsıcı bir biçimde etkileyen Marx'ın da dikkatinden kaçmamıştır.¹⁹²⁹ Yoksullar için bir teselli kaynağı olan dinin, incelediğimiz romanların geneli göz önüne alınacak olursa türlü türlü hurafelere bulaştığı veya birçok çıkarıcı için suistimal aracı olduğu kolaylıkla görülür. Toplumsal ağırlığı yüksek bu kurumun karşı çıkılmasa bile çoğunlukla olumsuz imgelerle işlendiği de bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır.

3.2.7.1. Olumlu Din İmgesi

Romanın kurgusunun en önemli çatışmalarından biri olan din faktörü, toplumsal bir tabana dayandığı gibi siyasal bir vizyona da sahiptir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e doğru akan toplumsal değişim ve dönüşüm, dini ve dini değerlerin değerini daha da artırmıştır. Savaş ve işgal konulu romanlarda barındırdığı manevi direnç potansiyeliyle din olgusu ve fedakâr din adamı teması, roman kahramanlarının destek bulduğu menevi dinamikler olarak sıkça kullanılır. Toplumsal dayanışmayı, merhameti, özveriyi ve cesareti özendirmesiyle karamsarlık dönemlerinde bir kurtuluş ışığı olarak hem toplumlara hem de o toplumun edebiyatına yansıdığı gibi incelemeye esas aldığımız romanlara da nüfuz etmiştir.

90'lı yılların sosyal ve siyasal yaşamını Kars özneline işleyen *Kar* romanında din, siyasal kaygılarla başlayan ve toplumu ayrıştırma aracı olarak kullanılan bir kurum olarak işlenmiştir. Romanda, siyasi oyları yükseliş trendine giren Refah Partisi ve üniversitelerde başlayan başörtüsü eylemleri yanında artan laiklik-dindarlık tartışmaları konu edilir. Roman kahramanlarının diliyle ifade edilen önyargılar, o dönemdeki ruh halinin de bir yansımasıdır. Laik kesimlerin orduya muhtaç oluşu, vehmin beslediği bir hayal dünyasında “*dinciler onları ve boyalı karılarını kör bıçakla kıtır kıtır keser.*” sözlerinde ifadesini bulan tehlikeye karşı bir tedbir olarak düşünülür.

Aynı döneme denk gelen dini hassasiyetlerin yükselişi, devlet laikçi bürokrasisini katı tedbirler almaya yöneltir. Romanın temel kahramanlarından olan İpek'in kız kardeşi Teslime, başörtüsü yüzünden üniversite son sınıfta okuldan atılma

¹⁹²⁹ Marx, dinin sermaye sahiplerinin elinde afyona dönüşmesinden önceki yapıcı rolünü de hatırlatmaktadır: “*Dinsel açıklık, bir yandan gerçek açıklığın dışavurumu, bir yandan da gerçek açıklığa karşı bir protestodur. Yaratığı bunaltan içli bir ezgi olan din, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tini, kalbi olmayan bir dünyanın ruhudur.*” K. Marx, F. Engels, *Din Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 2013.s.35

tehlikesiyle yüz yüze kalınca intiharı seçer. Dindar kesimlerin geçirdiği travma, Teslime’yi okuldan atan Enstitü Müdürü’nün ölümüne yol açtığı gibi, yeni tartışmaların da başlamasına neden olur. İslam dininde intiharın günah olması, başörtüsü yasağı nedeniyle intihar eden Teslime’nin eylemi üzerinden bir varoluşsal tartışmayı beraberinde getirir. Romanda “İslamcı” terörist rolündeki Lacivert, tesettürlü kızların intiharlarının medyada yer almamasını savunurken, Teslime’nin intiharını bir türlü kabullenemeyen dindar arkadaşları da onun “gizli bir ateist” olabileceğini iddia ederler. Hatta Teslime’yi seven genç, sevdiği kızın televizyon dizileri seyrettiğine de inanmaz.

Romanda önemli bir yer tutan “*Vatan yahut Türban*” oyunu çevresinde işlenen modernlik ve gericilik tartışması Kadife adlı kahramanın türbanı çıkartması, bir idol olarak kabul edilen Lacivert’in iki kız kardeşi (İpek ve Kadife) aynı anda idare etmesi, kendini ateist olarak bilen Ka’nın giderek Allah’a inanması kompleks ilişkiler içerisinde yoğrularak verilir. Romanda ismi geçen kadın kahramanların babası Turgut Bey, tiyatro oyununda başörtüsünü açacak olan Kadife’yi bu eyleminden vazgeçirmeye çalışır. Ona göre “*şehrin yobaz dincileri kızımı asla affetmez.*” Yıllar sonra şehre tekrar dönen ve Almanya’da muhtemelen İslamcı gruplarca öldürülen Ka’nın arkadaşı olan yazar, bir süre önceki dinci-laik gerginliğinin yumuşadığını görür; fakat kent insanı yine de karamsardır. Romanın geneline baktığımızda dinin sosyal realitesi, din merkezli politik önyargılara kurban edilmiş olsa bile olumsuz bir üslupla işlenmemesi kayda değerdir.

Talat Uzunyaylalı’nın *Efsane Kadın Nene Hatun* romanında insanları direnişe çağıran müezzinler, dinin toplumu *etkileme gücüne* iyi bir örnek teşkil ederler. Nitekim Rus ordusunun Aziziye tabyalarına girdiğini cami minaresinden haykıran Ayaspaşa Camisi Müezzini Hacı Abdullah Efendi, dinin halk üzerindeki olumlu etkisini kullanarak onları cesaretlendirir: “*Ey Ümmet-i Muhammed! Uyanın Müslümanlar! Düşman Aziziye tabyasına girmiş, askerlerimizi şehit etmiştir! Şu anda tabyada kanlı bir mücadele devam etmektedir! Allah’ını seven, eli silah tutan, asker evlatların imdadına yetişsin!*”¹⁹³⁰ *Paylaşılamayan Topraklar* romanında da Erzurum’da kalıp halkın şehri terk etmemesine vesile olmuşlardır: “*Hiçbir cami hocası ve müezzini Erzurum’dan ayrılmamıştı. Murat Paşa İmamı Hoca Fehim başta olmak üzere ulema, din görevlilerinin, muhacirlerin arasına katılmasına izin vermemişti. Savaş zamanında asker, şu bu sebepten ileri veya geri gidebilirdi, lakin Müslümanların ekserisi bir yerde*

¹⁹³⁰ M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.234

kalmaya devam ettikçe din adamları da halkla kalıp onların morallerini yüksek tutmak zorundaydı. Zaten, din içinde din saklamak en büyük ibadet değil miydi?”¹⁹³¹

Mükerrem Kamil’in *Uzaklaşan Yol* isimli aşk romanında, Erzincan depremiyle ilgili kısa bir detaya yer verilir. Ressam Aziz, depremde kocasıyla küçük kızını kaybeden ve kendisi de yaralanan Selda’yı teselli etmeye çalışırken “*ne yapsak, ne kadar uğraşsak kaderin elinden yakamızı kurtaramıyoruz*”¹⁹³² diyerek sebeplerine müdahale edemediğimiz olaylarda tevekkülle yaşamının insanı rahatlattığına dair genel kabule uyar: “*Annem alın yazısına inanır. Herhangi bir felaket karşısında, en karanlık günlerde tesellisini bu suretle bulur: ‘Ne yapalım, der, alnımın yazısı böyleymiş.*

Bunda belki insana uyumsuzluk ve isyan veren bir şey, hoşta gitmeyen bir tevekkül, kendini körü körüne kadere bırakış var. Fakat mademki, ona sükûn ve teselli veriyor. Şimdi eskisi gibi annemi tenkit etmeye dilim varmıyor.”¹⁹³³

Mutluluk romanında dini duyguların sıradan insanlarda hayırlı eylemlere neden olduğu, buna karşın “şeyh” gibi çıkarıcı kişilerce suiistimal edildiği verilir. Şeyh amcası tarafından tecavüze uğradıktan sonra aile kararıyla ölüme gönderildiği İstanbul’da Cemal tarafından kentten uzak bir viyadüğe götürülen Meryem’e kelime-i şehadet getirmesini dikte eden Cemal, “*Bunca günahından sonra Allah’ın huzuruna çıkarken hiç olmazsa bunu yap*”¹⁹³⁴ diyerek dinin sembolik göstergeleriyle şekillenmiş *olumlu* yüzünü göstermiş olur. Amcasının kızı olan Meryem’i öldüremeyen Cemal, askerlik arkadaşı Selahattin’e bu durumu anlatınca, arkadaşı da onu kendi şeyhine götürür. İstanbul’da tanıştığı bu Şeyh, ona dinin “*ilk defa korkutucu bir şey olmaktan çıktığını*” hissettirir. Cemal’in Selahattin’le ve Şeyh’le diyalogu iki farklı dini algıyı göstermesi bakımından manidardır:

“Ama Müslümanlıkta, günaha girmiş kadınları öldürmek yok mu?

Yok!

Peki, recim, hani zina yapanların yarı beline kadar toprağa gömülüp taşlanarak öldürülmesi, o da mı yok?

Yok, dedi Selahattin. Bunları hiçbir Kuran-ı Kerim’de yok. Hepsi sonradan uydurma!

¹⁹³¹ M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılmalımayan Topraklar*, s.36-37

¹⁹³² Mükerrem Kamil, *Uzaklaşan Yol*, s.125

¹⁹³³ Mükerrem Kamil, *a.g.e.* s.125

¹⁹³⁴ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.242

Nasıl olur, dedi Cemal.

Selahattin, babasından öğrendiği her şeye karşı çıkıyordu.

Babam, Atatürk devrine kadar recmin uygulandığını söylüyor.

Bazı Arap ülkelerindeki yanlış bir uygulama bu, dinde yeri yok. Osmanlı'da da bir kere yapılmış. Hem zinanın ispat edilmesi de çok zordur. (...)

Söylenti yüzünden insan öldürülür mü Cemal?

Selahattin'in dini kendi dinlerinden farklı mıydı yoksa Cemal hiç bu kadar hoşgörülü bir Müslümanlık duymamıştı şimdiye kadar. (...) Allah bilir Kur'anı Kerim'i de okumamışsındır sen. Peki, senin baban nasıl din adamı? Seni nasıl yetiştirdi?"¹⁹³⁵

Duru Göl romanında Elazığ'da bulunan Hazar Gölü üzerinde yapılacak kanallar ve tüneller için dışarıdan gelmiş olan teknik uzmanlar arasında hem bu proje hem de ülkedeki diğer yatırımlar üzerine yapılan münakaşalarda dinin insan ve toplum yaşamındaki tezahürleri de konu edilir. Roman kişilerinden Cebbar, Pertev ve İsmail arasındaki tartışmada din ve inanç olgusu aydınlanma asrının kodlarına denk ifadelerle tanımlanır: "Din güzel şey mesela. İnsanoğlunun yüce bir inanışa dayanması, belki de huzurunun belli başlı ilkelerinden biri. Ama bu ilkeyi, ana yivinden söküp çıkararak, bir takım çıkar meselelerine bulaştırırsan, düzenin köklerine balta sallamış olursun. Değil huzur, mutluluk; ilkel güven duygusu da elden gider. Politikayı dayandığı takozlardan oynatıp da ilahi inan şamandıralarına bağlamaya uğraşırsan hapı yuttun demektir.

Cebbar, uzun zamandan beri ayrıldığı masaya dönmüştü. Kadehi dolu duruyordu zaten. Kaldırdı bir yudumda yok etti. Mendiliyle dudaklarını kuruladı:

-Arkadaşım, dedi, Anadolu'da halkın başına tarih boyunca hangi iç bela açılmış ise, yobazlık yüzünden açılmıştır. Din işini yürekte bir bağlantı olmaktan çıkarıp bir menfaat, üstün gelme, bir soygun aracı haline getirmek isteyenler, vakit vakit bu zavallı ahaliyi birbirine kırdırmışlardır. Bütün yüksek müesseseler böyledir."¹⁹³⁶

Osman Azman'ın *Doğu'nun Fatih Karabekir* adlı romanında inançlı bir komutanın halkla kurduğu gönül köprüleri sayesinde ulaştığı zafer anlatılır. Rus işgalini fırsat bilen Ermeni çetelerinin bağımsız bir Ermenistan hayaliyle giriştikleri katliamları sona erdirmek ve doğu sınırını güvence altına almak için mücadele eden Karabekir ve ekibi, ibadetlerini aksatmayan, son derece inançlı kişiler olarak tasvir edilir. Mekke'de ölen babasının rüyasında kendisini "Git anadolu'ya, git Erzurum'a!" şeklinde teşvik

¹⁹³⁵ Zülfü Livaneli, a.g.e. s.260

¹⁹³⁶ İlhan Tarus, a.g.e. s.201

etmesiyle harekete geçen Karabekir Paşa, Erzurum'a ulaşıp kurtuluş çareleri aradığında *"Erzurum'un manevi mimarlarını, evliya türbelerini sık sık ziyaret"* eder, özellikle *"Abdurrahman Gazi Türbesi'ni"* diğerlerinden ayrı tutar. Bu gibi kutsal mekânları ziyaret eden Paşa, başarı için onları vesile ederek dualarda bulunur: *"Yarabbi! Mübarek bir kulunun, hem gazi, hem şehit olan kulunun huzurundayım. Peygamberimizin hürmetine, ashabının, yiğit askerlerinin hürmetine, burada medfun mübarek kulunun hürmetine, bütün şehitlerin hürmetine, şehitler yurdu Anadolu'muzu düşman işgalinden kurtar, bizlere güç ver."*¹⁹³⁷

Kendisine bağlı Serhat Kurtları denen özel ekibin de son derece mazbut kişiler olması, en kötü savaş kuşullarında bile ibadetlerinden taviz vermemesi, Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran ordunun manevi dinamiklerini gösteren ipuçlarıdır: *"Ertesi gün sabah namazı için uyanıp namazı cemaatle, Oğuzhan'ın imametine kıldılar. Yolculuk için bütün hazırlıkları yapıp kıyafetlerini değiştirdiler."*

*Sabah namazıyla güne başlamak ne kadar güzel değil mi, insan kendini hem çok huzurlu, hem de çok sağlıklı ve dinç hissediyor. Sabah namazını bizlere emreden Cenab-ı Allah'a şükürler olsun, O her şeyi niye emrettiğini çok iyi bilendir."*¹⁹³⁸

Mücadelelerini yürütürken hiçbir şekilde ibadetlerini unutmayan Paşa'nın ekibi, nihayet Kars'a Türk bayrağı çekildiğinde *"ilk iş olarak Kars'ın manevi fatihi olarak bilinen ve herkesin Evliya olduğuna inandığı Ebu'l-Hasan-ı Harakani'nin türbesini"* ziyaret eder. Daha sonra uğradığı Menecehr Camii'nde *"uzun süredir"* ezan okunmadığı için ezan okutarak namaz kıldırır. Böylelikle Karabekir Paşa ve Kars halkı, kurtuluşu onlara lütfeden Allah'a şükürlerini de eda etmiş olurlar. Bu durum, halkla bağı koparmamış, inançlı bir komutanın köklerine ne kadar bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Mehmet Eroğlu'nun Mehmet ve Rojin vasıtasıyla geniş gözlemler ve değerlendirmeler yaptığı *Rojin* adlı eserinde, asker ve örgüt cephesinde yer alan kişilerin çatışmalardan önceki durumları ayrıntılı bir biçimde izah edilir. Örgüt üyeleri, çatışma öncesi hiçbir dini ritüele başvurmazken; askerler, ölümle sonuçlanabilecek her operasyondan önce birlikte namaz kıлып dua ederler. Kişinin ölüm karşısındaki çaresizliğini atlatmada edindiği role uygun düşen bu dindarlık durumu, aynı zamanda insanın da en nahif tarafını ele verir. Moderniteyle birlikte kendini her şeyin ölçüsü

¹⁹³⁷ Osman Azman, a.g.e. s.116

¹⁹³⁸ Osman Azman, a.g.e. s.155

sayan insanoğlu, tehlikeyle baş başa kaldığında derinlerindeki kendiliğini ancak keşfedebilecektir. Mehmet'in bakış açısıyla verilen bu ibadetlerde, ona göre ölüm kaygısının büyük etkisi vardır: “*Aslında ölüm düşüncesi, toplu namaz kılınıncaya kadar pek rahatsız edici değildi. Ama birlikte yakarış, beyinlere, yüreklere ister istemez ölüm korkusunu yerleştiriyordu.*”¹⁹³⁹

Eroğlu'nun askerlik günlerine kısa kısa döndüğü *Emine* adlı romanında ibadetlerine sıkı sıkıya bağlı Emine'yle evlenmek üzereyken Mehmet, “*Nisan 1994'te Ejder Harekâtı'ndan önce*” hava buz gibi soğuk ve pusluyken ve herkes ertesi gün öleceğini eminken “*taburun avlusunda yüzlerce askerle birlikte, Balina'yı izleyerek namaz*”¹⁹⁴⁰ kıldığını hatırlar. Askerlikten sonra hiç namaz kılmayan Mehmet'in kendisiyle çelişkiye düştüğü bu hatırlamalarda ölüm kaygısı, acı bir biçimde tekrar gündeme gelecektir.

Ömer Gürdal'ın terör olaylarıyla mücadeleyi konu edinen *Ayyıldız Ruhu* isimli eserinde din, toplumsal birliği sağlayan en kuvvetli kurum olarak işlenmiştir. Yöredeki terör faaliyetlerinde yetkili bir isim olan Kendal, kendi memleketinde görev yapan yirmi dört yaşındaki İmam Selim'i öldürtür. Günlük sohbetlerinde ve Cuma günleri yapmış olduğu vaazlarında “*insanları bilinçlen*”diren İmam Selim, çok geçmeden dikkatleri üzerine çeker. İmam Selim'i “*örgüt açısından zararlı ve tehlikeli*” kılan etkenler, örgütün amaçlarıyla çelişmektedir: “*Halkı bilinçlendiriyor, kardeşlik duygularını perçinliyor, şiddetin ve bozgunculuğun ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu her defasında dile getiriyor, verdiği tarihten örneklerle de beyinlerde yer etmesini sağlıyordu. Söylenmesi gereken doğruları cesaret ve korkusuzca dile getiriyordu insanların gönüllerine işliyordu.*”¹⁹⁴¹

Hüseyin Karatay'ın *Sürgün Öğretmen* romanında ilk görev yeri olan Cevizli Köyü'ne meşakkatli bir yoldan ulaşan Ali şaner adlı genç öğretmen, köylüleri üniformasının gücüyle ezmeye çalışan Başçavuş'a karşı çıkararak ilk icratını yapar. İslami hassasiyetinden dolayı “*hem kibirliliği hem küçülmeyi*”¹⁹⁴² içine sindiremeyen Ali şaner, daha sonraki süreçte de devlet bürokrasisiyle ve bu bürokratik sistemin köydeki uzantısı olan muhtarla uğraşmak zorunda kalacaktır. Nitekim köyden sürgün edilmesi

¹⁹³⁹ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.180

¹⁹⁴⁰ Mehmet Eroğlu, *Emine Fay Kırığı-2*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.s.169

¹⁹⁴¹ Ömer Gürdal, *a.g.e.* s.219

¹⁹⁴² Hüseyin Karatay, *Sürgün Öğretmen*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2016.s.22

yine bu bürokratik kliğin elinden olacaktır. Kendisini köye götüren katırcı İsmail'in "ırakıcı, şarapçı" olarak bildiği memur takımına hiç benzemeyen Ali Öğretmen, köyün sorunlarının halledilmesi için kaymakama rüşvet verilmesine karşı çıktığı gibi, köydeki küskün kişileri barıştırıp dere kenarında çamaşır yıkayan kadınlara çamaşırhane, her eve tuvalet yaparak köyün çehresini değiştirmeye çalışır. Bütün bu işleri yaparken dini referanslar yapmasıyla halkın teveccühünü, bürokrasinin de nefretini kazanır.

Ali öğretmen'in her gece bir evde köylüleri toplayıp onlarla dini hususlarda sohbetler etmesi ve siyasi işlerde ne tür tutumlar takınacağını aktarması, derslerinde çocukların dini anlayışlarını düzeltmeye çalışması bir anda şimşekleri üzerine çekmesine yol açar. O, bu duruma hiç aldırmandan insanları bilinçlendirmeye devam eder. Bu süreçte kızların başlık parasıyla evlendirilmesine karşı çıktığı gibi birçok hurafenin de ortadan kalkması için mücadele eder:

"-Hastalananlara, köyünüzde ne çare ararlar?"

(...)

'Öğretmenim, anamız urbamıza boncuk diker.'

'Tosbağa kabuğu da diker.'

-Bunu sormadım, hastalandıktan sonra nasıl bir çare ararlar onu söyleyin?"

'Yatırlara çaput bağlarlar öğretmenim'

'Üç Çarşamba mum yakarlar.'

*'Öğretmenim, Kayalıdağ'da bir ziyaret var. Ziyaretin yanında bir taş var. Sarılık olanlar oraya giderler. Sonra yumurtayı taşta gırarlar. Sarısını ziyaretin toprağına sürüp yerler. Mezarın üstüne boncuk bırakırlar ya da para.'*¹⁹⁴³

Sadık Yalsızuçanlar'ın *Cam ve Elmas* isimli romanında yazar anlatıcı, Anadolu insanının irşadına vesile olmuş Ebu'l Hasan-ı Harakani Hazretlerinin manevi iklimine kendini kaptırır. Roman kahramanı, hakkında birçok menkıbe duyduğu Harakani'yi bir mürşid edasıyla kabul eder. Kerametlerinden biri olarak zikredilen kendi mezarını rüyayla aşikâr etmesinin yanında, başka ilim ehli insanlarını etkilemesi onun üstün nitelikleri arasında sayılır:

"Nakladerler ki, bir ilim taliplisi, hadis okuma üzere Irak'a gidiyordu.

Yolu Şeyh'e uğradı.

¹⁹⁴³ Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.100

Ona, 'Kendi ülkende bulamadın mı hadis öğrenecek üstün bir bilgini ki, başka iklimlere gidiyorsun?' diye sordu Şeyh.

Adam, 'Bulamadım' dedi ve sordu, 'peki siz nerde öğrenim gördünüz, kimlerden okudunuz?'

Harakanlı, 'Ben ümmiyim' diye konuştu, 'bana ne bağışladıysa minnet etmedi ve kendi ilminden verdi'

'Peki, hadisi kimden dinliyorsunuz?'

'Peygamber'den'

Söz adamın hoşuna gitmedi.

Gece dergâhta konakladı.

Düşünde tanımadığı bir bilge, 'Bilgeler doğru söyler, onun yanından ayrılma, ne öğreneceksen ondan öğrenmeye çalış' diyordu.

*Sabah kararını verdi kalıyordu.*¹⁹⁴⁴

Eda Bildek, *Nar Çiçeği* romanında Erzurum Hasankale (Pasinler) doğumlu bir ilim aşığı olan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın öksüz kalmasından sonra babasının da medreselere merak salması nedeniyle Tillo'ya yönelip orada tasavvuf ve ilim eğitimi almasını işler. Burada bulunan İsmail Hakkı Fakirullah'tan tasavvuf dersi alan İbrahim Hakkı ile hocası arasındaki ilişki klasik bir şeyh-mürid ilişkisinden daha ileridir: *"İsmail Hakkı bir cümle ise İbrahim Hakkı o cümlenin tefsiriydi. İbrahim Hakkı bir koku ise, İsmail Hakkı o kokunun özüydü. O bir deniz ise İbrahim o denizin incisiydi. Biri güneş ise diğeri o Ay'dı."*¹⁹⁴⁵ Bir aşk çerçevesinde yürüyen ilişki, İslam dininin temel değerlerinin aktarılmasıyla yürütülür. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bu dergâhta elde ettiği tasavvuf ilmi de şiirlerine yansır:

"Haktan gelen şerbeti

İçtik elhamdülillah

Şol kudret denizini

Geçtik elhamdülillah

Kuru idik yaş olduk

Ayak idik baş olduk

Havalandık kuş olduk

¹⁹⁴⁴ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, s.91

¹⁹⁴⁵ Eda Bildek, *Nar Çiçeği*, Kahverengi Kitap, İstanbul 2016.s.286

Uçtuk elhamdülillah”¹⁹⁴⁶

Ersin Hakan’ın Kars’ın kültürel yaşamını 1980’lerin siyasal olaylarıyla birlikte işlediği *Kar’a İnat Kars* romanında yörede yaşayan Caferilere dair bazı detaylara da yer vermiştir. Yazar anlatıcı, farklı din ve mezheplerin birlikte yaşadığı Kars’ta, Şii (Caferi) inancına mensup olan insanları, “*modern giysiler içerisinde, modern düşünceleriyle yaşayan*”¹⁹⁴⁷, fakat inançları konusunda da oldukça “*katı*” bireyler olarak nitelendirir. “*Laikliğin en büyük sembolü*” olarak gördüğü bu inanç kesimi, “*asla inançlarını başkalarına dayatan bir zihniyet*”e sahip değildirler. Özel bir eğitime tabi tutulan ve “*devletten ücret al*”¹⁹⁴⁸mayan imamlarının (Ağunt) bilgisinin, Sünni imamlara nazaran hayli yüksek olduğu ifade edilir.

Bir Kız Böyle Düştü isimli romanında Cemal Ataç, Celal’in öğretmen olarak atandığı Sarıkaya adlı kasabadaki Mevlevi tekkesiyle ilişkisi, bu tarikatla memleketteki dini anlayış arasındaki farkı da belirtmiş olur. “*Memleketin koyu taassubiyle eğlenir alay eder*” gibi algıladığı tekkedekiler, şiirle, meyle ve eğlenceyle haşır neşir olduğu için Celal’i rahatsız etmez. Bu Mevlevi dergâhındaki “*musikili, aşklı, sevdalı ibadet*” biçimini açıklamaya çalışan Şeyh Abidin, “*Türkler ibadet ederken de şen ve mesutturlar. Melal bize gerekmez. Tanrını huzurunda muzdarip felaketzedeler gibi somurtulup ağlanılmaz.*”¹⁹⁴⁹ diyerek kendi inanç biçimleriyle klasik İslami söylemden farklarını da belirtmiş olur: “*Dine elini uzatan bir sürü yobazlar onu kendi kalplerinin karasile örtmüşler. Onlar gibi olanlar Allah’ın huzuruna da elbet neşeli ve korkusuz çıkamazlar. Bizim günahımız olmadığı için, korkumuz da yoktur. Biz Allahımızı, Allahımız da bizi sever...*”¹⁹⁵⁰

Cahit Uçuk’un *Değirmen Taşı* adlı romanında esas karakter olan Ayşe Nine’yi dini bütün bir Anadolu kadını olarak tanırız. Sofraya otururken, oğlu evden ayrılırken ve daha nice durumlarda o, ellerini açarak dua ve niyazda bulunur. Kimsesizliğini ve çaresizliğini sadece Yüce Yaratıcı’ya sığınarak aşmaya çalışır:

“*İçinin derinliklerinden, kâinatın derinliklerinde, bilinmezliklerindeki sahibine yolladı.*

¹⁹⁴⁶ Eda Bildek, *a.g.e.* s.321

¹⁹⁴⁷ Ersin Hakan, *a.g.e.* s.11

¹⁹⁴⁸ Ersin Hakan, *a.g.e.* s.12

¹⁹⁴⁹ Cemal Ataç, *a.g.e.* s.10-11

¹⁹⁵⁰ Cemal Ataç, *a.g.e.* s.11

-Rabbim!.. Her şeylere kadir Rabbim... Yavrumu şeytan şerrinden sen koru...
Onu kötülerle ortak eyleme... Âmin... ”¹⁹⁵¹

3.2.7.2. Olumsuz Din İmgesi/Dinin Yanlış Yorumlanması

Türk romanında genellikle olumsuz bir bakış açısıyla ele alınan din olgusu, bu imajını özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki romanlara ve köy romanlarına borçludur. Özellikle köy romanlarında haksızlığa uğrayanların dine mesafeli, sömürü, zulüm ve haksızlık yapanların dindar kişiler olması bu tezin bir ispatıdır.¹⁹⁵² Din adamları ve dini kurumlar üzerinden yapılan eleştirilerin odak noktasını daha çok sosyopolitik mülahazalar oluşturur. Buna göre, toplumsal geriliğimizin, yeniliklere açık olmayışımızın ve toplumda sıkça görülen kişisel sömürünün altında din faktörü yatmaktadır. Fransız edebiyatındaki kilise karşıtlığından bize yansıyan eleştirel bakış, özellikle *Toplumcu Gerçekçi*’lerin eserlerinde daha da belirgindir. Adeta toplumdaki tüm kötülüklerin nedeni olarak gösterilen inanç olgusu, hep hurafelerle birlikte kullanılmıştır. Halide Edip’in *Vurun Kahpeye* adlı romanındaki Hacı Fettah Efendi tiplemesinden tüm edebiyatımıza yansıyan bu tutum, dinin gericilikle eş tutulduğu bir bakış açısını doğurur.¹⁹⁵³ Bu bakış açısıyla yazılan romanlarda dinin ve din adamının rolü hiçbir zaman değişmez. Özellikle Doğu’yu konu alan romanlarda yobaz din adamlarının, seyitlerin, şeyhlerin iktidar ve geçim aracına dönüşen dinin hurafelerle halkı yönetmesi nedeniyle büyük toplumsal çalkantılar oluşur. Seyit Rıza ve Şeyh Sait hadiselerine etkisi kadar, çocukların okula gönderilmemesi, kız çocuklarının alınıp satılması, hastaların şifa aramak için doktor yerine bu tür kişilere mürcaat etmesi gibi olumsuz olaylara yol açan bir toplumsal felaket olarak kullanılır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarının konu edildiği *On Yılın Romanı* adlı eserinde Etem İzzet, çağın gerisinde yaşayan İkipınar köylüsünün yaşadıklarını onların çarpıtılmış inançlarına bağlamaktadır. Romanda Doğu, dinsel temelli tüm gericiliklerin yuvası olarak görülmektedir. Ağanın, şeyhin, imamın, köylüyü sömürürken kullandıkları yöntem, dini inançların suiistimalidir. Yazar, köylünün başına gelen her türlü fenalığı Allah’a vermesini eleştirir: “*Medrese, tekke, padişah, cami, softa ve cehlin yoğurduğu*

¹⁹⁵¹ Cahit Uçuk, *a.g.e.* s.68

¹⁹⁵² Ramazan Gülemdam, “Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı* (ss.310-320), Ankara 2010.s.310

¹⁹⁵³ Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, s.195

ve hüküm sürdüğü bir zihniyet, gözyaşı akıtan ve bir ocağı söndüren bir kötülüğü ancak Allaktan bilebiliyordu. Her iyilikte ve kötülükte ona hep o söylenmişti:

-Allah'tan!"¹⁹⁵⁴

Romanda üzerinde önemle durulan bir başka ayrıntı da kadının din namına sömürülmesidir. Kocasının sekizinci karıyı da aldığını imama şikâyet eden bir kadına imam, yediye kadar farz, on ikiye kadarı sevaptır diyerek mukabelede bulunur. Yazar, kadının din adına suiistimal edilmesini tekke şeyhinin kocası askerde olan bir gelinin karın sancısını tez elden halvete girmeli diyerek iğfal etmesi örneği üzerinden sürdürür. Verilen bu örnekler Kemalist Cumhuriyet'in kadına verdiği imkânları daha iyi anlatmak için kullanılan klişe örnekler olarak kabul edilebilir.

Burhan Cahit'in *Dükkülerin Romanı* isimli eserinde gazeteci üç arkadaştan Anadolu'yu keşfe çıkan Cemil Hakkı, Paris'teki arkadaşına yazdığı mektuplarda Doğu'daki dinsel yaşam hakkında kanaatlerini aktarır. Bir Oryantalist bakış açısıyla tasvir edilen Doğu'da tüm kokuşmuşluğun temelinde dinsel kurumlar ve kişiler vardır. Mektuplara yansıyan ifadelerde şeyhler, "derebeyi halinde malikânelerine çekilmişler vergi topluyor, tarla sürdürüyor, köyliüyü angaryede çalıştırıyor, kız alıp boşatıyor"¹⁹⁵⁵lardır. Cemil Hakkı, Şeyhlerin halkın sırtından geçinmesini ve onların iradelerine hükmetmesini özellikle vurgular. Bazı şeyhlerin "otuz köye" hükmettiğini belirten Cemil Hakkı, "şeyh veyahut ağa izin vermedikçe köylü kızını kocaya veremez" sözleriyle şeyhlerin halk üzerindeki otoritesini tespit eder. Bunların nüfuzlarını yakından gören roman kahramanı, "daha gerilerde bazı şeyhler o kadar işi azıtmışlar ki kocaya varacak kızlar, üç gecelerini şeyhin tekkesinde geçirmeyince varacakları adamın evine gidemezlermiş" tarzı abartılı söylemlere bile inanacak hale gelir.

Necati Haksun'un *Hazal (Kutsal Ceza)* adlı romanında dini hassasiyetlerinden taviz vermeyen insanların, inançlarında hurafelere ve yanlış inançlara dair çok şey vardır. Doktorluk hastalıkların şifasının şihlardan, hocalardan beklendiği bu zeminde insanların gerçeklikle bağı çoktan kopmuştur. Roman kişilerinden Kadir ile Zülfo'nun ismini andığı Kır Osman, aldığı dördüncü eşinden de çocuk sahibi olamayınca "Gitmediği koca, muska yazdırmadığı şih kalmadı yörede. Kucak dolusu para döktü

¹⁹⁵⁴ Etem İzzet, *On Yılın Romanı*, s.15

¹⁹⁵⁵ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.130

şihlara, hocalara. Ama çaresiz.”¹⁹⁵⁶ diyen Zülfo Ağa’ya, Kadir niçin doktora gitmediğini sorunca, o da “Bu doktorluk iş değil be Kadir’im... Toktor hastaya bakar... Kır Osman hasta değil ki. Hocalık onunkisi. Tanrı’nın isteğine bağlı. Tanrı isterse verir çocuğu. Hem sen böyle konuşup günaha girme!”¹⁹⁵⁷ Bölge halkında hala etkisi devam eden “Hilafet” özlemi, roman kahramanları arasında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle tekrar su yüzüne çıkmış, hilafetin ilgası nedeniyle uğursuzluğun baş gösterdiği roman kişilerince dile getirilmiştir: “Hilafet yıkıldı gardaş, din gitti elden... Tanrı kızdı bizlere bu yüzden. Çocuk da vermez tabi...”¹⁹⁵⁸

Bölge halkında tesiri fazla olan kaderci anlayış da hayatın her alanında tezahür eden şekilleriyle romana yansır. Kızamığa yakalanan ve otuz kadar çocuğun ölümüyle sonuçlanan sâri hastalıkta bile insanlar, tıbbi çareler aramaktansa işi Allah’a havale etmeyi daha uygun görmüşlerdir. Kendi hesaplarına gelen durumları kadere havale ederek rahatlayan insanlar, para karşılığında kızlarını sattıkları halde, itiraz eden kızlarına kaderlerine razı olamalarını salık verirler: “Ali’yle evleneceği, onun tutsağı olacağı, daha dünyaya gelirken o, belirlenmişti bu biçimde. Bu yazgıda Feşo’nun, hatta hiç kimsenin bir etkisi olamazdı.”¹⁹⁵⁹

Din eğitiminin gizli verildiği bu dönemde Feşo’nun nikâhı altına girdiği Ali, yakın köylerdeki bir Kuran kursunda dini eğitim alır. Bir gün Ali’nin evine davet edilen Hoca, Feşo’nun yüzünü görebilmek için “Kadın kim olursa olsun, peygamberimizin yanında örtünme yasağı yoktur ona. Çünkü onun yüreğini kirden arıtmıştır Tanrı. Hocalar da Peygamberimizin temsilcileridir tabii... Onun için, hocalar önünde örtülü durulmaz.”¹⁹⁶⁰ ifadeleriyle dini heva ve hevesine göre yorumlamanın bir örneğini daha vermiş olur. Evde misafir kaldığı gece Ali’nin ablasıyla (Hazal) ilişkiye giren Hoca, Hazal’ın daha sonra kış günü evden kaçıp donarak ölmesine neden olur.

Hazal’ın ölümünden sorumlu tutulan Feşo’nun cinler ve perilerle ilişki içinde olduğu için dövülerek cinlerinden arındırılması gerektiğine karar veren Zülfo Ağa, kızı sopayla döverken ailenin diğer bireyleri de diz çöküp dua okurlar. Daha sonra Hasan’ın göz hapsine aldığı Feşo’nun, uzun süre direnemeyip Hasan’la birlikte olması ve yakalanması sonucunda aldıkları ceza yöre insanının din algısını tasvir etmesi

¹⁹⁵⁶ Necati Haksun, a.g.e. s.8

¹⁹⁵⁷ Necati Haksun, a.g.e. s.8

¹⁹⁵⁸ Necati Haksun, a.g.e. s.9

¹⁹⁵⁹ Necati Haksun, a.g.e. s.33

¹⁹⁶⁰ Necati Haksun, a.g.e. s.78

bakımından manidardır. Hasan'la birlikte çırlıçiplak yakalanan Feşo, şahitlerin dinlenmesinden sonra "recm" cezasına çarptırılırken Hasan, yüz sopayla kurtulacaktır. Aynı fiili işledikleri ve yoldan çıkararak Hasan olduğu halde Feşo'nun daha ağır cezalandırılması, Feşo'ya göre kadına karşı din eliyle yapılmış ayrımcı uygulamadır: *"Neden erkeğe yüz sopa, kendisine ölümdü? Bunun anlamını bir türlü çözemiyordu Feşo. Oysa erkeği gücünü kanıtlayamamış ve bu günah bahçesine o sürüklemişti çünkü onu. Kendisinin ne günahı vardı bunda?.. Şimdi o, yüz sopayla kurtulacak, kendisiyse öldürülecekti işkenceyle."*¹⁹⁶¹

Kulin'in *Köprü* adlı romanında, dinsel temalar Şeyh Sait öznelinde bir politik çıkar nesnesi olarak işlenmiştir. Buna göre Şeyh Sait ve benzerleri, yeni kurulan devletin kendi saltanatlarını sarsması nedeniyle isyana teşebbüs etmişlerdir. Romanda Vali'yle İsmet Paşa'yı konuşturan yazar, İsmet Paşa'ya isyanın Kurtuluş Savaşı'ndan pahalıya mal olduğunu söyler. Çünkü bu savaş hem bir iç savaştı hem de laik ve çağdaş bir ulus olma idealine karşı çıkan dinsel tepkiydi. Romanda, Şeyh Sait'in İslam anlayışı, Alevi kökenli Zilan'ın bakış açısıyla verilir. Zilan'a göre Şeyh Sait, Allah adına yürüdüğünü söylemekte; ama yüreğinde Allah sevgisi değil, Allah korkusu taşımaktadır. Romandaki temel ileti, isyanın kısa sürede büyümesinin yöre insanının yoksul ve cahilliğine bağlanmasıdır.

Demirtaş Ceyhun'un *Asya* romanında hurafelerle bulandırılmış dini, nüfuz alanını genişletmek isteyen yerel güçlerin suistimal etmesi konu edilir. Kürt Abuzer'in kızı Asya, babasının sık sık dalmasını hayra yormaz, ona göre *"bir şeyhe, bir hocaya okunmalıydı yarından tezi yok. Bir dedeye görünmeliydi. Böyle dalıp dalıp gitmelere de bir muska vardır elbette."*¹⁹⁶² Babasının tüm olumsuzlukların müsebbibi saydığı *"şeyhlerin hocaların ardından atıp tutmasına"* çok sinirlenen Asya, *"Tövbe de bre! Çarpılırsın ki, felç olursun alimallah"*¹⁹⁶³ diyerek tepki gösterir. Geleneksel yaşam biçimleri, kendi sürerliklerini sağlamak için bu tür kurumlar üretmiş ve bu kurumlar töre adı altında biçimlenerek toplumu etkilemiştir. Bu etki altında kalan halk da "Şih Sait" gibi kendi nüfuzunu düşünenlerce *"şihliği elinden gidiyor"* diye ortalığı velveleye verip *"din iman deyip başkaldırmaya"* kalkışmışlardır: *"O zamanlar duyduğumuz; neymiş, din iman elden gidiyormuş. Yok, padişah efendimiz gavurlara teslim edilmiş."*

¹⁹⁶¹ Necati Haksun, a.g.e. s.195

¹⁹⁶² Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.93

¹⁹⁶³ Demirtaş Ceyhun, a.g.e. s.96

Yok, Kuran-ı Kerimler toplanıp da yakılmış alanlarda. Yok, Cumhuriyet hükümeti kararları çıplak gezmeye zorlarmış. Asrilik icad olmuş, herkes herkesin karısını almış. Falan filan işte. Her kafadan bir ses çıkar. Bar bar bağıırır millet. Kimse kimsenin ne dediğini anlamaz. Bir bakarsın Cumhuriyetçilik dinimize aykırıdır, eski ihya edilecek, halifelik devleti kurulacak derler, bir bakarsın Kürt milletinin kendi devleti olacak derler.”¹⁹⁶⁴

Haşhaş romanında Lütfi Kaleli, dinin egemenler tarafından topluma karşı bir uyutma aracı olarak kullanıldığı tezini işler. Romanda bu konuya fazla yer vermeyen yazar, köy hocasının diliyle köylünün kanını emen; fakat köylüye şirin görünmek için cami yaptıran Hurşid Ağa’ya dualar ettirir. Hoca, sözü Hurşid Ağa’yı kast ederek “*Cennete gitmenin tek şartı, büyüğünü bilmek, ona karşı gelmemektir.*”¹⁹⁶⁵ der. Roman kişisi Bektaş’ın diliyle asıl devrimi yapan Hazreti Muhammed’in amacı, “*yoksul Arap halkını Ebu Cehil, Ebu Süfyan gibi Mekke egemenlerine karşı bir başkaldırı*”¹⁹⁶⁶yla harekete geçirmektir. Dolayısıyla yazar, bu tutumuyla Marks’ın dine biçtiği role de yaklaşmış olur. Marx, dinin zulme karşı bir protesto olarak çıktığı halde sonradan halkı uyutan bir afyona dönüştürüldüğünü işaret eder.

Lütfi Kaleli *Kardeşlerin Kini* adlı romanında bir roman kahramanına din adına hareket eden ikiyüzlülerin yüzünden dinden soğuduğunu söyler. Ona göre din, sömürüye karşı çıkan Peygamberimizin takip ettiği yoldan saptırılmıştır. Alevi inancına mensup olup “komünist”likle suçlanan Latif Coşkun, polisleri “*Mekke müşriklerinin zalimliklerine karşı Peygamber efendimizin aldığı kolektif kararların*”¹⁹⁶⁷ başarısını anlatır. Alevi kökenli ve solcu Latif Coşkun’un ağzından dökülen bu sözler önyargılı polisleri çok şaşırtır. Yöredeki inanç eksenli huzursuzluğu Vali’yle görüşen Latif Coşkun, klasik Alevi reflekslerinden ayrı, kucaklayıcı bir dil kullanarak, iki inanç kesimi arasında var olan sorunun din temelli olmadığını vurgular: “*Düne değin dar dünya görüşü içerisinde gerçekten bir Alevi şovenistiydim. Ama şimdi dünyaya açılan ufukum, ülkemin yoksul insanlarını mutlu kılacak yolu gösterdi bana. İnancım odur ki, Alevi-Sünni çekişmesi çağdıdır. Bu çekişmeyi körükleyenler de kendi ekonomik ve*

¹⁹⁶⁴ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.72

¹⁹⁶⁵ Lütfi Kaleli, *Haşhaş*, s.69

¹⁹⁶⁶ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.81

¹⁹⁶⁷ Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini*, s.244

siyasal çıkarları için bu ülkeye büyük kötülükler yapmaktadırlar. İşte benim kavgam burada başlıyor.”¹⁹⁶⁸

Kemal Tahir’in *Namuscular* romanında, karısı sara hastası olan Gardiyan Küçük Ömer’in Şeyh Süleyman’dan karısına şifa istemesi, dinin istismarının en iyi örneklerinden biridir. Erzincan depremini bir gün öncesinden bilen (!) Şeyh Süleyman’dan karısına “*nefes etmesi*”ni isteyen Ömer, İstanbullu yazardan yardım alarak karısını hapishanede Şeyh’le buluşturur. İlla “*halvette nefes edil*”mesi gereken kadın hapiste Şeyh’le buluşunca “*nefes*”in mahiyeti anlaşılır. Şeyh, kendisinin foyası ortaya çıkmasın diye kadını koğuştan kovmaya çalışınca, kadın şeyhin maskesini düşürür: “*Bütün Malatya duysun! Dünyanın en alçak adamısın. Namussuz! Şeytan! Bana büyü yaptın. Beni baştan çıkardın. Beni yaktın... Ah şeytan şeytan! Yeni karıyı buldun, beni... koğuyor... haydi vursana... beni bu hale sen getirdin.*”¹⁹⁶⁹

Yusuf Ateş’in *Kırım Kıyım Kıtık* adlı romanında roman kişilerinden aynı zamanda mültezim de olan Hacı Beğ ile Kara İmam, halkın üzerinde din baskısını kullanarak onları istedikleri biçimde yönlendirmeye çalışırlar. İneği çığ altında kalan Sülbiye’nin ağzından çıkan bazı ifadelerden dolayı dinden çıktığını ileri sürüp onu köyden kovarken, kuraklıktan dolayı Yağmur Duası’na çıkmak isteyen köylüye iştirak etmezler. Kendi başlarına dua etmek isteyen köylüye de hacısız hocasız duanın kabul olamayacağını söyleyip şahsi makamlar peşinde koşarlar:

“-*Gitmeyin, etmeyin, Hacı-Hocasız olmaz bu dua. Allah kabul etmez. Hemi de günahkâr olursunuz.*

-*Nedenmiş o?*

-*Hacı-hocanın sözünden çıkmamak gerek. Onları saymak gerek. Dünya onları yüzü suyu hürmetine durmakta. Kıyamet kopardı yoksam. Hemi de boşuna, kitapta rahmet yok.*

-*Kim demiş öyle olduğunu?*

-*Kitap açmış İmam Efendi. Rahmet yağmayacak. Hele de bu dua olursa hiç mi hiç yağmayacak. Etmesinler dedi İmam Efendi. Hacı Beğ de öyle söyledi.*”¹⁹⁷⁰

Dino ile Ceren isimli romanında Seyit Alp, halk dostu olarak tanıttığı ve “*geçmişin emekçi, halkçı erleriyle*” kendini yakın hisseden Semerci’yle bilge kişi Azap

¹⁹⁶⁸ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.277

¹⁹⁶⁹ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.444

¹⁹⁷⁰ Yusuf Ateş, *a.g.e.* s.161

Dede arasındaki diyalogla köylülere, inanan insanlarla inanç sömürenler arasındaki farkı anlattırır: “*Son zamanlarda dindar görüntü çıkarlarını yürüten bir hayli tayfa türemiştir. Aslında dine karşıdırlar. Bey ve paşaların hem Âdeme inanmaları hem de üstünlük taslamaları sapıklıktır. Mülklerinde devamlılık sağlamak için bahanedir.*”¹⁹⁷¹ Dünyayı yoksul halk yığınlarının huzuru ve refahı açısından değerlendiren Azap Dede, yazarın Marksist dünya görüşünün sözcüsü olarak, savaşın ve kargaşanın sebebinin meta olduğunu ifade eder. Ona göre temeldeki çelişki budur: “*Âlemdeki kavga varlık kavgasıdır. O kalksa barış, çağını başlatır.*”¹⁹⁷²

Kemal Engürel’in *Mazlumun İntikamı*’nda dini bilgilerden yoksun halkı kandırmak isteyen Zıpır Muhsin’in yaptığı oyunlara yer verilir. “*Yalnız birkaç sene, o da senenin birkaç ayında medresede bulunmuş ilim ve bilgi itibariyle sıfır, okuması pek az, yazması hiç yok, fakat kandırmak istidadı yaman, kurnaz, zeki, fırsatçı bir adam*”¹⁹⁷³ olan Zıpır Muhsin’in “*cahil halka*” “*efsane ve masalları dini renklerde birer hap şekline sokarak*”¹⁹⁷⁴ elde ettiği maddi kazanç, onu gittikçe şımartmaktadır. Zıpır Muhsin, “*halkın ötedenberi hurafelerle ünsiyet etmiş dimağını teşviş ederek*”¹⁹⁷⁵ saf köylüleri, buğday ve para karşılığı “*yazıverdiği muskalar*”la kendine bağlar. Mazlum’u emziren keçinin bir cin olduğunu ve bu büyüü bozmak için kimsenin yedi gece boyunca evinden dışarı çıkmaması gerektiğini salık vererek Rahime’nin evine gece gizliden girme planları yapar. Bu oyuna gelen köylülerin terk ettiği sokaklardan rahtalıkla geçen Muhsin, nihayet Rahime’nin evine gizlice girerek yıllarca içinde taşıdığı “*menhus*” arzusunu yerine getirirken, ağzına yorgan tıkmaması nedeniyle Rahime’nin ölümüne de neden olur.

Saragöl’de Ermenilerin toprak taleplerinden rahatsız olan halkı daha fazla kıskırtmak için yöre beyleri “*Ölen din kardaşlarımızın öcünü alalım. Koymayalım bunu Ermeni gâvurunun yanına. Dinini seven yanına gelsin, ölen şehitlerimizin kanı yerde kalmasın... Şimdi dinini seven Dahar Paşa’nın köyünü yolunu tutsun durma zamanı değil. Gün gayret günüdür.*”¹⁹⁷⁶ Romanda ağılık karşıtı bir karakter olarak beliren Apo Mikko, dinin insan öldürmek için kullanılmasını uygun bulmadığı halde insanlar

---

¹⁹⁷¹ Seyit Alp, *a.g.e.* s.47

¹⁹⁷² Seyit Alp, *a.g.e.* s.48

¹⁹⁷³ Kemal Engürel, *Mazlumun İntikamı*, s.30

¹⁹⁷⁴ Kemal Engürel, *a.g.e.* s.33

¹⁹⁷⁵ Kemal Engürel, *a.g.e.* s.35

¹⁹⁷⁶ Ömer Polat, *Saragöl*, s.83

üzerindeki tesirini de kabul eder: “*Din denilen şey ne de zorluymuş! Daha ne olduğunu bu kış öğrendiğimiz din bizleri bu hale koyduktan sonra, kim bilir ova köylülerini ne hale koymuştu.*”¹⁹⁷⁷

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir* adlı romanında, II. Abdülhamit dönemine denk gelen süreçte, özellikle Amerikan ve Fransız misyonerlerinin Bölge'de sıklıkla faaliyet yürütmeleri, Ermeni gençlerini bilinçlendirmek için okullar açmaları, gençleri Amerika'ya veya Fransa'ya göndermeleri teması romanda hayli fazla işlenmiştir.¹⁹⁷⁸ Osmanlının zayıflaması, misyonerlerin ve uyruğu oldukları devletlerin iştahını kabartmış, konsoloslukları eliyle, Meşrutiyet devrinin verdiği imkânlardan fazlaca yararlanmışlardır. Adeta sorgulanamaz bir edayla faaliyet yürütmeleri, romanda roman kişilerinin ağzıyla verilir. Bütün olayların sebebi, “*Müslümanlarla Hıristiyanları birbirine düşürüp hükümete baskı yapmaları için yabancı devletlerin eline geçerli bir koz vermek*”¹⁹⁷⁹ tir. Müslüman teba arasında kendileriyle gayrimüslimleri eşit sayan Kanun-ı Esasi, romanda dini bir figür olarak tanıtılan Hoca Hüsametdin tarafından din dışı bir hareket olarak yöre halkına propaganda edilir. Roman kahramanı Yusufun annesi de bu genel anlayışın tesirindedir:

“*Anlat hele oğul, nedir bu Kanun-u Esasi? Sabah beri... Kıyamet sanki, dedi ninesi.*

Yusuf, anasının meraklı bakışlarından gözlerini kaçırdı:

Kanun işte nine... Bu da bi kanun. Herkesin söylediği bir başka türlü. Bakarsan kötülüğü yok.

Allah vere öyledir! 'Gâvur işi, gâvur icadıdır demiş' Hoca Hüsametdin. Din hiçe sayıldı, demiş. Müslümana bir yararı olmaz ya kime anlatacaksın, diye yakınmış.

---

¹⁹⁷⁷ Ömer Polat, *a.g.e.* s.83

¹⁹⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim öğretimle ilgili bir yasanın bulunmamasından yararlanan yabancı devlet okulları 1869'da hazırlanan nizamnameye dek hayli çoğalmış ve devletin her tarafına yayılmıştır. Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman, Avusturya, Rus devletlerinin desteğiyle kurulan bu okullardan Harput Amerikan Koleji'nin ilk amacı Ermeni Protestan din adamı yetiştirmektir. İlk ve orta kısmında 1000'den fazla öğrenci yetiştiren okulda İngilizce eğitim verilmektedir. Bu okulu kuranların amacı, “*Amerikanvari yaşama idealini, iş ahlakını... modern bilimdeki gelişmeleri Asya'nın bu doğal bahçesine ekmektir.*” Bkz: İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.s.130

¹⁹⁷⁹ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.153

'Bilmem ki nine... Kanun-u Esasi'den dine diyanete ne? Hoca da bilemedi demesinler işte... Onun sözü de o... kulağ asma.' diye isteksizce söylendi.”¹⁹⁸⁰

Karılar Koğuşu isimli eserinde de Kemal Tahir, kızlarının yaşlarını büyüterek fabrikalarda çalıştıran Kel Hasan'ın, çocuklarının hastalığı sorulduğunda hemen kadere ve dine sığınmasını yazar kendisinin romandaki karşılığı olan İstanbullu yazar Murat Bey'in ağzıyla eleştirir. Güçlerinin fevkinde işlerde çalışan ve hastalanan kızların ölüm riskini hatırlatan Murat Bey'e ölümün Allah'tan geldiğini söylemesi Murat Bey'in tepkisine neden olur:

“Kıza iyi bakacaksın Hasan. Bol et yiyecek... Bol tatlı... Süt, yoğurt, yumurta... İstirahat edecek. Güneşte gezecek. Yorulup terlemeyecek...

-Duydun mu Ali Efendi... duydun mu? Yumurtayı bulsak biz içeceğiz... Eti bulsak biz... Şaka mı ediyorsun beyim...

-İyi ama kız ölür.

-Vadesi bittiyse ölür beyim... Vadesi bitmeyen yaşar. Her şey Allah'tan...

-Allah'tan... Allah'a kurban olayım...

-Kızın kan tükürmesi Allah'tan mı şimdi?

*-Töbe Yarabbi. Her şey Allah'tan... Allah'a inanan mahrum kalmaz beyim... Allah ne iş yaparsa iyi yapar. Halimize bin şükür... ”*¹⁹⁸¹

Yağmurcuk Kuşu'nda dinin yanlış yorumlanmasıyla ilgili bir detaya yer verilmiştir. Ermeni hadiselerinin başladığı yıllarda İsmail Ağa'ya sığınan Onnik adlı Ermeni komşusunu öldürmek isteyen Sofi'ye karşı, İsmail Ağa Ermeni komşusunu korur. Sofi'ye göre yedi Ermeni öldürmeden cennete gidemeyeceği için, Onnik'i öldürmesi bir mecburiyettir. Onnik'i hayatı pahasına koruyan İsmail Ağa'ya yalvaran Sofi'nin kullandığı argümanlar, dinin nasıl yanlış yorumlanacağını göstermesi açısından da manidardır: *“Ver Ermeniye bana, onu öldürmeliyim ben. Cennete gideceğim. Bu Ermeniye de öldürürsem, benim sayım tamam olacak, cennete gideceğim, ver onu bana da sevabıma gir. Ben onu Rıza'dan satın aldım.*”¹⁹⁸²

Nihat Behram'ın *Miras* isimli eserinde dinsel öğelerle Batılılaşma hamleleri arasındaki gerilim ön plandadır. Haydar, Ermeni çetelerinin katliamından bir tek kendisi

¹⁹⁸⁰ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.252

¹⁹⁸¹ Kemal Tahir, *Karılar Koğuşu*, s.381

¹⁹⁸² Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*, s.151

kurtulur. Haydar'ın diğer yetim ve öksüz çocuklarla birlikte ulaştırıldığı Erzurum-Yoncalık Ülya Kışlası'ndaki eğitim hayatı, Cumhuriyet'in yeni kanunlarının uygulanmaya başladığı yıllara rastlar. Burada öğrenciyken çıkan şapka kanunu, yöre insanının tepkisine neden olur. Erzurum'da şapkayı ilk giyenler “Öksüzler Yurdu'nun öğretmen ve öğrencileri” olunca, bu durum aynı gün Erzurum'da halk arasında yayılır. “Fesi atıp şapka giyenlerin kâfir oldukları” yönlü fetvalarla galeyana getirilen halk, “şapkalı bir öğretmeni linç etmeye” ve “şapkayla sokaklarda gezen öksüz yetim çocukları” dövmeye kalkışır. Bu olayın “dinci ve gerici çevrelerin”¹⁹⁸³ işi olduğuna inanan Haydar, öğrencilerin bu tepkilere rağmen geri adım atmadıklarını belirtir.

Dişçi isimli romanında Tercan'a bağlı bir köyde yaşayan Musa Ağa'nın anlattıkları hikâyeleri konu edinen Beytullah Özilhan, sünnetçi Musa Ağa'nın başında geçen bir sünnet etme olayı vasıtasıyla yöredeki insan ilişkilerine tesir eden inanç tutumları hakkında bazı detaylar aktarır. Şah İsmail adlı bir Alevi vatandaşın oğlu Dursun'un Sünni Molla Musto'nun kızını kaçırmaması, oğlanın sünnetli olmaması nedeniyle büyüyerek içinden çıkılmaz bir olaya dönüşür. Musa Ağa'nın daha sonra büyük bir meblağ karşılığında yetişkin bir delikanlı olan Dursun'u sünnet etmesiyle çözülecek olayda, “yirmi beş davar, dört baş da sığır” almasına rağmen evliliğe onay vermeyen Şih'in, kızın babasına söyledikleri, toplumda en önemli inanç sembollerinden biri olan sünnetin ne kadar belirleyici olduğunu da ele verir:

“Peki, Şih'in fetvası ne oldu?”

*Ne olacak? Adam bas bas bağırdı. Olmaz da olmaz, katiyen olmaz! Onun bastığı toprak da, girdiği hane de, konuştuğu insanlar da mekruh. Ondan türeyen zürriyet hepten gavur olacak. Öyle ki katli vacip gavurdan da gavur! Bu, dönme değil ki sineye çekesin. Ana İslam, baba İslam oldu mu, onun affı bile olmaz. Dinimizce katli vaciptir!”*¹⁹⁸⁴

3.2.7.3. Hurafeler/Batıl İnançlar

Belirli bir din ile bağdaşmayan, aslı esası olmayan ve toplumun ulaştığı bilgi düzeyiyle çelişen genel zan olarak tarif edebileceğimiz batıl inanışlar/hurafeler eşyaya ve insana olağanüstü nitelikler atfedilmesiyle oluşur. Zamana, zemine ve kültüre göre

¹⁹⁸³ Nihat Behram, *a.g.e.* s.132

¹⁹⁸⁴ Beytullah Özilhan, *Dişçi*, s.37-38

değişen bu yanlış inanışların temelinde çoğunlukla bilgi yetersizliği, korku, çaresizlik, belirsizlik, geleceği bilme arzusu ve güvende olmama duygusu yatar. Bu tür inançlara sahip insanların asıl hedefi başarısızlıktan ve kötü şeylerden korunmaktır.¹⁹⁸⁵ Nitekim incelediğimiz romanlardaki karakterler, ya bir dağa yalvararak, ya bazı kişilerden medet bekleyerek olumsuz durumdan kurtulmaya çalışırlar. İlginç olan durum, hiçbir romanda bu beklentiler olumlu sonuçlanmaz.

Ömer Polat'ın *Saragöl* romanında İslamiyetle ilgisi olmayan dinsel tutumların yol açtığı toplumsal durumlar konu edilmiştir. Mikko adlı Kürt genciyle Ermeni kirvesinin Siran isimli kızı, kirvelerin evliliklerine izin vermeyen inanışları nedeniyle evlenemezlerken, *Mahmudo ile Hazel* romanında da aşiretini yüz üstü bırakan ve göçe zorlayan ağayı vazgeçirmek için *muska* yapılır. Köy işlerini yapması için traktör, biçerdöver gibi makineler alan Kaso Ağa, köylüyü dışlayınca köy halkı da çareyi Berdav, Küfrevi, Şolveran şeyhlerine ve Mir Hasani Velinin tekkesine başvurup muska almakta arar. Apo Mikko'nun anılarından sızan savaş anlatımları dinin, halkı harekete geçirmede ne denli etkili bir araç olduğunu da gözler önüne serer. Halk, Kaso Ağa'nın motor alıp kendilerine sırt çevirmesini bir büyü işi sanıp onu bozmaya çalışır: “*Baktık böyle gitmekle ağamızın düzeleceği yok, oturduk çareler düşündük Amer dayının evinde. Mele Mirzo: ‘Bu muska işidir. Ama benim gücümün üstünde bozulması. Çok uğraştım bozmaya, bozamadım. Büyük bir elden çıkmış. Bizim aşirete düşman bir aşiretin işi olacak’ dedi. Aklımız yattı Mele Mirzo'nun dediklerine.(...) muskaların kimini geçtiği yola, atladığı eşiğe kuylattık. Kimini de içtiği sulara attırdık gizlice. Ne ettiyse bir çaresini bulamadık.*”¹⁹⁸⁶

Dursun Akçam, *Kanlıdere'nin Kurtları* isimli eserinde bir yanda yöre halkının hurafelerle dolu din anlayışını verirken diğer yanda köydeki egemenlerin dine yaklaşımını da irdeler. Kuraklık nedeniyle yağmur duasına çıkacak Çeşmirlilerin, Evliyatepesi'nde Evliya Hazretleri adına kestirecekleri kurbanlar, romanda uzunca anlatılır: “*Cenkçi emmi, yağmur duasına çıkmadın mı?*

Oradan geliyorum.

Niye beklemedin?

¹⁹⁸⁵ Ali Köse&Ali Ayten, “Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (ss.45-70), Samsun 2009. Cilt:9 Sayı:3

¹⁹⁸⁶ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.128

Kurbansız duaya ben âmin demem oğul. Eski şehre yeni kanül koydular. Veresiye dua kabul olur mu? Evliya Hazretleri demez mi hani kurban? Demez mi ne tükürdünüz avucuma onu çalayım yüzünüze, demez mi? Benden ne yüzle yağmur istersiniz, demez mi? ”¹⁹⁸⁷

Kaybolan öküzleri için Telli bacının kara saplı bıçak üzerine “*bir solukta iki kez kurt duasını okuması*” ve kara ipliğe yedi yerden düğüm atarak kurtların ağzını bağlaması, yöre insanı arasında çok bilinen bir yöntemdir. Ayrıca yağmur yağmamasının da imamın göğü bağlamasına yorulur. Çeşmirliler arasında yaygın olan bir diğer kanaat da Evliya Hazretleri’nin manevi gücü hakkındadır: “*Evliya Hazretleri köyümüzü tüm kötülüklerden korur; zelzeleden, görünmez bilinmez hışımlardan, ekinlerimizi kırağıdan, doludan, çekirgeden, fareden korur. O isterse rahmet verir, bolluğa boğar yeryüzünü; isterse yeri göğü kurutur, çöleyazdırır evreni. Sular tükenmez kaynağını, ekinler bereket yüklü başağını, çiçekler elvan elvan rengini ondan alır... Dertliler, veremliler, cümle naçar kalmışlar ona başvurur, ondan yardım umarlar.*

Evliya Hazretlerinin gömüt taşları özellikle kadınların ağlama duvarı olmuştur. Çevre köylerden gelirler mübarek Cuma günleri, dillerinde dualar bölük bölük tırmanırılar tepeyi. Murat bekleyen genç kızlar, çocuğu olmayan kadınlar, oğlan uşağı doğuramayanlar, kocasından dayak yiyenler, kapı dışarı atılanlar, yüreği ciğeri ağrıyanlar, böğründen sancı tutanlar, askerde oğlunun, gurbette nişanlısının özlemini çekenler... İki büklüm diz çökerler gömütün başında.”¹⁹⁸⁸

Akçam’ın otobiyografik romanı olan *Kafdağı’nın Ardı*’nda da yörenin hurafelerle içi içe geçmiş dini hayatı hakkında geniş bilgiler verilir. Evlenmeyen kızların “*Allah’ın kızları*” olarak isimlendirildiği bu coğrafyanın insanlarına göre “*Allah, onları çok severdi, bu yüzden kocaya gitmelerini istemezdi. Öbür dünyada yerleri cennetti.*”¹⁹⁸⁹ Dini faaliyetlerini kış mevsimine erteleyen bu insanlar, “*namazda niyazda Kuran, hastaya Kuran, ölüye Kuran*” okur ve peşinden pişi ve kete ziyafeti çekerlerdi. Evliyaların, üçlerin, yedilerin, kırkların uçtuğuna inanan bu insanlardan biri olan babası da oğlu yaşasın diye ona Dursun ismini vermiştir. Kendisi ise babasının kendisine verdiği ismin rağmına ölme isteği uyanır daha çocuk yaşlarında. Cennetle

¹⁹⁸⁷ Dursun Akçam, *Kanlıdere’nin Kurtları*, s.9

¹⁹⁸⁸ Dursun Akçam, *Kanlıdere’nin Kurtları*, s.230-231

¹⁹⁸⁹ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.53

ilgili telkin edilen tasvirlerde sık sık anılan huri kızları, birçok kişide de bir an önce ölme isteği uyandırır. Yazar anlatıcının özellikle “*karısı çirkin ya da yatalak olanların tek umudu*”¹⁹⁹⁰ olarak belirttiği bu cennet kızları, ona göre birçoğunun namaz kılmasının da tek nedenidir. Hatta kendisi de böyle bir akıbet için ölüme yatmaya karar verir; fakat babası onu bu kararından vazgeçirince, bu kez uçmaya niyetlenir. Yazar anlatıcı, halk kültüründe yer alan yanlış inançların bir çocuk ruhunda uyandırdığı tehlikeli ihtimalleri vermesi bakımından bu sıradışı unsurları vermek niyetindedir:

“Evliyalar, Üçler, Yediler, Kırklar uçarlardı, melekler de uçardı! Meleklerin uçtuğunu yalnız anam değil, cümle âlem söylerdi. İşin bu denli kolayı varken yatağa girerek Azrail’in keyfini beklemeye hiç de gerek yoktu.

*Kararım kesindi, yolumdan dönmeyecektim. Ancak Saplıkaya biraz uzaktı, kutsal bir özelliği de yoktu. Oysa evimizin arkasında Evliya Tepesi vardı. Bu mübarek tepeden Evliyalar, Üçler, Yediler, Kırklar uçarlardı. Dünyayı dolaştıktan sonra, döner gelir, yine evliya Hazretlerinin gömütüne konarlardı! Benim için bundan daha elverişli bir yer bulunamazdı.”*¹⁹⁹¹

Cemo’da Bilbaşar, bir yandan halkın sırtından geçinen ve kendilerine dini bir kisve biçen şıhların, diğer yandan da halk inanışına ait şifa mekânlarının eleştirisini yapar. Töreyle desteklenmiş egemenliklerini tartışmaya açmayan bu grubun kızlarıyla sıradan bir “kul”un evlenmesi mümkün olmadığı gibi, bağımsız yaşaması da mümkün değildir. Şeyh Sait örneği üzerinden bu etki verilir. Roman kahramanları her ne kadar “Şıh Sayıt”a karşı Cumhuriyet Türkiye’siyle birlikte hareket etmişlerse de kendilerinin mensup oldukları Alevi kesiminde de bu saltanatın etkisi devam etmektedir. Çocuğu olmayan Cemo, muradına nail olabilmek için Veysel Karani türbesine gidip yüz sürer ve oradan aldığı suyu üç gün içmeye devam eder: “*Akşam vakti Veysel Karani’nin türbesine vardık. Büyük bir ziyaretgâhtı. Avlusunu, kale gibi muhkem duvarlar çevirirdi. Duvar diplerinde niyaza gelmiş kişiler, dertli ihtiyarlar, şifa arayan deliler, döl isteyen avratlar oturur ya da uyanık yatarlardı. Avlunun oymalı kapısından içeri girmeden, pınarın oluşundan avuçlarımızla kana kana su içtik. (...) Cemo, yatırın önünde diz çöktü, kafesin tellerine asılıp Veysel Karani’den niyazlarda bulundu. Ne söylediğini duymazdım. Sonra koynundan çıkardığı paraları içeri saçtı. Yerler para*

¹⁹⁹⁰ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.61

¹⁹⁹¹ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.63

dohuydu.”¹⁹⁹² Dersim Seyitlerinin Dersimlilerle devlet arasında savaş çıkacağına dair remil atmaları ve fal bakmaları, yöre insanı arasında muteber halk inançları ve hurafeler için örnek gösterilebilir.

Zap Boyları romanında Şükrü Gümüş, oğlu hastalanan Şero'nun bir keçi karşılığına muska yapması için Seyit Ahmet'ten yardım dilemesi anlatılır. Sürüyü otlatan on iki yaşındaki “seyit” oğlunun ellerinden öpen Şero'ya göre “*yaşına bakılmazdı. Nerede görürsen, mutlak elini öpecektin Seyid kısmının. Onlar Allah'ın sevgili kullarıydı.*”¹⁹⁹³ Şero'nun hasta oğlunu, “*dünyanın yüzü suyu hürmetine dur*”duğu seyit dururken “*elin cenabeti*” diye nitelendirdiği doktora götürmemesi, romanın sonunda Cemo'nun ölmesiyle pişmanlığa dönüşür. Seyid'in tavsiyesine uyararak oğluna kış ortasında muskayla banyo yaptıran Şero, sonunda oğlunu doktora götürür. Üşüttüğü için ölen oğlu, Şero'nun seyide olan inancının sarsılmasına neden olur: “*Elinde bir şey yoktu da' dedi kendi kendine. 'Neden beni umutlandırдың? Muska verdin, toprak verdin? Keçiyi de aldın, kabullendin? Neden utanmadan yalan söyledin? Elinde bir şey yoktu da, neden kandırdın beni?*”

Bunu Seyidin yüzüne demek istediysen de, dili varmadı. Seyidin kendisine zarar vereceğinden, bir zarara uğrayacağından korktu.”¹⁹⁹⁴

Zülfü Livaneli'nin *Mutluluk* romanında, doğumu esnasında annesi ölen Meryem, uğradığı tecavüz yüzünden dışlanıp “izbe”ye kapatılmasını Şeker Baba türbesinde altını ıslatmasına bağlar. Halkın “*Gökten nasıl yıldırımlar yağdırdığını, Rus askerlerini perişan eden ve her biri kurşundan daha büyük yara açan elma büyüklüğünde dolularla onları nasıl kahrettiğini*” abartarak anlattığı Şeker Baba türbesinde altına kaçırılan Meryem, “*o günden beri biliyordu ki; o edepsiz, olmaz olası günah yeri yüzünden Şeker Baba kendisini cezalandıracak, başına büyük işler açacak*”¹⁹⁹⁵tır. Nitekim ölüme gönderildiği İstanbul'da ve Ege sahilinde Cemal'le ayrıldığı son güne dek lenetlenmiş olduğu duygusundan bir türlü kurtulamamıştır.

Erkan Karagöz'ün *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* adlı romanında dini merasimlerle ilgili birkaç detay verilir. Sağlığında dini bir yaşamı benimsemeyen Şahrâlî'nin öleceğini anladığı anda hocayı çağırması, bir teselli arayışı olarak sığınılan

¹⁹⁹² Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.167-168

¹⁹⁹³ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.158

¹⁹⁹⁴ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.257

¹⁹⁹⁵ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.19

en önemli dinsel tutumlardan biridir. Hocanın okuduğu dualara mukabelede bulunan Şahralı, duanın sonunda ruhunu teslim eder. Cenazesinin defnedileceği esnada torunu Cevanaşır'ın dedesinin koltuk altına söğüt ağacından iki dalı yerleştirmek istemesi, defin işlemini yapan ve “*öteden beri sinir olduğu kara sakallı ölü yıkayıcının*”¹⁹⁹⁶ tepkisini çeker. Diğer dünyada koltuk değneği olarak kullansın diye yerleştirmek istediği söğüt dallarına rıza göstermeyen hocaya ağzına gelen küfürleri savuran ve aynı zamanda Köy Enstitüsü'nde okuyan Cevanaşır'ın sahip olduğu dini anlayış yöre insanının dinsel durumu hakkında bize ipuçları verir niteliktedir.

Seyit Alp'in *Şavk* isimli eserinde Ararat'tan kızkardeşiyle Hacı Osman Ağa'nın çobanı olarak kopup Haymana'ya gelen Memdız, ağanın kızı Kevok'u önce ona söyleyip sonra da yöredeki Osmanlı Paşası Dağıstan Bey'le evlendirmesine kızarak çobanlıktan ayrılır. Önceleri iki Türkmen hırsızla hayvan çalan Memdız sonraları çerçilik yaparak zenginleşir ve ismini Memet Efendi diye duyurur. Artık bir bey olan Memdız, kültürel konular hakkında sohbetler düzenler. Böyle bir günde konuştuğu Miro, Bölge insanının benimsediği inancın temel özelliklerini sıralar: “*Atalarımız putçudur, demişim Bey, sözüme başlarken. Dine ters geldiklerinden yüzlerinin şavkı yitmiş, dağlardaki ahali dışında kimseyle anlaşamaz olmuşlardır. O yüzden bir ayağımız hep dağ, bayırdadır. Yoksa rahat edemeyiz. İbadet edenlerimizin çokluğuna bakıp sakın aldanmayasınız. Halen dine ters gelir yaptıklarımız, batıldır yani. (...) Dinimizde bayramlar bellidir, belli günlerde yapılır. Bizde tersinedir. Serebez, barodan, beranberdan gibi nice bayram vardır. Bunları kutlamak putçuluğun ta kendisidir. Halkımız bu günlerde giyinip kuşanır, adeta kendineden geçer.*”¹⁹⁹⁷

Yaşar Kemal'in *Kimsecik* üçlemesinin ilk kitabı olan *Yağmurcuk Kuşu*'nda İstanbul'dan Van'daki köyüne dönen ve mutsuz olduğundan dolayı gününü Van Gölü kıyısında göle bakarak geçiren Hüseyin Bey'in bu durumu, akrabalarınca bir peri kızına âşık olmasına bağlanır. Söylentiye göre İstanbul'daki denizin ortasındaki bir adada görüp de âşık olduğu peri kızı “*Ben de sana yangınım*”¹⁹⁹⁸ deyip onu Van'a gönderir. Halkın dilinde bir efsaneye dönüşen bu hikâyeye göre, Van Gölü'nde görüneceğini söyleyen peri kızına inanan Hüseyin Bey, bir daha gölü terk etmez, hatta Ruslardan kaçan ailesi güneye doğru yol alınca onlara katılmayıp orada kalır.

¹⁹⁹⁶ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.230

¹⁹⁹⁷ Seyit Alp, *Şavk*, s.250-251

¹⁹⁹⁸ Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*, s.59

Cam ve Elmas'ta yaydığı irfanla insanların gönül dünyasını aydınlatan Harakani için anlatılan birçok anlatının hurafeyle malul olduğuna tanık oluruz. Hadis ilminin bilimsel kriterlere göre değil de yanlarında o an hazır olan Peygamber'imizin mimikleriyle ölçülmesi, Harakani'ye mensup müritlerin kendi şeyhleri hakkındaki abartılı ifadelerinin bir örneğidir:

“O gün ilk derste, Harakanlı, adamdan belleğindeki hadisleri aktarmasını istedi. Adam söylüyordu, Şeyh, ‘Evet’ diye onaylıyordu, ‘bu Peygamberin sözüdür.’

Birkaç hadis sıraladıktan sonra, birine gelince ‘Hayır’ dedi, ‘bu, onun sözü değildir.’

Adam diretti, ‘ama bunun aktarıcıları güvenilir. Güçlü bir haber...’

‘Hayır’ diye Şeyh de diretti, ‘bu, onun sözü olamaz.’

‘Nasıl emin olabilirsiniz, nereden biliyorsunuz?’ diye sordu adam.

‘Sen’ dedi ‘hadis okumaya başladığında, benim iki gözüm Peygamber’in kaşının üzerindeydi. Onları çatınca anıyorum ki söz kendisine ait değil...’¹⁹⁹⁹

Müştehir Karakaya'nın Van yöresinde, başkenti Tuşba olmak üzere kurulan Urartu devletine dair belgelere dayanarak yazdığı tarihi romanı *Semiramis*'te, ülkede yaşayan Biani halkının inançlarına da yer verilir. Çok tanrılı bir dine inanan bu insanlar, uğradıkları felaketlerin son bulması için insan kurban eden ilkel bir inanca sahiptirler. *“Tanrılara ve eşlerine yakışır oluk oluk kan”* akıtarak uğursuzluktan kurtulacaklarına inanan Kral Menua, Semiramis'in arkadaşı olan kız çocuğunu, şaraplarla ayini yapılan bir törenle göle salıverir:

“-Ulu Haldi, ulu tanrıça Sivinina! Adağımızı kabul et!

Taş, su, bulut, insan, hayvan tek bir ağız olmuşçasına sese ses veriyorlardı.

Kadınlar ve kızlar hep bir ağızdan böyle bağıryorlardı:

-Ulu Huba, tanrıçamız’ Bize doğurganlık ver!

-Ey altın yelesi Haldi! Bize güç ver!

-Ey Şivini! Aydınlık tanrımız! Bize göğün kapılarını aç!’²⁰⁰⁰

Kerime Nadir'in *Dehşet Gecesi* adlı romanında iç kurgu olarak kullanılan Cengiz'in macerasında, kendisine saldıran ve ayartmaya çalışan Prenses Ruzihayal ve hortlak arkadaşlarına karşı onu koruyan üzerinde taşıdığı *Enam-ı Şerif* ve zikrettiği

¹⁹⁹⁹ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, s.91-92

²⁰⁰⁰ Müştehir Karakaya, *Semiramis*, s.189

dinsel terimlerdir. Onu öldürüp kanını emecek olan Ruzihayal, Cengiz'in üzerindeki muska yüzünden ona yanaşamaz:

“Mesele şu: Üzerinizde beni rahatsız eden bir nesne var... bana vaat etmenizi istediğim şey, bunun yok edilmesinden ibaret!...”

Hayretle:

-O nedir, diye sordum.

-Bir muska!...

En'am-ı şerif'i kastedtiğini anlayınca, kendimi toparladım.

-!...

-Vallahi, benim onsuz yaşamam mümkün değil!...

-Şu halde?...

-Onu size vermeme mi istiyorsunuz?...

Kadın irkildi:

-Hayır, hayır! Onu elbisenizle birlikte yedi kere yakmanızı...

-Ne?!...

-Anlatayım: bizim ateşimiz fani büyüleri bir defada yakamaz... onlar ancak yedi alevli çemberden geçtikten sonra tamamen bozulabilirler.”²⁰⁰¹

Ruzihayal'in Hakkâri'deki köşkünde çeşitli olağandışı varlıklarla mücadele eden Cengiz, kendisini öldürmek üzere saldıran ejderhayı da gayriihtiyari ağzından çıkan “*Kelime Şahadet*”le defeder. Cengiz “*Allahın adını andığı anda*” kendisine saldıran korkunç yaratık bir anda “*sır oluver*”²⁰⁰²ir.

Siyasal İslamcı bir gencin aşkını anlatan *Kar Çiçeği* adlı romanında Bahattin Yıldız, Ayşenur ile Yasir arasındaki bir diyalog vasıtasıyla Erzurum yöresindeki asılsız inançlara da değinir. Ayşenur, erkeklerin namaz kıldığı yere giren kadının namazın bozulmasına neden olduğuna ve başı açık kadının girdiği yerden meleklerin kaçtığına inanmaktadır. Ayşenur'un köydeki kadınlardan öğrendiği bu tür asılsız inanışlara itiraz eden Yasir, “*inanca sokulmuş*”²⁰⁰³ böyle hurafelerin dinde yerinin olmadığını belirtir.

²⁰⁰¹ Kerime Nadir, *a.g.e.* s.80-81

²⁰⁰² Kerime Nadir, *a.g.e.* s.99

²⁰⁰³ Bahattin Yıldız, *Kar Çiçeği*, Özgün Yayıncılık, İstanbul 2010.s.31

3.2.7.4. Alevilik

Alevilik denilince algı farklılaşmalarının olduğu, birçok farklı tanımlama ve yorumlama yapıldığı görülmektedir. Kimilerine göre Alevilik, bir karşı duruş hareketidir. Bu yüzden, kendine özgü ve özel yapısı vardır. Alevilik nasıl algılanırsa algılandığı, İslamiyet çatısı altında yer alan bir inanç sistemi ve anlayışıdır. Alevîler Allah'a, ahiret gününe, Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna ve Kur'an'a hak kitap olduğuna inanmaktadırlar. Aleviliğin temel ibadetlerinde olan Cemler, Kur'an-ı Kerim esas alınarak yürütülür. Bu yüzden, Alevîliğin farklı bir din olduğunu öne sürmek bilimsel gerçeklerle uyuşmamaktadır.²⁰⁰⁴ Hemen hemen her yazara göre değişen Alevi inancı, Muharrem Orucu, Cem, Seyit, Pir gibi kavramlar etrafında şekillenir. İnancın kökleri hakkında farklı mülâhazalar nedeniyle bu inanç manzumesinin sınırları tam olarak çizilememiştir. Bir yanıyla panteizme, bir yanıyla Ehl-i Beyt sevgisine dayanan bu heterodoks inanç biçimi, çoğunlukla Şia'ya yakın kabul edilse bile dini ritüeller dolayısıyla Şia'dan farklılığı çok bariz bir biçimde görülür.²⁰⁰⁵ Buldukları yere göre farklı siyasal ve toplumsal tutumlar benimseyen bu insanlar, laik esaslar üzerine kurulan Cumhuriyet Türkiye'sine daha yakın durmuş ve dinsel temelli isyanlara (Şeyh Sait İsyanı) tevaccüh etmemişlerdir. İncelediğimiz romanların geneline bakıldığında Alevilikle Sünniliğin farkları ve Alevilerin maruz kaldığı ötekileştirme tutumları, din adamı olarak kabul edilen seyitler ve cem ekseninde anlatımlar öne çıkar.

Ümit Kaftancıoğlu *Yelatan* adlı eserinde Ardahan'a bağlı Saskara Köyü'nde yaşayan Alevilerin dini anlayışları işlenir. Daha romanın başında romanın başkışisi Aşır, Yelatan isimli dağa yönelerek dilekte bulunur. “*Ey ulu başlar, Ey Üçkardaşlar!.. Gezek Dağı, Yelatan! Ey Ziyaratlar Ziyaratı Yelatan!.. Duy beni!*”²⁰⁰⁶ diye seslenen dağ, “*Sen kurdu kuşu besleyen, börtü böceği geçindiren, binbir yaratığa bağrını yuva eden, bin bir yoksulu kimsesizi, elsizi, dilsizi koruyan, kanadının altına alan Yelatan'sın!.. Herkesin dileğini veren sensin, yetiren sensin! Kardaşımın sözü bana ölümden artık geldi. Ya bana bir oğul ver, ya da al şu varlığımı elimden ki, kimseye*

²⁰⁰⁴ Gıyasettin Ayaş, “Cumhuriyet Devri Türk Romanında Alevilik Algısına Yönelik Tespit ve Yorumlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012.s.272

²⁰⁰⁵ Alevilerin İslami şartlara uyum oranı ve biçimi onların İslam'la ilişkileri bağlamında daima sorgulanmış, buna rağmen Sünni İslam'dan ziyade İslam'ın Şii kanadına yakın durmuşlardır. Bu konuda bakınız: Erdal Gezik, *Alevi Hafızasını Tanımlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.s.242

²⁰⁰⁶ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.8

boyun eğmeyem.”²⁰⁰⁷ Daha sonra bir erkek çocuk sahibi olan Aşır yere çöküp ellerini Yelatan’a doğru açarak “Benim muradımı veren sensin, sana çağırmıştım, kurban olduğum Yelatan!”²⁰⁰⁸ diyerek şükranda bulunur.

Köyde herkesin ceme davet edilmesinden anlaşılıyor ki köylüler, Alevi Türkmenleridir. Ceme davet edilen köylüler Dede’nin nasihati ve duasından sonra Semah dönerler. Değişler eşliğinde yapılan semahlar, dağıtılan lokmalar, helvalar şifa niyetindedir. Romanın ilerleyen sayfalarında Aşır’la birlikte başka bir köye giden köylüler burada “*kalın, beklenmedik, bilinmedik bir bağırtıyla*” irkilirler. Evine misafir oldukları Zeko Ağa ezanı ilk kez duyan bu köylülerin namazdan da haberleri olmadığını anlar. Köylü de camiye götürdükleri bu Saskaralıları namaz adı altında takla attırarak işletir. Uzun kış gecelerinde Gani Ağa’nın evinde ve sonra da İbrahim’in odasında Kerbela Vakası, Kerbela’nın Öcü, Horasanlı Eba Müslim, Ahmediye gibi mesnevileri dinleyen köy halkı dinin asıl kaynaklarından tamamen uzak, halk dini denilen hurafelere inanmaktadır.

Barbaros Baykara’nın *Nefret Köprüsü* adlı romanında öldürülmekten kurtulan Levon, kurt kapanından kurtardığı Memo’yla birlikte Dersim’e sığınır. Orada âşık olduğu Fatma’yı almak ve izini kaybettirmek için din değiştiren Levon, yerli halkın İslami inanç biçimi olan Aleviliği seçer. Din ve peygamber anlayışları²⁰⁰⁹, *Eğin’de yaşayan Müslümanlardan farklı olan bu insanlar; “Mürşit olarak Hazreti Muhammed’i, rehber olarak Hazreti Ali’yi, pîr olarak da Hacı Bektaş Veli’yi kabul”*²⁰¹⁰ ederler. “*Caferi mezhebinin kurallarını kabul ettiklerini söylemekle beraber, Müslüman dinini abdest, namaz, oruç gibi kurallarını sıkı sıkıya tatbik et*”mezler. “*Muharrem ayının ilk on gününde su içmemek, sulu maddelerle susuzluğu gidermek,*

²⁰⁰⁷ Ümit Kaftancıoğlu, a.g.e. s.8

²⁰⁰⁸ Ümit Kaftancıoğlu, a.g.e. s.71

²⁰⁰⁹ İncelediğimiz kitaplarda işlenen ritüellerle din anlayışları sahada yapılmış çalışmalarla paralellikler gösterir. Bu konuda araştırma yapan Mehmet Zülfü, Aleviliğin inanç dünyasına dair birçok malzeme derlemiştir: “...Kızılbaşlar, Hz. Ali’ye ulûhiyet isnad edecek derecede merbut ve Oniki İmam’a pek ziyade hürmetkârdırlar. Sabahleyin erkenden daha ilk ışıklar ufku aydınlatmadan kalkınca, daha elbiselerini giymeden evvel şarka teveccüh ile güneşin ışığı hangi taşın ve toprağın üzerine düşerse oraya karşı hürmet gösterirler. Ellerini semaya kaldırdıklarında ne okudukları meçhuldür. Dualar ederler... Hızır’a fevkalade muhabbetleri vardır. Şubat içinde Oniki İmam namına oruç tutarlar... Çocuklarını sünnet ederler. Muharrem ayında aşure orucu namıyla on iki gün oruç tutarlar... Muharrem ayında tuttıkları oruç müddetince kan akıtmak, yıkanmak ve çamaşır değiştirmek, aile ile temasta bulunmak kat’iyyen memnudur. İmam Hüseyin susuzluktan şehid olduğu için bu müddet içinde mümkün olduğu kadar su içmemeye gayret ederler...” Bkz: Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim Tarihi*, Türk Halk Kültürü Araştırma Vakfı, Ankara 1994.s.98-100

²⁰¹⁰ Barbaros Baykara, *Nefret Köprüsü*, s.223

*canlı şeylerle canlılardan meydana gelen şeyleri yememek*²⁰¹¹ şeklindeki oruç anlayışlarıyla da farklı bir yol izlerler.

Romanda genellikle din adamları müspet yanlarıyla işlenmiştir. Örneğin, Ermeni cemaatinden Papaz Vahan, Taşnaksutyun komitecilerinin körüklediği Türk düşmanlığına karşı çıktığı için öldürülürken, Nusret Hoca da tehcir edilen ve öldürülmek istenen Ermenileri korumak ister. Ermeni evlatlıklar alan Mustafa Ağa'yı yüreklendirdiği gibi, bir Ermeni'nin tecavüzü sonucu hamile kalan Hacer'in karnındaki çocuğu öldürmesine engel olur.

Kemal Bilbaşar *Memo* romanında halk inanışlarının birçoğuna örnek olabilecek ayrıntılardan bahsetmiştir. Senem'in annesi çocuk sahibi olmak isteyince bir seyitten yardım talep eder. "*Bir nefes eyle ki bahtım açıla, üzerime döl bereketi saçıla...*" diye yalvaran kadını Seyit, "*sedire yatırıp cılbak karnına taşle efsun okumuş, sıvazlamış, sonra kaldırmıştır.*" Gece ay ışığında Munzur Gözesi'nde çimeceksin ve Bismillah çekip Tujik Baba'ya sesleneceksin diyen Seyit, ondan şu duayı etmesini ister: "*Ya Tujik, ya Hızır! Oniki İmam hatırına imdadını benden esirgeme!*"²⁰¹² Yapılan tüm yardım çağrılarında Hızır'ın adı kullanılan bu yörede Senem'in babası da kızı doğunca "*Hızır onca yıllık niyazımızı kabul etmiş*" diyerek şükranda bulunur. Senem de hamileliğinde aşirete reis olacak bir erkek çocuk doğurması için "*Fatma Anamıza, Ali Babamıza*" gece gündüz durmadan yalvarır, "*Zel Baba'ya, Tujik Baba'ya adaklar*" götürür.

Senem'in doğduğu yıl koyunlarının ikiz doğurmasının babası tarafından kendisinin uğurlu olmasına yorulduğu bu iklimde; Senem, Memo'ya kavuştuğunda şükürünü belirtmek için Tujik Baba'nın mekânı olarak kabul edilen bir tepeye dönerek "tapınır". Aşiretin meşru reisi olması için Memo, Seyit Raşo tarafından el verilip "*ağı içenler mertebesine*" seyit kabul edilir.

Kopo isimli romanında Mustafa Yeşilova, Alevi inancına sahip Dersim halkının inançlarına ve din adamı olarak kabul ettikleri seyitlerin durumuna dair bazı detaylar vermeyi ihmal etmez. İktisadi ve sosyal bakımdan geri kalmış bir yöreyi anlattığını sık sık duyumsatan yazar, roman kişileri vasıtasıyla bu durumun inanç boyutuna da el atar.

²⁰¹¹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.223

²⁰¹² Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.19

Aleviliğin, Türk kültürünün esasına sahip bir inanç olduğunun vurgulandığı romanda bu inancın geçmişe oranla yozlaştığı ve cehalete saplandığı ifade edilir: “*Beşinci mezhep Cafer-el Sadık buyruğunda ‘cahil kimseler Ehlibeyt soyuna imamlık edemez’ deniyordu. Pirlerimizin hepsi cahildi. Bir kültürleri yoktu. Pirimiz Haydar Dede, Mürşidimiz Hamza Dede imzalarını zor atan kimselerdi. Kendileri karanlıkta olduklarından, kimseye aydınlığı gösteremiyorlardı. Gittikleri yol ise çıkmaz sokaktı. Taliplerine kaderciliği, acıyı gösteriyorlardı.*”²⁰¹³ Dini önder makamındaki seyitler, eskiden “çıralık” adı altında halktan topladıkları parayı “*gerekli yerlerde kullanılsın diye*” dergâha verdikleri halde, son dönemlerde “*çıralık haraç keser gibi toplanmakta... Toplanana herkes cebine*”²⁰¹⁴ indirmektedir. Bu da dini hizmet yaftası yapıştırılarak yapılmaktadır.

Kopo dâhil birçok kişinin sazla hakikati ve inançlarını ifade ettiği bu yörede “*on iki telli saz on iki imam aşkına*” çalar. “*Yesevi, Yunus, Hacı Bektaş Veli, Pir Sultan ağzıyla*” söylenen ilahilerle başlayan ayinlerde “*müsahtipler eş eş, yalınayak, pirin önüne*” varıp söz verirler. Pir de “*önünden geçenlere üç kere dokunuyor, ‘Altından geçen, suyundan içen, Allah, Muhammet, ya Ali’ diyerek ikrarlarını kabul ediyordu. ‘Ehlibeytin dostuna dost, düşmanına düşman olacaksınız’ diyordu. ‘El ele, el Hakka*”²⁰¹⁵ der.

Romanda anlatıcı aracılığıyla Dersim insanının geri kalmışlığına önemli bir neden olarak işaret edilen Alevi inancının çarpıtılması, romanın birçok yerinde tekrarlanır: “*Tarihsel gelişim içinde Muhammed’in, Ehlibeyt’in, On İki İmam sevdalılarının hep sefil olması, çile çekmesi doğal kabul edilmiş, yoksulluğa, kaderciliğe, seyit nefesine teslim olmuşlardı. Bu inanç onları felaketlere sürüklemiş, ama dün olduğu gibi bugün de dirençli tutmuştu.*”²⁰¹⁶ Anlatıcı, çarpık inançlarla yaşayan bu insanları, artık “*ne seyit nefesi, Hızır, Ali ne de Muhammed kurtarabilirdi.*” diyerek hem kendi inanç tutumunu hem de Dersim halkının düştüğü zor durumu dile getirir.

Marksist dünya görüşüne sahip Barbaros Baykara, *Dersim 1937* isimli eserinde halkı isyana teşvik eden Seyit Rıza’nın manevi kimliğini ve yöre halkı üzerinde tesiri bulunan seyitleri olumsuz bir dille anlatır. Fukaralığın etkili olduğu bir coğrafyada

²⁰¹³ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.51

²⁰¹⁴ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.18

²⁰¹⁵ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.51

²⁰¹⁶ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.104

sömürü düzeni kurmakla suçladığı seyitleri, halkı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak için okul ve karakolların inşa edilmesine karşı kışkırtmakla suçlar. Yazar, “*Dersim’de asırlardan beri feodalizmin devamı için, huzur kurulmasına karşı çıkan canavar*”²⁰¹⁷ olarak nitelediği seyit, egemenliğinin sonlanacağını roman kişilerinden Binbaşı Kemal’e söyler. Halkı isyana gönülden bağlamak isteyen Seyit Rıza, onları Alevi inancına göre yemine verir. Daha sonra “*takdis edilen aşiret beyleri Hazreti Hüseyin adına yemini tekrarladıktan sonra, Munzur suyunun kenarında diz çöküyor ve bir yudum içerek yemini perçinleştir*”²⁰¹⁸irler. Bu yemini içen kimse artık bu davadan vazgeçemeyecektir.

Hızır Ağa’nın kızı Nahide ile Binbaşı Kemal’in diyaloglarında da etkisini gösteren Alevi inanç sembelleri, dua edilecek yerler olarak gösterilir: “*Gece ay ışığında Munzur kaynağında Bismillah çekip Tujik Babaya sesleneceksin! Ya Tujik, Ya Hızır! On iki imam hatırına benden imdadını esirgeme... diye niyaz edeceksin.*”²⁰¹⁹ İsyanın bastırılmasına tekabül eden günlerde Binbaşı Kemal tarafından sağ yakalanmak için izlenen Besi, kendisini uçurumdan “*Ya cennetmekân Hüseyin! Ya İmam!*” diyerek aşağı atarken, darağacına giden Kamber Ağa, “*Ya İmam, Ya Hüseyin!*” şeklinde haykırır.

Romanda dile getirilen bir detay da Alevilerin tavşana karşı duydukları alerjidir. Mağaraya sığınan isyancıları çıkarmak isteyen askerler başarılı olamayınca Binbaşı Kemal, getirilen tavşanların içeri salıverilmesini ister. Bu sayede içerdekiler, can havliyle dışarı kaçmış ve yakalanmışlardır.

Dersim 1938 romanında da askerlerin Alevilere yönelik ayrımcı bir dil kullandığına tanık oluruz. Ülke genelinde Alevilere karşı takınılan tavrın bir türevi olarak “*bunlar mum söndürüp bacularının koyunlarına girerlermiş*”²⁰²⁰ gibi ifadeler Dersim halkına karşı kullanılınca Yarbay Kemal gibi bir idealist asker, hemen tepki gösterir. Dersim halkına seslenen Yarbay Kemal, “*Sizler Alevisiniz. Benden iyi bilmeniz gerekir. Piriniz Hacı Bektaş-ı Veli Hazretleri bütün ömrü boyunca ham taassupla ve yobazlıkla mücadele etmiştir.*”²⁰²¹ diyerek onları seyitlerin mantıksız baskısından kurtarmak istemiştir. Kendilerini İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren gerek Hazreti Ali’nin gerekse Hasan ve Hüseyin efendilerimiz gibi hakkı elinden alınmış

²⁰¹⁷ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.58

²⁰¹⁸ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.69

²⁰¹⁹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.92

²⁰²⁰ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.40

²⁰²¹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.132

mazlumlara olarak gören Dersimliler, “Biz Aleviler ilhamımızı uğradığımız haksızlıklardan alırız Yusuf Ağa. Yapılan tüm haksızlıklara karşı şikâyet etmeden direneceğiz.”²⁰²² tezleriyle devletin tavrına karşı, politik bir tutum geliştirmişlerdir.

İsyanın seyitler ve ağalar eliyle halka dayatıldığı bir ortamda Hüsso gibi kişiler Alevi inancından referans alarak buna direnmeye çalışmışlardır. Ağaların asırlardır halkı koyun gibi gütmesine karşı ifade edilen bu söylem, zamanın ruhunu anlamayan seyit ve ağa takımı tarafından anlamazlıktan gelinecektir: “Alevilik kabahatin da ibadetin de gizli tutulması inancını getirmiştir insanlarımıza. Allah ile kul arasına girilmeyeceğine itikad ederiz. O büyük varlığı ondan en ufak bir menfaat beklemeden severiz. Ona kavuşacağımız anı bekleriz. Vahdet-i vücudta inanırız. İnsanların o muazzam varlığın birer parçası olduğuna itikad ederiz. Ölümün ona vasıl olmaktan başka bir şey olmadığına inanırız. (...) Bu nedenle ağa kısmının da artık, hükümatla kul arasına girmemesi gerekir. Bu camia Osmanlılar zamanında çok çile çekmiştir. Yüz binlercemiz asılmış, kesilmiş cesetleri kuyuları doldurmuştur. Bütün bunlara rağmen insanlarımız on iki imami, on dört masumu, bir nurdan bilmiş, bunları hak olarak tanımıştır.”²⁰²³

Gece Kelebeği adlı romanında Haydar Karataş Tunceli yöresinde yaşayan Alevi kesimin inançlarına dair birçok detaylar aktarmıştır. Yüksek dağların ve kayaların görkemiyle buluşan kutsallıklar, “Sultan Baba Dağı”, “Düzgün Baba Dağı” gibi ermiş kişilerin efsaneleriyle buluşarak, tanrısal kişiliklere bürünür. Fecire Hatun, “Tanrının her bir şeyi yapıp” ve “artık bundan sonrası size ait” diyerek “istirahata”²⁰²⁴ çekildiğine inanır. Sıkıştıkları zaman yardıma çağrılan bu kişilerin yanında “İmam Ali”, “Fatma Ana” ve “Hızır Baba” gibi zatlar da bulunur. Yerleşik İslam inançlarıyla çoğunlukla çelişen bu kutsallıklar ve inançlar, gerçekçi bilgi vermekten ziyade “davranışlara yol gösteren”²⁰²⁵ bu mitolojik hikâyelerle de beslenerek nesilden nesile geçer:

“Sultan Baba, Düzgün Baba’dan büyük mü anne?

Büyüktür Perperikam, Sultan Baba her şeyden büyüktür. Hazreti Ali kutsal atı Düldül’üyle en son Sultan Baba’da kaybolmuş, bir görsen Sultan Baba ne kadar yüksek

²⁰²² Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.72

²⁰²³ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.109

²⁰²⁴ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.215

²⁰²⁵ Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.s.9

bir dağdır, buradan dahi dumanlı başı görülür ya, bak işte şu kapkara bulutların arkasında, başı hep dumanlı olur. Kızdı mı bomba atar, taş yağdırır.”²⁰²⁶

Annesinin hem anlattığı hem de gösterdiği bu inançları Gülüzar, kendi düğün alayını durdurup aynı ritüelleri tekrarlayarak devam ettirmiş olur. Tabiatıta gördükleri her dikkat çekici nesneye birer kutsallık veren bu insanların panteizme varan inancı, Gülüzar’ın annesinde korkuyla karışık saygı uyandıran yüksek dağlar dışında başkaca üç imgeye karşı da bulunmaktadır: “*Ama annemin de korktuğu şeyler vardı. Delilerden korkardı. Ona göre delilerin ahını almak günahların en büyüğüydü. Bunu sık sık bana da tembih ederdi. Üç şeyden korkmalıyım, ulu ağaçlara, her biri Sultan Baba’nın gözyaşı olan çeşmelere ve de budalalara kızmayacakmışım. Hele budalalara bir kızılınsın, onlarla alay edilsin, o insan ne yaparsa yapsın af edilmezmiş.*”²⁰²⁷ Yöre insanında olduğu gibi Fecire Hatun’da da görülen bu kutsal ağaç inancı yüzünden soğuk bir kış günü “yıldırımın vurduğu ulu ağacı” kimse getirip yakmaya kıyamaz. Fecire Hatun bunun sebebini şöyle izah eder: “*Ulu ağaçlar yakılmaz. Şu dağda her mahlûk varlığını ulu ağaçlara borçlu. Ulu ağacın gölgesinde kurtla kuzu dahi kardeş olur.*”²⁰²⁸

Erhan Pınarbaşı’nın *Munzur ile Pülümür* isimli romanına yansıyan çok küçük bir detay, romandaki Alevilerin inanç dünyalarıyla ilgili bize küçük ipuçları vermektedir. Bu topraklarda daha çok Yezidilerde rastladığımız güneşe yönelip dua etme ya da iyi dileklerde bulunmaya benzer bir durum Seyit tarafından da yapılmaktadır. Kendisini daha sonra soyup kaçacak olan iki çobana dedikleri, geçmişten kalan bir inanç kalıntısı olarak görülebilir: “*O zamana kadar gidip günü uğurlayalım dostlar. Haydi kalkın... Uğurlayalım ki yarın uğurlarla gelsin.*”²⁰²⁹

Metin Aktaş’ın *Harput’taki Hayalet* isimli eserinde halka zulmeden ve aynı zamanda dayısı olan Hamidiye Alayı Reisi Selahattin Ağa’yı öldürdüğü için Dersim’e kaçan Roc, evlerine sığındığı Pir Hasan’ın güneşe dönerek sema yapmasına çok şaşırır; zira daha önce böyle bir ibadet şekline hiç şahit olmamıştır. Orada evlendiği Helin doğum yapınca yanına girmek isteyen Roc/Hıdır, kızın annesi tarafından çuvaldızla test edilir. Rojda Ana’nın Hıdır’a çuvaldızı batırması ve ona sarımsak koklatmasının sebebi onun “*el karısı*” olup olmadığını ortaya çıkarmak içindir. Dersim’de “*doğum yapan kadınların ciğerini yemekten hoşlanan*” bu cinden korumak için üç gün üç gece yanına

²⁰²⁶ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.112

²⁰²⁷ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.130

²⁰²⁸ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.79

²⁰²⁹ Erhan Pınarbaşı, *Munzur ile Pülümür*, s.53-54

her gireni çuvaldızla denerler; zira “buradaki insanlara göre el karısı iğneden, çuvaldızdan”²⁰³⁰ çok korkar.

Alişer isimli romanında Tunceli yöresinde yaşayan insanları Kızılbaş olarak tanıtan Doğan Munzuroğlu, onların inanç biçimleri hakkında da bazı detaylar vermektedir. Alabaş ocağından “düşkün” ilan edilerek kovulan Semo adlı bir “talib”i ocağa tekrar alması için Pir Seydabbas’ın ocağına giden Alişer’in ettiği rica bazı şartlarla kabul edilir. Pir Seydabas, Semo’ya kovulma nedenlerini bir bir sayar: “*Semo sen hanımını bırakıp kayıplara karışmışsın... Köydeki çoluğum çocuğum ne yer ne içer dememişsin. Bu esketek çocuklarıma nasıl bakar dememişsin. Yıllar sonra silahlanıp gelmişsin. Belinde mavzerinle girmişsin ocaktan içeri. O ocağa silah girmez.*”²⁰³¹ Semo’yu rahatsız eden şey ise topraksız biri olarak bu köyde doğup onların kızını almasına rağmen “bir evlek toprağı” kendisine fazla görmeleri ve kız çocuklarına miras vermemeleridir. “Erkekten taraf” olan “Ocağ”ın, helal olduğu halde Semo’nun yakaladığı balıkları haram sayması onu çileden çıkarır.

Buradayken “cem”in icrasına da tanık olan Alişer, başköşede oturan Seydabbasa yaklaşan çiftlerin önce gelip secde etmeleri ve boş yer bularak bir yere çömelmeleriyle başlar. Seydabbas “edep erkân” dedikçe herkesin kendine çeki düzen verdiği bu ayinde “önce hizmetlilerin deyişi” okunur, “her hizmetli gelip Pir’in huzurunda” dizilir ve nasihat dinler. Kendi inanç ve ibadet biçimlerinin ta Peygamber döneminde oluştuğunu taliblerine anlatır: “*Muhammet dahi kırklar meclisine giremedi. Ta ki ben fukarayım diyene kadar... Selman çıkageldi ki bir engür tanesi getirmiş. İçerden seyirttiler. ‘Ey hadimul fukara bunu bize kısmet eyle.’ Muhammet müşküle kaldı... Bir heb engürü ezip kısmet eyledi. Bir damlasından kırkı birden mest oldu. Kalktı pervaz eylediler semah o gündün kaldı. Muhammet coşa geldi. Kendi de pervaz eyledi. İmamesi (sarık) düştü eğildi ki ala, kırkı birden eğildi. İmameyi kırk pare eylediler. Bellerine kuşak bağladılar. Cemde kuşak bağlama oradan kaldı...*”²⁰³²

Romana yansıyan bir diğer ayrıntı da Erzincan’a Ermeni ve Ruslarla savaş için giden Seyit Rıza’nın iki yağlı ekmeği Jini Baba ve Ağbaba adıyla kutsallaştırılan dağlara adamasıdır. Özellikle dağların, ağaçların ve nehirlerin kutsal kabul edildiği bu inanç ikliminde Seyit Rıza, “*Jini Baba bu Rıza’nun dilekçesidir, davamı size veriyorum,*

²⁰³⁰ Metin Aktaş, *Harput’taki Hayalet*, s.317

²⁰³¹ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.58-59

²⁰³² Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.65

ulu divanda tanığım olun”²⁰³³ diyerek Pesara denilen yağlı ekmekleri kurda kuşa yem olması için kayaların üzerine bırakır.

Metin Aktaş *Sürgün*’ünde, Alevi inancına sahip Tunceli insanının ibadet biçimlerine dair bazı ayrıntılara yer vermiştir. Muharrem ayında on iki gün oruç tutan yöre insanı, bu süre zarfında yıkanmaz. Oruca başlanacak gece düzenlenen Cem’de her gelen çiftin ismi okunarak cemaate kabul edilip edilmeyecekleri sorulur. “Evet” cevabından sonra ikram için getirilen yiyecekler, “*getirdiği lokmayı kabul ediyor musunuz?*” şeklinde tekrar cemaate sorularak kabul edilir. “*Kocaman kazanda hazırlanan şerbetle birlikte ceme getirilen yiyecekler*” dağıtıldıktan sonra semah başlar. “*Destur ya Pirim!*” diyerek izin alan çiftler “Yetiş ya Ali!” nidalarıyla ayine katılır. “*Birbirleriyle uyum içinde dönen insanlar*”²⁰³⁴ bu ibadet biçimlerini sürgün gittikleri yerlerde de devam ettirirler. Nitekim Hüseyin, Mustafa Dede ve kızı Berfin, yıllar sonra, sürgün dönemlerinde birbirlerine kavuşmanın mutluluğunu çıplak ayakla karın üstünde semah yaparak kutlarlar.

Metin Aktaş’ın *Nişancı* isimli eserinde roman kahramanı Cem, Muş Varto yöresinde yaşayan Alevi bir gençtir. Hasan Ağa ve bir Albay tarafından Şeyh Said’i öldürmesi için korkutularak ikna edilen genç, Şeyh’i öldürmeye giderken ailesi tarafından recm edilmeye çalışılan bir kızı ölümden kurtarır. Kendisiyle evlenmesi karşılığında serbest bırakılan Zel ise bir Sünni şeyhin kızıdır. Bunların nikâhlarını kıyacak ne bir Pir ne de bir Hoca bulurlar. Cem’in annesi, bu durumu “*Alevilerin Sünnilerle evlenmesi dinen caiz değil*”²⁰³⁵ diyerek savunur. Pir Ali’yi nikâhını kıyması için zorlayan Cem, Pir’in karşı çıkması üzerine onu soğuk bir sonbahar günü ormanın içinde çevresine çember çizerek yırtıcı hayvanların insafına bırakır. Çünkü yörede özellikle Alevi kesim arasında geçerli bir inanişe göre çevresine çember çizilen biri, çember dışarıdan bozulmadıkça dışarı çıkamaz. Uzun bir gün sonra geri döndüğünde “*yaşlı adamın bütün gece bu ıssız dağ başında yağın altında*”²⁰³⁶ beklemesini bir türlü boş inan olarak değerlendirir.

Cem’in kendi ailesinde gördüğü bazı ritüeller, ona saçma gelse de annesi ve yöre insanı tarafından inanç umdesi olarak kabul edilir. Bostanları domuzların saldırısına uğrayan ve bu kovalamacada köpeklerini yitiren Cem’in annesi, bir yıldır süren

²⁰³³ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.94

²⁰³⁴ Metin Aktaş, *Sürgün*, s.84

²⁰³⁵ Metin Aktaş, *Nişancı*, s. 82

²⁰³⁶ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.123

uğursuzluğu gidermek için, “tuzu ateşin alevine” serper ve “ot süpürgeyi alarak birkaç kere ateşin üzerinde sallamaya” başlar. Yaptıklarının amacını “kötü göz evimize girdi” diyerek savunan anne, daha sonra koyun derisinden yapılmış “dümbeleşti alarak çalıp evin içinde dolaşmaya” başlar. Bildiği tüm evliya ve ziyaretlerin ismini saydıktan sonra küçük bir bez torba içinde “Düzgün Baba mezarından”²⁰³⁷ getirilen toprağı öperek duasını bitirmiş olur. Annesinin yaptığı tüm bu ritüeller, Cem’in mantığına oturmaz.

Munzur Çem’in *Gülümse Ey Dersim* isimli romanında konu edindiği Tunceli insanı, Alevi inancına bağlı oldukları halde diğer Alevilerden de farklı kutsalları olan bir kesimdir. Seyitlerin temsil ettiği inanç dünyası, Sünnilerden oldukça farklı bir ibadet ve anlayışı içerir. Hıristiyanların Noel’ine çok benzeyen Gağan orucu ve bayramıyla diğer Alevilerden de ayrılan bu insanlar, yardıma ihtiyaç duyduklarında Tanrı’nın yanında yöredeki Tujik Dağı’na, İmam Ali’ye, İmam Hüseyin’e, Dersim’in evliyelerine de dua ederler. Nitekim Seyit Rıza ve üç arkadaşı isyan için sözleştiklerinde dördü de ellerine taş alıp öperek kutsal kabul ettikleri Hızır Gölü’ne atarlar. Bu onlar için dönülmez bir yemin biçimidir. Bu yeminden sonra da “Sey Rıza” arkadaşlarıyla birlikte “*Ya Hızır aleysselam, ya Düzgün bava, ya mübarek Tujik, ya cümle evliyalar, ya İmam Hasan, Hüseyin, ya Ali ya Muhammed. Ya on sekiz bin âlemin yaratıcısı büyük Allah... Yoksul insanımıza bir de burada acı çektirmeyin. Dersim’e yardımcı olun, bileğini tutun, ona güç ve kuvvet verin. Onun yolunu aydınlık yapın, düşmaninkini de karartın.*”²⁰³⁸ diye yakarırlar.

Romanda *seyit* diye tanıtılan bir diğer inanç önderi olan Sey Usê, çocuğu hasta olduğu için kendisine başvuran birine üzerine üflediği ipi verirken, zavallı baba “*Allah’ın izniyle senin elinin değdiği bu ip bıçak gibi kesecek o hastalığı.*” ifadeleriyle kendisinin ve içinde yaşadığı toplumun irrasyonel yaşam anlayışını da belirtmiş olur. Aynı Sey Usê, “*doğan güneşi görür görmez*”, “*yanbaşındaki duvarı üç kez*” öper ve güneşe yönelerek dua etmeye başlar: “*Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali, ya Hasan, Hüseyin, ya Kerbela şehitleri. Ya Bozatl Hızır. Ey dünyayı nura boğan kutsal güneş, yardım edin bizlere. Çaba bizden, izin sizden. Ey Dersim’in evliyalari size sesleniyorum. Tepemizde dolaşan kara bulutları dağıtın, aydınlığa kavuşturun Dersim’i. Kötülük yapmak isteyenleri cezalandırın, bizden uzakta bulsunlar belalarını.*”²⁰³⁹ Yazar

²⁰³⁷ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.26

²⁰³⁸ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim I*, s.149

²⁰³⁹ Munzur Çem, *a.g.e.* s.122

anlatıcının Sey Usê vasıtasıyla aktardığı bu ibadet biçimi Kürtlerin İslam öncesi mensubu oldukları Ezidi inancının Müslümanlaştırılmış biçiminden başka bir şey değildir.

Cafer Demir'in isyan sonrası Konya Beyşehir'in köylerine sürülen Dersimlilerin hayatın konu edindiği *Sürgün* isimli romanında, Elmalı Köyü'nde ikamete mecbur tutulan Veli ve eşi Zere, Hızır Orucunu tamamlayıp üçüncü günün sonunda iftarlarını açtıklarında Veli eşine Hızır lokması hazırlamasını söyler. Zere'nin "*Hızır lokması hazırladım da, kime dağıtayım*"²⁰⁴⁰ diye itiraz edince Veli, sokakta dolaşan kedi ve köpeklere vermesini salık verir. Veli sadece tanıdıklarından değil, inanç evreninden de koptuğu için "*hiçkırıklarla ağlamaya*" başlar. Onların inanç dünyalarından kopuşu Veli'nin ölmesiyle daha da belirginleşir. Cenazesinin defin işlemleri için çağrılan Ziya Hoca, "*Birçok din ulemasından bizzat dinledim. Bunlar Allah'a inanmazlar, namaz kılmaz, oruç tutmazlar ve bu tür ibadetleri yapmadıkları gibi sünnet de olmazlar. O nedenle bunların ne ölüsü yıkanır ne de bunların cenazesi üzerinde Kuran okunur.*"²⁰⁴¹ der. Hocanın işe yanaşmaması, muhtarın tepkisini çeker ve köyde oturan Salih Hoca ismindeki başka bir dindar zat tarafından yıkanan Veli, sünnetli olduğu herkes tarafından tasdik edilerek defnedilir.

Erol Duran'ın *Dersimden Yükselen Çılgılık* isimli romanında isyan sonrası sürgünlükler kafilesiyle Kayseri'ye giden Zelal ve Hasan Hüseyin çiftinin oğlu Kadir, annesinin anıları vasıtasıyla Dersim yöresinin inanç kültürü hakkında bilgi sahibi olur. Tunceli yöresinde "*her yerde hazır ve nazır*"²⁰⁴² olan "*Boz Atlı Hızır*", "*muhtaçlara yardım eden, açları doyuran, hastaları iyi eden, bolluk ve bereket getiren, zulüm görene elini uzatan bir ulu*"²⁰⁴³ olarak kabul edilir. Yöre insanının inanç dünyasını şekillendiren Hızır yanında Hidrellez bayramı da mayıs ayının beşinde her yıl bahar bayramı olarak kutlanır. Bu günde "*oğlan evi, kız evine Hidrellez Kurbanı olarak süslenmiş bir koç gönderir.*"²⁰⁴⁴ Diğer günlerden farklı olarak, ritüellerle desteklenmiş bu bayram gününde yemekler verilir, armağanlar sunulur: "*O gün diğer günlere nisbeten daha erkenden kalkılır, genç kızlar için hazırlanan sandıklar açılırdı ki eve bereket dolsun, genç kızlar iyi bir evlilik yapsın. Erkenden açılmayan kapıya Hızır uğramazdı! Dolayısıyla o hane*

²⁰⁴⁰ Cafer Demir, *Sürgün*, s.226

²⁰⁴¹ Cafer Demir, *a.g.e.* s.228

²⁰⁴² Erol Duran, *a.g.e.* s.24

²⁰⁴³ Erol Duran, *a.g.e.* s.24

²⁰⁴⁴ Erol Duran, *a.g.e.* s.23

Hızır bereketinden yoksun kalırdı. Bazıları sabah gün doğarken kırlara, bağlara, bahçelere çıkıp buralarda Hızır'ın ayak izlerini arar ve bulduklarında o ayak izlerine basarak, bolluğa ulaşmayı düşlerdi. Hidrellez günü, hiçbir yeşil dalından koparılmazdı."²⁰⁴⁵

Yılmaz Akbulut'un *Dersim Dikeni* romanında Adıgüzel isimli ağanın baskısı altında yaşayan köylüler, içinde buldukları açlık ve sefalet dolu yaşamlarıyla hem coğrafyanın tüm hışmına, hem ağaların emeklerini sömürmelerine hem de *seyit* ve *pir*lerin manevi baskısına maruz kalırlar. Yılda iki defa yöreyi ziyaret eden Seyitler, hazırlanan yemekler, yapılacak ayinler, misafir edilecek konuklarıyla gittikleri evde büyük bir merasimle ağırlanırlar. Alevi inancında din önderleri olarak kabul edilen "*Seyit ve Dede'ler halktan umma dedikleri hediyeyi alarak*"²⁰⁴⁶ geçinirler. Bu hediyeler "mal ve nakit para" gibi metalardır. Bunlar herkesin maddi imkânına göre az veya çok olabilmektedir. Her şahsın "*bir rehberi ve piri olduğu gibi, yine her şahsın bağlandığı dedesi veya Seyiti*" vardır. Bu Seyit ve Dede'ler "*on beş yaşına gelen erkek ve kızların mezhebe katılması maksadıyla*"²⁰⁴⁷ hazırlanan Gülbankı çekerler. "*Şubat ayında on iki imam adına oruç*"²⁰⁴⁸ tutan bu insanlar, Seyit geldiği zaman kadın, erkek ve çocuklar bir yerde toplanır, saz çalar ve gazel okurlar. Bazen seyitler de saz çalar ve bütün cemaat çalınanları, okunanları dinler.

Remzi Aydın'ın Alevi inancını esas alarak yazdığı *Xârdê ve Korê* isimli romanında Xârdê isimli bilge kadın, Korê isimli torununa hemen hemen her konuda ufuk açıcı bilgiler verirken kendi inançları hakkında da geniş izahatlar yapar. Xârdê, kökünü İslam öncesi dinlere dayandığı bu mezhebin mistik ve ezoterik yapısını anlatırken, mezhebin insan ve dünya merkezli olduğunu göstermeye çalışır. Doğadaki nesnelere Tanrısal bir ruh taşıdığını belirten Xârdê, bir yandan panteist bir anlayışla eşyaya yaklaşırken, diğer yandan Ene'l Hak felsefesine kadar uzanan bir Tanrı-insan portresiyle insanı tasvir etmeye çalışır. "*Bizim Tanrımız onların Tanrısına benzemiyor!*"²⁰⁴⁹ ifadeleriyle özetlediği din anlayışında, güneş ve ay hayat verici niteliklere haiz kutsal varlıklar olarak görülür. Tunceli'deki dağların, suların, ağaçların kutsal olduğu bu inanç biçiminde "*teberik*" denilen uğurlu nesnelere güvenilir ve onlara

²⁰⁴⁵ Erol Duran, *a.g.e.* s.23

²⁰⁴⁶ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.81

²⁰⁴⁷ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.82

²⁰⁴⁸ Yılmaz Akbulut, *a.g.e.* s.82

²⁰⁴⁹ Remzi Aydın, *Xârdê ve Korê*, s.165

niyazda bulunur: “Direkte kırmızı bir torba içinde asılı olan Teberik’i eline aldı, üç kere öptü ve ‘Ya Bâwa Munzur, Ya Wayê Buyere, Wayê Bağire, Wayê Sengule, Ya Qalo Sîpe, bu teberik sizin şahidinizdir, sizden parçadır. Darlığı, zorluğu, kötülüğü, kemi uzak tutun, bolluk, sağlık, huzur ve mutluluk getirin. Zorda olanlara yetişin, ellerinden tutun.”²⁰⁵⁰

Evrım Alataş’ın *Her Dağın Gölgesi Deniz’e Düşer* romanında yaşamı konu edilen Fidel’in mensup olduğu Malatya Alevileri, önceleri dama çıkardıkları nöbetçiler sayesinde yapmayı başardıkları gizli cemleri yapamaz olurlar. Artık eskinin baskısı yerine gençlerin inançlarındaki değişimler nedeniyle daha çok bir “komün veya dayanışma”ya dönüşecektir. Zaten “Aleviliği koyu bir inançtan çok gündelik hayatın kuralları olarak” yaşayan bu insanlar için cemin anlamı da değişmiştir: “Cem dediğin zaten herkesin ibadetten sonra topluca yemek yemesi, kusuru kabahati olanın dar denilen meydana çıkarılıp eleştirilmesi, özeleştirilmesi ve kabahatinden caymıyorsa tecrit edilmesi.”²⁰⁵¹ Her ne kadar özellikle genç Aleviler “komünistim dese bile” Hz. Ali’ye ve onun ailesine karşı saygıda kusur edilmez. Sadece yaşlıların uyduğu tek ibadet olan 12 İmam Orucu’nda yası tutan Aleviler, su içmez, et yemez ve soğan gibi başı kesilecek hiçbir şeye dokunmazlar.

Remzi Aydın’ın *Göçebe Ruhlar* romanında, Mîrz isimli kahramanın perspektifinden değerlendirilen olgular ve olaylar, Tunceli insanının inanç ve yaşam anlayışıyla harmanlanarak verilir. Kutsal kabul edilen “Ziyaret ağacı”na uğradığında “ağacı üç kez” öpen Mîrz, daha sonra “avuçlarını havaya kaldırarak”²⁰⁵² önce Allah’a, sonra da Muhammed’e ve On İki İmam’a dua eder. Mîrz, buradaki duasında ölen eşini cennete göndermesi için “On İki İmamları elçi” yaparak Haq’tan istekte bulunur. Daha sonraki süreçte oğlu hastalanan Cemal’i ve hasta oğlunu alarak kutsal kabul ettikleri Buyer Bawa dağına çıkarlar. Buradaki gölde çocuğa su içirip yabani hayvanların yemesi için lokma bırakan Mîrz ve Cemal, şifa dileklerini iletme için niyazda bulunurlar. Evlerine döndükten sonra çocuğun su içmesi, köyde yaşayanlar için şifa duasının kabulünün bir alameti olarak kabul edilir: “Buyer Bawa’nın yardımı, Haq’ın yardımı ile düzelecek. Kendisi su içti ve gözlerini açtı. İyileşecek.”²⁰⁵³

²⁰⁵⁰ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.41

²⁰⁵¹ Evrım Alataş, *a.g.e.* s.139

²⁰⁵² Remzi Aydın, *Göçebe Ruhlar*, s.23

²⁰⁵³ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.95

Romanda geçen bir diğer önemli unsur da halk önünde insanların *dara durması*dır. Allah-Muhammed-Ali, On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli aşkına dağıtılan lokmalardan sonra, Dede halka birbirlerinden razı olup olmadıklarını sorar. Burada birbirinin kalbini kıran, birbirleriyle küs olanlar barıştırılır ve gerekli görülürse ceza kesilir. *“Ey erenler, birbirinizden hoşnut musunuz, razı mısınız? Birlik misiniz?”* biçiminde sorunca Müslim’in eşi, kocası tarafından dövüldüğünü söyler. Kendisinin pişmanlık itirafı özürle birlikte alındıktan sonra Dede, Müslim’e ceza vermeyi de ihmal etmez: *“Müslüm’ü karısı affetti ama biz affetmiyoruz. Müslüm bunun cezasını çekmeli, bir daha da böyle şeyler olmamalı. Müslüm’ü şu anda bu Cem’de tutamam, görevlilere dönerek Müslüm’ün lokmasını iade edin, o şu anda bir düşkündür ve seneye gelene kadar bir daha karısına aynı hatayı yapmazsa seneye Cem’de onu aramızda göreceğiz.”*²⁰⁵⁴

Çölde Sabah Oluyor romanında Şükufe Nihal, Adnan’ın babası Osman Hocagil’in Holhol Köyü’ne gidip yerleşmesini, köyün Kızıllıbaş olmasına ve Sünni itikadına uzak dini anlayışını düzeltme amacına bağlar. Ayrıca bu köyde etrafına dal budak salmış koca bir ağaç vardır. Bu ağaca *“Dersim’den gelen ve Seyyit denen şeyhlerden başka kimse el süremez. Rüzgârın kırıp düşürdüğü dallarına, yerlere dökülen kuru yapraklarına bile kimse dokunamaz.”*²⁰⁵⁵ Adnan’ın babası eliyle bu ağaç kesilerek hurafelerin önü alınmaya çalışılır.

3.2.8. Töre

İlk çağlardan itibaren insan toplulukları belirli bazı kurallar tespit ederek yaşamını düzene sokmak istemiştir. Sonraları, genelde güçlülerin yararına olacak hukuksal düzenler geliştiren insanoğlu, devlet tecrübesiyl kanunlarını da çeşitlendirmiş ve hukuksal alt yapıya dayandırmıştır. Fakat devletleşme sıkıntısı çeken bölgeler ve insan toplulukları, feodal bağlarla kurdukları kurallar manzumesini uzun yıllar değiştirmeden ve kutsallaştırarak yürütmüş, sonuçta yazılı olmayan ama bağlayıcılığı yüksek, *“doğruluğu önceden kabul edilmiş”*²⁰⁵⁶ normlar vücuda getirmiştir. Töre de bu tür normların bir diğer adıdır. Buna neden olan en önemli etken de ağırlıklı olarak köy

²⁰⁵⁴ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.277

²⁰⁵⁵ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.30

²⁰⁵⁶ Bronislaw Malinowski, *Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.s.18

ve kasabalarda kapalı bir cemaat anlayışıyla yaşayan Doğu'da, kendinden önceki nesillerin örf ve adetlerini aynen taklit etmesine yol açan *muhafazakârlık* ve *homojenliktir*²⁰⁵⁷ ki değişime kapalı bir değerler sisteminin devamına neden olur.

Küçükömer'in de temas ettiği, tarımsal üretimin esas olduğu feodalitede asıl üretim aracı olan *toprağın mülkiyeti* insanlar arası ilişkileri belirleyicidir. Bir toplumda esas üretim aracına sahip olanlar, üretim yoluyla elde edilen artık değere de sahip olacakları için bu çıkarlarını koruyacak bir sınıf bilincine kısa sürede varırlar.²⁰⁵⁸ Onların ayakta tutmaya çalıştıkları bu *ideolojik kurumlar*, dini değerlerle desteklenmiş töre adıyla topluma kabul ettirilmeye çalışılır. Genellikle feodal toplumların yaşam biçimini tanımlayan *töre*, kültüre oranla yaptırım gücü yüksek, ahlaki vurgusu kuvvetli ve değişime daha dirençli bir toplumsal kurum olarak o toplumun tüm bireylerini etkisi altına alır. Toplumun temel dinamikleri olan kadın erkek ilişkilerini, dini ve sosyal tutumlarını da düzenleyen bu kurum, kültür değişmelerinin olduğu dönemlerde daha tutucu bir hal alır. Erkek egemen bir kültürün belirgin olduğu Bölge'de töre özellikle kadına karşı erkeği, ahaliye karşı ağayı öncelmiştir. Geleneksel yaşamdan modern hayata geçmeye çalışan toplumlarda oluşan bu karşıtlık ilişkisinin toplum yaşamında ortaya çıkardığı ikircikli durum, hem topluma hem de o toplumun bir aynası olan romana da sirayet eder. İncelememize konu olan romanlarda da bu karşıtlığın sıklıkla kullanıldığı rahatlıkla görülecektir.

Ömer Polat'ın *Mahmudo ile Hazel* adlı romanının birçok yerinde karşılaştığımız töre, yöredeki güçsüz insanların aleyhine işleyen bir toplumsal kurumdur. Törelerinde eşkiyayı ele vermenin bulunmadığı bu insanların içinde Mahmudo rahat rahat dolaşır: “*Canlarını verir gene de ihbar etmezlerdi bir eşkiyayı. Çünkü törelerde eşkiyayı ele vermek de yoktu.*”²⁰⁵⁹ Yöre halkı arasında rahatlıkla dolaşan ve saltanat süren Mahmudo'nun yanı başında ağalığa karşı koymak da töreye karşı çıkmak olduğundan diğer ağalar rahatlıkla saltanatlarına devam etmektedir. Köylüye göre, ağaların köyü terk etmeleri yönündeki tehditlerine uymak, töreye boyun bükmeğdir: “*Uyduk töreye. Ama ağamız uymadı. Çocuklarımız sabaha kadar sızım sızım sızladılar. Acımadılar, merhamet etmediler. Bar bar bağırıyorlar, 'Çıkıp gitmezseniz hepinizi öldüreceğiz' diye.*

²⁰⁵⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *a.g.e.* s.172

²⁰⁵⁸ İdris Küçükömer, *Batılılaşma/Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2014.s.26

²⁰⁵⁹ Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, s.160

Sabah oldu. Alev kusan geceden kurtulduk. Ama dertten kurtulmadık. Uyduk ağamızın emrine. Boyun büktük töremizin önünde. Başka ne gelirdi ki elimizden!”²⁰⁶⁰

Polat’ın *Dilan* adlı romanında da kızların evlendirilirken kesilen başlık parası, köylülerin beyin işlerinde çalışması, bey çocuklarının hizmetçilerinin çocuklarıyla oynamaması hep töreyle açıklanır. Başlık parasını elde etmek için İran’dan mal kaçırarak Mirkat’ın üstlendiği bu tehlikeli işten dolayı vicdan azabı çeken baba, kızına başlık parası istemesindeki mecburiyetini bir mazeret olarak kullanır; zira başlık parasının oranı, bir kızın değer ve statüsünün bir ölçüsü olarak görülmektedir bu toplumda: *“Ben senin için istedim onca başlığı. Kara gözlerin, ince yapın için. Yüzün kara, başın önde gidesin istemedim el kapısına. Yüzün ak, anlı şanlı gidesin istedim.*”²⁰⁶¹

Toplumun geri kalmışlığını istismar eden seçkin zümrenin bir örneği olan Paşo Bey, Dilan’ın Mirkan’la nişanlılıklarında kendilerinden izin alınmasını isteyecek kadar ileri gitmektedir: *“Düşündüm ki Mirkan iti büyük bir hata işlemiştir. Bize danışmadan kız istemeye adam yollamıştır. Oysa aşiretimizde bizden gizli bir şey olmamalı. Bu aşiretin her işi bizden sorulur. (...) Mirkan büyük bir hata işlemiştir. Bütün bunun dışında beyinin gözü olduğu bir kıızı istemek töreye karşı gelmek demek. Haksız mıyım Apo Kero? Yerden göğe kadar haklısın beyim.*”²⁰⁶² İsmi konulmamış bir kast sisteminin hem kadın-erkek ilişkilerinde görüldüğü gibi dikey, hem da ağa-halk ilişkilerinde olduğu gibi yatay keşiştiği bu toplumda töre, düzensizliği devam ettiren en büyük etken olarak kullanılır.

Dursun Akçam’ın *Kanlıdere’nin Kurtları*’nda yöre halkı bilinçlenince, törelerin kendilerine dayattığı ağa-bey saygısını hiçe sayıp haklarını arama çabasına girişmiştir. Yazarın bir diğer kitabı olan *Dağların Sultanı*’nda ise töre gerçeği, aşiret büyüğü olan Halo Mirzo’nun, namusunu temizlemesi için Şito’ya gönderdiği mektupta hatırlatılır. Yazılan tahrik edici ifadelerin gereği olarak Şito, töreye uyup namusunu kirleten Settar’ı öldürmek ve aşiretin yüzüne çalınan bu kara lekeyi temizlemek zorundadır: *“Şimdi düşmandan hesap sormak senin vazifendir. Öz elinle öz namusunu temizlemek senin boynunun borcudur. Alnımıza kara lekeyi sen sürdün, sen temizleyeceksin! Eğer sende*

---

²⁰⁶⁰ Ömer Polat, *a.g.e.* s.130

²⁰⁶¹ Ömer Polat, *Dilan*, s.87

²⁰⁶² Ömer Polat, *a.g.e.* s.64

Halo Mirzo'dan bir damla kan varsa, avrat tumanı başında dolaşmazsın! Lakin sana güvenim kalmamıştır. Sen buralarda bir yiğittin, Alaman'a gittin, uçkuru gevşek pezevenk oldun! Uydun Alaman kancıklarına namusu, hayâyı unuttun. Millet burada aç gezer, kan içer, kan işer! Sen orada orospularla içki içersin! Meğer sen, bizim dağlarımızda beygirler gibi koşmuşsun, hiçbir şey anlamamışsın! Tüküreyim senin yiğitliğine!..”²⁰⁶³

Cemo romanında da bolca örneği görülen haksızlıklar töre adı altında kamufle edilmekte, insanların hak arama istekleri böyle efsunlu bir sözle boğmaya çalışılmaktadır. Kadınların kendi istekleriyle evlenmelerinden tutun da insanların bağımsız yaşama arzuları hep bu kavramla sindirilmeye çalışılmaktadır: “Töreye göre kullarına dilediğini yapmak, ağaların hakkıdır. Asar da keser de. Kendinden izinsiz kocaya varan kızı da dilerse geri alır.”²⁰⁶⁴ Ölen dayısının kendisiyle evlenmek isteyen karısı, mazeret olarak töreyi gösterir.

Şih kızı Senem'i parasını vererek almak isteyen Memo, bir aracı bulamayınca kendisi şıhtan ister. Şih, Memo'nun yaptığı bu *töresizliğe*, şiddetli bir biçimde tepki verir: “*Ley sen kimsin ki, benim hasna, müstesna kızımın desti izdivacını dileyessin? Ağa mısın, çiftin, maraban mı var? Şih mısın, sürün, celebin mi var? Seyit misin, ocağın, müridin mi var? Deccal gibi dağ taş gezip tozan bir çancı kulun ne haddine şih kızının adını ağzına almak. Yıkıl karşımdan!*”²⁰⁶⁵

Bilbaşar, *Memo* kitabında roman kahramanlarının dile getirdikleri töreye dair tüm kullanımların olumsuzlukla yüklü olduğunu duyumsatmaya çalışmıştır. Kadınlara mirasın düşmemesi, güzel kızların zengininin payı olması geleneği, Senem'i isteyen Çancı Ustası'na haddini bildirmek için kullanılan bir mazerettir: “*Hanedan kızımı bir Çancı Ustası'na mı layık görürsün Hüso Ağa? Güzel zengine, dengi dengine, töresini unutmuş musun?*’ diye gözlerini açtı anam.

Huso, heç parlamadı.

Töreyi bana mı öğretirsin kurban? Öyle bir töre yoktur. Hotpesent ağalar, şihlar ünlerine, zulumlarına güvenip örfü zorlamışlardır. Bir var ki dengi dengine olanın

²⁰⁶³ Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, s.173

²⁰⁶⁴ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.105

²⁰⁶⁵ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.54

birbirine kavuşmasını heçbir zulumkar önleyememiştir. Çancı Ustası Memo, karakaşlı, hançer bakışlıdır. Tam da gül nakışlı Senem'in dengidir."²⁰⁶⁶

Romanda kadınların aşireti yönetememesi, tüm mülkün sahibi olan şıhların toprakların maraba denilen "kul"lar arasında paylaşmak istememeleri gibi ayrıntılarla töre, toplumsal ilerlemenin ayak bağı olarak gösterilmiştir. Kitapta töreye olumlu örnek olarak verilen tek ayrıntı, Şıh Persin'in istediği kişiyi vermek istemeyen Şıh Cebrail'in "*Can kaygusuna düşüp obaya sığınmış birini geri*"²⁰⁶⁷ vermenin töreye uymayacağını dile getirmesidir.

Feodal ilişkilerin hâkim olduğu toplumlarda yüzyılların birikimiyle meydana gelen ve birçok yönüyle yaşanan çağın gerisinde kalan anlayış, töre adıyla insanlara dayatılan bir kurallar manzumesi haline gelir. *Hazal (Kutsal Ceza)* romanında kızların satılması karşılığında alınan başlık parasının töresel geçerliliği, din adamları eliyle inançtan referans alınarak meşrulaştırılmıştır. Mehirle başlık parasının bir tutulması neticesinde kızların evliliğinin ranta dönüşmesi, romanda dikkat çekilen bir diğer ayrıntıdır: "*Demek başlıksız gız nikâhlamak hükümsüz oluyor, Kitabımıza göre...*"²⁰⁶⁸ Romanda dikkat çekilen bir diğer detay da kocası ölen Elifçe'nin kendi kaynına nikâhlanmasıdır. Romanda verilen başlık parasına dayandırılan bu evlilik biçimi, "*töre kural buydu aşirette*"²⁰⁶⁹ denilerek meşru gösterilmeye çalışılır.

Seyit Alp'in *Dino ile Ceren* adlı romanında görüldüğü gibi asırların biriktirdiği yaşam kalıpları, yaşanan çağla uyumuna da halk yığınlarının dünya görüşüne bir çerçeve çizmiştir. Önceleri kadının hayatın her sahasında olduğunu aktaran yazar anlatıcı, "*kadının toplumdaki yerini erkekle bir, daha üstün*"²⁰⁷⁰ tutan anlayıştan geriye gidildiğini anımsatır. Kadının hayat dışına itildiği bu topraklarda Şıran gibi kişilerin töreye başkaldırmaları bile tersyüz edilen resmi düzeltmeye yetmez: "*Töre kadın konuşmaz buyursa tek sözünün fiyatı ölüm olsa, bütün ahali korkudan dilini kırsa o yine konuşur. Töreye uymak yerine, kendine uygun geleni töreleştirir.*"²⁰⁷¹ Romandaki bir diğer töresel detay da hayallerine sığınan Dino'nun Ceren'i, Bey'den nasıl isteyeceğini anlattığı bölümdedir. Töreye göre "*Beye üç kez haber yollatır. Üçünü de boşa çıkarırsa*

²⁰⁶⁶ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.80-81

²⁰⁶⁷ Kemal Bilbaşar, *a.g.e.* s.206

²⁰⁶⁸ Necati Haksun, *a.g.e.* s.79

²⁰⁶⁹ Necati Haksun, *a.g.e.* s.7

²⁰⁷⁰ Seyit Alp, *Dino ile Ceren*, s.33

²⁰⁷¹ Seyit Alp, *a.g.e.* s.34

şerre davet vardır.”²⁰⁷² O zaman beyle savaşmak meşru bir zemine çekilmiş olur kendi zannınca. Kendi hayal dünyasında yaşayan Dino, görmeden sevdalandığı bu güzel kadını hep kaçırmanın hayaliyle avunmaktadır.

Zülfü Livaneli, aile içi tecavüze uğradıktan sonra faili söyleyemediği için töre gereği öldürülmek istenen Meryem’i konu edindiği *Mutluluk* adlı romanında, Meryem’in öldürülmesi, aşiretteki erkeklerin namuslarını temizlemesi anlamına gelecektir. İğfal ettiği kızı “*namussuz, ahlaksız fahişe*” olarak niteleyen amca, Meryem’i önce “izbe” denilen bir yere kapatıp intihara zorlar. İntihara yanaşmayan Meryem, daha sonra askerlikten gelen Cemal’in eliyle öldürülmek istenir. Amcanın kendi oğlu Cemal’i tahrik ederken kullandığı dil, Meryem gibi birçok masum kızın idam fermanıdır: “*Törelерimizi iyi bilirsin. Bu pisliği temizlemek sana düşüyor.*”²⁰⁷³

Erkan Karagöz’ün *Yüreğın Seğirdiğі Andır Aşk* romanında öldürülen kocasının yasını tutan Tükez, kayınıyla evlendirilmek istenir. Kayınpederi tarafından kendisine yapılan telkinlerin tek geçerli sebebi törenin böyle olmasıdır: “*Bilirim kızım ne zor bir şeydir bu. Bunu söylemek bana acı veriyor; ama senin katlanman daha büyük bir acı. Ne yazık ki töre böyle, demişti Şahralı. Başka çare yok. Yoksa sen ve çocukların ortada kalır, perişan olursunuz.*”²⁰⁷⁴ İstmeden evlendirilen Tükez, çocuklarının isyanına rağmen, buna mecbur olduğunu onlara anlatmaya çalışır. Aslında evlendirildiği kayını da bu evliliğe razı değildir: “*Sen sevdiğim kadını bırakıp, bütün hayallerimi silip, elimin tersiyle itip, seninle evlenmek zorunda kalmamın, sağlığında anlayamadığım, anlamaya bile çalışmadığım ağabeyimin arkada bıraktıklarına sahip çıkmanın tek çarem olduğunu, kendi çocuklukları olmadan birdenbire iki çocuğın sorumluluğunu almanın ne denli büyük bir yük olduğunu bilmek istemiyorsun.*”²⁰⁷⁵

Erhan Pınarbaşı’nın *Munzur ile Pülümür* isimli romanında anlatılan sevdalı ırmaklara ruh veren Munzur’un doğumu geleneksel bir yöntemle yürütülür. Şalal Bey’in kucağındaki üç günlük oğlan çocuğuna “*ad verme şöleni*”nde, önce yaylanın en yaşlı kadını çocuğ alarak ateşin etrafında üç kez dolanır ve ismin ilk hecesini söyler, diğerleri de tekrarlar. Daha sonra en yaşlı adam çocuğ alır ve ateşin etrafında yine üç kez dolandıktan sonra ikinci hecesini söyler. İsmi verilen çocuğın o gece anne sütü

²⁰⁷² Seyit Alp, a.g.e. s.18

²⁰⁷³ Zülfü Livaneli, a.g.e. s.120

²⁰⁷⁴ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiğі Andır Aşk*, s.83

²⁰⁷⁵ Erkan Karagöz, a.g.e. s.109

içmesi yasaktır. Seremoninin sonunda etrafında dönülen ateşin közleri yayla ocaklarına paylaştırılır ve “*su yerine sütle yoğrulan hamurdan, komşu yaylalara da gönderilmek üzere yüzlerce çörek*”²⁰⁷⁶ yapılır.

Metin Aktaş’ın *Hamal-Dersimli Bektaşî* isimli eserinde töre, kaçan bir kız üzerinden kurgulanan namus alayışına yönelik eleştiri bağlamında işlenir. Romanda hayat hikâyesine yer verilen Hamal Ali, askerliğini bitirdikten sonra yan köyden Bahar adlı bir kıza vurulur. Kızın babasını zor bela razı eden Ali, iş dönüşü kardeşiyle eşini “*kucak kucağa*” yakalayınca bunu hazmedemeyip evden kaçar. Bir süre sonra Bahar da “*köye sık sık uğrayan yabancı bir çerçiyle*” kaçınca aile meclisi Ali’yi bu namus belasını temizlemek için görevlendirir. Karısının peşinde bu kente gelen Ali, sekiz yıl boyunca hem hamallık yapar hem de Bahar’ı araştırır. Bu arada hastalanan Hamal Ali, nihayet Bahar’a tesadüf edince onu öldürmeye kıyamaz ve aile meclisinin verdiği görevi yerine getirmez; çünkü “*bu kadın zaten ayakta duran bir canlı ölü*”dür. Hamal Ali, “*aile meclisinin canı cehenneme*”²⁰⁷⁷ diyerek törenin düzenine başkaldırır; fakat artık onu ayakta tutan amacı da ortadan kalkmıştır. Hastalığının yıprattığı vücudu, bu son darbe nedeniyle daha fazla dayanamaz ve Hamal Ali, bir gün taşıdığı yükün altında can verir.

Metin Aktaş’ın Şeyh Said İsyanı’nı farklı bir perspektifle kaleme aldığı *Nişancı* isimli eserinde, isyanın başlama fitilini ateşleyen olay, bir töresel tutumdan kaynaklanır. Piran (Dicle) ilçesine gelen Şeyh Said ve arkadaşalarının misafir olduğu Şeyh’in kardeşi Abdürrahim Efendi’nin evi jandarmalar tarafından sarılır. Üsteğmen Hasan Hüsnü Efendi’nin Şeyh’ten istediği şey, yanlarında bulunan Vartolu Nebi ve arkadaşalarını teslim etmeleridir. Buna razı olmayan Şeyh ve kardeşi Abdürrahim’in gerekçesi töredir: “*Törelerimizi bilirsin. Törelerimize göre evimize gelen misafir teslim edilmez şimdiye kadar bu töreyi öğrenmen lazımdı. Bütün ailem kırılrsa da misafirlerimi sana teslim edemem! Bırak Piran’dan çıkıp gitsinler! Piran’ın dışına çıksınlar, o zaman ne yaparsanız yapın!*”²⁰⁷⁸ Buna karşılık Üsteğmen, “*Ben töre möre tanımam Abdürrahim*

²⁰⁷⁶ Erhan Pınarbaşı, *Munzur ile Pülümür*, s.32

²⁰⁷⁷ Metin Aktaş, *Hamal-Dersimli Bektaşî*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1991.s.58

²⁰⁷⁸ Metin Aktaş, *Nişancı*, s.156

Efendi! Ben yasaları tanırım.”²⁰⁷⁹ diyerek harekete geçince isyan da amaçlanan vakitten önce başlamış olur.²⁰⁸⁰

Munzur Çem’in üç ciltlik *Gülümse Ey Dersim* romanının ilk cildinde isyana zemin hazırlayan faktörler sıralanırken, askeri yetkililerin halkın elindeki silahları toplatmaya çalışması ve Dersim’e sığınan Alişer gibi kanun kaçaklarının teslim edilmesi meselesi, yöre halkınca töresel bir mesele olarak kabul edilir. Vali Deli Fahri’nin dayattığı bu iki koşula yöre halkı “*silah teslim etmek de ne oluyor?*” diyerek karşı çıkar: “*İnsan silahını teslim edeceğine, namluyu kendisine çevirip ateşler. Koçgiri’den gelenleri hükümete vermek de öyle. Niye Vali bilmiyor mu ki Dersim’de hiç kimse kendisine sığınan bir insana ihanet edemez, onu korumak zorundadır. Senelerdir onları istiyorlar, biz de bunu söyleyip duruyoruz. Diyoruz ki, bizim buralarda sığınmacıyı geri vermek diye bir töre yok. Dersim, Dersim olalı beri böyledir.*”²⁰⁸¹

Oya Baydar’ın *Kayıp Söz* isimli romanında örgütten kaçan Mahmut’u sığındığı mağarada bulup iyileştiren Zelal, ailesi tarafından töre gereğince ölüm cezasına çarptırılan bir kızıdır. Bir gün akşam vakti, kim olduklarını bilmediği bir grup tarafından yakalanarak tecavüz edilen küçük Zelal, bir süre sonra gerçek anlaşılınca özellikle “korucu emmi”si tarafından töre gereğince öldürülmek istenir. Boynuna geçirmek istedikleri ilmiğin altındayken, kızının ölmesini istemeyen babanın şefkati galip gelir ve elinde bir torbayla “*al bunu da hemen çık git*”²⁰⁸² diyerek salıvermesi sayesinde kurtulur.

Şerife Balkaş Gülseçgin, *Sarıkamış* isimli eserinde Bölge insanının yaşam biçimine dair bazı ayrıntılara da yer verir. Erzurum’un Beyali Köyü’nde yaşayan Zeliha Gelin’in arkadaşı Gülcan’la diyalogunda açığa çıkan bir detay, Bölge insanının yaşamında görmeye alıştığımız bir töresel gerçekliktir. Kocasını bir yıl evvel tarlada kaza sonucu ölen Zeliha Gelin, şimdi on beş yaşındaki küçük kayınıyla evlendirilmek istenmektedir. Buna itiraz eden Gülcan, kayınvalidesi tarafından töre gerekçe

²⁰⁷⁹ Metin Aktaş, a.g.e. s.157

²⁰⁸⁰ Şeyh Sait’le birlikte hapis yatan Karerli Mehmet Efendi’nin hatıralarında da Şeyh Sait’in ağzından çatışmanın nasıl başladığına dair benzer ifadeler aktarılır: “...*Cevabı duydun, onlar teslim olmamakta kararlılar. Eğer sen de yakalamakta direnirsen, aranızda hoş olmayan hadiseler çıkar ki bu da hepimizin üzülmeye neden olur. Siz okumuş, aydın kişisiniz, onlar ise cahil ve ne yapacakları belli olmaz. Ben buradayken ve köyde bunca kalabalık varken bir olay çıksın istemiyorum, dedim. Mülazım beni ve söylediklerimi önemsemeden ‘Ben ne yapacağımı bilirim’ diyerek odadan çıkıp gitti.*” Bkz: Karerli Mehmet Efendi, a.g.e. s.105

²⁰⁸¹ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim I*, s.81

²⁰⁸² Oya Baydar, a.g.e. s.143

gösterilerek ikna edilmeye çalışılır: “Törelerimiz böyle der, Gülcan gelinim. Taze bir bebeği ile dul kalmış gelinlerini baba evine yollayacak halleri yok. Yabancıya nikâh da kıydırmazlar. Herkesin namusu kendi ailesinden sorulur. Onlar da gelinlerine sahip çıkabilmek, evlerinde barındırabilmek için böyle yapmak mecburiyetindedirler. Atalarımızdan beridir törelerimiz böyle der, böyle tatbik edilir. Sanki bilmez gibi sorarsın be Gülcan... Senin küçük amcan da büyük amcanın hatunu ile evlenmemiş miydi? Bu hep böyle olmuştur. Değişmez...”²⁰⁸³

Kadınların nesnesi olduğu törelerin ağır eleştirisi üzerine oturtulmuş *Kaval* isimli romanında Beytullah Özilhan, Mercan’a bağlı Hoğik Köyü’ne öğretmen olarak sürgün edilmiş Alişan’ın tanık olduğu istismarları işlemiştir. Dört çocuklu bir kadının üzerine kuma olarak verilmek istenirken sevdiği çobana kaçan Gülizar, töre gereği öldürülmek istenmektedir. Bu iki genç âşık, bindiği trende aynı odayı paylaştıkları Menfi Zeynel ve Alişan Öğretmen tarafından Suriye’ye kaçırılmak istenirken, sınırda patlayan mayınla hayattan koparlar. Roman boyunca Alişan tarafından sorgulanan töresel müeyyideler, bu iki sevdalı gencin ölümüne neden olduğu gibi, bazı iyi yönleriyle de dile getirilir. Zira Menfi de bu iki genci kurtarmayı törenin gereği olarak üstlenmek zorunda kalır. Müslüm’le Gülizar’ın ölümünden sonra Mercan’a dönen Menfi ile Alişan burada yeni olmuş bir kaçırma olayının aydın fikirli Mıla Kazım tarafından başlık parasının kaldırılmasına vesile edilmesinden de fazlasıyla memnun olurlar. Mıla Kazım’ın başlık parasını kaldırırken dile getirdikleri, törenin kadın istismarına dayanan iç yüzünü ele veren en açık ifadelerdir: “Şu an yaptıklarımızla kızlarımıza büyük bir haksızlık ediyoruz. Onlara insan değil de alınıp satılan bir mal gibi değer biçiyoruz. Ve de utanıp sıkılmadan çatır çatır pazarlık ediyoruz. Benim buna gönlüm razı değil. Kadınlarımıza, hatta analarımıza gereken önemi vermeyip alınıp satılan bir mal gözüyle bakıyoruz. Peki, bu yaptığımız onlara reva mı?”²⁰⁸⁴

Cemal Ataç’ın *Bir Kız Böyle Düştü* romanında İffet’in hayatını yazdığı deftere yansıyan çocukluk hatıraları içindeki bir detay, bize Bölge insanının yaşamında önemli bir ağırlığı olan *görücü usulünü* anımsatır. Annesi de hoşlanmadığı halde ablası için gelen görücülere kapı açmak zorundadır. “Memleketin eski bir âdeti” olan bu usule göre “bir çobanın da ailesi gelse, kız ona da çıkıp görünmek mecburiyetinde”dir.

²⁰⁸³ Şerife Balkaş Gülseçgin, a.g.e. s.138

²⁰⁸⁴ Beytullah Özilhan, *Kaval*, s.246

Nitekim Sarıkaya yaylasına gelen bir Yörük aşiretinin beyi kendi oğluna, İffet'in ablası için, ağır hediyelerle görücü gönderir. Redle sonuçlanan bu tekliften sonra evlenen ablasının düğünü geleneklere göredir: “Pazartesi günü gelin hamamı yapılacak.. Çarşamba günü kına gecesi olacak, Perşembe de ablam gelin gidecekti.”²⁰⁸⁵

3.2.9. Eğitim

Osmanlı'dan “yeterli kurumlaşmaya ve kadroya kavuşmamış”²⁰⁸⁶ bir eğitim geleneğini devralan Cumhuriyet'in her yere yetişmesi şüphesiz ki mümkün değildi. Fakat bu konuda Doğu'nun ihmal edildiği de bir gerçeklik olarak devlet arşivlerinde²⁰⁸⁷ ve önümüzde durmaktadır. Kurulduğu tarihlerde nüfusun beşte dördünün köylerde yaşadığı genç Cumhuriyet'te kırk bini aşan köy sayısına rağmen 1930'lu yıllarda sadece beş bin köyde okulun bulunması,²⁰⁸⁸ Köy Enstitüleri vasıtasıyla başlayacak bir eğitim seferberliğine ihtiyaç hazırlamıştır. Taşradaki köyleri “içerden modernleştirecek” işlevler üstlenecek, zanaat ve tarım bilgisine sahip eğitimciler yetiştirmek amacıyla²⁰⁸⁹ 1940'ta başlayan bu eğitim projesi, eğitim yönünün ötesinde şiddetli politik tartışmalara da neden olmuştur. Özellikle Dursun Akçam'ın eserlerinde rastladığımız eğitim ve Köy Enstitüsü temaları, o dönem insanının eğitim durumunu ve eğitime yaklaşımını tüm yalınlığıyla gözler önüne serer. İnceleme kapsamımızdaki romanlarda eğitimle ilgili bir diğer detay da Avrupalı misyonerlerin Osmanlı döneminde özellikle Ermeni cemaatinin yoğun olarak yaşadığı yerlerde kurduğu kolejlerdir. Bu kolejler sayesinde Ermeni çocukları okutulmuş, zeki olanları özel burslarla desteklenerek Avrupa'ya götürülmüştür. Bu okullardan mezun olan gençler, memleketlerine döndükleri zaman, Ermenilerin sosyal yaşamlarında büyük bir nitelik artışına neden olmuşlardır.²⁰⁹⁰

²⁰⁸⁵ Cemal Ataç, a.g.e. s.68

²⁰⁸⁶ Necdet Sakaoglu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi (Cep Üniversitesi)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.s.7

²⁰⁸⁷ İsmet İnönü'nün kendi adıyla yayınlanmış Kürt Raporu'nda yer verilen ifadeler, bunun en açık göstergesidir: “Daha Türk köylerinde mektepleri yapamamışken ve en nihayet yüzde ona varmayan okutmada bir hususi siyasayı halkın diline düşürmekte hiçbir fayda yoktur... Zaten sınırlı olan vasıtalarımızı daha çok Türk köylerinde kullanmak elimizdedir.” Bu konuda bakınız: Saygı Öztürk, a.g.e. s.62-63 benzer ifadeler Celal Bayar'ın Şark Raporu'na da yansır: “Kürt diye bir kısım vatandaşlar okutturulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniyor.” Bkz: Celal Bayar, a.g.e. s.64

²⁰⁸⁸ Feridun Andaç, *Romanda ve Öyküde Gerçeklik Arayışları*, s.18

²⁰⁸⁹ Ömer Laçiner, “Merkezler ve Taşralar Dönüşürken”, Tanıl Bora (Der.), *Taşraya Bakmak* (ss.13-37), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.s.24

²⁰⁹⁰ Bu anlamda eğitim kurumları siyasi bazı projelerin vasıtası olmuşlardır. Selahattin Çiftçi'nin bu konuda Ayten Sezer'den aktardığı satırlar, yaptığımız yorumla örtüşmektedir: “19. yüzyılın ortalarından itibaren sayıları hızla artan yabancı okullar, batılı emperyalist devletlerin azınlıkları ayaklandırarak Osmanlı Devleti'nin parçalamanın,

Polat'ın *Üçünü de Sevdim* romanında köylülerle ilçede yaşayan öğrenciler arasındaki farka dikkat çekilerek, insanların hem yaşam biçimleri hem de ekonomik durumları karşılaştırılır. Ortaokulu kasabadaki akrabasının evinde kalarak okuyan Murat'ın masrafları için babası Adana'ya çalışmaya gitmek zorunda kalır. Babasından ve ailesinden ayrı kalan Murat'ın aklına, ömründe ilk kez “*ayrılık türküleri*” gelir. Ailesinden ayrı kalmış Murat'ın kasabadaki gözlemleri, kendisi gibi köy çocuklarıyla kasabada yaşayan çocukların farklarını çıplak bir biçimde gözler önüne serer. Ortaokuldaki öğretmenlerin anlattıklarını anlayamayan köylü öğrenciler, not tutamamakta; Türkçelerinin yetersiz olması nedeniyle de sınavlarda başarısız olmaktadır. Murat, bunu şehir çocukları ve köy çocukları şeklinde kategorize ederek anlamlandırmaya çalışır:

“Birinci derse bir erkek öğretmen geliyor. Bilmem ne öğretmeni. İkinci derse başka bir öğretmen. O ise bayan. Altı ders yapıyoruz altı ayrı öğretmenle. Her biri başka şeyler anlatıyor. Onlar anlatıyor, öndeki şehir çocukları anlatılanları defterlerine yazıyorlar. Arka sıralarda az önce duvara yaslananlardan dördü daha var sınıfta. Onlara bakıyorum. Bakıyorum onlar da benim gibi anlatılanları yazamıyorlar. Öğretmenlerin dediklerini anlayıp denilenleri defterlerine yazanlar şehir çocukları, anlamayıp yazamayanlar da köy çocukları. Yani Türkçeyi az bilenler.

Ben Türkçeyi az biliyorum. Beş yıl öğretmenimiz bize hep Türkçe öğretti. Bir öğretmen beş sınıfta, beş yılda ne öğretebilirse, öğretti. Okumayı, yazmayı, çarpım çetvelini, toplamayı, çıkarmayı, çarpmayı. Daha ne yapsın!”²⁰⁹¹

Ferit Edgü'nün *O/Hakkâri'de Bir Mevsim* ve *Kimse* romanlarında eğitim, geri kalmışlık retoriğiyle verilir. Askerlik görevini yapmak için öğretmen olarak atandığı Pir. (Piranis) köyünde karşılaştığı insanlar, hem yörenin coğrafyası ve iklimiyle örtüşen yaşam biçimleri hem de kültürel renkleriyle yazarı çok etkiler. Kar yağmadan önce köye çıkan ve karlar eridikten sonra köyden ayrılan öğretmen/yazar anlatıcı, eğitim verdiği öğrencilerinin durumuna da değinir. “*Dilinden anlamadığım insanlar*

---

etnik milliyetçiliği canlandırarak İslam birliğini yıkmamanın, Ortadoğu'nun yeraltı ve yerüstü kaynaklarını ele geçirmenin, Müslüman ülkeleri, özellikle de Osmanlı Devleti'ni, dini, siyasi, ticari, askeri, iktisadi ve kültürel alanda sömürmenin bir aracı olarak kullanılır.” Bkz: Selahattin Çiftçi, Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950), Atı Yayınları, İstanbul 2011.s.23

²⁰⁹¹ Ömer Polat, *Üçünü de Sevdim*, s.43-44

arasında/Dilimden çok az kimselerin anladığı insanlar arasında”²⁰⁹² sözleriyle iletişim boyutunu ifade ettiği bu yörede ders vereceği çocukları

“pantolonları yırtık

entarileri renk renk yamalardan oluşan

burunları akan, aktıkça burunlarını çeken

ya da ellerinin tersiyle silen

gözleri fıldır fıldır dönen

boyuna kendi dillerinde konuşup bağrıışan

başka bir dilden bir soru sorduğumda cevaplamayan

sorulu gözlerini korkuyla gözüme diken

başka bir dilden konuştuğumda ağızlarını bıçak

açmayan

saçları makasla kırpılmış oğlanlar

uzun saçlı

saçlarının dibi bit ve sirkeyle dolu kızlar

ayaklarında taşıt lastiklerden kesilip biçilmiş ayakkabılar olan

hiçbirinin ayağında çorap olmayan

giderek bazılarının ayağında ayakkabı bile olmayan

yani yalınayak,

mosmor ayaklı yalınayak çocuklar

hiçbirinin önünde kalem, defter, kitap olmayan çocuklar”²⁰⁹³ şeklinde nitelediği

“tam yirmi bir çocuk”la bir eğitim serüvenine girişir. Eğitim desteği almak için başvurduğu İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ndeki yetkililere “Pir. Köyü öğretmeniyim. Yardımlarınızı istemeye geldim” dediğinde “Demek o kazazede sensin?”²⁰⁹⁴ sorusuyla karşılık alır. Milli Eğitim’den alacağı eğitim materyalleri hazırlanırken, öğretmen de

²⁰⁹² Ferit Edgü, *O/Hakkâri’de Bir Mevsim*, s.19

²⁰⁹³ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.23

²⁰⁹⁴ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.26

kapanacak yollardan dolayı toptan alacağı “kışlık ihtiyaç”larını hazırlamaya koyulur. Tekrar döndüğü köydeki okulunda elinden geldiğince öğrencilerine yardımcı olmaya çalışan öğretmenin çabasını müfettişin muhtardan aktardığı ifadelerden öğreniriz: “Çocuklara çok şey öğretmişsiniz. Okulu hiç kapamamışsınız. Tatil günlerinde bile açmışsınız. Çocuklarımız okuyup yazıyor okulla ve sizin dilinizi konuşuyorlar.”²⁰⁹⁵ Öğretmen de bu işi sırrının Kürtçeyi öğrenerek çocuklarla sağladığı iyi diyalogda olduğunu aktarır:

“Ben de onların dilini konuşabiliyorum artık.

Nasıl? dedi, öğrendiniz mi onların dilini?

Bayağı şaşırılmıştı. Korku dolu bir şaşkınlık.

Evet, dedim gülerek, yararlı olabilmek için.”²⁰⁹⁶ Yazarın anlatıcının buradaki dil öğrenme çabası, hem farklı/ötekiyi anlama, hem de onun kültür dünyasına nüfuz etme isteğinin bir göstergesidir.

Etem İzzet’in *On Yılın Romanı* adlı eserinde asıl konu, geri kalmışlığın tüm olumsuz imgeleriyle anılan bir Bölge’nin eğitim yoluyla aydınlanması meselesidir. Bingöl’ün İkipınar köyünden iki çocuk, Cumhuriyet’in yeni nesli olarak yeni kurulan devletin başkentine (Ankara), Demir Çavuş’un yardımıyla giderler. Mustafa Kemal’in emriyle eğitime başlatılan bu çocuklardan Erhan, hukuk fakültesinden sonra İngiltere’de doktorasını yapıp Dışişleri Bakanlığı’nda göreve başlarken, Torun müfettişlik yapar. Gazi çocuğu adını alan “İkipınar’ın bu iki öz çocuğu, onun ülküsündeki ergin Türk çocuğunun iki yaşar abidesi”²⁰⁹⁷ olur. Demir Çavuş’un bir zamanlar Osmanlı Paşası’ndan “mektepe isteriz” derken arzuladığı şey, Erhan ve Torun gibi çocukların yetişmesidir ve bu da Cumhuriyet Türkiye’sinin onuncu yılında Erhan ve Torun şahsında mümkün olmuştur.

Şükufe Nihal’in *Çölde Sabah Oluyor* adlı romanı, eski eğitim anlayışıyla yeni anlayışın karşılaştırılması üzerine oturtulur. Adnan, babasını ararken bazı yörelerde ihtiyaçtan dolayı çalışmak zorunda kalır. Hasan Ağanın evinde köyün çocuklarını eğitmek için kolları sıvayan Adnan, bu sırada kendi öğrencisi olan “güzel Kürt kıızı”

---

²⁰⁹⁵ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.184

²⁰⁹⁶ Ferit Edgü, *a.g.e.* s.184

²⁰⁹⁷ Etem İzzet, *On Yılın Romanı*, s.161

Meryem'e âşık olur. Kendisinden önceki hocalar, öğretmeyi değil de bahşişi amaçladıkları için başarılı olmamışlardır. Köylünün onu çok sevmesi ve bol bol para verip yemeğe davet etmesi “*idealist gencin*”²⁰⁹⁸ gözlerini boyamaz. Bu gayretiyle çocuklara okuma yazma öğreten Adnan, aşiret içindeki dedikodular nedeniyle oradan ayrılmak zorunda kalır. Adnan'dan önce bu köye uğrayan hocalar, çocuklara hiçbir şey öğretmemiştir: “*Çocuklar hiç okuyup yazma öğrenmemişler, Kuran'ı bile güç söküyorlardı. Kendisinden önce köye gelen hocalar, çocukları teamül ve usule göre okutuyorlarmış; elifbayı heceletmeyi öğrettikleri zaman, bir bahşiş alırlarmış; ebcede geldikleri zaman bir ikinci bahşiş; sübhanekeye gelince bir üçüncü; ammeye gelince bir dördüncü, elem terede bir beşinci... Böylece bahşişleri vere vere çocuklar cüzlerin birinden öbürüne atlar; fakat asla bir şey öğrenemezlermiş. Hocaların maksadı, öğretmek değil, bahşiş koparmak ve bir an evvel ceplerini doldurup köyelerine dönmek!..*”²⁰⁹⁹

Alayın Kızları'nda Mucize Özunal, Bölge'deki eğitim koşullarına eğilmiştir. Yazar, bu temayı, Van'daki bir askeri kışlanın lojmanlarında yaşayan “*yedi dağ çiçeği*”nin okul hatıraları üzerinden aktarır. Soğuk bir iklimde birbirleriyle sıcak ilişkiler kuran bu kız çocukları, olumsuz şartlara rağmen bir şeyler yapmanın kıvancını duyarlar: “*Kırk beş kişilik sınıfın kış rüzgârında zangırdayan camları buğulanmıştı. İlk gençlikle çocukluk arasındaki bu çok kısa süren dönemin çocukları, sıralarda kümelenmişler, çeşitli çalgıların resimleriyle dolu İtalyanca bir derginin sayfalarına bakıyorlardı. Elden ele gezdirdikleri yırtık sayfalarda, özlemleri, düşleri titreşip duruyordu.*”²¹⁰⁰

Cem Uğur'un *Barbarlar Zamanı* isimli romanında bir faili meçhule kurban gittiğinden şüphelenilen Nihat Aladağ'ı çalıştığı gazete adına araştırmak için Tunceli'ye giden Sabahattin Nihat'ın macerası anlatılırken Tunceli tarihine dair bazı ayrıntılara da yer verilir. İsyân sonrasında özellikle kız çocuklarını eğitmek için yöreye gelen Sıdika Avar'ın²¹⁰¹ faaliyetlerini de işleyen yazarın öne çıkardığı tema, yöre insanının dışarıdan

²⁰⁹⁸ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.148

²⁰⁹⁹ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.148

²¹⁰⁰ Mucize Özunal, *a.g.e.* s.99

²¹⁰¹ Yöredeki eğitim çalışmalarını yalın bir dille kaleme alan Avar, kız çocuklarının eğitilmesine yönelik çabalarını aktarırken, gördüğü tepkileri uzun uzadıya anlatır. Gittiği birçok köyden eli boş dönen Avar, yöre insanının kızlarını okula vermemek için evlendirdiğine şahit olur. Bkz: Sıdika Avar, *Dağ Çiçeklerim*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

bir bakışla yapılan tasviridir.²¹⁰² Sıdıka Avar'ın tasvir ettiği yöre insanı, geri kalmışlığın tüm olumsuz imgeleriyle yüklüdür. Eğitim niyetiyle yörede dolaşan Sıdıka Avar, onların ancak eğitimle medenileşebileceğini özellikle vurgulayarak kendi misyonunu da belirtmiş olur: *“Biz yarın tekrar geleceğiz ve geldiğimizde köydeki bütün kızları bize vermenizi istiyorum. Merak etmeyin. Onlar benim dağ çiçeklerimdir. Ayrıca siz ne zaman kızlarınızı görmek isterseniz Elazığ'a gelebilirsiniz. Kızlarınız bizim sayemizde okuyup kültürlenecek ve karanlıktan kurtulacaktır. Kızınızın ebe, muallim veya pilot olmasını istemez misiniz? Haydi, babalar kızlarınızı bize verin, onlar okusun, kurtulsunlar bu hayattan! Burada kalsalar erkenden evlenecekler ama bizimle gelseler uygar olacaklar. Kızlarınızın okumasını istemez misiniz?”*²¹⁰³

Bilbaşar'ın *Memo* romanında Cumhuriyet Türkiye'sinin kız çocuklarını eğitime politikası, gönüllü bir muallimenin aşiretleri dolaşarak kızları okula kaydetmek istemesiyle duyurulur. *“Öğrenme çağın gelmiştir.”* diyerek Senem'i kendisi eğitmeye çalışan Huso, bu muallimenin isteğine şiddetle karşı çıkar. Huso, *“Ke... Uşağının şimdiye, şıh oğullarının, şıh kızlarının oba rahlesini bir yana itip Osmanlı medresesine tahsile gittiği heç görülmuş, duyulmuş değildir.”*²¹⁰⁴ der. Ona göre devletin okuluna giden kendi örfünü unutup Osmanlı olacaktır. Senem'i okula gönderip aşireti avucuna almak isteyen Şıh Persin'in art niyeti, Huso tarafından anlaşılmaktadır. Buna rağmen Şıh Persin devletin gözüne girmek için on iki kızını zorla kız mektebine gönderir.

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* romanında eğitimle ilgili ayrıntılardan biri, Cano'nun ağası olan Şıh Mahmut'un oğlunu başka “abukat”lara güvenmediği için okula gönderip avukat yapmasıdır. Şıh Mahmut ölünce de köyüne dönmeyen avukat, tüm araziyi Sorikoğlu'na satar. Roman kahramanlarına göre Şıh Mahmut'un oğlu artık bir Osmanlı olmuştur. Bir diğer ayrıntı da Dersim seyitlerinin, devletin eğitim sistemine temkinli yaklaşımlarıdır: *“Dersim'e muallim namı altında casuslar gönderip bebelerimize dillerini, cedlerini unutturmaya çalışırlar. Onlara Osmanlılık talim ederler. Sureti haktan görünüp kızlarımızı devşirmeye çalışırlar. Bunları kendi memleketlerine*

²¹⁰² *“Hanımlar yalınayak, paçaları şalvar, kırmalı etekleri çamur içinde. Tarak görmemiş saçların üstünde bir paçavra örtü. Kir, kir, kir içindeler. Yaşayışları adeta ilk çağ insanları gibi.”*Bkz: Sıdıka Avar, a.g.e. s.148

²¹⁰³ Cem Uğur, *Barbarlar Zamanı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.s.46

²¹⁰⁴ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.51

götürecekler, güya ki medeniyet öğretecekler. Aslında onları Osmanlılaştırıp buraya yollayacaklar ki aslımızı, neslimizi bozalar."²¹⁰⁵

Baştan sona bir eğitim romanı olan *Kardelenler*, Kulin'in özellikle Doğu'da okula gönderilmeyen kız çocukları için başlatılan bir kampanyaya destek olmak için kaleme aldığı bir romandır. Mülakatlarla, izlenimlerle, hayat hikâyeleriyle içi içe geçen bu eserde, hem farklı illerden burs imkânlarıyla İstanbul'da bir özel kolejde okutulan kız çocuklarının yaşadıkları, hem de kendi memleketlerinde yoksulluktan dolayı okuyamayan kız çocuklarının verilen burslar sayesinde okudukları anlatılmıştır. Annelerinden daha farklı bir hayat yaşamak isteyen bu kızları eğitimle buluşturan proje, Pervari ilçe kaymakamının ÇYDD Başkanı Türkan Saylan'ı aramasıyla başlar. İlkokulu bitiren ve okumak isteyen 17 kız çocuğunun okuması için kendinden yardım isteyen kaymakama Saylan, olumlu cevap verir ve sonradan sayıları beş bini geçen kız çocuğuna burs sağlama seferberliği başlar.

Romanda yoksulluğun ve cehaletin pençesindeki kız çocuklarının, Köprüköy Kaymakamı Tülay Baydar gibi kendi kişisel serüvenlerini başarıyla taçlandıran bir şahsiyete dönüşme çabaları konu edilir. Kaymakam Hanım "*Ben Ağrı Tutak doğumluyum. Doğu'da doğdum, Doğu'da yetiştim. Bölgeyi, yöreyi bilen bir insanım. Dolayısıyla çağdaşlaşmanın temel koşulunun eğitim olduğunu hem görerek hem yaşayarak öğrendim.*"²¹⁰⁶ sözleriyle kız çocuklarının eğitimine somut bir misal olarak verilir.

Zap Boyları'nda Şero'yu eğitim hakkında konuşuran Şükrü Gümüş, kızı Zino'yu "*Çölemerik*"teki yatılı okulda okutmak ister. Böylelikle hem kızın masraflarından kurtulacak hem de kızı Türkçe öğrenebilecektir. Geleceğe dair büyük umutları olmasa bile Şero'nun bu düşüncesine, karısı Zeyno karşı çıkar ve nihayetinde kızı okula göndermekten vazgeçer. Çocukların da paylaştığı okuma isteği sıradan ihtiyaçları karşılama bağlamında değerlendirilmektedir:

"Zino:

'Biz de bilsek...' dedi yutkunarak.

Neyi bilseniz kız?

²¹⁰⁵ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.191

²¹⁰⁶ Ayşe Kulin, *Kardelenler*, s.144

Okumasını, yazmasını.

Türkçeyi, diye Ferhan tamamladı.

Acımalı başını salladı anaları:

Bilseniz... Bilseniz ya nereden bileceksiniz? Ne edeceksiniz hem?

Ben bilsem, diye sözünde direndi Ferhan.

Ne ederdin bilsen?

Cemo askere gidende mektup yazardım. Mektuplarını okurdum sana...

'Kadersiz yavrularım' dedi kendi kendine.

'Gelitanda Türkçeyi biliyor çocuklar' diye sürdürdü Ferhan. 'Öğretmen var orada. Okuma bilem belletiyormuş. Bildiğimiz her şeyin bir adı daha varmış Türkçede...'2107

Füruzan, *Kırk Yedi'liler* isimli eserinde Haydar'ın okuma serüvenini anlatırken, Bölge insanının karşılaştığı zorluklara da işaret etmiş olur. Ortaokuldaki Kenan öğretmen bir gün Kurban'ı çağırır ve Haydar'ı “*ne yapıp edin okutun*” der. Zor şartlarda okula gidecek olan Haydar'a abisi “*Haydar okuyup kravatlanır mısın? Sende akıl çokmuş he can*” diye sorar. Haydar da oralardan kurtulmak için okumak zorunda olduğunun farkındadır. Her iki öğretmenin, ilkokul ve ortaokuldaki o yürekli birer aydın olan eşsiz adamların “okumalıdır” demesiyle ancak Haydar'ın okuması aile güdemine gelir. Annelerine danışan çocuklara anneleri babalarını kastederek “*Onu asılık yedi Haydar, okuyup ası oldu, baban bir kitap bulup söktü, ası oldu, sen ası olma, cerenim boynun iplere gelir Haydar'ım*”2108 diyerek nasihatte bulunur. Okumanın aileler tarafından sakıncalı görülmesi, ülkenin o dönemlerde içinde bulunduğu sağ-sol kutuplaşmasının boyutları hakkında da bilgiler verir.

Kopo romanında Dersim isyanını sebepleri ve oluşum şartlarıyla işleyen Mustafa Yeşilova, isyanı, Dersimlilerin “bilimin ışığı”ndan uzak yaşamlarının bir sonucu olarak gösterir. Yıllarca toplumun önderi olarak kabul edilen seyitlerin ve pirlerin imza atamayacak kadar cahil olduğunu belirten anlatıcı, bunların topluma doğru dürüst rehberlik etmelerinin de beklenmemesi gerektiğini vurgular: “*Yüzde doksan dokuzu*

²¹⁰⁷ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.29

²¹⁰⁸ Füruzan, *a.g.e.* s.303

cahil seyitler nasıl dini hizmet görebilirler, aklım ermedi, ermiyor.”²¹⁰⁹ Mollayı tanıdığından beri “*okuma isteğine*” kapılan Kopo, bu amacına isyan sonrası sürüldüğü Kayseri’de tanıştığı öğretmenle ulaşacaktır. Çocukluğunun okumaya dair ilk buruk anısını hatırlayan Kopo, Elazığ’a bir gidişinde alfabe almak istemiş; fakat kitapçı onun Dersimli olduğunu anlayınca “*Okuyup da ne yapacaksın? Öğrendiğin hırsızlık sana yeter, haydi çek arabani*”²¹¹⁰ diyerek hevesini kursağında bırakmıştır. “*Kendileri karanlıklarda olduklarından, kimseye aydınlığı gösteremiyorlardı*” ifadeleriyle tarif ettiği pirlere ve Dede’lerine inat Kopo, annesine kendi irfan tutkusunu iletmektedir: “*Büyük kentlere gideceğim ana. Para kazanır, sonra gelip seni de alırım. Okuma yazma öğrenirim. Defterime unutmayacağım türküler yazarım.*”²¹¹¹ Kendisi de yetiştiği kültürün kurbanlarından olan annesi, Kopo’yu bir türlü anlamaz. Babasının intikamını almak yerine İstanbul’a gidip okumak isteyen Kopo’ya çok kızar.

Dersim isyanının oluşum nedenlerinin de sorgulandığı *Dersim 1937* romanında Baykara, “*feodalitenin son kalıntısı olan ağaların peşinde yeni çıkmazlara saf saf*” giden bu insanların *kurtuluşunun* ancak eğitimle olduğunu vurgular. Yörede yapılan okula seyitlerinin emriyle çocuklarını göndermeyen halkı ikna etmeye çalışan Binbaşı Kemal, kendilerinden kaçan halk için çok üzülür. O, elinden geldiğince “*sefalet ve fukaralığı olan insanlara*” okulun ve eğitimin önemini anlatır: “*Devlet bu binayı senin çocuğunun okuması subay, doktor, teknisyen olması için yaptırıyor. Kış aylarında binlerce bebeyi mezara vermemen, senin yetişmiş çocuğunun onurlu bir işte çalışması için bizi buraya gönderdiler.*”²¹¹² Romanın sonunda kendini uçurumdan aşağı atacağı yere kadar Besi’yi takip eden Yarbay Kemal, Besi’ye bundan sonraki süreçteki umudunu “*Benim gibiler artık Türkiyede bertaraf edilemez Besi. Her köye bir öğretmen gönderdiğimizizi sen de biliyorsun.*”²¹¹³ diyerek yeni devletin dayandığı temel esasın ne olduğunu da göstermiş olur.

Dersim 1938 isimli eserinde de Baykara, Tunceli insanının asimilasyon bağlamında eğitime karşı takındığı tavrı anlatır. Yazar, bu eserinde eğitime farklı açılardan bakan Dersimlilerle Yarbay Kemal’in yaklaşımlarını karşılaştırır. Kendileriyle ülke insanlarının geri kalanını inanç bakımından mukayese eden Cubikeşoğlu’nun

²¹⁰⁹ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.18

²¹¹⁰ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.45

²¹¹¹ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.47

²¹¹² Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.73

²¹¹³ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.237

kanaati, diğ er Dersimlilerce de paylaşılmaktadır. Eğ itimin Alevi toplumunun asimilasyonu için dayatıldığı na inanan bu insanlar, çocuklarını okula göndermemekte kararlıdır lar: “Biz Horasanlıyık, aleviyik. Onlar Urum diyarındandırlar, hanefidirler. Bizi düş man bilirler ve Sultan Selim’den beri kökümüzü kazımaya çalışırlar bu yıl da yol döş emek bahanesiyle dağı tepeyi dü z ettiler, Dersim’de muallim adı altında casuslar gönderip çocuklarımıza dillerini, cedlerini unutturmaya çalışırlar. Maksatları bellidir. Kendi çocuklarımızı, medeniyet öğ retmek bahanesiyle Urum diyarına götürecekler, onları terbiye edip tekrar buraya yollayacaklar ki aslımızı neslimizi bozalar.”²¹¹⁴

Yöre halkının içinde bulunduğ u çağ dışı koş ulların, ancak eğ itimle giderilebileceğ ine inanan Yarbay Kemal ise kızlarını “zorla mektebe alırlar, okuma yazma öğ renir, iş yapamaz, hayvan gü demez” diye okutmaktansa yaş lı kocalara peş keş çekenlere devletin bu yöndeki politikası gereğ i sert yüzünü gösterip Dersimli çocukların okulla tanışmasını sağ lar. İsyanı bastırmak için zorlu koş ullarda yürütö len bu mücadelelerin bir amacı vardır onun nezdinde. Bu amaç, bütün ö lke insanları gibi tüm Dersimlileri de huzura kavuş turacak bir idealdir ve bu dönem yapılan tüm ş iddet hareketlerinin bir nevi ö zrü olacaktır: “Amma bir gün gelecek ki bu yörenin çocukları okuyacak ve devletimizin çeş itli kademelerinde görev alacaklar, ç oluk çocuğ a karış ıp mutlu olacaklardır. Kendi kendilerine bunu kime borç lu olduklarını sordukları ve bunu vicdani bir sorumluluk olarak hissettikleri gün, biz beraat edeceğ iz.”²¹¹⁵

Halo Dayı ve İki Öküz adlı romanında Muzaffer İzgü, iki öküz almak için İstanbul’a çalışmaya giden Halo Dayı ile oğ lu İdris’in okuma yazma bilmemesi nedeniyle çektikleri sıkıntıları iş ler. Paralarını fasulyelerden faydalanarak hesaplayan Halo Dayı ve oğ lu, ne kadar para biriktirdiklerini dahi bilemezler. Kendilerine not bırakan zabitanın yazdığı kâğıdı okuyamayan baba oğ ul, kötü bir şey için çağ rıldıklarını düşünerek irkilmektedirler: “Halo Dayı, hükümetin kendisine yazmış olduğ u ince kâğıdı elinde tutuyor, aptal aptal oğ lunun suratına bakıyordu. Okuyamadığı kara kara harflere baktıkça korkusu daha çok artıyordu.”²¹¹⁶ Köye gönderecekleri mektupları başkalarına yazdıran Halo Dayı ile oğ lu, çevredeki iş çilerin kendilerine laf atmalarına da bir süre sonra alışmak zorunda kalırlar.

²¹¹⁴ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.21

²¹¹⁵ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.130

²¹¹⁶ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.222

Alev Alatlı'nın *O.K. Musti Türkiye Tamamdır* adlı romanında Kafkaslardan gelip Ağrı'ya yerleşen Aşçı'nın oğlu Selahattin'in kısa okul hatırası onun belleğinde derin izler bırakmıştır. Öğretmenlerinin “Deniz” temalı bir yazı istediği öğrencilerden “subay çocukları”, hemen yazmaya başlayınca, “diğerleri” birbirlerine bakakalmışlardır. Bunların hiçbiri denizi görememiştir. Öğretmenin günlük “bit muayenesi” yaptırdığı öğrencilerin uyarılmaları bir çözüm getirmeyince öğretmen de usanmış “temiz çocukları öne oturtmuş, diğerlerini de bit istilasına terk”²¹¹⁷ etmiştir.

Haydar Karataş'ın Tunceli yöresinin isyan sonrası sürecini işlediği *Gece Kelebeği* romanında eğitime kısaca değinilmiştir. Kocasını öldürülen Fecire Hatun'un kendi köyünün tapusunu almak için Fevzi Müdür'e gitmesine yardımcı olan Sayder, Eleziz'de çalıştığı için biraz Türkçe bilmektedir. Yolda kendi geleceği hakkında konuşan Sayder, “Deşt'e dahi mektep açacaklarmış, babam askerden gelsin, ben de gidecem analık”²¹¹⁸ diyerek yöre dışına çıkmış bir kişinin ulaştığı farklı tutumu da göstermiş olur.

Gülümse Ey Dersim'in üçüncü cildinde isyanın bastırılmasının ardından İzmir'in bir köyüne zorunlu ikamete gönderilen Memo ve ailesinin meşakkatli yaşamları işlenir. Burada oğlu Keko'yu okula göndermek isteyen Memo, kızı Zelal'i bu haktan mahrum eder. Buna içerlenen Zelal'in yapacak bir şeyi yoktur. Oğlunu okula kaydettiğinde Keko, Türkçe konuşmayı bilememektedir. Bu durum okul hayatında onun öğretmen ve öğrencilerce dövülüp alay edilmesine neden olacaktır. Okuldaki “küçük bir grup dışında”ki herkes onunla “sürekli olarak dalga geçmiş, küçük düşürmeye çalışmış”²¹¹⁹ tir. Böylece Keko, olan bitene dayanamaz hale gelir ve okulu bırakır. Gurbet hayatında büyük umutlarla başlayan sevinç “kendisinin de babasının da boğazında kalmış, umutları boşa gitmiş”²¹²⁰ tir.

Alişer isimli romanında Dersim İsyanı'nı oluşum ve sonuçlarıyla işleyen Doğan Munzuroğlu, isyan sonrasında Batı illerine sürülenlerden arta kalan Dersimli çocukların “okullarda Türkçe öğren”diğini belirtir. Yazar anlatıcı, “geriye kalanların çocukları”nın “güzel Türkçe konuşacağım diye” çok çaba sarf ettiğini ve daha sonraları “güzel Türkçe konuşan kasaba esnafı ve yerli memurların” çocuklarının “köylerden

²¹¹⁷ Alev Alatlı, *O.K. Musti Türkiye Tamamdır*, s.2

²¹¹⁸ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.73

²¹¹⁹ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim III*, s.757

²¹²⁰ Munzur Çem, *a.g.e.* s.758

gelenleri”²¹²¹ aşığıldığını anlatır. Burada okul ve bunun doğal yansıması olan Türkçe konuşma yetisi, yöre insanında yeni bir yaşam biçiminin sembolü olarak algılanır.²¹²²

Ali Arslan’ın *Serçe* romanında yer verdiği Dersim İsyanı, Zülfü’nün anlatımlarıyla verilirken, Seyit Rıza’nın isyan gerekçeleri de belirtilmiş olur. Bu gerekçelerden biri de devletin yörede zorla okullar açmasıdır. Okulların kendilerini asimile etmek için yaptırıldığına inanan Seyit Rıza, “*bize hiç sormuyorlar, siz bu okulları istiyor musunuz*”²¹²³ sözleriyle eski yaşantılarının sarsılacağı endişesini de açığa vurmuş olur.

Yaşar Kemal’in *Yağmurcuk Kuşu*’nda Birinci Dünya Savaşı arifesinde Van’da yaşayan halkın eğitimle tanışmadığı belirtilir. Kısıtlı da olsa var olan eğitim, sadece sınırlı sayıda insan için geçerlidir. Hüseyin Bey’le İsmail Ağa’nın Van’da birlikte okuduklarını, daha sonra Hüseyin Bey’in İstanbul’da Harp Okulu’na devam ettiğini aktaran yazar, Bölge’de eğitimin dönem itibariyle, bey ve ağalara has bir ayrıcalık olduğunu söyler. Yaşar Kemal’in “*babamın amcalarından birinin oğlu*”²¹²⁴ diye tanıttığı Hüseyin Bey dışında aileden kimseye okuma nasip olmaz.

Cemal Ataç’ın *Bir Kız Böyle Düştü* romanında ömrü bir hayal kırıklığıyla son bulan İffet, Sarıkaya’dan İstanbul’a teyzesinin yanında okumaya gider. Ablası için eğitim sadece “*mahalle mektebi*”ne gitmekten ibarettir. Ablasını “*bir parça okutup yazdırmış*” olan ailesi sonradan onu ev ve dikiş nakış işlerine yönlendirmiştir. Anadolu’nun bir kasabasından İstanbul’a eğitim için gitmek, İffet gibi çok az kıza nasip olan bir ayrıcalıktır. Bu romanda eğitim isteği, taşrada sahip olduğu tüm değerleri erozyona uğrayacak olan İffet’in modern yaşamla ilgili hayal kırıklığının bir hazırlayıcısı olarak kullanılmıştır.

Livaneli’nin *Mutluluk* romanında eğitime dair tek ayrıntı Meryem’in, ilkokul birinci sınıftan amcasının zorlamasıyla çıkarıldığını hatırlamasıdır. Kara sakallarıyla

---

²¹²¹ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.144

²¹²² Tunceli’de başlatılan eğitim faaliyetleri, dönemin dil ve kültür politikalarıyla eşgüdümlüdür; zira dil eğitimi, bir yandan Batılılaşmanın gereği olarak sunulan köklü zihniyet değişiminin, diğer yandan da ulusal birlik ve bütünlük kaygılarının etkisi altında şekillenmiştir. Bu konuda bakınız: Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.s.200

²¹²³ Ali Arslan, *Serçe* 2.s.21

²¹²⁴ Yaşar Kemal, *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor*, s.15

herkesi korkutan amcası, “*ergenliği gelen kızın oğlan çocuklarıyla yan yana oturmasını ‘zina’ olarak gör*”²¹²⁵ mektedir.

Burhan Cahit’in *Dünkülerin Romanı* isimli eserinde Anadolu turuna çıkan gazeteci Cemil Hakkı’nın Bölge illeri olan Erzincan ve Harput’ta tesadüf ettiği gerçek, Türk köylerine uğramayan eğitimin Amerikan mektepleri ve misyonerleri sayesinde Ermeni köylerinde çok ileri bir düzeyde olduğudur. Dünyadan haberi olmayan Türk köylüsüne karşın Ermeni çocuklar, eğitim sayesinde “*sanki başka iklimlerin, memleketlerin insanları gibi*”²¹²⁶ tebarüz etmektedir.

Orhan Aras’ın *Son Cennet* isimli eserinde aynı üniversiteye eğitim için giden çocukluk arkadaşı Can ile Yusuf’un farklı siyasal görüşlerden dolayı ayrılmaları konu edilir. Çıkan kavgada Can’ın silahından çıkan kurşunla Yusuf ölünce, Can da eğitimini yarıda bırakıp yurt dışına kaçmak zorunda kalır. Kaçak yaşadığı Ağrı’da Dilo ile geçirdiği sayılı günler, Can’ın eğitim hakkındaki düşüncelerini de sorgulamasına neden olur. Dilo’nun “*doğa gibi çeşnili, doğa gibi katıksız*” haliyle “*bin bir yabancı düşünceyle zehirlenmiş ve kirletilmiş*” kendi kişiliğini karşılaştıran Can, “*keşke okullara hiç adım atmasaydım! Keşke burada bir kaya gölgesinde dünyaya gözlerimi açsaydım! Koyun gütseydim. Dere, tepe demeden yürüseydim, tanımadığım ağaçların diplerinde, yeni keşfettiğim mağaraların derinliklerinde kuzuların solukları arasında uyusaydım.*”²¹²⁷ sözleriyle kendi mutluluğu aleyhine işleyen eğitim hayatını düşünür.

Küçüklüğünde oğlu okusun diye teşvik eden, evde oğlu eline her kitabı aldığında çok sevinen ve ders çalışırken rahatsız olmasın diye parmaklarının ucuna basarak yürüyen babası, oğlu hakkında komünist denildiği için çok üzgündür. İran’a kaçacak oğlu için Ağrı’ya geldiğinde hem ondan ayrılacağı için hem de taşıdığı fikirlerden dolayı “*keşke seni hiç okula göndermeseydim*”²¹²⁸ der. Can’ın siyasal görüşleri için cinayet işlemesine ve sonuç olarak da yurt dışına kaçmasına tepkisini de ancak bu yolla belirtmiş olur. Babasının bu kederli halinden çok etkilenen Can için artık “*ne tarihi diyalektik, ne bilimsel sosyalizm*” bir kıymet ifade etmektedir. O da eğitimini bırakıp siyasal kavgalara girdiği için çok pişmandır.

---

²¹²⁵ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.142

²¹²⁶ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.127

²¹²⁷ Orhan Aras, *Son Cennet*, s.67

²¹²⁸ Orhan Aras, *a.g.e.* s.72

Ömer Gürdal'ın *Ayyıldız Ruhu* adlı eserinde eğitim, insanların devletle ve çağdaş dünyayla entegrasyonunu sağlayan bir faktör olarak işlenmiştir. Nitekim Bölge insanının eğitimle buluşmasından rahatsız olan Kendal ve arkadaşları öğretmen bir çiftin evini basarak onları öldürür. “*Devlet ajanı*”²¹²⁹ denilerek öldürülen Sezgin ve Ebru öğretmenlerin öldürülmesinin asıl faturasını, onların cenazesinin yanı başında ağlayan öğrencileri ödeyecektir. Öğretmen atamalarında kimsenin tercih etmediği ve görev yapan öğretmenlerin bir an önce tayin çıkarıp ayrılmak istedikleri bu coğrafyanın adı, bir de terör kurşunlarına hedef olmuş öğretmenlerle anılacaktır. Bu durum eğitimsizlikten kırılan Bölge insanının daha da mağdur olmasından başka bir şeye yaramayacaktır.

Kayıp Söz romanında Oya Baydar, üniversitedeki siyasal çekişmelerle zehirlenen gençlerin ekonomik yetersizliklerin de etkisiyle nerelere savrulduğunu anlatır. Üniversite ikinci sınıftayken aldığı disiplin cezası nedeniyle okulla ilişkisi kesilen Mahmut'un yoksulluk yüzünden fazla tutunamayıp dağa çıkışı anlatılır. Üniversiteyi kazanmak için devam ettiği dersane ücretini ödemek maksadıyla ailecek çöp toplamak zorunda kalan Mahmut, en çok kendi babasının durumuna üzülür. Kendi çocuğu okusun diye köylerini terk edip kasabaya yerleşen bu “*gururlu adam*” çöp toplarken tanınmamak için yüzünü poşuyla kapatır. Oğulları tıp fakültesini kazandığında “*babası sırtını sıvazlamış, anası sarılıp ağlamış*”tır. Büyük fedakârlıklarla okuttukları oğulları dağa çıkan aile, onu bir daha hiç göremeyecektir. Romanda Zelal'in de okul hatıralarına yer veren yazar, beşinci sınıfa geçtiğinde “*artık büyüdün, everecek yaşa geldin*”, “*o yollardan oğlanlarla gidemezsin, yalnız başına hiç olmaz*”²¹³⁰ bahaneleriyle okuldan alınır. Babası, Zelal'in okuldan alınmasından sonra, evlerine gelen öğretmenin yatılı okullarda okutma teklifini de, “*kızın yaşı erdi artık yetti okuduğu. Okuyan hatun erine yan bakar*”²¹³¹ diyerek reddeder. Zelal, sınırlı da olsa devam ettiği ilkokul yıllarını ara sıra hatırlar. Öğretmenler, Kürtçe konuşan öğrencileri “*Türkçeyi öğrenmeniz gerek*” diyerek uyarmakla yetinirken, okul müdürü onları döver. Buna rağmen okulda öğrendiklerini hiçbir zaman unutmayan Zelal'in denizlere olan aşkı da o derslerden kalır. Okula gittiği dört yıl boyunca gördüğü derslerle kendini “*sihirli işaretlerin*

---

²¹²⁹ Ömer Gürdal, *a.g.e.* s.13

²¹³⁰ Oya Baydar, *a.g.e.* s.131

²¹³¹ Oya Baydar, *a.g.e.* s.131

*manasını çözen bir sihirbaz gibi gören*²¹³² Zelal, kaçışına ilham veren denizleri o derslerden gördüğü haritalardan kapmıştır.

Lütfi Kaleli'nin *Kardeşlerin Kini* adlı eserindeki eğitimle ilgili tüm detaylar, kentteki ideolojik gerilimin izlerini taşır. Yazar, roman kişileri vasıtasıyla 60'lı yıllarda Malatya'da kışkırtılan sağ-sol ya da Alevi-Sünni gerilimi yüzünden "öğrenciler arası çatışmaların başla"²¹³³ğından çoğu kişinin "çocuğunun geleceğini garantiye almak için ilçe okullarına kayıtlarını yaptırmak zorunda kal"²¹³⁴ğını anlatır. Kentte dolaşan fısıltılar, öğrencilerin okullardan alınarak bazı ideolojik ve kitlesel şiddet eylemlerinde kullanıldığı yönündedir: "Kentte kulaktan kulağa gezen fısıltılar, artık sesli duruma gelmiş ve Kırıkhan olaylarına Malatya'dan da otobüsler dolusu vurucu güç götürüldüğünü duymayan kalmamıştı. Latif Coşkun telefon açıp Şef'e sormuştu:

-Yeşiltepe Ortaokulundan bir grup öğrenci Kırıkhan'a götürülüp militan olarak kullanılmış, doğru mu bu?

Şef şiddetli bir sesle karşılıyordu:

-Yok öyle şey! Kim çıkarıyor bunu?

-Ama Hacı Durmuş'un olaylar içinde çekilmiş fotoğrafları elden ele geziyor.

Birden yumuşamıştı Şef:

-Bize intikal etmiş resmi bir şey yok henüz.

-Öğrencileri sorguya çekip konuştursanız, acaba...

-Böyle bir emir alsak, tabi...²¹³⁵

Behzat Ay'ın *Sürgün* adlı romanda eğitim, siyasal uygulamalardan kaynaklanan bürokratik sıkıntıları işler. Roman, dünya görüşü nedeniyle birçok yere zorla tayin edilen bir ilköğretim müfettişinin ve ailesinin çektiği sıkıntıları konu edinir. Siirt'te öğretim yapılamayan okullarla karşılaşmışken, müfettişlik görevi elinden alınan ve ilkokul öğretmeni olarak Erzincan'a atanan Basri Altınay, ilk atandığı köydeki çocuklarla zor şartlar altında geçirdiği verimli beraberliği anlatır. Eğitimin öğretmen cephesiyle ilgilenen Basri öğretmenin anlatımlarında, dönemin Milli Eğitim teşkilatıyla

²¹³² Oya Baydar, *a.g.e.* s.131

²¹³³ Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini*, s.269

²¹³⁴ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.269

²¹³⁵ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.269-270

giriştiği hukuk mücadelesi ön plana çıkar. Tayin işini görüşmek için gittiği Ankara’da ilgili işten sorumlu Genel Müdür tarafından “istifa” yönlü aldığı tavsiye onu şoke eder:

“Sana bir öğütüm var.

Buyurun dinliyorum.

İstifa et!

Neden ama?

İşte

Nedenini söylerseniz sevineceğim!

Nedenini ben söylemiyeceğim. Söyliyemem. Zaten biliyorsun da.

...

Kurtulmak istiyor musun?

İstiyorum!

Kurtuluş yolu, istifa!

Uğraşımı seviyorum. Ayrılmak istemiyorum!

Şu uğraş sözünü bırak canım! Solcu kelimeler bunlar!”²¹³⁶

Sürgün bir öğretmenin hikâyesinin anlatıldığı diğer bir roman da İbrahim Erdem’in *Sürgün Meyveye Durdu* adlı eseridir. İktidarla siyasal yönden söylem birliği içinde olmayan Aydın öğretmen ve benzer on bin öğretmenin zorla tayin edilip eşlerinden ve çocuklarından ayrıldığı bir süreci işleyen roman, siyasal analizlerin egemen olduğu bir metin olarak karşımıza çıkar. Sürgünlerin öğrenciler açısından değil de sürülen öğretmenlere verdiği tahribat açısından işlendiği bu romanda, öğrencileri tarafından çok sevilen ve onlara okuttuğu kitaplar yüzünden sürgün edilen Aydın Öğretmen, sürüldüğu yerde de aynı tavrını sürdürme kararlılığındadır. Aydın, soruşturmayı yürüten müfettişe sürgün olayının yapanlara kardan ziyade zarar getireceğini, siyasal duruşunu ele verecek ifadelerle aktarır: *“Sürmek çağ dışı bir olay. Yaşadığınız çağa ayak uydurun biraz. Şimdi kimi sürüyorsunuz? Nereye? Her yerde*

---

²¹³⁶ Behzat Ay, *a.g.e.* s.210

aydınlığın dostu var. Yalnız değil insanca yaşamaya özlemliler. Günden güne de çoğalıyorlar."²¹³⁷

Metin Aktaş'ın *Son Derviş* romanında eğitim, kişisel bir idealin zemini olarak işlenir. Yazarın hayat hikâyesini vermeye çalıştığı Said Nursi, Bitlis'ten başlayan toplumsal mücadelesinde "*insanımız çok cahil, halkı eğitmek lazım*" biçimindeki yaşam idealini, Yıldız Sarayı'na çıkararak Sultan II. Abdülhamit'in bakanlarına karşı da dile getirmiş ve onlardan yardım istemiştir. Van için tasarladığı Medreset'üz Zehra projesi cehaletle kırılan Bölge halkına yönelik "*Kürtçeyle fen ve din eğitimi veren bir üniversite*"²¹³⁸dir. Bu üniversiteyi kurmak için yardım talep ettiği Saray'da tutuklanarak önce tımarhaneye, sonra da hapis haneye gönderilir; çünkü İçişleri Bakanı tarafından kendisine maaş teklif edilen Derviş, maaşı reddedip okul için para isteğinde diretince, Said'in bir deli olduğuna kanaat getirilir. Derviş, bu tepkiye bir türlü anlam veremez. Bir süre sonra Sultan Reşat'tan destek gören bu proje için Van Edremit'te üniversitenin temeli atılacakken Rus işgali başlar. Derviş de bu projesini gerçekleştirme imkânı bulamadan savaşa katılır. Derviş, uygulamaya girmeyen bu projesiyle Osmanlı devletinin geri kalmış bir bölgesini toptan ihya etme düşüncesindedir: "*Türkçeyi bilmeyen Kürt çocukları ise, medreselerde okutulan ilimleri terakki etmenin biricik kaynağı olarak bilmekteler. Yeni açılan bu mekteplerdeki muallimlerin Kürtçeyi bilmemeleri sebebiyle bu çocukları talim ve terbiyeden mahrum bırakmaktadır. Bu ise vahşete, karışıklığa, dolayısıyla da Batı'nın gürültü ve patırtı çıkarmasına sebep oluyor. Aynı zamanda halkın devamlı olarak vahşet ve taklitle yerinde sayması, sürekli olarak vehim ve şüphelerin etkisi altında kalmalarına sebep oluyor.*"²¹³⁹ Dini ilimlerle modern bilimleri buluşturacak bu eğitim kurumu sayesinde Derviş, halkın taassupla karşı çıktığı fen ilimlerine kapı açmış olacaktır.

Sadık Yalsızuçanlar'ın *Dem* romanına konu ettiği Bediüzzaman, farklı yönlerinin yanında talebelerine uyguladığı dini eğitimle de eserinde işlenmiştir. Bediüzzaman'ın, Birinci Dünya Savaşı arifesindeki eski hayatında (Eski Said Dönemi) önemli bir yer tutan tedris uygulamaları, o dönemdeki talebesi Hamid'in diliyle aktarılır. Ereğ Dağı'ndaki Zernabad suyunun başında kendine küçük bir kulübe inşa eden Bediüzzaman, talebelerine zorlu bir eğitim verir: "*Kendisi az uyuyordu.*

²¹³⁷ İbrahim Erdem, *a.g.e.* s.15

²¹³⁸ Metin Aktaş, *Son Derviş*, s.121

²¹³⁹ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.368

Öğrencilerini şafakta uyandırıyor, namazdan sonra ders yapıyor, kuşlukta birkaç saat dinleniyor, günü dersle geçiriyorlardı. Öğleden sonra kısa bir dağ gezintisi yapıyorlardı. Yaban elma ve armutların, eriklerin, meşe ve çamların arasında gezerken, gördüğü her şeyi dakikalarca seyrediyordu. Öğrencileri yaban meyvalarını koparmaya çalıştığında, 'Bizim payımız, şehirdeki bağ ve bahçelerdedir. Allah, rızığımızı oralarda tayin etmiştir. Bunlar, yabani hayvanların rızkıdır, onların kısmetine dokunmayın' diyordu."²¹⁴⁰

Köy Enstitülerinde eğitimle birlikte mesleki eğitim verilmesi, bu okulların öne çıkan özelliği ve kuruluş amacıdır. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki süreçte, Milli Mücadele'nin en hararetli günlerinde Kazım Karabekir'in Doğu'da açtığı okullarda böyle bir uygulamayı başlattığını Nihat Behram'ın Miras'ında görmekteyiz.

Nihat Behram'ın *Miras* isimli romanında eğitim, yeni kurulan bir devletin hangi badireleri atlattığının bir göstergesi olarak işlenir. Ermeni çeteleri tarafından Iğdır'da katledilen ailesinden beş yaşında kopan Haydar, Kazım Karabekir Paşa'nın yardımıyla Sarıkamış'taki yetim çocuklara katılarak Erzurum'daki Yoncalık Ülya Kışlası'na gönderilir.²¹⁴¹ Erzurum'da başlayan eğitim hayatı, büyük sıkıntılar ve yoksunlukların gölgesinde sürer. Burada takımlara ayrılan çocuklar, "marangozluk, kunduracılık, terzilik, demircilik gibi değişik eğitim ve çalışma dalları"na göre tasnif edilerek atölyelerde çalıştırılır. Atölyelerde üretilen "çorap, gömlek, kazak, kalpak, eldiven, gibi çamaşırlar; at eyeri, koşum takımları, nal, mih gibi gereçler"²¹⁴² Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı yürüten askerlere gönderilir.

Atölye dışında gördükleri diğer teorik derslerde önceleri "kâğıt ve kalem" bulunmadığı için sadece dinlemekle yetinirler. Öğrenciler, Harf İnkılâbı olmasına rağmen, eski alfabeye basılan kitaplarla eğitimlerine devam ederler. Eğitim sürecinde karşılaştıkları onca sıkıntıya karşın Haydar ve arkadaşları hiç şikâyet etmezler; çünkü onlar "Anadolu halkının şefkatiyle, genç cumhuriyetin ilk öğrencileri olarak", "leyli meccani"²¹⁴³ olarak bedava yatılı okumanın ne kadar büyük bir nimet olduğunun farkındadırlar. Bu kışla okulundan sonra Erzurum Lisesi'ne geçen Haydar, yoksulluk

²¹⁴⁰ Sadık Yalsızuçanlar, *Dem*, s.103

²¹⁴¹ Mevcudu *bine* ulaşan bu çocuklar "üç mektep halinde" eğitilir: Ana Mektebi, Sanayi Gürbüzler Mektebi, Askeri İlkmektep. Bkz: Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.s.207

²¹⁴² Nihat Behram, *a.g.e.* s.130

²¹⁴³ Nihat Behram, *a.g.e.* s.133

nedeniyle bir süre ara verdiği okuluna Tabiat dersi öğretmeninin teşvikiyle tekrar devam eder. Lise eğitimini bitiren Haydar, öğretmenin tavsiye ettiği Ankara Ziraat Fakültesi'ne kaydolarak eğitimini tamamlar. Meşakkatli bir eğitim süreci geçiren Haydar, bu olanağı kendisine bağışlayan Hüsamet'in hocasına olduğu gibi yeni kurulan Cumhuriyet'e de minnetdarlığını hiçbir zaman unutmaz.

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları*'nda eğitim, Köy Enstitüleri'nin başrolü oynadığı eğitim seferberliğinin Bölge insanınca nasıl algılandığına odaklanmıştır. Yazarı temsil eden anlatıcı, Kars ili sınırları içindeki Çeşmir Köyü'nde başlayan eğitim hayatını *toplumcu gerçekçi*²¹⁴⁴ bir bakışla vermeye çalışır. Ağaların, din adına söz sahibi kişilerle kol kola toplumu yönlendirdiği bu yörede, devlet yetkilileri de bu çarkın lehine bir pozisyon alırlar. Yoksullukla cehaletin ortak hükümranlığında soğuk savaşın sınır illerindeki köylülere tattırdığı casus avına çıktıkları bir gün, anlatıcı ile iki arakadaşı, “şehir”den gelen şapkalı iki Köy Enstitüsü öğrencisine rastlar. Akviran Köyü'ne mensup bu iki öğrencinin okul hakkında anlattıklarını “soluksuz” dinleyen anlatıcının dinledikleri, onun hayatını yönlendirmede önemli bir faktör olacaktır: “*İri iri ak yapılarda kalıyorlardı. Odaların duvarları mahaktan çıkmış patiska gibiydi, ak pak. Düğmeye basanda elektrik ışığı karanlıkları yutuyordu. Her yan hürişan. Tıpkı bulutlu havalarda çakan şimşekti elektrik. Düğmeyi çit çevirmek yetiyordu! İsterlerse sabaha dek yakarlardı.*”²¹⁴⁵

Okulun fiziki durumu hakkında duydukları “*olağanüstü*” tasvirler onların eğitimle ilgili duyularıyla doruk noktasına ulaşır. Köy Enstitüsü öğrencilerinin ayrılmadan önce kendilerini de okumaya teşvik eden sözleriyle isteklenen anlatıcının heyecanı sınırsızdır; özellikle okulun yaşadıkları hayattan daha güzel bir dünyanın kapısını aralayacak olması, anlatıcının daha çok dikkatini çeker: “*Cami medrese yoktu. Yeni yazı okuyorlardı. Her gün yeni bilgiler öğreniyorlardı. Atelyeleri varmış çeşit çeşit marangozluk, demircilik, dokumacılık, dikiş, müzik atelyeleri... Fizik, kimya laboratuvarları. Birinden öbürüne koşarlarmış. Bir yandan arıcılık, sütçülük, peynircilik... Sebze de yetiştirirlermiş... Biz yalnız soğanı görmüştük, bir de karaturpu. Dersleri ezbere değil uygulayarak öğrenirlermiş. Öğretmenleri hiç dövmüyormuş*

²¹⁴⁴ Yazarın tavrı eleştirel gerçekçilikten ziyade “*toplumculuğu kurma mücadelesi*”ne odaklanan toplumcu gerçekçiliğe daha yakındır. Kavramı tercih ettiğimizde Lukacs'ın açıklamaları esas alınmıştır. Bkz: Georg Lukacs, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, Payel Yayınları, İstanbul 2000.s.105

²¹⁴⁵ Dursun Akçam, *Kanlıdere'nin Kurtları*, s.111

onları. Akşam sabah bir arada, güler yüzlü, sevecenli. Her cumartesi bir alanda toplanır, tartışırlarmış. Görevini yapan, yapmayan bir bir belli olurmuş. İster öğrenci, ister öğretmen, müdür olsun, herkesin ayıbı yüzüne söylenirmiş... Her hafta sonu eğlence, her sabah kol kola horonlar, halaylar, şarkılar, türküler...²¹⁴⁶

Bir süre sonra her köye bir okul yapılması ve köy çocuklarının okula gönderilmesi gündeme gelince halk arasında Köy Enstitüleri üzerinden bir eğitim karşıtlığı oluşur. “Köy çocuklarına dinsizlik, komünistlik öğreterek, öğretmen diye salıyorlar”²¹⁴⁷ diyerek karşı çıkan halka dayatılan ezbere göre “din, iman kalmayacak”tır bu okulların açılmasından sonra. Onlara göre köyde açılacak okula “Köy enstitüsünden bir öğretmen bozuntusu yollayacaklar. Kızların başını açacak, saçlarını kesecek; bir koç katımı gibi kızı oğlanı bir odaya dolduracak, yan yana oturtacak! İffet, namus kalmayacak”²¹⁴⁸tır. Romanda köylülerin gündemini işgal eden okul medrese farkı, o dönem siyasi rekabet halinde bulunan Halk Parti ve Demokrat Parti karşıtlığı temelinde tartışılır.

Dursun Akçam’ın otobiyografik romanı olan *Kafdağı’nın Ardı*’nda da temel tema, Dursun’un Cılavuz Köy Enstitüsü’ne yazılmak için giriştiği çabadır. Son derece yoksul ve geri kalmış bir yörede doğan ve devlet aygıtına yabancı bir toplumun bir bireyi olan Dursun, bu yaşamdan ancak okuyarak ve bir köy öğretmeni olarak kurtulacağını düşünür: “Kardeşlerimin umudu bendeydi. Ağabeyime inat memur olacaktım, onları da ben kurtaracaktım, hiçbirine yokluk yoksulluk çektirmeyecektim.”²¹⁴⁹ Babası ve annesinin karşı çıkmasına rağmen o, önce kasabadaki okula yazılır, sonra da erken mezun olup Köy Enstitüsüne yazılmak için sınıf atlatmak amacıyla sınavlara girer. Dördüncü sınıftan okula yazılan ve türlü sıkıntılarla okulu bitiren Dursun, Cılavuz Köy Enstitüsü’ne daha yazın ortasında yazılır ve yazı orada geçirmeye karar verir. Aç ve çıplak gelen köy çocuklarının yedirilip giydirildiği bu kurumda Dursun, “yeni bir dünyada, yeniden doğmuş”²¹⁵⁰tur:

“Sultan abla, önce don gömleğimizi, ardından da mintan, pantolon ve potinlerimizi prova ettirerek verdi. Yardımcısı ağabeyi çağırdı:

²¹⁴⁶ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.112-113

²¹⁴⁷ Dursun Akçam, *a.g.e.* s. 350

²¹⁴⁸ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.352

²¹⁴⁹ Dursun Akçam, *Kafdağı’nın Ardı*, s.236

²¹⁵⁰ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.304

Bunları hemen hamama götür, önce yıkansınlar, dedi.

Hamamı da ilk kez görüyordum! Hamam görevlisi ağabey, soyunmadan önce havlu verdi, musluğu, beton kurnayı gösterdi, nasıl yıkanacağımızı tarif etti, kapıyı kapadı.

Don gömleği, boz pantolonumu ve asker potinlerimi giyindim, çıktım. Ağabeyler, topluca yürürken şiir okuyorlardı:

Mehmetçiğin oğlu kızı

Atamızdan aldık hızı

Başarırız kavgamızı

Engelleri aşıyoruz,

Ülkümüze koşuyoruz!”²¹⁵¹

Ümit Kaftancıoğlu *Yelatan* adlı romanında Dursun Akçam'ın romanlarında rastladığımız toplumsal gerçeklere denk gelen bir eğitim durumuyla karşılaşırız. Saskara Köyü'nde yeni çıkan yasa gereği çocukların okula gideceği haberine köylü tepki gösterir.²¹⁵² Çocuğunu okula göndermeyene ceza kesileceğinden korkan halk meseleyi tamamen kendi küçük dünyasına göre yorumlar: “Çocuk benim değil mi? Ona ne? Okuyup Osmannı olacağına, okumasın Türk kalsın... Bizi de kendisine benzetecek.”²¹⁵³ Sonradan iki çocuğu da okuyup öğretmen olacak Gülü de isyan eder: “Bu Osmannı ne yaptığını bilmiyor! Okumayı çobanlık sanıyor. Değneği ver eline davara gitsin, diyor. Okuma; defter ister, kalem ister, silgi ister. Hepsinden önce adam boyu karda, kışta giygi ister, karnuna iki lokma yiyecek ister. Hangisi var, benim neyim var.”²¹⁵⁴

Köyden toplanan yedi çocuk Cılavuz'a öğretmen olarak gönderilirken diğer küçük çocuklar, son derece kötü koşullarda köy okuluna devam ederler. Ceza vermemek için aileleri tarafından okula gönderilen çocukların eğitim aldığı sınıfın

²¹⁵¹ Dursun Akçam, *a.g.e.* s.303-304

²¹⁵² Açılacak okulların tüm yükünün köylüye yüklenmesi, zaten yoksul olan köylüyü büsbütün rahatsız eder. Sakaoğlu'ndan aktardığımız ifadeler, konunun köylüler açısından ne kadar hayati olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: “Köylü atılımın tüm yükünü sırtlanmış, angaryaya koşulmuştu. Bezgin, bitkin ve yoksul köylüler, süregelen jandarma, tahsildar yılgınlığının yanında bu kez de enstitüli öğretmen tahakkümüne katlanmak zorundaydı. Bu daha işin başında enstitülere ters bakmanın nedeni oldu. Girişimciler, onca samimiyetlerine, heyecanlarına rağmen köy halkından destek bulamadılar.” Bkz: Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi (Cep Üniversitesi)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.s.94

²¹⁵³ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.208

²¹⁵⁴ Ümit Kaftancıoğlu, *a.g.e.* s.239

mevcudu, yüz yetmiş dört kişidir. “*Sustan anlamayan*” çocuklar, öğretmenin elindeki sopayla korkutulur. Bir süre sonra Cılavuz Köy Enstitüsü’nden mezun olan öğrenciler köy öğretmeni olarak atanınca da herkes kızını bir öğretmene vermek için mücadele eder.

Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* romanında, II. Dünya Savaşı’na tekabül eden bir dönemde köyde açılan okula çağrılan öğrencilerin aileleri tarafından nasıl eğitimden alıkonduğunu anlatır. Çocukların yaptıkları işlerin kendilerine kalacağı endişesi, çocuklarını okula göndermelerine engel olur. Köye gelen Kara Turgut adlı öğretmen, Bayram’ı Cevanşir’in okula gelmesi için ikna edemeyince, ona muhtarlık seçimlerinde yardım edeceğini vaad eder. Böylece okula başlayan Cevanşir, daha sonra Kara Turgut isimli öğretmenin katkılarıyla Köy Enstitüsü’ne yazılarak eğitimine devam eder. Enstitü’yü kendi gayretleriyle tamir etmeye çalışan öğrencilere ve öğretmenlerine yardım eden Cevanşir’in buralardan gitme isteği Başöğretmeni üzer: “*O kuşatıldığı yoksulluk ve cahillik çemberini kırmasına yardımcı olduğu Cevanşir’in buralarda kalarak kendi halkına yararlı olması gerektiğini düşünmüyor, böyle olacağını umuyordu.*”²¹⁵⁵

Bölge’nin geçmişine, Kurtuluş Savaşı’ndan önceki sürecine yer veren romanlarda eğitim meselesi, Ermenilerin yaşamı ve eğitim durumları üzerinden de ele alınır.

Metin Aktaş’ın *Harput’taki Hayalet* romanında eğitim, geleneksel bir yaşam süren Müslüman teba ile Avrupa yaşamını kendine örnek almış Ermenilerin yaşam ve dünya algılayışlarının farkını gösteren bir turnusol kâğıdıdır. Bir medrese öğrencisi olan Roc ile Amerikan Fırat Koleji²¹⁵⁶ öğrencileri Sato ve Aram karşılaştırılır. Yazar, iki farklı kurumda eğitim gören bu öğrenciler üzerinden eğitim anlayışlarını değerlendirir. Karma eğitim verilen Amerikan Fırat Koleji’nde okuyan Sato, falaka cezası alan Roc’u savunmak için medrese hocası Deli Hacı’ya “*bizim okulda öğrenciyi*

²¹⁵⁵ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.231

²¹⁵⁶ “*Büyük devletlerin inhitadi sırasında sık sık mahalli sergerdelerin nüfuzu altında kalan bu bölge, Diokletious zamanından beri Roma İmparatorluğu’na mülhak Armenya topraklarından sayılıyordu. XX. asrın başında Harput, bilhassa Ermeniler arasında Protestanlığı yaymaya çalışan bir Amerikan misyonunun merkezi olmuş ve 1876’da burada bir kolej açılmıştır. Görülüyor ki, mevzubahis misyonerler, hiçbir zaman hesapsız tek adım atmamışlardır.*” Bkz: Levon Panos Dabağyan, *Emperyalistlerin Kıskaçında Ermeni Tehciri*, IQ K ültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.s.263

*dövmek, öğrenciyi aşağılamak, hakaret etmek yasak*²¹⁵⁷ diyerek tepkisini gösterir. Sato'nun abisi Aram'la sohbet eden Roc, ondan anlamını bilmediği "sosyalizm"i duyunca çok şaşırır. Bunu izah etmeye çalışan Aram'ın "*Amerikan Fırat Koleji'nde, biz her türlü düşüncüyü öğreniyoruz, tartışıyoruz*" şeklinde ifade ettiği eğitim sistemi, Roc'u hayran bırakır.²¹⁵⁸ Duyduklarından çok etkilenen Roc da "*orda okumak isterdim*"²¹⁵⁹ diyerek medresenin monoton eğitim anlayışını tasvip etmediğini dile getirmiş olur.

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir, Toprak Kurşun Geçirmez ve Yüz Uzun Yıl*'dan oluşan seri romanlarında Amerikan Koleji'nin faaliyetleri hem Ermeni cemaatine etkileri hem de Osmanlı Devleti'ne yönelik tehditleri kapsamında ele alınır. *Yukarışehir*'de Hermin'in misyoner okullarının açıldığı yerlerde Ortodoks Ermenilerin Protestanlaştırılmasından şikâyet etmesi, bu misyoner okullarına yardım eden babasının "*Protestan oldu*" söylentilerine karşı çıkmasında, mezheplerinde tutucu olan Ermeni cemaatinin de bu durumu kabullenmediği anlaşılır. Nitekim bu okullarda görev yapan Amerikalıların özendirmesiyle Protestanlığa geçişler artınca, yerli Ermenilerde "tedirgin"lik ve "öfke" yükselir. Yöre halkının "*saflığa varan konukseverliğinden alabildiğine*"²¹⁶⁰ yararlanan misyoner Wheller, Bogos Bezirciyan'ın da desteğiyle "*biçki-dikiş, konserve yapımı, Ermenice, İngilizce okuma yazma öğrenimini*"²¹⁶¹ örgütleyerek yörede yerleşmeye çabalar. Onların bu çabalarından rahatsız olan Binbaşı'nın yönelttiği sorulara Rahip Wheller'in verdiği cevaplar, misyonerlerin asıl niyetlerini hangi değerlerle gizlediklerinin de bir açık östergesidir:

"Ne iş yaparmış? Neden buradaymış on yıldır?"

*"Protestan cemaatinin hizmetindeymiş. Tanrı yoluna adanmışlar kendilerini. İnsanlık, kardeşlik, iyilik için çalışmak işleri."*²¹⁶²

²¹⁵⁷ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.96

²¹⁵⁸ Büyük Millet Meclisi'nin ilk oturumlarına yansıyan eğitim meselesi, Müslüman teba ile azınlıkların eğitime yaklaşımlarını hakkında da ipuçları verir. 4 Kasım 1920'de gerçekleştirilen oturumda söz alan Karesi Mebusu Vehbi Bey'in ifadeleri dikkate değerdir: "*İbret gözüyle göreceğimiz gibi, bir kazada 100 gayrimüslim hanesi varsa 1500-2000 hatta 10 bin Müslüman hanesi bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin çocuk yuvası, ilkokulu, ortaokulu, buralarda görevli yüksek öğrenim yapmış öğretmenleri vardır. Oysa 60-70 bin kişilik kent Müslüman nüfusunun doğru dürüst bir okulu yoktur.*" Bkz: Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi (Cep Üniversitesi)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.s.15

²¹⁵⁹ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.166

²¹⁶⁰ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.112

²¹⁶¹ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.113

²¹⁶² Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.172

Şemsettin Ünlü'nün *Toprak Kurşun Geçirmez* romanında sabırlı çalışmalarına yer verilen Rahip Wheller, “on yıl önce katır sırtında, bir uçtan bir uca geçip geldiği” bu topraklarda Müslümanlar gibi Ermenilerin de “acımasız dini baskıların kösteğinde kurumuş, katılmış”²¹⁶³ olduğunu görür. Wheller’e göre Misyon’un buradaki vazifesi “sapıkları doğru yola çekmek”tir. Rahip Wheller’in amacı da “Osmanlı topraklarının dört bir yanında pıtırak gibi”²¹⁶⁴ açılan Protestanlık kurumlarına benzer okullar, yetimhaneler açmaktır. *Yüz Uzun Yıl*’da ise kolej, görkemli yeni yapısına kavuşur. Misyoner Wheller ile Barnum’un yerine gelen “becerikli” misyonerler, “savaş sonrasının ezikliğinden yararlanmış” kendi Misyonlarının da baskısıyla kolej açma izinlerini İstanbul’dan, “Sadrazam’ın kendi elinden”²¹⁶⁵ alıp işe girişmişlerdir. Bu arada daha başından beri misyonerlere yardımcı olan Bogos Bezirciyan’ın oğlu Kamer, Margirith ile evlendikten sonra “Misyon’dan gördüğü destekle” Amerika’nın bir liman kentinde kendi adına bir şirket kurmuştur. Misyoner okulunun iyice tutunmasından sonra Misyonerler, önce Bezirciyanların Şehroz’daki konaklarını, sonra da Sülüklüpınar’daki bağlarını kolej yazlığı için satın almışlardır. Kendi bağlarını da kolej için almak isteyen misyonerlere Yusuf, çok öfkelenecek ve tekliflerini şiddetle reddedecektir.

Hüseyin Karatay’ın Malatya’daki Ermeni olaylarını konu edindiği *İsyan Eşiği* isimli romanında, Osmanlı’nın son dönemindeki eğitim faaliyetlerine de yer verilmiştir. Batılı emperyal devletlerin meşum niyetlerinin bir aracı olan eğitim, yabancı kolejler vasıtasıyla azınlıklara yönelik olarak yürütülmektedir. Son dönemde başlayan Ermeni isyanlarının, Bulgar çetelerinin Robert Kolej’le irtibatının sorgulandığı eserde, bu eğitimin sadece azınlıkları yoldan çıkarmadığını, bilakis “İttihatçılarla Jöntürklerin çoğu”nun da buralardan mezun olduğu ifade edilir. Osmanlı’ya karşı sinsi planlar kuran İngiliz ve Amerikalı yetkililer²¹⁶⁶, bu eğitim kurumlarına alınacak “zeki çocuklar”ın Avadik Muallimi gibi teşkilatçı misyonerler olarak yetiştirilmesinin lüzumunu tartışırlar. Yabancı okulların Osmanlı’yı içten yıkma projesinin bir parçası olduğu

²¹⁶³ Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, s.43

²¹⁶⁴ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.43

²¹⁶⁵ Şemsettin Ünlü, *Yüz Uzun Yıl*, s.66

²¹⁶⁶ Amerikan Kolejleri “İstanbul, Beyrut ve Doğu Anadolu’da faaliyet gösterirler. Protestan misyonerler, Ermenileri kendi kiliselerine çekmek ve ABD-İngiltere’nin Osmanlı Devleti üzerinde ekonomik ve siyasi imtiyazlar kazanabilmesi için Ermenilere her türlü yardımı yaparlar. Okullar, matbaalar, hastaneler, dispanserler ve yetimhaneler açarlar, Ermeni komitecilerine maaş bağlarlar, Amerikan okullarında Ermeni çocuklarını parasız olarak okuturlar, Amerikan okullarında idareci, öğretmen ve memur olarak çalıştırırlar.” Bkz: Selahattin Çiftçi, *a.g.e.* s.319

tezinin işlendiği bu eserde Amerikalı Eğitimci denilen kişi, Ermenilere eğitim desteğinin amacını da açığa vurur: “*Bence yardıma devam etmeliyiz... Üç yönden fayda var yardım etmekte. Birincisi, Türkleri içten vurup zayıflatmak. İkincisi, Ermeni ve Rum bankerlerin etkisini kırıp yerini Amerikalı bankerlere bıraktırmak. En önemlisi de gittikçe değeri artan petrol yataklarından Osmanlıyı kovmak. Şu da var, Osmanlı’da ırkçılık akımları yaygınlaşırsa yıkılması kolaylaşır. Yeni kurulacak devletçikler, Amerikan ve İngiliz himayesine girer.*”²¹⁶⁷

Hayrettin Ziya’nın *Dadaş Kız* romanında eğitime dair tek ayrıntı, Kadir’le Cuma’nın akşama doğru “*Ermeni Mektebi*”nden çıkan kızları takip etmeleridir. Romanda, Müslüman kızların eğitimden marum olmalarına karşın, Ermeni mekteplerinde kızların okuduğu belirtilmiş olur.

Hikmet Ilgaz’ın *Şark Yıldızı* adlı anı-romanda, Van’da tarih öğretmenliği yapan yazar anlatıcı, Rus işgaliyle bir kaosa sürüklenen yöredeki olayları anlatırken kendi öğrencilerinin fedakârlığına da yer verir. Rusların İran yönünden başlattıkları işgali durdurmak için çarpışan askerlerin cephanesinin bitmesi, Van’da bulunan Vali Vekili ve Müslüman halkı fazlasıyla endişelendirir. Gerekli cephanenin orduya kış şartlarında ulaştırılmasını sağlayacak vasıtaların olmaması, okul çağındaki öğrencilerin gayretine dokunur ve onlar bu işte gönüllü olur. Seksen kişilik “*masumlar ordusu*”nun “*karlı bir havada*” giriştiği bu örnek davranış, geride kalan yaşlı ahaliyi hayli üzer. Meşakkatli bir yolculuktan sonra cephaneyi askerlere ulaştıran bu öğrenciler, dönüşte fırtınaya yakalanınca tarih öğretmenin iki oğlu dâhil öğrencilerin çoğu donarak ölür: “*Şakak aşireti bütün dağları taramış otuz beş donmuş çocukla dört jandarmadan başka bir şeye rastlamamıştı. Ötekiler herhalde karlar altında kalmış veya kurtlar tarafından parçalanmış olacaktı. Bu otuz dokuz şehit Saray’a getirilmiş ve burada defnolunmuştu.*”²¹⁶⁸

3.2.10. İz Bırakan Şahsiyetler

İnsan yığınlarını ortak bir hedefe odaklanmış bir gruptan ayıran en temel etken, onun kolektif kimliğini oluşturan paylaşılmış sembollerdir. Vatan dediğimiz mekân, ortak geçmiş dediğimiz tarih ve ortak duygu dediğimiz milliyet bilincinin bir diğer

²¹⁶⁷ Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.96-97

²¹⁶⁸ Hikmet Ilgaz, *Şark Yıldızı I*, .s.98

tamamlayıcı unsuru da sembolleşmiş kişiliklerdir. Kolektif belleğimize tesir etmiş karizmalarıyla bu kişiler, riskin yüksek olduğu dönemlerde kritik roller alan kahramanlardır. Bir grubun, geçmişte maruz kaldığı tehlikeyi bertaraf etmeye çalıştığı için benimsediği bir lider, giderek o grubun tüm niteliklerini imleyen bir kolektif sembole dönüşür. Toplumun geçmişteki makûs talihini yeneceğine inanılan bu kişi, o toplumun zedelenmiş özgüvenini iade edecek ve böylece o toplum da geleceğe dair tasarılarına devam edecektir. Bizin yakın tarihimizde milletçe hissettiğimiz yok oluş tehlikesi kolektif belleğimize Enver Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Kazım Karabekir Paşa gibi askerlerin yanında, cesaret timsali Nene Hatun’u da nakşeder. İncelediğimiz romanlarda şahsiyetler bağlamında karşımıza çıkan kişiler Said-i Nursi, Harrakani gibi manevi simgelerdir. Bu kişiler, bizden önceki kuşakları kendi eylem ve söylemleriyle etkilediği gibi bizlere de temsil ettikleri idealleriyle yol göstermektedirler.

3.2.10.1. Gazi Ahmet Muhtar Paşa

Bursa doğumlu olan Ahmet Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti’nin değişik yerlerinde askeri kimliğiyle hizmet ettikten sonra II. Abdülhamid tarafından Kafkas Cephesi’ne başkomutan olarak atanır. Bu cephede elde ettiği başarılarından sonra “Gazi” unvanını alan Paşa, Osmanlı ordusunun dezavantajlı durumu nedeniyle Erzurum’a kadar geriler. Askeri gücün yetersizliğine rağmen Aziziye Tabyası’nın Rusların eline geçmemesi için çok direnen Paşa, beklediği yardım gelemeyince Bayburt’a çekilmek zorunda kalır. Erzurum’daki bu destansı direnişiyle romanlarımıza yansıyan Ahmet Muhtar Paşa, çözülüş döneminin kolektif hafızamıza olumlu yönleriyle emanet ettiği ender şahsiyetlerden biridir.

Şemsettin Ünlü’nün *Toprak Kurşun Geçirmez* isimli romanında konu edindiği Doğu cephesi, Ahmet Muhtar Paşa’nın övgüye değer savaş yeteneğinin uygulandığı yerlerden biri olarak işlenir. Paşa’nın Doğu Cephesi’ne atanmasının duyulmasıyla Erzurumlular, “karşılama hazırlıklarına” girişirler. Erzurum’a “Yaşa! Yaşa! haykırışları arasında”²¹⁶⁹ giren Paşa’nın “hemen bütün Yemen’e belki de ilk kez devlet gücünü”²¹⁷⁰ götüren bir devlet adamı olduğu, diğer başarılarıyla birlikte dilden dile dolaşmaktadır: “İstanbul’dakilerin dört elle sarıldıkları Ahmet Muhtar’a... Girit’te

²¹⁶⁹ Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, s.36

²¹⁷⁰ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.38

isyan mı var? Ahmet Muhtar, Girit Valisi olsun dediler. Adam gitti, uğraştı durdu isyancısıyla, İngilizle, Fransızla, Rusuyla... İşler tavsadı tavsamadı, haydi Ahmet Muhtar Makedonya'ya... Makedonya'dan Erzurum'a; Erzurum'dan Makedonya'ya bir daha!..”²¹⁷¹ İnandığı yolda kendi kişisel ikbalinden vazgeçen Paşa'nın memleketin hayrı için herkese meydan okuması da romanda Erzurum ahalisi tarafından tasdik edilen bir hasletidir: “Aracılar, zahireciler, çoğu da topladığı zahireyi Ruslara satanlar, telgraf üstüne telgraf çektiler sadrazama! Sadrazam Mahmut Nedim Paşa dersin, dünden hazır; ‘Emri kaldır. Dileyen dilediğini yapsın!’ diye buyruk gönderdi Erzurum'a; Ordu Kumandanının gösterdiği gerekçeleri dinlemek bile istemedi. İşte Ahmet Muhtar'ın yiğitliği burada! Baktı ki olmayacak; ‘Ben verdiğim emri geriye almam... Siz beni görevden alın!’ diye tel çekti İstanbul'a”²¹⁷²

Rusların, tarihimizde 93 Harbi diye bilinen (1877-1878) savaş döneminde Doğu'dan yaptığı büyük işgal hareketini üstün cesareti ve savaş kabiliyetiyle engellemeye çalışırken, içten ayağına dolanan muhalafete nasıl göğüs gerdiği romanda özellikle vurgulanır. Erzurum'daki karargâhında savaş stratejileri geliştiren Paşa, “komutanlara elde edilen başarıların kalıcı olabilmesi için, hiç vakit kaybettirilmeden eksikliklerin giderilmesini”,²¹⁷³ aksi halde Çar'ın Bölge'yi tekrar işgal edebileceğini salık verirken, Sadarete gönderilen yanlış bilgiler Paşa aleyhine bir havanın oluşmasına zemin hazırlar. Osmanlı ordusunun daha iyi savaşabilmesi için para talep eden yazılarına hep “istenilen paranın gönderilmeye çalışıldığı, ancak hazinece yapılması düşünülen borçlanmanın henüz gerçekleştirilemediği”²¹⁷⁴ tarzında cevaplar verilir.

Bütün bu olumsuz koşullara rağmen Paşa, mutlak bir başarı için elinden geleni yapmaktadır: “Paşa için ar, namus meselesi... Canını dişine takmış, didinir durur adam! Gecesi yok, gündüzü yok... Bir arkalayanı yok! Telgraf üstüne telgraf; ‘Kış geldi gelecek, erat aç, açıkta! Hiç değil üç beş kuruş para gönderin’ Yok!.. Benim aklım ötesine pek ermez; bu memleketin sahibi yok arkadaşı!”²¹⁷⁵ Nihayet “Kars'ı, Ardahan'ı düşmana satmakla suçlanan Muhtar Paşa” görevinden azlediğinde “Bazı suyu götürenle testiye kıran bir tutulur derler, ama bu defa testiye kıran daha makbul

²¹⁷¹ Şemsettin Ünlü, a.g.e. s.39

²¹⁷² Şemsettin Ünlü, a.g.e. s.39

²¹⁷³ Şemsettin Ünlü, a.g.e. s.135

²¹⁷⁴ Şemsettin Ünlü, a.g.e. s.142

²¹⁷⁵ Şemsettin Ünlü, a.g.e. s.150

oldu.”²¹⁷⁶ demekle yetinir, böyle haksız bir uygulama için. Görevinden azledilen Paşa, İstanbul’a geri istenir ve savaş da Rusların lehine imzalanan Ayestefanos Antlaşması’yla sonuçlanır.

Ünlü’nün *Yüz Uzun Yıl* adlı romanında ise Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın azledildikten sonra Trabzon üzerinden İstanbul’a gitmek isterken karşılaştığı tepkiye yer verilir. Şehrin girişinde toplanan kadınlı erkekli kalabalığın homurtusu ve Vali’nin soğuk karşılaması, Yusuf’u çok üzer. Zira burada toplanan halk, Paşa’nın Kars’ı, Ardahan’ı Ruslara sattığını, “*durup dururken askeri Moskof eline bıraktığını*”²¹⁷⁷ söyler. Savaş süresince Paşa’yı yakından tanımış olan Yusuf, “bu sözlerden duyduğu öfkeyi bastıramamış ve bu iftiraları dile getiren eri tartaklayarak susturmuştur.

Hayrettin Ziya’nın *Dadaş Kız* adlı romanının önemli ayrıntılarından biri olan Gazi Muhtar Paşa, bir roman kahramanı olarak kullanılmamıştır. Doğu Cephesinde Ruslarla çarpışan ordunun başarısı, Erzurumlular tarafından önceleri kaygıyla takip edilmez; çünkü “*Ahmet Muhtar Paşa gibi yılmadan çarpışan değerli kumandan*”²¹⁷⁸ onlara çok güven vermektedir. Günlük işlerine devam eden halk, ordunun gerilediğini ve “*Moskoflar*”ın Deveboynu’na kadar geldiğini duyunca paniğe kapılır. Gerileme şehrin ihtiyarları tarafından münakaşa edilirken, bazıları “*Gazi paşadan da bir şey beklerdik. Meğer o da tabansızın biri imiş. Kars gerisindeki muharebelerde yararlık gösterince Moskof bir daha bel kaldıramaz sanmıştık.*”²¹⁷⁹ diye onu eleştirirken, oradaki eski bir asker “*Öyle deme ağa. Ben işin iç yüzünü iyice öğrendim. Gazi paşa, askerlerin en kurnazı. Geriye mahsus çekilmişler.*”²¹⁸⁰ diyerek onun askeri taktikler gereği çekildiğini savunur.

Rus ordusu, surlara çok yaklaştığı sıralarda da halk yine Paşa’ya güvenini korur:

“-*Düşman Erzurum’a giremez canım.*

-*Kuvvetliymiş diyorlar.*

-*Ne olursa olsun. Hamdolsun kolumuz kuvvetimiz yerinde. Başta da Gazi Muhtar Paşa olduktan sonra bir yerden korkumuz kalmaz.*”²¹⁸¹

²¹⁷⁶ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.264

²¹⁷⁷ Şemsettin Ünlü, *Yüz Uzun Yıl*, s.130

²¹⁷⁸ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.111

²¹⁷⁹ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.115

²¹⁸⁰ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.

²¹⁸¹ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.117

M. Talat Uzunyaylalı'nın *Efsane Kadın Nene Hatun* isimli romanında çok kötü koşullara rağmen, elindeki sınırlı imkânları ustaca taktiklere dönüştüren Ahmet Muhtar Paşa'nın halk tarafından sevildiğine tanık oluruz. Silah ve sayı avantajı olan Rusların saldırmasıyla bozulan ordunun “*perişan ettiği*” Paşa, “*askeri geri çevirmek için önlerine seğirip durmuş, rast geldiğine durmaları için bağırıp çağırmış, söz dinlemeyene değneklerle çalıp durmuş. Meramını anlatamayınca da deliye dönmüş (...)* öfkesinden ağlamıştır.”²¹⁸² Daha sonra Erzurum surlarına dayanan Rusları geri püskürtmek için harekete geçen halkın cesaretiyle canlanan Paşa, Rusların çekilmesi üzerine “*Var olun kahraman Erzurumlular, yiğit asker evlatlar, var olun! Analar, babalar, bacılar... Hepiniz var olun. Analarınızın sütü hepinize helal olsun.*”²¹⁸³ diyerek şükranlarını sunar.

3.2.10.2. Nene Hatun

Rus işgaline karşı direnen Türk kadınının bir simgesi olan Nene Hatun, Erzurum'un Pasinler ilçesinin Çeperli Köyü doğumludur. Asıl adlı Nene olan bu kahraman kadın, 93 Harbi'nde köyü Ruslar tarafından işgal edilince ailesiyle Erzurum'a göçer. Aziziye Tabyası'nın düşme tehlikesine karşı eli silah tutan Erzurumlularla yardıma koşan Nene Hatun, burada kahramanca savaşarak TBMM tarafından verilen Vatani Hizmet Madalyası'nı almaya hak kazanmıştır.²¹⁸⁴ Doğu Cephesi'nin konu edinen romanlara mücadele azmi ve cesaretiyle konu olan Nene Hatun, vatan savunmasında hizmeti bulunan kadınların sembol karakteri olmuştur.

Talat Uzunyaylalı'nın *Efsane Kadın Nene Hatun* romanında, 93 Harbi'nde işgale başlayan Rus ordusunun kuşattığı Erzurum'u kurtarmak için girişilen halk destekli savunma savaşı konu edilir. Nene Hatun'un ismini taşıyan roman, onun çıkışı ve kişiliğini de gerçeğe uygun olarak verir. Erzurumluların kadın erkek fark etmeden Aziziye Tabyası'nı geri almak için başlattıkları kahramanca hücumda, cesur tavırlarıyla çevresindekileri etkileyen Nene Hatun, bu özelliğiyle kahraman Anadolu Türk kadınının sembol isimlerinden biri olmuştur. Kentte yaşayan Ermenilerin, Rusların şehri işgal etme ihtimalinden dolayı “*gizli açık*” sevinç duymaları, yerli Müslüman halkta ciddi bir

²¹⁸² M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.174

²¹⁸³ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.246

²¹⁸⁴ Cemile Şahin & Mustafa Şahin, “Osmanlı Son Dönemi ile Milli Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (ss.53-73), Nevşehir 2013 Cilt:2 Sayı:2 s.65

yankı bulur. İçerde Ermenilerin halkın moralini bozacak eylemleri, bazı insanların şehri terk etmesi ve yaklaşan Rus ordusunun yaydığı korkunun “*dağ gibi kabar*”ması, Nene Hatun gibi hamiyetli insanları da yavaş yavaş savaşa hazırlamaktadır. Ayaspaşa Camisi Müezzini Abdullah Efendi’nin cami minaresinden gür sesiyle halka yönelik çağrısı tüm Erzurumlular gibi Nene Hatun’u da galeyana getirir: “*Ey Ümmet-i Muhammed! Uyanın Müslümanlar! Düşman, Aziziye tabyasına girmiş, askerimizi şehit etmiştir! Şu anda tabyada kanlı bir mücadele devam etmektedir! Allah’ını seven, eli silah tutan, asker evlatların imdadına yetişsin!*”²¹⁸⁵

Rusların Erzurum’a yaklaşması ve Aziziye tabyalarını alışıyla gayrete gelen Erzurum halkı, Rus askerlerini ellerindeki “*baltalar, yatağanlar, bıçaklar, kamalar, tırpanlar, kazmalar*”²¹⁸⁶la kovalamaya çalışırken Nene Hatun, ölen kardeşinin kanlı giysilerini giyip saçını keserek erkek kıyafetine bürünür. Diğer kadınlarla cepheye koşan Nene Hatun, hem gören askerleri cesaretlendirmiş, hem de birçok Rus askerini öldürerek Aziziye Tabyalarını geri almış ve bu sayede kolektif belleğimizde önemli bir yer tutan *hafıza şahsiyetlerinden* biri olmuştur. Daha sonra oğlunu Çanakkale Harbi’nde kaybedecek Nene Hatun’un kahramanlıkları Cephe Komutanı Ahmet Muhtar Paşa tarafından da takdirle alkışlanır. Yanındaki Kaptan Paşa’ya, “*aslanlar gibi saldıran genç*”²¹⁸⁷ kadının şehit mi, gazi mi olduğunu soran Ahmet Muhtar Paşa, onun gazi olduğunu öğrendiğinde çok sevinir.

Büyük bir kahramanlıkla karşılaşan *Moskoflar* savaş yoluyla Erzurum’a giremezler. Ruslar, daha sonra “*anlaşma yoluyla*” şehre girmeyi başarmış; fakat “*kısa bir süre sonra yine anlaşma gereği*”²¹⁸⁸ çıkmak zorunda kalmışlardır. Nene Hatun ve ailesi de savaş bittikten sonra bir daha Çeperli Köyü’ne dönmez ve Erzurum’a yerleşirler. Hayatının son yıllarını yoksulluk içinde geçiren Nene Hatun, “*belediyeden aldığı ekmele yardımıyla ayakta durmaya çalış*”²¹⁸⁹tığı zor yıllarda tekrar devlet yetkilileri tarafından hatırlanır. 1955 yılında “Yılın Kadını” olarak ödüllendirilen Nene Hatun, ismi etrafında şekillenen kahramanlık efsanesiyle bu dünyadan göçer.

²¹⁸⁵ M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.234

²¹⁸⁶ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.235

²¹⁸⁷ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.245

²¹⁸⁸ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.247

²¹⁸⁹ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.

Kemalettin Çalık'ın bir askeri faciayı konu edindiği *Sarıkamış* isimli eserinde Zülküf Öğretmen, devrin verdiği ümitsizlikle kıvranırken mahalle komşusu olan Nene Hatun'la karşılaşır. Ondan, 93 Harbi'nde Erzurum halkıyla Aziziye Tabyaları üzerine yaptığı baskını dinleyen Zülküf Öğretmen, halkın *“korkusuz bir şekilde Aziziye tabyalarına”* koşmasını ve burayı Rus askerlerinin elinden almasını dinlerken kendisindeki kurtuluş azmi de pekişmiş olur. Erzurum halkının yüreğinde taht kuran bu kahraman kadının, *“Bir daha bize yüce Mevla'm öyle günler göstermesin”*²¹⁹⁰ biçimindeki duasına âmin diyen Zülküf, nihayet Nene Hatun gibi cepheye koşarak, cephe gerisinde kalmanın azabından kurtulmuş olur.

Şerife Balkaş Gülseçgin'in *Sarıkamış* isimli romanında Nene Hatun askerlere cesaret aşılayan bir kahraman gazi rolündedir. Rusların üzerine üç koldan saldırıp Allahüekber Dağları'ndan inilmek koşuluyla Sarıkamış-Kars ikmal yolunu kesecek orduya seslenen Nene Hatun, *“feri körlenmesine rağmen başka türlü bir ateşle parlayan gözleriyle”*²¹⁹¹ onları heyecanlandırır. Yaklaşık otuz yedi yıl önce Erzurum'a saldıran Rus ordusunu tırpanı, bıçağı ve kazma küreğiyle kovduklarını hatırlatıp onlardan yılmamalarını ister: *“Bu topraklar kolay kazanılmamıştır evlatlarım. Canımız pahasına korumak yine bizim en kutsal vazifemizdir. Şuna inanınız ki sizin üfürüğünüzden bile korkmaktadır düşman.”*²¹⁹²

İsmail Bilgin'in *Sarıkamış* isimli eserinde Nene Hatun, kahramanlığını tamamlayan fedakâr kişiliğiyle romana dâhil edilir. Vali Tahsin Bey, Köprüköy civarında Rus ordusunu durduran Hasan İzzet Paşa komutasındaki kuvvetlerin işe sıkıntısı çektiğini ve bu askerlere gönderilmek üzere Erzurumlulardan yardım talep ettiğini tellallarla duyurur. Boğazlarından kıstıkları işeyi bağışlayan halk, ikmal araçlarının olmaması nedeniyle kendileri bizzat bu yardımları sırtlarında taşımak suretiyle cepheye ulaştırır. Yapılan çağrıyı duyan Nene Hatun, evindeki tüm unu sırtlayarak yardıma koşar. Kendisine, yatığı bu fedakârlık için teşekkür eden Vali'ye Nene Hatun, *“Vali bey, Vali bey, ben ki Ruslarla çarpışmışım. Biz Erzurumlular Rus'u kovmuşuzdur. Şimdi benim oğullarım, evlatlarım Rus'a karşı biilaç çarpışırken, benim*

---

²¹⁹⁰ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.122

²¹⁹¹ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.60

²¹⁹² Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.61

buraya kadar yürümemin lafını edersin.”²¹⁹³ diyerek azminin ve cesaretinin derecesini de göstermiş olur.

3.2.10.3. Kazım Karabekir Paşa

Türk İstiklal Savaşı'nın birinci saftaki önderlerinden bir olan Kazım Karabekir, Rusların istilasıyla en önemli cephe haline gelen doğuda Kafkas Kolordusu'na komutanlık eder. Doğu Anadolu'nun Rus ordusundan ve Ermeni çetelerinden temizlenmesinde etkin rol oynayan Paşa, doğudaki işgalin sonlandırılmasının ardından kuvvetlerini alarak Batı Cephesi'ne yardıma koşmuştur. İncelediğimiz romanlarda genellikle Doğu Cephesi'ndeki başarılarına yoğunlaşılın Paşa, yetkileri Saray tarafından elinden alınmış Mustafa Kemal'in emrine girerek Kurtuluş Savaşı'nın kaderini etkilemiştir. Daha sonra milletvekilliği de yapan Paşa'nın savaş mağduru yetim çocuklarla ilgili çalışmaları ve eğitim çabaları da yadsınamayacak kadar önemlidir. Kahramanlığı, vefası, tevazusu ve her şeyden önce entelektüel seviyesiyle kendisini konu edinen romanlara tamamen olumlu bir imajla yansımıştır.

Doğu'nun Fatihi Karabekir adlı romanında Osman Azman, Kazım Karabekir Paşa'nın tüm Türkiye'nin kurtuluşundaki rolüne temas ettikten sonra, özellikle Doğu Cephesi'ndeki başarılarını anlatır. Üstün savaş kabiliyetinin romana yansımalarının yanı sıra özel ekibiyle yaptığı başarılı operasyonlar, roman kahramanı Karabekir Paşa'yı muzaffer kılmıştır. Anadolu'ya geçtikten sonra İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınan Mustafa Kemal'i, “*Paşam, İstanbul Hükümeti'nden sizi tutuklamam için emir aldım. Lakin ben bu emri dinlemeyeceğim; çünkü vatanın kurtuluşu için size büyük ihtiyaç vardır. Ben ve ordum sizin emrinizdeyiz*”²¹⁹⁴ diyerek karşılar. Erzurum Kongresi'nde Doğu delegelerinin tam desteğini alan Mustafa Kemal ve Karabekir Paşa, Doğu Cephesi'nde başarı sağlandıktan sonra batıya yönelmesi gerektiğini kararlaştırırlar. Bölge halkıyla sıkı bir irtibat kuran Paşa; Van, Sarıkamış, Kars gibi illerde cereyen eden Ermeni katliamlarına karşı temizlik harekâtına girişir. Burada elde ettiği başarılar sonrasında kuvvetlerini Batı Cephesi'ne yönlendirmiştir.

Komutanlığı yanısıra kişiliğinin enginliğini gösteren diğer sosyal faaliyetleriyle de tebarüz eden Karabekir Paşa, değil sadece Müslümanların, Ermenilerin bile takdirini

²¹⁹³ İsmail Bilgin, *a.g.e.* s.73

²¹⁹⁴ Osman Azman, *a.g.e.* s.31

kazanmıştır. Roman kahramanlarından Hermina, Ermeni milliyetçiliğine sempati duyan bir kişidir. Müslümanlarca esir alınıp Erzurum'a getirilen Hermina'nın "*Karabekir Paşa'nın himayesi altına girdiği zamandan beri zaman içinde her şeye bakışı değişmeye*"²¹⁹⁵ başlar. Paşa'nın "*insancıl ve babacan davranışları, alçakgönüllülüğü, askerlerine karşı müşfik olması, ibadetini hiç aksatmadan devam ettirmesi, her namazdan sonra sonra sürekli dua okuması Hermina'yı oldukça*"²¹⁹⁶ etkiler. Çevresindeki insanları etkileyen yüksek hasletleri bununla da bitmez. Özellikle savaş mağduru ailelerin yetim kalan çocuklarına sahip çıkarak onları "*Gürbüzler Ordusu*" adıyla eğitmesi, savaş koşullarında dikkat edilmesi gereken en önemli niteliklerinden biridir.²¹⁹⁷ Himaye ettiği yetim çocuklara kimsesiz Ermeni çocukları da dâhildir:

"Gürbüzler Ordusu adını verdiği, yetimlerden oluşan ve ordu içinde birçok eksiki tamamlamaya yarayan küçük bir birlik meydana getirmişti. Gürbüzler Ordusu'nda sıhhiyecilik, asker için elbise dikimi ve ayakkabı yapımı, hatta silah yapımı, deri işlemeciliği, matbaacılık, askeri bando takımı ve tiyatro, daha birçok alanda meslek bilgisine sahip çocuklar yetişmişti. Yetiştirdiği öğrencilerin bir kısmını, istikbalde subay olsun diye, askeri okula bile yazdırmayı düşünüyordu.

Paşa, sadece Müslüman yetim çocuklara değil, aynı zamanda gayrimüslim yetim çocuklara da sahip çıkmıştı. Onun bu özelliği, kişiliğinin bir göstergesiydi. İnsanlar arasında ayırım yapmayan, bütün mazlumlara sahip çıkan, son derece şefkatli ve merhametli bir insandı."²¹⁹⁸

Hüseyin Karatay'ın *Çalınan Savaş* adlı tarihi romanında Milli Mücadele'nin bütün cepheleleri verilemeye çalışılırken Kazım Karabekir Paşa özellikle vurgulanır. Doğu insanının gönlünde taht kuran bu Paşa'nın ordusu da özeldir. Emri altındaki "*imanlı zabıtlar*"e ek olarak "*kızgın aslanlardan*" oluşan ordusunda "*Dağıstan'dan çıkartılanlardan, Kafkasya'da zulüm görenlerden, Erzurum'da, Kars'ta aile ocağı söndürülenlerden*"²¹⁹⁹ hayli kimse barındıran Karabekir Paşa, tüm Doğu'yu Rus ve

²¹⁹⁵ Osman Azman, *a.g.e.* s.118

²¹⁹⁶ Osman Azman, *a.g.e.* s.118

²¹⁹⁷ Kazım Karabekir, eğitime yönelik bu ilgisini sonraki dönemlerde de siyasete tercih etmiştir. Yeni bir devletin şekillendiği tarihlerde (1923) o, eğitim konularıyla ilgilenir: "*Bunca hayatı önem taşıyan meseleler gündemdeyken; o, 'kitap bayramı' önerisinin kabulünden dolayı sevinçlidir! Terbiye meselesinde 'önemli' görüşmeler yapar ve din, ahlak ve terbiye hususlarındaki görüşlerinin özel toplantılarda kabul görmesinden dolayı memnundur.*" Daha fazlası için bakınız: Cemil Koçak, *Karabekir'in Kavgası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.s.466

²¹⁹⁸ Osman Azman, *a.g.e.* s.180-181

²¹⁹⁹ Hüseyin Karatay, *Çalınan Savaş*, s.36

Ermeni kuvvetlerinden kurtardığı gibi Batı Cephesi'nin yardımına da koşacaktır. Mustafa Kemal Paşa'dan ziyade Karabekir Paşa'nın öne çıkarıldığı bu eserde yazar anlatıcı, halkın ağzıyla bu farkı özellikle hissettirir: “*Dün bir subaydan öğrendim. Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'a gittiğinde, Erzurum'da yapacaklarını Mustafa Kemal'e anlatmış, Anadolu'da bir hükümet kurmalı demiş. Mustafa Kemal, o zaman bu da bir fikir demiş. Demiş ama Kazım Karabekir Paşa'mızın söyledikleri bir bir çıkıyor şimdi.*

Kazım Karabekir Paşa, haklar silahla korunur diyormuş. Ya istiklal ya ölüm diyormuş. Kazım Karabekir Paşamız burada oldukça endişeye mahal yok. Ölmedikçe Erzurum'u boşaltmam demiş Raif Hoca'ya.”²²⁰⁰

İstiklal Savaşı'nın plan ve uygulanma temelinde tüm ağırlığının Karabekir Paşa'da olduğunun özellikle vurgulandığı bu eserde, Paşa'nın çok yönlü mütevazı kişiliği de unutulmamıştır. Kars'ı kurtardıktan sonra Erzurum'a döndüğünde herhangi bir tören istemeyen Paşa, kendisine “*Doğu Fatihi*” diyenlere pek iltifat etmez. Ona göre bu zaferin asıl sahibi kendisi değil, askerleridir. Savaş sonrası Ermeni çocuklarına bile babalık yapan Paşa, burada ironik bir ifade kullanır: “*Anadolu çocuğunun savaşını çalamam.*”²²⁰¹

M. Talat Uzunyaylalı'nın *Paylaşılmayan Topraklar* adlı eserinde roman kahramanı olarak kullanılan Kazım Karabekir, Osmanlı ordusunun hücumu ve Kars'a kadar düşmanı kovalamasıyla sonuçlanan savaşı yöneten komutandır. Doğuya doğru ilerleyen Osmanlı ordusunun sevk ve idaresinde gösterdiği feraset ve dirayet, askerlerle birlikte her türlü meşakkati çekmesi, onun halka yakın yönünü açığa vurur. Romanda onun Erzurum'u alırken uyguladığı taktikleri ve Rusların yenilgisinin asıl sebeplerini değerlendirirken görürüz: “*1917'nin altı ekiminde Bolşevik ihtilali başlamasaydı biz bugün burada olamayacaktık. Allah'ın bu mazlum millete açık bir desteğidir bu... Almanların da ellerini çabuk tutup İsviçre'deki Bolşevik lideri Lenin'i, kapalı bir vagonla, gizlice ve harika bir zamanlamayla Rusya'ya sokmaları; bölgemizin, hatta tüm yurdumuzun kurtuluşunun başlangıcı oldu. Rus ihtilali yalnız bize değil, müttefiklerimize de hayat bahşetti.*”²²⁰²

²²⁰⁰ Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.126

²²⁰¹ Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.214

²²⁰² M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılmayan Topraklar*, s.192

Nihat Behram'ın Birinci Dünya Savaşı sürecinde Ermeni çetelerce ailesi katledilen Haydar'ın hayat hikâyesini konu edindiği *Miras* isimli eserinde hiç kimsesi kalmayan Haydar'a Kazım Karabekir Paşa'nın sahip çıktığı anlatılır. Savaşçılığından ziyade *insancıl* yönü öne çıkarılan Paşa, “yetimlerin toplanması” yönünde yaptığı çağrı gereğince Ağrı'ya kaçmış Haydar da askerler eliyle Sarıkamış'a ulaştırılır. Sarıkamış'ta bir “çocuk şehri” kurmak isteyen Karabekir Paşa, burada toplanan çocuklarla bizzat ilgilenerek onları yalnız bırakmaz. “Çocuklar bakımsız ve sefil kalmışsa, bu ailenin değil, devletin görevini yapmadığını gösterir.” diyerek sosyal devlet anlayışının önemini daha o zamanda işaret eden Paşa, Sarıkamış'taki kışlada değişik yaşta ve kökünde 4 bin çocuk barındırmıştır. Daha sonraları bu olayı hatırlatanlara “hayatta hayli başarılarım var, ama beni en mutlu edeni, binlerce yoksul çocuğun hayat ve geleceğini kurtarmak oldu!”²²⁰³ diyerek yaptığı hizmetten ne kadar memnun olduğunu da hatırlatmış olur.

İsa Yılmaz'ın *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak* isimli romanında Aşur ile Lena'nın inançlara ve milliyetlere meydan okuyan aşkları anlatılırken, Karabekir Paşa'ya da değinilir. Rus ordusuna bel bağlayıp Osmanlı'ya karşı savaşan Ermenileri yurttan attıktan sonra kesin sınırların çizilmesini sağlayan Kazım Karabekir, özellikle askeri başarılarıyla romana dâhil edilmiştir. “Kars tarihi açısından büyük bir öneme sahip bu komutan”²²⁰⁴ın İttihat ve Terakki ile başlayan yükselişi, Çanakkale, Irak ve Kafkas cepheleriyle güçlenerek sürmüştür. En son, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı'na atanan Paşa, emri altındaki askerlerle önce Sarıkamış'ı alır. Günlerce süren ve büyük mahrumiyetlerle dolu bu ilerleyişle “1878'deki 93 Harbi'yle Rus Çarlığı'na bırakılan ve yıllarca esaret hayatı yaşayan Kars”²²⁰⁵ı kurtararak adını tarihe altın sayfalarla yazdırmayı başarır.

Erkan Karagöz'ün *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanında diğer romanların aksine Kazım Karabekir Paşa ile ilgili olumsuz değerlendirmelere tesadüf ederiz. Kurulan Cenub-i Garbi Şura Hükümeti'nin üyeleri Kars'ın teslimi sırasında Kars Kalesi'ni muhasara altına almamakla ve içerdeki doksan kişinin öldürülmesine meydan vermekle suçladıkları Paşa'dan dert yanarlar. Ayrıca Rusların Ekim Devrimi'yle birlikte boşalttığı Kars, Ardahan çevresinde kurulan Cenub-i Garbi Şura Hükümeti'ne yardım yapılması

²²⁰³ Nihat Behram, *a.g.e.* s.127

²²⁰⁴ İsa Yılmaz, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, s.257

²²⁰⁵ İsa Yılmaz, *a.g.e.* s.261

ve bu küçük hükümetin tanınması için yapılan girişimlere olumlu yanıt vermeyen Karabekir Paşa'nın bu tavrı İngilizlerden çekinmesine bağlanır: *"Bu topraklarda yaşayan, kader birliği etmiş Rum'uyla, Rus'uyla Türk'üyle Kürt'üyle elbirliği ettik. Canımızı dişimize taktık, savaştık. Bizim bu beklentimizde en büyük ümidimiz Osmanlı'ydı. Ama onlar oralı bile olmadı. (...) Osmanlı da surf işgalci İngilizleri kızdırmamak için bizden uzak duruyor. Malumunuzdur zamanında Erzurum'daki Osmanlı paşası Kazım Paşa'ya az adam gönderilmedi. 'Bize yardım edin' dendi. 'Silah verin, subay verin' dendi. Dendi de ne oldu sanki? Bizzat ben Kazım Paşa'yla Oltu'da rica minnet görüşme sağladım. Ona 'Biz bu üç eyalette devlet kurmak istiyoruz. Hayatta kalabilmemiz bu eyaletlerin insanların varlıklarını sürdürebilmesi için başka çaremiz yok, bize yardım edin, dediğimde Kazım Paşa bir yığın laf ederek başından savdı beni"*²²⁰⁶

Erzurum'da yapılan kongreye katılabilmek için temsilcilik gönderen bu küçük hükümetin isteği kabul edilmez. Bunu dile getiren Milli Şura Hükümeti'nin üyelerine karşın toplantıyı yöneten Esat Bey, her ne kadar *"Paşa biraz temkinli davranıyor o kadar"* diye onları yatıştırmak isterse de hükümetin diğer üyeleri, buna karşı *"Biz ne dedik? Azerbaycan para yardımı yapıyor. Siz de bize biraz silah, savaşmayı bilen birkaç yetenekli subay gönderin, milislerimize eğitim verecek bir askeri okul oluşturmamıza yardım edin, dedik... Peki, verdikleri cevap ne? Olmaz, İngiliz kızar!"*²²⁰⁷ Hemen hemen hakkında hiç olumlu bir cümle kurulmayan Paşa'nın bu derece olumsuz bir imaja sahip olması, küçük devletlerini ayakta tutmaya çabalayan bu insanlardaki hayal kırıklığının etkisine bağlıdır.

Karabekir Paşa'nın olumlu imgelerle kullanıldığı bir diğer roman da Hakan Gezik'in *Buz Yarası*'dır. Rus işgalinin sürdüğü dönemde kendi memleketi Erzincan'a askeri görevle gelen Yüzbaşı Burhan, burada Paşa tarafından bizzat taltif edilerek Erzincan Köprüsü'nü korumakla görevlendirilir. Erzincan dâhil tüm Doğu'nun kurtarılmasını sağlayacak stratejiler üretmekle meşgul olan Paşa, yiyecek ve giyecekten mahrum ordusuna moral aşılama çalışır. Uzaktan *"oldukça iri"* ve *"sert"* görünen Paşa, askerinin aç ve çıplak olduğu bir durumda bile onlara *"Sevgili Evlatlarım!*

²²⁰⁶ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.136-137

²²⁰⁷ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.141

*Kahraman Asker! Bugün sizlere zaferi müjdelemek üzere bulunuyorum.*²²⁰⁸ diye haykırarak onları coşturmayı başarır. Hitap ettiği askerleri kısa zamanda tüm olumsuz şartlara rağmen coşturan Karabekir Paşa, karşılığını fazlasıyla alır. Tüm askerler etkilenmiş, halinden şikâyetçi olan Mehmetçik galeyana gelmiştir:

“Mehmetçik ağlıyordu, kiminin gözyaşları usulca yanaklarından sızıyordu, kiminin mangal yüreği etrafa yalımlar saçıyordu.

‘Allah’ına kurban senin!’ dedi Karahisar-ı Sahib’den gelen bir er.

‘Bu mübareği bize Allah gönderdi’ dedi yorgun yüzlü bir çavuş.

‘Bize ne ekmek ne su, bize sözünün eri başlar gerek.’

‘Bize dava adamı erler gerek...’

*‘Allah’ına kurban! Paşam daha önce neredeydin sen? Ben, seni doğuran anaya kurban olayım! Yürüdüğün yollara, atının ayağının değdiği toprağa...’*²²⁰⁹

3.2.10.4. Enver Paşa

İdealleri ve çabalarıyla başlattığı hamleler, imparatorluğun yıkılışına engel olamamış, ön ayak olduğu savaşla da hem kendisinin hem de Osmanlı’nın sonunu hazırlamıştır. İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e evrilen siyasal yapımız ve toplumsal yaşamımızda büyük rol oynamış Enver Paşa, temsil ettiği *büyüme düşleri*yle adı hiçbir zaman unutulmayacak şahsiyetler arasına girmiştir. Sosyal belleğin, riskli dönemlerde kendi varlık güvencesi için çabalayan kişilerin hatalarını unutmaması, kanaatimizce, Enver Paşa’nın en önemli etken olduğu Sarıkamış faciasının fazlaca sorgulanmasını engellemiştir. Enver Paşa, kimi tarihçilerce *doksan bin kişinin* ölümünden sorumlu olmasından öte, toprak kaybeden bir imparatorluğun geçmişteki *fetih rüyasını* harekete geçiren bir lider olarak kabul edilmiş ve bu yönüyle bir *hafıza şahsiyeti* biçiminde kabul edilmiştir. Assman’ın deyişiyle kendisiyle ilişki haline geçildiğinde ortaya çıkan geçmiş²²¹⁰, toplumsal bir kopuşun yaşandığı süreçteki rolüyle Enver Paşa’yı yeniden düşünmemize ve temsil ettiği gerek kişisel gerekse dönemselsel düşünceleri bağlamında onu yeniden hatırlamamıza katkı sağlar.

²²⁰⁸ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, s.15

²²⁰⁹ Hakan Gezik, *a.g.e.* s.16

²²¹⁰ Jan Assman, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015. s.39

Kendisi hakkında yazılan romanların genelinde iletilen ortak kanaat, Enver Paşa'nın benlik algısı şişkin bir kişilik olduğu yönündedir.²²¹¹ Bireysel hatırlamaların desteklediği bu genel kanaat, kolektif belleği etkilediği gibi ondan da etkilenir; çünkü bellek her ne kadar bireye aitse de her zaman toplumsal düzlemde belirlenir. Başka bir ifadeyle bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman tek tek bireyler olsa bile onların anılarını kurgulayan toplumsal çerçeveye bağımlıdır.²²¹² Toplumsal belleğin bir kurgu süreci olduğu düşünüldüğünde roman-tarih-bellek arasındaki makas gittikçe daralır ve tarihin artzamanlı düzleminden romanın kurgusal düzlemine geçiş yapılır. Bu yönüyle roman, *şimdiki* zamanda kurgulanan bir *geçmiş* deneyimini farklı bir temsiliyet içinde yeniden üreterek bir bellek deposu işlevi yüklenir.

Enver Paşa'nın Sarıkamış'a kışın ağır koşullarını hesaplamadan askerleri sürmesiyle sonuçlanan faciayı *Tanyerinin Horozları* romanında işleyen Yaşar Kemal, Salman Sami'nin ağzıyla, neden olduğu ölümleri biraz abartılı bir biçimde verir. Salman Sami, Paşa'nın asıl faili olduğu bu faciaya dair hayli olumsuz bir tasvirde bulunur: “*Ne doksan bin, ne yüz elli bin kişi, daha savaş başlamadan açlıktan, tifüsten, bir de donarak koskocaman ordunun hemen hemen hepsi gitti.*”²²¹³ Paşa'nın halkça benimsenen yürekliliğini “*Yürekli bir insan olarak tanınanlar en korkaklardır*” sözüyle çürütmeye çalışan Salman Sami, onun askeri dehasını (!) alaya alan ifadelerde bulunur: “*Baharı bekleseydik bu büyük kırım ve yenilme, mümkün değil olmazdı. Enver Paşa'nın akılsızlığı. Kışın ortasında Sarıkamış'ta ne yapacakmış, Allah bilir.*”²²¹⁴ Paşa'nın askeri kişiliğini vermeye çalışırken tanık olduklarını kahırla aktaran Salman Sami, Enver Paşa'nın öncü hatlarından her dönüşünde “*önünde beş, on, elli, yüz*” “*sözüm ona*” asker kaçağıyla döndüğünü ve onları kurşuna dizdiğini aktarır.

Nihat Behram'ın *Miras* isimli eserinde Haydar'ın Ermeni çetelerinden kaçıışı anlatılırken, Osmanlı gücünün hezimete uğramasının en büyük müsebbibi olarak Enver Paşa'nın “*ihitiras*”ı gösterilir. “*İdeallerinizi gerçekleştiriyorsanız gerçeklerinizi idealleştirin*”²²¹⁵ diyen Enver Paşa'nın, sonunda “*bir Bolşevik kurşunuyla*” ölene kadar

²²¹¹ Nitekim Falih Rıfki, Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında, herkesin zaferden umudunu tamamen kestiği ve barış yapma imkânını düşündüğü bir dönemde, Enver Paşa'yı barışa ikna için gelen dostu Necip Bey'e verdiği cevap, kendine son derece güvenen Paşa'nın kişiliğini yansıtır: “... *bilmiş ol ki, ben Allah tarafından büyük Turan hakanlığını kurmaya vekilim.*” Falih Rıfki Atay, *Zeytin Dağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.s.33

²²¹² Jan Assman, *a.g.e.* s.45

²²¹³ Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları*, s.101

²²¹⁴ Yaşar Kemal, *a.g.e.* s.100

²²¹⁵ Nihat Behram, *a.g.e.* s.119

Almanların yararına savaş stratejisi güttüğü iddia edilir. Kış aylarında eksi 25-30 dereceye kadar düşen hava koşullarının yaşandığı yörede, köylülerinin uyarılarına rağmen “söz dinlemeyen Enver ile bacanağı Hafız Hakkı, 1914’te on gün içinde” buz tutan dağlara “120 bin askerimizi cehenneme sürer gibi” sürerek yok olmalarına neden olmuştur. “Bir haris-i şöret, bir mariz-i hayal” diye isimlendirilen Enver Paşa, “Rusların elinden Kars ve Sarıkamış’ı alacağım diye, Allahüekber ve Soğanlı dağlarında 90 bin askerin düşmana tek kurşun atmadan donmasına neden”²²¹⁶ olduğu için olumsuz bir imge olarak verilir.

Arif Akpınar’ın Sarıkamış faciasını konu edindiği *Kardan Kanatlar* isimli romanında orduyu Allahuekber Dağları’ndan düşman üzerine sürme fikrine “Kış bütün şiddetiyle bastırılmış durumda, askerin durumu ortada. Askerin çoğunun ayağında ham çarık var. Bir kısım asker, hala Yemen yazlıklarıyla duruyor.”²²¹⁷ gibi gerçekçi gerekçeler sunan Hasan İzzet Paşa’yı azlederek, bu gerekçeleri kabul etmeyen Enver Paşa, bir ordunun tümünden tasfiye edilmesinin nedeni olarak sunulur. Bu gerekçeleri umursamayan Enver Paşa’yı Almanlar, “Türk askeri Kafkaslarda görülünce milyonlarca Müslümanın Ruslara karşı ayaklanacağı” sözleriyle ikna etmişlerdir. Buna samimi olarak inanan Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa yerine önce kendisini, sonra da Hafız Hakkı Bey’i atayarak bu harekâta girişir. Büyük bir trajediyle biten bu hayal yüzünden cephedeki askerler, “Paşa’ya hiç de iyi nazarla”²²¹⁸ bakmamaktadırlar.

Şerife Balkaş Gülseçgin, *Sarıkamış* isimli romanında büyük bir askeri başarısızlık olmasının yanında trajik bir olaya dönüşen Sarıkamış Harekâtı’na neden olan Enver Paşa’yı olumsuz nitelendirmelerle verir. Kendisi gibi bir saray damadı olan Hafız Hakkı Paşa’nın gerçekte uyuşmayan raporlarına güvenerek büyük bir risk alan Enver Paşa, altmış bin askerin ölü, yaralı ve kayıp olarak kaybedildiği bu harekâtın sorumlusu olarak gösterilir. “Cephane malzemeleri ve iaşe durumu”²²¹⁹nu önemsemeyen emrini verdiği savaşın ağır bilançosunu aldığı anda “kendisini çok daha zorlu günlerin beklediğini”²²²⁰ bilerek İstanbul’a geri döner.

²²¹⁶ Nihat Behram, a.g.e. s.76

²²¹⁷ Arif Akpınar, a.g.e. s. 53

²²¹⁸ Arif Akpınar, a.g.e. s.118

²²¹⁹ Şerife Balkaş Gülseçgin, a.g.e. s.47

²²²⁰ Şerife Balkaş Gülseçgin, a.g.e. s.253

İsmail Bilgin'in *Sarıkamış* isimli eserinde Paşa, gerçeklere sırtını dönen inatçı bir kişilik olarak betimlenir. Hasan İzzet Paşa'nın taarruz için baharı bekleme önerisine karşın, Hafız Hakkı Bey'in teklifini kabul eden Enver Paşa, bizzat denetlediği cephede, askerlerin içinde bulunduğu koşulları yerinde görmesine rağmen o harekâta izin verir. Kendisinin de tanık olduğu ordunun durumu onu bu sevdasından vazgeçiremez. Enver Paşa, adeta bütün olumsuz koşullara inat ederek bu harekât emrini vermiş gibidir: *"Askerler, hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarık, sırtınızda palto olmadığını gördüm. Birçok yönlerden şimdilik giderilmesi çok zor eksiklikler içinde olduğunuzu anladım. Fakat bu eksikliklerin savaşmada birliğin çabalarına ve ileri atılışlarına zarar getirmeyeceğine inanıyorum. Başarı dış görünüş ve giysilerle değil, her askerin kalbindeki yiğitlik ve cesaret ile kazanılır."*²²²¹ Yazar anlatıcı, savaşın seyrinin Enver Paşa'yı yalanladığını birçok kez ima ederek, bu faciayı anlatmayı sürdürür.

Ufkun Balkış'ın *İncecikten Bir Kar Yağar* isimli eserinde Paşa, egosundan dolayı gerçeği göremeyen bir kişiliktir. Faciayla sonuçlanmış Sarıkamış Harekâtı'nı, Enver Bey'i merkeze alarak anlatan yazar, *saray damadı* olan Enver Paşa'nın yine bir başka damattan gelen raporlara istinaden taarruza giriştiğini anlatır. Erzurum'dan Sarıkamış önlerine kadar hem askeri stratejilerle hem de sevgilisinin hayalleri ve mektuplarıyla ilgilenen Enver Paşa, savaşın seyri ve kendi ruhsal durumu hakkında biricik aşkı Naciye'ye sıklıkla yazar. Kendi kararlarını uygulamada titiz bir karakter olan Enver Paşa, birçok askerin ölümüyle sonuçlanacak harekâtın evvelinde karşı görüş belirten hocası Hasan İzzet Paşa'yı azlettiği gibi, savaş esnasında biraz beklemleri gerektiğini belirten İhsan Paşa'yı da azarlar: *"Yeter! Ben Enver'im! Ben... Ben Damad-ı Şehrîyarîyim! Ben Başkumandan Vekiliyim! Ben 3'üncü Ordu Kumandanıyım! Ben Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'yim! Ben amirinizim! Kararım kesindir! Bana karşı gelemesiniz!"*²²²² En kötü savaş koşullarında bile, henüz yüzünü görmediği sevgili eşini unutmayan Enver Paşa için en üzücü şey, karısına kavuşmadan ölmektir: *"O top tüfek gürültüsü arasında sizi görüyor gibi oldum... Gözlerim doldu... Gayr-ı ihtiyari 'Acaba burada öldüğümü duyunca hiç olmazsa bir kerecik olsun görüşmediğimize esef etmeyecek mi?' dedim. Ruhum, düşününüz, Allah aşkına*

²²²¹ İsmail Bilgin, a.g.e. s.58

²²²² Ufkun Balkış, *İncecikten Bir Kar Yağar*, Mendirek Yayınları, İstanbul 2015.s.199

düşününüz, her an böyle bir hale maruz bulunduğum halde, en ziyade esef ettiğim, sizi görmeden ölmektir.”²²²³

Müjgan Tekin’in *Ağıt* isimli romanında çok kültürlü Osmanlı devletinin Almanlar lehine maceraya sürüklenip parçalanmasının sorumlusu olarak işaret edilen Enver Paşa, bu dönemde Almanlar tarafından adeta devletin sahibi olarak kabul edilip öyle muamele görür. Osmanlı devletini “*Enverland*” şeklinde nitelemelerine yetecek kadar etkin olan bu “*ihtiraslı paşa*” yüzünden on binlerce asker tifüsten kırılmış, “*diğerleri soğuktan donarak*”²²²⁴ can vermiştir. “*Onca insanı ölüme yollayan Enver*”, “*linç edileceğim diye*” halktan gizlenmiş ve bir süre sonra da “*Alman dostları ile birlikte Anadolu’nun gözlerine kan çukurları açıp korkakça*”²²²⁵ kaçmıştır.

Ölüme Yürüyüş isimli romanında Sarıkamış felaketini konu edinen Cemalettin Taşkiran, savaşın dehşetli yüzünü tasvir etmekteki başarısını, Enver Paşa’nın *idealist* kişiliğini yüceltmede de kullanmaktan imtina etmez. Hasan İzzet Paşa’nın karşı çıkmasına rağmen, kaybedilen Osmanlı topraklarını tekrar geri alabilmek için tüm devleti riske atmaktan çekinmeyen Enver Paşa, özellikle Hafız Hakkı Paşa’nın geçiş güzergâhları hakkındaki raporuna çok güvenir. Paşa’nın, diğer subayların da verdiği destekle orduyu kışın en çetin döneminde yürütmek suretiyle başlattığı taarruz, doğa engeliyle karşılaşmış ve 80 bin kişinin yitirildiği bir felakete dönüşmüştür. Savaşın en şiddetli zamanlarında bile eşine mektup yazmaktan geri durmayan Enver Paşa, kısa zamanda eşine büyük bir gurur yaşatacağı hayalindedir. Takviye güçleri beklemeden başlattığı saldırılarda birçok askerin ölmesine neden olan Paşa, bu tarihi hamlesinde omuzlandığı sorumluluğun bilincindedir. Paşa, adeta Rus ruleti oynayan bir aktör gibidir: “*Paşa, bazı nesiller tarihi yapar... Yapanlar umumiyetle şanssız nesillerdir. Ya kahraman olurlar, ya rezil... Kendileri de aileleri de sıkıntı çeker... Onlar çok yaşamazlar... Onlar çok yaşarsa, bu defa devlet yaşamaz, millet yaşamaz. Evet... Kaderdir bu... Bizim nesil tarih yazıyor... Bu vatan bizim... O halde vatanın karı da buzu da tifüsü de hoş geldi. Haydi, gazanız mübarek ola...*”²²²⁶

Kar Çiçekleri romanında Sarıkamış’ın faciayla sonuçlanmasını Enver Paşa’nın “*Turanizm rüyası*”na bağlayan Fügen Topsever, “*şöhreti ve Padişaha damat olması*

²²²³ Ufkun Balkış, *a.g.e.* s.211

²²²⁴ Müjgan Tekin, *a.g.e.* s.12

²²²⁵ Müjgan Tekin, *a.g.e.* s.135

²²²⁶ Cemalettin Taşkiran, *a.g.e.* s.53-54

nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun hakiki başı²²²⁷ olarak nitelendirdiği Enver Paşa, “Rus ordusunun Kafkasya’da imha edilmesiyle bütün Türk yurtlarının isyan edeceği” ve bunun sonucu olarak da “Kafkasya’nın Türklere katılacağı”²²²⁸ inancındadır. Bu rüyasına karşı çıkan Hasan İzzet Paşa’yı görevden alan ve yanındaki subayları da ikna eden Paşa, “Alman cephesinde yenilgi almış Rusların”²²²⁹ hiç beklemedikleri bir zamanda kuşatma taarruzuyla karşılaşp yenileceğini düşünür; ancak donanımsız askerlerle girişilen bu planın ne kadar yanlış bir stratejiyle yürütüldüğü kışa yenilen “kar çiçeklerinin” sayısı ile daha iyi anlaşılır.

Kar Bozgunu romanında Sarıkamış yenilgisini işleyen Halide Alptekin, Üçüncü Ordu’nun tümüyle yok olmasıyla kaybedilen onca insanı, savunmasız kalan Doğu sınırı nedeniyle başlayan Rus istilasını, hep Enver Paşa’nın hayalci kişiliğine bağlar. Cepheye vardığında bizzat şahit olduğu ve “ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm”²²³⁰ diyerek onların durumundan haberdar olduğunu belirten Paşa, kışa rastlayan bu harekât planının geri tepeceğini ve hazırlıksız olan ordunun bu sayede perişan olacağını ifade eden başta Hasan İzzet Paşa ve diğer subayları azarlayarak Hafız Hakkı’nın raporuna istinaden harekât emrini verir. Almanların kendi cepheleri rahatlasın diye Enver Paşa’ya açtırdıkları Kafkas cephesi, Enver Paşa için de ayrı bir anlam ifade eder: “Almanların bu isteği, Enver Paşa’nın turan hayaliyle, büyük Türkistan emelleriyle de örtüştüğü için bu yamaçlardaydı. Harb-i Umumiye bunun için girmişlerdi. Maşa olarak kullanıldıklarının farkında değildiler.”²²³¹ Kendi idealleri uğruna Almanları rahatlatan bu savaşla, ordu Sarıkamış’ta tümüyle yok olduğu halde Enver Paşa’nın güdümündeki İttihat ve Terakki hükümeti, cepheden gelen bozgun haberlerine sansür uygulayarak, gazetelere zafer başlıkları attırır:

“Sarıkamış’ta olup bitenler, hiçbir şekilde devletin başşehri olan İstanbul’a duyurulmamış, saklı bırakılmıştı. Bunun en çarpıcı örneği, onca acı ve kaybın sonunda yayımlanan gazete başlıklarında gizlenmişti.

7 Ağustos 1914’te başlayan sansür, Sarıkamış’ta yaşananların sonunda, gazetelerden şu başlıkla haber geçiriyordu:

---

²²²⁷ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.75

²²²⁸ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.75

²²²⁹ Fügen Topsever, *a.g.e.* s.77

²²³⁰ Halide Alptekin, *a.g.e.* s.157

²²³¹ Halide Alptekin, *a.g.e.* s.121

HER TARAFTAN ZAFER HABERLERİ GELİYOR”²²³²

Ertuğrul Osman’ın Sarıkamış faciasını işlediği *Emret Paşam* romanında Enver Paşa, *idealist* bir kişilik olarak sunulur. Başkumandan sayılan Padişah’ın vekili ve orduların başkomutanı olan Enver Paşa, “*Osmanlı tebası içinde gelinebilecek en yüksek*”²²³³ mevkiyi işgal etmenin verdiği yetkiyle gizlice Almanlarla anlaşmıştır. Bu anlaşmayla girişilecek savaşlardaki amacı, devleti yeniden diriltmektir. Buna “ikinci Timur Hareketi” adını koyan Enver Paşa, bu sayede “*askerinden siyasetine, sanayisinden ticaretine kadar her alanda Türk milleti kendi topraklarının efendisi*”²²³⁴ olacaktır. Kışın ilk günlerine rastlayan bir süreçte Enver Paşa’nın saldırı emrine karşı gelen Hasan İzzet Paşa’yı azlederek, onun görevini devralan Enver Paşa, kafasındaki “*Turan*” idealini gerçekleştirmek için zaman kaybedecek durumda değildir. Hafız Hakkı Bey’in yanlış haritalarla desteklediği raporlara güvenerek harekât emrini veren Paşa, ne kadar yanıldığını iki hafta içinde anlayacaktır. Daima yanında bulunan Sami Bey’in müşahedeleri, idealist Paşa’nın ruh iklimini de açıklar niteliktedir: “*Enver Paşa, genç yaşında Osmanlı’nın içinde bulunduğu fitne kazanında cihangirliğe soyunmuştu. Büyük Turan imparatorluğunu kuracaktı. Ama görüldüğü kadarıyla artık dünya Osmanlı gibi bir imparatorluk göremeyecekti.*”²²³⁵ Alınan yenilgiyle Hasan İzzet Paşa’nın haklılığı tespit olunur ve Enver Paşa, kurmaylarıyla birlikte arkasında büyük bir felaket manzarası bırakarak İstanbul’a doğru yola çıkar.

Cihangir Akşit, *Sarı Sessizlik*’te Sarıkamış yenilgisini Sacit isimli teğmenin penceresinden değerlendirirken Enver Paşa’nın “*hesapsız, hazırlıksız, bir hayale*” göre karar verdiği savaştaki yenilgiyi sorumluluk sahibi bir subay olarak sorgular. “*Zaman yanlıştı, askere iyi bakamamıştık. Bizleri karlı dağlara zamansız sürdüler. Yok olduk...*”²²³⁶ ifadeleriyle özetlediği harekattan sorumlu Enver Paşa’nın hırslı kişiliği, bir detayla deşifre edilmeye çalışılır. Dağınık askerleri toplamak için cepheyi teftiş ettiğinde yakaladığı bir zabite uyguladığı ceza, Paşa’nın kişiliğini de yansıtan “*korkunç önlemler*”den biri olarak işlenir: “*Enver Paşa 27 Aralık 1914 günü, ağaca yaslanmış, korku içinde duran, yarı şokta bir zabıt vekiline rastladı ve onu avcı hatlarından alıp*

²²³² Halide Alptekin, *a.g.e.* s.216

²²³³ Ertuğrul Osman, *a.g.e.* s.43

²²³⁴ Ertuğrul Osman, *a.g.e.* s.49

²²³⁵ Ertuğrul Osman, *a.g.e.* s.252

²²³⁶ Cihangir Akşit, *a.g.e.* s.372

kolordu karargâhının bulunduğu yere getirdi. 'Kaçarken tuttum, kurşuna dizilecek!' emrini verdi. Sonra ona dönüp sordu:

'Niye kaçtın?'

Çok genç asker kendini toparlayarak cevap verdi:

'Kaçmadım, bütün takımım şehit düştü, yapayalnız kaldım!'

Başkumandan vekili köpürdü:

'Bütün takımın gitti de sen niye bir mucize gibi kurtuldun yavrum? Kurşuna dizilsin!'

Ertesi gün zafer olur da çocuk bağışlanır diye tüm karargâh, emri biraz geciktirip umutla bekledi. Ancak ne zafer oldu ne de Enver Paşa verdiği emri unuttu. Sarı benizli, uzun ince boyunlu, yırtık çarıklı, parlak yüzlü, tüysüz çocuk gözünü bağlatmadı. Patlamayla birlikte yere yıkılıp manganın ilerisinde bir soru işareti gibi kıvrılıp kaldı."²²³⁷

Sara Gürbüz Özeren'in *Donmuş Umutlar Sarıkamış* adlı eserinde, Sarıkamış faciasında en büyük rolü oynamış Enver Paşa'nın kişiliğine dair daha dikkat çekici değerlendirmeler yapılır. Almanlara yakınlığıyla bilinen Paşa'nın "vatan sevgisi"nin herkes tarafından takdir görmesi, onu tanıyan geniş halk kesimlerine onun "ileriye göremeyecek kadar toy"²²³⁸ olmasını unutturmaya yetmez. Yüzbaşı olarak atandığı Makedonya'daki ilk görevinde dağlara çekilerek Bulgar çetelerine karşı amansız bir mücadele yürüten Enver, dâhil olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kararı gereği eniştesi Nazım Bey'i bile vurdurmaktan imtina etmez. Sultanın yeğeniyle nişanlanarak Saray'a yakın olmanın imtiyazını da alan Enver Paşa, hükümetten ve Padişah'tan gizli politikalar sonucu Osmanlı devletini Almanların müttefiki olarak savaş sokmayı başarır.

Enver Paşa, "Napolyon olma duygusunun"²²³⁹ bir gereği olarak toprak kaybeden Osmanlı'ya yeni ufuk diye belirlediği Orta Asya'daki Türk coğrafyasına ulaşma hayalini ancak bu savaşa girerek elde edebileceğine inanır. Paşa, Ruslara Sarıkamış'tan saldıran "Kafkasya Fatihi olarak Hindistan'a ilerleyecek, bütün Orta Asya'yı Türk

²²³⁷ Cihangir Akşit, *a.g.e.* s.231-232

²²³⁸ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.24

²²³⁹ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.52

bayrağı altında”²²⁴⁰ toplayacaktır. Osmanlı ordusunda deneyimli paşa ve subayları tasfiye ettikten sonra yerlerine getirilen genç rütbeliler, onun bu *Turan idealinden* çok etkilenecek ve ona her türlü desteği verecektir. Hasan İzzet Paşa gibi daha deneyimli ve temkinli hareket eden ve ordunun realitesini bilen kişileri bir bir görevden aldıktan sonra, amacına ulaşmanın kolaylaşacağını sanmaktadır. Hâlbuki gerçekler, onu hiç unutamayacağı bir biçimde şaşırtacaktır: “*Enver Paşa'nın Kafkasya'yı aşıp Büyük Turan İmparatorluğu'nu kurma hayali, karlara gömüldü. Üstelik Türk ordusu ile Sarıkamış önlerinde çarpışanlar, Enver Paşa'nın kurtarmaya gideceği Türkistan illerinden toplanmış Türk erleri ve subaylarıydı.*”²²⁴¹

Enver Paşa hakkında kapsamlı bir biyografi kitabı da olan Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*'da *başına buyruk* davranıp Almanlarla anlaşılan Paşa'nın Osmanlı'yı soktuğu savaşta hem kendisini hem de devleti bitirdiğini vurgular. “*90.000 kişilik bütün bir orduyu hemen tamamen yutmuş*” Sarıkamış Hareketi'nin Enver Paşa'nın “*delice macerası*”²²⁴² nedeniyle yaşandığını ifade eder. Kafasındaki Turan idealini yurttan kaçtıktan sonra da gerçekleştirmek için mücadele eden Enver Paşa'nın Orta Asya'da bu uğurda öldüğünü aktarırken onun kişiliğini de özetlemiş olur: “*Faydasına inandığı usullerle giriştiği bir hareket için hayatını vermişti. Muhakkak ki cesurdu. İyi bir ordu teşkilatçısıydı. Ama mutaassıptı. Fakat taassup başka, idealizm gene başkaydı. Geniş ölçüde kurucu ve yapıcı bir devlet adamı olmaksızın bütünü başkadır.*”²²⁴³

3.2.10.5. Bediüzzaman Said Nursi

1878 yılında Bitlis Hizan'a bağlı Nurs Köyü'nde doğan Said Nursi, yaşamının ilk yıllarını Doğu'daki değişik medreselerde geçirir. Burada şahit olduğu yetersiz eğitimler, onu Medreset'üz Zehra ismini verdiği bir eğitim projesine yönlendirir. Eğitim alanında geri kalmış Doğu'yu din ilimleriyle fen bilimlerini buluşturacak bu eğitim modeliyle kalkındırmak isteyen Molla Said²²⁴⁴, Rus işgaliyle başlayan süreçte direnişe katılacak ve esir alınarak Sibiryaya gönderilecektir. Ekim Devrimi'nden yararlanarak yurda dönen Said Nursi'nin, Cumhuriyet'in ilanından sonraki yönetimle zıt düşmesi,

²²⁴⁰ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.170

²²⁴¹ Sara Gürbüz Özeren, *a.g.e.* s.277

²²⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.78

²²⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.225

²²⁴⁴ Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.s.133

hayatının sonuna dek sürecek sürgün hayatına zemin hazırlar. Bu dönemde yazdığı Risale-i Nur'larla yeni bir dini hareket başlatan Said Nursi'nin hayat hikâyesi, sınırlı da olsa roman dünyamıza yansır. Gerek hayat hikâyesi gerekse yazdığı eserlerle toplumumuzda özgül bir ağırlığı olan Bediüzzaman'ın özellikle ilk yılları, Doğu'yu işleyen bazı romanlara konu olur.

Metin Aktaş'ın bir Ermeni gencin bakış açısıyla kaleme aldığı *Son Derviş* isimli romanında Said Nursi'yi, cesaret ve merhametinin yanında idealist kişiliğiyle verir. Ailesi öldürülen Serkis'i Hamidiye milislerinin elinden kurtaran Said Nursi, gencin adını Salih diye değiştirip yanına alır. Cizre yöresinde hüküm süren 48. Hamidiye Alayı ve Miran aşireti reisi Mustafa Paşa'yı yaptığı zulümlerden vazgeçirmeye giden Derviş, Paşa'nın karşısına çıkardığı âlimleri münazarada yenerek, şöhretini daha da perçinler. Bu sırada cahil ve perişan Bölge halkının makûs talihini değiştirecek olan "*anadili Kürtçeyle fen ve din eğitimi veren bir üniversite*"²²⁴⁵ kurmak için harekete geçen Derviş, arkasında çalkantılı bir coğrafyayı bırakarak İstanbul'a gider. Burada Sultan Abdülhamit'ten bu üniversite için yardım talep eden Derviş'i saray bürokrasisi önce tımarhaneye, sonra da hapishaneye gönderir. Hapisten çıktıktan sonra bir süre İttihat ve Terakki'ye ilgi duyan Derviş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra partideki milliyetçi söylem nedeniyle onlardan uzaklaşır. Bu sırada 31 Mart Vakası'na ismi karıştığı için yargılanır ve suçsuz bulunarak serbest bırakılır.

Bütün bu yaşadıklarından sonra İstanbul'dan umudunu kesen Derviş, Bölge'ye tekrar döndüğünde artık Rus işgali başlamış ve Bölge bir savaş alanına dönmüştür. Gönüllü milis olarak katıldığı bu savaşta, masum Ermeni halkın zarar görmemesi için giriştiği çabalarla savaşı bir hukuk ölçüsünde yürüttüğünü göstermiş olur. Bitlis yakınlarında Ruslara karşı savaşırken yaralanarak esir düşen Derviş, Sibiry'a sürgüne gönderilir. Bu arada Rusya'ya geçen Serkis/Salih de Ekim Devrimi'ne denk gelen tarihlerde bu sürgün bölgesinde askerlik yapmaktadır. Serkis'in yardımıyla oradan kaçan Derviş, son nefesini Urfa'da vermeden önce Ermenistan'dan davet ettiği Serkis'le tekrar görüşmeyi başarır. Ailesi Müslümanlar tarafından öldürülmüş bir Ermeni olarak Derviş'in cenazesi başında ağlayan Serkis için Derviş, bir değer insanıdır: "*Sen yeryüzünde yok olmakta olan bir neslin son temsilcisisin... 'Son Derviş'sin. Kendini üzme! Sen hayatın boyunca inandığın, doğru bildiğin şeyler için çalıştın. Bunu*

²²⁴⁵ Metin Aktaş, *Son Derviş*, s.121

biliyorum. Her insan hata yapar. Sen de yapmış olabilirsiniz. Ama hatalarını anlayacak kadar da erdemli bir insansın. Senin bu karakterini seviyorum.”²²⁴⁶

Sadık Yalsızuçanlar, daha sonra Üstad ismini alacak *Dem* isimli romanında Said Nursi'nin hayatından ve eserlerinden bahislerle kendisini etkileyen yönlerine değinir. “*Biz acele ettik kışta geldik, siz cennetâsâ bir baharda geleceksiniz*”²²⁴⁷ diyerek kendisinden sonraki nesli selamlayan Said Nursi'nin Bitlis'ten başlayan ve o dönemin medreselerinde devam eden ilim hayatının yanında Birinci Dünya Savaşı yıllarına, Rusya'daki esaretine, esaretten kaçış ve peşinden yürütülen Kurtuluş Savaşı'ndaki faaliyetlerine yer verilir. Cumhuriyet kurulduktan sonra iktidarın soğuk yüzüyle karşılaşan Said Nursi, bundan sonraki yaşamında ya sürgünlerde ya da zindanlarda olacaktır. Bu süreçte Risale-i Nurları yazacak olan Said Nursi, yazar anlatıcılığı da etkileyecek ve onun yaşamını yönlendirecektir. Yazar anlatıcı, mutevazı bir hayatın ürünü olan bu eserlerden aktardığı parçalarla Said Nursi'nin yaşam felsefesini ve İslami kişiliğini vermeye çalışır: “*Bir zamanlar, dağdağalı bir ruh fırtınasıyla Eski Said'in gülmelerinin, Yeni Said'in ağlamalarına dönüşeceği bir sırada, gençliğin derin uykusundan, ihtiyarlık sabahıyla uyandığım bir anda, bu yakarış yazıldı.*

Ey Merhameti Sonsuz Rabbim ve Ey İkrâm Sahibi Yaraticım!

Gençliğim zayi olup gitti. Geriye ömrümün meyvesi olarak, elem veren günahlar, acılar ve kuşkular bıraktı.

Ve bu ağır yük ve hastalıklı kalp ve mahçup yüzümle kabre yakınlaşıyorum. (...)

Özellikle benim gibi bir nefsi taşıyanlara, şu dünya çok gaddardır, aldatıcı ve acımasızdır.

Bir lezzet verse, bin acı çektirir. Bir üzüm tanesi yedirse, yüz tokat vurur...”²²⁴⁸

Arif Akpınar'ın Sarıkamış Harekâtı'nı konu edinen *Kardan Kanatlar* adlı romanında, Said Nursi'nin Sibirya'daki sürgün dönemindeki manevi cephesi verilir. Sarıkamış'ta “*düşmana mermi atmadan kardan kefenler*”²²⁴⁹ giyen askerlerin trajik sonu, Rusların Doğu Anadolu'yu rahatça işgaliyle sonuçlanır. “*Önce Van'a, sonra Muş*

²²⁴⁶ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.592

²²⁴⁷ Sadık Yalsızuçanlar, *Dem*, s.30

²²⁴⁸ Sadık Yalsızuçanlar, *Dem*, s.316-317

²²⁴⁹ Arif Akpınar, *a.g.e.* s.129

ve Bitlis'e"²²⁵⁰ giren Rus ordusu, karşısında direnen düzenli bir ordu bulamayınca ölümden kurtulan askerleri ve gönüllü milisleri de esir almıştır. Bu koşullarda sağ kalmayı başaran birkaç kişiyle birlikte Sibiryaya'ya esir olarak götürülen Şeyhoğlu Satılmış, burada Bediüzzaman ismiyle meşhur olmuş Said'le tanışır. Kampa gelişiyle birlikte "maneviyat ve moral artışı"na neden olan Said, burada esarete bulunan subay ve askerlere sabır ve metanet tavsiye eder. Satılmış, bu dönemde esir kampını ziyarete gelen Nikola Nikolaviç'le Bediüzzaman'ın bir macerasına da tanık olur. Said, düşman kumandanına "Ben bir İslam âlimiyim. Bir Müslüman, kâfirin karşısında hürmet için ayağa kalkmaz."²²⁵¹ diyerek tepkisini gösterince, Kumandan bunu kişiliğine bir hakaret olarak algılayıp onu Divan-ı Harp'e verir. Bu yargılamada idam kararı alınan Said, alınan karara karşı lakayt bir tutum takınınca idam edilecekken son anda affedilir. Bediüzzaman, takip eden süreçte Rusya'da başgösteren ihtilalden yararlanarak, firar eder ve Avrupa üzerinden yurda döner.

İsa Yılmaz'ın Birinci Dünya Savaşı yıllarında birbirlerine sevdalanan Aşur ile Lena'nın aşklarını anlattığı *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak* romanında savaş da önemli bir yer kaplar. Kazım Karabekir gibi bir komutanın başarıları yanında Bediüzzaman gibi gönüllü alay önderlerine de yer verilen eserde, halk ve ordunun elbirliğiyle kazanılan savaşın farklı cepheleri de irdelenmiş olur. Süphan Dağı eteklerinde "öğrenci ve gönüllülerden oluşan beş bin kadar insana savaş talimi"²²⁵² yaptırıp Ermeni çetelerine ve Rus ordusuna karşı mücadele eden Said Nursi, bu arada "ilk Kur'an tefsiri niteliğindeki kitabını"²²⁵³ da yazmaktan geri durmaz. Birçok talebesini savaşta yitiren Said Nursi, Bitlis müdafasında köprüden atlarken ayağı kırılınca teslim olur. Derdest edilmesinin ardından başlayan esaret yılları, Sovyet Devrimi'nden sonra baş gösteren kargaşalıktan yararlanarak Avrupa üzerinden tekrara İstanbul'a dönmesine kadar devam eder. Yazar, Said Nursi'nin esir olarak alıkondduğu Kosturma'da Kafkas Cephesi Komutanı Nikola Nikolaviç'in karşısında ayağa kalkmamasını da Müslüman bir âlimin izzetine örnek olması hasebiyle aktarmadan geçemez.

---

²²⁵⁰ Arif Akpınar, *a.g.e.* s.128

²²⁵¹ Arif Akpınar, *a.g.e.* s.179

²²⁵² İsa Yılmaz, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, s.60

²²⁵³ İsa Yılmaz, *a.g.e.* s.60

Selçuk Kızıldağ'ın *Nargin/Sarıkamuş'tan Sibiryaya* romanında, Sarıkamuş Harekâtı'nda amcasıyla esir düşen Alptekin, Sibiryada geçen esaret yıllarında Said Nursi'yle karşılaşır. Onun kitap okuması ve sessizce tek başına oturmasından etkilenen Alptekin, Said Nursi'yle diyalog kurmaya çalışır. “*Bitlis dolaylarında bir milis kuvvetinde Ruslarla çarpışırken*”²²⁵⁴ esir düştüğünü öğrendiği Said Nursi'nin Çar'ın akrabası Nikola Nikolaviç'in önünde ayağa kalkmamasıyla gösterdiği cesaret, onun dikkatini çeker. “*Ben İslam âlimiyim. İmanlı kimse gayrimüslim bile olsa kıyam edemez. Benim inancım böyledir.*”²²⁵⁵ sözleriyle kendini savunan Said Nursi, yargılanma neticesinde çıkan idam hükmüne önem vermez ve namaz kılarak kurşuna dizileceği yere geçer. Tavırlarındaki samimiyetten dolayı Nikola Nikolaviç, “*doğrusu beni etkilediniz*” diyerek onun ölüm kararını kaldırır. Alptekin, bir süre sonra başka bir kampa götürülünce Said Nursi'yle olan iletişimi de kopmuş olur.

3.2.10.6. Ebu'l Hasan-ı Harakani

İran sınırları içinde bulunan Harakan adlı bir köyde doğduğu için Harakani olarak anılan bu mutasavvıfın, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki bir rivayete göre, Kars'ın fethine katılıp burada şehit olmuştur. Nakşibendiyye silsilesinde yer bulan ve Üveysiliği üzerinde çok durulan bu tasavvuf ehli zat, Kars'ın manevi mimarlarından kabul edilir. Özellikle Sadık Yalsızuçanlar'ın *Cam ve Elmas*'ıyla Harakani'nin hayat hikâyesi edebiyatın da gündemine girmiş olur.

Kars'ın önemli manevi şahsiyetlerinden olup dergâhında yüzyıllardır nice gönül erenlerinin yetiştiği Harakani Hazretlerinin hem manevi kişiliğinden hem de dergâhındaki manevi iklimden bahseden Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas* isimli eserinde, onu tarihten bugüne getirerek ondan feyiz almaya çalışır. Dergâhındaki şeyhin ağzından birçok kerameti ve menkıbelerini aktaran yazar anlatıcı, onun kente ve Anadolu'ya aşladığı ilim ve irfan öğretisine talip olur. Kars Kalesi'nin imarı sıralarında bir askerin rüyasına istinaden keşfedilen mezarının üstünde “Menem şehid-i said Harakani” yazılı levha, “*savaşta aldığı pazu yarasından hala kan*” sızan Hazret'in şahidi olur. Tasavvuf ehlince “*Her iklimin bir kutbu vardır*” denilerek metafiziki gücüne inanılan Harakani, “*dünya onların omzunda durur*” denilen dünyanın manevi

²²⁵⁴ Selçuk Kızıldağ, a.g.e. s.310

²²⁵⁵ Selçuk Kızıldağ, a.g.e. s.314

dinamiklerinden biri olarak kabul edilir müritlerince. Dünyevi bir iş için Kars'a gelen yazar anlatıcı, Harakani'nin makamından ilahi aşkın talibi olarak ve yeniden yazacağı kendi "öykü"sünün yazarı olarak ayrılır. Harakani, artık yazar anlatıcının Allah'a ulaşacağı iltica makamıdır:

*"Benden fazlalıklarımı al. Ne kadar kimliğim varsa yok et. Sil onları, yalınlaştır beni. Benim iradem yok, takatim kalmadı, gücümü kuvvetimi gider. Beni kendine benzet. Eğ, bük, kes, doğra, yak, azalt, saydamlaştır, beni kendine benzet. Beni ben olmaktan çıkar. Benliğimi gider, tedbirimi bıraktır. Ben demeyeyim, sen diyeyim. Sana geliyorum. Şimdi kapına geliyorum. Bütün kapıları terk ettim, bütün eşikleri bıraktım, bütün odalardan çıktım, bütün görüntüleri bırakıyorum, giysilerimi atıyorum, ağırlıklarımı terk ediyorum. Sana geliyorum, beni kendine getir. Beni kendime getir, sana geliyorum. Senin yüreğine bakıyorum."*²²⁵⁶

İsa Yılmaz'ın *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi* isimli romanında yıllar önce tehcir edilen dedesinin bıraktığı hazineyi elinde bir haritayla bulmak için Kars'a dönen Sevan ile dedesinden kalan evin yeni sahibi Âdem, hazineyi bulmak için iz ararken Kars'a da uğrarlar. Kars'a gelmişken Harakani Hazretleri'nin ruhuna da bir Fatiha okuyan Âdem için adı anılan ulu kişi, ölmediğine inanılan bir zattır. Çocukluğuna rastlayan ilk ziyareti sonrası okuduğu Yasin ve Fatiha daha sonraki haftalarda da devam etmiş; Âdem, İstanbul'a gideceği tarihe kadar her Perşembe onun kabrini ziyaret etmekten geri durmamıştır. Sevan'ın önem vermediği bu ölü insan "*Âdem için yüceler yücesi bir evliya*"²²⁵⁷ dır.

3.2.11. Azınlıklar

Zaman ve mekân ortaklığına bina edilmiş bir birlikteliğin oluşturduğu kolektif belleğe yaslanan Bölge insanı, son yüzyıldaki elim hadiseleri hariç tutarsak Türk'ü, Kürt'ü, Ermeni'si, Malakan'ı, Ezidi'siyle bir toplumsal konsensus çerçevesinde yaşamış ve bu birlikteliği hassasiyetle korumaya çalışmıştır. Bölge'de çoğunluğu oluşturan Müslümanlardan (Türk, Kürt) başka, özellikle dört ilde (Van, Bitlis, Erzurum, Elazığ)

²²⁵⁶ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, s.57

²²⁵⁷ İsa Yılmaz, *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi*, s.

Ermeniler, Kars'ta Rus işgalinden sonra gelip yerleşen *Malakanlar* ve Bölge genelinde aslen Kürt olmalarına rağmen inanç itibarıyla *Yezidiler*²²⁵⁸ yaşamaktadır.

Romanlarda sıklıkla konu edilen Ermeniler, Tanzimat Fermanı'nın sunduğu imkânlardan en geniş şekilde faydalanan kesim olmuştur. 1863'te Tanzimat hükümetinin onayladığı Ermeni Anayasası, Ermenilere Osmanlı egemenliği altında kendini yöneten bir ulus statüsü verirken, yapılan reformlardan da en fazla yararlanma avantajı sağlamıştır. Berkes'e göre bu durum Ermeni ulusçuluğunun uyanmasına zemin hazırlamıştır.²²⁵⁹ Bütün bu yasal statülere ek olarak Ermeniler, Türklere ve Kürtlere oranla “çoğunlukla kasaba ve şehir merkezlerinde esnafılık, zanaatkârlık ve ticaretle, köylerde ise tarımla uğraşan bir topluluk”²²⁶⁰ olarak yaşamlarına devam etmişlerdir.²²⁶¹ Günlük yaşam için gerekli birçok eşyanın üretilmesinde çoğunlukla Ermeni zanaatkârların katkısı yadsınamaz. Bölgede yöneticilik pozisyonundaki Türk ve Kürt beylere tabi olan bu kesim, *kirvelik* gibi kültürel akrabalıklar yardımıyla Müslümanlarla ilişkilerini yüzyıllarca sıcak tutmaya çalışmıştır. Araştırmamızın konusu olan Doğu Anadolu'nun, çok kültürlü, çok inançlı, çok etnikli bir kimliğe sahip olması, yazılı olmayan ama en az onlar kadar güçlü olan kurallarla mümkün olmuştur. Bölge halklarının, birbirlerine karşı hukuklarını muhafazaya yarayan *kirvelik* tarzı akrabalıklar, azınlıklarla²²⁶² Müslüman çoğunluk arasında çıkabilecek muhtemel sürtüşmeleri devre dışı bırakarak birlikte yaşam olanağını mümkün kılmışlardır. Türk romanında azınlıklara yönelik Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren başlayan soğukluk²²⁶³, Bölge'yi konu edinen romanlara da yansımış, eserlerin genelinde görülen özellikle *üretken* Ermeni imajı *ihanet* eden bir iç düşmana evrilmiştir.

Kulin'in *Köprü* romanında Şeyh Sait isyanı verilirken adı anılan Hoşabe adlı Nasturi, Bölge'de yaşayan Kürt ve Türklerle iyi geçinen ve yardımsever kişiliğiyle öne

²²⁵⁸ Kürtlerin İslamiyet'ten önceki inancı olan bu dinde de Huda denilen tek tanrıya inanılır. Ona Kâinatın İlk Nedeni ve İlk Hareket Ettiricisi olarak taparlar. İslamiyet'teki ilk isyan eden varlık olarak geçen şeytanın ismi bu dinde Melekê Tawus'tur. Yezidilere göre sonradan affedilen Melekê Tawus'u anımsatan tavus kuşunun sembolik bir değeri vardır. Zerdüş'tin bir türevi olan bu inancın en önemli mekânı, Irak sınırları içinde kalan Sincar Dağları'nda bulunan Laliş'tir. Daha fazlası için bakınız: John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

²²⁵⁹ Niyazi Berkes, *a.g.e.* s.228

²²⁶⁰ Namık Kemal Dinç, *Onlar Gittiler Biz Barışı Yitirdik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.s.19

²²⁶¹ Kazım Karabekir'in tanıklığı da bu paraleldedir: “Bütün Doğu vilayetlerinde bulunan Ermeniler eskiden beri ahalinin zengin tabakasını teşkil ederler. Bunlar her türlü sanat, ticaret ve çiftçilikle uğraşırlar. Çiftçilik köylülere mahsustur... Bütün Ermeniler çalışkandır. Şehirli Ermeniler kendileriyle ciddi rekabet edebilecek Rumların bulunmadığı şehirlerde ticareti tamamen ellerinde bulundururlar. Sanat ve ticaret sahibi olan Ermeniler her şeyden önce ticaretleri için müsait yerler olan şehirlerde topludurlar.” Bkz: Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.139

²²⁶² Çalışmamızdaki azınlık kavramı, etnik temelli değil, Lozan Antlaşması'nda da gündeme gelmiş inançsal farklılıkları kapsamaktadır.

²²⁶³ Murat Belge, *Edebiyatta Ermeniler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.s.51

çıkan biridir. Bir süre önce Bölge’de yaşayan Ermenilerle Kürtlerin birbirini doğradığını, bir kısım Nasturilerin de İngiliz siyasetine alet olarak devlete karşı ayaklandığını anlatır. “Yaşamın ölmekten, öldürmekten çok daha değerli”²²⁶⁴ olduğuna inanan Hoşabe, Şeyh Sait isyanı yayılınca hasta olmasına rağmen Suriye’ye göçer: “Kâhyasını çağırmişti Hoşabe, ‘Bir karara vardım, Zilan’ demişti, ‘Muş’u, Varto’yu, Elaziğ’i kuşattığı gibi Mardin’e de yüklenmiş Sait. Öte yandan, Çemizgezek’e dayanmış adamları. Ben kalamam buralarda gayrı. Ailemi toplayıp hududu geçeceğim. Ne düşünürsün? Gidersem benimle gelir misin?”

Ben bu mülkün içinde doğdum beyim. Arapça bilmem ben. Müsaade et buralarda kalayım. Sen de gitme, bu sızılarla yola çıkamazsın beyim.

Çıkarım. Burada oturup ölümü beklemekten daha kolay gelir bana.”²²⁶⁵ Yazar, değişik inanç ve unsurları konu edindiği bu romanında azınlıklar hakkında olumsuz bir dil kullanmaktan özellikle kaçınmıştır.

Ömer Polat’ın *Saragöl*’ünde “romanın en renkli bölümü”nü²²⁶⁶ oluşturan Ermeni-Kürt ilişkileri, Apo Mikko’nun ağzından özlemle anlatılır. Burada Apo Mikko, geçmişe dönerek Bölge’de yaşayan Ermenilerle aralarındaki hukuku anlatır. Evlerini Ermenilere yaptıran bu insanlar, toprak işlemeyi, tarım araçları kullanmayı Ermenilerden öğrenmiş, iyi komşuluk ilişkileri temelinde birlikte yaşamışlardır. Ermenilerle başlayan komşulukları, o güne dek sorunsuz bir biçimde sürmüştür: “Bir Ermeni köyüne komşu etmişti bizi beyaz öküz... Efo dedem öküzünün sırtını sıvazladı, sağ olasın ak öküzüm, dedi, bizi iyi insanlara komşu ettin. Biz bu ellerde bir Ermeni’den kötülük görmedik. Gün kuşluk zamanına ulaşımda Efo dedem, ileri gelenlerimizden de yanına birkaç adam alıp Ermeni köyüne indi... Al giysiler içinde ince belli, fidan boylu kızlar hizmet etmişler yemek boyunca. Sonra da Ermenilerin ileri gelenleri, yüreğinizi berk tutun, demişler dedemlere, bizden size zarar gelmez. Gelse gelse yardım gelir, iyilik gelir.”²²⁶⁷

Müslümanlarla aralarında kirvelik tarzı akrabalık bağları kurarak yaşayan bu Osmanlı tebası, sonraki yıllarda görülen halklar arasındaki husumetler nedeniyle ya

²²⁶⁴ Ayşe Kulin, *Köprü*, s.192

²²⁶⁵ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.193

²²⁶⁶ Fethi Naci, *a.g.e.* s.271

²²⁶⁷ Ömer Polat, *Saragöl*, s.59-60

Kafkaslara ya da Suriye'ye göç ederler. Bölge'de bir Ermenistan devleti kurmak isteyenlerle Hamidiye Alayları arasında çıkan çatışmalar, birçok mağduriyete neden olduğu için romanda bu çatışmalı süreç olumlu ifadelerle verilmez.

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir* romanında temel tema olarak tespit edilmiş azınlıklar meselesi, Yusuf'la Hermin'in aşkları eşliğinde işlenir. Tanzimat Fermanı'yla birlikte Müslüman tebayla eşit haklara kavuşan azınlıklar, bu fermanın ilanından hoşnutken, Müslümanlar “Şeriatın çiğnendiğini, Müslümanların gâvurlarla aynı seviyeye indirildiği”²²⁶⁸ iddiasıyla şikâyetçidirler. Amerikan ve Fransız misyonerlerinin propagandasıyla uyarılan ve Rus devletinin kışkırtmalarına kulak kabartan Ermeniler, geçmişte hiç görülmemiş taşkınlıklara girişirler. Batı devletlerinin konsoloslukları eliyle, zayıflayan Osmanlı adeta azınlıklar bahane edilerek “terbiye” edilmeye çalışılır. Adi bir soruşturma için karakola çağrılan ve on yıldır burada olan Misyoner Wheller, yasal haklarından bahsederek ifade vermeye yanaşmayınca Binbaşı kızar: “Ne iş yaparmış? Neden buradaymış on yıldır?”

‘Protestan cemaatinin hizmetindeymiş. Tanrı yoluna adanmışlar kendilerini. İnsanlık, kardeşlik, iyilik için çalışmış işleri.’

Binbaşı sustu. Yorgun yüzünden bir karaltı geldi geçti, dişlerini sıktı.”²²⁶⁹

Yukarışehir'deki azınlık vurgusunun zayıflayarak devam ettiği *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Şemsettin Ünlü, Ermeni cemaatinden bir kısmının Rus işgaline karşı çıktığını belirtirken, bir kısım Ermenilerin Ruslara yardım ettiğini ifade eder. Yusuf'la Hermin'in ilişkisi özneline verilen *biz* ve *öteki* hassasiyeti paylaşım savaşının nesnel koşullarında daha trajik bir hal alır: “Savaş sona ermiş, gidenlerin bıraktığı boşluk kalmıştı gerilerde. Sokaklar تنها, insanlar durgundu. Sınır boylarında kimi Ermenilerin gelen düşmandan yana çıktıkları, ordunun önünde arkasında Ruslara yataklık ettikleri ağızlardaydı. Oğulları, kocaları, kardeşleri askerde olanlar soğudular sanki komşularından”²²⁷⁰

Şükûfe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor* romanında Adnan, savaş nedeniyle savrulan ailesini ararken Palu'da çocukluk arkadaşları Ardaş'la Artin'e rastlar.

²²⁶⁸ Halil İncalcık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, H. İncalcık, M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat* (ss.169-197), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.s.172

²²⁶⁹ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.172

²²⁷⁰ Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, s.281

Çocuklar, Adnan'ın boynuna sarılırlar. Kendileriyle birlikte gelmesini teklif eden bu çocuklara Adnan güvenemez; çünkü geçmişte bunların organize ettiği bir grup Ermeni çocuk tarafından ölesiye dövülmüştür. O da kendisine yaklaşan yaşlı bir Ermeni'ye durumu anlatmış, yaşlı Ermeni de onları azarlamıştır. Uzun bir süre sonra kendisi gibi yalnız kalan bu çocuklarla aynı kaderi paylaşmanın verdiği hüznün, çocukların hasretle kucaklaşmalarına vesile olur: *“Ardaş'la Artin, gözyaşları içinde Adnan'ın boynuna sarıldılar. Dudakları büküle büküle, o da ağlamaya başladı. Bu gurbet ilde, vaktiyle birbirlerini kırdıklarını unutmuşlar; o dakika içinde ancak birbirine benzeyen acılarla birleşmişlerdi! Üçü de o muhacirlik karışıklığında ailelerini kaybetmişler; yersiz, yurtsuz, tanımadıkları yerlerde gelişigüzel dolaşıyorlardı.”*²²⁷¹

Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini* romanında Latif Coşkun'un anne ve babasının anlattıkları vasıtasıyla Ermeni komşularını özlemle anar. Seferberlik yıllarında kaçamayan Ermenilerin çoğunun *“ad değiştirmek suretiyle sığınabildikleri Türklerin yanında”*²²⁷² kalarak canlarını kurtarabildiğini hatırlayan Latif Coşkun, o yıllardaki olayları *“Ermeni vurgunu”* olarak isimlendirir. Amcası Vakarlı Hasan da bunlardan bir kız almış ve onunla evlenmiştir. Ermenilerin silahlı faaliyetlerinin kandırılmaya mı yoksa özgürlük isteklerine mi bağlı olduğunu tam olarak kestiremeyen Latif Coşkun, o sancılı süreçte *“Fırat'a eli kolu bağlı olarak itilenlerin feryatlarını”*²²⁷³ hala işitir gibidir.

Hakan Gezik'in *Buz Yarası* romanında Ruş işgali ve Ermeni çetelerinin yaptığı onca vahşete rağmen Rum kızı Dardağan ile Papaz Simeon hep olumlu ifadelerle anılır. Özellikle *“yalan söylemektense ölmeyi tercih”*²²⁷⁴ eden Papaz Simeon'un Müslüman ahali arasındaki prestiji çok yüksektir. Köyde on haneden oluşan Rum nüfusun *“küçüğünden büyüğüne hepsi iyi birer şarap yapımcısı”*dır. Erzincan'ın *“en bakımlı bağlarına”* sahip olan bu insanlar, bu özellikleriyle Ermenilerle yarışmaktadır. Ayrıca *“en iyi cins üzümü”* onlar yetiştirmekte olup *“en mümbit bağlar”*²²⁷⁵ da onlara aittir. Köyün tüm gençleri tarafından “Baba” olarak çağrılan Papaz Simeon ise savaş esnasında köyü terk eden Rum ve Ermenilerden arda kalan tek gayrimüslim vatandaşdır. Köydeki çocukların *“öz dedeleri kadar”* sevdiği bu yaşlı din adamı, Ermenilerin

²²⁷¹ Şükufe Nihal, *a.g.e.* s.55

²²⁷² Lütfi Kaleli, *Kardeşlerin Kini*, s.111

²²⁷³ Lütfi Kaleli, *a.g.e.* s.112

²²⁷⁴ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, s.271

²²⁷⁵ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, s.85

kapıldığı devlet rüyasının da felaketten başka bir şey getirmeyeceğini sıklıkla dile getirmektedir. Kendi soydaşları olan Rumların gidişine çok üzülen Papaz Simeon'a göre Rumların kaçış nedeni anlamsız bir korkudur: *“Biz, Ermeniler gibi ne silahlı çeteler kurduk, ne de masum sivilleri katlettik... Bizim buraları terk etmemize neden; Hıristiyan kardeşlerimizin yaptıkları fenalıkların hesabını Müslüman komşularımıza vermekten korkmaktı sadece.”*²²⁷⁶

Temel kurgusunu azınlık ilişkileri üzerine bina etmiş olan Barbaros Baykara'nın *Nefret Köprüsü*'nde yüzyıllarca Türklerle uyum içinde yaşamış olan Ermeniler, özellikle İngiliz ve Rus devletlerinin kışkırtmasıyla bağımsızlık hayaline kapılırlar. Ermeni komitecilerinin el altından silahlandırdığı Ermeniler, Rus ordusunun Doğu Anadolu'yu işgalini beklemişlerdir. Silahlandırılmış Ermeni çeteleri, kendi amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak kalkışmalarla hem Ruslara yardım etmiş olacak hem de alan hâkimiyeti için Müslüman unsuru temizlemiş olacaklardır: *“Van'da, Sarıkamış'ta, Kağızman'da, Horasan'da, Erzurum'da, Erzincan'da harekete geçilecek. Böylece Rus ordusunun ilerleyişi kolaylaştırılacaktır. Bu arada Müslüman ahalinin imhasına gidilecek ve bölgelerdeki nüfus çoğunluğu azaltılacaktır.”*²²⁷⁷

Erzincan'ın Eğin kasabasındaki insanlar arası ilişkileri merkezine alan romanda, *“iktisaden güçlü olan”* Ermenilerin çocukları ödedikleri “bedel” yüzünden askere alınmazken, yoksul Müslüman ahalinin çocukları “Balkan Harbi”nden beri ya savaşlarda ölerken ya da bağını bahçesini Ermeni azınlığa satıp bedel paralarını ödeyerek dıştan turnaktan düşmektedirler. Savaşın başlamasıyla Müslüman ahaliyi kırmaya çalışan Ermeni çeteleri, ahalinin tepkisini çeker ve böylece karşılıklı kırım da başlamış olur. Çarpışmalar bittiğinde bir vicdan muhasebesi yapan Reşat, olanlara anlam vermekte güçlük çeker. *“Bir neslin karşılıklı”* birbirlerini katlettiği bu savaşta Reşat, sonradan düşman olan ve bir canavara dönüşen eski komşularını anar:

“Sen Artin Amca! Yıllarca babamla mutluluğu, kaderi paylaştın. Ermenistan hayalinin yabancı tuzağı olduğunu niçin anlamadın? Sakat kız kardeşimi nehre atman sana mutluluğu sağladı mı?

Sen Halıcı Nubar. Zengindin. Sayılır sevilirdin Eğin'de...

²²⁷⁶ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, s.191

²²⁷⁷ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.61

Rus Çarı babanın oğlu muydu, kapılıp toplumdaki ayrı saydın kendini...

Sen, gururlu haysiyetli Hafız Ağa! Kanı kan ile yıkamaya çalıştın.

Benim gibi!

*Benliğinden taşan nefretinin içinde ruhunu boğmamalıydın. Felaket gününe kadar herkes sever sayardı seni... Dostça şakalaşır, yardımlarına koşardın insanların. Türk Ermeni ayırt etmeden.*²²⁷⁸

Hayrettin Ziya'nın *Dadaş Kız* adlı eserine yansıyan Ermeni imgesi olumsuzdur. Rusların Doğu cephesinde ilerlemesi ve Erzurum surlarını zorlamasını fırsat bilen Ermeniler, gizli gizli toplanıp istişareler yapıp evlere silah depolarlar: *“Domuz Ermeniler, düğün bayram yapıyorlarmış. Bu gâvurların, şimdiye kadar gizli maksatları olduğunu ne bilirdik. Bakarsın işlerine güçlerine dalmış görünürler. Meğer o damları delinesice kiliseleri meşveret ocağı imiş.”*²²⁷⁹ Rus ordusunun propagandasını yapan Ermeniler, halkı korkutarak kaçırmak isterler: *“Moskof girerse Erzurum'u üç gün üç gece soyacaklar, kadınların, kızların namusuna geçecekler, çoluk çocuk demeyip kesecekler diye uyduran o domuzlar değil miymiş? Hey gidi günler! Besle kargayı oysun gözünü.”*²²⁸⁰

Zaten seçkin bir zümre olarak yaşayan, eğitime önem veren bu kesim, Müslüman halkın dikkatini de çeker. Roman kişileri tarafından *“Bizi içerden vurmak istiyorlar”*²²⁸¹ ifadeleriyle tasvir edilen Ermeniler, Türkçe bildikleri için Rus ordusuna istihbarat sağlayıp cephede değişik oyunlarla Osmanlı ordusunu çökertmeye çalışırlar. Türk askerlerinin parolasını öğrenen “Müdürekeli Ermeniler”in öncülük ettiği Rus askerleri *“Aziziye istihkâmının üç tabyasından ikisini”* kısa zamanda ele geçirirler.

Rusların Erzurum'a saldırısı ve ardından başlayan çatışmaları anlatan *Efsane Kadın Nene Hatun* adlı romanında Uzunyaylalı, kentte yaşayan Ermenilerde, yaklaşan Rus ordusundan dolayı, *“coşkulu bir heyecan”* olduğunu anlatır. Roman kişilerinin anlatımıyla devrin Ermeni cemaatinin, Ruslar *“şehri işgal edecek diye bayram”* ettiğini, pek çok Erzurum Ermeni'sinin Ruslara kılavuzluk ettiğini bildirir. Erzurumlular

²²⁷⁸ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.310

²²⁷⁹ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.120

²²⁸⁰ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.120

²²⁸¹ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.66

komşuları olan Ermenilerdeki değişimi birbirlerine iletirler: “*Bu bizim Ermeniler hiç rahat değiller, kalplerinde bin tilki dolaşiyor, hainleri de pek çok heriflerin.*”²²⁸²

Uzunyaylalı'nın *Paylaşılamayan Topraklar* romanında üzerinde durulan en önemli konu Osmanlı Ermenilerinin Rus ordusuyla birlik olarak devlete karşı savaşa girişmeleridir. Roman kişilerinden olan ve ateşli bir Ermeni milliyetçisi olan Doktor Ruben Sarkis'in babası Tüccar Garbis Sarkis'in ağzından aktarılan ifadelerde, Osmanlı Ermenilerinin başka devletler tarafından kışkırtıldığı ve bu kışkırtmaların sonucunda *Tehcir* gibi bir olayın meydana geldiği anlatılır. Garbis Sarkis'e göre, Osmanlı ordusuna katılması gereken Ermeniler, bedel ödeyip askerlikten kaçarak veya yurt dışına kaçıp Rus ordusuna katılarak Osmanlıyı yalnız bırakmış ve Rus ordusuna kılavuzluk ederek kötü niyetini açığa çıkarınca da şiddetli bir cevap almıştır.

Tehcir olayında bazı Erzurumlu Müslümanların Ermeni komşularının emanetlerini sahipleri için sakladığını ve gidenlerin peşinden gözyaşı döktüğünü işleyen yazar, Rus ordusunun Erzurum'u tamamen terk etmesinden sonra Yüzbaşı Salim'e şu ifadeleri söyler: “*Ermenilerle belki dini bir kardeş değildik, fakat iyi komşu idik, hem de yüzyıllardır. Yan yana, kapı bir yaşıyorduk. Camiyle kilise yüzyıllardır birbirine bakıyordu. Mahallede, çarşıda, pazarda, dosttuk, arkadaşlık, komşuyduk... Düştüğümüz şu hale bir bakın, aramızda yaşananların, kardeşin kardeşi kırmasından ne farkı var? El atına binip nara attılar, ne geçti ellerine?*”²²⁸³

Eserlerinin odağına dini değerleri alan Ahmed Günbay Yıldız'ın Erzurum'daki Ermeni mezalimini konu edindiği *Figan* isimli eserinde, yüzyıllardır birlikte yaşayan Ermenilerle Türklerin arasında baş gösteren huzursuzluk verilmeye çalışılır. Birinci Dünya Savaşı'nın evvelinde gizlice silahlanan Erzurumlu Ermenilerin komşuluk ilişkileri de yavaş yavaş değişmeye başlayacaktır. Dış güçlerin tahrikiyle daha da şımaran bu kesim, adeta bütün insani değerlere ihanet etmektedir. Müslüman Türklerin kanaat önderlerine karşı suikastlar düzenleyerek “*Salih Onbaşı 'yı, Mülazım Sadık Bey'i, Kadı Esat Efendi 'yi*” öldüren Ermeni komitacıları, böylelikle bağımsızlık hülyalarına ulaşmayı hedeflemektedir. Burhan'la Ermeni Dilo'nun çocukluktan başlayan arakadaşlıkları, Dilo'nun Burhan tarafından öldürülmesiyle sonuçlanacaktır. Çünkü Dilo, Rus işgalinden faydalanıp Burhan'ın eşine sarkmak istemiş, bunu başaramayınca

²²⁸² M. Talat Uzunyaylalı, *Efsane Kadın Nene Hatun*, s.179

²²⁸³ M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılamayan Topraklar*, s.276

da Neslihan'la küçük oğlunu öldürtmüştür. Romanda “*çocukluğundan beri Türk çanağını yalayan*”²²⁸⁴ Kör Dilo ve babası Keşiş Lato başta olmak üzere tüm “*ekmeğimizle büyüyen*”²²⁸⁵ Ermeniler, hain ve insanlık düşmanı kişiler olarak gösterilmiştir.

Erzincan yöresinde yaşayan insanların Birinci Dünya Savaşı arifesindeki yaşam biçimlerini konu edinen Yusuf Ateş, *Kırım Kıyım Kıtık* adlı romanında Ermeniler de kısaca değinir. Sulu arazilerin sahibi olarak gösterdiği Ermenilerin, tarlalarının kuraklıktan etkilenmediğini ve bedel ödemeleri sayesinde savaş zamanında çocuklarını savaşa göndermediklerini anlatır. Yaklaşan “Urus” tehdidi nedeniyle göç etmek isteyen halkın topraklarının Ermenilerin eline geçeceği tehlikesi, roman kişileri tarafından, büyük bir kaygıyla ifade edilir: “*Moskoftan korktuğumuz yok aslında ya, korkumuz içimizden bizim. Ermeni-Kürt'ten.*

Ne ederse onlar eder...

Ne zaman, nerede ne edeceği bilinmez de ondan korkarız. Yoksam, sözü mü olur üç-beş Ermeni-Kürt'ün.”²²⁸⁶

Mutluluk adlı romanında Livaneli, Meryem'in yaşadığı kasabada geçmişte yaşamış Ermenileri hatırlatır. Meryem'in oturduğu büyük konağın da sahibinin “*bütün kasabanın yardımına koşan ve herkesin çok sevdiği Ohannes adlı bir adam*”²²⁸⁷ olduğunu dile getiren yazar anlatıcı, bir gün askerlerin “*bütün Ermenilere kasabanın aşağısında toplanmalarını, taşıyabilecekleri eşyalarını da yanlarına almalarını*” söylediğini aktarır. Böylece “*Ermeniler ağlayarak, inleyerek çaresizce emre uymuş ve kasabaya son bir bakış atarak yürüyüp gitmişler*”dir. Hatta bunların yolda başlarına bir şey gelir diye “*kızlarını Müslüman komşularına bıraktıkları*” bile konuşulmaktadır. Bu kızların sonradan Müslüman erkeklerle evlenerek yaşadıkları ve onlardan kalan evlere ve mallara da Müslümanların yerleştikleri dile getirilir. Bu hikâyeyi teyzesine soran Meryem, ondan daha fantastik bir cevap alır: “*Bir şubat günü kasabada korkunç bir fırtına patlamış, çılgın gibi esen rüzgâr minareleri yıkmış, ağaçları kökünden sökmüş, çatıları uçurmuştu. Ama bu işin en anlaşılmaz tarafı fırtınanın Ermenileri de gökyüzüne*

²²⁸⁴ Ahmed Günbay Yıldız, *Figan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.s.190

²²⁸⁵ Ahmed Günbay Yıldız, *a.g.e.* s.183

²²⁸⁶ Yusuf Ateş, *Kırım Kıyım Kıtık*, s.249

²²⁸⁷ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.19

uçurmuş olmasıydı. Allah'ın hikmetinden sual olunmaz. Bu ilahi rüzgâr, kasabadaki Müslümanlara dokunmamış ama kadın erkek, çoluk çocuk demeden ne kadar Ermeni varsa hepsini göğe uçurmuştu. Belki de onlar Allah'ın sevgili kullarıydı ki peygamberleri İsa Aleyhisselam gibi gökyüzüne yükselmişlerdi.”²²⁸⁸

Kır Çiçeği romanında Burhan Cahit, Birinci Dünya Savaşı'na katılan Rus ordusunu arkasına alarak büyük kıyımlara imza atan Ermeni çetelerinin yaptıkları zulümlere yer verir. “*Yakın köylerin Ermeni çeteleri*”²²⁸⁹ tarafından basıldığı bir ortamda hayvanlarını kontrol için giden Hacı Efendi, “iki yanaşma ile beraber Ermeni çeteleri”nce kesilmiştir. Çiçek'in babasını öldürenlerden birinin de geçmişte iş yaptığı ortağının oğlu olması onları daha fazla üzer. Bu türlü felaketlerden korunmak için batıya hareket eden kasabalılar, yolda yine aynı çetelerce saldırıya uğrayınca Çiçek bu kez de annesini kaybeder. Bir müfettiş sayesinde Sivas'taki Darüleytam'a öğrenci olarak yazılan Çiçek, burayı basan Ermeni zabıtlarınca tutuklanarak bir Ermeni kızı gibi yetiştirilmek istenir. Kendisine verilen Siranuş ismi, götürüldüğü Trakya'da onlardan kaçmasına kadar kendi kötü talihinin bir işareti olarak onu takip eder. Bazı Türklerin yardımıyla önce Gümülcine'ye sonra da İstanbul'a gelen Çiçek, Ermenilerin neden olduğu tüm felaketleri, zorla da olsa unutmaya çalışır.

Osman Azman'ın *Doğu'nun Fatihî Karabekir* adlı romanında yüzyıllarca birlikte yaşadıkları Türk komşularıyla dostça geçinen Ermenilerin dış devletlerin kışkırtmasıyla silahlanıp ayrı bir devlet peşinde koşmaları işlenir. Kurdukları *Hınçak* ve *Taşnak*²²⁹⁰ tipi örgütlerle tedhiş hareketlerine girişen Ermenilere rağmen, Hermina'nın babası Hayko Usta gibi akli başında insanlar da vardır. Ermeni milliyetçiliğini savunan kızını vazgeçirmek için kullandığı argümanlar, yüzyılların birikimine yaslanan bir tecrübenin ve insancıl düşüncenin eseridir: “*Kızım yanılıyorsun. Türkler bizim düşmanımız değil; düşmanımız olsaydı neden bize daha önce hiç kötülük yapmadılar? Neden bizim halkımızın bir kısmını devletlerinin yönetiminde görevlendirdiler. İsteseydiler bize yaşam hakkı tanımaz, özgürlüğümüzü kısıtlarlardı. Dahası tarihten bile*

²²⁸⁸ Zülfü Livaneli, a.g.e. s.21

²²⁸⁹ Burhan Cahit, a.g.e. s.12

²²⁹⁰ “Rus popülizmiyle Marksizm'den etkilenen, devrimci Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi adını aylık yayımladığı *Hınçak'tan (Çan)* alır. *Hınçaklar*, Ermeni halkı arasında sınıf bilinci yaratmaya çalışırlar. Sosyalist bir dünya düzeni içinde bağımsız sosyalist bir Ermeni devletinin kurulmasını savunur.1890 yılında Tiflis'te kurulan sosyalist Ermeni Devrimci Federasyonu (*Taşnak Partisi*) için milli birlik sınıf savaşından önce gelir. *Hınçaklar* tamamen bağımsız bir Ermeni devleti taraftarıyken, *Taşnak* programı Osmanlı idaresi altında Ermenilere tanınacak özgürlük ve otonomi ile sınırlıdır.” Bkz. Arus Yumul & Rifat N. Balı, “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler”, (Kolektif), *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (ss.362-367), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.s.365

silebilirlerdi. İsteseydiler dilimizi ve dinimizi elimizden alabilirlerdi. Hayatımıza hiç karıştılar mı? Hayır karışmadılar.”²²⁹¹

Romanın sonunda Kars’ın da Ermeni çetelerinin elinden alınması, Türk hâkimiyetine kavuşan halkta geçmiş mutlu günlere tekrar kavuşma ümidi uyandırmıştır. Kars Kalesi’ne Türk bayrağının dikilmesinden sonra Hayko Usta ile yetim Ermeni çocuklarına babalık eden Karabekir Paşa, tekrar buluşurlar. Eski günlerin yad edildiği bu buluşmada halklar arasındaki iyi komşuluk ve dostluk özlemi paylaşılır: “*Bu vatanda bin sene birlikte yaşadık; tarihimiz, kaderimiz, tasamız, sevincimiz bir. Devlet-i Aliye’ye karşı savaştığımız herkese karşı hep birlikte savaştık. Birilerinin fitnesi yüzünden niçin düşman olalım ki?*

Haklısın, yüzyıllarca dostça ve komşuluk içinde yaşadık. Devletimizin en fazla değer verdiği azınlık siz oldunuz, devletimizde en fazla yönetici olarak görev verilen siz oldunuz.

Paşam yine eski günlere dönebilecek miyiz acaba?

Senin gibi kahramanlar olduğu müddetçe, Çanakkale’de en zor şartlar altında bile düşmandan korkmadan, canını tehlikeye atabilecekler bitmediği müddetçe bizi birbirimizden ayıramazlar.

Bitmeyecek inşallah!”²²⁹²

Cam ve Elmas adlı romanında Kars’ın maddi ve manevi özelliklerini bir belgesel film için araştıran Sadık Yalsızuçanlar, Kars Kalesi’nin çekimlerini yaparken Kaleiçi’ndeki Ulucami’de namaz vakti “*Avrupaluların tahrikiyle, bilhassa milliyetçilik rüzgârıyla*”²²⁹³ silahlanmış Ermeni çeteleri tarafından “*diri diri yakılmış insanlar*”ın varlığından haberdar olur. Konuyu irdeleyen yazar anlatıcı, Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan dönemde, Kars’ın sahne olduğu büyük vahşeti de öğrenmiş olur: “*Devr-i Âdem’den beri bu gibi zulümler ne olmuştur ve ne de olabilir. Dil ile vasfolunamaz. Ancak halka ayandır. Sabiler ve avratlar avazı arş-ı alaya çıktı, felekler ağlaştı. Düşmanımız cesim bir düşman olsaydı insana efkâr olmazdı. Yalnız bizim vicdansız hakikatsizliğimizden dört Ermeni neferi elinde boynu eğri ve gözü yaşlı orada*

²²⁹¹ Osman Azman, a.g.e. s.41

²²⁹² Osman Azman, a.g.e. s.290-291

²²⁹³ Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, s.82

bıçakla ve büyük büyük ezalarla katlolunmaklığımız bizi ölmeden evvel öldürdü. Mal, at ve davarlardan millet bir kere el çekmiştir. Namus kalmadı.”²²⁹⁴

Ali Haydar Haksal’ın *Hüzün* romanında dedesi İsmail Hakkı Efendi’nin izlerini arayan yazar anlatıcı çoğunlukla “*duvar ustası*”²²⁹⁵ olarak nam salmış Ermenileri de hatırlar. Yazar anlatıcının Rokuş Nine’sinden dinlediği Ermeni hikâyeleri, *Tehcir* sürecindeki olaylara dairdir. Tehcirden kutulmak için İsmail Efendi’nin evine sığınan bir genç kızın, evin hanımı tarafından kiskanıldığı için askerlere teslim edilmesi, hem anlatan Rokuş Nine’yi hem de dinleyenlerin içini sızlatır. Şerife Hatun, “*o güzel ve uzun saçlı*” kızı, “*saçlarını eline*” dolayarak götürürken İsmail Efendi, “*Şerife yapma, götürme günahtır.*”²²⁹⁶ diye itiraz edecektir. Fakat ne kızın yalvarmaları ne de İsmail Efendi’nin ricaları etkili olur. İsmail Efendi, “*o acıyı*” hiçbir zaman unutamaz. Ermenilerin tehcire tabi tutulmalarından sonra, onlardan kalan tüm tarlalar Müslüman köylülere taksim edilir. Ermenilere ait tarlaların “*hâlâ onların isimleriyle*” anılması, eski komşularının hatırasına karşı takınılan bir vefanın göstergesidir.

Gece Kelebeği isimli romanında Haydar Karataş, Tunceli yöresinde tehcir öncesi yaşayan Ermenilerin Alevilerle “iç içe yaşadığı” ve sonradan boşalan Ermeni evlerine “*devletin muacırları yerleştirdiğini*” Gülüzar’a anlatır. Özellikle yapı ustalığına dair becerileri üstün olan bu insanlar, roman kahramanları vasıtasıyla övgüyle anılır. Tehcirden kaçıp dayısına sığınan Kirkor Amca’nın kızı Meri ile samimi bir dostluk kuran Gülüzar, Meri’den Ermenice kelimeler de öğrenir. Meri’nin kendi geçmişine dair anlatımlarında vurguladığı evleri topraktan değildir. Gülüzar, küçükken Meri’den dinlediği bu güzel evleri daha sonra sıklıkla duyacaktır. En güzel konakların ve evlerin bu ustalar tarafından yapıldığını kızı Gülüzar’a anlatan Fecire Hatun, kızıyla Ermenilerden boşalan bir köye yerleşmek ister. Ermenilerin tarlalarının, ceviz ağaçlarının, armutlarının, elmalarının “*bir ok hizası gibi tek sıra*” halinde dizilişi Meri’nin anlatımlarıyla Gülüzar’ın hayallerini süsler. Ermenilerden kalan Bend köyüne Kolsuz Musa’nın ailesiyle gitmek isteyen Fecire Hatun, köyün güzelliklerini anlatmak için Ermeni ustaların elinden çıkan yapıların niteliğini över:

²²⁹⁴ Sadık Yalsızuçanlar, *a.g.e.* s.81

²²⁹⁵ Ali Haydar Haksal, *a.g.e.* s.202

²²⁹⁶ Ali Haydar Haksal, *a.g.e.* s.88

“Ermeni yapmış, yapmış da karşısına geçip bakmış yaptığı eserine. Taş ustası dedin mi, Ermeni’den başkasını tanımayacaksın şu dünyada. Kopo Rayber konağını yaptırmak için gidip ta Erzurum’dan usta getirdi, o koca Kopo Rayber üç kez konağını yıkıp yeniden yaptırdı, yaptırdı da beğenmedi, gidip Halvoru’dan Ermeni ustaları getirdi en sonunda. Dedi, ben görmedim Ermeni gibi taşı peynir kalıplarından farksız kesen. Ermeni’nin elinde taş dile gelip konuşur. Dedem Süleyman Salih Ağa’nın ilk konağını da Ermeni ustaları yapmıştı... Ermeni taşta harç vurmaz, Hecem. Ermeni taşta sanki çekiç vurmaz, parmaklarının ucuyla adeta bir Yemen halısı okşar gibi okşar.”²²⁹⁷

Yaşar Kemal’in biyografik romanı *Yağmurcuk Kuşu*’nda Çukurova’ya Van’daki köylerinden kopup gelen İsmail Ağa’nın hayatı anlatılırken, arkalarında kalan köydeki insan haritası hakkında da bazı bilgiler verilir. Bölge insanı hakkında fazla yer tutmayan anlatımlarda köy nüfusunun yarısını oluşturan Ermenilerle Müslümanlar arasında yüzyıllardan beri devam eden dostluğa değinilir. Osmanlı’nın dağılma dönemine denk gelen yıllarda aralarına husumet düşen bu insanlar, anlatıcı tarafından olumsuz imgelerle işlenmez. Hatta İsmail Ağa’dan yardım isteyen Onnik’i öldürülmekten kurtarması, bu iki inanç ve etnik unsurdan insanların geçmişe dayalı hukuklarının da niteliği saptanmış olur: *“Köyün yarısı Ermeniydi. Ama onlar da Kürtçe konuşuyorlardı. Kırma, düşmanlığa kadar aralarından su sızmiyordu. Müslüman Kürtler, Paskalya’da tıpkı Ermeniler gibi yumurta boyayarak onların bayramlarına, Ermeniler de kurban bayramlarında kurban keserek bunların bayramlarına katılıyorlardı. Yüzyıllardan bu yana bu kardeşlik, dostluk hiçbir ayrı gayrı gözetilmeden sürüp gelmişti. Ermeniler camilerde Tanrılarına dua ediyor, Müslümanlar kiliselerde namaz kılıyorlardı. İsmail Ağa için kırım günleri ömrünün en acı günleridir.”²²⁹⁸*

Kemal Tahir’in *Bir Mülkiyet Kalesi* romanında Mahir Bey’in çalıştığı seyyar hastanede *“işlerini gören Ermeni kadını”*, Burdur’a kaçan Kürtlerle ilgili düşüncelerini Mahir Bey’in eşi Canseza’yla paylaşır. Kürt muhacirlerin bu perişan durumlarını *“Ermenilere yaptıklarının cezasını çekiyorlar”* diyerek yorumlayan kadın, bunun sorumlusu olarak Kürt şeyhlerini işaret eder:

“-Hükümet emretti. Kürt şeyhleri, ‘Gâvur öldürmek sevap’ dediler. ‘Gâvurun ırzı, namusu Müslümana helaldir’ dediler.

²²⁹⁷ Haydar Karataş, a.g.e. s.91

²²⁹⁸ Yaşar Kemal, *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*, s.56

-Niçin böyle dediler?

-Şeyhler zengindir hanımcıyım. Zengin olanlar, insanlara hiç acımazlar...

-Neden?

-Acısa zengin olmaz. ”²²⁹⁹

İlhan Selçuk’un *Yüzbaşı Selahaddin’in Romanı I*’de anılarına yer verilen Selahaddin ve arkadaşları, İran’da halkı İngiliz ve Rus kuvvetlerine karşı ayaklandırmaya çabalarken Rus ordusunun Doğu sınırını geçtiğini, Ermenilerin de Van’da isyana kalkıştığını öğrenirler. Buraya müdahale emrini alan Selahaddin’in dâhil olduğu askerler, Ermenilerin eline düşen Van’da “*Ermenilerden meydana getirilen çeteler*”in “*silahsız buldukları Türk köylerine saldırıp akla gelebilecek her şeyi yapmaya*”²³⁰⁰ başladıklarını öğrenirler. Böylelikle Doğu illerindeki tüm Ermenilerin Ruslara katılıp kendilerine karşı savaştıklarını daha net öğrenmiş olurlar. Ekim Devrimi’nden sonraki süreçte Türk tarafıyla mütareke imzalayan Ruslar geri çekilince, Ermeniler de hayallerine ulaşmadan Aras’ın ötesine çekilmek zorunda kalırlar.

Sarıkamış adlı romanında Almanların lehine ülkeyi savaşa sokan Enver Paşa’nın neden olduğu Sarıkamış faciası, Rus ordusunun işgaliyle birlikte verilir. Rus kuvvetleri içinde gönüllü taburlar oluşturarak halka baskınlar yapan Ermeni çeteleri, en ön saflarda yer alırlar. “*Çevreyi ve tabiat şartlarını bildiklerinden*” hem Rus birliklerine yardımcı olmakta hem de “*geçtikleri Türk köylerini yağma ve talan ettikleri gibi beşikteki çocuğa varıncaya kadar herkesi*”²³⁰¹ katletmektedirler. Romanda sadece *çetecilik yapan* Ermenilere yer verilmesi nedeniyle, Ermeniler yazar anlatıcının ifadelerinde tümüyle olumsuz bir imaja sahiptir: “*Kurtlardan çok, Ermeni çetelerinden korkuyordu. Ellerine düşmektense ölmeyi tercih ederdi.*”²³⁰² Bu çeteler, girdikleri her köyde insan zihninin tasavvur etmekte zorlanacağı zulümler uygularlar: “*Kadınları ve çocukları kurşuna dizdiler, içlerinden sürüyerek getirdikleri esmer kadını ise ağaca asıp durmadan kurşun sıktılar üzerine. Bu nasıl bir vahşetti, yüreği kaldıramıyordu.*”²³⁰³

Burhan Cahit’in İttihat ve Terakki dönemindeki Anadolu’yu Cemil Hakkı isimli gazetecinin gözüyle tasvir ettiği *Dünkülerin Romanı* adlı eserinde, roman kahramanının

²²⁹⁹ Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s.193

²³⁰⁰ İlhan Selçuk, *a.g.e.* s.151

²³⁰¹ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.140

²³⁰² Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.141

²³⁰³ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.135

Erzincan'dan itibaren Erzurum, Dersim ve Harput gibi illeri kapayan gezisinde rastladığı manzaralar aktarılır. Bölge'de yaşayan Ermenilerin hayatında özellikle Amerikan mektepleri sayesinde kendini gösteren olumlu değişimler romandaki en önemli detaylar arasındadır. Harput'ta "Amerikalı misyonerler" in Ermeni çocuklarını eğittiğine şahit olan Cemil Hakkı, Harput'un bu mektepler sayesinde "*Kaf dağının ardındaki cennet*" haline geldiğini ifade eder. Bölge'de yaşayan Türk köylüsüyle Ermeni köylüsünü karşılaştıran gazeteci, bu bariz farkın Türk insanı aleyhine işleyen bir vahamete doğru evrildiğini büyük bir esefle nakleder:

"Ne mektep var, ne yol var, ne emniyet var, ne de refah.. Köylünün on iki ay yaz, kış yediği un çorbasıdır. Türk köylüleri her şeyden mahrum olduğu halde buralarda tesadüf edilen Ermeni köyleri hem mamur hem çok uyanık! Senenin muhtelif aylarında bu köyleri muntazaman ziyaret eden komitacılar ve papaslar onların hem siyasi hem milli terbiyeleriyle meşgul oluyorlar. Ermeni köylüsü uyanıyor, okuyup yazıyor, dünyayı anlıyor, rahat, ferah yaşıyor ve biliyor ki kendisile meşgul olanlar vardır.

Onların arasında ne eşraf rekabeti, ne memur korkusu var. Birbirlerine destek oluyorlar. Ve fakir Ermeni köylüsü bizim kasabalı eşraftan daha temiz yaşıyor.

*Askerlik onlara yabancı. Jandarma Ermeni köylüsünü çağırıyor. Fakat Ermeni delikanlıları nişancı alayı efradı kadar muallim asker. Hiç hükümet ayağı basmayan kiliseler birer dini mabet olmaktan ziyade milli ve siyasi mahfeldir. Onların birer cephane deposu olduklarını iddia edenler de pek haksız değillerdir."*²³⁰⁴

Metin Aktaş'ın Ermenilere "*dostça bakılan*"²³⁰⁵ Harput'taki Hayalet adlı romanında Hazar Gölü yakınlarındaki köyünden Harput'a medrese eğitimi almak için giden Roc'un şehre girişinde onu karşılayan Süryani Mahallesi ve "*binlerce evin içinde Süryani kilisesi*" ile başlayan gayrimüslim ilişkisi, yoldayken tanıştığı ve Harput'tayken ilişkisini sürdürdüğü Ermeni kızı Sato'ya olan ilgisiyle bir ileri merhaleye taşınır. Kentteki Müslümanlarla birlikte "*zengin bir mozaik*" oluşturan Ermeniler, Süryaniler ve Yahudiler, yaklaşan savaş tehdidi ve ayrılık rüzgârlarıyla Bölge'de olduğu gibi kentte de huzursuzluk duymaya başlar. Kentte yayılan "*Ermeniler Van'da üç bin Müslümanı öldürdü, Erzurum'da Türklere saldırdı... Ermeni fedailerini Harput*

²³⁰⁴ Burhan Cahit, a.g.e. s.90

²³⁰⁵ Murat Belge, a.g.e. s.200

dağlarında... Ermeni fedailer Harput'taki bütün Müslümanları öldürmeye gelmiş"²³⁰⁶ söylentileri başta Hamidiye Alayları olmak üzere tüm halkı galeyana getirmeye yetmiştir. Hamidiye milislerinin "Ermenilere ölüm!.. Ermenileri öldürelim!" sloganlarıyla tahrik olan insanlar, milisler eliyle öldürülen Ermenileri kurtarmak için hiçbir şey yapamamaktadırlar. Daha sonra tehcir kararıyla Halep'e sürülecek bu insanlar, giderken Müslüman komşuları tarafından bir gün dönecekleri ümidiyle uğurlanacaktır:

"Hüseynikteki tarlanın arkasını kışın temizleyin. Yağmur, kar suyu tarlaya binmesin.

Rahat ol söylediklerini yapacağım.

Üzüm bağı yazın budamayı unutma.

Unutmayacağım. Unutmayacağım.

Konağın damını loğla, kışın karını temizle!

Sen rahat ol dostum. Senin malına kendi malım gibi bakacağım.

Sağ ol Recep dostum, sağ ol, dedi adam Recep'in boynuna sarılarak ve hüüngür hüüngür ağlamaya başladı. Bizim halimiz ne olacak?"²³⁰⁷

Metin Aktaş'ın *Acı Fırat Asi Fırat* romanında Arser (Alişer) Efendi, otuduğu görkemli evi "Yaşlı Ermeni"²³⁰⁸ bir ustaya yaptırmıştır. Ermeni ustalar vasıtasıyla oluşturulan *olumlu* Ermeni imgesine, Doğan Munzuroğlu'nun *Alişer* romanında da yer verilir. Orda da Alişer'in konuk olduğu Cülüm Mustafa'nın evi "Ovacık'ın en ünlü Ermeni ustasına"²³⁰⁹ yaptırılmıştır. Müslüman komşularından farklı olarak tümüyle yerleşik bir yaşam sürdüren Ermeniler, özellikle mimari, kuyumculuk ve tarım gibi eğitim ve bilgi birikimi isteyen *zanaat* dallarında yetkinleşmiş, bunun doğal sonucu olarak da Bölge insanının gözünde yüksek bir prestije kavuşmuştur.²³¹⁰

Halil İbrahim Özdemir'in *Sislerin Ardında* romanında, Erzincan'da yaşayan Ermeni tebanın seferberlik ilan edildiğinde çocuklarını askere göndermemesine yer

²³⁰⁶ Metin Aktaş, *Harput'taki Hayalet*, s.92

²³⁰⁷ Metin Aktaş, *a.g.e.* s.397-398

²³⁰⁸ Metin Aktaş, *Acı Fırat Asi Fırat*, s.32

²³⁰⁹ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.42

²³¹⁰ Bu durum sadece Doğu'ya özgü değildir. Nitekim 1915'te İbrahim Pertev'in *Sanayi* dergisinde yayınladığı istatistikî bilgilerde de kendini gösterir. O dönemde tüm Osmanlı yurdundaki işyerlerinin yüzde 80,4'ü gayrimüslimlere aittir. Aktaran Murat Belge, *Edebiyatta Ermeniler*, s.47

verilir. Gayrimüslimlere dair fazla detaya yer verilmeyen bu romanda Kirkor'un, subayların askerlik yoklamasında “*Ben kilisede görevliyim.*”²³¹¹ diyerek hileye başvurması özellikle dikkatlere sunulur. Psikopos tarafından onaylanmış bir belge taşıyan Kirkor, aslında kiliseyle hiç işi olmayan bir kişiliktir. Buna şahit olan halk, Ermenilerin askerlikten türlü hilelerle kaytarmasını kaygı ve hınçla izlemektedir. Müslüman halkın kaygısı, daha sonra Ermeni gençlerinin çeteler kurarak Rus ordusunun ilerleyişinden faydalanıp yaptığı eziyetlerle haklı çıkacaktır.

Muzaffer Oruçoğlu'nun *Dersim* romanında, hapisnede idamlarını bekleyen Seyit Rıza ile Sey Usê arasında geçen diyalog, Ermeni meselesinin çok boyutlu yapısını da ele verir. Erzurum'a takviye güç olarak girdikleri sırada tesadüf ettiği olayları anlatırken, bir yaşlı amcanın “*Ermeniler Erzurum'dan sürüldüğünde ben ağladım*” dediğini anımsar. Sürülen Ermenilerden bazılarının Ruslara sığındıktan sonra intikam almak için geri döndüğünü hatırlatan ihtiyar zat, Ermeniler sürülmeden önce yaptığı başarısız girişimleri anlatırken yüzyıllara dayanan komşuluk hukukunun da güzel bir örneğini verir: “*Gittim bir Türk zabıtale bir Alman zabıtının ayaklarına kapandım. Yalvardım, ağladım, bunları sürmeyin dedim, bunlar ciğerimizin yarısıdır, insan yarım ciğerle nasıl yaşar, dedim, dinletemedim.*”²³¹²

Turan Uysal'ın isyan sürecindeki Tunceli'yi anlattığı *Bir Dersim Hikâyesi* romanında Gülfem'in ailesi hakkında verilen bilgiler, yörede geçmişte yaşamış Ermeniler hakkında bizde bazı intibalar uyandırır. Son derece *olumlu* ifadelerle aktarılan bu detaylarda, eski adı Delal olan Gülfem'in babası Manokyan “*Ermenilerin tren vagonlarına doluşturulup çoğunun boğularak veya susuzluktan öldüğü; bir kısmının sürgün edildiği, mallarının, evlerinin talan edilip yıkıldığı*”²³¹³ günlerden geriye kalmış bir ustadır. Ermenilerin Osmanlı döneminde zanaat alanındaki başarıları, bu romanda Manokyan'a da yansımıştır. Aynı zamanda ahlaki meziyetleri itibarıyla de öne çıkan Mano Amca, yöre insanı tarafından çok sevilmektedir: “*Elinden her iş gelirdi; demirciydi, duvar ustasıydı, marangozdu. Daha neyle uğraşmaz ki... Taşı yontar, süslü, nakışlı kabartmalar yapar; ağaçtan çeşitli biblolar, oyuncaklar, nakışlı kül tablaları, kaşık, kepçe; bunlara benzer daha bir sürü süs eşyası, ev araç gereçleri*

²³¹¹ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.81

²³¹² Muzaffer Oruçoğlu, *a.g.e.* s.113

²³¹³ Turan Uysal, *a.g.e.* s.87

yapardı. Yöredeki her evde Manokyan'ın yaptığı eşyalardan bir tane vardı muhakkak.”²³¹⁴

Çıban isimli romanında Tunceli'deki isyan sürecini anlatan Cafer Demir, Mahmut Amca'nın Qopo ve diğer silahşorlarla birlikte yüksek dağların kuytu köşelerinde saklanan Mahmut Amca'nın etrafındaki kadın ve çocuklara anlattığı hatıraları sayesinde Ermenilerle aralarındaki ilişkiyi öğrenmiş oluruz. Onların gidişine hayıflanan Mahmut Amca, o dönem bazı Müslümanların “Ermeniler yerlerinden yurtlarından sürülürse, gün bize doğacak, yani, o güzelim bağlar, bahçeler parasız pulsuz ve hiç ter dökmeden bizim olacak”²³¹⁵ diye sevindiğinden bahseder. Bu zannın kısa bir süre sonra nasıl büyük bir yanlışlık olarak Dersimliler tarafından tadıldığını anlatan Mahmut Amca, onların gidişine ne kadar üzüldüğünü büyük bir pişmanlıkla dile getirir: “Köyler kurup her köye vasıflarına göre isimler koyan bu çalışkan insanlar, gün geldi, yüzyıllardan beri yaşadıkları yurtlarından sebepsiz yere sürüldüler. Doğrusunu söylemek gerekirse, ne bizler, ne de şehirliler onlardan zerre kadar zarar görmedik. Çalışkan ve dürüst insanlardı Ermeniler. Çiftçilik dersin onlarda. Sanat dersin onlarda.”²³¹⁶

Ermenilerin sanat ve zanaat yönünden Müslüman komşularından daha önde olduğunu somutlaştırmak için hatırlattığı Serkis isimli bir Ermeni vatandaş, yaşı çok ilerlememesine rağmen, çalışmaktan belki kamburlaşmış çalışkan bir insandır. Özlemle yad ettiği bu insan, kendi tasavvurundaki olumlu Ermeni imgesinin tüm niteliklerine sahiptir: “Çevrede tanınan iyi bir sanatkâr ve iyi bir çiftçiydi. Köyde çiftçilikle birlikte demircilik, kalaycılık ve marangozluk gibi işlerle de uğraşıyordu. Elinde bol parası ve ambarlarında birkaç yıllık zahiresi vardı. İyi de bir insandı. Kimseye zararı olmadığı gibi, düşkünlere hep yardımcı olurdu. Paraya sıkışan birçok kişi umutsuzluğa kapılmadan, hemen onun yanına koşardı. Anlayacağınız merhametli ve bir o kadar da çalışkan bir insandı.”²³¹⁷

Sevim Koyunoğlu'nun *Dört Dağ İçinde* romanında Ali Fuat'ın Dersim'de geçirdiği sekiz yıllık zabitliği, Osmanlı'nın en kötü sürecine rastlar. İmparatorluğun her yanından gelen savaş ve isyan haberlerine ek olarak “asırlardır Osmanlı topraklarında

²³¹⁴ Turan Uysal, a.g.e. s.87

²³¹⁵ Cafer Demir, *Çıban*, s.130

²³¹⁶ Cafer Demir, a.g.e. s.134-135

²³¹⁷ Cafer Demir, a.g.e. s.131

huzur içinde” yaşayan Ermenilerin de eklenmesi, herkes gibi Ali Fuat’ı da rahatsız eder. Dersimli bir aşiret reisi olan Fındık Ağa’nın “*ülkenin her tarafında iş yapıyorlar, asker vermiyorlar, her yerde kiliseleri var, özgürce ibadetlerini yapıyorlar. Kendi okulları ve hastaneleri var, kimse onları aşağılamıyor, dışlamıyor, hepsinin karnı tok, işleri iyi, aç değiller, açıkta değiller*”²³¹⁸ sözleriyle tasvir ettiği Ermeniler, son yıllarda *Taşnak* ve *Hıncak* gibi örgütler kurmuştur. Fındık Ağa’ya göre, çeteci Ermeniler bu örgütler vasıtasıyla Müslüman halkı sindirmektedir: “*Her gün köyleri basıyor, tanrının verdiği bir kaşık aşı çaresiz insanlara zehir ediyor, korku salıyor, sindiriyor, nesi var nesi yok ellerinden alıyordu.*”²³¹⁹ Din adamalarının başrol oynadığı ve dış devletlerce desteklenen çetelerin neden olduğu bu koşullar, nihayet Osmanlı’yı Tehcir Kanunu çıkarmaya zorlamıştır: “*Bunu Ermeniler istedi. Her devlet kendisinin ve halkının güvenliğini sağlamak için önlem almak zorundadır. Bekleyip katliamlara seyirci kalacak değillerdi ya.*”²³²⁰

İsmail Taylan Kaya’nın *Vagon* isimli romanında Zeyni’yi İzmir’de hastanedeyken kurtaran ve onu Fransa’ya götüren Hovhannes isimli Ermeni vatandaş, aslı Muş’a dayanan bir *yardımsever* kişidir. Kendisini Hamidiye Alayı milislerinin elinden kurtaran Dersimlilere minnettar kalan Hovhannes, tehcirden önceki yaşamları hakkında Zeyni’ye birçok detay aktarır. Muş’un Vardenis Köyü’nde doğan bu müşfik insan sadece Zeyni’ye değil, Fransa’da satın aldığı Beyaz Ev’de birçok yetim ve kimsesizi barındırır. Daha sonra Zeyni’yle evlenecek olan Hovhannes’in hatıralarında sıcak Doğu Anadolu havası vardır: “*Koyun, inek, manda, kısrak beslerdik; buğday, mercimek, keten ekerdik. On bir mandamız, altı ineğimiz, yüz elli koyunumuz vardı... Toprak Osmanlı’nındı, biz ise kiracıydık; Osmanlı’ya toprak vergisi öderdik...*”²³²¹ Fransa’da yaşamasına rağmen, “*evde yaşayan hizmetçilerden tutun da bahçivana kadar*” herkesin Anadolu kökenli olduğu Beyaz Ev’in mutfağında “*hep Anadolu yemekleri*”²³²² pişirmektedir. Atalarının tehcirden önce Bölge’de tarımla uğraştığı Hovhannes, Elazığ’daki Fransız okulu vasıtasıyla önce Beyrut’a oradan da Fransa’ya ulaşarak orada bir aileye evlatlık verilir. Burada ticarete atılan Hovhannes, kazandığı parayla vakıf kurup kimsesiz çocuklara yardım etmeye gayret eder.

²³¹⁸ Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.150

²³¹⁹ Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.211

²³²⁰ Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.213

²³²¹ İsmail Taylan Kaya, *a.g.e.* s.88

²³²² İsmail Taylan Kaya, *a.g.e.* s.121

Remzi Aydın'ın *Xârdê ve Korê* isimli romanında tehcir dönemi Ermenilerinin kurtuluşuna yardım eden Dersimliler, devlet görevlilerinin yanı sıra Hamidiye Alayları'na bağlı milislerin “*elbirliği ile gavur avına*”²³²³ çıktığı bir süreçte bu insanlara sahip çıkarlar. Komşu illerde takibe uğrayan Ermenilere kucak açan Dersimli ağalar, onları güvenli bir şekilde Suriye sınırına ulaştırarak memleketlerine dönerler. Onlara göre komşuları olan Ermenilere yardım etmeleri bir zorunluluktur; zira yüzyıllardır bu insanlarla beraber yaşamışlardır. Onlara bu zor süreçte yaptıkları da kendilerine karşı *komşuluk* hukuklarının bir gereğidir: “*Sizin için yaptığımız her şey, bizim size olan borcumuzdur. Atalarımız sizden bahsederken gözlerinde mutluluk ve sevgi vardı. Sizler bu toprakların sahibisiniz. Sanatçılığınız, üretkenliğiniz, emeğiniz bize örnek oldu. Evlerimizin duvarlarında ve mezarlarımızda kullandığımız işlemeli taşlar, sizin işçiliğinizin ürünüdür. Beşiklerimiz, tabaklarımız, takılarımız hatta atlarımızın nalları, sizin terinizle onurlanmıştır. Kewralık, musahiplik, ikrarlık tuttuk sizinle, kız aldık, kız verdik.*”²³²⁴

Gece Kelebeği romanı gibi *On İki Dağın Sırrı*'nda da Tunceli yöresini konu edinen Haydar Karataş, tehcirle ülkeden uzaklaştırılan Ermenilerin bıraktığı boşluğun Tunceli insanı tarafından hiçbir zaman *doldurulamadığını* ima eder. Tehcir kanunuyla bir anda fırsatçıların hedefi haline gelen bu gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının sağ salim Sovyetlere ulaştırılması için çabalayan Dersimliler, onları korumak için “*iç Dersim'de*” yüzlerce ev kurmuştur. Burada saklanan bu insanlar, daha sonra Gagım denilen Ermeni kökenli kişinin çabalarıyla önce Kars'a oradan da Sovyetler'e götürülürler. Dersim'e sığınan Ermenilerin çaresizliği Cemşi Ağa'yı çok etkiler: “*Tekmil Dersim Ermeni'si böyle çaresizdi, bakıyorlardı, sığındıkları her ağanın ağzından çıkacaklara bakıyorlardı. Ellerindeki varlarını yoklarını veriyorlardı, yeter ki onları birileri Kars'tan öteye atsındı.*”²³²⁵

Romanın birçok yerinde dile getirilen Ermeni *zanaatkârlığı* özellikle konaklardaki taş ustalığına yansımış ve bu da Albeg gibi Tunceli insanını kendine hayran bırakırmıştır: “*İnsan denen varlığın nice yaratısını gördüm, ama ne böyle bir konak duydum ve ne de gördüm.*”²³²⁶ Sebır adlı genç de silah almak için yanına gittiği

²³²³ Remzi Aydın, *Xârdê ve Korê*, Kibele Yayınları, İstanbul 2011.s.181

²³²⁴ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.212-213

²³²⁵ Haydar Karataş, *On İki Dağın Sırrı*, s.35

²³²⁶ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.43

Ermeni usta Garabet'in meşe kütüğüne şekil vermesini görünce hayranlığını gizleyemez. Bir anda tüm Dersimlilerin evlerindeki yapma eşyaları hatırlayan Sebir'e göre Dersim'deki her evde "Ermenilerin şekil verdiği bir şey" mutlaka vardır. Tehcir olayından sonra kendini bir yıkık kiliseye kapatmış Keyrok'u inzivadan kurtarıp sünnet ettirerek ölümden kurtarmaya çalışan Cemşi de Ermenilerin sanatçı kişiliklerine hayrandır: "Cenabihak her insana bir hüner vermiş, Ermeni'ye de zanaat vermiş, taşla konuşmasını, ağaçla sevişmesini öğretmiş."²³²⁷ Romanda Ermenilerin yaratıcı kişiliklerine dair birçok kişi tarafından dile getirilen *olumlu* ifadeler daha çok Dersimli-Ermeni karşıtlığıyla dile getirilir:

"Bu Dersim'de Ermeni kalsaydı, bizim halimiz hiç böyle olur muydu, biz Kırmanç milleti dedin, bilmeden saz çalarız. Bir güzel birbirimizle kavga eder, sonra da iç acısıyla saz çalarız. Ermeni öyle mi, Ermeni acısını hünere verir, zanaatı bu yeryüzüne onlar getirmiştir, taşı onlar terbiye etmiştir, ağaçtan adam suretini onlar yapmıştır. Paşam bu Ermeni buradan gitti gideli, hiçbir meyve tohumu toprak yüzü gördü mü? Tek sıra cevizler, kavaklar boy verdi mi? Vermedi paşam, hem de ben diyeyim otuz, sen de kırk yıldır vermedi. Ermeni toprağa el sürmeden durur mu? Boş gördüğü her yere Ermeni ağaç diker paşam, ev kurar. Sorarım sana paşam, kırk yıldır bu cennet toprak ağaç köküyle tanıştı mı? (...) Bu Dersim'de Ermeni olsaydı, biz böyle mağara gibi evlerde yaşar mıydık? Bozulan su değirmenleri böyle sahipsiz kalır mıydı?... Bu Anadolu'nun bütün camilerinin harcını onlar karmadı mı, bu Harput şehrini o dağın başına onlar kurmadı mı, başı göklere ağmış, Kızılbaş'ın dahi hayranlıkla baktığı o Eleziz şehrinin içindeki Ulu Cami'yi bu Ermeni yapmadı mı? Paşam Ermeni'ye para değil, iş ver dememişler boşa, Ermeni insanı çalışkan, Ermeni insanını çöle sür, iki günde cennet yapar çölü."²³²⁸

Evrin Alataş'ın *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer* isimli romanında Malatya Akçadağ'a bağlı Gölpınar Köyü'ne yaz sonlarına doğru kalay yapmaya gelen Halil'in Ermeni oluşu, hiçbir köylüyü yadırgatmaz; bilakis yörede hala anlatılagelen Ermeni hikâyeleri onların bu kesime *sıcak* davranmalarına bir vesiledir. Anlatıcı, Alevilerin kendilerine karşı önyargı duyulduğuna dayalı kanaatlerinin, onların dışlanan Ermeni kimliğine daha yakın durmalarına ve onlara destek olmalarına sebep olmuştur:

²³²⁷ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.244

²³²⁸ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.286

“Kadınların etekleri altına saklayarak kurtardıkları Ermeni çocukların öyküsü, gaz lambalarının dibinde anlatılır, aklar vahlar edilir ve bu korkunç bellek, gaz lambalarının ışığıyla beraber çocukların beynindeki yerini alırdı. Köydeki kimi gelinlerin geçmişi gibi...”²³²⁹

Yanık Dere romanıyla Erzurum’un Rus işgalinden kurtuluş sürecini anlatan Mehmet Dağıstanlı, Mahmut Bey’in çiftliğinin basılmasıyla daha da ivme kazanan Ermeni baskınlarına rağmen iki halk arasında çatışmaların çıkmadığına işaret eder. Artin Dayı gibi *vefalı* Ermenilerin varlığına dikkat çekilen romanda, Bedros gibi *hainlerin* faaliyetleri özellikle anlatılır. Yüzyıllarca beraber yaşamış ve “*millet-i sadıka*” unvanını hak etmiş, Ermenilerin Ruslarla birlikte silahlanarak komşularına saldırmaları “*Ermeni halkı kışkırtıldı*” ifadeleriyle verilir. “*Büyük Ermenistan*” hayalleriyle harekete geçirilen Ermenilerin çeteler kurarak halkı taciz etmesi, hem Türkleri hem de vicdan sahibi Ermenileri rahatsız eder. Romanda, Ermenilerin bu olaylar olurken, Talat Paşa tarafından tehciye uğramaları da tehcir kervanlarının yollarda haydutlar tarafından soyulmaları ve öldürülmeleri de uygun görülmez. Tehcir yolunda eşi Sevan’a yakınan Tehliryan, Ermenilerin sahip olduğu tüm hakları nasıl berheva edip bu kötü akıbete düşürdüklerini yana yakıla anlatır: “*Sevan bizim Ermeniler kandırıldı, biraz da kışkırtıldı! Bir taraftan İngilizler, bir taraftan Ruslar bizi Türklerle karşı karşıya getirdi... Ah o Taşnaklar Sevan, ah o Taşnaklar! Bizim ocağımızı söndürdüler desem doğrudur inan ki... Servet bizdeydi, refah bizdeydi, ticaret ve zanaat bizdeydi. Biz Türklerden alışveriş yapardık onlar bizden... Biliyorsun asker bile vermiyorduk. Türkler gibi Arnavutluk’ta, Arabistan’da, Yemen’de kırılmıyorduk. Okullarımız açık, okuryazar olmayanımız pek az olmakla birlikte, Türklerden daha çok Türkçe okuryazarımız vardı. Dinimizi rahatlıkla yaşıyorduk. İş bilen her türlü memurlarımız, yüksek makamlarda sahiplerimiz vardı. Görünüşte Türkler hâkim gibiydiler, öyle değil mi? Gerçekte ise hâkimiyet hemen hemen bizdeydi. Sözün kısası mesut ve bahtiyar milletler seviyesinde yaşıyorduk.*”²³³⁰

Selçuk Kızıldağ’ın Birinci Dünya Savaşı yıllarını Maze adlı bir Çerkez kadının ailesini merkeze alarak anlattığı *Nargin/Sarıkamış’tan Sibiryaya* romanında, Maze’nin Buyan isimli oğlu ile Talya isimli bir Ermeni kız birbirlerini sevmektedirler. Romanın

²³²⁹ Evrim Alataş, *a.g.e.* s.67-68

²³³⁰ Mehmet Dağıstanlı, *a.g.e.* s.268

Sarıkamış'taki bölümünde son derece *olumsuz* imgelerle yüklü değerlendirmeler, Anadolu Ermenileri için kullanılmaz. Bölge'de bulunan Ermeniler, “*daha önce kendi halinde yaşayıp giderken Taşnakçı Ermeniler*”²³³¹ eliyle ayrılıkçı fikirlerle ayartılıp yasa dışı faaliyetlere zorlanır. Bunu Bölge'de bulunan Hıristiyan misyonerler de fazlaca desteklemektedirler. Alptekin'in esaret sürecinde esir Türklere, Rus üniforması altında dayanılmaz hakaret ve eziyet yapan Ermeni çetecilerle Anadolu'da yaşayan Ermeniler birbirlerine hiç benzememektedir: “*Anadolu Ermenileri ince ruhlu, anlayışlı, zanaatkâr insanlardı. Osmanlıya bağlı, saygınlığı olan, işiyle gücüyle uğraşan, kültürel etkinlikleri fazla olan bir cemaatti. Öyle ki Osmanlı'daki yerleri Türklere bile önce geliyordu. Doğuya doğru gidildikçe bu olumsuz farklılık, belirgin biçimde kendisini gösteriyordu.*”²³³²

Hüseyin Karatay'ın kendi memleketindeki insan ilişkilerini yazdığı *İsyan Eşiği*'nde Malatya, Tanzimat Fermanı'yla ivme kazanan Ermeni milliyetçiliğine sahne olan bir ildir. Yabancı kolejlerde eğitim gören komitacıların avucuna aldığı Mülazım Fuat gibi Batı hayranlarını kullanarak oluşturdukları düzende ibre hep Müslümanların aleyhinedir. Roman boyunca hiçbir olumlu faaliyette bulunmayan Ermeniler, “*Müslüman gençlerin ahlakını bozmak için*”²³³³ kızlar kiralarak içimizde “*bazı ahlaksızlar*” yetiştirme gayretinde olurlar. Yazar anlatıcı, Tanzimat'ın kurucularından Mustafa Reşit Paşa'yla Mithat Paşa gibi Kolağası Fuat'ın da bu Ermeni komitacıların ve Masonların kontrolüne girdiğini anlatır. Gayrimüslimlere verdiği haklar nedeniyle Tanzimat rejiminin ve İttihatçı yönetimin yoğun bir biçimde eleştirildiği romanda, Bakırcı Mıgırdıç toplumu içten tüketen sömürü düzenini temsil eder. Kolağası Fuat'ı yanına alan Mıgırdıç, zora düşenleri türlü entrikalarla tuzağına düşürüp mallarını elinden alarak zenginleşen bir Ermeni'dir.

Kemal Tahir'in *Karılar Koğuşu*'nda babası vurulan Abuzer, anasını alan Silo Ağa tarafından Müslüman edilir; fakat askere alınırken Ermeni asıllı olduğu anlaşılır. Vali tarafından azarlanan Abuzer, kendisine karşı yapılan bu *ayrımçı* tavra isyan eder: “*Haşa ben gavur değilim... Ben Ermeni değilim, dedim. 'Sus, seni gavurlarla beraber askere alıyorlar. Silah da vermeyecekler' dedi. Kendileri bilir. Lakin ben gavur değilim. Babamı vurdukları zaman ben yeni doğmuşum. Anamı Silo Ağa Müslüman etti. Ben de*

²³³¹ Selçuk Kızıldağ, *a.g.e.* s.125

²³³² Selçuk Kızıldağ, *a.g.e.* s.255

²³³³ Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.13

Müslüman oldum. Anamı da tanımam, babamı da tanımam. Ben Müslüman'ım, dedim. Sen gâvursun, dedi. Eşhedü çektim beyim... Elham okudum... Tebareke, Elemtere okudum. İnanmadı... Abuzer, Aduş'u fevkalade şaşırtan ve hemen iştirake hazırlayan bir şiddetle ağlamaya başladı. İnanmadı ki... Biz gâvur olduğumuzdan... Bize izin vermediler beyim."²³³⁴

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanımın Taneleri*'nde Tek Parti iktidarının Alman siyasetinden etkilenip ülkedeki gayrimüslim vatandaşlardan yüksek miktarda vergi tahsil etmesine yarayan Varlık Vergisi uygulaması, bu vergiyi veremeyenlerin Erzurum Aşkale'ye sürülmesine neden olmuştur. Aşkale'de askeri nizamla yürütülen günlük iş, karla kaplı yolları temizlemektir. Bir süre sonra hükümetteki tavır değişikliği, bu uygulamanın rafa kalkmasını ve Aşkale'dekilerin evlerine dönmelerini sağlamıştır. Bu durumu Dr. Artin, İstanbul'a dönerken "*Devlet, mükellefin vergi ahlakını bozdu. Cumhuriyetin en büyük ayıbı budur.*"²³³⁵ diyerek özetlemeye çalışmıştır.

Mustafa Yeşilova *Kopo* romanında, Molla adlı roman kişinin ağzından Birinci Dünya Savaşı dönemindeki Ermenilerin yaptığı katliamlar dillendirilir. "*Ermenilerin parçaladığı cesetler*"²³³⁶le karşılaşan Molla, Ermenilerin Alevi-Sünni ayrımı yapmadan bunu yaptığını anlatır. Romandaki bir diğer detay da Kopo'nun sürgün edildiği Kayseri'de kendisine verilen tarlanın Ermenilerden kalmasıdır. Bu verimli tarla nedeniyle Muhtarla arası bozulan Kopo, aradaki gerginlik nedeniyle Muhtarı öldürmek zorunda kalır.

Barbaros Baykara'nın Dersim isyanının anlattığı *Dersim 1938*'de azınlıklarla ilgili tek detay, yörede yaşayan Ermenilerden kalan toprakların "*fukara Dersimlilere*" dağıtıldığı ifadesiyle sınırlıdır.

Nihat Behram'ın *Miras* isimli romanında ismi anılan Ermeniler, tehcir kanunundan sonra Doğu Anadolu'da Rusların desteğiyle bir bağımsız Ermenistan kurmak hayaliyle sivil halka saldıran ölüm makineleri olarak işlenirken, Kars'ta yaşayan *Malakanlar*, hem yaşam biçimleri hem inanç sistemleriyle olumlu nitelemelerle aktarılır. Savaş karşıtı görüşleri nedeniyle Ruslar tarafından Kars'a sürülen bu insanlar, "*barışçıl bir halk*" olarak tanıtılır. "*Hıristiyan ve dinlerine çok bağlı olan Malakanlar,*

²³³⁴ Kemal Tahir, *Karılar Koşusu*, s.345

²³³⁵ Yılmaz Karakoyunlu, *a.g.e.* s.153

²³³⁶ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.20

inançları gereği askerliği zalimlik”²³³⁷ saydıkları için askerlik yapmayı reddetmektedirler.

Malakanların “Çar I. Nikola zamanında ibadetleri, hatta çalışma, seyahat, yerleşme hakları” dahi yasaklandığı ve bunlara “1830’lardan sonra Kafkasya’ya yerleşebilme hakkı” verildiği için Malakanlar, “Tiflis, Erivan, Gence, Erzurum, Kars’a kadar” gelebilmişlerdir. Savaş karşıtı görüşleri yeni kurulan Sovyetlerin kurucu felsefesiyle uyduğu için sosyalist görüşlere taraftar olan bu halk, daha sonra Türkiye yönetimince de mahzurlu bulunup “Ya 20 Ocak gününe dek askere yazılacaksınız ya da Kars’ı terk edeceksiniz” uyarısıyla Kars’ı terk etmek zorunda bırakılırlar. “Kars’ın bu ışıltılı, üretken, hoşgörülü halkı”, “gelin olmuş kızlarını, mallarını, evlerini ve izlerini bırakarak”²³³⁸ Kars’tan Rusya’ya, oradan da Avrupa, Amerika ve Avusturalya gibi çeşitli yerlere göçmek zorunda kalırlar.

Erkan Karagöz’ün *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanında, Kars ve çevresinde yaşayan Ermenilerle Ruslar tarafından sonradan oraya sürülen Malakanlara yer verilir. Yörede yaşayan Müslüman ahaliyle iyi geçindikleri ifade edilen Malakanların iyi komşuluk ilişkilerinin yanında inanç ve kültürel özelliklerine de değinilir. “Balarısı gibi çalışıp didinen”²³³⁹ bu insanlar, içki ve sigara da içmezler: “Bu köylüler ilginç insanlardır. Bizim Çar bunlardan kurtulmak için tutup bütün Kafkasya’ya dağıttı. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan sonra buralar. Bunlar sessiz, zavallı bir halktır. Kavga bilmezler. Savaşa karşıdırlar. En nefret ettikleri şeydir savaş. Çar bunlardan birini askere almaya kalksın kıyameti koparırlar. Askerlik yapmak istemezler. Ben zorla askere alındığı için kendini vuran Malakan gençleri bile gördüm... Onlar da senin gibidirler. Sigara içmez, bir yudum içki koymazlar ağızlarına.”²³⁴⁰

Savaş sonrası yapılan antlaşmalar gereği ve özellikle de taşıdıkları Bolşevik fikirler yüzünden Türk tarafının askerliğe alınacakları yönündeki uyarıları sonucunda Rus topraklarına tekrar dönen Malakanların veda anları romanın en duygusal parçalarından biridir: “Malakanlar ve onları uğurlamaya gelen tüm tanıdıkları, dostları, köylüleri kentin güneyindeki tren istasyonunda toplanmışlardı. Malakanların hemen hepsinin sırtları trene, yüzleri kente dönüktü. Kimileri kendilerini yolcu etmeye gelen

²³³⁷ Nihat Behram, *a.g.e.* s.78

²³³⁸ Nihat Behram, *a.g.e.* s.123

²³³⁹ Erkan Karagöz, *Rus Kızı Vasilisa*, s.75

²³⁴⁰ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.72

kapı komşularıyla kucaklaşıyor, konuşuyor; bir yandan da gözleriyle farkında olmaksızın kentin üzerinde geziniyordu. Bir daha göremeyeceklerini bildikleri kentin silüetini beyinlerine işlemek istiyor gibiydiler. Kentin doğusundaki büyük kilisenin çan kuleleri sessizdi. Terk edildiğini anlamış gibi suskundu.”²³⁴¹

Erkan Karagöz’ün *Rus Kızı Vasilisa* romanının bir devamı olan *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* isimli eserinde Ruslarla sınırların çizilmesi ve Ermenilerin diğer tarafa göçmesi sonucu boşalan evlere yerleştirilen Aslan ve ailesi, sahip oldukları verimli arazileri ekmeye başlarlar. Tükez’in Malakanlardan öğrendiği patates ekme işi, diğer köylülerce yadırganırken, müdavimi olmayan kilise de Aslan için bir hüznün kaynağı olmaya başlar. Amcasını öldürdükten sonra Soro vasıtasıyla Hasankale’de bir öğretmenin yanında iş bulan Aslan, orada tanıştığı Mahmut Amca’ya Ermenilerle aramızdaki husumetin nedenlerini sorar. Mahmut Amca’nın cevabı, çok kültürlü bir devlet geleneğinden gelen arif bir insanın ifadeleri gibidir: “*Yok öyle bir şey yeğenim. Ne biz onlardan ne de onlar bizden nefret ediyorlar. Tam tersine bizler kuşaklar boyu birlikte yaşadık, her şeyimizi paylaştık, dedi sakın bir sesle.*

Peki, öyleyse bu kırımlar ne? Neden biz onlardan, onlar bizlerden binlerce insanı öldürdüler?

Milliyetçilik yeğenim, milliyetçilik. Siyaseti milletin ırkını, farklılığını temel alarak yaparsan olacağı buydu ve bu da oldu.”²³⁴² Kendisi de Ermeniler tarafından katledilmekten son anda kurtulan Mahmut Amca, yaralandıktan sonra onu evine alıp iyileştirenin de bitişik komşuları Ermeni Hayganoş olduğunu söyler: “*İyileşene kadar onların evinde saklandım. Ermeni milisleri köye indikleri zamanlarda beni hemen sedir biçimine getirilmiş sandığın içine yatırıyorlardı.*”²³⁴³

Karınca’nın Su İçtiği isimli romanında Yaşar Kemal, Bölge’de yaşayan Ermenilere ve Yezidilere değinir. Asurîlerin sadece ismen anıldığı bu romanda geçen “*bizim Ermeniler*” ise “*o kadar hünerlidirler ki altını gümüşü ipek gibi işliyor, dokuyorlar*” ifadeleriyle tasvir edilir.²³⁴⁴ Rus ordusuyla Osmanlı ordusunun mücadele alanı olan Doğu Anadolu’da Ermeni çetelerinin Rus ordusundan güç alarak yaptıkları

²³⁴¹ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.146-147

²³⁴² Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.188-189

²³⁴³ Erkan Karagöz, *a.g.e.* s.190

²³⁴⁴ Müslüman halkın daha çok tarım ve hayvancılıkla geçindiği Bölge’de “*zanaatların çoğu Hıristiyan ve Yahudi azınlık mensuplarıncı*” yürütülür. Bkz: Martin van Bruinessen, *a.g.e.* s.38

saldırıları ve Osmanlı ordusuyla yerli milis güçlerinin karşı koymaları birçok masumun da ölümüne neden olmuştur. Baytar Cemil'in, at sırtında Van'a doğru yol alırken tesadüf ettiği "bir sürü küçük çocuk on, on bir, on iki yaşlarında hepsinin de avurdu avurduna geçmiş, gözleri çukura kaçmış, yüzlerinin, bedenlerinin derisi kemiklerine yapışmış, boyunları çöp gibi, kimisi çırılçıplak birer iskelet, çırılçıplak bir paçavra yığını"²³⁴⁵ halindedir. Savaşta anaları, babaları ölmüş, kimseleri kalmamış bu Ermeni, Kürt ve Yezidi çocukları onun rikkatine dokunur. Kaymakama ve valiye çıkıp gördüklerini anlatan ve yardım talep eden Baytar Cemil, buna karşılık "şu koca memleketi onlar yaktılar, yıktılar, köyleri, kasabaları talan ettiler" ve "dört kitapta katli vaciptir" sözleriyle karşılaşır. Savaştan önce mükemmel bir uyum içinde yaşayan bu farklı inançlar ve etnik farklılıklar, savaş sürecinde oluşan önyargılarla büyük bir felaketin aktörü olurlar.

Ferit Edgü'nün *O/Hakkâri'de Bir Mevsim* adlı romanında kentlin tek kitapçısı, babası da kitapçılık yapan bir Süryani'dir. Edgü'nün *olumlu* imgelerle anlattığı bu kişi kentlin tek Süryani ailesine mensuptur. Kitap okumak ve okutmak sevdasında olan bu kişinin, bir süre sonra, zararlı kitaplar satıyor diye kitapları yakılmış ve böylelikle şehrin tek kitapçısı/Süryanisi de kentten ayrılmıştır.

Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* isimli romanında, Yezidilerin yaşadıkları trajediye değinilir. Bir kısım Kürt'ün, Arap'ın, Türk'ün silahlanarak Yezidi avına çıktığına değinilen romanda, Yezidi köylerine giren bu çetelerin yediden yetmişe hiçbir canlı bırakmayarak onları kurşundan ve süngüden geçirdiğini, "koyunlarını, keçilerini, atlarını eşeklerini, halılarını kilimlerini, buğdaylarını unlarını, kadınlarının takılarını, paralarını"²³⁴⁶ aldığını anlatır. Bu çetelere göre yaptıklarında haklıdır; gerekçesi de Yezidilerin şeytana tapmasıdır. Şeytanın Yezidilerin kutsal mekânı olan Laliş'te olduğunu, dolayısıyla eğer onu öldürürlerse kendilerinin Cennet'e gideceklerini, Laliş'ten yağmaladıkları her türlü değerli eşyanın da kendilerine helal olduğunu savunurlar. Böylelikle Ortadoğu'da ve Bölge'de birçok kez katliama maruz kalmış Yezidiler, ordu mensubu birinin gözüyle betimlenmiş olur.

Yaşar Kemal'in *Kimsecik* üçlemesinin ikinci kitabı *Kale Kapısı*'nda Van'dan Çukurova'ya ailesiyle savaştan kaçmak için göçen İsmail Ağa'nın yolda ölmekten

²³⁴⁵ Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, s. 162

²³⁴⁶ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, s.

kurtarıp evlatlık edindiği ve üçlemenin birinci kitabında aslı hakkında bilgi verilmeyen Salman'ın, bir Yezidi çocuğu olduğu dile getirilir. İsmail Ağa'nın sonradan doğan oğlu Mustafa'yı kıskandığı ve kendi zannınca öldürülmekten korktuğu için babalığını öldüren Salman, korkusunu yenmek için öldüren ve korkutan bir kişilik olarak tasvir edilir. İsmail Ağa'nın defin merasimine katılan milletvekili Ali Saim Bey'in Salman'a dair ifadeleri, toplumsal hafızadaki Yezidi imgesi hakkında bize ipuçları verir:

“O adam, o Yezidi yakalanacak.”

‘O dinsiz insan...’

‘O insanlıktan çıkmış...’

‘O ekmek yediği sofraya bıçak sokan...’

‘O insanlık düşmanı...’²³⁴⁷

Devran adlı romanında Seyit Alp, roman kahramanı Hazer Usta üzerinden Bölge’de yaşayan Yakubilere değinir. Yörenin diğer *“Hıristiyan, dindar Yakubilerine”* benzemeyen Hazer Usta, herkes Van hanlarına vergi verirken o, *“Bitlis hanına kendi rızasıyla”* bağlanır. Dinle pek ilgisi bulunmayan bu *“elinin marifeti emsalsiz”²³⁴⁸* usta, titizlikle Nemrud’dan topladığı ot kökleriyle orijinal renkler elde eder. Geçmişte yapıp Kolk’ın babasına verdiği bir *“siyah şalı”* isteyen Hazer Usta’yla Kolk’ın arası bozulur. Bunun üzerine şikayetlenen Kolk, ayrımcı bir dil kullanarak hakkını Bitlis hanından istemeye gider. Ona göre Yakubi Hazer Usta, *“Bitlis’i sahipsiz bilen pis bir Yakubi”²³⁴⁹* dir.

Kanlıdere’nin Kurtları isimli romanında Akçam, Cenkçi denilen roman kişisine Birinci Dünya Savaşı’nın gerçekleştirildiği yılları anlatır. Romanın sadece bu parçasında geçen azınlık eksenli ifadeler, ötekileştiren bir üslupla verilmemiştir: *“Ermeniler çekilirken babamı, anamı öldürmüşlerdi! Oysa eskiden kardaş gibi yaşadık onlarla bir arada.”²³⁵⁰* Akçam *Kafdağı’nın Ardı* isimli romanında da yazar anlatıcı, köyden kasabaya giderken *“Mırtıf Mahallesi”* ne sapor. Çingenelerin bir kolu olarak nitelendirdiği Mırtıflar, son derece olumsuz bir imaja sahiptirler. Mırtıflar, kasabanın kıyısında oturan, köylerde dilencilik yapan kişilerdir. Bunlar Dursun’u yoldan çevirip

²³⁴⁷ Yaşar Kemal, *Kale Kapısı-Kimsecik 2*, s.59

²³⁴⁸ Seyit Alp, *Devran*, s.9

²³⁴⁹ Seyit Alp, *a.g.e.* s.63

²³⁵⁰ Dursun Akçam, *Kanlıdere’nin Kurtları*, s.332

dövmüş, ekmeğini ve parasını aldıktan sonra yola salmışlardır: “Üstüme yürüdüler. Ceplerimi arıyorlardı. Engel olmak istedim, çenemden yediğim bir yumrukla düştüm. Burnumdan kan geldi. Mintanımın cebinde iki lira harçlığım vardı. Yitirim kaygısı içinde, cebimin ağzını anama diktirmiştım. Dişleri, tırnaklarıyla söktüler, paramı aldıktan sonra salıverdiler beni. Ağrılar içinde kurtulmuştum; parasız pulsuz, ekmezsiz! Düşe kalka anayola çıkabildim. Tezek satmaya götüren bir köylü, öküz kızağına aldı beni, Harun’un Hanı’nda indirdi.”²³⁵¹

Selma Fındıklı’nın *Saray Meydanı’nda Son Gece* romanında işlenen Ermeni ihanetinin yanında Maran adlı bir Ermeni kadının üstlendiği rol son derece önemlidir. Rus ordusunun işgaliyle birlikte yüz bulan Ermenilerin gizli gizli silahlanıp taşkınlıklara girişmesine rağmen Erzurumlu bir Ermeni olan Maran, Didar’ın ailesine karşı sadakatini ve vefasını hiçbir zaman kaybetmez. İşgalden kaçarken annesini yolda yitiren Didar’ı yalnız bırakmayan Maran’ın, Sivas’tayken bir Ermeni esnafla buluşması şüphe çekecek ve Didar’ın kendisine hakaretiyle yolları ayrılacaktır. Olayın aslının ortaya çıkmasıyla sadakati bir kez daha ıspatlanan Maran’ın kişiliği, Didar’ın dilinden özellikle ifade edilir: “Öyle sarılışı vardı ki, o bitmek bilmeyen dualarının, ne Rus ne de Ermeni zaferi için olduğuna inanıyordu artık gönlüm. Bizdendi Maran. Erzurumluydu. Çünkü insandı. Irkı ırkımızdan, dini dinimizden ayrı olsa da önce insandı. Belki benden bile fazla. Hasta annem başını onun göğsüne yaslamıştı. Derdinin şifasını da yıllarca yediği ekmeğe nankörlük etmemiş bu emektar kadında arar gibiydi.”²³⁵²

Fundermann’ın Gavur Êlo romanında tehirden sağ kurtulan bir çocuğun ihtiyarlık yıllarını işlenirken, geri dönüşlerle Taşnak çeteleriyle Hamidiye Alayları arasında kalan iki kesimin maruz kaldığı trajedi verilir. Hamidiye Alayları’na katılan Neo’nun gavurları öldürmekten ziyade talana olan meyli, onun birçok yöredeki olaylara karışmasına neden olur. Bu çarpışmaların birinde İran’a kaçmaya çalışan Taşnakçılarla çarpışırken “içlerinden güzel mi güzel bir kadının çocuğuna sarılıp ağladığını”²³⁵³ görür. Hem güzel anneye hem de çocuğun feryadına dayanamayıp ikisini de himayesine alan Neo, Pamığ adlı bu güzel kadını *ikinci karısı* yapar. Daha sonra yaşadıklarına dayanamayarak intihar eden bu kadından geriye Êlo adı verilen bu erkek çocuk, çevresi tarafından ömrünün sonuna kadar Gavur Êlo olarak çağrılacaktır. Küçüklüğünde diğer

²³⁵¹ Dursun Akçam, *Kafdağı’nın Ardı*, s.175

²³⁵² Selma Fındıklı, *Saray Meydanı’nda Son Gece*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.s.100

²³⁵³ Baran Fundermann, *a.g.e.* s.10

çocuklar tarafından hep dışlanacak olan Êlo, Gewrê adlı bir Kürt kızıyla evlenip çoluk çocuğa karışmasına rağmen, gerek devletin gizli belgelerinde gerek halk nezdinde hep “sakıncalı piyade” olarak kabul edilecektir.

Kars yöresine “*belirli bir mevsimde*” gelen Çingenelerden bahsedilir. Köylerden uzak kurdukları çadırlarda yaşayan bu insanlar “*kap kacağı kalaylar, kaplama dişler yapar, getirdikleri incik boncuğu el halıları, kilimlerle değiştirir, fal bakar, türlü işler*”²³⁵⁴ yaparlar. Düğünlerde davul zurna çalmakta da hünerli olan Çingeneler, sıklıkla yer değiştirdikleri için “*Lazca, Süryanice, Acemcenin yanı sıra Kürtçe de*” bilirler.

3.3. Siyasi Temalar

3.3.1. İsyan/Ayaklanma

Modern zamanların en cazip mitlerinden olan *millet*, “*milliyetçiliğin merkezi*”nde yer alan büyüleyici bir kavramdır. Bu mitin temelinde, bilinmeyen bir geçmişten bugüne dek varlıklarını koruduğuna inanılan bir grubun, milletler dünyasında yerlerini alması için milliyetçiler tarafından *uzun uykularından uyandırılmaları gerektiği*²³⁵⁵ fikri bulunur. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren dünya gündemine giren bu mit nedeniyle birçok imparatorluk gibi Osmanlı da toprak kaybetmiş, kopan parçalarda yeni ulus-devletler türemiştir. Gerek farklı etnik yapıların bağımsızlık eğilimleri gerekse dış tahriklerle başlayan etnosantrik kalkışmalar, Anadolu’da olduğu gibi kitleleri birbirlerinden koparamamıştır. Başta din olmak üzere ortak tarihi imkânlar, kalkışmaların başarıya ulaşmalarını engellemiştir. Bunda milliyetçi söylemlerin geniş halk kesimlerinin istekleriyle kesişme zayıflığı da büyük rol oynar.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Doğu Anadolu’da merkezi otoriteye karşı başlayan isyanlar, yeni devletin benimsediği ideolojik ve yapısal tutumun Bölge’nin egemen sınıfı olan *ağa, şeyh ve aşiret reisleri* tarafından halka çarpıtılarak verilmesi sonucu girişilen kalkışmalardır. Etnik yönü inkâr edilemeyecek derecede etkili olmasına rağmen Doğu isyanlarının temelinde, Cumhuriyetle birlikte başlayan merkezi otorite karşısında, yöresel feodallerin duydukları rahatsızlık ve sıkışmışlık vardır.²³⁵⁶ Bölge’nin

²³⁵⁴ Baran Fundermann, *a.g.e.* s.52

²³⁵⁵ Antony D. Smith, *a.g.e.* s.40

²³⁵⁶ İsmail Beşikçi, *a.g.e.* s. 68

ekonomik ve eğitim açısından geri kalması isyan fikirlerinin halkı tahrik etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dini renge bürünmüş ayaklanmaların arkasında genellikle, daha dünyevi çıkarlar gizlidir.

3.3.1.1. Osmanlı Dönemi İsyancıları

Merkezi hükümete bağlı olan bölge beylerinin, bir fırsatını yakalayıp isyana yeltenmeleri, nadiren de olsa, Osmanlı döneminde yaşanabilmiştir.

Devran romanında Seyit Alp, 1600'lü yıllardaki Bitlis Eyaleti'nin hem yöre halkıyla hem de merkezi hükümetle ilişkisini konu edinmiştir. Kolik isimli karakterin diliyle halkla ilişkisi anlatılan Abdal Han, halkın sorunlarına karşı duyarsızdır. Diğer taraftan Diyarbakır Valisi Melek Ahmet Paşa, tarafından da hedeftedir. "*Âleme yeni düzen gerektiğine*" inanan Melek Ahmet Paşa, Bitlis Hanı'nın Osmanlı Hükümdarı'nı "*Mısır dönüşünde karşılayıp gazasını*" kutlamamasını bahane ederek üzerine gelmektedir. Bundan dolayı endişelenen Abdal Han, zindandaki Kolik ve arkadaşlarını da çıkararak askeri talimden geçirir ve isyana hazırlar. Melek Ahmet Paşa'nın "*ordusuna mehter döğdürerek*" ilerlemesini, "*eyaleti talan edip vergi miktarını artırarak perişan halkı, daha da perişan etmek*" olarak yorumlayan Abdal Han'ın bu isyan çabaları "*yürüyen ordunun heybetine*" kurtların, kuşların "*lal kaldığı*" Osmanlı ordusu karşısında hiçbir kıymet ifade etmez ve Melek Ahmet Paşa'nın isyanın sorumlularını cezalandırmasıyla sonuçlanır. Abdal Han'ın "ihmal"inin görüldüğü bu isyan çabasında, asıl suç Kolik'a yüklenerek idama mahkûm edilir. Böylece "*Osmanlı ordusunu erzaksız, cephanesiz*" bırakarak "*eyaletin bağımsızlığını*"²³⁵⁷ sağlamaya yönelik ümit de boşa çıkmış olur.

3.3.1.2. Şeyh Sait İsyanı

Lozan Barış Antlaşması'yla son şekli verilmemiş olan Musul, mübadele ve Osmanlı borçları meselesinin gündemde olduğu bir dönemde patlak veren bu olay, hem Türkiye'nin elini zayıflatmış hem de ülke içinde ciddi reaksiyonlara neden olmuştur. Aslen Elazığ Palulu Şeyh Sait'in manevi nüfuzunu da kullanarak niyetlendiği bu ayaklanma, kararlaştırılan zamandan önce Piran'daki bir düğünde patlak vermiş ve kısa

---

²³⁵⁷ Seyit Alp, *Devran*, s.123

sürede geniş bir alana yayılmıştır. Resmi kaynakların arkasında İngiliz desteğini tespit ettiği bu ayaklanma, Çapakçur (Bingöl), Muş ve Diyarbakır üçgeninde yoğunlaşmıştır. Şeyh Sait'in bizzat komuta ettiği kuvvetlerin Diyarbakır'ı alamaması üzerine bozguna uğrayan isyancı güçler dağılmış, İran'a kaçarken yakalanan Şeyh Sait arkadalarıyla birlikte Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak idam edilmiştir. Onları yargılayan Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Kansu'nun ifadeleri, hem olayın resmi boyutunu hem de isyanın Türk romanına yansıyan cephesini tayin etmiştir: "...*Senelerden beri şeyhlerin ağaların, beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı, artık sizin kışkırtıcılığınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak Cumhuriyetimizin verimli ilerleme ve saadet vaat eden yollarında yürüyerek refah ve saadet içerisinde yaşayacaktır.*"²³⁵⁸

Ayşe Kulin'in *Köprü* romanında Nasturilerin ve Kürtlerin çıkardığı isyanlara değinen yazar, özellikle Şeyh Sait isyanı üzerinde çok durur. Bölge'nin dinsel ve etnik yapısını vermek amacıyla kullandığı bu isyan, Bölge halkının hangi saiklerle ayaklandığını vermesi bakımından önemlidir. Yazarın iddiası, nüfuz sahibi olan Şeyh Sait'in kendi şahsi çıkarları için İngilizlerin oyununa gelerek bu isyanı başlattığı yönündedir. "*Halka, niyetlerinin dini ve Kuran'ı kurtarmak olduğunu*"²³⁵⁹ söyleyen isyancılara Bölge insanının inanması, içinde bulunduğu yoksulluk ve cehalet nedeniyledir. İsyanın karakterini iyi tahlil eden hükümetin genel af çıkarması, isyancıların yaptığı taşkınlıklardan bıkan kesimleri devlete yaklaştırır ve isyan, düzenli birliklerle bastırılmış olur.

Bu isyanın bastırılmasından sonra Dersimli İhsan Nuri'nin önderlik ettiği bir başka isyanın daha fitili ateşlenmek üzeredir. Bölge'de yıllardır sürmekte olan karışıklıklardan zarar gören birçok insan gibi roman kahramanı Halit de etkilenmiştir. Bu süreçte ayaklanmalara katılmak isteyen Halit'in "*toprağı yoktu ekecek, hayvanı yoktu güdecek. Köyü Bido'yu Nasturiler yakmıştı. Anasını babasını o baskında, Türkler vurmuştu. Yüreğinde sadece acı, nefret ve kin vardı*"²³⁶⁰ ifadeleriyle ruh dünyası tasvir edilmeye çalışılır. Tarihimizin travmatik olaylarını içten bir bakışla anlamaya ve irdelemeye çalışan yazar, roman kahramanı Halit'i dışarıdan desteklenen isyan olaylarının psikolojik boyutunu anlatmak için kullanır. İsyanların uluslararası

²³⁵⁸ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.s.222

²³⁵⁹ Ayşe Kulin, *Köprü*, s.187

²³⁶⁰ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.202

denkleminden habersiz olan Halit, sadece içindeki bu kını dışı vuracağı bir imkân aramakta ve aradığı bu fırsat da Ağrı Dağı'nda onu beklemektedir:

“Pişmanlık, umutsuzluk içinde bocalarken, yeni bir umut parıldar gibi olmuştu ufkuna. Sağda solda, dağlarda serseri çeteler halinde, kâh birbirleriyle kâh Türklerle savaşan Kürtler, yeni bir oluşumun etrafında birleşmeye başlamışlardı. Hoybun! Hoybun! Bir ülküydü, yeni bir umuttu Hoybun. Dağınık Kürt aşiretleri, ulusal savaşlarında başarılı olabilmek için bir parti etrafında birleşiyorlardı. Tüm Kürtleri bir arada topluyordu, İhsan Nuri adındaki Kürt kumandanı. İran'dan ve o güne kadar düşman saydıkları Ermenilerden de yardım alarak güçleniyorlardı.”²³⁶¹

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* adlı romanına yansıyan Şeyh Sait İsyanı, Bölge insanı arasındaki derin fay kırıklarını da göstermesi bakımından önemlidir. Sünni karakterli “Şih Sayıt” isyanında Alevi kesimler, devletin yanında çatışmalara katılarak isyanın bastırılmasında önemli hizmetler görür. Devletin bu hizmetleri karşılığında kendilerine yardımcı olacağını bekleyen insanlar, “Şih Sayıt”a yardım eden Sorikoğlu'nun eziyetlerine uğrarlar. İsyân dönemini hatırlayan Cano, kendine özgü ifadelerle aktarır olup bitenleri: *“O gün ilk kez gördük Gazi Paşa'nın Ebabil kuşlarını. Böle dedi bize Şih Mahmut. Yer gök kurulalı buralarda böyle kuş görülmiş değildir... Gazi Paşa'nın Ebabil kuşları, gökten ateş yağdırırdı. Palu'daki Şih Sayıtların üzerine, gagasından dökülenler, vızılı ile inerti yere, düşende bin parça saçılır, yer sarsılır, gök yıkılırdı. Bumba derlermiş kuşların attığına. Bumba düştüğü yerde insan, hayvan, ev komazdı. O kuşların adını öğrendik sonradan, tayyare derlermiş onlara, tayyarenin sırtına binen Paşa'nın mahir adamları, atarmış yukardan bumbaları.”²³⁶²*

“Şih Sayıt” isyanıyla başlayıp Dersim ayaklanmasıyla sonuçlanacak bir dönemi konu edinen *Memo* romanında Kemal Bilbaşar, iki isyanın da *dış güçlerle* bağını roman kahramanları vasıtasıyla vermeye çalışır. Şeyh Sait isyanında devletin yanında çatışmalara giren bazı Dersimli aşiretler yerlerinden sürülmüş, reisleri asılmıştır. Devletin bu yanlış politikasının yanında bazı aşiretlerin Dersimlilerle devleti karşı karşıya getirmek istemeleri de romanda özellikle işlenen bir temadır. Seyit Raşo denilen ve Senem'in dayısı olan kişi, *“haramilerin pohpohuna kabarıp Dersim'i ardına toplamaya çalışmış. Irak hükümetini ele geçiren Kürt Paşası'nın adamlarıyla gizli*

²³⁶¹ Ayşe Kulin, *a.g.e.* s.203

²³⁶² Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.21

*gizli buluşup silah almış.*²³⁶³ şeklinde tasvir edilir. Bunu duyan Memo, aşiretleri âşıklık hünerini de kullanarak uyarmaya çalışır; fakat kötü niyetli askerlerin halkı kışkırtması yüzünden devlet güçleriyle ilk çatışmaya giren de kendisi olur. Tamamen adli bir vaka dolayısıyla başlayan müsademe, isyanın ilk kıvılcımı olarak kabul edilir ve harekât başlatılır.

Asya adlı romanında Demirtaş Ceyhun, Kürt Abuzer'in ağzından "Şih Sait" isyanının oluşumunu, sebepleri ve sonuçlarıyla işler. Nüfuzundan yararlanıp halkı devlete karşı isyana teşvik eden Şeyh Sait'in etrafına kısa zamanda "*genci kocamış, ağası efendisi, şahı imamı, cümlesi silahlanmış varmış.*"²³⁶⁴ İsyanın gerekçesi "*neymiş din iman elden gidiyormuş. Yok, padişahımız efendimiz zındıkların elinde esir olmuş. Yok, halifemiz efendimiz gâvurlara teslim edilmiş... Yok, Cumhuriyet hükümeti karıları çıplak gezmeye zorlamış... Falan filan işte.*"²³⁶⁵ ifadeleriyle verilirken, isyana kalkışanlara "*eski ihya edilecek, halifelik devleti kurulacak*", "*Kürt milletinin kendi devleti olacak*" şeklinde hedef olarak verilenler, halkın cahilliğinden nemalanarak etkili olur. "*Göğ gözlü*" İngilizlerin silahlarıyla başkaldıran "Şih Sait" in asıl amacının Cumhuriyet rejimiyle sarsılan otoritelerinin devamı için "*mecbur kalmış*" "*din iman deyip*" başkaldırmıştır.

Beş ay gibi kısa bir dönemde yenilgiye uğratılan isyan yüzünden Kürt Abuzer'in babası gibi birçok insanın akıbeti bilinmeden insanlar yerlerinden yurtlarından sökülür, başka yerlere ikamete zorlanır: "*Bası basıverirlerdi damımızı eli silahlı askerler kurbaaaan!*" dedi. "*Odanın dört bir köşesine çil yavrusu gibi dağılıverirdik. Ciyak ciyak. Askerin dilini bizim anladığımız yok, bizim dilimizi de asker anladığı. Ne ben, ne anam, ne kardaşlarım, Türkçe bilmezdik ki. (...) anamın eteğine sarılır, ardına saklanırdım dipçikten tekmeden kollamak için kendimi. Fukara anam, karayazılı anam, bir kuş gibi kapaklanırdı üstümüze. Dipçiğe tekmeye göğüs gererdi. Süngü takmış askerler dalarlar odaya, vururlar da vururlardı.*"²³⁶⁶

Namuscular adlı romanında Kemal Tahir, Şeyh Süleyman isimli roman kişinin dilinden Şeyh Sait olayını anlatır. Elazığ'la Dersimliler arasında isyana katılma konusunda farklı tutumdan dolayı, Dersimliler isyan sırasında Elazığ'ı yağmalamaya

²³⁶³ Kemal Bilbaşar, *Memo*, s.413

²³⁶⁴ Demirtaş Ceyhun, *Asya*, s.70

²³⁶⁵ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.72

²³⁶⁶ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.* s.102

çalışırlar. İsyana katılan Dersimliler ellerinde Kuran ile gelmeleri gerekirken tamamen eşkıyalık yaparlar: “*Baktık ki Dersim eşkıyası... Kuran’ı bırakalım, salâvat getirmesini bilmezler. Senin dinin nedir, diye sorun... Ben din bilmem, Ali ağanın çobanyım, diye cevap verirler.*”²³⁶⁷ İsyana katılanlara Şeyh Sait’in “*günah, haram*” diye çapul aleyhindeki fetvasına “*Dersimli kulak asar mı?*”²³⁶⁸ Şeyh Süleyman’ın ağzından Dersimlilerle isyanın ilişkisi de verilir: “*Tuhaf bir iş beyim... Dersim Şeyh Sait’e iltihak etmedi. Asker Elaziz’e gelince, Hükümet’ten yana görünüp Dersimliler Palu’yu bastılar. Palu’nun Dersimli kaymakamı Hakkı Bey her tarafı kendi aşiretine yağmalattırdı.*”²³⁶⁹

Metin Aktaş’ın Şeyh Said İsyanı’nın içerden bir bakışla tahlilinin yapıldığı *Nişancı* isimli eserinde Şeyh Said, konuyla ilgili diğer romanlardaki imajından daha farklı bir çerçevede tasvir edilir. Özgürlük aşığı, yürekli ve kalender bir kişilik olarak vasfedilen Şeyh, Azadi Örgütü’nün bir manevi önderi olarak tutuklanıp idam edilene kadar, olayların içinde bulunur. Ayaklanma hazırlığı içinde olan Şeyh Said’i öldürmek için bir Albay’la Hasan Ağa tarafından ikna edilen Cem, daha sonra Şeyh Said’in Sünni kimliğini önemsemeyerek onun fedailerinden biri olur. Bu değişimi Şeyh Said’in karizmatik kişiliğine bağlayan Cem, artık Emin ismini kullanacaktır. Halkı isyana teşvik etmek için köy köy gezen Şeyh’in “*Bundan sonra halk kendi kendini yönetecek! Bundan sonra asker, jandarma, yerel yöneticiler size baskı yapamayacak, sizin malınızın zorla elinizden alınmasına sebep olan öşür vergisi kaldırılacaktır!*”²³⁷⁰ propagandası halkı galeyana getirerek isyan saflarına katar.

Piran’da bir düğüne misafirken adamları arasına karışmış kanun kaçaklarını almaya gelen subayın zorlamasıyla bir anda patlak veren²³⁷¹ ve beklenmedik bir biçimde artan katılımlarla büyüyen isyancı kitlesi, içlerindeki eski Hamidiye artıkları yüzünden talana ve çapula başlayınca Şeyh, “*kontrolüm dışında gelişen olayları kontrolüme almaya çalışıyorum, başaramıyorum!*”²³⁷² diyerek düştüğü aczi de belirtmiş olur. Nitekim Harput’a giren isyancıları alkışlarla karşılayan halk, kısa süre sonra başlayan talan neticesinde bu tutumundan vazgeçerek onlara karşı koymaya çalışır ve

²³⁶⁷ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.414

²³⁶⁸ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.417

²³⁶⁹ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.420

²³⁷⁰ Metin Aktaş, *Nişancı*, s.218

²³⁷¹ Seyit Ahmet Arvasi de isyanın fitilini ateşleyen bu olayı, genç bir zabitanın tecrübesizliğine bağlar. Bkz: Seyit Ahmet Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Bigeoğuz Yayınları, İstanbul 2015.s.60

²³⁷² Metin Aktaş, *a.g.e.* s.223

Elazığ isyancıların elinden çıkar. Piran’da atılan ilk kurşunla başlayan ayaklanma Hani, Palu, Çapakçur, Lice, Ergani, Maden, Muş, Varto ve Elazığ’ı alan isyancı güçler, Diyarbakır’ı bir türlü alamayınca ayaklanma geriler. Şeyh Said ve arkadaşları İran’a kaçmaya karar verirler. Devletle irtibatlı Binbaşı Kasım ve Şeyh Abdullah’ın onları yönlendirdiği köprüde kısıklıvrak yakalanan Şeyh Said ve adamları Diyarbakır’da yargılanıp idam edilirken Emin, köprüden atladıktan sonra döndüğü Diyarbakır’da tutuklanarak on beş yıl cezaya çarptırılır. Yazar anlatıcının çizdiği olumlu imaj gereği Şeyh Said, ayaklanma döneminde olduğu gibi asılırken de vakarından taviz vermeyen son derece asil bir kişidir.

Kemal Tahir birçok romanında olduğu gibi *Kurt Kanunu*’nda da Bölge’de gerçekleşen sorunlardan birine değinmiştir. Yakın tarihimizi toplumsal gerçekçi bir perspektifle ele alan yazar, Atatürk’e İzmir’de yapılması planlanan suikast girişiminden bir yıl önce bastırılan Şeyh Said İsyanı ve isyana destek verdiği gerekçesiyle kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın akabinde gerçekleşmesinin incelikle tasarlanmış bir oyun olduğunu hissettirmeye çalışır. İsyanın uygulanmak istenen yeni sistem için bir fırsata dönüştürüldüğü, roman kahramanı Abdülkerim’in ağzından verilir: “*Şeyh Said ayaklanmasını bahane edip söz hürriyetini, yazı hürriyetini ortadan kaldıran Takrir-i Sükûn kanunu çıkarılmış... Gazeteciler İstaklal Mahkemesi’ne verilmiş kanunsuz... Niyetleri terör yoluyla diktatörlükmüş... Yaşanmaz hale gelmiş memleket...*”²³⁷³ Nitekim isyana teşebbüsten yargılanacak olan Kara Kemal’e göre de Şeyh Said İsyanı’nın “bahane” olduğu bu dönemde artık “*demokrasi sökmeyecek*”²³⁷⁴ tir.

Erendiz Atasü’nün *Dağın Öteki Yüzü* isimli romanında genç Cumhuriyet’in en önemli sınavlarından biri olan Dersim İsyanı, Burhan ve Reha’nın tutumları üzerinden verilir. Görevi her şeyden üstün tutan bu insanlardan Burhan’ın isyan sırasında takındığı sert tavır, Reha’da görülmez. Aslında toplum da bu isyanı bitirmek için başlatılan harekâta katılanlara “*kahramanmışlar*” gibi davranmaz. Onlara “*sanki vatan uğruna, unutulması herkes için daha hayırlı tatsız bir vazifeyi yerine getirmişler*”²³⁷⁵ gibi davranılır. Dersim’deki son günlerde Burhan attan düşerek sakatlanırken, Reha da kalbi oradayken öldürmek zorunda kaldığı “*kor gibi yanan bir çift göz*”ün vicdan azabıyla yaralı olarak intihar eder. İsyan sırasında mağaralara sığınmış asileri dışarı çıkarmak

²³⁷³ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.s.63

²³⁷⁴ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.116

²³⁷⁵ Erendiz Atasü, *a.g.e.* s.116

için “gazyacağına bulanmış bezleri tutuşturup mağaranın ağzından tıkıştırıp içeriye zehirleyen askerler, içerden çıkan “asilerden arta kalanları”²³⁷⁶ yalın kılıçla “vatan için vurur”lar. Onlar “tarihin bireyi sıfır noktasına indirmediği ‘an’ın acısını, saçmalığını ve zorunluluğunu hissederek”²³⁷⁷ vururlar.

Kemal Tahir’in *Damağası* adlı roman notlarında, roman kişilerinden Yüzbaşı Bey, Dersim Harekâtı’na katılıp elli altmış kişi öldürdüğünü anlatırken isyanın kendisi hakkında da bilgiler verir. Kürtlere ve Alevilere farklı, Türklere farklı anlatan Yüzbaşı Bey, “Dersim’i nasıl dört cepheden kuşattıklarını, askerlerin nasıl aç kaldığını, haftasında çiğ deriden yapılmış postalların dağılıp neferlerin tek mil yalınayak dolaştıklarını, ayaklarının paralandığını”²³⁷⁸ dile getirdikten sonra, Dersimlilerin çektiği sıkıntıları ve uğradıkları işkenceleri sıralar: “Dersimlilere yapılan hakarete gelince, bunu söylemek bile dile kolaydı. Bir kere teslim olan erkeklerin zenginleri, ağaları, beyleri seçilip sürüldükten sonra, fukaranın cümlesi Kutu deresi kenarında iplere bağlanarak süngülenmişti. ‘Köy yakmak sigara yakmaya döndü kardeşler’ diyordu. ‘Sabiha Gökçen bile köyleri bombaladı diyeyim de gerisini artık sen tasavvur et.”²³⁷⁹

3.3.1.3. Ağrı Dağı İsyanı

1926-1930 yılları arasında Ağrı Dağı merkezli bir dizi kalkışmanın adı olarak kullanılan bu isyan hareketi, dünyadaki 1929 buhranı ile birleşince genç Cumhuriyet’i oldukça sarsar. İran sınırından dolayı tamamen kontrol edilemeyen isyancıların mukavemeti nihayet 25 Eylül 1930’da kırılarak isyan bastırılır. Cumhuriyet Türkiye’sinin isyanı bastırmakla güç tazelemesini eserinin merkezine alan eserler, operasyonların başarısına yoğunlaşırken, bazı eserlerde de sivil halk kayıplarını öne çıkarttıkları görülür.

Ağrı Dağı İsyanı’na dair detaylara yer veren ve Cumhuriyet döneminin ilk romanlarından olan *Sevgim ve İztırabım*’da Mükerrerrem Kamil, Gülseren’in sevdalanarak nişanlandığı Metin, “mürteci Kürtler”in başlattığı “başı koparılmış bu çıbanı

²³⁷⁶ Erendiz Atasü, *a.g.e.* s.122

²³⁷⁷ Erendiz Atasü, *a.g.e.* s.123

²³⁷⁸ Kemal Tahir, *Damağası*, s.49

²³⁷⁹ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.49

kangranlaştırmadan kökünden temizlemek için”²³⁸⁰ Şark’a göreve gider. İsyanı bastırmaya çalışırken uçağı düşen Metin’den artık bir haber alınamaz; fakat Gülseren bir açıdan da huzurludur. Çünkü “*Şark isyanı bir daha açılmamak üzere tarihe gömül*”müş ve “*İstiklal harbinde kanını seve seve akıtan kahramanların yanına Ağrıdağı’ndan da birkaç arkadaşı*”²³⁸¹ yetiştirilmiştir. İsyanın bastırılmasından beş yıl sonra Gülseren, sakatlandığı ve merhamet nazarlarından sıkıldığı için kendisiyle görüşmeye cesaret edemeyen Metin’le karşılaşp hayatına kaldığı yerden devam etmeye çalışır.

Karakurt’un *Dağları Bekleyen Kız* adlı eserinde konu, Ağrı Dağı İsyanı’dır. Roman’daki olay örgüsü, sevdiğinden darbe yiyen Zeynep’in isyana katılması ve Adnan’la tanışp nedamet getirmesi üzerine kuruludur. Genç Cumhuriyet’in ilk yıllarına rastlayan isyan süreci, isyanı bastırmak için didinen askerlerin ve özellikle pilotların ruh durumu ve cesareti gösterilmeye çalışılır. İsyanın dış bağlantılı olduğu özellikle isyana karışmış Zeynep’in diliyle babasına karşı söylenir: “*Hepiniz çıkarın ceplerinizi dışarıya bakalım... Ağzına kadar İngiliz lirası doludur.*”²³⁸² İsyana, sadece bu yönüyle işlenir. Büyük bir kahramanlık anlatısı biçiminde kurgulanmış eserde Sermet adlı pilot, Neriman’la nişanlanma merasiminde, gelen harekât emriyle, merasimi yarıda bırakır ve görevinin başına geçer:

“Yüksek sesle şu emri tebliğ etti:

‘İğdır’da jandarma birlikleri ile şakiler köyün varoşlarında müsademe ediyorlar. Derhal hareket...’

Birdenbire dağılıverdik. Ceketini, kaputunu kapam sokağa fırladı. Koşanların en önünde Sermet vardı.

Ta uzaktan Nerime’ye bağıryordu:

‘Masaları falan hiç bozmayın. İki saate kalmaz döneriz. Bu gece muhakkak nişan olacak. Evvela muharebe, sonra düğün!..’

Anne, görse, dün gece ne iştahla harbettik. Baş döndürücü bir süratle bu yabancı, bu hudutlarımızdan gizlice içeri giren sefil heriflerin tepelerine iniyor, kafalarını yılan kafası gibi eziyorduk.

²³⁸⁰ Mükerrerem Kâmil, *a.g.e.* s.60

²³⁸¹ Mükerrerem Kâmil, *a.g.e.* s.84

²³⁸² Esat Mahmut Karakurt, *a.g.e.* s.123

Bilhassa Sermet'i görmeli idin. Aç kalmış büyük bir kartal gibi sağa, sola hücum ediyor, mitralyözünü, bombalarını işletip duruyordu.

Nihayet işimizi bitirdik, saat yarımaya geliyordu."²³⁸³

İsyancıların/şakilerin/eşkriyanın²³⁸⁴ çok olumsuz nitelendirmelerle tasvir edildiği bu eserde, isyana sebep olan sosyo-ekonomik şartlara hiç değinilmez. Birbirlerine delice âşık olan Adnan ve Zeynep'in evlilikleri, bastırılan isyanın bu coşkulu havasında yapılmıştır.

Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk romanında Erkan Karagöz, Soro adlı roman kahramanı vasıtasıyla Ağrı Ayaklanması'na yer verir. İsyanın bastırılmasının ardından sonra dağlara çekilen Soro, amcasını öldürdükten sonra yanına gelen Aslan'a kendi hayat hikâyesini anlatır. "*Bizim de kendi devletimiz olsun istiyorduk.*" diye başlatılan hareketin başarısızlığa ulaşmasının da sebeplerini kendince açıklayan Soro, "*doğru dürüst ne silahımız, ne atımız vardı. Her zaman da çalmak olmuyordu.*" ifadeleriyle yenilgilerinin kaçınılmaz oluşunu ifade eder. Aslan'ın babasıyla bu konuda tartıştığını hatırlayan Soro, Şevket'in "*beylerin, ağaların ve paşaların olduğu bir özgürlük kavramına inanmıyorum.*"²³⁸⁵ diyerek kendisine karşı çıktığını söyler. Soro, isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, kendi ideallerine bile ihanet ettiğini ve tam bir eşkiyaya dönüşerek yaşadığını belirtir.

Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* romanındaki temel karakterlerden biri olan Selim balıkçının Erzurum'da askerlik yaparken patlayan Ağrı Dağı Ayaklanması'nı bastırmak için oraya intikali konu edilir. Selim balıkçının sol omzundan yaralanmasıyla sonuçlanan bu hatıralarında tanık oldukları, özellikle Salih Paşa'nın uygulamaları üzerinedir. Atıcılıkta iyi olan Kürt isyancılarını etkisizleştirmek için girişilen operasyonlarda, birçok asker de ölür. İsyanın bastırılmasının ardından Marmara kıyılarına yerleşmek isteyen Paşa, çatışmalarda öldürülen askerler nedeniyle çok sinirlenir ve isyanın bastırılması için sert tedbirler alır.

²³⁸³ Esat Mahmut Karakurt, *a.g.e.* s.22

²³⁸⁴ 1980'lerden itibaren küresel söyleme paralel olarak Türkiye'de de eşkiya terimi, yerini "terörist"e bırakır. "Kırsal haydut" anlamını çağrıştıran eşkiya/şaki ifadesi, kentlileşen siyasi faaliyetleri karşılamaması ve değişen siyasi algıyı yansıtması nedeniyle yerini "terörist"e bırakır. Siyasal dildeki bu değişimlerin seyri için bakınız: Ahmet Özcan, "Eşkiya'dan Suçlu Vatandaş'a ve Terörist'e", Ü. Kurt, G. Çeğin (Haz.), *Kıyam ve Kıtıl* (ss.361-379), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.s.361-379

²³⁸⁵ Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, s.165

“Ölen her askere karşılık, bir Kürt köyünü yakıyor, ne kadar erkek varsa köyde kurşundan geçiriyordu. Hiç akli almıyordu bu dil bilmez köylünün Atatürkümüze başkaldırmalarını. Deli divane oluyor, elinize geçen Kürdü kuşundan geçirin, bir tanesini sağ bırakmayın bu yılanların diye bağıyordu. Asker onun dediğini dinleseydi şimdiye Türkiye’de bir Kürt kalmazdı. Biz askerler ne yapıyorduk, yakaladığımız Kürtleri bırakıyorduk, din kardeşi değil miydik? Paşa böyle yaptığımızı bir duysa, alimallah tüm orduyu Kürtler gibi kurşundan geçirirdi. Bazı askerler zengin oldular, bir altına bir can bağışlayarak. Kürtlerde çok para, çok altın vardı. Ben bir kuruş almadım bıraktığım Kürtlerden, insanlık için... Bizim memlekette can karşılığı para alınmaz. (...) Bir bahar Ağrıdağını, eteklerini bir bir dolaşarak yaktık yıktık, yangın yerine çevirdik. Öldürmedik, sürmedik adam koymadık, Kürtlerin kökünü kestik...”²³⁸⁶

Kemal Tahir’in *Esir Şehir Üçlemesi*’nin son cildine ismini veren *Yol Ayrımı*’nda Atatürk’ün tavsiyeleriyle Fethi Bey başkanlığında kurulan Serbest Fırka’nın kuruluş ve kapanış hikâyesi, yazarı temsil eden Vakit gazetesi yazarı Murat’ın bakış açısıyla verilir. Fethi Bey’in Atatürk’e atfen “*memlekette biraz hürriyet havasının esmesini arzu ediyorlar.*” diyerek izinle kurduğunu söylediği Serbest Fırka’nın takip ettiği siyaset, daha sonra zararlı görülerek bizzat kurucusu tarafından kapatılır. Gazeteci Murat’ın bu süreci anlatmadan önce Vakit gazetesine haber bulmak için sarıldığı tek gündem, Ağrı Dağı’nda “*iki aydır*” devam eden isyandır. İsyancıların hemen bastırılmamasının sebebi, “*İran topraklarından*”²³⁸⁷ yararlanmaları olarak gösterilir. Mareşal Fevzi Çakmak’ın, oraya gazete tarafından muhabir gönderilmesine bir türlü izin vermemesi nedeniyle sağlıklı bir haber alınamaz. Gazete bürosunda habersizlikten kırılan Murat, “*Ağrı Dağı’nın kuyruklu Kürt’ünü*”²³⁸⁸ isyana tahrik eden sorumlunun “Acem” olduğunu ilan eden haberlere başlar: “*ÜÇ BUÇUK KÜRT’E İSTİKLAL - İRAN SORUMLUDUR - HARİCİYE VEKİLİMİZ: NOTA VERMEDİK. İRANLA KONUŞUYORUZ. (...) KÜRT İSYANI MUTAASSİP KÜRT’ÜN GARPLILAŞAN TÜRK’E AYAKLANMASIDIR.*”²³⁸⁹ Romanın ileriki sayfalarında kendine yer bulamayan isyan, Kemal Tahir’in romanlarında işlemekten imtina etmediği Kürtlerle ilgisinin

²³⁸⁶ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s.84

²³⁸⁷ Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.s.2

²³⁸⁸ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.7

²³⁸⁹ Kemal Tahir, *a.g.e.* s.12

yanında, Türkiye'nin ikinci kez tecrübe edeceği çok partili hayatın başlama tarihine denk gelmesi bakımından romana girdiği kanaatindeyiz.

Akçam'ın *Kafdağı'nın Ardı* adlı biyografik romanında Dursun, Kars'ın Digor ilçesinden kendi köylerine sürülen “azılı Kürtler”in (!) kışın ortasında çektiği sıkıntıları dile getirir. Yazar, devleti yıkma suçlamasıyla köylerine sürülen Apo Cındo ve ailesinin durumunu ironik ifadelerle işler: “Aradan kaç gün geçti bilemem? Apo Cındo öldü dediler. ‘Tamam’ dedi babam, ‘Cındo öldü, devlet kurtuldu!’ Cındo da kurtulmuştu ama Fitos nenenin daha çekeceği vardı.”²³⁹⁰

3.3.1.4. Dersim İsyanı

Cumhuriyet'in kurulmasına taraftar olmasına rağmen kendi yörelerine dokunulmasını istemeyen Dersimliler, kendilerine has kültürleriyle yaşamakta ısrar ettikçe merkezi idarenin de tepkisini çekmeye başlar. Osmanlı döneminden beri, bir çeşit özerklikle yaşayan bu yöreye, coğrafi özelliklerinin de sağladığı imkânlarla pek müdahalede bulunulmamış, böylece yörede “derebeyleri, aşiret reisleri ve ağaların” idaresi uzun bir süre devam etmiştir.²³⁹¹ Ulus-devlet temelinde kurulan yeni devletin hâkimiyetini bu yörede hissettirmek istemesi, ilkin yerel otoritelerce hoşnutsuzlukla karşılanmış, sonra da girişilecek isyan için bir gerekçe olarak kullanılmıştır. 1937'de Seyit Rıza'nın önderliğinde başlayan isyan ve bastırılması sürecindeki çatışmalarda on binlerce insan ya ölmüş ya da sürülmüştür.²³⁹² Özellikle Dersimli yazarların eserlerine bolca malzeme sunan bu isyan ve tenkil sürecinde “Tunceli, nihayet iki sene içinde tamamen temizlenmiş, emniyet ve asayişi tamamen istikrarlı bir bölge”²³⁹³ haline getirilmiştir.

Barbaros Baykara, kitaba ismini veren kalkışmayı konu edindiği *Dersim 1937* romanında, özellikle genç eşi Besi ve siyasi işlerde fikir danışmanı Alişer tarafından isyan için tahrik edilen Seyit Rıza'nın manevi önderliğinde başlayan ayaklanma sürecini anlatır. İsyanın dayandığı sosyo-ekonomik yapıyı analiz eden yazar anlatıcı, temelde

²³⁹⁰ Dursun Akçam, *Kafdağı'nın Ardı*, s. 51

²³⁹¹ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.s.41

²³⁹² Necip Fazıl, bu sayının 50 bin dolaylarında olduğunu belirtir. Daha fazlası için bakınız: Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2016.s.167

²³⁹³ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II*, s.205

yörenin *feodal ilişkilerini* tespit eder.²³⁹⁴ Kendi çıkarlarından hiçbir şekilde vazgeçmeyen seyit, şih ve ağalar, Türkiye'nin Antakya meselesiyle uğraştığı bir zamanda dıştan da destek alarak giriştikleri bu kalkışmada devlet yetkililerinin meseleye hâkim olması nedeniyle başarısızlığa uğrarlar. *“Kuvvetli olduğumuzu anladıkları zaman bütün devletler bize sahip”* çıkacaktır diyen Alişer, yörenin *“aşılmaz dağları ve sarp geçitleri”*ne güvenerek *“Hükümet kuvvetlerini bir yıl meşgul edersek Kürt devleti de kurulur.”*²³⁹⁵ diye hem kendisini hem de çevresindeki insanları yönlendirmeyi başarır.

Bir yıl öncesinden itibaren yöredeki tüm aşiretleri birleştirmeye çalışan Seyit Rıza ve arkadaşları, Binbaşı Kemal'in usta manevraları nedeniyle bunu başaramaz. İçerden düzenli bilgi alan Binbaşı Kemal, isyancılara gelen silahları onlara ulaşmadan ele geçirirken, aşiret reislerinin de devlet tarafına geçmelerini sağlar. Ayrıca *“Sel Hareketleri”* ismini verdiği icraatlarla hem askeri etkiyi hissettir, hem de eğitim, yargı ve sağlık alanlarında yapacakları faaliyetlerle halkın, devleti kendi yanında hissetmesini sağlamaya çalışır. Bu sayede önceleri *“7000 kilometre karelik bir sahada elli bin insanı devlete karşı ayaklandırmayı”* başaran Seyit Rıza, *“motorize askeri birliklerin Elazığ'dan kalkarak üç koldan Dersim üzerine yürümesi ve sürekli ilticalar karşısında çember”*²³⁹⁶ daralır ve *“tayarelerin”* de yardımıyla düşen Kutu Deresi, isyanın sonunu hazırlar. İsyanın ateşli savunucusu olan Besi, kendini yüksek bir uçurumdan aşağı atarken Alişer, Binbaşı Kemal tarafından öldürülür. Umudu tamamen tükenen Seyit Rıza da iki adamıyla güvenlik güçlerine teslim olur ve yargılanarak idam edilir. Başarısızlıkla biten isyanın sonunda Savcı Hatemi'nin okuduğu mütala, Dersim'de yeni bir dönemin başladığını işaret etmektedir: *“Tunceli'nin insanları dürüst, iyi ahlaklı ve çalışkandır, diyordu savcı. Bu insanlar asırlarca feodalizmin aman vermez pençesinde çoluğu ile çocuğu ile çağ dışı bir düzenin kulu kölesi olarak yaşam zevkinin bilincine varamamışlardır. Şeyhler, ağalar tarafından insafsızca sömürülerek yoksul*

---

²³⁹⁴ Yılmazçelik'in yöre coğrafyasıyla birleştirdiği bu feodal yapı, uzun yılların birikimidir. 1848 yılından itibaren bölgede bazı islahatlar yapılmak istenmişse de aşiretlerin ıslah olamaması nedeniyle bu çabalar hep boşa gitmiştir. Asayişsizliğin hükümferma olduğu bu coğrafyada aşiret reisleri coğrafi konumdan büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Aşiret reisleri ve ağalar, halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduklarından, özellikle eğitim sahasındaki islahatlara karşı çıkmışlar ve halkın cahilliklerinden istifade ederek etkilerini devam ettirmişlerdir. Otorite boşluğunun silahlanmaya davetiye çıkardığı yörede, kontrol altına alma çabaları hep isyan ve çatışmayla karşılık bulmaktadır. Daha fazlası için Bkz: İbrahim Yılmazçelik, “Osmanlı Döneminde Doğu Anadoludaki Aşiretler ve Güvenlik”, *Doğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu* (ss.131-161), İzmir 1999, s.131-159

²³⁹⁵ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.53-54

²³⁹⁶ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.191-192

bırakılmışlardır. Tunceli'nin yetenekli insanları yeni idare sayesinde artık özgür olacaklar ve yükselerek toplumun pırıl pırıl insanları olacaklardır."²³⁹⁷

Birinci ciltte bağımsız bir Kürt devleti amacıyla başlayan isyan, *Dersim 1938* romanında yöre halkının tenkile karşı geliştirdiği bir reaksiyon olarak kalır. Anlatıcının "*Dersim insanı, toprağını yurdunu bırakıp Batı Anadolu'ya gitmemekte ölesiye direniyordu.*"²³⁹⁸ diyerek dile getirdiği gerçeklik uzun bir dönem devleti ve halkı karşı karşıya getirmiş, birçok insanın ve askerinin ölmesine sebep olmuştur. Devlet erkânı tarafından "*Dersim'in ekilebilir toprakları bunca insanı besleyemez*"²³⁹⁹ dolayısıyla bu topraklarda bir süre sonra yeniden seyitlerin, ağaların sömürü düzeni oluşur, endişesiyle bu insanların göçe zorlanması, çatışmaların devam etmesine zemin hazırlamıştır. Yapılan askeri harekâtlar ve yöre halkının mukabelede bulunması, geri kalan tüm ağa takımının da tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır.

İsyanın tamamen Türkiye gündeminden düşmesi, ancak işsiz güçsüz insanların üretim yapabilecekleri topraklara ulaşmasıyla sağlanacaktır. Bu hakikat, Yarbay Kemal'in arzu ettiği gelecek tasavvurunu mümkün kılacak tek realitedir ve bunun sonucu da herkes için huzurlu bir hayatın başlangıcı olacaktır. Onu teselli eden, zaferle sonuçlanan bu mücadelenin ileride doğuracağı olumlu sonuçlardır: "*Biz sünnisi ile Alevisi ile her şeyi ile Türkiye'nin bir bütün olduğu gerçeğini gelecekte tüm insanların kalplerinde duymaları için burada savaş veriyoruz.*"²⁴⁰⁰

Kopo romanında Dersim isyanını konu edinen Mustafa Yeşilova, isyan söylentilerinin başladığı tarihten halkın batıya sürüldüğü zamana kadarki dönemi *Kopo* adlı bir kişinin yaşadıkları üzerinden vermeye çalışır. İsyan, Bölge'de görevli askeri ve idari personelin katı ve önyargılı tutumlarının yanında, Bölge insanının "*bilimin ışığından*" uzak oluşu nedeniyle başlamıştır. Devlet bürokrasisiyle halkın anlaşamamasından kaynaklanan kargaşa, yerel fitne unsurlarının da devreye girmesiyle isyan dönüşmüş olur. Seyyit Rıza'nın önder seçildiği bu kalkışmada "*görevliler Dersim'de rüşvet almakta kusur etme*"dikleri gibi "Dersim'i de kötü tanıtmışlardır:

²³⁹⁷ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.280

²³⁹⁸ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.11

²³⁹⁹ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.12

²⁴⁰⁰ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.129

*“Namussuz olan hep Dersim’di. Ana bacı tanımayan, Alevi, Bektaşî, Kızılbaş Dersim... İstese de namuslu olamazdı. Kızılbaşın namuslu olmasına akli almazdı.”*²⁴⁰¹

Bir faciayla neticelenecek olan bu kalkışma, öncelikle yörede yaşayan aşiretler tarafından başlatılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde *“aşiretler arasındaki düşmanlık körüklenmeli, kan davaları canlandırılmıydu.”*²⁴⁰² Yapmak istediklerini kusursuz bir şekilde yerine getirmek için şer şebekeleri, *“ırza namusa dokunacaklar. Kaybedilecek zamanımız yok.”* şeklindeki söylentilerle halkı galeyana getirirken, bu arada bazı nokta operasyonlar gerçekleştirirler: *“Seyyit Sıza’nın önceki karılarından olma Baba adındaki oğlu, Kırganlı aşiretince öldürülmüştü. Avaz’da, Demirmağara denilen yerde, Kırganlı’dan Abbas ağa ve adamlarını da Seyyit Rıza öldürttüğünde, sıra Kırganlı’ya gelmişti. Otuz altı kişinin intikamı alınmalıydı...”*²⁴⁰³ Güvenlik güçleri tarafından şiddetli bir biçimde bastırılan isyandan sonra geriye kalan halk, hayvanların taşındığı vagonlarla batıya sürgün gönderilir. Kopo da bunlardan biridir. Sürgünler Batı’da her köye bir aile verilmek koşuluyla yerleştirilince Kopo da memleketinin hasretini çocukluk aşkı Elif’le evlenerek gidermeye çalışır.

Dersim İsyanı sonrası süreci *Gece Kelebeği* romanına konu eden Haydar Karataş, isyanla ilgili ayrıntılara fazla yer vermez. İsyân sürecindeki şiddetten ürken köylülerin *“küçük gruplar halinde, geceyi geçirmek için ormana”* çekildiklerini anlatan Gülüzar, annesinin de kendisini sırtlayarak *“yazları kuruyan bir dere yatağına”*²⁴⁰⁴ götürdüğünü hatırlar. Askerler tarafından onları sürgüne zorlamak için *“iki yıldır”* yakılan tarlalar ve el konulan mallar yüzünden hırsızlığın çok arttığını dile getiren Gülüzar, bunun halk arasında uyandırdığı bezginliği sıkça vurgular. İsyanın başarısızlıkla sonuçlanmasının sebeplerini devletin halkı kandırmayı başarması olarak gören Gülüzar’ın annesi, halkın silahını devlete teslim etmesiyle bu işin gerçekleştiğini ifade eder: *“Herkes kendisi götürüp verdi silahını, vermeseydi kimse ölmezdi.”*²⁴⁰⁵

Kutsal Barış’ın son cildinde *“Dersim dramı”*na yer veren Hasan İzzettin Dinamo, isyanın oluşum sebeplerini, isyan hazırlıklarını ve sonuçlarını bir tez etrafında işleyerek verir. İsyanın iç ve dış sebeplerini belirlemeye çalışan Dinamo, Türkiye’nin

²⁴⁰¹ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.76-77

²⁴⁰² Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.77

²⁴⁰³ Mustafa Yeşilova, *a.g.e.* s.77

²⁴⁰⁴ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.16

²⁴⁰⁵ Haydar Karataş, *a.g.e.* s.116

Hatay meselesiyle uğraşırken elini zayıflatmak isteyen Fransa'yla, Montrö görüşmelerinde avantaj kazanmaya çalışan İngiltere'nin “*en elverişli çibanbaşı*” olan Dersim’de isyanı körüklemeye çalıştıklarını anlatır. Bu dış desteğe teşne yerli unsurların da yöredeki şeyh, bey ve seyitlerden oluşan feodal kişilikler olması, Cumhuriyet’in sınıfsız toplum idealine dayalı politikalarından duydukları rahatsızlıktan dolaydır. Dışarıdan gelecek silah ve cephanelere güvenen Seyit Rıza önderliğindeki bu aşiret beyleri Munzur kıyısında ant içerek isyan ateşini yakarlar.

Dersim’in sarp coğrafyasına güvenen isyancılar, yöre halkını ve coğrafyasını iyi tahlil eden Yarbay Kemal gibi iyi bir askerın sevk ve idaresindeki orduya karşı fazla direnemez. Yöredeki bazı aşiretleri kendi yanına çekmeyi başaran Yarbay Kemal, devlet bürokrasisinin kendisinden önce yaptığı yanlışları telafi ederek ve halkı yanına çekmeye çalışarak Seyit Rıza ve arkadaşlarının yapmak istediği oyunları önceden haber alıp mantıklı taktiklerle isyanı bastırmayı başarır. Yeni kurulan Cumhuriyet’in kimsenin inancına karışmadığını her fırsatta yöre halkına ileten Yarbay Kemal “*Kemalpaşalıdan gocun*”mayan Alevileri, devlete ısındırmaya çalışarak, isyancıların elini zayıflatmaya çalışır. Fransız casusları ele geçiren ve gönderdikleri silahları yakalatan Yarbay Kemal, Kutuderesi’ni savaş uçakları yardımıyla geçince isyan da sona doğru yaklaşır ve Seyit Rıza teslim olmak zorunda kalır. Seyit Rıza’nın teslim olmasında; yaklaşan kış, Seyit Rıza’nın son eşi Besi’nin kayalıklardan atlayarak intihar etmesi ve Alişir’in Yarbay Kemal tarafından öldürülmesinin büyük rolü vardır. *Sel Operasyonu* adıyla başlatılan Dersim’i Tunceli’ye dönüştürme süreci, amacına ulaşmıştır artık. Bundan sonraki adım, amacı belirtilen harekâtın içini doldurmaktır. “*Dersim’i kalkındırma, halkını eğitme, iş bulma, zorbaları cezalandırma ile feodalizmi Anadolu’nun bağrında karınca gibi ezme*”²⁴⁰⁶ biçiminde ifade edilen proje kapsamında yörede isyana karışan tüm halk, Batı illerine gönderilmeye başlanır.

Orhan Pamuk’un *Cevdet Bey ve Oğulları* isimli eserinde roman kahramanlarının değindiği sosyal konulardan bir de Dersim İsyanı’nın sonuçlanmasıdır. Cevdet Bey’in ihtilal taraftarı olan kardeşi Nusret’ten yeğeni Ziya, Kemah’tan dönen Refik’le konuşurken Dersim’e gidip gitmediğini sorar. Askeriyede görev yapan Ziya’nın ağzından aktarılan Dersim politikası, o döneme hâkim bürokratik ve medyatik anlayışı da yansıtır niteliktedir:

²⁴⁰⁶ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.* s.495

“Dersim’e de gittin mi? Nasıl oralar, sütliman değil mi? Ordumuz her şeyi bastırıldı.

Refik: ‘Dersim’e gitmedim!’ dedi.

‘Bende gitmedim canım!’ dedi Ziya. ‘Ama artık orası sütliman. Canlarına okuduk. İnkılâp oraya da giriyor. Artık bellerini doğrultamazlar, çünkü inkılâbın demir yumruğu orada. (...) Ordumuz, inkılâbın ve devletin gücü bunu da çözdü işte’ dedi.”²⁴⁰⁷

Doğan Munzuroğlu’nun Dersim’de patlak verecek isyanın tarihi temellerini ve oluşma biçimini ele aldığı *Alişer* romanında, ismi anılan kişi, Rus işgali yıllarında Kızılbaş Kürtlerinin Erzincan-Sivas arasında kalan Koçkiri isimli yörede başlattıkları isyana şahit olur. Erzincan’a kadar ilerleyen Rus ordusunun kalıcı olduğu yanılığına düşen Ermeniler ve Kızılbaş Kürtler, Osmanlı’dan kopan diğer milletlerin kurdukları devletlere özenerek Ruslarla masaya otururlar. Ruslar, kurulacak bir Ermeni devletinin kolayca düşmemesi için Dersim’den faydalanmaya çalışırlar. “*Dersim’in coğrafi yapısı*”nın farkına varan Ruslar, Alişer’in yönlendirmesiyle Erzincan’a gelen aşiret reisleriyle “*günler süren müzakereler*” yapmış ve sonuçta “*Kürt ve Ermeni halkından müteşekkil bir yönetim*” hususunda karara varılmıştır. Fakat Rusların Bolşevik Devrimi nedeniyle Bölge’den çekilmesi, hem Ermenileri hem de Kürtleri hayal kırıklığına uğratar.

Rusların geri çekilmesi ve isyanın bastırılmasından sonra Alişer, Dersim’e kaçar. Oradayken Seyit Rıza’nın önemli danışmanlarından biri olan Alişer, isyan sürecinde aşiretleri birleştirmeye ve isyana bir strateji kazandırmaya çalışır.²⁴⁰⁸ Kendi aralarında kan davaları nedeniyle bir türlü birleşemeyen aşiretler, teker teker ortadan kaldırılırken devlete çalışan kimi “*kelle avcı*”ları da faaliyetlerini hızlandırır. Kirvesi Zeynel tarafından gafilce avlanan Alişer’in kesik başı Abdullah Paşa’ya götürülür. Zeynel, bir gazetecinin sorusu üzerine bu işi, “*bunun kellesini verirsek asker Dersim’den çekilecek*” sözüne istinaden yaptığını ifade eder. En önemli danışmanını da kaybeden Seyit Rıza, bir çıkış yolu bulamayınca Erzincan’a geçip teslim olmaya karar

²⁴⁰⁷ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.391-392

²⁴⁰⁸ Nitekim o tarihlerde kendisi de Alişer’le birlikte Koçgiri’den Dersim’e geçen Baytar Nuri, yöredeki aşiretlerin isyan öncesi parçalanmışlığına şahit olur: “*Dersim’de 60 aşiret mevcut ve iş bu 60 küsur aşiret arasında kesin bir irtibat, kardeşlik ve samimi bir dostluk mevcut değildi.*” Bkz: Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Dam Yayınları, İstanbul 2014.s.129

verir. Yapılan yargılama neticesinde Seyit Rıza ve 11 arkadaşı asılır, böylece ülke gündemini en az iki yıl işgal etmiş Dersim İsyanı da sona ermiş olur.

Ali Arslan'ın *Serçe 2* isimli romanında dört yaşındaki Zemi'nin Tunceli'den çıkarak Kütahya ve İstanbul'dan sonra Almanya'ya uzanan ve yeni ismiyle Serçe olarak devam eden yaşam yolculuğuna neden olan şey, Dersim'de çıkan isyandır. Birinci cildin sonunda özlemle döndüğü baba yurdu Tunceli'de, isyan günlerini uzun uzun dinleyen Serçe, Seyyit Rıza önderliğindeki halkın aralarında kan davaları olmasına rağmen isyan ettiğini öğrenir. Serçe'nin dinlediği anlatımlara göre Bölge halkı, Dersim'e sürgün gönderilen askeri ve mülki amirlerce çok horlanmış ve hükümetin yaptırdığı *köprüleri, okulları yanlış anlamlandırarak* isyana kalkışmıştır. Devlet yetkilileri de yıllarca zapturapt altına alınmayan bu yöre halkının, tam da Hatay Meselesi'yle uğraşılırken silahlanmalarını hoş karşılamamıştır. Akabinde girişilen operasyonlarda yöredeki isyancılar temizlendiği gibi yöre halkı da Batı illerine sürgüne gönderilmiştir.

İsyanını sonunda yenilerek teslim olan ve yargılandıktan sonra idam edilen Seyit Rıza, aralarında kan davası olan aşiret reislerini Munzur Irmağı kenarına çağırıp onlara ayaklanma yemini ettirirken kendi isyan gerekçelerini belirtmiş olur. Dışlanmışlık üzerine temellendirdiği bu propagandada geleneksel yaşam biçimlerinin tehlikeye girmesi, onu ve çevresindeki insanları isyana hazırlar: *“Biz isyan etmiyoruz, isyan etmedik! Biz sadece binlerce yıllık yurdumuz kutsal Dersim toprağında özgür kalarak yaşamak istiyoruz. Görüyorsunuz, köprüler yaparak, okullar açarak üstümüze geliyorlar. Bize hiç sormuyorlar, siz bu okulları istiyor musunuz, diye. Buna karşı kendimizi savunacağız ve direneceğiz!”*²⁴⁰⁹ İsyanın yıllar sonra bu sözleri abisi Zülfü'nün ağzından duyan Serçe, *“suçlu sadece bir taraf değil, iki taraf da suçlu”*²⁴¹⁰ diyerek isyanın tek yanlı okunmasına karşı tutumunu da göstermiş olur.

Munzur Çem'in *Gülümse Ey Dersim* isimli romanının birinci cildindeki temel temayı oluşturan Dersim İsyanı, 1930'lardan alınarak 1937'de Seyit Rıza'nın idamıyla bitirilir. Koçgiri İsyanı'nda²⁴¹¹ aktif rol almış Baytar Nuri ve Alişer'in de roman kahramanları olarak kullanıldığı eserde olay örgüsü, çoğunlukla Seyit Rıza'nın etrafında

²⁴⁰⁹ Ali Arslan, *Serçe 2*, s.21

²⁴¹⁰ Ali Arslan, *a.g.e.* s.74

²⁴¹¹ 1920 sonrasında Doğu Anadolu'da gerçekleşen üç büyük isyandan biri olan İmranlı merkezli bu kalkışma, Yunan ordusunun ilerlediği bir döneme denk gelmesi bakımından Ankara Hükümeti'ni telaşa düşürür. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın aldığı katı tedbirlerle bastırılan bu isyanın liderleri, Alişer ve Baytar Nuri'dir. Daha fazladı için bakınız: Alpay Kabacalı, *Tarihimize Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.s.33-38

şekillenir. Osmanlı'dan beri özerkliğini koruyan Dersim'in, Türkiye Cumhuriyeti döneminde bir huzursuzluk nedeni olarak kabul edilmesi, devlet ricalinin burayla ilgili özel bir çalışma yapmasını gerektirir. Romanda Elazığ merkezli toplantılarda iki farklı görüş etrafında şekillenen müzakerelerde Vali muavini Mithat'ın *“bunlara karşı hoşgörülü davranmalıyız. Dersim'i kaldırmak için çabalamalıyız. Örneğin yol yapılmalı, okul açılmalı, doktor temin etmeli, hayvancılık yapılıyor bölgede, onu geliştirmek için birtakım adımlar atmamız”*²⁴¹² şeklindeki tezlerine Vali Deli Fahri ve diğerleri karşı çıkar. Vali'ye göre, *“Dersimliler laftan anlayan insanlar değil. Vahşi dağ yaratıklarıdır onlar. Onlara yumuşaklıkla yanaşırsanız ısırırlar sizi. Onların anladıkları tek şey kötektir unutmayın beyler. Evet, sadece kötekten anlar bu dağ ayıları. Sopayı başlarından eksik ettiniz mi önlerini alamazsınız. Tarih boyunca Dersim hep devlete karşı gelmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminden taa günümüze kadar devletin bunlarla başı derttedir.”*²⁴¹³

Karşıt iki anlayıştan Vali'nin görüşüyle Ankara'nın yaklaşımı kesişince Bölge'nin askeri ve siyasi idarecileri, önceliği yol ve köprü yapımına vererek Dersim'in içlerine doğru ilerlemeye çalışırlar. Diğer taraftan Seyit Rıza ve yörede etkili diğer beyler de silahlarının ve kendilerine sığınmış Alişer gibi isyancı kişiliklerin teslim edilmesini kabul etmezler. Ayrıca inşaatları devam eden yol ve köprüleri, kendi inanç ve kimliklerinin asimilasyonu ile sonuçlanacak bir müdahalenin öncüsü sayarlar. Seyit Rıza ile kendisin iknaya gelen müteahhit Pir Hıdır arasında gerçekleşen diyalog bu kanaatin ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir: *“Hükümet neden yol yapmaya başladı gerçekten bilmiyor musun? Sin'e köprü yapıyorsunuz. Mamaki'ye de yol yapımı hızlandı, görmedim ama aldığım habere göre kışla inşaatı da epey ilerlemiş. Diyelim ki yol konusunda tereddüdün var, peki senin elinle yaptırılan kışlalar neyin nesidir acaba? (...) Daha düne kadar ne sen ne de Türk hükümeti, Dersimlilerin Türklüğünden bahsetmemişti, ama şimdi yeni bir moda çıktı. Halis muhlis Kürd yurdunun adı oldu Türk yurdu. Hiç düşünmüyorsunuz, eğer öyle ise, eğer biz Türk isek Türk hükümeti ne diye Dersim'in ismini değiştirip Tunceli yaptı?”*²⁴¹⁴

Yöre halkı ile devlet yetkilileri arasındaki bu anlayış farkı, Baytar Nuri ve Alişer gibi kişilerin de yönlendirmesiyle Seyit Rıza'yı isyan için harekete geçirmeye iter.

²⁴¹² Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim I*, s.28

²⁴¹³ Munzur Çem, *a.g.e.* s.29

²⁴¹⁴ Munzur Çem, *a.g.e.* s.131-132

Aşiretler arası husumetler nedeniyle birlik sağlayamayan Seyit Rıza, Binbaşı Kemal'in de Alişer ve Şahan adlı kişileri öldürtmesi nedeniyle yöredeki halkın hepsini etkilemesine engel olur. Ordunun teknik üstünlüğü, aşılmaz zannedilen coğrafyanın açılan yollar ve savaş uçaklarıyla aşılması Seyit Rıza'nın, Erzincan'a inip teslim olmasını mukadder hale getirmiş olur. Atatürk'ün Elazığ'a yapacağı ziyareti önceden haber alan “*altı bin beyaz donlu doğulu*”nun ricasıyla Seyit Rıza'nın affedileceği endişesi, Elazığ'daki yöneticileri harekete geçirir. Cumartesi gecesi başlayan yargılama, Seyit Rıza ve oğlu dâhil diğer arkadaşlarının alelacele asılmalarıyla son bulur. Romanda isyanın nedenleri ve seyri *Sey Rıza*'nın bakış açısıyla verilmiştir.

Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim* romanının ikinci cildinde, Seyit Rıza'nın idamını takip eden 1938 yılında Tunceli genelinde görülen çatışmaları konu edinir. Alişer'in öldürülmesinde rol oynayan Zeynel'in pişmanlık duyarak tekrar çatışmaya karar vermesiyle başlayan bu süreçte, ordu Demenan aşiretiyle yoğun bir çatışma içindedir. Seyit Rıza'nın yakalanmasıyla Dersim'e müdahalenin son bulacağını söyleyen devlet yetkililerinin tüm Tunceli'yi kontrol altına almak için giriştiği harekâtle aldatıldığını hisseden Zeynel ve diğer aşiret unsurları, kazanamayacaklarını bildikleri bir savaşı devam ettirmeye çalışırlar. Çatışmalardan kaçan “*çıplak ayaklı, yırtık giysili*” insanların bulunduğu mağaralarda “*insanlar üst üste yığılmış*”²⁴¹⁵tır. Romanda “*1938 Temmuz ayının sonlarında Laç Deresi'nde direniş*”²⁴¹⁶ kırıldıktan sonra kitleler halinde yakalanan insanların sürgün edilmeyi beklerken, maruz kaldıkları ölümler, bu cildin sıkça tekrarlanan temasını oluşturur.

Öldürülmekten korkan kadın ve çocukların kuytu yerlere sığındıkları esnada çektiği sıkıntılar ve yakalanma korkusu, yakalananların da akıbetleri hakkındaki endişeleri, romanın belirgin kılınan öğeleri durumundadır: “*Büyük küçük Halvori halkı, en sonunda nehir kıyısında, suya bir duvar kadar dik inmekte olan kayalığın başına getirildi. Ve oraya varır varmaz da Komutanın verdiği ilk emir, yan yana dizilmelerini sağlamak oldu. (...) Herkesin gözleri hala gelecek olan Tümen Komutanını arıyordu. Onu beklerken, makineli tüfeklerin karşılıklarına dizilmesi bir anda dalgalanmaya neden oldu. Herkes konuşuyor, askerin neyin peşinde olduğu konusunda görüşlerini dile*

²⁴¹⁵ Munzur Çem, *Gülümse Ey Dersim II*, Deng Yayınları, İstanbul 2013.s.336

²⁴¹⁶ Munzur Çem, *a.g.e.* s.566

getiriyordu. Kimileri endişeleniyor iken, kimileri hala buna gerek olmadığını söyleyerek onları sakinleştirmeye çalışıyorlardı.”²⁴¹⁷

Muzaffer Oruçoğlu, *Dersim* isimli romanında, Seyit Rıza önderliğinde başlayan Tunceli merkezli isyan olaylarını şiirsel bir dille aktarırken, isyan öncesi ve sonrası da Yavan isimli roman kişinin gözüyle verilmiştir. Koçgiri isyanına destek vermelerine rağmen, Şeyh Sait isyanına Şafi ayaklanması diyerek karşı çıkan Yavan ve çevresi, bir süre sonra devletin Tunceli’ye devlet otoritesini hâkim kılmak istemesine şiddetle karşı çıkarlar. Aşiretler arası düşmanlıklar nedeniyle birlik kuramayan Dersimliler, “*Dersim Osmanlı’ya boyun eğmedi, bunlara boyun eğerse, bu dağlar utancından ağırlaşır, bu topraklar bu dağların ağırlığını taşıyamaz.*”²⁴¹⁸ diyerek yüzyıllarca başına buyruk yaşamalarının devam etmesi yönünde karar kılarlar. “*İki yüz elli kişilik bir kuvvetle Sin karakolunu ve köyünü kuşatan*”²⁴¹⁹ Seyit Rıza’nın yaktığı isyan ateşi, sonunda onun ve birçok arkadaşının yargı yoluyla idamına, diğerlerinin de öldürülmesine veya sürgün edilmesine yol açacaktır.

İsyanın beklediği şekilde gelişmediği Seyit Rıza, özellikle Alişer’in Rayber tarafından, Bahtiyaran aşiretinin beyi Şahan’ın sütkardeşince öldürülmeleri sebebiyle giderek yalnızlaşır ve çıkar yol bulamayınca Erzincan’a inerek bir karakola teslim olur. Tutuklu bulunan Seyit Rıza ile Alpdoğan Paşa arasındaki diyalog, hem devletle Tunceli insanının meseleye yaklaşım farkını hem de isyanın sebebi ve oluşumu hakkında fikir verici niteliktedir: “*Alpdoğan ‘Cumhuriyet hükümeti Dersim çibanını kesip atmıştır Seyit!’ diye sürdürdü. ‘Artık ağaların, Seyitlerin kendi çıkarları için halkı birbirine kırdırmaları, devlete karşı kışkırtmaları, bağımsız Kürdistan hayalleri, bir daha hortlamayacak şekilde tarihe gömülmüştür.*

Karıncalı, titrek bir sesle, ‘Biz halkı hükümete, devlete karşı haşa kışkırtmış değiliz. Şimdiye kadar bizim üzerimize gelenler hep hükümetlerdir’ dedi Seyit. ‘dağlarımızın yüce zirvelerindeki bütün ziyaretler tanıktır buna. Hükümete bir kastımız, garazımız yoktur.’

Öfkesini açığa vururcasına gülümsedi Alpdoğan. ‘İnanmadığın şeyler söylüyorsun Seyit. Hiçbir devlet, bizi Dersim kadar uğraştırmamıştır. Silah çekmeden,

---

²⁴¹⁷ Munzur Çem, a.g.e. s.537

²⁴¹⁸ Muzaffer Oruçoğlu, *Dersim*, Babek Yayın, İstanbul 1997.s.21

²⁴¹⁹ Muzaffer Oruçoğlu, a.g.e. s.22

silah çekenleri himaye etmeye kadar her şeyi yapmıştır. Ermeni çetelerini bile kanatlarının altına alacak kadar alçalmıştır.”²⁴²⁰

Turan Uysal’ın Tunceli yöresinde yaşayan Demenanlar aşiretine bağlı insanların yaşadığı Pilveng Köyü’nü esas alan *Bir Dersim Hikâyesi* romanında, Düzgün isimli isyancının hayat hikâyesi etrafında anlatılır isyan süreci. Silahlarını teslim etmeleri yönünde yapılan baskılara karşı, dağlara ve ormanlara sığınmakla kendilerini koruyabileceklerini düşünen yöre insanı, yüzyıllarca kamu otoritesine bağlanmaksızın yaşamanın da verdiği özgüvenle “Sizin topunuz, tayyareleriniz varsa bizim de düşmanların girip de diz çöktüremediği, Pirllerimiz gibi vakur, başı dik dağlarımız var”²⁴²¹ diyerek isyana kalkışır. Düzgün’ün kışkırttığı Pilvengliler, Alişer’le eşi Zarife’nin ölümünden sonra korkuyu daha yakından hissedip “dağlara, ormanlıklara” sığınır. Tüysüz Alo’nun askeriyeye kendisi hakkında ulaştırdığı haberlerle ölüm korkusu Düzgün’ün Laç deresine sığınmasına neden olur.

İsyanın yol açtığı “*bunca acıya, bunca sefalete, perişanlığa*” dayanamayıp teslim olan ve yargılandıktan sonra idam edilen Seyit Rıza’nın kara haberiyle Demenanlılar adeta yıkılır. *Başsız bir gövde* olarak kalan Dersim’in düşmesi yakındır artık. Böylece son çare olarak Laç deresine sığınan insanlar açlıktan “*kavurdukları palamutları destarla öğütüp un haline*” getirir ve karınlarını böyle doyururlar. Çocuk ölümlerinin eşlik ettiği silah sesleri ve açlık, nihayet derenin askeriye tarafından tamamen zaptedilmesiyle son bulur: “*Demenanların incisi Pilveng birkaç yıl içinde yeniden hayat bulmaya, şenlenip canlanmaya başladı. Daracık sokaklarına çocuk sesleri doluştu yeniden. Bahçeler meyveye, tarlalar başağa durdu. Düğünler kuruldu, halaylar çekildi. Hayat çoğaldıkça çoğaldı, toprak kadar, otlar ağaçlar kadar...*”²⁴²²

Bilal Civelek, *Mustafa Kemal’in Kuşları* isimli eserinde isyanla ilgili farklı bir tez ileri sürer. Yazar, 1921’de Koçgiri Ayaklanması’na ismi karışan Baytar Nuri’nin bu suçtan aranırken sığındığı Dersim’de, İngiliz ve Fransız menfaatleri için Seyit Rıza’yı yoldan çıkardığını iddia eder. Baytar Nuri, altı yüz yıldır Dersim’e giremeyen Osmanlı gibi, torunlarının da yeni devlet adıyla buraya giremeyeceğini, dolayısıyla eğer isyan bayrağını açar ve bağımsız bir devlet kurulursa “*Kürdistan’ın ilk reisicumhuru*”

²⁴²⁰ Muzaffer Oruçoğlu, *a.g.e.* s.83-84

²⁴²¹ Turan Uysal, *Bir Dersim Hikâyesi*, Ceylan Yayınları, İstanbul 2015.s.11

²⁴²² Turan Uysal, *a.g.e.* s.174

olacağını iddia ederek Seyit Rıza'yı isyana hazırlar. Oğlunu öldürtüp katillerini karakola sığındırmak suretiyle Seyit Rıza ile devlet arasına kan davası sokan Baytar Nuri, Seyit Rıza'nın karakolu yakıp askerleri öldürmesiyle amacına da ulaşmıştır artık.

“Devlet benim oğlumu vurdu.”²⁴²³ diyerek isyan fikrini fiiliyata döken Seyit Rıza, taraftarlarının yaptığı birçok talan ve eşkıyalıktan da habersiz olarak Baytar Nuri'yi dinlemektedir. Ordunun Dersimliler tarafından “Kemal'in kuşları” olarak isimlendirdikleri savaş uçaklarıyla Kutu deresine sıkıştırıldığı son dönemde Seyit Rıza, Erzincan'a inerek ilin valisiyle görüşmek ister. Yanına aldığı tek kişinin de istihbarat elemanı olduğunu bilmeden kente varan Seyit Rıza, Vali Konağı'nın önüne kadar kendisi gitmek suretiyle teslim olur. Elazığ'daki yargılamanın ardından idam edileceği anlaşılan Seyit Rıza'yı kurtarmak için Dersimliler, Elazığ'a geleceği anlaşılan Atatürk'ten af dilemek için beklemeye başlarlar. “Beyaz şalvarlıların (Dersimlilerin) akınına” uğrayan kentteki mülki erkân, alelacele Seyit Rıza ve arkadaşlarını bir gece yarısı idam ederler; çünkü “Atatürk Elazığ'a vardığında idamlar bitmiş”²⁴²⁴ olmalıdır.

Atatürk'ün ölümünden sonraki on yılda da devam eden operasyon ve tenkil hareketleriyle yöre, ıslah edilmeye çalışılmıştır. Yazara göre “Dersim halkı Dersim isyanının bedelini ağır”²⁴²⁵ ödemiş olsa bile, “artık Tunceli ili medeniyete kavuş”tuğu için “bütün Tuncelililer evlerine Mustafa Kemal Atatürk'ün resmini” asıp onun moda ettiği şapkayı takmaktadır. Dolayısıyla “kendilerini ağaların elinden kurtaran Atatürk'ü bir kurtarıcı olarak”²⁴²⁶ görmüşlerdir.

Cafer Demir'in *Çıban* isimli romanında Dersim İsyanı'nın 1938 ve sonraki süreci konu edilir. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey tarafından Tunceli hakkında düzenlenen 1926 tarihli raporda geçen “Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selameti bakımından mutlaka lazımdır.”²⁴²⁷ tarzı ifadelerin ışığında düşünülen önlemler, 1937 yılında “Abasan aşiretinin reisi Seyit Rıza, Haydaran, Demenan, Yusufan ve Kureyşan aşiretleriyle söz ve fikir birliği yaparak”²⁴²⁸ karakolların basılması, Pah Köprüsü'nün yıkılması ve telefon hatlarının kesilmesiyle fiiliyata

²⁴²³ Bilal Civelek, a.g.e. s.217

²⁴²⁴ Bilal Civelek, a.g.e. s.340

²⁴²⁵ Bilal Civelek, a.g.e. s.364

²⁴²⁶ Bilal Civelek, a.g.e. s.364

²⁴²⁷ Cafer Demir, *Çıban*, s.56

²⁴²⁸ Cafer Demir, a.g.e. s.54

geçirilmiştir. Devlet güçleriyle isyancılar arasında çatışmalar devam ederken, Seyit Rıza'nın teslim olması ve idamı isyancıların tüm ümitlerini boşa çıkaracaktır.

Tunceli genelinde yapılan karakolların “*silah toplama bahanesiyle*” birçok insanı işkencelere çekmesi, yöre insanında büyük çaplı huzursuzluklara neden olur. Bundan dolayı Qopo ve arkadaşları Amutka karakolunu basar ve sonra gelişen askeri hareketlilik yüzünden Munzur Dağları'na çekilme kararı alırlar. Bundan sonraki süreç, askerlere yakalanmamak için dağlık ve ormanlık yerlerdeki saklanmalarıyla geçer. “*Aylardan beri süren çatışmalardan ötürü*” durumları fenalaşan bu insanların “*üstünde doğru dürüst bir elbisesi, ayağında düzgünce bir çarığı*”²⁴²⁹ kalmamıştır. Teslim olmaktan başka çareleri kalmayan bu insanlar, Hozat Kaymakamı'yla Qopo'nun görüşmesi neticesinde, hükümetin çıkardığı aftan faydalanıp teslim olurlar. Bundan sonraki süreç, erkeklerin saç, sakal, bıyık; kadınların saçlarının kesilerek temizlenmeleri ve yeni elbiseleri yanında aldıkları nüfus cüzdanlarıyla Batı illerine doğru sürgün olmalarıyla devam eder. Demiryoluyla nakledilecek bu insanlar, “*bilmedikleri, hatta hayal bile edemedikleri bir yere, yani meçhule doğru*”²⁴³⁰ yola çıkarlar.

Sevim Koyunoğlu'nun *Dört Dağ İçinde* romanında Dersim sancağına zabıt olarak tayin edilen Ali Fuat, ilk iş olarak eskiden beri “*başına buyruk yaşamış, yeri geldiğinde devlete başkaldırmaktan geri durmamış*”²⁴³¹ bu yöredeki isyanların sebeplerini *anlamaya* çalışır. Aradığı cevapları alabilmek için Bölge'de görev yapan ve bu tür isyanlara yaptığı baskıcı askeri uygulamalarla sebep olanlardan biri olan Oruç Efe'ye sorular sorar. Oruç Efe'ye göre, isyanların nedenleri, halkın yaşam biçiminde saklıdır: “*Olaylar sefaletten kaynaklanıyor, önce eşkıyalıkla başlıyorlar zamanla isyana dönüştürüyorlar. Olan masum insanlara oluyor. Yetim, öksüz, kimsesiz ortada kalan çocuklar büyüyünce ellerine silah alıp dağa çıkıyor. Yani isyanların özünde çapulculuk ve talan var, bunları aç kalmamak için yapıyorlar. Cahil halk seyitlerin ve ağaların esiri olmuş, tamamen bilinçsizce, kendilerini isyanların içinde buluyor.*”²⁴³²

Oruç Efe'nin verdiği cevaplarla tatmin olmayan Ali Fuat, felaketlerle sonuçlanan birçok isyanın altında Oruç Efe gibi halka baskı yapan devlet yetkililerinin olduğunu da üzüntüyle tespit eder. Bu tür zabıtlar için Dersim, “*sürgün yeri olmaktan*

²⁴²⁹ Cafer Demir, *a.g.e.* s.287

²⁴³⁰ Cafer Demir, *a.g.e.* s.319

²⁴³¹ Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.40

²⁴³² Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.39

başka bir anlam ”²⁴³³ ifade etmez, dolayısıyla bu zabitler bozuk ruhsal durumlarına göre halka muamele etmektedirler. Bu baskı, şiddet ve korkunun etkisinde gelişen olaylar, küçük bir kıvılcım bulduğunda hemen alevlenip isyana dönüşecek bir nitelik kazanır.²⁴³⁴ Sonuç ise daima hüsrandır: “*İsyandan geriye, virane köyler, yıkılmış evler, yakılmış ekinler kalmıştı. Halk evlerine dönüyordu; ama ortada ne ev, ne ekin, ne erzak, ne de kışı geçirecek yakacak vardı. Ne yazık ki ortada sadece parçalanmış yürekler, alışılmadık bir sessizlik ve dehşetin izleri vardı. Kimsenin bu yaşama kafa tutmaya bile gücü kalmamıştı. Halk aynı kısır döngü içinde yuvarlanıp gidiyordu.*”²⁴³⁵

Erol Duran’ın *Dersimden Yükselen Çığlık* romanında Zelal, ölüm kusan makineli tüfeğin yere serdiği insan cesetleri arasından sağ kurtulmayı başararak bir köye sığınır. Sığındığı aileyle birlikte sürüldüğü Kayseri’de tutunamayan aile, Dersim’e doğru kaçarken, Zelal ve Hasan Hüseyin dışındakiler yolda ölür. Küçük yaşlarına rağmen ayakta durmayı başaran bu iki çocuk, Dersim’e döndükten sonra evlenir ve Ankara’ya giderek oraya yerleşirler. Zelal’in, oğlu Kadir’e anlattığı hatıralarından gün yüzüne çıkan isyan gerçeği, çok sarsıcıdır. 1937 Mayıs’ında başlayan taarruz, Laç Deresi’nin düşmesiyle sonuçlandığında, “*sağa sola gizlenen bir avuç insan*”²⁴³⁶ dışında sürgün edilecek kimse kalmamıştır. Osmanlı’nın kuruluşundan beri “*bölgesinde özerk yaşayan Dersim halkı*”²⁴³⁷ uğradıkları bu kötü akıbeti, “*Kerbela’da ehlibeyte*”²⁴³⁸ yapılanların aynısının kendilerine de uygulanması olarak düşünürler.

Dersim Terteleşi isimli romanında isyan sürecini ve bu isyandan sağ kurtulan bir küçük kızın, evlatlık alındığı bir ailedeki yaşam mücadelesini konu edinen Haydar Işık, devlet yetkililerinin ağzından “*tenkil ve tedib*”in gerekçelerini de açıklamış olur. Seyyar Tabur Komutanı Yarbay Gümüşpal’ın yörede görev yapan subaylara yönelik konuşmasında bu harekâtın sebebi ifade edilmiş olur: “*Yüce Türk devleti bu bölgeye uygarlık getiriyor. Köprü yapıyor, yol yapıyor. Kışla yapıyor. Peki, bu ilkel insanlar elimizi ayaklarımızı öpecekleri yerde, karşı çıkıyorlar. Karakol yakıyorlar. Biz köprü*

²⁴³³ Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.77

²⁴³⁴ Buna benzer ifadeler Doğu’nun geri kalmışlığıyla ilgili yazılan kitaplarda da ifade edilmiştir. Doğu’daki huzursuzluğun nedenlerini sıralayan Bozarslan, halktan kaynaklanan sıkıntıların yanında bu durumu da sayar: “*Devlet doğuya jandarmasını göndermiştir, tahsildarını göndermiştir, rüşvetçi memurunu göndermiştir, halka tepeden bakan, halkın Kürtçe konuşmasını yasaklayan yöneticilerini göndermiştir, fakat Devletin kendisi Doğuya gelmemiştir. Çünkü devleti yöneten kimseler Devletin nasıl Doğuya geleceğini bilmemişler ya da bilmezlikten gelmişlerdir.*” Bkz: Mehmed Emin Bozarslan, *a.g.e.* s.81

²⁴³⁵ Sevim Koyunoğlu, *a.g.e.* s.92

²⁴³⁶ Erol Duran, *a.g.e.* s.116

²⁴³⁷ Erol Duran, *a.g.e.* s.103

²⁴³⁸ Erol Duran, *a.g.e.* s.113

yapıyoruz, onlar tahrip ediyorlar. Biz yol yapıyoruz onlar bozuyorlar. Biz güvenin diyoruz, onlar güvensizlik gösteriyorlar. Utanmadan biz Kürdüz diyorlar. Bu geçmişte de hep böyle olmuştur.”²⁴³⁹ Bu saiklerle başlayan harekât, devletten yana olan aşiretlerin de yardımıyla bir yıl geçmeden hedefine ulaşır. O dönemin devlet raporlarında, “kazınıp atılması gereken bir çıban”²⁴⁴⁰ olarak nitelenen Dersim, askeri ve mülki yetkilileri tarafından ancak şiddet kullanılarak halledilecek bir mesele olarak düşünülür. Bu görüşü kabul eden Gümüşpala’nın ağzında iletilen “Bu namussuzlara yüz vermeye gerek yok. Her fırsatta kafalarına indireceksin. Bunlar yumuşaklıktan anlamazlar, hemen şımarırlar.”²⁴⁴¹ tarzı ifadeler, bireysel bir değerlendirmeden daha fazlasına tekabül eder. Nihayet bastırılan isyandan arta kalan halk da daha sonra çıkarılacak bir aflu memleketlerine dönene kadar, Batı illerinde sürgün edilir.

Remzi Aydın’ın *Sahipsiz Çıgıllıklar* romanında Antalya’dan baba yurdu Tunceli Pülümür’e gelen roman kahramanının, buradaki akrabalarıyla geçirdiği günler, onun bunalan ruhu kadar yaşam felsefesine de olumlu yönleriyle yansır. Özellikle Apo Woli isimli yaşlı akrabasının aktardığı tarihi detaylar, bu gencin kendi geçmişi hakkındaki sathi anlayışını değiştirerek derinleştirir. Osmanlı’nın son döneminden itibaren Dersim’le devlet ilişkilerinin sürekli gerilim barındırması, bu anlatılanlar ışığında anlam kazanır. Rusların Erzurum’u işgalinde devlet güçleriyle birlikte hareket eden ve Deli Halit Paşa’yla birlikte Erzurum’u kurtaran Dersimliler, daha sonraları yöredeki kendi kontrollerini kaybetmenin verdiği kaygıyla sürekli isyana kalkışırlar. Kendilerine sığınan Alişer ve eşi Zarife’yi güvenlik güçlerine teslim etmeye yanaşmayan Dersimliler, devletin “silah bırakacaklar, vergi verecekler, gençleri askere gönderecekler, karakol ve yolların yapımına engel olmayacaklar”²⁴⁴² biçimindeki dört maddelik ikazına karşı çıkıp Seyit Rıza önderliğinde isyana kalkışırlar. Bu isyan sürecinin anlatıldığı gecelerde Dağbek Köyü’ne uğrayan PKK’lılar da köylüyle asker arasındaki gerilimin başka bir nedeni olur.

Tunceli insanının geçmiş isyanlarda çektiği sıkıntıları dinlemesinin yanında şimdiki sıkıntıları yaşayarak yöredeki isyanlar hakkında ufku genişleyen roman kahramanı, bunun insanların ruhlarında ve yaşamlarında yarattığı yıkıma yakinen tanık

²⁴³⁹ Haydar Işık, *Dersim Terteleşi*, s.51

²⁴⁴⁰ Haydar Işık, *a.g.e.* s.71

²⁴⁴¹ Haydar Işık, *a.g.e.* s.74

²⁴⁴² Remzi Aydın, *Sahipsiz Çıgıllıklar*, s.242

olur. Köyde bulunduğu süre içinde oraya inen ve ihtiyaçlarını temin eden örgüt üyelerinden biriyle giriştiği tartışmayla isyanın oluşum koşulları hakkında kanaat sahibi olur:

“- *Başka yolu yok mu? Sadece savaş mı bunun çözümü?*

-*Tabi ki değil, ama düşünsene; yıllarca haykırmışsın, sesini duyan olmamış. Açlık, yoksulluk, hastalık, işsizlik, cahillik, gericilik, baskı ve üstüne üstlük efendilerin üzerimizde oynadığı oyunlar ve biz sesimizi duyuramadık. Demokratik yollar kapanmış, namlu ve dipçik darbesi ile güdülmeye çalışılmışız. Bir gün patlak verecekti, bunu kimse hesaplayamadı mı?*”²⁴⁴³

Remzi Aydın’ın Dersim’deki isyanı ağita döken kadınların diliyle yazdığı *Mêedinâ/Derê Laçi* romanında “dünyaya gelme” anlamındaki Mêedinâ isimli kadının trajik hikâyesi işlenmiştir. Askerlere yakalanmamak için kaçarken, saklandıkları yer belli olmasın diye bebeğini doğanın insafına bırakan Mêedinâ, bir annenin yapabileceği en son şeyi yapmanın kahriyle yaşamaya devam edecektir. Ölümün kol gezdiği günlerde kocası Mîrzali’nin boğduğu küçük çocuklarla aynı akıbeti yaşayan bu çocuk, kendilerini kovalayan ölümden, tercih ettikleri ölüme nasıl koştuklarının da açık bir resmidir. Aforizmalarla süslenen romanda, isyanın bittiğini ilan eden ajanslar, yazarın perspektifine yansıdığı biçimiyle iletilir: “*Şakiler temizlendi, kalanlar ise batı illerine sürüldü! Bu ülkede efendiler ve köleler vardır, azınlıklar ancak kölemiz olabilir’ pilotlarımız cesurca görevlerini tamamlayarak, kahramanlık madalyası almaya hak kazanmıştır! Dersim’e medeniyet girmiştir! Kızlar ailelerinden koparılıp, terbiye edileceği ailelere evlatlık verilmiştir! (...) Dersim, ülkemizin çıbanıdır, neşterle tüm çıbanı kesip attık, sağlığınıza kavuştuk.*”²⁴⁴⁴

3.3.1.5. 1980 Sonrası Terör Olayları

Dünyanın hemen her bölgesinde etnik azınlık olarak tanımlanabilecek grupların varlığı, özellikle 1900’lü yılların ikinci yarısından itibaren etnik temele dayalı terör olaylarının artmasına neden olmuştur. Bazı devletlerin terör gruplarını kendi dış politik amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamaları da bu olgunun daha fazla yayılmasına

²⁴⁴³ Remzi Aydın, *a.g.e.* s.370-371

²⁴⁴⁴ Remzi Aydın, *Mêedinâ/Derê Laçi*, Kibele Yayınları, İstanbul 2012.s.316

ve şiddetlenmesine yol açmıştır.²⁴⁴⁵ 1980’li yıllardan itibaren Türkiye gündemindeki ağırlığını arttırarak devam eden şiddet ve terör olaylarından Bölge halkı başta olmak üzere tüm ülke etkilenmiştir. Ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik dengelerini ciddi bir biçimde etkileyen bu konu yazarların da dikkatinden kaçmamış, son yıllarda farklı bakış açılarına ve sanat anlayışlarına göre daha ziyade insani boyutuyla birçok romana yansımıştır.

Mehmet Eroğlu *Fay Kırığı-3 Rojin* isimli eserinde, Genelkurmay kaynaklarına göre Bölge merkezli 27. Kürt isyanının (PKK terörünün) yol açtığı karışıklıklar ve çatışmalar konu edilir. Romanda “iki yıl önce Malraux’yu, Colette’i tercüme ettiği *Boğaz’ı gören bir evden*”²⁴⁴⁶ devrim duygularıyla dağa çıkmış olan Zeynep/Rojin ile İzmirli Mehmet’in karşı cephelerdeki yaşam mücadeleleri verilir. Dağa çıkan herkes Zeynep gibi idealist tutkulara sahip değildir. Bir süre sonra Zeynep/Rojin’in de hayal kırıklığına uğrayacağı bu mücadelede, örgüt üyeleri, koyu bir köylü despotizmiyle hükmeden ve kentlerden gelenleri iyi savaşıyor diye tersleyen bir ruh durumundadırlar. Örgüt üyelerinin alan hâkimiyeti kurmak, ordunun da bu oyunu bozmak amaçlı çatışmaları, her iki taraftan da birçok kişinin ölümüne neden olmaktadır. Mehmet’in operasyonlar esnasında şehit olan görev arkadaşlarının onda uyandırdığı intiba, kolay kolay silinemeyecek yoğunluktadır. Askerlerin şehit olmalarına neden olan sadece terör örgütü değildir. Bir operasyon esnasında düşen çığdan on bir arkadaşını kaybeden Mehmet, ölümün kol gezdiği bu coğrafyada hayatta kalmak için sabretmenin tek kurtuluş olduğunu bilmektedir.

Çatışmaların başka birer insana dönüştürdüğü askerler, ölmek için öldürmeye koşullanmıştır. Hatta Mehmet’in Kenan’da gözlemlediği değişiklik, savaşın insan psikolojisi üzerinde ne derece yönlendirici olduğunun ispatıdır. Hayvanlara bile “duyarlı olan birisini, insan öldürmedim diye hayıflanan birisine çevirmek”²⁴⁴⁷ diye tarif ettiği bu gerçeklik, sonunda birçok askerin tipide açlıktan dolayı çıldırmasına neden olacaktır. Son sınır ötesi operasyonda karşılıklı girişilen şiddetli çatışmada kendileri dışında herkesin ölmesi, yaralanan Mehmet’le Rojin’in aynı mağaraya sığınmalarına neden olur. Burada birbirlerine önce güvenmeyen, ancak daha sonra

²⁴⁴⁵ Abdulkadir Baharçipek, “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ss.11-27), Elazığ 2000 Cilt:10 Sayı:1 s.12

²⁴⁴⁶ Mehmet Eroğlu, *Fay Kırığı-3 Rojin*, s.69

²⁴⁴⁷ Mehmet Eroğlu, *a.g.e.* s.461

karşılıklı yaralarını iyileştiren bu iki kişi, Rojin'in uzattığı "son sigara"yı "çölde kalan son mataradan su içer gibi, yudum yudum nefes"leyerek "eşit ve kardeşçe" içip ayrılırlar. Halen ülke gündemini meşgul eden ve birçok insanın şehit olmasına veya hayatını kaybetmesine neden olan -romanda savaş olarak adlandırılan- çatışmalar, romanda bir sonuca bağlanmaz.

Kayıp Söz romanında Oya Baydar, Doğu'da süren çatışmalı süreci, roman kahramanı Ömer Eren isimli bir yazarın perspektifiyle verir. Yazmak için "bir söz" arayan Ömer, bir zamanlar Zap Suyu'nun üzerine kurulan köprüyü görmek için gittiği yörede, hem Mahmut'un babasıyla hem de Jiyan isimli eczacıyla konuşarak, devam eden çatışmaları anlamaya çalışır. Katıldığı örgütten kaçmaya çalışan Mahmut'un "kendi geleceğimizi kuracaktık"²⁴⁴⁸ diyerek çıktığı dağdan, "dağlarda da kan var, zulüm var. Gelecek yok ölümden başka"²⁴⁴⁹ anlayışıyla inmesi, gelinen noktanın tayini açısından önem taşıyan bir tespittir. Yaralı olarak sığındığı mağarada tanıştığı Zelal ile umuda yöneldiği büyük kentler, onlar için yeni bir yaşamın mekânı olacaktır.

Ömer'in yazmak için ilham almaya geldiği bir küçük Doğu kasabasında, örgütün eleman ve yiyecek toplama baskısıyla güvenlik güçlerinin sahayı örgüte bırakmama gayreti, halkı dayanılmaz sıkıntılara itmiştir. Abisi dağ çıkan Zelal'in tasvir ettiği ortam, insanların yaşamlarına dair ipuçları verecek türdendir: "Köydeyken küçüktüm çok. Bir gerilla basardı köyü, yiyecek, barınak, varsa silah, olmadı genç erkekleri isterdi; bir asker gelirdi, gerillaya neden yataklık edersiniz diye, erkekleri toplardı, götürürdü; evlere girerdi, bizleri dışarı sürüklerdi. Bir o vururdu anlayacağın, bir öteki. Vay bizim halimize! Sonra köyü bıraktık."²⁴⁵⁰ Roman, Ömer'in "O sesi izledim, sözü buldum./ Söyleyecek bir sözüm var artık."²⁴⁵¹ diyerek Bölge'den ayrılmasıyla sonuçlanır.

Mutluluk isimli eserinde Zülfü Livaneli, iki binli yılların başında ülkemizde başgösteren birçok olayın yanında Bölge'de etkisini hissettiren terör ve şiddet olaylarına yer verir. Aynı kasabada yaşayan Cemal'le Memo'nun daha sonra farklı cephelerde savaşması, romanın temel temalarından biridir. Çocukluk arkadaşı Kürt Memo'nun örgüte katılması, ilk başlarda Cemal'i üzmüşse de öldürülen asker arkadaşları, aynı

²⁴⁴⁸ Oya Baydar, *a.g.e.* s.66

²⁴⁴⁹ Oya Baydar, *a.g.e.* s.67

²⁴⁵⁰ Oya Baydar, *a.g.e.* s.288

²⁴⁵¹ Oya Baydar, *a.g.e.* s.443

dağda keskin nişancı olan ve her akşam telsiz anonslarından askerlere seslenen Memo'ya karşı hınç duymasına neden olur: *“Memo'nun sesini ilk duyduğu zamanlardaki sıcaklık kalmamıştı içinde artık. Tertipleri teker teker şehit düştüğü vakit, bu acının tek sorumlusu olarak Memo'yu görüyor, kendisini de her an öldürebilecek olan bu tepesiden nefret ediyordu. Gece nöbet tutarken bile her an Memo'nun attığı bir kurşunun ciğerini delebileceğini düşünüyordu. Kendisi Memo'yu görecektense gözüni kırpmadan öldürür; bu devlet millet düşmanından, kucağında şehit düşen, kolu bacağı kopan tertiplerinin öcünü alırdı.”*²⁴⁵²

Romanda Cemal'in askerdeyken gördükleri, Bölge'de uygulanan yanlış politikanın da bir ispatıdır. Askeri eğitimde Yüzbaşının *“Kürtçe diye bir dilin olmadığını, kendisine Kürt diyenlerin dağlı Türkler olduklarını”*²⁴⁵³ söylediğini hatırlayan Cemal, örgüte darbe vurmak için köylerin boşaltılıp yakılmasını hüznle yâd eder. Gördüklerinin etkisinde kalan Cemal'in geçirdiği travma, onu sivil yaşamında da rahat bırakmaz.

Ömer Gürdal'ın *Ayyıldız Ruhu*'nda son yıllara damga vurmuş en büyük toplumsal kalkışmayı işlerken, örgüte katılmış gençlerin bir süre sonra gerçeği görüp pişman olmalarını da anlatır. Kendal gibi sadist insanların yönetimindeki örgüt elemanlarından Çiya ve Sipan, kaçarak güvenlik güçlerine teslim olmayı düşünürler. Niyetlerini belli etmemek için azami dikkat gösteren bu ikili, kendi aralarında yaptıkları konuşmalarda faili oldukları bu terör olaylarının anlamsızlığını sorgularlar. Onları örgütten koparan asıl sebep, uğruna savaşıyoruz dedikleri insanlara en büyük kötülüğü yapmış olmalarıdır: *“Kimi savunuyoruz? Kime kurşun sıkıyoruz? Kimin ekmeğini sofrasından alıyoruz? Kimin evini, okulunu yakıyoruz? Kimi öldürüyoruz? Kimin namusuna göz dikiyoruz? Sonra da 'sizler için savaşıyoruz' diyoruz. İhanetin ve yalanın en büyüğü bizde.”*²⁴⁵⁴

Cumhuriyetimizin son otuz yılını etkilemiş bir ayrılıkçı hareketin neden olduğu çatışmalarda öldürülen örgüt üyelerinin fotoğraflarını, TRT'de yayınlama amacıyla çeken vicdanlı bir askerin objektifinden görmüş oluruz. Erhan Pınarbaşı'nın *Ceset Fotoğrafçısı* isimli romanındaki Cemil, elindeki makinenin objektifinin imlediği

---

²⁴⁵² Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.74-75

²⁴⁵³ Zülfü Livaneli, *a.g.e.* s.151

²⁴⁵⁴ Ömer Gürdal, *a.g.e.* s.116

yansızlıkla ölümleri çekerken, onların geride bıraktığı yaşamlarına da üzülmemektedir. Askerlerin çok zor şartlarda yürüttüğü bu mücadeleyi kendi tanıklığıyla anlatan Cemil, roman boyunca bu yaşamla ölüm arasında gidip gelen fedakârlığı duyumsatır. Örgütün yöre halkını ve korucuları sindirmek için giriştiği ölümcül eylemler, askerlerin yaralı ele geçen teröristlere gösterdiği insancıl muamele, Bölge'deki mücadelenin rengini de ele verir. Eriyen karlarla birlikte başlayan kanlı eylemleri Cemil, “baharla birlikte ölüm çiçek açmıştı Hakkâri’de”²⁴⁵⁵ ifadeleriyle kayda geçirir. Roman boyunca devam eden bu mücadele, görev süresi dolan Cemil’i İzmir’de havaalanında bekleyen Gizem’in izlediği bültenin ilk haberi olarak hala yayınlanmaktadır.

3.3.2. İhanet

XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı devletindeki en güvenilir Hıristiyan topluluk olarak kabul gören Ermeniler, İstanbul başta olmak üzere ülkenin her yerinde, fakat yoğunluklu olarak altı Doğu vilayetinde yaşamaktadırlar. 1878 yılından itibaren siyasal çekişmelerin konusu olan bu altı ilin (Erzurum, Sivas, Van, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis) Hıristiyan nüfusu, “tümüyle olmasa da büyük ölçüde”²⁴⁵⁶ Ermenilerden oluşmaktadır. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 arasındaki Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Osmanlı’nın yenilgisi üzerine imzalanan Ayestefanos Antlaşması ve peşinden toplanan Berlin Konferansı’nda Osmanlı devletinin sınırları üzerinde yapılan ameliyattan cesaret alan Ermeniler ve onların destekçileri, özellikle Doğu’daki altı vilayette (Vilayat-ı Sitte) kurulacak bir Ermeni devletinin hayallerini kurmaya başlarlar.

Bu tarihten itibaren Ermeni azınlığı arasında gittikçe güçlenen ayrılıkçı fikirler, bir süre sonra devletin de zayıflamasıyla fiiliyata dökülmüş ve gerek sivil gerek asker birçok insanın hayatına mal olmuştur.²⁴⁵⁷ Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin olaya dâhil olup Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde özel okullar açmalarıyla Ermeni gençleri bu okullarda okumuşlardır. İçlerinde başarılı olanlar tespit edilip özel burslarla Avrupa’ya

²⁴⁵⁵ Erhan Pınarbaşı, *a.g.e.* s.327

²⁴⁵⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.s.140

²⁴⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgiler veren McCarty’nin tespiti, bağımsızlık hayalinin ardında yüzbinlerce ölü bırakarak hüsrarla sonuçlanmasının Ermeniler aleyhine işlediği yönündedir: “Osmanlı’nın güçsüzlüğü, Rus emperyalizmi ve Avrupa’nın müdahalesi ile bir arada gelen ihtilalci Ermeni milliyetçiliği geniş kapsamlı bir tahribatla sonlandı. Bu savaşların sonunda Van, Bitlis, Bayazıt ve Erzincan gibi şehirler genellikle harabe yığınınna dönmüş, binlerce köy yok olmuş ve her iki taraftan da milyonlarca insan can vermişti. Bir ulus kimliği kazanmak için isyan etmiş olan Ermeniler, kendi kaderlerini tayin etmek imkânına sahip olamadıkları Sovyet Cumhuriyeti içinde kısıla kalmışlardı. Savaşlardan en sonunda galip çıkmayı becerebilen Türkler ise harabeye dönmüş bir ülkeyi devraldılar.” Daha fazlası için bakınız Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.s.189

götürülmüş, böylelikle Osmanlı Ermenileri, misyonerler eliyle milliyetçi bir eğitime tabi tutulmuşlardır. O dönem Osmanlı Müslüman tebasına göre daha donanımlı bir şekilde memleketlerine dönen bu Ermeni gençleri, Avrupa'nın da desteğiyle milli devlet rüyası görmeye başlarlar. Daha sonra kurulacak Taşnak ve Hınçak gibi örgütlerin yeşereceği alanlar böylece misyoner okullarıyla hazırlanmış, bu örgütlerin tahrikiyle de Ermeni gençleri yıllardır tebası olmakla gururlandıkları Osmanlı devletine karşı isyana kalkışmışlardır. İncelediğimiz romanların genelinde *millet-i sadıka*²⁴⁵⁸ kabul edilen Ermenilerin içine girdiği ihanetin verdiği şaşkınlık ve bu misyoner okullarının isyana zemin oluşturması rahatlıkla görülecektir.

Ömer Polat'ın Ağrı yöresini konu edindiği *Saragöl* isimli eserinde temel tema olarak benimsediği ağa-halk karşıtlığının yanında özellikle Apo Mıkko'nun anlatımlarıyla Ermeni olaylarına da genişçe yer verilir. Önceleri iyi komşuluk ilişkilerine sahip oldukları Ermenilerle Müslümanlar, Hamidiye Alayları'nın beyleri ve Ermeni çetecilerin tahrikleri sebebiyle adeta *kırım* olarak nitelenebilecek bir mücadeleye girişirler. Müslümanlar arasında yayılan haberlere göre İngiliz ve Rus desteğini alan Ermeniler, "*Sason'da, Van'da binlerce din kardaşımızı kılıçtan geçir*"miştir. Bu tür haberlerden etkilenen halk, "*bu böyle giderse çoğa varmaz bütün camilerimiz kiliseye çevrilir.*"²⁴⁵⁹ diyerek silaha sarılır.

Ermeniler arasında başlayan silahlanma ve milliyetçilik, Osmanlı yönetimi tarafından özellikle Hamidiye Alayları oluşturularak dengelenmeye çalışılır. Bölge'de yapılan kara propaganda, her iki tarafın da yanlışlar yapmasına neden olur ve yapılan savaşlarda her iki taraftan da birçok insan ölür. Ermenilerin göç ettirilmeleriyle (tehcir) sonuçlanan olaylarda Apo Mıkko, kendi akrabalarıyla Ermeni kirvelerinin öldürülmelerini ve evlerinin talan edilmesini büyük bir kahırla anlatır. Kendilerinin sonradan satın aldıkları köyün bedelini de bu talan parasıyla ödemişlerdir. Romanda anılarıyla savaş yıllarına dönen Apo Mıkko, Ermenilerle yapılan savaştan iki tarafın da kazançlı çıkmadığını anımsatır: "*Dertti, acıydı, zulümdü o günler. Hoş görün Mıkko amcanızı. Yaralarım deşildi bu gece. Beylerin açtığı yaralarım. Bizi Ermeni üstüne yollayan Hamidiye paşaları elimize İngiliz onlusunu verdiler. Ermeni'nin elinde de İngiliz*

²⁴⁵⁸ Ermenilerin devlet bağlılığı 1820'lerde Byron'u bile hayrete düşürmüştür. Byron, Yunan bağımsızlık hareketlerine benzer bir çaba içerisinde olmadıkları için Ermenileri azarlamıştır. Bkz: Murat Belge, *Edebiyatta Ermeniler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.s.35

²⁴⁵⁹ Ömer Polat, *Saragöl*, s.82

onlusu vardı. Ne bilecektik. Gözümüzü kan bürümüştü. Anladık, anladık; ama çok geç anladık. (...) Olan gene bize oldu. Bir de Ermeni'ye."²⁴⁶⁰

Çok geçmeden köyleri Ermeni çeteleri tarafından basılan Mıkko, gördüğü manzarayla dehşete kapılır: "Evler yıkılmış, kapılar kırılmış. (...) Köyün içini koyun kuzu doldurmuş. Bir acı acı melemekteler ki, o gâvurları tutup getirsen onların yürekleri bile dayanmaz. Her şeyin başı anadır, derler. Benim de ilk anam geldi aklıma. Kapımızın önüne vardım ki ne görem? Çırlıçıplak bir kadın ölüsü. Başı yok. Bir memesi dipten kesilmiş. Kolundaki sıra sıra mavi boncuklardan tanıdım anam olduğunu."²⁴⁶¹ Karşılıklı vuruşmalarla tüketilen nesiller, sonunda ağaların ve beylerin kârlı çıktığı bir neticeyle Apo Mıkko'nun penceresinden bir empatiyle sunulur. Yazar, Türk romanında örneğine fazlaca rastlayamayacağımız bir biçimde, olaylardan "bizim tarafı sorumlu tutan"²⁴⁶² bir bakış açısıyla bahsetmektedir: "Olan gene bize oldu. Bir de Ermeni'ye. Ermeni az idi, biz çoktuk. Ermeni tez tükendi. Kırılan kırıldı, canını kurataran vurdu gitti. Kimi Kafkas'a, kimi Suriye'ye. Kaldık mı gene beylerle baş başa. Tek başımıza. Üstelik yorgun, acılı, çarsız, yaralı, yılgın."²⁴⁶³

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir* romanında açıkça belirtmese de Ermeni azınlığın Batı misyonerleri ve Rus kışkırtmasıyla taşkınlıklara girişmeleri *ihanet* olarak kabul edilmiştir. Romanda Batı devletlerinin ve medyasının baskısıyla Osmanlı yönetiminin bu taşkınlıklara sessiz kaldığı ve Müslüman tebaanın da bundan rahatsızlık duyduğu anlatılmıştır.²⁴⁶⁴ Hatta propagandanın etkisiyle olmayan şeylerin olmuş gibi rapor edilerek yerel idarecilere emirler verildiği, "Telgraf İstanbul'dan, dâhiliye Nezareti'nden Paşa Hazretleri. Yukarışehir'de arife günü olaylar çıktığı, ezcümle; gayrimüslimlerin kadınlarını başı açık, örtüsüz, saygısız çarşıda dolaştıkları, evlerde kadın erkek toplanıp eğlendikleri bahane edilerek; tekbir ile camilerden çıkan Müslümanların Hıristiyan dükkânlarını ateşe verdikleri, yağma ettikleri; Amerikalı iki misyonerle iki kızlarının kaçırıldığı ya da öldürüldüğü; Ermeni milletinin korkusundan

²⁴⁶⁰ Ömer Polat, *Saragöl*, s.96-97

²⁴⁶¹ Ömer Polat, *a.g.e.* s.88

²⁴⁶² Murat Belge, *a.g.e.* s.176

²⁴⁶³ Ömer Polat, *a.g.e.* s.97

²⁴⁶⁴ Kazım Karabekir, kendi idarelerindeki topraklarda Ermenilere bağımsızlık hakkı vermeyen Rusya'nın kendi menfaatleri için doğuda Ermenileri, Trakya'da da Slavları kendi kontrollerine almak adına daha önceden Ayestefanos Antlaşmasına bunu madde olarak koymayı başardığını anlatır. Bu 16. Madde'yle Ruslar resmen Ermenilerin hamisi olmuş olurlar: "Babiâli, ahâlisi Ermeni bulunan vilayetlerde milli ihtiyaçların icab ettirdiği islahatı vakit geçirmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüt eder. Ve bu babda alacağı tedbirleri devletlere tebliğ edeceğinden bu devletler zikrolunan tedbirlerin yapılmasına nezaret eyleyecektir." Bkz: Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul 1994.s.133

*kiliselere kapandığı, Müslümanların kiliseleri kuşattığı; can, mal güvenliğinin kalmadığı, ölenler, yaralananlar bulunduğu öğrenildiği yazılı!*²⁴⁶⁵ gibi telgraf metinleriyle somutlaştırılmaya çalışılır.

Yukarışehir'in ikinci cildi diyebileceğimiz *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanında Ünlü, Osmanlı vatandaşı bazı Ermenilerin “*Rus birliklerinin sınırı geçtiği, Türk topraklarında ilerlemeye başladığı günlerde, dost deyip düşmandan yana çıkmış*” ve bunlar “*Altı hafta içinde Erzurum’u ele geçirip dindaşlarına özgürlük getireceğini söyleyen Çar ordusunun, girdiği yerde kalıcı olacağına*”²⁴⁶⁶ inanmışlardır. Rusların Erzurum’u muhasara altına alıp teslim çağrısı yapmasına Ermeni kesiminin tüm bireylerinden aynı tepkiler gelmez. Bir kısmı yüzyıllardır birlikte yaşadığı Müslümanlarla aynı kaderi paylaşmayı tercih ederken, diğerleri Rus ordusuna güvenerek bir bağımsız Ermenistan *hayali* peşinde koşar: “*Kimi Ermeniler, acıyla, suskunlukla karşıladılar olup biteni; Müslüman komşuları ile birlikte, teslim çağrısına karşı çıktılar. Kimileri ise, coşkuya kaptırdılar kendilerini; hemen yarın şehrin teslim edileceğini, direnmeye kalkışacakların ise kılıçtan geçirileceğini yaydılar.*”²⁴⁶⁷

Rus işgalinin “*haksızlığa, zorbalığa, tutsaklığa boyun eğmektense yok olmayı yeğleyen halkın direnişiyle*”²⁴⁶⁸ kırılması sürecinde “*kimi Ermenilerin gelen düşmandan yana*” çıkmaları, “*ordunun önünde arkasında Ruslara yataklık ettikleri*” haberi, “*oğulları, kocaları, kardeşleri askerde olanlar*”²⁴⁶⁹ın Ermeni komşularından soğumalarına yol açar. Öte yandan yazar anlatıcı, Ahmet Muhtar Paşa gibi hamiyetli bir yurtsever kumandanı harcayan İstanbul’daki seraskerlik ve mabeyn bürokratlarını da deşifre eder. Ahmet Muhtar Paşa’yı bile Kars ve Ardahan’ı düşmana satmakla itham eden bu gruhun ihaneti, Paşa’yı olduğu gibi Doğu Cephesi’ndeki tüm orduyu incitir.

Şemsettin Ünlü, serinin son romanı olan *Yüz Uzun Yıl*’da ise Balkanlarda “*her milletin ayrı dava güttüğü*” bir dönemde “*ayrılık gayrılık beklenme*”²⁴⁷⁰yen Ermenilerin Kars’ta, Beyazıt’ta, Van’da Moskof’tan yana hareket etmesi Müslüman ahalinin güvenini yıkar ve onlara karşı soğutur. Osmanlı’nın en zor yıllarında “*ayrılıkçı*”

²⁴⁶⁵ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, s.99

²⁴⁶⁶ Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, s.141

²⁴⁶⁷ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.227

²⁴⁶⁸ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.230

²⁴⁶⁹ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.281

²⁴⁷⁰ Şemsettin Ünlü, *Yüz Uzun Yıl*, s.11

Ermenilerin, “*yabancı misyonerler*”²⁴⁷¹’in desteğiyle 1887’de Hınçak Ermeni İhtilal Cemiyeti’ni kurmaları, Hınçak’tan iki yıl sonra Taşnak Cemiyeti’ni kurmaları onların bağımsızlığa yönelik çabalarının somut bir göstergesi olur.

Barbaros Baykara *Nefret Köprüsü* romanında Ermenilerin Rusya ve İngiltere’nin tahriklerine kapılıp devlete isyan etmelerine romanında genişçe yer verir. Yıllara dayanan komşulukları ve paylaşımları ortadayken birden silahlanıp eski bütün değerlerini hiçe sayan Ermeniler, romanda sadece devletlerine değil, sahip oldukları tüm erdemlere de *ihanet* etmişlerdir. Komşularının kendisine yıllarca hizmet etmiş kötürüm kızını Şirzi Köprüsü’nden Fırat’a atan Artin Efendi, bu cinayetini şu gerekçeyle savunur: “*Ermeni milleti, en feci intikamını en yakın dostlarınızdan almakla muzaffer olursunuz.*”²⁴⁷² İhanet, bütün dehşetiyle insanların boğazlanarak öldürülmesinde somutlaşır. Bir hayal uğruna başlayan katliamlar, karşılıklı kırımlarla devam eder. Tüm katliamların sembolü niteliğindeki Şirzi Köprüsü, artık nefretin²⁴⁷³ tanıklığını yapan bir abidedir: “*Şirzi Köprüsü’nün ayaklarından itibaren bütün sahil boyunca cesetler sıralanmıştı. Hepsinin elleri arkalarından bağlıydı. Kesik boyunlarından akan kanların görüntüleri sahile kadar uzuyordu.*”²⁴⁷⁴

Dadaş Kız’da Hayrettin Ziya, roman kahramanlarının diliyle Rus ordusuna yardım eden Ermenilerin ihanetini işler. Kadir ve arkadaşlarının görmek için okul çıkışında peşlerine takıldıkları Ermeni kızları, okumayan Müslüman nüfus göz önüne alındığında, iki toplum arasındaki sosyolojik farkın ne kadar derin olduğunu gösterdiği gibi, Ermeni cemaatinin ticaretteki seviyesini de göstermesi bakımından önemlidir. Cuma’nın iki toplum arasındaki bariz farkın Müslümanlar aleyhine oluşunu gösteren ifadeleri, Ermenilerin ileride hangi hakları talep edeceklerinin de ipuçlarını saklar: “*Bu hep böyle mi gidecek? Günden güne zenginleşiyor, kuvvetleniyorlar. Burası gâvur toprağı mı bizim mi?*”²⁴⁷⁵ İktisadi ve siyasi seviyeleri yükselen Ermenilerin “*evlerinde gizli gizli toplantılar*” tertip ettikleri ve “*her evde yüzlerce silah*”²⁴⁷⁶ bulduklarının fısıltı halinde de olsa konuşulması, Rus ordusunun doğudan

²⁴⁷¹ Şemsettin Ünlü, *a.g.e.* s.76

²⁴⁷² Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.96

²⁴⁷³ Yazarın eserinde önemli bir tema olan nefreti derinliğinde Kernberg, “*nesneye egemen olmanın*” dürtüsünün yattığını söyler. Ona göre insanlar, bu duygu sayesinde hiyerarşik üstünlüklerini kabul ettirme peşindedirler. Daha fazlası için bakınız: Otto Kernberg, *Sapıklıklarda ve Kişilik Bozukluklarında Saldırganlık*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.s.45

²⁴⁷⁴ Barbaros Baykara, *a.g.e.* s.102

²⁴⁷⁵ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.50

²⁴⁷⁶ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.51

başlattığı işgal sürecinde doğrulanacak ve birçok Ermeni genci çeteler oluşturarak Osmanlı mülküne saldıracaktır. Rus ordusunun Erzurum surlarına kadar dayandığı bir zamanda Ermeniler, Ruslara gerek istihbarat ve propaganda gerekse lojistik destek sağlayarak Türk ordusunu ve milletini arkadan hançerler. Ermenilerin bu sinsî tutumları, “*Domuz Ermeniler, düğün bayram yapıyorlarmış... Besle kargayı oysun gözünü*”²⁴⁷⁷ ifadeleriyle verilir.

Hikmet Ilgaz’ın “*Birinci Cihan Harbi sırasında Şark vilayetlerimizden birinde bulunan bir ailenin başından geçen acıklı bir olayın hikâyesi*”²⁴⁷⁸ olarak nitelediği *Şark Yıldızı*’nın özellikle ilk cildinde 1914-1915 arası Ermeni olaylarına ağırlık verir. Rus işgali nedeniyle ilan edilen seferberlik gereği eli silah tutan tüm Müslüman erkekler, savaşa katılmış, böylece Ermeni çeteleri için uygun fırsat doğmuştur. Van’da kalan “*ihtiyarlar tıfesi*”yle bir kısım hükümet kuvvetinin engel olamadığı Ermeni çetelerine “*her aileden birkaç kurban*” verilmeye, “*kundakçılık, çapulculuk, şakavet, hainlik, din ve ırz düşmanlığı*”²⁴⁷⁹ günlük hayatın rutin olayları kaline gelir. Müslümanların “*kendi evlerinde kiracı ve kendi yurdunda sığıntı vaziyetine düştüğü*” bu günler, Sarıkamış faciasından sonra aranacak duruma gelir. Bu faciada Osmanlı ordusunun yok olmasıyla cesareti artan Ruslar işgale, Ermeniler katliama girişirler.

Her tarafta başlayan “*haydutluk*” ve “*yağmacılık*” Müslüman ahalinin daha güvenli yerlere doğru harekete geçmesine zemin hazırlar. Böylece Münire ve babası da Van’dan yola çıkan kervanlarla ölümden kaçmaya çalışırlar. İstanbul’a amcasının yanına gitmek için yola çıkan Münire’nin babası kardeşine yazdığı uzun mektupta, Van’da Ermeni çeteleri tarafından işlenen katliamları da büyük bir üzüntüyle bildirir: “*İhtiyarları duvarlara mihlayıp üzerlerine uzaktan bıçak saplama talimleri yaptılar. Yetmiş seksen yaşındaki acuzelerin sokak ortasında alenen ırzlarına tecavüz edecek kadar hayâsızlık ettiler. Elhasıl yakarak, yıkarak, kazığa vurarak, şişleyerek, keserek yalnız bir hafta içinde otuz bin masumun kanına girdiler. Hatta bu vahşet o kadar korkunç bir hal aldı ki pek az sonra Van’a gelen Rus kuvvetleri kumandanı kendi*

---

²⁴⁷⁷ Hayrettin Ziya, *a.g.e.* s.120

²⁴⁷⁸ Hikmet Ilgaz, *a.g.e.* s.XIII

²⁴⁷⁹ Hikmet Ilgaz, *a.g.e.* s.32

hesaplarına çalışan bu adamların kanlı mezaliminden ikrah duydu. Bu vahşetin elebaşlarını yakalatarak astırmayı insanlık şerefi için bir vazife bildi.”²⁴⁸⁰

Uzunyaylalı'nın *Paylaşılamayan Topraklar* isimli eserinde Ermeniler, yüzyıllardır birlikte yaşadıkları milletin topraklarını işgal eden Rus ordusuna katılarak Batı Ermenistan hayallerini gerçekleştirmeye teşebbüs etmiş vatan hainleri olarak işlenmiştir. Rus ordusunun Erzurum'u işgal edip daha da batıya yönelmesiyle sonuçlanan savaş, Rus ordusuna kılavuzluk eden Osmanlı Ermenilerinin katkısıyla daha başka boyutlar da kazanmıştır.²⁴⁸¹ Rus ordusunda “gönüllü askerlik yapan *Taşnagsutyun Partisi'nin Erzurumlu elebaşları, Ruslara öncülük edip şehirde terör havası*”²⁴⁸² estirir.

Tüccar Garbis Sarkis isimli roman kişisi tarafından maceraperest Ermenilere yönelik sarf edilen ifadeler, bunların yaptığının bir ihanet olduğu yönündedir. Tehcir olayının da bu ihanet neticesinde vuku bulduğu dile getirilir. “*Çarlıktan, Avrupalardan, hatta ta şu Amerikandan gelen karanlık suratlı adamların*”, “*silaha sarılıp ayağa kalkın ve vatanınızı kurtarın, biz de yanınızda olacağız*”²⁴⁸³ demesiyle tahrik edilen Ermeniler, “*Müslüman ahalinin üzerine büyük bir kinle*” saldırır. Sarkis'e göre, “*bu bir ihanet*”tir ve “*Osmanlı ihaneti affetme*”²⁴⁸⁴yecektir. Rus ordusu geri çekilince Doktor Rubin Sarkis, babasının yıllar önce söylediklerinin ne kadar doğru olduğunu anlayıp intihar eder.

Ahmed Günbay Yıldız'ın *Figan* adlı romanında, Erzurum'daki Ermenilerin Rus işgalinden önce başlayıp bu işgalle artan ihanetleri işlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlamadan “*Kafkasya'dan Doğubayazıt yoluyla*”²⁴⁸⁵ Erzurum'a komitacılar eliyle ulaştırılan cephanelerle Erzurum Ermenileri, Müslüman Türk komşularına karşı meydan okumaya başlarlar. Suikastlerle Müslüman Türk kanaat önderlerini öldüren bu komitacılar, bununla Müslümanları sindirmeyi ve bu yolla bağımsızlık hayallerine kavuşmayı düşünürler. Rus sınırından içeri sızan bu komitacılar, Ermeni köylerini ayaklandırmaya ve bu suretle Osmanlı'yı içten yıkmaya çalışırlar. Erzurum'daki

²⁴⁸⁰ Hikmet Ilgaz, *Şark Yıldızı II*, Öztürk Matbaası, İstanbul 1954.s.42

²⁴⁸¹ Osmanlı-Rus sınırında yaşayan Ermenilerin Rus kuvvetlerine sağladığı istihbarat desteği Kırım Savaşı'ndan itibaren artarak devam eder. Kırım Savaşı esnasında Kars'tan Ruslara ulaştırılan kritik bilgiler, 93 Harbi'nde de tekrarlanacaktır. Bkz: Justin McCarty, *a.g.e.* s.29

²⁴⁸² M. Talat Uzunyaylalı, *Paylaşılamayan Topraklar*, s.47

²⁴⁸³ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.71

²⁴⁸⁴ M. Talat Uzunyaylalı, *a.g.e.* s.75

²⁴⁸⁵ Ahmed Günbay Yıldız, *a.g.e.* s.21

huzursuzluğa “Gümüşhane’den, Van’dan, Kars’tan gelen katliam haberleri”²⁴⁸⁶ eklenince Müslüman halkın endişesi de artar.

Romadaki ihanet-cesaret mücadelesi, Burhan’la Dilo üzerinden bir sembolik çekişmeyle verilir. Dilo ve babası Keşiş Lato, Rus işgalinin de verdiği avantajı Müslüman Türkleri sindirmek için kullanacak ve birçok katliama girişeceklerdir. Daha çocukluklarından itibaren başlayan çekişme, Dilo’nun şirretleşmesine ve Burhan’ın eşiyle çocuğunu öldürmesine neden olacaktır. İhtilalden sonra Rus ordusu geri çekilince Burhan da Dilo’yu bulacak ve yaptığı tüm ihanetlerin ve katliamların bir karşılığı olarak onu öldürecektir. Akıllamaz işkencelerin işlendiği vahşet manzaraları, yazar anlatıcı tarafından bir ihanet levhası olarak tasvir edilecektir: “Erzurum ve havalisindeki düşük şehirlerde vahşet tabloları tezgâhlanırken, düşmek üzere olan şehirler, köyler ve kasabalar için düne kadar bizden zannettiğimiz, millet-i sadıka dediğimiz, devletin en üst kademelerine getirdiğimiz Ermeni vatandaşlarımız, en zayıf zamanımızda düşmanın yanında yer almış, her biri birer eşkıya kesilmişti. İhanet planlarını çoktan uygulamaya başlamışlardı.”²⁴⁸⁷

Bir genç kızın hatıralarına *Kır Çiçeği* adlı romanında yer veren Burhan Cahit, Erzurum’a yakın küçük bir kasabada yaşayan Çiçek’in babasının öldürülmesine yer verir. Sürülerini kontrol etmeye giden babası Hacı Efendi’yi öldürenlerden biri “*harp başlamadan evvel*” onunla ortak iş yapan Vanlı Serkiz Efendi’nin oğludur. Bunu öğrenen Hacı Efendi’nin hizmetkârlarından Emine kadın, öldürenlerin hiyanetini dile getirir: “*Hainler, diyordu. Hacı Efendi onlara az mı iyilik etti, hele o Serkiz olacak haine ne paralar, ne senetler bağısladı. Allahtan bulsun zalim!*”²⁴⁸⁸

Osman Azman’ın *Doğu’nun Fatihi Karabekir* romanında yüzyıllardır birlikte yaşamış Türk ve Ermeni halklarının *dış kışkırtmalarla* ayaklanan Ermeniler yüzünden bozulan ilişkisi işlenir. Devlet tarafından dışlanmayan bu insanlara “*bu saldırıları yaptırtan sebep veya sebepler*”in sorgulandığı romanda “*değer verilmiş bir azınlık grubuyla bin senedir yan yana yaşayan Türklere karşı ellerine geçirdikleri ilk fırsatta yaptıkları ihanet*”²⁴⁸⁹ Müslüman halk tarafından şaşkınlıkla karşılanır. Kazım Karabekir Paşa’nın üstün gayretleriyle zafere ulaştırdığı mücadele sonunda Ermeniler,

²⁴⁸⁶ Ahmed Günbay Yıldız, *a.g.e.* s.157

²⁴⁸⁷ Ahmed Günbay Yıldız, *a.g.e.* s.184

²⁴⁸⁸ Burhan Cahit, *a.g.e.* s.14

²⁴⁸⁹ Osman Azman, *a.g.e.* s.13

ihametlerinin bedelini pahalıya ödemiş ve hayal ettikleri amaca ulaşamamışlardır. Hermine adlı Ermeni kızla sohbet eden Paşa, oyunun perde arkasını izah eder: “Kızım şunu iyi anlamam lazım; önce Ruslar, daha sonra da Avrupalılar kendi emellerini gerçekleştirmek için sizi kışkırttılar. İhtiyacınız olan silahı ve parayı da temin ettiler. Vatanlarını korumak için cepheden cepheye koşan, bin senedir koruyucunuz olan Türklere arkadan saldırdınız, ihanet ettiniz. Bir anda dostluk bozuldu, düşmanlık başladı.”²⁴⁹⁰

Sarıkamış isimli romanında Rus ordusuna katılan Türkiyeli Ermenilerin oluşturdukları gönüllü taburlarla çetecilik faaliyetleri yapıp masum insanları öldürmeleri, Zülküf Öğretmen’i ve çevresindekileri çok üzer. “Rusların kışkırtmasıyla” “o kadar yıl aynı topraklar üzerinde yaşamış Ermenilerin birdenbire böyle bir hevese kapılmaları”²⁴⁹¹ ve bu ihaneti gerçekleştirmelerinin verdiği kızgınlık, Mirza’nın dilinden verilir: “İnsan yaşadığı toprağa düşman olur mu, yediği kaba tükürür mü Öğretmen?”²⁴⁹²

Ömer Gürdal’ın *Ayyıldız Ruhü* romanında Bölge’de görev yapan Sezgin öğretmen, eşiyile birlikte teröristlerce öldürülmeden önce Ermeni çetelerinin öldürdüğü masum insanları konu edinen bir roman okumaktadır. “Ermenilerin 1915 ve 1918 yılları arasında Doğu illeri ve köylerinde Türk ve Kürtlere karşı yaptıkları akıl almaz cinayetleri” anlatan bu romanın etkisiyle Sezgin öğretmen, Ermenilerin giriştikleri ihaneti bir türlü anlamlandıramaz: “Bu topraklarda bin yıldır huzur ve güven içinde yaşayan, Millet-i Sadıka unvanı verilenler nasıl oluyor da kısa bir zamanda amansız bir Türk, Kürt ve Müslüman düşmanı olabiliyor? Bu kini kimler yeşertti?”²⁴⁹³

Doğan Munzuroğlu, *Alişer* isimli romanında, Rus işgaliyle başlayan süreçte özellikle Ermenilerin bağımsız bir devlet kurmak için giriştikleri çete savaşlarına değinir. Ruslardan bağımsız bir Ermenistan için söz ve destek alan Ermeniler, Rus ordusunda gönüllü asker olarak çatışmaktadırlar. General Lahov, silahlandırdıkları Ermenilerin kuracakları devleti daha da emniyete almak için Dersim’den faydalanmayı düşünür. Rus generali, buradaki Kızılbaş Kürtlere de otonomi sözü verir. Fakat işler istediği gibi gitmez. Sovyet Devrimi nedeniyle Rus ordusu geri çekilmek zorunda

²⁴⁹⁰ Osman Azman, *a.g.e.* s.93

²⁴⁹¹ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.142

²⁴⁹² Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.129

²⁴⁹³ Ömer Gürdal, *a.g.e.* s.9

kalınca “*Ermeni birlikleri çevredeki Kürt ve Türk köylerini talan*” etmeye ve daha önce uygulanan tehcirin intikamını almak üzere “katliamlar” yapmaya başlar. Bunun üzerine “*Deli Halit Paşa, Dersim’i dolaşarak aşiretlerden milis*” toplamıştır. Bu amaçla toplanan “*Seyit Rıza komutasındaki bu milisler kış mevsimi Munzur dağlarındaki Ermeni birliklerini püskürtmüş, çok geçmeden Erzincan’a girmiş ve oradaki Ermeni birliklerini de şehirden*”²⁴⁹⁴ çıkarmışlardır. Ruslar Bölge’deyken oluşmaya başlayan Ermeni-Kürt ilişkileri de böylece sonlanmış olur.

Miras isimli eserinde Ermeni çeteler eliyle ailesi katledilen Haydar’ın hayat hikâyesini konu edinen Nihat Behram, aynı zamanda Iğdır’da yaşayan insanların o yıllarda maruz kaldığı muameleyi de anlatmış olur. Enver Paşa marifetiyle Almanların yanında girilen savaşta, Osmanlı kuvvetleri Sarıkamış faciasıyla kırılınca, ilerleyen Rus orduları ve içinde yuvalanan Ermeni çeteleri, Bölge’de büyük katliamlara imza atmışlardır. Özellikle Iğdır ve çevresindeki insan kıyımını işleyen yazar, Yusuf ve Zehra’nın altı kişilik ailesinden geriye kalan beş yaşındaki Haydar’ın bir başına kaldığı hayatta çektiği sıkıntıları mercek altına alır. Iğdır’daki katliamdan kaçan ve “*Iğdır’dan Kars’a kadar her yerde Ermenilerin köyleri bastığı*” haberleriyle infiale gelen halkın, kaçmaya çalışırken aldığı yürek burkan haberler, onlara çaresizliği daha çok duyumsatır: “*Tuzluca’da, Oluklu, Çilhane ve Hacı Halil köylerinde insanların evlere doldurulup katledildikleri anlatılıyordu. Ağbaba’da, Zerduşad’da, Süregel’de, Çıldır’da erkeklerin öldürüldüğü, kadınların toplanıp götürüldüğü söyleniyordu. Oba köyünde köylülerin tandır evlerine doldurulup bacasından gazyağı dökülerek yakıldıkları anlatılıyordu. Sarıkamış’ta, Karakurt’ta olanlar da farklı değillerdi... Herkes bir şey anlatıyordu. Herkes ölülerin feryadıyla tutuşmuş, anlattıkça anlatıyordu.*”²⁴⁹⁵

Halil İbrahim Özdemir *Sislerin Ardında* romanında, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na katılmasını ve Rusların işgalini konu edinir. Yazar, Doğu Cephesi’nden ilerleyen Rusları fırsat bilerek harekete geçen Ermenilerin yüzyılların birlikteliğine rağmen Müslüman komşularına saldırması ve Müslüman halkın verdiği tepkiyi de sayfalarına taşımıştır. Seferberlik çağrısına türlü hilelerle asker göndermeyen bu gayrimüslim azınlık, din görevlilerinin “*din kisvesi altında*”²⁴⁹⁶ Ermenileri teşkilatlandırmasıyla Müslüman halk nezdinde tüm güvenlerini kaybederler. Rusların

²⁴⁹⁴ Doğan Munzuroğlu, *a.g.e.* s.20

²⁴⁹⁵ Nihat behram, *a.g.e.* s.103-104

²⁴⁹⁶ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.89

sadece işgal etmekle yetindiği bu topraklarda yayılan zulüm ve işkence söylentilerinin en büyük sebebi, Ermeni çeteleridir. “*Bazı Ermenilerin Rus saflarına geçerek Müslümanlara karşı savaşıma*”²⁴⁹⁷ başlamaları, hem işgal sürecinde hem de Rusların geri çekilişlerinde hiç aralıksız devam eder. Hatice’nin de içinde bulunduğu insanlar, Tokat’tayken “*Rusların dokunmadığı, zarar vermediği insanlara Ermenilerin büyük bir düşmanlık yaptığını, bazı Müslüman köylerinin tamamen yakıldığını; yaşlı, kadın, çocuk demeden çok sayıda insanın katledildiğini*”²⁴⁹⁸ öğrenirler. Nitekim göç etmeyip de kasabalarında kalan babasıyla üvey anasının gördükleri eziyetler, üvey annesinin aklını yitirmesine neden olmuştur.

Ahmet Dumlu’nun baştan sona “*Ermeni mezalimi*”ni konu edindiği *Meysun Ana* romanında, olaylar zinciri 1870’li yıllara dayanır. *93 Harbi* denilen bu savaşta Rusların ilerleyişi ve Osmanlı’nın zayıflama emareleri göstermesi, içerdeki Ermenilerin de Müslümanlara karşı *gizli hesaplar* yapıp cinayetlere girişmelerine neden olur. Bu dönemde Mehmet’in babasının öldürülerek Meysunların çayırlarına atılması ve Dursun Ağa’nın masum olduğu halde karakolda Onnik Çavuş tarafından işkenceyle öldürülüp Fırat’a atılmasıyla başlayan bu süreç nihayet Birinci Dünya Savaşı’na kadar uzanır. Bu arada Osmanlı Devleti’nin Ermenilere karşı uyguladığı Tehcir’in intikamını almak isteyen Ermeniler, Rus ilerleyişini fırsat bilerek Doğu illerinde olduğu gibi Erzincan’da da toplu kıyımlara girişirler. Kısa süre önce nişanlandığı Mehmet’in de askere gitmesiyle yapayalnız kalan Meysun’un yaşadığı ıstırap dolu savaş yılları, tanık olduğu Ermeni ihanetleriyle doludur:

“-*Ne ola, Ermeni güvurları köyleri basıp malları, davarları sürüp götürüp birçok insanları da öldürüylemiş.*

-*Bah gördün mü? İçimizde yılan beslemiştir.*

-*Tabi düşmanın dost olduğu görülmemiştir.*

-*He bacı, he.. sen de onu de ya..*”²⁴⁹⁹

Yolunu on yıldır gözlediği nişanlısının askerden dönmemesi, Meysun’u teyzesinin oğlu Cemal ile evlenmeye mecbur bırakır; fakat bir süre sonra teyzesiyle Cemal de ölünce Meysun, kimsesiz bir yaşlı kadın olarak bu tehlikeli süreçte ayakta

²⁴⁹⁷ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.95

²⁴⁹⁸ Halil İbrahim Özdemir, *a.g.e.* s.148

²⁴⁹⁹ Ahmet Dumlu, *a.g.e.* s.102

kalmaya çalışır. Ermenilerin “sürülmelerini bahane eden yabancı Hıristiyan devletler”in “arka çıkararak”²⁵⁰⁰ onları desteklemesiyle Ermeniler daha da şirretleşirler. Silahlı Ermeni çeteleri, Sovyet İhtilali neticesinde Rus kuvvetlerinin çekilmeye başlamasıyla sivil Müslüman halka yönelik toplu katliamlara girişirler.²⁵⁰¹ Türk ordusunun hücumu geçmesiyle Doğu’dan sökülüp atılan bu çeteler, geri çekilirken geriye vahşet manzaraları bırakır: “Ermeniler her gece sürüler halinde insanları topluyor, sabaha kadar katlediyorlardı. Lepoonun konağına, kar kuyularına hendeklere dolduruyorlardı. Evlerde öldürdükleri insanları evlere doldurup kapıları kilitliyorlardı şehirde kokan cesetlerin çıkardığı kokular çekilmez olmuştu. Bu yüzden cesetleri yakmaya başladılar. Sokaklar kan gölleri halindeydi.”²⁵⁰²

Düşman Yarası romanını “Ermenilerin yaptığı mezalimi dile getirmek için”²⁵⁰³ yazdığını söyleyen Ahmet Dumlu, Tıllas Köyü sakinlerinden Mustafa Çavuş, Hasan Onbaşı ve Lök Mahmut gibi karakterler yardımıyla mezalimin boyutlarını ve bu mezalime karşı Türk insanının verdiği kararlı mücadeleyi anlatır. Yazar anlatıcının “ebedi ve ezeli” düşman olarak nitelendirdiği Rusların saldırmasıyla Kars, Erzurum gibi Doğu illerinden kaçan sivil insanlar, yola düşerek Erzincan üzerinde daha batıya doğru kaçmaya başlar. Bu insanlar, Ermenilerin uyguladığı vahşetten dolayı “dini, milleti ve namusu için” her şeylerini terk ederek batıya doğru kaçarken, Rus kuvvetleri de ihtilal nedeniyle doğuya doğru çekilmeye başlar. Rus kuvvetlerinin geri çekilmesiyle “Ermeniler büyük avantajlar”²⁵⁰⁴ sağlayıp kafalarındaki planları daha rahat uygulamaya koyarlar.

Taşnak ve Hınçak isimli iki teşkilata bağlı çetelerin gerçekleştirdiği katliamlardan kurtulmak amacıyla Palu’daki 9. Kolordu’ya gitmeye karar veren Mustafa Çavuş ve diğer yurtsever insanlar, kış mevsimi ve yöre coğrafyasının verdiği tüm zorluklara rağmen Palu’ya ulaşmayı başarır. Binbaşı Halit Bey, komutasındaki askerlerle önce Dersim’e uğrar. Seyit Rıza’dan destek kuvvet alan Halit Bey, Erzincan’a

²⁵⁰⁰ Ahmet Dumlu, *a.g.e.* s.206

²⁵⁰¹ Kazım Karabekir Paşa’nın yazdıkları da bu ifadeleri destekler niteliktedir: “Gelen bir esir neferimizin ve bir Kürtün ifadesine göre Erzincan’da Rus kitası kalmamış, yalnız bir Ermeni taburu varmış. Ayrıca Ermeni çeteleri de her tarafta Türkleri katliama başlamışlar.” Bkz: Kazım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu*, Türkar, Ankara 2001.s.68

²⁵⁰² Ahmet Dumlu, *a.g.e.* s.237

²⁵⁰³ Ahmet Dumlu, *Düşman Yarası*, s.4

²⁵⁰⁴ Ahmet Dumlu, *a.g.e.* s.10

doğru temizlik harekâtına girişir. Halit Paşa'nın “çevrede sözü geçerli ağaları”²⁵⁰⁵ bir araya getirerek uyguladığı plan çerçevesinde ordu birlikleri kent merkezine girer ve Hükümet Konağı'na bayrak asmayı başarır. Artık burada tutunamayacağını anlayan Ermeniler arkalarında büyük katliam görüntüleri bırakarak doğuya doğru kaçarlar: “Gözlerine inanamıyordu. Kalenin içi, sayılamayacak kadar kafaları kesilmiş cesetler ile dolu idi. Kalenin tabanı bir kan gölü olmuş, kafa ve cesetler kanlar içinde sanki yüzüyordu. Kafası daha yeni kesilen vücutlarda kıpırdanmalar vardı. Vücutlardan tazyikle çıkan kanlar, yerlerde köpürerek yayılıyordu. Bazı kesik başların dudakları ve göz kapakları açılıp kapanıyor, çeşitli sesler çıkarıyordu.”²⁵⁰⁶

Hakan Gezik'in *Buz Yarası* romanında Yüzbaşı Burhan'ın askeri görevle Erzincan'dan ayrıldığı yıllarda Ermeni çeteleri, Rus ordusunun himayesinde birçok katliama girişmiştir. Her gün yeni bir katliam haberinin yayıldığı bu yörede Ermeni çeteleri, ya “biçareleri öldürüp kuyulara at”makta, ya da “vücutlarını tanınmayacak biçimde parça”lamaktadır. İnsan eti yiyen semiz köpeklerin kol gezdiği bu süreçte Ermeni çeteleri, erkeklere uyguladıkları vahşetle yetinmemektedir. Masum kadınların namusuna yönelik alçakça saldırılar, halkı içten içe kinlendirecek ve daha sonraları tüm Ermenilerin kaçıışına zemin hazırlayacaktır. Uzun süre dışarıda savaşan Kemal ile Yüzbaşı Burhan, memleketlerine döndüklerinde “Müslümanların himaye ettikleri Ermeni çocuklarını arama bahanesiyle gerek Ermeni çetelerinin gerekse Rus üniformasını taşıyan zabıtların, zorla evlere girip beğendikleri kadınları bir bahaneyle askeri kışlaya götürdüklerini, orada defalarca kadınlara tecavüzde bulduklarını”²⁵⁰⁷ öğrenecektir.

Arif Akpınar, Sarıkamış Harekâtı'nı işlediği *Kardan Kanatlar* romanında, Ermenilerin ihanetini Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış karakterinin perspektifiyle verir. Harekâtın faciayla sonuçlanması neticesinde rahatlayan Rus ordusunun Doğu Anadolu'yu kolaylıkla işgal etmesi ve buna paralel olarak “yüzlerce yıldır Müslümanlarla birlikte barış ve huzur içinde yaşayan”²⁵⁰⁸ Ermenilerin çete faaliyetlerine başlaması, tüm ülke genelinde infiale neden olur. Osmanlı devletinde ticaret ve zanaat gibi iş kollarında neredeyse tek otorite olan bu kesimin “Rus ve

²⁵⁰⁵ Ahmet Dumlu, *a.g.e.* s.239

²⁵⁰⁶ Ahmet Dumlu, *a.g.e.* s.260

²⁵⁰⁷ Hakan Gezik, *Buz Yarası*, s.28

²⁵⁰⁸ Arif Akpınar, *a.g.e.* s.67

Fransız”ların oyununa gelmesi, Bölge’de ciddi insani dramların yaşanmasına yol açar: “Ermeniler gelip köyümüzün etrafını sardılar. Bütün hepimizi soğukta meydana topladılar. Erkeklerin üstlerini arayıp silahlarını topladılar... Hep birden silahlarını ateşleyip onları öldürdüler.”²⁵⁰⁹ Askerlerin her geçtikleri yerde dinledikleri benzer trajik hikâyeler, ordunun hem moralini bozuyor, hem de *millet-i sadıka* denilerek yıllarca güvenilen bir kesimden gördükleri ihanetin acısını tattırıyor: “Ermeni çeteleri bizim köyü yağmalamaya geldiler. Köyün bütün erkeklerini evlerden topladılar. Karşı gelenleri vurdular. Babam karşı koyunca onu da vurdular. Koyunları ve malları da alıp hepsini götürdüler. Köyde hiç erkek kalmadı.”²⁵¹⁰

İsa Yılmaz’ın *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak* isimli romanında Aşur ile Lena’nın büyük aşklarının müspet neticelenmesini engelleyen en önemli faktör, Kafkas Cephesi’nde sürmekte olan Osmanlı-Rus mücadelesinin bir türevi olan Ermeni olaylarıdır. “Bütün doğuyu ele geçireceğiz, hepsini yok edeceğiz” ifadeleriyle Ermenileri Türkler aleyhine kışkırtan Yüzbaşı Krikor, bu ihanetlerinde yalnız olmadıklarını “İngilizler, Fransızlar, Ruslar hep yanımızda”²⁵¹¹ sözleriyle ifade eder. “Büyük Ermenistan” uğruna, “Türk köylerini yok etmek için” harekete geçen Ermeni çetelerinin yaptıkları, Mike’nin perspektifiyle verilir. Yüzbaşı Krikor’un “Tarih mürekkeple değil, kanla yazılmıştır.”²⁵¹² sloganlarıyla birçok cinayet işleyen Mike, daha sonra nedamet göstererek bu ihanetin karşılıksız kalmayacağını itiraf etmiştir. Nitekim İngilizlerin Çanakkale’yi geçememesi nedeniyle Rus Çarlığı’nın savaştan çekilmesi, Mike’yi haklı çıkarmış, Bölge’deki tüm Ermeniler, tehcirle yurtlarından kopmak zorunda kalmıştır.

Mehmet Dağistanlı’nın *Yanık Dere* romanında Erzurum’un Rus işgaliyle başlayan esaret yılları konu edilirken, Ermenilerin ihanetinin yöre insanını Rus işgalinden daha çok üzdüğü anlatılmıştır. 1914 Temmuz’unda Erzurum’da yapılan Ermeni Kurultayı’na katılan Ermenilerin büyük çoğunluğu, ilerleyen Rus ordusuna katılacaklarını ve böylelikle Büyük Ermenistan’ı kuracaklarını ilan ederler. İttihat ve Terakki’nin de temsilci gönderdiği bu kurultaya katılan bazı delegelerin Osmanlı’dan yana tavır almaları etkili olmamıştır. Ermeni delegelerinden büyük bir kısmı, girilecek

²⁵⁰⁹ Arif Akpınar, *a.g.e.* s.68

²⁵¹⁰ Arif Akpınar, *a.g.e.* s.69

²⁵¹¹ İsa Yılmaz, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, s.26

²⁵¹² İsa Yılmaz, *a.g.e.* s.28

savaşta Osmanlı'nın Ermeni devletini tanınması halinde Ermenilerin tarafsız kalacağını belirtir. Bu teklifleri kabul edilmeyen Ermeniler hakkında çıkarılan tehcir kanunu, onları daha da azıtmış, sonrasında Ermeniler, Rusların tarafına geçerek Osmanlı'ya karşı silah kullanmışlardır. “Rusların ve İngilizlerin açıkça verdikleri destek”²⁵¹³le Büyük Ermenistan hayaline kapılan “Taşnak, Hınçak, Tero, Haço, Ramgavar Çeteleri, Karekin Paşa'nın kurduğu teşkilatlar”²⁵¹⁴ gibi çeteler, Bolşevik devriminden dolayı Rusların geri çekilmesiyle tamamen kontrolsüz kalmış ve bunun sonucu olarak da birçok katliam yapmışlardır: “Ruslar çekilince Ermeniler yönetimi ellerine almıştı. Rusların Türkleri yok etmek için kurdukları Naçalnik teşkilatı yerine bu kez Ermeniler, şehrin her mahallesine, şose yollarına, çarşılarına Ermeni çetelerinden oluşan karakollar kurmuştu. Asıl katliamlar da bundan sonra başlamıştı zaten.”²⁵¹⁵

Hüseyin Karatay'ın İslami duyarlıkla yazdığı *İsyan Eşiği* adlı romanında, İttihat Terakki döneminin Malatya'sı tarihi kaynaklara göndermeler yapılarak işlenir. Malatya'daki Ermeni faaliyetlerinin merkeze alındığı bu belgesel romanda, Sarı Hasen'in babası, Zeytun'daki Ermeni isyanı esnasında ölmüştür. Bu isyanın bastırılmasından sonraki süreçte de faaliyetlerini artıran Ermeniler, gerek yabancı devletlerin elçilikleri gerek onların açtığı misyoner okulları tarafından yoğun olarak desteklenmektedir. İstanbul Hükümeti'nin “İngiliz'in, Urus'un kölesi” olması, Kolağası Fuat gibi devlet yöneticilerinin de Bakırcı Mıgırdıç gibi zengin gayrimüslimlerin etkisine girmesi, Ermenileri daha da cesaretlendirmiştir. Batı hayranlığınının da şiddetle eleştirildiği bu romanda Ermeniler büyük bir isyanın hazırlığı içindedirler. Muş'ta bir süre önce gerçekleşen bir kalkışmada yaşananlar, Uzun Hasan'ın anıları vasıtasıyla okuyucuya ulaştırılır: “Ermeni isyancıları gelip Muş'a dayandılar, kelleler alıp kelleler verdiler. Rus silahlarıyla kızıştı çatışma. Düşman eline düştü bazı köyler. Karameşe Köyü'nde erkekler öldürülüp kadınların namusları kirletilmişti. Kalaba Köyü'nden yetmiş dört kişi, Kazan Köyü'nün bütün halkı, Haşkervan Köyü'nden on iki kişi; Eritçik, Ağda, Vartedyi, Semürşeyh köyleri halklarının tamamı; Fiçk, Bulanık, Küt, Nurkagak, Melakumrani, Semtruz, Alevzerk, Kötenan köylerinin bir kısmı öldürülmüştü. Kazana

---

²⁵¹³ Mehmet Dağıstanlı, a.g.e. s.83

²⁵¹⁴ Mehmet Dağıstanlı, a.g.e. s.109

²⁵¹⁵ Mehmet Dağıstanlı, a.g.e. s.540

Köyü'nün bütün fertlerini bir araya toplayarak yaktılar. Malazgirt'te elli üç köyden, yirmi bin civarında insan öldürüldü..."²⁵¹⁶

Hüseyin Karatay'ın Milli Mücadele'yi konu edinen *Çalınan Savaş* adlı romanında da Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Cephesi anlatılırken, Rus kuvvetlerine yardım eden Ermenilerin yaptığı katliamlara da sıkça yer verilir. Türk ordusunun ikmal yollarını kesmek amacıyla köprüler yıkan Ermeni komiteciler, Müslüman köyleri "*merhametsizce, insafsızca talan*" ederler. Rus ordusuyla birlik kurarak, onlara lojistik destek sağlayarak halkı canından bıktıran bu insanlar, "*Ermenistan'dan silah getirip buradaki Ermeni köylerine*"²⁵¹⁷ dağıtırlar. Rusların işgalini fırsat bilen Ermeni çetelerinin Müslüman köylerine sıkça saldırıp onların namuslarına el uzatması, Müslümanların onlara yönelik galeyana gelmelerinin en önemli sebebidir. İlyas'ın Karabekir Paşa'nın emriyle Ermeni mezalimini araştırırken not ettiği vakalar, dehşetin boyutlarını tüm detaylarıyla gözler önüne serer: "*Ruslardan önce Ermeniler girdiler. Erzak, eşya, hayvan, zinet, para ne varsa topladılar. Yirmi yedi evi yıktılar. Kaçmayan gençleri bağlayıp gönderdiler. Mikdad'ın zevcesi Suna Hatun, ırzını tecavüzden kurtarmak için servetinin tamamı otuz altun lirayı Ermeni çete reisi Armen Garo'ya verdi, kurtulamadı. Demir oğlu Murad'ın zevcesi Zeynep, Ahmet oğlu Mehmed'in zevcesi Havva, Yazıcı oğlu Mehmed'in kızı Güllü, Beşir oğlu Şakir'in kızı Zekiye namusu kirletilenlerden bazıları.*"²⁵¹⁸

Kemalettin Çalık'ın Sarıkamış faciasıyla ilgili romanını yazma sürecine de yer verdiği *Son İstasyon Sarıkamış* isimli eserinde Zülküf, yöre insanından dinlediklerini not defterine dikkatlice kaydeder. Ermenilerin, yöreyi işgal eden Rus ordusu içinde örgütlenerek "*Müslüman evlerini ateşe verip erkekleri iplere bağlayıp kurşuna dizdikleri, hamile kadınların karınlarını yarıp çocuklarını çıkarmak gibi vahşi hareketlerde buldukları*"²⁵¹⁹ halkın hafızasında hala olanca canlılığıyla durmaktadır. Bu çetelerin yaptıkları cinayetler ve katliamlar, Sarıkamış'la sınırlı değildir. Van'da da Taşnak örgütüne düzenlenen saldırılarda insanın "kanını dondur"an eylemler yaparlar: "*Çocukları, kadınları sandallara bindirerek Van gölüne açıldıklarını ve onları diri diri*

²⁵¹⁶ Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.122

²⁵¹⁷ Hüseyin Karatay, *Çalınan Savaş*, s.187

²⁵¹⁸ Hüseyin Karatay, *a.g.e.* s.25

²⁵¹⁹ Kemalettin Çalık, *Son İstasyon Sarıkamış*, s.298

suya atıklarını anlatan yaşlı adamın neden hüüzlenip acıyla onlara baktığını anlamak gücü, gözleri yaşarmış, neredeyse dokunsan ağlayacak gibiydi.”²⁵²⁰

Hamdi Ülker’in *Bedel* romanında Sarıkamış Harekâtı’nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Erzincan’a kadar genişleyen Rus istilası, Bolşevik devrimiyle son bulup Rus ordusu geri çekildiğinde yörede yaşayan Ermeniler içinde örgütlenen ve savaş boyunca Rus ordusuna yardım eden çeteler, Müslüman halka zulmetmeye başlar. Onları bağımsız bir devlet için tahrik eden Ruslar, “geriye çekilirken ellerindeki bütün mühimmatı Ermeni çetelere bırakmış”²⁵²¹ bundan cesaret alan Ermeni çeteleri de “zavallı Anadolu insanını” kırmaya hız vermiştir.

Suyu Arayan Adam’da Doğu Cephesi’ne gönderilen Şevket Süreyya, Çar ordusunun dağılmasından sonraki otorite boşluğundan yararlanan Ermeni çetelerinin Erzurum’da yaptıkları “katil ve imha”yı kendi gözlemleriyle aktarır. Erzurum yolu üstündeki Cinis ve Evreni köylerinde yapılan vahşi katliamlar, çetin kış koşullarında yardımların ulaşamaması nedeniyle rahatça işlenebilmiştir. “Kadın, erkek, çocuk bütün köylülerin” öldürülmesi çetecileri tatmin etmemiş, cesetleri parçaladıkları gibi köydeki tüm hayvanları da telef etmişlerdir: “Öldürülenlerin vücutları parçalanarak kollar, bacaklar, kafalar, kasap dükkânlarındaki etler gibi duvarlara, çivilere, çengellere asılmıştı. Fakat bunları yapanların hırsları bununla da sönmemişti. Köyde ne kadar hayvan ele geçmişse mandalar, sığırlar, davarlar, kümes hayvanları, hatta köpekler öldürülmüş, parçalanmıştı. Yerlere serilmişti.”²⁵²² Bu katliamları yapan çetecilerin içinden çıktığı Ermeni toplumu, Osmanlı döneminde “rahat bir hayat” yaşayan, ticareti, sanatı ellerinde tutan, askere gitmeyen memleketin zengin ve imtiyazlı bir sınıfı durumundadır. Bütün bu kötü durumların nedenini yazar, Ermeni partilerinin halkı kıskırtmasına bağlar: “Yarı-aydın Ermeni liderleri ve ihtilalci Ermeni partileri işte bu şartlar içinde Ermenileri istiklale teşvik ettiler. Duygulu olmaktan ziyade hayalci, heyecanlı Ermeni gençliği bu daveti çabuk kabul etti.”²⁵²³

İsmet Handemir’in Erzurum’un işgal yıllarını işlediği *Dadaş Ali* romanında “sarayda elini taşın altına koyacak adamların olmayışı”, “yöneticilerin yeteneksizliği”,

²⁵²⁰ Kemalettin Çalık, *a.g.e.* s.298

²⁵²¹ Hamdi Ülker, *Bedel*, s.170

²⁵²² Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.103

²⁵²³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s.104

“ordudaki bozulmuşluk”²⁵²⁴ gibi nedenlerle yurt savunmasını üstlenmek zorunda kalan bir avuç kahramanın Rus işgalini fırsat bilen Ermeni çeteleriyle yaptığı mücadele anlatılır. Yüzyıllarca “Türk milletinin engin hoşgörüsü altında yaşayan” Ermeniler, “sosyalist menşeli destek ve kışkırtmaların etkisiyle”²⁵²⁵ “büyük Ermenistan’ı kurma” hayaline kapılmışlardır. Ruslardan yüz alan Ermeni çetelerinin giriştiği katliamlarda yağmalanan haneler, hunharca katledilen insanlar, “karnı deşilmiş hamile kadınlar”, süngülenmiş çocuklar, Dadaş Ali ve arkadaşlarının intikam hislerini kabartır. Bu çeteler, “devlet kurma hayallerini gerçekleştirmek uğruna kutsal saydıkları kitaba dâhi sığmayan akıl almaz desise ve türlü fitneliklerle”²⁵²⁶ yöre halkını katletmekten çekinmemişlerdir.

Şerife Balkaş Gülseçgin’in *Sarıkamuş* romanında temel kahraman olan Yüzbaşı Boran, beş yaşlarında iken Azerbaycan’da Rus ve Ermenilerin baskıları neticesinde Van’a gelip yerleşir. Daha sonra meydana gelen karışıklıklarda da Ermeni çetelerinin köylerini basmasıyla tüm ailesini kaybeder. Bu katliamlarda yitirdiği küçük kızkardeşi Elif’in rüyalarına sık sık girmesi, onu vicdanen çok rahatsız etmektedir: “Küçük Elif, her gece rüyama girip kâbus oluyor. Kaçıyor benden. Koşuyorum ardından lakin tutamıyorum onu. Belki dargın bana. Çeteciler geldiğinde yanında olamadığım için.”²⁵²⁷

Mustafa Akgün’ün *Ağrı’da İki Mevsim* isimli romanında diaspora Ermenilerinden Armen ve Aşot adlı iki genç uyuşturucu kaçakçılığına alet olduklarından habersiz olarak Türkiye’ye gelirler. Atalarının tehcir edildiği toprakları görmek ve Büyük Ermenistan hayallerini gerçekleştirmek için bir dizi faaliyette bulunmak isteyen bu gençler, ilkin İstanbul Ermenileriyle buluşurlar. Davalarının netice alması için her yolu “mübah” gören bu insanlar, bir yandan PKK’yla ilişkiye geçerken diğer yandan İstanbul Ermenilerini kışkırtırlar. Tamar ve ailesini de yanlarına alarak Van’daki Akdamar Kilisesi ve Ağrı Dağı’nı ziyarete giden Armen ve Aşot’a peşinden koştukları hayalin yanlışlığını yine bir Ermeni olan Nubar Bey anlatacaktır. Yazar, Ermenilerin özellikle Van ve çevresindeki ihanet faaliyetlerini ikisi de profesör olan Apik ile Mülayim’in diyalogları vasıtasıyla duyurur: “Ermeni komitacıları Van ve

²⁵²⁴ İsmet Handemir, *Dadaş Ali*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2010.s.17

²⁵²⁵ İsmet Handemir, *a.g.e.* s.11

²⁵²⁶ İsmet Handemir, *a.g.e.* s.65

²⁵²⁷ Şerife Balkaş Gülseçgin, *a.g.e.* s.84

çevresinde savaşın çıkışından itibaren başlattıkları mezalimi daha da artırmışlar Bilhassa Mahmudiye’de Müslümanları toplu halde katliama tabi tutarak camileri ahıra çevirmişler... Osmanlı Devleti, birçok cephede savaş veriyor, her tarafta savaş ve kan, halk yoksulluk ve sefalet içinde, ordu perişen, isyanlar imparatorluğun her tarafında sürüyor, Ermeni çeteleri sivil halka ve askere zarar veriyor.”²⁵²⁸

Barbaros Baykara’nın *Dersim 1938* isimli eserinde ihanetin farklı bir boyutuyla karşılaşırız. İsyancılara ordu cephaneliğinden hem silah hem de mermi gönderen Hozatlı Seyit Kasım’ın Yarbay Kemal tarafından tespiti, askeri ihalelere katılan ve bundan ciddi bir şekilde kazanç sağlayan biri olarak Yarbay Kemal’de müthiş bir infiale neden olur. Destek verdiği isyancılarla en sonunda kısıtlanan Hozatlı’nın af talebi, ihanete uğrayan Yarbay Kemal tarafından kabul görmeyecektir:

“-Benim çok param var Yarbay. Canımı bağışla, Hozat’a döndüğümde sana vereceğim yük yük altın.

Kemal onu fazla konuşurmadi:

-Ölen insanların kanını, yanına korum mu sanırsın? Teğmen bu adamı hemen kurşuna dizin.”²⁵²⁹

Seyfullah Aydın’ın *Gri Zaman* romanında Müslümanların uğradığı tüm katliamlar neredeyse Ermeni çetelerinin eliyle yapılır. Altı yıl Rus tarafında kalarak dönen Ali ve arkadaşı Asker, sınırda birçok “genç” Ermeni’ye rastlar. Bu Ermeniler Rusya tarafına geçip “Rus ordusundaki Ermeni birliklerine”²⁵³⁰ katılırlar. Kars tarafının Rus işgalinde olması nedeniyle Osmanlı tarafından göçen Ermeniler, “Osmanlı’dan kaçışın öcünü” buradaki Müslümanlardan alırlar. Yaşanan bu kargaşa Osmanlı’nın Ermenileri “zorunlu göçe” tabi tutmasına neden olurken, Ermeniler de karşılığında Rus ordusu içinde yuvalanarak Müslümanlara baskı yapmaya kalkışır. “Tehcir olmamak için daha önce Rusya’ya kaçan genç Ermeniler” bölgeyi iyi bildikleri için Ruslar tarafından tekrar geri getirilirler. Bu Ermeni gençleri Rus kuvvetlerine “yardımcı oldukları gibi, geçmişten kalan hesaplarını görmek için de fırsat”²⁵³¹ kollarlar. Amaçları “intikam almak” olan bu Ermeni çeteleri, kendilerine göre bir “liste” yapmış ve o listedekileri

²⁵²⁸ Mustafa Akgün, *Ağrı’da İki Mevsim*, Neden Kitap, İstanbul 2004.s.197-198

²⁵²⁹ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.189

²⁵³⁰ Seyfullah Aydın, *a.g.e.* s.81

²⁵³¹ Seyfullah Aydın, *a.g.e.* s.187

aramaya başlamışlardır. Rus işgalinin bitmesiyle Osmanlı ordusunun bölgeye gelmesi Ermeni çetelerinin yaptığı zulümleri ancak durdurmuştur. Romanın kendisinin de dayandığı yöre insanının anıları bu dönemde uygulanan katliamların bir ifadesidir:

“Şu beyaz kâfirlerle birlikte bizim gavurlar da geldiler köye. Onların geldiği duyulunca bazı komşular, kuzeydeki dağları göstererek; o dağ köyelerine kaçtılar. Kaçamayanları bu Ermeni gavurları yakaladılar, gözlerimizin önünde kadınlara tecavüz ettikten sonra tümünü yakalayarak camiye doldurdular. Pencereleleri kapatarak ve mismarlarla çaktılar. (...) Bir öküz getirdiler ve öküzün sırtına yün yorganları bağladılar ve caminin kapısının içerisinden itelediler; itelerken yorganları da ateşle tutuşturdular. İhtiyar daha konuşamıyordu, yerinden birdenbire kalkarak elleriyle kulaklarını kapadı ve bağırmağa başladı:

-İnsanlar bağırarak, çığlık atarak ve yanarak öldüler, dedi ve elleri kulaklarında öyle yığılıp kaldı.”

Selma Fındıklı'nın XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Rus işgalini ve siyasi kavgaları anlattığı *Saray Meydanı'nda Son Gece* romanında kimsesiz kalan Fikret, hocası Kazım Bey'in yardımıyla İstanbul'da eğitimini tamamlayıp zabıt olarak Arap çöllerinde savaşa gönderilirken, sevdiği kız Rus işgalinden dolayı tüm halkla birlikte Erzurum'dan kaçmakla meşguldür. Anasını göç yollarında yitiren Didar, namuslarına hanel gelmesin diye *“yükte hafif pahada ağır”* neleri varsa yanlarına alarak Sivas'a doğru yola çıkar. Erzurum'dan fazla uzaklaşmadan Ermeni *“esmer gençler”* tarafından etrafları sarılan Müslüman halkın içinden genç erkekler seçilerek uzağa yürütülür ve kurşuna dizilir. Kendilerini ablukaya alan gençlerin içinden komşusunun oğlu ve çocukluk arkadaşı Serkis'i tanıyan Didar, bundan çok etkilenir. Birbirlerinden başka oyun arkadaşları olmayan Didar'la Serkis'in bu karşılaşması, romanın en vurucu sahnelerinden biridir aynı zamanda. Zor koşullarda göçe zorlanan Müslümanlar, Rus ordusunun işgalinden ziyade Ermenilerin ihanetlerine kahrolmaktadır: *“Erzurum'u boşaltmamız yetmemişti. Canımızı, kanımızı da istiyorlardı. Gelişinden korkup yollara döküldüğümüz Rus ordusu bile bu denli zalim olmayacaktı belki... Hem olsa da yabancıydı onlar. Hiçbiri karşı komşumuz değildi. Ekmeğimizi, suyumuzu paylaşmamış, birbirimizin dükkânından alışveriş etmemiştik. Ödenmez haklar geçmemişti aramızda. Ama Serkis... Asıl onun gibiler yakıyordu canımızı...”*²⁵³²

²⁵³² Selma Fındıklı, a.g.e. s.106

IV. ROMAN KAHRAMANLARININ DOĞU ANADOLUYLA İLİŞKİSİ

4.1. Orada Yaşıyor Olma

Batı uygarlığını örnek alan bir toplum inşasının karşısında geleneksel yaşam biçiminde ısrarı diğer bölgelere oranla daha yüksek olan Doğu, yöresel farklılıklarına rağmen, kendine ait sosyokültürel özellikleri kıskançlıkla koruma çabasındadır. Eğitim seviyesinin düşüklüğüne bağlı olarak bireyin yeterince özgürleşememesi, kentleşme olgusunun düşüklüğü gibi mülhazalarla açıklayabileceğimiz bu durum, Bölge’de yaşayan roman kahramanlarının tutumlarını anlamamıza yarayacaktır. Hemen hemen bütün kahramanların zorlu doğa koşullarıyla mücadele ettiği bu zeminde, savaş hatıralarıyla büyüyen kahramanların duygu dünyası, farklı zamanlarda patlak veren isyanlarla tahrip olacaktır. Kadın erkek ayrışmasının keskinliği, geri kalmışlığın onulmaz etkisi, roman kahramanlarının büyük çoğunluğunun karamsar ve ideallerden yoksun olmasına yol açacaktır. Nitekim incelediğimiz romanlardaki çoğu kahraman, sınırları önceden çizilmiş bir çerçevede çabalayan birer figüran, başkasının yaptığı yanlışlar yüzünden bedel veren birer kurbandır. Bu kurbanlar için çocukluklarının geçtiği bu çevresel mekânlar, yakınlarıyla paylaşarak inşa ettikleri mahrem hafızalarını koruyan, kolektif hafızalarını biçimlendiren²⁵³³ yerlerdir.

Paşabeyzade Ömer Ali Bey’in *Türkmen Kızı* isimli romanında Erciş-Bingöl dolaylarında yaşayan İlbeyli aşiretinin iç ilişkileri verilir. I. Meşrutiyet yıllarına rastlayan süreçteki Türkmen aşiretleri Osmanlı’nın iskân politikalarıyla yerleşik yaşama özendirilirken bu yarığöçer aşiretler, tek geçim kaynakları olan hayvancılığa uygun Bingöl yaylalarında iç içe yaşamaktadırlar. Türkmen aşiretlerinin folklorik özellikleri hakkında da bolca detay barındıran bu eserdeki tüm belirgin karakterler, yörede yarığöçer halde yaşayan aşiretlere mensuptur.

Ömer Polat’ın *Saragöl, Mahmudo ile Hazel, Dilan ve Üçünü de Sevdim* adlı romanlarındaki tüm kahramanlar Saragöl denilen yörede yaşayan insanlardır. Yazar anlatıcı, eserlerine konu edindiği mekânda doğup büyümüş ve orayı bilen bir kişidir. *Saragöl* romanında Ziro Köyü’nü alıp oraya yerleşen Apo Mikko ve çevresindekiler Ermenilerden kalan toprağa konmuş Usup Bey’den arazi alıp yerleşik hayata

²⁵³³ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.s.169

geçmişlerdir. *Mahmudo ile Hazel*'de ise kendilerine ait toprakları ve hayvanları olmayan roman kişileri, ağalara ya ırgatlık ya hamallık ya da çobanlık yaparlar. Polat'ın romanlarındaki kişilerin yörenin coğrafyası, iklimi, insanları ve yaşamı hakkındaki ifadeleri, kendi yaşamlarının yansımından başka bir şey değildir. Bu insanlar, yaşadıkları yerin kültürüyle büyümüş, o kültürün etkisinden bir türlü kurtulamayan zavallı, yoksul insanlardır.

Dursun Akçam'ın *Kanlıdere'nin Kurtları*, *Dağların Sultanı* ve otobiyografik roman özelliği gösteren *Kafdağı'nın Ardı*'ndaki temel karakter Dursun başta olmak üzere roman kişileri, yörenin yerlisidir. Bu romanlarda hem yazarın hem de kahramanların anlatımları, içerden bir bakışla verilir. İçinde yetiştikleri kültürü, insan ilişkilerini, üretim biçimlerini gerçekçi ve doğal bir tarzda yansıtan bu kahramanlar, ezen ezilen çelişmesini daha iyi duyumsatmak için bilinçli bir şekilde seçilmiştir. Romanda dışarıdan bakış sadece Amerikalı iki kişiye hastır. *Dağların Sultanı*'ndaki başkahraman Şito, çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği Kuzeydoğu Anadolu'dan işlediği cinayetlerden dolayı Almanya'ya kaçmak zorunda kalan bir kanun kaçağıdır. Şito, hapse girmemek için yurt dışına kaçtığı halde ruhen yaşadığı topraklardan ve insanlarından kopmamaktadır.

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir* ve *Yüz Uzun Yıl* romanlarında, devlet erkânı ve misyonerler hariç, anlatıcı ve romanın başkışisi Yusuf dâhil, tüm kişiler Elazığlıdır. Yöredeki Ermeni azınlığıyla Müslümanlar arasındaki ilişkiler, Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği süreçte İttihatçılarla Padişah taraftarları arasındaki çatışmalar, yaşanan kritik dönemin de etkisiyle kırılmalı bir hal alır. Benzer olay örgüsüne sahip *İsyân Eşiği*'nde olayların merkezinde bulunan Ermeniler, Batılı devletlerin desteğiyle hem eğitim alanında hem de siyasal faaliyetlerde Müslümanlara oranla daha baskın olmaya başlamışlardır. Bu denge değişiminin somut yansıması, Bakırcı Mıgırdıç ve onun etkisine giren Kolağası Fuat'ta görülür. Hüseyin Karatay'ın Malatya'yı anlattığı bu romanında ismini vermeden konuşturduğu yabancı misyonerlerin dışındaki tüm kişiler, Bölge insanından seçilmiştir. Babası Zeytun'daki Ermeni kalkışmasında öldürülen Sarı Hasen başta olmak üzere tüm Müslümanlar, azınlıklar lehine gerçekleşen değişimden muzdariptirler.

Azınlık sorunlarının işlendiği *Nefret Köprüsü* adlı romanında Barbaros Baykara da Erzincan'ın Eğin kasabasında yaşayan Türk ve Ermenilerin “*kardeş*”çe yaşamalarını konu edinir. Eserine yazdığı önsözde, romanın gerçek olaylara dayandığını belirten yazar, bunu sağlamak için çeşitli okumalar yaptığını, olaylara tanık olan insanları dinlediğini ve romana mekân olarak seçilen yerde babasının görevi sırasında dinlediklerinin kendisine ışık tuttuğunu belirtir. Yaşanmışlığın temellendirdiği bir kurguya dayanan bu romanda, Türk-Ermeni ilişkilerindeki realist tavır, seçilen roman kişilerinin gerçekliğe yakınlıklarıyla sağlanmaya çalışılır.

Kendisi de Malatyalı olan Lütfi Kaleli, *Haşhaş* ve *Kardeşlerin Kini* isimli eserlerinde Malatya'nın sosyopolitik koşullarını yöre insanının bakış açısıyla işler. *Haşhaş*'ta halkın yoksulluğunun, güçlü kişiler tarafından gasp edilen toprakların ve uluslararası düzenin istekleri doğrultusunda konulan haşhaş yasağının, geniş halk kesimlerindeki etkisi, bu etkinin altındaki insanlar tarafından anlatılırken, *Kardeşlerin Kini*'nde kentteki sağ-sol veya Alevi-Sünni gerilimi mercek altına alınır. Kaleli, *Haşhaş*'ta diğer solcu yazarlar gibi yoksulluk ve serbest piyasacı düzeni eleştirirken, *Kardeşlerin Kini*'nde kişilerin mensup oldukları kesime nispet edilerek değerlendirilmesine karşı çıkar. Yazar, önyargıların şekillendirdiği yerel kişiler üzerinden “biz” ve “onlar” ayrımının sakıncalarını sorgular.

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* romanlarında, Fahri Yarbay haricindeki tüm kahramanlar yöre halkındandır. Yöre insanı arasındaki inanç, anlayış ve yaşayış farkını belirtmek ve bunu realist ilkelere uygun bir formda sunabilmek için Bilbaşar, yerel ağızlarla konuşan kişileri kullanır. Yapacağı toplumsal eleştirinin başarıya ulaşması için, içerden konuşmak ve yaşayanların ruh halini yakalamak çok önemlidir. “*Bizim Kayılar*” diye isimlendirdiği bu aşiretlerin, Sünni kesimlerle farklarını nasıl düşündüklerini ve ruh dünyalarını, roman kişileri yardımıyla iletir: “*Biz Horasanlıyık, onlar Urum diyarındandır, Hanefi'dirler. Bizi düşman bilirler. Sultan Selim'den beri kökümüzü kazımaya çalışırlar.*”²⁵³⁴ *Memo* romanında anlatıcı ve başkahraman olan Senem, doğduğu ve yaşadığı Dersim yöresini içselleştirdiği kültürüyle, dünya görüşüyle, inanış şekilleriyle anlatır. Masalsı ifadelerle yazılan romanda yöreye ait olmayan Tursun Onbaşı gibi sürgün askerler, Bölge insanını anlamayan, art niyetli kişilerdir. Romanın temel çelişkisi geri kalmış bu yörenin nasıl ilerleyeceğidir ki, bu

²⁵³⁴ Kemal Bilbaşar, *Cemo*, s.191

Memo'nun uyanış serüvenidir aynı zamanda. Tüm bu süreç, sebepleri ve sonuçlarıyla içerden bir bakışla verilir.

Nene Hatun'u konu edinen *Efsane Kadın Nene Hatun* romanında Talat Uzunyaylalı, Erzurum halkının Aziziye Tabyalarını geri almadaki mücadele azmini işlerken, bu mücadelede önemli bir payı olan kadınların penceresinden savaşa ve hayata bakar. Bu romana yansıyan insan, mekân ve olaylar, yöre halkının hem konuşma şekilleriyle hem de ruh dünyasıyla verilir. Romanda önemli bir görev üstlenen Nene Hatun'u saçını kesip cepheye süren duygu, Bölge halkının en önemli vasıflarından olan yiğitlik ve cesarettir. Yazarın Erzurum'un işgalini konu edinen *Paylaşılamayan Topraklar* adlı romanında ise Rusya tarafından gelen Ermeniler (Doktor Ruben Sarkis, Antranik) hariç diğer kişilerin tamamı Erzurumludur. Yaşanılan trajediyi, yerlerinden yurtlarından kopararak ve yakınları öldürülerek hisseden bu insanların yanında, Azerbaycan'dan gelen Seyidov gibi yurtseverler de kullanılmıştır.

Yusuf Ateş'in *Kırım Kıyım Kıtık* adlı romanında, Erzincan'ın Aksöğüt Köyü'nde yaşayan halkın I. Dünya Savaşı başlamadan önceki yaşam biçimleriyle seferberlik ilan edildikten sonraki halleri, yörenin sakinleri yardımıyla verilmek istenmiştir. Gerek yerel konuşma özellikleri gerekse dünya görüşleri itibarıyla yörenin hususiyetlerini taşıyan roman kişileri, içinde buldukları yoksulluğun, cehaletin ve geri kalmışlığın tüm özelliklerini yansıtan gerçekçi kişilerdir. Din kurumunun itibarını kendi şahsi hırsları için kullanan Hacı Beğ ve Kara İmam gibi kişilerin yanında eleştirel düşünen Kel Mahmut ve Çolak Hasan gibi şahsiyetler, hep yalnız kalmış ve horlanmışlardır. Aynı yöreyi konu edinen *Meysun Ana* adlı romanda da Meysun dâhil tüm kahramanlar Erzincanlıdır. Ahmet Dumlu'nun Ermeni kıyımını anlattığı bu tarihi romanının önsözünde belirttiği “*tamamen hakiki hayat sahnelerinin yaşanmış acı günlerini*”²⁵³⁵ Meysun adlı bir roman kahramanının yaşam hikâyesiyle birlikte işler. “*Kahraman Türk anası*”²⁵³⁶ bu cesur kadın, Erzincan'da üç yüz kişinin hayatını kurtarmasıyla tüm kahraman Türk insanının da temsilcisi olarak gösterilmiştir. Böylece her iki yazar da romanlarındaki olay örgülerini gerçekçi kişiler üzerinden kurgulamışlardır.

²⁵³⁵ Ahmet Dumlu, *Meysun Ana*, s.5

²⁵³⁶ Ahmet Dumlu, *a.g.e* s.251

Bölge insanını yalın gerçekliğiyle anlatan *Hazal (Kutsal Ceza)* adlı romanında Necati Haksun, yaşamın tüm yönlerini bir kadının penceresinden aktarır. Yoksulluğun tüm yalınlığıyla hissedildiği bu topraklarda roman kişileri abartılmadan, gerçekçi ilişkiler çerçevesinde verilmiştir. Feşo'nun ölümüyle biten bu olaylarda bütün roman kişileri, adeta Bölge insanına hâkim olan törenin nesnelere gibidir. Bireyin silikleştiği bu kültürel iklimde kişiler, yanlış kurgulanmış yaşam biçiminin figüranlarıdır.

Zülfü Livaneli, *Mutluluk* isimli eserinde özellikle töre kapsamında işlediği kadın meselesini daha etkili kılmak için roman kişilerini Bölge halkından seçmiştir. Okuyup okumayacağına, giyim kuşam ve yaşam biçimine hep erkeklerin karar verdiği Meryem, tacize uğrayınca suçlanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Romanın bir diğer tematik unsurunu daha etkili kılmak için Türk ve Kürt ailelerin birlikte yaşadığı bir köy seçilmiştir. Zira çocukluk arkadaşları Cemal ile Memo, büyüdüleri zaman, bunca ortak yaşamışlıklarına rağmen ayrı cephelerde birbirlerine kurşun atar hale gelmişlerdir. İki kardeş halkı temsil eden bu gençler, neyseki birbirlerini öldüremeden Gabar Dağı'ndan ayrılırlar.

Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* ve *Dersim 1938* adlı romanlarındaki Kamber Ağa dâhil Seyit Rıza, Alişer, Besi ve diğer aşiret üyelerininin yöre insanı olması, isyanın oluşum ve gelişim aşamaları hakkında sağlıklı bilgiler edinmemizi sağlar. *Dersim 1937*'de uçak görmeyen ve tayyareyi kuş olarak isimlendiren isyancıların, engibeli Dersim arazisine güvenerek girdikleri çatışmada “*motorize askeri kuvvetlerin*” ve “*tayyare*”nin müdahalesiyle darmadağın olmaları yöre insanının teknolojiyle ilişkisi hakkında bize ipuçları verir. *Dersim 1938*'de ise, zorunlu göçe karşı direnen Dersim insanının Munzur suyundan, Dersim dağlarından kopmasının onlar için ne kadar güç olduğu vurgulanır. İsyanın nedenlerinin daha iyi kavranması için yerli kişilerin bakış açılarına yer veren yazar, Dersim'in isyancılar nezdindeki önemini de bir anlamda daha iyi ifade etme şansına sahip olmuş olur: “*Yapma kumandan, bizim kanımız Munzur'un süt gibi beyaz suyu ile yoğrulmuştur. Biz bu toprağın insanlarıyız. Biz bu yalçın dağların kekik kokularından uzak kalsak yaşayamayız.*”²⁵³⁷

Rus Kızı Vasilisa adlı romanında Erkan Karagöz, 1917'nin başından itibaren başlayan süreçte Kars ve çevresinde kurulan Cenub-i Garbi Şura Hükümeti'ni ve

²⁵³⁷ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.14

uluslararası anlaşmalar sonucu çizilen sınırlarla kurulan yeni devletleri konu edinirken, o dönemde yaşamış özellikle Şevket isimli roman kahramanını kullanır. Şevket büyük çalkantıların olduğu bir dönemin bitişini temsil eden ölümüyle aşkına ulaşamazken, bu romanın bir devamı olan *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* eserinde de öldürülen Şevket'in ailesi ve çocukları konu edilir. Annesine hakaret eden amcasını öldürdükten sonra eşkıyalığa özenerek dağlara çıkan Aslan'ın tanıştığı farklı kişiler, Türkiye'nin sosyal, siyasal ve tarihsel derinliğine dair onun ufkunu genişleten bilgiler verirler. Yazar, her iki eserinde de seçtiği kişiler yardımıyla ülkenin değişim dinamiğini izah etme çabasıdır.

Haydar Karataş'ın *Gece Kelebeği* ve *On İki Dağın Sırrı* romanlarında Tunceli yöresi ve insanları hakkında verilen detaylı bilgiler, onların yaşam biçimine dışarıdan bir gözlemlerle ulaşılabilir türden değildir. *Gece Kelebeği* romanında, o kültürü ve inancı yaşayan Gülüzar'ın hem kendi yaşadığı hem de şahit olduğu olayları aktarmadaki ustalığı, ancak o yörenin sakini olması halinde sağlanabilecek içerden bilgilerdir. Gülüzar ve annesi Fecire Hatun'un zenginlikten yoksulluğa düşüşleri, erkeklerin olmadığı bir coğrafyada kendi başlarına ayakta kalma çabaları, sürgünlerin ve ölümle eşdeğer yoksulluğun duyumsanması için kullanılır. Düğün alayında "berbiçi" denilen ağlayıcıların eşliğinde yol alan Gülüzar'ın roman boyunca hiç gülmeyen yüzü, aslında o dönem insanının ruh halini yansıtan en açık göstergedir. Diğer romanı *On İki Dağın Sırrı*'nda tehcir sonrası Dersime sığınan Ermenileri Kars üzerinden salimen Sovyetlere ulaştıran bu kişiler, isyanın neden olduğu kaos ortamında, yaşama tutunmaya çalışan yerli insanlardır.

Seyit Alp'in *Dino ile Ceren* adlı romanıyla Erhan Pınarbaşı'nın *Munzur ile Pülümür* isimli masalsi romanı benzer özellikler gösterir. *Dino ve Ceren*'deki Doğu karakterli mesel kültürüne yaslanan tüm kahramanlar, Malhaş isimli köyün sakinleridir. Kendi küçük dünyalarında törelere göre yaşayan bu insanlar; duygu, düşünce ve hayat görüşleriyle eskiye bağlı, dışa kapalı bireylerdir. Alp'in gerçeklikle buluşmayan yöre sakinlerini merkeze aldığı bu romanı gibi Erhan Pınarbaşı da Seyit ile Asme'nin sevdalarını işlerken mitolojiyle gerçek hayatı buluşturmuş, böylece düşle gerçeği bir arada yaşayan Seyit'in eliyle toplumsal bilinçaltını bugünle harmanlamayı başarmıştır. "Birir bedende sevdalı birir yürek" olarak tarif edilen bu ırmakların hikâyesini hiç sorgulamadan kendi yaşamına örnek almaya çalışan Seyit'in yöreye yabancı bir kişi

olması, haliyle beklenemez. Çünkü çerçinin dediği gibi belki de kendi sevdası “*en çok onların sevdasına*”²⁵³⁸ benzemektedir.

Seyit Alp’in bir diğer romanı *Devran*’da da Kolik başta olmak üzere diğer önemli tüm karakterler, Bitlis Eyaleti’nde yaşayan insanlardır. Han ile halk arasındaki ilişkilerle sıradan insanların kendi aralarındaki ilişkilerini daha iyi vermek için seçilen Kolik, macerasıyla dönem insanının Han karşısındaki çaresizliğini, Abdal Han vasıtasıyla da merkezi hükümetle olan ilişkileri daha içerden bir bakışla vermiş olur.

Metin Aktaş’ın *Harput’taki Hayalet* isimli romanında temel karakter Roc, dedeleri kan davası nedeniyle Palu’dan Hazar Gölü’nün kıyılarına göç eden Kürt bir aileden gelir. Medrese eğitimi almak için gittiği Harput’taki hocası Deli Hacı denilen bir Türk’tür. Orada bulunduğu esnada samimiyet kurduğu ve sonradan sevdalandığı Sato, Amerikan Fırat Koleji’nde okuyan Ermeni asıllı bir genç kızdır. Yazar, hem bu romanının temel karakterlerini hem de *Acı Fırat Asi Fırat* isimli eserindeki tüm kahramanlarını (kelle avcılarını bu işe yönlendiren Yüzbaşı hariç) yöre halkından seçmiştir. *Harput’taki Hayalet* romanında Türk, Kürt, Ermeni karakterlerle yazar, yüzyıllarca iyi komşuluk ilişkilerine sahip halkların ve inançların çatışmasına neden olan dış müdahaleleri daha çıplak göstermek isterken, *Acı Fırat Asi Fırat*’ta Seyit Rıza, oğlu Baba ve Kopo gibi tanınmış kişilerin trajik hayat hikâyeleri üzerinden, yörenin makûs talihi işlenmiştir.

Metin Aktaş’ın *Sürgün* romanıyla Mustafa Yeşilova’nın *Kopo*’su isyandan sonra batıya gönderilen insanların Tunceli’de ve sürgün oldukları illerdeki yaşantılarını onların bakış açısıyla verir. Munzur Dağı eteklerindeki köylerinde uzun ve sert kışlarıyla mücadele halinde yaşayan bu insanlar, farklı yaşam biçimleri ve yaşadıkları duyguların gerçekliği daha iyi hissedilsin diye yerli kişiler arasından seçilmiş olmalıdır. *Kopo*’da, yörede askerlik yapan görevliler dışındaki tüm kahramanlar yöre insanıdır. Askerlerin yöre insanıyla ilgili olumsuz ifadeleri dışında Dersim, Kopo ve diğerleri için özgür yaşamın diyarıdır.

Metin Aktaş’ın *Munzur Efsanesi* isimli eserinde ise bir Munzur Baba söylencesine dönüşen Munzur gibi Pir Salih, Zeynel, Senem ve diğer tüm roman kahramanları yörede yaşayan insanlardır. Aşiretler halinde yaşayan bu insanlar, Munzur

---

²⁵³⁸ Erhan Pınarbaşı, *Munzur ile Pülümür*, s.30

gibi bir barış fedaisi tarafından çatışmasızlığa ve birleşmeye çağrılırken, yöre insanının tipik davranışlarından olan korku ve sinmişlik de Pir Salih gibi dini önderlerce giderilmeye çalışılır.

Dersim İsyanı'nı konu edinen eserlerden Bilal Civelek'in *Mustafa Kemal'in Kuşları* ile Doğan Munzuroğlu'nun *Alişer*'i yöresel karakterlerin öne çıktığı iki eserdir. *Mustafa Kemal'in Kuşları*'nda Elazığ ve Dersim yöresinde yaşayan Munzur, Türk Sünni bir aileye mensupken, kirvesi olduğu Haydar ve sevdiği Fidan ise Alevi bir Kürt ailedendir. Her iki romanda da Seyit Rıza ve diğer isyancı liderlerin kullanılmasıyla hem Tunceli insanı hem de Tunceli'nin mekân özellikleri ötekileştirici bir dille anlatılmamış olur. İnanç ve dil bakımından kendine has özellikler gösteren bu yöredeki insanların ruh dünyaları, yerel karakterler yardımıyla daha doğal ve daha içten bir anlatımla sergilenmiş olur.

Ali Arslan'ın *Serçe* isimli iki ciltlik romanında Zemi/Serçe, dört yaşındayken zorla koparıldığı memleketine uzun bir süre sonra döndüğünde artık yabancılaşmış biridir. Zira o, kafasındaki baba yurdunu, olduğundan daha farklı bir yer olarak beklemektedir. Nitekim babasının pek üzgün görünmesine bir anlam veremeyince o da Serçe'ye buralarda büyümediği için kendilerini iyi anlayamadığını söyleyecektir.

Munzur Çem'in Dersim İsyanı'nın konu edindiği *Gülümse Ey Dersim* isimli eserinde, Seyit Rıza, Tunceli yöresinde yaşayan bir kişiye Alişer ve eşi Zarife'yle Baytar Nuri, Erzincan-Sivas arasında eskiden Koçgiri denilen yöreden kaçarak Tunceli'ye sığınmış kanun kaçaklarıdır. Kendi yaşam biçimini ve yaşadığı yöreyi kanıksamış ve bunun dışında başka bir hayatı düşleyemeyen kişiler olarak verilen bu karakterler, dışarıdan oraya görev icabı gelen Vali Deli Fahri'nin gözünde son derece olumsuz bir imaja sahiptirler. Dışarıdan bir bakışla verilen bu tasvirler, yöre insanı ile devlet ricali arasındaki yaklaşım farkını da gösterir.

Remzi Aydın'ın *Xârdê ve Korê* ile *Göçebe Ruhlar* adlı romanlarında Tunceli yöresinin kültürel özelliklerine yerel kişilerin perspektifinden bakılmıştır. *Xârdê ve Korê*'de Alevi inancının temel dinamiklerini ve esaslarını, ezoterik bir yaklaşımla torununa öğretmeye çalışan Xârdê; din, insan, nefis, yaşam, ölüm, onur... gibi kavramları felsefik bir dikkatle iletirken, Tunceli güzellemesi olarak nitelendirebileceğimiz *Göçebe Ruhlar*'da da "koca bilge, yaşlı ardıç" olarak

adlandırılan Mîrz üzerinden Tunceli insanının kültürel dokusu idealize edilerek sunulur. Yazar, Mîrz'in bir ülkü olarak peşinde koştuğu aşiretler arası barışı bir türlü sağlayamamasının spesifik sebeplerini, betimlediği yerli kahramanlarla göstermiş olur.

Sadık Yalsızuçanlar'ın *Dem* isimli eserinde Said Nursi'nin Bitlis ve Van gibi Doğu illerinde geçen hayat hikâyesine çok az değinilirken, Metin Aktaş'ın *Son Derviş* isimli romanında Said Nursi'nin farklı toplumsal olaylardaki tutumlarına yer verilir. *Son Derviş* 'te Bitlisli Bediüzzaman Said Nursi (Derviş) ile romandaki anlatıcı rolünü de yerine getiren Serkis isimli hemşehrisi, XX. yüzyılın başlarından itibaren Bölge'de meydana gelen hazin olayları içerden bir gözle izleyen iki farklı cenahtan kişilerdir. Farklı inanç ve unsurdan olan bu iki karakterle, hem toplumsal olayların farklı cepheleri hem de empatik yaklaşımlar sağlanmış olur. Nihayetinde iki karakter de en sık rastladıkları bireysel veya kitlesel kırımları, bir duygudaşlık çerçevesinde değerlendirirler.

Cahit Uçuk (Cahide Üçok) babasının görev yeri olan Malatya Hekimhan'da tanıdığı Ayşe Nine'nin hayat hikâyesini *Değirmen Taşı* adlı romanına konu olarak seçtiğinden, roman kişileri yaşadıkları yerle özdeşleşen gerçek şahsiyetler olarak belirir. Gerek namus anlayışı, gerek ağa-halk çekişmesi, Bölge'de sıklıkla gördüğümüz diğer örneklere yakındır. Roman kişilerinin yaşadıkları ve hissettiklerine paralellikler arz eden Kemal Engürel'in *Mazlumun İntikamı* isimli romanında da Yenialan Köyü'nde dünyaya gelen Mazlum'un çocukluk yılları anlatılır. Ölümünden önce babasını, doğumdan kısa bir süre sonra da annesini kaybeden Mazlum'u yanına alan Rahime Hanım ve kızı Mahrum başta olmak üzere tüm karakterler yörede yaşayan insanlardır. Köylüyü uydurduğu hurafelerle kandırarak maddi çıkar elde eden Zıpır Muhsin dâhil tüm roman kahramanlarının Bölge insanı olduğu eserde kişiler, romandaki olaylara uygun karakterlerdir.

Asya romanında Demirtaş Ceyhun, babası Şeyh Sait olayında ölmüş Abuzer vasıtasıyla, sadece şihlar istedi diye ayaklanan insanların durumunu konu edinirken, Metin Aktaş *Nişancı* isimli eserinde roman kahramanı Cem'le Şeyh Said'in idealist kişiliğini öne çıkarır. Alevi kökenli Cem'in önceleri öldürmek için peşine düştüğü, ancak sonradan fedaisi olduğu Şeyh Said, Cem/Emin'in bakış açısıyla verilir. İsyanı içerden bir bakışla gözlemleyen ve değerlendiren Cem'e göre, Şeyh Said'in olumlu

imajına rağmen isyanı başarısızlığa mahkûm eden sebep, çevresindeki insanların yetersizlikleridir.

Şükufe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor*'u ile Halil İbrahim Özdemir'in *Sisler Ardında* adlı romanlarında savaş yıllarının insan manzaralarıyla karşılaşırız. *Çölde Sabah Oluyor*'daki Adnan, Kiği'nin Temran Köyü'nde doğup büyüyen ve Bölge'yi tanıyan bir kişi olarak, gördükleri ve yaşadıklarıyla savaşın doğurduğu sosyal faciayı betimlerken, *Sisler Ardında* isimli romanda Hatice'nin tanıklığıyla Erzincan'ın Cimin (Üzümlü) kasabasındaki Rus işgalinin detaylarına ulaşırız. Hatice dâhil tüm roman kahramanları bu yörede yaşayan yerli insanlardır. Dışarıdan bir kuvvetle kendi yerlerinden yurtlarından ayrılmak zorunda kalan bu insanların çektiği sıkıntıların gerçekçi bir dille anlatılması için seçilen yerli karakterler, hem yöre insanının yaşam şekillerini hem de savaş, göç gibi toplumsal felaketlerin insan yaşamı üzerindeki tahribatını vermeleri bakımından özellikle seçilmiş kişilerdir.

Otobiyografik eser özelliği gösteren iki eserden Ümit Kaftancıoğlu'nun *Yelatan* romanıyla Orhan Aras'ın *Son Cennet*'i yakın yöreleri konu edinir. Kars ve Iğdır dolaylarının anlatıldığı bu iki eserde geri kalmışlık ve yoksulluk üzerinden tematik yakınlık da bulunur. *Yelatan*'da köydeki toplumsal olaylar "öteki"nin gözünden değil, bahsedilen insanların penceresinden anlatılır. Yerel konuşma özelliklerinin kullanıldığı bu romanda yoksulluk ve insan ilişkileri samimi bir edayla verilir. Bu dil, dışarıdan tasvir eden değil, anı yazarlarına özgü, içten bir dildir. *Son Cennet*'te ise Bölge insanının yaşam biçimini, kültürünü ve sosyolojik yapısını aynen yansıtan Can, İran'a kaçtığında benzer kültürel dokuya sahip İranlı Azeri bir ailenin evinde rahatça konaklayacak ve kızları Aliye ile evlenmek zorunda kalacaktır.

Oya Baydar'ın *Kayıp Söz*'üyle Evrim Alataş'ın *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer* isimli romanları benzer sorunları konu edinirler. *Kayıp Söz*'de Mahmut, katıldığı örgütten uzaklaşmak, Zelal ise töre cinayetinden kurtulmak için Batı'ya kaçmaya çalışan Doğulu kişilerdir. Romanda yazar anlatıcının Ömer dışında Kürt sorunu bağlamında görüştüğü askerler hariç tüm kişiler, yöre insanıdır. Bunlar, ya köylerinden kaçıp oraya yerleşen ya da her gece çatışma sesleriyle sabahlayan kişilerdir. *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer* isimli romanda da örgüte katılmak için dağa çıkan ve daha eline silah almadan öldürülen Fidel dâhil tüm karakterler, Malatya Akçadağlıdır. Bu ilçeye

bağlı Gölpınar Köyü'nde Alevi ve Sünni iki kesimin birlikte yaşaması aslında iki tarafın da pek hazzettiği bir durum değildir; fakat yine de aralarında pek sorun çıkmaz. Bu köydeki Aleviler, köyelerine gelen devrimci gençler şaşırma bile diğer tüm köylüler gibi kendi halinde yaşayan, sadece kendi bireysel geleceklerini düşünen insanlardır.

İsa Yılmaz'ın azınlık sorunsalına yer verdiği iki eserinden *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak* ile *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi* Kars'ın sosyokültürel derinliğini göstermesi bakımından önemlidir. *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*'ta Türk delikanlısı Aşur ile Ermeni kızı Lena, Çıldır Gölü kenarındaki bir köyde yaşamaktadırlar. Aradan geçen bir suyla ayrılan Türk ve Ermeni mahalleleri, Birinci Dünya Savaşı'nın o dehşetli günlerinde birbirinden soğumuştur. Kendisi de aynı yöreden olan yazar anlatıcının üslubundaki toleranslı hava ve kahramanlarındaki sıcak yaklaşımlar, yörede etnik ve inanç eksenli çoğulcu yapının da bir yansımasıdır. *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi*'nde ise yıllar önce tehcirle Kars'tan İstanbul'a giden bir kızın torunu olan Sevan ile Âdem farklı cephelerden Kars'ın sosyokültürel derinliğini keşfeden kişilerdir.

Kenan Hulusi'nin *Son Öpüş* romanındaki Oğlak Ömer ve Gümüş dâhil ismi anılan tüm karakterler, Tercan'a bağlı Akviran Köyü'nde yaşayan insanlardır. Dolayısıyla roman kahramanları kışın kurtların, savaş yıllarında da yörede sıkça görülen eşkıyaların verdiği tedirginliği derinliğine hissedecek kişilerdir. Aynı yöreyi konu edinen *Dişçi* romanında ise başından geçen maceraları anlatan Musa Ağa dâhil tüm dinleyenler ve hikâyelerdeki kişiler Erzincanlıdır. Musa'nın evlendiği Selvi ve ailesi Dersim sürgünü olmalarına rağmen, Musa Ağa'nın köylüleri gibi Alevi kökenli kişilerdir. Beytullah Özilhan'ın bu romanına konu olan hikâyelerdeki anlatım ve insan ilişkileri (evlilik, sünnet olma, şıhlardan onay alma...), yöre insanının dünya görüşünü, yaşam biçimini gerçekçi bir üslupla vermesi bakımından önemlidir.

Hayrettin Ziya'nın *Dadaş Kız*'ıyla Mehmet Dağistanlı'nın *Yanık Dere* romanları Erzurum'un işgal ve kurtuluş sürecinini konu edinmeleri bakımından benzer temalara sahiptir. *Dadaş Kız* romanındaki tüm kişiler, Rus ordusunun şehre yaklaşmasıyla birlikte “dadaş”lıklarının hakkını vermeye çalışırlar. Rus ordusu yaklaşırken, halkın günlük işleriyle meşgul olması halkın belleğinde yer eden Gazi Muhtar Paşa ve güçlü ordu imgesinin hala sarsılmadığını gösterirken, Kara Pero gibi tarihi kişiliklerin kullanılması da eserin gerçeklik yönüne yapılmış bir yatırım olarak değerlendirilebilir.

Azınlık ilişkilerinin biraz daha ön planda olduğu *Yanık Dere* romanında ise Mahmut Bey, Erzurum yakınlarında çiftliği olan ve bir Ermeni çetesi tarafından ailesi katledilen zengin ve itibar sahibi bir kişidir. Mahmut Bey'in ailesini yok eden ve romanın sonunda Mahmut Bey tarafından yakalanarak idam edilen Bedros da yine Erzurumlu bir Ermeni'dir. Romandaki bir diğer önemli kişi de Artin Dayı'dır. Artin Dayı yıllarca hiçbir kötülüğünü görmediği Türk komşularına ihanet etmeyen ve Ermeni çetelerinin ihanet planlarından Mahmut Bey'i haberdar eden vefalı bir kişiliktir.

Ahmed Günbay Yıldız'ın *Figan* romanındaki tüm kişiler, Erzurumludur. Yazarın bu eserinde kullandığı Türk ve Ermenilerin nitelikleri hiç değişmez. Burhan, çevresindeki diğer Müslüman Türk karakterlerle birlikte vefayı, namusu, cesareti ve erdemi temsil ederken, Dilo ve babası Keşiş Lato başta olma üzere diğer Ermeniler komşularına ve vatanlarına en zayıf zamanda ihanet edecek derecede kötü karakterlerdir. Yazar, "*Türk çanağını yalayan*" bu insanların neden olduğu katliamları ve katliamların Müslüman halkta uyandırdığı galeyanların etkisini daha da belirginleştirmek için Erzurum'da komşuluk ilişkileri olan karakterleri kullanmıştır.

Kemalettin Çalık'ın *Sarıkamış* romanıyla Fügen Topsever'in *Kar Çiçekleri* benzer temalara yönelmişlerdir. *Sarıkamış* romanındaki Zülküf Öğretmen, 93 Harbi dolayısıyla küçük yaşlarda Sarıkamış'tan çıkmış, hem yaşadığı Erzurum'u hem de aile büyüklerinin anlattığı Kars'ı bilen bir karakterken, *Kar Çiçekleri* romanındaki İhsan ile Gül, Erciş'te beraber geçen çocukluklarını sevgiyle yürütecekleri evlilikle birleştirmeye karar veren amca çocuklarıdır. Bu aşk evliliğinin ilk yılında ilan edilen seferberlikle İhsan'la kardeşleri cepheye gönderilir. Hacı Hüsnü Ağa'nın ailesi etrafında biçimlenen olay örgüsünde yer alan tüm karakterler, yerli insanlardır. Savaşın yöre insanının hayatında oluşturduğu tahribat bu kişiler vasıtasıyla daha iyi verilmiş olur.

Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı romanında Halo Dayı ve oğlu İdris'in köyden ayrılıp İstanbul'a çalışmaya gitmeleriyle başlayan süreç, onlarla intibak kurmaya çalıştıkları kent yaşamı arasındaki problemleri de gün yüzüne çıkarır. "*Mescitli'de yarın ne olacak, herkes daha bugünden bilir.*"²⁵³⁹ denilerek monotonluğu vurgulanan köy yaşamı, Halo Dayı için bir varoluş zemini. Halo Dayı, yaşadığı köyü

---

²⁵³⁹ Muzaffer İzgü, *a.g.e.* s.42

hem içinden hem de dışarıdan izleyip değerlendirme şansını yakalamış; ama köyünden de hiçbir zaman vazgeçmemiş, köyüne tutkuyla bağlı bir kişiliktir.

Yılmaz Akbulut'un *Bingöl Cepheleeri*'nde Cevdet ve ailesi Rus işgaliyle Bingöl Kiğı'dan Malatya'ya kışın soğuk günlerinde göç etmiş, işgalin son bulmasıyla da tekrar memleketlerine dönüş yapmışlardır. Yazar, bu meşakkatli sürecin tüm evrelerini bu olayları bizzat yaşayan Cevdet'in hayat hikâyesi üzerinden vererek bize Bingöl insanının yaşadığı dramı hissettirmektedir. Savaş, açlık, kıtlık, göç ve çaresizlik Cevdet'in duyduklarından ziyade yaşadıklarından ilham alınarak esere yansımıştır.

Hikmet Ilgaz'ın *Şark Yıldızı* isimli iki ciltlik romanında Rus işgalinden cesaret alan Ermeni çetelerinin yaptığı baskınlarından kaçan insanların dramı Münire ve babasının penceresinden verilir. Yazarın, gerçek bir hikâyeye dayandığını iddia ettiği bu eserde Vanlı bir tarih öğremeninin kullanılması, eserin etkileyiciliğini ve anlatılan olayların gerçekliğini pekiştiren önemli bir unsurdur. Yerli bir karakter kullanmanın bir diğer avantajı da yöre insanının "*yaşam tarzını, zihniyet ve telakkisini*"²⁵⁴⁰ göstermesidir.

4.2. Görev Dolayısıyla Bulunma

Osmanlı dönemindeki gevşek siyasi ilişkiler nedeniyle yeterince gelişmeyen bürokratik yapılanma, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte değişmiş, siyasal denetimi de yedeğine alan büyük bir askeri disiplinde karar kılınmıştır. İncelediğimiz romanlara da yansıdığı gibi Bölge'ye daha çok asayiş eksenli yaklaşılmış ve gönderilen memurların çoğu da bu sınıftan olmuştur. Batı'ya göre çok gerilerde bulunan bu bölgenin, roman kahramanları için ne ifade ettiği, incelediğimiz romanlara tüm yalınlığıyla aksetmiştir. *Yaban* romanındaki Ahmet Celal'in Ankara hakkındaki mülahazaları, bizim incelediğimiz romanlardaki kişilerle tamamen paralel bir istikamettedir. Geri kalmışlık, yoksulluk, cehalet, kabalık, düzensizlik, törelerin biçimlendirdiği bir toplumda öne çıkan en bariz hususiyetlerdir. Buna son yılların en yakıcı sorunu terör de eklenince Bölge, birçok roman kahramanı için, yaşanılabilir bir yer olmaktan çıkar, bir sürgün diyarına dönüşür.

²⁵⁴⁰ Hikmet Ilgaz, *Şark Yıldızı I*, s.XVI

Kar romanında Almanya’da on iki yıldır siyasi sığınmacı olarak yaşayan Ka, annesinin ölümü münasebetiyle geldiği İstanbul’da Cumhuriyet gazetesinin verdiği bir görevle artan kadın intiharlarını ve yaklaşan belediye seçimlerini izlemek için Kars’a gider. Yazar, Kars’ın yoksulluğunu ve yoksunluğunu daha etkili bir şekilde vurgulamak amacıyla yabancı birinin bakış açısını kullanır. Ka, kar altında iyice boş ve terk edilmiş gibi gözükken küçük gecekonduardan tüten incecik dumanlara bakıp öylesine kederlenir ki gözlerinde yaşlar birikir.

Kerime Nadir’in *Dehşet Gecesi*’nde de Mümtaz adlı gazeteci haber peşinden Hakkâri’ye gider. Romanın iç kurgusunda Cengiz, nişanlısına ait miras hakkını almak için Kızıl Puhu Malikânesi’ne gönderilirken, çerçeve kurguda Mümtaz, Hakkâri’de açılışı yapılacak olan muhteşem bir otele, gazete haberi hazırlasın diye davet edilir. Her iki roman kişisi de başlarından geçen esrarengiz olaylardan sonra kurtulmayı başarır.

Ayşe Kulin’in bir gazeteci yazar gözüyle kaleme aldığı *Kardelenler*’deki Doğu izlenimleri, Bölge’yle gelişmiş batı kentlerini karşılaştırmaya dayandığı için çoğunlukla olumsuzdur. İller hakkında genel ifadeler verilirken bazı olumlayıcı sıfatlar kullanmasına rağmen, yazar ve burs katkısı verilen kız çocuklarının, Doğu insanının kültürel ve bireysel “geri”liğini sık sık vurgulamaları dikkatlerden kaçmaz. Kendisi dışında romana konu olan şahısların çoğu Bölge insanıdır. Bu insanların da Bölge’nin yoksulluğu ve yoksunluğunu açık yüreklilikle dillendirdikleri görülür.

Cem Uğur’un *Barbarlar Zamanı* isimli romanında failimeçhul davalarından birini izlemek için Tunceli’ye giden Sabahattin Nihat’tan haber alınamaması üzerine giden bir gazetecinin yaşadıkları konu edilirken, Alper Akçam’ın *Kiraz* romanındaki Ayhan, Karakale denilen kasabaya bir gazete adına kültür araştırmaları yapmak için gelir. *Barbarlar Zamanı*’nda Sabahattin Nihat’ın gözüne alınma sürecinde yaşadıklarını yansıtan satırlar, yöre insanının hayatına fazlasıyla yansımış acıyı tarif etmekteyken, *Kiraz*’da daha çok toplumsal temalar ön plandadır.

Ferit Edgü’nün *Kimse ve Hakkâri’de Bir Mevsim* adlı eserinde roman kahramanı Pir. (Piranis) Köyü’nde öğretmen olarak görev yapmaktadır. Karlar yağmaya başlamadan Hak. iline giden *kazazede*, bu ilin Pir. Köyündeki bir haneyi okula dönüştürerek öğretmenliğine başlar. Geçmişinden kaçan bu kişi, bu köyde yaşadığı onca sıkıntıya rağmen yılmamış ve bulunduğu yerden nefret etmemiştir. Kişiliğini sorguladığı ve adeta yeniden doğarak ayrıldığı bu köy, onun yaşamının bir dönüm

noktası olur. Edgü'nün romanlarındaki bakış açısı Şükrü Gümüş'ün *Zap Boyları* adlı romanında da görülür. Kendi isteğiyle Hakkâri'ye tayin olan Şükrü Gümüş'ün oradaki insanları ve hayatı konu edindiği *Zap Boyları* 'ndaki köy muallimi dışarıdan gelen bir insanın gözlemleriyle romana katkıda bulunur. Ağır kış ve hayat şartlarının altında ezilen bu insanlar, muallimin gözüyle gerçekçi bir tasvirle verilir: “*Gene evlerde hastalık vardı. Yolsuzluk vardı. Yoksulluk, dilsizlik, açlık vardı. Bu durumu kimlere desen dert edinmiyordu. ‘Alışmayanlara zordur’ deniliyordu. Gülmesini unutmuş, belki de hiç bellememiş dudaklar vardı Zap boyunda. Otuzlarında avurtları çökmüş, genç ihtiyarlar vardı. Varlık içinde yokluklar çeken insanlar vardı. Elinden gelen bir şey olmayınca da üzüyordu insanı.*”²⁵⁴¹

Roman kahramanlarının idealist öğretmenlerden seçildiği iki eserden Füzûzan'ın *Kırk Yedi'liler* romanıyla Hüseyin Karatay'ın *Sürgün Öğretmen* 'inde Doğu'nun farklı taraflarını görürüz. *Kırk Yedi'liler* 'de Emine'nin anne babasının öğretmenlik görevleri gereği Erzurum'da buldukları yıllar, onlara Bölge'yle ilgili gözlem yapma fırsatı verir. Hep soğuğu ve kışıyla anlatılan Erzurum ve Kars, dışarıdan bir bakışla yoksunlukları betimlenen taşra kentleridir. Buna karşın Hüseyin Karatay'ın *Sürgün Öğretmen* 'inde Ali Şaner'in ilk görev yerindeki izlenimleri daha olumludur. Ali Öğretmen, Cevizli Köyü'nde özellikle Süleyman Çavuş, Molla Mahmud, Ali Osman gibi yöre kişileriyle çok iyi anlaşacaktır. Kendi memleketine (Maraş) komşu olan bu yöredeki insan gerçeği onun yabancı olduğu bir durum değildir.

Doğu'ya öğretmenlik yapmak için gelen bir kişinin hayatını konu edinen diğer bir eser de Beytullah Özilhan'ın *Kaval* adlı romanıdır. Özilhan'ın, sevdiği ağa kızını başkasına kaptırmamak için kaçırarak Müslüm ile Gülizar'ın hikâyesini işlediği *Kaval* isimli romanında Alişan Öğretmen dışındaki tüm karakterler, yöre insanıdır. Mercan'a on yedinci sürgünü olarak tayin edilen Alişan da aslen Erzurum Aşkalelidir; fakat Mersin'de doğup büyümüştür. Kuma verileceği kişiyi reddeden Gülizar'ın çobanları Müslüm'le kaçması ve Suriye sınırında mayınla parçalanıp ölmesinin nedeni, Bölge insanının bilinçsizce saplandığı töre olgusunda yatmaktadır. Yazar, bu töre eleştirisini de aynı yörede yaşayan karakterler vasıtasıyla yapmaktadır.

---

²⁵⁴¹ Şükrü Gümüş, *a.g.e.* s.123

Ayşe Kulin'in *Köprü*'sündeki roman kahramanı, Erzincan'a vali olarak atanmıştır. Görevi dolayısıyla Erzincan'da bulunan Vali (Recep Yazıcıoğlu), bir ilçenin ulaşım problemini halletmek ister. Görev yaptığı ile geldikten kısa bir süre sonra yaşanan büyük bir deprem, PKK terörü, basılan köyler, karakollar, yakılan tekneler, sekiz ilçenin değişik sorunları, köprü projesi, taşıyol... gibi işler onu hayli yorar. Bütün bunlarla mücadele eden Vali'ye çevresindeki hantal bürokrasinin direnmesi, roman kahramanının başarısının daha da belirginleşmesine zemin hazırlamış olur.

Mehmet Rauf'un *Define* isimli romanında, Erzurum'a görev maksadıyla gelen Şakir Fevzi Bey, "altı ay"²⁵⁴² kaldığı bu kentten bir servete konmak için tekrar İstanbul'a dönerken, İlhan Tarus'un *Duru Göl* adlı romanındaki kişiler, göl suyunu çorak araziye ulaştıracak projede çalışmak için Elazığ'a gelmişlerdir. *Define*'de Doğu'ya ait olumlu veya olumsuz bir değerlendirme yer almazken, *Duru Göl*'deki roman kişileri beğeni ve eleştirilerini açığa vururlar. Bölge halkıyla kopuk yaşayan bu insanların yaşam biçimleri ve dünya görüşleri, buldukları çevreden tamamen bağımsızdır. Özellikle kadınların rahat tavırları, kısa bir süre için geldikleri coğrafyanın insanlarından tamamen farklıdır. Romanda ismi anılmayan köylüler dışında yerli karakter hemen hemen yok gibidir.

Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir* adlı romanının bir devamı olan *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Ahmet Muhtar Paşa ve askerler, Kars, Ardahan, Bayazıt, Pasinler gibi savaş alanlarının yabancıları olarak bulunurlar. Savaş stratejisi geliştirebilmek için araziyi iyi bilmek zorunda olan subaylar, coğrafyanın zor koşullarına dayanmak mecburiyetinde kalmaktadır. Savaşın verildiği yerler, Yusuf'un yabancılık çekmediği yerler bile olsa, savaş, tüm alışkanlıkları ve koşulları ters yüz edecek derecede katı ve kıyıcıdır. Aynı yöreye askeri görevle gelen bir diğer roman kahramanı da Selahattin Enis'in *Sârâ* isimli romanındaki Halet'tir. Mekteb-i Harbiye'de okuyan Halet, çok sevdiği eşi Sara'nın ihanetinden dolayı Erzurum Cephesi'ne tayin ister. Orada hastalanarak bir süre hastanede yatan Halet, Bölge hakkında pek bilgi vermez.

Sarıkamış faciasından kurtulan askerlerin anlatımlarına yer verilen *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* adlı romanında Yaşar Kemal, Bölge'nin savaş sürecindeki durumunu dile getirir. Her yerin perişan olduğu, insanların aç ve bitap düştüğü, kırılan ordudan arta kalan askerlerin dengesini kaybettiği bu coğrafyayı ve zamanı anlatan

---

²⁵⁴² Mehmet Rauf, *a.g.e.* s.3

romanda olay kahramanları, Bölge'ye dışarıdan gelmişlerdir. Hayatın normal akışına değil de hep savaş durumuna değinilen romanda anlatımlar ve imajlar tümüyle olumsuzdur. Aynı perişanlık, yazarın *Tanyerinin Horozları* romanında da mevcuttur. Roman kahramanlarından Kaçak Hasan, askerliği nedeniyle Sarıkamış ve Erzurum'a gitmiş, savaşın faciayla sonuçlanmasından sonra da firar etmiştir. Savaş kaçaklarının infaz edilmesi nedeniyle gizlice Bölge'yi terk eden Hasan'ın anlatımları tümüyle karamsardır. Onun Bölge'yle ilgili hatıralarına soğukluk, açlık ve ölüm hâkimdir.

Selami İzzet'in *Küçük Hanımın Kısmeti* isimli romanındaki temel karakterlerden biri olan Hidayet Muhlis, evleneceği genç kız hakkında hayal kırıklığına uğrayınca, çareyi "*acem hududu*"nda bulunan Tutak kasabasındaki karargâha tayinini istemekte bulmuştur. Buraları dışardan bir gözle gören Hidayet Muhlis, sert coğrafyanın ve iklimin hüküm sürdüğü bu "*iblis cehennemi*"²⁵⁴³nde, medeniliğe dair hiçbir şeye tesadüf etmemiştir. Roman kahramanının, ünsiyet duymadığı bu Bölge'ye yaklaşımı mesafeli ve soğuktur.

Kemal Tahir'in *Namuscular* ve *Karılar Koğuşu* adlı romanlarında mekân olarak kullanılan Malatya Cezaevi, yazarın aynı zamanda hapsedildiği bir mekândır. Yazar, cezaevinde tanıdığı veya tanıştığı kişilerin hayat hikâyelerini anlattığı bu romanda mahkûmların hepsi, "*namuslarını temizlemek*" için cinayet işleyen kişilerden oluşmuştur. Bu kişilerin durumlarını tasvir eden yazarın anlattığı hikâyeler, "*mahpusun içinde bulunduğu ruh halinin birer aydınlık pencereleridir*" ve bu da yazarın tanıklığı ve yaşanmışlığıyla sayfalara yansır: "*Bir gün evvel dehşetli ümitsiz olan insan, bir gün sonra dünyayı pespembe görür.... Öldürdüğüne pişmanlığın hemen arkasından 'Oh iyi ettim de namussuzu yedim. Karısı ellere kaldı ya...' diyen insafsız bir kibir ve yürek ferahlığı hazır. Mutlak dindarlıktan, Allah'ı bile hariç tutmayan küfürbazlığa geçer... Gece gündüz bir arada yaşayan insanların korkunç yalnızlığı koğuş uyuyunca daha beter meydana çıkar... Mahpusların, mahpusluktan başka müşterek yanları sanki yoktur.*"²⁵⁴⁴

Ülkemizde bir zamanlar eğitimcileri bolca rahatsız etmiş olan sürgün olayını anlatan iki eserden Behzat Ay'ın *Sürgün*'ü ve İbrahim Erdem'in *Sürgün Meyveye Durdu*'su, bizzat sürgün edilmiş öğretmenlerin bakış açısıyla yazılmıştır. *Sürgün*'de

²⁵⁴³ Selami İzzet, a.g.e. s.92

²⁵⁴⁴ Kemal Tahir, *Namuscular*, s.290-292

Erzincan'a sürülen Basri Altınay adlı bir ilkokul öğretmenin yaşam mücadelesi işlenirken, *Sürgün Meyveye Durdu*'da Aydın Öğretmen'in Malatya'dan sürülmesine yoğunlaşılır. Sürgün edildiği yerlerdeki yaşamın zor koşullarından bıkmayan Basri Bey, Bölge'nin zor koşulları altında yaşayan insanlara çok üzülür. *Sürgün*'deki sosyal gözlemlere karşın, *Sürgün Meyveye Durdu*'da daha çok politik mücadele öne çıkarılır.

Cemal Ataç'ın *Bir Kız Böyle Düştü* romanında Bölge'ye öğretmen olarak atanan Celal'in on dört sene süren ve "*Anadolu'nun kimsesiz ve bakımsız kasabalarında*" geçen rahat yaşamıyla Kemalettin Çalık'ın *Son İstasyon Sarıkamış*'ındaki Zülküf Öğretmen'in Sarıkamış yaşantısı paralellikler arz eder. Kasabaya atandığı ilk zamanlar, çevreyle uyum sorunu yaşayan Celal, Mevlevi Tekkesi'ne bir süre devam ederek rahatlamaya çalışır. Celal, daha sonra öğretmenlikten ayrılıp gazeteciliğe başlayarak taşra yaşamını kanıksamaya çalışırken, *Son İstasyon Sarıkamış*'taki Zülküf Öğretmen, zaten ilk gençlik yıllarını geçirdiği memleketine dönüş yapmıştır. Edebiyat öğretmeni olarak Sarıkamış Lisesi'ne atanan Zülküf, burada tanıştığı öğretmen ve idarecilerden memnundur. Buradaki görev süresini Sarıkamış konulu romanını tamamlamaya çalışarak değerlendiren Zülküf, "*burada, bu insanlar arasında gayet mutlu*"²⁵⁴⁵dur.

Mükerrem Kamil'in *Sevgim ve İztırabım* adlı romanıyla Esat Mahmut Karakurt'un *Dağları Bekleyen Kız* adlı romanları hem olay mekânı hem de yöre insanına yaklaşımı bakımından paralellikler gösterir. *Sevgim ve İztırabım*'da Ağrı İsyanı'nı bastırmak için Şark'a görevli olarak giden Metin, uçaktan düşünce "*iri siyah gözlü, uzun kirpikli bir genç kız*"²⁵⁴⁶ tarafından kurtarıldığı gibi *Dağları Bekleyen Kız*'da da Adnan'ı şakilerin şerrinden kurtaran yine Zeynep adlı bir kızdır. Bölge insanına dair olumsuz kanaatler taşıyan Adnan ve arkadaşları, devrin bürokrasisine hâkim olan Doğu algısını da yansıtmış olurlar. Her ne kadar Ağrı Dağı Ayaklanması'nı konu edinmese de Doğu insanına olumsuz yaklaşımı nedeniyle yukarıdaki iki eserle paralel kanaatler uyandıran İlhan Selçuk'un *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı*'nda, Bölge'de görev yapan Selahaddin'in gözlemleri ve duyumları Bölge'nin ve Bölge insanının dışarıdan nasıl görüldüğünü vermesi bakımından önemlidir. Özellikle Kürtlerin "*vahşi*" veya "*yarı vahşi*" insanlar olarak nitelendirildiği romanda Bölge'nin

²⁵⁴⁵ Kemalettin Çalık, *Son İstasyon Sarıkamış*, s.270

²⁵⁴⁶ Mükerrem Kamil, *a.g.e.* s.95

dağlık ve engebeli coğrafyası, savaş koşullarında cepheden cepheye koşan bir askerin gözüyle tasvir edilir.

Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* ve *Dersim 1938* romanlarında isyancıların oyunlarını boşa çıkartan ve Cumhuriyet idealine sıkı sıkıya bağlı olan -sonradan yarbalığa terfi eden- Binbaşı Kemal, yörenin cehalet ve sömürüyle ezilen insanını daha nesnel görebilme şansına sahiptir. “*Halka zarar vermeden bu fitne ateşini*” söndürmek isteyen Kemal, “*hiçbir dünya fikri olmayan bu saf ve cahil insanları seyitlerin, ağaların elinden kurtarma*” azmindedir. Yöre halkının büyük bir izzet saydığı seyitlerine ve ağalarına bağlılığı Binbaşı Kemal, “*dinsel ve yöresel duyguların asırlarca insafsızca*”²⁵⁴⁷ sömürülmesi olarak tanımlar. Halkın koyu bir taassup ile bağlandığı seyit, ağa gibi çağdışı kurumların daha nesnel görülebilmesi ve bu tür yapılara vurulan neşterin daha iyi anlaşılabilmesi için romanda önemli bir görev üstlenen Yarbay Kemal, devletin resmi politikasını, idealist kişiliğiyle bütünleştirmiş “*devletine ve ülkesine*” tutkun ve “*Türkiye Cumhuriyetinin simgesi*”²⁵⁴⁸ olan bir kişiliktir.

Kazım Karabekir'in özellikle askeri kişiliğini konu edinen romanlardan *Doğu'nun Fatih Karabekir*'de Osman Azman ve *Çalınan Savaş*'ta Hüseyin Karatay, Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi'ndeki başarılarına odaklanırlar. *Doğu'nun Fatih Karabekir*'de İstanbul doğumlu olan Paşa'nın Erzurum başta olmak üzere Bölge'ye olan muhabbetine de yer verilir. *Çalınan Savaş*'ta ise Tarsuslu İlyas'ın gözünden Doğu Cephesi ve Karabekir Paşa birlikte verilir. Ermenilerin Rus ordusundan yüz bularak giriştikleri katliamlara da şahit olan İlyas, Bölge'ye dair hiçbir olumsuz değerlendirmede bulunmaz.

Doğu'da görev yapan askerlerin anılarına dayanan otobiyografik eserlerden *Gözlerimi İstiyorum* isimli romanında Hüseyin Özlük, Köksal Astsubay'ın Hakkâri'deki askerlik günlerine yer verirken, Ömer Gürdal, *Ayyıldız Ruh*'nda başından geçen olayları İlter Astsubay üzerinden anlatır. Bunlar alışık olmadıkları bir iklimde ve coğrafyada, her an hayati bir tehlikeyle yüz yüze kalabilecek kadar hassas bir zamanda görev yapmışlardır. *Gözlerimi İstiyorum*'da Hakkâri'yle ilgili fazla detaya yer vermeyen roman kahramanı, bulunduğu durumdan memnun değildir. *Ayyıldız Ruh*'nda da askerlerin operasyonlardan başka Doğu insanıyla veya kültürüyle ilişkisini ele verecek

²⁵⁴⁷ Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, s.121

²⁵⁴⁸ Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, s.69

ayrıntılara rastlanmadığından roman, tamamen örgüt üyeleriyle ordu mensupları arasında yaşanan tehlikeli kovalamacalarla sürüp gitmektedir. Bu nedenle roman kişileri vasıtasıyla Bölge'nin demografik ve kültürel yapısı hakkında değerlendirmelere tesadüf etmeyiz.

Mehmet Eroğlu'nun *Fay Kırığı* üçlemesinin ilk kitabı olan *Mehmet* ile üçüncü kitabı olan *Rojin*'de temel iki karakterden Asteğmen Mehmet, İzmirli olup askerlik vazifesini yapmak üzere Bölge'ye gelmiştir. Hakkâri Şemdinli'de bulunduğu zaman sürecinde normal yaşamla buluşamamış, ya tugayda ya da dağda operasyondadır. O da arkadaşları gibi buradaki görev süresinin dolmasını dört gözle beklemektedir. Romanın diğer kahramanı Zeynep de edebiyat doktorası yaptığı İstanbul'dan devrim hayaliyle örgüte katılmış; Hakkâri, İran ve Irak sınırlarının birleştiği bölgeye gönderilmiştir. Hemen hemen tüm karakterlerin dışarıdan geldiği bu eserde, Bölge hakkında gözlemlenen gerçeklikleri insanlar değil, Bölge'nin iklimi ve coğrafyası temsil eder.

Bölge'deki terör mücadelesini konu edinen bir diğer eser olan *Ceset Fotoğrafçısı*'nda Erhan Pınarbaşı, görevi çatışmalarda öldürülen teröristlerin görüntü ve fotoğraflarını çekmek olan Cemil'i merkeze alarak olay örgüsünü kurgular. Bu zor görevi yürüten Cemil ve bazen misafiriğe gittiği öğretmenlerden Gizem, oraya görevli olarak gelmişlerdir. Yöreyi kendi bakış açılarıyla ama yargılamadan değerlendiren bu kişilerin yaklaşım tarzları farklı olsa bile yöre hakkındaki değerlendirmelerinde herhangi bir olumsuz veya önyargılı tavır görülmemektedir.

Sarıkamış faciasını konu edinen romanlardan Hüsnü Arkan'ın *Uzun Bir Yürüyüşün Bittiği Yer* romanında Sarıkamış Muharebesi nedeniyle Erzurum'a gönderilen Baytar Abdülhalim İstanbul'dan, Arif Akpınar'ın *Kardan Kanatlar*'ındaki Şeyhoğlu Satılmış ise Maraş'tan diğer roman kahramanları gibi askerlik vazifesi nedeniyle Bölge'ye gelmişlerdir. Bu askerlerin hepsi zorlu kış şartlarında yürütülen askeri harekâta, düşmandan ziyade doğaya yenilmişlerdir. Onların Doğu coğrafyası ve insanıyla ilgili tüm değerlendirmeleri, yabancı birinin gözlemleri olarak roman sayfalarına yansır.

Dersim insanının Bölge'ye dışarıdan gelen devlet görevlileri tarafından önyargılı ifadelerle tasvir edildiği eserlerden Munzur Çem'in üç ciltlik *Gülümse Ey Dersim* ve Muzaffer Oruçoğlu'nun *Dersim*'inde asker ve subaylar ön plandadır. Tehlikeli bir

süreçte Dersim’de görev yapan bu kişilerin yöre insanı hakkındaki değerlendirmeleri, yazarların özellikle dikkatlere sunmak istediği bir ayrıntıdır. *Gülümse Ey Dersim*’de askerlerin Tunceli insanı için kullandığı “*vahşiler*”, “*Allahın dağlısı herifler*”, “*kuyruklu Kürd*”²⁵⁴⁹ gibi ifadelerin bir benzerine, Oruçoğlu’nun *Dersim* isimli romanındaki savcının mütalaasında rastlarız. Dersim ile Tunceli isimlerine farklı anlamlar yükleyerek tezini açıklamaya çalışan başsavcının sözleri, yörenin dışarıya yansıyan görüntüsünün ifadesinden başka bir şey değildir: “*Dersim çapul, silah ve serkeşliktir. Tunceli emek, çaba ve huzurdur. Dersim esirlik ve koyu cehalettir. Tunceli kendi varlığını öğrenme ve buna inanarak kendine bir kıymet vermedir. Dersim mağara ve çadır hayatıdır.*”²⁵⁵⁰

Sevim Koyunoğlu, *Dört Dağ İçinde* isimli eserinde Dersim’e sürgün sayılabilecek bir tayinle giden, baba tarafı Erzurum’a dayanan ve kendisi de Selanik’te doğan Ali Fuat, yöredeki isyan hareketlerini durdurmaya çalışırken orada yaşayan insanlar hakkında da bir hayli izlenim edinir. Ali Fuat, yöredeki tüm olumsuz şartları bilmesine rağmen, yöre insanını isyanların tek sorumlusu olarak görmez. Ona göre bu olaylarda en az onlar kadar, devlet yetkililerinin de vebali vardır. Onun bu tarafsız tutumu, gerçeği daha çıplak görmesine vesile olacaktır.

Talip Aydemir’in *Sürgü* isimli romanında Sarıkamış harekâtına katılan iki samimi arkadaşın Şihan’ın Muş’ta başlayan yolculuğu, Sarıkamış’ın istasyon mevkiinde Ruslarla çarpışırken son bulacak ve arkadaşı Tahsin’in kucığında son nefesini verecektir. Bosna’da başlayan yolculuğu göç ettikleri Anadolu toprağında askerlikle buluşan Tahsin de Sarıkamış’ın alınamaması sonucu esir düşen birçok asker gibi Sn. Petersburg’a kadar uzanacaktır. Benzer temalara sahip *Bedel* isimli romanında Tercanlı Kara Halil’in savaştaki mücadelesini konu edinen Hamdi Ülker, aynı evden seferberliğe katılan ve Doğu Cephesi’nde Ruslara karşı savaşan Halil’in Sarıkamış taarruzuna katıldıktan sonra yaralanarak Ruslara esir düşmesi ve iki kardeşinin de şehit olmasını işler. Onlar, yaşadıkları yöreyi Rus istilasından kurtarmak için askerlik göreviyle memleketlerinden daha doğuda, kış koşullarında savaşmak zorunda kalan yoksul halk çocuklarından sadece birkaçıdır.

---

²⁵⁴⁹ Munzur Çem, *a.g.e.* s.260

²⁵⁵⁰ Muzaffer Oruçoğlu, *a.g.e.* s.131

Sarıkamış'ın insan yutan soğuşunu işleyen Cemalettin Taşkıran'ın *Ölüme Yürüyüşü*, Cihangir Akşit'in *Sarı Sessizlik*'i ve Deniz Çınar'ın *Kutsal Dağın Çıplağı* adlı eserlerindeki tüm kahramanlar, Bölge'ye askerlik görevlerini yapmak için dışarıdan gelmişlerdir. *Ölüme Yürüyüşü*'te yapılacak harekâta karşı çıkan Hasan İzzet Paşa dâhil taarruzun yapılması taraftarı olan Enver Paşa, Hafız Hakkı Paşa ve diğer subaylar, Bölge gerçeklerinden bihaber yabancılarıdır. *Sarı Sessizlik*'te romanın temel karakteri olan Sacit, İstanbullu bir ailenin çocuğu olarak Balkan Savaşı'na katıldıktan sonra Kafkas Cephesi'ne "Mülazım-ı Sani" rütbesiyle gönderilen bir subaydır. *Kutsal Dağın Çıplağı* romanında ise seferberlik gereği, Sarıkamış'a Ruslarla savaşmak için giden Ruşen Kemal savaştan sağ kurtulan diğer askerler gibi fiziksel ve ruhsal hasarlarla cepheden dönmüştür.

Bir belgesel film çekmek amacıyla Kars'a giden Sadık Yalsızuçanlar, kendi kişisel izlenimlerini ve manevi inkişafını konu edinen *Cam ve Elmas* adlı romanında başta Harakani Hazretleri olmak üzere kentin tebarüz etmiş özelliklerini işler. Kentin manevi ve tarihi derinliğinin aksine karmaşayı andıran sosyal ve mekânsal özellikleri yazar anlatıcıyı rahatsız eder.

Kısacası, Bölge'nin konumu ve şartları gereği, yörede doğup büyümüş olanların dışındaki roman kahramanları, daha çok mecburi görevleri dolayısıyla Doğu'yu tanımış kişilerdir. Roman kahramanlarının ruh dünyasını daha iyi tanımamıza yardım eden bu olumsuz mekânlar, bölgeler arası farkları belirttiği gibi Bölge'de yaşayan insanların yaşam kalitesine yönelik ipuçları da verir. Bu yönüyle Doğu, dışarıdan gelen roman kahramanları için istenilen değil, katlanılan bir yer olarak belirginleşir.

4.3. Gezme Amacıyla Bulunma

Kısa bir süreliğine çıkılan yolculuklar çerçevesinde ziyaret edilen Doğu Anadolu, hemen hemen bütün roman kişilerinde bir hayret duygusu uyandırır. Köylülerin yaşadığı hayatın zorluğu, ulaşım imkânlarının kıtlığı, Bölge insanında tespit edilen pasiflik ve sinmişlik, hiçbir zaman etkisini yitirmeyen güvenlik endişesi, Bölge'yi ziyaret eden kişilerin dikkatini çeken başlıca unsurlardır. Doğasının elverişsizliği ve kültürel yaşamın yabansı niteliğine aldırış etmeyen kimi roman kahramanları, gittiği yöreyi sevse bile buraya yerleşmeyi hiçbir zaman düşünmez. Buna

Bölge kökenli olup dışarıda yaşayanlar da dâhildir. Bölge, onlar için adeta vedalaşmak niyetiyle bir kezliğine ziyaret edilecek ve kısa zamanda terk edilecek bir yerdir.

Reşat Nuri'nin *Son Sığınak* adlı romanında bir tiyatro kumpanyası, çıktığı Anadolu turu kapsamında Bölge'ye de uğrar. İstanbul'dan hareket eden "Yeni Türk Tiyatrosu" adlı grup Erzurum, Iğdır, Ağrı, Van'ı gezdikten sonra güney illerine iner. Bitmez tükenmez sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalan roman kahramanlarının, Bölge hakkında gözlemleri iç açıcı değildir.

Şükûfe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor* romanındaki Fahri Manas adlı roman kişisi "şöyle gelişigüzel bir Anadolu, bir Doğu gezisi yapmak niyetiyle çıktığı" bu yollarda "birçok zahmetlere" katlanırken, Mükerrerem Kamil'in *Bu Kalp Duracak* isimli eserinde Bilge, girdiği ruhsal sarsıntıları atlatabilmek için "Şark"taki kız kardeşinin yanına gider. Bu kasaba hakkında fazla ayrıntıya girmeyen Bilge, buradaki insanların her şeyi yüzeysel yaşayıp mutlu olmalarından dolayı onlara imrenmektedir. Romanın temel karakterlerinden olan Bilge dâhil, diğer kişiler de Bölge'ye dışarıdan gelmişlerdir. *Çölde Sabah Oluyor*'da Bilge'nin tanık olduğu acayip manzaralar, köyler ve köylü tipleri, okuyucuya dışarıdan bakan bir insanın neler görebileceğini vermesi bakımından önemlidir.

Burhan Cahit'in *Dükkülerin Romanı*'nda Cemil Hakkı 1908'de gerçekleşen inkılâbın Anadolu'daki yansımaları görmek amacıyla geziye çıkarken, Etem İzzet'in *On Yılın Romanı*'nda idealist iki genç, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki Anadolu kalkınmasını yerinde görmek için kendi memleketleri olan Bingöl'e gider. *Dükkülerin Romanı*'ndaki hayal kırıklığı yerine *On Yılın Romanı*'nda gurur vardır. *Dükkülerin Romanı*'nda başka bir gezegene gelmiş gibi şaşırın Cemil Hakkı, "uyanmış" Ermeni cemaati yerine Türk köylüsünün içinde bulunduğu duruma isyan eder. Gerek insanların yaşam kalitesi gerekse devlet mekanizması bakımından Bölge'nin de dâhil olduğu Anadolu, ne kadar İstanbul'dan geriye, İstanbul da Avrupa'dan o denli geridir. *On Yılın Romanı*'nda ise iki gencin, perişan hallerini unutmadıkları köylerinin son on yılda kaydettiği "değişiklik", "bambaşkalık", "yenilik", Erhan'ın bile "aklı durdur"ur.²⁵⁵¹

Ferit Edgü'nün *Yaralı Zaman* romanında yazar/roman kahramanı, önceleri öğretmenlik yaptığı bir ili tekrar ziyaret etmek için dönmüşken Sema Kaygusuz'un

²⁵⁵¹ Etem İzzet, *On Yılın Romanı*, s.152

Yüzünde Bir Yer isimli eserinde kadın kahraman, köklerini aramak için Tunceli'ye gider. *Yaralı Zaman*'ın sonunda çıktığı yolculuğun muhasebesini yapan roman kahramanı, yolculuğun bitmediğini, aksine “gerçek yolculuk”un şimdi başladığını dile getirir. Buna karşın *Yüzünde Bir Yer*'de yazar anlatıcı, duygusal bir yakınlığı olmasına rağmen, babaannesinin anlattığı “bir masalsi köy” yerine perişanlık içinde yaşayan insanlara tanık olur. O minibüsten iner inmez “bu sahipsiz memlekete hiçbir zaman ait olmadığını”²⁵⁵² üzülen anlar. Birkaç günlüğüne gözlemlediği yaşam biçimi ve insanlar ona çok yabancıdır.

Orhan Pamuk'un *Yeni Hayat* isimli romanında okuduğu bir kitap nedeniyle yaşam algısı değişen Osman, içindeki boşluğu doldurmak için çıktığı gezi sayesinde Doğu'ya uğrarken, Oya Baydar'ın *Kayıp Söz* isimli eserindeki yazar anlatıcı, “hikâyeyi başlatacak, sürükleyecek, sonlandırarak o ilk cümlelerin”²⁵⁵³ peşinden koşarak oraya gider. Peşine düştüğü sesi bulup söze dönüştürmesine yardımcı olan Bölge insanının arasındayken duyumsadığı şey ise “yabancı”lıktır. *Yeni Hayat*'taki Osman ise burada devam eden çatışmalı süreç nedeniyle olumsuz bir izlenime kapılır. Dışarıdan bir dikkatle gözlemlediği Doğu, “dağlar, askerler ve kimlik denetimleri”²⁵⁵⁴nden ibarettir.

Remzi Aydın'ın *Sahipsiz Çılgınlıklar* romanında Antalya doğumlu roman kahramanı, ailesini bırakarak baba yurdu Tunceli Pülümür'deki Dağbek Köyü'ne gider. Ruhunu dinlendirmek için giriştiği bu kaçış, bu köyde dinledikleri ve yaşadıklarıyla bir arayış macerasına dönüşür. Antalya'dayken göremediği gerçeklik, burada kendi köklerine doğru açıldıkça belirginleşmeye ve kişiliğini yeniden şekillendirmeye başlar.

Ercan Karaman'ın Ağrı Dağı'na tırmanacak bir ekibin başından geçen olayları konu edindiği *Ağrı'nın Öteki Yüzü* romanında ekibin rehberi olan Mehmet, Ulka, Kemal ve Serpil yöreye dışarıdan gelen insanlardır. Bunların Van'dan karayoluyla Doğubayazıt'a giderken edindikleri izlenim, dışarıdan bir bakışa uygundur: “Geçtiğimiz yerler sanki bu zaman dilimine ait değildi.”²⁵⁵⁵ Roman kişilerinden Cemal ise yardımcı olmak amacıyla ekibe Doğubayazıt'ta katılır.

Alper Akçam'ın otobiyografik nitelik taşıyan *Geçmiş, Bir Zamandı* romanında, Ankara'da asistan olarak çalışan Doktor, yıllık iznini memleketi Ardahan'da geçirmek

---

²⁵⁵² Sema Kaygusuz, *a.g.e.* s.67

²⁵⁵³ Oya Baydar, *a.g.e.* s.11

²⁵⁵⁴ Orhan Pamuk, *a.g.e.* s.240

²⁵⁵⁵ Ercan Karaman, *a.g.e.* s.103

isteyen biridir. Yazları doğduğu Ölçekli Köyü'ne gelen Doktor'un bu gelişi, orman islahı adı altında yapılan katliama rastlar. Yazarın *Masalsı* romanında da İstanbul'da bir fabrikada çalışan roman kahramanı, yaz tatilini geçirmek için geldiği köyünde Iğdırlı göçerlerin sürüleriyle ormanlarda yaptığı tahribatı ve buranın sosyal dokusuyla uyuşmayan tavırlarını gördüğü için rahatsız olacak ve bu durumu tasvir eden bir yazı yazıp yerel bir gazetede yayımlayacaktır. Her iki romanda da aydın duyarlılığıyla çevre sorunlarına eğilen yazar anlatıcının tavrına tanık oluruz.

Ali Haydar Haksal'ın *Hüzün* romanında dedesi İsmail Hakkı Efendi'nin hayat hikâyesini yazmak için Bingöl/Hasköy'e dönen yazar anlatıcı, burada kendi çocukluğunun sıcak anılarına da kavuşur. Çocukluğunun geçtiği köye, kişiliğinin şekillendiği çevreye tekrar kavuşan Ali Haydar, bir zamanlar hayvancılık yapılan köylerinin boşalmasıyla hüzünlendir. "*Birden suyu çekilmiş bir değirmene*" dönen bu köyde tüm hayat belirtileri de sönmeye başlar. Yazar anlatıcının köyüne yaptığı bu yolculuk esnasında şahit olduğu değişim, yörenin tarihsel, toplumsal ve ekolojik köklerinden ne kadar uzaklaştığının da bir tespiti olur aynı zamanda.

Mustafa Akgün'ün *Ağrı'da İki Mevsim* isimli romanında dedelerinin tehcir edildiği toprakları görmek için Doğu Anadolu'ya gelip Van'daki Akdamar Kilisesi'ni ve Ağrı Dağı'nı ziyaret eden Armen ve Aşot adlı iki genç, hayallerinin peşine düşmüşlerdir. Onları bu geziye iten neden peşinde koştukları Büyük Ermenistan'ın bağımsızlık tutkusudur.

4.4. Nostalji

Eve dönüş özlemi olarak anlamlandırabileceğimiz bu olgu, bir yitirme ve yer değiştirme duygusuna dayanır.²⁵⁵⁶ İnsanoğlu, şahsiyetini şekillendiren bir yere ait olma duygusunun sarsıntıya uğradığı dönemlerde, yaşama tutunmaya çalışırken ya geçmiş zamandaki mekânı ya da mekândaki geçmiş zamanı tekrar yakalama çabasına girer. Bu onun bireysel yönüne veya aidiyet duyduğu kolektif kimliğe yönelik saldırılara verebileceği en etkili cevaptır. Bir *savunma refleksi* olarak beliren bu durum, dağılmış bir dünyada sürekliliğe duyulan bir özlem olarak da okunabilir.²⁵⁵⁷ İncelediğimiz romanlarda kendi çocukluğunun geçtiği yerlere veya zamana dönmek isteyen

²⁵⁵⁶ Svetlana Boym, *a.g.e.* s.14

²⁵⁵⁷ Asuman Susam, *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.s.81

karakterler, bununla *dertli bir muhayyilenin* yüklerinden kurtulmak isterler. Bu bağlamda özlem duydukları şey, aslında eski mekânlar değil, örselenmiş kişiliklerinin en saf haline tekrar geri dönme isteğidir. Bu istek, bir anlamda, Âdem'le Havva'nın cennetten sürgün edilmesinden bize miras kalan ontolojik bir boşluğun kalıntısıdır. İncelediğimiz romanlardaki birkaç kahraman da bu kalıntının etkisiyle Doğu'yu özlemektedir.

Mucize Özunal'ın *Alayın Kızları* isimli romanında Van'da bir askeri kışlanın lojmanlarında kalan yedi küçük kız, büyüdüklerinde o günlerden hatıra kalan bir resim vasıtasıyla geçmişe dönerler. Küçüklüklerinin geçtiği bu mekân, artık düşleri vasıtasıyla yaşamaktadır. Buna karşın Cemal Ataç'ın *Bir Kız Böyle Düştü* romanında İffet, asrileşmek hayaliyle nişanlısı Celal'i ve eski hayatını tümüyle reddeder. İffet, sonradan yaptığı yanlışın farkına varır, fakat iş işten geçmiştir. Böyle bir hayattansa çocukluğunda yaşadığı kasabadaki basit hayatı daha çok isteyen İffet, yöre insanındaki o doğallığa hasret olarak gözlerini kapar. Kırsal yaşamla kent yaşamı arasındaki farkı hayat serüveniyle çok net veren İffet'in taşra özlemi, *Alayın Kızları*'nda yoktur. Onlar sadece mutlu çocukluklarının geçtiği mekâna hasretlik çekerler.

Yaşar Kemal'in Van'ı terk ederek Çukurova'ya yerleşen İsmail Ağa ve ailesini anlattığı *Yağmurcuk Kuşu* ile *Karınca'nın Su İçtiği* adlı romanlarında, kısaca yer verilen mekân tasviri, bin yıllardır aynı yörede yaşayan aşiretlerin yaşam alanıdır. Ermenilerle birlikte yaşayan İsmail Ağa ve çevresindeki insanlar, kışları gölün yakınındaki köylerinde kalırken, yazları Esrük Dağı'na yaylalara çıkar, hayvancılıkla uğraşarak hayatlarına devam ederler. Rus ordusunun Bölge'yi işgale başlamasıyla yerinden yurdundan edilen bu insanlar, başka bir yaşamı düşünemeyecek kadar coğrafyalarıyla bütünleşmiş kişilerdir. Yazar, *Yağmurcuk Kuşu*'nda onların bu özelliklerini mutsuzluğu tanımlayamayan İsmail Ağa'yla Hüseyin Bey'in diyalogları sayesinde bize duyumsatırken, *Karınca'nın Su İçtiği* romanında Bölge hakkında, Baytar Cemil ve Dengbêj Uso isimli kahramanları konuşturur. İki kahraman da Vanlıdır. Dengbêj Uso'nun kulamlarındaki (destan) hüznü tını, bütün ada sakinlerini derinden etkiler. Uso'nun Bölge'de çok sevilen Fekiye Teyran'ın hayat hikâyesini anlatmasıyla Baytar Cemil'in birinci elden anlattığı savaş anıları, hem Bölge insanı hem de Bölge yaşamı hakkında doğrudan iletilen anlatımlardır.

Nezihe Muhiddin'in *Boz Kurt* romanındaki Mehmet'in memleket özlemiyle Nihat Behram'ın *Miras*'ındaki hasret örtüşür. *Boz Kurt*'taki Mehmet'in dünyasını şekillendiren ve doğasıyla onu mest eden bu mekân, annesinin ölümüyle tüm tatlılığını yitirdiği için Mehmet burayı terk ederek İstanbul'a göçer. İstanbul'da yaşadığı yıllarda hep çocukluğunun geçtiği o tatlı mekânları özleyecektir. *Miras*'ta ise Haydar'ın hasretini çektiği Iğdır'dan nasıl çıktığı, ailesinin Ermeni çeteleri tarafından nasıl katledildiği uzun uzadıya anlatılırken, yörenin o tarihlerde sahne olduğu insanlık trajedisi de bizzat yaşayan bir kişinin gözleriyle verilmiş olur. Kısa zamanda birçok olayın peş peşe gerçekleştiği bu güzel topraklarda, ölümle yaşam arasındaki sarkaçta nefes alan Haydar'ın, saygın bir ailenin çocuğuyken kimsesizliğe ve çaresizliğe uzanan çizgide yaşadıkları, hem kişisel acılarını hem de yöre insanının trajedisini özetlemektedir.

SONUÇ

Mekân-insan ilişkilerinin temel belirleyen olduğu bu çalışmamızda Doğu Anadolu Bölgesi'nin romanlara yansıma biçimi, bize hem Türk romanının beslenme kaynaklarını hem de ele aldığı konuları nasıl yansıttığına dair ipuçları sunması bakımından değerlidir. İstanbul ve çevresini konu edinerek başlayan roman serüvenimizin hangi tarihlerde ve ne ölçüde taşraya yöneldiği çok tartışılmış olmasına rağmen Doğu Anadolu'yla ilişkisi henüz irdelenmemiştir. İki yüz kırk romanın incelendiği bu çalışmamızda, Bölge'nin romana yansıyan coğrafi ve kültürel yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dört ana başlık altında topladığımız çalışmamızın ilk bölümünde Doğu Anadolu'yu işleyen romanlarla Doğu'ya kısmi yer veren romanların tanıtımı yapılmıştır. İncelememizin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması için tercih ettiğimiz bu yöntemle Doğu Anadolu'ya yönelen romanımızın kronolojisi ve niteliği daha derli toplu bir biçimde sunulmak istenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde roman kahramanlarının Doğu'ya yönelik bakış açısı yakalanmaya çalışılmış, bu bağlamda mekâna yönelik olumlu ve olumsuz bakış açıları ya anlatıcının ya da roman kahramanlarının anlatım ve diyalogları vasıtasıyla belirlenmeye gayret edilmiştir. Romanların genelinde rastlanan olumsuz Doğu imgesi, kışlarının sertliği, kar yağışı nedeniyle ulaşım imkânlarının kısıtlanması, Tunceli örneğinde olduğu gibi tarıma elverişli olmayan coğrafyanın insanları eşkıyalık veya soygun gibi illegal faaliyetlere sürüklemesi, birçok romanda karşımıza çıkmıştır. Özellikle yoksulluk, isyan temaların ağırlıkta olduğu eserlerde kışın, coğrafyanın sertliği roman kahramanlarının karamsarlığıyla da birleşince mekân büsbütün çekilmez olmuş; özellikle Sarıkamış ve Dersim'i işleyen romanlarda işlenen mekân, olayların seyrini değiştiren güçlü bir karaktere dönüşmüştür. Birçok romanda sıkça tekrarlandığı şekliyle *doksan bin* kişinin ölümüne neden olan Sarıkamış'ın ayazı, karı, buzu düşman askerinden daha kıyıcı bir faktör olarak kullanılmıştır.

Genellikle olumsuz doğa koşullarıyla romanlarımıza konu olan Doğu Anadolu, az da olsa, kimi romanlarda özellikle bahar ve yazın etkisiyle tamamen değişmiş; dağların, gürül gürül akan suların, rengârenk açan çiçeklerin verdiği coşkuyla güzel tasvirlerle kapı aralamıştır. Karların erimesiyle ulaşım imkânlarının kolaylaşması,

hayvancılıkla geçinen Bölge halkının yaylalara akın etmesi, çiçeğe bürünen dağların verdiği ferahlıkla göçerlerin sürüleri için bereketli otlaklara kavuşması, doğayla barışkın yaşayan Bölge insanı için tatlı manzaralar oluşturduğu gibi yazarlarımız ve eserlerindeki roman kahramanlarında da olumlu intibalar uyandırmıştır. Özellikle memleket hasretiyle yazan yazarlarda tesadüf ettiğimiz bu olumlu yaklaşım, *Ağrı Dağı Efsanesi*'nde veya Tunceli'yi konu edinen romanlardaki gibi mitik unsurlarla da beslenerek yüceltilmiştir.

Edebiyatımızın romanla buluştuğu tarihten beri kısmen de olsa işlenen Doğu, barındırdığı insani nitelikleriyle de dikkat çekmiştir. *Cezmi*'ye Mahmudi Hasan Paşa'nın cesaretiyle giren Doğu insanı, *Ağrı Dağı Efsanesi*'nde aşkı için ölen Memo ve halkı zalim beye karşı direnişe çağıran Demirci Hüso'yla zenginleşerek işlenir. Özellikle Toplumcu Gerçekçi yazarların romanlarında feodal düzene direnen sembol karakterler (Ömer Polat'ta Apo Mıkko, Kemal Bilbaşar'ın romanlarında Memo, Dursun Akçam'da Şito...) halkın bir sömürü nesnesine dönüştüğü kültürel kurumlara savaş açmışlardır. Bu anlamda feodaliteden kapitalist üretim biçimine veya aşiretsel bağlardan bireyleşmeye doğru bir seyir takip edilmiştir.

Doğu insanının araştırmamızın çerçevesini belirleyen romanlardaki yansıması daha ziyade olumsuzdur. Bu durum, Bölge'ye dışarıdan gelen roman kahramanlarının kullanıldığı eserlerle sınırlı değildir. Kendi memleketini anlatan yazarlarda da bu olumsuz bakış açısı fazla değişmez. Özellikle yoksulluğun, eğitimsizliğin, kadın istismarının, töre cinayetlerinin, aşiret uyuşmazlıklarının merkeze alındığı eserlerde Bölge yazarlarının daha fazla karamsar oldukları görülmektedir. Toplumcu Gerçekçi sanatçılarda (Ömer Polat, Dursun Akçam, Ümit Kaftancıoğlu, Lütfi Kaleli, Barbaros Baykara...) tesadüf ettiğimiz amansız toplum eleştirisi, yıllarca değişmeyen kurumlara yönelik bir hıncın açık göstergesidir. Bunun dışında Kürtlere, Alevilere ve özellikle Dersimlilere yönelik çoğu kez rencide edici ifadelerle varan eleştirel tutum, çoğunlukla güvenlik endeksli bir tutumun tezahürüdür. İsyanlarla, soygun ve çatışmalarla gündeme gelen bazı yörelerin yeni kurulan Cumhuriyet'i tehdit etmesinin bu aşırılıkta fazlaca payı olsa gerektir.

Doğu'yu konu edinen romanlarda insan ilişkilerini belirleyen dolayısıyla olay akışını etkileyen bir diğer unsur da yörede yaşayan halkın kültürel dokusudur. Geçmişin

birikimlerine dayanan kolektif belleğin en aktif yansıması olan kültürel atmosfer, kızlara evlenecekleri kişileri seçme imkânı vermediği gibi, aile büyüklerinin uygun gördüğü evliliklere karşı çıkma hakkı da tanımaz. Her alanda bir çeşit istibdat görülmektedir. Babanın ailede uyguladığı baskıya eşdeğer bir baskı, aşiret çapında beyler ve ağalar eliyle uygulanırken, dinsel yaşamda da seyit veya şeyhler tarafından yürütülür. Aslında çok kültürlü bir yapıya sahip olmasına rağmen farklı yaşam olanaklarının neredeyse görmezden gelinmesi, tutuculuğun en geçer akçe olması, Bölge insanında görülen en önemli nitelik halinde sunulur. Eşkıya hikâyelerinin dillendirildiği bir coğrafyada soygun ve kız kaçırmaların sıkça görülmesi, Bölge'deki idari sıkıntının derinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Halkın kutsal saydığı dağlara, yatırlara, kişilere sığınması, seyitlerle şıhların nüfuzunu artmasına ve toplumsal rollerinin pekişmesine neden olmuştur.

Romanların tematik incelemelerini bireysel, sosyal ve siyasal içeriklerine göre sınıflandırmamız bize Doğu insanının edebiyata yansıyan yaşam biçimini gösterdiği gibi, bu temalara kaynaklık eden olguların toplumdaki özgül ağırlığına da işaret etmektedir. Edebi eserlerin tamamında bulunduğu gibi bizim edebiyatımızda da sıklıkla işlenen aşk temasının romana yansıyan rengine dikkat ederek yaptığımız okumalarda, bunun toplumsal kültürle yakından ilişkili olduğu tespitine varıldı. Bölge insanının cinsiyet temelli ahlak anlayışından büyük bir biçimde etkilenen aşk olgusu, namus sorunsalıyla birlikte işlenir. *Ağrı Dağı Efsanesi*'nde büyük mücadeleler sonucu sevdiğine kavuşan Ahmet'in Gülbaharı kıskanması dikkate değer bir detaydır. Gülbahar'ın saçlarından bir bukleyi keserek Memo'ya vermesinin aşka halel getirdiğine inanan Ahmed'de sembolleşen aşk/namus ilişkisi, aşkın aynı zamanda kadın üzerindeki iktidarın da bir parçası olduğunu açıkça gösterir.

Bunun dışında aşk, birbirleriyle evlenmelerine izin verilmeyen çiftler yüzünden çıkan gerilimle büyüyen bir toplumsal olgu olarak işlenir. *Köprü*'de Alevi kökenli Elmas ile Sünni Mevlüt'ün evlenmelerine izin çıkmayınca birlikte kaçmalarında, bireysel tercihlerin toplumsal fay hatlarına etkisinin ne derece güçlü olduğu görülmüştür. Aşkın bir düğün yüzü de Bölge'de görev yapan subayların, isyan ve çatışma atmosferine rağmen Doğulu kızlarla âşk yaşayıp evlenmeleridir. *Dağları Bekleyen Kız*'da rastlanan bu durum, aşkın birleştirici gücüne yapılan bir göndermenin ötesinde isyanların kırmayı başaramadığı toplumsal bütünlüğü de temsil eder.

Gerek yaşam coğrafyasının çetinliği gerek miras alınan geleneksel yaşamın koşullandırdığı erkek egemen kültürde kadın başlı başına bir toplumsal olguya dönüşür. Bu yönüyle kadının romandaki yansıması, olay akışında belirleyici etkisi olmayan, “namus” olgusu üzerinde temellenen toplumsal mücadelelerde mücadele aracı, daha çok da başlık karşılığı satılan bir iktisadi metaya dönüşür. Alınıp satılan bir nesne olarak sunulmasındaki abartıyı gözden kaçırmadan yapılacak dikkatli bir okumada, kadının her yönden suiistimale uğradığı da inkâr edilemeyecek bir gerçekliktir. Bölge kökenli yazarların çoğunun da işaret ettiği bu olumsuz durum, kadınların “*eksiketek*”, “*kanayaklı*” gibi sıfatlarla anılmasına yol açtığı gibi varlıklı ağalara ikinci, üçüncü “*karı*” olarak peşkeş çekilmelerine, arzuları dışında çocuk yaşta evlendirilmelerine uygun bir iklim yaratır. Erkeklerin de kan davalarıyla karın tokluğuna çalışmakla mustarip olduğu bu yaşam biçiminde kadınların daha dezavantajlı olduğu dikkatlerden kaçmaz.

Anne karnından itibaren başlayan insanın “*tutunma*” güdüsü, yaşam çizgisinin her evresinde belirleyici bir etken olur. Türlü nedenlerle yerinden yurdundan kopan veya koparılan insanların gittikleri yerlerde de yabancılık çektikleri, ömürlerinin sonuna kadar sıla hasretiyle yandıkları incelenen eserlerde sıklıkla karşılaşılan bir temadır. İster *Halo Dayı ve İki Öküz* romanındaki gibi ekonomik nedenler, ister *Son Cennet*’teki gibi tutuklanma kaygısı, isterse *Gülümse Ey Dersim*’deki gibi sürgün mecburiyeti sebebiyle Doğu insanı, farklı gerekçelerle birçok kez varoluşsal mekânları olan memleketlerinden uzakta yaşamak zorunda kalmıştır. Sadece basit bir yer değiştirmeden ibaret olmayan bu sürgünlerde tabi tutulduğu “*zoraki yabancılaşma*”yla hem kendi değerler dizgesinden hem de yaşam sevincinden mahrum kalır. Bundandır ki birçoğu sürgün bulunduğu yerden başaramayacağını bildiği halde memleketine dönmeye çalışmış, dönüş yolunda onları bekleyen ölümün soğuk kollarına yakalanmıştır.

Sanatın ve özellikle romanların en büyük ilham kaynağı olan ölüm, incelediğimiz romanlarda uyandırdığı bireysel acıların yanında neden olduğu toplumsal travmalarla da konu edilmiştir. Ağa adına ölmek veya öldürmekle feodal yaşam bağlamında işlenen ölüm, “*namus*” cinayetleri ve “*kan davaları*”ndaki algısıyla bir onur, aşiretler arasında gerçekleştiği şekliyle bir iktidar mücadelesine neden olurken, bazen de olumsuz doğa koşullarının bir sonucudur. Çığ altında kalarak, Sarıkamış’ta donarak, sayısız savaşlarda şehit olarak veya Ermeni kıyımlarında can vererek maruz

kalınan kitlesel kıyımlarıyla ölüm, Bölge'nin tarihsel durumu ve toplumsal kültürüyle doğrudan ilişkilidir.

Engibeli coğrafyası ve şiddetli kışıyla tarımdan ziyade hayvancılığa yönelen Bölge halkı, ulaşım zorlukları ve yetersiz altyapısıyla sanayiden ve teknik üretimden de yoksun olunca, yoksullukla geri kalmışlık bir kader olarak kendini dayatmış olur. Yoksullukla feodal kültürün sebep-sonuç ilişkisiyle işlendiği romanlarda biraz abartılsa da bu faktörlerin Bölge halkı üzerinde güçlü bir vesayet kurduğu inkâr edilemez. Özellikle zorunlu eğitim sayesinde yaratılan yeni fırsatlar, fakir halk çocuklarının özgürleşmesine yol açmış, hep ağaların çıkarına çalışan düzen bozulmuştur. Köy Enstitüsü'nden mezun olan öğrencilerin memur olarak atanmasıyla değişen sosyal konumları, bunun en iyi örneğidir. Geri kalmışlıkla diyalektik bir ilişkide bulunan ağalık kültürünün varlığı, hem Bölge insanının sosyal yaşamı hem de onları konu edinen yazarlar için kritik öneme sahiptir. Bölge kökenli birçok Toplumsal Gerçekçi yazarın (Ömer Polat, Dursun Akçam, Alper Akçam, Barbaros Baykara, Metin Aktaş...) bu konulara yoğunlaşması, konunun ne kadar önemsendiğinin de bir göstergesidir.

Doğu Anadolu; Rus, İran ve Osmanlı gibi güçlü devletlerin nüfuz alanında olmasından dolayı maruz kaldığı savaşlarla da roman dünyamıza ilham kaynağı olmuştur. 1071'te Malazgirt'le başlayan mücadele Otlukbeli, Çaldıran savaşlarıyla devam etmiş, Osmanlı'nın son döneminde Rusların işgaliyle tekrar savaşlara sahne olmuştur. 93 Harbi'yle kırk yıllık bir esaret yaşayan Doğu insanı, Ermeni çetelerinin neden olduğu çatışmalı süreçte defalarca kıyım görmüş, Cumhuriyet'ten sonra başlayan isyanlarla da büyük zorluklar yaşamıştır. Bu savaş ve kıyımlar nedeniyle Bölge tehcir, tenkil, göç ve kaçışlarla adeta insansızlaşmış, bu sıkıntılı süreçler kendi kahramanlarını da doğurarak kolektif hafızamıza emanet etmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Nene Hatunları ölümsüzleştiren 93 Harbi, Sarıkamış'la zihnimize kazınan Enver Paşa, Kurtuluş Savaşı'ndaki başarılarıyla Kazım Karabekir Paşa gibi kişiler adeta efsaneleşmiş, hem romanlarımıza hem de tarihimize yön verecek anıtsal kişiler olarak belirmişlerdir.

Bireysel ve toplumsal yaşamımız açısından hayati bir öneme sahip olan din ve inanç olgusu, birçok uygarlığın ortaya çıkışında ve yok oluşunda rol üstlenmiştir. Ruhsal ihtiyaçlarını gidermede ve güven arayışında üstlendiği görev kadar toplumların

felaketlerle mücadelesinde onlara azimle mücadele şevki veren dinler, tarih boyunca büyük toplumsal çalkantılarla karşılaşmış, Anadolu insanı için sığınak olduğu gibi toplumsal yaşamın bir yansıması olan romanlarımıza da aynı şiddetle girmeyi başarmıştır. İnanç ve dinsel kurumların özellikle işgalci güçlere karşı halkı motive etmede sağladığı fırsatlar, bazı romanlara konu olmasına rağmen, ibre çoğunlukla olumsuzdan yana kaymıştır. İnceleme kapsamımızdaki romanlara sıklıkla bir sömürü nesnesi olarak yansıyan dinsel kurumlar ve şahıslar, gericilik ve cehaletin hem nedeni hem de sonucu olarak kullanılmıştır. Feodal yaşamın değişmeden devamında ağa ve beylere verdiği destekle yargılanan bu dinsel figürler, roman kahramanlarının hışmından kurulamamıştır.

Toplumsal sorunları deşifre etmek ve onlara çözüm yolu sunmak güdüsüyle yazan sanatçıların çoğunda rastladığımız inanç olgusu, çoğunlukla hurafe bağlamında işlenmiştir. Çocuğu olmayan kadınların yatırlardan, kutsal mekânlardan, *üçler*, *yediler*, *kırlardan* yardım dilenmesi, kendilerini köylerinden süren ağayı vazgeçirmek için muskadan himmet beklenmesi, kurtların kendi hayvanlarını yememesi için dua okutturulması, hastaları için şihlardan ve seyitlerden medet beklenmesi gibi olaylarla işlenen dinsel tutumlar, roman kahramanlarının diliyle eleştirilir. Eleştirilen bir diğer inançsal olgu da Alevilik/Kızılbaşlık'tır. Özellikle Dersim romanlarında sıkça dillendirilen iki farklı tutum, Aleviliğin farklı kesimlerce algılanma biçimini de gösterir. Alevi/Dersimli olmayan yazarların veya roman kahramanlarının ritüellerini ve inanç umdelerini eleştirmesine karşın Tunceli kökenli yazarların çoğu, Aleviliğin insan sevgisini esas alan bir inanç olduğunu öne çıkararak Aleviliği mitik, mitolojik unsurlarla zenginleştirerek sunar. Şia mezhebinin izlerini taşıyan bu inancın Tunceli yöresindeki sosyal tezahürleri kendine has bir yaşam ve inanç olgusu olarak romanlara yansımıştır.

Bölge'de yaşayan aşiretlerin merkezi bir otorite ve hukuk sisteminden uzak oluşuyla şekillenen geleneksel normlar, zamanla Doğu insanını taassupla şekillenen bir yaşam biçimine mahkûm etmiştir. Gücün ve niceliğin etkisini kuvvetli bir biçimde hissettirdiği bu toplumsal düzlemde erkeğin kadına, ağanın yoksula, "şih"ın cahil halka baskı kurması sosyolojik kaidelere paralel bir gerçeklik arz eder. Bu bağlamda ağanın tüm arazinin sahibi olarak yoksul halkı sömürürken dayanacağı bahane elbette töredir. Bu, babanın kızının onayını almadan onu evlendirmesinde, evlendirirken başlık parası

almasında, kız çocuklarının miras hakkının gasp edilmesinde de sığınılacak bir çeşit mazerettir. Bu temayı işleyen tüm romanlarda eleştirilen “töre” olgusu, neden olduğu problemler üzerinden halkın cehalet ve geri kalmışlığına bağlanır.

Bölge'nin sosyal yapısıyla ilgili temalara ağırlık veren birçok eserde bir dip akıntı olarak işlenen cehalet ve geri kalmışlığın reçetesi olarak işaret edilen eğitim, yoğun bir biçimde vurgulanır. Köy çocuklarını yine kendi ortamlarında eğitecek Köy Enstitüleri'nin işlendiği eserlerde bu imkânla halk, zamanla ağa, bey ve şıhların pençesinden kurtulacak, böylece iktisadi özgürlüğünün yanında sorumluluk sahibi de olacaktır. Ferit Edgü'de olduğu gibi dil öğrenmeyle eşzamanlı yürüyen eğitim, kendi yaşadıkları yerden ötesini bilmeyen köy çocuklarına farklı yaşam çağrışımlarıyla birlikte sunulur. Eğitimin incelediğimiz eserlere yansıyan bir diğer yönü de misyoner okullarının Osmanlı'nın son döneminde üstlendiği ayrılıkçı rollerdir. Protestan misyonerlerin Osmanlı sınırları içindeki gayrimüslim azınlıklara yönelik açtığı bu okullardan özellikle Elazığ şubesi, bazı yazarların dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Bu okullarla Ermeni olaylarının ilişkisine dikkat çekilen eserlerde, Osmanlı Devleti'nin hem vatandaşlarına eğitim imkânı sunmada yetersiz kaldığı hem de başka unsurlara izin vererek zafiyet içine düştüğü vurgulanır.

Çok uluslu bir temelde kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun miras aldığı çoğulcu yapı son dönemine kadar itinayla korunmaya çalışılmış, bu çatı altındaki birçok etnik ve inançsal unsur, kendi renklerini koruyarak yaşamıştır. Türk, Kürt, Arap, Ermeni, Malakan; Müslüman, Hıristiyan, Ezidi; Sünni, Alevi, Şii'lerden oluşan bu farklılıkların yakın köylerde veya aynı yerleşim biriminde yaşaması hemen hemen hiçbir romanda olumsuz bir durum olarak yansıtılmaz, ta ki Balkanlarda başlayan ayrılık rüzgârlarından etkilenen Ermenilerin silaha sarılmasına kadar. Bölge'de çoğunlukla zanaat ve ticaretle uğraşan bu insanların en sık tekrarlanan özellikleri mimarî maharetleridir. Ermeni azınlığı ile Müslüman halk arasındaki bu uyum özellikle Rus işgaliyle hızlı bir biçimde renk değiştirecek ve kurulan Hınçak ve Taşnak örgütleri eliyle Osmanlı Ermenileri kendi devletlerine karşı silaha sarılacaklardır. Bu çetelerin rol aldığı birçok katliama yer veren romanlarda aynı zamanda tehcirin reel koşulları da izah edilmiş olur. İncelediğimiz romanların geneline hâkim olan tema, bu büyük insani dramın koşullarının Ermeni çeteleri tarafından hazırlandığı ve giriştikleri ihanet neticesinde Osmanlı Devleti'nin buna zorlandığı biçimindedir.

Araştırmamızda sıklıkla karşılaştığımız bir diğer tema da Cumhuriyet'ten beri devam edegelen Kürt isyanlarıdır. Çokuluslu Osmanlı Devleti'nden ulus devlete evrilişin yansımaları olarak ortaya çıkan bu kalkışmalarda özellikle dini aktörlerin rol oynaması, isyanların hem etnik hem de dinsel temele oturduğunun da bir göstergesidir. Yöresel çapta gerçekleşen bu isyanlar, nazik zamanlara rastlamalarıyla devleti bir süre meşgul etmiş; fakat Bölge'nin geneline yayılmadan bir iki yıl gibi kısa sürelerde bastırılabilmiştir. Bu isyanların neden olduğu insani trajediler, daha çok Dersim İsyanı üzerine yazılan romanlarda yoğun bir gündem oluşturmuş, hem isyanın bastırılması hem peşinden uygulanan batıya sürgün politikası fazlaca romana konu olmuştur. Buna karşılık 1980'den beri devam eden terör sorunu, neden olduğu tahribatın büyüklüğüne rağmen, daha az romanda yankı bulmuştur.

Araştırmanın son bölümünde ise roman kahramanlarının Bölge'yle ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Romanlarımızdaki Doğu'ya dair farklı algıları tespit etmek için girişilen bu çabanın sonucunda roman kahramanlarının Doğu'yla ilişkisinin onların bakış açısını etkilediği gerçeğine ulaşılmıştır. Bölge'de yaşayan roman kahramanlarının tüm dikkatleri yaşadıkları yerin kültürü ve doğasından ziyade olaylara yönelikken, Doğu'ya gitmek için veya görev icabı gelen roman kahramanlarının dikkatleri daha çok coğrafi şartlara, yörenin kültürüne, insani ilişkilerine yöneliktir. Örneğin dışarıdan gelen bir roman kahramanının dikkatini fazlasıyla çeken geri kalmışlık ve eğitimsizlik, orada yaşayan roman kahramanı için tali bir mesele olarak görülür. Yaşadıkları yörenin dışına çıkamayan roman kahramanlarının çözmek için çaba sarf ettiği namus cinayetleri ve kan davası gibi sorunlar, dışarıdan gelen roman kahramanları için çoğunlukla hiçbir mana ifade etmez.

Başlangıcından bugüne değin Bölge hakkında yazılan tüm romanlar taranırken hissedilen en baskın duygu huzursuzluktur. Gerek coğrafyasının amansızlığı gerek ikliminin çetinliği gerekse tarihsel temellere dayanan sosyal ve siyasal olaylarıyla Doğu, oraya dışarıdan gelenlerin değil, orada yaşayan insanların bile tahammül sınırlarını zorlamaya yetmektedir. İncelenen romanların tematik ağırlığını oluşturan tüm olumsuz durumlar, edebiyat dünyasını ilgilendirdiği kadar diğer disiplinlerin de dikkatini kuvvetli bir biçimde çekecek niteliktedir. Burada açıkça itiraf edilmelidir ki bu çalışmadan çıkan kanaat ile ülke genelindeki Doğu'ya yönelik olumsuz algı, tamamen

örtüşmektedir. Hatta var olan bu olumsuz algı, yaptığımız çalışmanın sonunda çürütülememiş, aksine daha da pekişmiştir.

KAYNAKÇA

1. İncelemeye Konu Olan Romanlar²⁵⁵⁸

- 1- Adıvar, Halide Edip, *Zeyno 'nun Oğlu*, Can Yayınları, İstanbul 2010.
- 2- Ahmet Mithat Efendi, *Süleyman Muslî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- 3- Akbulut, Yılmaz, *Bingöl Cepheleri*, Emek Matbaacılık, Ankara 1971.
- 4- Akbulut, Yılmaz, *Dersim Dikeni*, Cumartezleri Yayınları, İstanbul 2011.
- 5- Akçam, Alper, *Geçmiş, Bir Zamandı*, Abis Yayıncılık, Ankara 2009.
- 6- _____, *Kiraz*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2014.
- 7- _____, *Masalsı*, Ürün Yayınları, Ankara 2005.
- 8- Akçam, Dursun, *Dağların Sultanı*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2012.
- 9- _____, *Kafdağı'nın Ardı*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.
- 10- _____, *Kanlıdere'nin Kurtları*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.
- 11- Akgün, Mustafa, *Ağrı'da İki Mevsim*, Neden Kitap, İstanbul 2004.
- 12- _____, *Alparslan*, Panama Yayınları, Ankara 2015.
- 13- Akıncı, Ahmet Cemil, *Selçuk Kartalı Aldoğan*, Nuhoğlu Kitabevi, Ankara 1973.
- 14- Akpınar, Arif, *Kardan Kanatlar*, Sütun Yayınları, İstanbul 2012.
- 15- Akşit, Cihangir, *Sarı Sessizlik*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.
- 16- Aktaş, Metin, *Acı Fırat Asi Fırat*, Tümda-Yön Yayınları, İstanbul 1993.
- 17- _____, *Hamal-Dersimli Bektaşi*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1991.
- 18- _____, *Harput'taki Hayalet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- 19- _____, *Munzur Efsanesi*, Gözlem Matbaacılık, İstanbul 1986.
- 20- _____, *Nişancı*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.
- 21- _____, *Son Derviş*, Alternatif Düşünce Yayınları, İstanbul 2009.
- 22- _____, *Sürgün*, Ütopya Yayınları, Ankara 2002.
- 23- Alataş, Evrim, *Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- 24- Alatlı, Alev, *O.K. Musti Türkiye Tamamdır*, Everest Yayınları, İstanbul 2013.
- 25- _____, *Valla Kurda Yedirdin Beni*, Boyut Yayınevi, İstanbul 1993.
- 26- Alp, Seyit, *Devran*, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1979.

²⁵⁵⁸ Eserleri incelemek için kullandığımız baskılar burada verilmiştir. Romanların kronolojik seyri romanların tanıtım bölümünde yapılmıştır.

- 27- _____, *Dino ile Ceren*, Yazko Yayınları, İstanbul 1981.
- 28- _____, *Şavk*, Doz Yayınları, İstanbul 1999.
- 29- Alptekin, Halide, *Kar Bozgunu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008.
- 30- Aral, İnci, *Mor*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2015.
- 31- Aras, Orhan, *Son Cennet*, Anfora Yayıncılık, İstanbul 2008.
- 32- Arkan, Hüsnü, *Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2013.
- 33- Arkun, Kemal, *Yavuz Sultan Selim Han*, Akademisyen Yayınevi, İstanbul 2011.
- 34- Arslan, Ali, *Serçe*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1988.
- 35- _____, *Serçe 2*, Berfin Yayınları, İstanbul 2004.
- 36- Aslan, Nurettin, *Dersim'in Divane Delileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- 37- Ataç, Cemal, *Bir Kız Böyle Düştü*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul (Tarihsiz).
- 38- Atasü, Erendiz, *Dağın Öteki Yüzü*, Everest Yayınları, İstanbul 2012.
- 39- Ateş, Yusuf, *Kırım Kıyım Kıtık*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.
- 40- Ay, Behzat, *Sürgün*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1975.
- 41- Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Yayınevi, İstanbul 2016.
- 42- Aydemir, Talip, *Sürgü*, Neden Kitap, İstanbul 2009.
- 43- Aydın, Remzi, *Göçebe Ruhlar*, Puslu Yayıncılık, İstanbul 2016.
- 44- _____, *Gölgesiz Bedenler*, Ekvator Yayıncılık, İstanbul 2008.
- 45- _____, *Mêedinâ/Derê Laçi*, Kibele Yayınları, İstanbul 2012.
- 46- _____, *Sahipsiz Çıglıklar*, Kibele Yayınları, İstanbul 2010.
- 47- _____, *Xârdê ve Korê*, Kibele Yayınları, İstanbul 2011.
- 48- Aydın, Seyfullah, *Gri Zaman*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2017.
- 49- Azman, Osman, *Doğu'nun Fatihî Karabekir*, Son Kale Yayınları, İstanbul 2015.
- 50- Bahadıroğlu, Yavuz, *Malazgirt'te Bir Cuma Sabahı*, Nesil Yayınları, İstanbul 1999.
- 51- _____, *Şirpençe*, Nesil Yayınları 2012.
- 52- Balkış, Ufkun, *İncecikten Bir Kar Yağar*, Mendirek Yayınları, İstanbul 2015.
- 53- Baydar, Oya, *Kayıp Söz*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- 54- Baykara, Barbaros, *Dersim 1937*, Akyar Yayınları, İstanbul 1975.
- 55- _____, *Dersim 1938*, Akyar Yayınları, İstanbul 1982.
- 56- _____, *Nefret Köprüsü (Şirzı)*, Akyar yayınları, İstanbul 1974.

- 57- Behram, Nihat, *Miras*, Everest Yayınları, İstanbul 2009.
- 58- Benice, Ethem İzzet, *On Yılın Romani*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
- 59- Bilbaşar, Kemal, *Cemo*, Can Yayınları, İstanbul 2013.
- 60- _____, *Memo*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- 61- Bildek, Eda, *Nar Çiçeği*, Kahverengi Kitap, İstanbul 2016.
- 62- Bilgin, Hasan Basri, *Efe Türk Yavuz Han*, Hayat Yayınları, İstanbul 2011.
- 63- Bilgin, İsmail, *Sarıkamış*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- 64- Boyunağa, Ahmet Yılmaz, *Malazgirt'in Üç Atlısı*, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.
- 65- Bölükbaşı, Deniz, *Gönül Semaveri*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- 66- Burhan Cahit (Morkaya), *Dünkülerin Romani*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.
- 67- _____, *Kır Çiçeği*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.
- 68- Büyükarkın, Bekir, *Kervansaray*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.
- 69- Canerik, Caner, *Gülazâre*, El Yayınları, İstanbul 2011.
- 70- Ceyhun, Demirtaş, *Asya*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010.
- 71- Civelek, Bilal, *Mustafa Kemal'in Kuşları*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2012.
- 72- Çalık, Kemalettin, *Sarıkamış*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul 2011.
- 73- _____, *Son İstasyon Sarıkamış*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009.
- 74- Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Yıldız Yağmuru*, Kanaat Basımevi, İstanbul 1936.
- 75- Çamuroğlu, Reha, *İsmail*, Doğan Kitap, İstanbul 2004.
- 76- Çem, Munzur, *Gülümse Ey Dersim I*, Deng Yayınları, İstanbul 2013.
- 77- _____, *Gülümse Ey Dersim II*, Deng Yayınları, İstanbul 2013.
- 78- _____, *Gülümse Ey Dersim III*, Deng Yayınları, İstanbul 2013.
- 79- Çınar, Deniz, *Kutsal Dağın Çıplağı*, Kent Kitap, Ankara 2007.
- 80- Dağistanlı, Mehmet, *Yanık Dere*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2014.
- 81- Demir, Cafer, *Çıban*, Umut Yayımcılık, İstanbul 2004.
- 82- _____, *Sürgün*, Umut Yayımcılık, İstanbul 2006.
- 83- _____, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo*, Umut Yayımcılık, İstanbul 2005.
- 84- Denizci, Gençosman, *Buz Yürekler*, Hayat Yayınları, İstanbul 2016.
- 85- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal Barış 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1988.
- 86- Dumlu, Ahmet, *Düşman Yarası*, Erzincan Ticaret Matbaacılık, Erzincan 1982.
- 87- _____, *Meysun Ana*, Erzincan Ticaret Matbaacılık, Erzincan 1990.

- 88- Duran, Erol, *Dersimden Yükselen Çığlık*, Şahsen Yayıncılık, İstanbul 2015.
- 89- Edgü, Ferit, *Kimse*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2013.
- 90- _____, *O/Hakkâri'de Bir Mevsim*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.
- 91- _____, *Yaralı Zaman*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.
- 92- Engürel, Kemal, *Mazlumun İntikamı*, Ankara Basımevi, Ankara 1936.
- 93- Erdem, İbrahim, *Sürgün Meyveye Durdu*, Oda Yayınları, İstanbul 1978.
- 94- Erdinç, Fahri, *Alinin Biri*, Yordam Kitap, İstanbul 2007.
- 95- Erdoğan, Mehmet Kemal, *Sultan Alparslan*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2017.
- 96- Eroğlu, Mehmet, *Fay Kırığı-1 Mehmet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- 97- _____, *Fay Kırığı-2 Emine*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.
- 98- _____, *Fay Kırığı-3 Rojin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- 99- _____, *Zamanın Manzarası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- 100- Ertuğrul Osman, *Emret Paşam*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2007.
- 101- Fındıklı, Selma, *Saray Meydanı'nda Son Gece*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- 102- Fundermann, Baran, *Gavur Êlo*, Belge Yayınları, İstanbul 1999.
- 103- Füzüzan, *Kırk Yedi'liler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- 104- Genç, Nurullah, *İntizar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- 105- Gezik, Hakan, *Alparslan*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2015.
- 106- _____, *Buz Yarası*, Dharma Yayınları, İstanbul 2005.
- 107- Gülseçgin, Şerife Balkaş, *Sarıkamış*, Parşömen Yayıncılık, İstanbul 2013.
- 108- Gümüş, Şükrü, *Zap Boyları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.
- 109- Güntekin, Reşat Nuri, *Bir Kadın Düşmanı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2003.
- 110- _____, *Son Sığınak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2012.
- 111- Gürdal, Ömer, *Ayyıldız Ruhü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- 112- Güven, Serhat, *Pepuk*, Agopi Yayınları, Ankara 2016.
- 113- Güzelce, Bedia Ceylan, *Kirpi*, April Yayıncılık, İstanbul 2011.
- 114- Hakan, Ersin, *Kar'a İnat Kars*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- 115- Haksal, Ali Haydar, *Hüzün*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
- 116- Haksun, Necati, *Hazal (Kutsal Ceza)*, Yazko Yayınları, İstanbul 1981.
- 117- Handemir, İsmet, *Dadaş Ali*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2010.
- 118- Hayrettin Ziya (Taluy), *Dadaş Kız*, Yeni Yol Basımevi, Trabzon 1939.
- 119- Ilgaz, Hikmet, *Şark Yıldızı I*, Berikan Yayınları, Ankara 2004.

- 120- _____, *Şark Yıldızı II*, Öztürk Matbaası, İstanbul 1954.
- 121- Işık, Haydar, *Dersimli Memik Ağa*, Belge Yayınları, İstanbul 1990.
- 122- _____, *Dersim Terteleşi*, Belge Yayınları, İstanbul 1996.
- 123- Işinsu, Emine, *Ak Topraklar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- 124- İzgü, Muzaffer, *Halo Dayı ve İki Öküz*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2001.
- 125- Kaftancıoğlu, Ümit, *Yelatan*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- 126- Kaleli, Lütfi, *Haşhaş*, Can Yayınları, İstanbul 1998.
- 127- _____, *Kardeşlerin Kini*, Suda Yayınları, İstanbul 1976.
- 128- Karagöz, Erkan, *Rus Kızı Vasilisa*, Gendaş Kültür, İstanbul 2003.
- 129- _____, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, Gendaş Kültür, İstanbul 2004.
- 130- Karakaya, Müştehir, *Semiramis*, Aramis Yayınları, İstanbul 2012.
- 131- _____, *Tuşba Yolunda*, Artemis Yayınları, İstanbul 2014.
- 132- Karakoyunlu, Yılmaz, *Salkım Hanımın Taneleri*, Doğan Kitap, İstanbul (Tarihsiz)
- 133- Karakurt, Esat Mahmut, *Dağları Bekleyen Kız*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.
- 134- Karaman, Ercan, *Ağrı'nın Öteki Yüzü*, Ceres Yayınları, İstanbul 2013.
- 135- Karataş, Haydar, *Gece Kelebeği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- 136- _____, *On İki Dağın Sırrı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- 137- Karatay, Hüseyin, *Çalınan Savaş*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2010.
- 138- _____, *İsyân Eşiği*, Çıra Yayınları, İstanbul 2005.
- 139- _____, *Sürgün Öğretmen*, Bengisu Yayınları, İstanbul 2016.
- 140- Kaya, İsmail Taylan, *Vagon*, Dersim Yayınları, İstanbul 2015.
- 141- Kaygusuz, Sema, *Yüzünde Bir Yer*, Metis Yayınları, İstanbul 2016.
- 142- Kemal Tahir (Demir), *Bir Mülkiyet Kalesi*, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.
- 143- _____, *Büyük Mal*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1973.
- 144- _____, *Damağası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.
- 145- _____, *Göl İnsanları*, Adam Yayınları, İstanbul 1992.
- 146- _____, *Karılar Koşusu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.
- 147- _____, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.
- 148- _____, *Namuscular*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.
- 149- _____, *Yedi Çınar Yaylası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.
- 150- _____, *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.
- 151- Kenan Hulusi (Koray), *Son Öpüş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1939.

- 152- Kerime Nadir (Azrak), *Günah Bende Mi?*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960.
- 153- _____, *Dehşet Gecesi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1984.
- 154- _____, *Hıçkırık*, Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- 155- Kevan, Ben, *Benim Adım Gurci*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- 156- Kızıldağ, Selçuk, *Nargin/Sarıkamuş'tan Sibirya'ya*, Parafiks Yayınevi, Edirne 2014.
- 157- Koyunoğlu, Sevim, *Dört Dağ İçinde*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2006.
- 158- Kulin, Ayşe, *Bir Gün*, Everest Yayınları, İstanbul 2015.
- 159- _____, *Kardelenler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.
- 160- _____, *Köprü*, Everest Yayınları, İstanbul 2015.
- 161- Kurtuluş, Akif, *Mihman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- 162- Livaneli, Zülfü, *Mutluluk*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- 163- Mehmet Rauf, *Define*, Gün Doğdu Matbâsı, İstanbul 1927.
- 164- Munzuroğlu, Doğan, *Alişer*, Fam Yayınları, İstanbul 2015.
- 165- Mükerrerrem Kamil (Su), *Bu Kalp Duracak*, Yenlap Neşriyat, Balıkesir (Tarihsiz).
- 166- _____, *Sevgim ve İztırabım*, Balıkesir Vilayet Matbaası, Balıkesir 1934.
- 167- _____, *Uzaklaşan Yol*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1944.
- 168- Namık Kemal, *Cezmi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1984.
- 169- Nezihe Muhiddin (Tepedelenligil), *Boz Kurt*, Anadolu Türk Kütüphanesi, İstanbul 1934.
- 170- Oğuzalp, Alaaddin, *Sarıkamuş'ta Ne Var Paşam?*, Nesil Yayınları 2009.
- 171- Orhan Kemal, *Murtaza*, Everest Yayınları, İstanbul 2011.
- 172- _____, *Tersine Dünya*, Everest Yayınları, İstanbul 2014.
- 173- Oruçoğlu, Muzaffer, *Dersim*, Babek Yayın, İstanbul 1997.
- 174- Özcan, Nusret, *Kar Kelebekleri*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.
- 175- Özdemir, Halil İbrahim, *Sislerin Ardında*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.
- 176- Özdeş, Oğuz, *Yavuz'un Pençesi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969.
- 177- Özeren, Sara Gürbüz, *Donmuş Umutlar Sarıkamuş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2014.
- 178- Özilhan, Beytullah, *Dişçi*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

- 179- _____, *Kaval*, Sone Yayınları, İstanbul 2009.
- 180- Özlük, Hüseyin, *Gözlerimi İstiyorum*, Elma Yayınları, Ankara 2014.
- 181- Özünal, Mucize, *Alayın Kızları*, Can Yayınları, İstanbul 2000.
- 182- Pala, İskender, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- 183- Pamuk, Orhan, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- 184- _____, *Kar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- 185- _____, *Kara Kitap*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- 186- _____, *Yeni Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- 187- Paşabeyzade Ömer Ali Bey, *Türkmen Kızı*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.
- 188- Pınarbaşı, Erhan, *Ceset Fotoğrafçısı*, Epos Yayınları, Ankara 2008.
- 189- _____, *Munzur ile Pülümür*, Alkış Yayınevi, Ankara 2011.
- 190- Polat, Ömer, *Dilan*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011.
- 191- _____, *Mahmudo ile Hazel*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013.
- 192- _____, *Saragöl*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011.
- 193- _____, *Üçünü de Sevdim*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2010.
- 194- Selahattin Enis (Atabeyoğlu), *Sârâ*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1339-1342.
- 195- Selami İzzet (Sedes), *Küçük Hanımın Kısmeti*, İstanbul (tarihsiz).
- 196- Selçuk, İlhan, *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı I*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.
- 197- Sepetçioğlu, M. Necati, *Anahtar*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1988.
- 198- _____, *Kilit*, İrfan Yayınları, İstanbul 2016.
- 199- Subaşı, Ebubekir, *Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015.
- 200- _____, *Savaşçıların Efendisi Alparslan*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2015.
- 201- Şapolyo, Enver Behnan, *Alparslan*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- 202- Şükûfe Nihal (Başar), *Çölde Sabah Oluyor*, Saray Kitabevi, İstanbul 1951.
- 203- Tarus, İlhan, *Duru Göl*, Dost Yayınları, Ankara 1961.
- 204- Taşkiran, Cemalettin, *Ölüme Yürüyüş*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.
- 205- Tekin, Müjgan, *Ağıt*, Galata Yayıncılık, İstanbul 2009.
- 206- Terzioğlu, Ahmet Haldun, *Alparslan Zafeler Çağı*, Panama Yayınları, Ankara 2017.
- 207- Tiryakioğlu, Okay, *Alparslan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

- 208- _____, *Yavuz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- 209- Topsever, Fügen, *Kar Çiçekleri*, Meç Yayınları, Ankara 1978?
- 210- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2008.
- 211- Türkali, Vedat, *Tek Kişilik Ölüm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- 212- _____, *Yalancı Tanıklar Kahvesi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- 213- Uçuk, Cahit, *Değirmen Taşı*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1966.
- 214- Uğur, Cem, *Barbarlar Zamanı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- 215- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Nesl-i Ahîr*, Özgür Yayınları, İstanbul 2009.
- 216- Uysal, Turan, *Bir Dersim Hikâyesi*, Ceylan Yayınları, İstanbul 2015.
- 217- Uzunyaylalı, M. Talat, *Efsane Kadın Nene Hatun*, Nesil Yayınları, İstanbul 2006.
- 218- _____, *Paylaşılamayan Topraklar*, Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.
- 219- Ülker, Hamdi, *Bedel*, Ravza Yayınları, İstanbul 2010.
- 220- Ünlü, Şemsettin, *Toprak Kurşun Geçirmez*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- 221- _____, *Yukarışehir*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- 222- _____, *Yüz Uzun Yıl*, Can Yayınları, İstanbul 1993.
- 223- Ünsal, Serdar, *Yüreğim İrevan'da Kaldı*, Sahil Kitap, Ankara 2015.
- 224- Varol, Kemal, *Ucunda Ölüm Var*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- 225- Yalsızuçanlar, Sadık, *Cam ve Elmas*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- 226- _____, *Dem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- 227- Yaşar Kemal, *Ağrı Dağı Efsanesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- 228- _____, *Çıplak Deniz Çıplak Ada*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- 229- _____, *Deniz Küstü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- 230- _____, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- 231- _____, *Kale Kapısı-Kimsecik 2*, Adam Yayınları, İstanbul 1995.
- 232- _____, *Kanın Sesi-Kimsecik 3*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- 233- _____, *Karınca'nın Su İçtiği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- 234- _____, *Tanyerinin Horozları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- 235- _____, *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- 236- Yeşilova, Mustafa, *Kopo*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.

- 237- Yıldız, Ahmed Günbay, *Figan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- 238- Yıldız, Bahattin, *Kar Çiçeği*, Özgün Yayıncılık, İstanbul 2010.
- 239- Yılmaz, İsa, *Cennet ve Cehennem Kadar Uzak*, Kent Kitap, İstanbul 2016.
- 240- _____, *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi*, Kent Kitap, İstanbul 2011.

2. Yararlanılan Diğer Kaynaklar

A- Kitaplar

- 1- Adıgüzel, Yusuf, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2016.
- 2- Adler, Alfred, *Cinsiyetler Arasında İşbirliği*, Payel Yayınları, İstanbul 1999.
- 3- Afyoncu, Erhan, *Otlukbeli Savaşı*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 2007 (Cilt:34)
- 4- Ahmet Mithat Efendi, *Bir Gerçek Hikâye*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1293.
- 5- Akı, Niyazi, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- 6- Akıncı, Gündüz, *Türk Romanında Köye Doğru*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961.
- 7- Aksoy, Mustafa, *Doğu Anadolu Kültürü Üzerine Bir İnceleme*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2007.
- 8- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.
- 9- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2010.
- 10- Alangu, Tahir, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman Cilt:2*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965.
- 11- _____, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman Cilt:3*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965.
- 12- Alpaslan, Teoman, *Sarıkamış*, Kamer Yayınları, İstanbul 2013.
- 13- Andaç, Feridun, *Romanda ve Öyküde Gerçeklik Arayışları*, Varlık Yayınları, İstanbul 2011.
- 14- Armstrong, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- 15- Arvasi, Seyit Ahmet, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Bigeoğuz Yayınları, İstanbul 2015.
- 16- Assman, Jan, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- 17- Aşgın, Sait, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Malatya 2000.

- 18- Atay, Falih Rifki, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.
- 19- Avar, Sıdika, *Dağ Çiçeklerim*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- 20- Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa C.3*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.
- 21- Babuş, Fikret, *Osmanlı'dan Günümüze Göç ve İskân*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.
- 22- Bachelard, Gaston, *Mekânın Poetikası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.
- 23- _____, *Su ve Düşler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- 24- Bayar, Celal, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.
- 25- Baydar, Mustafa, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- 26- Bayrak, Mehmet, *Köy Enstitüleri ve Köy Edebiyatı*, Özge Yayınları, Ankara 2000.
- 27- Bazin, M. & De Tapia, S., *Türkiye Coğrafyası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- 28- Belge, Murat, *Edebiyatta Ermeniler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- 29- Berkay, Fügen, *Tarih ve Toplum Köy ve Kent*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.
- 30- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- 31- Beşikçi, İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.
- 32- _____, *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.
- 33- _____, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- 34- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Köy Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1988.
- 35- Binyazar, Adnan, *Ozanlar Yazarlar Kitaplar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008.
- 36- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Isık Yayınları, İstanbul 2014.
- 37- Boyer, Pascal & Wertsch, James V., *Zihinde ve Kültürde Bellek*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- 38- Boym, Svetlana, *Nostaljinin Geleceği*, Metis Yayınları, İstanbul 2009.
- 39- Bozarslan, Mehmed Emin, *Doğunun Sorunları*, Şafak Kitabevi, Diyarbakır 1966.
- 40- Braudel, Fernand, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2015.
- 41- _____, *Uygarlıkların Grameri*, İmge Kitabevi, Ankara 2014.
- 42- Bruinessen, Martin van, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, Özge Yayınları, Ankara 1992.

- 43- Budak, Ali, *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- 44- Cem, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- 45- Cevizli, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2014.
- 46- Ceyhun, Demirtaş, *Türk Edebiyatındaki Anadolu*, Sis Çanı Yayıncılık, İstanbul 1996.
- 47- Chambers, Iain, *Göç, Kültür, Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- 48- Connerton, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- 49- Conrad, Joseph, *Romanın Dünyası (Roman Teorisi)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- 50- Çağlayangil, İhsan Sabri, *Anularım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990.
- 51- Çetiner, Selahattin, *Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği*, TSK Mehmetçik Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- 52- Çetişli, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş 2*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- 53- Çiftçi, Selahattin, *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950)*, Atı Yayınları, İstanbul 2011.
- 54- Dabağyan, Levon Panos, *Emperyalistlerin Kıskaçında Ermeni Tehciri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- 55- Demir, Ayşe, *Mekânın Hikâyesi-Hikâyenin Mekânı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.
- 56- Dersimi, Nuri, *Hatıratım*, Dam Yayınları, İstanbul 2014.
- 57- Deveci, Mutlu, *Ferit Edgü/Varoluş ve Bireyleşme*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.
- 58- Dinç, Namık Kemal, *Onlar Gittiler Biz Barış Yitirdik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- 59- Dino, Güzin, *Türk Romanının Doğuşu*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- 60- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- 61- Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Eskiye Yayınları, Ankara 2011.
- 62- _____, *İntihar*, Cem Yayınevi, İstanbul 2011.
- 63- Ebu Davud, Sünen-i Ebu Davud (Nikâh), 4(2050)

- 64- Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- 65- Eraš, Şebnem, *Berdel*, NTV Yayınları, İstanbul 2009.
- 66- Erinç, Sırrı, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953.
- 67- Erkal, Mustafa, *Bölge Açısından Azgelişmişlik*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1982.
- 68- _____, *Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1972.
- 69- Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- 70- Evin, Ahmet Ö., *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.
- 71- Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1995.
- 72- _____, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.
- 73- _____, *Yaşar Kemal'in Romancılığı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- 74- _____, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- 75- Finn, Robert P., *Türk Romanı*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2003.
- 76- Fischer, Ernst, *Sanatın Gerekliliği*, Sözcükler Yayınları, İstanbul 2013.
- 77- Forster, E.M., *Roman Sanatı*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.
- 78- Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, Say Yayınları, İstanbul 2016.
- 79- *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- 80- *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- 81- Gezik, Erdal, *Alevi Hafızasını Tanımlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- 82- Gökalp, Ziya, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2013.
- 83- Gökçe, Birsen, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınevi, Ankara 2007.
- 84- Göregenli, Melek, *Çevre Psikolojisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- 85- Guest, John S., *Yezidilerin Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

- 86- Gümüş, Semih, *Başkaldırı ve Roman*, Can Yayınları, İstanbul 2008.
- 87- _____, *Roman Kitabı*, Adam Yayınları, İstanbul 1991.
- 88- Gündüz, Osman, *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- 89- Gürsel, Nedim, *Yaşar Kemal/Bir Geçiş Dönemi Romancısı*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.
- 90- Haedens, Kléber, *Roman Sanatı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1961.
- 91- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.
- 92- Hayber, Abdülkadir, *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2011.
- 93- Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- 94- Hür, Ayşe, *Gayri Müslimlerin Öteki Tarihi*, Literatür Yayınları, İstanbul 2016.
- 95- İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliye I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- 96- Kabacalı, Alpay, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- 97- Kahraman, Mahmure, *Ferit Edgü'nün Hakkâri'si*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.
- 98- Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbine Niçin Girdik C.2*, Emre Yayınları, İstanbul 1994
- 99- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- 100- _____, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- 101- Kaplan, Mehmet, *Nesillerin Ruhü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- 102- _____, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- 103- Kaplan, Ramazan, *Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- 104- Karagülle, Fırat, *Erken Cumhuriyet Dönemi Romanında Anadolu İmgesi*, Kitabevi, İstanbul 2014.
- 105- Karaömerlioğlu, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

- 106- Karerli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih/Anılarım*, Fam Yayınları, İstanbul 2013.
- 107- Kavcar, Cahit, *Edebiyat ve Eğitim*, Engin Yayınevi, Ankara 1999.
- 108- Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul 1994.
- 109- _____, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, Türkar, Ankara 2001.
- 110- _____, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- 111- Kefeli, Emel, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.
- 112- Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.
- 113- Kemal Tahir, *Notlar Sanat-Edebiyat 1*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.
- 114- _____, *Notlar Sanat-Edebiyat 2*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.
- 115- Kernberg, Otto, *Sapıklıklarda ve Kişilik Bozukluklarında Saldırganlık*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.
- 116- Kısakürek, Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2016.
- 117- Kıymaz, Ahmet, *1928-1946 Arası Türk Romanlarında Savaş ve Askerlik*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011.
- 118- Koçak, Cemil, *Karabekir'in Kavgası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- 119- Kolcu, Ali İhsan, *Türk Romanı El Kitabı*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2013.
- 120- Köprülü, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- 121- Köroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- 122- Kudat, Ayşe, *Kirvelik/Sanal Akrabalığın Dünyü ve Bugünü*, Ütopya Yayınları, Ankara 2004.
- 123- Kundera, Milan, *Roman Sanatı*, Can Yayınları, İstanbul 1999.
- 124- Kurnaz, Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.
- 125- Küçükömer, İdris, *Batılılaşma/Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2014.
- 126- Lukacs, Georg, *Avrupa Gerçekçiliği*, Payel Yayınları, İstanbul 1987.
- 127- _____, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, Payel Yayınları, İstanbul 2000.
- 128- Makal, Mahmut, *Bizim Köy*, Literatür Yayınları, İstanbul 2016.

- 129- Malinowski, Bronislaw, *Yabani Toplumda Suç ve Gelenek*, İthaki Yayınları, İstanbul 2016.
- 130- Mardin, Şerif, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- 131- _____, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- 132- Marx, K. & Engels, F., *Din Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 2013.
- 133- _____, *Yazın ve Sanat Üzerine 1*, Sol Yayınları, Ankara 1995.
- 134- McCarty, Justin, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- 135- Millas, Herkül, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- 136- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- 137- Mumford, Lewis, *Tarih Boyunca Kent*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.
- 138- Mutlu, Servet, *Doğu Sorununun Kökenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- 139- Mutluay, Rauf, *50 Yılın Türk Edebiyatı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973.
- 140- Narlı, Mehmet, *Roman Ne Anlatır/Cumhuriyet Dönemi 1920-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- 141- _____, *Roman Sevdaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- 142- Nietzsche, Friedrich, *Güç İstenci*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- 143- Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- 144- Oktay, Ahmet, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.
- 145- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- 146- Özcan, Recai, *Türk Romanında Aşk*, Kitabevi, İstanbul 2012.
- 147- Öztürk, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.
- 148- Öztürk, Serdar, *Mekân ve İktidar*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012.
- 149- Pamuk, Orhan, *Saf ve Düşünceli Romancı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- 150- Parla, Jale, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- 151- Platon, *Sokrates'in Savunması*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.
- 152- Plehanov, Georgi V., *Sanat ve Toplumsal Hayat*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1987.
- 153- Rank, Otto, *Doğum Travması*, Metis Yayınları, İstanbul 2001.

- 154- Ricoeur, Paul, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- 155- Rousseau, Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Say Yayınları, İstanbul 2015.
- 156- Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- 157- Said, Edward W., *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- 158- Sakaoğlu, Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi (Cep Üniversitesi)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- 159- Saraçoğlu, Hüseyin, *Doğu Anadolu Bölgesi*, MEB Yayınları, İstanbul 1989.
- 160- Sarlo, Beatriz, *Geçmiş Zaman*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- 161- Schimmel, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- 162- Sevim, Ali, *Malazgirt Muharebesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:27
- 163- Simmel, George, *Bireysellik ve Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- 164- Solak, Ömer, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Merkez-Taşra Çatışması*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.
- 165- Sönmez, Mustafa, *Doğu Anadolu’nun Hikâyesi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1990.
- 166- Susam, Asuman, *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- 167- Şerefhan Bitlisi, *Şerefname Cilt: I*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014.
- 168- Şimşek, Sefa, *Törelere Aynasında Doğu ile Batı*, Asa Kitabevi, Bursa 1998.
- 169- Şirokorad, A.B., *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- 170- Tandoğan, Alaettin, 1998, *Türkiye Nüfusu*, Trabzon.
- 171- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- 172- _____, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh yayınları, İstanbul 2007.
- 173- _____, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
- 174- _____, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- 175- Tiken, Servet, *Türk Romanında Kentleşme ve Kentlileşme*, Kitap&Cafe Serüven, Ankara 2015.
- 176- Timur, Kemal, *Meçhule Yolculuk/Türk Romanında Sürgün*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2012.

- 177- Timur, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- 178- Törenek, Mehmet, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf*, Kitabevi, İstanbul 1999.
- 179- Tunçay, Mete, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara 2006.
- 180- Turan, Medet, *Türk Romanında 12 Mart*, Dönence Yayınları, İstanbul 2009.
- 181- Kaan Turhan, *Doğu'da Aşiret ve Toprak Sorunu*, Ulak Yayıncılık, İstanbul 2017.
- 182- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.
- 183- Tümertekin, E.- Özgüç, N., *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2015.
- 184- Türkbâl, Aydın, *Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin Hayvancılık Sorunları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.
- 185- Türkddoğan, Orhan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.
- 186- _____, *Günümüz Türk Toplumunda Doğu-Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.
- 187- Uturgauri, Svetlana, *Türk Edebiyatı Üzerine*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- 188- Uyguner, Muzaffer, *Yaşar Kemal*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.
- 189- Ünler, Mehmet Emin, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2010.
- 190- Üngör, Uğur Ümit, *Modern Türkiye'nin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- 191- Yağcı, Öner, *Savaş ve Edebiyat*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003.
- 192- Yakar, Aytekin, *Türk Romanında Milli Mücadele*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- 193- Yalçın, Alemdar, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- 194- _____, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- 195- Yaşar Kemal, *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor*, Toros Yayınları, İstanbul 1993.
- 196- Yetiş, Kazım, *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı 1*, Kitabevi, İstanbul 2012.
- 197- Yıldırım, Tuğba, *Kürt Sorunu ve Devlet/Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

- 198- Yılmaz, Durali, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.
- 199- Yılmazçelik, İbrahim, *Dersim Sancağı*, Kripto Kitaplar, Ankara 2011.
- 200- Yolga, Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, Türk Halk Kültürü Araştırma Vakfı, Ankara 1994.
- 201- Yücel, Müslüm, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.
- 202- _____, *Berdel*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.
- 203- _____, *Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.

B- Tezler

- 1- Algül, Ali, *Mükerrem Kamil Su'nun Romanları ve Romancılığı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2010.
- 2- Atalı, Sergül, *Cahit Uçuk'un Romanlarında Kadın ve Eğitim*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2014.
- 3- Çalık, Etem, *Mustafa Necati Sepetçioğlu Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 1993.
- 4- Demirkıran, Kürşad, *Şemsettin Ünlü'nün Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2000.
- 5- Erdemci, Ahmet, *Ayşe Kulin'in Romanlarının Tematik Açından İncelenmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2011.
- 6- Karaca, İsmail, *Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihi ile İlgili 1951-1960)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi 2004.
- 7- Tane, Vahit, *Selahattin Enis Atabeyoğlu'nun Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2012.

- 8- Topdemir, Ramazan, *Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihi ile İlgili 1971-1980)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2005.
- 9- Yeşilyurt, Pınar, *Kerime Nadir'in Romanlarında Aşk*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2013.
- 10- Yürek, Hasan, *Mehmet Eroğlu'nun Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatım*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2009.

C- Makaleler

- 1- Açıkse, Erdal, “Şark Meselesinin Bir Pratiği Olarak Doğu Anadolu’da Misyonerlik Faaliyetleri” *Doğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu* (ss.185-214), İzmir 1999.
- 2- Akbaş, Zafer, “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, *History Studies*, 2011
- 3- Akpınar, Ayşen, “Kadınların Varlık Alanlarına Yolculuk”, G. Bakay, A. Akpınar, H. Dedehayır (Der.) *Kadın ve Mekân*, (ss.27-41), Turkuvaz Kitap, İstanbul 2010.
- 4- Alver, Köksal, “Edebiyatın Sosyolojik İmkânı”, Köksal Alver (Ed.), *Edebiyat Sosyolojisi* (ss.11-21), Hece Yayınları, Ankara 2012.
- 5- Aslan, Celal; Uğurlu, Seyit Battal; Balık, Macit, “Ömer Polat’ın Romanlarında Taşra Düzeni”, Oktay Belli (Ed.), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss.479-487), İstanbul 2009.
- 6- Aytaş, Gıyasettin, “Cumhuriyet Devri Türk Romanında Alevilik Algısına Yönelik Tespit ve Yorumlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (ss.271-282), Ankara 2012. Sayı:64
- 7- Baharçiçek, Abdulkadir, “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (ss.11-27), Elazığ 2000 Cilt:10 Sayı:1
- 8- Buğra, Tarık, “Kurtuluş Savaşı: Niçin ve Nasıl?”, *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı* (ss.113-116), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.
- 9- Çelik, Aliye Pekin, “Düşük Gelirli Kadın ve Mekân”, G. Bakay, A. Akpınar, H. Dedehayır (Der.), *Kadın ve Mekân* (ss.150-158), Turkuvaz Kitap, İstanbul 2010.
- 10- Çiçek, Cuma, “Devlet, Egemenlik, Kolektif Kimlikler ve Şiddet Rejimleri”, Ü. Kurt, G. Çeğin (Haz.), *Kıyam ve Kıtıl* (ss.296-321), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

- 11- Çur, Arzu, “Kadınlar: Taşranın Yurtsuzları”, Tanıl Bora (Der.), *Taşraya Bakmak* (ss.115-137), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- 12- Dedeyev, Bilal, “Çaldıran Savaşı’na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (ss.126-135), 2009 Cilt:2 Sayı:6
- 13- Demir, Fethi, “Sema Kaygusuz’dan Dersim Trajedisine Dair Modern Bir Roman: Yüzünde Bir Yer”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (ss.239-249), Cilt:7 Sayı:29
- 14- Fedai, Harid, “Bekir Büyükarkın’ın Hayatı, Eserleri ve Suların Gölgesinde Adli Romanı Üzerine Bazı Tespitler”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (ss.257-273), Konya 2014 Sayı:12
- 15- Fırat, Derya, “Bellek, Uzam ve Mücadele”, Derya Fırat (Ed.), *Sokağın Belleği* (ss. 7-43), Dipnot Yayınları, Ankara 2014.
- 16- Gülendamlar, Ramazan, “Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı* (ss.310-320), Ankara 2010.
- 17- Gündüz, Osman, “Yakın Dönem Tarihsel Romanlarda Çatışma Alanları ve Tarihsel Romanların ‘Ulusal Kimlik’ Edinmedeki Rolü”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (ss.135-156), Erzurum 2007 Sayı:35
- 18- İncelik, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, Halil İncelik, M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat* (ss.169-197), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- 19- Keleş, Ruşen, “Kent ve Kültür Üzerine”, *Mülkiye* (ss.9-18), Ankara 2005. Cilt:29 Sayı:246
- 20- Koçak, Cemil, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”. (Kolektif), *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* (ss. 72-83), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- 21- Köse & Ayten, Ali, “Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (ss.45-70), Samsun 2009 Cilt: 9 Sayı:3
- 22- Kurtuluş, Meriç, “Ağrıdaki Efsanesi’nden Sözlü Edebiyata Metinlerarası Bir Yolculuk”, *Milli Folklor* (ss.62-69), 2009 Sayı:83
- 23- Laçiner, Ömer, “Merkezler ve Taşralar Dönüşürken”, Tanıl Bora (Ed.), *Taşraya Bakmak* (ss.13-37), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

- 24- Michaud, Guy, “Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması”, Köksal Alver (Der.), *Edebiyat Sosyolojisi* (ss.53-65), Hece Yayınları, Ankara 2012.
- 25- Ortaylı, İlber, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, H. İnalcık, M Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat* (ss.421-463), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- 26- Özcan, Ahmet, “Eşkıya’dan Suçlu Vatandaş’a ve Terörist’e”, Ü. Kurt, G. Çeğin (Haz.), *Kıyam ve Kıtıl* (ss.361-379), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.
- 27- Özgül, Kayahan, “İlk Köy Romanımız Türkmen Kızı Mı?”, *Türkmen Kızı* (ss. 5-23), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.
- 28- Reynolds, Michael, “Çatırdayan İmparatorluklar: Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü 1908-1918”, Ü. Kurt, G. Çeğin (Haz.), *Kıyam ve Kıtıl* (ss.47-66), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.
- 29- Şahin, Cemile & Mustafa, “Osmanlı Son Dönemi ile Milli Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (ss.53-73), Nevşehir 2013 Cilt:2 Sayı:2
- 30- Tural, Sadık, “Tarihi Roman Geleneği ve Cezmi”, (Kolektif), *Doğumunun Yüzzellinci Yılında Namık Kemal* (ss.67-93), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.
- 31- Yılmaz, Ahenk, “Bellek Topoğrafyasında Özgürlük”, Leyla Neyzi (Der.), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları* (ss.187-217), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- 32- Yılmazçelik, İbrahim, “Osmanlı Döneminde Doğu Anadoludaki Aşiretler ve Güvenlik”, *Doğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu* (ss.131-161), İzmir 1999.
- 33- Yumul, Arus & Balı, Rıfat N., “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler”, (Kolektif), *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (ss.362-367), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Nusret YILMAZ
Doğum Yeri ve Tarihi	IĞDIR - 01.02.1971
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üni. KKEF Türk Dili Ve Edebiyatı Öğretmenliği (1992-1996)
Y. Lisans Öğrenimi	Kafkas Üni. Sosyal Bil. Ens. Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (2011-2013)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	<p>Makale:1- <i>Sait Faik'in 'Şehri Unutan Adam' Adlı Öyküsünün Göstergebilim Açısından İncelenmesi</i></p> <p>2- <i>Toplumsal Bellek Bağlamında Sarıkamış Harekâtı'nın Türk Romanına Yansıması (Ortak)</i></p> <p>Bildiri: 1- <i>Nazım Hikmet'in "Mavi Gözlü Dev, Minnacık Kadın ve Hanımelleri" Şiirine Psikanalitik Bir Yaklaşım Denemesi (Ortak)</i></p> <p>2- <i>Dursun Akçam'ın Romanlarında Eğitim ve Köy Enstitüleri Gerçeği</i></p> <p>3- <i>Bir Gerçek İki Hayal: Yaşar Kemal ile Kemal Tahir'in Romanlarına Yansıyan Doğu İnsanı (Ortak)</i></p>
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	1996-2017 Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ve özel kurumlarda öğretmenlik.
İletişim	
E-Posta Adresi	nusretyilmaz71@hotmail.com

EK 1: İNCELENEN ESERLERİN KRONOLOJİK TABLOSU

<u>SIRA</u>	<u>YAZAR</u>	<u>ESER</u>	<u>YIL</u>
1-	Ahmet Mithat Efendi	Süleyman Muslî	1877
2-	Namık Kemal	Cezmi	1880
3-	Paşabeyzade Ömer Ali Bey	Türkmen Kızı	1889
4-	Halid Ziya Uşaklıgil	Nesl-i Ahîr	1909
5-	Enver Behnan Şapolyo	Alparslan	1925
6-	Selahattin Enis	Sârâ	1926
7-	Reşat Nuri Güntekin	Bir Kadın Düşmanı	1927
8-	Mehmet Rauf	Define	1927
9-	Halide Edip Adıvar	Zeyno'nun Oğlu	1928
10-	Ethem İzzet Benice	On Yılın Romanı	1933
11-	Selami İzzet	Küçük Hanımın Kısmeti	1933
12-	Burhan Cahit Morkaya	Dünkülerin Romanı	1934
13-	Burhan Cahit Morkaya	Kır Çiçeği	1934
14-	Esat Mahmut Karakurt	Dağları Bekleyen Kız	1934
15-	Mükerrem Kamil	Sevgim ve İztırabım	1934
16-	Nezihe Muhiddin	Boz Kurt	1934
17-	Cemal Ataç	Bir Kız Böyle Düştü	1935
18-	Mükerrem Kamil	Bu Kalp Duracak	1935
19-	Faruk Nafiz Çamlıbel	Yıldız Yağmuru	1936
20-	Kemal Engürel	Mazlumun İntikamı	1936
21-	Kerime Nadir	Hıçkırık	1938
22-	Hayrettin Ziya	Dadaş Kız	1939
23-	Kenan Hulusi	Son Öpüş	1939

24- Kerime Nadir	Günah Bende Mi?	1939
25- Mükerrerem Kamil	Uzaklaşan Yol	1944
26- Feridun Fazıl Tülbentçi	Yavuz Sultan Selim Ağlıyor	1947
27- Şükûfe Nihal	Çölde Sabah Oluyor	1951
28- Orhan Kemal	Murtaza	1952
29- Hikmet Ilgaz	Şark Yıldızı I-II	1953-54
30- Fahri Erdiñ	Alinin Biri	1958
31- Kemal Tahir	Yedi Çınar Yaylası	1958
32- Kerime Nadir	Dehşet Gecesi	1958
33- Şevket Süreyya Aydemir	Suyu Arayan Adam	1959
34- Reşat Nuri Güntekin	Son Sığınak	1961
35- İlhan Tarus	Duru Göl	1961
36- Oğuz Özdeş	Yavuz'un Pençesi	1964
37- Kemal Bilbaşar	Cemo	1966
38- Cahit Uçuk	Değirmen Taşı	1966
39- Kemal Tahir	Kurt Kanunu	1969
40- Kemal Tahir	Yol Ayrımı	1969
41- Kemal Bilbaşar	Memo	1970
42- Demirtaş Ceyhun	Asya	1970
43- Kemal Tahir	Büyük Mal	1970
44- Yaşar Kemal	Ağrı Dağı Efsanesi	1970
45- M. Necati Sepetçioğlu	Kilit	1971
46- Yılmaz Akbulut	Bingöl Cepheleri	1971
47- Emine Işınsu	Ak Topraklar	1971
48- Ümit Kaftancıoğlu	Yelatan	1972

49- M. Necati Sepetçioğlu	Anahtar	1972
50- Muzaffer İzgü	Halo Dayı ve İki Öküz	1973
51- Ömer Polat	Mahmudo ile Hazel	1973
52- İlhan Selçuk	Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı I	1973
53- Ahmet Cemil Akıncı	Selçuk Kartalı Aldoğan	1973
54- Barbaros Baykara	Nefret Köprüsü (Şirzı)	1974
55- Barbaros Baykara	Dersim 1937	1974
56- Lütfi Kaleli	Haşhaş	1974
57- Kemal Tahir	Karılar Koğuşu	1974
58- Kemal Tahir	Namuscular	1974
59- Ömer Polat	Saragöl	1974
60- Hüseyin Karatay	Sürgün Öğretmen	1974
61- Dursun Akçam	Kanlıdere'nin Kurtları	1975
62- Behzat Ay	Sürgün	1975
63- Barbaros Baykara	Dersim 1938	1975
64- Yusuf Ateş	Kırım Kıyım Kıtık	1976
65- Hasan İzzettin Dinamo	Kutsal Barış 4	1976
66- Ferit Edgü	Kimse	1976
67- Şükrü Gümüş	Zap Boyları	1976
68- Lütfi Kaleli	Kardeşlerin Kini	1976
69- Hüseyin Karatay	İsyân Eşığı	1976
70- Ferit Edgü	O/Hakkâri'de Bir Mevsim	1977
71- Kemal Tahir	Bir Mülkiyet Kalesi	1977
72- Kemal Tahir	Damağası	1977
73- İbrahim Erdem	Sürgün Meyveye Durdu	1978

74- Fügen Topsever	Kar Çiçekleri	1978?
75- Yaşar Kemal	Deniz Küstü	1978
76- Mustafa Yeşilova	Kopo	1978
77- Yavuz Bahadıroğlu	Malazgirt'te Bir Cuma Sabahı	1978
78- Seyit Alp	Devran	1979
79- Yaşar Kemal	Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1	1980
80- Seyit Alp	Dino ile Ceren	1981
81- Necati Haksun	Hazal (Kutsal Ceza)	1981
82- Yaşar Kemal	Kanın Sesi-Kimsecik 3	1981
83- Ahmet Dumlu	Düşman Yarası	1982
84- Orhan Pamuk	Cevdet Bey ve Oğulları	1982
85- Dursun Akçam	Dağların Sultanı	1985
86- Yaşar Kemal	Kale Kapısı-Kimsecik 2	1985
87- Ahmet Yılmaz Boyunağa	Malazgirt'in Üç Atlısı	1985
88- Metin Aktaş	Munzur Efsanesi	1986
89- Seyit Alp	Şavk	1986
90- Orhan Kemal	Tersine Dünya	1986
91- Şemsettin Ünlü	Yukarışehir	1986
92- Hüseyin Karatay	Çalınan Savaş	1986
93- Ali Arslan	Serçe	1988
94- Şemsettin Ünlü	Toprak Kurşun Geçirmez	1988
95- Yılmaz Karakoyunlu	Salkım Hanımın Taneleri	1989
96- Ahmet Dumlu	Meysun Ana	1990
97- Nurullah Genç	İntizar	1990
98- Haydar Işık	Dersimli Memik Ağa	1990

99-	Orhan Pamuk	Kara Kitap	1990
100-	Vedat Türkali	Tek Kişilik Ölüm	1990
101-	Metin Aktaş	Hamal-Dersimli Bektaş	1991
102-	Metin Aktaş	Acı Fırat Asi Fırat	1993
103-	Alev Alatl	Valla Kurda Yedirdin Beni	1993
104-	Şemsettin Ünlü	Yüz Uzun Yıl	1993
105-	Alev Alatl	O.K. Musti Türkiye Tamamdır	1994
106-	Orhan Pamuk	Yeni Hayat	1994
107-	Erendiz Atasü	Dağın Öteki Yüzü	1995
108-	Bahattin Yıldız	Kar Çiçeği	1995
109-	Munzur Çem	Gülümse Ey Dersim 1	1996
110-	Fürüzan	Kırk Yedi'liler	1996
111-	Haydar Işık	Dersim Terteleşi	1996
112-	Munzur Çem	Gülümse Ey Dersim 2	1997
113-	Muzaffer Oruçoğlu	Dersim	1997
114-	Yavuz Bahadıroğlu	Şirpençe	1997
115-	Yaşar Kemal	Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana	1998
116-	Reha Çamuroğlu	İsmail	1999
117-	Selma Fındıklı	Saray Meydanı'nda Son Gece	1999
118-	Baran Fundermann	Gavur Êlo	1999
119-	Mucize Özunal	Alayın Kızları	2000
120-	Ayşe Kulin	Köprü	2001
121-	Ömer Polat	Dilan	2001
122-	Dursun Akçam	Kafdağı'nın Ardı	2002
123-	Metin Aktaş	Sürgün	2002

124-	Mehmet Eroğlu	Zamanın Manzarası	2002
125-	Erkan Karagöz	Rus Kızı Vasilisa	2002
126-	Zülfü Livaneli	Mutluluk	2002
127-	Orhan Pamuk	Kar	2002
128-	Yaşar Kemal	Karıncanın Su İçtiği	2002
129-	Yaşar Kemal	Tanyerinin Horozları	2002
130-	İnci Aral	Mor	2003
131-	Ali Arslan	Serçe 2	2004
132-	Nihat Behram	Miras	2004
133-	Cafer Demir	Çıban	2004
134-	Karagöz, Erkan	Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk	2004
135-	Ayşe Kulin	Kardelenler	2004
136-	Erhan Pınarbaşı	Munzur ile Pülümür	2004
137-	Mustafa Akgün	Ağrı'da İki Mevsim	2004
138-	A.Alper Akçam	Masalsı	2005
139-	Metin Aktaş	Nişancı	2005
140-	Cafer Demir	Umudu ve Tutkusuyla Qopo	2005
141-	Hakan Gezik	Buz Yarası	2005
142-	Ayşe Kulin	Bir Gün	2005
143-	Metin Aktaş	Harput'taki Hayalet	2006
144-	İsmail Bilgin	Sarıkamış	2006
145-	Munzur Çem	Gülümse Ey Dersim 3	2006
146-	Cafer Demir	Sürgün	2006
147-	Mehmet Eroğlu	Fay Kırığı-1 Mehmet	2006
148-	Sevim Koyunoğlu	Dört Dağ İçinde	2006

149-	Nusret Özcan	Kar Kelebekleri	2006
150-	M. Talat Uzunyaylalı	Efsane Kadın Nene Hatun	2006
151-	Sadık Yalsızuçanlar	Cam ve Elmas	2006
152-	Mustafa Akgün	Alparslan	2006
153-	Oya Baydar	Kayıp Söz	2007
154-	Deniz Çakır	Kutsal Dağın Çıplağı	2007
155-	Ferit Edgü	Yaralı Zaman	2007
156-	Ertuğrul Osman	Emret Paşam	2007
157-	Remzi Aydın	Göçebe Ruhlar	2007
158-	Hüseyin Özlük	Gözlerimi İstiyorum	2007
159-	Deniz Çınar	Kutsal Dağın Çıplağı	2007
160-	Orhan Aras	Son Cennet	2008
161-	Halide Alptekin	Kar Bozgunu	2008
162-	Remzi Aydın	Gölgesiz Bedenler	2008
163-	Ufkun Balkış	İncecikten Bir Kar Yağar	2008
164-	Erhan Pınarbaşı	Ceset Fotoğrafçısı	2008
165-	Ahmed Günbay Yıldız	Figân	2008
166-	Kemal Arkun	Yavuz Sultan Selim Han	2008
167-	Hakan Gezik	Alparslan	2008
168-	Ebubekir Subaşı	Cihan Padişahı Yavuz Sultan Selim	2008
169-	Alper Akçam	Geçmiş, Bir Zamandı	2009
170-	Cihangir Akşit	Sarı Sessizlik	2009
171-	Metin Aktaş	Son Derviş	2009
172-	Evrin Alataş	Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer	2009
173-	Talip Aydemir	Sürgü	2009

174-	Kemalettin alık	Son İstasyon Sarıkamış	2009
175-	Sema Kaygusuz	Yüzünde Bir Yer	2009
176-	Alaaddin Oğuzalp	Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?	2009
177-	Halil İbrahim Özdemir	Sislerin Ardında	2009
178-	Beytullah Özilhan	Kaval	2009
179-	Müjgan Tekin	Ağıt	2009
180-	Vedat Türkali	Yalancı Tanıklar Kahvesi	2009
181-	Sadık Yalsızuçanlar	Dem	2009
182-	Okay Tiryakioğlu	Yavuz	2009
183-	Remzi Aydın	Sahipsiz Çıglıklar	2010
184-	İsmet Handemir	Dadaş Ali	2010
185-	Haydar Karataş	Gece Kelebeği	2010
186-	İskender Pala	Şah ve Sultan	2010
187-	Ömer Polat	Üçünü De Sevdim	2010
188-	Hamdi Ülker	Bedel	2010
189-	Bekir Büyükarkın	Kervansaray	2010
190-	Ebubekir Subaşı	Savaşçıların Efendisi Alparslan	2010
191-	Yılmaz Akbulut	Dersim Dikeni	2011
192-	Remzi Aydın	Xarde ve Kore	2011
193-	Caner Canerik	Gülazare	2011
194-	Kemalettin alık	Sarıkamış,	2011
195-	Mehmet Eroğlu	Fay Kırığı-2 Emine	2011
196-	M. Talat Uzunyaylalı	Paylaşılamayan Topraklar	2011
197-	İsa Yılmaz	Kars'ta Bir Ermeni Cesedi	2011
198-	Bedia Ceylan Güzelce	Kirpi	2011

199-	Hasan Basri Bilgin	Efe Türk Yavuz Han	2011
200-	Arif Akpınar	Kardan Kanatlar	2012
201-	Remzi Aydın	Mêedina/Derê Laçi	2012
202-	Bilal Civelek	Mustafa Kemal'in Kuşları	2012
203-	Mehmet Dağıstanlı	Yanık Dere	2012
204-	Müştehir Karakaya	Semiramis	2012
205-	Haydar Karataş	On İki Dağın Sırrı	2012
206-	Akif Kurtuluş	Mihman	2012
207-	Yaşar Kemal	Çıplak Deniz Çıplak Ada	2012
208-	Okay Tiryakioğlu	Alparslan	2012
209-	Hüsnu Arkan	Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer	2013
210-	Deniz Bölükbaşı	Gönül Semaveri	2013
211-	Gençosman Denizci	Buz Yürekler	2013
212-	Mehmet Eroğlu	Fay Kırığı-3 Rojin	2013
213-	Şerife Balkaş Gülseçgin	Sarıkamış	2013
214-	Ömer Gürdal	Ayyıldız Ruhü	2013
215-	Ersin Hakan	Kar'a İnat Kars	2013
216-	Ercan Karaman	Ağrı'nın Öteki Yüzü	2013
217-	Ben Kevan	Benim Adım Gurci	2013
218-	Beytullah Özilhan	Dişçi	2013
219-	Alper Akçam	Kiraz	2014
220-	Müştehir Karakaya	Tuşba Yolunda	2014
221-	Selçuk Kızıldağ	Nargin	2014
222-	Sara Gürbüz Özeren	Donmuş Umutlar Sarıkamış	2014
223-	Ali Haydar Haksal	Hüzün	2014

224-	Ahmet Haldun Terzioğlu	Alparslan Zaferler Çağı	2014
225-	Nurettin Aslan	Dersim'in Divane Delileri	2015
226-	Osman Azman	Doğu'nun Fatihi Karabekir	2015
227-	Erol Duran	Dersim'den Yükselen Çığlık	2015
228-	İsmail Taylan Kaya	Vagon	2015
229-	Doğan Munzuroğlu	Alişer	2015
230-	Cemalettin Taşkıran	Ölüme Yürüyüş	2015
231-	Cem Uğur	Barbarlar Zamanı	2015
232-	Turan Uysal	Bir Dersim Hikâyesi	2015
233-	Serdar Ünsal	Yüreğim İrevan'da Kaldı	2015
234-	Eda Bildek	Nar Çiçeği	2016
235-	Serhat Güven	Pepuk	2016
236-	Kemal Varol	Ucunda Ölüm Var	2016
237-	İsa Yılmaz	Cennet ve Cehennem Kadar Uzak	2016
238-	Seyfullah Aydın	Gri Zaman	2017
239-	Mehmet Kemal Erdoğan	Sultan Alparslan	2017

EK 2: DOĞU ANADOLU'YU KONU EDİNER ROMANLARIN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

